له لینینەوە

تا

پوتین

PDF 4 KURD

له لینینەوە تا پوتین

نووسینی

مەحموود تلووعی

و: ڕەسووڵ سوڵتانی

هەولێر 2011

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

- **لە لینینەوە تا پوتین**

- نووسینی: مەحموود تلووعی
- وەرگێڕانی بۆ کوردی: ڕەسووڵ سوڵتانی
- نەخشەسازی ناوەوە: وەرگێڕ
- بەرگ: هێمن خدر
- ژمارەی سپاردن: (996)
- نرخ: 6000
- چاپی یەکەم: دەزگای موکریانی 2012
- تیراژ: 750
- چاپخانەی خانی دهۆك

زنجیرەی کتێب (620)

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com

ئیمەیل: info@mukiryani.com

پێڕست

بەشی یەکەم: بنەماکانی شۆڕش 7

بەشی دووەم: لینین و شۆڕشی دووەمی روسیا 55

بەشی سێیەم: حکوومەتی لینین 97

بەشی چوارەم: ستالین چۆن بە دەسەڵات گەیشت 145

بەشی پێنجەم: حکوومەتی ترس وەبەرنان و رەشەکوژی 163

بەشی شەشەم: ساڵەکانی شەڕ و بەرینکردنەوەی ئیمپراتۆری 193

بەشی حەوتەم: مەرگی ستالین و ململانیێ لە سەر جێگەکەی 223

بەشی هەشتەم: حکوومەتی خرۆشۆف 249

بەشی نۆیەم: سەردەمی بێرژنێڤ 287

بەشی دەیەم: لە ئاندرۆپۆفەوە هەتا گورباچۆڤ 327

بەشی یازدەیەم: پێکهاتەی یەکێتیی سۆڤیەتی 375

بەشی دوازدەیەم: یەکێتیی سۆڤیەتی لە گۆڕەپانی نێونەتەوەییدا 401

بەشی سێزدەیەم: هەرەسهێنان 417

بەشی چواردەیەم: لە یەلتسینەوە هەتا پوتین 429

کورتە مێژووی پێوەندییەکانی ئێران و روسیا 439

"ئەم وەرگێڕانە پێشکەش بە: هاوڕێ و ساباتی ژیانم (سابات حەمید)

کە لە سەرەتای ژیانی هاوبەشیماندا

تەحەمووولی کارکردن و بێدەنگییەکانی منی کرد

بەشی یەکەم

بنەماکانی شۆڕش

بۆ تێگەیشتن لە بنەماکانی ئـەم شۆڕشـەی، کـە لـە سـاڵی 1917دا روسـیا و جیهـانی راتلەکاند* سەرەتا دەبێ بەو رووداوانەدا بچینەوە، کە لـە سـەرەتای سـەدەی نۆزدەیەمـدا لـە روسیادا روویان دا.

گەورەترین رووداوی مێژووی روسیا لە نیوەی یەکـەمی سـەدەی نۆزدەیەمـدا بریتییـە لـە هێرشی ناپلیۆن بۆ سەر ئەم وڵاتە لە ساڵی 1812داو پاشەکشەی ئەو لە روسـیا لـە زسـتانی ساڵی دواتردا، کە بە سەرەتای تێکشکانی ئەو دەژمێردرێ. ئەگەرچی ئەم شەڕە بە سەرکەوتنی روسیا و شکستی فەرەنسا کۆتایی هات، بەڵام بووە هۆی ئەوەی کە ئەم بیر و باوەڕانەی، کە لە شۆڕشی مەزنی فەرەنساوە سەرچاوەیان گرتبوو، تەشەنەیان کردە نێو ریزی ئەفسەرە گەنجەکانی روسیاوە و، سـاڵی دواتـر پـاش رووخـانی نـاپلیۆن شۆڕشـی بـە ناوبـانگی دیکابریسـتەکانی لێکەوتەوە. ئەفسەرە راپەڕیوەکان، کە خوازیاری دامەزراندنی حکوومەتێکی مەرجدار و دانانی یاسایەکی بنەڕەتی بۆ روسیا بوون پاش مەرگی تەزار ئالیکساندری یەکەم لە ساڵی 1825دا بە مەبەستی لایـەنگریکردن لـە کۆنسـتانتین پاڤلۆڤیچـی بـرای، راپـەڕین و بـە در وشمـگـەلی "کۆنستانتین و کۆنستیۆسیۆن "، داوای دامەزرانی حکوومەتێکی دیموکراتیکیان لـە روسـیادا کرد، بەڵام کۆنستانتین بە قازانجی برای گچکەتر لە خۆی نیکۆلا، کە لە مێـژووی روسـیادا بـە نیکۆلای یەکەم ناوی دەرکردووە دەستی لە پادشایەتی هەڵگرت و نیکۆلای یەکەم بێ بەزەییانە

* راتلەکاندن: تەکان پێدان، واتە تەکانی بە جیهاندا .

راپەڕینی دیکابریستەکانی سەرکوت کرد و ڕێبەرەکانی ئیعدام کردن. ئەم ئەفسەر و سەربازانەش، کە نەکوژران، بۆ سیبری دوور خرانەوە نیکۆلای یەکەم بۆ ماوەی سی ساڵ بەو پەڕی دەسەڵاتەوە فەرمانڕەوایی بەسەر روسیادا کرد. لەگەڵ ئەوەشدا گەرای ئەو شۆڕشانە، کە لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا و لە سەردەمی تەزار نیکۆلای دووەمدا روسیای راتڵەکاند لە سەردەمی پادشایەتیی سی ساڵەی نیکۆلای یەکەمدا دانرا. لە ساڵی 1848دا، کە لووتکەی دەسەڵاتی نیکۆلای یەکەم بوو لە ئەورووپادا راپەڕینگەلێك بەرپا بوون و هەر لەو ساڵە مارکس و ئینگلس بە دەرکردنی مانیفێست، سەرهەڵدانی باوەڕگەلی نوێی کۆمونیستییان لە جیهاندا راگەیاند. بیر و بۆچوونەکانی دوو بیردۆزی مەزنی روس، ئەلیکساندەر هێرزەن و (باکۆنین)یش لە کۆتاییەکانی پادشایەتی ئالیکساندری یەکەم و لە سەرەتاکانی پادشایەتیی جێگرەکەی ئەو واتە ئالیکساندری دووەمدا کاریگەرییەکی قووڵیان لە سەر خەڵکی روسیا بەجێ هێشت. ئالیکساندر هێرزن، کە بیر و باوەڕێکی ئازادی خوازانە و مەیلە و سوسیالیزمی هەبوو لە بەریتانیا گۆڤارێکی بە ناوی کولوکول بە زمانی روسی دەردەکرد، کە بە نهێنی و لە ڕێگەی قاچاغەوە دەنێردرایەوە روسیا لە نێو رووناکبیراندا دەست بە دەست دەگەڕا. باکۆنین، کە یەکێك لە ئەفسەرانی پێشووی سوپای روسیا بوو بیر و باوەڕێکی ئانارشیستیانە و شۆڕشگێڕانەی تۆخی هەبوو، کە دەکرێ وەك نموونە ئاماژە بکەین بە هەڵوەشاندنەوەی خاوەندارێتی و میرات، ئەسپاردنی زەوی و زاری کشتوکاڵ بە کۆمۆنەکانی کشتوکاڵ و ئەسپاردنی کارخانەکان بە ئەنجوومەنە کرێکاریەکان و هەڵوەشاندنەوەی هاوسەرێتی و کۆت و بەندەکانی هاوسەرێتی و ئازادیی رەهای ژن و مێرد و لە هەمووان گرینگتر دژایەتیکردن لەگەڵ بیر و باوەڕی ئایینی.

نووسەران و شاعیرانی روسییش، کە لە سەدەی نۆزدەیەمدا سەریان هەڵدا زۆربەیان بیر و باوەڕی ئازادیخوازانە و سۆسیالیستی‌یان هەبوو و تەنانەت یەکێك لە هەرە بەناوبانگەکانیان واتە ئەلیکیساندر پوشکین، کە خۆی یەکێك بوو لە دەرەبەگەکانی روسیا و سەر بە دەربار بوو، لە کاتی سەرکوتی دیکابریستەکان و دوورخستنەوەیان بۆ سیبری کۆپلە شێعرێکی بە ناوبانگی بە ناوی (پەیام بۆ سیبری) بۆ راپەڕیوان هۆنییەوە، کە ئاوا تەواو دەبێ:

زوڵم لە ئەستووریدا دەپسێ

شوورەی بەرزی بەندیخانەکان دەرووخێن

ئازادی و رووناکی دێتە پێشوازیتان و

براکانتان شمشێرەکانتان دەدەنەوە

لە کۆتاییەکانی پادشایەتیی نیکۆلای یەکەمدا سانسۆر و ئـازاردانی نووسـەرانی نـارازی و شۆڕشڤان بە تەوژمتر بوو. یەکێك لە بەناوبانگترین نووسەرانی ئەم سـەردەمە، کـە لـە لایـەن پۆلیسەوە دەست بە سەر کراو خرایە بەندیخانـەوە ئیڤـان تۆرگنیـف بـوو، کـە سـاڵی 1852 دەسبەسەر کرا.

ئەندامانی کۆڕێکی ئـەدەبییش، کـە بـیر و بـاوەڕی سۆسیالیستـی‌یـان هـەبوو، هـەمووان دەسبەسەر کران و سزای مەرگیان بـۆ دەرچـوو، کەچـی لـە دوایـین سـاتەکاندا کـەکار وبـاری بەڕێوەچوونی سزای مەرگەکەیان ڕێکخرابوون سزای ئیعدامەکەیان کرایە بەندی هەتاهـەتایی و بێگاری و سزای تاقەتپڕووکێن* و هەمووان بۆ سیبری دوور خرانەوە. داستایۆفسکی نووسـەری ناودار یەکێك بوو لە ئەندامانی ئەم گرووپە.

تەزار نیکـۆلای یەکـەم سـاڵی 1855 مـرد و جێگرەوەکـەی، واتـە ئالیکسـاندری دووەم لـە سەرەتای دەسەڵاتدارێتیی خۆیدا گۆڕانێکی ئەوتۆی لە شێوازی دەسەڵاتدارێتیی خۆیدا پێك نـەهێنا. کەچی پاش شکستی ڕوسیا لە شەڕی کرێمەدا و بشێوی و نارەزایەتی لە نێو خەڵکیدا بۆ ڕاکێشـانی سەرنجی خەڵك دەستی کرد بە هێندێك ریفۆرم و چاکسازی، بۆ وێنە بە دەرکردنی فـەرمانێك یاسـای " شێوە کۆیلایەتی" لە سەر وەرزێرانی ڕوسیا هەڵگرت و بواری بۆ ئەوە ڕەخساند، کە وەرزێران ببنە خاوەنی ئەم زەوییەی، کە کاریان لەسەر دەکردن. گوشار بۆ سەر نووسـەران و بڵاوکراوەکـانیش کـەم بۆوە و لە لاپەڕەی ڕۆژنامەکاندا کەم و زۆر پرسە سیاسییەکان هاتنە گۆڕێ.

بەڵام فەرمانی ریفۆرمی زەوی و هەڵوەشاندنەوەی سیسـتەمی خـان و ڕەعییـەت، کـە ساڵی 1855 لە لایەن تەزار ئالیکساندری دووەم ەوە دەرچوو، ئاکـامێکی دڵخـوازی لێ نەکەوتەوە. وەرزێران، کە سەرەتا پێیان وابوو زەوی و زاریان بە خـۆڕایی پـێ دەدرێ، بـە هۆی هەبوونی مەرجی قورسی سپاردنی ئەم زەوییانـە و ئـەم قیسـت و ماڵیاتانـەی، کـە نەیاندەتوانی بیدەن نارازی و تووڕە بوون. ئـەم نارزایەتییانـە بوونـە هـۆی سـەرهەڵدان و تێکهەڵچوونی نێوان وەرزێران و مەئمورانی حکوومـەتی و لـە هێنـدێ شـوێندا تونـد و تیژییەکی بێوێنە بۆ سەرکوتکردنی ڕاپەڕینی وەرزێرەکان هاتە ئاراوە. لە لایەکی دیکـەوە ئازادیی چاپەمەنییەکان و بیر و را دەربڕین بووە هـۆی دەرچـوون و بڵاوبوونـەوەی وتـار و کتێب و بڵاڤـۆکی شۆڕشـگێڕانە و وروژێنـەری دژە حکوومـەت. هێنـدێ لـە نووسـەران

- سزای تاقەتپڕووکێن: سزایەك، کە مرۆڤ لەکار دەخا و توانای تێدا ناهێڵێتەوە.

خوازیاری دامەزرانی حکوومەتێکی دیموکراتیك یا مەرجدار لە چوارچێوەی رژێمێکی پادشایەتیدا بوون، بەڵام هێندێکیان راشکاوانە خەڵکیان هان دەدا دژی سیستەمی دەسەڵات راپەڕن. ناودارترین و توندترین راگەیاندنی شۆڕشگێڕانەی ئەم سەردەمە لە زستانی ساڵی 1862دا لە لایەن زایچنۆسکییەوە دەرچوو، کە تێیدا هاتووە:

"ئەو رۆژە نزیکە، کە ئێمە ئاڵای سوورمان هەڵدەکەین و بەرەو کۆشکی زستانیی تەزار وەرێدەکەوین. ئەگەر تەزار ژیر و ئاقڵ بێت پێش ئەوەی لە دەسەڵات بکەوێ و دوور بخرێتەوە، هەموو شتێك کۆتایی دێت، بەڵام ئەگەر ململانێ و بەربەرەکانێ بکات، ئێمە بێ بەزەییانە و بە توند و تیژییەوە وەڵامی ان دەدەینەوە... ئێمە هەر لە ئێستاوە وریایی دەدەین، کە هەرکەس لەگەڵ ئێمە نەبێ، دژی ئێمەیە و لە تۆڵەی ئێمە ناپارێزرێ... پاش بەدەستەوەگرتنی دەسەڵاتیش هیچ کام لە لایەنگرانی رژێمی ئێستا، ئەگەر بە زیندوویی بمێننەوە، لە پێکهاتەی حکوومەتی داهاتوودا و لەو پەرلمانەدا، کە دەبێ لە لایەن خەڵکەوە هەڵبژێردرێن، رێگە و جێگەیان پێ نادرێ.

ئالیکساندر هێرزن، کە خۆی یەکێك بوو لە پێشەنگەکانی بزاڤگەلی ئازادیخوازیی روسیا راگەیەندراوی زایچنۆسکیی ئیدانە کرد، چەند نووسەرێکی روسیاییش بۆ پشتیوانیکردن لە بیر و راکانی هێرزن رایانگەیاند، کە ئەم زێدەڕۆیی و راگەیاندنە رووژێنەرانە دەبێتە هۆی دژکردەوەی توندی حکوومەت و لەناوبردنی ئەو ئازادییانەی دەستەبەر کراون. ئەم پێشبینییە وەڕاست گەڕا و، ماوەیەك پاش بڵاوبوونەوەی راگەیەندراوەکەی زایچنۆسکی دەسبەسەرکردنی گشتی و بەرتەسککردنەوەی ئازادیی بیر و را و کۆڕ و کۆبوونەوەکان دەستیان پێکرد.

راوێژکارەکانی تەزار ئەویان لە پەرەگرتنی کردەوە و بزاڤگەلی شۆڕشگێڕانە ترساند و بڕیار و رێگەچارە کۆنەپەرستانە و دواکەوتوانەکانی خۆیانیان پەیتاپەیتا پێ واژۆ دەکرد. یەکێك لەو بڕیارانە، دانانی کۆمەڵێك یاسای نوێ بوو، بۆ رەوشی خوێندن و بە مەبەستی پێشگرتن لە وەرگیرانی خوێندکارە دژبەر و بەرهەڵستکارەکان و، پێکهێنانی سیستەمی سیخوڕی لە نێوان خوێندکاراندا بە مەبەستی ئاشکراکردنی دژبەرەکان. پاش کرانەوەی زانکۆکان و قوتابخانە نموونەییەکان**، خوێندکاران دەستیان کرد بە خۆپێشاندان دژی سەرەڕۆیی حکوومەت، کە بووە هۆی ئەوەی کە ژمارەیەك دەر بکرێن و کەسانێك دەستبەسەر بکرێن و بگیرێن و ژمارەیەکی دیکەش بۆ سیبری دوور بخرێنەوە.

** ئەو قوتابخانانەی، کە تایبەت بۆ قوتابیی زیرەك و خاوەن پلەی بەرز دادەنرێن

له‌ ساڵه‌كانی ده‌یه‌ی 1860دا میخاییل باكۆنین، كه‌ له‌ تاراوگه‌ی سیبری رایكردبوو بۆ به‌ریتانیا، له‌ له‌نده‌ن له‌گه‌ڵ ماركس و ئینگلس ئاشنا بوو و ده‌ستی كرد به‌ چالاكییه‌كی چڕ و پڕی سیاسی و پڕۆپاگه‌نده‌ دژی رژێمی تەزار. هاوكات له‌گه‌ڵ ئه‌م چالاكیانه‌ سیمایه‌كی شۆڕشگێڕی تر له‌ روسیا ده‌ركه‌وت و له‌ ماوه‌یه‌كی كورتدا ناوبانگی ده‌ركرد. ئه‌و كابرایه‌ "سه‌رگی نیچانۆف" كوڕی قه‌شه‌یه‌ك بوو، كه‌ ساڵی 1869 له‌ روسیا كۆمه‌ڵه‌یه‌كی شۆڕشگێڕیی دامه‌زراند و راپه‌ڕینێكی خوێندكاریی وه‌ڕێخست. شۆڕشی نیچانۆف سه‌ركوت كراو خۆی رای كرد بۆ سویسرا، له‌وێ درێژه‌یدا به‌ ده‌ركردنی راگه‌یه‌نداراو و ناردنی په‌یامی شۆڕشگێڕانه‌ بۆ نێو روسیا. باكۆنین له‌ له‌ سویسرا له‌گه‌ڵ نێچانۆف ئاشنا بوو و زۆر به‌ خێرایی كه‌وته‌ ژێر كاریگه‌ریی بیرو باوه‌ڕی توندی شۆڕشگێڕانه‌ی ئه‌م كابرا گه‌نجه‌. باكۆنین و نێچانۆف پێكه‌وه‌ گۆڤارێكیان به‌ ناوی "دادپه‌روه‌ری" ده‌ركرد و نه‌ك هه‌ر دژی ده‌سه‌ڵاتدارانی روسیا، به‌ڵكو هێرشێكی توندیان كرده‌ سه‌ر نووسه‌ران و رووناكبیرانی لیبراڵ و میانڕه‌ویش. باكۆنین و نێچانۆف له‌ یه‌كێك له‌ وتاره‌كانی خۆیان له‌وگۆڤاره‌دا به‌م شێوه‌یه‌ باسی تایبه‌تمه‌ندییه‌كانی كه‌سێكی شۆڕشگێڕیان كرد:

"تاكی شۆڕشگێڕ ده‌بێ له‌ ئامانجه‌ ئایدیالییه‌كانی خۆیدا بتوێته‌وه‌... ئه‌و نابێ خاوه‌نی به‌رژه‌وه‌ندیی تاكه‌كه‌سی و هه‌ست و سۆزی كه‌سێتی(شه‌خسی) وخۆشه‌ویستیی بنه‌ماڵه‌یی و سه‌روه‌ت و سامان و ته‌نانه‌ت ناوی تایبه‌تیی خۆیشی بێت... ئه‌و ده‌بێ پێوه‌ندییه‌كانی خۆی به‌ ته‌واوی له‌گه‌ڵ ئه‌و سیسته‌می كۆمه‌ڵایه‌تی‌یه‌ی له‌ ئارادایه‌ و له‌گه‌ڵ دیارده‌كانی ئه‌م سیسته‌مه‌دا بپسێنی و وه‌كو دوژمنێكی سوێندخواردووی ئه‌م سیسته‌مه‌ جگه‌ له‌، له‌ناوبردنی ته‌واوی ئه‌و شتانه‌ی پێوه‌ندییان به‌و سیسته‌مه‌وه‌ هه‌یه‌ ئامانجێكی دیكه‌ی نه‌بێ. هه‌ر شتێك له‌ پێناوی وه‌دیهاتنی ئامانجه‌كانی شۆڕش و داڕمانی سیسته‌می هه‌نووكه‌ییدا بێ، شتێكی ئه‌خلاقییه‌ و پێچه‌وانه‌ی ئه‌وه‌ دژه‌ ئه‌خلاقی و ناپه‌سه‌نده‌... تاكێكی شۆڕشڤانی راسته‌قینه‌ ده‌بێ هه‌ر چه‌شنه‌ سۆز و هه‌ست و هه‌ر جۆره‌ دڵنه‌رمی و به‌زه‌یی و عیشق و خۆشه‌ویستییه‌ك وه‌لاوه‌ بنێ، ئه‌گینا ناكرێ ناوی شۆڕشگێڕێكی پاك و راسته‌قینه‌ی له‌ سه‌ر دابنێین."

باكۆنین و هاوبیره‌كانی "رێكخراوێكی جیهانیی یه‌كێتیی شۆڕشگێڕانیان" دامه‌زراند و نێچانۆف به‌ پێی بڕیارێكی باكۆنین وه‌كو سه‌رۆكی به‌شی رێكخراوی یه‌كێتیی شۆڕشگێڕیی جیهانی له‌ روسیا به‌ نهێنی گه‌ڕایه‌وه‌ نێو روسیا و چالاكییه‌كی نوێی ده‌ست پێ كرد. رێكخراوه‌ نهێنییه‌كه‌ی نێچانۆف له‌ روسیا په‌ره‌ی ده‌ستاند، به‌ڵام كرده‌وه‌یه‌كی توند و تیژ و سه‌رشێتانه‌ی

نیچانۆف سەرەداوێکی وای دایە دەستی پۆلیسی تەزار، کە رێکخراوەکەیان ئاشکرا بکات و نزیکەی سێ سەد کەس لە ئەندامانی ئەم رێکخراوەیە بگیرێن. هۆکاری ئاشکرابوونی رێکراوەکەی نیچانۆف ئەوە بوو، کە فەرمانی کوشتنی خوێندکارێکی بە ناوی ئیڤانۆڤ دەرکردبوو. نیچانۆف لە چالاکییەکانی ئیڤانۆڤ کەوتبووە گومان و بۆی روون ببۆوە، کە سیخوڕی پۆلیسی تەزارە کەچی بەدواداچوونی ئەم بابەتە، خۆی سەرەداوێکی لە سەر چالاکییەکانی نیچانۆف دایە دەست پۆلیسی تەزار و بە شوێن ئاشکرابوونی رێکخراوەکەی و گیرانی سەدان کەس لە ئەندامانی رێکخراوەکەیدا نیچانۆف دیسان بەرەو سویسرا تێی تەقاند.

شێوازە توند و تیژ و دژە مرۆییەکانی نیچانۆف، کە لە کتێبی "دیل کراوانی"داستایۆفسکیدا هاتووە، کەوتە بەر رەخنەی خودی باکۆنینیش. باکۆنین دژی نیچانۆف، کە سەردەمانێك لە نزیکترین و متمانەپێکراوترین لایەنگرانی ئەو بوو نووسیی:"نیچانۆف چالاکترین و پڕ جموجۆڵترین کەسێکە، کە من لە ژیانی خۆمدا دیتوومە، بەڵام ئەو لە پێناو گەیشتن بە ئامانجی خۆیدا دۆست و دوژمن لێك هەڵنابوێرێ و دەبێتە بوونەوەرێکی ئێجگار پڕ مەترسی و دوور لە متمانە. ئەو لە سەر ئەو باوەڕەیە، کە ئەندامانی هەر رێکخراوێك دەبێ بێ ئەملاوئەولا پێملی رێبەرەکەیان بن و، ئەگەر نافەرمانی و سەرپێچییەکیان لێ ببیندرێ یا لە راپەڕاندنی ئیشەکانیاندا کەمتەرخەمی بکەن ئەو مافە بە خۆی دەدا، کە هەرچەشنە سزایەکی خۆی پێی باش بێ لە سەری بەڕێوەی بەرێ..."

نیچانۆف، کە بە بەڵگە و دیکۆمێنتی سەلمێنراو و حاشاهەڵنەگر لە لایەن حکوومەتی روسیاوە تاوانبار کرابوو بە کوشتنی ئیڤانۆڤ بە پێی پەیماننامەی گەڕاندنەوەی تاوانباران لە لایەن سویسراوە رادەستی روسیا کرایەوە و بیست ساڵ بەندیخانەی بە کاری تاقەت پرووکێنەوە بۆ بڕایەوە. ئەو، بەر لە تەواو بوونی بڕیارەکە، لە ساڵی 1883دا لە بەندیخانەدا مرد.

سیمایەکی شۆڕشگێڕی دیکەی روسیا، کە لە سویسرا چالاکیی دەنواند "پێتێرلاڤرۆف" pter levrovی مامۆستای پێشوی قوتابخانە نموونەییەکانی روسیا و ئەفسەرێکی پێشووی سوپای تەزاری بوو. ئەو بە پێچەوانەی شۆڕشگێڕگەلی توندڕەوی وەك نیچانۆف باوەڕی بە پەروەردەی جەماوەر و تیۆریی شۆڕشی هەنگاو بە هەنگاو بوو. لاڤرۆف لە یەکێك لە وتارەکانی خۆیدا نووسیی: "هێشتا جەماوەری روسیا ئامادەیی ئەوەیان نییە، کە شۆڕشێکی بنەڕەتی بکەن و بە بێ ئەو ئامادەبوونەش، شۆڕش ئاکامێکی لێ ناکەوێتەوە"... لاڤرۆف لە سەر ئەو باوەڕە بوو، کە لە بری کردەوەی تیرۆریستی دەبێ جەماوەری خەڵك لەگەڵ ئامانج و

ئایدیاکانی سۆسیالیزم ئاشنا بکرێن و ئیمان و باوەڕیان تێدا دروست بکرێ. باکۆنینیش لە سەر ئەو باوەڕە بوو، کە دەبێ جەماوەری خەڵك بۆ بەشداربوون لە شۆڕشدا ئامادە بکرێن، بەڵام ئەو نەك لە ڕێگەی پەروەردەوە بەڵکو بە ڕێگەی دنەدان و هاندان و وروژاندن و بەهێزکردنی هەستی ڕق و تووڕەیی و نەفرەت و تۆڵەسەندنەوە تێیاندا بە شوێن ئەو ئامادەبوونەدا دەگەڕا. لە هەمانکاتدا باکۆنین و لاڤرۆف ڕێبازێکی هاوبەشیان هەیە و هەردووکیان داوایان لە گەنجەکانی ڕوسیا دەکرد بچنە نێو خەڵکی و تۆوی شۆڕشیان لە نێودا بچێنن. لە ساڵی 1874دا شۆڕشگێڕێکی دیکەی ڕوس بەناوی پێتێرتێکاچێفpeter tekachev، کە تازە لە بەندیخانە بەربووبوو لە سویسرا کەوتە گەڵ گرووپە شۆڕشگێڕە ڕوسییەکان. ئەو هەر چەشنە فێڵ و تەڵەکە و کردەوەیەکی توند و تیژانەی لە پێناوی گەیشتن بە ئامانجەکانیدا بە ڕەوا دەزانی و لە وتارێکدا لە ژێر ناوی "وێنەی ڕوسیای پاش شەڕ" بۆ ڕاکێشانی وەرزێرە ڕوسیاکان بۆ بەشداربوون لە چالاکیی شۆڕشگێڕیدا نووسیی:

وەرزێرانی ڕوسیا پاش شۆڕش دەبنە خاوەنی باخ و زەویی خۆیان... دەنگی قاقای پێکەنین و خۆشیماڵی وەرزێران دێنێتە لەرزین. سندووقی وەرزێرە ڕوسییەکان پڕ دەبن لە سکەی زێڕ... وەرزێری ڕوسی چەندی کەیفی دێنێ دەخواتەوە و باشترین جلوبەرگ دەپۆشێ و بۆ وەدەستهێنانی تەواوی ئەو خۆشی و نیعمەتانە پێویستیی بە ئیش و زەحمەتێکی ئەوتۆ نابێ."

تێکاچێف لە وتارێکی دیکەدا، کە لە ساڵی 1875دا بڵاو بۆوە، نووسیی:" تاکە ڕێگەی سەرکەوتنی شۆڕش وەڕێخستنی بزووتنەوەیەکی چەکدارییە لە پایتەخت و ناوەندە هەستیارەکانی وڵاتدا بە مەبەستی بەدەستەوەگرتنی دەسەڵات. ئەوە گرینگ نییە، کە دواتر زۆرینەی خەڵکمان لەگەڵ کەون یان نا، بەڵام ئێمە ئەگەر تەنانەت لە کەمایەتییشدا بین بە بەکارهێنانی هێز دەتوانین درێژە بە دەسەڵاتەکەمان بدەین... و ئەو کەسانەی کە لەم ناوەندگەلە نوێیانەدا خزمەت بە شۆڕش دەکەن، دەبێ هەڵوێستێکی وا بنوێنن، کە ژیانی خۆیان بە درێژەی شۆڕشەوە گرێ بدەنەوە و بە پاراستنی ئەو هێز و پوانگەلەی وەدەستیان هێناون لە گیانی خۆیان مایەدابنێن."

لاڤرۆف سەبارەت بە چۆنێتیی پاوانکردنی دەسەڵات بەبێ گرینگیدان بە ویستی زۆرینەی خەڵك دژی باوەڕەکانی تێکاچێف بوو و لە وتارێکدا دژی ئەو بۆچوونانە نووسیی:" مێژوو بۆی سەلماندووین، کە دەسەڵاتی ڕەها، بەبێ سەرنج و گرینگیدان بە ویست و بیر و باوەڕەکانی زۆرینەی خەڵك، گەندەڵیی لێ دەکەوێتەوە. ئەو دیکتاتۆرانەی بەبێ گرینگیدان بە

دژایەتیی زۆرینەی خەڵك درێژە بە دەسەڵاتەکەیان دەدەن بۆ بەردەوامیی حکوومەتەکەیان ناچارن رێکخراوێکی ئەمنییەتی(پاراستن) و سوپای بەهێز بۆ پاراستنی خۆیان پێك بێنن، کە ئەوە خۆی دەبێتە هۆی زیاتر دابڕانیان لە جەماوەری خەڵك و دروستبوونی نارەزایەتیی زیاتری خەڵك. دیکتاتۆرەکان لە سەرەتادا دژبەرانی سیاسیی خۆیان لەناو دەبەن و، بەڵام بە هۆی ئەوەی کە بیر و باوەڕی دژیان پێ قەبووڵ ناکرێ، وردە وردە ئەو بەشە لە لایەنگر و هاورێکانیشیان، کە بیر و رایان جیاوازە وەلا دەنێن و دەیانرەتێنن و دواجار جیا لە تاقمێکی گوێ لەمست و هیچ و پووچ و هەلپەرست و بێ حەقیقەت کەسیان بەدەورەوە نامێنێ، کە هەر ئەوەش دەبێتە هۆی لاوازبوون و رووخانی دیکتاتۆری... کەمایەسییەکی (کەموکورتی) دیکەی ئەو چەشنە حکوومەتانە ئەوەیە، کە بەشی هەرە زۆری کات و ساتەکانی رێبەر و ئەندامەکانی ئەو چەشنە رژێمانە بۆ شەڕ لەگەڵ دوژمنان و خەنیمان و نارازییەکان، تەرخان دەکرێ و دەرفەتێکیان بۆ چاکسازی و ئاوەدانکردنەوە، کە لە پێویستییەکانی مانەوە و بەردەوامبوونی دەسەڵاتن، نامێنێتەوە."

لە گەرمەی ئەو باس و خواسانەدا بوو، کە حکوومەتی روسیا بۆ کۆنترۆڵکردنی چالاکیی خوێندکارانی دەرەوەی روسیا فەرمانی دا هەموو خوێندکارانی روسی بگەڕێنەوە روسیا. زۆربەی خوێندکاران تەنانەت ئەوانەش، کە چالاکیی سیاسییان هەبوو، پێشوازییان لەم فەرمانە کرد و خوێندکارە سۆسیالیستەکان بۆ بانگەشەی بیرو باوەڕەکانی خۆیان ئەم هەلەیان بە دەرفەت زانی.

لە ساڵی 1876دا تاقمێك لە شۆڕشڤانان، کە لە ژێر کاریگەریی باوەڕەکانی باکۆنیندا بوون کۆمەڵەیەکیان بە ناوی "زەوی و ئازادی" پێك هێنا. پلانی ئەو کۆمەڵەیە وەرێخستنی بزووتنەوەیەکی شۆڕشگێڕانە بوو لە نێو وەرزێران و سازکردنی مانگرتن لە نێو یەکە پیشەییە نوییەکاندا. ئەو کۆمەڵەیە لە نێو ئەندامانی گەنج و چالاکی خۆیدا چەند گرووپێکی خەباتگێڕی دامەزراند بۆ ئەوەی لە داهاتوودا رێبەرایەتیی شۆڕشە وەرزێری و کرێکارییەکان وەئەستۆ بگرن.

لە ساڵی 1879دا کۆمەڵەی"زەوی و ئازادی" چەند جارێك تووشی لێکترازان هات. هۆکاری ئەو لێکترازانانە بڕیاری کۆمیتەی بەڕێوەبردن بوو سەبارەت بە چالاکیی تیرۆریستی. چەند کەسێك لە ئەندامانی کۆمیتەی بەڕێوەبەری، کە دژی کردەوەی تیرۆریستی بوون و کەوتبوونە کەمایەتییەوە لە کۆمەڵە جیا بوونەوە و بەرێبەرایەتیی"پۆلخانۆف" گرووپێکی

سەرپەخۆیان پێك هێنا. زۆرینەی کۆمەڵەش ناوی خۆی گۆڕی و لەمەودوا بە حیزبی ویستی گەل ناودێر کرا.

ڕێبەرانی حیزبی ویستی گەل لە ڕاپەڕاندنی پلانە تیرۆریستییەکانیاندا پلانی کوشتنی تەزار ئالیکساندری دووەمیان لە ڕێکەوتی سێزدەی مارسی 1881دا بەڕێوە برد و چاوەڕوانییان دەکرد، بەو کارە کۆڵەکەکانی حکوومەتی تەزاری وەلەرزین بخەن و هەل و دەرفەت بۆ شۆڕشێکی گشتی یا لانیکەم پاشەکشەی حکوومەت و دامەزراندنی پارلەمانێکی یاسادانان بڕەخسێنن، بەڵام ئەو چاوەڕوانییە وەدی نەهات و تەزار ئالیکساندری سێیەم بە دەرکردنی ڕاگەیەندراوێك لە ڕێکەوتی 13ی مای 1881 ی خۆیدا واتە تەنیا دوو مانگ پاش کوژرانی تەزار ئالیکساندری دووەم دامەزرانی حکوومەتێکی ڕەها و دانانی یاسایەکی توندی دژی ئاژاوەگێرەکان ڕاگەیاند.

پێنج کەس لە تاوانبارانی پیلانی کوشتنی تەزار ئالیکساندری دووەم ئیعدام کران و ئەوانی دیکە، کە زۆربەیان ڕێبەرانی حیزبی ویستی گەل بوون لە نێویاندا بەندیخانەی دووردرێژیان بۆ بڕایەوە و بڕیاری دوورخرانەوەیان بۆ سیبری لە سەر درا. تاقمێك لە ڕێبەران و چالاکانی حیزبیش، کە ژنە شۆڕشگێڕی ناودار"وێرا_فیگنەر"یش یەکێك بوو لەوان لە چاڵە ڕەشەکانی قەڵای "شکلۆسبۆرگ"دا بەند کران و زۆربەیان لە هەلومەرجی دژوار و تاقەت پرووکێنی ئەم گرتووخانەیەدا گیانیان لە دەست دا و هێندێکیشیان شێت بوون.

لەگەڵ سەرکوتی حیزبی ویستی گەلدا، ژمارەیەك لە ڕێبەرانی تاقمی جیابۆوەی ڕێکخراوی سەرەتایی حیزبی ویستی گەل، کە پۆلخانۆف و ئاکسلروود یەکێك بوون لەوان لە ڕوسیا ڕایان کرد و لە ساڵی 1883دا لە دەرەوەی ڕوسیا یەکەمین ڕێکخراوی "مارکسیستی"یان بە ناوی گرووپی ئازادییکار پێك هێنا.

ئەم ڕێکخراوە، کە بە ڕێبەرایەتیی پۆلخانۆف دامەزرابوو هەر لە سەرەتاوە ئامانجی خۆی دامەزراندنی سۆسیالیزم لە ڕوسیادا ڕاگەیاند و دەستیان کرد بە پێك هێنانی ناوەندگەلی سۆسیال دیموکرات لە نێو ڕوسیادا. پۆلخانۆف و هاوکارەکانی هەروەها دەستیان کرد بە چاپ و بڵاوکردنەوەی کتێب و بڵاڤۆك، بەمەبەستی بانگەشەی بیروبۆچوونەکانیان و لە ڕێگەی ئەو بڵاڤۆکانەوە ڕێبازی خۆیان بۆ گەیشتن بە دەسەڵات لە ڕێگەی شۆڕشەوە یا لە ڕێگەی کودەتاوە ئاشکرا کرد. هاوکات لەگەڵ ئەم چالاکیانەدا باقیی ڕێکخستنی حیزبی ویستی گەل لە شارە گەورەکانی ڕوسیادا درێژەیان بە چالاکیی خۆیان دەدا، بەڵام زۆربەی چالاکییەکانی پاشماوەی ئەم حیزبە بە شێوەی کردەوەی تیرۆریستیی بوون و گرووپێکی چالاکی ئەو حیزبە لە سەن

پیترزبۆرگ خەریکی دارشتنی پیلانی کوشتنی تەزار ئالیکساندری سێیەم بوون. رۆژی یەکەمی مارسی ساڵی 1887، کە هاوکات بوو لەگەڵ شەشەمین ساڵوەگەڕی کوژرانی ئالیکساندری دووەمی باوکی تەزار بۆ رۆژی بەڕێوەبردنی پیلانی کوشتنی ئەو دیاری کرابوو، بەڵام جێبەجێکردنی ئەم پیلانە بە هۆی ئەوەی کە تەزار بڕیاری دابوو، کە زووتر کۆشکە زستانییەکەی بەجێ بێڵی و بگەڕێتەوە بۆ کۆشکە هاوینییەکەی، وەپێش خرا و گۆڕانی گەڵاڵەکەی پێشوو، کە بە وردبینییەوە دارێژرابوو بووە هۆی ئەوەی کە پیلانەکەیان ئاشکرا بێت و بەڕێوەبەرەکانی بگیرێن.

بەڕێوەبەری پیلانەکە گەنجێکی بیست و یەك ساڵانە بوو بە ناوی ئالیکساندر ئۆلیانۆف، کە پاش دادگاییەکی خێرا لە هەشتەمی مانگی مای 1887دا لەگەڵ چوارکەس لە هاودەستەکانی لە سێدارە دران.

2

تەزار ئالیکساندری سێیەم حەوت ساڵ پاش پووچەڵبوونەوەی پیلانی کوشتنەکەی، لە رۆژی یەکەمی نۆڤەمبەری ساڵی 1894دا مرد. لەو ماوەیەدا ئەو بەو پەڕی هێز و توندو تیژییەوە هەر چەشنە بزاڤێکی دژبەرانەی سەرکوت کرد و چالاکیی دژبەرانی رژێمی تەزار لە ماوەی ئەو ساڵانەدا لە دەرەوەی روسیادا کورت ببۆوە.

جێگرەوەی ئالیکساندری سێیەم کوڕە بیست و شەش ساڵانەکەی بە ناوی نیکۆلا بوو، کە کەمترین ئەزموونی پادشایەتی و دەسەڵاتدارێتیی نەبوو. نیکۆلا پاش مەرگی باوکی هێندەی پێنەچوو، کە لەگەڵ کچەزای ڤیکتۆریا شازادە خاتوون"ئالیکس ڤیکتۆریا هێلێنالۆییز بیاتریس" بوونە دەسگیران و ئەوی لەگەڵ خۆی لە ئەڵمانیاوە هێنابۆوە روسیا. مەلیکە ڤیکتۆریا دەورێکی کاریگەری لەو زەماوەندەدا هەبوو و تەزار ئالیکساندری سێهەم بە پێچەوانەی ویستی دڵی خۆی و بە تێگەیشتن لەوەیکە دەوروبەرییەکانی و کۆمەڵگەی روسیاش بە گشتی پێیان خۆش نابێ پرینسیسێکی ئەڵمانی رۆژێك لە رۆژان ببێتە مەلیکەی روسیا، ملی بۆ ئەو زەماوەندە راکێشابوو. ئالیکساندری سێیەم بەو هیوایە بوو، کە هەتا ئەو کاتەی نیکۆلای کوڕی بێتە سەر تەختی پادشایەتی هاوسەرە ئەڵمانی_بریتانییەکەی لە روسیادا جێی خۆی بکاتەوە، بەڵام ئەو ئاواتەی ئەو وەدی نەهات، چونکی تەزار چەند مانگێك پاش

دەسەڵاتداریێتیی کوڕەکەی نەخۆش کەوت و، کاتێك نیکۆلا پاش مانەوە و کـەیف و نەهـەنگ لە بەریتانیا گەڕایەوە روسیا باوکی بە جێوبان کەوتبوو.

بە راسپاردەی پزیشکەکان تەزار بۆ کۆشکی هاوینی" لیوادیا" راگوێزرا، چـونکی هـەوای گەرم و هەتاوی لێوار دەریا بۆ گەڕاندنەوەی تەندروستیی ئەو بە شـتێکی بـە کـەڵك زانرابـوو، بەڵام تەزار چاك نەبۆوە و لەبەر ئەوەی کە مەرگی خۆی بە نزیك دەزانی داوای لە نیکۆلا کـرد، کە دەسگیرانی و شابانووی داهاتووی روسـیای بێنێتـە ژوورسـەری. پرێنسـس ئـالیکس رۆژی بیستەمی ئۆکتۆبەری 1894 لە رێگەی سیمفێرۆپۆلەوەsimpferopol گەیشتە لیوادیاو لە مـاوەی دە رۆژی کۆتـایی ژیـانی تـەزار ئالیکسـاندری سـێیەمدا چـەندین جـاران لەگـەڵ دەسگیرانەکەی چوونە لای خەزووری داهاتووی.

مەرگی تەزار ئالیکساندری سێیەم بۆ کوڕ و جیگرەوەی داهاتووی خۆی رووداوێکی دڵتەزێن و راچڵەکێنەر بوو.

سـەرەڕای ئـەو هـەمووە هـەوڵ و خۆماندووکردنـەی تـەزار بـۆ پـەروەردەی سـوپایی و چاوەدێریکردنی لە پێناوی پەروەردە و راهێنانیدا، نیکۆلا لە هێـز و زیپکوزاکـوونی بـاوکی هیچی بە میرات پێنەگەیشتبوو و یۆنیفۆرمی سوپایی ئەو بە تەنیایی قەرەبووی ئەو هەمووە لاوازییە دەروونییەی ئەوی نەدەکردەوە. گراندۆك ئالیکساندری زاوای نیکۆلا، کە یەکێك بوو لە کەسانی نزیك و جێ متمانـەی ئـەو لـە بیرەوەرییەکانیـدا سـەبارەت بـە مـەرگی تـەزار ئالیکساندری سێیەم و کاریگەریی ئەو لە سەر تەزاری داهاتوو دەنووسێ:"کاتێك تەزار مرد، نیکۆلا وەك منداڵان هۆڕ هۆڕ دەگریاو چاوە شینەکانی وەکو گـۆزەی سـەرەوبن فرمێسـکیان دەباراند.... ئەو بەدەم گریانەوە قۆڵی گرتم و بردمییە دیوەکـەی خـۆی و لـەوێش ماوەیـەك یەکترمان لە باوەش گرت و گریاین. ئەو نەیدەتوانی بە سەر خۆیدا زاڵ بێ و لە ترسـی ئـەو ئەرکە قورسەی، کە وەکو ئیمپراتۆری داهاتووی روسیا دەکەوتە سەر شانی هەڵ دەلەرزی... پاش ئەوەی هێندێ هێور بۆوە بە حاڵەتێکی وەك پاڕانەوە و لالانەوە گوتی:"سـاندرۆ"(منی بەو ناوە بانگ دەکرد) دەبێ چ بکەم؟ من و تۆو ئالیکس و خوشکم و دایکم و روسیا چـمان بەسەر دێ؟ من قەت نەمدەویست ببمە تەزار. من چ سەرەدەر لە دەسـەڵاتداری دەرناکـەم و تەنانەت نازانم وەزیرەکانیش چۆن بدوێنم؟

یەکەمین بڕیاری گرینگی نیکۆلای دووەم لە پلەی تەزاریی روسدا ئەوە بوو، کـە رێکـەوتی زەماوەندەکەی وەپێش بخات چونکە پێی وابوو بە بێ هاوسـەرەکەی، کـە بـە خەسـتی شـێت و

سەیدای ببوو باری قورسی ئەو ئەرکە نوییەی پیّ هەڵناگیردریّ. نیکۆلا پێداگر بوو لە سەر ئەوەی کە ڕێوڕەسمی زەماوەندەکەیان هەر لەو حەوتووەی یەکەمی پاش مەرگی باوکیداو" هەتا باوکی لە ژێر میچی ئەو ماڵەدایە" بە شێوەی تایبەتی لە لیوایاد بەڕێوە بچیّ، بەڵام مامەکانی نیکۆلا بە توندی دژی ئەوە بوون، کە بەر لەوەی براکەیان بنێژریّ ئەو ڕێوڕەسمە بەڕێوە بچی و دواجار هاتنە سەر ئەوەی کە ڕۆژی بیست و شەشەمی نۆڤەمبەر پاش ڕێوڕەسمی بەخاك ئەسپاردنەکە لە سەنپێترزبۆرگزەماوەندەکە بکریّ. پادشاو شازادە و بەرپرسانی دەرەکی، کە بۆ بەشداربوون لە ڕێوڕەسمی بەخاك سپاردنەکەدا هاتبوونە ڕوسیا لە ڕێوڕەسمی زەماوەندەکەشدا بەشدارییان کرد و ئەو بەریەککەوتنە بە لای زۆربەی خەڵکی ڕوسیاوە شتێکی شووم بوو، بە جۆرێك، کە لەو کاتەدا زۆر کەس ئەمەیان لە بن لێوانەوە دەگوتەوە:" ئەم بووکە بە دوای تابووتێکدا هاتووەتە ڕوسیا."

نیکۆلای دووەم لە تەنیشت هاوسەرێکەوە، کە ئەویندارانە خۆشی دەویست هەستی بە بەختەوەری و هێمنی دەکرد، بەڵام ئەو زەماوەندە بۆ ئەویش و بۆ ڕوسیاش کۆتاییەکی خۆشی نەبوو و هۆکارگەلێکی جۆراوجۆر هەر لە دەسەڵاتی شاژنەوە بە سەر تەزاری نوێوە بگرە هەتا دەگاتە هەڵسوکەوتی ئەو لەگەڵ خەڵکی نێو دەربار و دەوروبەرییەکانی تەزار و بەگشتی گواستنەوەی نەخۆشیی خوێن بەربوون hemophili لە خۆیەوە بۆ تاقانە کوڕەکەی، کە بووە هۆی هاتنی کەسێکی جێی گومانی وەك ڕاسپۆتین بۆ نێودەرباری ڕوسیا، یارمەتیدەر بوون بۆ لەرزۆککردنی پێگەی نیکۆلای دووەم و بە هێزکردنی لایەنە شۆڕشگێڕەکان و ڕووخانی ئیمپراتۆری. شاژن، کە پاش زەماوەند بە"ئالیکساندەر فیۆدۆڕۆنا" ناوی دەرکردبوو هەتا کۆتایی ژیانیشی نەیتوانی بە جوانی فێری زمانی ڕوسی بێت و بە زمانی ئەڵمانی یا فەڕەنسی یا ئینگلیزی لەگەڵ مێردەکەی و دەوروبەرییەکانی قسەی دەکرد. ئەو هەر لە سەرەتاوە دانووی لەگەڵ شاژن "ماری" دایکی نیکۆلا نەدەکوڵی و هەڵسوکەوتی ساردوسڕی ئەو لەگەڵ ژنانی نێو دەربار بە تایبەتی چوار ئامۆژنەکەی تەزار، کە کاریگەریی زۆریان بە سەریەوە هەبوو مێردەکەی تووشی کۆڵێك گۆنگەل و گێچەڵ دەکرد، بەڵام گەورەترین گرفتی ئەو ئەوە بوو، کە منداڵێکی نێرینەی بۆ تەزار لیّ نەدەکەوتەوە. مەلیکە ئالیکساندرا لە حەوتساڵی یەکەمی زەماوەندکردنیدا چوار زگی کرد و هەر چوار جار کچی بوو، پاش ئەوەی کە مەلیکە بە نیازی کوڕ دەستەوداوێنی نزا و سیحر و جادوو بوو و بە لە دایکبوونی منداڵێکی نێرینە، کە ناویان نا ئالیکسیس باوەڕە خورافی و کۆنەپەرستییەکانی هێندەیتر خەست بوونەوە، بەڵام جێژنەکانی

لە دایکبوونی ئەو منداڵە لە مانگی ئووتی ساڵی 1904دا کەوتنە ژێر سێبەری شکستی هێزەکانی روس، لە شەڕی گەڵ ژاپۆندا و تووشبوونی ئەو بە نەخۆشینی هێمۆفیلی، کە بووە هۆی هاتوچۆی راسپۆتین بۆ دەرباری روسیا سەرەتای کۆمەڵێك نەهامەتیی دیکە بوون.

ساڵی 1905 لە مێژووی روسیادا خاڵێکی وەرسووڕانی گرینگ بوو. لە مانگی ژانویەدا هەواڵی تێکشکانی سەرئەنجوومەنی هێزەکانی روسیا لە شەڕی گەڵ ژاپۆن دا و، دۆڕاندنی بەندەری "پێرت ئارتۆر" ئاگری نارەزایەتییەکانی نێو روسیای خۆش کرد و یەکەمین شەپۆلەکانی مانگرتنی کرێکاری لە پایتەختدا دەستیان پێ کرد. رێبەری مانگرتنەکان قەشەیەکی گەنج بوو بە ناوی گاپۆن، کە رێکخراوێکی کرێکاریی بە ناوی "کۆمەڵگەی کرێکارانی روس" دامەزراندبوو و لە هەوڵی ئەوەشدا بوو، کە پێش بە هاتنی کەسانی چەپ و هێژموونی رێکخراوگەلی لادەر بۆ نێو بزاڤی کرێکاریی روسیا بگرێ، رۆژی یەکشەممە بیست و دووەمی ژانویە سەد هەزار کرێکاری مانگرتوو لە حاڵێکدا، کە گاپۆن لە پێشیانەوە دەڕۆیشت بەرەو کۆشکی زستانیی تەزار وەڕێکەوتن و خوازیاری ئەوە بوون، کە تەزار، نوێنەرەکانیان وەرگرێ . ئەوانەی رێپێوانیان دەکرد لە سەر رێگەیان هیچ تێکهەڵچوونێکیان لەگەڵ هێزەکانی ئاسایشدا نەبوو کەچی لە نزیك کۆشکی زستانی، قەزاقەکان و هێزی سوارکاری گاردی ئیمپراتۆر رێگەیان پێ گرتن. جەماوەر بە بێ گوێ پێدان بەو هێزانە ملیان بە رێگەوە ناو لەو کاتەدا سەربازەکان تەقەیان لێکردن. لەو رووداوەدا، کە بە "یەکشەممەی خوێناوی بەناوبانگە" بە پێی سەرژمێریی فەرمی 92 کەس کوژراون و چەند سەد کەسێك بریندار بوون، بەڵام ئەو ئامارەی، کە لە لایەن رێکخراوەکانی کرێکاری و گرووپگەلی دژبەری رژێم بڵاو بوونەوە، ژمارەی کوژراوانیان چەندین هەزار کەس لە قەڵەم دا.

رووداوەکانی یەکشەممەی خوێناوی کاتێك هاتنە پێش، کە لە ماوەی یازدە ساڵ پادشایەتیی نیکۆلای دووەم دا روسیا بە پێشکەوتنی خێرای بەرەو بەپیشەییبوون، ببوو بە یەکێك لە وڵاتانی پیشەیی پێشکەوتووی جیهان و لە ماوەی دە ساڵاندا بەرهەمە پیشەییەکەی دوو بەرامبەر ببوو. روسیا، کە هەتا کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدە بە وڵاتێکی کشتوکاڵی دەناسرا و بەشی هەرە زۆری پێداویستییەکانی خۆی لە رێگەی کڕینی کاڵای پیشەیی لە وڵاتانی دەرەوە دابین دەکرد، ئێستا گەیشتبووە قۆناغی خۆبژیوی و تەنانەت هێندێك لە کاڵاکانی خۆیشی هەناردە دەکرد.

ژمارەی کرێکارانی نێو یەکە پیشەییەکان زیاتر لە چوار ملیۆن کەس دەبوون و پەرەپێدانی تۆڕی هێڵی شەمەندەفەر، کە لە ساڵی 1905دا دەگەیشتە حەفتاهەزار کیلۆمەتر، شوێنە

دوورەدەستەکانی ئەو وڵاتەی پێکەوە گرێ دەدا. هەر بۆیەش هەواڵی پێوەندیدار بە رووداوەکانی یەکشەممەی خوێناوی و دەنگۆی کوژرانی هەزاران کرێکاری مانگرتوو بەدەستی سەربازانی تەزار بە خێرایی لە سەرانسەری روسیادا بڵاو بۆوە و رێگـەی بـۆ حیزبـەکان و گرووپگـەلی چـەپی و شۆڕشگێڕ، کە لەگەڵ گەشەسەندنی پیشەیی وڵات بواری چالاکیی پتریان بۆ رەخسابوو، خـۆش کرد، کە شەپۆلی نارەزایەتییەکان بە تـەواوی روسـیادا بـڵاو بکەنـەوە. بـە جۆرێـك، کـە لـە فێبریوەری ساڵی 1905 ـەوە هەتا نۆڤەمبەری ئەو ساڵە نزیك بـە سـێ ملیـۆن کرێکـار لـە پایتەخت و شارە گەورەکانی روسیادا دەستیان کرد بە مانگرتن و پیشەی تازە پێ هـەڵگرتووی وڵاتیان تەواو ئیفلیج کرد. لە مانگی فێبرییەدا یەکێك لە مامەکانی تەزار بە نـاوی گرانـدۆك سێرگی، بەدەستی یەکێك لە تیرۆریستەکانی حیزبی سۆسیالیست کوژرا و سێ مانگ دواتر بـە هۆی چالاکیی گرووپگەلی شۆڕشڤان هێندێ جموجۆڵ لە نێو هێزە چەکدارەکان لە سوپادا دەستی پێکرد، کە گرینگترینیان شۆڕشی مەلەوانانی "پوتمکین" لە دەریای رەشدا بوو.

تەزار نیکۆلای دووەم کە لـە بەرامبـەر ئـەم رووداوگەلـەدا گێـژ و وڕ ببـوو، دواجـار لـە سـەر پێشنیاری کۆمەڵێك لە راوێژکارەکانی خۆی لە رۆژی 19ی ئوتدا بـە دەرکردنـی فـەرمانێك پێـك هێنانی پەرلمانێکی راوێژکاریی بەناوی "دۆما" راگەیاند. ئەو پەرلمانـە، کـە دەسـەڵاتی یاسـادانانی نەبوو لە هەمان کاتدا، کە بە پاشەکشەیەکی ئاشکرای تەزار لە بەرامبەر گوشاری بیر و رای گشـتی دەژمێردرا بۆ دابینکردنیداخوازییەکانی خەڵك و گرووپە سیاسییەکان بـەس و وەڵام دەر نـەبوو و لـە ئاکامدا نەك هیچ گرفتێکی چارەسەر نەکرد، بەڵکو خەڵکی چاوکراوەتر و ئازاتر کرد بـۆ ئـەوەی کـە شێلگیرانەتر لە پێناوی وەدیهاتن و دابینبوونی ئازادییەکانیاندا خەبات بکەن.

شەپۆلی راپـەڕین و مانگرتنـەکان لـە مـانگی ئووتـدا بـەربڵاوتر بوونـەوە و لـە مـانگی سێپتەمبەردا کرێکارانی نانەواخانە و فەرمانبەرانی دایرەی پۆستە و تەلـەگراف و کرێکـارانی چاپخانەکان چوومە نێو ریزی مانگرتووانی کارخانەکانەوە.

لە مانگی ئۆکتۆبەردا مانگرتنی گشتیی کرێکارانی رێگەی شەمەندەفەر دەستی پێکـرد و رۆژی 25ی ئۆکتۆبەری ساڵی 1905 بە راگیرانی تەواوی شەمەندەفەرەکان وڵات بە تـەواوی گەیشتە قۆناغی ئیفلیجبوون.

3

حیزبی سۆسیال دیموکراتی روسیا، کە کۆنترین و دەسترۆیشتووترین ڕێکخراوی سیاسیی دژی ڕژێمی تەزاری بوو بەر لە ڕووداوەکانی ساڵی 1905 بەسەر دوو گرووپی "بۆلشەڤیك" و "مەنشەڤیك"دا بەش ببوو و ڕێبەرەکانیان، کە زیاتر یا لە سویسرا یا لە وڵاتانی دیکەی ئەورووپای خۆرئاوا دەژیان بۆ بەدەستەوە گرتنی جڵەوی ڕێبەرایەتیی بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکانی نێو روسیا کەوتبوونە ڕکەبەریی یەکتری.

مەنشەڤیکەکان بەر لە بۆلشەڤیکەکان بۆ بەدەستەوە گرتنی ڕێبەرایتیی بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکانی نێو روسیا، وەخۆ کەوتن و یەکێکیان بە ناوی لیۆن ترۆتسکی بە دامەزراندنی یەکەمین جڤین"سۆڤیت" یا جڤینی نوێنەرانی کرێکارانی روسیا لە پایتەخت ملی لەبەر ملی حکوومەتی روسیا نا.

جڤینی سەنپیتێرزبۆرگ، کە چل کەس لە نوێنەرانی کرێکارانی پایتەخت تێیدا ئەندام بوون، ڕۆژی بیست و هەشتەمی ئۆکتۆبەر داوای لەتەواوی کرێکاران و خاوەن کاران و دووکانداران کرد، کە هەتا بڕیاری داهاتوو دەست لە کار بکێشنەوە. تەنیا نانە واخانە و دووکانە خۆراك فرۆشییەکان ئیزنیان پێدرا، کە بۆ ماوەی چەند کاتژمێرێك لە ڕۆژدا کار بکەن. وریاییاندا بە خاوەن کاران و کارخانەداران و کارگە و ئەوکەسانەش، کە ئیشی ئازاد دەکەن، کە ئەگەر کار بکەن" لە ڕەخنەی جەماوەر پارێزراو نابن" خەڵك بە تۆقیوی ئەو فەرمانەیان لە گوێ گرت و ژیان لە پایتەختی روسیا بە تەواوی ئیفلیج بوو.

یەکەم سەرکەوتنی یەکێتیی سۆڤیەتی یا جڤینی نوێنەرانی کرێکارانی روسیا، بووە هۆی دامەزرانی ڕێکخراوگەلێکی لەو چەشنە لە شارە گەورەکانی روسیادا. جڵەوی کارەکان وردە وردە لە دەست حکوومەت هاتنە دەرێ و تەزاریش نەیدەتوانی لە سەر ئەو دۆخە مەترسیدارەی هاتبووە پێش بڕیارێك بدات. تەزار نیکۆلا لە نامەیەکی بە ناوبانگدا، کە ئەو کات بۆ دایکی نووسیوە بەو شێوەیە باسی گیروگرفتەکانی خۆی دەکا:

من لە دوو ڕێگەم پتر لە بەردەمدا نەماوە، یا دەبێ سیستەمێکی توند و تیژ و جیددی بۆ سەرکوتی ئەم سەرهەڵدانەوەدۆزم، کە بۆ ماوەیەك هێمنی و دەرفەتی پشوودانێکمان دەداتێ، بەڵام

ڕێگەکە چارەسەر ناکاو پاش چەند مانگان دیسان ناچار دەبینەوە توند و تیژی بە کار بێنین و ڕووباری خوێن وەڕێبخەینەوە. ڕێگە چارەیەکی دیکەش ئەوەیە، کە مافی مەدەنی و ئەو ئازادییانەی، کە خەڵك داوایان دەکەن بیاندەینێ، ئازادیی بیر و ڕا دەربڕین دابین بکەین و مافی یاسادانان بدەینە پەرلمانێکی هەلبژێردراوی خەڵکی و یاسایەکی بنەڕەتی بۆ روسیادا برێژین. ڤیتێ لایەنگری ئەم ڕێگە چارەیەیە و وەرگرتنی پلەی سەرۆکی وەزیرانی بە قەبوولکردنی ئەو مەرجەوە گرێ داوەتەوە...

ئاخرییەکەی تەزار نیکۆلای دووەم ملی بۆ بۆچوونەکانی کۆنت ڤیتێ راکێشا و رۆژی سیی 30ی ئۆکتۆبەر پلەی سەرۆکی وەزیرانی پێ سپارد. لە راگەیەندراوێکدا، کە بە بۆنەی دانانی سەرۆکی وەزیرانەوە دەرکرا تەزار بەڵێنی بە خەڵكدا، کە پەرلمانێکی نوێ بە دەنگی خەڵك هەڵدەبژێردرێ، ئازادیی نووسین و بیر و را دەربڕین و کۆڕ و کۆبوونەوان دابین دەکرێن هەلومەرجی کارکردن باش دەبێت، مافی کرێکاران بۆ پێك هێنانی ڕێکخراو و یەکییەتی بە فەرمی دەناسرێ. تەزار لەو راگەیەندراوەدا بۆ یەکەمین جار رایگەیاند، کە لەمەودوا هیچ یاساو ڕێسایەك بە بێ پەسندکرانی دۆما جێبەجێ ناکری و بەم شێوەیە پەرلمانی راوێژکاریی دۆما بوو بە پەرلمانی یاسادانان.

بەڵام ئەو پوانە بەربڵاوانەش راپەڕیوان و سەرهەڵداوانی قایل نەکرد. ترۆتسکی لە یەکەمین ژمارەی رۆژنامەی "ئایزۆستینا"دا، کە لە سەنپیێترێزبۆرگەوە دەرچووبوو نووسیی: بەڵێنەکانی تەزار دەردێك دەرمان ناکەن و دامەزرانی دۆما کۆتایی بە زوڵم و سەرەڕۆیی ناهێنێ. ئەنجوومەنی کرێکاری دەنگی دا بە درێژەدانی مانگرتن و رۆژی سی و یەکەمی ئۆکتۆبەر ڕێپێوانێکی مەزن لە سەنپیێترێزبۆرگ وەڕێکەوت. ترۆتسکی لە پێشەوەی جەماوەرەکەوە دەڕۆیشت و کرێکاران، کە ئاڵای سووریان بەدەستەوە بوون و دەجمان، سروودی شۆڕشگێڕییان دەخوێندن. هەڵبەت هیچکام لە مەلەوان و سەربازان لە ڕێپێوانەکاندا بەشدارییان نەکردبوو و هێشتا بە سوپا وەفادار مابوونەوە.

رۆژی سێیەمی نۆڤەمبەر مانگرتن کۆتایی پێ هات، بەڵام ئایزۆستیا درێژەیدا بە وروژاندنی کرێکاران، ترۆتسکی لە وتارێکی توندا نووسی :" پرۆلتاریا ڕێگەی خۆی دۆزیوەتەوە و ئیتر فریوی کەسانێکی لیبراڵی وەك ڤیتێ ناخوات. ئەوانە گەرەکیانە ناوی یاسای بنەڕەتی لە سەر قەمچیی قەزاقەکان دابنێن، بەڵام چینی کرێکار ئیتر هەڵناخەڵەتێ..."

لاوازیی حکومەتی ڤیتێ و پاشەکشەی هەنگاو بە هەنگاوی لە بەرامبەر هێزە سەرهەڵداوەکاندا رۆژبەرۆژ ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکارانی چاوقایمتر و بوێرتر دەکرد،

لە ڕاستکاوانە بۆ دەسپێکردنی دوایین خەبات داوا لە کرێکاران بکات چەك هەڵگرن و لـە نێوهێزەکـانی سوپاشدا هێندێ جووڵەی وەڕێخستن. ئەو چالاکاییانە ڕۆژی هەشتەمی نۆڤەمبەر بە ئاکام گەیشـتن و یەکەمین سەرپێچی و سەرهەڵدانی چەکداری لە نێو مەلەوانـەکانی " کرۆشـتات"دا ڕووی دا. ڕاپـەڕین سەرکوت کراو ڕێبەرەکانی لە دادگایەکی سوپاییدا دادگایی کران. بەر لە کۆتـایی ئـەم دادگاییـە، کـە لەوانە بوو بڕیاری ئیعدامی تاوانبـارانی لـێ بکەوێتـەوە ئەنجوومـەنی کرێکـاران مـانگرتنی گشـتیی ڕاگەیاند و ئەم جارە جگە لە مەسەلەی پێوەندیدار بە ژیانی کرێکارانەوە، داوای زیادکردنی حەقدەسـتی کـاری ڕۆژانـە و بەرتەسـککردنەوەی ئیشـی ڕۆژانـە تـا هەشـت کاتـژمێر و هەڵوەشـاندنەوەی دادگـا سەربازییەکان و هەڵوەشاندنەوەی بڕیاری ئیعدامیش لـە داواکـانی کرێکـاران زیـاد بـوون. مـانگرتنی گشتی بەربڵاو و ماڵوێرانکـەر بـوو و کۆنـت ڤـیتێ بـۆ کۆتاییهێنـان بـە مـانگرتن جـارێکی تـریش پاشەکشەی کرد و بە ڕاوێژێکی وەك پاڕانەوە، کە هەرگیز لە سەرۆك وەزیرێکی تەزار نەبیسرابوو لەگـەڵ کرێکاران قسەی کرد. ئەو لە پەیامێکدا بـە کرێکـارانی گـوت:" برایـانی کرێکـار، بگەڕێنـەوە سـەر ئیشەکانتان و کۆتایی بە خۆپێشاندان و بشێوی بێـنن. بـەزەییتان بـە مـاڵ و منداڵتانـدا بـێ... مـن دەمەوێ کێشەکانتان چارەسەر بکەم. متمانەم پێ بکەن... وڵات کەوتۆتە مەترسییەوە. لە من گـەڕێن باوردە وردە ئەو گرفتانە چارەسەر بکەم."

بەڵام وەڵامی نوێنەرانی کرێکاران بە پەیامی پاڕانەوەیی سـەرۆك وەزیـران تونـد و ناشـیرن بوو. ئەوە لە وەڵامەکەدا هاتبوو:"... سەرۆك وەزیرانی تەزار بۆی نییە بە کرێکاران بڵێ برا... ئێمە ئەو سووکایەتییە ڕەت دەکەینەوە. پرۆلتاریای ئێمە هیچ خزمایەتییەکی لەگـەڵ سـەرۆك وەزیری تەزاردا نییە."

لە وەها بارودۆخێکی ئاڵۆز و قەیراناویـدا بـوو، کـە لیـنین گەڕایـەوە ڕوسـیا. لـە یەکشـەممەی خوێناویی ژانوییەی 1905وە هـەتا مـانگی نۆڤەمبـەر، کـە لیـنین گەڕایـەوە ڕوسـیا بزووتنـەوە شۆڕشگێڕییەکان لە ڕوسیادا بە هەشتاوتر ببوون و لینین، کە نیگەرانی ئـەوە بـوو ڕێبـەریی شـۆڕش کەوتبووە دەستی خەنیمە مەنشەویکییەکانی پێی باش نەبوو لەوە زیاتر لـە گەڕانـەوەی بـۆ ڕوسـیا خۆی وەدرەنگی بخا. هەڵبەت لەو ماوەیەدا لینین دەستی لە سەر دەستدانەنابوو. ئەو هاوکات لەگـەڵ بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکان لە ڕوسـیادا لـە 25ی ئاپریلـەوە هـەتا 10ی مـانگی مـای 1905 سێیەمین کۆنگرەی سۆسیال دیموکراتەکانی ڕوسـیای لـە لەنـدەن گـرت. تـەنیا بەلشـەڤیکییەکان و لایەنگرانی لینین لەو کۆنگرەیەدا بەشدار بوون و وێڕای پشتگیری لە لیـنین، داڕشـتنی ڕاپـەڕینێکی چەکدارییان خستە سەرووی پلانە نوێیەکانی حیزبەوە.

لەگەڵ بەربەرین بوونەوەی کەوشەنی شۆڕش کەسانی زێدەڕۆ و دەمارگرژ، یا بە وتەی مێژوونووسانی کۆمۆنیست "کۆنەپەرستان"ی دەرباری تەزار نیکۆلای دووەم هەڕشەی ئەوەیان کرد، کە ئەگەر سیاسەتی هێمنانە و ئاشتیخوازانەی سەرۆکی وەزیران هەروا درێژەی هەبێ رووخانی رژێم مسۆگەرە. تەزار، کە کەوتبووە ژێر کاریگەریی راوێژکارە متمانە پێکراوەکانی بە بێ سەرنجدان بە سیاسەتی گشتیی دەوڵەتی "کۆنت ڤیتتێ" وەزیری نێو خۆ واتە "دورنۆڤ-"ی بانگ کرد و پێی گوت :"ئیتر دانبەخۆداگرتن بەسە ئەگەر لەوە زیاتر نەرمی بنوێنین سەرمان بە فەتەڕات دەچێ، من ئیزنت پێ دەدەم، کە هەرچی پێویستە بۆ سەرکوتی ئەو سەرهەڵدانە و سەقامگیری و هێمنی بیکەن. لەوکاتەدا کارخانەکان بە هۆی مانگرتن و کەم کاری و بێ سەرەوبەرەیی کرێکاران بە تەواوی لە کار کەوتبوون و پێوەندییەکانی وڵات بە هۆی مانگرتنی فەرمانبەرەکانی پۆستە و گەیاندن پچڕابوون. هێندێ جموجۆڵ لە نێو مەلەوان و سەربازەکانیشدا بەدی دەکرا و بواری سەرهەڵدان و سەرپێچیکردن لە نێو ریزەکانی هێزە چەکدارەکاندا وردە وردە دەرەخسا. رۆژی 15ی دیسێمبەری 1905 ئەنجوومەنی کرێکارانی سەنپێترێزبۆرگ لە راگەیەندراوێکداو راشکاوانە داوای لە خەڵك کرد مالیات بە حکومەت نەدەن و بۆ رووخاندنی رژێم راپەڕن. وەزیری نێوخۆ بۆ بەڕێوە بردنی فەرمانەکانی تەزار لە یەکەمین دژکردەوەی گرژ و شێلگیرانەی خۆی لە بەرامبەر کرێکاراندا خستە روو: رۆژی شازدەی دیسێمبەر تەواوی ئەندامانی کۆمیتەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەنی کرێکاران دەسبەسەرکران و تەواوی ئەو رۆژنامانەش، کە راگەیەندراوەکەی ئەوانیان چاپ کردبوو، داخران.

بۆلشەڤیکەکان لە سەرەتای مانگی دیسێمبەرەوە چالاکییەکانیان بەربڵاوتر کردبۆوە و دەستیان کردبوو بە کڕینی چەکوچۆڵ ی قاچاخ لە دەرەوە و پێك هێنانی دەستە و گرووپی چەکداریی بیست و پێنج کەسی. بە پێچەوانەی مەنشەڤیکەکان، کە بەشی هەرە زۆری چالاکییەکانیان لە سەنپێترێزبۆرگدا چڕ کردبۆوە لینین بۆ چالاکیی بەلشەڤیکییەکان مۆسکۆی هەڵبژارد و لەو بوارەدا ئەو هەڵبژاردنەکەی زۆر ورد و بەجێ بوو، چونکی پۆلیسی تەزاری لە سەنپێترێزبۆرگ بۆ بەرپەرچدانەوەی هێزە شۆڕشییەکان زۆر تەیار و پڕ چەك بوون لە حاڵێکدا مۆسکۆ زۆر هەستیارتر بوو و بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکان لە شارەدا زیاتر شانسی سەرکەوتنیان هەبوو.

رۆژی بیستەمی دیسێمبەر بە دوای گیرانی ئەندامانی کۆمیتەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەنی کرێکاران وداخرانی رۆژنامەکاندا فەرمانی مانگرتنی گشتی دەرکرا.

سەنپیتریزبۆرگ پێشوازییەکی ئەوتۆی لەو فەرمانانە نەکرد، بەڵام لە مۆسکۆ بە هۆی ئامادەکاریی بۆلشەڤیکەکان مانگرتن، بوو بە سەرهەڵدان و بشێوییەکی مەزن. بریگاردە چەکدارەکان لە شەقامەکاندا دەستیان کرد بە گرتنی رێگەوبان و دروستکردنی سەنگەر لە شەقامەکاندا و بۆ یەکەمجار لە سەر شەقام تێکهەڵچوون لە نێوان خەڵك و هێزە چەکدارەکاندا هاتە پێش.

دوباسۆڤ فەرماندەری لیوای مۆسکۆ، کە لە خراپیی رەوشەکە تێگەیبوو داوای یارمەتیی لە پایتەخت کرد. سەنپێترێزبۆرگ ناردنی هێزی پشتیوانی خستە پشت گوێ و لە ئاکامدا چالاکیی سەرهەڵداوان و بریگاردە چەکدارەکانی بۆلشەڤیکییەکان لە مۆسکۆ بەربلاوتر بۆوە و هێزەکانی حکوومەت و پۆلیس بە کردەوە جڵەوی کۆنترۆڵی شاریان لە دەست دەرچوو. سەنپێترێزبۆرگ پاش حەوتوویەك هێزەکانی خۆی بە یەکەیەکی تۆپخانەوە ناردە یارمەتی و دوباسۆڤ رۆژی بیست و نۆیەمی دیسێمبەر شەقامەکانی مۆسکۆی لە سەر هەڵداوان پاك کردەوە. بەیانیی رۆژی سی و یەکەمی دیسێمبەر دوایین بنکەکانی بەرگری تێكشکێندران و بۆلشەڤیکییەکان گەلێك خەسار و زیانی قورسیان وێکەوت.

لینین لە حەوتووی قەیراناویی کۆتایی مانگی دیسێمبەردا و لە کاتێکدا، کە بۆلشەڤیکەکان لە شەقامەکانی مۆسکۆدا قەڵت و بڕ دەکران لە فەنلاند دەژیا. لینین بە رواڵەت لە ترسی پۆلیسی تەزاری و دەستبەسەرکران رایکردبوو بۆ فەنلاند، بەڵام ژمارەیەك لە بۆلشەڤیکەکان پاش شکستی نەخشەکانی لینین لە مۆسکۆ و کوژرانی ژمارەیەکی زۆر لە تێکۆشەرانی بۆلشەڤیکی لەم شارەدا لینینیان بە خۆپەرستی و ئاژاوەچی و "نێچیانۆڤیزم" تاوانبار کرد. هەرچەند لینین دەیگوت شۆڕشی مۆسکۆ ئاکام و بەرهەمی باشی بووە و رێگە و دەراوی بۆ شۆڕشێکی گەورەتر خۆش کردووە.

4

تـەزار نیکـۆلای دووەم بـە سـەرکوتکردنی ئـاژاوە لـە مۆسـکۆ و سـەنپێترێزبۆرگ و ئـەو هێمنایەتییەی بە دوای دەستبەسەر کرانی سەرهەڵداوان و داخرانی رۆژنامەکاندا هاتبووە ئاراوە متمانە بەخۆییەکەی گەڕایەوە و ئەو پوانانەی لە بواری ئازادیی سیاسیدا بە خەڵکیدا بوون لێی سەندنەوە. بەو حاڵەشەوە گەڕانەوە بۆ پاوانخوازیی رابردوو مەحاڵ بوو و کەمترین پوانێکی، کـە دەبوایە بە خەڵك بدرێ ئەوە بوو، کە مافی هەڵبژاردنی نوێنەرانی پـەرلمانی دۆمـا بـەوان بـوو. ئەگەرچی لە سەر رادەی دەست ئاوەڵایی و دەستڕۆیشتوویی دۆما جیاوازیی بـیر و را لـە نێـوان دەوروبەرییەکانی تەزاردا هەبوو و گرووپە دەسەڵاتدارەکان لایەنگری تونـد و تیـژیی زیـاتر لـە بەرامبەر دژبەراندا بوون دەیانوویست دۆما زیاتر رۆڵێکی راوێژکارانە و کارتۆنیی هەبێ.

راگەیاندنی بڕیاری دەوڵەت سەبارەت بە هەڵبژاردنەکان بۆ دیارییکردنی نوێنـەرانی دۆمـا نـاکۆکیی خستە نێو هێـزە شۆڕشـگێڕەکان و سۆسیالیسـتەکانەوە. مەنشـەڤکەکان لایـەنگری بەشـداربوون لـە هەڵبژاردنەکاندا بوون و لە سەر ئەوە باوەڕە بوون، کە بە ناردنی نوێنـەر بـۆ دۆمـا دەتـوانن لـە پشـتی تریبوونەکانەوە دەنگی نارەزایەتیی خۆیان بگەیەننە گوێی خەڵك و بەرپرسانی حکـوومی، لـە حاڵێکـدا لینین بە توندی دژی بەشداربوون لە هەڵبژاردنەکاندا بوو و داوای لە هەموو هێزە شۆڕشـگێڕەکان دەکـرد بایکۆتی بکەن. لینین مەنشـەڤیکەکان و لیبراڵـەکانی بـەوە تاوانبـار دەکـرد، کـە گەرەکیانـە لەگـەڵ حکوومەتدا سات و سەودا بە تەرمی کرێکارە شۆڕشگێڕەکانەوە بکەن و رەوایی بەو رژێمە زاڵمە بدەن.

هەڵبژاردنەکانی دۆما سەرەڕای دژایەتیی لینین و بایکۆتی هەڵبژاردن لـە لایـەن دەسـتەیەك لـە حیزبە سۆسیالیستەکانەوە بەرێوە چوو و لە ئاکامدا جگە لە نوێنەرانی رژێم نزیك بە سەد کـەس لـە نوێنەرانی وەرزێران و دوازدەکەسیش لە نوێنەرانی کرێکـاران چـوونە پـەرلمان. نوێنـەرانی وەرزێـران گرووپێکیـان بـە نـاوی "تروودۆڤیـك" یـا زەحمەتکێشـان پێـك هێنـان و نوێنـەرانی کرێکـارانیش فراکسیۆنێکیان پێك هێنا، کە بە گرووپی سۆسیال دیموکرات ناویان دەرکرد.

رۆژی دەی مانگی مای1905 پەرلمانی دۆمـا بڕیارگـەلێکی نـوێی سـەبارەت بـە دانـی ئازادیی سیاسی بە خەڵك و بەندکراوانی سیاسی و هەڵوەشاندنەوەی سزای ئیعدام دەرکرد. لـەو

بڕیارگەلەدا، کە وەکو بڕیارنامەیەك پەسند کران پێشبینیی درانی خودموختاری بە پۆلۆنیا و فەنلاند و لەبەر چاوگرتنی مافی یەکسانی و خودموختاری بۆ نەتەوە جۆاوجۆرەکان و دابەشینی زەوی و زار بەسەر وەرزێرانیشدا، کرابوو.

لەگەڵ ڕاگەیاندنی ئەو بڕیارگەلە لە لایەن دۆماوە ئەو پەرلمانە متمانە و قورساییەکی لە رادەبەدەری وەدەست هێنا. پۆلخانۆف و مەنشەفیکەکانیش لەگەڵ پشتڕاستکردنەوەی ئەو بڕیارگەلە داوایان لە خەڵکی روسیا کرد ناکۆکییەکانیان وەلابنێن و پشتیوانی لە دۆما بکەن، بەڵام بۆلشەفیکەکان هەر وا درێژەیاندا بە دژایەتیی خۆیان لەگەڵ دۆماو رۆژنامەکەیان، کە دیسان دەستی کردبۆوە بە وەشاندن نووسیی: بڕیارەکانی دۆما لە هەڵخەڵەتاندن بەو لاوە شتێکی تر نین و لیبراڵەکان بەو کارەیان دەیانە وێ پێش بە شۆڕشێکی نوێ بگرن، کە تاقانە رێگەی رزگاریی روسیایە.

لەو بەڵگە و دیکۆمێنتانەوە، کە لە کاتی شۆڕشی 1917دا لە ئەرشیڤی "ئۆخرنا"(پۆلیسی نهێنیی تەزاری روسیا) وەدەست کەوتوون و بڵاو بوونەتەوە دەردەکەوێ، کە پۆلیسی تەزارییش لە دنەدان و پرۆپاگەندە دژی دۆما هاوکاریی بۆلشەفیکەکانی کردووە و دەستی ئەوانی بۆ ئەو کارە ئاوەڵا هێشتۆتەوە. بەپێی ئەم بەڵگانە "ئۆخرنا" لە پێك هێنانی کۆڕ و کۆبوونەوە و میتینگەکانی بۆلشەفیکەکانیشدا یارمەتیی کردوون، چونکی پۆلیسی نهێنیی تەزار و دەست و پێوەندە کۆنەپەرستەکانی نێو حکوومەتی تەزاری لە بۆلشەفیکەکان پتر لە بە دەسەڵات گەیشتنی دۆما دەترسان.

بەڵگەیەکی روون بۆ هاوئاهەنگیی پۆلیسی نهێنیی تەزار و بۆلشەفیکەکان ئەوەیە، کە لە تەواوی ماوەی خەباتی بۆلشەفیکەکاندا دژی دۆما هیچ کۆسپ و ئاستەنگییەکیان نەهاتە سەر رێگەی چالاکییەکانیان و خۆپێشاندان و کۆبوونەوەکانی بۆلشەفیکەکان بە بێ هیچ رووداو و تێکهەڵچوونێك لەگەڵ پۆلیسدا بەڕێوە دەچوون. لینین لەو خەباتەدا لەوانەیە بە بێ ئەوەی خۆی هەست پێ بکات یا بیەوێ لەگەڵ کۆنەپەرستترین دەست و پێوەندەکانی دەرباری تەزاردا، هاوکاریی کرد و تەزار 72 رۆژ پاش پێك هێنانی دۆما لە ژێر کاریگەریی لە گوێ خوێندنەکانی ئەواندا فەرمانی هەڵوەشاندنەوەی دۆمای دەرکرد. بەو خەباتەی، کە بۆلشەفیکەکان دژی دۆما وەڕێیان خستبوو مەنشەفیکەکان و لایەنگرانی دۆما نەیانتوانی دژکردەوەیەك لە بەرامبەر ئەم بڕیارەی تەزاردا بنوێنن، هەر بۆیەش ئەو هەلە زێڕینەی، کە بۆ سەقامگیربوونی دیموکراسی لە روسیادا هەڵکەوتبوو لە کیس چوو.

لە بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی دۆمادا رێکەوتی هەڵبژاردنەکانی داهاتوو بۆ شەش مانگی دوایی دیاریی کرابوو. لەو ماوەیەدا دەست و پێوەندەکانی حکوومەتی تەزار و "ئۆخرنا"

بۆ سەرکەوتنی پاڵێوراوانی خۆیان لەو هەڵبژاردنەدا دەست بەکار بوون. لە لایەکی ترەوە مەنشەڤیکەکان بۆ پێشگرتن لە سەر کەوتنی دەست و پێوەندەکانی رژێم و کەسانی متمانە پێکراوی حکوومەت لە هەڵبژاردندا بڕیاریان دا، کە لەگەڵ هێزە چەپەکان و لیبراڵەکاندا بەرەیەك پێك بێنن. بۆ پێك هێنانی ئەو بەرەیە و داڕشتنی پلاتفۆرم و گەلاڵەیەکی هاوبەش لە نێوان هێزە چەپ و لیبراڵەکاندا کۆنفرانسێك لە ژانویەی 1907دا لە سەنپێترێزبۆرگ بەسترا. لینین وێڕای ئەوەی، کە پێشتر دژایتیی خۆی لەگەڵ بەشداربوون لە هەڵبژاردنەکانی دۆمادا راگەیاندبوو لە سەرووی وەفدی نوێنەرایەتیی 42 کەسیی بۆلشەڤیکییەکاندا بەشداری ئەو کۆنفرانسە بوو. لینین توانیی کۆنفرانسەکە لەو ئامانجەی، کە پێشتر بۆی دیاری کرابوو دوور بخاتەوە و بە لاڕێیدا بەرێ و هەر بۆیەش مەنشەڤیکەکان کۆنفرانسەکەیان بە جێهێشت و گۆڕەپانیان بۆ لینین چۆڵ کرد.

سەرەڕای دووبەرەکی و ناکۆکیی نێوان هێزە چەپەکان، لە دووەمین پەرلمانی دۆماشدا لیبراڵەکان و سۆسیالیستەکان زۆرینە بوون. ئەگەر دۆما لە کەش و هەوایەکی هێمندا دەستی بە کارەکانی کردباو بۆ دابینبوونی ئازادییە تاکە کەسی و کۆمەلایەتییەکان و پێك هێنانی ریفۆرم هەنگاوی نابا دەولەت ناچار دەبوو مل بۆ بەڕێوەبردنی بڕیارگەلی پەرلمانی هەڵبژێردراوی خەڵك راکێشێ، بەڵام حکوومەتی تەزار، کە لەو کاتدا ستۆلیفین سەرۆك وەزیرەکەی بوو وای بە باش زانی بیانوویەك بۆ هەڵوەشاندنەوەی سەر لەنوێی دۆما بدۆزێتەوە و خۆی لە ئاکامەکانی ئەو بڕیارگەلە دەرباز بکا، کە لەوانەبوو دەرێ بکات. بە هۆی زێدەڕۆیی هێندێ لە نوێنەرانی سۆسیال دیموکرات و داوای شۆڕشی چەکداری لە پشت تریبوونەکانی دۆماوە و پێوەندی گرتن بە رێکخراوی چەکداریی بۆلشەڤیکەکان و نوێنەرانی سۆسیال دیموکراتی دۆماوە، کە پۆلیسی نهێنیی تەزار ئاگاداری هەموو وردەکارییەکانیان بوو ئەو بیانووە بۆ سەرۆکی وەزیران هەڵکەوت و لەگەڵ ئەوەدا، کە ستۆلیفین ئەو بەڵگانەی خستنە روو، رۆژی شازدەی مانگی ژووئەنی 1907تەزار فەرمانی هەڵوەشاندنەوەی دۆمای دەرکرد و زۆرینەی نوێنەرانی پەرلمانی دۆما، کە تسێرێتێللی tseretelliی ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی سۆسیال دیموکرات لە سەرووی هەمووانەوە بوو بە تاوانی خەیانەت بڕیاری بەندکران بە سزای تاقەت پڕووکێنەوە و دوورخرانەوەیان بۆ سیبریا بۆ دەرچوو. بە شوێن ئەو رووداوەدا رێکخستنەکانی حیزبی سۆسیال دیموکراتەکان لە سەرانسەری روسیادا کەوتنە بەر پەلامار و لینینیش، کە پۆلیس بە شوێنییەوە بوون دیسان بەرەو فەنلاند تێی تەقاندەوە و لەوێشەوە گەڕایەوە بۆ سویسرا.

سەردەمی دەسەڵاتدارییەتیی پیترا ستۆلیفین لە روسیا، کە لە ساڵی 1906 وە هەتا 1911ی خایاند بە باشترین قۆناغی پادشایەتیی بیست و سێ ساڵەی نیکۆلای دووەم دەژمێرێ، چونکی لە سەردەمی سەرۆکایەتیی وەزیرانی ئەو پیاوە بە هێزەدا روسیا دیسان هێمن بۆوە و هاوتەریب لەگەڵ سەرکوتی تاقمە توندڕەوەکاندا هێندێ ریفۆرم بە مەبەستی راکێشانی سەرنجی گشتی هاتنە ئاراوە. گرینگترین کاری ستۆلیفین ریفۆرمی زەوی وزار و دابەشینی زەوی بە سەر وەرزێراندا بوو بە جۆرێك، کە لە کۆتایی حکوومەتی پێنج ساڵەی ئەودا شەش ملیۆن بنەماڵەی وەرزێری روسی ببوونە خاوەنی زەوی و زاری خۆیان. لە ماوەی پێنج ساڵ حکوومەتی ستۆلیفیندا سر وشتیش یارمەتیدەری بوو، چونکی کەش و هەوای لەبار و خۆش و تەڕە ساڵی ببووە هۆی ئەوەی، کە دەغڵ و دان و بەرهەمە کشتوکاڵییەکان ئەوەندە چووبوونە سەرێ، کە روسیا بۆ یەکەمین جار توانیی بەرهەمی کشتوکاڵ بۆ دەرەوەی وڵات هەنارده بکات و بە مەبەستی پەرەپێدانی پیشەیی کەڵك لە داهاتەکەی وەرگرێ .

هێڵی ئاسنی شەمەندەفەری روسیا هەتا خۆرهەڵاتی سیبریا تەواو بوو و هەزاران کیلۆمەتر هێڵی شەمەندەفەری نوێ کێشران. لەگەڵ زیادبوونی داهاتی دەوڵەت مووچەی فەرمانبەران و کادیری هێزە چەکدارەکانیش زیادی کردو کرێکارانیش، کە زۆرینەی هێزی دژبەریان پێك دێنا کەوتنە بارودۆخێکی لەبارترەوە. بەو رادەیەش لە هێزە دژبەران کەم بۆوە و لە ماوەی حکوومەتی ستۆلیفیندا یەك مانگرتنی گەورە یا ئاژاوەی گشتگیر لە روسیادا نەهاتە ئاراوە.

ستۆلیفین چەند مانگێك پاش هەڵوەشانەوەی دۆمای دووەم، دۆمای سێیەمی دامەزراند، بەڵام بە هۆی سەرکوتی هێزە دژبەرەکان و دانانی یاسای نوێی هەڵبژاردن هیچکام لە دژبەران نەیانتوانی بچنە پەرلمان. چالاکیی دۆمای سێیەم زیاتر لە کۆمیسیۆنەکانیدا، کە لایەنی پسپۆڕیی هەبوو بەرتەسك کرابۆوە و باسێك لەو ئاخافتنە پڕ کەفوکوڵانەی، کە تایبەتمەندیی دۆمای یەکەم و دووەم بوو لە گۆڕێ نەبوو. ستۆلیفین لە بەرامبەر لایەنە کۆنەپەرستەکانی دەربار و دژبەرانی ریفۆرمدا زیاتر پشتی بە دۆما بەستبوو و هەر ئەوەش بووە هۆی ئەوەی، کە ئەوان دژی دۆما وەخۆ کەون، بەڵام ستۆلیفین بە دڵنیایی لە پشتیوانیی تەزار لە بەرامبەر ئەو دنەدانانەدا بەربەرەکانێی دەکرد هەتا ئەوەی، کە لە سەر مەسەلەی راسپۆتین لەگەڵ مەلیکە ئالیکساندرا تووشی کێشە بوو و شاژنیش پاڵی وە دژبەرانی ئەودا.

لە سەرەتاکانی ساڵی 1911دا ستۆلیفین، کە لە دەستڕۆیشتوویی راسپۆتین لە دەرباری روسیادا و لە دەستێوەردانەکانی ئەو لە کاروباری پێوەندیدار بە دەوڵەتەوە نیگەران ببوو

فەرمانی دا لە کردەوەکانی بکۆڵدرێتەوە. راپۆرتەکەی پۆلیس، کە تیشکی دەخستە سەر پێشینەی رەش و کردەوە نارەواکانی ئەو خرایە بەردەستی تەزار، بەڵام تەزار، کە دەیزانی شاژن ئەو قەشە جێ گومانەی، خۆش دەوێ، بۆ بەرتەسککردنەوەی چالاکییەکانی ئەو هیچ هەنگاوێکی نەنا. ستۆلیفین خۆی دەست بەکار بوو و بە بێ ئەوەی ئیزن لە تەزار وەرگرێ فەرمانی دوورخستنەوەی راسپۆتینی لە پایتەخت دەرکرد.

شاژن بە توندی دژی ئەو بڕیارە نارەزایەتیی دەربڕی، بەڵام تەزار، کە بە هۆی راپۆرتەکەی پۆلیس لە سەر رابردووی راسپۆتین و کردەوەکانی ئەو لە دەربارد ا دڕدۆنگ ببوو هیچ هەوڵێکی جیددی بە مەبەستی هەڵوەشاندنەوەی فەرمانەکەی سەرۆکی وەزیران نەداو راسپۆتین بە نیشانەی نارەزایەتی بە فەرمانەکەی ستۆلیفین لە سەنپێترێزبۆرگەوە یەکسەرە بەرەو بیتالمقدس وەرێکەوت.

راسپۆتین لە بیتالمقدس یشەوە پێوەندیی خۆی لەگەڵ مەلیکە ئالیکساندرا نەپساندەوە و وێڕای ئەو نامانەی، کە بۆی دەنارد ستۆلیفینی بە پیلان دژی بنەماڵەی پادشایەتی تۆمەتبار دەکرد. مەلیکە بێزاری و بەدگومانیی خۆی بەرامبەر بە ستۆلیفین دەگەیاندە تەزار و پێوەندیی تەزار و سەرۆك وەزیرەکەی وردە وردە بەرەو خراپی چوو هەتا ئەوەی کە لە سێپتەمبەری ساڵی 1911دا کاتێك تەزار لەگەڵ سەرۆك وەزیری خۆی بۆ پەردە لادان لە سەر پەیکەری تەزار ئالیکساندری سێیەم چووبووە (کیڤ) ستۆلیفین لەوێ بەدەستی کابرایەك، کە دواتر دەرکەوت پۆلیسی نهێنیی تەزار بووە، کوژرا. سەیر لەوەدایە لە کاتی ئەو رووداوەدا راسپۆتینیش، کە تازە لە بیتالمقدس گەڕابۆوە لە کیڤ بوو.

پاش کوژرانی ستۆلیفین، راسپۆتین لە سەر داوای مەلیکە گەڕایەوە سەنپێترێزبۆرگ و چووە ژوور سەری وەلیعەهدی حەوت ساڵەی روسیا، کە نەخۆشییەکەی سەری هەڵدابۆوە و لە ئاویلکەداندا بوو.

رێکەوت بوو یا پەرجۆ کاری خۆی کرد و ولیعەهد لە مەترسی رزگاریی بوو و وردە وردە چاك بۆوە. سەبارەت بە رۆڵی راسپۆتین لە چارەسەرکردنی وەلیعەهددا پزیشکانی ناودار و پسپۆڕی روس، کە لە چارەسەرکردنی وەلیعەهدی منداڵدا مابوون ناتوانن روونکردنەوەیەکی قایلکەر بخەنە روو. تەنیا روونکردنەوەیەکی، کە لەو بارەیەوە دراوە ئەوەیە، کە راسپۆتین بە هێزی هیپنۆتیزم نەخۆشینی وەلیعەهدی دەخستە ژێر کۆنترۆڵەوە و لە کتێبی "نیکۆلا و ئالیکساندرا"دا، کە رابێرت ماسی نووسیوێتی و خۆیشی بە دەست نەخۆشیی هێمۆفیلییەوە

دەستەبەند ئاماژە بە چەند دانە نەخۆشیی لەو جۆرە کراوە، کە بــە هیپنــۆتیزم کــۆنترۆڵ کــراون. رابێرت ماسی لە زمانی هێندێ لە پیــاوانی دەربــار و پیــاوانی سیاســیی روســیای ســەردەمی پادشایەتیی تەزار نیکــۆلای دووەم و تەنانــەت دژبەرانیشــیەوە ئامــاژە بــە کاریگــەریی چاوە تیژەکانی راسپۆتین لە سەر بینەران دەکات.

بە گشتی پێگەی راسپۆتین پاش کوژرانی ستۆلیفین جار لەگەڵ جار پتەوتر دەبوو و هــەوڵی جێنشینەکەی ستۆلیفینی، ڤلادیمیر کۆکۆتسۆڤیش بۆ کۆتاییهێنان بە دەسرۆیشتوویی راســپۆتین لە دەرباری روسیادا ئاکامێکی لێ نەکەوتەوە، لەوکاتەدا بلاڤۆکەکانی روسیا، کە لــە کۆتــایی حکومەتی ستۆلیفینەوە برە ئازادییەکیان پێدرابوو هەواڵ و دەمگۆگەلێکیان لە سەر راســپۆتین و دەسرۆیشتوویی ئەو لە دەرباری روسیادا بڵاو دەکردنەوە و بە ئاشکرا یا لــە پــەردەدا باســیان لەو گەندەڵیانە دەکرد، کە لەو دەسرۆیشتوویییەوە سەرچاوەیان دەگرت و هەروەها باسی دەست- تێکەڵکردنی راسپۆتینیان لەگەڵ ژنانی دەرباردا دەکرد. لە نێــو خەڵکــدا وا بــڵاو ببــۆوە، کــە راسپۆتین تەنانەت بە مەلیکەش فێرە و پێوەندیی (سێکسی) لەگەڵیدا هەیە و ئــەو حەقایەتــە زار بە زار بڵاو ببۆوە، کە راسپۆتین بە هێزی هیپنۆتیزم تــەزار والێــدەکا، کــە پێڵاوەکــانی لــە پێداکەنی و لاق و پەلی بۆ بشوات و ئەوجار لە پێش چاوی ئەو(تەزار) سواری شاژن دەبێ.

مەسەلەی راسپۆتین وردە وردە بوو بە گرینگترین پرسی رۆژ لە روسیا و ئەو باس و خواســە گەیشتە پەرلمانی دۆما. میخاییل رۆدزیانکۆ سەرۆکی دۆما، کە خــۆی لــە کۆنــە ئەفســەرانی سوپای سوارکار بوو، داوای لە نوێنەران کرد خۆ ببوێرن لەو باس و خواسەو لە دووپاتکردنەوەی ئەو حەقایەتانەی، کە لە سەر زار و زمانی خەڵکین هەتا خــۆی ئــەو مەســەلەیە لەگــەڵ تــەزار دێنێتە بەر باس. تەزار لە چاوپێکەوتن لەگەڵ سەرۆکی دۆمــادا گــوتی: خویشــی لــەو بــاس و خواسە و لەو قسە و قسەلۆکەی لە نێو خەڵکیدا بــڵاو بوونەتــەوە وەگیــان هــاتووە، داوای لــە رۆدزیانکۆ کرد بە نهێنی لە راسپۆتین بکۆڵێتەوە و دەرەنجــامی لێکۆڵینەوەکــەی پــێ بداتــەوە. راپۆرتەکەی رۆدزیانکۆ زۆربەی ئەو دەمگۆیانەی، کە پێوەندییان بە گەندەڵی و دەســتێوەردانی نابەجێی راسپۆتین لە کار و باری وڵاتدا بوو پشتراســت کــردەوە، بــەڵام ئــەو راپۆرتــەش وەکــو راپۆرتەکــەی ســتۆلیفین هیچــی لــێ هەڵنــەوەری و تــەزار تەنانــەت داوای رۆدزیــانکۆی بــۆ چاوپێکەوتن و خستنە رووی راستییەکان، وەرنەگرت.

تەزار نیکۆلای دووەم لــە فێبریــوەری 1913دا بڕیــاری دا، کــە جێــژنی سێســەد ساڵەی فەرمانڕەوایی رۆمانۆفەکان بە سەر روسیادا، بگرێ، بەڵام رێورەسمی بەڕێوەچوونی ئەو جێژنانــە

لە کلێسەی سەنپیێترێزبۆرگدا بە هۆی تێکهەڵچوونی راسپۆتین و رۆدزیانکۆی سەرۆکی دۆما حەیاچوونی لێکەوتەوە. راسپۆتین لەو شوێنە دانیشتبوو، کە بۆ رۆدزیانکۆف دیاری کرابوو و بە قسەی چاودێران کورسیی سەرۆکی دۆمای چۆڵ نەدەکرد. رۆدزیانکۆف، کە خۆی کابرایەکی چوارشانە و بە خۆوە بوو ئەوەی وەئەستۆ گرت و راسپۆتینی هەڵگرت و بە عەرزیدا دا. ئەو رووداوە سەرۆکی دۆمای لەبەر چاوی تەزار خست و بۆ جێژنەکانی دیکە لە پایتەخت و مۆسکۆ بانگهێشتنیان نەکردەوە.

مەزنی و بەربلاویی جێژنەکانی سێسەد ساڵەی پادشایەتیی رۆمانۆفەکان و ئەو جەماوەرەی، کە بۆ پێشوازیی تەزار هاتبوونە مۆسکۆ ئەو باوەڕە هەڵەیەی لە مێشکی تەزار و مەلیکە ئالیکساندرادا بە هێز کرد، کە خەڵکی روسیا بەراستی و لە قووڵایی دڵەوە خۆشیان دەوێن و لایەنگریانن. راسپۆتین، کە دژایەتیی سەرۆکی وەزیران و سەرۆکی دۆمای بۆ دەرکەوتبوو بە تایبەتی پاش ئەو تێکگیرانەی لەگەڵ سەرۆکی دۆما لە سەرەتای جێژنەکاندا بووی دنەدان بە دژی ئەوانی چڕتر کردەوە و مەلیکە، کە لە ژێر کاریگەریی ئەودا بوو ئەو جار بە راشکاوی وەکو کەسانێکی ترسنۆك و گەمژە، کە تەزاری خۆشەویست لە خەڵك دادەبڕن و لە مەترسیی راپەڕین دەیترسێنن ناوی سەرۆکی وەزیران و سەرۆکی دۆما و وەزیران و نوێنەرانی دەهێنان. مەلیکەی ئالیکساندرا لەو رۆژانەدا باسی دەسەڵاتدارییەتیی حکوومەتی تەزاری بە سەر دڵی خەڵکدا بۆ دەوروبەرییەکانی دەکرد و دەوڵەتی دۆمای بە کۆسپی سەرەکیی سەر رێگەی پتەوترکردنی ئەو پێوەندییە دەزانی.

بەڵام هەر لەو رۆژانەدا، کە مەلیکە ئالیکساندرا باسی دەسەڵاتدارییەتیی حکوومەتی تەزاری بەسەر دڵی خەڵکدا و باسی پێوەندیی پتەو و نەپساوەی نێوان خەڵك و تەزاری دەکرد شەپۆلی نارەزایەتیی خەریك بوو هەموو روسیای دادەگرت و حەوتسەد هەزار کرێکار لە حاڵی مانگرتندا بوون. ژمارەی مانگرتووان لە ژانوییەی 1914 گەیشتە یەك ملیۆن کەس و لە ناوچەی باکۆ بە هۆی تەقەکردنی قەزاقەکانەوە لە کرێکارانی مانگرتووی نەوت بە سەدان کەس کوژران و بریندار بوون. ژمارەی کرێکارانی مانگرتوو لە ژووئیەی ساڵی 1914دا گەیشتە یەك ملیۆن و پێنج سەد هەزار کەس و لە شەقامەکانی پایتەختدا کرێکارانی مانگرتوو دەستیان کرد بە سەنگەر گرتن و تێکهەڵچوون لەگەڵ هێزە چەکدارەکان. لەو جەنگەیەدا تەزار لە ژێر کاریگەریی مەلیکە و راسپۆتیندا کۆکۆتسۆفی لە سەرۆك وەزیری خست و دیسان بە قسەی ئەوان پیرە پیاوێکی 76 ساڵەی بە ناوی ئیڤانگۆرێمیکینی لە جێگەی ئەو دانا.

گوریمیکین ساڵی 1906 یش سەرۆك وەزیر بوو و بە هۆی نەبوونی توانای لە چارەسەرکردنی کێشەکانی روسیادا پاش رووداوەکانی ساڵی 1905 لە سەر کار لابردرابوو.

لەگەڵ دانانی گورێمیکین بە سەرۆکی وەزیرانی روسیا جڵەوی کاروبارەکان بە کردەوە کەوتە دەستی راسپۆتین چونکی راسپۆتین، لە ئێستا بە دواوە راستەوخۆ و بە دەستی لە دانان و لەسەر کار لابردنی وەزیران و بەرپرسانی وڵات و سوپایی وەردەدا و مەلیکە، کە لە سەر هەر کام لەو بەرپرسانە قسەی دەکرد بە ئاشکرا دەیگوت:" لەبەر ئەوەی کە هاورێمان راسپۆتین فلانە کەسی پێ باشە پێشنیار دەکەین ئەو پۆستەی پێ بدرێ." یا لەبەر ئەوەی، کە فلانەکەس دوژمنی هاورێکەمانە بە باش نازانرێ ئەو پلەیەی پێ بدرێ. لە ئاکامی ئەو دەستێوەردانانەدا ئەو پیاوە لێهاتوو و شارەزایانەی، کە حازر نەبوون خۆیان سووك بکەن و دەستی راسپۆتین ماچ بکەن خۆیان لە کار کێشایەوە و تاقمێکی نەزان و ناشارەزا و سووك و چروك جێگەی ئەوانیان گرتەوە.

پێنج مانگ پاش ئەوەی گۆرێمیکین پۆستی سەرۆك وەزیرانی روسیای وەرگرت شەڕی یەکەمی جیهانی دەستی پێکرد و روسیا بە بێ ئەوەی کە بەڵگەیەکی بۆ وەجواب هاتن لە سەر سێربستان بەدەستەوە بێ لە بەرامبەر ئیمپراتۆریی نەمسادا پشتیوانیی لە سێربستان کرد. هێزەکانی روسیا نێردرانە سنوورەکانی نەمسا و ئەڵمانیا. و ئەڵمان و نەمسا رۆژی یەکەمی ساڵی 1914 شەڕیان دژی روسیا راگەیاند. هێزەکانی روسیا لە شەڕی گەڵ نەمساییەکاندا هێندێ سەرکەوتنیان وەدەست هێنا، بەڵام لە شەڕێك، کە لە بیست و شەشەمی ئوت لە تانێنبێرگ لە بەشی پرۆسی رۆژهەڵات هاتە ئاراوە و پێنج رۆژی خایاند بە توندی تێکشکان و زیانی قورسیان وێکەوت. تێکشکانی تانێنبێرگ هەستی دژە ئەڵمانیی لە روسیادا ورووژاند و تەزاریش وەکو دژکردەوەیەك لە بەرامبەر بەو شکستەدا ناوی ئەڵمانیی پایتەختی لە سەنپێترێزبۆرگەوە بۆ ناوی روسیی پێترۆگراد گۆڕی.

5

شەڕی یەکەمی جیهانی بە مێژووی روسیا و جیهاندا خاڵێکی وەرسووڕان بوو. دەوڵەتی تەزاری، کە بە گوێرەی پێویست خۆی بۆ وەها شکستێك ئامادە نەکردبوو لە ماوەی سێ ساڵدا پازدە ملیۆن کەسی ناردە بەرەکانی شەڕ، کە زیاتر لە 9 ملیۆن کەس کوژراو و دیل و بریندراری لێکەوتەوە. زیاتر لە یەك ملیۆن سەربازی روسی لەو شەڕەدا کوژران و ژمارەی بریندارەکان لە

چوار ملیۆن و نۆسەد هەزار کەس تێپەڕی. گەورەترین کێشەی روسیا لەو شەڕەدا بێجگە لە ناشارەزایی فەرماندەری و دەستێوەردانی کەسانی ناشارەزای تەکنیك و تاکتیکی شەڕ لە هەڵمەتەکاندا، کەمبوونی کەرەسەی شەڕ و خواردەمەنی یا لۆجیستیکی بوو، چونکی بەرەی شەڕ هەزاران کیلۆمەتر لە سەر چاوەکانی تەیارکردنی هێزە سوپاییەکانی روسیا دوور بوو و رێگەی شەمەندەفەری روسیا وەڵامدەری گەیاندنی پێداویستی و خواردەمەنیی ملیۆنان سەبازی روسیی نێو بەرەکانی شەڕ نەبوو.

کێشەی دیکەی تەزار لە کاتی شەڕدا کێشەی نێوان وەزیری شەڕ سۆخۆمیلانۆف و گراندۆك نیکۆلا نیکۆلایڤیچی فەرماندەی تەواوی هێزەکانی روسیای بەرەی شەڕ بوو. راسپۆتینیش ئاورەکەی خۆشتر دەکرد دواجار توانیی تەزار لە گراندۆك نیکۆلا بخاتە گومانەوە و لە جەنگەی شەڕدا کارێکی وەها بکات، کە لە سەر کاری لابەرن.

مۆریس پالیۆلۆك، کە لە یەکەمین ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهانیدا باڵوێزی فەڕەنسا بوو لە روسیا و پاش گەڕانەوە بۆ فەڕەنسا بە هۆی نووسینی چەند کتێبی متمانە پێکراو و بەڵگەمەند لە سەر شەڕی روسیا بوو بە ئەندامی ئەنیستیتۆی فەڕەنسا، لە کتێبێکدا بە ناوی "مەلیکەی پڕ پێچ و پەنا"دا، کە تەرخانی کردووە بە ژیانی مەلیکە ئالیکساندرا و رۆڵی راسپۆتین لە ژیانی ئەودا، دیمەنێکی قسەکردنی راسپۆتین و تەزار نیکۆلای دووەمی لە بارەی شەڕەوە خستۆتە روو و دەنووسێ:

راسپۆتین پاش ئەوەی، کە بە لە گوێ خۆێندنی پەیتا پەیتا، زەینی دڕدۆنگی تەزاری لە مەڕ گراندۆکەوە تێك دا، پەنای بردە بەر دوایین و کاریگەرترین چەکی خۆی و گوتی" چۆن گەرەکتانە کەسێك بخەنە بن باڵی خۆتانەوە، کە سووکایەتیی بە من بە پیاوی خودا کردووە؟ خو داوای پێ خۆشە، کە ئەم کۆشکە بەجێ بێڵن و خۆتان فەرماندەیی شەڕەکان بگرنە ئەستۆ. تاج و تەختت لە مەترسی دایە و تاقانە رێگەی نەهێشتنی ئەم مەترسییە ئەوەیە کە خۆت فەرماندەیی سوپا لە کاتی شەڕدا وەئەستۆ بگری..."

رۆژی چوارەمی سێپتەمبەری ساڵی 1915 چەند رۆژ پاش ئەوەی "برێست لیتۆسك" کەوتە دەستی ئەڵمانییەکان ئاخری تەزار نیکۆلای دووەم بڕیاری دا خۆی فەرماندەیی هێزەکانی روسیا لە شەڕدا وەئەستۆ بگرێ. بۆ سبەینێکەی بەرەو بنکەی فەرماندەیی گشتیی هێزەکانی روسیا، کە لە شەشسەد کیلۆمەتریی باشووری پێترۆگراد هەڵکەوتووە وەڕێکەوت. لەگەڵ وەدەرکەوتنی تەزار لە پایتەخت، جڵەوی دەسەلات بە کردەوە کەوتە دەستی مەلیکە ئالیکساندرا، کە ئەویش بە نۆرەی

خوی بەڕێوەبەری فەرمان و راسپاردەکانی راسپۆتین بوو. بوونی تەزار لـە بـەرەکانی شـەڕدا سـەرەتا ورەی ئەفسەران و سەربازەکانی بردە سەرو و لە کۆتایی ساڵی 1915 و سەرەتای ساڵدا هێزەکـانی روسیا هێندێ سەرکەوتنیان بەسەر ئەڵمانییەکاندا وەدەست هێنا، بەڵام تەمەنی ئـەم سـەرکەوتنانە، کە بە خەساری زۆر قورس وەدەست دەهاتن لە کۆتایی سـاڵی 1916دا کۆتـایی هـات و هێرشـی ئەڵمانییەکان و پاشەکشەی هێزەکانی روسیا دەستی پێکرد.

لە نەبوونی تەزاردا لە پایتەخت شیرازەی کاروبارەکانی وڵات لێك ترازان و لـە سـەرەتای فێبرییەی ساڵی 1916دا، کە جڵەوی کارەکان بە تەواوی لە دەست گۆرێمیکینی پیر هـاتبووە دەرێ و تەزار بە پەلە و هەڵەداوان گەڕایەوە پێترۆگراد بۆ ئەوەی سەرۆك وەزیرێکی نوێ لە سەر کار دابنێ. ئـەم جـارەش راسـپۆتین پـالێوراوی دەستنیشـانکـراوی خـۆی بـە هـۆی مەلیکـە ئالیکساندرا بەسەر تەزاردا سەپاند.

سەرۆك وەزیری نوێ "بەریس ستورمەر" بوو، کە لەوە پێش سەرۆکایەتیی میوانداریێتیی و رێوڕەسمەکانی دەرباری لە ئەستۆ بوو و لە زمان چەوری و ماستاوچێتی زیاتر هـیچ هونـەرێکی دیکەی نەبوو. هەڵبژاردنی کابرایەکی بوودەڵە و ناوزڕاوی وەك ستورمەر بـۆ سـەرۆك وەزیریـی روسیا لە نێو ئەندامانی پەرلمانی دۆمادا تۆفانێکی تووڕەیی وەڕێخست، بەڵام تـەزار لـە سـەر پێشنیاری مەلیکە بۆ پتەوکردنی پێگەی سەرۆك وەزیـری دەسنیشـانکراوی خـۆی رۆژی 22ی فێبریوەری1916 خۆی لە دانیشتنی گشتیی دۆمادا حازر بوو و وێڕای ئاخافتنێك لـە بـارەی شەڕەوە ستورمەری وەك سەرۆك وەزیری نوێ بە دۆما ناساند. نوێنەرانی دۆما لەو دانیشـتنەدا و لە هەنتەشی (لە حوزووری) تەزاردا نەیانتوانی دژکردەوەیەك بنوێنن، بەڵام هیچ لە تـووڕەیی ئەوان بە نیسبەت ستورمەرەوە کەم نەبۆوە. لە لایـەکی دیکـەوە دوای دانرانـی سـتورمەر بـە سەرۆکی وەزیرانی شیاوترین و لێهاتووترین وەزریرەکانی دەوڵەتەکانی پێشوو، واتە سـازۆنۆفـی وەزیری دەرەوە، کە لە ساڵی 1910 ـەوە ئەو پۆستەی پێ بوو و پۆلیڤانۆڤی وەزیری شەڕ، کە بە باوەڕی چاودێرانی دەرەکی لێهاتووترین کەسایەتیی سوپایی روسیا بوو و لە رێکوپێککردنی رەوشی سەربازیی و قەرەبووکردنەوەی شکستەکانی سەرەتای شەڕدا رۆڵێکی کاریگەری گێڕابوو دەستیان لە کار کێشایەوە.

ستورمەر خۆی پۆستی وەزارەتـی دەرەوەی وە ئەسـتۆ گـرت، وەزارەتـی جـەنگیش درا بـە یەکێك لە پیرە ژەنەراڵەکان، کە پوانەکەی ئەوە بوو بە تەواوی گـوێ لـە مسـتی تـەزار بـوو و وەزارەتی نێو خۆش درایە پۆرۆتۆپۆف، کە خۆشەویستی راسپۆتین بوو.

لە نامەکانی مەلیکەی ئالیکساندرادا بۆ تەزار لەو کاتەدا، کە فەرماندەیی گشتیی هێزەکانی روسیای لەلایەن تەزارەوە پێ ئەسپێردرابوو وا دەردەکەوێ، کە مەلیکە لە هەمووی ئەو ماوەیەدا لە نێو وردەکارییەکانی جەنگدا بووە و لە هەرکام لە نامە و تەلەگرافەکانیدا بۆ تەزار بیر و بۆچوونەکانی راسپۆتین سەبارەت بە کاروباری سەربازییەوە بەو شێوەیە "هاورێمان وای پێ باشە" یا"هاورێمان دوێ شەوێ خەونی دیتوە" و "هاورێمان تکات لێ دەکا" بە سەر تەزاردا دەسەپاند.

بە پێی ئەو نامانە، کە لەبەر دەست دان، راسپۆتیتن لە کۆتایی ساڵەکانی 1915 و سەرەتاکانی 1916 لە بەرەکانی شەڕدا زیاتر فەرمانی هێرشی دەردەکرد، بەڵام لە نێوەڕاستەکانی 1916وە دوابەدوای هێرشی سەرکەوتوانەی هێزەکانی ژەنەراڵ بۆرسیلۆف لە بەرەی گالیسیادا، کە زیان و خەساری زۆری لێکەوتەوە پێشنیاری راگرتنی ئەو هێرشانە دەکات. ژەنەراڵ ئالیکسێڤ سەرۆکی ستادی سوپای روسیا تەزار قایل دەکا، کە هێرش بەردەوام بێت، بەڵام مەلیکە جارێکیتر جواب دەنێرێ کە"هاورێمان لەبەر ئەوەی، کە برۆسیلۆف بایەخی بە راسپاردەکەی نەداوە دڵی ئێشاوە و پێدادەگرێتەوە بەسەر ئەوەی کە ئەو بڕیارە لە سەرەوە واتە لە لایەن خوداوە هاتووە". رۆژی 25ی سێپتەمبەری 1916 تەلەگرافێکی دیکە لە لایەن مەلیکەوە دەگاتە دەست تەزار، کە هەڵگری ئەو ناوەرۆکەیە"ئازیزەکەم دیسانیش فەرمان بدەن بەو برۆسیلۆفە، کە ئەو کوشتارە بێ مانایە راگرێ... ئێوە پێویستە بایەخ و گرینگی بدەن بە راسپاردەکانی هاورێکەمان... ژەنەراڵەکانی ئێمە زیان و خەسارە گیانییەکانیان بە لاوە گرینگ نییە. ئەوەش تاوانێکی گەورەیە."رۆژی 27ی سێپتەمبەر تەزار ئاخرییەکەی ملی بۆ بیر و بووچوونەکانی راسپۆتین راکێشاو لە وەڵامی مەلیکەدا دەنووسێ:"ئازیز گیان فەرمانم بە برۆسیلۆفدا، کە لە رێوە هێرشەکان راگرێ". برۆسیلۆف بە سەرسووڕماوییەوە لەو فەرمانە کتوپڕەی تەزار، هێرشەکان رادەگرێ و ئەوە دەسپێکی پاشەکشێ و شکستە گەورەکانی هێزەکانی روسیا لە کۆتاییەکانی ساڵی 1916و 1917دا بوو.

ژەنەراڵ ئالکسێڤیەرۆکی هێزی سوپای تەزار دواتر گوتی، کە خۆتێهەڵقورتاندنی مەلیکە لە کاروباری سەربازی و لە گوێ خوێندنەکانی راسپوتین، کە نەك هەر کاریگەرییان لە سەر مەلیکە بەڵکو لە سەر تەزاریش هەبوو یەکێك بوو لە هۆکارە گرینگەکانی تێکشکانی هێزەکانی روسیا لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا. لە ئالکسێف دەگێڕنەوە:"پاش دەست لە کار

کێشانەوەی تەزار نەخشە(خەریتە)یەکی تەواوی شەڕ لە نێو بەڵگە و دیکۆمێنتەکانی مەلیکەدا دۆزرانەوە لە حاڵێکدا تەنیا دوو نەسك لەونەخشەیە هەبوو ئەویش یەکێکیان بە من بوو ئەوی تریش بە تەزار و خودا دەزانێ، کە ئەو نەخشەیەیان بە چ مەبەستێك دابووە دەست مەلیکە و لە راستیدا بە راسپۆتین".

لە پاییزی ساڵی 1916دا بشێوی و نارەزایەتی لە روسیادا گەیشتە تەشقی خۆی. دەوڵەتە لاواز و ناکارامەکەی ستۆرمەر بە هیچ شێوەیەك توانای چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی رۆژانەی خەڵك بە تایبەتی کەمبوونی بژیو و خواردەمەنیی نەبوو. هەواڵی شکست و پاشەکشەکان و زیانە قورسە تازەکان لە بەرەکانی شەڕدا خەڵکی تەواو تووڕە کردبوو و، مانگرتن و کەمکاری لە کارخانەکان و ئیدارە حکوومییەکاندا وڵاتی تەواو ئیفلیج کردبوو. لەو نێوەدا هەواڵی پێوەندیدار بە گەندەڵی و چەپەڵکارییەکانی راسپۆتین و دەست-تێکەڵکردنی لەگەڵ مەلیکەدا، کەوشەنی پایتەخت و گەورەکانی روسیای بەزاند و گەیشتە نێو ریزەکانی سوپا و لە رێگەی سەربازە زامارەکانەوە، کە دەگەڕانەوە زێدی خۆیان دێهاتەکانیشی تەنییەوە. وێڕای ئەوە و هاوکات لەگەڵ پاشەکشەی هێزەکانی روسیا لە بەرەکانی شەڕ، دەنگۆ بلاو ببۆوە، کە راسپۆتین سیخوڕی ئەڵمانییەکانە و بە هاوکاریی مەلیکە و ستۆرمەر سەرۆك وەزیرێك، کە هەر دووکیان رەگەزی ئەڵمانییان هەبوو، زانیارییە نهێنییەکانی پێوەندیدار بە نەخشە جەنگییەکانی تەزار دەدەنە ئەڵمانییەکان. نوێنەرانی دۆماش بە توندی لە دەست تێوەردانەکانی راسپۆتین لە کاروباری سەربازی و حکوومەتی ناڕازی بوون و لە دانیشتنەکانی مانگی سێپتەمبەر و ئۆکتۆبەری ساڵی 1916ی دۆمادا نوێنەرانی دۆما بە راست بە چەپ و لیبراڵەوە و تەنانەت هێندێ کەسیش، کە دەمارگرژانە لایەنگرییان لە تەزار دەکرد لە پشت تریبوونەکانی دۆماوە هێرشیان گردە سەر ستۆرمەر و راسپوتین و ناراستەوخۆ رەخنەیان لە هەڵسەوکەوتی مەلیکە دەگرت.

لە کۆتاییەکانی ئۆکتۆبەری 1916دا تەزار ئاخری هاتە سەر ئەوەی، کە ستۆرمەر، کە لە ماوەی هەشت مانگ دەسەڵاتدارییەتیدا ناکارامەیی و ناشارەزاییی خۆی سەلماندبوو، لە سەر کار لابەرێ. مەلیکە بەناردنی چەندین نامە بۆ تەزار، کە تێیدا جەخت لە سەر خۆشەویستیی ستۆرمەر بە لای راسپۆتینەوە کردبوو هەوڵی دەدا تەزار لەو کارە پەشیمان بکاتەوە، بەڵام تەزار ملی بۆ راسپاردەکانی مەلیکە و راسپۆتین رانەکێشا و رۆژی نۆیەمی مانگی نۆڤەمبەردا لە نامەیەکدا بۆ هاوسەرەکەی نووسیی:" بە داخم، کە ئەمجارەیان ناتوانم راسپاردەکانی

شاوڕێمان(راسپۆتین) جێبەجێ بکەم. من پاش سەعاتێکی تر ستۆرمەر بانگ دەکەمە لای خۆم و داوای لێ دەکەم، کە دەست لە کار بکێشێتەوە. ئەگەر ئەم دەوڵەتە لەوە زیاتر لە سەر کار بمێنێتەوە تووشی ئاژاوە و هەڵلایەکی گشتی دەبێت."

بەڵام جێگرەوەکەی ستۆرمەر "ئالیکساندرترۆپۆف"یش نەیتوانی خۆی لە شەڕی راسپۆتین رزگار بکات و لە سەر پێداگریی مەلیکە "پرۆتۆف" وەزیری پێشووی نێو خۆ، کە دەستی لە کار کێشابۆوە و راسپۆتین پشتیوانیی لێ دەکرد لە دەوڵەتی نوێدا پێگەی خۆی پاراست. ترۆپۆف هەوڵی دا بە دانی بەرتیلێکی 95000 دۆلاریی ئەو کات و دانی پوانگەلێکی وەکدانی خانوویەك لە پێترۆگراد و خزمەتکار و پارێزەری حکوومی، راسپۆتین قایل بکات، کە دەست لە پشتگیریی پرۆتۆف و دەستێوەردان لە کاروباری دەوڵەتی هەڵگرێ، بەڵام راسپۆتین ئەو پێشنیارەی قەبووڵ نەکرد.

ئەو جار تۆپۆف پەنای بردە بەر گراندۆپۆلی مامی تەزار، کە هەر ئەو مامەی زیندوو مابۆوە و پۆل لەو چاوپێکەوتنەدا، کە لە رۆژی شازدەی دیسێمبەری ساڵی 1916دا لەگەڵ مەلیکە و تەزار هەیبوو لە بەرچاوی مەلیکە ئاماژەی بەو خەسار و زیانانە کرد، کە لە سۆنگەی راسپۆتینەوە لە دەربار وەئابڕووی تەزار و مەلیکە کەوتووە و گوتی: قازانجی تەزار لەوە دایە، کە کۆتایی بەو رەوشە بێنێ. تەزار بە بێدەنگییەوە گوێی دایە قسەکانی مامی و داوای لە هاوسەرەکەی کرد، کە رای خۆی لە بارەیەوە دەربڕێ. مەلیکە ئالیکساندرا بە قەڵسییەوە بەرپەرچی قسەکانی مامی تەزاری دایەوە و وێڕای وەجوابهاتن لە سەر راسپۆتین گوتی:" تەواوی پێغەمبەرەکان لە کاتی خۆیاندا کەوتوونەتە بەر تووك و لەعنەت و هەتا زیندوو بوون گەلێك تۆمەتیان داونەتە پاڵ."

هەر لەو رۆژانەدا لە یەکێك لە دانیشتنەکانی دۆمادا یەکێك لە بە ناوبانگترین نوێنەرانی لایەنگری تەزار بە ناوی "پورشکێڤیچ"، کە یەکێك بوو لە نووسەران و شاعیرانی ناوداری سەردەمی خۆی لە لێدوانێکی توندا، کە دوو سەعاتی خایاند و بە چەپڵەی بەردەوامی نوێنەرانی پەرلمان پێشوازیی لێکرا بەتوندی هێرشی کردە سەر راسپۆتین و روو بە ترۆپۆف و وەزیرەکانی گوتی :" ئەگەر کەمترین هەستی نیشتیمانپەروەریتان تێدایە، ئەگەر ناو و شانازیی روسیا و ئابڕووی تەزارتان خۆش دەوێ، هەستن و بچنە لای تەزار و خۆی بەسەر پێلاویدا بدەن و پێی بڵێن روسیا لە مەترسی دایە و ئێمە لە بەردەم راپەڕین داین و نابێ کابرایەکی گەمژە و گەندەڵی دیکە بەسەر وڵاتەکەماندا فەرمانڕەوایی بکات."

لە دانیشتنە بڕ کەفوکەڵەکەی دۆمادا، کە ئەو قسانە دژی راسپۆتین دەکران روخسارێکی ناودار لە نێو بینەراندا بەدی دەکرا. ئەو شازادە فێلیکس یۆسۆپۆڤ ی 29 ساڵە و دەوڵەمەندترین پیاوی روسیای ئەو کات بوو. ئەو ملك و ماڵەی لە باوکی بە میرات پێی گەیشتبوو 37 پارچە ملکی گەورە و حەوت کۆشك لە مۆسکۆ و پێترۆگراد و گەلێك کۆشکی دیکەشی لە شێوەدوورگەی کریمە لە خۆدەگرت.

یۆسۆپۆف خۆی لە بیرەوەرییەکانیدا دەنووسێ، کە هەر یەکێك لە ملکەکانی نزیك بە دووسەد کیلۆمەتر بە درێژایی کەنارەکانی خۆرئاوایی دەریای خەزەردا دەکشا و سەرچاوە نەوتییەکانی و کانگاکانی ئاسن و بەردەرەژوو لە ملکی ئەودا زۆر بوون.

بەهای ملك و بەرهەم و کارخانەکانی ئەویان سێسەد و پەنجا هەتا پێنسەد ملیۆن دۆلاری پارەی ئەو کات مەزەندە کردووە، کە تەنانەت لە سامانی تەزارەکانیش پتر بوو.

یۆسۆپۆف، کە لە دۆما گوێی لە قسەکانی پۆریشکۆڤیچ بوو بۆ سبەینێکەی چووە چاوپێکەوتنی و گوتی بۆ رزگاریی روسیا هیچ رێگەیەکمان بێجگە لە کوشتنی راسپۆتین نییە و ئەو ئامادەیە، کە ئەو کارە وەئەستۆ بگرێ، بەڵام بە تەنیایی ناتوانێ سەرکەوێ. پۆریشکۆڤیچ بەو پەڕی تاسەبارییەوە ئامادەبوونی خۆی بۆ هاوکاریی یۆسۆپۆف دەربڕی و ئەو جووتە دواتریش هاوکارگەلێکی تریان بۆ بەڕێوەبردنی پلانەکەیان هەڵبژارد، کە بریتی بوون لە گراندۆك دیمیتری پاولۆڤیچ کوڕی بیستوشەش ساڵەی گراندۆكپۆلی مامی تەزار، پزیشکێك بە ناوی لازۆڤێرت و ئەفسەرێکی سوپا بە ناوی سوخۆتین.

یۆسۆپۆف و هاوکارەکانی کۆتاییەکانی مانگی دیسێمبەریان بۆ راپەڕاندنی پلانەکەیان دانابوو و یەکێك لە سەر سووڕ هێنەرترین رووداوەکانی ژیانی راسپۆتین، کە گەلێك ئەفسانەی لێساز کردووە ئەو نامەیەیە، کە لە حەوتووی کۆتایی مانگی دیسێمبەردا نووسیوێتی و تێیدا پێشبینیی مەرگی خۆی پێش لە یەکەمی ژانوییەی 1917دا دەکات. لەو نامەیەدا، کە پاش مەرگی راسپۆتین دۆزرابۆوە و بە ناوی یەکەمی خۆی"گریگۆری" واژۆی کردووە نووسراوە، کە ئەگەر بە دەستی کەسێکی ئاسایی بکوژرێ هیچ مەترسییەك هەڕەشە لە روسیا ناکات، بەڵام ئەگەر دەستی شازادە یا نەجیمزادەیەك بە خوێنی وی سوور بێت بۆ ماوەی بیست و پێنج ساڵ روسیا خۆشی بەخۆوە نابینی و شازادە و نەجیمزادەیەك لەو وڵاتەدا زیندو نامێنێ. لە کۆتایی ئەو نامەیەدا هاتووە:

تەزاری وڵاتی روسیا، ئەگەر رۆژێك زەنگی کلێساکان هەواڵی مەرگی گریگۆرییان بۆ هێنای ئەوە بزانن، کە ئەگەر دەستی یەکێك لە شازادەکان یا خزمانی تۆ بە خوێنی من سوور

بوونیێ، دوو ساڵ پاش مەرگی من قەڵا و قـەت کەسـت نـامێنێ و جووقـەوارت لـێ دەبـڕێ و هەموویان بە دەستی خەڵکی روسیا دەکوژرێن...

یۆسۆپۆف بۆ راپەڕاندنی نەخشەی کوشتنی راسپۆتین کەڵکی لـە خـاڵی لاوازی ئـەو، واتـە حەزکردن لە ئافرەتی جوان و خاوەن کەسایەتی وەرگرت و بە ناوی ئەوەی، کە پرێنسس ئیرینای خێزانی گەرەکیەتی بە نهێنی ببینێ بانگهێشـتنی کـردە کۆشـکەکەی خـۆی لـە پیترۆگـراد.

راسپۆتین، کە لە هێندێ میوانیدا پرینسس ئیرینای دیتبوو و خولیای جوانییەکەی ببوو، بـەبێ بیر لێکردنەوە ئەو بانگهێشتنەی قەبووڵ کرد و بەڵێنی دا وەك نهێنی رایگرێ، بەڵام پرێنسـس ئیرینا لەو دەمەیدا لە یەکێك لە کۆشکەکانی هاوسەرەکەیدا لە کرێمـە دەژیـا و لـە کۆشـکی شوێنی ژیانی یۆسۆپۆف لە پیترۆگراد تەنیا پێنج کەس، کـە بـۆ کوشـتنی راسـپۆتین دەسـتیان دابووە دەستی یەکتر، چاوەڕوانییان دەکرد.

پاش کوشتنی راسپۆتین بە مەبەستی شاردنەوەی کەلاکەکەی، سەهۆڵی چۆمی "نـوا" یـان شکاند، کە بە تەنیشت کۆشکی یۆسۆپۆفدا تێدەپەڕی و بەوێیاندا دا، بەڵام راسپۆتین لە دوایـین هەوڵی خۆیدا بۆ رزگـارکردنی گیـانی کـونێکی لـە سـەهۆڵەکە کردبـوو و، هـەر لەوێـدا رەق هەڵاتبوو. نێردراوە نهێنییەکانی تەزار پـاش دوو رۆژ گـەڕان، ئاخرییەکـەی دۆزییانـەوە و لـە جەنگەی ئەو گەڕانەدا، کە ماڵەکەیان سەنگ و سووژن دەدا ئەونامەیەیان وەدەست کەوت، کە راسپۆتین چەند رۆژ بەر لە مەرگی نووسیبووی و لە سەر مێزەکەی دانابوو.

هەواڵی کوژرانی تەزار بە توندی مەلیکـە ئالیکسـاندرا و خـودی تەزاریشـی راچـڵەکاند. تەرمەکەیان لە پارکی پادشایەتیی "ستارکویە_سلۆ"دا ناشـت و لـە رێـورەسمی ناشـتنەکەیدا تەزار و مەلیکە و چەند کەسێك لە ئەندامانی بنەماڵەی پاشایەتی و پرۆتۆپۆۆف وەزیری نێوخۆ بەشدارییان کرد. تەزار، کە پیاوێکی خورافی بوو و بێ ئەوەی خۆی بزانێ لـە ژێـر کاریگـەریی راسپۆتیندا بوو پاش ئاگادار بوون لە نێوەرۆکی ئەو نامەیە زەندەقی چوو و خۆی دۆڕاند.

مۆریس پالیۆلۆگی باڵوێزی فەڕەنسا لە روسیا، کـە پێشـتر باسمـان کـرد رۆژی حەوتـەمی ژانوییە واتە هەشت رۆژ پاش کوژرانی راسپۆتین چاوی بە تەزار کەوت و ئاسەوار و شوێنی ترس و تۆقیویی و سەرلێشێواویی لە روخساریدا بەدی کرد ئەو لەو بارەیەوە دەنووسێ:

ئەو واتە تەزار بۆ ماوەی کاتژمێرێك لای خۆی رایگرتم و لەو ماوەیـەدا مـن شـوێنە واری پەژارە و دڵەڕاوکێم لە روخساریدا خوێندەوە. قسە پچڕ پچڕەکانی و بێدەنگییە درێژخایەنەکانی روخساری تێکسمڕاو و روانینی بێ ئامانج و دوور و درێژ و قسەبڕینی کتوپڕ لە جەنگەی بـاس

[illegible]دا بە جوانی دەریدەخست، کە ئەو تەواو خۆی دۆڕاندووە و وا هەست دەکا، کە ڕووداوەکان وەپێش ئەو کەوتوون. من لە هەموو قسەکانی ئەوڕا وام بۆ دەرکەوت، کە خۆی داوەتە دەست قەزا و قەدەر(چارەنووس) و بە لەوەی دەست لە کار بکێشێتەوە بەرپرسیارەتیی خۆی بە تەواوبوو دەزانێ.

باڵوێزی فەڕەنسا لەو چاوپێکەوتنەدا هەوڵی دا تەزار قایل بکا بەوەی، کە هاوکاریی دۆما بکات و دەوڵەتێکی بەهێز پێك بێنێ، کە لە بەرامبەر دۆمادا هەست بە بەرپرسیارەتی بکات، بەڵام تەزار لە بەرامبەر پێشنیارەکانی ئەودا زیاتر بێدەنگ دەبوو یا ئەوەی کە وەڵامی وا ناڕوونی دەدایەوە، کە باڵوێزی فەڕەنسا لێیان تێنەدەگەیشت. پالیۆلۆگ پاش ئەو چاوپێکەوتنە چووە لای هاوکارە بریتانییەکەی خۆی وات سێر جۆرج بوکانان بە دەربڕینی نیگەرانی لەبامبەر باری دەروونی تەزار، داوای لە باڵوێزی بەریتانیا کرد، کە خێرا چاوی بە تەزار بکەوی و باسی بارودۆخی نالەبار و مەترسییەکانی داهاتووی بۆ بکا. باڵوێزی بەریتانیا، کە بە حەوت ساڵ پێشینەی کارییەوە لە روسیا بە ئەزموونترین دیپلۆماتی دەرەکیی تەزار بوو ڕۆژی دوازدەی ژانوییە لە تسارۆکۆیەسلۆ چاوی بە تەزار کەوت. سێرجۆرج بوکانان سەرەتا ئیزنی لە تەزار وەرگرت، کە ڕاشکاوانە قسە بکات و دواتر گوتی:"گەورەم ئیزن بدەن پێتان بڵێم، کە بۆ رزگاری لەو بارودۆخە نالەبارە لە تاقە ڕێگەیەك پتر نییە و ئەویش ئەوەیە، کە ئێوە ئەو دیوارە بڕووخێنن، کە کەوتووەتە نێوان ئێوە و خەڵکەوە و دیسان متمانەی خەڵك بۆلای خۆتان ڕاکێشنەوە".

تەزار لە وەڵامدا گوتی:" مەبەستی ئێوە ئەوەیە، کە من دیسان متمانەی خەڵك بۆ لای خۆم ڕاکێشمەوە یا ئەوەی کە دەبێ من متمانەیان بێ بکەمەوە؟"

باڵوێزی بەریتانیا بە ئەدەب و حورمەتەوە گوتی بۆ دەربازبوون لەو بن بەستە متمانە پێویستە و ئەو جار کەوتە ڕەخنەگرتن لە کردەوەی دەوڵەت بە تایبەتی وەزیری نێو خۆی دەوڵەتی پرۆتۆپۆپۆف و وەکو باڵوێزی فەڕەنسا پێویستیی دامەزرانی دەوڵەتێکی بەهێز و وەڵامدەر لە بەرامبەر دۆمایدا دووپاتە کردەوە.

وەڵامەکانی تەزار دیسانیش لێڵ و بێ سەروبەر بوون و نیشاندەری ئەوە بوون، کە توانای بڕیاردانی نییە هەتا ئەوەی کە باڵوێزی بەریتانیا بە ڕاشکاویی زیاترەوە پێی گوت :" گەورەم من دەزانم، کە وەکو باڵوێزێك بۆم نییە بەو زمانە بتاندوێنم، بەڵام کاتێ دەبینم، کە هاوڕێی خۆشەویستی خۆم بە شەوێکی ئەنگوستەچاودا بە نێودارستانێکدا دەڕوات، کە لێم سوورە دەگاتە هەڵدێر ئاخۆ ئەرکی من نییە لەو مەترسییەی تێگەیەنم، وا لە سەر ڕێگەیەتی؟.. گەورەم هەتا ئەرکی سەرشانمە ئاگادارتان دەکەوە، کە لە سەر لێواری هەڵدێرێکی سامناك وێستاوی."

پاش بالۆێزەکانی فەرەنسا و بەریتانیا رۆدزیانکۆی سەرۆکی دۆما رۆژی بیستەمی ژانوییە چاوی بە تەزار کەوت و راشکاوانە پێی گوت:" گەورەم باروودۆخی ولات لە هەموو کاتێك خراترە... تووڕەیی و نارەزایەتیی خەلك گەیشتووەتە ئاستێك، کە ئەگەری هەر چەشنە بشێوی و سەرهەلدانێك هەیە ... تەواوی روسیا خوازیاری گۆڕینی دەولەت و دەسنیشانکردنی سەرۆك وەزیرێکن، کە خەلك جێی متمانەی خەلك بێت و لە بەرامبەر کێشە و گرفتەکانی خەلکدا هەست بە بەرپرسیارەتی بکات.. گەورەم بێ ئەدەبیشە، کە دەبێ بلێم تەنانەت تاقە کەسێکی گەورە و کارامەش لە نێو دەوروبەرییەکانتاندا بەدی ناکرێ و تەواوی گەورە پیاوان و کەسانی لێهاتوو لە دەورت بوونەتەوە و پەرش و بلاون... ئیتر ئەوە راز و نهێنییەکی شاراوە نییە، کە مەلیکە خاتوون خۆ لە هەموو کاروبارێك هەلدەقوتێنی و وەزیرانی دەولەت راپۆرتەکانیان دەدەنەوە بەو و فەرمانیش لەو وەردەگرنەوە.

راشکاوانە پێت بلێم، کە کردەوەکانی ئەو بوونەتە هۆی بێزاریی گشتی و خەلك مەلیکە بە سیخورێکی ئەلمانی دەزانن..."

تەزار بە تووڕەییەوە وەلامی دایەوە :"ئێوە بەلگەیەکتان بۆ سەلماندنی ئەو قسانە هەیە؟" رۆدزیانکۆ وەلامی داوە "گەورەم ئەوە بەلگەی ناوێ. ئەوەی مەلیکە دەیکات و ئاکامی دەستێوەردانەکانی ئەو لە کاروباری ولاتدا ئەو گومانەی دروست کردووە. گەورەم لەبەر خاتری روسیا و بۆ پاراستنی تەخت و بەختی پادشایەتیی خۆتان دەبێ ئیتر نەهێلن مەلیکە ئەو دەست تێوەردانانە بکات... راشکاوانە پێتان بلێم کارێکی وا مەکەن، کە خەلك ناچار بن لە نێوان ئێوە و بەرژەوەندی ولاتدا یەکێکتان هەلبژێرن."

ژەنەرال ئالکسێڤی سەرۆکی سوپاش هەر قسەیەکی لەو چەشنەی پێ گوتبوو کە:" ئەگەر وابێ لە نێوان روسیا و تەزاردا یەکێکیان هەلبژێرم بە دلنیاییەوە روسیا هەلدەبژێرم". تەزار ئاخرییەکەی لە کۆتایی ژانوییەدا سەرۆك وەزیرێکی نوێی بۆ خۆی دیاری کرد و بۆ چارەسەرکردنی کێشە و گیروگرفتەکانی روسیا ئەوە خراپترین هەلبژاردنێك بوو ئەویش لە قەیراناویترین قۆناغەکانی مێژووی ئەو ولاتەدا. سەرۆك وەزیری تازە پرێنسس نیکۆلاگولیتسین پیرە پیاوێك بوو، کە هیچ جۆرە ئەزموونێکی لە کاری دەولەتداریدا نەبوو و بەر لە وەرگرتنی پلەی سەرۆکی وەزیران جێگری سەرۆکی یەکێك لە دامەزراوە خێر خوازییەکان بوو. گۆڕینی سەرۆکی وەزیران باروودۆخەکەی خراپتر کرد، چونکی ئەو ئێجگار لە پێشینیانی خۆی بێ هێزتر بوو و بە مانەوەی پرۆتۆپۆپۆف لە پلەی وەزارەتی نێو خۆدا دەستڕۆیشتوویی مەلیکە هەر وەك خۆی مایەوە.

6

به درێژایی فێبریوەری 1917 بارودۆخی روسیا جاربەجار بەرەو خراپتر بوون چوو. ژمارەیەکی زۆر لە کارخانەکان بە هۆی نەگەیشتنی سووتەمەنی و کەرەسەی خاو داخران. سەرمای توندی ژێر سی هەتا پلەی سی و پێنجی ژێر سفر و بارینی بەفری قورس بووە هۆی گیرانی رێگەکان و قاتی و قوڕی و نەبوونی بژیوو و خواردەمەنی لە شارەکاندا. حیزب و گرووپە چەپییەکان بە بۆلشەڤیك و مۆنشەڤیك و سۆسیالیستی شۆڕشگێڕەوە لە نێو کرێکاران و گەنجان و تەنانەت هێزە چەکدارەکانیشدا دەستیان کرد بە چالاکی. لە سەر داوای وەزیری نێوخۆ، کە خۆی هەستی بە باری نالەباری وڵات کردبوو یەکە سوپاییەکان لە شەقامەکان و شوێنە هەستیارەکاندا دامەزران بۆ ئەوەی لە بەرامبەر بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکاندا دژ کردەوە بنوێنن، بەڵام هاتنی هێزە چەکدارەکان بۆ نێو شەقامەکان زیاتر بووە هۆی لاوازیی سوپا و تەشەنەکردنی بیری شۆڕشڤانی لە نێو ئەواندا.

رۆژی بیست و حەوتەمی فێبریوەر بۆ یەکەمجار لە پشت تریبوونەکانی دۆماوە زۆر بە توندی دژی بنەماڵەی پادشایەتی و خودی تەزار قسە کرا. ئاخێڤەر (وتاردەر) ئالیکساندرکێرێنسکی یەکێك لە رێبەرانی میانەڕەو و لیبراڵی دۆما بوو و ئەو قسانە، کە لە زاری ئەوەوە کران نیشانیان دەدا، کە هەموان وەگیان هاتوون و گەیشتووەتە ئێسقانیان. کێرێنسکی لەو ئاخافتنەدا، کە بە دەربڕینی هەست و کەفوکوڵی زۆرینەی نوێنەران پشتڕاست دەکرایەوە گوتی:" هێندێ هەن، کە تاوانی بێ سەرەوبەرەیی ئێستا دەخەنە ئەستۆی دەوڵەت و وەزیران، بەڵام ئێمە دەزانین، کە ئەو وەزیرانە لە سێبەر و دارەدەستێك بەو لاوە شتێکی تر نین. چارەڕەشی و نەهامەتییەکانی ئێمە لە بن سەری کەسانێك دایە، کە ئەوان(وەزیرەکان) دەنێرنە ئێرە. بۆ ئەوەی پێش بە رووخان و هەرەسی یەك جێی وڵات بگیردرێ دەبێ تەزار خۆی لە سەر کار لابرێ تەنانەت ئەگەر پێویست بێ بە زۆرەملیش."

ئاخافتنەکەی کێرێنسکی دەنگدانەوەیەکی بەربڵاوی بوو. کاتێك مەلیکە بە نێوەرۆکی ئەو لێدوانەی زانی بە تووڕەییەوە هاواری کرد، کە ئەو پیاوە دەبێ لە سێدارە بدرێ. مەلیکە تەنانەت بە بێ ئاگاداریی تەزار فەرمانی دا بە وەزیری نێوخۆ پرۆتۆپۆپۆف، کە لە تەدارەکی

سەندنی پارێزراوی و لە دەسبەسەرکردنی کێرێنسکیدا بێ، بەڵام ڕۆدزیانکۆی سەرۆکی دۆما پشتی گرت و گوتی کەس بۆی نییە کێرێنسکی دەسبەسەر بکا.

لە حەوتووی یەکەمی مانگی مارسدا خۆپێشاندان و تێکهەڵچوون لە شەقامەکانی پێترۆگراددا دەستی پێکرد، بەڵام تەزار لە تەشقی قەیرانەکەدا واتە لە ڕۆژی حەوتەمی مارسدا بڕیاری دا دیسان پایتەخت بەجێ بێڵێ و بگەڕێتەوە بارەگای فەرماندەیی هێزەکانی روسیا. تەزار پێی وابوو، کە بە گەیشتنی چەکوچۆڵ ی نوێ لە بەریتانیا و فەرەنساوە دەتوانێ ڕێگە بۆ هێرشی گەورەی بەهارە خۆش بکات و بە سەرکەوتن لە شەڕدا بەسەر هەموو گرفتەکاندا زاڵ بێ لە حاڵێکدا ئاوری شۆڕش لە پایتەختدا بڵێسەی دەستاند و دەرفەتێکی بۆ بەڕێوە بردنی ئەو نەخشە دووردرێژانە نەدەهێشتەوە.

ڕۆژی هەشتەمی مارس واتە ئەو ڕۆژەی، کە بۆ سبەینێ تەزار لە پایتەخت وەدەرکەوت کرێکارانی پێترۆگراد مانیان گرت. کرێکارە مانگرتووەکان بە شەقامەکانی شار وەربوون و لە چەند شوێنی شاردا لەگەڵ هێزە چەکدارەکان تێکهەڵچوون. ڕۆژی هەشتەمی مارس بشێوییەکان بەربڵاوتر بوونەوە و لە چەند شوێنی شاردا خەڵك هێرشیان کردە سەر نانە وایی و فرۆشگاکانی خواردەمەنی و تالانیان کردن.

ڕۆژی دەیەمی مارس، کە ڕووداوی توند و تیژی زیاتر هاتنە پێش، ژەنەراڵ خابالۆف فەرماندەی بنکەی سوپایی پێترۆگراد لە تەلەگرافێکدا تەزاری لە مەترسیی ئاگادار کردەوە، کە مانگرتنەکان وردە وردە دەبنە ڕاپەڕین و جڵەوی بارودۆخەکەمان لە دەست دەردەچێ. تەزار وەڵامی دایەوە :"بە هەر شێوەیەك بووە کۆتایی بەو ئاژاوەیە بێنن". خابالۆف بۆ بەڕێوەبردنی فەرمانی تەزار تەقەی لە کرێکاران کرد و بەو کارەی خۆی ئاگری ڕاپەڕینەکانی خۆشتر کرد.

مەلیکە، کە لەو ڕۆژە قەیراناوییانەدا لە "تسارکۆیە_سلۆ" لە نزیکیی پایتەخت بوو هەموو ڕۆژێ ڕاپۆرتی بارودۆخەکەی دەگەیاندە تەزار بە پێی ئەو زانیارییە هەڵە و درۆیینانەی، کە دەوروبەرییەکانی و ماستاوچییەکانی دەربار پێیان دەدا ناڵەباریی ڕەوشەکەی زۆر لەوە، کە هەبوو کەمتر وێنا دەکرد. لە پەیامی ڕۆژی نۆیەمی دیسێمبەری مەلیکەدا هاتووە:"سەرەڕای ئەو بشێوییانەی، کە لە هێندێ شوێندا هاتووەتە ئاراوە ژەنەراڵ خابالۆف بەسەر بارودۆخەکەدا زاڵە". لە پەیامی ڕۆژی دەی مارسی ئەودا دەخوێنینەوە "ئاژاوەگێڕان و مانگرتووان ئەمڕۆ لە چاو دوێنێ چاوقایمتر و نەترستر بوون. ئاژاوە گێڕان زیاتریان هەرچی و پەرچی و بەرەڵڵاکانن. ئەو گەنج و خوێندکارانەی، کە هەتا ئەمڕۆ تاقە یەك ڕۆژیشیان برسێتی نەچەشتووە کەوتوونەتە

کەل هەژاران و کرێکاران و هاواری برسێتی دەکەن و خەڵك هـان دەدەن بـۆ ئـاژاوەگێڕی. مـن دڵنیام، کە ئەگەر هەوا سارد بوایە ئەوانە لە ماڵێ دەخزان و ئاژاوەیان نەدەگێڕا".

مەلیکە ئالیکساندرا لەو نامەیەدا هاوسەرەکەی دڵنیا دەکاتەوە، کە ئەگەر دەسەڵاتی تەواو بدرێتە خابالۆف ئەو ئاژاوانە سەرکوت دەکرێن. رێکەوتی ئەو پەیامە لەگەڵ تەلەگرافی خابالۆف بۆ تەزار یەك دەگرێتەوە و تەزار بە رواڵەت لـە ژێـر کاریگـەریی ئـەو لـە گـوێ خوێندنانـەی هاوسەرەکەیدا دەسەڵاتی تەواو دەداتە خابالۆف بۆ سەرکوتی بشێوییەکان.

خاڵێکی گرینگی دیکە کەلە پەیامی رۆژی دەی مارسی مەلیکە ئالیکسـاندرادا بـۆ تـەزار بەدی دەکرێ هێرشی توندی ئەوە بۆ سـەر دۆمـا. مەلیکـە دەنووسـێ:" لـە دۆمـادا هێرشـی چاوقایمانە دەکرێتە سەر پادشایەتی و حکوومەت. دیارە ئەو لێدوانە ناحەزانە لە رۆژنامەکانـدا بڵاو ناکەنەوە، بەڵام بۆ پێشگرتن لەو رەوشە خراپە دەبێ ئەوانـەی دژی بنەماڵـەی پادشـایەتی قسە دەکەن سزای توندیان بۆ لەبەر چاو بگیردرێ."

لە پەیامی رۆژی یازدەی مارسدا هاتووە" زۆربەی ئاژاوەکان لە گۆڕی کەسانێکی بەرەڵلا و ئەو کچ و کوڕە خوێندکارانە و هێندێ لەو خەڵکە تێروپڕ و رێکپۆشەوە هەڵدابیسێن، کە هـیچ خاڵێکی هاوبەشیان لەگەڵ کرێکارانی مانگرتوو نییە. ئەو رۆژانە هێندێ سەربازی برینـداریش لە ریزی خۆپێشـاندەرەکاندا دەبینـرێن، کـە بـۆ هانـدانی ئـەوانیتر بـە تایبـەتی ئەفسـەران و سەربازەکان هێناویاننەتە مەیدان..."

مەلیکە لە سەروبەندی شۆڕشدا پەیامێکی بۆ تەزار نارد، کە شیاوی خوێندنەوەیە.

ئەو لەو پەیامەدا دەنووسێ:"من پێم وایە بەم زووانە هەموو شتێك جێبەجێ دەبی و هیچ بۆ نیگەرانی نابێت. ئەمڕۆ خۆر دەدرەوشێتەوە و من وا هەست دەکەم، کە هاورێی کۆچ کردوومان لە گۆڕی خۆیدا بە ئارامی لێی خەوتووە. ئەو لە بەر خاتری ئێمە گیانی خۆی لـە دەسـت دا." مەبەستی مەلیکە لە "ئەو" راسپۆتینە، کە رۆحی شەیتانیی ئەو چەند مانگ پاش مەرگیشی گیان و دڵی مەلیکەی داگیر کردبوو.

بەڵام هـەر لـەو رۆژانـەدا، کـە مەلیکـە ئـەو پەیامـە هیـوادەر و ئۆخـژن بەخشـانەی بـۆ هاوسەرەکەی دەناردن رۆدزیانکۆ سەرۆکی دۆمـا تەلەگرافکـەلێکی وریـایی‌دەرەوەی بـۆ تـەزار دەنارد. لە تەلەگرافی رۆژی یازدەی مارسی ئەودا بۆ تەزار نووسراوە:

"بارودۆخەکە زۆر جیددی و مەترسیدارە. پایتەخت لەو پەڕی بێ سەرەرو بەرەیی دایە. دام و دەزگـای دەوڵـەت تـەواو لـە کـار کـەوتوون و سـووتەمەنی و خواردەمـەنی دەسـت ناکـەون. ئامرازەکانی راگواستن لە کار کەوتوون... نارەزایەتی جاربەجار پـەرە دەسـتێنێ... هێزەکـانی

سوپا له بەرامبەر مانگرتنەکان و خۆپیشاندانەکاندا دەستەوەستان تێدا ماون و هێندێکیان ئەقە لە لایەنی خۆیان دەکەن... ئەگەر ئیمپراتۆر خێرا بڕیار نەدا و دەوڵەتێکی بەرپرسیار و بە هێز نەهێنێتە سەر کار کارەساتێك دەقەومێ، کە پێشی پێ ناگیردرێ."

رۆژی دوایی، واتە دوازدەهەمی مارس رۆدزیانکۆ پەیامێکی تاڵی بۆ تەزار نارد و باسی تووڕەیی لە رادەبەدەری نوێنەرانی دۆمای بۆ کرد. تەزار، کە پێشتر پەیامێکی لە لایەن مەلیکەوە لە سەر دنەدانەکانی دۆما لە دژی پادشایەتی و حکوومەت پێگەیشتبوو لە کورتە پەیامێکدا بۆ رۆدزیانکۆ فەرمانی هەڵوەشاندنەوەی دۆمای دەرکرد.

رۆدزیانکۆ لە وەڵامی تەلەگرافەکەی تەزار لە تەلەگرافێکی خێرادا نووسیی:" بۆ بەڕێوەبردنی فەرمانی بەڕێزتان دانیشتنەکانی دۆمامان هەتا مانگی ئاپریل وەدوا خست. بە داخستنی دۆما دوایین سەنگەری پاراستنی تەکووزی و یاسا هەرەس دێنێ و دەوڵەتیش تەکووزی و هێمنایەتیی پێ سەقامگیر نابێ. بۆ پاراستنی هێمنی و تەکووزی و پێشگرتن لە سەر هەڵدانی دیکە ئیتر بۆوە نابێ پشت بە سوپا و تەنانەت بە گاردی ئیمپراتۆرییش ببەستین، لە بەر ئەوەی، کە کێشە و ناکۆکی و چەندبەرەکییان کەوتووەتە نێوان دسیپلینی سەربازیی وتای خۆی لە دەست داوە و تەنانەت هێندێ لە ئەفسەرەکان بە دەستی سەربازەکانی خۆیان کوژراون. شەڕی نێو خۆ بە کردەوە دەستی پێ کردووە و ئاژاوەگێڕ و گێچەڵ خولقێن هەموو جیبەکیان تەنیوەتەوە. لە وەها هەلومەرجێکدا من بە شێوەی کاتی فەرمانی داختنی دۆمام دەرکرد بۆ ئەوەی ئێوە لە بڕیارەکەتاندا، کە بۆ هەڵوەشاندنەوەی دۆما دەرتان کردبوو بچنەوە. من تکات لێ دەکەم وێڕای دەرکردنی فەرمانی دەست بەکارکردنەوەی سەر لە نوێی دۆما دەوڵەتێکی نوێ و بەرپرسیار دامەزرێنن... ئەگەر ئەو کارە وەدرەنگی بکەوێ سوپا پەرش و بڵاو دەبی و بە پێشڕەوی و سەرکەوتنی سوپای ئەڵمان، هەرەسهێنانی روسیا و پادشایەتیی ئێوە مسۆگەر دەبێت... کاتی بڕیاردان لە سەر چارەنووسی خۆتان و چارەنووسی روسیا گەیشتووە. سبەینێ زۆر درەنگ دەبێ."

وێڕای فەرمانی هەڵوەشاندنەوەی دۆما لە لایەن تەزارەوە و داخستنی کاتیی لە لایەن رۆدزیانکۆوە نوێنەرانی دۆما بڕیاریان دا لە بینای دۆما نەچنە دەرێ دانیشتنێکی نائاسایی پێك بێنن. رۆژە چارەنووسسازەکەی دوازدەی مارس بە گەلێك رووداوی دیکەوە دەستی پێکرد: ئەندامانی لەشکرێکی هێزە سوپاییەکان لە ولینسکی راپەڕین وفەرماندەکەی خۆیان کوشت.

[illegible] لە قەزاقەکان ڕەگەڵ خەڵك کەوتن و جەماوەرێکی زیاتر لە سی هەزارکـەس لـە چـینە جۆراوجۆرەکانی کرێکاران و خوێندکاران و سەربازان و ژنان بەرەو دۆما وەڕێکەوتن.

لە حالێکدا، کە جەماوەر بەرەو دۆما دەبزووتن سەرۆکی گرووپە جیاوازەکان لە نووسینگەی دۆمادا کۆبوونەوە و داوای کۆبوونەوەیان کرد. پێك هێنانی کۆبوونەوەی دۆمـا پـاش فـەرمانی هەڵوەشاندنەوەی لە لایەن تەزارەوە بە واتای شۆڕش و جوابەجەنگێی تـەزار بـوو و ڕۆدزیـانکۆ پێداگر بوو لە سەر ئەوەی، کـە کۆبوونـەوە هـەروا بـە شـێوەی نائاسـایی درێـژە بـدرێ. لـەو کۆبوونەوەیەدا زۆر بە توندی هێرش کرایە سەر تەزار و ژمارەیەك لە نوێنەران پێشنیاریان کـرد دۆما جوابی تەزار نەداتەوە و ناوی خۆی بنێ جێنشینی دەوڵـەت یـا پـەرلمانی دامەزرێنـەران. نوێنەرێکی تر پێشنیاری کرد، کە دۆما ڕاگەیەندراوێك دەربکا و ڕابگەیەنێ، کە دۆما لە نێوان تەزار و میللەتدا میللەت هەڵدەبژێرێ.

لە جەنگەی ئەو قسانەدا لە پڕ دەرگای هۆڵەکە کرایەوە و سەرۆکی گاردی پاراسـتنی دۆمـا بە پەشۆکاوی وەژوور کەوت و هاواری کرد:" هاوڕێیان جەماوەرێکی زۆر، کە زۆربەیان سـەرباز و چەکدارن دۆمایان گەمارۆ داوە و ژمارەیەکیش دەیانە وێ بێنە ژوورێ. من نـاتوانم پێشـیان بگرم یارمەتیم بدەن."

لەو کاتەدا دەنگی تەقە لە دەرەوە هات. کێرێنسکی لە نێو سەرسووڕماوی و واق وڕمـاویی نوێنەراندا چووە پشت تریبوون و گوتی:"ئەوەی پێش هاتووە جێگـەی هـیچ شـك و گومانێـك ناهێڵێتەوە، کە ئیتر بۆ بیرکردنەوە و لێڕامان نابێ.... من دەمەوێ بچمە نێو سەربازەکان و لە لایەن ئێوەوە پێیان بڵێم، کە دۆما لەگەڵتانە.

ئێمە خۆمان بەرپرسـیارەتی وەئەسـتۆ دەگـرین و دەوڵـەت دادەمـەزرێنین." لـە نێـو ئـەو ئاڵۆزییەی بەسەر دۆمادا زاڵ بوو هیچ کەس قسەکانی کێرێنسکیی نە پشتڕاست کـردەوە و نـە ڕەتیشی کردنەوە، بەڵام ئەو چاوەڕ وانی پشتڕاستکردنەوەی دۆمای نەمایەوە و بـۆ ئاخـافتن لـە نێو جەماوەردا کۆبوونەوەی بەجێهێشت.

کاتێ کێرێنسـکی گەیشـتە نێـو جەماوەرەکـە سـەربازە یاخییـەکان لـە ڕیـزی پێشـەوەی خەڵکەکەوە بوون. کێرێنسکی بە یەکەمین گاردی شۆڕشگێڕی ڕوسیا ناوی هێنـان و لـە لایـەن خۆیەوە ڕایگەیاند، کە دۆما ڕەگەڵ شۆڕش کـەوتووە. جـەماوەر بینـای دۆمایـان گـرت و لـە ڕاستیدا دۆما لە شۆڕشدا توایەوە.

هەر ئەو ڕۆژە_دوازدەهەمی مارس _ کرێکـارانی پێترۆگـراد ئەنجوومـەنێکی نوێیـان پێـك هێنا، کە لـە نموونـەی ئەنجوومـەنی نوێنـەرانی کرێکـارانی 1905وە دروسـت کرابـوو ئـەو

ئەنجوومەنە، کە خۆی بە قایمقامی دەوڵەت دەزانی یەکێك لە نوێنەرانی سۆسیالیستەکانی دۆمای بە ناوی چخیدزێ کردە سەرۆك و کێرێنسکیشی بە جێگری هەڵبژارد. لە لایەکی د- یکەوە سەربازە راپەڕیوەکان هێرشیان کردە سەر بەندیخانەی پێترۆگراد و تەواوی بەندییە سیاسییەکانیان بە بێ ئەوەی، کە گاردی بەندیخانە تۆسقاڵێکیش پێشگری بکات ئازاد کرد.

دوای بڵاوبوونەوەی راگەیەندراوەکان لە شار و هەموو یەکە کرێکارییەکاندا هەر ئەو شەوە نوێنەرانی کرێکاران بۆ کۆبوونەوەی گشتی لە دەوری یەك کۆ بوونەوە.

خرۆستالۆف سەرۆکی یەکەمین ئەنجوومەنی کرێکاریی سەنپێترزبۆرگ 1905دا بەڕێوەبەری کۆبوونەوەکەی وەئەستۆ گرت و دەستەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەمەن لەو کۆبوونەوەیەدا هەڵبژێردرا. چخیدزێ و کێرێنسکی لە سەرووی هەڵبژێردراوانەوە بوون و سکۆبۆلۆڤ نوێنەرێکی دیکەی دۆما و چەند کەس لە رێبەرانی یەکێتییەکانی کرێکاریشیان پێوە زیاد بوون.

لە جەنگەی ئەو کۆبوونەوە پڕ کەفوکوڵەدا بەردەوام ژمارەی نوێنەرانی بەشدار زیادی دەکرد و هاتنی نوێنەرانی یەکە سەربازییەکان بۆ ئەو کۆبوونەوەیە، کە لە سەرەتادا لە نوێنەرانی کرێکاران پێکهاتبوو وردە وردە رەنگی کۆبوونەوەکەی گۆڕی. ئەفسەران و سەربازان بە یۆنیفۆرمی سەربازییەوە یەك بە یەك دەچوونە پشت تریبوون و بە نوێنەرایەتیی لەشکر یا یەکەی خۆیان یەکگرتویی خۆیانیان لەگەڵ میللەتدا رادەگەیاند و راگەیاندنی یەکگرتوویی هەرکام لەو یەکە و لەشکرانە لە پشت تریبوونەوە بە پێشوازیی چەپڵەی وەك هەورەتریشقەی بەشداران پێشوازیی لێ دەکرا.

زۆربوونی رێژەی سەربازانی بەشدار لەو کۆبوونەوەیەدا و راگەیاندنی هاتنی یەکە سەربازیەکان بۆ ریزی شۆڕشڤانان بووە هۆی ئەوەی، کە ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکاران و سوپای راپەڕیو تێکەڵ بە یەکتر بن و ئەنجوومەنی یەکەی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازان پێك بێت. لە کۆتایی ئەو کۆبوونەوەیەدا راگەیەندراوێك دەرکرا، کە تێیدا داوا لە خەڵك کرابوو هێمن و لە سەر ە خۆ بن و دان بەخۆدا بگرن.

راگەیەندراوەکە هەروەها رەوایی حکوومەتی تەزاری رەت کردبۆوە و خوازیاری پێکهاتنی پەرلەمانێکی دامەزرێنەران ببوو.

لەو نێوەدا رۆڵی دۆما نادیار بوو. ئەندامەتیی چەند کەس لە نوێنەرانی دۆما لە کۆنسەی سەرۆکایەتیی ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازاندا بووە هۆی ئەوەی، کە جۆرە هاوکاری و پێوەندییەك لە نێوان ئەو ئەنجوومەنە و دۆمادا پێك بێ.

لەسەر پێشنیاری کێرێنسکی و چخیدزێ دۆما ڕۆژی سێزدەی مارس کۆمیتەیەکی بۆ بەڕێوەبەریی کاروباری حکومەت پێك هێناو کێرێنسکی و چخیدزێ هەردووکیان بۆ ئەندامیەتیی ئەو کۆمیتەیە هەڵبژێردران، کە لە ڕاستیدا دەبوایە بەرعۆدەی ئەو ئەرك و برپرسیارەتیانە بێ.

7

گراندۆك میخاییل جارێکی دیکەش بۆ ڕزگاریی ڕژێم کەوتەوە هەوڵ و داوای لە سەرۆکی بنکەی سوپا ئالیکسێف کرد، کە بچێتە لای ئیمپراتۆر و داوای لێ بکات سەرۆك وەزیرێکی نوێ هەڵبژێرێ، کە بە دڵی خەڵك بی و بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی دۆما وەلا بنی و لە ڕێگەیەکی ماقووڵانەوە لەگەڵ ئەو قەیرانە بەربەرەکانی بکات، بەڵام تەزار، کە ناوەندی بنکەی فەرماندەیی لە شەمەندەفەری تایبەتیی خۆیدا پاڵی لێ دابۆوە ئاگای لە مەحموودی بێزەواد نەبوو پەیامەکەی براکەی بە هێند وەرنەگرت. ئەو ئێستاش پێی وابوو، کە بە کەڵك وەرگرتن لە هێزی سەربازی دەتوانێ بەسەر بارودۆخەکەدا زاڵ بێ و هەر بۆیەش بەبێ ئەوەی بیر لە ڕێگە چارەیەك بکاتەوە ژەنەراڵ ئیڤانۆڤی کردە مەئموری سەرکوتی ڕاپەڕینی پێترۆگراد. ئیڤانۆڤ بە سەربازەکانییەوە بەرەو پێترۆگواد وەڕێکەوت و تەزاریش بۆ ئەوەی پاش سەرکوتی ڕاپەڕین سەرکەوتوانە بێتەوە نێو پێترۆگراد فەرمانی دا شەمەندەفەری پادشا بەرەو "تسارکویە_سلۆ" ی نزیکی پایتەخت وەڕێکەوێ.

لە یەکێك لە وێستگەکاندا هەواڵی نالەباریی ڕەوشی پێترۆگراد و دەسبەسەر داگیرانی پایتەختیان لە لایەن ڕاپەڕیوانەوەدا بە تەزار. شەمەندەفەری پادشایەتی گەڕایەوە پسکۆڤ، کە یەکێك بوو لە بارەگا سوپاییەکان بۆ ئەوەی پاش هاتنی هێزەکانی ئیڤانۆڤ دیسان بەرەو پێترۆگراد وەڕێ کەوێتەوە.

تەزار هێشتا هیوادار بوو، کە ژەنەراڵ ئیڤانۆڤ بە خۆڕاگریی ڕاپەڕیوان بە سانایی تێکیان بشکێنێ. مەلیکە، کە هێشتاش لە تسارکویە_سلۆ لە نزیکیی پایتەخت بوو ئەو بۆ چوونەی تێدا بەهێز دەکرد، کە تەنیا ژمارەیەکی کەم لە سەر بازەکان سەرپێچییان کردووە و زۆرینەی هێزی سوپا بە ئیمپراتۆر وەفادارن.

مەلیکە لە پەیامێکدا و هەر لەو رێکەوتەدا بۆ تـەزار دەنووسـێ:"من ئـەمڕۆ نـەمتوانی پێوەندیتان پێوە بکەم ... وادیارە کەسانێك دەیانە وێ نەهێڵن پێوەندیم بە تۆوە هەبی و ئـەتۆ ناچار بکەن، کە بەڵگەنامەگەلێکی وەك یاسای بنەڕەتی یا شتی سامناکتری لـەو چەشـنە واژۆ بکەن. من لێتان دووپاتە دەکەمەوە، کە مل بـۆ واژۆی ئـەو شـتانە رانەکێشـن، بارودۆخەکـە ئەوەنـدەش، کـە هێنـدێ کـەس گـەورەی دەکەنـەوە نالـەبار و خـراپ نییـە... ئەفسـەران و سەربازەکانی سوپا جگە لە هێندێ کەسی خەیانەتکار هێشـتا پێـت وەفـادارن. هـەر ئەوەنـدە بەسە، کە لە پسکۆڤ و ناوەندە سەربازییەکانی دیکەدا خۆیان نیشان بدەی دەبینی، کە چۆن لـە پشتت دەبن و بۆ هەموو فیداکاری و گیان بەختکردنێك ئامادە دەبن."

بەڵام ژەنەراڵ رۆزسکی فەرماندەی بنکەی پسکۆڤ رایەکی‌تری هـەبوو و پێـی وابـوو سـوپا ناتوانێ لە دوو بەرەی ناوخۆ و دەرەوەدا بەربـەرەکانی بکـات. ژەنـەراڵ رۆزسـکی پـاش چـەنە لیدانێکی زۆر توانیی تەزار قایل بکا بەوەی، کە مل بۆ رێگە چارەی پێشنیارو کراوی گرانـدۆك میخاییلی برای راکێشی و سەرۆك وەزیرێکی بە بڕشت و جێی متمانـەی خـەڵك هەڵبـژێرێ و دەسەڵاتی دۆما بە مەبەستی بەرەوڕوو بوونەوە لەگەڵ ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکاران زینـدوو بکاتەوە. تەزار بڕیاری دا رۆدزیانکۆ بکاتە سەرۆکی وەزیران و رۆزسکیشی بۆ راگەیاندنی ئـەم بڕیارە راسپارد. رۆزسکی داوای لە تەزار کرد مەئمووریەتی ئیڤانۆڤیش بە مەبەستی سەرکوتی شۆڕش هەڵوەشێنێتەوە. تەزار ئەوەشی قەبووڵ کرد.

تەزار نیکۆلا کاتژمێر سی و نیـوی شـەوی چـواردەی مـارس ئـەو بڕیـارەی دا و ژەنـەراڵ رۆزسکی لەرێوە ئەو شتانەی بە رۆدزیانکۆ راگەیانـد. رۆدزیـانکۆ گـوتی ئەگـەر تـەزار چـەند حەوتوو لەمەوبەر ئەو بڕیارەی دابا رێگەیەك بۆ رزگاریی دەبوو، بەڵام ئێستا ئیتر خـەڵك داوای کشانەوەی تەزار لە دەسەڵات دەکەن.

کاتژمێر دەی بەیانیی چواردەی مارس ژەنەراڵ رۆزسکی لە شەمەندەفەری پادشایەتیدا چاوی بە تەزار کەوت و دەقی وتووێژەکانی خۆی و رۆدزیانکۆی لە پێش تـەزار دانـا، کـە تێیدا رۆدزیانکۆ پلەی سەرۆکی وەزیرانی قەبووڵ نەکردبوو. تەزار داوای لە ژەنەراڵ کـرد، کە خۆی بۆی بخوێنێتەوە و پاش بیستنی ئەو دەقە چووە بەر پەنجەرە و لە بێدەنگی دا لـە فکرەوە رۆچوو.

ژەنەراڵ رۆزسکی دەگێڕێتەوە کە:" تەزار پاش چەند دەقیقـە بێـدەنگی لـە حاڵێـکدا، کـە هەوڵی دەدا پەرۆشی و هەژاویی خۆی بشارێتەوە دەستی بە قسە کرد، بەڵام قسە پچڕپچڕەکانی ئەو نیشاندەری شڵەژاوی و پەشۆکاویی ئەو بوون. یەکەمین رستەی تەزار ئەوە بوو، کـە ئەگـەر

بەرژەوەندییەکانی روسیا وا دەخوازی و بە دەست لە کار کێشانەوەی مـن کێشـەکان چارەسـەر دەبن ئامادەم دەست لەکار بکێشمەوە...

دواتر گوتی، بەڵام خەڵك چۆنی لێکدەدەنەوە؟ ئاخۆ ئەفسەران و سەربازە روسییەکان بـەوەم تاوانبار ناکەن، کە لە گەرمەی شەڕیدا پشتم تێکردوون و لە بەرەی شـەڕ هـەڵاتووم... ئـەدی سوێندەکەی من، کە لە سەرەتای پادشایەتیمدا خواردوومە دەبێتە چی؟... من بە چارەڕەشـی لە دایك بووم و روسیاشم تووشی چارەڕەشی کرد."

ئەو دەمەی، کە ژەنەراڵ لەگەڵ رۆزسکی قسەی دەکرد و هێشتا لە بڕیارەکەی دڕدۆنگ بوو تەلەگرافێکی لە لای ژەنەراڵ ئالیکسیفی سەرۆکی سوپاوە پێ گەیشت.

ئالیکسیف لەو تەلەگرافەدا نووسیبووی، کە ورەی سوپا تەواو دابەزیوە و تەنیا دەسـت لـە کارکێشانەوەی تەزار بە قازانجی وەلیعەهد و دانانی گراندۆك میخاییل بـە جێگریـی لەوانەیـە یارمەتیدەرووره بەخشی هێزە سەربازییەکان و درێژەدانی شەڕ بێت. ژەنەراڵ ئەوەشی لـێ زیـاد کردبوو، کە هەرچەندە ئەو بڕیارە وەدرەنگی بخرێ مەترسییەکە پتر دەبێ و لەوانەیـە راپـەڕیوان ئیتر بە مانەوەی پادشایەتی قایل نەبن.

تەزار تەلەگرافی ئالیکسیفی دایە دەستی رۆزسکی و گوتی ژەنەراڵ رای ئێوە چییە؟

رۆزسکی لە وەڵامدا گوتی:" شتەکە ئەوەندە گرینگە، کە من ناتوانم وەڵامی خێرا بدەمەوە بە جەنابی پادشا. دەرفەتێکم بدەنێ هەتا بیر و رای فەرماندەکانی دیکەش بپرسم".

کاتژمێر دووی دوانیوەڕۆ رۆزسکی دیسان چۆوە لای تەزار و ئەو جارەیان دوو ژەنەراڵی دیکەشـی لەگەڵ بوون. رۆزسکی دوایین هەواڵەکانی گەیاندە تەزار: ئەنـدامانی گـاردی ئیمپراتـۆری کۆشـکیان جێ هێشتووە و لە دەوری دۆما کۆبوونەتەوە و ئامادەبوونی خۆیان بۆ خزمەت بـە دۆمـا دەربڕیـوە. گراندۆك سیریل ڤلادیمیریڤیچ لە سەرووی هێزەکانییەوە خۆیەوە وەفادارییی خۆی بۆ دۆما راگەیانـدووە قایمەقامی سەربازیی مۆسکۆ وەفادارییی خۆی بۆ کۆمیتەی دەوڵـەتیی دۆمـا راگەیانـدوە. وەزیرانـی تەزار دەستبەسەر کراون و بە کورتی مەلیکە قایل بووە بەوەی کە بە مەبەستی دانوستان چـاوی بـە رۆدزیانکۆی سەرۆکی دۆما بکەوێ.

بە شوێن ئەو هەواڵە راچڵەکێنەرانەدا تەلەگرافێك لە ژەنەراڵ ئالیکسێفەوە گەیشت. ژەنەراڵ ئالیکسێف لە وەڵامی داواکەی رۆزسکیدا بیروبۆچوونی فەرماندەرانی سوپای لە سەر دەست لە کارکێشانەوەی تەزار وەرگرتبوو. تەواوی ژەنەراڵەکان یەکدەنگ پێشـوازییان لـەو هەڵوێسـتەی تەزار کردبوو.

کاتێك ئەو تەلەگرافە گەیشتە دەست تەزار کاتژمێر دوازدەونیوی نیوەڕۆ بوو. تەزار پاش چەند چرکە بێدەنگی رایگەیاند:"من بڕیاری خۆم دا. دەست لە کار دەکێشمەوە:"

کاتژمێرێك دواتر تەلەگرافێك بە ناوی رۆدزیانکۆی سەرۆکی دۆماو یەکیتر بە ناوی ژەنەراڵ ئالیکسیفی سەرۆکی سوپاوە ئامادە کرابوو.

دەقی ئەو تەلەگرافەی بە ناوی رۆدزیانکۆوە ناردرابوو بەو شێوەیە بوو:

بۆ رزگاریی روسیا و لە شوێنێك، کە بەرژەوەندییەکانی نیشتیمان دەخوازێ، من خۆ لە هیچ گیان بەختکردنێك نابوێرم. هەر بۆیەش ئامادەم بە قازانجی کوڕەکەم و بە دانانی میخاییل ئالیکساندرڤیچی برام بە جێگری، دەست لە پادشایەتی هەڵدەگرم، بەو مەرجەی کوڕەکەم هەتا دەگاتە تەمەنی یاسایی خۆی لە لای خۆم بمێنێتەوە."

لە تەلەگرافی ژەنەراڵ ئالیکسیفی سەرۆکی سوپاس روسیاشدا هاتووە:" لە بەر خاتری بەختەوەری و رزگاریی روسیای خۆشەویستم بڕیارم داوە دەست لە پادشایەتی هەڵگرم. کوڕەکەم جێگرمە و داواش لە تەواوی ئەفسەران و سەربازانی سوپا دەکەم پێی وەفادار بن".

کاتژمێر پێنجی بەیانیی رۆژی پازدەی مارسی 1917 کوچکۆڤ و شولگین نوێنەرانی دۆما بە نووسراوی ئامادەکراوی دەست لە کارکێشانەوەی تەزارەوە لە پێترۆگرادەوە بەرەو پسکۆڤ وەڕێکەوتن بۆ ئەوەی ئەو بەڵگەیەی پێ واژۆ بکەن.

شولگین لە بیرەوەریەکانی خۆیدا ئاوا باسی ئەو سەفەرە دەکا:

ئێمە کاتژمێر 9ی شەو گەیشتینە پسکۆڤ... نوێنەرێکی تەزار لە وێستگە چاوەڕێمان بوو و خێرا بەرەو شەمەندەفەری پادشایەتی وەپێشمان کەوت. چەند خولەك دواتر ئیمپراتۆر وەژوور کەوت.... ئێمە رێزمان دانا و ئەو دەستمانی گوشی. گوچکۆف راپۆرتێکی لە سەر پایتەختدا بە تەزار و دواتر دەقی دست لەکار کێشانەوەکەی بۆ واژۆکردن پێشکەش کرد... تەزار گوتی پاش ناردنی تەلەگرافەکە بڕیارەکەی گۆڕیوە و پەژیوان بۆتەوە، کە تەختی پادشایەتی بە ئالیکسی کوڕی بسپێرێ.... ئێمە بە بیستنی ئەو قسەیە راچڵکین، بەڵام تەزار ئەوەی لێ زیاد کرد:، کە هەر لە سەر بڕیاری دەست لە کارکێشانەوەکەی خۆی ماوە، بەڵام دەیەوێ تەختی پادشایەتییەکەی پێشکەش بە میخایلی برای بکات... ئێمە نەماندەزانی چ کاردانەوەیەکمان هەبێ، بەڵام کاتێ تەزار جەختی لە سەر ئەوە کردەوە، کە بڕیاری خۆی داوە، پێمان دانەگرتەوە... ئیمپراتۆر بیست خولەکی مابوو بۆ نیوە شەو، کە دەقی دەست لە کار کێشانەوەی پێ داین.... نزیك بە نیوە شەو بوو، کە شەمەندەفەرەکەی ئێمە وەڕێکەوت و بەیانی گەیشتینە پێترۆگراد..."

له پێترۆگراد کۆمیتەی دۆماو دەستەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەنی کرێکاران و سەربازان ئەندامانی دەوڵەتی کاتییان دەسنیشان کردبوو. پرینس لەوڤ prince lvov بۆ سەرۆکایەتیی دەوڵەت پرۆفیسۆر میلیکۆف بۆ وەزارەتی دەرەوە ئالیکساندرگۆچکۆڤ بۆ وەزارەتی جەنگ و کێرێنسکی بۆ وەزارەتی داد دیاری کرابوون. دەست لە کارکێشانەوەی تەزار نیکۆلا وەدرەنگی کەوتبوو و ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازان ئامادە نەبوون ئەوە قەبووڵ بکەن و پادشایەتیی رۆمانۆفەکان درێژە بکێشێ.

کاتژمێر شەشی بەیانیی رۆژی شازدەی مارس کێرێنسکی تەلەفۆنی بۆ گراندۆك کرد و ئاگاداری کردەوە، کە ئەندامانی کۆمیتەی دۆما بە سەرۆکایەتیی رۆدزیانکۆ دەیانە وێ چاویان پێی بکەوێ. لەو چاوپێکەوتنەدا جگە لە میلیکۆڤ تەواوی ئەندامانی کۆمیتە خوازیاری دەستهەڵگرتنی میخاییلن لە وەرگرتنی پۆستی پادشایەتی. پاش چەند سەعات وتووێژ ئاخری میخاییل ملی راکێشا و چاوپۆشیی لە پادشایەتی کرد.

مەلیکە ئالیکساندرا هێشتا هیوادار بوو، کە رووداوەکانی 1905 دووپاتە ببنەوە و رێگە بۆ گەڕانەوەی هاوسەرەکەی بۆ سەر تەختی پادشایەتی خۆش بێت. ئەو لە نامەیەکی رێکەوتی شازدەی مارسدا بۆ هاوسەرەکەی ئاوا دەنووسێ :

هاوسەرە خۆشەویست و قارەمانەکەم... من بە تەواوەتی لەو هەلومەرجەدا دەزانم بۆچی ئەو بڕیارەت داوە و ئەو کارەت کردووە... ئەتۆ بەو فیداکارییەت ئیمپراتۆریی روسیا و تاج و تەختی خۆتت پاراست. من سوێند دەخۆم، کە جارێکی تر بە شانازیی زیاترەوە لە سەر تەختی پادشایەتی دەتبینمەوە و ئەو جار نەك میللەت و سوپا بەڵکو هێز و دەسەڵاتی خودا و بەزەیی خودایی تاج و تەختی پادشایەتیی ئەو وڵاتەت لە سەر دەنێ".

ئەنجوومەنی نوێنەران و سەربازان بە کردەوە لە پایتەخت دەسەڵاتیان بەدەستەوە گرتبوو. ئەنجوومەن حکوومەتی کاتیشی پاش ئەوەی، کە مەرجە پێشنیارکراوەکانی قەبووڵ کرد بە فەرمی ناسیی. یەکێك لەو مەرجانە لێبووردنی گشتی بۆ بەندییە سیاسییەکان و دوورخراوەکان و ئازادیەکانی چاپەمەنی و کۆڕ و کۆبوونەوە و بیر و را دەربڕین و هەڵوەشاندنەوەی تەواوی پوانگەلی چینایەتی لابردنی ئاستەنگییەکان و هەڵاواردنی نەتەوەیی و ئایینی و هەڵبژاردنی پەرلمانی دامەزرێنەران بۆ دیاریکردنی حکوومەتی داهاتوو و دانانی هێزێکی چەکداری میلیشیا بەجێگەی پۆلیس بوو، کە لە گەڵاڵەی کاری دەوڵەتی کاتیدا بوون و یەکەم هەنگاویشی ئازادیی تەواوی بەندییە سیاسییەکان و دوورخراوەکان و گەڕاندنەوەیان بۆ پایتەخت بوو.

کەسایەتیی ناسراوی دەوڵەتی کاتی کێرێنسکی بوو، کە لە پلـەی وەزیـری "داد" دا و بـە لێپێچینەوە و سزادانی تۆمەتباران بـە گەنـدەڵی و جەنایـەت لـە رابـردوودا نـاو و ناوبـانگی دەرکرد. دیارە ئەو پێشتریش وەکو نوێنەری سۆسیالیستی دۆما و وتەبێژ و پارێزەرێکی بە توانا ناوبانگی هەبوو و لە لایکی ترەوە بە هۆی ئەندامەتی لە سەرۆکایەتیی نوێنەرانی ئەنجوومـەنی کرێکاران و سەربازان بەهێزترین کەسایەتیی دەوڵەتی کاتی بوو.

لەگەڵ ئەوەی، کە دەوڵەتی کاتی زیاتر لە کەسانی بۆرژۆواو لیبراڵ پێك هاتبوو ناچـار بـوو مل بۆ بڕیارەکانی ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازان راکێشێ.

یەکێك لە بڕیارەکانی ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازان، کە زیانێکی قورسی لە دسیپلینی سەربازیی سوپادا فەرمانی پێك هێنانی ئەنجوومەنگـەلی نیزامـی بـوو لـە هـەموو یەکەکانی سوپادا، کە بووە هۆی کەم بوونەوەی هێز و دەسەڵاتی فەرماندەکانی سوپا. فـەرمان درا بە هێزە سەربازییەکان، کە بە بێ پشتڕاستکردنەوەی ئەنجوومـەنی نوێنـەرانی کرێکـاران و سەربازان هیچ فەرمانێکی سـوپایی جێبـەجێ نەکـەن و بـەو شـێوەیە بـە کـردەوە دەسـەڵاتی فەرماندەیی و دەست بردن بۆ هەر کارێکی پێچەوانەی ویستی ئەنجوومەنیان لێ زەوت کرا.

لە نیـوەی مـانگی مارسـی 1917دا دوورخراوەکـان و راکردووانـی روسی لـە چـوارقوڕنەی جیهانەوە، لە ئەورووپا و ئەمریکاوە بگرە هەتا سیبریا روویان کردەوە پێترۆگراد. لە نێو ئەو هەزاران کەسەدا، کە لە بەهاری ئەو ساڵەدا گەڕانەوە روسیا کۆچکردووان و راکردووان دوورخراوانی ژن و پیاو لە هەر گرووپ و چینێکی شۆڕشگانانی کۆن و سۆسیالیست و لیبراڵەوە بگرە هەتا دەگاتە رۆشنبیران و خوێندکاران، کە لە ترسی راوەدوونان و بەندکران بەرەو دەرەوەی روسیا رایانکردبوو، بەدی دەکـران. لەگەڵ راگەیاندنی لێبـوردنی گشـتی لـە لایـەن دەوڵـەتی کاتییـەوە تـەواوی بەنـدی و دوورخـراوە سیاسییەکان، کە لەچالاکترین شۆڕشگێڕەکان بوون بەرەو پێترۆگراد گەڕانەوە و لـە کۆتـایی مـانگی مارس و ئاپریلدا ناسراوترین کەسایەتییە شۆڕشگێڕەکانی روسیا لەو شارەدا دەرکەوتن، بـەڵام هـەتا لینین لە رێکەوتی شازدەی ئاپریلی 1917دا نەگەڕایەوە پێترۆگـراد، هـیچ مەترسـییەکی جیـددی هەڕەشەی لە دەوڵەتی کاتی و دێموکراسیی نوێی روسیا نەدەکرد. لەمەودوا دەبێ لە ژیـانی لینینـدا بە دووی مێژووی شۆڕشی روسیادا بڕۆین.

بەشی دووەم
لینین و شۆڕشی دووەمی روسیا

ڤلادیمیرئیلیچئۆلیانۆف، کە لە مێژووی روسیا و جیهاندا بە لینین ناوی دەرکردووە کاتێك لە رۆژی شازدەی ئاپریلی 1917دا لە فەنلاندەوە بە شەمەندەفەر گەڕایەوە پێترۆگراد، چل وحەوت ساڵی تەمەن بوو. ئەو نزیك بە سی ساڵ لە تەمەنی خۆی لە رێگەی خەباتی سیاسیدا تێپەڕ کردبوو و لە درێژەی ئەو خەباتەدا زیاتر لە تەمەنی خۆی ئەزموون کۆکردبوونەوە. ئەو هەر بەو ئەزموون و شێوازە تایبەتییەی، کە لە خەباتدا هەیبوو توانیی لە ماوەیەکی کەمتر لە حەوت مانگدا رەوگەی شۆڕشی روسیا بگۆڕی و بە وەرێخستنی شۆڕشێکی دووەم لە روسیادا، کە بە شۆڕشی بۆلشەڤیکی ناوی دەرکردووە رەوگەی مێژووی روسیا بگۆڕێ.

ڤلادیمیرئیلیچئۆلیانۆف رۆژی 22 ی ئاپریلی ساڵی 1870 لە بنەماڵەیەکی مام ناوەندی لە شاریی سیمبیرسكی هەڵکەوتوو لە لێواری چەمی ۆلگا لە دایك بوو. ئیلیائۆلیانۆفی باوکی مامۆستا بوو و لە کاتی لە دایکبوونی ڤلادیمیردا پلەی چاوەدێری گشتیی پەروەردەی ئەیالەتیی سیمبیرسكی پیٚدرابوو.

ئالیکساندری براگەورەی لە ساڵی 1866دا لە دایك ببوو. سیٚ کور و کچێك دوای ڤلادیمیر لەو بنەماڵەیەدا لە دایك بوون و کاتێك، کە لە ساڵی 1886دا باوکیان مرد، کوڕە گەورەی ماڵێیان ئالیکساندرا تەمەنی بیست سال و ڤلادیمیر شازدە ساڵ بوو.

هەر وەکو لە بەشی پێشوودا باسمان کرد ئالیکساندر ئۆلیانۆف ساڵی 1887 بە تۆمەتی بەشداربوون لە پیلانی کوشتنی ئەلیکساندری سێیەم تەزاری روسیادا لە سێدارە درا. هەواڵی لەداردرانی براکەی، ڤلادیمیری لەو کاتدا، کە حەڤدەساڵی تەمەن بوو راچڵەکاند و ئەو رووداوە لەوانەیە یەکەم پاڵنەر و هانەی سەرەکیی ئەو بووبیٚ بۆ بەشداربوون لە چالاکییە سیاسییەکانداو گرتنە بەری ئەو رێبازەی، کە سی ساڵ دواتر ئەوی گەیاندە سەر تەختی پادشایەتیی تەزارەکان.

ڤلادیمیر، کە قوتابییەکی ئیٚجگار شیٚلگیر و زیرەك بوو مانگیٚك پاش لەداردرانی براکەی بە وەرگرتنی نیشانی زیٚڕینی باشترین قوتابی لە قوتابخانەی دواناوەندی سیمبیرسك دەرچـوو و بـۆ ناونووسی چووە زانکۆی کازان، بەڵام زانکۆی کازان لە ناونووسکردنی برای تیرۆریسـتیٚك خـۆی بوارد. ئەو گرفتە دواجـار بـە دەسـتی فیٚدۆرکیٚرێنسـکیی سـەرۆکی قوتابخانـەی دواناوەنـدیی سیمبیرسك، کە ڤلادیمیر خوێندنی لەویٚ تەواو کردبوو چارەسەر کرا. ئەو لە نامەیەکدا بە نـاوی زانکۆی کـازان ڤلادیمـیری وەکـو قوتابییـەکی زۆر شـیٚلگیر و ڕیٚکوپیٚـك و پابەنـد بـە بنـەما ئەخلاقیەکان و باوەڕە ئایینییەکان، ناساند و گەرەنتیی ڕەوشت پاکیی ئەوی کرد.

ئەوەش یەکیٚکە لە یارییە سەیرەکانی ڕۆژگار، کە ئەو پیاوە هەر بـاوکی ئـەو ئالیکسـاندر کیٚرێنسکییەی سەرۆکی دەوڵەتی کاتییەی پاش لە سەر کارلابردنی تەزارە، کە حکوومەتەکەی بە دەستی هەر ئەو گەنجە " ڕیٚکوپیٚك و پابەند بە بنەما ئەخلاقیەکان و بـاوەڕە ئایینییـەکان" ـە وەرگەڕا.

سەردەمی خویٚندنی ڤلادیمیر لە زانکۆی کازان زیاتر لە شەش مانگی نەخایاند، چونکی ئەو هـەر لە یەکەمین مانگەکانی سەرەتای خویٚندنەوە ڕەگەڵ گرووپە خویٚندکارییە شۆڕشـگیٚڕییەکان کـەوت و لە دیسیٚمبەری 1887دا پاش بەشداربوون لە خۆپیٚشاندانیٚکی توند و تیژی خویٚندکاریدا، گیراو لـە زانکۆ دەرکرا. ساڵیٚکی خایاند هەتا ڤلادیمیر بە هەوڵی بەردەوامی دایکی توانیی لـە کۆلیٚـژی مـاف لە سەنپیٚتریٚزبۆرگ ناونووسی بکات و هەر لەو سەردەمە بیٚکارییەشدا بـوو، کـە بـۆ یەکـەمین جـار لەگەڵ بەرهەمەکانی مارکس ئاشنا بوو و کەوتە ژیٚر کاریگەرییانەوە.

ڤلادیمیر لە ساڵی 1891دا کۆلیٚژی مافی سەنپیٚتریٚزبۆرگی تەواو کـرد و بەڵگەنامـەی پـاریٚزەریی وەرگرت، بەڵام پاش دوو ساڵ کارکردن لە شاری بچووکی سـامیٚرا لـە پـاییزی سـاڵی 1893دا سـەر لەنویٚ چۆوە سەنپیٚتریٚزبۆرگ و لەویٚ ڕەگەڵ ڕیٚکخراوی نهیٚنیی سۆسیالدیموکراتەکانی ڕوسیا، کـە نـاوی "گەورەترەکان" بوو کەوت. لەو کاتدا ڕوسـیا لـە تەشـقی پیشـەییبوونی خۆیـدا بـوو و دەستەدەسـتە لادیٚییەکات بۆ کارکردن لە ناوەنـدە پیشـەییەکاندا ڕوویـان دەکـردە شـارەکان. سۆسـیال دیموکراتـەکان چالاکییەکانی خۆیان لە گرووپی بچووك بچووکی کریٚکاریدا چڕ کردبـۆوە و ئـەوانیان فیٚـری بنـەماکانی مارکسیزم و کۆمۆنیزم دەکرد. ئەو کریٚکارانەی بەو شیٚوەیە پەروەردە دەکران و لە پۆلە پەروەردەییـەکان دەهاتنە دەر، نەدەبوایە بەشداری لە خۆپیٚشاندان و مانگرتنەکان و هەر چەشـنە چـالاکییەکی ئـەوتۆدا بکەن، کە تووشی کیٚشە و مەترسیی جیددی دەکردن و چالاکیی سیاسیی ئەوان تەنیا تـەرخان بـوو بـۆ پڕوپاگەندە بۆ گرووپگەلی کریٚکاریی دیکە .

ئۆلیانۆف دژی ئەو میتۆدە کۆنەپارێزانەیە بوو و دەیگوت لە بری پەروەردەی کادرەکان و بردنەسەری ئاستی زانیاریی کرێکاران دەبێ بە کردەوە تێبکوشین و پەرە بە بشێوی و ئالۆزی و مانگرتنەکان بدەین. لە ساڵی 1895دا زۆرینەی ئەندامانی کۆمیتەی بەڕێوەبەریی سۆسیالیست دیموکراتەکان هاتنە سەر باوەڕی وی و ئۆلیانۆف، کە بە کردەوە رێبەرایەتیی رێکخراوەکەی بەدەستەوە گرتبوو یەکەمین راگەیەندراوی ورووژێنەری خۆی لە نێوکرێکارانی سەنپێترزبۆرگدا بلاو کردەوە. پۆلیسی سەنپێترزبۆرگ ئەو راگەیەندراوەی، کە برێك ئالۆز و پڕ بوو لە دەستەواژەی فەلسەفی بە هێند وەرنەگرت و سەرۆکی پۆلیسی سەنپێترزبۆرگ گوتی ئەودارودەستە بچووکانە چیان لە دەست نایە.

ڤلادیمیرئۆلیانۆف لە سەرەتاکانی ساڵدا تووشی ریخۆڵە کوێرە بوو و بۆ چارەسەرکردنەکەی و بۆ پشوودان چووە سویسراو فەڕەنسا. لەو سەفەرەدا، کە یەکەمین سەفەری ئۆلیانۆف بوو بۆ دەرەوەی روسیا ئەو توانیی چاوی بە باوکەکانی مارکسیزمی روسی واتە " پۆلخانۆف و ئاکسلرۆد" بکەوێ. کاتێك پۆلخانۆف و ئۆلیانۆف لە هاوینی 1895دا چاویان بە یەکتری کەوت پۆلخانۆف وەك مامۆستاو ئۆلیانۆف وەك قوتابی وابوو.

پۆلخانۆف پیاوێکی مرۆڤدۆست و فەیلەسەفێکی مرۆڤگەرا بوو، بەلام لەبەر ئەوەی کە پێی وابوو تەنیا نووسین بەس نییە بۆ گەیشتن بە ئامانجە مرۆییەکان، دەستی بە کاری سیاسی کردبوو. ئەو لە ناخی ڤلادیمیر ئۆلیانۆفدا ئەو پیاوە چالاك و نەسرەوتووەی، کە بۆ خەباتی سیاسی لە نێو خۆی روسیادا پێویست بوو، دۆزییەوە.

ئۆلیانۆف بیرەوەریی ئالیکساندر میخائیلۆف رێبەری شێلگیر و پڕ کەفوکوڵی" حیزبی ویستی گەل" ی هێناوە پێش چاوی پۆلخانۆف: ئۆلیانۆفیش وەك میخائیلۆف مامۆستای رێکخستنی سیاسی بوو و لەو کاتدا لە هەموو کەس باشتر دەیتوانی ئەندامانی حیزبێکی سیاسی لە نێو روسیادا رێك بخا.

ڤلادیمیرئۆلیانۆف لە سێپتەمبەری 1895دا گەڕایەوە روسیا. ئۆلیانۆف لە سەر پێشنیاری پۆلخانۆف لە سەنپێترزبۆرگ لەگەڵ گەنجێك بە ناوی مارتۆڤ ئاشنا بوو. مارتۆڤ، کە پێشتر خوێندکاری زانکۆی سەنپێترزبۆرگ بووە و بە هۆی تێکۆشانی سیاسییەوە لەو زانکۆیە دەرکرابوو پاش دەرکران لە زانکۆ و دوورخرانەوەشی لە پایتەخت دیسان دەستی لە خەبات و تێکۆشان هەڵنەگرتبوو و بزووتنەوەیەکی کرێکاریی لە ڤیلنا وەڕێ خستبوو. مارتۆڤ پاش گەڕانەوەی بۆ سەنپێترزبۆرگ دیسان درێژەی دا بە چالاکیی نهێنیی خۆی و

پێوەندیی بە کۆمەل و ڕێکخراوگەلی نهێنییەوە هەبوو و لەو چاوپێککەوتنانەدا گەلاڵـەی ڕێکخراوی سیاسیی نوێ دادەڕێژران.

چالاکییەکانی ئۆلیانۆف و مارتۆڤ گەیشتە ئەوەی، کە ڕۆژنامەیەکیش بـە نهـێنی چـاپ و بڵاو بکەنەوە، بەڵام پۆلیسی تەزاری، کە چاوی بەسەریانەوە بوو بەر لە دەرچـوونی ڕۆژنامەکـە دەستبەسەری کردن. ئۆلیانۆف چواردە مانگ لە سـەنپێتریزبۆرگ لـە بەندیخانـەدا بـوو و پـاش تەواوکردنی دەورەی زیندانیش بەرەو خۆرهەڵاتی سیبریا دوورخرایەوە.

ماوەی دوورخراوەیی ئۆلیانۆف سێ ساڵی خایاند و ئەو لەو ماوەیـەدا کتێبـە گرینگـەکانی خۆی بە ناوەکـانی "ڕەوتـی گـۆڕانی سـەرمایەداری لـە روسـیادا" و ئامانجـەکانی سۆسـیال-دیموکراتەکانی روسیا" ی نووسین. کتێبی ڕەوتی گۆڕانی سەرمایەداری لە روسیا ساڵی 1899 بە ناوی خوازراوی "ڤلادیمیرئیلین" لە سەنپێتریزبۆرگ بلاّو بـۆوە و پۆلیسـی تـەزار پێشـی بـە بڵاوبوونەوەی ئەو کتێبە نەگرت کە هێرشی دەکردە سەر بنەماکانی سیستەمی ئـابووریی ئـەو کاتی روسیا. کتێبەکەی تری ڤلادیمیرئۆلیانۆف لەمەڕ سۆسیالدیموکراتەکانی روسیاوە بـە نـاوی خوازراوی لینین لە سویسرا چاپ کرا و ئەوە یەکەم جاری بوو، کە ئەو کەڵکی لـە نـاوی لیـنین وەردەگرت. لینین ئەو ناوەی، کە دواتر هەر وا لە سەر ی مایەوە لە چەمی "لینا"ی وەرگـرت، کە بە تەنیشت تاراوگەکەیدا تێدەپەڕی.

ڤلادیمیرئۆلیانۆف، کە لەمەودوا بە لینین ناوی دێنین لـە سـەردەمی دوورخراوەییـدا لەگـەڵ کچێك بە ناوی "نادژدا_کروپسکایا"، کە پێشتریش لە سەنپێتریزبۆرگ ناسیبووی زەماوەنـدی کرد. کرۆپسکایا، کە هەر وەکو لینین لـە سـەر چـالاکیی سیاسـیی نهـێنی گیرابـوو و بـەرەو شوێنێکی دیکەی سیبریا دوورخرابۆوە بۆ ئەوەی خۆی بگەیەنێتە لینین خۆی بە دەسگیرانی ئەو لەقەڵەم دا و لە تاراوگەی لینین گەیشـتنە یـەك. کرۆپسـکایا کچـێکی ژیکەڵـە بـوو و لیـنین دەسگیرانیێتیی دڵخوازانەی ئەوی بە گیان ودڵ قەبووڵ کرد و هەر لـەو تاراوگـە دوورەدەسـتەدا زەماوەندەکەیان ساز کرد.

2

لینین لە دوایین ساڵی دوورخراوەیی خۆیدا لە سیبریا گەڵاڵەی کۆمەڵێك چالاکیی نوێ و بەردەوامی بۆ داهاتوو دارِشتن. یەکێك لەو بەرنامانە گەڵاڵەی دەرکردنی رۆژنامەیەك لە دەرەوەی روسیا و بڵاوکردنەوەی لە نێو روسیادا بە هۆی دەست و پێوەندە نهێنییەکانییەوە بوو. لینین بریاری دا بوو چالاکییەکانی خۆی پاش سەردەمی دوورخراوەیی لە دەرەوەی روسیا چرِ بکاتەوە و بە دەرکردنی رۆژنامە و بڵاڤۆکی سیاسی و پرۆپاگەندە و ناردنەوەیان بۆ نێو روسیا لە ریگەی ئەو تۆرەوە، کە لەوەپێش گەڵاڵەکەی دارِشتبوو بزووتنەوەیەکی شۆرِشگێرانەی نوێ لە روسیا وەرِێبخات. مارتۆڤ هاورِێ و هاوسەنگەری وی لە سەنپێتریزبۆرگ، کە پێکەوە گیرابوون و دوورخرابوونەوە ئەو بۆچونەی بەدڵ بوو و لە چاوپێکەوتنێکدا، کە لە مانگی مای 1900دا پاش تەواوبوونی سەردەمی دوورخراوەییان لە پسکۆڤ پێکەوە بوویان رێککەوتن، کە لینین بۆ پێك هێنانی ناوەندێك بۆ چالاکیی سیاسی لە دەرەوەی روسیا بچێتە ئەڵمانیاو مارتۆڤیش بۆ رێکخستنی نهێنیی شۆرِشگێرانە و نوێ لە روسیا بمێنێتەوە.

لینین پاش وەرگرتنی رەزامەندیی پۆلخانۆف بۆ بڵاوکردنەوەی رۆژنامەیەك لە نێو روسیادا لەگەڵ رێبەرانی حیزبی سۆسیالدیموکراتی ئەڵمان کەوتە دانوستان، کە لە ئەڵمانیا بۆی چاپ بکەن. یەکەمین ژمارەی ئەم رۆژنامەیە، کە ناوی ئیسکرا یا بریسکە بوو رۆژی بیست و یەکەمی مانگی دیسێمبەری 1900 لە لایپزیك دەرچوو. رۆژنامەکە لە قەوارەیەکی بچووك و لە سەر کاغەزێکی ناسك چاپ ببوو وبۆ ئەوەی هەڵگرتن و راگواستنەکەی و بڵاوکردنەوەکەی لە نێو روسیادا، هاسانتر بێ.

رۆژنامەکان پاش چاپ دەنێردرانە بەرلین و لەوێ لە عەمباری رۆژنامەی ئۆرگانی حیزبی سۆسیالدیموکراتەکاندا دەپارێزران. چەند کەس لە ئەندامانی حیزبی سۆسیالدیموکراتی ئەڵمان، کە بۆ هاوکاریی لەگەڵ بەرێوەبەرانی رۆژنامەی ئیسکرا راسپێردرابوون ئەو رۆژنامانەیان قەد دەکرد و لە نێو بەستەی رۆژنامە و بڵاڤۆکی تردا تاقەتیان دەکردن و دەیانناردنەوە بۆ روسیا.

هێندێ لە بەستەرۆژنامەکانی ئیسکرا هەر لە سەر سنوور راستەوخۆ دەدران بەو کەسانەی پێیان سپێردرابوو بە نهێنی لە روسیادا بڵاویان بکەنەوە و بەرێی شارە گەورەکانیان دەکردن.

دیاره ئەم كاره بێ مەترسیی نەبوو و گەلێ جاران ئەو كەسانەی بە نهێنی ئیسكرایان بڵاو دەكردەوه لە لایەن پۆلیسی نهێنیی تەزارەوه دەگیران و رەوانەی سیبریا دەكران.

هەر وەك لینین پێشبینیی كردبوو دەرچوونی رۆژنامەی ئیسكرا قورسایی و بایەخێكی تایبەتیی بە چالاكیی ئەو گرووپەدا و ئەو رۆژنامەیە وردە وردە نەك وەكو ئۆرگانێكی شۆڕشگێر و بانگەشەكاری بەڵكو وەك فاكتەرێكی رێكخەری چالاكییە شۆڕشگێڕییەكانی نێو روسیای چاو لێ‌دەكرا. ئیسكرا لە ماوەیەكی كورتدا پاش دەرچوونی دەگەیشتە سەدان ناوەندی حیزبی لە تەواوی روسیادا و، وتار و رێنوێنییەكانی ئەو چالاكیی كادرەكانی حیزبی دەخستە ئاقارێكەوه.

لینین لە یەكەمین ژمارەی ئیسكرادا نووسیی:"ئەگەر ئێمە رێكخراوێكی پتەو و یەكگرتووی حیزبیمان هەبێ دەتوانین هەر چەشنە مانگرتن و بزووتنەوەیەكی گچكەش بكەینە سەركەوتنێكی سیاسی بە سەر رژێمدا. رێكخستنێكی رێكوپێكی حیزبی دەتوانێ بە كەڵك وەرگرتن لە هەر دەرفەتێكی لەبار حەرەكەتێكی نوێ وەرێبخاو هەر چەشنە سەرهەڵدانێكی بچووكی ناوچەییش بكاتە بزووتنەوەیەكی شۆڕشگێڕانە."

چاپخانەی رۆژنامەی ئیسكرا بە رێكەوتی 1901دا لە لایپزیكەوه بۆ مۆنیخ راگوێزرا، بەڵام چاپخانەی مۆنیخ بە هۆی ئەو گرفت و مەترسیانەی كەبۆ ئەم كاره لە سەر رێی بوون نەیتوانی درێژە بەو كاره بدات. پۆلخانۆف پێشنیاری كرد، كە رۆژنامەكە لە سویسرا چاپ بكرێ، بەڵام ئەوانیتر سویسراشیان بۆ ئەو كاره پێ باش نەبوو، و ئاخرییەكەی هەموان لە سەر ئەوه ساخ بوونەوه، كە رۆژنامەكە لە لەندەن چاپ بكرێ.

لینین و كرۆپسكایای ژنی، كە لە ئەڵمانیا خۆی گەیاندبوویە لە ئاپریلی 1902دا لە رۆژێكی تەماویدا هاتنە لەندەن. لینین لە لەندەن تێگەیشت، كە ئەو ئینگلیزییەی ئەو دەیزانێ وەڵامدەری ئەو ئیشە نییە، كە ئەو دەیەوێ بیكا. هەر بۆیەش یەكەمین كارێكی، كە كردی ئەوه بوو، كە دوو مامۆستای بۆ رێزمان و قسەكردن گرت و بەو بەردەوامیەی، كە لە سەر كار هەیبوو زۆر زوو توانیی زمانی ئینگلیزییەكەی تەواو باش بكات. لینین لە بری ئەوەی مامۆستاكان ئەویان فێری ئینگلیزی دەكرد ئەویش ئەوانی فێری زمانی روسی دەكرد.

كتێبخانەی مووزەی بەریتانیا گەنجینەیەكی پڕبایەخ بوو، كە لینین بۆ موتاڵاو توێژینەوه دەستی پێی راگەیشت. پێشتریش كارل‌ماركس بۆ موتاڵا و لێكۆڵینەوەكانی خۆی كەڵكی باشی لێ وەرگرتبوو.

لینین بۆ یەكەمین جار لە كاتی نیشتەجێبوونیدا لە لەندەن لەگەڵ ترۆتسكی ئاشنا بوو. هاوڕێكانی لینین پێشتر لە "سارامـا"وه بۆیان نووسیبوو، كە یەكێك لە خەباتكاره گەنجەكان

لەو ڕۆژانەدا لە سیبریا بۆی دەرچووە و بەرەو ئەورووپا تێی تەقاندووە. هاوڕێکانی لینین زۆریان تاریفی ئەو کابرایە کردبوو و بە "گەنجە هەڵۆ" ناویان هێنابوو. ترۆتسکی بە نـاوی خـوازراوی "قەڵەم" هێندێ شتیشی بڵاو کردبوونەوە.

ترۆتسکی بەو ناوونیشانەی لە لینینی بیستبوون بۆ چاوپێکەوتنی چووە لەندەن و ئەو جووتە زۆر بە خێرایی هۆگری یەکتری بوون. ترۆتسکی دەیویست بە زووترین کات بگەڕێتەوە روسیا، بەڵام لینین پێداگر بوو لە سەر ئەوەی، کە ماوەیەك لە لەندەن بمێنێتەوە و بۆ کاری رۆژنامەی ئیکسرا یارمەتیی بدات. پۆلخانۆف کەیفی بە نووسینەکانی ترۆتسکی نەدەهات، بەڵام لە سەر پێداگریی لیـنین درێـژەی دا بە هاوکاریی ئیکسراو بوو بە ئەندامی دەستەی نووسەرانی ئەو رۆژنامەیە.

لەو قۆناغەدا یەکێك لـە ئامانجـە سـەرەکییەکانی لیـنین، کـە لـە وتارەکـانی ئیکسـرادا مەبەستی بوو پێك هێنانی گرووپێکی "شۆڕشگێڕی کارامە" بوو، کە تەواوی کاتی خۆیـان بـۆ شۆڕش تەرخان بکەن.

کتێبی بە ناوبانگی "دەبێ چ بکەین" ی لینین، کە لەو سەردەمەدا بڵاو بۆوە زیاتر ئـەو ئامانجـەی دەپێکا و داوای لە رۆشنبیرانی حیزبی دەکرد، کە کاتی خۆیان بۆ شۆڕش تـەرخان بکـەن. تیۆرییەکـەی لینین لە مەڕ پەروەردەی شۆڕشگێڕانی کارامە بۆ یەکەمین جار لەو کتێبەدا بە راشکاوی هاتە گـۆڕێ و لینین لە رێنوێنیکردنی کرێکاراندا بەرەو ئامانجەکانی شۆڕشڤانی و بە ئاکام گەیشتنی شـۆڕش بایـەخ و گرینگییەکی زۆری دا بە رۆشنبیرانی سۆسیالیست، کـە دەبوایـە بـە دڵـی وی کـادری شۆڕشـڤانی بـۆ پەروەردە بکەن. ناکۆکیی نێوان لینین و نزیکترین هاوکار و هاوبیرەکانی ئەو واتـە مـارتۆڤ و پۆترسـۆف هەر لەو کاتەوە دەستی پێکرد. هەڵبەت مارتۆڤ و پۆترسۆڤ پـاش ماوەیـەك مشـتومڕ بلێـی و نـەڵێی ملیان بۆ بۆچوونەکانی وی رادەکێشا، بەڵام لینین وردە وردە لەو بەربەرەکانێیانـەی، کـە لـە بەرامبـەر بیروبۆچوونەکانیدا دەکران یا خۆی گوتەنی: لە کەللـەرەقی و دەمـارگرژیی شۆڕشـگێڕانەی هاوڕێکـانی خۆی زویر دەبوو. لەو نێوە دا لە سەر هێندێ لە وتارەکانی ئیکسرا ناکۆکی کەوتـە نێـوان پۆلخـانۆف و لینینەوە و پۆلخانۆف بە راشکاوی رەخنەی لە نووسینەکانی لینین گرت.

لە ساڵی 1903دا ناتەبایی بە روونی لە وتارەکانی ئیکسرادا بەدی دەکرا. بابەتگـەلێك، کە پۆلخانۆف و سۆسیالدیمۆکراتـەکانی پێشـوو دەیاننووسـین لـە هەڵبـژاردنی وشـە و رسـتەدا وردبینتر بوون و نەرمی نواندن و کۆنسێرڤاتیزمی پێوە دیاربوو. لە حاڵێکدا وتارەکانی لیـنین و هاوبیرەکانی توند و ورووژێنەر بوون. لە راستیدا پۆلخانۆف و هاوبیرەکانی زیاتر روویان لە چینی بژاردە و رۆشنبیری کۆمەڵگە بوو و لایەنگری شۆڕشی لە سەر ەخۆ و وردە وردە بوون.

ناکۆیی رۆژنامەی ئیکسرا هەر هات و گەورە بۆوە و ناکۆکییە جیدییەکانی کۆنگرەی سۆسیال-دیمۆکراتەکانی روسیای لە ساڵی 1903دا لێکەوتەوە. لەو کۆنگرەیەدا، کە رۆژی 30ی ژوویییەی 1903 لە بروکسێل بەڕێوە چوو و چەند رۆژ دواتر بە هۆی ورياييدانی پۆلیس بردیانە لەندەن دەراو بۆ دابەشبوونی حیزبی سۆسیالدیموکراتی روسیا بەسەر دوو باڵی بۆلشەڤیکی (زۆرینە) و مەنشەڤیکی(کەمینە) خۆش بوو. لەو کۆنگرەیەدا لینین و مارتۆڤ رووبەڕووی یەکتر بوونەوە و پاش تەواوبوونی کۆنگرە بە هۆی ئەوەی، کە لایەنگرانی مارتۆڤ لە دەستەی نووسەرانی ئیکسرادا زۆرینە بوون جڵەوی ئەو رۆژنامەیە بە کردەوە لە دەستی لینین هاتە دەرێ. ترۆتسکیش پاش تەواوبوونی کۆنگرە رەگەڵ دژبەرانی لینین کەوت و ساڵی 1905 گەڕایەوە روسیا. ترۆتسکی لە کاتی شۆڕشی 1905ی روسیادا رۆڵێکی باشی گێڕا، کە لە بەشی پێشوودا ئاماژەی پێکراوە.

لینین، کە نیگەرانی ئەوە بوو لە شۆڕشی 1905دا لە خەنیمەکانی دواکەوتووە لە نۆڤەمبەری 1905دا بە پەساپۆرتێکی بریتانی و بە ناوی(ڤیلیام_فێری) گەڕایەوە سەنپێترێزبۆرگ لەلام هیچی بۆ نەچووە سەر و لە کۆتایی مانگی دیسێمبەردا، کە پۆلیسی تەزار شوێن پێیان هەڵگرتبوو و دەیانویست دەستبەسەری بکەن، بەرەو فەنلاند رای کرد. لینین لەوێوە چووە سوید و لەوێشەوە بەرەو لەندەن ملی پێوەنا بۆ ئەوەی جارێکی تر لەگەڵ خەنیمەکانی خۆی لە کۆنگرەی سۆسیالدیموکراتەکانی روسیادا بکەوێتە ململانێ. لەو کۆنگرەیەدا، کە لە ئاپریلی 1907دا لە لەندەن گیرا زۆرینەی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی نوێی حیزب لە نێو لایەنگرانی لینین هەڵبژێردران.

لەو کۆنگرەیەدا جگە لە رێبەرە کۆنەکانی حیزب کۆمەڵێك کەسایەتیی نوێش دەبینران، کە لە روسیاوە هاتبوون، کە لە نێوانیاندا دەتوانین ناوی زینۆڤیف و کامێنۆڤ و ژۆزێف جوگاشڤیلی، کە دواتر بە ستالین ناوی دەرکرد، بێنین. ستالین، کە ئەو کات ناوی خوازراوی "هاوڕێ کۆبا"ی لە سەر بوو پاش بەشداربوون لە کۆنگرەی لەندەندا گەڕایەوە روسیا و لە مانگی ژووئەنی ساڵی 1907دا رێبەرایەتیی گەورەترین دزیی چەکداریی مێژووی روسیای وەئەستۆ گرت. لەو دزییەدا 341000رۆبڵ لە کاتێکدا دەبردرا بۆ بانکی تفلیسی روسیا لە لایەن بۆلشەڤیکە چەکدارەکانەوە تالان کراو خەرجی چالاکییەکانی دواتری بۆلشەڤیکییەکان لە روسیا و دەرەوەی روسیادا لەوە دەدرا.

وێڕای سەرکەوتنی لینین لە کۆنگرەی ساڵی 1907ی لەندەندا بە هۆی سەقامگیریی رەوشی نێوخۆیی روسیا لە ساڵەکانی فەرمانڕەوایی ستۆلیپیندا بۆلشەڤیکەکانیش و هیچکام لە

ڕووپـــە شۆڕشـــڤانەکانی ڕوســـیا لـــە مـــەودای نێـــوان ســـاڵەکانی 1907 هـــەتا 1911دا سەرکەوتنێکی ئەوتۆیان وەدەست نەهێنا و زۆربەی ئەندامــە چالاکەکانیان لــەو ماوەیــەدا یــا گیرابوون یان لە تاراوگە دەژیان.

لینین پاش کۆنگرەی لەندەن ماوەیەك لە ژێنێڤ و دوو ساڵیش لە پاریس دەژیــاو بــە هــۆی پووچەڵبوونەوەی پلانەکانی بۆ وەڕێخستنی بزووتنەوەیــەکی شۆڕشــگێڕانە لــە ڕوســیادا تــەواو خەمۆك و هیوابڕاو ببوو. لەو ماوەیەدا لینین جارلەجار پتر لە خەنیمەکانی خۆی لە نێو حیزبــی سۆسیالدیموکراتی ڕوســیا دوورکەوتــەوە و دواجــار لــە ژانویــەی 1912دا بــە پێــك هێنــانی کۆنفرانسێك بۆ لایەنگرەکانی خۆی لە پراگ ڕێکخراوێکی سەربەخۆی دامەزراند و بە تەواوی لە حیزبی سۆسیال دیموکراتی ڕوسیادابڕا. ئەو ڕێکخراوە نوییە، کە بــە حیزبــی بۆلشــەڤیك نــاوی دەرکرد کۆمیتەیەکی بەڕێوەبەریی بۆ چالاکیی شۆڕشگێڕانە لــە نێــو ڕوســیادا هەڵبــژارد و بــە قۆستنەوەی ئەو دەرفەتەی، کە پاش کوژرانی ستۆلیپینی ســەرۆك وەزیــری خــاوەن ئۆتوریتــەی ڕۆسیا ڕەخسابوو ڕێکخراوە نهێنییەکانی خۆی لە نێو ڕوسیادا پەرە پێدا.

بۆلشەڤیکەکان بە کەڵك وەرگرتن لەو برە ئازادییەی، کە لەو کاتدا لــە ڕوســیا پێکهــاتبوو ســەرەتا دەســتیان کــرد بــە دەرکردنــی ڕۆژنامــەی زڤێــزداzvezda یــا ئەســتێرەیەك لــە سەنپێترزبۆرگ و پاش داخرانی، ڕۆژنامەی پراڤیدا، یان حەقیقەتیان دەرکرد. لیــنین، کــە بــەو هەل و دەرفەتە لەبارانەی بۆ چالاکی لە نێو ڕوسیادا ڕەخسابوو شاگەشکە ببوو شــوێنی ژیــانی خۆی لە پاریسەوە گواستەوە بۆ کراکۆڤ cracowی پۆلۆنیاو بۆ ئەوەی لە نــزیکترین شــوێنەوە چاوەدێری چالاکییە شۆڕشڤانییەکانی خۆی بــێ. زینــۆویێڤ و کــامێنۆڤ هــاوڕێ وەفادارەکــانی لینینیش لەوشارەدا خۆیان گەیاندە لای و لەو شارەوە بە نامەبەری تایبەتی وتارەکــانی خۆیــان بۆ ڕۆژنامەی پراڤیدا بەڕێ دەکرد. شاری کراکۆڤ لەو کــاتدا لــە ژێــر دەســەڵاتی ئیمپراتــۆری نەمسادا بوو و دەوڵەتی نەمساش، کە لەگەڵ ڕوسیای تەزار پێوەندییــەکی دۆســتانەیان نــەبوو هەم لە پێوەندی لەگەڵ چوونی لینین و هاوڕێکانی بــۆ ئــەو شــارە و هــەمیش بــۆ دابینکردنــی پێداویستییەکانی نیشتەجێبوونیان دەورێکی کاریگەری گێڕا.

لیــنین لــەو قۆناغــە لــە چــالاکییەکانیدا شــێوازی خەباتیشــی گــۆڕی و فــەرمانی دا بــە بۆلشەڤیکەکانی نێو ڕوسیا، کە لە هەڵبژاردنەکانی دۆمــای چــوارەمدا بەشــداری بکــەن. لــەو هەڵبژاردنەدا چوار نوێنەری بۆلشەڤیکەکان ڕێیان کەوتە دۆما و لە سەر پێشنیاری لینین لەگەڵ گرووپــی نوێنــەرانی سۆســیال دیمــوکرات بەرەیــەکیان پێــك هێنــا. مالینۆفســکی ســەرۆکی

ئەو کسیۆنی پێنج کەسیی بۆلشەڤیکەکانی دۆما بە نوێنەرایەتیی سەرۆکی بەرەی هێزە چەپەکان هەڵبژێردرا، بەڵام ئەو بەرەیە زۆری نەخایاند و لە کۆتایی ساڵی 1913دا نوێنەرانی بۆلشەڤیکی لە سۆسیالدیموکراتەکان جویێ بوونەوە.

لە نێوەڕاستی ساڵی 1914دا ناکۆکی و ناتەبایی نێوان لینین و بۆلشەڤیکەکانی ژێر فەرمانی لە لایەك و مەنشەڤیکەکان و گرووپە چەپەکانی دیکە گەیشتە ئەوپەڕی خۆی. ترۆتسکی لە نامەیەکدا لە ژێر ناوی "چخیدزری" ڕێبەری مەنشەڤیکەکانی دۆما لینینی بە پەتایەك بۆ روسیا ناوبرد و وێڕای بە کارهێنانی دەستەواژەی"لینینیزم" بۆ یەکەمجار ئەو زاراوەیەی بە هاوواتای درۆ و گزە و چەواشەی راستییەکان بە مەبەستی گەیشتن بە ئامانجەکان لە قەڵەمدا. پۆلخانۆفی مامۆستای لینینیش لە کۆبوونەوەیەکی تایبەتیی دەفتەری نێونەتەویی سۆسیالیستەکاندا، کە لە رۆژەکانی شازدەیەم و حەڤدەی ژووئیەی ساڵی 1914دا لە برۆکسێل گیرا بۆ یەکەم جار راستەوخۆ هێرشی کردە سەر لینین و گوتی یەکێتیی سۆسیالیستەکان و هێزە شۆڕشڤانەکانی رۆسیا بە بێ پەراوێز خستنی لینین یا دەستهەڵگرتنی دڵخوازانەی وی، تەنانەت بە شێوەی کاتییش بێ، مەحاڵە.

لەگەڵ دەستپێکی شەڕی یەکەمی جیهانی ناکۆکیی لینین و ڕێبەرەکانی دیکەی سۆسیالیستە روسییەکان خەستتر بۆوە. لە نێو روسیادا ڕێبەرانی سۆسیالیستەکان و گرووپە چەپەکان بێجگە لە بۆلشەڤیکەکان دەنگی خۆیان خستبووە پاڵ دەنگی لیبراڵەکان و لە هەلومەرجی سەردەمی شەڕدا دەستیان لە دژایەتی و خەباتی توند و تیژانە لەگەڵ رژێم هەڵگرتبوو و لە دەرەوەی روسیاش ڕێبەرانی ناسراوی سۆسیالیستەکان وەکو پۆلخانۆف لە بەرامبەر ئەڵماندا لایەنگرییان لە روسیا و وڵاتە یەکگرتووەکانی دیکە دەکرد. پۆلخانۆف لە سەر ئەو باوەڕە بوو، کە ئەگەر ئەڵمانییەکان لەو شەڕەدا بە ئاواتی دڵیان بگەن و وڵاتانی بەستێنیی روسیا داگیر بکەن زیانێکی قورس وە پیشەسازیی روو لە گەشەی ر وشیا دەکەوی و کرێکارانی روسیا تووشی بێکاری و هەژاری دەبن. پۆلخانۆف پێی وابوو سەرکەوتنی ئەڵمانیا لەو شەڕەدا نابێتە هۆی رووخانی تەزار بەڵکو بە راوەستانی پێشکەوتنی پیشەیی وڵات و بە هێزبوونەوەی فیۆداڵ و خاوەن زەویەکان، رژێمی تەزاری لەو قەیرانە دەرباز دەبێ، کە تێیدا گیری خواردوە و سەرکەوتنی سۆسیالیزم لە روسیادا دەیان ساڵ وەدوا دەکەوێ.

پۆلخانۆف و لینین لە کۆبوونەوەیەکی وتاربێژیدا، کە لە سەرەتای شەڕدا لە لۆزانی سویسرا پێك هاتبوو لە رووی یەکتردا راوەستان. وتاربێژی سەرەکیی ئەو کۆبوونەوەیە پۆلخانۆف بوو، کە لە

قسەکانیدا بەرگریی لە تیۆرییەکەی لەمەڕ شەر و پێویستیی پشتیوانیکردن لە روسیا و هاوپەیمانانی کرد. لینین، کە لەو کۆبوونەوەیەدا بوو بەو بیانووە، کە دەیەوێ لە پێوەندی لەگەڵ قسەکانی پۆلخانۆفدا باس لە هێندێ شت بکا چووە پشت تریبوون و وێڕای بەرپەرچدانەوەی بۆچوونەکانی مامۆستاو رێپێشاندەری پێشووی خۆی گوتی ئەو شەڕەی دەستی پێکردووە، شتێکی بە رێکەوت و هەروەها ئاکامی زێدەخوازیی چەند ئیمپراتۆر و فەرمانڕەوایەك نییە بەڵکو ئاکامی سروشتیی گەشەی کۆمەڵگەی بۆرژۆوازییە و دەبێ بۆ وەڕێخستنی بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکان ئەو دەرفەتە زێڕینە بقۆزینەوە. لینین ئەوەشی لێ زیاد کرد، کە ناسیۆنالیزم و سۆڤینیزم و هەژاندنی هەستی نیشتیمانپەروەریی جەماوەر دەبێتە هۆی چەواشەبوونی پرۆلتاریا لە رێبازی راستەقینەی خۆی و دەرفەتێکی بێوێنە بۆ شۆڕشێکی سۆسیالیستی لە دەست ئێمە دەردێنێ. دەبێ ئەو شەڕە بکەینە دژبەرییەکی چینایەتی و ململانێی نێوان پرۆلتاریاو چینە باڵادەستەکاندا.

لینین هەر بەوەندە رانەوەستا، کە لەدەرەوەی وڵات دژی دەوڵەتی روسیا خەبات بکاو داوای لە لایەنگرەکانی خۆی لە نێو خۆی وڵاتیش کرد، کە لە جەنگەی شەڕدا خەباتی خۆیان دژی رژێم توندوتۆڵتر بکەن. لە سەرەتاکانی ساڵی 1915دا لینین پەیامی دا بە کامێنۆڤ، کە لەو کاتدا رێبەریی بۆلشەڤیکییەکانی لەئەستۆ بوو، کە فەرمان بدا بە نوێنەرانی بۆلشەڤیکیی نێو دۆما راشکاوانە لە پشت تریبوونەکانی دۆماوە هێرش بکەنە سەر دەوڵەت و پێداگر بن لە سەر ئەوەی، کە چینی کرێکاری روسیا خوازیاری تێکشکانی ئەو رژێمەیە لە شەڕدا.

دەربڕینی وەها باسێك لە پشت تریبوونەکانی دۆماوە واتە پشتیوانیی راشکاوانە لە دوژمن کارێکی سووك و سانا نەبوو، هەر بۆیەش کامێنۆڤ داوای لە نوێنەرانی بۆلشەڤیکی دۆما کرد بە مەبەستی پێڕاگەیاندنی بڕیارەکانی لینین و پەسندکردنی بەرنووسی راگەیەندراوە ئامادەکراوەکە، کۆبوونەوەیەکی نهێنی پێك بێنن. پۆلیس، کە بە هۆی سیخوڕەکانی خۆی لە نێو رێکخراوی حیزبی بۆلشوڤیکدا ئاگاداری مەسەلەکە بوو هێشتا چەند ساتێك لە کۆبوونەوەکە تێنپەڕی، کە هەڵیکوتایە سەریان و تەواوی بەشدارانی کۆبوونەوە و خۆی کامێنۆڤ و نوێنەرانی دۆماشی دەسبەسەر کرد. تاوانی گیراوان بە پێی ئەو بەڵگانەی لێیان ئاشکرابوو خەیانەت بوو بە وڵات و هاوکاریی دوژمن لە کاتی شەڕدا و، تەواوی دەستبەسەرکراوەکان بۆ سیبریا دوور خرانەوە.

سەرەڕۆیی لینین لە سەردەمی شەڕداوردە وردە بووە هۆی پەراوێزکەوتنەوەی سیاسیی ئەو. لە کۆتاییەکانی ساڵی 1916داواتە نزیك بە ساڵێك بەر لەو شۆڕشەی ئەوی بە دەسەڵات گەیاند لینین لە

هەمیشە هیوابڕاوتر و دوورەپەرێزتر بوو. لە کۆڕوکۆبوونەوەی سۆسیالیستەکانی جیهاندا زیاتر بە پیلانگێڕێکی گێچەڵخولقێنیان دەناسی و هێندێ کەس بە کابرایەکی شێواوی خەیاڵاتییان دەزانی. لینین لەو کاتەدا زۆریشی ئاگا لە نێوخۆی روسیا نەبوو زۆربەی دەست وپێوەند و لایەنگرەکانی ئەو، یان لە بەندیخانەدا بوون یان بۆ سیبریا دوورخراتوونەوە و ئەوانەش، کە هێشتا نەگیرابوون بە هۆی فشاری بە تەوژمی پۆلیسی تەزاری و گرفتی ئابوورییەوە هیچیان لە دەست نەدەهات.

3

خێرایی ئەو ئاڵوگۆڕانەی، کە لە ماوەی سێ مانگی سەرەتای ساڵی 1917دا لە روسیا هاتنە ئاراوە و دەست لە پادشایەتی هەڵگرتنی تەزار نیکۆلای دووەم ی لێکەوتەوە بۆ لینین کتوپڕ بوون و تووشی سەرسووڕمانیان کرد. بۆلشەڤیکەکان رۆلێکی ئەوتۆیان لەو رووداو و بزووتنەوە شۆڕشگێڕییانەدا نەبوو، کە لە سەرەتای مانگی مارسی 1917دا بە لوتکەی خۆیان گەیشتن و هەربۆیەش لە پێکهاتەی ئەو حکوومەتەدا، کە جێگەی رژێمی تەزاری گرتەوە هیچ پشکێکیان پێ نەبڕا، بەڵام لینین کەسێك نەبوو، کە هەروا مەیدان بۆ خەنیمەکانی خۆی چۆڵ بکات و واز لەو دەرفەتە زێڕینە بێنێ، کە بە هەرەسهێنانی رژێمی تەزار رەخسابوو.

یەکێك لە یەکەمین دەستکەوتەکانی ئەو شۆڕشەی، کە لە رۆژی پازدەی مارسی1917دا دەست لە پادشایەتی هەڵگرتنی تەزار نیکۆلای دووەم و هەرەسی رژێمی پادشایەتیی لێکەوتەوە ئازادیی بەندییە سیاسییەکان و دوورخراوە سیاسییەکان بوو. لە کۆتاییەکانی مانگی مارسدا یەکەمین دەستەی بەندییە سیاسییەکان و بۆلشەڤیکییە دوورخراوەکان، کە کامێنۆڤ و ستالین و مورانۆف و سڤێردلۆفیشیان لەگەڵ بوون گەڕانەوە پێترۆگراد، بەڵام بەر لە گەیشتنەوەی ئەوان دوو کەس لە سەر کردەکانی دیکەی بۆلشەڤیکەکان واتە مۆلۆتۆڤ شلیاپنکۆڤ دەستیان کردبوو بە بڵاوکردنەوەی دووبارەی پراڤیدا و بە پێچەوانەی رۆژنامەکانیتر شێوازێکی رەخنەگرانەیان لە بەرامبەر حکوومەتی کاتیدا گرتبووە پێش. سەرکردە دوورخراوەکانی بۆلشەڤیك، کە گەڕابوونەوە پێترۆگراد پشتگیریی ئەو میتۆدەیان نەکرد و لە یەکەمین ژمارەی رۆژنامەی پراڤیدا، دا، کە رۆژی بیست و هەشتەمی مارس لە ژێر چاوەدێریی کامێنۆڤ و ستالین و

مۆرانۆڤدا دەرچوو رۆژنامە هەڵوێستێکی نەرم ونیانتری بە نیسبەت دەوڵەتی کـاتی و حیزبـە سۆسیالیستەکانی دیکە گرتەبەر.

بەڵام هەڵوێستی ئاشتیخوازانەی ستالین و کامێنۆڤ تـەواو دژی هەڵوێـستی لیـنین بـوو لـە بەرامبەر دەوڵەتی کاتیدا. لە یەکەمین وتاری لینیندا، کە لە زووریخەوە گەیشتەوە پێترۆگـراد و لە ژمارەی سێی ئاپریلی پراڤیدا، دا بڵاو بۆوە لینین لێبڕاوانـە لـە بەرامبـەر دەوڵـەتی کاتیـدا هەڵوێستی گرت و(ئەو) بنەمای ئەو ئاڵوگۆڕەی بووە هۆی دەسـت لـە پادشـایەتی هـەڵگرتنی تەزار و هاتنەسەرکاری دەوڵەتی کاتی بـە پیلانێکـی ئیمپریالیسـتیی لـە لایـەن بـەریتانیا و فەرەنسـاوە لەقەڵـەم دا، بـە مەبەسـتی چەواشـەکردنی رەوگـەی شـۆڕش و بـەردەوامبوونی سیاسەتەکانی پێشووی دەسەڵاتی تەزار بە هۆی فـەرمانڕەوا نوییـەکانی روسـیاوە. لیـنین لـەو وتارەدا دەوڵەتی کاتیی بەوە تاوانبار کرد، کـە لـە پێنـاو بـەڕێوەبردنی نەخشـە و پلانـەکانی بەریتانیا و فەرەنسادا گەرەکیانە سوپای تێکشکاوی تەزار سـەر لـە نـوێ رێـکبخەنـەوە و بـە ملیۆنان کرێکاروورزێری روسیی‌تر لەو شەڕە ئیمپریالیستییەدا بە کوشت بدەن.

لە کاتەدا بیروبۆچوونەکانی ترۆتسکییش تەواو لـە بـیر و ڕای لیـنین نزیـك بـوون و هاوکات لەگەڵ بڵاوبوونەوەی پراڤیدا، ترۆتسکییش لە رۆژنامەیەکدا بە نـاوی "نـۆڤی- میر"، کە لە نیۆیۆرك دەریدەکرد نووسـیی: گۆچـکوفەکان و میلیکۆفەکان(ئەنـدامانی دەوڵەتی کاتی) بە خەڵکی روسیا دەڵێن جا ئێستا، کە حکوومەتی تەزاری رووخاوە لە بەرەکانی شەڕدا، خۆتـان لـە پێنـاوی بەرژەوەنـدیی روسـیادا بەکوشـت بـدەن.، بـەڵام بەرژەوەندییە نەتەوەییەکانی روسیا هیچ پێوەندییەکیان بـەو شـەڕە ئیمپریالیسـتییەوە نییـــە. دەوڵـــەتی کـــاتییش وەکـــو حکوومـــەتی تـــەزاری لـــە پێنـــاوی ئامانجـــە ئیمپریالیســتییەکاندا هــەوڵ دەداو بــە هــەوای داگیرکردنــی پۆلۆنیــا و مالیســیا و قوستەنتەنییە و ئەرمەنستان و ئێرانی تێناوە و بە درێژەدانی شەڕ پێ بـەپێی ئامانجـە ئیمپریالیستییەکانی بەریتانیا و فەرەنسا دەچێتە پێشێ.

لینین لە وتارێکی دیکەدا، کە لە رێگەی وڵاتی بێ لایەنی سویدەوە بـۆ ماریـای خوشـکی ناردییــەوە پێترۆگــراد، هــەر لــەو شــێوە قسـانەی ترۆتسـکیی کــردن و ئــەو وێکچــوویە سەیروسەمەرەیەی بیر و را و بۆچـوونەی ئـەوان بـە بـێ ئـەوەی، کـە ئاگایـان لـە نێـوەرۆکی نووسینەکانی یەکتر بێ لە قۆناغەکانی دواییدا بوو بە هۆی هاریکاریی چڕ وپـڕی ئـەو جووتـە پێکەوە. لەو وتارەدا، کە ئاماژەی پێکرا لیـنین وێـرای هێـرش بـۆ سـەر سیاسـەتی جـەنگیی

دەوڵەتی کاتی داوای لە پرۆلتاریای روسیا کرد، کە هێزێکی میلیشیای 750000 کەسیی پێك بێنن و دژی باگۆچکۆفەکان و میلیکۆفەکان و مڵکداران و سەرمایەدارەکان راپەڕن...

لینین وێڕای ئەو هەمووە هەوڵەی، کە بۆ گەڕانەوە بۆ روسیا دەیدا هەتا چەند حەوتووش پاش سەرکەوتنی شۆڕش هەر لە زووریخ مایەوە و نەیتوانی خۆی بگەیەنێتەوە پێترۆگراد. دەوڵەتی کاتی هیچ دژایەتیی لەگەڵ گەڕانەوەی ئەو دوژمنە سوێندخواردوەی خۆی نەکرد بەڵکو بەریتانیاو فەرەنسا نەیاندەویست ویزای سەفەر و ئیزن بدەن بە لینین، کە بەو وڵاتانەدا تێپەڕێ، کە لە بەردەستی ئەواندا بوون.

جگە لە لینین چەند کەس لە سەر کردەکانی سۆسیالیستەکانی روسیاش، کە زیاتر سەر بە بۆلشەڤیکەکان بوون لە سویسرا مابوونەوە و رێگەی گەڕانەوەیان بۆ روسیا نەبوو. نزیکترین رێکەی گەڕانەوەیان بۆ روسیا ئەو بەشانە لە خاکی داگیرکراوی ئەڵمانیا بوو، کە بە هۆی شەڕی نێوان ئەڵمان و روسیا، رابردن بەوێدا مەحاڵ بوو. مارتۆف، کە یەکێك بوو لە مەنشەڤیکە دوورخراوەکانی نیشتەجێی سویسرا پێشنیاری کرد، کە ئەڵمانیا لە بریدانی ئیزن بە گەڕانەوەی شۆڕشڤانە دوورخراوەکانی روسیا بە وڵاتانی ژێر دەسەڵاتی خۆیدا پوانێك لە حکوومەتی نوێی روسیا وەرگرێ . ئەو پوانەی مارتۆف باسی کرد ئازادکرانی دیلە شەڕییەکانی ئەڵمانیا لە روسیا بوو و یەکێك لە سەر کردەکانی سۆسیالدیموکراتی سویسراش بە ناوی "رۆبێرتگریم " ئاماژە بوو بەو مەبەستە لەگەڵ لایەنی ئەڵمانی دانوستان بکا، بەڵام رێبەرانی دیکەی مەنشەڤیك دژایەتیی هەرچەشنە دانوستانێکیان کرد پێش ئەوەی رەزامەندیی ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازانی لە سەر وەرگیرابێ.

لینین، کە دەیویست بەهەر جۆرێك بێ بگەڕێتەوە بۆ پێترۆگراد لەگەڵ رۆبێرتگریم کەوتە دانوستان و گوتی ئەوو باقی رێبەرانی بۆلشەڤیك ئامادەن لە پێناو ئیزنی تێپەڕین بە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی ئەڵمانیاداویستەکانی ئەڵمانییەکان دابین بکەن و چاوەڕێی رەزامەندیی ئەنجوومەنی پێترۆگراد نابن، بەڵام بەو مەرجانەوە تەنیا دە کەس ئامادە بوون، کە بە یارمەتیی ئەڵمانییەکان بگەڕێنەوە روسیا.

رۆبێرتگریم لەوەها هەلومەرجێکدا ئامادە نەبوو دانوستان بکات و لینین یەکێکی دیکە لە سۆسیالیستەکانی ئەنتەرناسیۆنالیستی سویسرا، بە ناوی فریزقلاتتێن ی قایل کرد، کە ئیزنی گەڕانەوەی ئەوان بۆ روسیا لە بەرپرسانی ئەڵمانیا وەرگرێ . پلاتتێن لەگەڵ باڵوێزی ئەڵمانیا لە سویسرا کەوتە دانوستان و دواجار رەزامەندیی ئەوانی وەرگرت، کە رەوەندە روسییەکان بەوێدا

گەڕینەوە. بە پێی ئەو شتەی دواتر مێژوونووسانی بۆلشەڤیکی نووسییان مەرجەکانی ئەڵمانییەکان بۆ ئیزنی سەفەری ئەوان زۆر سادەو سووك بوون و بەبێ گرینگیدان بە شێوازی ئەوان لە پرسی جەنگدا ئیزنیان پێ دابوون بە ناوچەکانی بندەستی ئەڵمانیادا بپەڕنەوە، لە حاڵێکدا ژەنەراڵ هۆفمانی سەرۆکی بنکەی سوپای ئەڵمانیا لە بەرەی خۆرئاوادا، دواتر نهێنییەکانی ئەو رووداوەی ئاشکرا کردن و گوتی:

"ئامانجی ئێمە لە ئیزندانی ئەو تاقمە بۆ تێپەڕین بە ناوچە داگیرکراوەکانی ژێر دەسەڵاتماندا ئەوە بوو، کە ئاگری ناکۆکییە نێوخۆییەکانی روسیا بلێسەدارتر بکەین و وورەی روسییەکان لە بەرەی شەڕدا، دابەزێنین. لە رێگەی ئەو نێوبژیوانە جۆراوجۆرانەوە، کە لەگەڵ ئەو کۆچەرییانەدا پێوەندییان هەبوو دڵنیا کراینەوە، کە ئەوان لەگەڵ گەیشتنەوەیان بۆ روسیا دژی درێژەدانی شەڕ دەبن."

جگە لە پلاتێن ئەو نێوبژیوانانەی، کە لەو ساتوسەودایەدا بەشدار بوون بریتی بوون لە پارڤوس parvus رێبەری سۆسیالیستدیموکراتەکانی پێشووی ئەڵمان، کە هاوکاریی دەوڵەتی ئەڵمانی دەکرد و پاولێڤی سۆسیالیستی دژە شەڕی ئەڵمانی، کە لە دوایین قۆناغدا بوو بە نێوبژیوانی نێوان لینین و باڵوێزی ئەڵمانیا لە سویسرا. وردەکارییەکانی ئاد و بەڵێنی نێوان لینین و باڵوێزی ئەڵمانیا هەرگیز ئاشکرا نەبوون، بەڵام لەقاودانی ئەو هەواڵە، کە لینین بە بێ وەرگرتنی رەزامەندیی دەوڵەتی کاتیی روسیا و ئەنجوومەنی پێترۆگراد لەگەڵ ئەڵمانییەکان رێککەوتووە دردۆنگی و بەدگومانییەکی توندی خستە نێو ئەو روسییانەی نیشتەجێی سویسراو فەرەنسا بوون.

ئەو رۆژەی، کە لینین و هاورێکانی لە وێستگەی شەمەندەفەرەوە وەرێدەکەوتن خەڵکێکی زۆر بۆ بەرێکردنیان کۆببوونەوە و دروشمی شۆڕشگێڕانەیان دەدا و سروودی ئەنتەرناسیۆنالیان دەچڕی. ژمارەیەکی کەمیش لە گۆشەیەکی دیکەی وێستگەوە کۆزیلکەیان بەستبوو و دروشمیان دەدا و دەیانگوت:" سیخوڕینە... سیخوڕەکانی ئەڵمانیا... قەیسەر لەبەرچی خەرجی سەفەری ئێوەی دابین کردووە؟.."

سەبارەت بە چۆنێتی پێوەندیی نێوان لینین لەگەڵ ئەڵمانییەکان لەو رێکەوتەدا ئالیکساندرسولژنیتسین نووسەری ناوداری روسی، کە پاش دوورخرانەوەی لە روسیا لە ساڵی 1974دا ماوەیەك لە زوریخ ژیا و، کۆمەڵێك بەڵگە و دیکۆمێنتی سەرنجڕاکێشی وەدەست کەوتن و ساڵی 1975 زانیارییەکانی خۆی لە مەڕ ئەو رووداوە وە لە کتێبێکدا بە ناوی "لینین لە زوریخ" بڵاو کردەوە. نووسەرێکی کۆمۆنیستی فەرەنسی گومانی خستە سەر راستی و دروستیی ئەو بەڵگانە و سولێژنیتسین لە وتارێکدا، کە لە وەڵامی ئەو نووسەرەدا لە ژمارەی

ئاپریلی 1980دا لە گۆڤاری فەرەنسیی "مێژوو"دا بڵاوی کردەوە گەلێك وردەکاریی زیاتری لە سەر پێوەندیی لینین و ئەڵمانییەکان لە سەردەمی شەڕی یەکەمی جیهانیدا بڵاو کردەوە. بە پێی نووسراوەکەی سولێژنیتسین ئەڵمانییەکان بۆ هەڵاییساندنی کێشە و ناتەباییەکانی نێو بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکانی روسیا پارەیەکی زۆریان بە لینیندا بوو و لینینیش بەو پارەیە توانیی لە ماوەیەکی کەمدا پشتی دوڵەتی کاتی بشکێنی و بوار بۆ سەرکەوتنی شۆڕشێکی بۆلشەڤیکی روسیا برەخسێنێ. یەکێك لەو بەڵگانەی، کە سولێژنیتسین لە کتێبی "لینین لە زوریخ" پشتی پێ بەستووە بە نامەی وەزارەتی دەرەوەی ئەڵمانیایە لە مەڕ دابینکردنی گوژمەی بڵاوکردنەوەی پراڤیدا و بڵاڤۆکەپڕوپاگەندەکانی دیکەی بۆلشەڤیکەکان لە 1917دا. لە وتارەکەی سولێژنیتسیندا، کە لە گۆڤاری مێژووی فەرەنسادا بڵاو بۆوە بەڵگەیەکی دیکەش خراوەتە روو، کە باس لەوە دەکا، کە رۆژانە پێنج هەتا دە رۆبڵ دراوە بەو کەسانەی، کە لە ماوەی مانگەکانی ئاپریل هەتا نۆڤەمبەری1917دا بەشداریی خۆپێشاندانەکانی بۆلشەڤیکەکانیان دەکرد. سولێژنیتسین پێی وایە، کە تەنیا پارە و زێڕی ئەڵمانییەکان دەیتوانی وەڵامدەری خەرجی چەند ملیۆنیی پراڤیدا و ئەوو کاغەز و بڵاڤۆکانە بێ، کە بۆلشەڤیکەکان بۆ بانگەشە و پڕوپاگەندەو وەڕێخستنی خۆپێشاندانی رۆژانەیان لە مانگی ئاپریلەوە هەتا نۆڤەمبەری 1917 بێ.

لینین لە دوایین ئاخافتنی خۆی لە کۆڕی بۆلشەڤیکەکاندا پاش گەڕانەوەی بۆ روسیا راشکاوانە و لێبڕاوانە دەوڵەتی وەك رێچکەیەکی چەواشەکارانە و فاکتەرێکی بۆرژوازی ناوبرد و پشتی تێکرد و هێرشی کردە سەر زۆرینەی ئەندامانی ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازان، کە بۆلشەڤیك نەبوون. لینین لە پەردەدا هێندێ لە ئەندامانی ئەو ئەنجوومەنەی بە "ئۆپۆرتۆنیستگەلێك، کە قسەی فریودەرانە دەکەن، بەڵام لە راستیدا خەیانەت بە ئارمانجی سۆسیالیزم و چینی کرێکار دەکەن" ناو برد و هاوکاریکردن لەگەڵ ئەوانی بە مەحاڵ زانی.

قسەکانی لینین لە یەکەمین رۆژی گەڕانەوەیدا بۆ روسیا و ئەو شێوازە دوژمنکارانەیەی، کە لە بەرامبەر دەوڵەتی کاتی و نوێنەرانی کرێکاران و سەربازاندا گرتبوویە پێش شەپۆلی ناڕەزایەتییەکی توندی لە نێو سەربازان و مەلەوانان و کرێکاران و خوێندکاراندا وەڕێخست. رۆژی حەڤدەی ئاپریل مەلەوانانی پاپۆڕی دووەم ی بالتیك بڕیارنامەیەکیان دەرکرد، کە تێیدا هاوکاریی لینین لەگەڵ ئەڵمانییەکانیان ئیدانە کرد. لە هێندێ ناڕەزایەتییە کرێکاری و خوێندکاریی و سەربازییەکاندا داوا لە دە وڵەتی کاتی کرا، کە لێکۆڵینەوە لە سەر شێوەی

گەڕانەوەی لینین بۆ روسیا و هاوکاریی ئەڵمانییەکان بۆ جێبەجێکردنی ئەو سەفەرە بکات و تەنانەت لە بنکەی سەربازیی ولینسکی باسی دەستبەسەرکرانی لینین بە تاوانی خەیانەتیش هاتە گۆڕێ. دەستەیەك لە سەرباز و مەلەوانە بریندارەکانیش بە درووشمگەلێکی، کە لە سەریان نووسرابوو: "دەبێ لینین و هاوڕێکانی بگەڕێنەوە ئەڵمانیا" دەستیان کرد بە خۆپێشاندان.

رەوشی سیاسیی روسیا لە کاتی گەڕانەوەی لینیندا زۆر ئاڵۆز و قەیراناوی بوو. رووخانی کتوپڕی رژێمی پادشایەتی راچڵەکانێکی دەروونیی لە روسیادا پێك هێنابوو و خەڵکی ور و کاس کردبوو. ئەو ئازادییە بێ سنوورەی، کە خەڵك کتوپڕ وەدەستیان هێنابوو بە تەواوی ئیشەکانی لە کارخستبوو و یەکسەرە ئۆرگانیزم و تەکووزیی کاروباری وڵاتی لێکترازاندبوو.

کاری کارخانەکان راوەستابوون و سەربازان خۆیان لە شەڕ بواردبوو. پرەنسیپی فەرمانبردن و بە گوێی بەرپرسی باڵاکردن لە هەموو شوێنێك واتای خۆی لەدەست دابوو و سەربازان و کرێکاران و فەرمانبەران بە پێك هێنانی ئەنجوومەن و کۆمیتەکان لە سەر بازخانە و کارخانەکاندا جڵەوی کاروبارەکانیان بەدەستەوە گرتبوو و ئەفسەر و بەڕێوەبەرەکانی پێشووی خۆیان دەگرتن و دەیانکوشتن. لە بەرەکانیشدا کاتی سەربازان زیاتر بە پێك هێنانی کۆڕوکۆبوونەوە و بیستنی وتار و درووشمدان تێدەپەڕی و رۆژبەرۆژ ژمارەیەکی پتر رایان دەکرد.

لەو نێوەدا چەتەیی و تاڵان و بڕۆ و جەنایەت و هەرچی کاری دژ بە یاسایە لە شارەکاندا بە شێوەیەکی سامناك پەرەی گرتبوو و لە گوندەکانیشدا وەرزێرەکان دەستیان کردبوو بە داگیرکردنی ملك و ماڵی ئاغاوەت و دەرەبەگان و ئاغاوەت و دەرەبەگیان راونابوون. دەوڵەتی کاتی نەك هەر لە ئاستی وڵاتدا بەڵکو لە پایتەختیش بە تەواوی بەسەر رەوشەکەدا زاڵ نەبوو.

بۆ سبەینێکەی، کە لینین گەڕایەوە پێترۆگراد حیزبە سۆسیالیستەکان لە کۆشکی تۆرید کۆنفرانسێکی گشتییان پێك هێنا. ئامانجی ئەو کۆنفرانسە پێك هێنانی یەکێتییەك بوو لە نێوان حیزبە سۆسیالیستەکان و هەموو هێزە شۆڕشگێڕەکانی دیکەدا بەمەبەستی سەقامگیری و رێکوپێككردنی باری نالەبار و شێواوی وڵات. ئاخافتنەکانی تەواوی رێبەرانی گرووپگەلی بەشداربووی ئەو کۆنفرانسە لە ئاقاری وەدیهاتنی ئەو ئامانجەدا بوون جگە لە لینین، کە پاش بیستنی قسەی هەمووان دەستی بە قسان کرد و بە رەخنەی توند لە گرووپەکانی دیکە و هێرشی توند بۆ سەر رێبەرەکانیان هێوای هەرچەشنە پێکەوە سازان و یەکگرتوویەکی لە بار برد.

لینین بۆ ئەوەی، کە بەتەواوی حیزبەکان لە رابردوویان دابڕێ بڕیاری دا ناوی حیزبی بۆلشەڤیك، کە لەراستیدا بە مانای زۆرینەی حیزبی سۆسیال دیموکراتی روسیا بوو بکاتە حیزبی

کۆمۆنیستی روسیا. لینین بۆ پاساوی ئەو بڕیارەی گوتی:" زۆرینەی ڕێبەرانی سۆسیال-دیموکراتەکان و ڕۆژنامەکانی سۆسیالدیموکراتەکان و نوێنەرانی سۆسیالدیموکرات لە پارلەمانەکانی ئەورووپادا خەیانەتیان بە ڕێبازی سۆسیالیزم کردووە و خزیونەتە قالبی بەرژەوەندیی بۆرژۆوازیی خۆیانەوە. ئێمە ئیتر دەبێ ڕێگەی خۆمان لە ڕێگەی ئەوان جیا کەینەوە و بۆ کۆتاییهێنان بە شەڕە ئیمپریالیستییەکان و سەقامگیرکردنی ئاشتییەکی ڕاستەقینە لە ڕێگەی شۆڕشێکی کرێکاریی جیهانییەوە هەوڵ و تێکۆشانێکی نوێ دەست پێبەکەین." دۆکترینە نوێیەکەی لینن لە ڕاستیدا شۆڕشی روسیاشی وەکو شۆڕشێکی بۆرژۆوازی خستە ژێر پرسیارەوە و کاملکردنی ئەو شۆڕشەی لە ڕێگەی شۆڕشێکی سۆسیالیستییەوە بە پێویست دەزانی.

لە ڕۆژی چل و حەتەمەوە هەتا دوازدەی مای 1917 ڕێبەارن و چالاکانی بۆلشەڤیك لە سەرانسەری روسیادا کۆنفرانسێکیان پێك هێنا، بۆ ئەوەی ڕێبازی نوێی حیزب لە پاش شۆڕش تاوتوێ بکەنەوە و بەرنامە و پلانی داهاتوویان دیاری بکەن.

لەو کۆنفرانسەدا هێندێ لە ڕێبەرانی ناسراوی بۆلشەڤیکەکان وەکو کامێنۆڤ و کالینین ڕەخنەیان لەدژایەتی و دوژمنایەتیی حیزب بە نیسبەت مەنشەڤیکەکان و گرووپە چەپەکانی دیکە گرت و خوازیاری ئەوە بوون، کە لە پێناو بەرەو پێش بردنی ئامانجەکانی شۆڕشدا تەواوی هێزەکان یەك بگرن. ستالین، کە پێش گەڕانەوەی لینین لایەنگری تۆخی یەکگرتن لەگەڵ هێزە چەپەکانی دیکە بوو وتەنانەت لایەنگری هاوکاری لەگەڵ دەوڵەتی کاتییش بوو لەو کۆنفرانسەدا هیچ متەقی لێوە نەهات، وێدەچوو ئەو ڕاستییەی بۆ دەرکەوتبێ، کە بەربەرەکانێ لەگەڵ لینین بێهوودەیە یان ئەویکە بۆ پاراستنی جێگە وپێگەی خۆی وای بە باش زانی دژایەتیی لینین نەکات.

هەروەکی ستالین پێشبینیی کردبوو کۆنفرانسەکە بە زاڵبوونی بە تەواو مانای لینین بەسەر حیزبدا و جێگرتنی بۆچوونەکانی ئەو کۆتایی هات. بیر وبۆچوونەکانە لایەنگرانی میانەڕەوی و یەکگرتوویی لەگەڵ هێزە چەپەکان بایەخی پێنەدراو لە بڕیارنامەی کۆنفرانسدا بۆلشەڤیکەکان هەرچەشنە هاوکارییەکیان لەگەڵ دەوڵەتی کاتییش ڕەت کردەوە و بە دەوڵەتی" ئاغاوەت و دەوڵەمەندان ناویان برد". پاش تەواوبوونی کۆنفرانسەکە چەند کەسێك لە بۆلشەڤیکە کۆنەکان حیزبیان بەجێهێشت و بەڵام کامێنۆڤ وێڕای ڕەخنەی ڕاشکاوانە لە سیاسەتەکانی لینین لە کۆنفرانسی حیزبدا مایەوە و خۆی دایە دەست لینین.

بۆلشەڤیکەکان پاش ئەو کۆنفرانسە لە سەرانسەری روسیادا دەستیان کرد بە چالاکیی بەربڵاو. ئامانجی سەرەکیش لەو چالاکییە نوێیانە ئەوە بوو، کە تەشەنە بکەنە نێو رێکخراوە کرێکارییەکان و ریزەکانی سوپاوە و لینین خۆی ئەو چالاکییانەی هەڵدەسووڕاند. دوا ئامانجی ئەو چالاکیانە بەدەستەوە گرتنی ئەنجوومەنی کرێکاران و سەربازان بوو. لەگەڵ ئەوەدا لینین دروشمێکی نوێی خستە سەر زار و زمانان و ئەویش ئەوەی کە:"دەبێ تەواوی هێز و دەسەڵاتەکان لە ئەنجوومەندا کۆ بکرێنەوە". در وشمی تەواوی دەسەڵاتەکان بۆ ئەنجوومەنەکان، کە دواتر بوو بە بنەمای گۆڕینی ناوی روسیا بۆ وڵاتی ئەنجوومەنەکان یا یەکێتیی سۆڤیەتی بۆ ئەوە هاتە گۆڕێ، کە دەسەڵاتی حکوومەت لەدەستی دەوڵەت بێتە دەرێ و دیکتاتۆریی پرۆلتاریا لە رێگەی ئەنجوومەن(ئەنجوومەنەکان)ە و وەدی بێت.

هەڵەی وەزیری دەرەوەی دەوڵەتی کاتیی "میلیکۆف" و ناردنی یادداشتێك بۆ دەوڵەتە دەرەکییەکان لە لایەن ئەوەوە، کە لەگەڵ بۆچوونی ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازان دژایەتیی هەبوو یارمەتیدەری پلانەکانی لینین بوو، بۆ لاوازکردنی دەوڵەت. میلیکۆف لە یاداشتەکەیدا بۆ دەوڵەتە دەرەکییەکان جەختی لە سەر یەکێتیی روسیا و وڵاتانی هاوپەیمان و درێژەدانی شەڕ هەتا سەرکەوتن بەسەر ئەڵمانیادا کردبۆوە. ناردنی ئەو یادداشتە، کە لەگەڵ راوبۆچوونی زۆرینەی ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازان دژایەتیی هەبوو کەوتە بەر رەخنەی زۆرینەی ئەنجوومەن و رۆژی هەشتەمی مای کۆنسەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەن بڕیارێکی پەسند کرد، کە بە پێی ئەو بڕیارە داوا لە تەواوی نەتەوەکانی وڵاتانی نێو شەڕ کردبوو، کە بۆ کۆتاییهێنان بە شەڕ و دەسپێکی دانوستانەکانی ئاشتی بە پێدانی خەسارەت یا دانەوەی خاك" بخەنە ژێر گوشارەوە. لە بڕیارنامەیەدا داوا لە حیزبە سۆسیالیستەکانی جیهانیش کرابوو، کە کۆنفرانسێکی نێو نەتەوەیی بۆ وەدیهاتنی ئەو ئامانجە پێك بێنن.

دژایەتیی روون وئاشکرای بڕیارەکانی ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازان لەگەڵ یادداشتەکانی میلیکۆف نیشانی دا، کە لە پێترۆگرادا دوو دەوڵەت هەیە. بە د وای دەرکەوتنی ئەو ناکۆکیانە کۆمەڵە خۆپێشاندانێکیش دژی دەوڵەتی کاتی وەرێکەوتن و ئەنجوومەنی کرێکاران و سەربازان لە شوێنە جیاجیاکانی روسیادا، کە جاربەجار رێژەیان دەچووە سەرووردە وردە دەکەوتنە ژێر کاریگەریی بۆلشەڤیکەکانەوە بە ناردنی لافاوی تەلەگراف بۆ پێترۆگراد خوازیاری دەست لە کار کێشانەوەی میلیکۆف و دەست و پێوەندەکانی تری بۆرژ وا_ لیبراڵی دەوڵەتی کاتی بوون.

رۆژی دوازدەی مانگی مای گۆچكۆفی وەزیری شەڕی دەوڵەتی كاتی، كە دژبەری سەرەكیی سیاسەتی ئەنجوومەنەكان لەمەڕ شەڕەوە بوو دەستی لە كار كێشایەوە و چەند رۆژ دواتر میلیكۆف وازی لە وەزارەتی دەرەوە هێنا و رۆژی حەڤدەی مای "لیۆرۆڤ" سەرۆكی وەزیران داوای لە ئەنجوومەنی كرێكاران و سەربازان كرد، كە بۆ دروستكردنی هاوئاهەنگیی لە نێوان ئەنجوومەن و دەوڵەتی كاتیدا ئەندامانی دەستەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەن رەگەڵ ستافی دەوڵەت بكەون. لە ستافی نوێدا، كە هەر وەك پێشوو بە سەرۆكایەتیی لیۆرۆڤ پێك هات كێرێنسكی وەزارەتی دەرەوە و هێزیی دەریایی وەئەستۆ گرت و پێنج كەسی سۆسیالیست یەك لەوان ڤیكتۆر چێرنۆف رێبەری حیزبی سۆسیالیستی شۆڕشگێر و "تسێرتلی" رێبەری بۆلشوڤیكەكان پۆستە گرینگەكانی دیكەیان داگیركردن.

ستافی نوێ لە دەست و پێوەندی بۆرژوا و لیبراڵی دەوڵەتی كاتی پاكسازی كراو پێكهاتەیەكی سۆسیالیستی و شۆڕشگێڕانەی هەبوو.

بەو حاڵەشەوە دەوڵەتە نوێیەكە نە دەیتوانی رێگە چارەیەك بۆ چارەسەركردنی كێشە نێوخۆییەكان بدۆزێتەوە و نە توانایی بەڕێوەبردنی سیاسەتی ئاشتیخوازانەی خۆیشی هەبوو. ئەو درووشمگەلەی، كە بۆ كۆتاییهێنان بە شەڕ و دەستپێكردنی دانوستانەكانی ئاشتی بە پێی نەدانەوەی خاك و خەسارەت دەدران نەگونجاو دەهاتنە پێش چاو و، بە هاتنی ئەمریكاش بۆ نێو شەڕ هاوپەیمانان، كە سەركەوتنی خۆیان مسۆگەر دەبینی ئیتر ئامادە نەبوون، كە هیچ پوانێك بە دەوڵەتانی دوژمنیان بدەن.

رەوشی ئابووری بە هۆی پشێوی و كارنەكردن و ئەو كۆمەڵە گرفتەی، كە بەرهەمی شەڕ بوون رۆژبەرۆژ خراپتر دەبوو و دەستەوستانیی دەوڵەت لە چارەسەركردنی ئەو گرفتانەدا بوارێكی لەباری بۆ بەرەو پێشچوونی بەرنامەكانی لینین رەخساند. وتە و دروشمە توند و شۆڕشگێڕییەكانی لینین زۆر لە قەول و بەڵێنەكانی رێبەرانی ئەنجوومەن و دەوڵەت و داواكانیان بۆ دان بە جەرگداگرتن و سەبرگرتن، كاریگەریی لە سەر خەڵك بەتایبەتی لە سەر كرێكاران هەبوو. بوونی نزیك بە سەد و پەنجاهەزار سەرباز و مەلەوان لە پێترۆگراد و دەوروبەری ئەوێ خۆی گوشارێك بوو بۆ سەر دەوڵەت و لینین بە كەڵكوەرگرتن لە نارەزایەتی و ناڕوونیی چارەنوسی ئەو خەڵكە، ئەوانیشی بەلای خۆیدا رادەكێشا.

4

پێکهێنانی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکانی روسیا لە شازدەی مانگی ژووئەنی 1917دا بەخاڵێکی وەرسووڕانی ئەو قۆناغەی خەباتی سیاسی دەژمێردرێ. لەو کۆنگرەیەدا، کە لە پێترۆگراد بەڕێوە چوو و نوێنەرانی سەرانسەری روسیای تێدا بەشدار بوون، لینین و کێرێنسکی دژ بەیەك راوەستان و ناتەبایی و ناکۆکییەکانی نێوان هێزە شۆڕشگێڕەکانی روسیا جاربەجار پتر دەرکەوتن.

لینین رۆژی حەڤدەی ژووئەن لەو کۆنگرەیەدا وتارێکی پێشکەش کرد و لە بەراوردکردنی شۆڕشی روسیا و فەرەنسادا کۆنگرەی ئەنجوومەنەکانی بە هاوکێشەی کۆنوانسیۆنەکانی شۆڕشی فەرەنسا دانا. درووشمی سەرەکیی لینین لەو وتارەدا هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتی کاتی و، دانی هەموو دەسەڵات و هێزەکانی حکوومەت بە ئەنجوومەنەکان بوو. کێرێنسکی، کە خۆی یەکێك بوو لە رێبەرانی ئەنجومونی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازانی پێترۆگراد و ئەندامی دەوڵەتی کاتییش بوو پاش قسەکانی لینین چووە پشت تریبوون و گوتی ئەو رێگەیەی لینین نیشانمان دەدا شۆڕشی روسیا بە لارێدا دەبا، تەواوی ئازادیەکانی خەڵکی روسیا لە بار دەبا و وڵات لێك دەترازێنێ.

بەڵام راستییەکەی ئەوەیە، کە قسەکانی لینین زۆر لە قسەکانی کێرێنسکی پتر پێشوازییان لێکرا و سەربازان و مەلەوانان، کە بەشی هەرە زۆری ئەندامانی کۆنگرەیان پێك دێنا پتر لەوانی دیکە هەستی خۆیان بۆ لینین دەربڕی، کە ئەوەش وەك زەنگی مەترسییەك چاوی لێدەکرا.

لە کاتێکدا، کە کۆنگرە هێشتا درێژەی بە کاری خۆی دەدا، دیواری پێترۆگراد بە تایبەتی کارخانە و سەربازخانەکانی شار بە مەبەستی بانگهێشت بۆ دیمونستراسیۆن و رێپێوان لە رۆژی بیست و سێیەمی ژوئەندا بە پۆستەری گەورەگەورەی بۆلشەڤیکەکان داپۆشران. بیانووی ئەو رێپێوانە، کە دەبوو بە کۆبوونەوەیەك لەبەردەم شوێنی بەستنی کۆنگرەدا، ناوی نرابوو "بەربەرەکانێ لەگەڵ دژبەرانی شۆڕش".

بەیانیی رۆژی بیست و دووەمی ژووئەن رۆژێك بەر لەو رێکەوتەی، کە بۆ خۆپێشاندانیان دیاریی کردبوو چخیدزرێ سەرۆکی ئەنجوومەنی پێترۆگراد لە کۆنگرەی ئەنجوومەنەکاندا رایگەیاند، کە بۆلشەڤیکەکان گەرەکیانە هێندێ لە یەکە سوپاییەکان لەو خۆپێشاندانەدا بەشدار بکەن و لەوانەشە تێکهەڵچوونی خوێناوی بێتە پێشێ. کۆنگرە بە زۆرینەی دەنگ بڕیاری دا ئەو خۆپێشاندانە

هەڵوەشێنێتەوە و نوێنەرانی کۆنگرە پاش نیوەڕۆی ئەو ڕۆژە ناردرانە کارخانە و سەربازخانە و ناوەندە جەماوەرییەکان بۆ ئەوەی بڕیاری کۆنگرە بە هەمووان ڕابگەیەنن.

بەیانیی ڕۆژی بیست و سێیەمی ژووئەن ڕۆژنامەی پراڤیدا لە حاڵێکدا، کە بەشێکی زۆری سەرەوەی سپی بوو بڵاو بۆوە. کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی بۆلشەڤیك بە درێژایی شەو کۆبوونەوەی هەبوو و لەبەر ئەوەی، کە لە کاتژمێرەکانی سەر لە بەیانیدا بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی ڕێپێوانەکە درا، ڕاگەیەندراوی پێوەندیدار بە بانگهێشت بۆ ڕێپێوان لە دوایین کاتەکاندا لە لاپەڕەی یەکەمی ڕۆژنامە لابردرا.

کۆنگرەی ئەنجوومەنەکان ئەو شەوە بوو بە هەواری مشتومڕێکی توند، نوێنەرانی بۆلشەڤیکەکان لە بەرامبەر ئەو بڕیارەی کۆنگرەدا ناڕەزایەتییان دەربڕی و ئەو تۆمەتانەیان ڕەت دەکردنەوە، کە دەگوترا بۆلشەڤیکەکان بۆ ئاژاوە نانەوە پیلانیان بەدەستەوەیە، بەڵام چەند ئەندامێکی کۆنگرە بە توندی هێرشیان کردە سەر شێوازی ئاژاوەگێڕییانەی بۆلشەڤیکەکان و تێسێرێللی ڕێبەری مەنشەڤیکەکان بۆ یەکەم جار بۆلشەڤیکەکانی بە پیلانگێڕی دژی شۆڕش تاوانبار کرد. ترۆتسکییش لەو کۆبوونەوەیەدا بەشدار بوو، بەڵام بەو بەرنامانەی، کە بۆ هاریکاریی لینین هەیبوون بێدەنگەی لێ کرد.

نهێنیی "پیلانەکەی ژوئەن" دواتر دەرکەوت و ڕوون بۆوە، کە ئامانجی سەرەکیی بۆلشەڤیکەکان لەو ڕێپێوانەدا ئەوە بووە، کە هێرش بکەنە سەر بارەگای دەوڵەتی کاتی لە مەیدانی مارینسکی و ئەندامانی دەوڵەتی کاتی دەسبەسەر بکەن و دەسەڵات و جڵەوی حکوومەت بدەنە دەستی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی بۆلشەڤیك و دواجار کۆنگرەی ئەنجوومەنەکان ناچار بکەن، کە مل بۆ ئەو حکوومەتە نوێیە ڕاکێشێ.

خۆڕاگریی کۆنگرە و پوچەڵبوونەوەی پیلانەکە بووە هۆی ئەوەی، کە لینین شەرمەزار بێت و بۆلشەڤیکەکان سەریان شۆڕ بکەنەوە، بەڵام لینین دارێك نەبوو بەو بایانە بلەرزێ و هەر وا سووك و سانا مەیدان چۆڵ بکات.

پاش ئەو ڕووداوە لینین بڕیاری دا بۆ ماوەیەك پشوودان و خۆ داڕشتنەوە و داڕشتنی نەخشە و گەڵاڵەی نوێ پێترۆگراد بەجێ بێڵێ و بەو مەبەستە لە کۆتایی ژووئەندا بەرەو هەواری کوێستانیی یەکێك لە کۆنە دۆستەکانی خۆی لە "نێڤۆلا"لە دراوسییەتیی فەنلاند، وەڕێکەوت.

بەر لەوەڕێکەوتن بەرەو نێڤۆلا لینین فەرمانی بە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب و چالاکانی بۆلشەڤیکدا بوو، کە لە دوای ئەو چالاکییەکانیان بە مەبەستی تەشەنەکردنە نێو ڕیزەکانی سوپاو

بڕیارانەوە توندوتۆڵتر بکەن و بوار بۆ بزاوتێکی نوێ لە هەلێکی لەباردا بڕەخسێنن. لینین بە تایبەتی جەختی لە سەر تەشەنەکردنە نێو ریزەکانی چەکداران دەکردەوە و تاقمێکی راسپاردن، کە تەشەنە بکەنە نێو ئەو هێزانەوە کە لە پێترۆگراد و پاپۆڕی بالتیکدا سەقامگیر کراون و دامەزراون. رۆژنامەی پراڤیدا ژمارەگەلێکی تابەتیی بە ناوی "سۆلاتسکایا پراڤیدا" و "ئۆکۆپنایاپراڤیدا" بۆ سەربازان و مەلەوانەکان چاپ دەکرد. ئەو رۆژنامەیە، کە پڕ بوو لە بابەتی ووژێنەر دژی دەوڵەتی کاتی بە ئاشکرایی لە نێو ئەندامانی هێزە چەکدارەکاندا بڵاو دەکرانەوە.

هاوکات لەگەڵ ئەو چالاکیانەدا کێرێنسکی، کە پاش ساخکردنەوەی دەوڵەتی کاتی ببووە وەزیری جەنگ گەلاڵەی هێرشێکی بەربلاوی لە باشووری خۆرئاوادا ئامادە کرد بە پەسندکرانی ئەو گەلاڵەیە لە لایەن دەستەی بەڕێوەبەریی ناوەندیی ئەنجوومەنەکانەوە فەرمانی هێرشەکە بە ژەنەڕاڵ برۆسیلۆف راگەیەندرا. رۆژی یەکەمی ژووئیەی ساڵی 1917 هێرشەکە دەستی پێکرد و هێزەکانی روسیا لە حەوتووی یەکەمی شەڕدا هێندێ سەرکەوتنیان دەستەبەرکردن. پێشڕەویی ئەو هێزانە لە حەوتووی دووەمدا راگیران و لە حەوتووی سێیەمەوە هێرشی بەرامبەری ئەڵمانییەکان دستی پێکرد.

شکستی گەلاڵەکەی کرێنسکی شەپۆلێکی نارەزامەندیی لە نێو هێزە چەکدارەکاندا پێك هێنا و بۆلشەڤیکەکان بەو پێگەیەی، کە لە نێو سەربازانی پێترۆگراد و مەلەوانانی"کرۆنستاد"kronstadtداوەدەستیان هێنابوو بڕیاریان دا ئەو هەلە بقۆزنەوە. کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی بۆلشەڤیك دوانیوەڕۆی رۆژی پازدەی ژووئیە بە بێ لینین کۆبوونەوەی پێك هێنا و لە کۆتایی ئەو کۆبوونەوە دوورودرێژەدا بڕیاردرا خۆپێشاندان و رێپێوانی نوێ وەڕێبخرێتەوە و حیزبی بۆلشەڤیك خۆی بە فەرمی رێبەرایەتیی ئەو خۆپێشاندانانە وەئەستۆ بگرێ. راگەیاندنی پێوەندیدار بە وەڕێخستنی خۆپێشاندان ئامادە کراو بۆ چاپ ناردرایە رۆژنامەی پراڤیدا، بەڵام لە کات و ساتەکانی کۆتایی شەودا هەواڵیان دا، کە دەوڵەتی کاتی بە وەڕێخستنی خۆپێشاندان و بەشداریی سەربازان و مەلەوانانی زانیوە و بۆ بەرپەرچدانەوە و رووبەڕووبوونەوە لە بەرامبەریدا خۆی رێكخستووە.

کۆمیتەی ناوەندیی حیزب لە نیوەی شەوێڕا کۆبوونەوەیەکی دیکەی پێك هێناو لەبەر ئەوەی پێشبینی دەکرا دەستەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەنەکانیش پێش بە خۆپێشاندان بگرێ دواجار هاتنە سەر ئەوەی، کە خۆپێشاندان هەڵوەشێننەوە. راگەیەندراوی وەڕێخستنی خۆپێشاندانەکەیان لە دوایین ساتەکاندا لە ژێر چاپ هێنایە دەرێ و لاپەڕەی یەکەمی رۆژنامەی پراڤیدا جارێکی دیکەش بەشێکی بە بۆشی(سپی) بڵاو بۆوە.

بەڵام بەر لە راگەیاندنی هەڵوەشانەوەی خۆپیشاندان و بڵاوبوونەوەی رۆژنامەی پراڤیدا مەلەوانانی کرۆنستاد بە پێی بەرنامەی پێشوویان سەرلەبەیانیی رۆژی حەڤدەی ژووئیە لە ئیسکیلەکانی پیترۆگراد دابەزین و بەریزی رێکوپێك بەرەو ناوەندی حیزبی بۆلشەڤیك وەرێکەوتن.

وەرێکەوتنی هەزاران مەلەوان لە شەقامەکانی پیترۆگراد، دا و کۆبوونەوەیان لە بەردەم بارەگای حیزبی بۆلشەڤیکدا دیمەنی شاری گۆڕی. ئەگەری دەستپێکردنی راپەرینێکی چەکداری و رووخانی دەوڵەت ترس و دڵەخورپەیەکی خستە نێو پایتەختەوە. دەوڵەتی کاتی هێشتا هیچ دژکردەوەیەکی لە خۆی نەنواندبوو ڕێبەرانی حیزبی بۆلشەڤیکیش پاش هەڵوەشاندنەوەی بریاری خۆپیشاندان نەیاندەزانی لە بەرامبەر ئەو هەلومەرجەدا چ بکەن؟ چەند کەسێك لە رێبەرانی حیزب پێشنیاریان کرد، کە رای لینین بپرسن و یەکێك لە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب بە پەلە بەرەو نێڤۆلاوە رێکەوت بۆ ئەوەی رێنوێنیی لەو وەرگرن. لینین، کە بەوەی زانی خۆ خافڵاندنی بە رەوا نەزانی و پاش نیوەڕۆی رۆژی حەڤدەی ژووئیە گەڕایەوە پیترۆگراد .کاتێك لینین گەیشتەوە بەردەم بارەگای حیزبی بۆلشەڤیك نزیك بە بیستهەزارکەس، کە زۆربەیان مەلەوان بوون لە گۆڕەپانەکەی بەردەم حیزب کۆ ببوونەوە.

لینین، کە هێشتا بە جوانی لە مەسەلەکە ئاگادار نەکرابۆوە و نەیدەتوانی بریارێکی لێبڕاوانە بدات لە ئاخافتنێکدا، کە رووی قسەی لە مەلەوانەکان بوو جکە لە هێرشی راستەوخۆ بۆ سەر دەوڵەتی کاتی و رەخنەگرتنی ناراستەوخۆ لە رێبەرانی ئەنجوومەنەکان، شتێکی نوێی نەهێنایە گۆڕێ. ئەو نە داوای لە مەلەوانەکان کرد، کە درێژە بە خۆپێشاندانەکانیان بدەن و نە داوای لێکردن راپەڕن، چونکی دڵنیا نەبوو لەو هەلومەرجەدا شۆڕش سەر دەکەوێ. لەگەڵ ئەوەشدا لینین، کە ئامادە نەبوو وەها دەرفەتێك لە دەست بدا، یەکێك لە رێبەرانی بۆلشەڤیکیی بە ناوی "لوناچارسکی"، کە لە نێو مەلەوانەکاندا زۆر خۆشەویست بوو کردە بەرپرسی بەرێوەبردنی خۆپێشاندانەکان. لۆناچارسکی پاش وتەیەکی کورت لە پێشەوەی ریزی مەلەوانەکانەوە بەرەو کۆشکی "تورید" واتە بارەگای ئەنجوومەنەکان وەرێکەوت. لە سەر رێگەی ئەو رێپێوانە بە هەزاران کرێکار، کە زۆربەیان چەکدار بوون کەوتنە گەڵ خۆپێشاندەرەکانەوە، بەڵام خۆپێشاندانەکە لە بەر دەم کۆشکی تەڤریددا لەبەر ئەوەی، کە لەوەپێش بەرنامەی بۆ دانەرێژرابوو بێ ئاکام مایەوە.

پاش لێك بڵاوبوونی مەلەوانەکان ژمارەیەکی ئەندامانی هێزۆ پشتیوانی پیترۆگراد، کە لایەنگری بۆلشەڤیکەکان بوون گەیشتنە گۆڕەپانی بەردەم کۆشکی تەڤرید، بەڵام لەبەر ئەوەی، کە هیچ کەس لە رێبەرانی بۆلشەڤیکی لەوێ نەمابوون، کە رێبەرایەتییان بکەن پاش هێندێك هات و هاوار و چەند درووشمێکی شۆڕشگێرانە گۆڕەپانەکەیان بەجێ هێشت.

کاتژمێر حەوتی پاش نیوەڕۆ سێیەمین شەپۆلی خۆپێشاندانەکان، کە کرێکارانی کارخانەی گەورەی پۆتیلۆف بوون گەیشتنە مەیدان و نوێنەرەکانیان بە زۆرەملی چوونە نێو هۆڵی کۆنگرەوە. یەکێکیان، کە تفەنگێکی پێ بوو چووە پشت تریبوون و پاش تەقاندنی چەند فیشەکی هەوایی بۆ دامرکاندنەوەی قریوەقریوو و ئالۆزییەی، کە لە نێو نوێنەرانی سەرسووڕماودا هەبوو، دەستی کرد بە قسەکردن. چخیدزرێ، کە سەرۆکایەتیی کۆبوونەوەکەی لە ئەستۆ بوو بە لە سەر ە خۆییەوە گوێی بۆ قسەکانی راگرت و لە کۆتاییدا فەرمانی نووسراوی دەستەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەنی دایە دەستی، کە داوای لە کرێکاران دەکرد بە هێمنی بڵاوەی بکەن و بگەڕێنەوە سەر ماڵ و حاڵی خۆیان. چەکدارە قسەکەرەکە نەیدەزانی لە بەرانبەر ئەو فەرمانەدا چ دژکردەوەیەك بنوێنێ، کە هاوڕێکانی لە پشت تریبوونەکەوە کێشایانە خواری و لەکۆبوونەوەکە بردیانە دەرێ.

ئەوە دوایین قۆناغی سەرهەڵدانی مانگی ژووئیە بوو، کە بە بێ ئاکام کۆتایی پێهات، هۆکاری شکست و بێ‌ئاکام مانەوەشی ناشێلگیریی رێبەرانی بۆلشەڤیکی و یەك لەوان خودی لینین بوو لەو قۆناغەدا و هەروەها نەبوونی هاوئاهەنگی لە نێوان هێزگەلی بەشدار لەو بزاوتەدا، کە ئەویش لە بێبڕیاری و نەبوونی بەرنامەیەکی دارێژراو لە لایەن رێبەرایەتیی حیزبی بۆلشەڤیکەوە سەرچاوەی دەگرت. هەرچەند دواتر بۆ پاساوی ئەو گومان و بێبڕیارییە دەیانگوت، کە لەو کاتدا هەلومەرجەکان بۆ سەرکەوتنی شۆڕش لەبار نەبوون و هێزەکانی ژێر فەرمانی قەزاقەکان، کە لە بەرامبەر بۆلشەڤیکەکاندا راوەستابوون لەو کاتدا توانای سەرکوتی ئەو سەرهەڵدانەیان هەبوو. سەرهەڵدانی بێ‌ئاکامی ژووئیە دوو دەرەنجامی لێکەوتەوە: فەرمانی دەسبەسەرکرانی لینین و رێبەرانی حیزبی بۆلشەڤیك و گۆڕینی سەرۆك وەزیری دەوڵەتی کاتی.

لە رێکەوتی نۆزدەی ژووئیەدا دەوڵەتی کاتی فەرمانی دەستبەسەرکردنی لینین و زینۆویڤ و کامێنۆڤ و لۆناچارسکی و راسکۆڵنیکۆفی رێبەری مەلەوانانی سووری دەرکرد. تۆمەتەکەیان شێواندنی ریزەکانی سوپا و دنەدان بۆ راپەڕینی چەکداریی و وەرگرتنی یارمەتیی ماڵی لە دوژمن بوو. لینین، کە ئەو تۆمەتانەی خوێندنەوە بە ترۆتسکیی، کە ئەو کات پێوەندییەکی نزیکی لەگەڵ بۆلشەڤیکەکان ساز کردبوو گوت:"بەو تۆمەتانەوە تیرەبارانمان دەکەن"، بەڵام ترۆتسکی لە وەڵامی لینیندا گوتی:"من هیچ نیگەران نیم. دوژمنەکانمان ورە و هێزی پێویستیان بۆ وەها کارێك نییە."

ترۆتسکی حەقی بوو. دەوڵەتی کاتی تەنانەت لە سەر راوەدوونان و دەستبەسەرکردنی لینین و هاوڕێکانیشیدا لێبڕاو و سوور نەبوو. رۆژی بیست و یەکەمی ژووئیە پرێنس "لێورۆف" دەستی لە سەرۆکایەتیی دەوڵەتی کاتی کێشایەوە و کێرێنسکی لە جێگەی وی دانرا. بە دانانی

کێرینسـکی بـۆ سـەرۆکایەتیی دەوڵـەتی کـاتی، لیـنین، کـە پـاش دەرچـوونی فـەرمانی دەستبەسـەرکرانەکەی لـە لایـەن دەوڵـەتی کاتییـەوە، لـە مـاڵی کرێکارێـك بـە نـاوی "ئالیلیۆف"(خەزووری دوایی لینین) خۆی شاردبۆوە بڕیاری دا بە شێوەی کاتی لە روسیا بچێتە دەرێ. زینۆویڤیش لە ماڵەدا لەگەڵ لینین بوو و ئەندامانی حیزبی بۆلشەڤیك، کـە هێشـتا بـە ئازادی چالاکییان دەنواند بڕیاریان دا لە رێگەی کەسێکەوە بە ناوی "شـۆتمان"shotmsnلـە سنووری روسیا و فەنلاند بپەڕێننەوە. لینین و زینۆویێڤ بۆ پەڕینەوە لە سنوور قەلافەتی خۆیـان گۆڕی و جلوبەرگی کرێکارانیان پۆشی.

لینین ردێن و سمێڵی خۆی تاشین و کلاوگیسێکی نایە سەرە بێ تووکەکـەی و زینـۆویێڤ بـە پێچەوانەی ئەو ردێنی هێشتەوە و پرچە درێژەکەی کورت کـردەوە. هـەردووکیان بـە بەڵگـە و ناسنامەی تەزویر، بەبێ ئەوەی تووشی هیچ گرفت و کێشەیەك بن لە سنوور پەڕینـەوە. لیـنین لەگەڵ شۆتمان بەرەو هێلنیسکی وەڕێکەوت و زینۆویێڤ لە نزیکیی سنووری روسیا و فەنلاند لە ماڵی کرێکارێكدا مایەوە بۆ ئەوەی لە یەکەم دەرفەتدا بگەڕێتەوە روسیا.

لە هێلسینکی شۆتمان بە یارمەتیی یەکێك لە ئەندام پەرلمانەکانی فەنلاند رێکیخست، کـە لینین لە ماڵی سەرۆکی پۆلیسی هێلسینکی بمێنێتەوە. ئەوە متمانەپێکراوترین شوێن بـوو بـۆ خۆحەشاردانی راکردوویەك.

دوابەدوای راکردنی لینین و زینۆویێڤ و هەلاتنی رێبەرانی چالاك و هەڵسووڕی حیزبی بۆلشـەڤیك چالاکییەکانیان کەم بوونەوە و متمانە و پێگـەی حیـزبیش لـەرزۆك بـوو. لـەوەها هەلومـەرجێکی قەیراناوی و سەردەمی داکشانی بۆلشەڤیکەکاندا بوو، کە ترۆتسکی بە فـەرمی کەوتەگـەڵ حیزبـی بۆلشەڤیك و لەو بۆشاییەدا پێگەیەکی تایبەت بە خۆی لە حیزبدا وەدەست هێنا.

5

لە نێوەڕاستەکانی ژووئیەوە، کـە گەڵاڵـەی بۆلشـەڤیکەکان بـۆ بەدەسـتەوەگرتنی جڵـەوی دەسەڵات مایەپووچ دەرچوو و شکستی هێنـا، هـەتا سـێپتەمبەری 1917 پێگـەی حیزبـی بۆلشەڤیك رۆژبە رۆژ لاوازتر دەبوو و لینینیش، کە هەروا لە فەنلاند مابۆوە لە گەڕانەوەی بـۆ روسیا بێهیوا دەبوو، بـەڵام چـەند کردەوەیـەکی هەڵـەی کێرێنسـکی بـواری بـۆ گەڕانـەوەی دەسەڵاتی بۆلشەڤیکەکان خۆش کرد.

رۆژی سیهـەمی30 ژووئیـە کێرێنسـکی، ژەنـەراڵ "کۆرنیلـۆف"ی کـردە فەرمانـدەی تـەواوی هێزەکانی روسـیا. ژەنـەراڵ کۆرنیلـۆف پـاش تێکشـکانی مـەزنی بـەرەی باشـووری خۆرئـاوا کرایـە فەرماندەی هێزەکانی روسیا لەو بەرەیەدا و بە رەچاوکردنی دسیپلینی سەربازیی تونـدو ئیعـدامی ئـەو کەسانەی لە بەرەی شەڕ هەڵدەهاتن رەوشی شێواو و نالەباری ئەو بەرەیەی رێکوپێکتر کردبوو.

سەرەڕای ئەوەش باشترین تاریفێك، کە لێی کـراوە ئـەو رسـتەیەی ژەنـەراڵ برۆسـیلۆفی سەرۆکی ستادی سوپای روسیایە، کە گوتبووی:"کۆرنیلۆف دڵی شێر و مێشکی مەڕی هەیە."

گرینگترین تایبەتمەندیی کۆرنیلۆف، کە وای لە کێرێنسکی کرد بیکاتە فەرماندەی هـەموو هێزەکانی روسیا باوەڕی تۆخی ئەو بە دسیپلینی سەربازی بوو، کە لەو ماوە کورتەیدا، کە لـە بەرەی باشووری خۆرئاوا بوو ئاکامی باشی لێکەوتبۆوە.

کێرێنسکی و کۆرنیلۆف هەردووکیان لە سـەر ئـەو بـاوەڕە بـوون، کـە تێکچـوونی دسـیپلینی سەربازی لە ریزی پشتەوەی بەرە (جبهە)کە، و چـالاکیی سیاسـی لـە ریزەکـانی پێشـەوەی بـەرەدا توانای سەربازیی هێزەکانی روسیای دابەزاندووە و دەبێ ئەو رەوشە کۆتایی پێ بێ.

کۆرنیلۆف هاوکات لەگەڵ دانانی یاساو رێسای توندی سەربازی لـە بەرەکانـدا هاتـە سـەر ئەوەی، کە کۆتایی بەبوونی بۆلشەڤیکەکان لە نێو یەکە سـەربازییەکانی پێترۆگـرادا بـێنی و هەر بەو مەبەستەش رۆژی نـۆزدەی ئـووت چـەند لەشـکری سـوارکار و قـەزاقی لـە نزیکیـی پێترۆگراد دامەزراند بۆ ئەوەی، کە لە دەرفەتێکی لـەباردا بۆلشـەڤیکەکان سـەرکوت بکـات.

لەوهێنان و راگواستنانەدا کۆرنیلۆف بە سەرۆکی بنکەکەی خۆی گوتبوو:

"...ئیتر کاتی ئەوە هاتووە، کە مشووری ئەو سیخوڕە ئەڵمانییانە بخۆین. دەبێ تەواوی ئەو سیخوڕانە و لە سەرووی هەمووانەوە لینین ئیعدام بکرێ... ئەنجوومەنی کرێکاران و سەربازانیش دەبێ هەڵوەشێتەوە. سەربازان بۆیان نییە، کە جگە لە بڕیاری فەرماندەی خۆیان بە قسەی هیچ ڕێکخراوێکی تر بجووڵێنەوە... من ژەنەراڵ کریمۆف krimov دەکەمە فەرماندەی هێزەکانی پێترۆگراد و دڵنیاشم، کە ئەگەر پێویست بێ تەواوی ئەندامانی ئەنجوومەنی پێترۆگراد لەدار دەدەم."

کێرێنسکی بۆ ئەوەی، کە ڕەواییەکی پتر بداتە دەوڵەتی کاتی و دەسەڵاتی ئەنجوومەنەکان، کە زیاتر لە ژێر کاریگەریی بۆلشەڤیکەکاندا بوو کەم بکاتەوە کۆنفرانسێکی لە نوێنەرانی تەواوی گرووپ و حیزب و چین و ناوەندە جۆراوجۆرەکان پێك هێنا. لەو کۆنفرانسەدا، کە لە ڕۆژی بیست و هەشتەمی ئوتدا لە مۆسکۆ پێك هات 2400 کەس بەشدارییان تێدا کرد، کە نوێنەرانی هەر چوار خولی دۆماو کۆنگرەی نوێنەرانی ئەنجوومەنەکان و نوێنەرگەلێکی سوپا بوون. لە دەستەی بەڕێوەبەریی ناوەندیی ئەنجوومەنەکاندا نوێنەرانی بۆلشەڤیکی و دەستەیەك لە مەنشەڤیکەکان بە ڕێبەرایەتیی مارتۆف دژایەتیی پێکهاتنی ئەو کۆنفرانسەیان کرد، بەڵام زۆرینەیان پێشنیاری کێرێنسکییان قەبووڵ کرد.

ڕۆژی پێکهاتنی کۆنفرانسەکە لە مۆسکۆ بۆلشەڤیکەکان بە نیشانەی ناڕەزامەندی بە پێکهاتنی ئەو کۆنفرانسە مانیان گرت. ئەو مانگرتنە بە تەواوی سەرکەوتوو نەبوو، سەرەڕای ئەوەش زۆرینەی کرێکارانیش بەشدارییان تێدا کرد و بۆلشەڤیکەکان بۆ جارێکی دیکەش هێز و توانای خۆیانیان نواندەوە.

لە کۆنفرانسی مۆسکۆدا کێرێنسکی لە لێدوانێکدا باسی لە سەر کەوتنەکانی دەوڵەت لە سەقامگیرکردنی تەکووزی و لێبڕاوی بە مەبەستی پێشگرتن لە هەر چەشنە پیلانێکی"دەست وپێوەندەکانی دوژمن" کرد و ژەنەراڵ کۆرنیلۆف وێڕای باسکردن لە گرفتەکانی هێزە چەکدارەکان داوای کۆتاییهاتن بە چالاکیی سیاسی و گرووپ و دەستەبازی و هەڵوەشاندنەوەی کۆمیتەکانی سەربازان و سەقامگیرکردنی دسیپلینی سەربازی لە سوپادا کرد. کۆنفرانس پاش بیستنی چەند ئاخافتن و ڕاپۆرتی دیکە و پشتڕاستکردنەوەیان درێژەی بە کارەکانی خۆیدا، بەڵام وشیاربوونەوە و لە خەو ڕابوونی بۆلشەڤیکەکان لە بەرامبەر ئەگەری مەترسییەکان و وەئاگاهاتنەوەی لایەنگرانی دەوڵەت و کەسانی میانڕەو، کە بە خەیاڵی خاو و لە سەر قەول و بەڵێنەکانی کێرێنسکی لەمەڕ، سەرکەوتنەکانی دەوڵەت پاڵیان لێ دابۆوە تەنیا ئاکامێك بوو، کە لەو کۆنفرانسە وەرگیرا.

ڕۆژی سێیەمی سێپتەمبەر هێزەکانی ئـەڵمانیا بەنـدەری"ڕەیگا"یان گـرت و پایتــەختیان خستنە مەترسییەوە. کۆرنیلۆف خوازیاری بەڕێکردنی هێزەکانی خۆی بۆ پێترۆگراد و بەدەستەوە گرتنی کۆنترۆڵی هەموو هێزە یەربازییەکان بو و. کێرێنسکی، کە لە بەرزەفڕییەکانی کۆرنیلۆف دەترساو ترسی لە ژەنەراڵ کریمۆڤی فەرماندەی ناردراو بۆ پێترۆگرادیش بوو، ناردنی ئەو هێزانەی بۆ پایتەخت قەبووڵ نەکرد. کۆرنیلۆف، کە لە دژایەتیی کێرێنسکی لە سەر هاتنی هێزەکانی بۆ نێو پایتەخت تووڕە ببوو بە بێ گرینگیدان بە دەرەنجامی ئەو کارەی، کە دەیکا داوای دەست لە کار کێشانەوەی دەوڵەت و دامەزراندنی حکوومەتێکی سەربازیی کرد.

دژکردەوەی کێرێنسکی لە بەرامبەر ئـەو داوایـەدا چاوەڕوانن‌ەکراو بـوو. ڕۆژی نۆیـەمی سێپتەمبەر سەرۆکی دەوڵەتی کاتی کۆرنیلۆفی لە فەرمانـدەرێتیی گشـتیی هێزەکـانی ڕوسـیا خست و فەرمانی دا دەستبەجێ بگەڕێتەوە پێترۆگراد. کۆرنیلۆف ئەو فەرمانەی لە گوێ نەگرت و بە سەرۆکایەتیی هێزە سوارییەکانی خۆی بەرەو پێترۆگراد وەڕێ کەوت.

لێرەدا دەگەڕێینەوە سەر تاریفی ژەنەراڵ برۆسیلۆف لە کۆرنیلۆف، کە گوتبووی:" ئەو دڵـی شێر و مێشکی مەڕی هەیە." ئەگەر کۆرنیلۆف بە جێگەی " داوای دەست لەکار کێشـانە وی دەوڵەت"، کە خۆی بە واتای ئامادەبوونی دەوڵەت و هەموو هێزە شۆڕشگێڕەکان لە بەرامبــەر پلانەکەی ئەودا بوو بە بێ ڕاگەیاندنی پێش وەخت و کتوپڕ پایتەختی گرتبا، تووشی خۆڕاگریی و بەربەرەکانیی زۆر نەدەبوو و لەوانەش بوو دامــەزرانی حکوومــەتێکی ســەربازی لــەو کاتـدا ڕەوگە و ئاراستەی مێژووی گۆڕیبا و پێشی بەو گۆڕانانەی دوایی گرتبا، کە دامەزرانی یەکەمین حکوومەتی کۆمۆنیستیی لە جیهاندا لێ کەوتەوە.

نەك هــەر بۆلشــەڤیکەکان بــەڵکو تــەواوی ئــەو هێــزە چــەپیانەی، کــە دامــەزرانی حکوومەتێکی سەربازییان بە مەترسییەك بۆ سەرخۆیان دادەنا، لەو ڕۆژەوە، کە کۆرینلۆف داوای دەست لە کار کێشانەوەی دەوڵەت و دامەزرانی حکوومەتی سەربازیی کرد خۆیان بۆ بەرەوڕوو بوونەوە لەگەڵ ڕووداوگەلێك، کە لەوانە بوو بێنەپێش، ئامادە دەکـرد. هــەواڵی وەڕێکەوتنی هێزەکـانی کۆرنیلـۆف دەمودەسـت بــە دەوڵــەت و ئەنجوومــەنی نوێنــەرانی کرێکاران و سەربازانی پێترۆگراد گەیشت و بــەو ئامادەکارییانــەی، کــە لەمەوبــەر بــۆی کرابوو، تەواوی هێزەکان بۆ بەرەوڕوو بوونەوەی ئەو مەترسی‌یە دەسـت بـەکار بـوون: بـە دابەشینی چەك بەسەر کرێکاراندا یەکەمین یەکەکانی میلیشیا یان گاردی سوور پێکهاتن و سەربازانی سەر بە هێزە شۆڕشگێڕەکان لە شوێنە هەسـتیارەکان دامــەزران. کرێکـاران

هێی شەمەندەفەریان لە کار خست بۆ ئەوەی پێش بە راگواستن و گەیاندنی هێزەکانی کۆنیلۆف بۆ پێترۆگراد بگیردری و بەرێوەبەرانی تەلەفۆنخانەکانیش لە گەیاندنی فەرمان و تەلەگرافەکانی کۆرنیلۆف بە دەستی یەکە سەربازییەکانیتر خۆیان بوارد. کۆرنیلۆف، کە لەوەها هەلومەرجێکدا هیچ هیوایەکی بە سەرکەوتنی خۆی نەبوو لە هێرشکردنە سەر پێترۆگراد پەشیمان بۆوە و هێزەکانی ژێر دەستیشی پەرش و بڵاو بوون.

رۆژی دوازدەی سێپتەمبەر کێرێنسکی خۆی فەرماندەیی گشتیی هێزەکانی وەئەستۆ گرت و کۆرنیلۆف دەسبەسەر کرا. رۆژی چواردەی سێپتەمبەر بە فەرمی دامەزرانی رژێمی کۆماری لە روسیا راگەیەندرا، بەڵام پێگەی کێرێنسکی لە بەرامبەر بۆلشەڤیکەکان و هێزە چەپیەکانی دیکەدا تەواو لاواز و لەرزۆك ببوو، چونکی رووداوی کۆرنیلۆف ئاڵۆزییەکانی نێو هێزە چەکدارەکانی پتر کرد و کێرێنسکی وەکو فەرماندەی گشتیی هێزەکان بە کردەوە هێزێکی جێ متمانەی لەبەر دەستدا نەبوو. لە لایەکی دیکەوە بۆلشەڤیکەکان دیسان بووژانەوە و رۆژێك بەر لە راگەیاندنی کۆماری لە روسیا بۆ یەکەمین جار زۆرینەی ئەنجوومەنی کرێکاران و سەربازان دەنگیان دا بە بڕیارنامەی پێشنیار کراوی بۆلشەڤیکەکان.

لینین لە نامەیەکدا لە فەنلاندەوە، کە لە رێکەوتی 12ی سێپتەمبەر بۆ کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی بۆلشەڤیکی نووسیوە رووداوەکەی کۆرنیلۆفی بە خاڵێکی وەرچەرخان لە مێژووی روسیادا لە قەڵەم داوە و پێشنیاری بە هاورێکانی خۆی داوە، کە بە تاکتیکی خەباتیاندا دژی کێرێنسکی، بچنەوە و لە رواڵەتدا تەوژمی بەربەرەکانیێ لەگەڵ ئەو کەم کەنەوە. لینین لەو نامەیەدا جەخت دەکاتەوە لە سەر ئەوەی، کە هیچ گۆڕانێك بەسەر دوا ئامانجدا، کە رووخاندنی رژێمی کێرێنسکییە، نایە، بەڵام لە هەلومەرجی ئێستادا تەنیا بە لاوازکردن و رەخنەگرتن لە کەموکورتییەکانی دەوڵەت قایل دەبین هەتا هەلێکی لەبار بۆ وەشاندنی دوایین زەبر، دەرەخسیێ.

شکستی هەوڵەکانی کۆرنیلۆف بۆ بەدەستەوە گرتنی دەسەڵات، تۆڵە ئەستاندنەوە و کوشتاری سامناکی ئەفسەرانی سوپای روسیای لە هێندیێ شاراندا لیێ کەوتەوە و هۆکاری ئەو کوشتارانەش زیاتر بۆلشەڤیکەکان بوون. چۆنێتیی رووداوانی یەکێك لەو کوشتارە سامناکانە لە"ڤیبۆرگ" وێرای راپۆرتێك بۆ بەشی سەربازیی کۆمیتەی بەرێوەبەریی ئەنجوومەنەکان بەو جۆرە شیکراوەتەوە:"دیمەنی کوشتاری ئەفسەرانی ناوەندی سەربازیی ڤیبۆرگ زۆر سامناك بوو. سەرەتا سیێ ژەنەراڵ و سەرهەنگێکیان، کە لە لایەن کۆمیتەی سەربازییەوە دەسبەسەر کرابوون،

[illegible] راکـێش لــە گرتووخانەکـەیان هێنانــە دەرێ و بردیاننــە ســەر پردەکــە و پــاش تیرەبارانکردنیان فڕێیان دانە نێو چۆمەکەوە. یــازدە ئەفســەرەکەی دیکـەیان فــڕێ دانــە نێــو چۆمەکە و دواتر تیرەبارانیان کردن..."

بە گشتی بە ڕووداوی کۆرنیلۆف زەبرێکی کوشندەی لە سوپای روسیادا و ئەوەندە هێزەشـی لە نێو برد، کە بۆ بەربەرەکانێ لەگەڵ مەترسییە نێوخـۆیی و دەرەکییــەکان لەبەریـدا مــابوو. مۆرکی دژە شۆڕش درایە پاڵ تەواوی ئەفسەرانی پایەبەرز و فەرماندەکانی سوپا. سەربازان لـە ئەفسەرانی خۆیان وەرسووڕانەوە و کۆمیتە سەربازییەکانیش، کە ویستیان سەربازەکان کۆنترۆل بکەن نەیانتوانی دسیپلینی سەربازی بچەسپێنن. دەوڵەت بۆ ئەوەی بتوانێ هێــزە چـەکدارەکان بگرێتە ژێر کۆنترۆڵی خۆی چەند "کۆمیسێرێکی سەربازیی" بۆ بەشە جیا جیاکانی سوپا دیاری کرد، بەڵام شیرازەی کارەکان وەها لێك ترازابوو، کە ئــەوانیش هیچـیان لــە دەسـت نـەهات و ئەوەش ئەو شتە بوو، کە بۆلشەڤیکەکان دەیانویست.

هاوکات لەگەڵ بشێوی و ئاڵۆزی لە نێو هێزە چەکدارەکاندا، دەوڵەت ڕۆژی بیست و پێنجی نۆڤەمبەری بۆ بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنەکانی پەرلمانی دامەزرێنەران دیاریی کرد، بەڵام بـەر لـە پێکهاتنی ئەو پەرلمانە، کێرێنسکی بڕیاری دا، کـە کۆنفراسـێکی ئامادەکـاری پێکهـاتوو لـە نوێنەرانی حیزب و گرووپ و چینە جیاجیاکان بگرێ بـۆ ئـەوەی پێشــەکیی یاسـای بنـەڕەتیی کۆماری روسیا بنووسنەوە. بۆلشەڤیکەکان بە پیر داواکەی کێرینسکییەوە بۆ بەشداربوون لـەو پەرلمانەدا چوون، بەڵام کاتێك هەواڵی دۆڕاندنی بۆلشەڤیکەکان لەو پەرلمانەدا گەیشتە لینین لەو پەڕی تووڕەییدا نامەیەکی توندی بـۆ کۆمیتــەی ناوەنـدیی حیـزب نووسـی و بەشـداربوون لــە پەرلمانی کێرێنسکییدا بە خەیانەت ناو برد.

لینین بۆ کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی نووسی:" ئێوە نەك هەر نابێ لـەو شـانۆیەدا بەشـداری بکەن بەڵکو دەبێ بزاوتێکی گشتیی لە دژی وەڕێ بخەن، و ئەگەر پێویست بوو ئەو کۆنفرانسـە دیموکراتیکە گەمارۆ بدەن و ئەندامەکانی دەستبەسەر بکەن..."

بۆخارین، کە لەو کاتدا یەکێك بوو لە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبـی بۆلشــەڤیك دەڵێ:"ڕاوێژی زۆر توندی نامەکەی لینین هــەمووانی ڕاچـڵەکاند... لیـنین لــەو نامەیــەدا بــۆ یەکەمجار بە بێ سەرنجدان بە فەرمانەکانی ئەو، هەڕەشەی سزادانی لە ئێمــە کردبــوو. تــەواوی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی تەنانەت ئەوانەش، کە چاوبەستراوانە وەشوێن لینین کەوتبوون، بە ڕاوێژی توندی نامەکەی تووڕە بوون و بۆ یەکەمین جـار (و دوایـین جـار) کۆمیتــەی ناوەنـدیی

حیزب یەكدەنگ بیر و رای لیـنینی رەت كـردەوە و نامەكـەی ئـەوی بـە ئارشـیڤ ئەسـپارد. هەروەها ئەندامانی كۆمیتەی ناوەندی بڕیاریان دا، نێوەڕۆكی نامەكەی لینین ئاشكرا نـەكرێ و ئیتر ئەو رووداوە بۆ ماوەیەكی زۆر بە نهێنی مایەوە.

لینین دیسانیش زۆری نامە بۆ رێبەرانی حیزب لە پێترۆگراد و مۆسكۆ ناردن و ئەو جارەیان وردەكارییەكانی گەلاڵەی راپەڕینێكی گشتیی بۆ بەدەستەوە گرتنی دەسـەلات هێنایـە گـۆڕێ. لەو نامانەدا نووسرابوون:

" جا ئێستا، كە زۆرینەی ئەنجوومـەنی نوێنـەرانی كرێكـاران و سـەربازان لـە مۆسـكۆ و پێترۆگراد كەوتووەتە دەستی بۆلشەڤیكەكان شك و گومـان لـە بەدەسـتەوە گـرتنی دەسـەلاتی حكوومەتدا، پاساو هەڵناگرێ .

بۆ دەبێ هەر ئێستا هەنگاو بۆ بەدەستەوە گرتنی دەسەلات هەڵنەگرین؟

لەبەر ئەوەی كە ئەگەر زەمان تێپەڕی و كێرێنسـكی هێزەكـانی سـوپا رێـك‌بخاتـەوە ئـیتر شانسی سەركەوتنی ئێمە سەد ئەوەندە كەمتر دەبێتەوە...

ئێمە ناتوانین هەتا دامەزرانی پەرلمانی دامەزرێنەران راوەستین بە هیوای ئەوە بین، كە لـەو پەرلمانەدا ببین بە زۆرینە و لە رێگەی یاساوە بە دەسەلات بگەین.

هیچ شۆرشێك لەو جۆرە رێگەیانەوە بە ئاكام نەگەیشتووە. ئێمە دەبێ ئەوپەڕی كەڵك لـەو بارودۆخە شێواوەی ئێستاو نەبوونی رەزامەندیی گشتی بـۆ پـاوانكردنی دەسـەلات وەرگـرین و ئەگەر ئەو هەلە لە دەست بدەین مێژوو لێمـان خـۆش نـابێ... رەوشـی نێودەوڵـەتی و واژۆی پەیمانی نێوان بەریتانیا و ئەڵمانیاش بە قازانجی ئێمەیە، لەوەها هەلومەرجێكدا ئێمەش دەبـێ بە پێداگری و سووربوون لە سەری، دروشمی ئاشتی بدەین و خەڵكی لەشەڕ ماندووی هیوابڕاو لە سەركەوتن وەدووی خۆمان بدەین...

بەلام بەدەستەوەگرتنی دەسەلات لە رێگەی شۆڕشەوە خۆی هونەرێكە، كـە دەبـێ بـە لێزانـی و وردبینییەوە گەلالەكەی دارێژرێ، مەرجی یەكەم ئەوەیە، كە حەرەكەتەكە، كتوپڕ و لە نەكاودا بكرێ و هاوكات لە مۆسكۆ و پێترۆگرادا دەست پێ‌بكرێ. دووەم ئەوەی كە سات بە ساتی ئەو بەرنامەیـە گرینگیی خۆی هەیە و یەك جووڵەی هەڵە و كەمتەرخەمییەك لەوانەیە هـەموو ریسـەكان بكاتـەوە خوری... دەبێ ناوەندێكی كار راپەڕاندن بـۆ هاوئاهـەنگكردنی بەرنامـەكانی خۆتـان پێـك بێـنن و هێزەكانی خۆتان بۆ مەئموورییەتی دەسنیشانكراو و گرتنی شـوێنە هەسـتیارەكان دابـەش بەكـەن. دەبێ دەستبەسەركردنی ئەندامانی دەوڵەت و فەرماندەرانی سـوپا و گـرتنی قـەلاكانی سـەنپێتر و

سەرپۆل و گەمارۆی ئامفیتئاتری(هۆڵی شانۆ) ی ئالیکساندریسکی و دەسبەسەرداگرتنی ناوەندی تەلەفۆن، وەپێش هەموو کارەکان بخرێن. ناوەندی فەرماندەیی دەبێ لە سانترال تەلەفۆن دامەزرێن و لەو شوێنەوە لەگەڵ تەواوی کارخانە و ناوەندگەلی سەربازی و ئەو شوێنانەی، کە هێزەکانی ئێمەی تێدا دامەزراون لە پێوەندیی بەردەوامدا بن...

لەو رۆژانەدا، کە لینین بەو متمانەبەخۆییەوە بەمەبەستی بەدەستەوەگرتنی دەسەڵات، خەریکی دارشتنی گەڵاڵەی راپەرینێکی چەکدارانە بوو، دەوڵەتی کاتی ئامادەکاریی بۆ پێك هێنانی پەرلمانی دامەزراوانی دەکرد. رۆژی هەشتەمی ئۆکتۆبەر دەوڵەتی کاتی بۆ دوایین جار رێکخرایەوە و وەزیرگەلی سەر بە تەواوی حیزبە سۆسیالیست و لیبراڵەکان تێیدا بەشدار بوون، تەنیا بۆلشەڤیکەکان لە دەرەوەی کابینە و وەکو تاقانە هێزی رێکخراوی ئۆپۆزیسیۆنی دەوڵەت مابوونەوە.

ئەو رۆژەی کێرێنسکی دوایین گۆرانکارییەکانی لە کابینەکەی خۆیدا پێك هێنا بۆلشەڤیکەکان بە هەڵبژاردنی ترۆتسکی بۆ سەرۆکایەتیی ئەنجوومەنی کرێکاران و سەربازانی پێترۆگراد ملهوورییەکیان لە بەرامبەریدا نواند. کاتێك هەواڵی ئەو سەرکەوتنە بە لینین گەیشت بریاری دا خێرا بگەرێتەوە بۆ پێترۆگراد و داوای لە کۆمیتەی ناوەندیی حیزب کرد، کە بۆ گەرانەوەی بۆ روسیا، کاردروستایی پێویستی بۆ بکات.

بەڵام کۆمیتەی ناوەندی لەوەها هەلومەرجێکدا گەرانەوەی ئەوی بە قازانج نەزانی.

کێرێنسکی بریاری دا سەر لە نوێ کۆنگرەی نوێنەرانی ئەنجوومەنەکانی سەرانسەری روسیا بگرێتەوە و رۆڵی پەرلمانی کاتییان پێ بدات. لینین لە نامەیەکدا، لە رێکەوتی 12ی ئۆکتۆبەری1917 بۆ کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی بۆلشەڤیکی نووسی، کە چیتر چاوەرێی گیرانی ئەم کۆنگرەیە نەبن و هەتا زووە راپەرینێکی چەکداری وەرێبخەن. لینین لەو نامەیەدا پێی لە سەر ئەوە داگرتەوە، کە دەبێ لە پێشدا کێرێنسکی لە سەر کار لابەرین ئەوجار کۆنگرە بگرین.

لینین هەر لەو نامەیەدا دەنووسێ:" چەند حەوتوویەك سەبرگرتن بۆ پێکهاتنی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکان بەو هیوایەی کەببینە زۆرینە شتێکی مەسخەرە و گاڵتەجارە. ئێمە بۆمان نییە حەوتوویەك و تەنانەت تاقە ساتێکیش لە دەست بدەین." لینین ئەوجار هۆکار و لایەنەکانی سەرکەوتنی راپەرینی چەکدارانە شی دەکاتەوە و ئاوا لە سەر ی دەروا:

"بەو هۆیانەی خوارەوە سەرکەوتنی راپەڕینی چەکدارانە لە هەلومەرجی ئێستادا گەرەنتی دەکرێ: 1ـ ئێمە بەو هێزانەی لەبەردەستمان دان هاوکات دەتوانین لە سێ شوێنەوە هێرش بەرین و پێترۆگراد و مۆسکۆ و دەریای بالتیك ئەوا هێزەکانیان لەبەر دەستی ئێمە دان و لەگەڵ ئێمەن.2ـ دەتوانین در وشمگەلێکی وا هەڵگرین، کە خەڵك بەرەو لای ئێمە راکێشن بۆ وێنە دروشمی ئاشتیخوازانە یا دروشمگەلێکی لە گوێن: مەرگ و نەمان بۆ دەوڵەتێك، کە راپەڕینی وەرزێران لە دژی ئاغاوەتان سەرکوت دەکات.3ـ زۆرینەی خەڵك نارازین کەوابوو پشتیوانی ئێمەن.

4ـ رێکخراوی مەنشەڤیك و سۆسیالیستە شۆڕشگێڕەکان سەریان لێشێواوە و ناتوانن شان لە شانی ئێمە بدەن. 5ـ ئێمە توانای پێویستمان هەیە بۆ ئەوەی دەسبەسەر مۆسکۆدا بگرین و هەرەسی مۆسکۆ ورەی دەوڵەتی کاتی وا دەشکێنێ نەتوانێ بەرگری لە پێترۆگراد بکات. 6ـ لە پێترۆگراد ئێمە دەتوانین هەزاران کرێکار و سەرباز تەیار بکەین و دەسبەسەر کۆشکی زستانی و ناوەندی سوپا و تەلەگراف و تەلەفۆنخانە و چاپخانەکاندا بگرین. پاپۆڕی بالتیکیش بۆ گرتنی پێترۆگراد یارمەتیدەرمان دەبێ..."

لینین لە مانگی ئۆکتۆبەردا نامەکەی خۆی لە ژێر ناوی" ئاخۆ بۆلشەڤیکەکان دەتوانن حکوومەت بۆ خۆیان بپارێزن؟ " تەواو کرد. ئیتر بەدەستەوەگرتنی حکوومەت بە لای لینینەوە گرینگ نەبوو بەڵکو پاراستنەکەی گرینگ بوو.

بۆلشەڤیکەکان سەرەڕای گوشار و پێداگریی لینین نەیانتوانی بەر لە پێکهاتنی کۆنگرەی سەرانسەریی ئەنجوومەنەکانی روسیا، راپەڕینێکی چەکداری وەڕێ بخەن. کۆنگرە، کە ئەم جارەیان ناوی پەرلمانێکی بەرایی هەبوو رۆژی بیست و یەکەمی ئۆکتۆبەر کرایەوە. لە سەر پێداگریی لینین نوێنەرانی بۆلشەڤیکی پاش بەشداربوون لە ڕێوڕەسمی کردنەوەیدا بایکۆتیان کرد و پاش راگەیاندنی ئەو بابەتە لە لایەن ترۆتسکییەوە کۆبوونەوەکەیان بەجێ هێشت: ترۆتسکی لە قسەکانیدا لە زمانی نوێنەرانی بۆلشەڤیکەکانەوە گوتی:" گرتنی ئەو کۆبوونەوەیە پیلانێکە لە لایەن بۆرژۆوازییەوە بۆ لەباربردنی پەرلمانی دامەزرێنەران... ئێمەی بۆلشەڤیك ئامادە نیین هاوکاریی ئەو دەوڵەتە خەیانەتکارە بکەین..." قسەکانی ترۆتسکی هات و هەرایەکی سەیری خستە نێو کۆبوونەوەکەوە و ترۆتسکی بە دروشمی "بژی پەرلمانی دامەزرێنەران، کۆتایی بە قسەکانی خۆی هێنا.

لینین لە لایەکی دیکەشەوە راستەوخۆ پێوەندیی بە کۆمیتەکانی حیزبیی نێو هێزە چەکدارییەکانەوە(سەربازان) گرتبوو و بۆ وەڕێخستنی راپەڕینێکی چەکدارانە هانی دەدان. لە

نامەیەکدا بۆ سمیلگا smilgaی سەرۆکی کۆمیتەی ناوچەیی سەربازان، لینین پێدادەگرێتەوە:"ئەگەر بمانە وێ پشت بەو ئەنجوومەنە بێ هێز و دەسەڵات و بەو بڕیارنامە بێ گەرەنتییانە ببەستین دەیدۆڕێنین." و ئەوجار دەچێتە سەر روونکردنەوەی وردەکارییەکانی رێکخراوەیی یەکە سەربازییەکان و بزاوتی ئەو هێزانەی لە فەنلاند دەمەزرابوون و هێرشی پاپۆڕیی شەڕیی نێو بالتیك و وەکو فەرماندەیەکی سەربازی گەڵاڵەیەکی گشتی گەمارۆدانەکە و گرتنی پێترۆگراد دەخاتە روو.

لینین بە یارمەتیی کەسانی سمیلگا لە نێو سوپاو لە سەر شوێنی پاسەوانیی سنووری، رۆژی بیست و دووەم ی ئۆکتۆبەر لە سنوور پەڕییەوە و گەیشتەوە پێترۆگراد. رێبەرانی بۆلشەڤیك بە بیستنی هەواڵیبوونی لینین لە پێترۆگراد سەریان سووڕماو تەنیا پێشنیارێکی، کە دەیانتوانی لەو هەلومەرجەدا بە لینینی بکەن ئەوە بوو، کە جارێ خۆی دەرنەخاو بێجگە لە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب و بنەماڵەکەی با کەس نەزانێ لە پایتەختە.

6

لینین لەگەڵ گەیشتنەوەی بۆ پێترۆگراد کەوتە تەدارەکی وەڕێخستنی راپەڕینێکی چەکدارانە. رۆژی بیست و سێیەمی ئۆکتۆبەری 1917 کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی بۆلشەڤیك بە سەرۆکایەتیی لینین کۆبوونەوەیەکی گرت. لینین لەو کۆبوونەوەیەدا پێی لە سەر ئەوەداگرتەوە، کە نابێ چاوەڕێی پێکهاتنی پەرلمانی دامەزرێنەران بن، چونکی ئەو پێی وابوو لەبارترین هەلومەرج و دەرفەت لە رووی نێونەتەوەیی و نێوخۆییەوە بۆ راپەڕینێکی چەکدارانە رەخسابوو و هەرچەشنە خۆ خافڵاندنێك شانسی سەرکەوتن لە داهاتوودا کەم دەکاتەوە. هێندێك لە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی پێیان وابوو هێشتا توانای پێویستیان بۆ وەڕێخستنی راپەڕینێکی چەکدارانە نییە، بەڵام لینین لە وەڵامی ئەواندا بەڵگەی دێنایەوە، کە ئەگەر بۆلشەڤیکەکان لەو ئاڵۆزی و پشێوییەی ئێستاو لەو ئامادەییەی کرێکاران و سەربازان بۆ وەڕێخستنی راپەڕینێکی چەکدارانە کەڵك وەرنەگرن ئەوا حکوومەتی کێرێنسکی وردە وردە هێزەکانی و پێگە و کۆڵەکەکانی خۆی پتەوو و بە هێزتر دەکاتەوە و ئەگەری سەرکەوتنی شۆڕش بە تەواوی لە نێو دەچێ.

کۆبوونەوەکە هەتا بەیانیی خایاند و سەرەنجام زۆرینەی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب ملیان بۆ بۆچوونەکانی لینین راکێشا. ترۆتسکی لە بیرەوەرییەکانیدا ئاوا لە سەر ئەو کۆبوونەوەیە دەنووسێ:"کاتێك لینین دڵنیا بوو لەوەیکە زۆرینە لەگەڵی هاوڕایە لاپەڕەیەکی لە دەفتەری نووسینەوەی منداڵەکان لێکردەوە و لە سەر ی نووسیی(حیزب تەواوی هێزەکانی ژێر فەرمانی خۆی بانگهێشت دەکا بۆ وەڕێخستنی راپەڕینێکی چەکدارانە) و دەنگی بۆ وەرگرت. پێشنیارەکە بە زۆرینەی دەنگ، واتە بە دە دەنگ زیاترەوە لە بەرامبەر دوو دەنگی نارازیدا پەسند کراو لینین لەرێوە دەستی کرد بە دابەشینی ئەرك و بەرپرسیارەتییەکان و رێکخستنی راپەڕینێکی چەکدارانە."

چەند رۆژ دواتر لینین لە بڕیارنامەیەکدا بۆ کۆمیتەکانی حیزبی لە سەرانسەری روسیایدا نووسی:" خۆ خافڵاندن و وەدرەنگی خستنی دەستپێکردنی راپەڕینێکی چەکداری لەو هەلومەرجەدا جەنایەتە... زۆرینەی کرێکاران و هێزە چەکدارەکان لەگەڵ ئێمەن...هەلومەرجی تالەباری ژیان لە ئاواییەکاندا و گوشاری زۆر بۆ سەر وەرزێران رەوشێکی وای خوڵقاندووە، کە خەریکە دەتەقێتەوە... هەلومەرجی نێونەتەوەییش لە هەموو بارێکەوە لەبارە و ئەڵمانیاش لەبەردەم سەرهەڵدان و شۆڕش دایە.... ئەگەر ئێمە هەل و دەرفەت لە دەست نەدین و لە روسیادا دەسەڵات بەدەستەوە بگرین بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکان لە سەرانسەری جیهاندا سەردەکەون، ئەگینا هێزە ئیمپریالیستەکان لە سەرانسەری جیهاندا یە دژی ئێمە یەك دەگرن..."

لە لایەکی دیکەوە لینین دروشمگەلێکی بۆ هەڵفریواندنی کرێکاران و وەرزێران و چینی نێونجی و رۆشنبیران هێنایە گۆڕێ. درووشمەکانی بۆلشەڤیکەکان لە سەر وبەندی راپەڕیندا بە کورتی بریتی بوون لە: ئەگەر کێرێنسکی لێ بکەوی و بۆلشەڤیکەکان بێنە سەرکار، کارخانەکان دەدرێنە دەستی کرێکاران و زەوی و زار بەسەر وەرزێراندا دابەش دەکرێن و ئازادییە دیموکراتییەکان سەقامگیر دەبن و شەڕ کۆتایی پێ دێت و کەموکووڕییەکان تەواو دەبن.

لە بەرێوەبردنی راپەڕینە چەکدارییەکەدا ترۆتسکی رۆڵی یەکەمی لە سەر شان بوو. ئەو وەکو سەرۆکی ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازانی پێترۆگراد "کۆمیتەیەکی شۆڕشڤانی"ی لە بۆلشەڤیکەکانی ئەندامی ئەنجوومەن پێك هێنا و بۆ بەدەستەوە گرتنی دەسەڵات گەڵاڵەی کودەتایەکی لە پێترۆگراد دارشت. رۆژی پێنجەمی نۆڤەمبەر کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی بۆلشەڤیك یەکەمین مەکتەبی سیاسیی خۆی، کە حەوت کەسی ئەندام بوون هەڵبژارد. ئەرکی گشتیی ئەو دەفتەری سیاسییە چاوەڕەوانیکردن بوو، بەسەر بەرێوەچوونی پلانی راپەڕینە چەکدارییەکەدا، بەڵام

رابەرایەتیی راستەقینەی سەرهەڵدانەکە لە ئەستۆی کۆمیتەی سەربازیی شۆڕشگێڕیی بوو و بەر لە پێکهاتنی دەفتەری سیاسیی حیزب ئامادەکاریی بۆ ئیشەکە کردبوو.

رۆژی سێیەمی نۆڤەمبەر کۆمیتەی سەربازیی شۆڕشگێڕی، وردەکاریی گەڵاڵـەی راپەڕینـە چەکدارییەکەی دارِشت و لە هەرکام لـە نێـو یەکـە سـەربازییەکانی پێترۆگـراددا نوێنـەر یـان کۆمیسێرێکی دەستنیشان کرد بۆ ئەوەی فەرمانی کۆمیتە بە یەکەی پێوەندیدار رابگەیـەنێ و راپەڕینەکی رێکوپێك و هاوئاهەنگ رێك بخەن. بە هەموو یەکە سەربازییەکان راگەیەندرا، کـە لەمەو دوا تەنیا بە فەرمانی کۆمیتەی سەربازیی شۆڕشگێڕی بجووڵێنەوە و هەر فەرمانێکی تر دژە شۆڕش و بێ بنەمایە. لەگەڵ بەرِێوەچـوونی ئـەو فەرمانـە و سەرپێچـیی هێنـدێ یەکـەی سەربازیی پێترۆگراد لە بەرێوەبردنی فەرمانەکانی دەوڵەتی کاتی، تێکهەڵچوونی بۆلشەڤیکەکان و دەوڵەت بوو بە شتێکی ئاشکرا و جیددی.

رۆژی شەشەمی نۆڤەمبەر لیـنین لـە نامەیەکـدا بـۆ ئەنـدامانی کۆمیتـەی ناوەنـدنیی حیزبـی بۆلشەڤیکی نووسی:"گەڵاڵەی راپەڕینی چەکداریی دەبێ بەبێ ئەملاوئەولا هەر ئەمرۆ یان ئەمشـەو بەرێوە بچێ. ئەگەر ئێمە ئەمڕۆ دەست بەکار بین سەرکەوتنمان مسـۆگەرە، بـەڵام ئەگـەر بیخەینـە سبەی لەوانەیە هەمووشتێك بدۆڕێنین، و مێژوو قەت لەو هەڵە و خەمسارديیەمان خۆش نابێ.

پێکهاتنی کۆبوونەوەی ئەنجوومەنەکان لە رۆژی حەوتەمی نۆڤەمبەردا لەوانەیە کۆسـپێکی تازە بخاتە سەر رێگەی سەرکەوتنی راپەڕینە چەکدارییەکە. ئێمە نابێ چاوەڕوانی پێکهاتنی ئەو کۆبوونەوەیە و رای نوێنەرەکانی بین، ئێمە دەبێ بە تۆبزی قسەی خۆمان بەرینە سەر، نوێنەرانی کۆنگرەش پاش سەرکەوتنی راپەڕینەکە خۆیان وەدوومان دەکەون...

لیـنین لـە هەڵسـەنگاندنی هێزەکـان و سـەرکوتنی بۆلشـەڤیکەکاندا حـەقی بەدەسـت بـوو، تاقیکردنەوەی دەسەڵات لە مـەودای نێـوان سـێیەم هـەتا پێنجـەمی نۆڤەمبـەردا دەریخسـت، کـە دەوڵەتی کاتی لە پایتەخت هێزێکی کەمی لەبەر دەست دایە و ئەگەر بەسـەریدا بـدەن نـاتوانێ لـە شوێنەکانی دیکەوە داوای هێـزی یارمەتیـدەر بکـا. کۆمیتـەی سـەربازیی شۆڕشـگێڕی، لـە سـەر پێداگری و پێ چەقاندنی لیـنین رێکـەوتی شـەوی شەشـەمی نۆڤەمبـەر و سـەر لـە بـەیانیی رۆژی حەوتەمی نۆڤەمبەری بۆ بەرِێوەچوونی کۆدەتا و راپەڕینە چـەکدارییەکە دەستنیشـان کـرد. یەکـەم قۆناغ، گرتنی کۆشکی زستانی و دەسبەسەرکردنی ئەندامانی دەوڵەتی کاتی بوو، ئەگـەر هێزەکـانی کۆشك بەربەرەکانێیان کردبا هێزی دەریایی "ئاورۆرا" کۆشکی وەبەر تۆپ دەدا و ئـەو هێزانـەی لـە شوێنە سەربازییە قایمەکانی سەنپیتێر و سەنپۆل دامەزرابوون ئەوا هێرشیان دێنایە سەر کۆشك.

لە کۆبوونەوەی رۆژی شەشەمی نۆڤەمبەری کۆمیتەی سەربازیی شۆڕشگێڕیدا بڕیار درا، کە بەر لە هێرش بۆ سەر کۆشکی زستانی چەند نوێنەرێك لە لایەن کۆمیتەوە بنێردرێنە کۆشك و داوا لە ئەندامانی دەوڵەتی کاتی بکەن، کە خۆ بەدەستەوە بدەن و فەرمان بدەن هێزەکانی نێو کۆشك چەکەکانیان دانێن و بۆ ئەو فەرمانەش بیست دەقیقە کات دیاری بکەن. پاش تەواوبوونی کاتی دیاریکراو ئەگەر بەربەرەکانییەك کرابا ئەوا هێزی دەریایی ئاورۆوا کۆشکی تۆپباران دەکرد و مەلەوانەکان لە لێواری کۆشکەکە دادەبەزین و گاردی سوور هێرشی دەرکردە سەر کۆشك.

بەیانیێی رۆژی شەشەم کیرێنسکی رایگەیاند، کە زانیاریی باوەڕپێکراوی لە سەر پلانی وەرێخستنی راپەڕینێکی چەکداری لە لایەن لینین و بۆلشەڤیکەکانەوە، وەدەست هێناوە. ئەو بە نوێنەرانی حیزب و رێکخراوە سیاسییەکانی گوت، کە دەوڵەت خۆی بۆ بەرەوڕوو بوونەوە لەکەڵ ئەو پیلانە ریکخستووە، بەڵام بۆ نەهێشتنی ئەو مەترسییەی لە پێشمانە دەبێ تەواوی ئەو حیزب و لایەنە سیاسیانەی بۆلشەڤیك نین هاوکاریی دەوڵەت بکەن. کیرێنسکی داوای لە پەرلمانی کاتی، کە لە سەر وبەندی پێکهاتنی دووەمین کۆنگرەی ئەنجوومەنەکاندا خەریك بوو کۆتایی پێ بێ، کرد، کە لەو هەلومەرجە نالەبار و قەیراناوییەدا پشتیوانی لە دەوڵەت بکا.

بەڵام کیرێنسکی زۆر درەنگ وەخۆ کەوتبوو و سەرلە بەیانیی رۆژی حەوتەمی نۆڤەمبەر بەر لەوەی دەوڵەت بتوانێ خۆی بۆ بەرپەرچدانەوەی پیلانەکانی لینین ئامادە بکا شۆڕشی بۆلشەڤیکی لە پێترۆگراد دەستی پێکرد. لە یەکەمین قۆناغی هەڵمەتدا هێزەکانی گاردی سوور، ناوەندی تەلەفۆنخانە و و تەلەگراف و بینای پۆستە و دایرەکانی تری دەوڵەتیان گرت. چەکدارانی بۆلشەڤیکی هاوکات لەگەڵ ئەو هەڵمەتەدا، کۆشکی زستانی(بارەگای دەوڵەتی کاتی) و ناوەندی ناوچەیی سەربازیی پێترۆگرادیان گەمارۆدا و، ئاڵقەی گەمارۆ بە پێی بەرنامەی پێشبینی کراو هەر دەهات و بەرتەسکتر دەبۆوە. کیرێنسکی لەگەڵ دەستپێکردنی هەڵمەتی گاردی سوور و بەر لە گەمارۆدرانی کۆشکی زستانی خۆی گەیاندە ناوەندی ناوچەیی سەربازیی بۆ بەپەرچدانەوە و سەرکوتی راپەڕین بە دەستی هێزە وەفادارەکانی دەوڵەت، تەگبیر و رای بە ئەفسەرەکان دەکرد، بەڵام ئەفسەرەکان وریایان کردەوە لەوەی، کە هێزەکانی قەزاق خۆیان لەو کێشەیە بواردووە و باقی هێزە وەفادارەکانی دەوڵەتیش توانای سەرکوتکردنیان نییە. تەنیا هیوایەك، کە مابوو هێزەکانی دەرەوەی پێترۆگراد و یارمەتی وەرگرتن لەو هێزانە

بووبوو بە بەرێی بەرەکانی شەڕ کرابوون. کێرێنسکی بڕیاری دا، خۆی بازنەی گەمارۆ بشکێنی و بە مەبەستی چاوپێکەوتن لەگەڵ فەرماندەرانی هێزەکان لە پێترۆگراد وەدەرکەوێ. هەڵبەت ئەو کارە مەترسیی کوژران یا دەستبەسەرکرانی لە لایەن هێزە بۆلشەڤیکەکانەوە هەبوو، بەڵام کێرێنسکی هیچ رۆچنەی هیوایەکی بۆ نەمابۆوە. کێرێنسکی بە ماشێنێکی سەربازیی سەرئاولاّ بە نێو هێزە چەکدارەکانی بۆلشەڤیکیدا تێپەڕی. بۆلشەڤیکەکان وێڕای ئەوەی کە ناسیبووشیانەوە، بەڵام پێشیان نەگرت، چونکی پێیان وابوو هەڵاتنی کێرێنسکی دەبێتە هۆی ئەوەی کە دەوڵەت خێراتر هەرەس بێنێ و بڕووخێ.

لینین لە بەیانیی رۆژی حەوتەمی نۆڤەمبەرەوە لە حەشارگە هاتە دەرێ و لە سمۆلنی smolnyرێبەریی هەڵمەتی وەئەستۆ گرتبوو. مەبەستی لینین ئەوە بوو، کە هەتا دوانیوەڕۆی رۆژی حەوتەمی نۆڤەمبەر، کە قەرار بوو کۆبوونەوەکانی دووەمین کۆنگرەی سەرانسەریی ئەنجوومەنەکانی روسیا دەست بەکار بکا، کارەکان راپەڕیبێتن ونوێنەرانی کۆنگرە بەسەر "کاری لەکارترازاو"دا بکەون و هیچ چارەیەکیان جگە لە پشتڕاستکردنەوەی حکوومەتی نوێ نەبێ، بەڵام هەتا دوانیوەڕۆی ئەو رۆژە کۆشکی زستانی هێشتا نەگیرابوو و خۆی بەدەستەوە نەدابوو و وەزیرەکانی کێرێنسکی دەستبەسەر نەکرابوون. هێزەکانی پارێزەری کۆشکی زستانی هێشتا ئامادە بوون، کە بەرپەرچی هێرشەکانی بۆلشەڤیکەکان بدەنەوە، چونکی هێشتا هیوادار بوون بەوەی، کە هێزی یارمەتیدەر و پشتیوانیان دەگاتێ و دەتوانن شۆڕش تێکبشکێنن.

کاتژمێر حەوتی ئێوارێ لینین بڕیاری دا بەهەر نرخێکی بووە کارەکە تەواو بکاو داوای لە ترۆتسکی کرد، کە هێرش بۆ سەر کۆشکی زستانی رێکبخا. کۆمیتەی سەربازیی شۆڕشگێری، هەتا کاتژمێر هەشت، مۆڵەتی بە هێزە پارێزەرەکان دا، خۆیان بەدەستەوە بدەن. هێزەکانی پاراستنی کۆشك گوێیان بەو ئولتیماتۆمە نەدا و کاتژمێر هەشت هێرشی بۆلشەڤیکەکان لە هێزی دەریایی "ئاورۆرا"و لە شوێنە قایمەکانی سەنپۆل و سەنپیتێرەوە کۆشکیان دایە بەر رەهێڵەی تۆپ.

هێزەکانی پارێزەری کۆشك لە کاتژمێرێك زیاتر خۆیان رانەگرت و لەگەڵ خۆ بەدەستەوەدانی ئەوان، تەواوی وەزیرەکانی دەوڵەتی کاتی دەستبەسەر کران و لە دوو دەستەی لێك جویّدا لە دوو قەڵای سەربازیی سەنپۆل و سەنپیتێردا بەند کران.

کاتێك هەواڵی هەرەسی کۆشکی زستانی و دەستبەسەرکرانی ئەندامانی دەوڵەت گەیشتە سمۆلنی، لینین گوتی ئێستا کاتی ئەوە گەیشتووە، کە لە کۆبوونەوەی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکاندا بەشداری بکەین. نوێنەرانی کۆنگرە لە چەند کاتژمێر لەوە پێشەوە لە هۆڵی کۆنگرە

توببوونەوە و بە دڵەڕاوکێوە چاوەڕێی یەکلابوونەوەی ڕەوشەکە بوون. بەو ڕەوشەی هاتبووە پێشێ هیچ گومانێك لەوەدا نەبوو، کە زۆرینە دەکەوێتە دەستی بۆلشەڤیکەکان، چونکی هەمیشە ژمارەیەکی زۆر هەن، کە لەگەڵ دەسەڵات و هەلومەرجی ڕۆژ دەکەون و لەگەڵ سەرکەوتنی بۆلشەڤیکەکان و ڕووخانی حکوومەتی کێرێنسکی زۆربەی ئەوانەی، کە لە کاتی ئاساییدا لایەنگری دەوڵەتی کاتی بوون ئەو جارەیان ملیان بۆ دەسەڵاتی زاڵی ڕۆژ، واتە بۆلشەڤیکەکان رادەکێشا. کاتێك لینین هاتە نێو تەلاری کۆنگرەوە، دەنگی چەپڵە تەلاری وەلەرزین خست. نەك هەر بۆلشەڤیکەکان بەڵکو زۆربەی نوێنەرانی حیزب و لایەنە سیاسییەکانی دیکەش لەو هەست و کەفوکوڵ دەربڕینەدا بەشدار بوون و بگرە لە بۆلشەڤیکەکانیش توندتریان چەپڵە لێدەدا بۆ ئەوەی لە کاروانێ بەجێ نەمێنن و لە دلۆڤانیی دەسەڵاتدارە نوێیەکان بێبەش نەبن.

کاتێك لینین چووە پشت تریبوون دەربڕینی هەستی سرووشتی یان بەرژەوەندخوازانەی نوێنەران بە تەوژمتر بوو. لینین لە تەواوی ئەو ماوەیەدا دەستی لە گیرفانی نابوو و سەری بەردابۆوە و چاوەڕێی کۆتایی چەپڵەڕێزان بوو. بە ئاماژەی ژمارەیەك لە ڕێبەرانی بۆلشەڤیك، کە لە پشتەسەرییەوە ڕاوەستابوون چەپڵەڕێزان ڕاوەستاو لینین سەری هەڵێنا و بەو شێوەیە دەستی بە قسان کرد:

"هاورێیان، ئەمڕۆ شۆڕشی ڕوسیا بە ئاکام گەیشت و شۆڕشی کرێکاران و وەرزێران، کە زۆر جار بۆلشەڤیکەکان باسیان کردووە سەرکەوتووە.

مانای ئەو شۆڕشە چییە؟... ماناکەی ئەوەیە، کە لەمەو دوا حکوومەتێکمان دەبێ، کە لە نوێنەرانی تەواوی زەحمەتکێشان پێك هاتووە، دەوڵەتێکی شۆراییمان دەبێ، بە بێ ئەوەی کە بۆرژۆوایی بچووکترین ڕۆڵێکی تێیدا هەبێ. جەماوەری بێ بەش خۆیان دەوڵەتێکیان بۆ خۆیان دەبێ. مەکینەی حکوومەتیی پێشوو لە نێو دەچێ و بە جێگەی ئەو مەکینەیەکی نوێ لە سەر بنەمای ئەنجوومەنەکان (ئەنجوومەنەکان) پێك دێ. لەو ڕۆوە لاپەڕەیەکی نوێ لە مێژووی ڕوسیا هەڵدەدرێتەوە و شۆڕشی سێیەمی ئێمە پێشەکییەکە بۆ شۆڕشێکی جیهانی و سەرکەوتنی سۆسیالیزم.

ئێستا کاتی ئەوە هاتووە، کە ئێمە بە هۆگری و ماندوویی نەناسانە بینای یەکەمین حکوومەتی پرۆلتاریایی جیهان داڕێژین و نموونەیەك بۆ شۆڕشی پرۆلتاریایی لە جیهاندا دروست بکەین..."

بەو شێوەیە لینین بەوپەڕی لێزانییەوە حکوومەتی بۆلشەڤیکیی خۆی ناونا حکوومەتی ئەنجوومەنەکان و لە کۆنگرەی ئەنجوومەنەکان داوای نواند، کە مەبەستی ئەوان لە ڕاپەڕینی چەکدارانە ئەوە بووە، کە دەسەڵاتی حکوومەت بدەنە دەستی ئەنجوومەنەکان. بەو قسەیە ئەو بەشەش لە نوێنەرانی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکان، کە دوودڵ و دڕدۆنگ بوون لەوەیکە پشتیوانی لە حکوومەتی نوێ بکەن یان نەیکەن کەوتنە گەڵ لایەنگرانی دەسەڵاتدارە نوێ و کۆنگرەی ئەنجوومەنەکان بە کردەوە کەوتە دەستی لینین. لە کۆی نوێنەرانی کۆنگرە نزیکەی سەد کەسێك، کە لە دژبەرانی کۆن و ناسراوی بۆلشەڤیکەکان بوون پێکهاتنی کۆنگرەیان لە هەلومەرجی نائاسایی و لە ژێر گوشاری بۆلشەڤیکەکاندا بە شتێکی نایاسایی و بێ بایەخ دانا و کۆبوونەوەیان بە جێ هێشت، بەڵام بە هۆیبوونی زۆرینەی لایەنگران یا خوازیارانی بۆلشەڤیکەکان هەڵوێستەکەی ئەوان بێ ئاکام بوو و بە پێچەوانەوە شانسی هەرچەشنە بەربەرەکانێیەکی لەگەڵ بۆلشەڤیکەکان لەبار برد و کۆنگرەی بە تەواوی دایە دەستی ئەوان.

کۆبوونەوەی کۆنگرە هەتا کاتژمێر شەشی بەیانیی ڕۆژی هەشتەمی نۆڤەمبەر درێژەی کێشا قسەکەران یەك لە دوای یەك چوونە پشت تریبوون و هەرکام لەوی پێش خۆی خەستتر بە بەژن و باڵای شۆڕشی نوێ و ڕێبەرەکانی هەڵدەگوت. نوێنەرانی کۆنگرە لەوەیکە دەسەڵاتی حکوومەت دراوەتە دەست ئەنجوومەنمان واتە دەست خۆیان، شاد و بە کەیف بوون و لە بڕیارنامەیەکدا، کە هەر لەو کۆبوونەوەیەدا لە لایەن کۆنگرەوە پەسند کرا جەختی لە سەر ئەوە کرایەوەکە :" حکوومەتی ئەنجوومەنەکان ئاشتی بۆ وڵات بە دیاری دێنێ، زەوییەکان دەبەردەستی وەرزێران دەنێ و کارخانەکان دەداتە دەستی کرێکاران و سەربازخانەش بە سەربازان دەسپێرێ، کەموکووڕییەکان چارەسەر دەکا و بە خێرایی پەرلمانی دامەزرێنەران پێك دێنی و لە یاسای بنەڕەتیی نوێی وڵاتدا ڕێز لە مافی نەتەوەکان دەگرێ".

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

بەشی سێیەم

حکوومەتی لینین

رۆژی هەشـــتەمی نۆڤەمبـــەری ســـاڵی 1917 رۆژی دەســـتپێکی حکوومـــەتی بۆلشەڤیکییە لە روسیا. لینین پاش کۆتایی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکان سەر لـە بـەیانیی رۆژی هەشتەمی مارس چووە ماڵی یەکێك لە لایەنگرەکانی بۆ ئـەوەی پشـوویەك بـدا، بەڵام لە خۆشیی سەرکەوتن خەوی لێنەکەوت و لە سەر قەرەوێڵەکەی خۆی دەستی کـرد بە رێکـوپێککردنی یادداشـتگەلێك، کـە یەکـەمین بەرنامـەی بنـەڕەتیی حکوومـەتی کۆمۆنیستیی جیهانی لە خۆ دەگرت.

یەکەم کەسێك، کە بەیانیی ئەو رۆژە چاوی بە لینین کـەوت ترۆتسـکی بـوو. لیـنین باسـی بەرنامە و یادداشتەکانی خۆی بۆ کردەوە، کە بەر لە هەر شتێك دەبێ شێوەی حکوومەتی نوێ دیاری بکرێ و دەوڵەتێکی نوێ دەسەڵات بەدەستەوە بگرێ. لینین بە پێی قسـەکانی خـۆی لـە کۆنگرەی ئەنجوومەنەکاندا خوازیاری گۆڕانێکی بنەڕەتیی لە دەوڵەتـدا بـوو، بـەڵام ترۆتسـکی بەڵگەیهێنانەوە، کە گۆڕینی فۆرمی بنەڕەتیی دەوڵەت پێویستیی بە کـات و دەرفـەتی زۆرە و جارێ دەبێ بەرپرسی نوێ بۆ سەرۆکایەتیی وەزارەتخانە و رێکخراوە دەوڵەتییەکان دیاری بکرێن بۆ ئەوەی کاروبارەکان لێك نەترازێن. لیـنین گـوتی ئەنـدامانی دەوڵـەتی لانیکـەم نـابێ ئـەو ناووناوبانگانەی پێشوویان بەسەرەوە بێ، من لە ناوی وەزیـر بێـزارم. ترۆتسـکی گـوتی چـۆنە ناویان بنێین کۆمیسێر؟، بەڵام کۆمیسێرمان زۆرن. چۆنە پێیان بڵێین کۆمیسـێری بـاڵا؟ لیـنین گوتی خۆشیم لە نازناوی باڵاش نایە. ترۆتسکی گوتی کۆمیسـێری گـەل چـۆنە؟ لیـنین گـوتی خراپ نییە زۆریش باشە، ئەدی دەوڵەتەکەمان ناوبنێین چی؟"

ترۆتسکی پێشنیاری کرد، کە بە جێگەی دەوڵەت ناوی بنێن شورا(ئەنجوومەن).

لینین وشەکانی ریزکردن" ئەنجوومەنی کۆمیسێری گەل".. و گوتی زۆر باشە. هەر ئەو ناوە هەڵدەبژێرین، کە رەنگ و بۆنی شۆڕشگێڕیشی لێوە دێ.

ئەندامانی یەکەمین حکوومەتی بۆلشەڤیکی یا "ئەنجوومەنی کۆمیسێرەکانی گەل" هەتا رۆژی هەشتەمی نۆڤەمبەر دیاری کران و ئەرك و بەرپرسیارەتییەکانی ئەو حکوومەتە لە کۆبوونەوەی هەشتەمی نۆڤەمبەری کۆنگرەی ئەنجوومەنەکاندا بەو شێوەیە پەسند کران:

کۆنگرەی سەرانسەریی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازان و وەرزێران رایدەگەیەنێ کە: هەتا پەرلمانی دامەزرێنەران پێك دێ و ئەو رێوشوێنانەی یاسای بنەڕەتی دیارییان دەکا دەوڵەتێکی کاتیی کرێکاران و وەرزێران بە ناوی "ئەنجوومەنی کۆمیسێرەکانی گەل" بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری وڵات دادەمەزرێ. بەڕێوەبەریی بەشە جۆراوجۆرەکانی نێوخۆی وڵات لە ئەستۆی کۆمیسێرە پێوەندیدارەکان دەبێ ئەندامانی ئەو کۆمیسێرانەش، کە بە یارمەتیی کۆمیتە و رێکخراوە کرێکاری و وەرزێری و سەربازییەکان هەڵدەبژێردرێن لە سەریانە لە ژێر چاوەدێریی بەرپرسانی پێوەندیداردا ئەو بەرنامانە بەڕێوەبەرن، کە کۆنگرە دایڕشتوون.

سەرۆکی گشتیی کۆمیسارپای گەل، کە لە لایەن کۆنگرەوە دیاری دەکرێ لە رێکخستنی کاروبارەکاندا تەواو سەربەست و دەست ئاوەڵایە. کۆنگرەی نوێنەرانی ئەنجوومەنەکانی کرێکاران و سەربازان و وەرزێران و دەستەی بەڕێوەبەرییەکەی مافی چاوەدێریی بەسەر کاروباری ئەنجوومەنی کۆمیسارپای گەل و گۆڕینی ئەندامەکانی هەیە.

سەرۆك و ئەندامانی یەکەمین ئەنجوومەنی کۆمیسارپای گەل بەو شێوەیەی خوارەوە دیاری دەکرێن:

سەرۆکی ئەنجوومەنی کۆمیسارپای گەل_ڤیلادیمیر ئۆلیانۆف(لینین)
کۆمیسێری کاروباری نێوخۆ_ریکۆڤ
کۆمیسێری کاروباری دەرەوە_رۆنشتاین(ترۆتسکی)
کۆمیسێری کاروباری کشتوکاڵ_میلیوتین
کۆمیسێری کاروباری کرێکاری_شلیپانیکۆڤ
کۆمیسێری بازرگانی و پیشەسازی_نۆگین
کۆمیسێری پەروەردە_لۆناچارسکی
کۆمیسێری کاروباری ئابووری و دارایی_ سێتپانۆڤ

کۆمیسێری دادوەری_ ئۆپۆکۆڤ
کۆمیسێری خزمەتگوزاری_تیۆدۆرۆڤیچ
کۆمیسێری پۆستە و پێوەندییەکان_ئادیلۆڤ
کۆمیسێری کاروباری نەتەوەکان_جۆگاشڤیللی(ستالین)

جارێ بۆ بەڕێوەبەریی کاوباری سوپاو هێزی دەریایی کۆمیتەیەکی سێ کەسی لە(ئانتۆنۆڤ - ئۆسنکۆ_ کریلنکۆ و دیبنکۆ) پێکدێ، کە بەشێوەی هاوبەش ئەرکەکانی کۆمیسارپای شەڕ بەڕێوە دەبەن.

لینین پاش بەدەستەوە گرتنی دەسەلات و پێك هێنانی دەولەت زۆری گرینگی بە کرنگرەی ئەنجوومەنەکان نەدەداو تەنانەت لە سەر گرنگترین پرسی رۆژی روسیاش، واتە مەسەلەی شەڕ بە بێ راوێژکردن لەگەل کۆنگرە خۆی هاتە مەیدان.

راوێژکارانی نزیکی لینین لە کاروباری سەربازی و مەسەلەی شەڕدا، بێجگە لە کریلێنکۆ، کە سەرۆکایەتیی کۆمیتەی کۆمیسارپای شەڕی لە ئەستۆ بوو ستالین و ترۆتسکیش بوون. یەکەمین هەنگاو سەبارەت بە شەڕ دەرکردنی فەرمانێك بوو بۆ هێزەکانی روسیا لە بەرەکاندا، کە هەول بدەن پێوەندییەکی دۆستانە لەگەل هێزە ئەلمانییەکاندا بگرن و بە ناردنی نوێنەرگەلێك بۆ دانوستان لەگەلیان، حالەتێکی تەواوکردنی دوژمنایەتی دروست بکەن، بەلام گرفتی کار لەوەدا بوو، کە هێشتا هێندێك لە ئەفسەران و ژەنەرالە روسییەکان لە بەرەکانی شەڕدا لە بەڕێوەبردنی فەرمانەکانی حکوومەتی نوێ، دڕدۆنگ بوون و لە دەربڕینی وەفاداری بۆ دەولەتی نوێ خۆیان دەبوارد. ترۆتسکی وێڕای ئەوەی کە لە پلەی کۆمیسێریی کار وباری دەرەوەدا بەرپرسیارەتییەکی راستەخۆی لە کاروباری سەربازییدا لە ئەستۆ نەبوو لە فەرمانێکدا داوای لە سەر بازە روسییەکان کرد، کە ژەنەرالە دژە ئاشتییەکان و " دژە شۆڕشەکان" قۆلبەست بکەن و خۆیان بە پێك هێنانی کۆمیتەی فەرماندەیی لە سەر بازان و ئەفسەرە وەفادارەکانی شۆڕش جلەوی کارەکان بەدەستەوە بگرن.

شەوی بیست و دووەم ی نۆڤەمبەر لینین و ستالین بە هێلی راستەوخۆی تەلەفۆنی بێ تەل لەگەل ژەنەرال دووخۆنینDukhoninی سەرۆکی بنکەی سوپای روسیا پێوەندییان گرت و فەرمانیان پێدا بە خێرایی کۆتایی بە هەلمەتی سەربازی بێنی و لەگەل ئەلمانییەکان دەست

تکا بە دانوستانی کۆتاییهێنان بە دوژمنایەتی. ستالین لە یادداشتەکانیدا ئاوا باسی ئەو رووداوە دەکا:"ئێمە زۆر بە توندی لەگەڵ ژەنەراڵ دووخۆنین قسەمان کرد. دووخۆنین جوابی فەرمانەکانی سەرۆکی ئەنجوومەنی کۆمیسارپای گەلی نەدایەوە و بەرێوەی نەبردن و لینین بە تووڕەییەوە، کە بەدەگمەن لە روخساریدا بەدیم کردبوو گوتی ئیتر بە بێ ئەملاوئەولا دەبێ مشووری ئەو ژەنەراڵە بخۆین..."

رۆژی دواتر کریلێنکۆ بە سەرۆکایەتیی هێزێکی سەربازیی پێکهاتوو لە گاردی سوور و مەلەوانانی بۆلشەڤیکی، بەرەو "مۆگلیڤ" ی ناوەندی بنکەی سوپایی دووخۆنین وەڕێکەوتن و فەرمانەکانی ئەنجوومەنی کۆمیسارپای گەلیان بە نووسراو پێڕاگەیاند. دووخۆنین دیسانیش ملی رانەکێشا. کریلێنکۆ لە نووسینگەی ژەنەراڵ هاتە دەرێ و پاش سەعاتێك دووخۆنین و ئەفسەرەکانی بنکەکەی لە لایەن گاردەسوورەکان و سەربازە دنەدراوەکانەوە درانە بەر فیشەك و سەرنێزە و بە شێوەیەکی سامناك کوژران.

پاش کوژرانی دووخۆنین و ئەفسەرانی بنکەکەی، کریلێنکۆ خۆی فەرماندەیی هێزەکانی وەئەستۆ گرت و نوێنەرگەلێکی بە مەبەستی دانوستانی بەرایی و کۆتاییهێنان بە دوژمنایەتی نادرە ناوەندی هێزەکانی ئەڵمانیا. رۆژی بیست و حەوتەمی نۆڤەمبەر فەرماندەیی گشتیی هێزەکانی ئەڵمانیا لە"برێست_لتۆسك" رەزامەندیی خۆی بۆ دەستپێکردنی دانوستانەکان دەربڕی. ئەو وەفدی نوێنەرایەتییەی، کە بۆ دانوستانی ئاشتی چوونە برێست لیێتۆسك، پێك هاتبوو لە کارناسی سەربازی و ژمارەیەك کرێکار و مەلەوان و سەربازی سادە و وەرزێر و ژنێکیش، کە زیاتر بە مەبەستی کەڵکوەرگرتنی هەڵبژێردرابوون. سەرۆکایەتیی یەکەمین وەفدی نوێنەرایەتیی دانوستانەکانی ئاشتی لە ئەستۆی "جۆفێ" بوو و لینن بەر لە وەڕێکەوتنی وەفدەکە بۆ برێست لیێتۆسك فەرمانی پێدا، کە بەهەر نرخێك بووە لەگەڵ ئەڵمانییەکان رێك بکەوێ.

ناساندنی حکوومەتی نوێی روسیا، کە تەنیا بۆلشەڤیکەکان تێیدا بەشدار بوون بۆ لایەنەکانی دیکە چاوەڕواننەکراو بوو، چونکی لە دوایین رۆژەکانی حکوومەتی کێرێنسکیدا هێندی دانوستان و رێککەوتن لە نێوان بۆلشەڤیکەکان و مەنشەڤیکەکان و سۆسیالیستە شۆڕشگێڕەکاندا بە مەبەستی پێك هێنانی حکوومەتێکی یەکگرتوو لە ئارادا بوو. کامێنۆڤ، کە لەو دانوستانانەدا رۆڵی یەکەمی دەگێڕاو خۆیشی باوەڕی بە پێکهاتنی حکوومەتێکی یەکگرتوو بە بەشداریی تەواوی هێزە چەپ و شۆڕشگێڕەکان بوو، بەر لە ناساندنی دەوڵەتی نوێ یا ئەنجوومەنی کۆمیسارپای گەل وەکو سەرۆکی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکان هەڵبژێردرابوو و

[illegible]ەرێکی هیوادەر بوو بۆ نوێنەرانی لایەنە غەیرە بۆلشەڤیکەکان، بەڵام لینین ئامادەی بەجێهێنانی بەڵێنەکانی رابردوو نەبوو و رێگەی بە هیچکام لە رێبەرانی حیزب و لایەنە سیاسییەکانی دیکە نەدا بێنە نێو دەوڵەتەکەیەوە.

تاکڕەویی لینین و گرینگی نەدانی بە باوەڕ وبیر وبۆچوونەکانی رێبەرانی دیکەی بۆلشەڤیک هەر لە یەکەمین حەوتووەکانی حکوومەتەکەی ئەودا کۆمەڵێك ناکۆکیی خستە نێو بۆلشەڤیکەکانەوە و نزیکترین دۆست و هاوکارانی لینین لە سەر ئەوەی، کە ئەو لە حکوومەتدا هیچ بەشێکی بە حیزب و لایەنە سیاسییەکانی دیکە نەدەدا راشکاوانە دەستیان کرد بە رەخنەگرتن.

یەکێك لەو رەخنەگرانە ماکسیمگۆرکیی نووسەری ناودار بوو، کە لە رۆژنامەکەی خۆیدا بە ناوی نۆڤایا ژیزین نووسیی:

هێندێ کەسی نابەرپرسیاری ئاژاوەگێڕ و دڵکوێری دەمارگرژ بە ناوی "شۆڕشی کۆمەڵایەتی"یەوە ئێمە بەرەو رێگەیەك دەبەن، کە جگە لە پشێوی و کاولکردن و لەناوبردنی پرۆلتاریا و شۆڕش هیچی دیکەی لێناکەوێتەوە.

چینی کرێکار ناتوانێ ئیزن بە لینین و دەست وپێوەندەکانی بدەن، کە بە خوێنی ئەوان و بە نرخی تەواوی ئەو شتانەی، کە بە خەباتی رابردوو بەدەستیان هێناوە شێوەی حکوومەتێك ئەزموون بکەن، کە سەرەنجام و داهاتووەکەی لەکەس دیار و روون نییە.چینی کرێکار نابێ ئیزن بدات بە کۆمەڵێك کەسی شێت و کێشەخولقێن، کە بە ناوی ئەوان و بە ناوی پاراستنی بەرژەوەندییەکانی ئەوان جەنایەتگەلێك بخولقێنن، کە نەك هەر لینین و لایەنگرەکانی بەڵکو تەواوی کرێکارانی روسیا دەبێ رۆژێك تاوانەکەی بدەنەوە.

هاوکات لەگەڵ ئەو وتارە توندەی ماکسیمگۆرکی، کە بەرایی تۆران و دابڕانی ئەو بوو لە لینین، چەند کەس لە رێبەرانی بۆلشەڤیکیش بە نیشانەی نارەزایەتی دەربڕین بە سیاسەتی توند و سەرەڕۆیانەی لینین دەستیان لەو پۆستانە کێشایەوە، کە وەئەستۆیان گرتبوون، کە ناودارترینیان کامێنۆڤ و رێکۆف بوون، کە یەکەمیان دەستی لە سەرۆکایەتیی وەفدی بەرێوەبەریی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکان و دووەم یان دەستی لە کۆمیسێریی کاروباری نێوخۆیی هەڵگرت، کە گرینگترین پۆستی کابینەی لینین بوون.

بەڵام هیچکام لەو دەست لەکار کێشانەوە و نارەزایەتی دەربڕینانە نەبوونە هۆی گەڕانەوەی لینین لەو رێگەیەی گرتبوویە بەر. ئەو بەوپەڕی لە سەرەخۆییەوە دەست لەکار کێشانەوەی کامێنۆڤی وەرگرت، کە لە تەواوی سەردەمی تاراوگەدا و دواتریش یەکێك بوو

لە نزیکترین دۆست و هاوکارەکانی، و سوردۆلۆفی لەجێگەی ئەو کردە سەرۆکی وەفدی بەڕێوەبەریی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکان و پێشنیاری پێکرد کە وەکو کامێنۆڤ مەیدان نەدا بە نوێنەرانی حیزب و لایەنە نابۆلشەڤیکەکان.

یەکێك لە گرفتە گەورەکانی لینین لە سەرەتای حکوومەتەوە مەسەلەی ئابووری و دابینکردنی گۆژمەی دەوڵەت بوو. دەسبەسەرداگرتن و زەوتکردنی مال و سامانی خەڵك تەواو وەبرەو کەوتبوو، بەڵام ئەوانە خەرج و موخاریجی دەوڵەتیان پێ دابین نەدەبوو. دەبوایە دەستیان بە بانکەکان راگەیشتبا و خەرج و موخاریجی دەوڵەتیان لە خەزێنە و پاشەکەوتی بانکەکان دابین کردبا.

ئەو رۆژەی لینین دەسەڵاتی بەدەستەوە گرت پێترۆگراد بیست و هەشت بانکی تێدا بوو. ئەو بانکانە لە باری یاساییەوە سەر بە بانکی ناوەندی و خەزێنەداریی گشتی بوون و دانی هەرچەشنە دراوێك بە دەوڵەت و دامەزراوە دەوڵەتییەکان پێویستیی بە رەزامەندیی بانکی دەوڵەتی و خەزێنەداریی گشتی بوو.

فەرمانبەرانی بانکی دەوڵەتی و خەزێنەداریی گشتی لە جەنگەی ئاڵوگۆڕی کتوپڕی حکوومەتدا دەستیان لە کار کێشایەوە بۆ ئەوەی ناچار نەبن دارایی دەوڵەت بدەنە دەستی دەسەڵاتدارانی نوێ، چونکی لە یاساییبوونی ئەو گۆڕانکارییانە و بەردەوامیی تازە بەدەسەڵات گەیشتووان دڵنیا نەبوون. لینین خوازیاری ئەوە بوو، کە ئەو کارە خێرا راپەڕێنن و بانکەکان بگرن و هەرچی تێیان دایە زەوتی بکەن، بەڵام سپانۆف یەکەمین کۆمیسێری دارایی لینین ملی بۆ ئەو کارە رانەکێشاو کاتێك لینین، مێنژینسکیmenzhinski ی، کە هیچ پسپۆڕییەکی لە بواری ئابووریدا نەبوو کردە کۆمیسێری دارایی و کاتێك مێنژینسکی خۆی باسی لەوە کرد، کە توانایی بەڕێوەبردنی ئەو کارەی نییە لینین لە وەڵامدا گوتی ئەو کارە پسپۆڕیی ناوێ، تەنیا ئازایەتی و ورەی پێویستە.

لینین (بۆنچ_برونیڤیچ)ی راسپارد، کە لە کاروباری ماڵی و داراییدا یارمەتیدەر و ڕێ-پێشاندەری مێنژێنسکی بی و بۆنچ برونیڤیچ گەڵاڵەی بە دەوڵەتیکردن یا نیشتیمانیکردنی تەواوی بانکەکانی دارشت و وایان دانا، کە لە رۆژی راگەیاندنی ئەو گەڵاڵەیەدا دەسبەسەر بانکەکاندا بگرن و بەڕێوەبەرەکانیان دەستبەسەر بکەن و بەڕێوەبەری نوێیان بۆ دانێن. ژمارەی ئەو کەسانەی، کە کورتە زانیارییەکیان لە سەر کاروباری ئابووری و بانکی هەبێ زۆر کەم بوون و هەر بۆیەش لە بەڕێوەبەرە دەستبەسەرکراوەکان ئەو کەسانەی ئامادە بوون،

بە هاوکاریی حکوومەتی نویٚ بکەن و بیٚ ئەملاوئەولا فەرمانەکانی دەوڵەت جیٚبەجیٚ بکەن دیسان کاریان پیٚ ئەسپاردنەوە.

لەگەڵ کۆنترۆڵی بانکەکان لە لایەن دەوڵەتەوە، دراو هەڵگرتن لە حسیٚبە بانکییەکان پەیڕەویی لە یاسا و ڕیٚسایەکی نویٚ کرد و بۆ پیٚشگرتن لە هیٚرشی خەڵك بۆ وەرگرتنەوەی ئەسپاردە بانکییەکانیان، هەڵگرتنی دراو لە حسیٚبە تایبەتییەکان بەرتەسك کرایەوە لە مانگیٚ هەزار و پیٚنجسەد رۆبڵ. هەڵبەت ئەو پوانە تەنیا بۆ کەسانی ئاسایی و ئەویش بۆ ماوەیەکی کورت بوو. بۆ ئەو کەسانەی، کە بە دژە شۆڕش ناسرابوون (و دیارە ئەو نیٚوە تەنیا دەوڵەمەندەکانی دەگرتەوە) حسیٚبەکانیان دەبەستران و دراوەکانیان دەدرایە دەوڵەت.

2

یەکیٚك لە سەرەتاییترین هەنگاوەکانی حکوومەتی بۆلشەڤیکی بەرتەسككردنەوەی ئازادییەکانی چاپەمەنی بوو. رۆژی دەی نۆڤەمبەری 1917 واتە دوو رۆژ پاش دامەزرانی حکوومەتی نویٚ ئەنجوومەنی کۆمیسارییای گەل بەدەرکردنی فەرمانیٚك کۆمەڵە یاسایەکی بۆ بەرتەسككردنەوەی چاپەمەنییەکان پەسند کرد، بەڵام وێڕای راگەیاندنی ئەو یاساگەلە جەخت کرایەوە، کە ئەو بەرتەسككردنەوانە کاتین و دوابەدوای سەقامگیربوونی حکوومەتی نویٚ و ئاسایی بوونەوەی رەوشەکە ئازادیی چاپەمەنی و بلاٚڤۆك دابین دەکریٚ.

بەڵام ئەو بەرتەسك کرانەوەیە نەك کاتی نەبوون بەڵکو رۆژ لەگەڵ رۆژ بەرتەسكتر کرانەوە و زیاتر بەرەو گرژی چوون و پانتایی چالاکیی چاپەمەنیی نابۆلشەڤیکی (و دواتریش بۆ هیٚندیٚ چاپەمەنیی سەر بە بۆلشەڤیکەکانیش، کە دەیانویٚرا چووکە رەخنەیەك لە بارودۆخی نالەبار بگرن) وردە وردە بەرتەسكتر بۆوە هەتا ئەو جیٚگەیەی، کە یەك لە دوای یەکتر ناچار کران دابخریٚن.

یەکەمینی ئەو رۆژنامانەی، کە پیٚش بە بلاٚوبوونەوەیان گیرا بلاٚڤۆکە سەربەخۆ و لیبراڵەکان بوون. دوایی نۆرەی رۆژنامەکانی سەر بە مەنشەڤیکەکان و سۆسیالیستە شۆڕشگیٚڕەکان و

لایەنە چەپیەکانیتر گەیشت. لە کۆبوونەوەی ڕۆژی حەڤدەی نۆڤەمبەری دەستەی بەڕێوەبەریی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکاندا نوێنەرانی ئەو گرووپ و لایەنانە سەبارەت بەو گوشار و سانسۆرەی دەخرێتە سەر ڕۆژنامەکانیان دەستیان کرد بە دەربڕینی سکاڵا و گوتیان، کە ئەو گوشار و زەختە لە حکوومەتی تەزارییشدا نموونەی نەبووە. لینین، کە لەو کۆبوونەوەیەدا بەشدار بوو لە وەڵامدا گوتی: شتی وانییە، بەڵام زەخت و گوشار لە حکوومەتی تەزاردا بەمەبەستی پێشگرتن لە پەرەگرتن و بڵاوبوونەوەی ویست و بیر و باوەڕی خەڵکی بوو کەچی ئەگەر ئەمڕۆ گوشارێکیش هەبێ بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی خەڵکە.

پاش بڵاوبوونەوەی چەند وتارێکی ڕەخنەگرانە لە ڕۆژنامەی(نۆڤایاژیزن)ی ماکسیم گۆرکیدا لینین فەرمانی دا، کە یاسای سانسۆر دەبێ ڕۆژنامەکانی سەر بە بۆلشەڤیکەکانیش بگرێتەوە. لە بەڕێوەبردنی ئەو فەرمانەدا بۆ بڵاوکردنەوەی بابەتگەلێکی، کە چەواشەکارانە بێ یان ورووژێنەر بن سزا دیاری کرا. ماکسیم گۆرکی یەکەمین کەس بوو، کە وەبەر ئەو بڕیارە کەوت و بڕی 35000 ڕۆبلیان غەرامە کرد.

سێ مانگ پاش دامەزرانی حکوومەتی بۆلشەڤیکەکان زۆربەی ڕۆژنامەکان داخرابوون، یەکێك لە نوێنەرانی سۆسیالیستەکانی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکان (شینی بیرور) ناڕەزایەتیی دەربڕی و و گوتی: تەواوی ڕۆژنامەکانمان داخراون و ڕێگەی دەربڕینی بیر و ڕامان بە تەواوی لێ گیراوە." لینین بە توورەییەوە وەڵامی دایەوە، کە "بەداخەوە هێشتا هەموو ڕۆژنامەکانی ئێوەدانەخراون، بەڵام ئێمە بە زووترین کات ئەو کارە دەکەین. تەواوی ئەو ڕۆژنامانەی، کە پێچەوانەی بەرژەوەندییەکانی گەل دەجووڵێنەوەدادەخرێن. دیکتاتۆریی پرۆلتاریا ئیتر بۆگەنی بێزارکەری تلیاکی بۆرژۆوازی قەبووڵ ناکا."

لینین قسەکەی خۆی بردەسەر و لە سەرەتاکانی مانگی مای 1918دا سێ ڕۆژنامەو مانگی دواتریش هەموو ئەو ڕۆژنامانەی، کە لەدەستی دەوڵەتدا نەبوون داخران. تەنانەت ڕۆژنامەی نۆڤایاژیزن ی ماکسیم گۆرکیش سەرەڕای ئەوەی کە برێك بە پارێز ببوو داخراو هەتا ئەو ڕۆژەی لینین لەگەڵ گۆرکی ئاشت نەبۆوە ئیزنی بڵاوبوونەوەی پێنەدرا.

بەو شێوەیە تەمەنی ئازادیی بیر و ڕا و قەڵەم لە وڵاتێکدا، کە چەند نەوەی خەڵکەکەی خەباتیان بۆ کردبوو بە کۆتایی گەیشت. لینین خۆیشی بانگەشەکاری ئەوە نەبوو، کە ئازادی بۆ خەڵك دەستەبەر دەکا. ئەو هەر لە هەمان ساڵەکانی تاراوگەییدا سروودی دیکتاتۆریی پرۆلتاریای گوتبۆوە و ئەو کەسانەش، کە وەشوێنی کەوتبوون ئەگەر پەیڤ و نووسینەکانیان دەخوێندەوە دەیانتوانی لێی تێبگەن، کە لینین ئازادییان بە دیاری بۆ ناهێنێ.

یەکێك لە درووشمە بەردەوامەکانی لینین و بۆلشەڤیکەکان لە ئاپریلەوە هەتا نۆڤەمبەری 1917 دامەزراندنی پەرلمانی دامەزرێنەران بۆ دیارییکردنی شێوەی حکوومەت و نووسینی یاسای بنەڕەتیی نوێی روسیا بوو. لینین بە دەیان جار دەوڵەتی کاتیی خستە بەر شك و گومانەوە و تاوانباری دەکرد بەوەی کە لە پێك هێنانی پەرلمانی دامەزرێنەراندا کەمتەرخەمە و بەڵێنی دابوو، کە لەگەڵ ئەوەی کە بۆلشەڤیکەکان دەسەڵاتیان بەدەستەوە گرت پەرلمانی دامەزرێنەران پێك دێنن.

بەر لەوەی بۆلشەڤیکەکان بۆ بەدەستەوەگرتنی دەسەڵات راپەڕینی چەکداری وەڕێخەن دەوڵەتی کاتی رۆژی بیست و پێنجەمی نۆڤەمبەری بۆ بەڕێوەچوونی هەڵبژاردنەکان دیاری کردبوو. ئەو رۆژەی بۆلشەڤیکەکان جڵەوی دەسەڵاتیان بەدەستەوە گرت تەنیا هەژدە رۆژی مابوو بۆ رێکەوتی دیاری کراو و لینین دەیزانی، کە لە هەڵبژاردنێکی ئازاد و بێ فرتوفێڵدا بۆلشەڤیکەکان نابنە زۆرینە.

ترۆتسکی دەڵێ : یەکێك لە نیگەرانییەکانی لینین لە یەکەمین رۆژی بەدەستەوەگرتنی دەسەڵاتەوە، مەسەلەی هەڵبژاردنەکانی پەرلمانی دامەزرێنەران بوو. ئەو بەردەوام باسی پێویستبوونی وەدرەنگی خستنی هەڵبژاردنەکان و هێنانەخوارێی تەمەنی دەنگدەرانی هەتا ئاستی هەژدەسال و بێبەرییکردنی مۆرە دژە شۆڕشەکان لە بەشداربوونیان لە هەڵبژاردندا دەکرد و دەیویست بەهەر شێوەیەك بووە لەو هەڵبژاردنەدا شانسی سەرکەوتنی حیزب و لایەنە نابۆلشەڤیکییەکان کەم بکاتەوە.

لەگەڵ هەمووی ئەو تەگبیر و ڕا و بەرتەسككردنەوانەی، کە بۆ دەنگدەرانی نابۆلشەڤیکی لە هەڵبژاردنەکاندا هاتە ئاراوە ئاکامی هەڵبژاردنەکان بۆ بۆلشەڤیکەکان کارەسات بوو، چونکی لە 36 ملیۆن کەسی روسی، کە لە هەڵبژاردنەکاندا بەشدارییان کرد تەنیا 9 ملیۆن کەس واتە بیست و پێنج لەسەدی دەنگدەران دەنگیان دا بە پاڵێوراوەکانی بۆلشەڤیکەکان. بیست و یەك ملیۆن کەس واتە نزیکەی 58 لەسەدی دەنگدەران دەنگیان دا بە سۆسیالیستە شۆڕشگێڕەکان و ئەو حیزبە بە 707نوێنەرەوە لە پەرلمانی دامەزرێنەراندا زۆرینەی تەواوی پەرلمانی پێ بوو. نوێنەرانی هەڵبژێردراوی حیزب و لایەنەکانی دیکەش لە پەرلمانی دامەزرێنەراندا بە ریزەوە بریتی بوون لە: بۆلشەڤیکەکان 175 نوێنەر، سۆسیالیستە شۆڕشگێڕە چەپیەکان(لایەنگرانی لینین) 40 نوێنەر، کادێتەکان(لیبڕالەکان)17 نوێنەر، دوو نوێنەریش لە حیزبی

سۆسیالیستەکانی گەل. یازدەنوێنەری ناحیزبی و هەشتاوشەش نوێنەری نەتەوە جۆراوجۆرەکانیش هاتنە پەرلمانی دامەزرێنەرانەوە.

بەو شێوەیە نەتەوەی روسیا لە یەکەمین هەڵبژاردنی ئازادی سەردەمی حکوومەتی بۆلشەڤیکەکاندا، کە دەبوایە دوایین هەڵبژاردنیشی بێ بە زۆرینەی دەنگ، دەنگیان دا بە سۆسیالیستە میانڕەوەکان و دژبەرانی لینین و بۆلشەڤیکەکان، بەڵام لینین، کە بە هیچ شێوەیەك ئامادە نەبوو لە تەختی دەسەڵات بێتە خوارێ لە بەیانیێ ئەو رۆژەی، کە ئاکامی هەڵبژاردنەکان راگەیەندرا لە مێشکی خۆیدا نەخشەی پووچەڵکردنەوەکەی کێشا.

یەکەمین تەگبیر بۆ پووچەڵکردنەوەی پەرلمانی دامەزرێنەران، وەدواخستنی کردنەوەی بوو بە مەبەستی پتەوکردنی کۆڵەکەکانی دەسەڵاتی حیزبی بۆلشەڤیك بەر لەوەی ئەو پەرلمانە دەست بە کارەکانی بکا. کرانەوەی پەرلمان پاش چەندجار وەدواخستن خرایە رۆژی 18ی ژانویەی 1918.

لینین پاش ئەوەی کە زانیی زۆرینەی خەڵك دژی بۆلشەڤیکەکانن، بۆ قایمکردنی دەسەڵاتی خۆی و ناچارکردنی پەرلمانی دامەزرێنەران بۆ مل راکێشان لە بەرامبەر هەلومەرج و ویستەکانی خۆیدا، لە ماوەی نێوان راگەیاندنی ئاکامی هەڵبژاردنەکانی پەرلمانی دامەزرێنەراندا، لە دوو لاوە دەست بەکار بوو.

لە لایەکەوە چالاکیی رێکخراو و بەربەرین بۆ کۆنترۆڵکردنی سوپاو هێزەکانی دەریایی و پۆلیس و پاکسازی و دەستبەسەرکردن و تەنانەت کوشتنی ئەفسەرە دژبەرەکان دەستی پێکرد و ئەو بەرنامەیە بە تایبەتی لە ناوچەی پێترۆگراد بە وردبینی و شێلگیرییەکی چڕ وپڕەوە بەڕێوە چوو. لە لایەکی دیکەوە پڕوپاگەندە لە نێو کرێکاراندا بۆ راکێشانی سەرنجی مۆرەکانی سەر بە گرووپ و لایەنەکانی دیکە بەرەو بۆلشەڤیکەکان بە کەڵك وەرگرتن لە ئیمکانات و کەرەسە دەوڵەتییەکان، کە کەوتبوونە دەستی بۆلشەڤیکەکان هەراوتر و بە تەوژمتر ببوو.

بۆ ئەو مەبەستەش لنین لەهەموو شوێنێ پتر گرینگیی بە پێترۆگراد دەدا لەبەر ئەوەی کە زیاتر لە پازدە لەسەدی کرێکارانی پێترۆگراد لە هەڵبژاردنەکانی پەرلمانی دامەزرێنەراندا دەنگیان بە بۆلشەڤیکەکان نەدابوو. رێژەی دەنگدەران بە حیزبی سۆسیالیستە شۆڕشگێڕەکان و مەنشەڤیکەکان و گرووپە چەپەکانی دیکە نزیك بە پەنجا لەسەدی کرێکارانی لەخۆ دەگرتن، بەڵام ژمارەیەکی زۆریش مابوونەوە لە نێوان ئەو لایەنانەدا دەنگ بە کامیان بدەن بۆیەش لە هەڵبژاردنەکاندا بەشدارییان نەکردبوو. پڕۆپاگەندەی بۆلشەڤیکەکان زیاتر رووی لەو گرووپە بوو.

بۆلشەڤیکەکان لە درێژەی چالاکییەکانیاندا لەگەڵ هێزە چەکدارەکانیش تووشی کێشە بوون و هەر بۆیەش بۆ پێشگرتن لە هەرچەشنە بزووتنەوەیەکی دژ بەخۆیان لە کاتی کرانەوەی پەرلمانی دامەزرێنەراندا لینین فەرمانی دا، کە هەر لە بەیانییەی رۆژی کرانەوەی پەرلماندا تەواوی دەوروبەری کۆشکی تەڤرید، کە بۆ کۆبوونەوەکانی پەرلمان دیاری کرابوو، لە لایەن بۆلشەڤیکەکانەوە گەمارۆ بدرێ. هێزی دەریایی ئاورۆرا و چەند پاپۆڕی جەنگیی دیکە، کە ئەندامەکانیان سەر بە بۆلشەڤیکەکان بوون لە رووباری "نۆڤا" دامەزران. لەگەڵ ئەوەشدا ژمارەیەکی زۆر هێزی چەکداری بۆلشەڤیك بەر لە دەستپێکی کۆبوونەوەکە، نێو کۆشکی تەڤرید و بانیژەکانی تایبەت بە سەیرکەرەکانیان گرتبوو. دەروازەکانی وەژوورکەوتن بۆ کۆشك لە لایەن سەرباز و مەلەوانە چەکدارەکانی بۆلشەڤیکەوە دەپارێزران و هەرکام لە نوێنەرانی خەڵك، کە دەیانویست بێنە نێو کۆشکەوە لە وەژوورکەوتنەوە هەتا دانیشتنیان لە سەر کورسییەکانیان بە تەواوی هەستیان بە کەشی پڕ لە ترس و تۆقاندنی دەوروبەریان دەکرد.

سۆسیالیستە شۆڕشگێڕەکان، کە زۆرینەی پەرلمانی دامەزرێنەرانیان لەخۆ دەگرت بۆ رۆژی دەسپێکی کۆبوونەوەکە لە هەژدەی مانگی ژانویەدا خۆپێشاندانێکی مەزنیان رێك خستبوو. لە کاتژمێر حەوتی بەیانییەوە لە شوێنە جۆراوجۆرەکانی شارەوە بە هەزاران کرێکار و خوێندکار و خەڵکی ئاسایی، بە درووشمگەلێکی وەك "بژی پەرلمانی دامەزرێنەران" و"زەوی و ئازادی" و "کرێکاران و وەرزێران یەكگرن" بەرەو کۆشکی تەڤرید وەڕێکەوتن. رێپێوانەکە هەتا گەیشتە ئەو شەقامە سەرەکییەی، کە دەچۆوە سەر کۆشکی تەڤرید بەبێ رووداو چووە پێش، بەڵام کاتێك ریزی پێشەوەی خۆپێشاندەران گەیشتنە نێوەڕاستی شەقامەکە کتوپڕ رێژنەی گوللە لە سەر بان و نێو بیناکانی روو بە شەقامەکەوە بەسەر خۆپێشاندەراندا باری. لە ماوەی چەند ساتێکدا بە سەدان کەس لە خوێن گەوزین و ئەوانیتر رایانکرد و دەرباز بوون. لانیکەم سەد ژن و پیاو لەو گوللەبارانەدا کوژران و دەنگدانەوەی تەقە لە کۆشکی تەڤریدا ئەوەندەی دیکە کەشی نێو کۆشکەکەی سامناکتر کرد. وا دانرابوو، کە کۆبوونەوەی کرانەوەی پەرلمان سەر لە بەیانی پێك بێ، بەڵام بە ئانقەست خستیانە کاتژمێر چواری دوانیوەڕۆ بۆ ئەوەی هەم ئەو کەش و هەوای ترس و سامە تەواو خەست بێتەوە هەم ئەوەی کە دانوستانەکان و دەرکردنی بڕیارەکان بخرێنە شەواو دەستی بۆلشەڤیکەکان بۆ تێهەڵپێچان و گوشارخستنە سەر نوێنەران واوەڵاتر بێ. بۆلشەڤیکەکان و لایەنگرەکانیان لە لای چەپی تالارەکەوە دانیشتبوون و نوێنەراتی سۆسیالیستە شۆڕشگێڕەکان لە نێوەڕاستەوە و مەنشەڤیکەکانیش لە لای راستەوە دانیشتبوون. لای راستی تالارەکە دەکرێ

بێبەتاڵ بوو چونکی هێنـدێ لـە نوێنـەرانی کادێـت یـا لیبراڵیـان بـە بڕوبیـانووی جۆراوجـۆر دەستبەسەر کردبوون و ئەوانی تریش لە ترسی دەستبەسەرکرانیان، خۆیان حەشاردا بوو.

لینین لەگەڵ خوشکی و هاوسەرەکەی بڕێك پێش دەستپێکی کۆبوونەوەکـە لـە دەرگایـەکی دیکەوە هاتنە نێو کۆشکی تەڤرید و بەر لەوەی بچنە نێو کۆبوونەوەکە لە یەکێك لە دیوەکـانی کۆشکدا لەگەڵ هاوڕێکانی خۆی کەوتە راوێژ و خـەرێکی خواردنـەوەی چـای عەسـرانە بـوون. سۆردۆلۆڤ لەو دیوەدا چاوی بە لینین کەوت و سەبارەت بە شێوەی کاری پەرلمان بیر و رای ئەوی پرسی. لینین سەبارەت بە تاکتیکی نوێنەرانی بۆلشەڤیکی کۆمەڵێك فەرمان و رێوشوێنی دا بە سۆردۆلۆڤ و ئەجار لەدالانێکەوە، کە دەچۆوە سەر تالار بەرەو بەشـداربوون لـە کۆبوونەوەکـەدا وەڕێ کەوت.

کاتێك لینین گەیشتە نێو کۆبوونەوەکە کار وبارەکان بە پێچەوانەی بۆچووونی لینین دەسـت پێکرابوون. بە پێی رێوڕەسمی کۆبوونەوە فەرمییەکان سەرۆکی کۆبوونەوە دەبوایە بەتەمـەنترین کەسی کۆبووونەوە بێ. بەتەمەنترین نوێنەر "شڤێتزۆف" لە سۆسالیستە شۆڕشـگێڕەکان بـوو، بەڵام کاتێك چووە پشت مێزی سەرۆکایەتی، نوێنەرانی بۆلشەڤیکی کتـوپڕ دەسـتیان کـرد بـە کوتانی تەختەکانیان و ئـەو سـەرباز و مەلەوانـە چـەکدارانەی، کـە لـە جێگـەی سـەیرکەران دانیشتبوون چەند فیشەکی هەواییان بە میچی تالارەوە نا.

شڤێتزۆڤ لە نێو قریوە و زەنازەناکەدا تەنیا بۆی کرا بڵێ" لە لایەن کۆمیتەی بەڕێوەبەریی کـۆنگرەی ئەنجوومەنەکانی نوێنەرانی کرێکاران و سـەربازان و وەرزێرانـەوە پـێم ئەسـپێردراوە، کـە کۆبوونـەوەی دامەزرێنەران بکەمەوە." بە دوای ئەوەدا سۆردۆلۆڤ راگەیەندراوێکی، کە لە لایەن لیـنین و سـتالینەوە ئامادە کرابوو لە ژێر ناوی "راگەیەندراوی مـافی گـەلانی زەحمـەتکێش و چەوسـاوە" خوێنـدەوە. لـەو راگەیەندراوەدا، کە لەلایەن زۆرینەی بۆلشەڤیکەکان یا لایـەنگرانی کۆمیتـەی بەڕێوەبـەریی کـۆنگرەی ئەنجوومەنەکانەوە پەسند کرابوو پێشـنیار کرابـوو، کـە دەسـەڵاتی حکوومـەت و بڕیـاردان بـدرێ بـە ئەنجوومەنەکان و پەسندکرانی ئەو راگەیەندراوە لە لایەن پەرلمانی دامەزرێنەرانەوە بە مانای ئەسـپاردنی ئەو پەرلمانە بوو بە کۆمیتەی بەڕێوەبەریی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکان. ئەوە بوو ئـەو پیلانـەی لیـنین بـۆ پەرلمانی دامەزرێنەران و بێدەسەڵاتکردنی کێشابووی.

سۆردۆلۆڤ لە کۆتـایی قسـەکانیدا، کـە وەك سـەرۆکی کۆمیتـەی بەڕێوەبـەریی کـۆنگرەی ئەنجوومەنەکان قسەی دەکـرد داوای کـرد، کـە ئـەو راگەیەنـدراوە خێـرا لـە لایـەن پـەرلمانی دامەزرێنەرانەوە پەسند بکرێ، بەڵام زۆرینەی ئەندامانی پەرلمانی دامەزرێنەران گوێیان نەدایـە

قسەکانی و بەر لە هەر شتێك سەرۆکی پەرلمانیان هەڵبژارد. ڤیکتۆر چێرنۆڤ رێبەری سۆسیالیستی شۆڕشگێڕ بە زۆرینەی دەنگ بۆ سەرۆکایەتیی پەرلمان هەڵبژێردرا.

چێرنۆڤ لە وتەیەکدا، کە بەردەوام بە هاتوهاواری نوێنەرانی بۆلشەڤیکەکان دەپچڕایەوە پێی داگرتەوە لە سەر ئەرکەکانی پەرلمانی دامەزرێنەران وەکو ناوەندێکی یاسادانەری و ئەرکێك، کە لە لایەن گەلی روسەوە بۆ دیاریکردنی سیستەمی حکومەتیی داهاتووی وڵات خرابووە ئەستۆی نوێنەرانی ئەو پەرلمانەوە. قسەکانی چێرنۆڤ لە بواری سیاسەتی دەرەکی و مەسەلەی جەنگیشدا دژی بۆچون و بەرنامە راگەیەندراوەکانی بۆلشەڤیکەکان بوون. چونکە چێرنۆڤ وێڕای هەوڵدان بۆ سەقامگیریی ئاشتییەکی شەرافەتمەندانە "بە بێ تێکشکاوو سەرکەوتوو " پێی لە سەر ئەوە داگرتەوە، کە روسیا نابێ مل بۆ پەیمانی یەکلایەنە و نوێی ئاشتی لەگەڵ ئەڵمانیا راکێشێ.

لە وەڵامی سۆردلۆڤ و ئەو راگەیەندراوەی، کە خوێندییەوە چێرنۆف هەر ئەوەندەی لە سەر گوت، کە پەرلمانی دامەزرێنەران خوازیاری هاوکاریی دۆستانەیە لەگەڵ ئەنجوومەنەکان و پێیداگرتەوە لە سەر ئەوەی کە ئەو هاوکاری و ئاشتی و هێمنییە پێشکەوتن بۆ روسیا بە دیاری دێنێ بەبێ هاوکاریکردن ناکرێ خۆ لە شەڕی نێوخۆیی بپارێزێ. چێرنۆف ئەوەشی گوت، کە پەرلمانی دامەزرێنەران لە سەر بابەت و مەسەلە بنەمایی و گرینگەکان دەگەڕێتەوە بۆ دەنگی گشتی.

لینین لە تەواوی ئەو ماوەیەدا لە گۆشەیەکەوە دانیشتبوو وای دەنواند، کە کاری بەسەر باس و خواسی پەرلمانەوە نییە. ئەو هێندێ جار خۆی بە یادداشت نووسین یا قسەکردن لەگەڵ دەوروبەرییەکانی دەخافڵاند و ئاخرییەکەی وای دەنواند، کە لە نێو ئەو هاتوهاوارەدا خەوی لێکەوتووە. خۆبواردنی ئەو لە قسەکردن لەو کۆبوونەوەیەدا جۆرێك سووکایەتی و بەکەمگرتنی پەرلمان بوو، چونکی ئەو دەبوایە وەکو سەرۆکی دەوڵەتی دەسەڵاتدار لەو پەرلمانەدا قسەیەك هەر بکا و لەوانەشە بۆ ئەو کاتەی هەڵگرتبێ، کە راگەیەندراوی کۆمیتەی بەڕێوەبەریی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکان پەسند بکرێ، بەڵام کاتێك پەرلمان نەیویست ئەو راگەیەندراوە پەسند بکا ئەویش لەبری ئاخافتن لەو پەرلمانەدا، قۆناغی دوایی گەڵاڵەکەی خۆی خستە روو. سەرەڕای کەشی هەڕەشە و تۆقاندنی زاڵ بەسەر کۆبوونەوەکەدا، پەرلمانی دامەزرێنەران لە کات و ساتەکانی کۆتایی خۆیدا باس و لێدوان لە سەر راگەیەندراوی "مافی گەلانی زەحمەتکێش و چەوساوە"، یان دانی دەسەڵاتی پەرلمانی دامەزرێنەران بە کۆمیتەی بەڕێوەبەریی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکانی وەلا نا و خەریکی تاوتوێکردنی ئەو پێشنیارانە بوون، کە پێوەندییان بە

سیستەمی حکوومــەتی و ریفـۆرمی زەوی و مەســەلەی شــەڕەوە هــەبوو. لیــنین لــەو کاتــەدا کۆبوونەوەی بە جێ هێشت و بە هاتوهەڵڵایەکی زۆر لە کۆبوونەوەکە چووە دەرێ.

چێرنۆڤ دەیزانی کۆتاییهێنان بە کۆبوونەوەکــە و هــەڵگرتنی دانوســتانەکان بــۆ کۆبوونەوەیــەکی دیکە چ مەترسیگەلێك لە سەر رێگەیانە، هەر بۆیەش وێڕای ئەوەی کە کات لە نیــوەی شــەو تــێ- پەڕیبوو داوای لە نوێنەران کرد، کە کۆبوونەوەیکە جێ نەهێڵن و، بنەما ســەرەکییەکانی پێوەندیــدار بەسیستەمی حکومەتی داهاتووی روسیا بــە خێرایــی و بــە دەنگــی زۆرینــەی نزیــك بــە تــەواوی نوێنەرانی بەشدار لە کۆبوونەوەدا پەسند کــرا. بــە پێــی ئــەو بنەمایانــە حکوومــەتێکی کۆمــاریی فیدراڵی راگەیەندراو خودموختاریی گەلان لە چوارچێوەی ئەو کۆمارییەدا بە فەرمی ناسرا. هەروەها پەرلمانی دامەزرێنەران دەنگی دا بە بنەمای دابەشینی زەوی و زار بەسەر وەرزێرانــدا و مەرجــەکانی ئاشتی لەگەڵ ئەڵمانیا بە پێی ئەو شتەی چێرنۆف لە ئاخافتنەکەیدا گوتبووی.

کۆبوونەوەی پەرلمان هەتا بەیانێی خایاند، و و چونکی نوێنــەران لــە رادەبــەدەر ماندووشــەکەت ببوون درێژی دانوستانەکان خرایە سبەینێ ، بەڵام هیچ کۆبوونەوەیەکی تر نەگیرا، چــونکی دەوڵــەت یا ئەنجوومەنی کۆمیساریای گــەل هــەر ئــەو رۆژە واتــە ســەر لــە بــەیانیی رۆژی 19ی ژانوییــەی 1918 پەرلمانی دامەزرێنەرانی هەڵوەشاندەوە و ر ۆژنامەکانی بەیانێی ئەو رۆژە، کــە هەواڵــەکانی پێوەندیدار بە بڕیارەکانی کۆبوونەوەی شەوی پێشوی پەرلمانیان بڵاو کردبۆوە داخران و لــە نێــو بــران. بەو جۆرە یەکەمین پەرلمانی دامەزرێنەررانی روسیا، کە بەرهەمی نزیك بە سەدەیەك خەباتی خەڵکی روسیا لە پێناوی دامەزراندنی رژێمێکی دیموکراتیك لەو ولاتەدا بوو تەمەنی لە رۆژێك پــتر نــەبوو و لە مێژووی پەرلمانەکانی جیهاندا کورتترین تەمەنی بە یادگار بە جێهێشت.

دوانیوەڕۆی رۆژی بیست و یەکەمی ژانویە لینین لــە کۆبوونــەوەی کۆمیتــەی بەڕێوەبــەریی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکاندا کە لە بەر دەستی بۆلشەڤیکەکاندا، بــوو بەشــداریی کــرد و وێــڕای ئاخافتنێك سەبارەت بە هۆکارەکانی هەڵوەشاندنەوەی پەرلمانی دامەزرێنەران گوتی:

"... خەڵك دەیانویست پەرلمانی دامەزرێنەران پێــك بــێ و ئێمــە پێکمــان هێنــا، بــەڵام پــەرلمای دامەزرێنەران دەریخست، کە ویستی زۆرینەی راستەقینەی خەڵکی روسیای هیچ بەلاوە گــرینگ نییــە. ئێمە بە هەڵوەشــاندنەوەی ئــەم پەرلمانــە رێزمــان لــە ویســتی زۆرینــەی خــەڵك گرتــووە و دەســەڵاتی حکوومەت و بڕیاردان بە مــافی ئەنجوومەنــەکان دەزانــین... ئــەوە ویســتی گەلــە و ئێمــە هەرچەشــنە بزووتنەوەیەکی دژ بە ویستی گەل و هەر جۆرە تێکدەرییەك بە توندی سەرکوت دەکەین."

رۆژی بیست و یەکەمی ژانویەی 1918 واتە دوو رۆژ پاش هەڵوەشاندنەوەی پەرلمانی دامەزرێنەران کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی بۆلشەڤیك و نوێنەرانی بۆلشەڤیکیی سێیەمین کۆنگرەی شۆراکان کۆبوونەوەیکی هاوبەشیان پێك هێنا.

بۆ ئەوەی هەلومەرجی دانوستان و ئاشتی لەگەڵ ئەڵمانیا بخەنە بەر باس. لینین لەو کۆبوونەوەیەدا رێککەوتن لەگەڵ ئەڵمانیای بە هەر نرخێك تەنانەت بە نرخیدانی بەشێك لە خاکی روسیا بە ئەڵمانییەکانیش بە شتێکی پێویست زانی.

ترۆتسکی، کە لە دانوستانی بەرایی ئاشتی لەگەڵ ئەڵمانیادا بەشدار بوو گوتی، کە مەرجە پێشنیارکراوەکانی ئەڵمانییەکان سووکایییەتیان تێدایە و بۆ قەبووڵکردن نابن و لە هەمانکاتدا بۆ ئەوەی دژایەتیی بیروبۆچوونەکانی لینینی سەبارەت بە کۆتاییهێنان بە شەڕ نەکردبێ، پێشنیاری کرد کە بەبێ واژۆکردنی پەیمانی ئاشتی وەلانانی دوژمنایەتی رابگەیەندرێ و ئەگەر ئەڵمانییەکانیش هێرشیان هێنا، هێزەکانی روسیا تەنیا بەرگریکەر بن. دەستەیەکی دیکەش پێشنیاریان کرد، کە شەڕ لەگەڵ ئەڵمانیا ببێتە شەڕێکی شۆڕشگێڕانە و هێزە شۆڕشگێر و پارتیزانەکان بنێردرێنە بەرەی شەڕ. تەنیا پازدە کەس لەگەڵ لینین بۆ ئاشتیی خێرا و سەردانواندن و قەبووڵکردنی مەرجەکانی ئەڵمانییەکان هاودەنگ بوون. پێشنیاری ترۆتسکی، کە ماناکەی "نەشەڕ نە ئاشتی" بوو 16 دەنگی هێنایەوە، بەڵام زۆرینە واتە 32 کەس دەنگیان بە پێشنیاری سێیەم واتە "جەنگی شۆڕشگێڕانە"دا.

لینین دەستپێکردنی شەڕی شۆڕشگێڕانەی لەگەڵ ئەڵمانییەکان بە شتێکی گوونجاو نەدەزانی و هەروا لە سەر پێشنیارەکەی خۆی بۆ ئاشتی بەهەر نرخێك بێ سوور بوو. مەسەلەی شەڕ دیسان لە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی بۆلشەڤیك هاتەوە بەر باس و ترۆتسکی و لیۆمۆڤ و ئۆتریسکی و دێرژینیسکی دژی مەرجەکانی رێککەوتن لەگەڵ ئەڵمانییەکان قسەیان کرد و گوتیان، کە ملڕاکێشان بۆ ئەو هەلومەرجانە زیان لە پێگەی حکوومەتی بۆلشەڤیکی دەدا. لینین، کە ئاگاداری دەنگۆ و دڕدۆنگیی خەڵك سەبارەت بە پێوەندیی خۆی لەگەڵ ئەڵمانییەکان بوو نەیدەتوانی زۆر لە سەر ئەوە سووربێ و هەربۆیەش کاتێك مەسەلەکەیان خستە دەنگدانەوە تەنیا هەشت کەس دەنگیان بە پێشنیارەکەی لینین و زۆرینە (9کەس) دەنگیان بە پێشنیارەکەی ترۆتسکی سەبارەت بە وەلانانی دوژمنایەتی بەبێ واژۆکردنی پەیمانی ئاشتی، دا.

ئەڵمانییەکان، کە چاوەڕوانی قەبووڵکرانی مەرجەکانیان لە لایەن روسیاکانەوە بوون بۆ ئەوەی بەشێك لە هێزەکانیان لە بەرەی روسیاوە بۆ خۆرئاوا بەرێ بکەن لە بەرامبەر خۆ

[illegible] و دڕدۆنگیی روسـییەکاندا دژکردەوەیـان نوانـد و، رۆژی شـازدەی فێبریـوەر ژەنـەراڵ هۆفمانی فەرماندەی هێزەکانی ئەڵمانیا ئۆلتیماتۆمێکی بە دەوڵەتی روسیادا، کە ئەگەر بێتوو روسەکان خۆ لە واژۆکردنی ئەو پەیمانە ببوێرن ئەوا سوپای ئەڵمانیا هێرشێکی بـەربلاو دەکاتـە سەر روسیا. کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی بۆلشەڤیك رۆژی 17 ی فێبریوەر بۆ بڕیاردان لـە سـەر ئەو ئۆلتیماتۆمە کۆ بۆوە. پێنج کەس لە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی بۆلشەڤیك واتە (لینین، ستالین، سۆلینکۆف، سۆردلۆف و سمیلگـا) لەگـەڵ قـەبووڵی مەرجـەکانی ئـەڵمانیا و واژۆکردنی خێرای پـەیمانی ئاشـتی بـوون. شـەش کـەس (بۆخـارین و ترۆتسـکی، لیۆمـۆف، ئۆریتسکی و جۆفی و کریستینسکی) دژی قەبووڵکردنی مەرجەکانی ئەڵمانییەکان دەنگیان دا و هاتنە سەر ئەوەی کە چاوەڕوانی ئاکامی هێرشی ئەڵمانییەکان بن.

هێندێکەس پێیان وابـوو، کـە ئۆلتیمـاتۆمی ژەنـەراڵ هۆفمـان شـتێکی جیـددی نییـە و کەسانێکیش پێیان وابوو، کە خۆبواردنی سەربازە روسییەکان لە هێرش لەوانەیە، کە سـەربازە ئەڵمانییەکانیش لە هێرشکردن بگێڕێتـەوە و سـەربازانی ئـەڵمانی لـە بـەڕێوەبردنی فـەرمانی هێرشی فەرماندەکانیان خۆ بگنخێنن.

بەڵام ئەو هیوادارییانە بێ سەمەر بوون. سـوپای ئـەڵمانیا سـەر لـە بـەیانیی رۆژی 18ی فێبریوەر هێرشی کـرد و لیـنین داوای لـە ئەنـدامانی کۆمیتـەی ناوەنـدیی حیـزب کـرد، کـە کۆبوونەوەیکی نائاسایی بگرن و پێشـنیارەکانی خـۆی لـە سـەر قـەبووڵکردنی واژۆی پـەیمانی خێرای ئاشتی لەگەڵ ئەڵمانییەکان دووپاتـە کـردەوە. دیسـانیش زۆرینـە دژی ئـەو پێشـنیارە دەنگیان دا و لینین بەسەر تووڕیی خۆیدا زاڵ بوو هیچی نەگوت. دوانیوەڕۆی ئەو رۆژە هـەواڵی نوێ سەبارەت بە پێشڕەویی ئەڵمانییەکان گەیشتن و لینین دیسانیش داوای لە کۆمیتەی ناوەندی کردەوە، کە کۆبوونەوە بگرنەوە. ئەمجارەیان لینین بە تووڕییەوە قسەی کرد و گوتی: لـەوە زیـاتر خۆم پێڕاناگیرێ. من سەرم لەوە سووڕماوە، کە ئێوە نیگەرانی ئەوەن، کە بەشـێك لـە خـاکی روسیا بدرێ بە ئەڵمانییەکان، ئەگەر قەرار بێ لە نێـوان پاراسـتنی پەڵەیـەك خـاکی روسـیا و حکوومەتی بۆلشەڤیکیدا یەکێکیان هەڵبژێرین بێگومان دەبێ حکوومەتی یەکێتیی سۆڤیەتیی هەڵبژێرین. ئەگەر مەرجی ئەڵمانییەکان بۆئاشتی گۆڕینی حکوومەتی سـۆڤیتی بوایـە حـەقی خۆمـان بـوو دژی بووەسـتین، بـەڵام ئێسـتا، کـە بـە لـە دەسـتدانی پەڵەیـەکی خاکەکـەمان حکوومەتەکەمان دەپارێزین و نابێ لەوە پتر مانەوەی خۆمان بخەینە بەردەم مەترسییەوە."

پاش باسێکی دووورودرێژ لە بەرەبەری بەیانیدا دەنـگ بـۆ پێشـنیارەکەی لیـنین وەرگـیرا و ئـەمجارەیان حـەوت کـەس لـە سێزدەکەسـی بەشـدار لـە کۆمیتـەی ناوەندیـدا دەنگیـان بـە

پێشنیارەکەی لینین دا. لینین لەڕێوە بە تەلەگرافێك دەوڵەتی ئەڵمانیای ئاگادار کردەوە، کە دەوڵەتی سۆڤیەتی ئامادەیە پەیمانی ئاشتی واژۆ بکا بە پێی ئەو مەرجانەی، کە لە بریست-لیتۆفسێك پێشنیار کرابوون.

بەڵام ئەڵمانییەکان ئیتر بە مەرجەکانی پێشوویان قایل نەبوون و رۆژی بیست و دووەم ی فێبریوەر کۆمەڵە مەرجێکی نوێیان هێنایە گۆڕێ، کە نەك هەر بەدەستەوەدانی زەوییەکانی لێواری بالتیك و فەنلاندی بە ئەڵمانیای لەخۆ دەگرت بەڵکو دامەزراندنی حکوومەتێکی بە رواڵەت سەربەخۆ و لە راستیدا دەستنیشانکراوی ئەڵمانیشی بەدواوە بوو. مەرجە نوییەکانی ئەڵمانیا کۆمەڵێك دژایەتیی نوێی لێکەوتەوە.

سۆسیالیستە شۆڕشگێڕە چەپەکان، کە لەو کاتدا لە دەوڵەتا بەشدار بوون پێشنیاریان کرد، کە یەکێتی لە گەڵ هاوپەیمانان(متفقین) نوێ بکرێتەوە و پێشوازی لە یارمەتیی هاوپەیمانەکان بۆ بەربەرەکانی لەگەڵ ئەڵمانییەکاندا بکرێ. ترۆتسکی و سۆکۆلینکۆف کەوتنە گەڵ لایەنگرانی شەڕی شۆڕشگێڕانە و ناردنی کەسانی خۆبەخشی غەیرە سەرباز بۆ بەرەی شەڕ. لینین، کە لە کۆبوونەوەی سەرۆکایەتیی دەوڵەتدا بەشدار بوو، یادداشتێکی تەوساویی بۆ کۆبوونەوەکە نارد و تێیدا نووسیی:"تکایە دەنگی منیش بخەنە پاڵ دەنگی لایەنگرانی چەك و سێوك وەرگرتن لە چەتە ئیمپریالیستەکانی بەریتانیا و فەرەنسا." لە کۆبوونەوەی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی بۆلشەڤیکدا لینین بە توورەییەوە گوتی:" ئەوەندە گەمە بە وشە و رستەی شۆڕشگێڕی مەکەن. ئەو شەڕە شۆڕشگێڕانەیەی ئەوەندەی باس دەکەن مەحاڵە و ناردنی کەسانی بێ ئەزموونی غەیرە سەربازیش بۆ بەرەی شەڕ هیچی لێ‌شین نابێتەوە.

ئێمە دەبێ زۆر بە خێرایی پەیمانی ئاشتی واژۆ بکەین و ئەگەر لەوەی زیاتر بگنخێنین من هەم لە سەرۆکایەتیی دەوڵەت و هەمیش لە کۆمیتەیی ناوەندی حیزب دەست دەکێشمەوە..."

پەیمانی بریستلیتۆفسێك ئاخرییەکەی لە رۆژی سێیەمی مارسی 1918دا واژۆ کرا. بە پێی ئەو پەیمانە زەوییەکاتی لێواری بالتیك خرایە سەر ئەڵمانیاو ئۆکراینیش کەوتە بندەستی ئەڵمانییەکان. هێزەکانی ئەڵمانیا لەو بەرەیەدا ئازاد بوون و بۆ بە هێزکردنی بەرەی خۆرئاوا بەرێ کران، بەڵام شەش مانگ دواتر بە هۆی هێرشی هێزەکانی ئەمریکی و بریتانی و فەرەنسی لە بەرەی خۆرئاواوە سەربازانی ئەڵمانی ناچار بوون پاشەکشە بکەن. هێڵی بەرگریی هێندێنبۆرگ تێکشکاو ئەڵمانیا خۆی بەدەستەوەدا. شکستی ئەڵمانیا لەو شەڕەدا لینینی لەو پەیمانە پڕ لە شوورەییە رزگار کرد، کە بە پێی پەیمانی بریستلیتۆفێسك بەسەر روسیادا داسەپێندرابوو.

3

یەکێك لەو یەکەمین ڕێکخراوانەی، کە پاش سەرکەوتنی شۆڕشی بۆلشەڤیکی لە روسیادا دامەزرا و بە خێرایی پەرەی گرت ڕێکخراوی پۆلیسی نهێنیی یەکێتیی سۆڤیەتیی بوو، کە جێی "ئۆخرانا" یا پۆلیسی نهێنیی روسیای گرتەوە. سەرۆکایەتیی ئەو ڕێکخراوە بە کابرایەك بوو بە ناوی "فلیکس دێرژینسکی"، کە لە ماوەیەکی کورتدا بوو بە یەکێك لە دەستڕۆیشتووترین پیاوانی رژێمی تازە. دێرژینسکی کوڕی یەکێك لە دەرەبەگەکانی پۆلۆنیا بوو، کە لە کاتی خوێندنیدا ببووە ئەندامی حیزبی سۆسیال دیموکراتی لیتوانی و لە خەبات دژی پۆلیسی تەزتریدا دەستبەسەر کرابوو و دوورخرابۆوە بۆ سیبریا. دێرژینسکی زۆرینەی تەمەنی گەنجیی خۆی لە بەندیخانەدا بەسەر بردبوو و لە جەنگەی شۆڕشی روسیاشدا هەر لە بەندیخانەی مۆسکۆ بوو. دێرژینسکی پاش ئازادبوونی لە بەندیخانە ڕەگەڵ بۆلشەڤیکەکان کەوت و لە جەنگەی چالاکییەکانی خۆیدا لە نێو بۆلشەڤیکەکاندا سەرنجی لینینی بۆ لای خۆی ڕاکێشا و بە خێرایی لە پەیژەی سەرکەوتن وەسەر کەوت. یەکەمین پلەی دێرژینسکی، کە ببووە هۆی سەرنجی لینین بەرەو تواناییەکانی ئەو ڕاکێشریێ، سەرۆکایەتیی گاردی بنکەی حکوومەتی نوێی یەکێتیی سۆڤیەتیی لە سمۆلنی بوو. دێرژینسکی لە نێو بیینایەدا بە داهێنانی خۆی کۆمەڵە یاسایەکی توندوتۆڵی بۆ ناسین و کۆنترۆڵ دانابوو و تەنانەت کارتی پێناس و پرسیارنامەی بۆ ئەندامانی دەوڵەت و کۆمیتەی ناوەندیی حیزب و بۆلشەڤیکە ناسراوەکانیش دەرهێنابوون، کە زانیارییەکانی نێو ئەو کارت و پرسیارنامانە بۆ لینینیش شتێکی نوێ بوون. دواتر لینین بە نهێنی داوای لە دێرژینسکی کرد، کە چالاکیی هێندێ لە ڕێبەرانی بۆلشەڤیکی و نابۆلشەڤیکی بخاتە ژێر چاوەدێرییەوە و لەمەودوا هەموو رۆژێ ڕاپۆرتێکی نهێنی لە ڕووداوەکانی رۆژ و چاوپێکەوتنەکان و هاموشۆکانی کەسایەتیگەلی سیاسی، بە واژۆی دێرژینسکی لە سەر مێزی کاری لینین بوو.

رۆژی بیستەمی دیسێمبەری 1917 لینین دێرژینسکیی بانگ کردە دیوی کارەکەی خۆی و فەرمانی پێدا، کە کۆمیتەیەك بۆ بەربەرەکانێ دژی مۆرەگەلی دژە شۆڕش پێکبێناو چالاکییەکانی خۆی پەرە پێبدا. ئەو کۆمیتەیە گەرای ڕێکخراوی سامناکی پۆلیسی نهێنیی

روسیا بوو، کە نموونەی لەو جۆرە لە باری توند و تیژی و خێراییــەوە لــە مێــژووی هاوچــەرخی جیهاندا نــەبینراوە. ڕێکخــراوی پۆلیســی نهێنیــی یــەکێتیی ســۆڤیەتیی، کــە ســەرەتا نــاوی چێکاcheka بوو دواتر چەندین جار ناوەکەی گۆڕی و وردە وردە چالاکییەکانی لە نێــو روســیاوە بۆ سەرانســەری جیهــان تەشــەنەی کــرد. دامــەزرانی ڕێکخــراوی چــێکا و دەســتئاوڵاییــە بــێ سنوورەکەی لە ژێر ناوی خەبات دژی دوژمنان و نەیارانی شۆڕش بە سەرەتای حکوومەتی ترس و تۆقاندن لــە روســیادا لەقەڵــەم دەدرێ، کــە حــەفتا ســاڵی خایانــد. نێردراوانــی چــێکا، کــە بــە "چکیست" بە ناوبانگ بوون لە ماوەیەکی کەمداوەها ترس و سامێکیان لە پێترۆگراد ومۆســکۆ و شارەکانی دیکەدا پێك هێنا، کە ئیتر هــیچ کــەس نەیــدەوێرادژی ڕێــژیم قســە بکــاو تەنانــەت رەخنەشی لێبگرێ. چونکی چیکستەکان، کە بە وردبینییەوە لە نێوان کەسانی بێ بەزەیی و قــین لە رقەوە هەڵدەبــژێردران بــە چــووکترین بیــانوو ئــەو کەســانەی، کــە پێیــان وابــوو دژی رژێمــن قۆڵبەستیان دەکردن و شــوێنبزریــان دەکــردن. دێرژینســکی هــەر رۆژەی پیلانێکــی تــازەی دژی حکوومەتی بۆلشەڤیکی با ڕێبەرەکانی ئاشکرا دەکرد و ئاشکراکردنی ئەو پیلانانە، کە راســتی و درۆبوونیان بۆ کەس روون نەبوون بایەخ و متمانەی دێرژینسکیی لە لای لینین دەبردە سەر.

نێردراوانی چێکا رۆژهەتا ئێوارێ ئەو ماڵ نەیان هەڵدەنا و دەیانخستنە ژێر چاوەدێرییەوە، کە هاتوچۆوی جێی گومانیان دەکرا. هێرشکردنە سەر ئەو ماڵ نە و ناوەندگەلی پیلان زیاتر لە شــەودا دەبــوو و دەستبەســەرکراوانیش بــە شــەو لێیــان دەپێچــینەوە. لــە پێترۆرگــراد دەستبەسەرکراوانیان دەبردە ناوەندی پێشووی پۆلیس، کــە زۆر لــە کۆشــکی زســتانییەوە دوور نەبوو و جاری وابوو دێرژینسکی خۆی لە لێپێچینەوەی دەستبەسەرکراوەکاندا بەشــدار دەبــوو. هەموو شەوێك کۆمەڵێك خەڵك بە دیواری حەوشەی ئەو کۆنە بینایەوە تیرەباران دەکرانکە پاش لێپرسینەوەیەکی کورت و بەبێ دادگاییکردن بە جوخــەی ئیعــدام دەســپێردران. لــە جەنگــەی تیرەبارانەکانی شەوانەدا چەند لۆری بە هارەهارِ بە پشــت دیوارەکــەدا دەهــاتن و دەچــوون بــۆ ئەوەی کەس گوێی لە تەقەی تفەنگ و هاوار و ناڵینی تیرەباران کراوەکان نەبێ.

بــە بــاوەڕی دێرژینســکی تــەواوی ئــەو تونــد و تیــژی و جەنایەتانــە بــۆ پتــەوکردنی کۆڵەکەکانی حکوومەتێکی تازە دامــەزراوی بۆلشــەڤیکی لــە روســیادا پێویســت بــوون. فەرمانی رون و راشکاوانەی لینین بۆ دێرژینسکی ئەوە بوو، کە دوژمنانی چینی کرێکار لە نێو بەراو لە روانگەی ئەوەوە تەواوی دژبەرانی دیکتاتۆریی بۆلشەڤیکەکان بە دوژمنــانی چینی کرێکار لەقەڵەم دەدران.

دێرژینسکی وەکو بەرپرسی کاروباری ئاسایشی لە کۆبوونەوەکانی سەرۆکایەتیی دەوڵەتیشدا بەشداریی دەرکرد. لە یەکێك لەو کۆبوونە وانەدا لینین یادداشتێکی بۆ دێرژینسکی نارد، کە تێیدا نووسرابوو:" هاوڕێ دێرژینسکی چەند کەسی دژە شۆڕش لە بەندیخانەکاندان؟" دێرژینسکی لە ژێر یادداشتەکەوە نووسیی:نزیکەی هەزارو پێنج سەد کەس"و یادداشتەکەی بۆ لینین ناردەوە. لینین پاش دیتنی یادداشتەکە لە بنییەوە هێمایەکی + (لێزیادکردنی)دانا و ئەسڵی یادداشت و وەڵامەکە دیسان گەڕایەوە لای دێرژینسکی.

دێرژینسکی پاش دیتنەوەی یادداشتەکە و ئەو هێمایەی، کە لینین لە ژێرییەوە دایناوبوو لە جێگەی خۆی هەستاو بێدەنگ چووە دەرێ. یادداشت گۆڕینەوەی نێوان لینین و دێرژینسکی و چوونەدەرەوەی دێرژینسکی سەرنجی کەسی ڕانەکێشابوو، بەڵام بۆ سبەینێ هەواڵی سامناکی ئیعدامی بە کۆمەڵی هەزار و پێنج سەد کەسەکە، هەمووانی ڕاچڵەکاند. دێرژینسکی هێمای+ ی لینین لە بن یادداشتەکەی خۆیەوە بە هێمای خاچ و فەرمانی ئیعدامی بە کۆمەڵ لێك دابۆوە و بۆ شەوێ ئەو فەرمانەی بەڕێوە بردبوو.

تەنیا ڕونکردنەوەیەك، کە لە بارەی ئەو ڕووداوە مەزنەوە درا لە لایەن سکرتێرەکەی لینینەوە بوو، کە گوتی:" لینین فەرمانی ئیعدامی بەندییەکانی دەرنەکردبوو و دێرژینسکی خۆی ئەو هێمایەی بە هەڵە لێك دابۆوە. هاوڕێ لینین لە بن ئەو بابەتانەی، کە دەیانخوێنێتەوە و لەبەریان دەکا ئەو هێمایە دادەنی و مەبەستی ئەو لەو هێمایە بە هیچ جۆرێك خاچ و فەرمانی ئیعدام نەبووە.!"

دیارە هەڤاڵ دێرژینسکی لە سەر ئەو هەڵەیە نەك هەر سەرکۆنەش نەکرا و سزاش نەدرا و لە سەر کاریش لانەبرا، بەڵکو پتر کەوتە بەر دڵی لینینن و لای ئەو خۆشەویستتریش بوو. پاش ڕاگواستنی بارەگای حکوومەتی یەکێتیی سۆڤیەتیی لە پێترۆگرادەوە بۆ مۆسکۆ، بینای گەورەی کۆمپانیای بیمەی ڕوسیا لە شەقامی لوبیانکا درا بە ڕێکخراوی چێکاو لەمەودوا ژمارەی22 ی شەقامی لوبیانکا" بەناوبانگترین شەقامی مۆسکۆ بوو.

لینین لە سەرەتای ساڵی 1918دا پایتەختی لە پێترۆگرادەوە "لینین گرادی دوایی" یەوە بردە مۆسکۆی پایتەختی کۆنی ڕوسیا و ڕێوڕەسمی جێژنی کرێکاریی یەکەمی مانگی مای لەو شارەدا بەڕێوە برد.

لەو ڕێورەسمەدا لینین لە سەر دیواری کۆشکی کرملین ڕاوەستا و هەر لەو شوێنەوە، کە ناپلیۆن سەیری گڕگرتن و سووتمانی مۆسکۆی کردبوو، سەیری ئەو جەماوەری خۆپیشاندەران و کرێکارانەی دەکرد، کە لە گۆڕەپانی کرملیندا (گۆڕەپانی سووری ئێستا) بە ڕیزە دەڕۆیشتن.

ئاغا تازەکەی کرملین، لەو بینا مەزنە مێژووییەدا، کە پادشا و فەرمانڕەواکانی رابردووی روسیا ژیانێکی ئەفسانەییان تێدا رابواردووە، ژیانێکی سادەی هەبوو. لینین و کرۆپسکایای ژنی و ماریای خوشکی چەند دیوێکی کۆشکیان بۆ خۆیان تەرخان کردبوو، بەڵام کۆشك رەنگ وبۆنی رابردووی نەمابوو و ئەو کەسانەی، کە لە شوێنی ژیانی لینین چاویان پێی دەکەوت لەبەر بۆنی پشیلە (کە لینین زۆری کەیف بەو ئاژەڵە دەهات) و خواردنی کۆن و بەرماو، بێزار دەبوون.

لینین و هاوبیرەکانی، کە لە تەواوی ژیانیاندا تەنیا بیریان لە شۆڕش و تێکدان دەکردەوە، ئەزموونی گیروگرفتەکانی حکوومەت و ئاوەدانی‌یان نەبوو و نەشیاندەزانی چییە، هەر بۆیەش لە یەکەمین مانگەکانی دەسەڵاتداریێتی‌یانەوە تووشی کۆمەڵە گرفتێکی وا هاتن، کە بۆ زاڵ بوون بەسەریاندا و بۆ پێشگیری لە سەر هەڵدانی خەڵك جگە لە پەنا بردنە بەر توند و تیژی و سەرکوت چارەیەکی دیکەیان نەبوو. کارخانەکان بە هۆی ناپسپۆڕیی و ناشارەزایی بەڕێوەبەرە تازەکان و نارەزایەتی و کەمکاری و کەمبوونی کەرەسەی خاو، لە کار کەوتن یا ئەوەی کە بەرهەمەکانیان نیوە بوون. وەرزێران، کە جێگەی دەرەبەگەکانیان گرتبوونەوە و زەخت و گوشاری ئاغاوەتیان بەسەرەوە نەبوو تەمبەل و تەوەزەل ببوون و مەیلێکیان بە کاروباری کشتوکاڵ نەمابوو. لە لایەکی دیکەشەوە لەبەر ئەوەی کە کارخانەکان لە کار کەوتبوون و هیچ بەرهەمێکیان بۆ گۆڕینەوە لەگەڵ بەرهەمگەلی کشتوکاڵی و ئاژەڵداری بەرهەم نەدێنا، وەرزێران بەرهەمەکانی خۆیان بە خۆڕایی نەدەدا بە نێردراوانی دەوڵەت. کەمبوونی خۆراك و خواردەمەنی لە شارەکاندا دەوڵەتی هێنایە سەر ئەوەی کە لە رێکەوتی دەی مانگی مای 1918دا فەرمانێك دەربکا، کە بە پێی ئەو فەرمانە نێردراوانی دەوڵەت دەستیان ئاوەڵابوو لە دەستەبەسەرداگرتنی گەنمی پاشەکەوت کراو و ئاژەڵی زیادیی "وەرزێرە دەوڵەمەندەکان". بە هۆی ئەوەی کە تەواوی وەرزێرەکان پاش دامەزرانی حکومەتی بۆلشەڤیکی ژیانێکی وەك یەکیان هەبوو دەستەواژەی "وەرزێرە دەوڵەمەندەکان" بەو کەسانە دەگوترا کەزیاتریان زەحمەت کێشابوو و بە ماندووبوونی خۆیان بەرهەمێکی پتریان وەدەست هێنابوو.

ئەو گرفتانەی لە بەڕێوەبردنی ئەو فەرمانە کەوتنەوە بوونە هۆی ئەوەی کە رۆژی یازدەی ژووئەن فەرمانێکی دیکە دەرکری و کۆمیتەیەك بە ناوی "کۆمیتەی هەژاران" بە دەست-ئاوەڵایی تەواوەوە پێی ئەسپێردرا، کە فەرمانەکەی پێشوو بەڕێوە بەرێ. ئەو کۆمیتەیە، کە نوێنەرگەلێکی چێکا"ی پۆلیسی نهێنیی روسیاشی تێدا بوو لە هەر ناوچەیەکی کشتوکاڵی کۆمیتەیەکی ناوچەیی پێك هێناو تەواوی گوندو ناوچە کشتوکاڵییەکانی لە خۆ گرت. چالاکیی

ئەو کۆمیتانە لە گوندەکاندا کەش و حاڵەتێکی پڕ لە ترس و خۆف و لێك دڕدۆنگی و ناتەباییەکی باوێنەی خستە نێو وەرزێرانەوە. هەرکەسەی لە حەولی ئەوەدا بوو بەرهەمەکەی خۆی بشارێتەوە، دراوسێ لە سەر دراوسێکەی ببووە سیخوڕ. زۆربەی وەرزێران وایان پێ باشتر بوو، کە مەڕ و ماڵ تەکانیان بکوژنەوە و واز لە کشتوکاڵ بێنن، بەڵام ئاژەڵ و بەرهەمەکانیان نەدەنە دەست لێپرسراوان و نێردراوانی دەوڵەت. ئەو ناهەقی و گوشارە لە زۆربەی ناوچە کشتوکاڵییەکان بوونە هۆی سەرهەڵدانی وەرزێران، کە لە لایەن گاردە بێ بەزە و سەرکوتکەرەکانی چێکاوە سەرکوت کران.

سڕینەوەی بە تەواوەتیی ئازادییەکان لە روسیادا بە سەرکوتی حیزب و لایەنە سیاسییەکان و داخستنی رۆژنامە و بلاڤۆکەکان و هەڵوەشاندنەوەی پەرلمانی دامەزرێنەران و تیرۆرەکانی رێکخراوی چێکاوە دەستی پێکردبوو و بە سەرکوتی بێ بەزەییانەی سەرهەڵدانی وەرزێران بە لوتکەی خۆی گەیشت. پەیمانی پڕ لە شوورەیی برێستلیتۆفێسك، کە روسیای لە پڕپیت و بەرەکەتترین ناوچەکانی خۆی واتە دەشتی ئۆکراین بێبەریی کردبوو سەرەڕای کاردانەوە دروونییەکانی، ببووە هۆی ئەوەی کە خەڵك نەتوانن کەمترین بژیو و پێداویستییەکانی ژیانیان پەیدا بکەن، و ئەوەش بوار و دەراوی بۆ سەرهەڵدان و بزووتنەوەی شۆڕشگێڕانەی نوێ خۆش کرد.

تەواوی حیزب و لایەنە سیاسییەکان بێجگە لە سۆسیالیستە شۆڕشگێڕەکان، کە هاوکاریی لینینیان دەکرد، لە رووی حکوومەتی بۆلشەڤیکیدا راوەستابوون تەنانەت ئەو سەرباز و مەلەوانانەش، کە لە رووخاندنی حکوومەتی کێرێنسکی و بە دەسەڵات گەیاندنی لینیندا رۆڵی بەرچاویان ببوو لەوەیکە دەیانبینی ئەوە، کە ئەو شۆڕشەی لە زەینی خۆیاندا سازیان کردبوو لە تراویلکەیەك بەو لاوەتر نەبووە، ئێجگار نارازی بوون. بە جۆرێك، کە لینین ناچار بوو دێرژینسکی راسپێرێ، کە لە نێو هێزی چەکدارەکاندا کۆمیتەیەکی خەبات دژی مۆرە"دژە شۆڕشەکان "دامەزرێنی و پاکسازییەکی خوێناوییان لە نێودا وەرێخا.

4

لــە بــەهاری ســاڵی 1918 وە دوو گرووپــی سیاســی لــە روســیادا بەمەبەســتی رووخانــدنی حکوومەتی لینین هەوڵیان دا یارمەتی لە لایەنە دەرەکییەکان وەرگرن. یەکێك لەو دوو لایەن هــەوڵی دەدا بــە مەبەســتی رووخانــدنی ئــەو رژێمــە و دامەزراندنــەوەی رژێمــی پادشــایەتی یارمــەتی لــە ئەڵمانییەکان وەرگرێ و ئەویتر، کە بە "یەکێتی ژیانەوەی روسیا" ناوی دەرکردبوو هەوڵی دەدا، کــە بۆ خەبات دژی سەرەڕۆیی بۆلشەڤیکی یارمەتی لە بــەریتانیاو فەرەنســا و ئــەمریکا وەرگــرێ و بــە شێوەی فەرمی داوای لە هاوپەیمانەکان کردبوو، کە بەرەیەکی نوێ لە روسیا بکەنەوە.

هاوپەیمانەکان لە رێکەوتی واژۆی پەیمانی"برێستلیتۆفسێك" ــەوە دەیانویست لە بەرامبەر حکوومەتی نوێی روسیادا راوەستن. داوای رێکخراوی "یەکێتیی ژیانەوەی روسیا"، کــە لەگــەڵ پێشنیارێکی هاوشێوە لە لایەن گرووپێکی سیاسیی نوێوە بــە نــاوی "ناوەنــدی نەتەوەییــەوە" خرایە بەر باس لە ئەمریکا و فەرەنسا و بەریتانیاوە پێشوازیی لێکراو بوار بۆ ناردنی هێــز لــە لایەن ئەو سێ وڵاتەوە بەمەبەستی یارمــەتیی خــەباتکارانی روســی بــۆ شــەڕ دژی ئــەڵمانیا و رژێمی بۆلشەڤیکی ئامادە و خۆش کرا.

فاکتەرێکی دیکەی، کە بووە هۆی ئەوەی کە ئەو بڕیارە خێرا بەڕێوە بچێ، دابەزینی هێزە ژاپۆنییەکان لە خۆرهەڵاتی سیبریا بوو. هێزە ئەمریکی و بریتانی و فەرەنسییەکان لە ژووئیەی ساڵی1918دا لە بەندەرەکانی ڤیلادیۆستك و مۆرمانســك و ئارخانگیــل دابــەزین. بیــانووی دابەزینی ئەو هێزانە لە خۆرهەڵاتی سیبریا بەرپەرچدانەوەی کردەوە سەربازییەکانی ژاپۆنییەکان بوو، بەڵام هاوپەیمانەکان لە راستیدا لاوازکردنی حکوومەتی نــوێی یــەکێتیی ســۆڤیەتییشــیان مەبەست بوو.

رووداوێکی گرینگی دیکــەی، کــە لــەو ماوەیــەدا هاتــەپێش وەرێکــەوتنی گرووپــی هێــزە خۆبەخشەکانی چێك و سلۆڤاکیا لە روسیا بوو بۆ ئەوەی رەگەڵ هێزەکانی هاوپەیمانەکان بکەون.

ئەڵمانییەکان هەڕەشەی ئەوەیان کرد، کە وەدەرکــەوتنی ئــەو هێزانــە و چــوونیان بــۆ نێــو هێزەکانی هاوپەیمانەکان پێشێکردنی پەیمانی برێست لیتۆفێسکە. ترۆتســکی، کــە لــەو کاتــدا وەزیری شەڕ بوو فەرمانی چەککردنی هێزە خۆبەخشەکانی چیکیی دەرکرد. هێــزە چــیکییەکان

سەربیچییان لەو فەرمانە کرد و ڕۆژی شەشەمی مـای لـە ناوچـەی ویلگـا لەگـەڵ هێزەکـانی حکوومەتی یەکێتیی سۆڤیەتیی تێکهەڵچوون و هەمووانیان چەککردن و قۆڵبەست کران.

هەواڵی ئەو ڕووداوە لینـینی زۆر تـووڕە کـرد فـەرمانی دا، هێـزی تـەواو بـۆ سـەرکوتی فەرمانەدەرانی چیکی بەڕێ بکرێ. بەر لەوەی ئەو هێزانە بگەنـە ناوچـەی ویلگـا، کرێکـاران و سەربازانی دژ بە بۆلشەڤیکەکان کەوتنە گەڵ هێزە خۆبەخشە چیکییەکان و کۆمیتەیەکیان بـە ناوی "کۆمیتەی لایەنگریکردن لە پەرلمانی دامەزرێنەران" دامەزراند. ئەو کۆمیتەیە بۆ پێـك هێنانی سوپایەکی خۆبەخشی نەتەوەیی دەست بەکار بوو و یەکەمین یەکەکانی سوپای خۆبەخش بە خێرایی ڕێکخران. هێزەکانی ناوچەی ئۆرالیش ڕەگەڵ ئەو هێزانە کـەوتن و زۆری نەخایانـد، کە ناوچەیەکی بەرین لە "سامارا " لە قەراخی ویلگاوە هەتا ڤیلادیۆستك کەوتە دەستی هێزە دژبـەرەکانی بۆلشـەڤیکەکان. لـە ناوچـەی "دۆن" ژەنـەراڵ ئالکسـێڤ و ژەنـەراڵ کۆرنیلـۆف فەرمانەرانی پێشووی سوپا هێزێکیان بە ناوی" سوپای سپی" دامەزراند. لە سەرەتاکانی ساڵی 1918دا ڕێژەی سەربازانی ئەو سوپایە لە 3000 کەس پتر بوون. بۆلشەڤیکەکان هێزێکـی 10000کەسییان بۆ بەرپەرچدانەوەی سوپای سپی نارد و بەرەو ئیستێپەکان ڕاویان نـان. لـە شەڕێکدا، کە ڕووی دا ژەنەراڵ کۆرنیلۆف کوژرا.

دوو مانگ دوواتر پاشماوەی سوپای خۆبەخش، کە ژمارەیان لە هـەزار کـەس تێنەدەپـەڕی هێرشێکی کتوپڕیان کرد و تا ڕادەیەك سەرکەوتنیان دەستەبەر کرد. ئەو سەرکەوتنە بووە هۆی ئەوەی کە کەسانێکی تازەیان ڕەگەڵ بکەون. ژمارەی ئەندامـەکانی ئـەو سـوپایە لـە مـانگی ژوئەنی 1918دا گەیشتە دوازدەهەزار کەس و لە مانگی ژوئیەدا بوونە 30000 کـەس و لە ئۆکتۆبەری ئەو ساڵەدا نزیکەی 100000کەس بـوون. فەرمانـدەریی ئـەو هێزانـە، کـە ناوچەیەکی بەرینیان لەبەردەستدا بوو لە ئەستۆی ژەنەراڵ دێنیکینdenikin بوو.

لە هاوینی 1918دا سۆسیالیستە شۆڕشگێڕەکان، کە هەتا ئەو کات لە بەرامبەر لینیندا دانیان بە جەرگیان داگرتبوو دژایەتیی میتۆدە توند و تیژەکانی لینینیـان کـرد و گەڵاڵەیـەکی پێـنج مادەییـان دا بــە کــۆنگرەی ئەنجوومەنــەکان. بنــەمای ئــەو گەڵاڵەیــە ئــەوە بوو:1_هەڵوەشاندنەوەی پۆلیسی نهێنیی چێکا 2ـکۆکردنەوەی گرووپە پەلاماردەرییەکان لـە گوندەکان 3ـ هەڵوەشاندنەوەی لەشکری سوور(سوپای نافـەرمی، کـە پێکهـاتبوو لـە مـۆرەی وەفادار بە بۆلشەڤیکەکان و هاوتەریب بوو لەگەڵ سوپای فەرمی) 4ـ هەوڵدان بـۆ پێکهـاتن و ئاشتەوایی لەگەڵ هێزە سەربزێوەکان 5ـ دەسپێکی شەڕی پارتیزانی دژی ئەڵمانییەکان.

لینین دەمودەست ئەو پێشنیارانەی رەت کردەوە و فەرمانی قۆڵبەستکردنی رێبەرانی سۆسیالیستە شۆڕشگێڕە چەپەکانی دەرکرد. رێبەرانی شۆڕشگێڕی خۆیان شاردەوە و دەستیان کرد بە خەباتی نهێنی. رۆژی شەشەمی ژوئیەی 1918 یەکێك لە ئەندامانی سۆسیالیستە چەپەکان، کە ئەندامی پۆلیسی نهێنیی چێکا بوو بە کەڵك وەرگرتن لە پێگەکەی خۆی گەیاندە باڵوێزخانەی ئەڵمانیا لە مۆسکۆ و کۆنت میرباخی باڵوێزی ئەڵمانیای کوشت.

سۆسیالیستە شۆڕشگێڕەکان لە نێو سوپاو چێکاشدا لایەنگریان هەبوون. بە دوای ئەو رووداوەدا شۆڕشێکی چەکدارییان وەڕێ خست و هێندێك لە دامەزراوە دەوڵەتییەکانیان و یەك لەوان رێکخراوی چێکا و بینای تەلەگرافی روسیایان گرت.

دێرژینسکی گیرا و لە تەلەگرافخانەی مۆسکۆوە کۆمەڵە پەیامێك لە دژی بۆلشەڤیکەکان بۆ سەرانسەری روسیا بەڕێ کران، بەڵام تەلەفۆنخانە و ناوەندەکانی پێوەندیی گرتن بە بێتەل بەدەست دەوڵەتەوە بوون و لینین بە کەڵك وەرگرتن لەو رێگەیە لەڕێوە هێزی بۆ سەرکوتکردنی شۆڕشەکە کۆ کردنەوە. شۆڕ لە مۆسکۆ بەر لەوەی، کە پەرە بستێنێ سەرکوت کراو دێرژینسکی ئازاد کرا. لینین بە نیسبەت پەرەگرتنی سەرهەڵدانەکان لە شار و ناوچەکانی دیکەدا هێندەی رە وشی مۆسکۆ و پێترۆگراد پەرۆش بوو. لینین لە نامەیەکیدا بۆ ستالین، کە لەو کاتەدا بەرپرسی سەرکوتی سەرهەڵداوان بوو لە تەزاریتسین (کە دواتر بوو بە ستالینگراد) نووسیی" ئەو سەرهەڵدانە دەبێ بێبەزەییانە و بە بێ کات بە فیڕۆدان سەرکوت بکرێ... لە چووکترین گنخاندن و خاوەخاو، نابوورین." و ستالین وەڵامی دایەوە"دڵنیابن، کە تۆسقاڵێك بەسەر دوژمنەوە ناچین".

کوژرانی کۆنت میرباخ بووە هۆی تارەزایەتیی توندی دەوڵەتی ئەڵمانیا و لینین بۆ قایلکردنەوەی ئەڵمانییەکان و پێشگیری لە ئەگەری دژکردەوەی ئەوان گفت و بەڵێنی دانێ، کە بەهەر نرخێك بووە بکوژەکەی دەگرن و سزای دەدەن، بەڵام بکووژ بۆی دەرچوو و لینین بۆ دامرکاندنەوەی ئەڵمانییەکان فەرمانی دا، کە بیست کەس لەو سۆسیالیستە شۆڕشگێڕە چەپیانەی وا لە بەندیخانەدا بوون، لە تۆڵەی باڵوێزی ئەڵمانیا تیرەباران بکرێن!

لە نێوەڕاستەکانی مانگی ژووئیەی 1918دا حکوومەتی بۆلشەڤیکی جگە لە مۆسکۆ و پێترۆگراد و چەند گەورەشاری دیکە بە گوێرەی پێویست بەسەر روسیادا زاڵ نەبوو و هێزە دژبەرەکان، کە هەر کام سەر بە لایەن و گرووپێك بوون لە هەر چوار قوڕنەی وڵاتەوە دژی بۆلشەڤیکەکان شەڕیان دەکرد.

پەیوەندیی روسیا لەگەڵ زۆربەی بەشەکانی ناوەندیی روسیا و سیبریا و ئۆکراین و کریمە و قەفقازدا پچڕابوو. لینین لەوەها هەلومەرجێکدا کەوتە بیری ئەوەی کە بوونی تەزار نیکۆلای ئیمپراتۆری دوورخراوە لەوانەیە ئەوو حکوومەتەکەی تووشی مەترسی بکا، لەبەر ئەوەی کە لێرە و لەوێ دەنگۆی گەڕانەوە بۆ رژێمی پادشایەتی دەبیسرا و بە زیادبوونی لایەنگرانی پادشایەتی مەترسیی ئەوە هەبوو، کە لایەنە دژبەرەکان دواجار لە بوونی تەزار و گەڕانەوە بۆ رێژمی پادشایەتیدا خاڵێکی هاوبەش بەدی بکەن.

تەزار نیکۆلاو بنەماڵەکەی پاش شۆڕشی روسیا لە مانگی مارسی 1917دا لە "تسارسکۆیە سلۆ" لە نیزکیی پێترۆگراد لە ژێر چاوەدێریدا بوون. لە ژوئیەی ئەو ساڵەدا دەوڵەتی کاتی هاتە سەر ئەوەی کە بنەماڵەی پادشایەتی بۆ تۆبۆلسك tobolsk ی سیبریا دوور بخەنەوە. لە مانگی مارسی 1918دا بەرپرسانی بۆلشەڤیکیی ناوچەی ئۆرال پێشنیاریان کرد بنەماڵەی پادشایەتی بۆ ئێکاترینبۆرگ ekaterinburg راگوێزن بۆ ئەوەی رێگە بگرن لە ئەگەری دزینەوە و رزگارکردنیان لە لایەن سەرهەڵداوان و هێزە دژەشۆڕشەکانەوە. پاش راگواستنی بنەماڵەی پادشایەتی بۆ ئێکاترینبۆرگ ئەنجوومەنی ناوچەیی کەبۆلشەڤیکەکان تێیدا زۆرینە بوون پێشنیاری ئیعدامی تەزارەکانیان، کە لە لایەن چەند ئەندامێکی ئەنجوومەنی بۆلشەڤیکییەوە پێشنیار کرابوو، تاوتوێ کرد، بەڵام زۆرینەی ئەندامانی ئەنجوومەن دژی ئەوە بوون، کە بەر لە وەرگرتنی رەزامەندیی مۆسکۆ ئیعدامیان بکەن. ئەنجوومەنی ئێکاتینبۆرگ ئاخرییەکەی بڕیاری دا رێبەری بۆلشەڤیکەکان بۆ روونکردنەوەی چارەنووسی تەزار و بنەماڵەکەی بنێرێتە مۆسکۆ.

کۆمیتەی ناوەندیی بۆلشەڤیکی سەرەتا مەسەلەی دادگاییکردنی بە ئاشکرای تەزار نیکۆلای لە ئێکاتینبۆرگ تاوتوێ کرد و زۆرینەی ئەندامانی کۆمیتەش لە سەر ئەو بڕیارە کۆك بوون، بەڵام لینین پێك هێنانی دانیشتن و کۆبوونەوەی دادگاییکردنی بۆ تەزار، بە کارێکی زیادی و تەنانەت مەترسیداریش دەزانی.

لینین دەیگوت بە پێك هێنانی وەها دادگایەك ئێمە جارێکی دیکە تەزار دەخەینەوە سەر زار و زمانان و گێچەڵێکی تازە بۆخۆمان ساز دەکەین.

پەرەگرتنی چالاکیی سەرهەڵداوان و نزیکبوونەوەی لێژیۆنێرە چیکییەکان بە ئێکاتینبۆرگ هەر چەشنە گومانێکی سەبارەت بە چارەنووسی بنەماڵەی پادشایەتی رەواندەوە و لینین وێڕای دەرکردنی فەرمانی کوشتنی تەزار نیکۆلا و بنەماڵەکەی پێی لە سەر ئەوەداگرتەوە، کە بە شێوەیەك تەزار و بنەماڵەی رۆمانۆفەکان لە نێو بەرن کە:" دژە شۆڕشەکان تەنانەت ئێستا و

پرۆسکەکانیشیان دەست نەکەوێ، کە بۆ کەڵکی خراپ وەرگرتن لـە نـەزانینی ئـەو کەسـانەی خەون بە گەڕانەوەی پادشایەتییەوە دەبینن، دەکاریان بێنن."!

ئەو وەفدەی بۆ بـەڕێوەبردنی ئـەم فەرمانـە راسـپێردرابوو شـەوی 16ی ژوئیـە گەیشـتە ئێکاتینبۆرگ و ئەندامەکانی دەمودەست لەگەڵ بەرپرسانی ناوچەکە لە شوێنی نیشتەجێبوونی بنەماڵەی پادشایەتی کۆبوونەوە. بە جۆرێك، کە بایکۆڤ Bykov یەکێك لە کۆمیسـێرەکانی ناوچە دەگێڕێتەوە: ئەو کەسـانەی کوشـتنی بنەمـاڵـەی پادشـایەتییان پـێ ئەسـپێردرابوو لـە جەنگەی نیوەشەوێدا گەیشتنە شوێنی ژیـانی ئـەوان و فەرمانیانـدا، کـە بنەمـاڵـەی تـەزار و هاوڕێکانیان، کە لە نهۆمی سەرەوە خەوتبوون بێننە خوارێ. بەر لە هەمووان تەزار و مەلیکە ئالیکساندرایان، کە نەخۆش بوو لە خەو هەستاند و دواتر نۆرە گەیشتە ئالێکسیی کۆڕی تەزار و چوار کچەکانیان. جگە لە ئەندامانی بنەماڵەی پادشایەتی، دۆکتۆر بـۆتکین، کـە پزیشـکی بنەماڵەی تەزار بوو لەگەڵ سێ کارەکەری بنەمـاڵـەی پادشـایەتی، کـە هـەموانیان لـە خـەو هەستاندبوون بردیاننە ژێرزەمینەکەوە.

تەزار و ئەندامانی بنەماڵەکەی هەتا نەگەیشتنە ژێرزەمینەکە نەیانزانی چیان بەسـەر دێ، چونکی پێیان گوترابوو، کە لەبەر ئەوەی هێزە دژە شۆڕشەکان گەرەکیانە هێـرش بکەنـە سـەر ئێکاتینبۆرگ دەیانە وێ لە نیوەی شەویدا بیانبەنە شوێنێکیدیکە، بەڵام هێشتا چەند سـاتێك بەسەر کۆکردنەوەیاندا لەوێ تێنەپەڕیبوو، کە دەنگی قورسی ترپەی پێیەك لە پێپلیکانەکانەوە بیسرا و چەند ساتێك دواتر چەند کـەس لەگـەڵ کۆمـەڵێك چـەکدار وەژوور کـەوتن. حـوکمی ئیعدامەکە، کە لە چەند دێڕێك پتر نەبوو خوێندرایەوە و بە ئاماژەی کۆمیسێر لەرێوە رێژنـەی گوللەیان بەسەر تەزار و ئەنـدامانی بنەماڵەکـەی و هاوڕێکانیـدا بارانـد. ئـەو رێورەسمـە بـە هەموویەوە لە دوو خولەکی پتر نەخایاند و هەر یازدە کەسیان دەمودەست کوژران".

بـە فـەرمانی یورۆڤێسـکی Yurovsky ی کۆمیسـێری راسـپێردراوی بـەڕێوەبردنی بڕیارەکە، تەرمەکانیان، کە هێشتا خوێنیان لێ دەچۆڕانەوە لەو بەتانییانەوە پێچان، کـە لە جێوبانەکەیان کۆیان کردبوونـەوە و لـە لۆرییەکـدا لـە سـەر یـەك کەڵەکـەیان کـردن. تەرمەکانیان لە نیوەشەوێکدا بردە کانگایەکی چۆڵی دەرەوەی شار و کاروبارەکەی تر خرایە سـبەینێ. یورۆسـکی دەیویسـت فەرمانەکـەی لیـنین بـێ ئەملاوئـەولا جێبـەجێ بکـا و جووقەواری بنەماڵەی پادشایەتی وا لە نێو بەرێ، کـە تەنانـەت ئێسـك و پروسکیشـیان نەمێنێتەوە بۆ ئەوەی، کە دژە شۆڕشەکان کەڵکی لێ وەرگرن.

بەپێی ئەو فەرمانە تەرمەکانیان پارچەپارچەکردن و لە ئەسیدسوڵفۆریکیانکردن و پاش ئەوەی کە دڵنیابوون لەوەیکە تەواو تواونەتەوە رشتیاننە نێو چاڵێکەوە، کە پێشتر ئامادەیان کردبوو و سەریان پڕ کردەوە. فەرمانی لینین بۆ ئیعدام لە نێوبردنی رۆمانۆفەکان تەنیا بۆ بنەماڵەی پادشایتی بوو، بەڵام راسپێردراوانی لینین پزیشك و کارەکەرەکانیشیان وەبەردان و تەرمی ئەوانیشیان بە مەرەدی تەرمی بنەماڵەی پادشایەتی برد.

هەواڵی فەرمیی ئیعدامی تەزار نیکۆلا رۆژی 18ی ژوئیە لە کۆبوونەوەی ئەنجوومەنی کۆمیسیۆنەکانی گەل (سەرۆکایەتیی دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتیی)دا راگەیەندرا.

ئەنجوومەن خەریك بوو لە سەر گەڵاڵەی پاکوخاوێنیی گشتی دەدوا، کە سۆردۆلۆف سەرۆکی کۆمیتەی بەڕێوەبەریی کۆنگرەی ئەنجوومەنەکان وەژوور کەوت و سرتەیەکی لەگەڵ لینین کرد. لینین قسەکانی بە کۆمیسێری تەندروستی بڕی و گوتی هاوڕێ سۆردۆلۆف دەیەوێ شتێك بە ئەنجوومەن بڵێ و ئەمجار سۆردۆلۆف گوتی:

" دەمەوێ ئەندامانی ئەنجوومەن ئاگادار کەمەوە، کە ئەمڕۆ هەر ئەمڕۆ، لە ئێکاترینبۆرگەوە هەواڵی ئیعدامی نیکۆلای دووەمان پێ گەیشت. نیکۆلا هاوکات لەگەڵ نزیکبوونەوەی لیژیۆنێرەکانی چیك لە ئێکاتینبۆرگ ویستوویەتی رابکا. کۆمیتەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەنەکان ئەم کردەوەیە پشتڕاست دەکاتەوە."

لە راپۆرتەکەی سۆردۆلۆفدا ئاماژە بە ئیعدامی ئەندامانی دیکەی بنەماڵەی پادشایەتی نەکرابوو. رۆژنامەی "ئیزۆسینا"ش رۆژی 19ی ژوئیەی 1918 هەواڵێکی بە درۆی لەو پێوەندییەدا بڵاو کردەوە و نووسیی:" هاوسەر و منداڵەکانی نیکۆلا رۆمانۆف بۆ شوێنێکی قایم راگوێزران." و بەو شێوەیە وایان نواند، کە تەنیا تەزار ئیعدام کراوە. لینین سەرەتا لە کاردانەوەی خراپی بڵاو بوونەوەی هەواڵی هاوسەر و منداڵەکانی نیگەران بوو و هەر بۆیەش هیچ کات هەواڵی ئیعدامەکەیان بە فەرمی بڵاو نەبۆوە.

پاش ئیعدامی تەزار نیکۆلاو هاوسەر و منداڵەکانی، حەوت کەسی دیکە لە ئەندامانی بنەماڵەی رۆمانۆفەکان، کە لە ئۆرال بەند کرابوون ئیعدام کران. گرانۆك میخاییلی برای تەزار پێشتر لە شاری "پرێم" تیرەباران کرابوو.

پێبەپێی زیادبوون و پەرەگرتنی چالاکیی دژبەران و بلێسەدارتربوونی شۆڕشە چەکدارییەکان لە شوێنە جیاجیاکانی وڵاتدا، توندو تیژی و توندوتۆڵیی حکوومەتیش دژی بەرهەڵستکارەکانی، بە تەوژمتر دەبوو. لینین لە رێکەوتی 9ی ئوتدا تەلەگرافێکی بۆ بەرپرسانی بۆلشەڤیکیی سەرانسەری

ڕوسیا نارد، کە نیشاندەر و ڕوونکەرەوەی بیر و باوەڕەکانی ئەو سەبارەت بە چۆنییەتی بەرپەرچدانەوەی دژبەرانە. دەقی فەرمانی تەلەگرافەکە بەو شێوەیەیە:

"پێویستە خێرا گاردی نموونە لە کەسانی باوەڕپێکراو و هەڵبژاردە پێکبێنن. ئەرکی ئەو گاردانە سەرکوتی بێبەزەییانەی مۆرە دژە شۆڕشەکان و قەشە و گاردە سپییەکانە. گومانلێکراوانیش دەسگیر بکەن و لە ئۆردووگاکانی دەرەوەی شاردا دەستبەسەریان بکەن. چۆنییەتی بەڕێوەچوونی ئەو فەرمانەش ڕابگەیەندرێتەوە

سەرۆکی ئەنجوومەنی کۆمیسارییای گەل، لینین

هەر لە سەرەتای دامەزرانی حکوومەتی سۆڤیەتییەوە هێندێ دەنگۆ لە سەر لینین و ڕێبەرانی ڕژێم هەبوون. لەگەڵ پەرەگرتنی ئەو دەنگۆیانە لەبەرچاوگرتنی ڕێوشوێنی تەناهی بۆ پاراستنی گیانی لینین توندتر دەبوو. لە ژانوییەی ساڵی 1918دا تەقە لەو ماشێنە کرا، کە لینینی تێدا بوو و لەمەودوا کاربەدەستەکانی چێکا تەواو چاویان بەسەر لینینەوە بوو.

ڕۆژی 30ی ئوتی 1918 لینین لە کۆبوونەوەیەکی کرێکاریدا قسەی دەکرد. لە نێو خەڵکەکەدا ژنێك دەبینرا، کە لە ڕیزی پێشەوە لە نزیك یەکێك لە دەرگەکانی هۆڵەکەوە دانیشتبوو بەردەوام جگەرەی دەکێشا. کاتێك لینین قسەی تەواو بوون و بەرەو دەرگەی وەدەرکەوتنەکە وەڕێ کەوت ئەو ژنەش لە جێگەی خۆی هەستا و بەدەم ڕێگەوە پرسیاری لە لینین دەکردن و ئەویش وەڵامی دەدانەوە. کاتێك لینین دەیویست سواری ماشێنەکەی بێت ئەو ژنە بە خێرایی لە بن چارشێوەکەیەوە دەمانچەکەی دەرێنا و سێ فیشەکی داڵبەداڵ بە لینینەوە نا. فیشەکەکان لە یەك مەترییەوە هاویژرابوون و کاتێك لینین وەعەرز کەوت هەمووان پێیان وابوو، کوژراوە، بەڵام لینین پاش چەند چرکەیەك هەستایەوە سەر پێ و بە یارمەتیی دەوروبەرییەکانی سواری ماشێنەکەی بوو و ماشێنەکە بە خێرایی بەرەو کرێملین وەڕێ کەوت و پشکنینە سەرتاییەکانی پزیشکان دەریانخست، کە سەرەڕای ئەوەی فیشەکێك ئیسقانی نێوشانی پێکاوە فیشەکێکی دیکە لا ملی ڕووشاندووە هیچ مەترسییەکی لە سەر نییە.

ئەو ژنە نەیدەزانی تەقە بکا ئەگینا لە مەودایەکی ئاوا کەمەوە تەنانەت فیشەکی کەسێکی تازەکاریش خەتا ناکا. ئەویان لە کاتێکدا، کە دەیویست ڕابکا گرت و هەر ئەو شەوە لە ناوەندی چێکا لە شەقامی لۆبیانکا لێپێچینەوەیان لێکرد.

ئەو ژنە خۆی بە ناوی فانیا کاپلان ناساند و گوتی لەبەر ئەوەی، کە لینینی بە خەیانەتکار بە شۆڕشی ڕوسیا زانیوە بڕیاری داوە بیکوژێ. کاپلان گوتی بەهۆی چالاکیی شۆڕشگێڕانە

ماوەی یازدەساڵ لە بەندیخانە و تاراوگەدا بووە، بەڵام دەبینیٚ ئەمڕۆکە لینین تەواوی ئاواتەکانی شۆڕشگێڕانی بە فیڕۆ داوە و ڕژێمێکی لە تەزارەکان دیکتاتۆرتری دامەزراندووە.

ئیعدامی بەبی دادگاییکردنی کاپلان یەکێك بوو لە نموونەکانی دادپەروەریی شۆڕشگێڕانە" ی سەردەمی دەسەڵاتدارییەتیی لینین، کە لە بیرەوەرییەکانی "پاول مالکۆف"ی فەرمانـدەی گاردی کرێملین لە ساڵەکانی 1918 هەتا 1920دا بە وردی باسی کراوە. بەشێك لەو بیرەوەرییانە لە ژمارەی ڕێکەوتی نۆڤەمبەری 1985ی گۆڤاری روسیی سپۆتنیكSputnik.Nov 1985ی چاپی مۆسکۆدا هاتووە و مالکۆف دەنووسیٚ:" بۆ سبەینیٚ، کە هەوڵدرا لینین بکوژریٚ راسپێردرام، کە کاپلان لە ڕێکخراوی چێکا وەرگرم و ئەوم لە یەکێك لە ژێرزەمینەکانی کرێملیندا بەند کرد. دوو ڕۆژ دواتر فەرمانێکم لە کرێملینەوە پێگەیشت، کە کاپلان دەبیٚ دەمودەست تیرەباران بکریٚ. کاتژمێر چواری دوانیوەڕۆی هەر ئەو ڕۆژە"ڕۆژی 3ی سێپتەمبەری1918 لە حەوشەی کۆشکی کریملین ئیعدامم کرد..."

ئەو ڕۆژەی فانیا کاپلان ویستی لە مۆسکۆ لینین بکوژیٚ خوێندکارێکی گەنجی جوولەکە لە پێترۆگراد یۆریتسكUritskyی سەرۆکی چێکای پێترۆگرادی کوشت. هاوکاتبوونی ئەو دوو ڕووداوە بووە هۆی توند و تیژییەکی بیٚ وێنە لە لایەن پۆلیس و گاردەکانی سوورەوە. لێپرسراوانی چێکا لە پێترۆگراد لە ماوەی چەند ڕۆژدا پاش کوژرانی ئۆریتسکی 512 کەسیان لەو شارەدا تیرەباران کرد.

ڕۆژنامەی ئیزۆستیا لە ژمارەی 19ی ئۆکتۆبەری 1918دا وێڕای ڕاپۆرتێك لە سەر ڕەوشی بەندکراوان و تاوانبارانی سیاسی لە پێترۆگراد نووسیی، کە لە ڕێکەوتی ڕاگواستنی پایتەخت بۆ مۆسکۆ 6220 کەس گیراون و 800کەس ئیعدام کراون. هەڵبەت ئەوە ڕاپۆرتێکی فەرمی و لە ماوەیەکی کورت و بەرتەسکدا و تەنیا لە ناوچەی پێترۆگراد دایە.

" سڕینەوەی بۆرژۆوازی وەکو چینێك" ئەرکی دیاریکراوی پۆلیسی نهێنیی و گاردە سوورەکان بوو، بەڵام بۆرژۆوازی وشەیەکی گشتگیر بوو و لێپرسراوانی چێکا هەرکەسیان بە نابۆلشەڤیك و بە دژبەری ڕژێمیان زانیبا بە ناوی دژە شۆڕش یان بۆرژۆوا دەیانگرتن و شوێنبزریان دەکردن. یەکێك لە سەرۆکەکانی چێکا بە ناوی لاتسیس لە فەرمانێکدا بۆ لێپرسراوانی پۆلیسی نهێنیی یەکێتیی سۆڤیەتیی دەنووسیٚ:" ئامانج لە نێوبردنی بۆرژۆوازییە وەکو چینێك: بۆ دەستبەسەرکردنی کەسەکان پێویست ناکا بەڵگەیەکتان لە سەریان هەبیٚ، کە دژی حکوومەتی یەکێتیی سۆڤیەتیی چالاکییان بووە یا شتێکیان دژی حکوومەت نووسیوە.

دەبێ یەکەمین پرسیارتان لە دەستبەسەر کراوان ئەوە بێ، کە سەر بە کام چینە و کوڕی کێیە و لە کوێی دەرس خوێندووە و کار و پیشەی چ بووە. وەڵامی ئەو پرسیارانە بەسن بۆ دیاریکردنی چارەنووسی ئەو کەسانە."

لینین بەو رەخنانەی، کە لە توند و تیژییەکانی چێکا دەگیردران زوو تێك دەچوو. ئەو لە یەکێك لە ئاخافتنەکانیدا لە کۆتایی 1918دا گوتی:"... بەراستی من سەرم لەو هەمووە گلەیی و گازندە و رەخنەیەی لە چێکا دەکرێ، سوورِ ماوە و نازانم بۆچی هێندێ کەس بێ ئەوەی خۆیان بیانەوێ دەکەونە ژێر کاریگەریی پروپاگەندەی بۆرژۆوازییەوە و لە پێویستبوونی ئەو توند و تیژییانە لە کۆمەڵگەیەکی شۆڕشڤاندا تێناگەن.... لەوانەیە چێکا هێندێ هەڵەشی کردبێن، بەڵام ئەو خەتا و هەڵانە لە بەراورد لەگەڵ خزمەتەکانی چێکادا لە پێناوی سەقامگیریی دیکتاتۆریی پرۆلتاریادا، کە ئامانجی سەرەکیی ئێمەیە شتێکی ئەوتۆ نین..."

لەگەڵ ئەوەشدا لینین رەخنە دەرەکییەکانی لە توند و تیژی و تیرۆر لە روسیای یەکێتیی سۆڤیەتییدا رەت دەکردەوە و بە پروپاگەندەی درۆی سەرمایەداریی جیهانیی دژی یەکەمین حکومەتی سۆسیالیستیی لە جیهاندا دەزانی. ئەو لە یەکێك لە ئاخافتنەکانی خۆیدا لە ئۆکتۆبەری 1918دا هەروەها لە ئاخافتنێکدا لە حەوتەمین کۆنگرەی ئەنجوومەنەکاندا گوتی:"تیرۆریسم و توند و تیژی بەسەر ئێمەدا سەپاون و توندوتۆڵییەکەی ئێمە دژکردەوەیە لەبەرامبەر هاندانەکان و هێرشەکانی سەرمایەداریی جیهانیدا بۆ رووخاندنی حکوومەتی یەکێتیی سۆڤیەتیی..."

2

تەواوی گفت و بەڵێنەکانی بۆلشەڤیکەکان بۆ دابینکردنی ژیانێکی باشتر بۆ خەڵك، بە تایبەتی کرێکاران و وەرزێران و سەربازان لە ماوەی سێ ساڵ پاش بەدەسەڵات گەیشتنیان بوو بە بلقی سەر ئاو، بە زیادبوونی نارەزایەتی و سەرهەڵدان و مانگرتنەکان گوشارەکانی حکوومەت و توند و تیژیی پۆلیسیش رووی لە زیادبوون دەکرد، بە جۆرێك، کە لە کۆتاییەکانی ساڵی 1920دا رێکخراوی سامناکی چێکا باڵی بەسەر تەواوی ژیانی خەڵکدا کێشا و تۆڕێکی بەربڵاوی ئەو رێکخراوە سنووری شارەکانی بەزاند و ئاواییەکانیشی تەنییەوە.

چێکا لە ڕێکخراوێکی پۆلیسییەوە وردە وردە ببووە ڕێکخراوێکی سەربازی و گاردەکانی ئەو ڕێکخراوە جگە لە بەشداربوون لە هەڵمەتی پۆلیسی و سەرکوتی خۆپێشاندان و مانگرتنەکان، لە هەڵمەتی سەربازییشدا بەشدار دەبوون و بێبەزەیی و دڵڕەقییەکی سەیریان لە خۆیان دەنواند. چێکا لە ڕاوەدوونان و پشکنین و سزادانی ئەو مۆرانەی، کە ناوی "دژە شۆڕشیان" بەسەردا دەبڕا دەسەڵاتێکی بێ کەوشەنی بوو و زۆربەی دەستبەسەرکراوانی پاش لێپرسینەوەیەکی خێراو بە بێ دادگاییکردن ئیعدام دەکردن، ژمارەی ئەو کەسانەی، کە لە ماوەی سێ ساڵی یەکەمی تەمەنی چێکادا بەدەستی لێپرسراوانی ئەو ڕێکخراوە کوژران لە نێوان 200000 هەتا 500000 کەسدا مەزەندە دەکرێن، کە ژمارەی دووهەزار کەس لانیکەمەکەیەتی.

گوشار و سەرکوت و نەبوونی ئاسایش و کەمبوونی بژیوو خواردەمەنی و پێداویستییە گشتییەکان لە سەرەتاکانی ساڵی 1921دا گەیشتنە ئەوپەڕی خۆیان و گەورەترین ڕاپەڕینیش دژی حکوومەتی بۆلشەڤیکی لەو سەردەمەدا سەری هەڵدا.

ڕۆژی یەکەمی مانگی مارسی 1921 مەلەوانانی بنکەی هێزی دەریایی یەکێتیی سۆڤیەتیی لە کرۆنشتاد ڕاپەڕین. کرۆنشتاد هەر ئەو بنکەیە بوو، کە مەلەوانەکانی بە پشتیوانیکردن لە بۆلشەڤیکەکان لە شۆڕشی ئۆکتۆبەردا بوونە هۆی بەدەسەڵات گەیشتنی لینین و بەبێ ئەوان ئەستەم بوو لینین و بۆلشەڤیکەکان بتوانن دەسەڵات بەدەستەوە بگرن.

ڕاپەڕینی کرۆنشتاد درێژەی زنجیرەیەك مانگرتنە کرێکارییەکانی پێترۆگراد و سەرهەڵدانەوەی ڕزێرییەکان لە شوێنە جیاجیاکانی ڕوسیادا بوو. ئابووریی ڕوسیا لەو قۆناغەدا ئیفلیج ببوو کارخانەکان لە کار کەوتبوون و بە هۆی گوشاری لەرادەبەدەر بۆ سەر وەرزێران بەرهەمە کشتوکاڵییەکان تەواو لە کەمییان دابوو. نرخەکان بە شێوەیەکی سەرسووڕهێنەر هەڵدەکشان و ڕۆبڵ بە خێرایی دادەبەزی. لە ژانوییەی 1921دا نرخی ڕۆبڵێکی ئاڵتوون گەیشتبووە 26529 ڕۆبڵی کاغەزی.

یەکەمین قۆناغی ڕاپەڕینی کرۆنشتاد کۆبوونەوەی زیاتر لە 15000کەس لە مەلەوانان و فەرمانبەرانی کەشتییەکانی شەڕ بنەماڵەکانیان دەرکردنی بڕیارنامەیەك ڕوو بە دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتیی بوو.

لەپێشەکیی ئەو بڕیارەدا وێڕای ئاماژە بە گوشار و زەبروزەنگ و گرفت و نەبوونییەکان، نووسرابوو، کە حکوومەتی شۆڕشڤان لە بری ئەوەی کە بەڵێنەکانی خۆی سەبارەت بە دابینکردنی ماف و ئازادییەکانی گەل وەدی بێنێ، ئەوانی لە ژێر چنگی دەزگایەکی پۆلیسیی

زۆر له پۆلیسی تەزار توند و تیژتر و بێبەزەییتردا دیل کردووه و کرێکاران و وەرزێران و سەربازانی له ماف و پوانەکانی سەردەمی تەزارییش بێبەریی کردووه.

لەو بڕیارنامەیەدا مەلەوانانی کرۆنشتاد داوای بەڕێوەچوونی هەڵبژاردنێکی ئازاد "بە دەنگی نهێنی" بۆ هەڵبژاردنی ئەنجوومەنەکان و دابینکردنی ئازادیی چاپەمەنی و کۆڕ و کۆبوونەوەی سیاسی و هەڵوەشاندنەوەی ڕێکخراوگەلی کۆنترۆڵی حیزبی له نێو سوپاو هێزی دەریاییدا و ئازادیی پێك هێنانی ڕێکخراوگەلی کرێکاری و وەرزێری و هەڵوەشاندنەوەی کۆکردنەوە و دەستبەسەرداگرتنی بەرهەمی کشتوکاڵی و دابینکردنی ئازادیی بەرهەمە کشتوکاڵییەکانیان بۆ وەرزێران کردبوو. دژکردەوەی خێرای دەوڵەت له بەرامبەر مەلەوانانی کرۆنشتاددا نەبووە هۆی ئەوەی که ئەوان دەست له خەبات و بەربەرەکانێ هەڵگرن. ڕۆژی پێنجەمی مارسی 1921 مەلەوانانی کرۆنشتاد کۆبوونەوەیەکی بەشکۆی دیکەیان گرت و کۆمیتەیەکی شۆڕشگێڕانەی پازدە کەسییان پێك هێنا. ڕۆژی شەشەمی مارس لینین ژەنەراڵ توخاچێڤسکیی Tukha chevskuy ی کردە بەرپرسی سەرکوتی ڕاپەڕینی کرۆنشتاد. کۆمیتەی شۆڕشگێڕیی کرۆنشتاد، کە له 9 مەلەوان و چواردە کرێکار و پەرستارێك و ڕاگری قوتابخانەیەك پێکهاتبوو بڕیاریان دا بەربەرەکانێ بکەن و سەرۆکی کۆمیتەکە فەرمانی ئامادەباشیی شەڕی دەرکرد.

ڕاپەڕیوانی کرۆنشتاد بەوە هیواداربوون، که کرێکاران و سەربازانی پێترۆگرادیش ڕەگەڵ شۆڕش بکەون، بەڵام زینۆویڤی سەرۆکی کۆمیتەی حیزبی بۆلشەڤیك له پێترۆگراد دەستی لە سەر دەست دانەنابوو، ئەو هەر لەگەڵ ئەوەی که شۆڕشی کرۆنشتاد دەستی پێکرد له پێترۆگراد ڕێوشوێنی منی و تەناهیی پتەوی ڕەچاو کرد و بە یارمەتیی گرووپە زەربەتییە بێبەزەییەکانی چێکا، هەرچەشنە بزووتنەوەیەکی هەر بە کۆرپەیی لەبار برد. ئەو خۆپێشاندانە پەرش و بڵاوانەی له ماوەی یەکەم هەتا شەشەمی مارسی 1921دا له پێترۆگراد وەڕێ کەوتن بە ڕەهێڵەی بیکەیسی و کوشتاری هەزاران کەس دامرکانەوە و ڕێگەکانی هاتنە نێو شاریش بە توندی کۆنترۆڵ کران. ڕۆژی شەشەمی مارس چەند کەس لە ئەفسەرانی بنکەی سەربازیی کرۆنشتاد پێشنیاریان بە مەلەوانانی ئەندامی کۆمیتەی شۆڕشگێڕی کرد، کە پێش ئەوەی سەربازانی توخاچێڤسکی هێرش بێنن ئەوان دەست ڕەپێش بخەن و هێرش بکەنە سەر پێترۆگراد. ژمارەی سەربازان و گاردە زەربەتییەکانی چێکا له پیترۆگراد هێشتا ئەوەندە نەبوون، که بتوانن له بەرامبەر هێرشی ئەندامانی کرۆنشتادادا خۆڕاگرن و ئەگەر پێترۆگراد گیرابایە زۆربەی کرێکاران و سەربازانی شاریش ڕەگەڵ سەرهەڵداوان دەکەوتن و هێزێکی مەزنیان لە بەرامبەر

دەوڵەتدا پێکدێنا، بەڵام زۆرینەی ئەندامانی کۆمیتەی شۆڕشگێڕی بە ناوی ئەوەی کە سەرهەڵداوان نایانەوێ خوێن بڕژێ دژی ئەو پێشنیارە راوەستان.

تۆخاچێفسکی هێزێکی شێستهەزار کەسیی، کە پێکهاتبوو لە سەرباز و کەسانی خۆبەخش و گاردی سوور و ئەندامانی چێکا بۆ سەرکوتی راپەڕنی کرۆنشتاد کۆکردەوە. پێش دەستپێکی هێرشی ئەو هێزانە بەرەو کرۆنشتاد ترۆتسکی پەیامێکی بۆ سەرهەڵداوان نارد و هەڕەشەی ئەوەی لێکردن، کە ئەگەر خۆبەدەستەوە نەدەن هەمووان وەکو مراوی سەردەبڕێ، بەڵام کۆمیتەی شۆڕشگێڕانی کرۆنشتاد وەڵامی دایەوە، کە ئەوان لەو هەڕەشانە ناترسێن و هەتا وەدیهاتنی ویستەکانیان درێژە بە بەربەرەکانێ دەدەن.

هێرش بۆ سەر کرۆنشتاد بە هەڵفڕینی چەند فڕۆکە و بۆمبارانی خانووبەرە و بەندەرگاکانی کرۆنشتاد دەستی پێکرد و بە دوای ئەوەدا هێرشی سەربازانی لەشکری سوورو گاردەکانی چێکا لە بەرەبەیانیی رۆژی حەوتەمی مارسدا، بۆ سەر شوێنە سەختەکانی کرۆنشتاد دەستی پێکرد، بەڵام مەلەوانانی کرۆنشتاد وەڵامی ئەو هێرشەیان دایەوە و هێزەکانی تۆخاچێفسکی پاش هاویشتنی تۆپی سەر پاپۆڕە جەنگییەکان ناچار بوون پاشەکشێ بکەن.

رۆژی هەشتەمی مارسی 1921 لینین لە دەهەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتییدا لێدوانێکیداو تێیدا سەرهەڵدانی کرۆنشتادی بە بەرهەمی هاندانی دژەشۆڕش و بۆرژۆوازی ناوبرد و گوتی: لە پشتەوەی ئەو سەرهەڵدانەوە روخساری ئاشنای ژەنەراڵەکانی گاردی سپی بەدی دەکرێ. لینین گوتی ئەو سەرهەڵدانە بە هەر نرخێك بێ لە چەند رۆژی داهاتوودا سەرکوت دەکرێ.

رۆژی شازدەی مارس ژەنەراڵ تۆخاچێفسکی بە ئامادەکاریی سەربازیی تەواوەوە دوایین هێرشی بۆ سەر کوتی سەرهەڵداوانی کرۆنشتاد دەست پێکرد. لەو هێرشەدا کەڵك لە تەواوی فڕۆکەکانی لەشکری سوور وەرگیرا و رەهێڵەی بارانی تۆپیان بەسەر کرۆنشتاددا باراند. کرۆنشتاد هەر بیست و چوار کاتژمێری خۆڕاگرت و تۆخاچێفسکی رۆژی حەڤدەی مارس هەواڵی دامرکانەوەی کرۆنشتادی بۆ مۆسکۆ بەرێ کرد. بەڵێنی لینین و ترۆتسکی وەدیهاتبوو و لە کۆتایی رۆژی حەڤدەی مارسدا تەرمی هەزاران مەلەوان و سەرباز لە سەر شەقام و لێوار بەندەرگاکان و لە سەر سەکۆی کەشتییەکان بەگۆڕێ وەربببوون یا وەکو مراوی وەسەر ئاو کەوتبوون. زۆربەی ئەو مەلەوان و ئەفسەرانەی کرۆنشتاد، کە بە زیندوویی گیرابوون لە لایەن گاردەکانی چێکاوە گوللەباران کران، ژمارەیەکی کەمیان

تواسیان بەرەو فەنلاند رابکەن و بنەماڵەی مەلەوانانی کوژراو یان نادیاریش بەرەو ئۆردوگاکانی کارکردن یا بۆ شوێنە دوورەکان دوورخرانەوە.

کارەساتی کرۆنشتاد و راپەڕینەکان و ئەو مانگرتنانەی، کە بەر لەو هاتبوونەپێش لینینی برێك پرینگاندەوە و ناچاریان کرد بە سیاسەتە وشك و دەمارگرژییە ئابوورییەکانی سەرەتای حکوومەتەکەیدا بچێتەوە. لینین لە کۆبوونەوەی رۆژی پازدەی مارسی 1921ی کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستدا، وێڕای دان پێدانان بە کەمبوونەوەی بەرهەمگەلی پیشەیی و کشتوکاڵی و نارەزامەندیی کرێکاران و وەرزێران، باسی لە پێویستیی خۆ رێکخستن لەگەڵ سیاسەتە ئابوورییەکان و قەبووڵکردنی خاوەندارێتیی سنووردار کرد. لە حاڵێکدا، کە لە ساڵەکانی 1017 وە هەتا 1920 بە هیچ جۆرێك حازر نەبوو مل بۆ خاوەندارێتیی تایبەت تەنانەت بە شێوەی بەرتەسکیش لە کۆمەڵگەیەکی کۆمۆنیستیدا رابکێشێ.

لە بەهاری ساڵی 1921دا لینین سەرەڕای دژایەتیی باڵی چەپی رێبەرایەتیی حیزب، بنەمای سیاسەتگەلێکی ئابووریی نوێی هێنایە گۆڕێ. بە پێی ئەو سیاسەتانە دیسان سیستەمی مووچە و حەقدەست دانرانەوە و مافی خاوەندارێتیی تایبەتی زەوی بە شێوەی سنووردار و ئازادیی بەرهەمهێنان و فرۆشتنەوەی بەرهەمە کشتوکاڵییەکان رێوشوێن و پرەنسیپیان بۆ دانران و شەڕی نێو خۆیی لە گوندەکاندا کۆتایی پێ هات. ئەسڵی کارامەیی و بەرهەمهێنانی زیاتر کەوتنە پێشەوەی تیۆرییە ویشك و برینگە مارکسییەکان و بەهای کار و خزمەتگوزارییەکانی کرێکاران بوو بە بنەمای مووچە و حەقدەستەکانیان.

لینین لە ئاخافتنێکدا لە کۆنفرانسی حیزبی کۆمۆنیستی مۆسکۆ لە ئۆکتۆبەری 1921دا دانی بەوەدا هێنا، کە لە هەلومەرجی ئێستادا ناکرێ پرەنسیپەکانی کۆمۆنیزم بە پراکتیك بکرێن و جێبەجێ نابن. ئەو لە وەڵامی نارەزایەتیی ئەو کەسانەی، کە باسیان لە مەترسیی سەرهەڵدانی مەودای چینایەتی و گەڕانەوەی سەرمایەداری دەکرد گوتی: خاوەندارییەتییە تایبەتییەکان تەنیا بە شێوەی سنووردار و بۆ زەوییە کشتوکاڵی و کارگە بچووکەکان قەبووڵ کراوە و پیشە بنەماییەکان و سیستەمی هێنان و راگواستن و بازرگانیی دەرەوە بە تەواوی لە دەستی دەوڵەتدا دەمێننەوە. لینین ئەو سیستەمەی ناو نا "سەرمایەداریی دەوڵەتی".

پاش ساڵێك لینین، کە لە برە سەرکەوتنێکی بەرنامە تازە ئابوورییەکانی خۆی قایل بوو لە ئاخافتنێکدا وێنایەکی گەشبینانەی لە رەوشەکە خستە روو و گوتی:"ئیتر سۆسیالیزم بۆ ئێمە دوورە دیمەن نییە، ئێمە وردە وردە سۆسیالیزم دێنینە نێو ژیانی رۆژانەمانەوە و هەنگاو

بە هەنگاو دەچینە پێش. هەڵبەت کۆمەڵێك كێشە و کۆسپمان لە سەر رێگە هەن کۆمەڵگەی سۆسیالیستیی دڵخوازی ئێمە وەدی نایە، بەڵام شك لەوەدا نییە، کە لە چەند ساڵی داهاتوودا ئێمە بە هەموو ویست و داخوازییەکانمان دەگەین و بەسەر تەواوی ئەو کەند و کۆسپانەدا زاڵ دەبین..."

بەڵام دیسان پاش ئەو ئاخافتنە، لە کۆتاییەکانی ساڵی 1922دا هاتنە ئارای کۆمەڵێك گرفتی نوێ و قەیرانی ئابووریی نوێ گەشبینییەکەی لینینی کاڵ کردەوە و لە ئاخافتنێکدا هەموو شکست و گرفتەکانی خستە ئەستۆی (سەرمایەداریی دەمەو ئاویلکە و دەستوپێوەندە چەپەڵەکانی) و هەڕەشەی توند و تیژیی زیاتری لە دوژمنانی سۆسیالیزم کرد. لە ماوەی ساڵەکانی 1921 هەتا 1922 سەرەڕای کۆمەڵێك پێشکەوتنی رێژەیی لە بەرێوەبردنی بەرنامە ئابوورییە نوییەکاندا کەمبوون و گرانیی پێداویستییەکان هەروا رووی لە زیادبوون کرد و بە هۆی کەمبوونەوەی بەرهەمە کشتوکاڵییەکان، کە لە هێندێ شوێن قاتی وقڕیی لێکەوتەوە زیاتر لە پێنج ملیۆن کەس بە پێی ئاماری فەرمی گیانیان لە دەست دا.

لە کۆتاییەکانی ساڵی 1922دا هاوکات لەگەڵ سەرهەڵدانی گرفت و کێشەی ئابووریی نوێ سیاسەتی گوشار و زەبر و زەنگیش بە تەوژمتر بۆوە. رێکخراوی پۆلیسی نهێنیی روسیا، کە نزیك پێنج ساڵ بەسەر دامەزرانیدا تێدەپەڕی لەو رێکەوتەدا ببووە رێکخراوێکی گەورە و بە ئەزموون و کارامە و تۆڕێکی بەربڵاوی سیخوڕی و هەواڵدەریی لە سەرانسەری وڵاتدا پێك هێنابوو. ئەو سانسۆرە توند و پۆڵایینەی، کە چێکا دەیسەپاند هەرچەشنە دەنگێکی رەخنە و ناڕەزایەتیی خنکاندبوو و چاپەمەنی و رادیۆ و سینەماو شانۆ ببوونە ئامرازێك لە دەستی دەوڵەتدا. مافی مانگرتن لە کرێکاران ئەستێندرابۆوە و یەکێتییە کرێکارییەکان ئیتر دەسەڵاتێکیان نەبوو، کە بۆ دابینبوونی ماف و حەقدەستی پتر یان هەلومەرجی کارکردنی باشتر بۆ کرێکاران دەکاری بێنن.

6

لە کۆتاییەکانی ساڵی 1921بەملاوە لینین تەندروستیی باش نەبوو. بێ خەوی وەڕەزی کردبوو و بە درێژایی رۆژ ماندوو و شەکەتی و بێ خەوی و کاری زۆر ئەوی تەواو تووڕە دەکرد. جاری وابوو ژانەسەرێکی دەگرت، کە بۆ ماوەیەك سەری لە نێوان هەردوودەستی دەگرت و لە جووڵە دەکەوت. لە سەرەتاکانی 1922دا ئەو سەرە گێژە و نارەحەتییانەی لێ توند کرد و لینین، کە جاروبار ئەو حاڵەتەی بەسەردا دەهات لەرێوە پاڵی وە نزیکترین شتێك دەدا بۆوەی وەعەرز نەکەوێ.

لە دیسێمبەری 1922دا لینین، کە ئیتر نەیدەتوانی کار بکا، بڕیاری دا بۆ پشوودان بچێتە گوندی گۆرکی و لە کاتی رۆیشتنیدا لە یادداشتێکدا بۆ دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیست نووسیی:"لەگەڵ ئەوەدا، کە لە ماوەی چەند مانگی رابردوودا رێژەی کارکردنم کەم کردبۆوە و زیاتر پشووم دەدا بە هۆی بێ خەوی و ئازاری دیکە توانایی کارکردنم نەماوە و پێموانییە بتوانم لە کۆبوونەوەکانی داهاتووی کۆنگرەدا بەشدار بم." بەو حاڵەشەوە لینین لە گۆرکیش لە بڕیارە گرینگەکاندا راوێژی پێدەکرا و جارێکی کاتێك هەواڵیان پێدا، کە چیچرین (وەزیری دەرەوەی ئەو کاتی روسیا) پێشنیار دەکا، کە لە بری وەرگرتنی یارمەتی لە ئەورووپاو ئەمریکا هێندێ گۆڕانکاری لە سیاسەتی دەرەوەی رۆسیادا پێکبێنن و جارێ لە مەبەستی شۆڕشی جیهانی گەڕێن لینین نووسیی:"

من پێشنیار دەکەم چیچرین بەرنە شێتخانەیەك، و بە گوێرەی پێویست بیخەنە ژێر چاوەدێرییەوە."

یازدەهەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتیی لە مارسی 1922دا گیرا و دوایین کۆنگرەیەکی حیزبی بوو، کە لینین تێیدا بەشدار بوو، پاش ئەو کۆنگرەیە بوو، کە کۆمیتەی ناوەندیی نوێی حیزب ستالینی بە سکرتێریی حیزب هەڵبژارد.

لە مانگی مای 1922دا لینین جەڵتەیەکی سووك لێی دا و بۆ ماوەیەك نە قسەی بۆ دەکراو نە دەیتوانی دەست و لاقی بجووڵێنێ. بە دوای ئەوەدا لینین تووشی جەڵتەی دڵیش هات و گرووپێك

پزیشکی پسپۆڕی ئەڵمانی و روسی هاتنە ژوورسەری. لینین بە پزیشکەکانی گوت، کە ئەگەر پێی لە سەر لێوی گۆڕە پێی بڵێن لەبەر ئەوەی کە دەبێ کۆمەڵە ڕێوشوێنێك بۆ جێگرەکانی خۆی بکێشێ، بەڵام پزیشکان وەڵامیان دایەوە، کە جارێ مەترسییەك هەڕەشەی لێناکا.

هاوسەری لینین کرۆپسکایاو ماریای خوشکی ئەرکی خزمەت بەویان وەئەستۆ گرت و ئەو ماوەیەی، کە دەستی راستی لینین لە کار کەوتبوو هاوسەرەکەی فێری کرد، کە چۆن بە دەستی چەپی بنووسی و لینین لە بوارەوە پێشکەوتنی بەرچاوی بەدەست هێنا. لە شەوە درێژەکانی زستاندا پیاتاکۆف ی پیانیست و هونەرمەند دەچووە ئاپارتمانەکەی ئەوو چەند کۆپلەیەکی شۆپەن و برامز و باخی بۆ لینین دەژەنی و لینین بە بیستنی ئەو ئاوازانە چێژی وەردەگرت و هەستی بە هێمنییەکی قووڵ دەکرد و ئۆخژنی دەهاتێ.

لە مانگی ژوئیەدا لینین دیسان هەستایەوە سەر پێ و دەستی کردەوە بە کاروباری ئاسایی خۆی. لەو کاتەدا دادگاییکردنی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی سۆسیالیستی شۆڕشگێڕ، کە لە ساڵی 1918ـەوە لە بەندیخانە بوون دەستی پێکردبوو. ڕێبەرانی سۆسیالیستی شۆڕشگێڕ، کە بە راپەڕین و پیلان دژی ویستی گەل و حکومەتی بۆلشەڤیکی تاوانبار کرابوون دادگایی دەکران و دواجار بڕیاری ئیعدامیان بۆ دەرچو و، بەڵام بڕیارەکە بە هۆی نارەزایەتیی توندی حیزبە سۆسیالیستەکانی ئەورووپا راگیرا. ڕێبەرانی سۆسیالیستی شۆڕشگێڕ بەو شێوەیە چەندین ساڵان لە بەندیخاندا مانەوە هەتا ئەویکە لە سەردەمی دەسەڵاتدارییەتی ستالیندا ئیعدام کران.

دەستوخەتێکی(رەشنووس) سەرنجراکێش، کە لەو سەردەمە لە پاش لینین بەجێ ماوە و دەقەکەی لە ساڵی 1937دا لە کاتی پاکسازییە خۆێناوییەکانی ستالیندا بلاو بووە دەریدەخا، کە لینین تا چەندە لە سزادانی دژبەرەکانیدا بە زەبرو زەنگ بووە. لەو یادداشتەدا، کە لینین لە پەراوێزی بەرایی یاسای سزادان لە روسیادا، نووسیوێتی بە ئاماژە بە برگەی پێوەندیدار بە سزای ئیعدامی مۆرەگەلی دژە شۆڕش دەنووسێ:"بەڕای من ئەو مادەیە دەبێ جۆرێك بنووسرێ، کە هەر چەشنە دنەدانێکی دژە شۆڕش و گرووپگەلی لەو چەشنە لەخۆ بگرێ. ئەو چەشنە چالاکیانە دەبێ لە پێوەندی لەگەڵ پیلانەکانی بۆرژۆوازیی نێودەوڵەتی و دوژمنانی دەرەکیی حکومەتی یەکێتیی سۆڤیەتییدا تاوتوێ بکرێن، و لە دەرکردنی بڕیاری ئیعدامی ئەو مۆرەگەلەی، کە بەجۆرێك لە جۆرەکان لەو جۆرە چالاکیانەدا بەشدار دەبن نابێ بەسەریانەوە بچن.

دەستنووسەکەی لینین، کە لە 15ی ژوئیەی 1937دا لە گۆڤاری بۆلشەڤیکی مۆسکۆدا بڵاو بۆوە لێکدانەوەیەکیشی لەگەڵ بوو، کە لە ژێر تیشکی بۆچوون و ڕێنوێنییەکانی لینیندا پاکانەی بۆ پاکسازییە خوێناوییەکانی ستالین دەکرد و پاساوی دەدان. لە جەنگەی ئەو پاکسازییانەدا بوو، کە ژمارەیەك لە نزیکترین هاورێیانی سەردەمی تاراوگەی لینین و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب لە ساڵەکانی 117 هەتا 1924دا ئیعدام کران.

لینین بە سەری نەخۆشیش لە چوارەمین کۆنگرەی کۆمینترێنیشدا بەشدار بوو و لە ئاخافتنێکدا روو بە نوێنەرانی بەشداری ئەو کۆنگرەیە، ئەوانی لە پشتیوانیی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتیی لە خەبات دژی سیستەمی بۆرژۆوازی لە ئاستی جیهانیدا ئاگادار کردەوە. ئەوە دوایین ئاخافتنی لینین لە کۆبوونەوەیەکی حیزبی و سیاسیدا بوو، چونکی ئەو نەیتوانی قسەکانی خۆی تەواو بکات و لە حاڵێکدا، کە بەتوندی بێهێز ببوو بە یارمەتییی کلارازتکین ی نوێنەری حیزبی کۆمۆنیستی ئەڵمانیاو سکرتێر و پەرستارەکەی خۆی فۆتیوا لە پشت تریبوونی ئاخافتن هاتە خوارێ. فۆتیوا لە یادداشتەکانی خۆی لەو رێکەوتەدا نوسیوێتی:" پزیشکەکان پشکنینی پزیشکیان لە سەر لینین کرد و رایانسپارد تەواو پشووو بدا."

لەو رێکەوتە بەدوا ئیتر لینین بە بەردەوامی نەدەچۆوە نووسینگەی کارەکەی و بێجگە لە چەند کەسێکی تایبەت ئیزنی نەدەدا کەی چاوی پێی بکەوێ. لەگەڵ ئەوەشدا لە هەموو کاتێك پتر موتاڵای دەکرد و بۆ بوارگەلی جۆراوجۆر رێوشوێنی جۆراوجۆری دیاری دەکردن.

لەو سەردەمەدا لینین لە خستنەڕووی ڕێگەچارەی ئەو کێشەو گرفتانەی پێشهاتبوون لە هەموو کاتێك پتر نەرم ونیانتر ببوو. ئەو، کە لە رابردوودا بە نیسبەت چەسپاندنی بیروباوەر و بۆچوونەکانی خۆیەوە دەمارگرژ و کەللەڕەق بوو، ئێستا ئەو کەسانەی، کە لە بەڕێوەبردنی بنەماو پرنسیپە مارکسیستییەکاندا دەمارگرژییان دەنواند بە نەخۆشیی چەپڕەوی تاوانبار دەکردن و دژایەتیی ئەوانیشی لەگەڵ بازرگانی(، کە برە بوارێك بۆ چالاکیی تایبەتی و ناحکوومی رەخسابوو) بە گەمژەیی دادەنا. لینین لەو قۆناغەدا لە فکری پتەوکردنی سیستەمی دراوی و بەهێزکردنی پشتیوانەی رۆبڵدا بوو و لە یادداشتێکدا بۆ کۆمیسێری دارایی نووسی:"ئەگەر ئێمە بتوانین رۆبڵ سەقامگرتوو بکەین زۆربەی کێشەکانی خەڵك چارەسەر دەکەین."

لینین لەو سەردەمەدا زۆر لە جاران پتر ببووە لایەنگری دانی ئازادیی پتر بە وەرزێران بەمەبەستی هاندانی زیاتریان بۆ بەرهەمهێنانی بەرهەمی زیاتر و لە لێکدانەوەیەکدا لە سەر ئەو بابەتەی نووسی:"" ئێمە هەتا ئێستا گەلێك کاری گەمژانەمان بە مەبەستی پێك هێنانی

کێڵگەی هاوبەش کردووە. بەرنامەی دروستکردنی کێڵگەی هاوبەش شکستی هێناوە و ئێمە دەبێ گرینگی بە تاکی وەرزێر بدەین. بنەمای سۆسیالیزم لە نێو وەرزێراندا وەکو ئەوە وایە، کە خانووەك لە سەر خۆڵەپۆتینە ساز بکەین..."

ورە و ئەخلاقی وەرزێران لە سەر کاری تاکەکەسی و بەرژەوەندی تاکەکەسی راوەستاوە و چەندین نەوەی پێدەچێ بۆ ئەوەی بتوانین ئەو ئەخلاقەیان بگۆڕین. لێرە زۆرەملی ناچاو ئێمە دەبێ بە بەرنامەیەکی درێژخایەن هەوڵبدەین لە نێو وەرزێراندا جێی خۆمان بکەینەوە."

یەکێك لە دوایین نووسراوەکانی لینین، کە لە دیسێمبەری 1922 نووسراوە و باس لە گۆڕانەکانی کۆتاییەکانی تەمەنی ئەو دەکا، باس لە پێویستیی شۆڕشێکی کولتورییە لە روسیا. لینین لەو وتارەدا دەنووسێ:" شۆڕشی سیاسی و کۆمەڵایەتی لە روسیادا بەر لە شۆڕشی کولتووری هاتە ئاراوە و زۆرربەی ئەو کێشە و گرفتانەی، کە ئێمە لە بنەمای سۆسیالیزمدا لەگەڵیدا رووبەڕووین لەو راستییەوە سەرچاوە دەگرن. گۆڕان لە بۆرژۆوازییەوە بەرەو سۆسیالیزم پێویستیی بە تێپەڕینی زەمەن و گۆڕانی عەقڵییەت و شێوەی روانینی خەڵکەکەیە و بۆ پێك هێنانی گۆڕانکاریی لەوچەشنە دەبێ بیر لە شۆڕشێکی کولتووری بکەینەوە...". لینین ئەوەشی لێ زیاد دەکا، کە مەبەستی ئەو لە شۆڕشی کولتووری ئەوە نییە، کە کولتووری بۆرژۆوازی بەتەواوەتی بگۆڕدرێ "بەڵکو دەکرێ بە پاکسازی و سڕینەوەی کولتووری بۆرژۆوازی و کەڵك وەرگرتن لە لایەنە بێ خەوش و باشەکانی ئەو دەست پێ بکەین."

رۆژی دوازدەی دیسێمبەری 1922دا لینین بۆ دوایین جار چۆوە پشت مێزی کارەکەی و لەوەدوا ئیتر نەیتوانی بچێتەوە ژووری کارەکەی. رۆژی شازدەیەمی دیسێمبەر کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی ئاگادار کردەوە لەوەیکە ناتوانێ بەشداری لە کۆبوونەوەی کۆنگرەی حیزبیدا بکا. چەند رۆژ دواتر پاش دووەمین جەڵتە بۆ پشوودان و چاکبوونەوە، ناردیانە شارۆچکەی گۆرکی، بەڵام پزیشکەکانی ئەو بە رێبەرانی حیزبییان راگەیاند، کە هیوایەکیان بە چارەسەریی ئەو نییەو ئەگەر چاکیش بێتەوە ناتوانێ وەك جاران دەست بکاتەوە بە کارکردن.

لە نێوەڕاستەکانی ساڵی 1922دا و پاش یەکەمین جەڵتە و نەخۆشکەوتنی لینین ململانێی بەدەستەوە گرتنی دەسەڵات لە نێو کادیری رێبەرایەتیی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتییدا دەستی پێکردبوو. هەڵبژاردنی ستالین بە سکرتێریی ئەو حیزبە سەرەتاو دەستپێکی ئەو ململانێیە بوو. رۆژی چواردەی ژوئەنی 1922 هەواڵی نەخۆشینی لینین بۆ یەکەمجار لە رۆژنامەی پراڤیدادا بڵاو بۆوە و بە شوێن ئەوەدا دەستەیەکی سێ کەسی لە ئەندامانی دەفتەری

سیاسیی حیزب ئەرکەکانی لینینیان لە ڕێبەرایەتیدا وەئەستۆ گرت. ئەندامانی ئەو دەستەیە زینۆویێف و کامێنۆڤ و ستالین بوون و، کە لە نێوان ئەوانیشدا ململانێ و بیر و ڕای جیاواز هەبوو.

لە سەرەتاکانی ساڵی 1923دا، کە لینین لە جێدا کەوتبوو، ململانێیەکی سێ قۆڵی لە دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیستدا دەستی پێ کرد:

ستالین، کە وەك سکرتێری حیزب پێگەی خۆی قایم کردبوو لە قوچکەی ئەو سێ گۆشەیەوە بوو. زینۆویێف، کە سەرۆکی کۆمینترێن و سەرۆکی ئەنجوومەنی پێترۆگراد بوو و لە لایەن زۆرینەی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی و دەفتەری سیاسی و بە تایبەتیی کامێنۆڤ و بۆخارینەوە پشتیوانیی لێدەکراو ترۆتسکی وەك سەرۆکی سەربازیی شۆڕش و کۆمیسێری جەنگ بە سێیەمین کەسی خوازیاری دەسەڵات و ڕێبەرایەتی دەژمێردرا. پێگەی ترۆتسکی لە حیزبدا لە پێگەی ستالین و زینۆویێف لاوازتر بوو و لەو ململانێیەدا تەنیا پشتی بە هێزە سەربازییەکانەوە بەستبوو.

لینین، کە لە یازدەهەمین کۆنگرەی حیزبەوە نیگەرانی ئەو ململانێ نێوخۆییە بوو ڕۆژی بیستوپێنجەمی دیسێمبەر کۆمەڵێك پێشنیاری بۆ چارەسەریی ئەو کێشانە و پێك هێنانی یەکێتی لە حیزبدا خستنەڕوو و ڕۆژی چواردەی ژانویەی 1923 لە سەر جێوبانی نەخۆشی هێندێ شتی لێ زیاد کرد، بەشێك لەو نووسراوە، کە بە "وەسییەتنامەی سیاسیی لینین" ناوبانگی دەرکردووە بەو جۆرەیە:

"هاوڕێ ستالین لەو ڕۆژەوە، کە بووەتە سکرتێری حیزب وردە وردە دەسەڵات لە دەستی خۆیدا پاوان دەکات و دڵنیا نیم لەوەیکە ئەو بتوانێ بە شێوەیەکی دروست کەڵك لەو دەسەڵاتە وەرگرێ . لە لایەکی دیکەوە هاوڕێ ترۆتسکی، کە لە بوارگەلی جۆراوجۆردا توانایی و متمانەبەخۆیی خۆی سەلماندووە لەگەڵ دەسەڵاتخوازیی ستالین کەوتووەتە ململانێیەکی ئاشکراو درێژەدانی ئەو کێشە و ناکۆکییە حیزب بەرەو لێکترازان و لەتوپەتبوون دەبا..."

لینین لە درێژەی وەسییەتنامەکەیدا، کە واژۆی ڕێکەوتی 25ی دیسێمبەری 1922 ی پێوەیە وێڕای داواکردن لە ستالین و ترۆتسکی و ڕێبەرانیتری حیزب بە مەبەستی چارەسەرکردن و نەهێشتنی ئەو ناکۆکییانە و پتەوکردنەوەی ڕیزەکانی حیزب، ڕای خۆی لە سەر زینۆیێڤ و کامێنۆڤ و پیتاکۆف و بۆخارین دەردەبڕی و خاڵە لاواز و بەهێزەکانیان شی دەکاتەوە. لەو نووسراوەیە وا دەردەکەوێ، کە لینین زینۆویێف بە خەنیمی سەرسەختی ستالین نازانی و زیاتر فکری بە لای هەڤرکێی نێوان ستالین و ترۆتسکی دایە.

ڕۆژی چوارەمی ژانویە لینین یادداشتێك لە وەسییەتنامەکەی خۆی زیاد دەکا، کە نیشان دەدا جاریەجار زیاتر لە ستالین نیگەرانە. ئەوە دەقی یادداشتەکەیە:

ستالین زۆر تونده و ئەو ئیرادە، کە لە پێوەندیی نێوان ئێمە کۆمۆنیستەکاندا قەبووڵ دەکرێ وەك سکرتێری حیزب لێی قەبوڵ ناکرێ. هەربۆیەش من پێشنیار دەکەم بە هاوڕێیان، کە ڕێگەیەك بۆ لە سەر کار لابردنی ستالین بدۆزنەوە و جێگرەوەیەکی شیاو و گونجاوی لەجێ دابنێن. سکرتێری حیزب لە هەمانکاتدا، کە دەبێ باوەر و ئیمانی بە بنەما باوەڕییەکانی ئێمە هەبێ دەبێ لە زێدەخوازی و پاوانخوازی خۆ ببوێرێ و لەگەڵ هاوڕێی حیزبی بەئەدەبتر و نەرم و نیانتر بێ. من بە پێی ئەو شتانەی، کە لە پێوەندیی لەگەڵ ناکۆکیی نێوان ستالین و ترۆتسکیدا ئاماژەم پێکردن مانەوەی ستالین لە پێگەی سکرتێریدا بە مەترسییەك بۆ داهاتووی حیزب دەزانم.

4ی ژانویە1923_ لینین

بەڵام ستالین بەو گۆڕانکارییانەی، کە لە ڕێکخستنی حیزبی کۆمۆنیست و دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتییدا پێکی هێنابوو و بە دانانی مۆرە و دەستو پێوەندی گوێ لەمست و وەفاداری خۆی لە شوێنە هەستیارە حیزبی و دەوڵەتییەکان داوای جێگە و پێگەی خۆی قایم کردبوو، کە جگە لە چەند کەسێك، کەس پێشنیارەکەی لینینی نەبیست. ستالین، کە بۆی دەرکەوتبوو لینین لێی بەگومان و دڕدۆنگە پەرژینێکی وای بەدەوری لینیندا کێشا، کە ئیتر کەس نەتوانێ پێوەندیی پێوە بگرێ. ستالین سووکایەتیی بە کرۆپسکایاش کرد، کە بەمەبەستی نارەزایەتی و سکاڵاکردن سەبارەت بەو ئاستەنگی و لەمپەرانەی لەبەردەم پێوەندی گرتن بە لینین دانرابوون هاتبووە لای ستالین و ئەو هەڵسوکەوتە توند و پڕلە سووکایەتییە ئەوەندەی لینین ئەزییەت کرد، کە ڕۆژی پێنجەمی مارسی 1923 لە یادداشتێکدا، کە بۆ سکرتێرەکەی خۆی خوێندەوە و پێی نووسی لە ستالینی ڕاسپارد، کە :" پێوەندییە تایبەتی و دۆستایەتییەکانی بەتەواوی لەگەڵ ئەودا دەپسێنێ." ستالین هیچ وەڵامی کی ئەو پەیامەی نەدایەوە و لینین لە کۆتایی مانگی مارسدا جەڵتە لێیدا.

لەو ڕێکەوتە بەدواوە ئیتر هیچ نووسراوە یا پەیامێك لە لینین نەبینراوە و نەبیسراوە. دوایین جارێك، کە خەڵك دیتیان ڕۆژی بیست و چوارەمی دیسێمبەری 1923 بوو، کە هاوسەرەکەی دارێکی کریسمەسی ڕازاندبۆوە و کۆمەڵێك لە وەرزێرانی گۆرکیی بۆ جێژنی کریسمەس بانگهێشت کردبوو. وەرزێران گۆرانییان دەچڕی و سەمایان دەکرد و لینین لە تەماشای ئەو دیمەنە کەیف خۆش دیار بوو.

کاتژمێر شەش وپەنجا دەقیقەی ڕۆژی بیست و یەکەمی ژانویەی 1924 لینین بۆ دواجار جەڵتەی مێشك لێی دا و لە هۆش چوو. بە دوای ئەوەدا نۆبەتییەکی بە تەوژمی گرت و کاتژمێر حەوتی دوانیوەڕۆی ئەو ڕۆژە گیانی دەرچوو.

هەواڵی مەرگی لینین لە شاری بە بەفر داپۆشراوی گۆرکییەوە بە سەرانسەری روسیادا بڵاو بۆوە و سێڵاوی جەماوەر بۆ دوا دیدار و ڕێز لێنان لە و بەرەو گۆرکی خرۆشان. ڕۆژی بیست و سێیەمی ژانویە تابووتی تەرمی لینین بەسەر شانی هاوڕێیانییەوە بردرایە وێستگەی گۆرکی و لە مەودای پەنجا کیلۆمەتریی نێوان گۆرکی هەتا مۆسکۆ سەدان هەزار کەس بۆ ڕێزگرتن ریزیان گرتبوو. تابووتی لینین لە یانەی کرێکاران(ناوەندی یەکێتییە کرێکارییەکان) دانراو سەدان هەزار کەس بە نیشانەی ڕێز لێنان بە لایدا تێپەڕین.

سەر لە بەیانیی سبەینێ ڕێوڕەسمی بە خاك ئەسپاردنی لینین لە هەوایەکی سارد و زەمهەریردا بەڕێوە چوو. سەرەڕای سەرماو سۆڵ و بەستەڵەك دیسانیش خەڵکێکی زۆر تێیدا بەشدار بوون. تەرمەکە لە سەر شانی ئەندامانی دەفتەری سیاسیی حیزب بوو و بۆ ماوەیەکی کورت لە ساردخانەیەك دانرا. تەواوی کارخانەکانی مۆسکۆ، کە لە یەك کاتدا دەنگیان لێ بەرز بۆوە کۆتایی ئەو ڕێوڕەسمەیان ڕاگەیاند. وێڕای دژایەتیی لینین لەگەڵ ئایین، ڕێوڕەسمی ئایینی(تەڵقین)یان بۆ بەڕێوە برد. لەبەر ئەوەی کە زۆرینەی زۆری خەڵك و تەنانەت زۆربەی کۆمۆنیستەکانیش هێشتا لە سەر باوەڕە ئایینەییەکانی خۆیان سوور بوون.

تەرمی لینینیان مۆمیایی کرد و لە تابووتێکی شووشەییدا لەو گۆڕەدا ناشتیان، کە لە گۆڕپانی سو ور بۆیان ساز کردبوو. ئەو پێنج پیتە روسییەی، کە وشەی لینین پێك دێنن لە سەر گۆڕەکەی هەڵکۆڵدراو دیتنی ئەو گۆڕە یەکێك لە بەرنامەکانی ئەو کەسانەیە، کە سەردانی مۆسکۆ دەکەن.

7

ئەو بەشە بە پوختەیەك لە سەردەمی حكوومەتی لینین بەسەر روسیادا كۆتایی پێ دێنین.
لینین بە رواڵەت زیاتر لە شەش ساڵ رێبەرایەتیی روسیای لە ئەستۆ بووە، بەڵام بە كردەوە لە پێنج ساڵ پتر حكوومەتی نەكرد. چونكی بە هۆی نەخۆشینەوە لە ساڵی 1922ـەوە دەستی لە كار هەڵگرتبوو و ستالینیش بەو شێوەیەی، كە لە بەشەكانی داهاتوودا دەیخەینەبەر باس بە كردەوە ئەوی پەراوێز خستبوو و جڵەوی دەسەڵاتی بەدەستەوە گرتبوو.

بیلانی حكوومەتی لینین لە باری ئابورییەوە كارەساتبارە، لەبەر ئەوەی كە بەرهەمە پیشەیی و كشتوكاڵییەكانی روسیا لەو ماوەیەدا بە خێرایی دابەزیوە و تەنانەت پاش راگەیاندنی سیاسەتی ئابووریی نوێ و رەچاوكردنی ئازادییەكی رێژەیی بۆ خەڵك لە كاروباری كشتوكاڵی و پیشەییدا، ئاستی بەرهەمە كشتوكاڵی و پیشەییەكان لە روسیا گەیشتە رادەی پێش لە شەڕی یەكەمی جیهانی. لە ساڵەكانی 1921 و 1922دا ملیۆنان كەس بە هۆی قات وقڕی و نەبوونی خواردەمەنی و نەخۆشینی پەرەئەستێن تێدا چوون. لە شەڕە نێوخۆییەكانیشدا نزیك بە یەك ملیۆن كەس تێدا چوون، بەڵام لە دوو ساڵی كۆتایی ژیانی لینیندا بە هۆی سیاسەتی نوێی ئابووری و كۆتایی شەڕە نێوخۆییەكان رەوشەكە وردە وردە بەرەو باشتر چوو و دەسەڵاتی بۆلشەڤیكەكان بە كردەوە بەسەر روسیادا زاڵ بوو.

بە زاڵبوون و جێگیر بوونی دەسەڵاتی بۆلشەڤیكی پێگەی نێودەوڵەتیی یەكێتیی سۆڤیەتییش پتەو بوو و ئەو وڵاتە وردە وردە لە گۆشەنشینیی سیاسیی ساڵەكانی سەرەتای شۆڕش دەرباز بوو. لە ساڵەكانی 1920 و 1921دا دەوڵەتی تازەی سۆڤیەتی توانیی ناكۆكییەكانی خۆی لەگەڵ دراوسێ باشووری و خۆرئاواییەكانی خۆی چارەسەر بكات و سنوورە ناسكەكانی نێوان خۆی و ئێران و پۆلەندا پتەو بكا. لە هاوینی ساڵی 192دا سوپای روسیا، كە ناوی خۆی بۆ لەشكری سوور گۆڕیبوو یەكەمین سەركەوتنی سەربازییی خۆی لەپاش شەڕی یەكەمی جیهانی وەدەست هێنا و هێزەكانی پولەندایان، كە هەتا ناخی ئۆكراین هاتبوونە پێشەوە، هەتا نێو خاكی پۆلەندا و نزیكیی وەرشەو رەپاڵ نا و دەوڵەتی پۆلەندایان ناچار كرد، كە دەست لە شەڕ هەڵگرێ و پەیمانی ئاشتی واژۆ بكا، كە بە بەپێی ئەو پەیمانە سنوورەكانی بەر لە شەڕی هەردوولا بەفەرمی ناسران. ناكۆكییەكانی ئێران و حكوومەتی بۆلشەڤیكیش بە

پێی واژۆی پەیمانی 1921 چارەسەر کران، کە لە کۆتایی ئەم کتێبەدا بە تێرو تەسەلی وێڕای کورتەمێژوویەکی پێوەندییەکانی نێوان ئێران و روسیا باسی دەکەین.

لە سەرەتاکانی هاتنە سەرکاری حکوومەتی لینیندا دوژمنانی دەرەکیی حکوومەتی نوێی بۆلشەڤیکی دەیانویست بە یارمەتیی نەیارانی نێوخۆیی ئەو رژێمە و پاشماوەکانی سوپای تەزاری، ئەو حکوومەتە برووخێنن یا لانیکەم چەند پارچەیەکی خاکی ئیمپراتۆریی کۆنی روسیا دابڕن و رژێمی بۆلشەڤیکی لاواز بکەن. یەکێك لەو ناوچانەی، کە بریتانییەکان هەوڵیان دەدا بۆ دابینکردنی بەرژەوەندییەکانیان لە خۆرهەڵاتی ناڤیندا و دابینکردنی تەناهیی هیندوستان لە چنگ حکوومەتی بۆلشەڤیکیی دەربێنن ناوچە هەستیارە ستراتیژییەکانی قەفقاز و سەرچاوە نەوتییەکانی بوو. هێزە دژە بۆلشەڤیکەکانی ژەنەراڵ دنیکینی تەزاری هەتا سەرەتاکانی ساڵی 1920 ئەو ناوچانەیان بەدەستەوە بوو و هێزەکانی بەریتانیا بە فەرماندەریێتیی ژەنەراڵ دنیستروڤیل بۆ یارمەتیدانی ئەوان لە باکووری ئێران و بەشێك لە خاکی ئێستای ئازەربایجانی یەکێتیی سۆڤیەتیی دامەزرابوون. لەشکری سوور لە سەرەتاکانی ساڵی 1920دا دوایین هێرشی خۆی بەمەبەستی وەدەرنانی هێزەکانی ژەنەراڵ دنیکین لە قەفقاز دەست پێکرد و لە مانگی مای هەمان ساڵدا کاتێك هێزەکانی دنیکین بە تەواوی لە ناوبرابوون چەند پاپۆڕی شەڕیی یەکێتیی سۆڤیەتیی بە فەرماندەریێتیی راسکۆلینکۆڤ پەلاماری بەندەری ئەنزەلییان دا و هێزە بریتانییەکانیان ناچار کرد، کە ئەو بەندەرە بەجێ بێڵن و لە شوێنەکانی خۆیان لە باکووری ئێران پاشەکشە بکەن.

لینین تەنیا لە بیری سەقامگیرکردنی حکوومەتی بۆلشەڤیکی لە روسیا و وەرگرتنەوەی قەلەمڕەوی ئیمپراتۆریی تەزارەکاندا نەبوو بەڵکو هەر لە سەرەتاوە بیری لە شۆڕشێکی جیهانی و دامەزراندنی سیستەمی کۆمۆنیستی لە سەرانسەری جیهاندا دەکردەوە. پشێوی و تێکەوڵێکەی پاش شەڕ لە وڵاتانی ئەورووپێدا بە تایبەتی لە وڵاتە تێکشکاوەکاندا، رووخانی رژێمە پادشایەتییەکان لە ئەڵمانیاو نەمسا، لێکترازان و پارچەپارچەبوونی ئیمپراتۆریی نەمسا_هەنگاریا، ئاڵۆزی و قەیرانە نێوخۆییەکانی پۆلەندا و وڵاتانی باڵکان بە گشتی لەو فاکتەرانەن، کە هیوای سەرکەوتنی شۆڕشێکی کۆمۆنیستییان لەو وڵاتانەدا بە لینین دەبەخشی.

لینین لە کۆتاییەکانی ساڵی 1918دا، کە روسیا خۆی لە ئاگری شەڕی نێوخۆییدا دەگڕا چەند کەس لە رێبەرانی بۆلشەڤیکی بۆ وێنە بۆخارین و رادك‌ی راسپارد، کە بەمەبەستی وەڕێخستنی شۆڕشێکی کۆمۆنیستی لە ئەڵمانیا پێوەندی بە حیزبی سۆسیالدیموکراتی ئەو وڵاتەوە بگرن.

بەڵام لەو نێردراوانە تەنیا رادك توانیی بە پسوولەی تەزویر بچێتە نێو ئەڵمانیا. رادك لە ژانوییەی 1919دا توانیی شۆڕشێك لە بەرلین وەڕێبخا، بەڵام ئەو شۆڕە زۆر خێرا سەركوتكراو رێبەرەكانی كوژران. بە دوای سەركوتی ئەو شۆڕشەدا رادكیش لە ناوەندی پروپاگەندەی كۆمۆنیستی لە بەرلین گیراو ئەو بەڵگەو دیكۆمێنتانەی، كە لەو ناوەندە وەدەست كەوتن پێشاندەری پلانی وەڕێخستنی شۆڕشێكی كۆمۆنیستی لە بەهاری ئەو ساڵەدا لە ئەورووپای ناوەندی بوو. لەشكری سوور هاوكات لەگەڵ وەڕێكەوتنی بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەكان لە رێگەی پۆلەنداوە دەچووە نێو ئەڵمانیا و كۆمۆنیستەكانی ئەڵمانیا بە یارمەتیی ئەوان بە دەسەڵات دەگەیشتن.

شكستی پلان و گەڵاڵەكانی لینین لە ئەڵمانیاو گیرانی رادك نەبووە هۆی ئەوەی كە لینین لە وڵاتانی دیكەی ئەورو پێدا دەست لەو گەڵاڵانەی هەڵگرێ. لەمانگی مارسی ساڵی 1919دا شۆڕشێكی كۆمۆنیستی بە سەركردایەتی بلا_كونbcla kun لە هەنگاریاوەڕێخراو دەوڵەتی یەكێتیی سۆڤیەتیی دەمودەست حكوومەتەكەی ئەوی بە فەرمی ناسی و پەیمانێكی هاریكاری و دۆستایەتی لەگەڵ واژۆ كرد، بەڵام حكوومەتی بلاكون زیاتر لە 33 رۆژی خۆڕانەگرت و رژێمێكی توند و تیژ و دەستەراستی جێگەی گرتەوە.

لە ژانوییەی 1919دا لینین نامەیەكی سەرئاوەڵای بۆ حیزبە كرێكارییەكانی ئەورووپاو ئەمریكا نووسی و بڵاوی كردەوە و بانگهێشتنیكردن بۆ پێك هێنانی ئەنتەرناسیۆنالی سێیەم. بەدوای بانگەشەكەی لینیندا چیچێرین وەزیری دەرەوەی یەكێتیی سۆڤیەتیی نامەی بۆ سەرۆكایەتی حیزبە سۆسیالیست و كرێكارییەكانی جیهان نارد و بانگهێشتی كرد بۆ بەشداری لە كۆبوونەوەكانی ئەنتەرناسیۆنالی سێیەم، كە بۆ مانگی مارس پێشبینی كرابوو. یەكەمین كۆنگرەی ئەنتەرناسیۆنال، كە بە (كۆمینترێن) یا كۆمۆنیستی نێودەوڵەتی ناوبانگی دەركرد رۆژی دووەمی مارسی 1919 بە بەشداریی 35 نوێنەر لە سی وپێنج وڵات، لە مۆسكۆ گیرا. مەبەست لە پێك هێنانی ئەو رێكخراوەیە، كە لەناوبردنی ئەنتەرناسیۆنالی دووەم بوو ئامانجەكانی لینینی وەدی هێنا. هەرچەندە ئەو ئامانجە وردە وردە و لە كۆنگرەكانی دیكەی ئەنتەرناسیۆنالدا وەدی هاتن. لینین خۆی لە سەر ئەنتەرناسیۆنالی سێیەم و جیاوازییەكانی لەگەڵ ئەنتەرناسیۆنالی یەكەم و دووەم دا دەڵێ:

"ئەنتەرناسیۆنالی یەكەم (1864_72) یەكەمین رێكخراوی كرێكاریی بۆ خەبات دژی سەرمایەداری دامەزراند.

ئەنتەرناسیۆنالی دووەم (1889_1914) بۆ وەدەستهاتنی ئامانجەکانی ئەنتەرناسیۆنالی یەکەم ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتیی پرۆلتێریی پێك هێنا، بەڵام بە هۆی دزەکردنی مۆرە و دەستوپێوەندی کۆنەپارێز و هەلپەرست لە ڕێبازی ئەسڵیی خۆی لایدا و لەگەڵ دەستپێکردنی شەری یەکەمی جیهانی لەنێو چوو.

ئەنتەرناسیۆنالی سێیەم بۆ وەدیهێنانی ئامانجەکانی ئەنتەرناسیۆنالی دووەم لە دایك بووە و بە کورتکردنەوەی دەسەڵاتی ئۆپۆرتۆنیستەکان (هەلپەرستان) و سۆسیال شۆڤینیستەکان (نیشتیمانپەرستە دەمارگرژەگان و نەتەوەگەراپانی خۆ بە سۆسیالیستزان) و بۆرژۆواو دەرەبەگان، بە مەبەستی دابینکردنی بەرژەوەندیی کرێکاران و دامەزراندنی دیکتاتۆریی پرۆلتاریا دەگەڕێتەوە سەر ڕێبازی سەرەکیی خۆی.

لینین لە سەر ئەو باوەڕە بوو، کە حکوومەتی یەکێتیی سۆڤیەتیی بە بێ هەڵایساندنی ئاگری شۆڕش لە وڵاتانی دیکەی ئەورووپیدا خۆ ڕاناگرێ و ڕاوەستاو نابێ هەربۆیەش سەرەڕای ڕەوشی کارەساتباری ئابووری و پشێوی و شەڕی نێوخۆیی، گوژمەیەکی جێگەی سەرنجی بۆ هەناردەکردنی شۆڕش بۆ وڵاتانی دیکەی ئەورووپا تەرخان کردبوو و نووسینگەی ئەنتەرناسیۆنالی سێیەم یا کۆمینترێن، زیاتر خەریکی پیلان داڕشتن بوون بۆ ئاڵۆزی سازکردن و هەڵگیرساندنی شۆڕش لە وڵاتانی دیکەی جیهاندا.

دووەمین کۆنگرەی کۆمینترێن لە ژووئەنی 1920دا لە پیترۆگراد پێك هات و کۆبوونەوەکانیان لە مۆسکۆ هەتا مانگی ئووتی خایاند. نوێنەرانی حیزبی کرێکاری و سۆسیالیستی 37 وڵات لەو کۆنگرەیەدا بەشدار بوون.

کۆنگرەی دووەمی کۆمینترێن گەڵاڵەکەی لیننی لەمەڕ چۆنێتیی چالاکیی حیزبە کۆمۆنیستییەکانی وڵاتە جۆراوجۆرەکاندا پەسند کرد.

بە پێی ئەو گەڵاڵەیە حیزبە کۆمۆنیستەکان دەبوایە لە هەمانکاتدا، کە دەبێ لە چوارچێوەی یاسای بنەڕەتیی ئەو وڵاتەدا بمێننەوە ڕێکخراوێکی نهێنییش پێکبێنن و چالاکییە نهێنی و نایاساییەکانیان لەو ڕێکخراوەدا کۆ بکەنەوە. لەو گەڵاڵەیەدا ئاماژەیەکی جێگەی سەرنج بە مەسەلەی بەشداریی کۆمۆنیستەکان لە کێبڕکێی پەرلمانیشدا کردووە و تێیدا هاتووە کە:"هیچ پەرلمانێك لە وڵاتانی سەرمایەداریدا ناتوانێ ببێتە گۆڕەپانێك بۆ خەباتێکی شێلگیر و خاوەن دەستکەوت بۆ دابینبوونی بەرژەوەندیی چینی کرێکار و چاکسازیی بنەمایی بە قازانجی

پرۆلیتاریا، بەڵام کۆمۆنیستەکان دەبێ بۆ کەڵکوەرگرتن لە ناوەند و دامودەزگا بۆرژۆواییەکان بەمەبەستی لەنێوبردنی ئەو دامودەزگایە بەشداری ئەو جۆرە پەرلمانانەش بن..."

دووەمین کۆمینترێن کۆمەڵێك هەلومەرجی بۆ حیزبە بەشدارەکانی ئەو رێکخراوە دانا، کە بە کردەوە ئەوانی لە چوارچێوەی رێبازی حیزبی بۆلشەڤیکدا قەتیس دەکرد. بەپێی بڕیارێك، کە کۆمیتەی بەڕێوەبەریی کۆنگرەی سێیەم لە ژووئیەی 1921دا، حیزبە کۆمۆنیستەکان دەبوایە پاش هەر کۆبوونەوەیەکی کۆمینترێن رێباز و پرۆگرامەکانیان لەگەڵ بڕیارەکانی کۆمینترێن بگونجێنن و بە گشتی کۆنگرەی چوارەم کۆمەڵێك یاسای پەسندکردن، کە بە پێی ئەو یاساگەلە نوێنەرانی (حیزبی برا) دەبوایە بەبێ بڕیار و رێبازی دیاریکراوی پێشوو لە کۆنگرەدا بەشدار بن و بەواتایەکی دیکە پێملی ئەو رێباز و هێڵەگشتیيانە بن، کە حیزبی بۆلشەڤیك دیاریی کردوون و متەقیشیان لێوە نەیە.

بەو شێوەیە لینین وردە وردە تەواوی ئەو حیزبە کرێکاری و سۆسیالیستانەی، کە بەر لە پێکهاتنی کۆمینترێن سەربەخۆیی دەنگدانیان هەبوو، لە رێکخراوێکی سانترالدا بە شێوەی مۆرە و پاشکۆی حیزبی بۆلشەڤیك کۆکردنەوە و ناوی حیزبی کۆمۆنیستی لە سەر هەمووان و یەك لەوان حیزبی بۆلشەڤیکیش دانا. رێبەرایەتیی ئەو حیزبانەش درایە دەستی ژمارەیەك شۆڕشگێڕی کارامە، کە پێشتریش لە لایەن کۆمیتەی بەڕێوەبەریی کۆمینترێنەوە واتە رێبەرانی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتییەوە پشتیوانیيان لێ کرا.

کۆمینترێن پاش مەرگی لینین چالاکییەکانی خۆی بەربڵاوتر کردەوە و حیزبە کۆمۆنیستەکانی تەواوی وڵاتانی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆی هەتا ئەو کاتەی لەجەنگەی شەڕی یەکەمی جیهانیی دووەم دوە، وەکو پوانێك لە لایەن ستالینەوە بۆ هاوپەیمانان، هەڵوەشێندراوە و بەبێ ئەوەی کە بەکردەوە هیچ گۆڕانێك لە شێوازی پێوەندیی مۆسکۆ لەگەڵ حیزبەکانی وڵاتانی کۆمۆنیستیی وڵاتانی دیکە یان ئامانجی شۆڕشی جیهانیی یەکێتیی سۆڤیەتییدا پێك هاتبێ.

بەشی چوارەم

ستالین چۆن بە دەسەڵات گەیشت؟

ژۆزیف ڤیساریۆنۆڤیچ جوگاشڤیلی، کە هەموو جیهان بە ستالینی دەناسن نزیك بە سی ساڵ فەرمانڕەوایی بەسەر یەکێتیی سۆڤیەتیدا کرد و لە هەشت ساڵی کۆتایی ژیانیدا کەوشەنی حکومەتەکەی خۆی هەتا ناخی ئەورووپا بردە پێش. ئەو لە نێو هاوکارەکانی لینینی دامەزرێنەری حکوومەتی یەکێتیی سۆڤیەتییدا لە باری پێگە و ئاستی نزیکایەتی لە ڕێبەری یەکێتیی سۆڤیەتیی لە پاش زینۆویێف و کامێنۆڤ و ترۆتسکی و بۆخارینەوە بوو و هەتا ساڵی 1922، کە لە ئاکامی ململانێی نێوان ئەواندا بوو بە سکرتێری حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتیی، هیچ کەس پێی وانەبوو ڕۆژێك دابێ هەموان وەلا بنێ و ببێتە ڕێبەری بێ لەمپەری یەکێتیی سۆڤیەتی.

ستالین ڕۆژی بیست و یەکەمی دیسێمبەری 1879 لە گوندێکی بچووکی لێوار شاری گۆریgory گورجستان لە دایك بوو. یەکاترینای دایکی بەر لەو سێ زگی دیکەی کردبوو هەر سێ‌جاران لە کاتی منداڵبوون یا پاش چەند مانگێك منداڵەکانی مردبوون. ڤیساریۆن ئیڤانۆڤیچی باوکی ستالین پینەدۆز بوو و لەبەر ئەوەی کە تەواوی داهاتەکەی خۆی دەدا بە خواردنەوە دایکی ستالین بە ناچاری بۆ دابینکردنی بژیوی ژیان کارەکەری و جلشۆریی ماڵ نی دەکرد. خرۆشۆف، کە پاش ستالین بوو بە ڕێبەری یەکێتیی سۆڤیەتیی لە بیرەوەرییەکانیدا دەنووسێ:

"... ستالین جار وبار باسی باوکی و سەردەمی منداڵیی خۆی بۆ دەکردین. ئەو گەلێ جاران باسی خواردنەوەکانی باوکی بۆ دەگێڕاینەوە بۆ وێنە دەیگوت: جاری وابوو باوکی بۆ چەند قوم شەڕاب قەیشی شەلوارەکەی خۆی دەفرۆشت و نەزیلەیەکی گورجیی بۆ دەهێنایەنەوە، کە پیاوێك دەبێ بگاتە ئەو پەڕی چارەڕەشیی خۆی بۆ ئەی قەیشی شەلوارەکەی بفرۆشێ...

ستالین هەروەها دەیگوت باوکم بە شیرەخۆرەیی منی فێری مەی خواردنەوە کردووە و لە دایکی دەگێڕاوە، کە کاتێك لە بێشکەدا بووە باوکی قامکی خۆی لە شەراب هەڵکێشاوە و لە زاری ئەوی ناوە بۆ ئەوەی لەبری مەمکەمژە بیمژێ..."

باوکی ستالین پیاوێکی رەشۆك و زۆر تووڕە و تۆسن بوو و بە هەر بڕوبیانوویەك ژن و منداڵەکەی دارکاری دەکرد. ستالین لە تەمەنی سێچوار ساڵیدا لەبەر شکاندنی ئیستیکانێك لێدانێکی بەدەستی باوکی خوارد، کە دەستی چەپی شکا هەربۆیەش هەتا مرد دەستێکی نقوستان بوو. تووڕەیی و بێبەزەیی باوکی کاریگەرییەکی قووڵی لە سەر رۆحی ئەو منداڵە دانا و ئەوی کردە بوونەوەرێکی توند و تیژ و بێبەزەیی.

دایکی ستالین بە پێچەوانەی باوکی ژنێکی ئیماندار بووە و کاتێك لە کلێسەی بچووکی شاری گۆری کوڕەکەی دەشوشت ئارەزووی دەکرد، کە رۆژێك ببێتە پیاوی ئایینی و ببێتە قەشەی کلێسەی ئۆرتۆدۆکسی گۆڕی. هەر لە سەر ئەو ئاوات و ئارەزووە بوو، کە دایکی ستالین بە پێچەوانەی مەیلی باوکی لە ساڵی 1888دا ناردییە قوتابخانەی ئایینی شاری گۆری.

ستالین ئەو قوتابخانەیەی لە ساڵی 1894دا سەرکەوتوانە تەواو کرد و بۆ درێژەدانی خوێنی ئایینی لە دواناوەندیی زانستە ئایینییەکانی تفلیسدا ناونووسیی کرد. ستالین لە تەواوی ئەو ماوەیەی لە قوتابخانەی ئایینی دەیخوێند، کە لەو کاتدا بە "سوسو" بانگیان دەکرد یەکێك بوو لە باشترین قوتابییەکانی قوتابخانەکە و لەبەر ئەوەی کە دەنگێکی خۆشی هەبوو لە رێورەسمە ئایینییەکاندا رۆڵی گۆرانیبێژی سۆلۆی گێڕاوە.

باوکی ستالین لە تفلیس لە کارخانەی پێڵاوچنیی "عادڵ خان ئۆف"دا دامەزرا و چونکی پیر و کەنفت ببوو سەری خۆی بەرداوە. خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانیدا لە بارەی ستالینەوە دەنووسێ، کە باوکی ستالین لە تفلیس کارگەیەکی پێڵاوچنیی بە دە دوازدە کرێکارەوە هەبووە، کە لەو کاتدا نیشانەی دەوڵەمەندی و تێر و پڕیی بنەماڵەی ستالین بووە، بەڵام ستالین خۆی هەمیشە دەیگوت، کە باوکی تەنیا پینەدۆزێکی هەژار بووە و ئەو شتەی دەکردە پاڵپشتی شۆڕشڤانبوونی خۆی. خرۆشۆڤ لە بیرەوەرییەکانیدا دەنووسێ، کە لە ساڵەکانی بەر لە شۆڕشدا لە کۆڕ و کۆبوونەوە شۆڕشگێڕییەکان و رێکخراوە کرێکارییەکاندا بە چاوی گومانەوە لەو کەسانەیان دەڕوانی، کە لە بنەماڵەی دەوڵەمەنددا لە دایك ببوون و تامی تاڵی هەژاری و نەدارییان نەچێشتبوو هەر بۆیەش ستالین هەقی بوو خۆی بە کوڕی بنەماڵەیەکی هەژار و خوارتر لەوە بناسێنێ، کە هەبوون.

ستالین لەیەکەمین ساڵی خوێندنییەوە لە دواناوەندیی زانستە ئایینییەکانی ئۆرتۆدۆکس لە تفلیس لەگەڵ دەستە و گروپگەلە شۆڕشگێرەکان، کە هەموو ولاتیان تەنانەت قوتابخانە ئایینییەکانیشیان داگرتبوو ئاشنا بوو. خۆی لە وتووێژێك لە گەڵ ئەمیل لۆدڤیك ی ڕۆژنامەنووسی ئەڵمانیاییدا دەڵێ: لە تەمەنی پازدە ساڵییەوە واتە هەر لەو کاتەوە، کە پێوندیم لەگەڵ گرووپە نهێنییە مارکسیستەکانی روس، کە ئەوکات لەو بەری قەفقاز دژیان، گرت چوومە نێو بزووتنەوەی شۆڕشگێڕییەوە. ئەو گرووپانە کاریگەریی قووڵیان بەسەرمەوە بوو و چێژی ئەدەبیاتی نهێنیی مارکسیستی‌یان پێ چێشتم". ستالین هەر لەو وتووێژەدا دەڵێ، کە هەلومەرجی نالەبار و دژوار و ئاستەنگییەکانی قوتابخانەی ئایینیی تفلیس یەکێکی دیکە لەو فاکتەرە کاریگەرانە بوو، کە گیانی خۆڕاگری وداکشان بەرەو مارکسیزمی لەودا گووراندووە.

ستالین لە قوتابخانە ئایینییەکانی گۆری و تفلیسدا فێری زمانی روسی بوو و لە تەمەنی حەڤدە ساڵیدا دەستی کرد بە وەرگێڕانی بەرهەمەکانی مارکس و ئێنگڵس و بیرمەندانی سۆسیال دیموکرات بۆ سەر زمانی روسی. لە بیۆگرافیی ستالیندا، کە لە سەردەمی ژیانی خۆیدا چاپ بووە و کراوەتە فارسیش ئاوا باس لە ژیانی ئەو سەردەمەی ستالین دەکرێ:

لە ساڵەکانی 1896 و 1897دا ستالین لە کۆڕوکۆبوونەوە نهێنییە مارکسیستییەکانی قوتابخانەی دواناوەندیی زانستەئایینییەکانی تفلیسدا جێی لە لای سەروانە و لە مانگی ئوتی ساڵی 1898دا بە فەرمی دەبێتە ئەندامی ڕێکخراوی کرێکاریی حیزبی سۆسیال دیموکرانی روسیا لە تفلیس... ستالین ماندویی نەناسانە دەست دەکا بە خۆ پێگەیاندن و بردنەسەرێی زانیارییەکانی خۆی. کتێبی "کاپیتاڵ"ی مارکس و "مانیفێستی کۆمۆنیست" و بەرهەمەکانی دیکەی مارکس و ئینگڵس دەخوێنێتەوە و لەگەڵ نووسینەکانی لینین ئاشنا دەبێ... ستالین لەو قۆناغەدا شێلگیرانە لە نێو کۆڕوکۆبوونەوەکانی کرێکاراندا خەریکی بانگەشە و پروپاگەندەیە. بەشداری کۆبوونەوە نهێنییەکانیان دەبێ. کاغەزی نهێنی دەنووسی و مانگرتنەکرێکارییەکان ڕێکدەخا. ستالین سەبارەت بەو سەردەمە دەڵێ:"من ساڵی 1898 م دێتەوە بیر. ئەوکاتەی، کە بۆ یەکەم جار کۆڕێکی کرێکارانی نۆژەنکردنەوەی ڕێگەی شەمەندەفەریان پێ‌ئەسپاردم ... لێرە لە کۆڕی هەڤاڵاندا من بۆ یەکەمجار فێری هونەری شەڕکردن بووم... کرێکارانی تفلیس یەکەم مامۆستای من بوون..."

لە بیۆگرافییە نافەرمییەکانی ستالینیشدا ئاماژە بەموتالاو چالاکییەکانی سەردەمی لاوەتیی ستالین کراوە و، بەڵام وەك دەڵێن یەکەمین بەرهەمگەلێك، کە ستالین خوێندوویەتەوە و

ری پێ کردووه وەرگێڕانی بەرهەمەکانی ڤیکتۆهۆگۆی نووسەری ناوداری فەرەنسی و هێندێ چیرۆکی نووسەرگەلێکی روسیی وەك داستایۆڤسکی و کرۆپوتکین بوونه. لەوانەیە ستالین لەو تەمەنەدا بەرهەمەکانی مارکس و ئینگڵسیشی خوێندبێتەوه، بەڵام ئەستەمە لەو کاتدا توانیبێتی لە کتێبێکی وەکو کاپیتاڵی مارکس تێگەیشتبێ.

لە قوتابخانەی ئایینیی تفلیسدا وردە وردە چالاکییەکانی دەرەوەی قوتابخانەی لینین سەرنج- رادەکێشن و ئاخرییەکەی بەدوای دۆزینەوەی چەند کتێبی قاچاخ لە شوێنی جلوبەرگەکانیدا بڕیاری دەرکردنی دەدرێ. لە بیۆگرافیی فەرمیی ستالیندا بەسەرهاتی وەدەرنانی لە قوتابخانە بە شێوەیەکی دیکە گێڕدراوەتەوە و تێیدا هاتووە:

"لە دواناوەندیی زانستە ئایینییەکان، کە بە توندی کەسانی گومانلێکراویان دەخستە ژێرچاوەدێرییەوە وردە وردە بە چالاکییە نهێنییەکانی ستالین دەزانن و ساڵی 1899 بە تۆمەتی بانگەشەی مارکسیستی لە دواناوەندی وەدەردەنرێ. ستالین ماوەیەك لە رێگەی وانەگوتنەوەوە دەژی و دواتر (لە دیسێمبەری ساڵی 1899)دا لە (رصدخانە)ی فیزیای شاری تفلیس دەبێتە زێرەڤانە ژمێریاری، بەڵام بۆ چرکەیەکیش چالاکییەکانی خۆی وەلا نانێ. ستالین لەو کاتەدا یەکێکە لە شێلگیرترین ئەندامانی رێکخراوی سۆسیال دیموکراتی تفلیس...

ڤیکتۆر کورناتۆسکی، کە یەکێك بوو لە نزیکترین هاوڕێیانی لینین و بڵاوکەرەوەی بیر و باوەڕەکانی ئەو لەو دیوی قەفقاز، لە هاوینی 1900دا دەگاتە تفلیس و پێوەندییەکی زۆر نزیك لەگەڵ ستالین پێك دێنێ... لە مانگی دیسێمبەری 1900دا ئەو کاتەی رۆژنامەی ئیسکرای لینین بڵاو دەبێتەوە ستالین بە تەواوی پەیرەوی لە رێبازەکەی دەکا. ستالین خۆی لە بیرەوەرییەکانی ئەو سەردەمەیدا دەڵێ:"ئاشنایەتی لەگەڵ چالاکییە شۆڕشگێڕییەکانی لینین لە کۆتاییەکانی1890_1900و بە تایبەتی پاش 1901 واتە پاش ئیسکراوره و باوەڕی منی پتەو کرد بەوەی کە لینین کابرایەکی مەزنە... ئەو لەو کاتەدا لەپێش چاوی من سەرکردەیەکی ئاسایی حیزب نەبوو بەڵکو بەدیهێنەری راستەقینەی بوو. ئەو هەڵۆیەکی بەرزەفڕ بوو، کە لە خەبات و تێکۆشاندا چاوی نەترسابوو و ئازایانە حیزبی بە رێگە ئەزموون- نەکراوەکانی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی روسیادا بەرەو پێش دەبرد..."

ساڵی 1901 ستالین تەمەنی لە بیست و و ساڵ تێنەدەپەڕی، بەڵام بەو کەفوکوڵەی، کە لە خەباتی سیاسیدا دەینواند سەرۆکایەتیی بزووتنەوە کرێکارییەکانی تفلیسی وەئەستۆ گرت و پاش وەڕێ خستنی یەکەمین مانگرتنە مەزنە کرێکارییەکەی ئەو شارە یەکەمین خۆپێشاندانی

کرێکاریی بە بۆنەی یەکی مانگی مای لە تفلیس وەڕێخست. هەر لە سێپتەمبەری ئەوساڵەدا ستالین یەکەمین رۆژنامەی شۆڕشگێریی گورجستانی بە ناوی "بردزولا"(خەبات) بلاّو کردەوە و یەکەمین وتارەکانی بە ناوی خوازراوی "کوبا" بلاّو بوونەوە. کوبا ناوی یەکێك لە قارەمانە ئەفسانەییەکانی قەفقازە، کە لەمەودوا هەتا هەڵبژاردنی ناوی شۆڕشڤانییەکەی دواتری ئەو، واتە ستالین، بەو ناوە بانگ دەکرێ.

لە کۆتایی ساڵی 1901دا پۆلیسی تەزاری راوەدووی ستالین دەنێن و ئەو بە ناچاری لە تفلیس رادەکا. رێکخراوی سۆسیال دیموکراتی قەفقاز چالاکیی لە باتوم(سێیەمین ناوەندی مەزنی کرێکاریی قەفقاز لە پاش باکۆو تفلیس)ـەوە پێ دەسپێرا و ستالین ماندوویی نەناسانە پاش سێ مانگ چالاکی لەو شارەدا سەرکردایەتیی یەکەمین خۆپێشاندانە کرێکارییەکان لە باتوم وەعۆدە دەگرێ. پۆلیسی تەزاری لە لێکۆڵینەوەکانیدا لە سەر ئاڵوزی و پشێوییەکانی کرێکاری لە باتوم، رۆڵی گەنجێکی بۆ دەردەکەوێ، کە لە تفلیسەوە هاتووە و رۆژی پێنجەمی ئاپریلی ساڵی 1902 دەیگرن.

2

یەکەمین گیرانی ستالین لە تەمەنی سی ساڵیدا سەرەتای زنجیرەیەك گیران و دوورخرانەوە و راکردنەکانی ئەوە لە تاراوگەکان، کە پازدە ساڵان دەخایەنێ. دوای ئەوەدا ساڵی 1904 بۆ ماوەی سی ساڵ بۆ سیبریای دوور دەخەنەوە، بەلاّم ستالین لە مانگێك پتر لە تاراوگە نەمایەوە و بە پسوولەی پێناسی بازرگانێکی فەرش فرۆشی گورجی لە تاراوگە رایکرد. ستالین لە گەڕانەوەی خۆی لە تاراوگەوە، کە بەشێکی زۆری بە پێیان بڕیبوو چەندین جار بە هۆی سەرمای بە تەوژم و بەستەڵەك و بڕینی رێگەی پڕمەترسی و رژد و لێڕەواران هاتە سەرەمەرگ، بەلاّم ئاخرییەکەی توانیی بە سلاّمەتی خۆی بگەیەنێتە تفلیس و ژیانێکی نوێ بە نهێنی دەست پێ بکا.

لە یەکەمین قوناغی گیرانی ستالیندا حیزبی سۆسیال دیموکراتی روسیا بوو بە دوو لقی بۆلشەڤیکی و مەنشەڤیکی و ستالین لە گەڕانەوەیدا بۆ گورجستان کەوتە گەڵ لقی بۆلشەڤیکییەکەی. ستالین لە ساڵی 1905 وەك نوێنەری بۆلشەڤیکەکانی قەفقاز لە کۆنفرانسێك-

دا، كە لە فەنلاند پێكهاتبوو بەشدار بوو بۆ یەكەمین جار چاوی بە لینین كەوت. ستالین لە ساڵی 1906 یشدا بۆ دووەمین جار بە مەبەستی بەشداری لە كۆنفرانسێكی حیزبیدا لە روسیا چووە دەراو ئەمجارەیان لە سوید لەگەڵ سەركردەكانی تری بۆلشەڤیكی ئاشنا بوو. لەو ساڵانەدا ستالین لەگەڵ كچێك بە ناوی یەكاترینا سڤانیدزێ ژیانی هاوبەشی پێك هێنا، بەڵام قۆناغی هاوسەرێتییەكەیان پتر لە دوو ساڵی نەخایاند و یەكاترینا پاش ئەوەی كوڕێكی بوو، مرد.

ستالین لە 1907دا بۆ بەشداری لە كۆنگرەی سۆسیال دیموكراتەكانی روسیادا چووە لەندەن و لەو كۆنگرەیەدا بۆ یەكەمین جار لەگەڵ خەنیمی داهاتووی خۆی واتە ترۆتسكی ئاشنا بوو. هەر لەو كۆنگرەیەدا بوو، كە ستالین سەرنجی لینین بۆ لای خۆی رادەكێشی و دەكەوێتە بەردڵی و وەك دەڵێن هەر لەو كۆنگرەیەشدا بوو، كە لینین پاش بیستنی بەسەرهاتی خەبات و تێكۆشان و هەڵاتنی ستالین لە سیبریا نازناوی ستالین واتە پۆلای پێ دەدا. لە كۆنگرەی لەندەندا لینین كۆمەڵێك كۆبوونەوەی نهێنی لەگەڵ لایەنگرە بۆلشەڤیكییەكانی خۆی پێك دێنێ، بەڵام گەورەترین گرفتی بۆلشەڤیكەكان لە بەڕێوەبردنی بەرنامەكانیاندا كێشەی ئابووری بوو. لیڤید كراسین یەكێك لە هاوكارانی لینین لە یەكێك لەو كۆبوونە وانەدا بڕینی بانكەكان بە مەبەستی دابینكردنی سەرچاوە ماڵییە پێویستەكان دێنێتە بەرباس و لینین بە حەز و تاسەوە پێشوازیی لێ دەكا. ستالین ئامادەبوونی خۆی بۆ بەشداری لە بەڕێوەبردنی ئەو پلانەدا دەربڕی و بەڵێنیدا، كە ئەگەر بگاتەوە روسیا پارەی پێویست بۆ دابینكردنی خەرج و موخاریجی حیزب جێبەجێ دەكا.

گەورەترین دزییەكی چەكدارانە، كە لە مێژووی حیزبی بۆلشەڤیكدا بۆ ماوەیەكی زۆر خەرج و موخاریجی حیزبی دەرهێنا دزینی ئەو دزییە بوو، كە لە كۆتایی ژووئەنی 1907دا لە بانكی تفلیس كرا. ئەو بارە بانكییە، كە 250000 رۆبڵی تێدا بوو رۆژی بیست و شەشەمی ژووئەن بە رواڵەت بۆ دابینكردنی پێداویستییەكانە هێزەكانی سوپا و ئیدارە دەوڵەتییەكانی قەفقاز بەڕێكرابوو گەیشتە پۆستەی تفلیس و بە گالیسكەیەك، كە ژمارەیەك چەكدار دەیانپاراست بەرەو بانك بردرا. لە سەر رێگەی گالیسكەكە و لە ناوەندی شار چەند هەنگاو ئەولاتری گالیسكەكەوە بۆمبێك لە نێوەڕاستی شەقام تەقییەوە. ئەو بۆمبە، كە لە سەر بانی یەكێك لە ماڵ نی دەوری شەقامەكەوە فڕێدرابووە سەر شەقام، ئەوەندە بە هێز بوو، كە كیلۆمەترێك ئەولاتریش شووشەی ماڵ و دووكانەكانی هێنا خوارێ. ئەوەندەی یەكدابەدوو ئەوانەی، كە لە دەوروبەر بۆسەیان دانابوو پەلاماری گالیسكەكەیان دا و توورەكە پڕ لە دراوەكانیان هەڵگرت و ئەو چەند قەزاقەش، كە زیندوو مابوونەوە و دەیانویست دەست بكەنەوە درانە بەر فیشەك و كوژران.

لینین و سەرکردەکانی بۆلشەڤیکی هەتا چەندمانگ دواتریش ئەو ڕووداوەیان وەئەستۆ نەگرتبوو هەتا ئەوەی کە دۆزینەوەی دراوی پێنسەد ڕۆبلیی دزراو پەتەی ئەوانی لە لای کۆمەڵێك لە بۆلشەڤیکە ناسراوەکان خستە سەر ئاو. یەکێك لە سەر کردەکانی بۆلشەڤیکی، کە لەو پێوەندییەدا گیران ماکسیم لیتڤینۆفmaxim litvinov ی بەرپرسی چەك کڕینی بۆلشەڤیکییەکان بوو، کە لە کاتی وردکردنەوەی دوازدە دراوی پێنسەد ڕۆبلیدا لە پاریس بە دندووك پێوە بوو. ڕوسیا پێشتر ژمارەی ئەو دراوانەیدا بوو بە بانکەکانی ئەورووپا. چەند کەسی تریش یەك لەوان ژنێکیش لە کاتی وردکردنەوەی ئەو دراوانەدا لە ئەڵمانیاو سوویسرا گیران، بەڵام دەوڵەتە ئەورووپییەکان لە ڕادەستکردنەوەی دەستبەسەرکراوان بە دەوڵەتی ڕوسیا خۆی بوارد.

ستالین پاش ڕێبەریکردنی دزییەچەکدارییەکە لە تفلیس، لەو شارە هەڵات و لە مانگی ژوئیەی ساڵی 1907دا لە باکۆ بە ناوێکی خوازراوەوە دەستی کرد بە ڕێکخستنی بۆلشەڤیکەکان. چالاکییەکانی ستالین لە باکۆ لە سەرەتاکانی ساڵی 1908دا بە ئاکام گەیشتن و یەکەمین مانگرتنەکانی کرێکاری لە مانگی مارسی هەر ئەو ساڵەدا لە پیشەسازیی نەوتی باکۆ وەڕێکەوتن. ڕۆژی بیست و پێنجەمی مارسی 1908 ستالین، کە وەشوێن ئەوە کەوتبوو بزانێ هاندەر و پاڵنەرانی ئەو مانگرتنانە کێن، قۆڵبەست کرا پاش هەشت مانگ بەندکران بە دووساڵ دوورخرانەوە بۆ باکووری ڕوسیا حوکمدرا.

ستالین لە کۆتاییەکانی 1908دا بەڕێی تاراوگەی لۆگدا کرا، بەڵام دووساڵ دوورخرانەوەکەی لە شەش مانگی پتر نەخایاند و ستالین ڕۆژی بیست و چوارەمی ژووئەنی1909 لە تاراوگەی باکووری ڕوسیا ڕایکرد و لە کۆتاییەکانی ژووئیەدا بوو، کە گەڕایەوە باکۆ.

ستالین لە باکۆ بە گۆڕینی قەڵافەتی و بە ناوێکی خوازراوی تازەوە چالاکییەکانی خۆی دست پێکردەوە، بەڵام پاش هەشت مانگ دیسان بە تەڵەوە بووو و ڕۆژی بیست و سێیەمی مارسی 1910 قۆڵبەست کرایەوە و لە بەندیخانە توند کرا.

ستالین پاش شەش مانگ لە بەندیخانە دیسانیش نێردرایەوە بۆ هەمان تاراوگەی پێشوو لە باکووری ڕوسیا، بەڵام ئەوجارەیان ماوەی دوورخستنەوەکەی کرایە سێ ساڵ. ستالین هەروەك جاران تاقەتی تێپەڕاندنی قۆناغی تاراوگەی نەبوو و هەربۆیەش لە سێپتەمبەری 1911دا لە تاراوگەکەی خۆی ڕایکردەوە و ئەمجارەیان ڕێگەی سەنپێترێزبۆرگی گرتە بەر. لە بیۆگرافییە فەرمییەکەی ستالیندا، کە لە سەردەمی زیندووبوونیدا نووسراوە، ئاوا هاتووە:

.... قۆناغی نوێی چالاکییەکانی هاوڕێ ستالین لە نیوەی دووەمی ساڵی 1911 ـەوە دەست پێدەکا. هاوڕێ ستالین لە شەشەمی 1911دا بە نهێنی لە لۆگداوە بەرەو پێترێزبۆرگ وەڕێ دەکەوێ. هاوڕێ ستالین لە پیترێزبۆرگ پێوەندی بەرێکخستنی پیترێزبۆرگەوە دەگرێ. خەباتی دژی مەنشەڤیکەکان و ترۆتسکیستەکان رێکدەخاو رێبەرایەتیی دەکا. رێکخراوە بۆلشەڤیکییەکانی پیترێزبۆرگ پتەوو و یەکگرتوو دەکا. لە رێکەوتی نۆیەمی سێپتەمبەری ساڵی 1911دا هاوڕێ ستالینیان سەرلەنوێ قۆڵبەست کردەوە و بۆ شاری لۆگدایان دوور خستەووە. لەو تاراوگەیەشەوە لە مانگی فێبرییەی 1912دا هاوڕێ ستالین دیسان رادەکاتەوە...

لەو بەشە لە بیۆگرافیە فەرمییەکەی ستالیندا تەنیا رێکەوتنەکانی هەڵاتن و دوورخرانەوەکانی راستن و ئەویتری لەو پروپاگەندە درۆیینیانەی پێوەندیدار بە گەورەیی و کەسایەتیی ستالینە لە کاتی ژیانیدا، چونکی لە ماوەی هاتنی ستالیندا بۆ پیترێزبۆرگ و گیرانی ئەو واتە تەنیا لە سێ رۆژی نێوان شەشەم هەتا نۆیەمی سێپتەمبەردا ستالین قەت نەیدەتوانی وەها چالاکییەك بکاو وەك شەش کەس لە بیۆگرافی نووسەکانی ئەو دەیانگوت لەو ماوەیەدا" خەباتی دژی مەنشەڤیکەکان و ترۆتسکیستەکان رێکبخات و رێبەرایەتیی بکاو رێکخراوە بۆلشەڤیکییەکانی پیترێزبۆرگیش یەکگرتوو بکا". جگە لەوەش، لەو کاتەدا گرووپێك بەناوی ترۆتسکیست لە گۆڕێ نەبوون و ئەم دەستەواژەیە، لەداهێنانەکانی سەردەمی حکوومەتەکەی ستالینن.

ساڵی 1912، خاڵێکی وەرسووڕانی گرینگە لە مێژووی حیزبی بۆلشەڤیکیی روسیادا، و لە راستیدا رێکەوتی دامەزرانی ئەو حیزبەیە. چونکی بۆلشەڤیکەکان پاش گرتنی کۆنگرەی سۆسیال دیموکراتەکانی روسیا لە پراگ، لە ژانوییەی ساڵی 1912دا بە فەرمی لەو حیزبە جیا بوونەوە و رێکخراوێکی سەربەخۆیان بەناوی حیزبی بولشەڤیك دامەزراند.

ستالین، کە بۆ جاری چوارەم لە تاراوگەکەی رایکردبوو و گەڕابۆوە سەنپێترێزبۆرگ، بە پێشنیاری لینن. کرایە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی نوێ و بەرپرسی چاپ و پەخشی رۆژنامەیەك لە پایتەختی روسیا. ستالین لە سەرەتادا رۆژنامەیەکی رۆژانەی بەناوی پراڤیدا دەرکرد. یەکەمین ژمارەی رۆژنامەی پراڤیدا لە رۆژی بیست و دووەمی ئاپریلی 1912دا (پێنجەمی مانگی مای بە پێی رۆژ ئەژمێری نوێی یەکێتیی سۆڤیەتیی بلاو بۆوە و بە بلاو بوونەوەی ئەو، بۆلشەڤیکەکان پێگەیەکی بە هێزتریان لە نێو جەماوەری کرێکاریی روسیا و بە تایبەتی لە

ناوەندەکرێکارییەکانی سەن پیترێز بۆرگدا وەدەست هێنا. بۆلشەڤیکییەکان لە ڕێگەی نایاساییەوە داهاتی پێویستیان بۆ دەرکردنی ئەو ڕۆژنامەیە دابین دەکرد، بەڵام خەنیمەکانیان، کە لە خەباتی سیاسیدا تا ڕادەیەك پێبەندی بنەما ئەخلاقیەکان بوون، نەیاندەتوانی لەو ڕێگەیەدا شان لە شانی ئەوان بدەن. مەنشەڤیکەکان ڕۆژنامەیەکی حەوتوانەیان لە پیترێزبۆرگ هەبوو، کە زۆرجاران بە هۆی کێشەی ئابووری نەیاندەتوانی دەریکەن.

ڕۆژنامەی پراڤیدا بە کەڵك وەرگرتن لەو بڕە ئازادییەی، کە پاش کوژرانی ستۆلیپینی سەرۆك وەزیری بە زیپكوزاکونی ڕوسیا، لەو وڵاتەدا ڕەخسابوو، زۆر بەخێرایی جێگەی خۆی کردەوە و ژمارەی گەیشتە بیست هەزار دانە لە ڕۆژدا، کە بەپێی پێوەرەکانی ئەوکات ئێجگار زۆر بوو.

ستالین لەو ڕۆژنامەیەدا بەناوی خوازراوی نوێ (ستالین) وتاری بڵاو دەکردنەوە و بۆ جارێکی دیکەش لە کۆڕ و کۆبوونەوەکاندا بەو ناوە دەناسرا پاش بڵاوبوونەوەی پراڤیدا هێندەی نەخایاند، کە ستالین بۆ جارێکی دیکەش دەست بە سەرکرایەوە و بۆ ماوەی سێ ساڵان بۆ سیبری دوورخرایەوە، بەڵام لە سەرەتای سێپتەمبەری1912دا بۆ پێنجەمین جار لە تاراوگەکەی ڕایکردەوە و بەنهێنی بۆوە بە سەرنووسەری پراڤیدا. لە خولی نوێی پراڤیدا، دا. لینین و هاوکارە نزیکەکانی واتە زینۆوێڤ و کامێنوڤیش، کە بۆ ئەوەی لە ڕوسیا نزیك بن لە شاری کراکۆی پولەندا گیرسابوونەوە، هاوکارییان دەرکرد و وتارەکانی خۆیان بە نامەبەری تایبەتیدا بۆ ستالین دەنارد. لینین هەر لە ڕێگەی ئەو نامەبەرانەوە بەردەوام ڕۆژنامەی پراڤیدی پێدەگەیشت و بیر و بۆچوونەکانی خۆی سەبارەت بە مێتۆدی ڕۆژنامە بۆ ستالین دەنارد. ستالین خۆشیی دووجاران لە مانگەکانی نۆڤەمبەر و دیسێمبەری ساڵی 1912دا بۆ چاوپێکەوتن لەگەڵ لینین و بەشداری لە پەرلمانی ڕاوێژکارانی ڕێبەرانیدا چووە کراکۆی. هەر لەو سەردانانەدا بوو، کە ستالین یەکەمین بەرهەمی گرینگی خۆی لە ژێر ناوی "مارکسیزم و پرسی نەتەوەیی"دا بە لینین.

لینین ئەو نووسینەی ستالینی زۆر بە دڵ بوو و لە یەکێك لە وتارەکانیدا ئەو بەرهەمەی وەك "گەورەترین هەنگاویك، کە بۆلشەڤیزم بەر لە شەڕ لە بواری پرسی نەتەوەییدا هەڵی-گرتووە" تاریفی کرد.

ستالین لە سەرەتای ساڵی 1913دا گەڕایەوە سەن پیترێزبۆرگ و لە بەڕێوەبردنی بڕیارەکانی کۆنفرانسی کراکۆیدا، سنووری چالاکییەکانی خۆی بەرین کردەوە. مێتۆدی وشك و جیددی ستالین لە ڕێبەرایەتی و بەڕێوەبەریدا، لە نێو ڕێکخستنەکانیدا کۆمەڵێك نەیاریشی بۆ

سەرکرد و بەروالّەت بە ڕێنوێنی و دەسکیسی یەکێك لەوان، شەوی 23ی فێورییەی ساڵی 1913لە میوانییەکدا ستالین یان قۆڵبەست کرد و بۆ ماوەی چوار ساڵ بۆ ناوچە دووردەستەکانی "توروخانسگ"ی سیبری دووریان خستەوە. هەوڵی ستالین بۆ راکردن لە تاراوگەی نوێ، هیچی لێشین نەبۆوە و ژاندارمەکانی تەزاری لە ترسی ئەوەی کە نەکا دیسان رابکاتەوە، لە سەرەتای ساڵی 1914دا ناردییانە باکووریترین شوێن واتە گوندی بچووکی "کوریکا" لە دەوروبەری هێڵی جەمسەری.

ستالین ئیتر هەوڵ نادا لە تاراوگە نوییەکەی خۆی هەڵاو سێ ساڵان لەو شوێنە، کە دە مانگی رەبەق بەستەڵەکە، خۆڕادەگرێ، تا ئەوەی کە لە کۆتایی ساڵی 1916دا و لە گەرمەی شەڕی یەکەمی جیهانیدا، بە رواڵەت بۆ قەرەبووکردنەوەی هەڵەکانی رابردوو و لە راستیدا بە مەبەستی دۆزینەوەی ڕێگەیەکی نوێ بۆ هەڵاتن، رادەگەیەنێ، کە خوازیاری خزمەتکردنە لە سوپادا. لە دیسێمبەری 1916دا لە ژێر چاوەدێریدا ستالین دەبەنە شاری "کراسنۆیارسك"، بەڵام لە پشکنینە پزشکییەکاندا بەهۆی حاڵەتی نیوە نقوستانی دەستی چەپی، لە خزمەتی سەربازییەکەی خوش دەبن.

ژاندارمەکانی تەزاری، ئیتر دەرفەتێکیان بۆ گەڕاندنەوەی ستالین بۆ تاراوگەکەی بە دەستەوە نامێنێ، چونکی شەپۆلی شۆڕش لە سەرەتاکانی ساڵی 1917ی روسیادا دەگراو لەگەڵ رووخانی رژێمی تەزاری لە نیوەی مارسی 1917دا بەندکراون و دوورخراوە سیاسییەکانی سەرانسەری روسیا ئازاد دەکرێن.

ستالین و کامینۆف و سۆردلۆف و مۆرانۆف یەکەمین دوورخراوەکانن، کە دەچنە نێو سەن پیترێز بۆرگەوە و بە مەبەستی رێکخستنەوەی بۆلشەفیکەکان دەست دەکەنەوە بە چالاکی.

3

ئەو کاتەی ستالین گەڕایەوە پیترۆگراد، پراڤیدا دەستی بە بڵاو بوونەوە کردبۆوە و دوو لاو بەناوەکانی (مۆلۆتۆف و شلیاپنیکۆف) بەڕێوەبەری و سەرنووسەرییەکەیان وەئەستۆ گرتبوو.

ستالین و دوو سەرکردەی دیکەی، کە پاش ئەو گەڕابوونەوە پیترۆگراد، دژایەتیی شێوازی رەخنەگرانەی پراڤیدایان بە نیسبەت دەوڵەتی کاتییەوە کرد، کە پاش رووخانی رژێمی تەزاری دەسەڵاتی بە دەستەوە گرتبوو و ستالین بە یارمەتیی ئەو دووانە، (مۆلۆتۆف و شلیاپنیکۆف لە بەڕێوەبەرێتی و سەرنووسەریی پراڤیدا خست و لایبردن. لە یەکەمین ژمارەی پراڤیدادا، کە

رۆژی بیست و هەشتەمی مارس لە ژێر چاوەدێریی کامێنۆڤ و ستالین و مۆرانۆڤدا دەرچوو، ڕۆژنامەکە شێوازێکی نەرم و نیانتری لە بەرامبەر دەوڵەتی کاتی و حیزبە سۆسیالیستەکانی دیکەدا گرتە پێش. دەستەی نوێی پراڤیدا، کە هێشتا نەیتوانیبوو پێوەندی بە لینینەوە بگرێ ، نەیانزانی، کە لینین شێوازێکی تەواو پێچەوانەی ئەوانی ڕەچاو کردووە و ئەو جووتە پتر لە هەمو کاتێك لێك نزیك ببوونەوە. لایەنێکی وەك یەکی دیکەی بیر و ڕاکانی لینین و ترۆتسکی، کە زۆر گرینگ بوو دژایەتیی هەرکیان لەگەڵ درێژەی شەڕی ڕوسیا و ئەڵمانیا بوو. لە حاڵێکدا ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازانی پێترۆگراد لە ڕۆژی بیست و حەوتەمی مارسدا بە هاودەنگی بڕیاری دا درێژە بە شەڕی دژی ئیمپریالیزمی ئەڵمانیا بدات و ستالین لە ڕۆژنامەی ژمارەی ڕۆژی 28ی مارسی پراڤیدادا، بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئەو بڕیارە نووسیی:"…. دروشمی "مەرگ و نەمان بۆ شەڕ"، کە ئەم ڕۆژانە بەرز کراوەتەوە، لە بنەڕەتەوە هەڵە و مەحاڵە…. ئێمە هەتا ئەو ڕۆژەی سوپای ئەڵمانیا مل بۆ دەستوور و بڕیارەکانی قەیسەر دادەنوێنێ و لە سەر داگیرکردنی خاك و نیشتیمانی ئێمە سوورە، بڕیاری ئەنجوومەنی نوێنەرانی کرێکاران و سەربازان سەبارەت بە درێژەدانی شەڕ، پشتڕاست دەکەینەوە…. گۆڕانی میتۆد و ستراتیژیی پراڤیدا لە بەرامبەر دەوڵەتی کاتی و حیزبە سۆسیالیستەکانی دیکەی ڕوسیادا، بوشەڤیکەکانی زۆر هەژاند و هێندێ مۆرە و دەستوپێوەندی توندڕەو لە یەکە کرێکارییەکانی حیزبی بوشەڤیك ئەم گۆڕانە بە "سەرکەوتنی باڵی میانەڕەوی حیزبی بوشەڤیکی بەسەر باڵی هەرە توندڕەودا" لە قەڵەم دا.

ڕۆژی بیست و نۆی مارس، ستالین لە کۆنفرانسی حیزبی لە پیترۆگراد، لە ئاخافتنێکدا گوتی:" ئەگەرچی دەوڵەتی کاتی بە دڕدۆنگی و گومانەوە، بۆ دابینکردنی داخوازییەکانی کۆمەڵانی خەڵك هەنگاو دەنێ. ئەم ڕەوشە هەم لایەنی خراپی هەیە و هەم لایەنی باش. لە هەمانکاتدا پێویست نییە ئێمە گوشار بخەینە سەر دەوڵەتی کاتی، کە ویست و داخوازییەکانمان وەدی بێنێ. چونکی دەست و پێوەند و مۆرەی بۆرژۆوایی لەو دەوڵەتەدا هەن و ئاخری دەبێ جێگەی خۆیان بدەن بەهێزە ڕەسەنە شۆڕشگێڕەکان و پلانەکانی ئێمە لە کاتی خۆیدا جێبەجێ دەکرێن. لە هەلومەرجی ئێستادا ئێمە دەبێ پشتگیری لەو کارانەی دەوڵەتی کاتی بکەین، کە لە پێناوی شۆڕشدا دەیانکاو لە بەرامبەر کردەوەی سازشکارانە و دژە شۆڕشیەکانیدا ڕاوەستین… ستالین لەم ئاخەفتنەدا هەروەها پێی لە سەر پێویست بوونی یەکگرتوویی و هاودەنگیی هێزە شۆڕشگێڕەکانی دیکە داگرتەوە.

مۆلۆتۆف، كه لەلایەن ستالین و كامێنۆڤەوە لە سەر نووسەریی پراڤیدا لابردا بوو، لەم كۆبوونەوەیەدا بەرپەرچی ستالینی دایەوە، بەڵام ستالین بە رەتكردنەوەی بەڵگاندنەكانی ئەو، پێی لە سەر هەڵوێستی ئاشتیخوازانەی خۆی لەگەڵ دەوڵەتی كاتی و هێزە چەپیەكانی دیكە، كە لە ئەنجوومەنی نوێنەرانی كرێكاران و سەربازاندا زۆرینە بوون، داگرتەوە. رۆژی یەكەمی ئاپریل یەكەمین وتاری زنجیرە وتارەكانی "كۆمەڵێك نامە لە رێی دوورەوە"ی لینین گەیشتەوە پیترۆگراد و ستالین بە دیتنی ئەو وتارە تێگەیشت، كە میتۆدی ئاشتیخوازانەی وی لە بەرامبەر دەوڵەتی كاتیدا بە تەواوەتی دژی رێبازی لینین بووە. لەو وتارەدا، كە لینین رێكەوتی بیستەمی مارسی 1917ی زوریخی لە سەر دا بوو بە توندی رەخنە لە دەوڵەتی كاتی گیراوە و شەڕ (كە ستالین لە وتار و ئاخافتنەكانیدا بە توندی پێی لە سەر درێژەدانی دادەگرتەوە) وەكو شەڕێكی ئیمپریالیستی ئیدانە كرابوو.

ستالین هەتا چەند رۆژێك وتارەكەی لینینی بڵاو نەكردەوە بۆ ئەوەی بتوانێ بەبڵاوكردنەوەی وتارێك و لێدوانێك هەڵوێستی خۆی لە بەرامبەر دەوڵەتی كاتیدا، بگۆڕێ، بەڵام بەكردەوە لە بەرامبەر خەنیمەكانیدا بەتایبەتی ترۆتسكی، كە میتۆدێكی تەواو لە گوێن لینینی گرتبووە پێش، لاواز بوو. لینین لە یەكەم ئاخافتنی خۆیدا، كە پاش گەڕانەوەی بۆ روسیا لە رۆژی شازدەی ئاپریلی 1917دا، بەتوندی رەخنەی لە ژمارەیەك سەركردەی گرت، كە لە نەبوونی ئەودا پشتیوانی و لایەنگرییان لە دەوڵەتی كاتی كردبوو. نووكی تیژی ئەو هێرشە لە سەر ستالین و كامینۆڤ بوو، بەڵام لینین ناوی نەهێنان چونكی لەو هەلومەرجەدا دەیویست بۆ گەیشتن بە ئامانجی خۆی كەڵك لە تەواوی ئەو هێزانە وەرگرێ ، كە لە بەر دەستیدا بوون.

لە ماوەی شەش مانگ پاش گەڕانەوەی لینین بۆ روسیا، هەتا شۆڕشی ئۆكتۆبەری 1917 ستالین وردە وردە توانیی دڵی لینین، كە بەهۆی ئەو میتۆدەی ستالین بۆ لایەنگریی دەوڵەتی كاتی و درێژەدانی شەڕ گرتبوویە بەر، چاك بكاتەوە و بە پشتڕاستكردنەوەی بێ ئەملاو ئەولای بیر و راكانی لینین، سەرنج و متمانەی ئەو بۆلای خۆی راكێشێ. لە نیوەی ئۆكتۆبەری 1917دا، كە لینین لە بیری رێكخستنی شۆڕشێكی چەكداری بوو بۆ رووخاندنی دەوڵەتی كاتی، دوو كەس لە هاوڕێكانی ئەو واتە كامینۆف و زینۆوێڤ دژایەتیی ئەو بۆچوونەیان كرد، بەڵام ستالین لە كۆبوونەوەی كۆمیتەی ناوەندیی حیزبدا بە توندی لای لینینی گرت. هەر لەو كۆبوونەوەیەدا، ترۆتسكیش، بیروبۆچوونی لینینی سەبارەت بە پەلەكردن لە شۆڕشیدا پشتڕاست كردەوە و هەربۆیەش بەرپرسیارەتیی رێكخستنی شۆڕشی چەكداری خرایە ئەستۆی ئەوان، لە

میرووی فەرمیی روسیادا لە رێخکستنی شۆڕشی بۆلشەڤیکیدا رۆڵی زیاتر دراوەتە ستالین و رۆڵی ترۆرتسکی کەم و کاڵ کراوەتەوە و بە هێند نەگیراوە، لە حاڵێکدا ترۆرتسکی لە رێخکستنی ئەم شۆڕشەدا لە سەر ووی کۆمیتەی سەربازیی شۆڕشگێڕییەوە زیاترین دەور و رۆڵی گێڕاوە و پاش سەرکەوتنی شۆڕشی بۆلشەڤیکیش، دامەزراندن و پێك هێنانی لەشکری سوور بەو ئەسپێردرابوو.

لە یەکەمین دەوڵەتی پاش سەرکەوتنی شۆڕشی بۆلشەڤیکیشدا، کە لەژێر ناوی ئەنجوومەنی کۆمیسارییای گەلاندا پێك هات ترۆرتسکی پۆستی گرینگی کۆمیسێری کاروباری دەرەوە، یان وەزیری کاروباری دەرەوەی پێدرا. لە حاڵێکدا، کە ستالین پۆستی پلە دووی کۆمسیارییای کاروباری گەلانی وەئەستۆ گرت. کۆمیسێریی کاروباری گەلان رێکخراوێکی نوێ بوو، کە دایرە و شوێنێکی نەبوو و ستالین کاروباری خۆی لەم پلەیەدا بە خۆی و تایپیستێکەوە دەست پێکرد. ئەم تایپیستە کچۆڵەیەکی 17 ساڵە بوو بە ناوی "نادێژدا ئالیلوێڤا"، کە ستالین پا چەند مانگان، سەرەڕای ئەوەی کە 21 ساڵ لەو بە تەمەنتر بوو، زەماوەندی لەگەڵ کرد. لینین یەکێگ لەو ئاپارتمانانەی بۆ تەرخانکردن، کە نزیکیی دەروازەی کۆشکی کرملینەوە هەڵکەوتبوو و لە سەردەمی پادشایەتیی تەزارەکاندا، تایبەت بوو بە کارەکەرەکانی کۆشك و ستالین و هاوسەرەکەی هەتا کاتی لە دایکبوونی یەکەمین منداڵەکەیان واتە ڤاسیلی، لەو بەشەی کۆشکدا مانەوە.

لە یەکەمین ساڵەکانی دامەزرانی حکوومەتی یەکێتیی سۆڤیەتییدا، ستالین بێجگە لە پۆستی کۆمیسێری کاروباری گەلان ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزبی بۆلشەڤیکی و لەنێو حکوومەتی ناوەندیشدا کاربەدەست بوو و لەو رێگەیەوە پێوەندیی بەردەوامی لەگەڵ لینیندا هەبوو.

ئەو لە جەنگەی شەڕە نێوخۆییەکانیشدا گەلێك بەرپرسیارەتیی سەربازیی گرینگیشی وەئەستۆ گرتن، کە گرینگترینیان فەرماندەرێتیی هێزە سوورەکان بوو بۆ بەرگری لە شاری تەزارتیسین (ستالینگرادی دوایی) لە بەرامبەر پاشماوەکانی سوپای تەزاری و هێزە دژە بۆلشەڤیکییەکاندا. لە جەنگەی ئەو شەڕەدا بوو، کە ستالین و ترۆتسکی بەتوندی لێك هەڵبەزینەوە و قسەیان تێك گیرا. لەبەر ئەوەی کە ستالین ملی بۆ فەرمانەکانی ترۆتسکی، کە لەو کاتدا ببووە کۆمیسێری شەڕ، رانەدەکێشا، بەڵام لەبەر ئەوەی کە ئاخری توانیی تەزارتیسین رزگار بکا لە بەرامبەر ترۆتسکیدا پێگەکەی بەهێزتر بوو.

پاش گرتنی کۆنگرەی حیزبی بۆلشەڤیك لە مانگی مارسی 1917دا، کە بە حەوتەمین کۆنگرەی حیزب ناوی دەرکردووە، لینین کۆمەڵێك گۆرانی لە پێکهاتەی ڕێبەریی حیزبدا پێك هێناو جڵەوی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب لە نێوان دەفتەری سیاسی و دەفتەری ڕێکخستن و سکرتاریای حیزبدا. بەش کرا. ستالین وەکو ئەندامی پێوەندییەکانی دەفتەری سیاسی و دەفتەری ڕێکخستن لەگەڵ سکرتاریا دیاری کرا و ئەوە یەکەمین هەنگاوی ئەو بوو بۆ ئەوەی ڕێگەی بۆ بەرزترین ئاستی ڕێبەرایەتیی حیزب بکرێتەوە. لە ساڵی 1919دا لینین ڕێکخراوێکی چاوەدێر یا کۆمیسیۆنی پشکنینی لە حیزبدا پێك هێنا ستالینی کردە سەرۆکی. ئەو ڕێکخراوە، کە ئەرکی چاوەدێریی بەسەر ڕێکخراوە ئیدارییەکاندا، لە سەر شان بوو، دووەمین هەنگاوی ستالین بوو بۆ گەیشتن بە لووتکەی دەسەڵات.

سکرتاریای حیزب لە سەرەتادا سێ سکرتێری هەبوو، بەڵام بەهۆی دروست بوونی ناکۆکی و چەند بەرەکی لە نێو حیزبدا و مەترسیی لێکترازانی حیزب لینین هاتە سەر ئەوەی کە، کەسێك بکاتە سکرتێری گشتیی سکرتاریاو بەشی ڕێکخستن و بۆ ئەم پۆستەش، توند و تیژترین ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی واتە ستالینی دیاری کرد.دانانی ستالین وەك سکرتێری گشتی لە کۆنگرەی یازدەی حیزبدا، کە لە مانگەکانی مارس و ئاپریلی 1922دا لە مۆسکۆ پێك هاتبوو، پەسندکراو ستالین بە کردەوە حیزبی پاوان کرد.

لینین لەوەیکە ستالینی کردە سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتیی، دوو مەبەستی دەپێکا،

یەکەم ئەوەی کە دەیویست دەنگی نەیار و بەرهەڵستکاران و ئەو ڕەخنانەی لە شێوازی دەسەڵاتەکەی ئەو دەگیران، بە دەستی لینین، بخنکێنێ ودووەم ، دەیوست پێگەی ترۆتسکی، کە ڕۆژ بە ڕۆژ لە نێو حیزب و دامودەزگاکانی حکوومەتدا بەهێزتر دەبوو، لاواز بکا. لەبەر ئەوەی کە لینین هەمیشە وەکو خەنیمێك و کەسێکی، کە دەتوانێ جێگەی بگرێتەوە لە ترۆتسکیی دەڕوانی و لە بەهێزبوونی تۆقیبوو. لە حاڵێکدا ستالین زۆر بە لاوە بۆ گرینگ نەبوو و قەت پێی وانەبوو، کە ڕۆژێك لە ڕۆژان بیر لەوە بکاتەوە جێگەکەی بگرێتەوە.

بەڵام بە پێچەوانەی بۆچوونەکەی لینین، ستالین هەر لەو ڕۆژەوە، کە بوو بە سکرتێری گشتی، خەیاڵی جێگرتنەوەی لینینی کەوتە سەر و بۆ گەیشتن بەو شوێنەش، گەڵاڵەیەکی ورد و لێکدراوەی داڕشتبوو. ئەو بە کەڵك وەرگرتن لە هەستی زێدەخوازانەی دوو ڕێبەرە خاوەن پێگەو دەسەڵاتەکەی دیکەی حیزب، واتە زینوویێف و کامێنۆڤ، کە زۆر لەوانیتر خۆیان بۆ جێگرتنەوەی

بێنن به شیاوتر دەزانی، ئەوانی خستە گەڵ خۆی و یەکێتییەکی سێ کوچکەی لە بەرامبەر ترۆتسکیدا پێك هێنا. بۆخارین تیۆرداڕێژی بەناوبانگی حیزبیش، کە لە ئاستی سەرەوەی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتیدا خاوەنی ڕێز و متمانە و دەستڕۆیشتوو بوو، لە خەباتی دژی ترۆتسکیدا کەوتە گەڵ یەکێتیی سێ کوچکەی ستالین ـ زینۆویێڤ و کامێنۆڤ، و ترۆتسکی لە کۆمیتەی ناوەندیی و دەفتەری سیاسیی حیزبدا کەوتە کەمینە. دیارە زینۆویێف و کامێنۆڤ و بوخارینیش وەکو لینین، کە پێیان وا نەبوو ستالین مەترسییەکە بۆ سەر خۆشیان، قەبووڵیان کردبوو کە بۆ لادانی خوازیاری سەرەکیی جێنشینی لینین واتە ترۆتسکی، هاوکاریی ستالین بکەن.

ڕۆژی بیست و پێنجەمی "مای" ساڵی 1922 واتە کەمتر لە دوو مانگ پاش هەڵبژێرانی ستالین بە سکرتێری حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتیی، لینین بۆ یەکەم جار تووشی جەڵتەی دڵ هات و لە سەر پێشنیاری پزشیکان چووە پشوودان. چاوەدێری و دەست تێوەردانی لینین لە کاروباری حیزبی و دەوڵەتی لەوە و دوا کەم بۆوە و ستالین لە بەڕێوەبەریی وڵاتدا دەستی ئاوەڵاتر بۆوە. ستالین هەلی بە دەرفەت زانی و مۆرە و دەست و پێوەندی گوێ لە مست و وەفاداری خۆی لە سەر پۆستە هەستیارەکان و سەرۆکایەتیی حیزب دانا و تەنانەت هێندێ لە دۆستانی کامێنۆڤ و زینۆویێڤیشی بەدانی پۆستی فریودەری باڵوێزی، لە پلەی حیزبی و حکوومی نێوخۆ لابرد بۆ ئەوەی لە ململانێکانی داهاتوودا، بۆ گەیشتن بە پۆستی ڕێبەریی وڵات تاقانە بێ.

یەکێك لەو کەسانەی، کە بەو شێوەیە لە گۆڕەپان وەدەرنرا، ڕاکۆڤسکیی سەرکردەی حیزب لە ئۆکراین و کرێستنیسکی یەکێك لە سێ سکرتێرەکەی پێشووی حیزب بوو، کە یەکەمینیان نێردرایە لەندەن و دووەم یان نێردرایە ئەڵمانیا.

دوایین کارێکی مەزن، کە لینین تێیدا بەشدار بوو، دەستنیشانکردنی فۆرمی حکوومەتی داهاتووی یەکێتیی سۆڤیەتیی واتە پێك هێنانی یەکێتیی سۆڤیەتیی لە کۆمارە خودموختارەکان بوو. ئەم بڕیارە لەگەڵ پێشنارەکەی ستالین بۆ پێك هێنانی حکوومەتێکی یەکپارچەی سۆسیالیستی لە پێگەڕ*ی ئیمپراتۆریی تەزارەکاندا ناتەبایی هەبوو. لینین رای وابوو، کە پێکهاتەی حکوومەتی داهاتووی یەکێتیی سۆڤیەتیی بە جۆرێك بێت، کە لە داهاتوودا بکرێ وڵاتگەلێکی دیکەشی وەکو کۆماری نوێ پێوە بلکێندرێ. ڕۆژی 30ی دیسێمبەری 1922 یەکەمین کۆنگرەی ئەنجوومەنەکانی یەکێتیی یەکێتیی سۆڤیەتیی بۆ

---

* پێگەڕ: قەڵەمڕەو

پەسەندکرانی ئەم بڕیارانە لە مۆسکۆ گیرا، بەڵام لینین بــەهۆی نەخۆشـــییەوە نــەیتوانی تێیــدا بەشدار بێت و ستالین بۆ یەکەمین جار وەکو جێگری لینین لەو کۆنگرەیەدا بەشدار بوو.

هەر وەکی لە بەشی پێشوودا بە تێروتەسەلی باسی لێوەکراوە، لینین لە کۆتاییەکانی ســاڵی 1922دا، زۆر لە ستالین تووڕە بوو لەبەر ئەوەی کە کاروباری حیزبیی پاوان کردبوو و لەگــەڵ دەوروبەری و هاوڕێیانی خۆی بە توند و تیژی دەجووڵایەوە هەربۆیەش ڕۆژی بیست و پێنجەمی دیسێمبەری 1922 نامەیەکی بە سکرتێرەکەی خۆی نووسی، کە بە "وەســییەتنامەی لیــنین "نێوبانگی دەرکردووە. لەو نامە یاوەســییەتنامەیەدا لیــنین وێــڕای دەربڕینــی ناڕەزایــەتیی و پەرۆشیی خۆی لە میتۆدی ســتالین وەك ســکرتێری گشــتیی حیــزب، گومــانی خســتۆتە ســەر توانایی سەرکردەکانی دیکەی حیزبیش و وادەنوێنــێ، کــە هیچیــان بــە شــیاوی ئــەوە نازانــێ جێگەی ئەو بگرنەوە. لینین قامکی لە سەر هێندێ تایبەتمەندی و خەسڵەتی باشی هــەرکام لــە ئەندامانی دەفتەری سیاسیی حیزبیش داناوە و زیاتر لە هەمووان (وەکو شــیاوترین ئەنــدامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب) تاریفی ترۆتسکی دەکا، بەڵام مەبەستی لەو وەســییەتنامەیە ئــەوە نییە، کە ترۆتسکی وەك جێگرەوەی خۆی دیــاری بکــا بــەڵکو گەرەکییــەتی ڕێبەرایەتییــەکی گرووپی بۆ دوای خۆی پێشنیار بکا.

ڕۆژی چوارەمی ژانویەی 1923 لینین یادداشتێکی دیکە لەو نامە یاوەسییەتنامەیە زیاتر دەکاو ڕاشکاوانە پێشنیار دەکا، کە ستالین لە سکرتێری لابردرێ، بەڵام ئەم وەســییەتنامەیە و یادداشــتە لێ زیــاد کراوەکــەی لــە کــۆنگرەی دوازەیــەمی حیزبــی کۆمۆنیســتی یــەکێتیی سۆڤیەتییدا، کە لە مانگی ئاپریلی ساڵی 1923 گیرا، باسی لێنەکرا و ستالین بە پشتگیریی کامێنۆڤ و زینۆویێف دیسان بۆوە بە سکرتێری گشتیی حیــزب کــۆنگرەی دوازدەیــەم یەکــەمین کۆنگرەیەکی حیزب بوو، کە لینین نەیتوانی تێیدا بەشدار بێت و بــێگومــان ئەگــەر توانیبــای بەشدار باو قسەیەکی تێدا بکردایە، ســتالین لــە ســکرتێریی دەکــەوت و یــەکێتیی ســۆڤیەتی چارەنووسێکی دیکەی دەبوو.

پاش کۆنگرەی دوازدەیەم ستالین کەوتــە پتــەوکردنی کۆڵەکــەکانی دەســەڵاتەکەی و وێــڕای بێهێز و لاوازکردنی دەسەڵاتی خەنیمەکانی خــۆی، لــە ڕواڵەتــدا شــێوازێکی نــەرم و نیــانتر و تەنانەت، دۆستانەی لە بەرامبەریانــدا گرتەبــەر. ســتالین هێشــتاش ترۆتســکیی بــە خــەنیمی سەرەکیی خۆی دەزانی، بەڵام پاش ئەوەی کــە بــە یارمــەتیی زینــۆوێف و کــامێنۆڤ، پۆســتی گرینگی وەزارەتی شەڕی لێئەستاندەوە شێوازێکی دۆستانەتری بە نیسبەت ئەو گرتــە پــێش و تەنانەت چەند جارێکیش لە بەرامبەر زینۆوێڤدا لە دەفتەری سیاسیی حیــزب، پشــتیوانیی لــە

بەڵە ئابوورییەکانی ئەو کرد. چونکی دوای ترۆتسکی زینۆوێڤی بە ڕەقیبی خۆی دەزانی و لە بەهێزتر بوونی پێگەکەی ئەو تۆقیبوو.

لینین لە سەرەتای ساڵی 1923 نەوە لە ئاپارتمانەکەی خۆیدا لە کۆشکی کریملیندا، بەجاو بان کەوتبوو و هیچ زانیارییەك لە سەر چۆنێتی پێوەندی و چاوپێکەوتنەکانی ئەو لەگەڵ ستالین لەو ماوەیەدا، لە دەست دانییە. ئەوەی روون و ئاشکرایە ئەوەیە، کە ستالین دەیزانی لینین لێی بە گومانە و بۆ ئەوەی کە لینین نەتوانێ کەسانیتر لەگەڵ خۆی هاوڕا بکا بە بیانووی راسپاردە و پێشنیاری پزیشکان چاوپێکەوتن و سەردانی لینینی تەواو بەرتەسك کردبۆوە. کرۆپسکایای خێزانی لینین لە سەر ئەو ئاستەنگییانە، نارەزایەتیی دەربڕی و ستالین وای بەگژ داهات، کە خێزانی لینین بە گریانەوە گەڕایەوە لای مێردەکەی و لەو سووکایەتییەی پێی کراوە کەوتە گازندە و سکالایە. لینین رۆژی پێنجەمی 1923 یادداشتێکی توندی بۆ ستالین ناردو تێیدا نووسی، کە سووکایەتیکردن بە خێزانەکەی سووکایەتیکردن بەخۆی دەزانی و لەوە و دوا هەر چەشنە پێوەندییەك لەگەڵ ستالیندا دەپسێنێ. ستالین ئەو یادداشتەی بە هێند وەرنەگرت و پاش سێیەمین جەڵتەی لینین لە کۆتایی مارسدا، کاروباری گەڕاندنەوەی ئەویان لە مۆسکۆوە بۆ شارۆچکەی گۆرکی رێکخست. لینین لە مانگی مای 1923دا، بۆ دوایین جار بردرایە گۆرکی و ئەمجارەیان ستالین وەها شوورەیەکی بەدەورەیدا هەڵ چنی، کە هەتا کۆتایی ژیانی لە ژانویەی 1924دا هیچ کام لە رێبەرانی حیزبی و هاوڕێ نزیکەکانی نەیانتوانی ببینن. لینین لە سەر جێگەوبان وتارێکی لە سێ بەشدا لە سەر مەسەلەی نەتەوەکان لە یەکێتیی سۆڤیەتیدا نووسی و لە رێگەی سکرتێرەکەیەوە واتە "فۆتیوا" ناردی بۆ ترۆتسکی و کامێنۆوێف، بەڵام بەهۆی ئەوەی کە بەتوندی ستالین لە سەر شێوازی رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ مەسەلەی نەتەوەکان و بەتایبەتی کردەوەی توند و تیژانەی ئەو لە گورجستاندا بووە بەر رەخنە، نەیهێشت بڵاو بێتەوە و پاش ئەوەی کە ترۆتسکی لە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبیدا ئەو بابەتەی هێنایە بەرباس، (ستالین) گوتی، کە ئەم وتارە بەپێی زانیاریی هەڵەو بێبنەما نووسراوە و هاوڕێ لینین نەپەرژاوە پێیدا بچێتەوە و راستی بکاتەوە.

لینین رۆژی 24ی ژانویەی 1924 مرد و بەر لە گیان دەرچوونەکەی داوای لە خێزانی کرد، کە تەواوی نامە و یادداشتەکانی سەردەمی نەخۆشیی ئەو بداتە دەفتەری سیاسیی حیزب. هاوسەری لینین تەواوی ئەو نامە و یادداشتانەیدا بە کامێنۆڤ، کە ئەوکات سەرۆکی دەفتەری حیزب بوو و لە یادداشتێکدا، کە خستییە گەڵ نامەکان نووسیی، کە لینین وەسییەتی

کردووە ئەو نامە و یادداشتانە لە کۆنگرەی داهاتووی حیزبدا بخرێتــە ڕوو. ڕۆژی هەژدەهــەمی مای 1924 واتە چوار ڕۆژ پــێش گیرانــی کــۆنگرەی ســێزدەی حیــزب، هاوســەرەکەی لیــنین وەسییەتنامە و یادداشتەکانی لینینی دا بە کامێنۆڤ و کامێنۆڤیش دای بە دەفتەری سیاســی. بۆریس باژانۆفی بەرپرسی سکرتاریای دەفتەری سیاسی و هاوکاری ستالین لە بیرەوەرییەکانیــدا سەبارەت بەو کات دەنووسێ، کاتێك ستالین تێگەیشت لەوەیکە وەسییەتنامە و یادداشتەکانی لینین چیان تێدایە، زۆر قەڵس بوو و "زۆری جنێوی ناشــیرن بــە خــاتوو کرۆپســکایای خێزانــی لینیندا". ئەو ڕقی ئەوەشی لە کامێنۆڤ هەڵگرت، کە لە بڕی دیزەبەدەرخۆنەکردن و شاردنەوەی وەسییەتنامە و یادداشتەکانی لینین، داونێتە دەست دەفتــەری سیاســیی حیــزب، بــەڵام خــۆی خواردەوە و کەوتە بیری ڕێگەچــارە. ســتالین و زینــۆویێڤ و کــامێنۆڤ لــە دانیشــتنێکی دوورو درێژدا، کە هەتا بەرەبەیانیی ڕۆژی نۆزدەی مانگی مای خایاند، بڕیاریان دا، لە بڕی ئەوەی لە کۆبوونەوەکانی کۆنگرەدا دەقی یادداشت و وەسییەتنامەکەی لینین بخەنە بەرباس لە کۆبوونــەوە گشتی‌یەکانی ناوەندیی حیزبدا بیهێننە گۆڕاو بڕیــاری لــە ســەر بــدەن. لایــەنگرانی ســتالین و زینۆویێڤ و کامێنۆڤ لە کۆمیتەی ناوەندیدا زۆرینە بوون و دڵنیا بــوون لەوەیکــە بــە زۆرینــەی دەنگی کۆمیتەی ناوەندی دەتوانن نەهێڵن وەسییەتنامەکەی لینین لە کۆنگرەدا بخرێنە بەرباس.

کۆبوونەوەی گشتی یا پلینۆمی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتیی ڕۆژی 21ی دیســێمبەری ســاڵی 1924 واتــە تــەنیا ڕۆژێــك بــەر لــە کرانــەوەی کــۆنگرەی سێزدەیەمی حیزب بە سەرۆکایەتیی کامێنۆڤ گیرا. زینۆویێڤ ئەرکی قورسی خســتنە بەرباســی وەسییەتنامە و یادداشتەکانی لینینی وەئەستۆ گرت و لە ئاخافتنێکی چەواشەکارانەدا گــوتی، کە لیــنین بــەهۆی نەخۆشــین و هێنــدێ بــە هەڵــە تێگەیشــتن پــەرۆش و نیگــەران بــووە، کــە پێچەوانەکەی سەلمێندراوە و کار و چالاکیی هاوبەشی ئێمە لەو ماوەیەدا دەری دەخا، کە هــیچ مەترسییەکی لێکترازان و کەلێن تێکەوتن لە حیزبدا لە گۆڕێ نییە. کامێنۆڤیش بۆچــوونەکەی زینۆویێڤی پشتڕاست کردەوە و گوتی، کە باش نییە، کــە وەســییەتنامەکە لــە کــۆنگرەدا بێتــە گۆڕێ. پێشنیارەکەی کامێنۆڤ بە زۆرینــەی دەنــگ پەســند کــراو بــە شــوێن ئــەودا هــەروەها پێشنیاری پالاوتنی ستالین بۆ سکرتێری گشتیی حیزب (سەرەڕای پێشنیاری ڕاشکاوانەی لینین بە لە سەر کار لابردنی ئەو) پەسند کرا.

بەشی پێنجەم

حکوومەتی ترسوەبەرنان و ڕەشەکوژی

دەکرێ حکوومەتی سی ساڵەی ستالین بەسەر یەکێتیی سۆڤیەتیدا بکەینە سێ قۆناغ:
قۆناغی یەکەم، کە بە ڕێبەرایەتیی گرووپی یا حکوومەتی سێ کەسی (ترویکا) دەستی پێکرد، تەنیا چوار ساڵی خایاند و بە، لە سەر کار لابردن و دوور خستنەوەی خەنیمی سەرەکی واتە ترۆتسکی و هاوڕێیانی پێشوو واتە زینۆویێڤ و کامێنۆڤ کۆتایی پێهات. قۆناغی سێیەم، کە لە ساڵی 1928ـەوە دەست پێدەکاو هەتا ساڵی 1939 دەخایەنێ قۆناغی تیرۆر و پاکسازیی خوێناوی و سەقامگیرکردنی دەسەڵاتی ستالینە و بە کورتی قۆناغی سێیەم، کە بە شەڕی جیهانیی دووەم دەست پێدەکات و بە مەرگی ستالین لە ساڵی 1953دا کۆتایی پێ دێ لووتکەی دەسەڵاتی ستالین و هەراوکردنەوەی کەوشەنی ئیمپراتۆریا هەتا ناخی ئەورووپا لە خۆ دەگرێ.

حکوومەتی ستالین لە ڕوسیا لە ڕاستیدا لە سەردەمی زیندوویی لینینەوە و لە ساڵێك بەر لە مەرگی لینینەوە دەست پێدەکا. لە ساڵی 1923ـەوە لینین بە کردەوە هیچ ڕۆڵێکی لە بەڕێوەبەریی وڵاتدا نەبووە و ستالین وەك سکرتێری گشتی و بە هاوکاریی دوو سەرکردەی خاوەن دەسەڵاتی دیکەی حیزب واتە زینۆویێڤ و کامێنۆڤ کارەکانی پاوان کردبوو. پاش مەرگی لینین لە ژانوییەی 1924دا و مەسەلەی وەسییەتنامەکەی ئەو، کە بەر لە گیرانی کۆنگرەی سێزدەی حیزب ئاشکرا بوو ستالین پێویستییەکی لەرادەبەدەری بە پشتیوانیی زینۆویێڤ و کامێنۆڤ هەبوو و دەسەڵاتی ڕێبەریی لەگەڵ دابەش کردبوون، بەڵام کاتی گیرانی کونگرەی چواردەی حیزب لە دیسێمبەری 1925دا ستالین، کە کۆڵەکەکانی دەسەڵاتی خۆی پتەو کردبوون و پێویستیی بە پشتیوانیی هاوڕێیانی پێشووی خۆی نەمابوو ڕێگەی خۆی لێ جوێکردنەوە و ئیتر ئامادە نەبوو لە سەر مەسەلە گرینگە حکوومەتی و حیزبییەکان ڕاوێژیان پێ بکات. لە کۆنگرەی چواردەی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتیدا، کە لە ڕۆژی 18ی دیسێمبەری ساڵی 1925ـەوە هەتا ژانوییەی ساڵی 1926ی خایاند ستالین بۆ یەکەمین جار وەك سکرتێری گشتی و نوێنەری کۆمیتەی ناوەندیی حیزب ڕاپۆرتی چالاکی

و کاروباری ساڵی پێشووی و بەرنامەکانی داهاتووی پێشـکەش کـرد و ئاخافتنەکـەی، کـە زیاتر لە پێنج کاتژمێری خایاند بەردەوام بە چەپڵەی زۆرینەی نوێنـەرانی کـۆنگرە، کـە بـە فـیتی دەسـت وپێوەنـدەکانی خـۆی هەڵبـژێردرابوون دەپچـڕا. زینـۆویێف و کـامێنۆڤ لـەو کۆنگرەیەدا (هاوڕێیانی پێشووی ستالین لە دژی ترۆتسکی)، کە لە ئامادەکردنی راپـۆرت و نووسینی بەرنامەکانی داهاتووی حیزبدا پرس وڕایان پێنەکرابوو لە تەنیشـت ترۆتسـکییەوە کەوتنە رەخنە گرتن لە ستالین و بە پشتبەستن بە پێگەی رابردووی خۆیان پێیان وابـوو، کـە دەتوانن پێگەی ستالین لەرزۆك بکەن، بەڵام خەیاڵیان خاو بوو چونکی زۆرینـەی ئەنـدامانی کۆمیتەی ناوەندیی نوێی حیزب لە نێو هاوڕێیانی ستالین هەڵبژێردراون و ستالین بە زۆرینەی دەنگی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی تازە لە سکرتێریی گشـتیی حیزبـدا مایـەوە. سـتالین ئەندامانی دەفتەری سیاسیی حیزبیشی، کە بەرزترین ئۆرگانی بڕیاردەری حیزب بوو لە شەش کەسەوە کردە نۆ کەس و کەسانی گوێ لەمست و متمانە پێکراوی خۆی بۆ وێنە ڤێرۆشیلۆف و مۆلۆتۆف و کالینینی بۆ دەفتەری سیاسـیی حیـزب هەڵبـژارد. لـە حاڵێکـدا کـامێنۆڤی سەرۆکی پێشوی دەفتەری سیاسیی حیزب بـە هـۆی رەخنـەگرتن لـە سـتالین لـە کـۆنگرەی چواردەی ئەو رێکخراوەدا ئیتر رێگەی پێنەدرا بچێتەوە دەفتەری سیاسیی حیزب و لە ماوەی ساڵی 1926دا پۆستە حیزبی و دەوڵەتییەکانی دیکەشی لێ ئەستێندرایەوە.

ستالین لە ململانێی گەڵ خەنیمەکانیدا شێوازێکی پڕ فرت وفێڵی هەبوو. ئەو پێش تەواوی رێکخراوە حیزبی و دەوڵەتییەکانی دیکە دەزگـای ئاسایشـی یـەکێتیی سـۆڤیەتیی (چـێکا)ی خستەبەر دەستی خۆی و دێرژێنیسکیی سەرۆکی ئەو رێکخراوەی رەگەڵ خۆی خست. ستالین لە رێگەی چێکاوە لە نهێنییەکانی ژیان و خاڵە لاوازەکانی ئـەو کەسـانەی، کـە لـە پۆسـتەکانی سەرووی حیزبی و دەوڵەتیدا بوون ئاگادار دەکرایـەوە و لـەو خاڵـە لاوازانـە بـۆ سـەرکزکردن و پێمل‌کردنیان لە بەرامبەر خۆیدا کـەڵکی وەردەگـرت. ئـەو لـە کۆشـکی کرێملینـدا تـۆڕێکی سیخوڕیی تایبەتیشی دامەزراندبوو و خۆی دیـالۆگی بەرپرسـە باڵاکـانی حیزبـی و دەوڵـەتیی کۆنترۆڵ دەرکرد. باژانۆڤی سەرۆکی سکرتاریای دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیستی یـەکێتیی سۆڤیەتیی لە سەرەتای حکوومەتی ستالیندا لە بیرەوەرییەکانی خۆیـدا دەنووسـێ:، کـە خـۆی چاوی لە گـوێ هەڵخسـتنەکانی سـتالین لـە دیالۆگـەکانی نێـو کـرێملین بـووە و دەڵـێ، کـە ئەندازیارێکی کۆمۆنیستیی چیکی وێـڕای دامەزرانـدنی دەزگاکـانی گوێهەڵخسـتن لـە دیـوی

ستالیندا پاش ئەوەی کە دەزگاکانی دامەزراندن و تاقیکردنەوە، بە دەستی راسپێردراوانی چێکا گیراو تیرەباران کرا.

یەکێك لە شێوازە باوەکانی ستالین لە تەواوی ماوەی دەسەڵاتدارییەتییەکەیدا ئەوە بوو، کە ناکۆکی و ململانێی دەخستە نێوان کاربەدەستە جیاجیاکانی حکوومەتی و حیزبی و سەربازییەوە و بەو شێوەیە دەیتوانی هەر تاقمێك بەسەر ئەوی دیکەدا بکاتە سیخوڕ. ستالین لە یەکەمین قۆناغەکانی ململانێدا کەڵکی لە ناکۆکی و دوژمنایەتیی نێوان زینۆویێڤ و کامێنۆڤ لەگەڵ ترۆتسکی وەرگرت و بە یارمەتیی ئەو جووتە ترۆتسکیی لە مەیدان وەدەرنا. دوای ترۆتسکی نۆرە گەیشتە زینۆویێڤ و کامێنۆڤ و ئەمجارەیان ستالین یارمەتیی لە بۆخارین وەرگرت، کە لە نێو رێبەرانی کۆنی حیزبدا پێگەی تایبەتیی خۆی هەبوو و کاتێك، کە خەنیمە سەرەکییەکان لە گۆڕەپان وەدەرنران بۆخارین خۆی وەك لادەر بۆ لای راست و بڵاوکەرەوەی بۆچوونەکانی بۆرژۆوازی کەوتە بەر رەخنە و لە دەفتەری سیاسی و کۆمیتەی ناوەندیی حیزب دەریان پەڕاند.

ستالین تۆسقاڵێکی بەزەیی بە خەنیمەکانی خۆیدا نەدەهاتەوە و لە بەرامبەر ئەو کەسانەدا، کە پێی وابوو زیانیان بۆ پەز هەیە بەهیچ شێوەیەك پێوەندیی دۆستایەتی یا رابردوویانی بەلاوە گرینگ نەبوو. باژانۆف سەرۆکی سکرتاریای دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتی لە سەرەتاکانی حکوومەتی ستالیندا لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا دەنووسێ، کە هیچ کەس هێندەی زینۆویێڤ لە بە دەسەڵاتگەیاندنی ستالیندا کاریگەریی نەبوو، بەڵام کاتێك بڕیاری دا لە سەر کاری لابەرێ (و چەند ساڵ دواتر فەرمانی ئیعدامی بۆ دەرکرد) رابردووی بە تەواوەتی لەبیر کرد. باژانۆف، کە خۆی لە کاتی وتووێژی ستالین و زینۆویێڤدا لە یەکێك لە کۆبوونەوەکانی حیزبدا بەشدار بووە دەنووسێ: کاتێك زینۆویێڤ خزمەتەکانی خۆی وەبیر ستالین هێنایەوە و پرسیی "ئاخۆ هاورێ ستالین لە مانای وەفا و ئەمەگداری تێدەگا؟" ستالین بە راوێژێکی ناخۆش وەڵامی دایەوە "بەڵێ باش تێدەگەم ... ئەوە جۆرێك نەخۆشییە، کە زیاتر سەگەل تووشی دەبن."

پاش مەرگی ستالین لە ژانوییەی 1924دا پۆستی سەرۆکایەتیی ئەنجوومەنی کۆمیساریای گەلان یا سەرۆکایەتیی وەزیرانی یەکێتیی سۆڤیەتیی درا بە نیکۆلای ریکۆف، کە کۆمیسێری کاروباری نێوخۆیی یاوەزارەتی نێوخۆی بەدەست بوو و ستالین لە ساڵەکانی سەرەتای دەسەڵاتدارێتیی خۆیدا هیچ هەوڵێکی بۆ بەدەستهێنانی ئەو پۆستە نەدا. چونکی وای

ی باستر بوو، کە وەك سکرتێری گشتیی حیزب بەسەر سەرۆکی کۆمیسارییای گەلدا فەرمانڕەوایی بکا. ریکۆف لەو کەسانە بوو، کە هەر لە سەرەتاوە بەڵێی بۆ ستالین گوت و بۆ دەستخۆشانەی خۆش خزمەتییەکانی گەیشتە پلەی ئەندامەتیی دەفتەری سیاسیی حیزب یان بەرزترین ئۆرگانی بڕیاردەر لە حیزبدا. لەگەڵ ئەوەشدا ستالین وەفای بۆ ئەو خزمەتکارە گوێ لەمستەی خۆیشی نەبوو و لە ساڵی 1930دا لە سەر کاری لابرد و تیرەبارانی کرد.

2

لە ساڵەکانی 1927 هەتا 1930دا، کە بە سەرەتای دەورەی دەسەڵاتدارێتیی ستالین زانراوە و هیچ کام لە دۆستان و لایەنگرانی لینین لە پۆستە باڵاکانی حیزبی کۆمۆنیست و دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتییدا نەمابوون: ترۆتسکی لە حیزب وەدەرنراو سەرەتا بۆ "ئەلما _ئاتا" پایەختی کۆماری قەزاقستان و دواتر بۆ دەرەوەی یەکێتیی سۆڤیەتی دوور خرایەوە. زینۆوێڤ کامێنۆڤ لە ئەندامەتیی دەفتەری سیاسیی حیزب وەلانران و پۆستەی پلە دوویان پێدرا. بۆخارین لە ساڵی 1929دا سەرۆکایەتیی نێودەوڵەتیی کۆمۆنیستی(کۆمینترێن) ی لێ ئەستێندرایەوە و لە ئەندامەتیی دەفتەری سیاسیی حیزب وەلانرا و ریکۆف لە ساڵی 1930دا پۆستی سەرۆکی وەزیران یان سەرۆکایەتی کۆمیسارییای گەلی لە دەست دا.

لە کۆنگرەی پازدەی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتییدا، کە مانگی دیسێمبەری 1927 گیرا ستالین حەوت سەعاتی قسە کرد و تێیدا پێشنیاری کرد، کە بزووتنەوەی کۆمەڵگای یەکێتیی سۆڤیەتیی بەرەو کۆمۆنیزم بە تەوژمتر و خێراتر بێت، سیاسەتی پیشەییکردنی وڵات خێراتر بچێتە پێش و بۆ هاوبەشکردنی کشتوکاڵ پلان و بەرنامەدارێژرێ. پێشنیارەکانی ستالین بە پاشگەزبوونەوە لەو پوانانە بوون، کە ساڵی 1921 بە پێی پلانی نوێی ئابووریی لینین بە خەڵك درابوون و بە پێی ئەو پوانانە ڕێگا بۆ خەڵك خۆش کرابوو، کە لە بازنەیەکی بەرتەسکدا کاروچالاکی و بازرگانی و چالاکیی بەرهەمهێنانیان هەباو بەشێکی تایبەتیی بچووك لە شارەکاندا پێکهاتبوو. بە پێی ئەو سیاسەتە چەندین ملیۆن وەرزێر ببوونە خاوەنی زەوی و زار و بەرهەمە کشتوکاڵییەکانی خۆیان بە دەوڵەت یا لە بازارە ئازادەکاندا دەفرۆشتەوە. ستالین گوتی ئەو پوانانە لە هەلومەرجی

تیراناوی و بۆ ماوەی کاتی دراون بە خەڵك و ئێستا، کە لەمپەرەکانی بەردەم سەقامگیریی سۆسیالیزم لە ناو چوونە، دەبێ پێیاندا بچینەوە.

ستالین بەشێك لە ئاخافتنە دوورودرێژەکەی بۆ هێرشکردنە سەر نەیار و بەرهەڵستکارەکانی تەرخان کرد و ئەوانی بە دوژمنایەتی لە گەڵ لینینیزم و دۆستایەتی لەگەڵ ئیمپریالیزم تاوانبار کرد. نوێنەرانی کۆنگرەش لە پشتڕاستکردنەوەی قسەکانی ئەودا هەرکام وەپێش ئەویتر دەکەوتن و هەبۆیەش هەر وەکی ستالین چاوەڕوانیی دەکرد نەك هیچکام لەوانەی، کە وێدەچوو دژی سیاسەتە پێشنیارییەکانی ستالین بن بۆ کۆمیتەی ناوەنی دەنگیان پێنەدرا بەڵکو لە بڕیارنامەیەکدا دەرکردنی حەفتاوپێنج کەس لەوان پەسند کرا. لە نێو ئەوانەیدا، کە لە حیزب وەدەرنران بۆ وێنە دەکرێ ئاماژە بە ناوی: ترۆتسکی، زینۆویێڤ، کامێنۆڤ، رادك، پیاتاکۆف و ئەسمیرۆف بکەین. تەواوی وەدەرنراوان پاش تەواو بوونی کۆنگرەی پازدە قۆڵبەست کران و دوور خرانەوە، بەڵام هەلومەرجەکانی تاراوگە گەلێك لە سەردەمی تەزاری دژوارتر بوو و دوورخراوەکانیان لە تاراوگەکانیاندا بەند دەکرد و ناچاریان دەکردن کاری تاقەت پڕووکێن بکەن. لە حاڵێکدا لە سەردەمی تەزاریدا دوورخراوەکان لە تاراوگەکانیاندا ئازاد بوون و لینین و ستالین و سەرکردەکانی تری بۆلشەڤیکی بە کەڵك وەرگرتن لەو هەلومەرجانە بوو، کە توانیان لە کاتی دوورخراوەییشدا درێژە بە چالاکی و کاروباری سیاسیی خۆیان بدن و خۆی ستالین پێنج جاران لە تاراوگە هەڵات.

ستالین لە وەلاتانی خەنیمەکانی خۆیدا لە کۆمینترێن(کۆمۆنیستی نێودەوڵەتی) تووشی گەلێك گرفتی تازە بوو. چونکە هێندێك لە نوێنەرانی حیزبە کۆمۆنیستەکان روونکردنەوەی قایلکەریان لە سەر هۆکارەکانی لە سەر کار لابردن و وەلانانی کاربەدەستە باڵاکانی پێشووی کۆمینترێن لە رێکخراوە دەویست. یەکێك لە رێبەرانی کۆمۆنیستی ئیتالیا "ئیگنازیۆسیلۆنێ"، کە ساڵی 1927 لەگەڵ پالمیرۆ تۆلیاتی رێبەری بە ناوبانگی کۆمۆنیستی ئیتالیا لە کۆبوونەوەی نائاسایی دەستەی بەڕێوەبەریی کۆمینترێندا بەشدار بوو لە مەڕ ئەو کۆبوونەیەوە، کە بە مەبەستی وەلانانی ترۆتسکی و زینۆویێڤ لە کۆمینترێن پێکهاتبوو دەنووسێ:

لە مانگی ساڵی 1927 لەگەڵ تۆلیاتی لە کۆبوونەوەی نائاسایی دەستەی بەڕێوەبەریی کۆمۆنیستی نێودەوڵەتیدا بەشدار بووم. لەو کاتدا من رێبەرایەتیی رێکخستنی نهێنیی حیزبی کۆمۆنیستی ئیتالیام لە ئەستۆ بوو و تۆلیاتی سەرۆکی سکرتاریای حیزب بوو لە پاریس. ئێمە

بەپێی بەڵێنی پێشوو لە بەرلین یەکترمان بینی و پێکەوە چووینە مۆسکۆ. هۆکاری پێکهاتنی ئەو کۆبوونەوە نائاساییە بە رواڵەت" مەترسیی قەومانی شەڕێکی ئیمپریالیستی" و رەچاوکردنی رێوشوێنی پێویست بوو بۆ بەربەرەکانێ لەگەڵ ئەو شەڕەدا، بەڵام لە راستیدا ستالین دەیویست دەراو بۆ وەلانانی ترۆتسکی و زینۆوێڤ، کە هەردووکیان ئەندامی دەستەی بەڕێوەبەریی کۆمینترێن بوون خۆش بکا. بەر لە کۆبوونەوەی گشتیی دەستەی بەڕێوەبەری، سەرۆکایەتی شاندە گرینگەکان بۆ بەشداری لە کۆبوونەوەیەکی داخراودا بانگ کران بۆ ئەوەی رێوشوێنی کۆبوونەوەکە بە بەشداریی ئەوان بخرێتە بەرباس و پەسند بکرێ پێش بە دژکردەوەی نادڵخوازی ئەو شاندو گرووپانە بگیردرێ, وەك باوە تەنیا سەرۆکی شاندەکان لەو جۆرە کۆبوونەوانەدا بەشدار دەبوون لە لایەن شاندی نوێنەرایەتیی ئیتالیاشەوە دەبوایە تۆلیاتی، کە سکرتێریی یەکەمی حیزب بوو بەتەنیایی بچێتە ئەو کۆبوونەوەیە، بەڵام ئەو پێداگربوو لە سەر ئەوەی کە منیش بە پێی بەرپرسیارەتییەکی، کە لە رێبەرایەتیی رێکخستنی نهێنیی حیزب لە ئیتالیادا هەمە لەو کۆبوونەوەیەدا بەشدار بم.

برێك درەنگ گەیشتینە یەکەمین کۆبوونەوە و تالمان رێبەری حیزبی کۆمۆنیستی ئەڵمانیا، کە سەرۆکایەتیی کۆبوونەوەکەی لە ئەستۆ بوو لەگەڵ وەژور کەوتنی ئێمە دەستی کرد بە خوێندنەوەی دەقی ئەو بڕیارنامەیەی، کە پێشنیار کرابوو لە کۆبوونەوەی گشتیی دەستەی بەڕێوەبەریدا بخرێتە روو.

ئەو بڕیارنامەیە بە راوێژێکی زۆر توند راگەیەندراوەکەی ترۆتسکیی بۆ دەفتەری سیاسیی حیزب مەحکووم دەکرد و بە گشتی هێرشی دەکردە سەری و رەخنە توندی لە شێوازەکانی ئەو دەگرت. دەستەی بەڕێوەبەرایەتیی یەکێتیی سۆڤیەتیی لەو کۆبوونەوە داخراوەدا حاڵەتێکی ناوازەی هەبوو، و ستالین خۆی لەگەڵ بۆخارین و ریکۆف و مانۆیلسکی بەشداری کۆبوونەوەکە بوون. پاش خوێندنەوەی بڕیارنامەکە تالمان لێی پرسین ئاخۆ هەمووان لەگەڵ ئەو بڕیارنامەیە هەن؟ "ئۆتومارکۆسین" نوێنەری فەنلاند ئیزنی وەرگرت قسان بکاو گوتی، کە راوێژی بڕیارنامەکە بە گوێرەی پێویست توند و روون نییە و گوتیشی:" دەبێ بە روونی رابگەیەنین، کە راگەیەندراوی ترۆتسکی وەك دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتیی جەوهەر و هەوێنێکی دژە شۆڕشی هەیە و هۆکارێکی بەڵگە نە ویستە بۆ ئەوەی کە یەکێك، کە وەها شتێکی نووسیوە ناتوانێ بچووکترین پێوەندیی بە چینی کرێکارەوە هەبێ." لەبەر ئەوەی کە کەسی تر ئیزنی قسەکردنی نەبوو من راوێژم لەگەڵ تۆلیاتی کرد و ئیزنم وەرگرت، کە

تسدن بکەم و وێڕای داوای لێبوردن لەوەیکە درەنگ گەیشتووینی و دەقی ڕاگەیەندراوەکەی ترۆتسکیم نەدیتووە داوام کرد، کە نووسخەیەکی ئەو ڕاگەیەندراوەمان بدەنێ. تالمان زۆر بە سادەییەوە گوتی:" ئەگەر ڕاستیتان دەوێ ئێمە خۆیشمان ئەو ڕاگەیەندراوەمان نەدیتووە."

من باوەڕم بە قسەکەی تالمان نەکرد. پێموابوو خراپ تێگەیوم، هەر بۆیەش بە جۆرێکی دیکە مەسەلەکەم هینایە بەر باس و گوتم:" لەوانەیە بەڕاستی پێویست بێ، کە ئێمە ئەو ڕاگەیەندراوە مەحکووم بکەین، بەڵام چۆن دەکرێ بە بێ خوێندنەوەی وەها شتێك و بە بێ ئەوەی بزای چی نووسیوە مەحکوومی بکەی؟"

تالمان دیسان گوتی:" لەو ئەندامانەی لەو کۆبوونەوەیەدا دانیشتوون هیچکامیان ئەو ڕاگەیەندراوەیان نەدیتووە و تەنیا دەستەی نوێنەرایەتیی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتیی لە نێوەڕۆکەکەی ئاگادارە." تالمان بە ئەڵمانی قسەی دەکردن و دیلماجێك وەری-دەگێڕایە سەر زمانی فەڕەنسی و یەکی تر دەیکردەوە ڕوسی. ئەو شتانە، کە من لە فەڕەنسییەکەی تێی گەیشتم ئەوەندە بە لامەوە سەرسووڕهێنەر و دوور لە باوەڕ بوون، کە داوم لە وەرگێڕەکە کرد، کە وشەبە وشە دیسان بۆم تەرجەمە بکاتەوە. شێوەی پرسیارەکەی من بە تەواوی سەرسووڕماوی دوورەباوەڕبوونی منی دەردەخست، بەڵام بەر لەوەی شتێکی دیکە بڵێم ستالین ئاماژەیەکی بە سەرۆکی کۆبوونەوەکە کرد و لە جێی خۆی هەستاو بە لە سەر ەخۆییەوە دەستی بە قسە کرد.

ستالین گوتی "دەفتەری سیاسیی حیزب بە باشی نەزانی ڕاگەیەندراوەکەی ترۆتسکی وەرگێڕێتە سەر زمانی دیکە و بڵاوی بکاتەوە لەبەر ئەوەی کە لەو بەڵگەیەدا هێندێ ئاماژەی بە سیاسەتەکانی ڕوسیا تێدایە، کە دەچنە خانەی نهێنییە دەوڵەتییەکانەوە"(ئەسڵی ئەو ڕاگەیەندراوە دواتر لە ژێرناوی "پرسەکانی شۆڕشی چین"دا لەلایەن خودی ترۆتسکییەوە بڵاو بۆوە ڕاگەیەنداوەکە هێرشی کردۆتە سەر سیاسەتی ستالین بە نیسبەت چین و ئاخافتنەکەی ستالینی لە ڕێکەوتی پازدەی ئاپریلی 1927دا، کە تێیدا بەسەر چیانکایچك و حیزبی کۆمین تانکی هەڵگوتبوو بە سیاسەتێکی بەرتەسکی ناوبردبوو. لە ڕاستیدا حەوتووەك پاش ئەو ئاخافتنە چیانکاچیك کۆمۆنیستەکانی لە حکوومەت وەدەرنان و لە شانگهای و ڤۆهان بە دەیان هەزار کۆمۆنیست قەڵتوبڕ کران. بەو شێوەیە دەردەکەوێ، کە هیچ نهێنییەکی دەوڵەتی لە گۆڕێ نەبووە و ستالین ویستوویەتی بە خۆبواردن لە بڵاوکردنەوەی ڕاگەیەندراوەکەی ترۆتسکی سیاسەتە چەوتەکانی خۆی

دیرەبەدەرخۆنە بکا. پاش روونکردنەوە کورتەکەی ستالین ئێرنێست تالمان لە منی پرسی، کە ئاخۆ رونکردنەوەکەی هاورێ ستالین منی قایل کردووە؟ من لە وەڵامدا گوتم:"دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیست مافی ئەوەی هەیە، کە خۆ لە بڵاوکردنەوەی بەڵگەیەك ببوێرێ، بەڵام ئەگەر ئێمە ئەوەندە جێی باوەڕ نیین، کە بزانین ئەو بەڵگەیە چی تێدایە بۆچی داوامان لێ دەکەن شتێك مەحکوم بکەین، کە نازانین چییە؟" ئەو قسەیەی من، کە پێموانییە هیچ کەسێکی بە ئینساف لاریی لێ بکا شەپۆلێکی تووڕەیی و بێزاریی لە دژی من و تۆلیاتی(، کە بە بێدەنگییەکەی خۆی قسەکانی دەسەلماندم) وەڕێخست و نوێنەرانی فەنلاند و بۆلغارستان و هەنگاریا بە ریز ئیزنی قسەکردنیان خواست و بە توندی دژی ئێمە قسەیان کرد. کۆسینین، کە لە تووڕەییان وەك بیبار سوور ببۆوە گوتی:" سەیرە، کە لەو ناوەندە قایمەی شۆڕشی جیهانیدا هێشتاش وردەبۆرژۆواکان قسە هەر دەکەن." ئەو وشەی وردە بۆرژۆوای بە گەپجاڕی و بێزارییەوە دەربڕی. پاش قسەکانی نوێنەرانی بۆلغارستان و هەنگاریا ستالین، کە هێور و بە لە سەر ەخۆییەوە لە جێگەی خۆی دانیشتبوو هاتە نێو قسەکان و گوتی:" بەڕای من ئەگەر شاندێکی نوێنەرایەتییش دژی ئەو بڕیارنامەیە بێ، واباشترە لە خستنە بەرباسی خۆ ببوێرین." ستالین ئەوجار بە پێداگرتنەوە لە سەر یەکدەنگیی نوێنەرانی حیزبیە کۆمۆنیستەکان گوتی:" لەوانەیە هاوڕێیانی ئیتالی بە باشی ئاگاداری گرفت و کێشەکانی ئێمە نەبن. من پێشنیار دەکەم، کە درێژەی ئەو کۆبوونەوەیە بخەینە سبەینێ و لەو ماوەیەدا نوێنەرانی یەك دوو حیزبی کۆمۆنیست، کە لێرەن لەگەڵ هاوڕێیانی ئیتالی قسە بکەن." ئەو پێشنیارە پەسند کراو ئەرکی دانوستان لەگەڵ ئێمە کەوتە ئەستۆی ڤاسیلی کۆلارۆڤی نوێنەری بولغارستان.

کۆلارۆڤ بە لێزانی و بە ئەدەبەوە ئەو ئەرکەی بەڕێوە برد. ئەو پاش تەواو بوونی کۆبوونەوەکە بانگهێشتی کردین بۆ چا خواردنەوە لە دیوەکەی خۆی لە هوتێلی لوکس و پاش هێندێ فشە و رابواردن بێ پێشەکی گوتی:" هاوڕێیان وەرن بەبێ پێچ و پەنا و روو‌بینی پێکەوە قسان بکەین ئێوە پێتان وایە من راگەیەندراوەکەی ترۆتسکیم خوێندۆتەوە یا لێی ئاگادارم؟ راشکاوانە با پێتان بڵێم نەخێر. منیش وەك ئێوە نازانم ترۆتسکی لەو راگەیەندراوەدا چیی نووسیوە و چیی گوتووە و حەزیشم لێ نییە بزانم چی تێدایە. راستیتان پێ بڵێم ئەگەر ترۆتسکییش بە نهێنی ئەو بەڵگەیەی بۆ ناردبایەم هێشتا نەمدەخوێندەوە.دەزانن بۆچی؟ لەبەر ئەوەی کە لێرە مەسەلەی راگەیەندراو و نێوەڕۆکەکەی لە گۆڕێ نییە."

کۆلارۆف، کە تێگەیشتبوو سەرمان لە قسەکانی سوورِ ماوە بە بزەیەکەوە لێی زیاد کرد و گوتی:" هاورِێیانی ئیتالیایی من، دەزانم ئێوە لە ولاّتێکی خاوەن کولتوورێکی دەولّەمەندەوە هاتوونەتە ئێرە و لە روانگەی ئاکادیمیکی و بەو دیدەوە لە شتەکان دەروانن، بەلاّم خۆ ئێرە ئەنیستیتۆ نییە. ئێمە کەوتووینەتە نێو شەرِی دەسەلاّتی دوو لایەنی رێبەرانی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتییەوە و ناچارین دەبێ یەکێکیان هەلّبژێرین. راستییەکەی مەسەلەکە ئەوەیە و ئەوەی کە لە راگەیەندراوەکەی ترۆتسکیدا چ نووسراوە و چ نەنووسراوە زۆر گرینگ نییە. من بابەتی خۆم هەلّبژاردووە و دەستم لە سەر لایەنی بەهێزتریان داناوە. ئێستا ئێوەش دەبێ لە نێوان ستالین، کە لایەنە بەهێزەکەیە و ترۆتسکی لە کەمینەیە یەکێکیان هەلّبژێرن، ئەوەی کە لە راگەیەندراوەکەیدا چ نووسراوە گرینگ نییە."

کۆلارۆف پاش درکاندنی ئەو قسانە لە حالّێکدا، کە دیسان ئیستیکانەکانی بۆ ئێمە پرِ دەکردەوە لە چا بە قەلاّفەتی مامۆستایەك، کە لە قوتابییەکەی دەپرسێتەوە کەئاخۆ لەو وانەیەی پێ گوتووە باش تێگەیوە یان نا پرسی؟" ئاخۆ ئەوەی پێتانم گوت بە گوێرەی پێویست روون بوو؟" لە وەلاّمی دا گوتم :" بەلّێ. زۆر روون بوو." کۆلارۆف دیسان پرسییەوە:" دەی باشە قایل بوون؟" گوتم نەخێر.

کۆلارۆف، کە چاوەروانیی وەهاوەلاّمی کی راشکاوانەی نەدەکرد گوتی:"بۆ قایل نەبوون. شتەکە زۆر روونە...". من گوتم ئەگەر بەواوەلاّمی کی تەواو بەو پرسیارەی تۆ بدەمەوە دەبێ روونی کەمەوە، کە بۆچی دژی فاشیزمم و لە خەبات دژی فاشیزمدا گیانی خۆمم خستۆتە مەترسییەوە. بەو وەلاّمەی من شوێنە واری تووڕەیی و تێکچوون لە روخساری کۆلارۆفدا وەدەر کەوت و تۆلیاتی، کە هەتا ئەو کاتە گوێی بۆ قسەکانی ئێمە راگرتبوو هاتە نێو قسەکانمانەوە و گوتی ئێوە گەرەکتانە ئێمە بە قەبوولّکردنی ئەو بنەمایە "ماف بەو کەسەیە بەهێزترە" کوێرانە لای بەهێزترەکە بگرین، بەلاّم ئێمە ناتوانین هەروا بە سانایی ئەو کارە بکەین. ئێمە دەبێ لە بنچ وبناوانی ئەو ناکۆکییە تێبگەین و ئەوجار داوەریی لە سەر بکەین.

کۆلارۆف بە بزەیەکی گەپجارِانەوە، کە زیاتر نیشانەی بەزەیی یا گالّتەی پێوە دیار بوو گوێی لە قسەکانی تۆلیاتی راگرت و گوتی:" واباشترە بەر لە کۆبوونەوەی دوایی زیاتری بیر لێ بکەینەوە. ئەو وێرای مالّئاوایی و لە حالّێکدا، کە ئێمەی بەرێ دەکرد گوتی: "ئێوە هێشتا زۆر گەنجن و هیچ لە سیاسەت نازانن."

له کۆبوونەوەی رۆژی دواییدا یەکەم کۆبوونەوە بە ئالۆزی دەستی پێکرد چونکی من و تۆلیاتی پـاش را گۆڕینەوەیـەکی زۆر بـەو ئاکامـە گەیشـتین، کـە نـاتوانین دەسـت لـەو پرەنسیپانە هەڵگرین، کە باوەڕمان پێیانە. ستالینیش بەشداری ئەو کۆبوونەوەیـە بـوو و پێش هەر قسەیەك بە کۆلارۆفی گوت:" ئاخۆ راستییەکەت بۆ هاوڕێیـانی ئیتالیمـان روون کردەوە؟" کۆلارۆف گوتی:"بـە تـەواوی". سـتالین لـە سـەر ی رۆیشـت:"هەر وەکـی لـە کۆبوونەوەی پێشووشدا گوتم تەنانەت ئەگەر دەستەیەکی نوێنەرایەتیش لەگەڵ ئەو بڕیـارە پێشنیار کراوە نەبن هێشتا لە کۆبوونەوەی گشتیی دەستەی بەڕێوەبەریدا نایهێنینە گۆڕێ. ئەو بڕیارنامەیە دەبێ بە دەنگی زۆرینە پەسند بکرێ." ستالین برێـك راوەسـتا و ئـەمجارە رووی لە ئێمە کرد و گوتی:" ئاخۆ هاوڕێیانی ئیتالیمان لەگەڵ ئەو بڕیارنامەیـە هـەن؟" من پاش راوێژ لەگەڵ تۆلیاتی گوتم:" ئێمە بەر لە دەرکردنی هەر بڕیارێك لە سەر بڕیـارە پێشنیارییەکە دەبێ دەقی راگەیەندراوەکەی ترۆتسکی ببینین." ئالبێرت ترێنتی نوێنەری حیزبی کۆمۆنیستی فەرەنساو ژول هۆمبردۆز نوێنەری سویسرا پشتی بۆچوونەکەی ئێمەیان گرت و داوای دەقی راگەیەندراوەکەیان کرد، کە بهێنرێتە کۆبوونەوە.(ئەو دوو کەسە چەند ساڵ دواتر لە کۆمینترێن وەدەرنران.)

ستالین گوتی:" بڕیارنامەکە وەردەگرینەوە." و بە دوای ئەوەدا کۆبوونەوەکە شـێوا. چـەند کەسێك لە سەر کردەکانی حیزبە کۆمۆنیستەکان و یەك لەوان کوسینن، راکۆشـی و پییـەر بـە توندی هێرشیان کردە سەرمان و تالمانی رێبەری حیزبی کۆمۆنیستی ئەڵمانیا، کـە بەڕێوەبـەری کۆبوونەوەکە بوو لە دەرەنجامگیریی بابەتەکاندا گوتی، کـە شـێوازی ئابڕووبەرانـەی ئێمـە لـە رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ ئەو مەسەلەیەدا دەریدەخا، کە لەوانەیە سەرکەوتنی فاشیزم لە ئیتالیـا بەرهەمی سەپاندنی سیاسەتی هەڵە و دوور لە واقیعبینی لـەم شـێوەیە بوویێـت و پێشـنیاری کرد، کە حیزبی کۆمۆنیستی ئیتالیا لە لایەن کۆمینترێنەوە لێکۆڵینەوەی لە سەر بکرێ. ئـەو پێشنیارە بەڕێوەچوو و دەستەیەك، کە لە لایەن کۆمینترێنەوە راسپێردرابوون وای لێك دایـەوە، کە لە حیزبی کۆمۆنیستی ئیتالیادا ویست و رۆحـی پـەتیی بـۆرژۆوایی زاڵـە. هەڵبـەت ئـەو سزادرانەی ئێمە لە سەر ئەوە بوو، کـە کوێرانـە بڕیارنامـە پێشـنیارکراوەکەی سـتالینمان بـۆ مەحکوومکردنی ترۆتسکی، پەسند نەکرد و هەمووان دەیانزانی، کە ئەگـەر ئـەو شـتە پـێش- نەهاتبایە شێوازی حیزبی کۆمۆنیستی ئیتالیا هیچکات نەدەچوە ژێر پرسیار.

3

بڕیارەکانی کۆنگرەی پازدەهەمی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتی لە بـواری ئابووریـدا.
گەلاڵەی یەکەمین بەرنامەی پێنج ساڵەی ئابووریی یـەکێتیی سـۆڤیەتی لـە سـاڵی 1928دا لیّ-
کەوتەوە. بە درێژایی بەڕێوەبردنی ئەو بەرنامەیە، کە هەتا سـاڵی 1933ی خایانـد، تـەواوی ئـەو
پوانانەی، کە لە ساڵی 1921 بەدواوە بەناوی سیاسەتی ئابووریی نوێی لینین درابوون بە خـەڵکی،
لێیان وەرگیرایەوە. کەرتی تایبەتیی بچووکی شاری لە بەرامبەر ئەو بڕیارگەلە ئابوورییــە نوێیانـەدا،
کە بە هێزی توند وتیژییەوە جێبەجێ دەکران، هیچ بەربەرەکانێ و بەرگرییان نەکرد.

بــەڵام وەرزێــران بەتایبــەتی کولاکســەکان بەتونـدی لــە بەرامبــەر بەرنامــە نوییــەکانی
هاوبەشکردنی کشتووکاڵدا راوەستان. کولاکسەکان وەرزێرگەلێکی تا رادەیەك دەوڵەمەند بوون،
کە لە سەردەمی دەسەڵاتدارێتیی "ستۆلیپین"ی وەزیری بـەناوبانگی تـەزار نیکـۆلای دووەم دا
ببوونە خاوەنی زەوی و زار و لە نێو وەرزێرو جوتیاری روسیدا چـینێکی جیـاواز بـوون. سـاڵی
1917، کە رژێمی تەزاری هەرەسی هێنا پازدە لە سەدی وەرزێرە روسییەکان کۆلاکس بوون و
ئەویتر خاوەنی زەوی و زاری کشتووکاڵیی بچووك یان کرێکاری وەرزێـران بـوون، بـەڵام نیـوەی
بەرهەمی کشتوکاڵیی روسیا بەدەستی کولاکسەکان بەرهەم دەهات. پاش سەرکەوتنی شۆڕشی
بۆلشەڤیکی و لە یەکەمین ساڵەکانی حکوومەتی لینیندا کولاکسەکان گوشاریان خرایە سـەر و
بەرهەمە زیادییەکانیان لیّ زەوتکردن و دەستیان بەسەر داگیرا هەربۆیەش کولاکسەکان هەوڵ و
چالاکییەکانی خۆیانیان کەمتر کردەوە و بەربەرەکانیی ئەوان لە بەرامبەر بۆلشەڤیکییەکانـدا،
قاتی و قڕی لێکەوتەوە و بووە هۆی گۆڕانی سیاسـەتی لیـنین و راگەیانـدنی سیاسـەتی نـوێی
ئابووری. سیاسەتی نوێی ئـابووری، کـە لـە بـری زەوتکـردن و دەسـتگرتن بەسـەر بەرهەمـە
زیادییەکانی کولاکسەکاندا، ماڵیاتیان لیّ وەرگرتن یا بەرهەمەکانیان لیّ کڕینەوە، بووە هـۆی
ئەوەی کە کولاکسەکان ببووژێنەوە و بەرهەمە کشتوکاڵییەکانیان زیاتر بکەنەوە. بەجۆرێك، کە
ساڵی 1927واتە دوایین ساڵی بەڕێوەچوونی سیاسەتی نوێی ئابووری، بەرهـەمی دانەوێڵـەیی
لە یەکێتیی سۆڤیەتیدا گەیشتە بەرزترین ئاستی خۆی. بەڵام، کە هاوبەشـیکردنی کشـتوکاڵی
کەوتە سەر زار و زمانـان و قسـەی ئـەوەدا کـەوت، کـە زەوی و زاری وەرزێـران دەسـتی بـە

سەرداده‌گیرێ، بەرهەمە کشتوکاڵییەکان تەنانەت بەر لە جێبەجێ کرانی بەرنامەی یەکەمی پێنج ساڵەی ئابووری لە کەمیی دا و کولاکسەکان بەرهەمەکانیان لە عەمباریّ کرد و لە فرۆشتنی خۆیان بوارد. بەربەرکانێی کولاکسەکان ستالینی تووڕە کرد و بووە هۆی خێراتر بەرێوەبردنی گەلاڵە و بەرنامەی هاوبەشکردنی کشتوکاڵ و ئەو بەرنامەیە، کە قەول وابوو بەدرێژایی پێنج ساڵ و وردە وردە جێبەجێ بکرێ. بە زۆرەملێ و لە دوو ساڵاندا جێبەجێ کرا. ستالین بڕیاری دا، کە نەهێڵێ کولاکسەکان وەکو چینێك بمێننەوە و بەربەرەکانێی ئەوان لە بەرامبەر دەوڵەتدا بووە هۆی کوشتاری بێ بەزەییانەی ملیۆنان کەس یا دوورخرانەوەی ئەوان بۆ سیبری، بەڵام ئەوە بە تەنیا کولاکسەکان نەبوون، کە لە بەرامبەر سیاسەتی نوێی هاوبەشیکردنی کشتوکاڵدا، راوەستابوون. بەڵکو زۆربەی ئەو وەرزێر و جوتیارە نێونج و هەژارانەش، کە وایان پێ باشتر بوو، خۆیان خاوەنی پەڵە زەوییەکی خۆیان بن و نەبنە نۆکەر و رەعییەتی دەوڵەت، لە بەرامبەر گەلاڵەی هاوبەشکردنی کشتوکاڵدا راوەستابوون و بەربەرەکانێیان دەکرد. ئەو دەستەیەی وەرزێرە نێونجی و هەژارەشیان بە مۆرکی پادکۆلاچنیکی، واتە لایەنگرانی کولاکس، قەڵتوبڕکردن، بە چەشنێك، کە ستالین خۆی لە وتووێژ لەگەڵ چرچیلدا، لە جەنگەی ساڵەکانی شەڕدا دانی بەوەدا نا و (چرچیل لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا ئاماژەی پێکردووە). لە رەوتی هاوبەشیکردنی کشتوکاڵ لە روسیادا، دە میلۆن کەس تێداچوون. وەرزێران و جوتیارانی روسی و بنەماڵەکانیان، بە زۆرییەوە، لە رێگەی تاراوگەی سیبریدا، لە سەر مان رەق هەڵاتن یا لە برسان مردن و بەهۆی رۆیشتن یا دەرکرانیان لە ئاواییەکان، بەرهەمە کشتوکاڵییەکان لە ساڵەکانی لە ساڵەکانی 1929هەتا 1933ی روسیادا، هەتا سەدا چل دابەزی چونکی وەرزێران و ئاژەڵدارەکان وایان پێ باشتر بوو، کە مەڕ و ماڵ تەکانیان بکوژنەوە نەك ئەوەی کە بیاندەنە کاربەدەستانی هاوبەشیکردنی کشتوکاڵ.

لە جەنگەی هاوبەشیکردنی کشتوکاڵدا بیست و پێنج میلۆن بنەماڵەی گوندنشین بەسەر دووسەد و پەنجاهەزار "یەکە"ی کشتوکاڵیدا، دابەش کران. ستالین فەرمانی دا سەرەڕای کەمیی داهاتی بەرهەمی کشتوکاڵی، رادەی هەناردەکردنی گەنم بۆ دەرەوە زیاد بکرێ و هەر بۆیەش هەناردەکردنی گەنم لە سێزدە (کۆنتال)1300 کیلۆوە لە ساڵی 1929دا گەیشتە 48/3 کۆنتال و لە ساڵی 1930دا گەیشتە 51/8 کۆنتال و لە ساڵی 1931دا زیاتری کرد، بەڵام زیاتر داکشانی ئاستی بەرهەم لە ساڵی 1932 و 1933دا ستالینی ناچار کرد، رادەی هەناردەکردنەکان دابەزێنێ.

گوشاری ستالین بۆ هەناردەکردنی گەنم بۆ دەرەوە، سەرەڕای وشکەساڵی لە نێوخۆدا، بۆ وەدەستهێنانی دراو و کڕینی ماشێن بۆ بەڕێوەبردنی بەرنامەکانی بە پیشەییکردنی وڵات بوو. دەبێ بگوترێ، کە بەرنامەی یەکەمی پێنج ساڵەی ستالین لەم رووەوە، سەرکەوتوو بوو. و پیشە قورسەکان و بەرهەمەکانی ئاسن و پۆڵاو مەوادی کیمیایی و بەرهەمهێنانی وزەی کارەباو دەرهێنانی بەردە رەژوو بەشێوەیەکی بەرچاو پەرەی سەند.

گرینگترین رووداوی نێوخۆی یەکێتیی سۆڤیەتیی لە ماوەی جێبەجێکرانی بەرنامەی پێنج ساڵەی یەکەمی ستالیندا رەتاندن و وەدەرنانی دواپین هاوکارانی لینین لە دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیست بوو. سێ کەس لە ئەندامانی دەفتەری سیاسی واتە بۆخارین، وریکۆف و تۆمسکی، کە لە جەنگەی ململانێکانی پێشووی ستالیندا بە دژی ترۆتسکی و زینوویێف و کامێنۆڤ، پشتیوانیان لێکردبوو، بەتوندی دژایەتیی بەرنامەی هاوبەشیکردنی کشتوکاڵیان دەکرد، بەڵام ستالین، کە ئیتر هیچ دەنگێکی جیاوازە و بەرهەڵستکاری پێ قەبووڵ نەدەکرا، ئەو سێ کەسەی، سەرەڕای تەواوی ئەو زەحمەتانەی لە رابردوودا کێشابوویان، بە لادەری دەستەراستی و مۆرەی ئیمپریالیستە دەرەکییەکان تۆمەتبار کرد و لەپێشدا لە دەفتەری سیاسیی لابردن و دوایی پۆستە حکوومەتییەکانی دیکەی لێ-ئەستاندنەوە و ئاخری لە جەنگەی پاکسازییە خوێناوییەکەی ساڵەکانی 1934هەتا 1938دا هەرسێکیانی لەنێو برد. گێڕانەوەی بەشێك لە بیۆگرافیی و فەرمیی ستالین بۆ دەرخستنی شێوازی ئەو لە کاتی هاوبەشیکردنی کشتوکاڵدا و لەو هەڵسووکەوتانەی، کە لەگەڵ بۆخارین و هاوبیرەکانی ئەو هەیبووە، بێجێ نییە. لەم بەشە لە بیۆگرافیی فەرمیی ستالیندا، کە لە کاتی ژیانی ئەودا بڵاو بۆتەوە نووسراوە.

پاش ئەوەی کە حیزب دەستی کرد بە هێرش و پەلامار بۆ سەر کولاکسەکان، لە ساڵەکانی 1928 و 1929دا بە جێگەی ترۆتسکیستەکان و زینۆویستە بەزیوەکان، ئەوجار بۆخارین، ریکۆف، تۆمسکی و هەموو گرووپە دژە حیزبییەکان واتە ئەو کەسانەی خوازیاری گوێ لە مست بوونی راستەکان و لایەنگرانی گەڕانەوەی سەرمایەداری بوون، هاتنە مەیدان. لە هەمان کاتدا ئیمپریالیستەکان بە پشت ئەستووریی خوازیارانی گوێ لە مست بوونی راستەکان، هەوڵیان دا. یەکێتیی سۆڤیەتیی سۆسیالیستی لە شەڕ وەردەن. لە ناوەندەکانی گشتیی سوپای بەریتانیاو فەرانسادا، پلان و گەڵاڵەیەکی نوێ بۆ دەست درێژیکردنە سەر یەکێتیی سۆڤیەتی لە ساڵەکانی 1929ـ1930دا، دادەڕێژێ.

هەروەکی شۆڕشی مەزنی سۆسیالیستیی لە مانگی ئۆکتۆبەری ساڵی 1917دا بەبێ تێکشاندنی خوازیارانی خۆبەدەستەوەدان و هەڵوەشاندنەوەی مانگرتنەکان و مەنشەڤیکەکان و R-Sـەکان، سەرنەکەوت، هەروەکی لە ساڵەکانی 1928ــ 1929دا بەبێ تێکشکاندنی خوازیارانی گوێ لە مستبوونی راستەکان، سەرکەوتنی سوسیالیزم مەحاڵ بوو... ئاخافتنەکانی ستالین لەو قۆناغەدا بۆ سەرکەوتن بەسەر تاقمی دژە حیزبیی بۆخارین ـ ریکۆفدا، گرینگییەکی تایبەتی بوو. لەم ئاخافتنانەی ستالیندا روخساری لایەنە راستەکان لەقاو داران و دەرکەوت، کە ئەوان دوژمنی لینینیزم و مۆرەی کۆلاکسەکانن لە نێو حیزبدا. لە خەبات دژی دەستوپێوەندەکانی لایەنی (راست) ستالین هەموو حیزبی یەکگرتوو کرد و بە هاوکاریی حیزب، پەلاماری بردە سەر دوایین هێلانەی چەوساندنەوە و سەرمایەداری لە ولاتەکەماندا. لێوەشاوەیی ستالین و پێدرانی نازناوی بژاردە و بەخشندەی مەزن هەر لە ساڵی 1929 و جێژنی پەنجا ساڵەی لە دایك بوونی ئەودا، دەست پێدەکا. رۆژنامەکان بەو بۆنەیەوە کۆمەڵێك وتار بلاودەکەنەوە و شاعیرانی روس و کۆمارییەکانی دیکە روسیا قەسیدەی بۆ دەهۆننەوە، کە ژمارەیان لە زمانە جیاجیاکاندا لە سەد کەس تێدەپەڕێ. رۆژنامەی کۆمۆنیستەکانی ولاتانی دیکەش دەست دەکەن بە پێداهەڵدان و ستالین نەك هەر بە جێگرەوەی لێوەشاوەی لینین لە قەڵەم دەدەن بەڵکو بە رێبەری بێوێنەی یەکێتیی سۆڤیەتیی و تەنانەت بە رێبەر و پێشەوای تەواوی کۆمۆنیستەکانی جیهان ناو دەبەن. چەندین شاری بەناو دەکەن، کە بۆ وێنە دەکرێ ناوی تسارتسین و ستالینگراد و شاری دووشەنبەی پایتەختی تاجیکستان بێنین، کە بە ستالین ئاوا ناوی دەرکردووە. ئەندامێکی دەفتەری سیاسی حیزبیش بەناوی پیاتاکۆف لە وتارێکدا لە رۆژنامەی پراڤیدادا، بەبۆنەی پەنجاساڵەی لەدایکبوونی ستالین وێڕای ئاماژە بە لافاوی ئەو هەمووە نامە و تەلەگرافانەی، کە بەو بۆنەوە گەیشتوونەتە کرێملین، نووسینی: "ئیتر مەسەلەی رێبەری لە ولاتی یەکێتیی سۆڤیەتیدا چارەسەر کراوە و ئەوەش رووداوێکی مەزنە. دەربڕینی هەست و کەفوکوڵی گشتی بە بۆنەی پەنجا ساڵەی لە دایکبوونی ستالین، تەنیا بەڕێوەچوونی جێژنی لە دایکبوونی نەبوو، بەڵکو واتا و مانایەکی قووڵی سیاسیی تێدا بوو. رێبەری مەزن و بیرمەند و بژاردەمان ستالین، پاش ئەو رۆڵەی، کە شان بە شانی لینین بۆ سەرکەوتنی شۆڕشی بۆلشەڤیکی داگیرای ئێستا سەرکەوتوانە بەرپرسیارەتی و ئەرکی قورسی دامەزراندنی یەکەمین حکوومەتی سۆسیالیستیی جیهان و سەرکوتی دوژمنانی نێوخۆیی و دەرەکیی راپەڕاندووە و داهاتووی ولاتەکەمانی بەناو خۆی کردووە....."

4

له شازدەهەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتیدا، کـە رۆژی 26ی ژووئـەن هەتا 13ی ساڵی 1930 ی کێشاو لە مۆسکۆ گیرا ستالین لـە هـەموو لایەکـەوە دەسـەڵات و هێژمونیی تاکەکەسیی خۆی سەپاند و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی و دەفتەری سیاسیی تەنیا لە کەسانی گوێ لە مست و دەست پەروەردەی خۆی هەڵبژارد. هەر ئەو ساڵە پۆستی سـەرۆکایەتیی ئەنجوومەنی کۆمیسارپای گەل یا سەرۆکایەتیی وەزیرانی لە ریکۆف ئەستاندەوە و مۆلۆتۆف لەوێ دانرا. ریکۆف لە ساڵی 1929 وە بە هۆی رەخنـە گـرتن لـە خێرایـی بـەڕێوەبردنی سیاسـەتی هاوبەشیکردنی کشتوکاڵ لەبەر چاوی ستالین کەوتبوو و وێڕای ئەوەی کە دواتر بـۆ راکێشـانەوەی سەرنج و متمانەی ستالین لە کۆبوونەوە حیزبییەکاندا پێی لە هەڵە کانی خۆی نا، بەڵام نـەیتوانی متمانەی ستالین بەرەو خۆی راکێشاو پاش لابرانی لە پۆستی سەرۆکی وەزیـران هـەروا کـەوتبووە بەر رق و قین، هەتا ئەوەی کە لە پاکسازییە گەورە ستالینییەکەدا گیرا و ئیعدام کرا.

سەرەڕای ئەو گرفت و کێشانەی، کە لە کاروباری پێوەندیدار بە هاوبەشیکردنی کشـتوکاڵدا هاتبوونە پێش ستالین لە راپۆرتەکەیدا بۆ کۆنگرەی چواردەیەمدا باسی لە سەر کەوتنی مەزن لـە بوارەکانی پیشەسازی و هاوبەشیکردنی کشتوکاڵدا کرد و پێشنیاری کـرد، کـە بەرنامـەی پێـنج ساڵە لە چوار ساڵدا جێبەجێ بکرێ. ئەو پێشنیارە هەروەکی چاوەڕوان دەکرا " بە کەفوکوڵ و لـە یەکدەنگ" لە لایەن کۆنگرەوە پەسند کرا و بە دوای ئەوەدا گوشـار بـۆ پیشـەییکردنی وڵات دوو ئەوەندەی جاران بوو، بەڵام پێشکەوتنی پیشەیی پێویستی بە گوشاری زیاتر بۆ سـەر وەرزێـران و زیاترکردنی هەناردەکانی بەرهەمی کشتوکاڵی بوو بۆ دەرەوەی وڵات، کە بووە هۆی ئەوەی کە لـە ساڵی 1932_33دا قاتی و قڕیی لێبکەوێتەوە. باشترین نموونە بۆ تێگەیشتن لـە رەوشـی ئـەو ساڵانەی روسیا نووسینەکەی "ئـارتۆر کۆسـتلێر"ی نووسـەری نـاودارە، کـە لـەو سـاڵانەدا وەك نووسەرێکی کۆمۆنیست بانگهێشت کرابووە روسیا و بۆ نووسـینی کتێبێـك لـە سـەر یـەکێتیی سۆڤیەتی بەو وڵاتەدا دەگەڕا. کتێبەکەی کۆستلێر لە ساڵی 1934دا بە ناوی "شەوانی سـپی و رۆژە سورەکان"وەرگێڕدرایە سەر زمانـەکانی روسـی و ئـەڵمانی و ئینگلیـزی و فەرەنسـی و لـە مۆسکۆ چاپ کرا، بەڵام کۆستلێر دواتـر رایگەیانـد، کـە لـە کتێبەکـەی ئـەودا تەنانـەت نـاوی

تێبینییەکەشی گۆڕدراوە. کۆستلێر پاش گەڕانەوەی لە یەکێتیی سۆڤیەتی و بەشداری لە شەڕە نێوخۆییەکانی سپانیادا لە کۆمۆنیزم هەڵگەڕایەوە و ئەو کاریگەرییانەی لە ژیانی گەڵ کۆمۆنیستانداوەریگرتبوون رشتنییە نێو فۆرمی چەند رۆمانێکی سیاسییەوە، بەڵام یەکێك لە بەناوبانگترین نووسینەکانی ئەو، کە لە کۆمەڵە (چیرۆکی) خودای شکست خواردوودا" چاپ بوو بیرەوەرییەکانی خۆیەتی، کە بۆ وێنە سەبارەت بە سەفەرەکەی بۆ یەکێتیی سۆڤیەتی لەساڵەکانی 1923و1933دا دەنووسێ: من بە چاوی خۆم قاتی وقڕیی سامناکی ساڵەکانی 1923_33 ی ئۆکراینم لە سالآنی بەر لە شۆڕشدا بینی، شوێنێك، کە عەمباری دانەوێڵە بوو. ژن و منداڵ و پیاوی بۆر و چڵکی و رەش ورووت لە وێستگەکانی شەمەندەفەڕدا سواڵیان دەکرد. ژنان منداڵەکانی خۆیان، کە لاقیان وەك رانە مریشك لەر و لاواز بوون و بە کەللەی سەری زل و زەدەڵە و زگی باکردووەوە زیاتر لە کۆرپەڵەی نێو شووشەی ئەلکۆل(دیتۆڵ) دەچوون بە جامی پەنجەرەی شەمەندەفەرەکانەوە دەنووساندن بۆ ئەوەی موسافیرەکان بەزەییان پێیان دابێ و شتێکیان بدەنێ. پیاوانیش لە بەر لاوازی توانای داواکردنیان نەبوو و لاقە قەڵشیوەکانیان، کە لە پێڵاوی دڕاو و سۆڵی داتلێشاوەوە هاتبوونە دەرێ دڵی بەردیان دەتاواندەوە. لە وەڵامی پرسیاری مندا سەبارەت بەو دیمەنە کارەساتبارانە و هۆکاری گوێ پێنەدانی حکوومەت بە بارودۆخی نالەباری ئەو خەڵکەی خەریکە دەمرێ لێپرسراوانی حکوومەتی پێیان گوتم ئەوان ئەو کۆلاکسانەن، کە ملیان بۆ بەرنامەی هاوبەشیکردنی کشتوکاڵ رانەکێشاو بە مەبەستی تێکدەری و لە جێبەجێکرانی بەرنامەکەدا ئاواییەکانیان چۆڵ کرد و سواڵکردنیان بە لاوە باشترە لەوەیکە مل بۆ کاری هاوبەش لە کێڵگەکاندا راکێشن، بەڵام من گەلێك برسیی دیکەشم بینی، کە برسییەتییەکەیان هیچ پێوەندییەکی بە بەربەرەکانێکردنی بەرنامەی هاوبەشیکردنی کشتوکاڵەوە نەبوو. رۆژێك کارەکەری هۆتێلی رگینا لە خارکێف وێڕای رێکوپێککردنی دیوەکەی من لە برسێتیان بوورایەوە و کاتێك لە هوتێلدارەکەم پرسی ئەوە بۆچی وایە؟ گوتی تازە هاتۆتە خارکێف و بە هۆی هێندێك گرفتی تەکنیکی کارتی خواردەمەنییەکەی وەدوا کەوتووە. دیارە منیش ئەوەم قەبووڵ نەکرد.

بارودۆخی کۆمارییەکانی ئەودیوی قەفقازو ئاسیای ناڤین زۆر لەوە خراتر بوو لە کۆمارییەکانی ئەورووپی. هەموو شتێك کۆن و تۆزلێنیشتوو و شمەك چڵکن و شر و روخسارەکان خەمناك و پڕ لە بێزاری بوون. شارە پیشەییەکان زیاتر لە ئۆردووگای دیل و یەخسیران دەچوون و هەر دیوێك بە هەڵواسینی پەردەیەك کرابوو بە دوو بەش یا سێ بەش.

ڕوونکردنەوەی لایەنە پێوەندیدارەکان، کە ئەو کات بۆمن قایلکەر بوون ئەوە بوو کەتەواوی کێشە و گرفتەکان لە بن سەری ڕژێمەکەی پێشوو دایە و بە جێبەجێبوونی بەرنامەکانی پێنج ساڵەی ئابووری ئەو گرفتانە یەك لە دوای یەك چارەسەر دەکرێن. ئەو بەڵگاندنە، کە لەو کاتدا پازدەساڵ بەسەر سەرکەوتنی شۆڕشی بۆلشەڤیکیدا تێپەڕیبوو تاڕادەیەك قایلی دەکردم، بەڵام هەمووومان دەزانین، کە حکوومەتی ڕوسیا ئێستاش نەیتوانیوە کێشەی نیشتەجێکردن و خانووبەرەی خەڵك چارەسەر بکاو تەنانەت لە مۆسکۆ هەر ئاپارتومانێکی چەند دیوی، بۆ چەند بنەماڵە تەرخان کراوە، کە هەموان دەبێ لە سرویسێك و چێشتخانەیەك کەڵك وەرگرن. دابەشینی خواردەمەنی و کەلوپەل و پێداویستییەکان گەمترین نیاز و پێداویستییەکانی خەڵکیان دابین نەدەکرد هەر بۆیەش ئەو شتانە لە بازاڕی ڕەش، کە هیچ کەس نەیدەزانی چۆن دەگەنە دەست فرۆشیارەکانی ئەوێ سامناك بوو بۆ وێنە نرخی کیلۆیەك ڕۆنی کەرە بەرامبەر بوو لەگەڵ مووچەی یەك مانگی کرێکارێك و نرخی جووتێك پێڵاو بەرامبەر بوو لەگەڵ مووچەی دوومانگی ئەو. لەو بارەیەشەوە بیانوویەکی قایلکەریان بۆ ئێمە دێنایەوە، کە باوەڕمان پێ دەکرد ئەویش ئەوە بوو، کە دەیانگوت بە پێی سەرژمێری، ئاستی ژیانی چینی کرێکار لە چاو ئاستی ژیانیان لە سەردەمی ڕژێمی پێشوودا (کە هیچ جێی گومان نییە) زۆر چۆتە سەرێ ئاستی ژیانیان لە پاش سەرکەوتنی شۆڕشەوە زۆر لە سەرترە لە چاو سەردەمی تەزاری. ئەو ڕاستییە ڕوون و ئاشکرا بوو، کە ئاستی ژیانی کرێکاران لە زۆربەی وڵاتانی سەرمایەداریدا هێشتا باشتر بوو لە ژیانیان لە یەکەمین وڵاتی سەرمایەداریی جیهاندا، بەڵام ئەوە تەنیا بەراوردکردنێکی سەقەت و بێ جێ نەبوو، چونکی بە پێی قسەی کاربەدەستانی حیزبی و دەوڵەتیی وڵاتی یەکێتیی سۆڤیەتی ئاستی ژیانی کرێکاران لە وڵاتانی سەرمایەداریدا بەردەوام لە دابەزیندا بوو و لە وڵاتانی سۆسیالیستییشدا بەردەوام لە هەڵکشاندا بوو. دیسان بە پێی پێش بینیی سەرژمێرییەکان دەگوترا، کە لە کۆتایی بەرنامەی پێنج ساڵەی دووەمدا ئاستی ژیانی کرێکاران لە یەکێتیی سۆڤیەتیدا دەگاتە ئاستی لاتە گەورەکانی سەرمایەداری و ئەوجار لەوێشی تێدەپەڕێنێ (دیارە ئەو پێشبینیانە قەت وەدی نەهاتن).

بە کورتی وردە وردە سەرەڕای ئەوەی کە دەمانزانی ئەو هەڕوگێڤانە هەموو درۆن هێشتا قەبووڵمان دەرکردن و من خۆم، کە سەرەتا گلەییم لە سنووردار بوونی سەفەر و پێشگرتن لە بڵاوبوونەوەی بڵاڤۆك و ڕۆژنامەی دەرەکی لە یەکێتیی سۆڤیەتیدا هەبوو وردە وردە قایل بووم، کە نابێ لە نیشاندانی خۆشگوزەرانی لە وڵاتانی سەرمایەداریدا و بە بڵاوکردنەوەی پروپاگەندەی سەماویی وڵاتانی ئیمپریالیستی ورەو باوەڕی خەڵکی یەکێتیی سۆڤیەتی سەبارەت

بەو پێشکەوتنانەی بە نەسیبیان بوون لەرزۆك بکەین. لە پێناوی ئەو ئامانجەدا، کە گرتبوومانە پێش، درۆکردن و دەمتەڕی و بوختان هەڵبەستن و ترس وەبەرنان بە لامانەوە چەوتی و لایەنە ناشیرنەکەیان لە دەست دابوو و کاتێك گرفتە تاقەت پڕووکێنەکانی خەڵکمان بە چاو دەدیتن زۆر بە ئاسایی پاکانە و پاساومان بۆ دێنایەوە و، کە بۆ ئەوە دەبێ ژیانی نەوەیەك بکرێ بە قوربانیی نەوەیەکانی تر. ئەو شێوە بیرکردنەوە و پاساوهێنانەوەیە لەوانەیە بە لای زۆر کەسەوە سەیر و سەمەرە و دوور لە چاوەڕوانی بێ. ڕاست وەکو حاڵەتی تووشبوویەك بە مەوادی سڕکەر، کە باس لە جیهانی خۆی دەکا بۆ کابرایەکی ساخ و دوور لە مەوادی سڕکەر و ئەویش هیچ لە قسەکانی سەردەر دەرناکا.

لە ساڵی 1932ـەوە کارەساتێکی گەورە لە ژیانی ستالینیشدا ڕووی دا، کە هەر چەندە دیزەبەدەرخۆنەیان کرد، بەڵام کاریگەریی لە سەر ئەخلاق و هەڵسووکەوتی ستالین لەگەڵ دەوروبەرییەکانی دانا. ئەو ڕووداوە کوژران یا خۆکوشتنی "نادژدا-ئالیۆڤیرا"ی هاوسەری سی ودوو ساڵەی ستالین بوو، کە بە دوای دەمەتەقەیەك لە کۆڕی جێژنی پازدەهەمین ساڵوەگەڕی سەرکەوتنی شۆڕشی بۆلشەڤیکی ڕوسیادا هاتە پێش. لەو کتێبانەدا، کە لە سەر ژیانی تایبەتیی ستالین نووسراون ئاماژە بەوە کراوە، کە ستالین پیاوێکی ژنانی و عەیاش بوو و جاری وابوو لەبەر چاوی هاوسەرەکەی لەگەڵ ژنانی دیکەدا ڕایدەبوارد. نادژدا، کە ژنێکی هەستیار و خوێندەوار بوو زۆر بەوە تێك دەچوو و لە ساڵەکانی کۆتایی تەمەنیدا لەگەڵ ستالین بۆ ئەوەی لەو شوێنە ئازاردەرە دوورکەوێتەوە ناوی خۆی لە زانکۆی مۆسکۆ نووسی و زۆربەی کاتەکانی لە دەرەوەی کۆشکی کریملیندا بەسەر دەبرد، بەڵام ئاشنایەتیی نادژدا لەگەڵ واقیعی ژیانی خەڵکی یەکێتیی سۆڤیەتی بووە هۆی ئەوەی کە لە ستالین بێزار با و بەردەوام لە سەر پرسی ئابووری و سیاسی لەگەڵی بکەوێتە دەمەقاڵە و کێشە و لەیەکێك لەو کێشە و مشتومڕانەدا بوو، کە لە حاڵێکدا، کە حەوت تیرێکی بەدەستەوە بوو بە مردوویی لە ئاپارتمانەکەیدا دۆزییانەوە. خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانیدا سەبارەت بە ڕووداوی کوژران یا خۆکوشتنی نادژدا دەنووسێ:

... گوتیان نادیا(نادژدا خۆی کوشتووە، بەڵان مەرگی ئەو زۆر مەتەڵ و جێگەی پرسیار بوو. بەهەر حاڵ ئەوەی بووە هۆی تێداچوونی نادیا پێوەندیی بەو هەڵسوکەوتەوە هەیە، کە ستالین لەگەڵی هەیبوو و سۆتلانای کچی ستالین دەبێ ئاگاداری ڕووداوەکە بێ. تەنانەت دەنگۆی ئەوە هەبوو، کە ستالین بە دەستی خۆی کوشتوویەتی و وای نواندووە، کە خۆی کوشتووە، بەڵام لە هەمووی ئاساییتر ئەوەیە، کە لە بەر ئەو هەڵسوکەوتە پڕ لە

سووکایەتییەی، ستالین لەگەڵی هەیبوو خۆی کوشتبێ (بەڵام لێرەدا ئەو پرسیارە دێتە پێش، کە ئەو لە کوێی ئەو چەکە هێناوە). هەر نەبێ سۆتلانای، کە ئێجگار ئازاری لەو ڕووداوە چێشتووە دەبێ بزانێ ئەو شتە چۆن بەسەر دایکی هاتووە...

بەڵام سۆتلانا شتێکی ئەوتۆی لە سەر کوژران یا خۆکوشتنی دایکی نەنووسیوە و لە کتێبێکدا بە ناوی "بیست نامە بۆ هاوڕێیەك"، کە پاش هەڵاتنی لە ڕوسیا نووسیوێتی و پێشکەشی کردووە بە دایکی زیاتر باس لە پەشێوبوونی باوکی لە هۆی ئەو ڕووداوە دەکا و بۆ وێنە دەنووسێ:

" باوکم زۆر بەو ڕووداوە تێکچوو بوو. ئەو بۆیە پێی تێکچوو بوو، چونکی نەیدەزانی بۆچی؟ بۆچی وەها زەبرێکیان لە پشتەوە لێداوە...

باوکم جاروبار تووڕە دەبوو و هەڵدەچوو. دەیانگوت دایکم لە شەوی مردنەکەیدا نامەیەکی بۆی نووسیبوو. بە دڵنیاییەوە نامەکەیان هەر لەوێ لە نێو بردبوو، بەڵام ئەو نامەیە هەبوو. هەبوون کەسانێك، کە دیتبوویان و خوێندبوویانەوە. نامەیەکی توند بوو. پڕ لە تۆمەت و تووڕەیی. نێوەڕۆکی نامەکە کەموزۆر سیاسی بوو کاتێك باوکم خوێندییەوە تێگەیشت، کە دایکم تەنیا بە ڕواڵەت لەگەڵی بووە، بەڵام لە ڕاستیدا لە دژی ئاراستەی سیاسەتەکانی ڕۆژدا هەنگاوی دەنا، ئەو ڕاستییە ئەویشی تووشی سەر سووڕمان و تووڕەیی کردبوو. لە کاتی بە خاك ئەسپاردنەکەیدا کتوپڕ لە تابووتەکەی دایکم نزیك بۆوە و ئەوجار بە دەستەکانی وەلای ناو لە تابووتەکە دوورکەوتەوە و لە ڕێوڕەسمی ناشتنەکەشیدا بەشداریی نەکرد...

من زۆربەی جاران بیر دەکەمەوە، کە ئەگەر دایکەم نەمردبایە چ چارەنووسێکی دەبوو؟.. ئەو درەنگ یا زوو دەبوو بە یەکێك لە دژبەرانی باوکم... باوەڕ ناکری دایکم لە نێوچوونی باشترین هاڕێیانی خۆی واتە بۆخارین و نیۆکیدزاو ئەوانی تری دیتبایە و بێ دەنگ دانیشتبا. ئەو بە هیچ شێوەیەك لە بەرامبەر ئەو جەنایەتانەدا نەیدەتوانی بێ دەنگ بێ.

5

ستالین لە حەڤدەهەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتیدا، کە لە سەرەتای ساڵی 1934 داگیرا، بوار و دەراوی بۆ ئەو پاکسازییە خوێناوییە خۆش کرد، کە هەتا ساڵی 1938ی خایاند. ستالین لە ئاخافتنە پوختەکەی خۆیدا لەو کۆنگرەیەدا، پاش باسکردن لەو سەرکەوتنانەی، کە لە بەڕێوەبردنی سیاسەتی پیشەییکردنی وڵات و هاوبەشیکردنی کشتوکاڵ بە تەواوی و "لە نێوبردنی کولاکسەکان وەك چینێکی تایبەت" مەترسیی ئەوەی راگەیاند کە: "هێشتا زۆری ماوە بۆ ئەوەی خەبات کۆتایی پێبێ.... وەك بلێی دوژمنان بەزیون، بەڵام پاشماوەی ئایدۆلۆژیاکانیان هەر ماوە زۆر جاران سەرهەڵ دەدەنەوە. لە زەینی خەڵکدا هێژموونیی سەرمایەداری دەبووژێننەوە و کەڵکی لێوەردەگرن.

دەبێ بەردەوام لە پێناوی زاڵبوون بەسەر پاشماوەکانی سەرمایەداری لە مێشکی خەڵکدا تێبکۆشین ....

دەبێ بەردەوام بین لە وەبەر رەخنەدانی ئایدۆلۆژیای تەواوی رەوتەکانی دژی لینینیزم. نابێ لایی لایە بۆ حیزب بچرین، بەڵکو دەبێ هەوڵ بدەین هۆشیارتری بکەینەوە. نابێ حیزب تێك دەین بەڵکو دەبێ هەمیشە وای راگرین، کە ئامادەی جەنگ بێ".

لەگەڵ گیرانی کۆنگرەی حەڤدەهەمی حیزبدا، پێداهەڵدان بە ستالین خەست تر بۆوە و تەنانەت دژبەرانی بەناوبانگی ستالینیش وەکو ، زینۆوێڤ و کامێنۆڤ و بۆخارین و رادك، کە هەستیان بە مەترسی دەکرد ناچار بوون چەند وتارێك لە پەسنی رێبەری مەزندا بنووسن. وتارەکەی رادك، کە دوولاپەڕەی پراڤیدای بەتەواوی گرتووە و دواتر وەك نامیلکەیەك هەزاران دانەی لێ چاپ و بڵاو کرایەوە، هەڵگری زیاترین پەسند و پێداهەڵگوتنەکانە بە ستالیندا، ئەو کۆنە ترۆتسکیستە، کە چەند ساڵ دژایەتیی ستالینی کردبوو هەنووکە ئەوی بە باشترین قوتابیی لینین، مۆدێلی حیزبی لینین، گۆشت و خوێنی پاك و بێخەوشی ئەو "ناو دەبرد و توند و تیژیی ستالینی لە بەرامبەر دوژمنان و نەیارانیدا، بە "هوشیاریی لە رادەبەدەر لە بەرامبەر هەلپەرستاندا" ناودێنا و پاکانەی بۆ دەکرد.

یەکێك لەو ڕێبەرە گەنجانەی، کە لەو سەردەمەدا بە دڵی ستالین بوو کیرۆڤ بوو، کە لە کۆنگرەی حەڤدەهەمدا کرایە سکرتێری کۆمیتەی ناوەندی و ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزب. کیرۆڤ لە ئاخافتنێکدا لە کۆنگرەی حەڤدەهەمدا وێڕای پێداهەڵدان و پەسنی ستالین گوتی:

"دژوارە کەسایەتیی مەزنی ستالین بەو جۆرەی هەیە وێنا بکرێ. لەو ساڵانەی دواییدا واتە لەو ڕۆژەوە، کە ئێمە بەبێ لینین کار دەکەین، هیچ گۆڕانێك لە کاری ئێمەدا، هیچ داهێنانێك کەموزۆر، هیچ دروشم یا هیچ ڕێبازێك لە سیاسەتی ئێمەدا نییە، کە بێجگە لە بیر و هزری ستالین لە جێگەیەکی دیکەوە سەرچاوەی گرتبێ" حیزب دەبێ ئەوە بزانێ، کە هەموو کارە بنەڕەتییەکان بەپێی فەرمان و داهێنانەکان و لە ژێر چاوەدێریی هاوڕێ ستالیندا جێبەجێ دەکرێن و گەورەترین مەسەلەی سیاسەتی نێونەتەوەیی ئێمە لە سەر بنەماو بە فەرمانی ئەو چارەسەر دەکرێ...

کیرۆڤ هەر وەها وێڕای پێداهەڵدانێکی زۆر بە ڕاپۆرتەکەی ستالین بۆ کۆنگرەی حەڤدەهەم پێشنیاری کرد هەر ئەم ڕاپۆرت و پێشنیارانەی ستالین بۆ کۆنگرە دەقاو دەق وەکو بڕیاری کۆنگرە و "وەك یاسای حیزب و بەرنامەی کاری حیزب لە داهاتوودا" پەسند بکرێن. ئەم پێشنیارە پەسند کراو لە ڕاستیدا کۆنگرەی حەڤدەهەمی حیزبی کۆمۆنیست بێجگەلە پشتڕاستکردنەوەی تەواوی وتە و بۆچوونەکانی ستالین و تاریف و پەسنی ئەو و هەڵبژاردنی پاڵێوراوانی دڵخوازی وی بۆ بۆستە حیزبییەکان کارێکی دیکەی نەکرد. لەو کەسانەی، کە لە کۆنگرەی حەڤدەهەمدا بوونە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب، یاگودا yagooda و یەژۆڤ yezhov ئەندامانی ڕێکخراوی پۆلیسی نهێنی یەکێتیی سۆڤیەتی بوون، کە لە پاکسازیە خوێناوییەکانی ساڵەکانی دواییدا دەوری بەرچاویان هەبوو. ڕۆژی یەکەمی ساڵی 1934 کیرۆڤ لە سمۆلنی بە دەستی گەنجێك لە ئەندامانی حیزب بە ناوی نیکولایێف کوژراو بەدوای ئەودا یەکەمین شەپۆلی پاکسازییە خوێناوییەکانی ستالین دەستی پێکرد. بیست و چوار کاتژمێر پاش کوژرانی کیرۆڤ، ستالین لە فەرمانێکدا، کە هیچ یاساو ڕێسایەکی ڕەچاو نەکردبوو، فەرمانی دا بەخێرایی بە دۆسییەی ئەو کەسانەدا بچنەوە، کە تۆمەتی تیرۆریان لە سەرە و فەرمانی ئیعدامی جەنایەتکارانی دەرکرد. لە کۆتایی ئەو فەرمانەدا هاتووەکە، " فەرمان بە کۆمیسارییای کاروباری نێوخۆ دەدرێ، کە بەبێ ماتڵکردن، بڕیاری ئیعدامی حوکمدراوان بەڕێوە بەرێ".

خرۆشۆف، کە پاش ستالین بوو بە سکرتێری حیزبی کۆمۆنیست و سەرۆکی وەزیرانی یەکێتیی سۆڤیەتی. لە راپۆرتە نهێنییەکەیدا بۆ کۆنگرەی بیستەمی حیزب، ئاماژەی بەو خراپ کەڵك وەرگرتنانە لەو فەرمانە کرد و هەروەها پەردەی لە سەر راز و نهێنییەکەی کوژرانی کیرۆڤ هەڵدایەوە بۆ وێنە دەڵێ: ئەو فەرمانە بواری بۆ کەڵك لێوەرگرتنی چەوت خۆش کرد. لە زۆربەی دادگاییە رواڵەتییەکاندا خەڵکیان بە هەوڵدان بۆ تیرۆر و کردەوەی تیرۆرستیی تاوانبارکرد و حوکمیان دان. داخوازییەکەیان لەبەرچاو نەدەگیرا. هەرکات تۆمەتباران بە بەڵگەوە سەلماندبایان، کە تۆمەتەکەیان بێبنەمایە هیچ بایەخ بە داوایان نەدەدرا و هەرکات لە دادگادا گوتبایان، کە لە ژێر گوشار و زەحمەتدا دانیان بە تاواندا هێناوە، دەستەی دادوەری گوێی پێنەدەدان. ئەوەش پێویستە باس بکرێ، کە هێشتا لایەنە جۆراوجۆرەکانی رووداوی کوژرانی کیرۆڤ لێڵ و نادیارە و روون نەبۆتەوە.... زۆر جێگەی گومانە، کە نیکۆلایۆف، لەگەڵ پارێزەرانی تایبەتیی کیرۆڤ، رێکەوتنی بووبێ. مانگ و نیوێك پێش کوژرانی کیرۆڤ نیکۆلایۆف بەهۆی کردەوەی گوماناوی دەسبەسەر کرا، بەڵام بەبێ لێپرسینەوە و لێپێچینەوە بەردرا. خاڵێکی گومان خولقێنی دیکە ئەوەیە کە، یەکێك لە پارێزەرەکانی کیرۆڤ، کە ئەندامی دەزگای ئاسایشی "چێکا" بوو. کاتێك لە رێکەوتی دووی دسامبری 1934دا دەیانبرد لێپرسینەوەی لێبکەن، لە رووداوێکی هاتوچۆدا کوژرا. لە حاڵێکدا ئەوانەی لە ماشێنەکەدا بوون تەنانەت یەك کەسیشیان هیچی لێنەهات. پاش کوژرانی کیرۆڤ بەرپرسانی کۆمیسارییای کاروباری نێوخۆیی لینین گراد سەرکۆنەیەکی سووك کران، بەڵام لە ساڵی 1937دا، هەر ئەوانە تیرەباران کران. پێدەچێ ئیعدامی ناوبراوان بەو مەبەستە بووبێ، کە رووداوی کوژرانی کیرۆڤ دیزە بە دەرخۆنە بکرێ.

پاش کوژرانی کیرۆڤ ستالین لەگەڵ چەند ئەندامێکی دەفتەری سیاسیی حیزب و کابرایەکی گەنج بەناوی ژدانۆڤ zhdanovکە تازە ببووە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی و سکرتێری سکرتارییای حیزب، چووە لینیگراد و خۆی بکووژەکەی کیرۆڤی خستە بەر لێپرسینەوە. مۆلۆتۆڤ و ڤیرۆشیلوڤیش لەو لێپرسینەوە و لێپێچینەوەیەدا بەشدار بوون.

رۆی مێدڤێدۆڤRoy medvedov نووسەری ناوداری روسی لە کتێبی "لە دادگای مێژوودا" باس لەو لێپێچینەوەیە دەکا و دەنووسێ کاتێك ستالین لە نیکۆلایۆڤی پرسی، کە لەبەرچی کیرۆڤی کوشت، نیکۆلایۆڤ چۆکی نوشتانەوە و لە حاڵێکدا، کە ئاماژەی بە دەستەی مەئموورەکانی چێکا دەکرد، کە لە پشتەوەی ستالین راوەستابوون، هاواری کرد "چونکی

ئاچاریان کردم ئەو کارە بکەم". لەوکاتەدا، لێپرسراوانی چێکا بە ئاماژەی ستالین پەلاماریان دا و دایانە بەر قۆنداغە تفەنگ. نیکۆلایۆڤیان بەبێ هۆشی و شەلّتانی خوێن لە دیوەکە بردە دەرێ و وەك ئەوانەی لەوێ بوون دەڵێن نیکۆلایۆڤ لەژێر ئەشکەنجەدا مرد.

مێدڤێدێڤ هەر لەو کتێبەدا دەنووسێ، کە چەند مانگێك پاش کۆنگرەی حەڤدەهەمی حیزب پێوەندییەکانی نێوان ستالین و کیرۆڤ کاڵ بوونەوە و ستالین، کە پیاوێکی بەدگومان بوو پاش ئەوەی کە چەند راپۆرتێکی لە رێگەی لێپرسراوانی چێکاوە لە سەر کیرۆڤ پێگەیشت، لێی دڕدۆنگ بوو. ستالین تەنانەت پێش کوشتنی کیرۆڤ دانابوو کێی لە جێگەی دابنێ و رۆژێك دوای کوژرانی کیرۆڤ، ژدانۆڤ، کە لەگەڵ ستالین چووە لینینگراد، پاش ناشتنی کیرۆڤ لە جێگەی دانیشت.

پاش کوژرانی کیرۆڤ، بێجگە لە بکووژەکەی واتە نیکولایۆڤ و پارێزەرە تایبەتەکەی ئەو واتە بۆریسۆف، کە بەر لە دادگاییکردنی کوژران، 49 کەسی دیکەشی بە تۆمەتی بەشداری لە پیلانی کوشتندا، تیرەباران کران، لە کاتێکدا، کە بینەرانی سەرەکی لەنێو چووبوون و پاساو و بیانوویەکی پتەو لە سەر تۆمەتبار کراوانی دیکە لە گۆڕێ نەبوو، بەڵام رووداوی کوژرانی کیرۆڤ بەو ئیعدامانە کۆتایی نەهات بەڵکو بە درێژایی ساڵی 1935، لە پاکسازییەکی بەبڵاوی حیزبیدا، کە لەژێر چاوەدێریی یەژۆڤدا بەرێوەچوو کۆمۆنیستی روسیایان لەو کاتدا پێك دێنا، لە حیزب وەدەرنران و دەراو بۆ پاکسازیی بەرین و خوێناویی دیکە بۆ ساڵەکانی 1936هەتا 1938 خوش کرا.

ساڵی 1936، کە لە ساڵی دەستپێکی بەرینترین و خوێناویترین پاکسازییە سیاسییەکانی مێژووی جیهان لە و بە ساڵی یاسای بنەڕەتی ستالینیش لە قەڵەم دەدرێ، چونکی یاسای بنەڕەتی نوێی یەکێتیی سۆڤیەتی، کە جێگەی یاساو رێساکانی پاش شۆڕشی گرتەوە، لە کۆتاییەکانی هەر ئەو ساڵەدا لەلایەن کۆنگرەی هەشتەمی سەرانسەریی ئەنجوومەنەکاندا پەسند کرا. چاوخشاندنێك بە هێندێ بنەما و بڕگەی ئەو یاسایەدا و شێوەی بەرێوەچوونەکەی، پێویستە. لە ژیاننامەی ستالیندا، کە لە سەردەمی ژیانیدا بڵاو بۆتەوە، بەو شێوەیە باسی یاسای بنەڕەتی ستالین کراوە:

لە یاسای بنەڕەتی یەکێتیی یەکێتیی سۆڤیەتیی سۆسیالیستیدا، بەردی بناغەی تەواوی سەرکەوتنە مەزنەکانی سوسیالیزم دانراوە. بەپێی ئەو یاسا بنەڕەتییە کۆمەڵگای یەکێتیی سۆڤیەتیی بریتییە لە دوو چینی دۆست واتە وەرزێران و کرێکاران. ئەنجوومەنی نوێنەرانی زەحمەتکێشان بنەمای ئابووریی یەکێتیی سۆڤیەتین. مافی کارکردن، پشوودان، خوێندن، دابینبوونی ئابووری لە تەمەنی پیریدا یا لە نەخۆشی و لەکاتی نەمانی توانایی کارکردندا بۆ تەواوی

هاووڵاتیانی یەکێتیی سۆڤیەتی دابین دەکرێ. یەکسانیی هاووڵاتیان یەکێتیی سۆڤیەتیی بەبێ لەبەرچاو گرتنی نەژاد و نەتەوە، بەگشتی بۆ ژن و پیاو، یاسایەکە، کە نابێ پێشێل بکرێ.

یاسای بنەڕەتی، بە مەبەستی پتەوکردنی کۆمەڵگەی سۆسیالیستی، ئازادیی رادەربڕین و چاپەمەنی و کۆڕ و کۆبوونەوە گرتن و مافی یەکگرتن لە رێکخراوێکی کۆمەڵایەتیداو پارێزراو بوونی تایبەتی و پارێزراویی ماڵ و نهێنییەکانی نامەگۆڕینەوە و مافی پەنابەرێتی بۆ ئەو بیانییانەی، کە بەتاوانی داکۆکی لە ماف و بەرژەوەندیی کرێکاران و یا لە خەبات لە پێناوی ئازادیی نەتەوە ژێردەستەکاندا راونرابێ، دەستەبەر دەکا....

هەر لەو ساڵە 1936دا، کە یاسای بنەڕەتیی نوێی روسیا بە پڕ وپاگەندە و هات و هورییایەکی زۆرەوە پەسند کرا، یەکەمین خولی داداگاییکردنەکان لە زنجیرەی دادگاییە مەزنەکان لە یەکێتیی سۆڤیەتیدا دەستی پێکرد. لەم دادگاییکردنانەدا، کە لە مێژووە فەرمییەکانی یەکێتیی سۆڤیەتیدا بە " دادگایی بنکەی ترۆتسکی ـ زینۆویڤ) بەناوبانگە، دوو کەس لە نزیکترین هاوڕێیانی واتە کامێنۆڤ و زینۆویڤ، کە لەهێنانە سەرکاری ستالین و سەرکەوتنی بەسەر ترۆتسکیدا رۆڵێکی بەرچاویان گێڕا، لەگەڵ چواردە کەسی دیکە لە بەرپرسانی پایەبەرزی حیزبی کۆمۆنیستی ترۆتسکی لە دەرەوەی وڵات دادگایی کران و هەمووان حوکمی ئیعدامیان بۆ دەرچوو.

پاش ئیعدامی ئەو چواردە کەسە، یاگۆدا کۆمیسێری کاروباری نێوخۆیی یەکێتیی سۆڤیەتی، کە رێکخراوی پۆلیسی نهێنیی یەکێتیی سۆڤیەتییشی لەژێر چاوەدێریدا بوو لە سەر کار لابردرا و دەسبەسەر کرا. یەژۆڤ، کە چاوەدێریی بەسەرکاری پاکسازیی حیزب لە مۆرە گومانلێکراوەکاندا دەکرد، لە جێگەی ئەو دانرا و رەوتی پاکسازی و دەسبەسەرکردن و دادگاییکردنەکەی ئەوی خێراتر کرد ، کە بە رای ستالین بە مۆرەیەکی مەترسیدار و بێکەڵك ناسرابوون. دووەمین دادگاییکردنی مەزن، کە بە " دادگایی بنکەی ترۆتسکیستە دژە یەکێتیی سۆڤیەتییەکان "ناوی دەرکردووە. لە ژانویەی 1937دا بەڕێوەچوو و لەودا حەڤدە کەس لە کەسایەتییە پایەبەرزەکانی حیزبی کۆمۆنیست، کە دووانیان لە هاوکارانی لینین بوون بەناوەکانی پیاتاکۆف و سوکۆلینکۆف، لەگەڵیاندا بوون و بڕیاری ئیعدامیان لە سەر درا و تیرەباران کران. یەکێك لەو تیرەباران کراوانە "رادك" ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب بوو، کە سەرەڕای نووسینی ئەو هەموو وتارە لە پەسنی ستالیندا نەیتوانی گیان دەربەرێ.

سێیەمین دادگایکردنی مەزن، کە پتر لەوانی پێشوو هەڵلای لێ‌ساز بوون، لە مانگی مارسی ساڵی 1938دا بەڕێوەچوو لەو دادگاییەدا، کە بە " دادگاییکردنی تاقمی دژە یەکێتیی سۆڤیەتی و مۆرە راستگەراو ترۆتسکیستەکان " ناوی دەرکردووە بیست و یەك کەس لەبەردەم دادگادا راگیران، کە بەناوبانگترینیان بوخارین هاوکاری لینین و تیۆرداڕێژیی ناوداری حیزب بوو، کە هەتا ساڵی 1929 و ریکۆڤی جێگری لینین، کە پلەی کۆمیسێری ئەنجوومەنی کۆمیسێرەکانی گەل یا سەرۆکی وەزیران بوو. یاگودا کۆمیسێری پێشووی کاروباری نێوخۆی یەکێتیی سۆڤیەتییش کەخۆی لە ساڵی 1936دا زنجیرەی یەکەمی دادگاییکردنەکانی رێك خستبوو، یەکێك بوو لە تۆمەتبارانی ئەو دادگایە، کە وەکو ئەوانیتر حوکمی ئیعدامی لە سەر بەڕێوەچوو و تیرەباران کرد.

تۆمەتی هاوبەشی تەواوی حوکمدراوانی ئەو دادگایە، داڕشتنی پیلان بۆ کوشتنی ستالین و رووخاندنی حکوومەتی یەکێتیی سۆڤیەتی و پێوەندی گرتن بە رێکخراوە سیخوڕییە دەرەکییەکانەوە بوو. زۆربەی هەرە زۆری تۆمەتبارانیش لە ژێر ئەشکەنجەدا یا بە گفتی سووککردنی سزا بە مەرجی دانپێدانان بە تاوانەوە، دانیان بەو تاوانانەدا نا، کە کردوویانن و نەشیانکردبوون، بەڵام هیچکام لەوان لەبەر ئەو دانپیانان و پەژیوانی دەربڕینانەیان، سزایان لە سەر سووك نەکراو لێیان خۆش نەبوون.

لە نێوان دادگاییەکانی ساڵانی 1937 و 1938دا دادگایی ریزێکی دیکە لە فەرماندەران و سەرۆکانی لەشکری سوور بە تاوانی خەیانەت و پیلان دژی ستالین حوکمی ئیعدامیان بۆ دەرچوو و تیرەباران کران. لە بەناوبانگترینی ئەو ئەفسەرانە، مارشال تۆخاچێڤسکی بوو، کە لە کاتی سەرکەوتنی شۆڕشی بۆلشەڤیکیییەوە رۆڵێکی گرینگی لە رێکخستنی لەشکری سووردا گێڕابوو. لە نێو ئەفسەرانی ناوداری دیکە، کە لەو دادگاییەدا تیرەباران کران، دەکرێ ناوی، " یاکیر" و ژەنەراڵ ئیدێمان بێنین. مارشال گامارنیکی سەرۆکی ئیدارەی سیاسیی لەشکری سووریش بەر لە دەسبەسەر کران خۆی کوشت.

پاکسازیی ئەفسەرانی لەشکری سوور هەتا ئاستی هەرە خوارەوە هەتا ساڵی 1939 هەروا درێژەی هەبوو و تێیدا، نیوەی ئەفسەرانی ئەرتەش وەبەر ئەو پاکسازییە کەوتن. لەوانەی، کە لە خولەکانی دواییدا کەوتنەبەر پاکسازی، مارشال یەگۆرۆڤی جێگری وەزارەتی بەرگریی یەکێتیی سۆڤیەتیی و مارشال بلوخێری فەرماندەی لەشکری سوور بوو لە رۆژهەڵاتی دوور، کە هەرکیان لە شیاوترین ئەفسەرانی لەشکری سوور بوون. ئەو پاکسازییانە، لە

لەبەری شەڕی دووەمی جیهانیدا، بڕستیان لە لەشکری سوور بڕی و هەروەکی لە بەشی داهاتوودا دەیبینین، زۆر لە سەر یەکێتیی سۆڤیەتیی گران وەستا.

ئەو دادگاییە مەزنانەی ئاماژەی پێکرا، تەنیا بەشێك لە پەلاماری پاکسازیی خوێناویی ساڵانی 1936هەتا1938 لەخۆ دەگرێ. جگە لەو دادگاییانە، بە سەدان کۆڕی دادگایی دیکەش لە شوێنە جیاجیاکانی یەکێتیی سۆڤیەتیدا بەڕێوەچوون و هەزاران کەس بەبێ دادگایی و لێپرسینەوە ئیعدام کران. ئەو ڕێژەیەی، کە خرۆشۆف لە کۆنگرەی بیستەمی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتیدا لە سەر پاکسازی کراوانی ئاستی سەرەوەدا داوێتی، ڕاچڵەکێنەرە. بەپێی ئەو ڕاپۆرتە لە 1956 نوێنەری کۆنگرەی حەڤدەهەمی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتییدا، کە دەسەڵات و ئاستی دەسترۆیشتوویی دیکتاتۆرییەتی ستالینیان سەقامگیر و دەستەبەر کرد، 1108 کەسیان واتە نزیك بە دوو لە سێی کۆی نوێنەران کەوتنە بەر پاکسازی و ژمارەیەکی زۆریان تیرەباران کران. هەر بەپێی ئەو ڕاپۆرتە، لە کۆی 139ئەندام و پاڵێوراوانی ئەندامەتیی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبیش، کە لە کۆنگرەی حەڤدەهەمدا هەڵبژێرابوون، 98کەسیان و بە واتایەکی دیکە حەفتا لە سەدیان لە پاکسازییە خوێناوییەکانی ساڵانی 1936هەتا 1938دا دەسبەسەر و تیرەباران کران.

6

پاکسازییە خوێناوییەکانی ستالین لەساڵەکانی1936 هەتا 1938بەشێکی هەرەزۆری ئەو بیۆگرافی و لێکۆڵینە وانەی، کە لە سەر وی کراون لەخۆ گرتووە. ئاماژە بەتەواوی ئەو لێکۆڵینە وانە و هاتەی ڕاستەقینەی ستالین بۆ لەنێوبردنی ئەوکەسانەی، کە بەراستی هیچ مەترسییەکیان بۆ ئەو نەبوو لەو کتێبەدا جێی نابێتەوە لێرەدا تەنیا ئاماژەیەکی کورت بە دووشت دەکەین، کە بۆ ئەوە نابێ باسیان نەکەین.

ڕۆی مێدڤێدێڤ نووسەر و لێکۆڵەری ڕوسی لە کتێبە بەناوبانگەکەی خۆیدا بە ناوی لە دادگای مێژوودا بە تێر وتەسەلی باسی لە جەنایەتەکانی ستالین کردووە و ئاماژەبە گەلێك شت دەکا، کە ستالین خۆی ڕاستەوخۆ فەرمانی دەستبەسەرکردن و ئەشکەنجە و ئیعدامکردنی داون و تەنانەت جار هەبووە خۆی لێپرسینەوەی لە هێندێ لە دەستبەسەر کراوان و هەڤاڵانی پێشووی خۆی کردووە. سەبارەت بەهانەی ستالین بۆ ئەم جەنایەتانە مێدڤێدێڤ ئاماژە بە گەلێك فاکتۆر دەکا بۆ وێنە دەڵێ:

یەکەمین و گرینگترین هانەی ستالین بۆ ئەوجەنایەتانە بێ گومان زێدەخوازیی لەرادەبەدەری ئەو بوو. ئەو تاسەبارییە بۆ گەیشتن بە دەسەڵاتی رەها سەرەڕای ئەوەی کە بە وریاییەوە هەوڵ دەدرا شاراوە راگیرێ زۆر پێشتر لە ساڵی 1937 لە ستالیندا دەرکەوت.

ئەو دەسەڵاتە بەرینەی، کە لە بەر دەستی ئەودا بوو، بە هیچ شێوەیەك تینوێتییەکەی نەدەشکاند و کوڵی دڵی دانەدەمرکاندەوە. ئەو خوازیاری دەسەڵاتی رەهاو سەربەردانەوەی هەمووان بوو لە بەرامبەر خۆیدا... ئەو بەردەوام بەوە تووڕە بوو، کە دەبێ گوێ بداتە داوەریکرن و رەخنەی بەرپرسانی تر. ئەگەرچی ستالین بەر لە ساڵی1937 ژمارەیەکی زۆری رێبەرانی کۆنی حیزبی گەندەڵ کردبوو، بەڵام بە تەواوی لەوە ئاگادار بوو، کە ئەو کەسانە بە ویستی خۆیان ئامادە نابن لەو ماشێنە دەوڵەتییەی، کە ئەو دەیویست وەرێی بخا کۆمەڵێك پێچ و مۆرەی (ئامرازی) سادەبن.

ئەو سەرکردانە لە سەر ئەو باوەڕە بوون، کە ئەوانیش لە دامەزراندنی حیزب و دەوڵەتدا بەشداری و کاریگەرییان هەبووە و بەشی خۆیان لە بەڕێوەبەریی کاروباری وڵاتدا دەویست، بەڵام ستالین نەیدەوبیست هیچکام لە هاوەڵانی بکاتە شەریك و هاوبەشی دەسەڵاتی خۆی... ستالین لەبەر ئەوەی دەسەڵات پاوان نەکرد، کە ئیتر باوەر و متمانەی بە هەڤاڵانی نەبوو. ئەو دەسەڵات پاوانکردنە لەبەر ئەوەش نەبوو، کە ستالین تووشی شێتیی ئازاردان و ئەشکەنجەکردنی خەڵك هاتباو لە دەوروبەری خۆی بێجگە لە خەیانەتکار کەسی بەدی نەکردبێ. بەڵکو بە هوشیاریی تەواوەوە بوو، کە ئەو دەسەڵاتی رەهای بۆ خودی خۆی دەویست...

ستالین هەر لە سەردەمی منداڵییەوە گرێ کوێرەیەکی خۆ بەکەمزانینی هەبوو، کە بە تێکەڵبوونی لەگەڵ زێدەخوازی و خۆپەرستی ببووە ئێرەیی و رق و قین. ئەو، کە هیچ چەشنە پەروەردەیەکی جیدیی نەدیتبوو و هیچ زمانێکی دەرەکیشی نەدەزانی لە ساڵی 1917دا بوو بە ئەندامی حکوومەتێك، کە تەنانەت نەیارەکانیشی بە خاوەن کولتوورترین حکوومەتەکانی ئەورووپیان لەقەڵەم دەدا. ستالین، کە کەوتبووە نێو گەلێك کەسایەتیی بەناوبانگ بە جوانی هەستی بە کەمایەسیی خۆی وەك رێبەرێکی سیاسی و تیۆریسیەنێك و وەك ئاخێوەرێك هەست پێدەکرد. ئێرەیی ئەو بە رۆشنبیرە راستەقینەکانی حیزب لێرەوەی سەرچاوە دەگرت. ئەو تەنیا بە شوێن دەسەڵاتی بێ کەوشەنەوە نەبوو، بەڵکو شانازیشیی دەویستن. نەدەبوایە لە گۆڕەپانی مێژوودا لەوی بەرزتر تێدابێ. هەربۆیەش لەگەڵ زۆرکەسان کەوتە دوژمنایەتی. نەك

لەبەر ئەوەی کە ئەوان نەیاری رژێم بوون، بە پێچەوانەوە لەبەر ئەوەی کە ئەوان خزمەتی باوێنەیان بە رژێم کردبوو...

مێدڤێدۆڤ لە بەشێکی دیکەی هەر ئەو کتێبەیدا باسی بیر ورای پزیشکان و دەروونزانانی لەمەڕ ستالینەوە کردووە، کە تووشی نەخۆشییەکی دەروونی بووە بەناوی پارانۆیاو نیشانەکانی ئەو نەخۆشینە، کە زیاتر لەگەڵ شێت و شەیدای زێدەڕۆیی و هەستی خۆ بە هەمووشت زانین و قین لە دڵی و ناکۆمەڵایەتیی بوون و لاساری و کەللەڕەقی و پێویستییەکی شێتانە بە زاڵبوون بەسەر خەڵکدا بەشێکن لە تایبەتمەندییەکانی ئەو نەخۆشینە و لەگەڵ تایبەتمەندییەکانی ستالین یەك دەگرنەوە. هەر لەو کتێبەدا لە زمانی کوالیێڤسکیی دەروونزانەوە باس کراوە، کە "ئەوانەی تووشی پارانۆیا دەبن دۆست و هەڤاڵیان نییە... دڕدۆنگی، بەگومانی، پارێز، وبێ بەزەیی لە هەموو کردەوەیاندا خۆ دەنوێنێ... بێ بەزەیی زیاتر تینوێتی بە خوێن و خووگرتن بە خەڵەتاندن و هەڵفریواندنی لەگەڵە."و نووسەر بە پێککگرتنی ئەو نیشانانە لەگەڵ هەڵسوکەوتی ستالین بەو دەرەنجامە دەگا، کە "ئەو گومان و دڕدۆنگییە نەخۆشانەیەی ستالین لەتەواوی ژیانیدا بە نیسبەتی خەڵکەوە هەیبوو، خۆی پێنەگیرانی لەبەرامبەر رەخنەدا و قین لەدڵییەکەی و ئەو بایەخە لە رادەبەدەرەی، کە بۆخۆی دادەنا، هیچ جیاوازییەکی لەگەڵ شێتیی زێدەخوازانە نەبوو. بێ بەزەییەکەی، کە هیچ لە سادیسم دوورنەبوو و بە کورتی تەواوی ئەو تایبەتمەندی و نیشانانە بۆ ئەوەن، کە ستالین وەك نموونەیەکی تووشبوو بە نەخۆشیی پارانۆیا بناسێنن."

بەڵام "زبیگنیۆ- بێرژینسکی" نووسەر و سیاسەتڤانی ناوداری پۆلەندی، کە هەتا ئێستاش هاووڵاتیی ئەمریکایە پاکسازییە خوێناوییەکانی ستالینی کردە هەوێنی کتێبێك بە ناوی " پاکسازیی هەمیشەیی" the permanent purge_z Brzezinski و تێیدا ئەو شێوەیە لە دەسەڵاتی تاکەکەسی و تۆتالیتاری لە سەر کوتی بەرهەڵستکاران و نەیاراندا شی دەکاتەوە. بەشی هەرە زۆری ئەو کتێبە بۆ مەسەلەی پاکسازییە سیاسییەکان لە یەکێتی سۆڤیەتیی سەردەمی ستالیندا دوای ئەو تەرخان کراوە و پووختەی ئەو شتەی بێرچێنسکی لە سەر هانە و ئەنگیزەکانی ستالین باسی دەکا بەو جۆرەیە:

1- رژێمە تۆتالیتارەکان پاش گەیشتن بە دەسەڵاتی رەها بەرەو دووورەپەرێزی دادەکشێن و لە دووره پەرێزی دا هەست بە ئاسایش و تەناهی دەکەن. هەستکردن بە نەبوونی تەناهی و ئاسایش ئەوان بەرەو ترس و دڕدۆنگی دەبا و ترس و دڕدۆنگی دەراو بۆ توند و تیژی خۆش دەکا.

2ـ لە رژێمە دیموکراتیکەکاندا بەرپرسیارەتییەکان بەسەر ناوەند و دامودەزگاکاندا دابەش دەکرێن ئەو کەسەی لە سەرووی هەمووانەوەیە بەرپرسی راستەوخۆی ئەو شکست و هەڵە و خەتایانە نییە، کە دێنە پێشی و ئەو بەرپرسانەی پێگە و پلەی خۆیان لە دەست دەدەن مەترسییەك بۆ سەر ماڵ و گیانی خۆیان هەست پێناکەن، بەڵام لە رژێمە دیکتاتۆرییەکاندا هەروەکی چۆن شانازییەکان تەواوی بۆ ئەو کەسەد، کە لە سەرووی هەمووانەوەیە و سەرکەوتنەکان بە ناوی ئەو تۆمار دەکرێن بەرپرسیارەتیی تەواوی شکست و ناکامییەکانیش دەگەڕێنەوە بۆ ئەو کەوابوو دیکتاتۆر هەرچەشنە شکست و خەتایەك بە پیلان وەسەرخۆی لێك دەداتەوە و هەڵە و کەم کاری و داهێزراویی نێو هەر سیستەمێکی ئیداریی بە مانای دژایەتیکرن یا خەیانەت لێك دەداتەوە و توندترین سزا بۆ هەر خەتایەکی بچووك لەبەر چاو دەگرێ.

3ـ رژێمە توتالیتارەکان وەکو حکوومەتەکانی هیتلەر و ستالین، کە لە سەر تادا زۆرینەی خەڵکیان بەدەورەوە بوون و پشتیوانییان لێدەکردن تەنانەت ئەو کاتەش، کە سواری ئەسپی دەسەڵاتیش دەبن خۆیان لە پشتیوانیی خەڵك بێ نیاز نابینن. بێ دەنگی و هێمنیی کۆمەڵگا لە روانگەی ئەوانەوە جۆرێکە لە دژایەتیکردن و بۆ وەرێخستنی بزاڤ و کەفوکوڵێکی هەمیشەیی، بەردەوام بە شوێن بیانوویەکدا دەگەڕێن. ئاشکراکردنی پیلانە نێو خۆیی و دەرەکییەکان و ناچارکردنی خەڵك بە پشتیوانیکردن لە رژێم لە بەرامبەر ئەو پیلانانەدا وێڕای ئەوەی کە بەرهەڵستکارانی گریمانەیی رژێم لەنێو دەبا، بزاوت و کەفوکوڵێکی دڵخوازیش لە کۆمەڵگەدا وەڕێدەخا و بیانوویەك بۆ سەلماندنی پشتیوانیی بیر و رای گشیتی دەخولقێنێ.

4ـ پەرەپێدانی رێکخراوی ئاسایش و پاراستن لە رژێمە دیکتاتۆرەکاندا خۆی یەکێکە لە هۆکارەکانی دروستبوونی دڕدۆنگی و دۆزینەوە و تەنانەت هەڵبەستنی پیلانی بەدرۆش بە دژی رژێم، چونکی دامودەزگا پۆلیسیی و نهێنییەکان بۆ خۆش خزمەتی بە رژێم و سەلماندنی گرینگیی خۆی دەبێ ماوە بە ماوە بڵێ، کە ئەوە پیلانێکی ئاشکرا کردووە و پووچەڵی کردۆتەوە ئەگینا لە کۆمەڵگەیەکی هێمن و بێ قەڕەدا بوونی ئەوان هیچ مانایەکی نامێنێ. سیخور و راسپێراوانی ئەو دامودەزگایانەش بۆ سەقامگیرکردنی رەوشی خۆی و بەردامبوونی ئەو پوانانەی، کە هەیانە بە دڕدۆنگییەوە لە هەر چەشنە بزووتنەوەیەکی دەڕوانن و بەو راپۆرتانەی، کە لە سەر بنەمای خەیاڵات و قین و غەرەزە شەخسییەکانی خۆیان بنیات نراون و کێشە و گرفت بۆ خەڵك ساز دەکەن.

کە زێدەڕۆیی و کێبڕکێی شەخسیش فاکتەرێکی گرینگ بوو لە پێک هێنانی کەشی دڕدۆنگی و پاکسازی و گۆڕانی کتوپڕ لەرژێمە دیکتاتۆرییەکاندا.

لە رژێمە سەرەڕۆکاندا چوونە سەرێی پلەو پایەی کاربەدەستانی دەوڵەتی یاساو رێسایەکی دیاریکراو و تایبەتی نییە و لێوەشاوەیی و بڕینی قۆناغە ئیدارییەکان مەرجێکی سەرەکی نین بۆ چوونەسەری پلەوپایە. هەر بۆیەش هەرکەسەی بۆ گەیشتن بە پلەی بالاتر هەوڵ دەدا، کە پێگەی کەسی سەرووی خۆی لەق و لەرزۆك بکا بۆ ئەوەی بەڵکو بتوانێ بە لابردنی ئەو جێی بگرێتەوە. هەڵبەت جار هەیە، کە لەو هەڤرکێیانەدا کارەکە پێچەوانە دەبێتەوە و کەسی سەروو بۆ نەهێشتنی جێگرەوەکەی خۆی تۆمەتێکی بۆ هەڵدەبەستێ و بە یارمەتیی کاربەدەستانی ئاسایش، کە لە تەواوی دامودەزگا ئیداری و ئابوورییەکاندا هەن پەروەندەی بۆ ساز دەکەن. لە پاکسازییەکانی ساڵانی 1936 هەتا 1938دا کەسانی لە جێگەی ئەو هەزاران بەرپرسە حیزبی و دەوڵەت و بەڕێوبەرانەی کارخانە و کێڵگە هاوبەشەکان دانران، کە یا لە سەر کار لابردرابوون یا ئەوەی کە کوژرابوون. ئەوانە پێشتر هەر لەو رێکخراوانەدا بە پلەیەکی خوارتر خزمەتیان دەکرد و زۆر جاران لە ئاشکراکردن و سیخوڕیکردن لە سەر بەرپرسەکانی خۆیان هاوکاریی بەرپرسانی ئاسایشییان کردبوو. هەڵبەت هێندێ لە بەرپرسان و بەڕێوەبەرانی کارخانەکان و کێڵگە هاوبەشەکانیش دەستی خۆیان وەپێش خستبوو و جێگر و کەسانی بن دەستی خۆیان بە کوشتن دابوو و خۆیان بۆی دەرچووبوون.

بێرژێنسکی لە بەشێکی تری کتێبەکەیدا باسی چۆنێتیی دادگاییە گەورەکانی پاکسازییەکانی ستالین لە ماوەی ساڵانی 1936 هەتا 1938 دەکاو دەنووسێ: لە لێ-پێچینەوە لە تاوانبارانی ئەو دادگایانەدا کەهەموان بەرپرسی دەوڵەتی و حیزبی بوون وهێندێکیان لە ستالینیان پتر زەحمەت لە پێناوی سەرکەوتنی شۆڕشی بۆلشەڤیکیدا کێشابوو پێیان گوترابوو، کە ئەگەر دان بە هەڵەکانیاندا بنێن سزاکانیان لە سەر سووکتر دەکرێ. زۆربەی تاوانباران خێرا خۆیان بەدەستەوە دا و هەم لە کاتی لێپێچینەوەدا و هەم لە دادگای ئاشکرایاندا دانیان نا بەو تاوانانەی کردبوویان و نەیانکردبوو. هێندێکیش لەوانەی کە بەربەرەکانێیان کرد ناچار بوون لە ژێر ئەشکەنجەی تاقەت پڕووکێندا ملکەچ بکەن و هەر وەکی داوایان لێکرابوو لە بەر دەم دادگادا داوای لێبوردن بکەن. ئەو دانپیانانە بە فەرمانی خودی ستالین لەو تۆمەتبار کراوانەوەرگیران، چونکی ستالین تەنیا لە نێو چوونی جەستەیانی پێ بەس نەبوو بۆ گەیشتن بەو مەبەستەی گەرەکی بوو. ئەو دەیویست بە ناچارکردنیان بەوەی، کە دان بە تاوانیان دابنێن و بپاڕێنەوە و بکرووزێنەوە و داوای لێبووردن بکەن و بەر لە کوشتنیان کەسایەتییان و تەواوی شانازییەکانی رابردوویان وێڕای جەستەیان بە خاك بسپێرێ.

بەشی شەشەم

ساڵانی شەڕ و هەراوکردنەوەی ئیمپراتۆری

لە ماوەی ساڵانی پاکسازییە خوێناوییەکانی ستالیندا، ئەورووپا کۆمەڵێك ڕووداوی گرینگی بە خۆوەبینی. هیتلەر گەیشتبووە ئەوپەڕی دەسەڵاتی خۆی و پاش ئەوەی، کە نەمسای خستە سەر ئەڵمانیاو پەیمانی مۆنیخی بەست پەیمانێك، کە داواکانی ئەوی سەبارەت بەچێکوسلۆڤاکیا دەسەلماند، هەوای داگیرکردنی پۆلۆنیاو هەراوکردنەوەی کەوشەنی حکوومەتەکەی بەرەو لای خۆرهەڵات کەوتە سەری. لیتۆینۆف دەسەڵاتداری ڕوسی، کە لە ساڵی 1930 یەوە مەترسیی شەڕێکی گەورەی جهانیی بە گوێی ستالیندا چرپاند و گوتی، کە هیتلەر پاش داگیرکردنی چێکوسلۆڤاکیا بە سەر پۆلۆنیایدا دەدا، ئامانجی دوایی ئەو یەکێتیی سۆڤیەتی دەبێ. سەرەڕای ئەوەی کە لەو کاتدا کەس نەیدەوێرا ستالین بدوێنیٰ و ڕەخنە لە سیاسەتەکانی بگرێ ، لیتۆیتۆف بە زمانێك، کە سالین پێی هەڵنەبەزێتەوە گوتی درێژەدان بەو پاکسازی و توند و تیژییە لە نێوخۆدا، پێگەی یەکێتیی سۆڤیەتی لە بەرامبەر مەترسییە دەرەکییەکاندا لاواز و لەرزۆك دەکاو باشتر وایە، کە هەتا زووە کۆتایی بەو توند و تیژییانە بهێندرێ.

بە ڕواڵەت قسەکانی لیتۆنیۆف کاری خۆیان کرد وستالین لە دیسێمبەری 1938دا یەژۆف بەڕێوەبەری سەرەکیی پاکسازییە خوێناوییەکانی ساڵانی 1936 هەتا 1938ی لەکۆمیسارییای کاروباری نێوخۆیی یەکێتیی سۆڤیەتی لابرد و مۆرەیەکی گورجیی دەستەمۆی خۆی واتە لاڤرێنتی بەریا ی لە جێگەی دانا و بەریا، کە پاش نزیك بە بیست ساڵ لەو ڕێکەوتە بوو بە سەرۆکی دەزگای پاراستن و ئاسایشی یەکێتیی سۆڤیەتیی لەچاو کەسی پێشووی خۆی کابرایەکی هێدی و هێمن بوو و لە سەرەتای هاتنەسەرکاریدا لە سەرووی دامودەزگا

سیاسییەکانەوە ئەرکی هێورکردنەوەی شێوازە توند و تیژانەکانی رابردوو و پاکسازیی بەڕێوەبەرانی پاکسازییەکانی رابردووی لەئەستۆ بوو.

لە کۆتایی ساڵانی 1938 و سەرەتای 1939دا بە فەرمانی ستالین ژمارەیەکی زۆر لە دوور خراوە و بەندکراوە سیاسییەکان ئازاد کران و هێندێ لەو کەسانەی، کە لە سەر کار لابردرا بوون یا لە حیزب دەرکرابوون گەڕێندراتەوە سەر کار و پلەکانیان پێدرایەوە. لەو ماوەیەدا بۆ نەرم و نیان نیشاندانی ئەو وێنە سامناکەی، کە لە زەینی خەڵکدا لە ستالین ساز ببوو کۆمەڵێك چیرۆك و بەسەرهات لە بارەی گرینگییدانی ستالین بەو کەسانەی ناهەقی‌یان لێکراوە بڵاو دەکرانەوە. بۆ وێنە لە یەکێك لە رۆژنامەکاندا بڵاو بۆوە، کە خوێندکارێکی لاو بەهۆی دەستبەسەر کرانی باوکی لە پاکسازییەکاندا لە زانکۆ وەدەر دەنرێ و ئەو خوێندکارە، کە خۆی بە شەریك تاوانی باوکی نەزانیوە پەنا دەباتە بەر ستالین و ستالین وێڕای تەواوی کێشەو چەرمەسەرییەکانی خۆی بەدوای گرفتی ئەو خوێندکارە دەکەوێ و خۆی تەلەفۆن بۆ سەرۆکی زانکۆکەی دەکاو پاش (مشتومڕێکی دوورودرێژ سەرۆکی زانکۆ قایل دەکا، کە لە دەرکردنی ئەو خوێندکارە گەنجە پاشگەز بێتەوە) لەو هەواڵەدا سەرنج دراوەتە ئەوەی کە ستالین نەك هەر بە کێشەی خوێندکارێك رادەگا بەڵکو بۆ قایلکردنی سەرۆکی زانکۆیەکیش چەنەی لەگەڵ لێك دەدا و ئیزن بە خۆی نادا، کە سەبارەت بە وەرگرتنەوەی خوێندکاری گۆرین• فەرمانی بەسەردا لێ بدا.!

پێکهاتنی هەژدەهەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتی لە مانگی مارسی ساڵی 1939دا دەرفەتێکی دیکە بۆ نیشاندانی روخسارێکی نوێ و مرۆییانە لە ستالین دەرەخسێنێ. لەو کۆنگرەیەدا وێڕای پشتڕاستکردنەوەی گشتیی ئەو پاکسازییانەی، کە کراون و پێداگرتنەوە لە سەر ئەوەی کە ئەو کەسایەتییە پایەبەرزە حیزب و دەوڵەتیانەی، کە لەو پاکسازیانەدا تیرەباران کران "داخ و کەسەر بۆ هێندێ هەڵە و زێدەڕەوییش دەردەبڕدرێ." و ستالین پێدا دەگرێتەوە لە سەر ئەوەی کە قەرەبووی ئەو کەسانە بکرێتەوە، کە بە ناڕەوا لە حیزب وەدەرنراون و کاروباری دەوڵەتی‌یان لێ ئەستێندراوەتەوە. ئەو سەرژمێرییەی، کە لەو کۆنگرەیەدا لە سەر ئەندامانی حیزبی بڵاو بۆتەوە لە چاو سەرژمێریی کۆنگرەی حەڤدەهەم قووڵایی و بەربڵاویی ئەو پاکسازییانە دەردەخا، کە لەنێوان ئەو دوو کۆنگرەیەدا کراون. لەکۆنگرەی حەڤدەهەمدا ژمارەی ئەندامانی حیزبی و پاڵێوراوانی ئەندامەتی بە گشتی

• گۆرین: ناوبراو، باسکراو

2,809,786کەس ڕاگەیەندرابوو. لە حاڵێکدا ئەو ڕێژەیە لە کۆنگرەی هەژدەهەمدا سەرەڕای ئەوەی کە 400,000 کەسی تازە ببوونە ئەندامی حیزب. کۆی ئەندامانی حیزبی و پاڵێوراوان لە 2,470,666 کەس تێنەدەپەڕین، بەراوردی ئەو دوو ژمارەیە بە لەبەر چاوگرتنی ئەندامانی نوێ ئەوە نیشان دەدا، کە زیاتر لە حەوتسەد وپەنجا هەزار کەس لە ئەندامانی حیزبی وەبەر پاکسازی کەوتبوون. لە ئاخافتنەکەی ستالین لە کۆنگرەی هەژدەی حیزبدا گرینگییەکی تایبەتی درابوو بە پرسی پێوەندیدار بە سیاسەتی دەرەکی و گۆڕانەکان لە ئەورووپادا، بەڵام سەرەڕای هەوڵی لیتۆینۆف بۆ نزیك بوونەوەی یەکێتیی سۆڤیەتی لە ڕۆژئاواو پێك هێنانی بەرە لەگەڵ بەریتانیاو فەڕەنسا لەگەڵ ئەڵمانی هیتلەریدا، ستالین ڕاست بە پێچەوانەی بۆچوونی وەزیری دەرەوەی خۆی جووڵایەوە و لە ئاخافتنەکەیدا لە کۆنگرەی هەژدەیەمدا هێرشی کردە سەر بەریتانیا و فەڕەنسا، کە بەقسەی وی هەوڵیان دەدا کەشی سیاسی بشێوێنن و بەبێ هیچ بنەمایەك دووبەرەکی بخەنە نێو ئەڵمانیاو یەکێتیی سۆڤیەتییەوە.

قسەکانی ستالین لە کۆنگرەی هەژدەیەمدا چرایەکی سەوز بوو بۆ هیتلەر. ڕبێن ترۆف وەزیر دەرەوەی هیتلەر بە جوانی لەو ئاماژەیە تێگەیشت، و ئامادەبوونی ئالمانیای بۆ واژۆی پەیمانی دۆستایەتی و دەستدرێژی نەکرن بۆ سەر یەکێتیی سۆڤیەتیی دەربڕی. لەمپەری سەرەکیی ئەو نزیکبوونەوەیە لیتۆینۆف وەزیری دەرەوەی یەکێتیی سۆڤیەتی بوو، کە ستالین لە سەرەتای مانگی مای 1939دا لە سەر کاری لابرد و مۆلۆتۆف، کە هەروا سەرۆکی وەزیرانیش بوو کردە بەرپرسی کاروباری دەرەوە و دانوستان لەگەڵ ئەڵمانییەکان. دانوستانەکانی نێوان مۆلۆتۆف و ڕببێن ترۆف زوو بە ئاکام گەیشتن و ڕۆژی 23ی ساڵی 1939 پەیماننامەی دەساڵەی دۆستایەتی و دەستدرێژی نەکردن بۆ سەریەکتری لە نێوان ئەڵمانیاو یەکێتیی سۆڤیەتیدا بەسترا. و ئاگری شەڕی دووەمی جیهانی هەڵایسا.

بە پێی پەیماننامەیەکی نهێنی، کە لە کاتی بەستنی پەیمانی دەستدرێژی نەکردن لەنێوان ئەڵمانیاو یەکێتیی سۆڤیەتیدا بەسترابوو هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەتییش بە دوای هێزەکانی ئەڵمانیادا سنوورەکانی ڕۆژهەڵاتی پۆلۆنیایان بڕی و چوونە نێو پۆلۆنیا. ڕۆژی بیست و هەشتەمی سێپتەمبەر هێزەکانی ئەڵمانیاو یەکێتیی سۆڤیەتی لە پایتەختی پۆلۆنیا ڕێککەوتن و بە پێی ئەو پەیمانە نوییەی، کە لە نێوان هەر دوو وڵاتدا بەسترا و ناویان لێنا پەیمانی دۆستایەتی و دیاریکردنی سنووری نێوان ئەڵمانیا و یەکێتیی سۆڤیەتی سنووری تازەکانی دووولات لە ناخی پۆلۆنیادا دەسنیشان کران.

بەشوێن دابەشینی پۆلۆنیا بەسەر دوو وڵاتی داگیرکەردا، سێ وڵات بچووکی لێواری خۆرئاوای دەریای بالتیك واتە لیتوانی و ستۆنی لەلایەن سەربازانی لەشکری سوورەوە داگیرکران و ستالین هەر بەو لۆژیك و بیانووەی، کە هیتلەر وڵاتی نەمسای خستە سەر ئەڵمانیا سێ وڵاتی لێواری بالتیکی بە فەرمی خستە سەر وڵاتی یەکێتیی سۆڤیەتی.

بۆ ئەوەی کە لە مەبەستی ستالین سەبارەت بەبەستنی پیمانی دۆستایەتی و دەستدرێژی نەکردنەسەر یەکتر لەگەڵ ئەڵمانیا و هێرش بۆ سەر پۆلۆنیا و لکاندنی وڵاتانی لێواری بالتیك بە یەکێتیی سۆڤیەتییەوە تێبگەین بێجێ نابێ ئەگەر چەندلاپەڕەیەك لە ژیاننامەی فەرمیی ستالین، کە بۆ ئەو بابەتە تەرخان کراوە بخوێنینەوە:

دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتیی هەوڵی دەدا نەهێڵێ کەوشەنی شەڕ لەوە هەراوتر بێتەوە و بۆ بەڕێوەبردنی سیاسەتی ئاسایشی گشتی خەباتی دەکرد، بەڵام ئەو سیاسەتە لەلایەن کۆڕ و کۆبوونەوەکانی بەریتانیاو فەڕەنساوە پشتیوانیی لێ نەکرا. سیاسەتی خۆبواردن لە دەستێوەردانی مۆنیخ گران لە سەر وڵاتانی پەلامارنەدەر(غیر متجاوز) وەستا. هەر لەمانگی مارسی ساڵی 1939دا ئەڵمانی هیتلەری بە کەڵكوەرگرتن لەخەمساردیی دیپلۆماتیکی بەریتانیا و فەڕەنسا وڵاتی چیکوسلۆڤاکیای داگیر کرد و بە دوای ئەوەدا هێرش بۆ سەر وڵاتانی ئەورووپای رۆژهەڵاتیدا دەستی پێکرد. هەڵوێستی دیپلۆماتیکیی بەریتانیا و فەرەنیا بەرامبەر بە یەکێتیی سۆڤیەتیی ناشەرافەتمەندانە بووە... بۆ بەستنی پەیماننامە کۆمەڵە مەرجێکیان لەبەردەم یەکێتیی سۆڤیەتیدا دەنا، کە بۆ قەبووڵکردن نەدەبوون. کاتێك حکوومەتی یەکێتیی سۆڤیەتی دیتی بەریتانیا و فەڕەنسا حەزیان لێ نییە بەمەبەستی ئاشتی هاریکاریی بکەن ناچار بوو بۆ دابینکردنی ئاسایشی وڵاتەکەمان هەنگاو بنێ.

لە مانگی ئووتی 1939دا دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتیی سۆسیالیستی پەیمانی دەستدرێژی نەکردنە سەریەکتریی لەگەڵ ئەڵمانیا بەست. ئەو پەیمانە هەروەکی دواتر هاوڕێ ستالین ئاماژەی پێکردنە، راستەوخۆ و نە ناراستەوخۆ هیچ زیانێك بە سەروەریی وڵاتەکەمان ناگەیەنێ، بەڵام لە کاتێکی زۆر نزیکدا ئاشتییەکی خێرای بۆ یەکێتیی سۆڤیەتی دابین دەکرد و بواری بۆ ئەوە خۆش دەکرد، کە ئەگەر هێرشی کرابایە سەر، ئەوا یەکێتیی سۆڤیەتی ئامادە بوایە بۆ دەستکردنەوە.

لە پاییزی 1939دا بە پێی هونەری هاوڕێ ستالین برا بەڕێزەکانمان، واتە نەتەوەکانی ئۆکراینی خۆرئاوا و بلاروسی خۆرئاوا(رۆژهەڵاتی پۆلۆنیا) لە ژێر کۆت و بەندی ملکدارانی پۆلۆنیا رزگارییان هات، ئەو نەتەوانەش هاتنە نێو بنەماڵەی یەکگرتوو و برای نەتەوە

[illegible]دەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی. کەمێك دواتر کۆمارییەکانی لێواری بالتیك، لیتوانی و لیتۆنی و ستۆنی گەڕێندرانەوە نێو باوەشی کۆمارییەکانی یەکێتیی سۆڤیەتیی....

پاش لیتوانی ولیتۆنی و ستۆنی، ستالین کەوتە بیری ئەوەی کە بەشێك لەخاکی فەنلاند بە یەکێتیی سۆڤیەتییەوە بلکێنێ، بەڵام مارشال منرهایم ڕێبەری فەنلاند داواکانی ستالینی ڕەتکردنەوە. لە مانگی نۆڤەمبەری ساڵی 1939 دا فڕۆکەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی هێلسینکیی پایتەختی فەنلاندیان بۆردومان کرد و سەبازانی سوور هێرشیان کردە سەر فەنلاند. فەنلاندییەکان لە بەرامبەر هێرشی هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەتیدا وەدەست هاتن و زەبری کاریگەریان لێدان، لەڵام ئاخری پاش سەد ڕۆژ شەڕ لە بەرامبەر هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەتیدا، کە بەهێزتر بوون پاشەکشەیان کرد و بە پێی پەیمانێکی ئاشتی، کە لە مانگی مارسی 1939 دا لە نێوان هەردوولادا مۆر کرا نزیك بە بیست و پێنج هەزارکیلۆمەتری چوارگۆشە لە خاکی فەنلاند خرایە سەر خاکی یەکێتیی سۆڤیەتی.

ڕۆژی بیست و یەکەمی دیسێمبەرری ساڵی 1939 ستالین جێژنی شێست و نۆیەمین ساڵەی تەمەنی لە تەنیشت سێیەمین ژنی واتە ڕۆزا کاگانۆڤیچ گرت. ڕۆزا خوشکی یەکێك لە هاوڕێیانی نزیکی ستالین بوو بە ناوی لازار کاگانۆڤیچ، کە لە ساڵی 1934 ـەوە سکرتێری حیزبی کۆمۆنیستی ئۆکراین و ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب بوو و پاش ئەوەی خوشکی شووی بە ستالین کرد بوو بە ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزب. ڕۆزا ژنێکی زۆر جوان و ژیر و تێگەیشتوو بوو و هەوڵی دەدا بە بێ دەست تێوەردان لە ژیانی تایبەتیی ستالین و پێوەندی گرتن لەگەڵ ژنانی دیکە، بە جوانی کەڵك لەو پێگە و پلەیە وەرگرێ، کە وەکو هاوسەری ستالین بە دەستی هێنابوو.

لە ماوەی ساڵانی 1940دا لە حاڵێکدا، کە هێزەکانی هیتلەر وڵاتانی خۆرئاوایان داماڵیبوو و یەك لە دوای یەك داگیریان دەکردن دۆستایەتیی نێوان ئەڵمانیاو یەکێتیی سۆڤیەتیی هەروا بەردەوام بوو. لە نۆڤەمبەری ساڵی 1940دا بە دوای پەیمانێکی یەکگرتوویی لە نێوان ئەڵمانیاو ئیتالیاو ژاپۆندا، مۆلۆتۆڤی وەزیری دەرەوەی یەکێتیی سۆڤیەتی بانگهێشتن کرایە بەرلین و هیتلەر لە سەر ڕێگەکانی هاوکاریی نێوان یەکێتیی سێ کوچکە و یەکێتیی سۆڤیەتی و دابەشینی جیهان بەسەر ناوچەی ژێر دەسەڵاتدا دواندی. مۆلۆتۆڤ وەڵامدانەوەی سەرڕاستی بە پێشنیارەکانی هیتلەر، هێشتەوە بۆ گەڕانەوەی بۆ مۆسکۆ و قایلبوونی ستالین. ڕۆژی بیست و پێنجەمی نۆڤەمبەری ساڵی 1940 مۆلۆتۆڤ مەرجە

ئیستیرییەکانی یەکێتیی سۆڤیەتیی بۆ کەوتنە گەڵ یەکێتیی سێ کوچکە، کە ناوی (تەوەر)ی لێنرابوو دایە دەستی باڵوێزی ئەڵمانیا. ئەو مەرجگەلە بریتی بوون لە دەستەبەر بوونی پوانگەلێك بۆ یەکێتیی سۆڤیەتی لە ئەورووپاو خۆرهەڵاتی ناڤین و خۆرهەڵاتی دوور بە تایبەتی ناسینی ناوچەکانی باشووری قەفقاز واتە ئێران وەك ناوچەی ژێر دەسەڵاتی یەکێتیی سۆڤیەتی، بەڵام هیتلەر ئەو مەرجگەلەی قبووڵ نەکرد و چەند حەوتوو دواتر رۆژی هەژدەی دیسێمبەری ساڵی 1940 فەرماندا بە بنکەکانی فەرماندەیی هێزەکانی خۆی، کە گەڵاڵەی هێرش بۆ سەریەکێتیی سۆڤیەتی بە ناوی رەمزیی (بارباروسا) ناوبانگی دەرکرد دارێژن. هیتلەر فەرمانی بە ژەنەراڵەکانی خۆیدا، کە پێویستییەکانی هێرشکردن بۆ نیوەڕاستی ساڵی 1941 ئامادە بکەن.

خرۆشۆف، کە لەو کاتەدا ئەندامی دەفتەری سیاسیی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سۆڤیەتیی و سکرتێری حیزب بوو لە ئۆکراین، و بە رێگەی کاگانۆڤیچی ژن برای ستالین و قسەخۆشیی خۆیەوە رێگەی بۆ کۆبوونەوە تایبەتییەکانی ستالینیش کرابۆوە لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا سەبارەت بەو سەردەمە دەنووسێ: ستالین لە پێشڕەوییە خێراکانی هێزەکانی هیتلەر لە ئەورووپادا تۆقیبوو ئەو رۆژەی پاریس هەرەسی هێنا لە کۆبوونەوەیەکدا، کە مۆلۆتۆف و ژیدانێڤ و بەریاش بەشدار بوون بە سەرسووڕماویەوە لە مۆلۆتۆڤی پرسیی: چۆن دەبێ ئەوان ئاوا خێرا و راشکاوانە خۆیان بە دەستەوە دابێ؟" هەرلەو کاتەدا ئەڵمانییەکان کۆمەڵە فیلیمێکیان لە شەڕەکانیان ناردبووە یەکێتیی سۆڤیەتی، کە ستالین لە سینەمای تایبەتیی کرێملین سەیریکردن و ئەوەندەی دیکە ئەوی لە هێزی مەکینەی شەڕی ئەڵمانی هیتلەری تۆقاند.

لەمانگی ئاپریلی 10941دا رێکخراوە سیخوڕییەکانی بەریتانیا کۆمەڵە زانیارییەکیان لە سەر لۆجستیکی جەنگیی ئەڵمانیا و بەڕێکردنی هێزەکانی هیتلەر بەرەو رۆژهەڵات وەدەست هێنا و چەرچیل لە پەیامێکی نهێنیدا وریایی دا بە ستالین، کە هیتلەر دەیەوێ هێرشێکی مەزن بۆ سەر یەکێتیی سۆڤیەتی دەست پێ بکا، بەڵام ستالین پێی وابوو، کە چەرچیل گەرەکیەتی کڵاوی لە سەر بنێ و هانی بدا لە شەڕی دژی ئەڵمانیادا ئەو دەستی خۆی رەپێش بخات. چەرچیل بۆ جارێکی دیکەش لەرێگەی باڵوێزی بەریتانیاوە لە مۆسکۆ رێکەوتی گریمانە کراوی هێرشی ئەڵمانیا بۆ سەر یەکێتیی سۆڤیەتیی بە ستالین راگەیاند، بەڵام ستالین دیسانیش ئەو وریاییەی لە گوێ نەگرت و بە جۆرێك، کە خرۆشۆف لە راپۆری نهێنیی خۆی بۆ کۆنگرەی بیستەمی حیزبی کۆمۆنیست وتوویەتی، ستالین نەك هەر گوێی نەدا بەو وریایی و

راپارییانەی، کە لە سەر چاوەی دیکەوە سەبارەت بە لۆجستیکی جەنگیی ئەڵمانیا دەگەیشتن، بەڵکو لە ئەوانیتریشی شاردنەوە بۆ ئەوەی ڕێبەرانی حیزبی و دەوڵەتی و هێزەسەربازییەکان نەترسێن و ورە بەرنەدەن.

هەر لەو ڕۆژە قەیراناوییانەدا ڕۆژنامە و ڕادیۆکانی یەکێتیی سۆڤیەتی زیاتر باسیان لە پێشکەوتنەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی لە سەردەمی دەسەڵاتدارێتیی ستالیندا دەکرد و سەرژمێرییەکانی ساڵی 1940 یان تاوتوی و تەفسیر دەکرد.

بە پێی ئەو سەرژمێرییانە ئاستی بەرهەمهێنانی پیشەیی و کشتوکاڵی لە یەکێتیی سۆڤیەتیدا لە ساڵی 1940دا لەچاو دوایین ساڵەکانی حکوومەتی تەزاری بەوشێوەیە بوو:

پازدەملیۆن تەن چێودەن(جۆرەئاسنێکە) واتە نزیك بە پازدە بەرامبەر بەرهەمی چێودەن لە ڕوسیای تەزاری لە ساڵەکانی 1913دا، هەژدە ملیۆن و سێسەدهەزار تەن پۆڵاواتە 4/5 هێندەی بەرهەمی ساڵی 1913، سەد و شێست ملیۆن تەن بەردەرەژوو واتە5/5 هێندەی ساڵی 1913، سی و یەك ملیۆن تەن نەوت 3/5هێندەی ساڵی 1913، سی وهەشت ملیۆن و سێسەد هەزارتەن دانەوێڵە واتە 17 هێندە زیاتر لە ساڵی 1913 و دوو ملیۆن و حەوسەدت هەزار تەن پەمۆی خاو واتە 3/5 ئەوەندە زیاتر لە ساڵی دا1913.

2

سەر لە بەیانیی ڕۆژی بیست و دووی ژووئەنی 1941 لە ڕۆژ و کاتی دیاری کراودا، هێزەکانی ئەڵمانیا لە تەواوی سنوورەکانی خۆیانەوە لە خاکی پۆلۆنیادا و هەروەها بە درێژایی سنوورەکانی ڕۆمانیا لەگەڵ سۆڤیەتی و دەریای بالتیکدا، هێرشێکی بەربلاویان کردە سەر یەکێتیی سۆڤیەتی.

لەو پەلامارەدا، بێجگەلە سوپای ئەڵمانیا، سەربازانی ڕۆژمانی و فەنلاندی و یەکەیەکی سەربازی ئیتالی، شان بە شانی سەربازگەلی ئەڵمانیایی، شەڕیان دەکرد. ڕێکەوتی هێرشی هێزەکانی هیتلەر بۆ سەر ڕوسیا، لەوانەیە هەر بە ڕێکەوت بووبێ، کە هەر ئەو ڕێکەوتە بوو، کە ناپلیۆن هێرشی کردە سەر ئەو وڵاتە. ناپلیۆن ڕۆژی 24ی ژووئەنی 1812 هێرشی کردە سەر ڕوسیا و ڕۆژی چواردەیەمی ئۆکتۆبەری هەمان ساڵ گەیشتە مۆسکۆ. هیتلەر بە دڵنیاییەوە بەهۆی هەبوونی کەرەسەو ئامرازی مۆدێرنی شەڕکردن چاوەڕوان بوو خێراتر سەرکەوێ.

ئەو هێزەی، کە لە هێرشەکەی هیتلەردا بۆ روسیا ئامادە کرا، هەتا ئەوکات لە مێژوودا نموونەی نەبوو، ژمارەی سەربازە ئەڵمانییەکان لە سەرەتای ئەو شەڕەدا خۆی لە سێ ملیۆن و پێنج سەد هەزار کەس دەدا، ژمارەی تانك (دەبابە)ـە کانیان لە نێوان 15000 هەزار هەتا 18000دانە و ژمارەی فڕۆکەکانیان نزيك بە دەهەزار دانە بوون بێجگە لەوەش نزیکەی یەك ملیۆن سەربازی پۆڵۆنی و فەنلاندی لەو شەڕەدا شان بە شانی سەربازە ئەڵمانییەکان شەڕیان دەکرد. ژمارەی سەربازانی لەشکری سوور لە بەرامبەر هێزە پەلاماردەرەکاندا، زیاتر لە چوار ملیۆن کەس بوو، بەڵام کەرەسە و ئامرازی شەڕییان لە ئاستی خوارەوەتردا بوو. ژمارەی تانکەکانی لەشکری سوور لەم رێکەوتەدا، لە دەهەزار دانە تێنەدەپەڕی و هێزی ئاسمانییەکەشیان لە چاو هێزی ئاسمانیی هیتلەر هەر هیچ نەبوو.

هیتلەر بە پێی عادەت خەتای هەڵاییسانی شەڕەکەی خستە ئەستۆی لایەنی بەرامبەری و لە لێدوانێکدا، کە پاش دەستپێکی هێرشەکە بۆ سەر روسیا، گوتی: روسەکان سەرەڕای ئەوەی پەیمانی دۆستایەتی و هێرش نەکردنە سەر یەکتریان لەگەڵ ئەڵمانیا بەستوو، لە تەدارەکی هێرشدا بوون بۆ سەر ئەڵمانیا و چەند جارێك هێڵە سنوورییەکانیان بەزاندووە. هەروەها هیتلەر گوتی: سەربازگەلی ئەڵمانی نەك هەر بۆ بەرگری لە نیشتیمانی خۆیان بەڵکو بۆ رزگاری ئەورووپا بە شەڕدێن.

هێزەکانی ئەڵمانیا بەخێرایی لە خاکی روسیادا پێشڕەوییان کرد و لە کۆتایی مانگی یەکەمی شەڕدا زیاتر لە 280/000 هەزار کیلۆمەتری چوارگۆشەی خاکی سۆڤیەتی کەوتە بەردەستی ئەڵمانییەکان و دەستیان بەسەردا گرت. پێشڕەویی هێزەکانی ئەڵمانیا لە مانگەکانی یەکەم و دووەمی شەڕدا، هێواش تر بۆوە، بەڵام لەو دوو مانگەشدا زیاتر لە سێسەد هەزار کیلۆمەتری چوارگۆشەیان لە خاکی سۆڤیەتیی داگیر کرد.

گەورەترین سەرکەوتنی ئەڵمانییەکان لە بەرەی باشووری و ناوچەی ئۆکراین بوو و گەورە شاری وەکو کیێف (پایتەختی ئۆکراین) و خارکیێف و بەندەرەکانی ئۆدێساو سیواستۆپۆل کەوتنە دەست هێزەکانی مارشال ڤۆن رۆند شتاپ vpn Rundstedt هێزە ئەڵمانییەکان لە نێوەڕاستی مانگی نۆڤەمبەردا لەم بەرەیەوە گەیشتنە شاری رۆستۆڤ لە باکووری خۆرئاوای قەفقاز، بەڵام بەر لەوەی بگەنە ئەو شارە، بەسەر داهاتنی وەرزی سەرما و بەستەڵەك نەیهێشت بەرە و پێش ببزوون.

لە بەرەی ناوەندیشەوە، هێزە ئەڵمانییەکان بــە فەرمانــدەرێتیی مارشــاڵ ڤــۆن بــۆك Von bok، پاش گرتنی شارەکانی "سمۆلینسك" و کالینین لــە ســەرەتاکانی ئۆکتۆبــەردا گەیشــتنە نزیك مۆســکۆ و رۆژی شەشــەمی ئۆکتۆبــەر پــەلاماری گرتنــی مۆســکۆیان دەســت پێکــرد. پێشڕەویی هێزە ئەڵمانییەکان لە بەرەی مۆسکۆدا ستالینی تۆقاند. و رۆژی پازدەی ئۆکتۆبــەر، پایتەختی سۆڤیەتی بۆ ماوەی کاتی راگوێزرایە "کۆڤی بیشڤ"، کــە لــە هــەزار کیلۆمــەتریی خۆرهەڵاتی مۆسکۆوە هەڵ کەوتبوو. ستالین هەروەها بەشی هەرە زۆری هێزەکــانی خــۆی لــەم بەرەیەدا بۆ بەرگریکردن لە مۆسکۆ، کۆکردنەوە و لەگەڵ بەسەر داهاتنی وەرزی زستان مۆسکۆ مەترسیی داگیرکرانی لە سەر لاچوو.

لە بەرەی باکووردا، هێزەکانی ئەڵمانی، پاش گرتنی ولاّتانی لێواری بالتیــك و دەوروبــەر و دراوسییەتی ئەوێ، لە خاکی روسیادا، هەتا بەندەری لینینگراد چوونە پێشێ، بەڵام سەربازانی سۆڤیەتی لەو بەندەرەدا، بە توندی بەرپەرچیان دانەوە. لینین گراد گەمارۆ درا و لەگەڵ هــاتنی زستاندا، هێرش و پەلامارەکانی هێزە کانی ئەڵمانیا لە دەوروبەری ئەو شارەش راوەستا.

هێرشی بەرپەرچدەرانەی لەشکری سوور لە کۆتاییەکانی نۆڤەمبەردا لە بــەرەی باشــوورەوە دەستی پێکرد و مارشال ڤۆن روند شتات، کە گەورەترین سەرکەوتنەکانی لە شەڕی چوارمانگە لە بەرەی روسیادا دەستبەر کردبوو، لە بەرامبەر گوشاری توندی هێزەکانی ســۆڤیەتیدا، رۆژی بیست و نۆیەمی نۆڤەمبەر فەرمانی پاشەکشەی لە شاری رۆستۆڤ دەرکــرد. رۆســتۆڤ، کــە بــە دەروازەی قەفقاز ناودەبرا. رۆژی 3ی نۆڤەمبەر کەوتە دەستی هێزەکانی ســۆڤیەتیی و هیتلــەر بە بیستنی ئەو هەواڵە، کە بە یەکەمین بــەزین و پاشەکشــەی ســوپای ئــەو لــە قەڵــەم دەدرا، تەلەگرافێکی پڕ لە تووڕەیی بۆ رۆندشتات نارد و بــەبێ لەبەرچــاوگرتنی پێشــینە و رابــردووی درەوشاوەی ڤۆن رۆندشتات و ئەو پێگــە و خۆشەویســتییەی لــە نێــو ئەفســەرانی ئەڵمانیــدا هەیبوو. فەرماندەرێتیی هێزەکانی ئەڵمانیای لە بەرەی باشووری روسیادا، لێ‌ئەســتاندەوە. لــە سەر کار لابردنی ڤۆن رۆند شتات، کاردانەوەیەکی خراپی لە نێــو ســوپا و خــەڵکی ئــەڵمانیادا هەبوو و حەوتوویەك دوای ئەوە، بە پاشەکشێی هێزەکانی ئەڵمان لە بەرەی مۆسکۆدا، هــەوڵی پێشەوا (هیتلەر) بەکردەوە، سەلما.

گەورەترین هەڵەی هیتلەر، یا باشترە بڵێین "هەڵەی هەڵسەنگاندن"ی ئــەو لــە هێــرش بــۆ ســەر روسیادا ئەوە بوو، کە پێی وابوو، دژایەتیی بەریتانیاو ئەمریکا لەگەڵ کۆمۆنیزم، بــوارێکی لــەبارتر بۆ رێککەوتنی ئەو لەگەڵ خۆرئــاوا پێــك دێنــاو یــا لانیکــەم ســتالینی کۆمۆنیســت و چەرچــیل و

زۆربەی دژە کۆمۆنیست لە دژی ئەو (هیتلەر) ڕێك ناکەون. بە پێچەوانەی تێڕوانین و بۆچـوونەکەی ئەو، چەرچیل و ڕۆزڤێلت، سبەینێی هێرشـی ئـەڵمانیا بـۆ سـەر روسـیا، ئامـادەبوونی خۆیـان بـۆ هاوکاریی لەگەڵ ستالین لە بەرامبەر هیتلـەردا دەربـڕی. لەبـەر ئـەوەی کـە ئـەوان هیتلـەریان بـە مەترسییەکی گەورەتر و نزیکتر دەزانی و لە سەر ئەو باوەڕە بوون، کە ئەگەر هیتلەر بتوانـێ روسـیا تێك بشکێناو دەستی بە سەرچاوەی سامانەکانی ئەو وڵاتە رابگا، ئیتر هیچ هێزێك باشـاری ناکـا و ناتوانێ پێش بە زاڵبوونی بەسەر جیهاندا بگرێ . سـتالین پێشـوازیی لـە پەیامـەکانی هاریکـاری و هاودەردیی چەرچیل و ڕۆزڤێلت کرد و بەدوای ئەودا، سێرسـتافۆرد کریسـپسsir staford crips لەلایەن بەریتانیاوە بۆ بەستنی پەیماننامەیەکی دۆستی و یەکێتیی. بەرەو مۆسکۆ کەوتنەڕێ. بەپێی ئەو پەیمانە، کە ڕۆژی 13ی ژووئیەی 1941 لە مۆسـکۆ ئیمـزا کـرا، بـەریتانیاو سـۆڤیەتی لـە بەرامبەر مەترسیی ئەڵمانیادا دەستیان دایە دەستی یـەکتری و گفتیـان دا، کـە هیچـکامیان یـەك لایەنە لەگەڵ ئەڵمانیا پەیمانی ئاشتی مۆر نەکەن.

لە سەرەتاکانی مانگی ئوتـدا "هـاری هـۆپکینز"hary Hopkins بـە نوێنەرایـەتیی سەرکۆمار ڕۆزڤێلت بەرەو مۆسکۆ کەوتە ڕاو پاش دانوستانێك، کە لە نێوان ئەو ستالیندا کرا، ئەمریکا ڕایگەیاند، کە ئامادەیە کەرەسەی سەربازی و شـەڕ بـۆ سـۆڤیەتی بنێـرێ. چـونکی ئەمریکا هێشتا شەڕی دژی ئەڵمانیا ڕانەگەیاندبوو، یارمەتییـەکانی ئـەمریکا بـۆ سـۆڤیەتی بەناوی بەرنامـەی "قەرزو ئیجارە" تەواوکردن، کە مەرجەکانی گەلێك سادە بوون. بەپێی ئـەو بەرنامەیە، سۆڤیەتیی لە ماوەی یەك ساڵدا، زیاتر لە سێ هەزار فڕۆکە و چـوارهەزار تانـك و سیهەزار سەیارەی ڕاگواستن و 831000تەن چەك و تەقەمەنی لـە ئـەمریکاوەرگرت. ئـەم کەرەسە و ئامرازانە سەرەتا لە ڕێگەی بەندەری مۆرمانسکەوە بۆ سۆڤیەتیی دەنێردران، بـەڵام پاش ئەوەی کە هێزەکانی بەریتانیا و سۆڤیەتی ئێرانیان داگیر کرد، بەشی هـەرە زۆری چـەك و تەقەمەنییەکان، کە سۆڤیەتی پێویستیی پێیان بوو، لەم ڕێگەیەوە بۆ ئەو وڵاتە بەرێ دەکران.

هۆکاری سەرەکیی داگیرکردنی ئێران لەلایەن هێزەکانی سۆڤیەتیی و بەریتانیاوە، ئەوە بوو، کە ئەوان لە ڕێگە و بان و ڕێگـەی شـەمەندەفەری سەرانسـەری ئێـران بـۆ گەیانـدنی چـەك و تەقەمەنی و خۆراك و بژێو بە سۆڤیەتی، کەڵکیان وەردەگرت. بیانووی سۆڤیەتی و بەریتانیا بۆ داگیرکردنی ئێران، جموجۆڵ و چالاکیی سیخوڕیی ئەڵمانییەکان لە ئێراندا و هەڕەشەی ئاسایشی ئەوان لەو ڕێگەیەوە بوو. بـەریتانیاو سـۆڤیەتی، کـە لـە سـەرەتای سـاڵی 1941ـــەوە بـۆ داگیرکردنی ئێران دەسـتیاندا بـووە دەسـتی یـەکتری، سـەرەتا دەسـتیان کـرد بـە زنجیرەیـەك

پڕوپاگەندەی رادیۆیی سەبارەت بە جموجۆڵی سیخوڕیی ئەڵمانییەکان لە ئێراندا و ئەو جار لە یادداشتێکی هاوبەشدا، داوایان لە ئێران کرد، کە تەواوی ئەڵمانییەکان لە ئێران وەدەربنێ.

دەوڵەتی ئێران، ئولتیماتۆمی سۆڤیەتی و بەریتانیای سەبارەت بە وەدەرنانی ئەڵمانییەکان لە ئێران بە ناتەباو دژایەتی لەگەڵ سەربەخۆبوونی خۆی لە قەڵەم دا و خۆی لێبوارد و لە وەڵامی یادداشتی 16ی ئووتی 1941ی ئەو دوو دەوڵەتەدا، پێی لە سەر بێلایەنیی خۆی داگرتەوە، بەڵام سۆڤیەتی و بەریتانیا، کە هاوکات لەگەڵ ناردنی ئەو یادداشتە لە تەدارەکی هێرشی سەربازی بۆ سەر ئێران، دا بوون، وەڵامەکەیان بە قایلکەر نەزانی و سەر لە بەیانیی رۆژی 25ی ئووت (رۆژی سێی خەرمانانی 1320ی هەتاوی) لە باکوور و باشوورەوە هێرشیان کردە سەر ئێران. سوپای سەد و بیست هەزار کەسیی ئێران لە بەرامبەر ئەو هێرشەدا، هەر خۆی نەگرت و سێ حەوتوو دواتر "رەزا شا"ش ناچار بوو دەست لە کار بکێشێتەوە و ئێران جێبێڵێ.

3

رێژەی ئەو زیانە گیانیانەی، کە لە شەڕی سۆڤیەتی لە ساڵی 1941داوە ئەڵمانیا کەوت گەیشتە یەك ملیۆن کەس و راگیرانی بەرەو پێشڤەچوون یا پاشەکشەی سەربازانی ئەڵمانی لە زستانی تووش و سەختی روسیادا، هیتلەری ناچار کرد زیاتر لە پێشوو بۆ سەرکەوتن هەوڵ بدات و خۆی توندوتۆڵتر بکا. لە سەرەتای ساڵی 1942دا هیتلەر خۆی فەرماندەریتی هەڵمەتی روسیای وەئەستۆ گرت و بنکەی فەرماندەیی خۆی بردە ئۆردوگایەکی سەربازی لە نزیکی ڤێنیزتا لە ناخی ئۆکراینا. هیتلەر لەم هۆردووەوە، راستەوخۆ چاوەدێریی بەسەر هەڵمەتەکانی سەرانسەری روسیادا دەکرد، بەڵام خۆتێهەڵقورتاندنی راستەوخۆ و دەست تێوەردانی لە شەڕدا ئەگەرچی لە سەرەتادا هێندێ سەرکەوتنی دەستە بەرکرد، بەڵام بووە هۆی لێکترازان و تێکشکانی سوپای ئەڵمان. هەتا پێش دەست تێوەردانی راستەوخۆی هیتلەر لە هەرِشە سەربازییەکاندا، فەرماندەکانی سوپای ئەڵمانیا، وێڕای ئەوەی هەوڵیان دەدا فەرمان و بۆچوونەکانی هیتلەریش لەبەر چاو بگرن، دەستیان ئاوەڵا بوو، کە چۆن تاکتیك و فەرمانە سەربازییەکانیان بەڕێوەبەرن، بەڵام دەست تێوەردانی هیتلەر لە وردەکارییەکاندا لە سەرەتای ساڵی 1942ـەوە و فەرمانە نەکردەنییەکانی ئەو بوونە هۆی ناکۆکی بکەوێنە نێوان ئەو و

فەرماندە پایەبەرزەکانی سوپای ئەڵمان و قسەیان لێك هەڵبەزێتەوە. هیتلەر، کە نەدەبوایە کەس قسەی لە قسەیدا بکاتەوە فەرماندە پایەبەرز و لیوەشاوەکانی سوپای ئەڵمانیای، یەك لە دوای یەك لە سەر کار لابرد و پلەی مارشالی و ژەنەراڵییدا بە کۆمەڵێك ئەفسەری کەم ئەزموون و کرچ و کاڵ و لە جێگای ئەوانی دانان، کە ئەم گۆڕانانە، چوارچێوەی سوپای ئەڵمانیان تێك شکاند و لە کۆتایی 1942دا تێك شکان و پاشەکشەی سوپای ئەڵمانیا لە هەموو بەرەکاندا دەستی پێکرد.

لە سەر کار لابردن و ڕەتاندنی فەرماندە پایەبەرزەکانی سوپای ئەڵمانیا، کە بە لە سەر کار لابردنی مارشالڤۆن ڕۆند شتاتی فەرماندەی هەڵمەتی بەرەی باشووری سۆڤیەتی دەستی پێکردبوو، لە ژووئیەی ساڵی 1942دا بە لە سەر کار لابردنی ڤۆن بوك ی فەرماندەی بەرەی ناوەندی درێژەی هەبوو. لە کۆتاییەکانی مانگی ئووتی هەر ئەو ساڵەدا، کە ژەنەراڵ "هالدر" سەرۆکی بنکەی گشتیی سوپای ئەڵمانیا و داڕێژەری سەرەکیی نەخشەی هێرش بۆ سەر ڕوسیا کۆمەڵە گۆڕانێکی لە تاکتیکی سەربازیی ئەڵمانیادا خستە بەردەم هیتلەر، هیتلەر بە توندی دژی ئەو گۆڕانانە ڕاوەستا، کە دەبوایە لە هێندێ بەرەدا پاشەکشە بکەن و دەستی فەرماندەکان ئاوەڵاتر بکەن.

یەکێك لەو پێشنیارانەی هالدر، کە لەلایەن هیتلەرەوە وەرنەگیرا ئەوە بوو، کە لەبری پێشڕەویکردن لە هێڵی پتەوی بەرگریکردن لە باکووری قەفقاز تا ستالین گرادا، ڕاستەوخۆ هێرش بکەنە سەر قەفقاز. هیتلەر مارشال ڤۆنلیستای کردە فەرماندەی هەڵمەتی باکووری قەفقاز و چونکی لەو بەرەیەدا زۆر بەشێنەیی بەرەوپێش دەچوون، لە فەرماندەرێتی باکووری قەفقازی خست و خۆی بوو بە فەرماندە. ژەنەراڵ پاولوس paulus لەم هەڵمەتەدا جێگری هیتلەر بوو، کە هیتلەر ئەرکی گرتنی ستالینگرادی بەو ئەسپارد و خۆی گەڕایەوە ڤینیستا. هێزەکانی پاولوس لە سەرەتای سێپتەمبەردا گەیشتنە دەوروبەری ستالینگراد، بەڵام بەهۆی خۆڕاگریی توندی لەشکری سوور و ئەو هەمووە لەمپەر و پێش گێڕەوەیەی، کە لە دەوروبەری شار سازیان کردبوون، هەتا مانگی ئۆکتۆبەر نەیانتوانی بچنە نێو شار و لە نێو شاریشدا بە بەربەرەکانێی ماڵەوماڵ و کۆڵانە و کۆڵان، هێزەکانی پاولوس هەتا کۆتایی مانگی نۆڤەمبەر تەنیا نیوەی شاریان گرت. لەشکری سوور لە نیوەی نۆڤەمبەردا لە پشتەوە هێرشیهێنانە سەر و لەبەر ئەوەی کە مەترسیی گەمارۆدرانی هێزەکان لە ستالینگرادا جیددی دیاربوو، ئەفسەرانی بنکەی هیتلەر و پێشنیاریان پێکرد فەرمانی پاشەکشێ لە ستالینگراد دەردەچێ.

هیتلەر ئەو پێشنیارەی وەرنەگرت و فەرمانی دا هێزی پشتیوان بەرێی ستالینگراد بکرێ، بەڵام هێزەکانی لەشکری سوور پێش ئەوەی هێزی پشتیوان بگاتێ گەمارۆی نزیك بە سێسەد هەزار کەس لە هێزەکانی ژەنەراڵ پاولوسیان دا و نەیان هێشت هێزی پشتیوانیان بگاتێ. گەمارۆی هێزەکانی ئەڵمانیا لە ستالینگراد نزیك بە دوو مانگی خایاند و لەو ماوەیەدا، زیاتر لە دووسەد هەزار سەربازی ئەڵمانی یا لە شەڕدا یا بەهۆی سەرماو برسێتی تێداچوون و زیاتر لە پەنجاهەزار کەس بە دیل گیران، بەڵام ژەنەراڵ پاولوس هەتا کۆتایی ژانویەی ساڵی 1943 بەهیوای کۆتایی هاتنی وەرزی سەرما و سۆڵ و گەیشتنی، هێزی پشتیوان هەر خۆی راگرت و بەربەرەکانێی دەکرد. رۆژی سی30ی ژانویە، هیتلەر لە وەڵامی پەیامیی پیرۆزبایی پاولوس بە بۆنەی دەهەمین ساڵرۆژی بەدەسەڵات گەیشتنیدا پلەی فیلدمارشالێی بە پاولوس بەخشی، بەڵام "فیلد مارشال پاولوس" نەیتوانی پتر لە سێ رۆژی دیکە لە بەرامبەر پەلامار و گوشاری روو لە زیادبوونی لەشکری سووردا بەربەرەکانێ بکا. سەر لە بەیانیی رۆژی دووەمی فێبریوەر پاولوس و 23 ژەنەراڵی دیکە لەگەڵ نزیك بە بیست هەزار سەرباز، کە زیندوو مابوون خۆیان بەدەستەوە دا.

ساڵی 1943 ساڵی دەست پێکردنی تێك شکان و پاشەکشێی هەمەلایەنەی هێزە ئەڵمانییەکان لە تەواوی بەرەکاندا بوو. پاش خۆ بەدەستەوەدانی پاشماوەی هێزە ئەڵمانییە گەمارۆ دراوەکان لە ستالینگراد. لەشکری سوور لە تەواوی بەرەکاندا هێرشی هێناو رۆژی 16ی فێبرییە، شاری گەورەی خارکێف لە ئۆکراین لە ئەڵمانییەکان ئەستێندرایەوە.

گەمارۆی شازدە مانگەی لینین گراد کۆتایی پێهات و لە بەرەی مۆسکۆشدا ئەڵمانییەکان زیانی قورسیان وێکەوت و ناچار بوون پاشەکشێ بکەن. لەو پاشەکشە و شکستانەدا هیتلەر بەڵێنی بە خەڵکی ئەڵمانیا دەدا، کە لەگەڵ بەسەر داهاتنی بەهار هێرشی مەزنی هێزەکانی ئەڵمانیا بۆ تێك شکاندنی خۆڕاگریی روسییەکان دەست پێدەکات، بەڵام ئەو هێرشە گەورەیە، جیا لە گرتنەوەی بەشێك لەو شوێنانەی کەوتبوونەوە دەست لەشکری سوور، ئاکامێکی لێ-نەکەوتەوە. لە کۆتایی هاوین و سەرەتای پاییزی ساڵی 1943دا هێرشەکانی لەشکری سوور دەستیان پێکردەوە و ئەڵمانییەکان لە مەودای نێوان کۆتایی سێپتەمبەر هەتا سەرەتای نۆڤەمبەردا، شارەکانی "سولنسێك"و "کیێڤ" و"دنیپر و پیێترۆسك"یان لەگەڵ خاکێکی بەرینی بەرەکانی باکوور و باشووری روسیا لە دەست دا.

ڕۆژی بیست و هەشتەمی نۆڤەمبەری ساڵی 1943، ستالین و چەرچیل و ڕۆزڤێلت بۆ یەکەمین جار لە تاران چاویان بە یەکتری کەوت. لـەو کۆنفرانسـەدا، کـە هـەتا ڕۆژی یەکـەمی دیسـێمبەری خایاند، گەڵاڵەی دوایین هێرش بۆ تێك شکاندنی هێزەکانی بەرگریی ئەڵمانیا داڕێژرا، کە دەبوایە بـە بەرەی دووەمی لە خۆرئاوای ئەورووپا بۆ بکرێتەوە و لەشـکری سـووریش لـە بـەرەی خۆرهەڵاتـەوە هێرشی مەزن دەست پێبکات. بەپێی ئەو بەڵگە نهێنییانـەی دواتـر لـە جەنگـەی دانوسـتانەکانی تاراندا دەرکەوتن. لـەو کۆنفرانسـەدا سـتالین مەسـەلەی سەرچـاوە نەوتییـەکانی ئێـران و وڵاتـانی کەنداویشی خستە بەرباس و خوازیاری ئەوە بوو، کە لە سەر دابەشینی ئەم سەرچاوانە ڕێـك کـەون، بەڵام چەرچیل گوتی: کاتی هێنانە بەرباسی ئەو مەسەلەیە نییە و مەسـەلە ئابوورییـەکانی جیهـان دەبێ بەگشتی لە پاش کۆتایی شەڕدا تاوتوێ بکرێن.

گەورەترین سەرکەوتنێك، کە لە کۆنفرانسی تاراندا بـە سـتالین بـڕا، ئـەوە بـوو، کـە لـە ڕۆزڤێلت نزیك بۆوە و متمانەی ئەوی بۆلای خـۆی ڕاکێشـا، کـە لـە مـاوەی کۆتـایی شـەڕ و کۆنفرانسی یالتادا، دەرەنجامەکانی ئەو لێك نزیکبوونەوەیە دەرکەوت.

ڕۆز ڤێلت لە بەهاری 1942ـەوە پێخۆش بوونی خۆی بۆ دیتنی ستالین ئاشکرا کردبوو و لە سەرەتای ساڵی 1943ـەوە بۆ پێکهاتنی کۆنفرانسی تاران پێداگریی دەکرد، بەڵام سـتالین تایبەتیی ڕێکەوتی پێکهاتنی کۆنفرانسەکەی وەدواخست بۆ ئەوەی سەرکەوتنی پتر لـە شـەڕی گەڵ هیتلەردا دەستەبەر بکا و لە پێگەی بەهێزییەوە ڕێبەرانی ئـەمریکاو بـەریتانیا بـدوێنێ. شوێنی پێکهاتنی کۆنفرانسەکەش، لە سەر پێشنیاری ستالین و پێداگریی ئـەو بـۆ ئـەوەی لـە جەنگەی شەڕدا زۆر لە وڵاتی خۆی دوور نەکەوێتەوە، هەڵ بژێردرا و بە کورتی کاتێك ڕێبەرانی ئەو ساوڵاتە گەیشتنە تاران، ڕۆزڤێلت لە سەر پێـداگریی سـتالین لـە باڵوێزخانـەی سـۆڤیەتی مایەوە و لە بەر ئەوەی کە، باڵوێزخانەکەی سۆڤیەتی و بەریتانیا، کـە لێـك نزیـك بـوون. بـۆ گیرانی کۆنفرانسەکە دیاری کرابوون و هاتووچۆی ڕۆزڤێلت لە نێوان باڵوێزخانەی ئەمریکا و ئەو دوو باڵوێزخانەیەدا، بە باش نەزانرا.

دیارە ڕۆزڤێلت دەیتوانی لە باڵوێزخانەی بەریتانیاشدا بمێنێتەوە، بەڵام لە سـەر پێـداگری و سوور بوونی ستالین ئەوێی هەڵبژارد و ستالین لە ڕاستیدا بەو کارەی بە تیرێك لە دوو کێڵی دا، واتە هەم نەیهێشت چەرچیل و ڕۆزڤێلت وێککەون و چەرچیل لە گوێی بخوێنێ و هەم ئەوەی کە بە پێوەندیی بەردەوام لەگەڵ ڕۆزڤێلتدا و ڕاکێشانی سەرنج و متمانەی ئەوە دەراوی خۆش کـرد بۆ پلان و نەخشەکانی خۆی لە کۆنفرانسی یالتادا.

ناردنی چەك و تەقەمەنی و ئامراز و كەرەسەی راگواستن و بژێو لە ئەمریكاوە بۆ سۆڤیەتی لە پاش چاوپێكەوتنی رۆزڤێلت و ستالین لە تاران، دوو هێندە زیادی كرد و بەپێی ئەو بژاردنانەی، كە لە كۆی ئەو یارمەتییانەی لە شەڕی دووەمی جیهانیدا بلاو بوونەتەوە، ئەمریكا لەو ماوەیەدا، شازدە ملیۆن تەن چەك و تەمەقەنی، نزیك بە پێنج سەد هەزار لۆری، زیاتر لە دەهەزار ماشێنی شەڕ، زیاتر لە سیهەزار مۆتۆر سیكلێت، نزیك بە سێهەزار ئامرازی راگواستنی تۆپخانە، نزیك بە دوو هەزار شەمەندەفەری هەڵمی، زیاتر لە پەنجا شەمەندەفەری دیزێل، دەهەزار تەن گۆشتی كۆنسێرڤ كراو و شەكر و كەرە، بۆ سۆڤیەتی بەرێ كران، كە بەشی هەرە زۆری لە رێگەی ئێرانەوە بەرێی سۆڤیەتی كران.

لە مەودای نێوان پێكهاتنی كۆنفرانسی تاران و دووەمین كۆنفرانسی رێبەرانی هاوپەیمانەكان "متفقین"دا، كە لە فێبریوەری ساڵی 1945لە یالتا گیرا، هێزەكانی سۆڤیەتی توانیان سوپای هیتلەر بە تەواوی لە سەرانسەری خاكی سۆڤیەتی وەدەرنێن و دەسبەسەر ئەو ولاتانەش دابگرن، كە هیتلەر لە ئەورووپای خۆرئاوا گرتبوونی، لە بەرەبەرەی گیرانی كۆنفرانسی یالتادا هێزەكانی سۆڤیەتی سەرانسەری پۆلۆنیایان گرتەوە و گەیشتبوونە سنوورەكانی خۆرهەلاتی ئەلمانیاو لە باشووری ئەم بەرەیەوە هەتا ناخی هەنگاریا چووبوونە پێش و بوداپێستیان گەمارۆدا بوو. لە وەها لە هەلومەرجێكدا ستالین دەیتوانی لە پێگەیەكی بەهێزترەوە لە چاو ئەو پێگەی لە تاران هەیبوو، قسە بكا، و قسەی خۆی بەرێتە سەرێ. هەلبژاردن و دیاریكردنی شوێنێك لە خاكی سۆڤیەتیدا بۆ بەستنی دووەمین كۆنفرانسی رێبەرانی هاوپەیمانەكان (متفقین) خۆی نیشانەی بەهێزتر بوونی ستالین بوو بەر لە یالتا شوێنگەلێكی دیكە لە سكۆتلەند و ئاتێن(ئەسینا) و قیبرس و مالت و میسر و تەنانەت بیت المقدس بۆ گیرانی كۆنفرانسی دووەمی رێبەران پێشنیار كرابوو، بەلام ستالین بە بڕ و بیانووی جۆراوجۆری وەك سەفەركردن بە فرۆكە بۆ تەندروستیی ئەو خراپە، ئەو پێشنیارانەی رەتكردنەوە و ئاخری رۆزڤێلت و چەرچیلی قایل كرد لە لە یالتا كۆنفرانسەكە بگرن.

4

كۆنفرانسی یالتا بەهۆی گرنیگ بوونی بڕیارەكانی لە سەر چارەنووسی جیهان بە گرینگترین رووداوی سیاسیی زەمان (سەردەم) ناسراوە، لە ساڵەكانی پاش شەڕی دووەمی جیهانیدا بە

سەدان کتێب بڵاو بوونەتەوە، کە سەرنجراکێشترینیان کتێبێك بەناوی "یالتا یا دابەشینی جیهان" لە نووسینی ئارتۆرکۆنت ی دیپلۆمات و دیرۆکنووسی فەرەنسییە. ئارتۆرکۆنت، کە لە تەواوی سەرچاوەکانی بۆ تاوتوێکردنی مێژوویی، کەڵکی وەرگرتووە، بە وردی هەموو لایەنەکانی لێك داوەتەوە و لە بنی کوولەکەی داوە بۆ وێنە پاش ئاماژە بەو بابەتە، کە ستالین چۆن چاوەدێریی بەسەر هەڵبژاردنی شوێنی نیشتەجێبوونی وەفدەکانی نوێنەرایەتی ساوڵاتدا لە سێ جێگە، دەکرد، دەنووسێ:

هەڵبژاردنی شوێنی مانەوەی وەفدەکانی نوێنەرایەتیی ساوڵات لە بواری تاکتیکییەوە لێك درابوونەوە. ستالین بە ئانقەست وەفدەکانی نوێنەرایەتیی ئەمریکاو بەریتانیای لە مەودایەکی دووورتردا، نیشتەجێ کردبوون. چونکی ئەگەر ئەوان لە شوێنێك مابانەوە و یا لێك نزیك بوایەن لە ماوەی کۆنفرانس و مەودای نێوان کۆبوونەوەکاندا بەردەوام بیر و رایان دەگۆڕییەوە و لە بەرامبەر سۆڤیەتدا دەکەوتنە بەرەیەکەوە. ستالین نەك هەر بە لێك دوور راگرتنی وەفدی دوو وڵاتەکە، لێکی دابڕین بەڵکو بە هەڵبژاردنی ڤیلاکەی خۆی لە سەر رێگەی نێوان شوێنی مانەوەی وەفدی بریتانی و ئەمریکییەکاندا، هاتووچۆکانیشیانی کۆنتڕۆڵ کرد.

کات و شوێنی کۆنفرانسەکەی یالتاش تەواو لێك درابۆوە ستالین بەخۆ بواردن لە قەبووڵی پێشنیارەکەی رۆزڤێڵت و چەرچیل بۆ بەستنی کۆنفرانسی رێبەران لە دەرەوەی روسیا و ناچارکردنیان بە سەفەرکردن بۆ کرێمە و چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەو، بەر لە گیرانی کۆنفرانس کۆمەڵێك سەرکەوتنی مسۆگەرکردن. سەرکۆماری ئەمریکا و سەرۆك وەزیرانی بەریتانیاو هەلومەرجە نالەبارەی سەردەمی شەڕ و لەبەر چاوگرتنی رێوشوێنە ئاسایشییەکاندا، ناچار بوون بۆ چاوپێکەوتن لەگەڵ رێبەری سۆڤیەتیدا، سەفەر بکەن و ئەم مەسەلەیە بەتایبەتی بەلای رۆزڤێڵتەوە، کە پیرە پیاوێکی نەخۆش و نقوستان بوو، گرینگییەکی تایبەتی هەبوو، بەو شێوەیە تەواوی خەڵکی جیهان لەو هێزو دەسەڵاتە ئاگادار دەبوون، کە ستالین پێیگەیشتبوو و ئالبێر کامۆی نووسەری ناوداری فەرەنسی هەقی بوو، کە ئەو دیمەنە بە "تراژیدیایەکی تەواو" ناو بەرێ.

ستالین کاتی گیرانی کۆنفرانسەکەشی مەبەستدارانە هەڵبژارد. ئەو، هاوینێ، کە ئەمریکا و بەریتانیا بە هۆی هەڵمەتی دابەزاندنی هێز لەنۆرماندی و سەرکەوتنە درەوشاوەکانی بەرەی خۆرئاوا پێگەیەکی بەهێزتریان هەبوو پێشنیاری رۆزڤێلتی بۆ پێك هێنانی کونفرانسی رێبەران رەت کردەوە و خۆی لێ بوارد و کاتی ئەو چاوپێکەوتنەی ئەونـدە وەدواخست هەتا لەشکری سوور لە بەرەی خۆرهەڵاتدا کۆمە لە سەر کەوتنێکی دەستەبەرکردن و پێشڕەویی هێزەکانی

هاوپەیمانەکان(متفقین) لە بەرەی خۆرئاوادا بە هۆی بەربەرەکانێی توند و هێرشی بەرپەرچدەرانەی ئەڵمانییەکان هێواشتر بووە. بە تایبەتیی ڕۆزڤێلت لەبەرەبەری هەڵبژاردنەکانی سەرۆك کۆماریدا لەوانە بوو شێوازێکی توندتر بگرێتە پێش و هەوڵی دەدا بۆ ڕاکێشانی سەرنج و وەرگرتنی دەنگی ئەمریکییەکان پوانی کەمتر بدا و پوانی پتر وەرگرێ ، لە حاڵێکدا ئێستا ڕۆزڤێلت لە هەڵبژاردن دەرچووبوو و بە خەیاڵی ئاسوودەوە ئامادە بوو بۆ سەرکەوتنی یەکجارەکی هەرچەشنە پوانێك بدا. ڕۆژی 30ی دیسێمبەری ساڵی 1944 لە لە سەر گیرانی کۆنفرانسی ڕێبەران لە یالتا بەتەواوی ڕێککەوتن ستالین ڕۆژی چوارەمی فێبرییەی بۆ دەستپێکی کۆبوونەوەکانی کۆنفرانس پێشنیار کرد، چونکی بەو تەدارەکە جەنگییەی لەبەرچاو گیرابوو، کە قەرار بوو لە مانگی ژانوییەدا دەست پێ بکا، پێشبینیی ئەوەی دەکرد، کە هەتا ڕۆژی گیرانی کۆنفرانسەکە، وەرشۆ و بەشێکی زۆرلە خاکی پۆلۆنیا دەکەوێتە دەست هێزەکانی لەشکری سوور، و هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەتیی لە چاو ئەمریکاو بەریتانیا مەودایەکی کەمتریان بۆ بەرلین دەمێنێ. ئەوە لە باری دیاریکردنی چارەنووسی پۆلۆنیا و داهاتووی ئەڵمانیاوە گرینگیەکی تایبەتی هەبوو. ستالین دەیویست هاوپەیمانانی خۆرئاوایی لە سەر مەسەلەی پۆلۆنیا بەسەر کاری لە کار ترازاودا بخات و لە خۆڕایی نییە، کە بۆ سبەینێکەی ڕاگەیاندنی ڕێککەوتنی یەکجارەکی لەمەڕ ڕێکەوتی گیرانی کۆنفرانسی یالتاوە، کۆمیتەی لۆبلینی خۆی ناو نا"حکوومەتی کاتیی پۆلۆنیای دیموکراتیك" و مۆسکۆ بۆ ڕۆژی دوایی بە فەرمیی ناسی.

و بە کورتی ستالین بۆ ئەوەی لەهەموو لایەنێکەوە کاریگەیی لە سەر میوانەکانی خۆی هەبێ زۆر بە گەرمی و شکۆمەندانە میوانداریێتیی لێکردن. ئەو بە تایبەتیی دەیویست ڕۆزڤێلت و هاوڕێکانی بخاتە ژێر کاریگەریی خۆیەوە و هەربۆیەش کۆشکی تەزارەکانی، کە بەشکۆترین وجوانترین بینای لێواری کرێمە بوو بۆ ئەوان تەرخان کرد. بۆ میوانداریێتی لەمیوانان سێزدە تەن خاویار لە سێ فارگۆندا لەمۆسکۆ و باکۆوە برانە یالتا. بۆ چێشت لێنان و میوانداریێتیکردن لەماوەی کۆنفرانسدا بەرپرسی چێشت لێنەرەکانی کرێملین و بەردەستەکانی، کە یەکێکیان هەرمەنی و پسپۆڕی چێشتی قەفقازی بوو و هەروەها ئەوی دیکە خزمەتکارەکەی کرێملین واتە "لیڤیت"، کە لە هەڵبژاردنی باشترین جۆرەکانی مەی و مەشرووبدا پسپۆڕیی هەبوو دیاری کران.

ئارتۆر کۆنت لە سەر ئەو باوەڕەیە، کە باشترین هۆکاری سەرکەوتنی ستالین لە کۆنفرانسی یالتادا جگە لەزیرەکی و فێڵبازیی خۆی، ساویلکەیی ڕۆزڤێلت بوو. نوسەری فەرنسی لەزمانی

چەند کەسایەتیی ناوداری سیاسییەوە، کە ئەوکات لە گەڵ رۆزڤێلت لە پێوەندیدا بوون دەنووسێ، کە رۆزڤێلت پاش کۆنفرانسی تاران وەها ئاشقی کەسایەتیی ستالین ببوو، کە وریایی و ئاگادارکردنەوەی ئەوانیتر سەبارەت بە پارێزکردن لە پێوەندیی لەگەڵ ستالیندا بە هێند وەرنەگرت، و بەتایبەتیی لە بەرامبەر گومان و دڕدۆنگییەکانی چەرچیلدا لە سەر ئامانج و مەبەستەکانی ستالین دژکردەوەی دەنواند. رۆزڤێلت تەنانەت جارێکی لە وتووێژێکدا لەگەڵ ئیسقۆفی مەزنی نیۆیۆرك یەکێك بوو لە دۆستەکانی ئەو گوتی:" راستییت دەوێ من باشتر لە ڤینستۆن چەرچیل لەگەڵ ستالیندا رێكدەکەوم، ڤینستۆن ئایدیالیستە لە حاڵێکدا ستالین وەکو خۆم کابرایەکی ریالیستە.... کەوابوو رێککەوتن و لێك تێگەیشتنەکانیشمان هەر لە سەر بنەمای قەبووڵکردنی واقعیەتەکان دەبێ... ئێمە تەنیا ئەوەندە گرفتەمان هەیە، کە ستالین ناچار بکەین بەڵێن بدات، کە سنوورەکانی ئیمپراتۆریای داهاتووی خۆی نەبەزێنێ.

یەکێ لە فێڵەکانی ستالین لە کۆنفرانسی یالتادا ئەوە بوو، کە لە یەکەمین کۆبوونەوەی کۆنفرانسدا پێشنیاری کرد، کە هەتا کۆتایی کۆبوونەوەکان سەرۆك کۆماری ئەمریکا سەرۆکایەتیی کۆبوونەوەکانی لە ئەستۆ بێ، لە حاڵێکدا لە کۆنفرانسەکاندا وا باوە، کە سەرۆکایەتیی کۆبوونەوە نێودەوڵەتییەکان بە نۆرەن. مەبەستی ستالین لەو پێشنیارە ئەوە بوو، کە جگە لە راکێشانی سەرنج و متمانەی رۆزڤێلت و دامرکاندنەوەی هەستی خۆپەرەستیی ئەو، زیاترلەگەڵ چەرچیل لێکیان دابڕێ، چونکی رۆزڤێلت وەکو سەرۆکی کۆنفرانس ناچار بوو لە نێوان دوو وەفدە نوێنەرەکەی دیکەدا رۆڵی بێ لایەنی بگرێتەبەر و تەنانەت بە پێی ئەخلاق ناچار بوو، کە لای ستالین بگرێ لەبەر ئەوەی ستالین خانەخوێ بوو هەم ئەوەی کە ئەوی بۆ سەرۆکایەتیی کۆنفرانسەکە پێشنیار کردبوو.

کۆنفرانسی یالتا لەوەها کەشێکدا بە سەرکەوتنی ستالین کۆتایی پێ هات. راگەیەندراوی کۆتایی کۆنفرانس زیاتر بۆ داهاتووی ئەڵمانیاو چۆنێتیی دابەشینی و یاساو رێساکانی پێك هێنانی مەکۆیەکی نوێ (رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان) تەرخان کرابوو، سەبارەت بە داهاتووی پۆلۆنیا ستالین بیر و رای خۆی لەمەڕ ناسینی دەوڵەتی دەسنیشانکراوی یەکێتیی سۆڤیەتی و گۆڕینی سنوورەکانی خۆرهەڵاتی پۆلۆنیا بردەسەراو رێککەوتن لە سەر هەڵبژاردنی حکوومەتی داهاتووی وڵاتانی "رزگار کراولەدەست فاشیزم" لە سەر بنەمایەکی دیموکراتیك هیچ گەرەنتییەکی لەمەڕ چۆنێتیی هەڵبژاردنی ئازادی ئەو حکوومەتەکانی ئەو وڵاتانە بە دواوە نەبوو.

لە مەودای نێوان کۆنفرانسەکانی تاران و یالتادا دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتیی بۆ وەرگرتنی پوانی هەڵێنجانی نەوت لەباکووری ئێران سەردانی دەوڵەتی ئێرانی کرد و قەبووڵنەکردنی داخوازیی یەکێتیی سۆڤیەتی لەلایەن ئێرانەوە بووە هۆی ئەوەی کە نێوانیان تێك بچی و پێوەندییەکانیان بشێوێ. بریتانییەکان، کە لە پلانەکانی یەکێتیی سۆڤیەتیی پاش شەڕ لە ئێراندا نیگەران بوون لە کۆنفرانسی یالتادا مەسەلەی ئێرانیان بە وەبیرهێنانەوەی دەربەستبوونی هاوپەیمانەکان (متفقین) لە سەر گەرەنتیی سەربەخۆیی ئێران هێنایەگۆڕێ و ئایدن ی وەزیری دەرەوەی بەریتانیا پێشنیاری کرد، کە لە رێککەوتننامەی پاشکۆی راگەیەنداوی کۆتایی کۆنفرانسدا جەخت لە سەر ئەو مەسەلەیە بکرێتەوە و لەگەڵ ئەوەشدا بنووسرێ، کە پێش لە چوونە دەرەوەی هێزەبیانییەکان لە ئێران هیچ جۆرە گوشارێك بۆ وەرگرتنی پوان نەخرێتە سەر ئەو وڵاتە. مۆلۆتۆف بە توندی دژی نووسرانی وەها شتێك لە رێککەوتننامەکەدا راوەستا و دواجار لە پرۆتۆکۆلی پاشکۆی راگەیەنداوی کۆتایی کۆنفرانسی یالتادا، کە وەزیرانی دەرەوەی بەریتانیا و ئەمریکا و یەکێتیی سۆڤیەتی مۆریان کردووە لە سەر ئێران هەر بەوەندە قایل بوون، کە تێیدا بنووسرێ " هاورێیان ئایدن و ستیننیۆس و مۆلۆتۆف لە سەر بارودۆخی ئێران بیر و رایان گۆڕیەوە. وا رێککەوتن، کە بیر و را گۆڕینەوە لە سەر ئەو مەسەلەیە لە رێگەی دیپلۆماتیکەوە درێژە بدرێ."

شەڕ لە ئەورووپادا کەمتر لە سێ مانگ پاش کۆنفرانسی یالتا کۆتایی پێهات و دەریاوان دۆنیتزDoneyiz، کە پاش خۆ کوشتنی هیتلەر بوو بە سەرۆك کۆمار و فەرماندەی گشتیی هێزەکانی ئەڵمانیا، رۆژی حەوتەمی مای ساڵی 1945 پەیمانی خۆ بەدەستەوەدانی بێ مەرج و شەرتی ئەڵمانیای مۆر کرد. لەشکری سوور هەتا کۆتایی شەڕ، پۆلۆنیاو بەشی رۆژهەڵاتی ئەڵمانیا و رۆمانیا و هەنگاریا و چیك و سلۆڤاکیاو بۆلغارستانی داگیر کرد. بەشی هەرە زۆری یۆگوسلاڤیا بەر لە هاتنی لەشکری سوور بە هۆی پارتیزانەکانی کۆمۆنیستی بە فەرماندەرێتیی تیتۆ رزگار و ئازاد کرابوو.

لە ماوەی کۆنفرانسی یالتاو تێکشکانی ئەڵمانیادا رۆزڤێلت سەرۆك کۆماری ئەمریکا توشی خوێن بەربوونی مێشك هات و لە شەوی دوازدەی ئاپریلی 1945دا گیانی دەرچوو. رۆزڤێلت پێش مەرگی، کە راست شێست و سێ رۆژ پاش دەرکرانی راگەیەنداوی یالتا رووی دا وردە وردە تێدەگەیشت، کە لە سەر ستالین و مەبەستەکانی ئەو بۆ پاش شەڕ بەهەڵە چووە.

ڕۆژی یەکەمی ئاپریلی 1945 (دوازدە ڕۆژ بەر لە مەرگی) نامەیەکی تاڵی بـۆ سـتالین نووسی و تێیدا لە سەر سیاسەتەکانی یەکێتیی سـۆڤیەتیی لـە پۆلۆنیـاو ئـەوەی کـە کـرێملین پەیمانەکانی یالتا دەشکێنێ گلەیی لێ کرد. ئەو ڕاپۆرتانەی، کە لەڕۆژانی چوارەم و شەشـەمی ئاپریلدا لە ڕێگەی هەریمەنی باڵوێزی ئـەمریکاوە لـە مۆسـکۆوە گەیشـتنە واشـنگتۆن و ئـەو زانیارییە نوێیانەی، کە لە سەر بارودۆخی پۆلۆنیاو ڕۆمـانی و هـەروەها ڕێبـازی مۆسـکۆ لـە گەشتیاریی دەرەوەییدا دەدران، ڕۆزڤێلتیان ڕاچڵەکاند. هەریمەن لەو ڕاپۆرتانەدا نووسیبووی، کە یەکێتیی سۆڤیەتی گەرەکیەتی پشتوێنەیەکی پاراستن بـە هـۆی ئـەو دەوڵەتانـەوە، کـە خـۆی دایمەزراندوونە بـە دەوری خۆیـدا بکێشـێ و تەنانـەت دەیـەوێ تەشـەنە بکاتـە نێـو وڵاتـانی خۆرئاوایی بەتایبەتی فەڕەنساو ئیتالیا لـە ڕێگـەی حیزبـە کۆمۆنیسـتەکانی ئـەو وڵاتانـەوە. ڕۆزڤێلت پاش لێکدانەوەی ئەو ڕاپۆرتانـە لـە شـەوی دوازدەی ئاپریلـدا بـەر لـەوەی بکەوێتـە ئاویلکەدان دەقێکی تەلەگرافیی بۆ چەرچیل نارد و تێیدا بۆ یەکەمین جار باسی لە پێویسـتیی خۆڕاگرتن و "پتەو بوون" کرد، بەڵام ئیتر هەموو شتێك بۆ ئەو درەنگ ببوو.

پاش مەرگی ڕۆزڤێلت بە پێی یاسای بنەڕەتیی ئەمریکا جێگرەکەی ئەو واتە ترۆمـەن بـوو بە سەرۆك کۆماری ئەمریکاو چوار مانگ پاش وەرگرتنی ئەو پلەیە بۆ چاوپێکەوتن لـە گـەڵ ستالین چووە پۆتسـدام.. کۆنفرانسـی پۆتسـدام ڕۆژی حەڤـدەی ژووئیـەی سـاڵی 1945 بـە بەشداربوونی ستالین و چەرچیل و ترۆمەن دەستی بە کارەکانی کرد. ڕۆژی بیسـت و پێنجـەمی ژوئیە چەرچیل جێگەی خۆیدا بە ئەتلێی Atlee، چونکی لە ئاکامی هەڵبژاردنەکانی پەرلمانی بەریتانیادا چەرچیل بە تەواوی ئەو خزمەتانەی، کە لە سەردەمی شەڕدا بە نەتەوەی بەریتانیای کردبوو لە بەرامبەر حیزبی کرێکاردا شکستی خواردبوو و جێگەی خۆیدا بوو بە ڕێبـەری ئـەو حیزبە. هەڵبەت ئەتلێی لە کابینەی هاوپەیمانیی سەردەمی شەڕی بەریتانیاشدا ئەندام بوو و بە ماوەی شەڕدا دڵپاکانە هاریکاریی چەرچیلی کردبوو.

کۆنفرانسی پۆتسدام زیاتر بۆ باس لە سەر ڕێککەوتنەکانی یالتـاو شـێوەی بـەڕێوەبردنی و داهاتووی ئەڵمانیا تەرخان کرابوو و ستالین لە بەڕێوە بردنـی ڕێککـەوتنێکی نهـێنی، کـە لـە کۆنفرانسی یالتادا کرابوو بەڵێنیدا، کە پاش گەڕانەوەی بۆ مۆسکۆ شەڕ دژی ژاپۆن ڕاگەیەنێ. ترۆمەن لە کۆنفرانسی پۆتسدامدا بە ستالینی ڕاگەیاند، کە ئەمریکا دەستی بە بۆمبی ئـاتۆم ڕاگەیوە و لەوانەیە لە دژی ژاپۆن دەکاری بێنێ. کەوابوو شکستی ژاپـۆن لـە شـەڕدا شـتێکی مسۆگەر بوو و ستالین لە بەشداربوون لەو شەڕەدا زیانێکی وێنەدەکەوت.

کۆنفرانسی پۆتسدام رۆژی دووەمی ئووتی 1945 کۆتایی پێهات و یەکەمین بۆمبای ئـاتۆم رۆژی شەشەمی ئوت بەسەر هیرۆشیمادا درا. ئەمریکا دووەمین بۆمبای ئاتۆمی خۆی لە رۆژی نۆیەمی ئـوت بەسەر ناکازاکیدا دا و هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی هەر لەو رۆژەدا دژی ژاپـۆن کەوتنـە شـەڕ. ژاپـۆن پێنج رۆژ دواتر لە ترسی ئەوەی نەکا بۆمبای تری پێدا بـدەن دەسـتی بەردایـەوە و دەوڵـەتی یـەکێتیی سۆڤیەتیی لە بەرامبەر شەڕی پێنج رۆژەی لەگەڵ ژاپۆندا بێجگە لە داگیرکردنـی دوورگـەکانی کۆریـل، ئەو پوانانەی، کە دەوڵەتی تەزاری لە ساڵی 1904دا دابوونی بە ژاپۆن لێـی ئەسـتاندنەوە. پـوانێکی گرینگی دیکە، کە یەکێتیی سۆڤیەتی لەو شەڕەدا بەدەستی هێنا زاڵبوون بوو بەسەر کۆریای باکووریـدا و دانانی دەوڵەتێکی دەستپەروەردەی خۆی.

دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتی لە ماوەی شەڕی دووەم ی جیهانیدا بیست و دوو ملیۆن کەسی کۆ کردەوە. ئەو زیانەی، کە لەو شەڕەدا وەیەکێتیی سـۆڤیەتی کـەوتووە هـەتا بیسـت ملیـۆن کەس بەراورد کراوە، کە زیاتریان خەڵکی سیڤیل بوون.

ستالین، کە هەتا شەڕ تەواو بـوو جلوبـەرگی سـەربازیی لەبـەردا بـوو و فەرمانـدەیی گشتیی هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەتیی وەئەستۆ گرتبوو، پاش تەواوبوونی شەڕ بە فـەرمی گەیشتە پلەی ژەنەراڵیزم" یـا فەرمانـدەرێتیی گشـتیی هێزەکـان، کـە بـەرزترین پلـەی سەربازییە و هەتا کۆتایی ژیانیشی لە نووسین و راگەیەندراوە فـەرمی و وتارەکـانی و لـە رۆژنامەکانی یەکێتیی سۆڤیەتیدا بە جێگەی "هاوڕێ ستالین" بە ژەنەراڵیزم ستالین ناویان دێنا. ستالین لە ساڵی 1941 ـەوە پۆستی سەرۆکایەتیی ئەنجوومەنی کۆمیسارییای گەل یا سەرۆکی وەزیرانی یەکێتیی سۆڤیەتیی وەئەستۆ گرت و پاش کۆتایی شەڕ وەکو وڵاتانی خۆرئاوایی ئەو ناوەی کردە سەرۆکی وەزیران.

لە کاتی ژیانی ستالیندا لـە رێکەوتـە فەرمییـەکان و لـە لێکدانـەوە سیاسـی و سـەربازییەکانی پێوەندیدار بە شەڕەوە، تەواوی شانازیی ئەو سەرکەوتنانەی، کە لە شەڕدا بە یەکێتیی سۆڤیەتی بڕان لـە لێوەشاوەیی سەربازیی ستالین و توانایی فەرماندەرێتیی ئـەوەوە زانـران، بـەڵام خرۆشـۆف لـە راپۆرتـە نهێنییەکەی خۆیدا بۆ کۆنگرەی بیستەمی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتیی سـۆڤیەتیی، کـە لـە شـوێنی خۆیدا ئاماژەی پێ دەکرێ ئەو ئەفسانەیەی پووچەڵ کردەوە و گوتی، کە ستالین نەك هـیچ رۆڵێکـی لـە سەر کەوتنەکانی لەشکری سووردا نەبووە بەڵکو هەڵەو دەستێوەردانی بێجێـی ئـەو ملیۆنـان سـەربازی روسیی لەو شەڕەدا بە کوشتن داوە. خرۆشـۆف گـوتی سـتالین نـەك هەڵکەوتەیـەکی بـواری سـەربازی نەبووە، بەڵکو توانایی خوێندنەوەی نەخشەیەکی سەربازییشی نەبووە و شانازیی سـەرکەوتنی لەشـکری سوور هی فەرماندەرانی لێوەشاوە و سەربازانی گیان لە سەر دەسـتی روسـیایە. دەرکـرێ نـاوی دەیـان

نموونانەی هەڵکەوتەی روسی بێنین، کە لـە شـەڕی دووەمـی جیهـانی و دەسـتکەوتەکانی لەشـکری سووردا رۆڵی بەرچاوو کاریگـەریان گێـڕا، کـە لـە نێویانـدا ژوکـۆڤ Zukov و کـۆنێڤ , Konevو رۆکۆزۆڤسکی Rokossovsky و مالینۆڤسکی Malinovsky، کە لە قۆناغەکانی کۆتایی شـەڕدا رۆڵی گرینگیان گێڕا زیاتر ناویان دەرکردووە.

5

ستالین حەوت سال و حەوت مانگ پاش کۆتایی شەڕی دووەم ی جیهانی ژیا. لەو ماوەیەدا زیاترین هەوڵەکانی ئەو لە پێناوی بـە هێزکردنـی ئیمپراتـۆریی نـوێی روسـیا لـە رۆژهـەڵاتی ئەورووپاو بەرین و هەراوکردنەوەی دەسەڵات و تەشەنەکردنە نێو ئاسیا تەرخان بوو.

یەکەمین پەیمان شکێنیی ستالین لە پاش کۆتایی شەڕ ئەوە بوو، کە لە شـەش مـانگی دیاری کراودا هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەتیی لـە ئێـران نـەبردە دەرێ. هـەر وەك دەزانـین دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتی بۆ قایمکردنی پێگەی خۆی لە ئێراندا شۆڕشێکی چەکداریی لە ئازەربایجان وەڕێخست و نەی هێشت هێزی چەکداری سوپای ئێران بچـێتە سـەرکوتی ئـەو شۆڕشە. جیایی خوازانی ئازەربایجان حکوومەتێکی سەربەخۆیان لە ژێرچاوەدێریی یەکێتیی سۆڤیەتیدا دامـەزرانـد و دانوسـتانەکانی قەواموسـەلتەنە بـۆ چارەسـەریی ئـەو گێچـەڵە (هەڵبەت ئەوە رای نووسەرە) و بردنە دەرێی هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی لـە ئێـران بـە هیچ کوێ نەگەیشت. تەنیا ئاکامێکی، کە لـەو دانوسـتانانە کەوتـەوە، کـە بـە دانـانی باڵوێزێکی نوێ لە لایەن یەکێتیی سۆڤیەتییەوە دانوسـانەکان بـۆ چارەسـەریی کێشـەکان لەتاران درێژەی هەباو لەبەر ئەوەی کە قەواموسەلتەنە کۆمەڵە بـەڵێنێکی سـەبارەت بـە دانی پوانی نەوتی باکووری ئێران بە روسییەکاندا بـوو، دانوسـتانە دوولایەنـەکانیان لـەو بوارەدا رێککەوتننامەیەکی سەبارت بە دامەزراندنی کۆمپانیایەکی هاوبەشی نەوتی ئێران و یەکێتیی سۆڤیەتی لێکەوتەوە، بەڵام پەسند کرانی ئەو رێککەوتننامەیە بۆ پێکهـاتنی پەرلمانی داهاتووی ئێران هەڵگیرا. مەرجی بەڕێوەچوونی هەڵبژاردنەکانی پەرلمانیش چوونە دەرەوەی هێزەکانی روسیا بوو لە ئێران و روسییەکان بە هیوای وەرگـرتنی پـوانی نـەوتی باکووری ئێران دواجار قایلبوون، کە هێزەکانیان لە ئێران بەرنـە دەرێ، بـەڵام بـە چـوونە دەرەوەی هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی لە ئێران کۆڵەکەکانی ئـەو حکوومەتـەی، کـە لـە

ئازەربایجان بە یەکێتیی سۆڤیەتی پشتیوانیی لێدەکرد لەرزۆك بوون و بە دوای رووخانی ئەو حکوومەتەدا پەرلمانی ئێرانیش رێککەوتننامەی دامەزراندنی کۆمپانیای هاوبەشی نەوتی ئێران و یەکێتیی سۆڤیەتیی هەڵوەشاندەوە.

مەسەلەی ئێران یەکەمین کێشەی سیاسیی توندی نێوان یەکێتیی سۆڤیەتی و هاوپەیمانانی پێشووی ئەو وڵاتەشی بە دواوە بوو، چونکە ئەمریکاو بەریتانیا لە ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان پشتیوانیان لە سکاڵای ئێران دژی یەکێتیی سۆڤیەتی کردو دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتی ناچار بوو بۆ یەکەمین جار لە ئەنجوومەنی ئاسایش لە مافی ڤیتۆی خۆی کەڵك وەرگرێ. بە چەشنێك ترۆمەن سەرۆك کۆماری ئەو کاتی ئەمریکا لەبیرەوەرییەکانیدا نووسیویێتی، دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتیی دەیویست لە کاتی هێرشی سەربازیی ئێراندا بۆ ئازەربایجان هێزەکانی خۆی بۆ پشتیوانیکردن لە پیشەوەری بەرێتە نێو خاکی ئێران، بەڵام بە ئۆلتیماتۆمی ترۆمەن بە ستالین، کە ئەگەر یەکێتیی سۆڤیەتی خۆی تێهەڵ قورتێنێ ئەمریکاش هێزەکانی خۆی دەباتە نێو ئێرانەوە، یەکێتیی سۆڤیەتی دەستی لە پشتیوانیکردن لە پیشەوەری هەڵگرت. پێویستە بگوترێ، کە لەو کاتدا ئەمریکا تەنیا هێزی ئاتۆمیی(ناوکی) جیهان بوو و ستالین لە شەڕ لەگەڵ ئەمریکا تۆقیبوو.

لەماوەی ساڵانی 1946 هەتا 1950 یەکێتی یەکێتیی سۆڤیەتی وردە وردە بەسەر وڵاتانی ئەورووپای رۆژهەڵاتدا زاڵ بوو و مۆرە و دەستوپێوەندی خۆی لەو وڵاتانەدا لە سەر کار دانا. لەهەر کام لەو وڵاتانەدا کۆمەڵە بەربەرەکانییەك لە بەرامبەر زاڵبوون و هێژموونیی کۆمۆنیستەکان و لایەنگرەکانیاندا هاتنە گۆڕێ، بەڵام بە هاتنی سوپای سوور ئەو بەربەرەکانییانە هیچیان لێ شین نەبۆوە. لە رۆمانیا بە دەست لە کار کێشانەوەی میشل پادشای ئەو وڵاتە لە دیسێمبەری 1947دا بەربەرەکانی کۆتایی هات و لە چیك وسلۆڤاکیاش بە دەست لە کار کێشانەوەی دۆکتور بنێش لە پۆستی سەرۆككۆماری لە فێبرییەی ساڵی1948دا رێگە و دەراو بۆ دامەزرانی حکوومەتێکی کۆمۆنیستی خۆش کرا. لە پۆلۆنیاو هەنگاریاو بۆلغارستان کۆمۆنیستەکان بە گرفتی کەمترەوە بەسەر رەوشەکەدا زاڵ بوون و لە ئەڵمانی رۆژهەڵاتیش هەبوونی بەهێزی یەکەکانی لەشکری سوور لەوێ رێگەیەکی بۆ خۆڕاگری و بەربەرەکانی و دژایەتی لەگەڵ کۆمۆنیستە ئەڵمانییەکان، کە لە مۆسکۆوە هاتبوون نەهێشتبۆوە.

لە ساڵی 1947دا ستالین بە پێك هێنانی (کۆمین فۆرم) یا نووسینگەی زانیاریی حیزبە کۆمۆنیستەکان کەنوێنەرانی 9 حیزبی کۆمۆنیستی ئەورووپایی تێیدا ئەندام بوون هەوڵی دا

زۆر حیزبە کۆمۆنیستەکانی ئەورووپا بەتایبەتی حیزبی کۆمۆنیستی یۆگوسلاڤیاو حیزبە کۆمۆنیستەکانی فەڕەنساو ئیتالیا، کە بە گەورەترین حیزبی کۆمۆنیستی ئەورووپای خۆرئاوایی لەقەڵەم دەدران بخاتە ژێر رکێف و چاوەدێریی خۆیەوە، بەڵام تیتۆ رێبەری یۆگوسلاڤیا، کە بە بێ یارمەتیی لەشکری سوور وڵاتەکەی خۆی ئازاد کردبووو و بە پێچەوانەی رێبەرەکانی دیکەی ئەورووپای رۆژهەڵات خۆی بە قەرزاباری ستالین نەدەزانی بڕیارەکانی کۆمین فۆرمی بەڕێوە نەبردن و لە کۆبوونەوەی 28ی ژووئەنی ئەو رێکخراوەدا لە پراگ لە کۆمین فۆرم وەدەر نرا. وەدەرنانی یۆگوسلاڤیا لە کۆمین فۆرم تەوژمی پرۆپاگەندەی رادیۆ و چاپەمەنییەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی و وڵاتانی ئەورووپای رۆژهەڵاتی بە دژی تیتۆ و رێبەرانی تری یۆگوسلاڤیا بە دواوە بوو. تیتۆ و سەرکردەکانی دیکەی حیزبی کۆمۆنیستی یۆگوسلاڤیا لە پێشدا مۆرکی لادەری و دواتر خەیانەت بە ئارمانجی کۆمۆنیزمیان لێدرا و لەبەر ئەوەی کە بە شوێن ئەو رووداوەدا مەیلی سەربەخۆیی لەنێو رێبەرانی حیزبەکۆمۆنیستەکانی وڵاتانی دیکەدا سەری هەڵدا بە فەرمانی ستالین حیزبە کۆمۆنیستەکانی ئەورووپای رۆژهەلات بەو مۆرە و لایەنانە پاك کرانەوە، کە ئامادە نەبوون گوێ لە مستی مۆسکۆ بن و هێندێك لە رێبەرانی حیزبە کۆمۆنیستەکانی ئەورووپای رۆژهەڵات وەکو لازلۆ راجك ی رێبەری کۆمۆنیستی هەنگاریاو ترایکۆ کۆستۆڤی رێبەری کۆمۆنیستی بولغارستان و رۆدۆلف سلانسکیی رێبەری حیزبی کۆمۆنیستی چیك وسلۆڤاکیا لە ماوەی ساڵانی 1949 هەتا 1952 ئیعدام کران. دادگاییکردنی سلانسکی و سێزدەکەسی دیکە لەرێبەرانی حیزبی کۆمۆنیستی چیك و سلۆڤاکیا، کە لە مانگی نۆڤەمبەری ساڵی 1952 لە پراگ بەڕێوە چوو دوایین نموونەی پاکسازییە خوێناوییەکانی ستالین بوو، کە رەنگی دژە جوولەکە و دژە سەهیۆنیستیشی پێوە بوو، چونکی هاوکات لەگەڵ ئەوەدا ستالین خۆیشی دەستی دایە خەباتێکی دژە جوولەکە و ژمارەیەك پزیشکی جوولەکەی تۆمەتبار کردبوو، کە ویستوویانە ئەو و رێبەرانی دیکەی یەکێتیی سۆڤیەتی بکووژن.

گەورەترین قەیرانی پێوەندییەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی و خۆرئاوا لە ئاپریلی 1948دا بە گەمارۆدانی بەرلین لەلایەن هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەتییەوە و دەستی پێکرد. بە پێی پەیمانی مۆر کراو لە یالتاو پۆتسدامدا بەرلین لە نێوان هێزەکانی چوار وڵاتی یەکێتیی سۆڤیەتیی و ئەمریکا و بەریتانیا و فەڕەنسادا دابەش کرابوو و وڵاتانی خۆرئاوایی دەیانتوانی بۆ هێنان و بردنی کاڵا و خۆراك و هێزەی ئینسانیی خۆیان لە جادە و رێگەی ئاسنی نێوان بەرلین و ناوچە

داگیر کراوەکانی خۆرئاوا لە خۆرئاوای ئەڵمانی خۆرئاوایی، کە بە نێوەڕاستی ناوچەکانی بن دەستی یەکێتیی سۆڤیەتیدا تێدەپەڕین، کەڵك وەرگرن، بەڵام بەهۆی ئەو ناکۆکیانەی، کە لە سەر مەسەلەی ئەڵمانیا و شێوەی بەڕێوە بردنی کاروباری بەرلین کەوتە نێوان یەکێتیی سۆڤیەتی و وڵاتانی خۆرئاواییەوە هێزەکانی سۆڤیەتیی لە سەرەتای ئاپریلی ساڵی 1948دا ڕێگەی هاتوچۆی نێوان بەرلین و ئەڵمانی خۆرئاواییان بەست. دەوڵەت گەلی خۆرئاوایی بۆ بەربەرەکانێی ئەو هەنگاوە پردێکی هەواییان لە نێوان بەرلین و ئەڵمانی خۆرئاوادا لێدا و لەماوەی حەقدە مانگدا، کە گەمارۆی بەرلین درێژەی هەبوو زیاتر لە 2343000 تەن خۆراك و سووتەمەنییان بە ئاسماندا بۆ بەرلین بەڕێ کرد. دەوڵەتی سۆڤیەتی، کە لە گوشار خستنە سەر وڵاتانی خۆرئاوایی بەمەبەستی ناچارکردنیان بۆ پێداچوونەوە بە سیاسەتەکانیاندا بەرامبەر بەئەڵمانیا هیچی دەست نەکەوت و بە پێچەوانەوە بووە هۆی ئەوەی کە ناوچە داگیرکراوەکانی بەردەستیان تێکەڵ بکەن و لە مانگی مای 1949دا کۆماری ئەڵمانی فیدراڵ دامەزرێنن ڕۆژی سی30 ی سێپتەمبەری ساڵی 1949 دەستی لە گەمارۆی بەرلین هەڵگرت. حەوتوویەك پاش تەواوبوونی گەمارۆی بەرلین یەکێتیی سۆڤیەتیی حکوومەتێکی سەربەخۆی لە بەرامبەر کۆماری ئەڵمانی فیدراڵی (ئەڵمانی ڕۆژئاوا) لە ئەڵمانی ڕۆژهەڵاتدا پێك هێناو ناوی نا کۆماری دیموکراتیکی ئەڵمانیا. دامەزرانی ئەو دوو حکوومەتە لە ڕۆژهەڵات و خۆرئاوای ئەڵمانیادا بەراییەك بوو بۆ لێکدابڕانی بە تەواوەتیی دوو بەشەکەی ئەڵمانیا، کە هەتا ساڵی 1990 ی خایاند.

ڕووداوێکی دیکە، کە لە نیوەی دووەمی ساڵی 1949دا لە یەکێتیی سۆڤیەتی هاتە پێش تاقیکردنەوەی سەرکەوتوانەی یەکەمین بۆمبای ناوکی(ئاتۆم) و کۆتایی پاوانخوازیی ئەمریکا بوو، هەڵبەت چەندین ساڵی خایاند هەتا یەکێتیی سۆڤیەتی لە بواری چەك و چۆڵەوە کەمایەسییەکانی خۆی قەرەبوو بکاتەوە و خۆی بگەیەنێتە ئاستی ئەمریکا.

لەماوەی ساڵی1949دا شەڕی نێوخۆیی چین بە سەرکەوتنی کۆمۆنیستەکان کۆتایی هات و لە سەرەتای مانگی دیسێمبەری هەر ئەوساڵەدا چیانکای شێك Chianng Kay Sshek سەرۆکی حکوومەتی چینی نیشتیمانی و پاشماوەی هێزەکانی بەرەو دوورگەی فورمۆز(تایوان) تێیان تەقاند. زاڵبوون و بە دەسەڵات گەیشتنی کۆمۆنیستەکان لەچین دەسەڵات و پێگەی ستالینی لە جیهاندا بردە سەرتر. هەرچەندە مائۆتسێ تۆنگ ڕێبەری نوێی کۆمۆنیستی چین خۆی کەسایەتییەکی جیاواز بوو و پاش مەرگی ستالین بەتەواوەتی لە مۆسکۆ دابڕا و تەنانەت

بوو بە دژەدیوی سۆڤیەتی. هەڵبەت ستالین پێش لە سەر کـەوتنی کۆمۆنیسـتەکان لـە چـین و دوای ئەویش هیچ باوەڕێکی بە رەسـەنایەتیی بـاوەڕە کۆمۆنیسـتییەکانی ئـەوان نـەبوو و بـە چەشنێك، کە خرۆشۆف لێی‌گێڕاوەتەوە، کە جارێکی گوتبووی:" کۆمۆنیستەکانی چـین دەڵێـی توور فەڕەنگین، دەرەوەیان سوورە و ناوەوەیان سپییە!" خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانیدا دەنووسـێ کەستالین جـاری وابـوو بـە "مارکسیسـتی مارگـارینی" نـاوی مـائۆی دێناومەبەسـتی لـەو دەستەواژەیە ئەوە بوو، کە باوەرە مارکسیستییەکانی مائۆ بێ بنەما و لەرزۆکن.

سەرەڕای ئەوەی کە مائۆتسێ تۆنگ لە سەرەتای حکوومەتەکەیدا پێویستیی بە هاریکاری و یارمەتیی ستالین هەبوو رۆژی شازدەی دیسـێمبەری1949 واتـە تـەنیا حەوتوویـەك پـاش ئەوەی، کە دوایین پاشماوەکانی "چیانکای‌شێك" لە چین وەدەر کەوتن بە سەرۆکایەتیی وڤدێکی سیاسی سەردانی مۆسکۆی کرد و پاش چاوپێککەوتن و دانوستان لەگەڵ ستالین لە جێژنێکـدا، کە بە بۆنەی حەفتاهەمین ساڵڕۆژی لە دایکبوونی ستالین گیرابـوو بەشـدار بـوو و بـە دۆسـتی مەزنی چین ناوی هێنا.

دانوستانەکانی بەستنی پەیمانی دۆستایەتی و یەکگرتوویی نێوان سۆڤیەتی و چین نزیك بـە دوو مانگی خایاند و رۆژی چواردەیەمی فێبرییەی ساڵی 1950 لەمۆسکۆ واژۆ کرا. بە پێـی ئەو رێککەوتن نامەیە دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتیی قایل بوو بەوەی لەماوەی پێنج ساڵدا بـڕی سێ سەد ملیۆن دۆلار یارمەتیی ئابووری بداتە چین و لەبەرامبەردا پوانێکی گرینگی سیاسی و ئابووریی لـە چـین وەدەسـت کـەوت : چـەندین کۆمپانیـای هاوبەشـی چـین و سـۆڤیەتیی بـۆ بەڕێوەبردنی ئەو گەلاڵانە بەرەو چین رۆیشتن، چـین مەغولسـتانی دەرەوەی، کـە لـە سـەرەتای دامەزرانی دەوڵەتی سۆڤیەتییەوە لەگەڵ سۆڤیەتی لە سەری کێشەیان بوو بەفـەرمیی ناسـی و ئەوولاتە بوو بە یەکێك لە پاشکۆکانی یەکێتیی سۆڤیەتی.

پاش سەرکەوتنی کۆمۆنیستەکان لە چیندا ستالین بڕیاری دا، کـە ئیمپراتۆرییەکـەی خـۆی بەرەو رۆژهەلاتی دوور بەرینتر بکاتەوە و نیوەی باشووریی کۆریاش بە بەشـی باکورییەکەیـەوە بلکێنێ. بۆ بەڕێوەبردنی ئەو پلانە سەر لەبـەیانیی رۆژی بیسـت و پێنجـەمی ژوئـەنی سـاڵی 1950 شێستهەزار سەربازی کۆریای باکوور لەحالێکدا، کـە بـە سـەدان تانـك (دەبابـە)ی روسیی لە پێشیانەوە دەرۆیشتن سنووری هەردوو کۆریایان بەزاند و بە خێرایـی بـەرەو باشـوور کەوتنە رێ. رۆژی بیست و حەوتەمی ژووئەن ترۆمەنی سەرۆك کۆماری ئەمریکا لـە فـەرمانی دا بە ژەنەراڵ ماك ئارتۆری فەرماندەی هێزە ئەمریکییـەکان لـە رۆژهـەلاتی دوور، کـە بـەبێ

رووستان وەفریای کۆریای باشوور بکەوێ و ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکانیش داوای لە کریای باکووری کرد کەسەربازەکانی بکشێنێتەوە پشت هێڵی 38 دەرەجەی جوگرافیایی، کە سنووری نێوان هەر دوو کۆریایە، بەڵام کۆریای باکوور بە پشت بەستن بە یەکێتیی سۆڤیەتی ئەو هەڕەشە و گوڕەشانەی بە هێند وەرنەگرتن لە چوارەمین رۆژی هێرش بۆ سەر کۆریای باشووریدا سۆلی پایتەختی ئەو وڵاتەیان داگیرکرد. هێزە ئەمریکییەکان رۆژی رۆژی 30 ژووئەن گەیشتنە شەڕی کۆریا و ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکانیش لە سەر داوای ئەمریکا بە پێك هێنانی هێزێکی نێونەتەوەیی هاتە سەر ئەوەی کە گێچەڵ و دەستدرێژیی کۆریای باشوور پووچەڵ بکاتەوە.

هێزەکانی ئەمریکاو پازدە وڵاتی دیکەی ئەندامی رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان تەنیا بە کۆتاییهێنان بە دەستدرێژییەکانی کۆریای باکووری و کشاندنەوەی هەتا پشت هێڵی 38 دەرەجە قایل نەبوون بەڵکو هەتا ئەودیو سنووری ئەو هێڵەشیان وەدووکەوتن. رۆژی پازدەی سێپتەمبەری ساڵی 1950 هێزە ئەمریکییەکان لە بەندەری ئینچۆن، کە لە کۆریای باکووری هەڵکەوتووە دابەزین و رۆژی بیست و یەکەمی ئۆکتۆبەر شاری پیۆنگ یانگی پایتەختی کۆریای باکووریان گرت. سەربازە ئەمریکییەکان رۆژی بیستەمی نۆڤەمبەری ساڵی 1950 گەیشتنە روباری یالۆ لە سنووری نێوان کۆریای باکوور و چین و چی وای نەمابوو هێزەکانی کۆریای باکوور بە تەواوی تێدا بچن و بخرێنە سەر هێزەکانی کۆریای باشوور، کە چین لە سەر داوا و پێداگریی سۆڤیەتی هاتە نێو شەڕەکەوە و دووسەدهەزار سەربازی چینی وەك هێزی گیان لە سەر دەست لە رووباری یالۆ پەڕینەوە و هێزە ئەمریکییەکان و هێزەکانی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانیان ناچار بە پاشەکشێ کرد. ژەنەراڵ مەك ئارتۆر پێداگر بوو لە سەر ئەوەی کە بەهێنانی هێزی حەساوە و تەنانەت بە دەکارهێنانی بۆمبی ئاتۆم بەرپەرچی هێرشی چینییەکان بدرێتەوە و هێرش بکاتە سەر خاکی سەرەکیی چین، بەڵام ترۆمەن ئەو پێشنیارەی لێ وەرنەگرت و ناکۆکیی نێوانیان بووە هۆی لە سەر کار لابردنی ژەنەراڵ مەك ئارتۆر لە فەرماندەرێتیی هێزەکانی ئەمریکا لە کۆریا. ستالینیش هەوای داگیرکردنی کۆریای باشووری لە سەر ی کردە دەرێ و دانوستانەکانی ئاشتی و وەلانانی دوژمنایەتی لە رۆژی دەی ژووئیەی ساڵی 1951 ـەوە لە نێوان نوێنەرانی هەر دوو لایەندا دەستیان پێکرد، بەڵام هەتا ستالین زیندوو بوو ئەو دانوستانانە بە ئاکام نەگەیشتن.

دوایین رووداوی گرینگی سیاسی لە کاتی زیندووبوونی ستالیندا گیرانی نۆزدە ین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە ئۆکتۆبەری 1952دا بوو. گیرانی ئەو کۆنگرەیە پاش سێزدە

سان راوەستان و گرینگی نەدانی ستالین بە ئۆرگانەکانی دیکەی حیزبی وەك کۆمیتەی ناوەندی، بە گۆڕانێکی گرینگ دەژمێردرا و نیشانەی پلانی نهێنیی ستالین بوون بۆ گۆڕانی نوێ لە سیستەمی رێبەرایەتیی وڵاتدا. ستالین لە تەمەنی حەفتاوسێ ساڵیدا بە شێوەیەکی ئاشکرا رەنگی پیری و زورهانیی لێ نیشتبوو ئیتر وەك جاران بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری وڵات بە تین و گوڕ نەبوو، بەڵام ئامادەش نەبوو لە هیچ کام لە کاروبارە دەوڵەتی و حیزبییەکاندا دەسەڵاتی خۆی بداتە کەسانی دیکە.

هاوکارەکانی ئەو لە حیزبدا زۆربەیان گەنج و کەسانێك بوون، کە خۆی بردبوونییە سەراو لە پۆستە گرینگە دەوڵەتییەکانیشدا کەسانێکی تازەی دامەزراندبوو و مۆلۆتۆف، کە کۆنترین و وەفادارترین هاوڕێی بوو لە ساڵی 1949دا پۆستی وەزارەتی لێ ئەستێندرابۆوە و لە دەفتەری سیاسیی حیزبیشدا وەکو راوێژکارێکی کاروباری دەرەوە کاری پێ دەکرا. ستالین لەشکری سووریشی راستەوخۆ هێنابووە ژێر چاوەدێریی خۆی و پاش رەتاندن و لە سەر کار لابردنی فەرماندە سەربازییە لێوەشاوەکان، کە لە شەڕی دووەم ی جیهانیدا رۆڵێکی گرینگیان گێڕابوو کۆمەڵێك ژەنەراڵی گەنجی هێنابوونە سەرکار و پۆستی وەزارتی بەرگریی بە بۆلگانین ئەسپاردبوو، کە هیچ جۆرە پێشینەیەکی سەربازیی نەبوو.

ستالین لە ساڵانی پاش شەڕدا بە جێگەی رێبەرانی کۆنی حیزبی زیاتر گرینگیی دا بە دوو گەنج، کە دەست پەروەردەی خۆی بوون و پلەی باڵای حیزبییشی پێدا بوون. یەکێك لەو جووتە ژیدانۆف بوو، کە لە ساڵی 1943دا کرابووە سکرتێری حیزب لە لینینگراد پێگەیەکی بەرزتر و باشتری هەبوو، بەڵام بە مەرگی کتوپڕی ئەو لە ساڵی 1948دا، کە لە کاتی خۆیدا بوو بە سەرچاوەی گەلێك گومان و دڕدۆنگی کەسی دووەم واتە مالینکۆف، کە ئەوکات چل و شەش ساڵی تەمەن بوو لە سەرووی بەرپرسانی حیزبییەوە دانرا و لە کاتی تەدارەکی کۆنگرەی نۆزدەیەمدا ستالین لە نێو سەری سوورماوی سەرکردە حیزبییەکانی دیکەدا ئەرکی خوێندنەوەی راپۆرتی سەرەکیی کۆنگرەی بە مالینکۆف سپارد. هەتا پێش گیرانی کۆنگرەی نۆزدەیەم هەمیشە ستالین خۆی ئەو ئەرکەی وە ئەستۆ دەگرت و ئێستا بە دەسنیشانکردنی مالینکۆف بۆ راپەڕاندنی ئەو ئەرکە دەیویست بیسەلمێنێ، کە لە بەرپرسانی دیکەی حیزب لە سەر ترە.

خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا دەنووسێ، کە ستالین بەر لە گیرانی کۆنگرەی نۆزدەی حیزب لە زۆربەی سەرکردەکان بە تایبەتی لە مۆلۆتۆف و میکۆیان و ڤۆرۆشیلۆف بە گومان و دڕدۆنگ

بوو و لە کۆڕی بژاردەکانی لای خۆی دوور خستبوونەوە. بەدگومانیی ستالین لە مۆلۆتۆف زیاتر هۆی چالاکییەکانی هاوسەرە جوولەکەکەی ئەو بوو، کە لە ڕێکخراوێکدا بە ناوی "کۆمیتەی دژە فاشیستی جوولەکە" کاری دەکرد. ئەو کۆمیتەیە، کە لە سەردەمی شەڕدا دامەزرابوو دوای شەڕیش چالاکیی هەر مابوو و مۆلۆتۆف، کە خۆی وەزیری کاروباری دەرەوە بوو چالاکیی ئەو کۆمیتەیە و پێوەندیی بە ڕێکخراوگەلی جوولەکەی ئەمریکییەوە، کە لە سیاسەتەکانی ئەو ولاتەدا ڕۆڵی بەرچاویان هەبوو بە باش و بە قازانج دەزانی، بەڵام ستالین، کە لە ساڵانی کۆتایی تەمەنیدا بە توندی لە چالاکییەکانی سەهیۆنیزمی نێونەتەوەیی دڕدۆنگ ببوو کۆمیتەی دژە فاشیستی جوولەکەکانی سۆڤیەتییشی بە مۆرەی سەهیۆنیزم ناوبرد و فەرمانی قۆڵبەستکردنی ئەندامەکانی ئەو کۆمیتەیەی بە تایبەتی هاوسەرەکەی مۆلۆتۆفیشی دەرکرد. ستالین چاوەڕوانیی دەکرد، کە مۆلۆتۆف خۆیشی بڕیاری دەستبەسەر کرانی هاوسەرەکەی پشتڕاست بکاتەوە و جا، کە مۆلۆتۆف ڕای ستالینی سەبارەت بە قۆڵبەست کرانی هاوسەرەکەی پشتڕاست نەکردەوە ئەویشی بەوە تاوانبار کرد، کە سەر بە ئەمریکی و سەهیۆنیستەکانە. میکۆیانیش بە ئاوری مۆلۆتۆفەوە سووتا، بەڵام تۆمەتی ڤۆروشیلۆف، کە کاتی خۆی لە هەمووان بە ستالین نزیکتر بوو لە هەمووان سەیر و سەمەرەتر بوو، چونکی هەر وەکی خرۆشۆف لە ڕاپۆرتەکە نهێنییەکەی خۆیدا بۆ بیستەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیی نووسیوە دەڵێ، کە سالین پێی وابوو ڤۆروشیلۆف پێوەندیی بە بریتانییەکانەوە هەیە و سیخوڕی بۆ ئەوان دەکا.

بە ڕواڵەت بەریا، کە لەو کاتەدا وەزارەتی نێوخۆی بەدەست بوو بە هۆی دەست و پێوەندەکانییەوە لە وەزارەتی زانیاریی دەوڵەتیدا بەڕێوەبەری پۆلیسی نهێنیی سۆڤیەتیش بوو لە دڕدۆنگکردنی ستالین لە ڕێبەرانی کۆنی حیزب، ڕۆڵێکی کاریگەریی هەبوو. ئەو، کە خۆی خولیای ئەوەی لە سەردا بوو جێگەی ستالین بگرێتەوە هەوڵی دەدا تەواوی ئەو کەسانە لابەرێ، کە لەوانەیە ببنە جێ نشینی ئەو، بەڵام لە نێو خوازیارانی جێنشینیی ستالیندا لایەنگریی لە مالینکۆف دەکرد، چونکی ئەوی پێ لە هەمووان لاوازتر بوو و پێی وابوو دواتر بە سانایی دەتوانێ لە سەر ڕێگەی خۆی لابەرێ.

ئەو کات لە نێو ئەندامانی دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا کەسێك، کە هیچ کەس پێی وانەبوو کەمترین شانسی هەیە بۆ ئەوەی جێگەی ستالین بگرێتەوە خرۆشۆف بوو. خرۆشۆف، کە بە یارمەتیی کاگانۆڤیچ سەرەتا لە ئۆکراین کرایە سکرتێری حیزب و دواتر بوو بە ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزب زیاتر بە پسپۆڕێکی بواری کشتوکاڵ ناسرابوو،

بەڵام لە کۆنگرەی نۆزدەیەمدا ستالین ئەرکی ئامادەکردن و خوێندنەوەی راپـۆرتی رێکخسـتنی حیزبی بەو سپارد. خرۆشۆف لەو راپۆرتەدا گوتی، کە ژمارەی ئەندامانی حیزبـی کۆمۆنیسـتی سۆڤیەتی لە مەودای نێوان کۆنگرەی هەژدەیەمدا هەتا کۆنگرەی نۆزدەیەم چوار ئەوەندەی زیاد کردبوو و لە شەش ملیۆن کەس تێپەڕیبوو.

لە سەر پێشنیاری ستالین ژمارەی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب، کە لە کـۆنگرەی نۆزدەیەمدا هەڵبژێردران لە 71 کەسەوە کرلە 125 کەس و 110 کەسیش وەکو پـاڵێوراوی ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی هەڵبژێران. لە یەکەمین کۆبوونەوەی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبیشدا، کە لە رۆژەکانی کۆتایی کۆنگرەدا پێـك هـات سـتالین پێشـنیاری کـرد، کـە ئەنجوومـەنێکی سەرۆکایەتیی بیست و پێـنج کەسـی لـە ئەنـدامانی کۆمیتـەی ناوەنـدی لـە جێگـەی یـازدە کەسەکەی دەفتەری سیاسیی پێشوو دانرا. خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا دەنووسیٚ ستالین پاشهێنانە گۆڕی ئەو پێشنیارە چاوەڕوانی ئـەوە نـەبوو، کـە ئەنـدامانی کۆمیتـەی ناوەنـدی پەسندی بکەن و لە رووی کوتە کاغەزێکی، کە لە گیرفانی دەری هێنا، نـاوی بیسـت و پێـنج کەسی ئەندامی ئەنجوومەنی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیی خوێندەوە.

خرۆشۆف لە راپۆرتە نهێنییەکەیدا بۆ کۆبوونـەوەی نهێنیـی کـۆنگرەی بیسـتەمی حیزبـی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا گوتی: ئامانج و مەبەستی ستالین لە هەڵوەشاندنەوەی دەفتەری سیاسی و دانانی ئەنجوومەنێکی بیست و پێنج کەسی لە جێگەکەی ئەوە بوو، کـە پێگـەی ئەنـدامانی پێشووی دەفتەری سیاسی لەرزۆك بکاو وردە وردە کەسانێکی کەم ئەزموون و گویٚ لـە مسـتی خۆی بێنێتە سەر کار. خرۆشۆف لێی زیاد کرد، کە هەر لەو یەکـەمین کۆبوونـەوەی کۆمیتـەی ناوەندیدا لە پاش کۆنگرەی نۆزدەیەم ستالین زۆر بە ناشیرینی هێرشی کـردە سـەر مۆلۆتـۆف و میکۆیان و پێی داگرتەوە لە سەر ئەوەی کە دەبیٚ پیر و پەککەوتەکان جێگە بۆ گەنجەکان چـۆڵ بکەن(هەڵبەت لەو تەمەنی حەفتاوسیٚ ساڵییەدا ئەو خۆی بە پیر و پەککەوتە نەدەزانی).

خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا دەنووسیٚ، کە ستالین لە دوایین مانگـەکانی تەمەنیـدا تـەنیا چوار کەس لە رێبەرانی حیزبی بە دەوری خۆیەوە هێشتبۆوە، کە بریتی بوون لە مالینکۆف و بـەریاو بۆلگانین و خۆی(خرۆشۆف). تەنانەت کاگانۆڤیچیش، کە لە رابـردوودا یـەکێك بـوو لـە مـەحرەمی رازەکانی وی، لەبەر چاوی رەش ببوو و کەمتر بـانگ دەکرایـە کۆبوونـەوە تایبەتییـەکانی سـتالین. مۆلۆتۆف و میکۆیان بە تەواوی وەلا نرابوون و ئەگەر ستالین چـەند مـانگێکی دیکـە ژیابایـە بـیٚ ئەملاولا لە یەکەمین شەپۆلی پاکسازییە تازەکاندا تێدا دەچوون.

بەشی حەوتەم

مەرگی ستالین و ململانێ لە سەر جێگەکەی

سەد ڕۆژی کۆتایی ژیانی ستالین بە پڕنهێنیترین ڕۆژەکانی ژیانی حەفتاوسێ ساڵەی تەمەنی ئەو لە قەڵەم دەدرێ و پاش تێپەڕینی زیاتر لە نیو سەدە بەسەر مەرگیدا هێشتا نهێنییەکانی ژیانی سەد ڕۆژی کۆتایی تەمەنی ئەو و ئەو بیرۆکانەی، کە لە مێشکیدا بوون و بە کورتی چۆنێتیی مەرگی ئەو بە ڕوونی ئاشکرا نەکراون.

دەزانین، کە ستالین لە دوای نۆزدەیەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیی شێوازێکی نوێی لە بەرامبەر حیزب و کۆنە هاوڕێیانی خۆیدا هەڵبژارد و بەشێك لە کۆنە سەرکردەکانی حیزبی وەك مۆلۆتۆف و میکۆیان و ڤۆروشیلۆفی تۆمەتبار کرد بە هەبوونی پێوەندییان بە بیانییەکانەوە و تەنانەت بە سیخوڕیکردن بۆ بەریتانیا و ئەمریکاش. گۆڕان لە سیستەمی ڕێبەریی حیزبی کۆمۆنیست و ئەوەش، کە دەفتەری سیاسیی یازدەکەسیی حیزبی کردە ئەنجوومەنی سەرۆکایەتییەکی بیست و پێنج کەسی بە ڕای خرۆشۆف، کە چ لەو ڕاپۆرتەدا، کە بۆ کۆبوونەوەی نهێنیی کۆنگرەی بیستەمی نووسیبوو و چ لە بیرەوەرییەکانیشیدا پێی لە سەر دادەگرێتەوە، بەو مەبەستە بوو، کە پێگە و دەسەڵاتی کۆنە ڕێبەرانی حیزب لەرزۆك و لاواز بکات و دەراوەکە خۆش بێ بۆ ئەوەی، کە کار و بار بە ڕێبەرگەلی گەنجتر و گوێ لە مستتر بسپێردرێ. هەروەها بەو شێوەی، کە نیشانەکان دەرێ دەخەن و بێجگە لە خرۆشۆف نووسەرانی دیکەی ڕوسی و پسپۆڕانی کاروباری سۆڤیەتی لە خۆرئاوا لە سەر ی هاوبیر و کۆکن، ستالین لە دوارۆژەکانی تەمەنیدا بیری لە پاکسازییەکی گەورەی سیاسیی دیکە و گۆڕانێکی دیکە لە

ڕێبەرایـەتیی حیزبـدا دەکـردەوە و ئاشـکراکردنی پیلانـی پزیشـکان لـە سـەرەتاکانی سـاڵی 1953دا پێشەکییەك بوو بۆ جێبەجێکردنی ئەو پلانە.

ڕۆژی سێزدەی ژانویەی ساڵی 1953 هەواڵی ئاشکرابوونی پیلانی پزیشکان بە درشتی لە سەر لاپەڕەی یەکەمی ڕۆژنامەی (پراڤیدا)دا چاپ و بڵاو بۆوە و ناوەندی هەواڵـدەریی فـەرمی سۆڤیەتیی(تاس) یش ڕاگەیەندراوێکی پوختی لە سەر نووسی. ڕاگەیەنـدراوی تـاس و هـەواڵی پراڤیدا، کە لە ڕۆژەکانی دواتردا بە تیرۆتەسـەلی و بـە بـەربڵاوی بڵاوبوونـەوە، باسـیان لـەوە دەکرد، کە دەستەیەك لە پزیشکانی کریملین " لـە پێوەنـدیی لەگـەڵ ڕێکخـراوی نێونەتـەوەیی بۆرژۆوای جوولەکەدا، کە لە لایەن ڕێکخراوگـەلی سـیخوڕیی ئەمریکییـەوە دامـەزراوە و لـە سەرانسەری جیهانـدا چـالاکیی سـیخوڕی و تێکـدەری و تیرۆریسـتی دەکـەن" لـە یـەکێتیی سۆڤیەتییشدا تۆڕێکی سـیخوڕییان پێـك هێنـاوە و دەیانویسـت ڕێبـەرانی حیـزب و سـوپای سۆڤیەتی لە ڕێگەی داوودەرمانی نابەجێ یا لـە ڕێگـەی دەرمانـداو*کردنیانـەوە لەنێوبـەرن. تەواوی ئەو پزیشکانەی، کە لەو پێوەندییەدا دەستبەسەر کران، جگە لە سێ کەسیان، هەموان جوولەکە بوون. ئەو ژمارەیە تۆمەتبار کران بەوەی کە دەیانویست پیلانێکی سەهیۆنیستی دژی ڕێبەرانی سۆڤیەتیی بەڕێوە بەرن و ئەو سێ پزیشـکەش، کـە جوولەکـە نـەبوون، بـە مـۆرەی ئینتالیجنس ی بەریتانیا لەقەڵەم دران.

خاڵێکی گرینگ کە لـە ڕاگەیەنـدراوی فـەرمیی سـۆڤیەتیدا لـە سـەر پیلانـی پزیشـکان نووسرابوو و دەیتوانی ئەو ڕووداوە بەرێتە نێو بەرپرسانی سۆڤیەتیی و بە تایبـەتی بەرپرسـانی دامودەزگا تەناهییەکانی ئەو وڵاتە، ئەوە بوو، کە بەرپرسانی باڵای ئـەو وڵاتـە تاوانبـار کـران بەوەی کە بۆچی لەکاتی خۆیدا ئەو پیلانەیان لە قاو نەداوە و هیچ گومـان لـەوەدا نییـە، کـە کەمتەرخـەمی و چـاوەدێری نـەکردنی ئـەو ڕێکخـراو و ناوەندگەلـە دەتوانـێ مەترسـیی بەردەوامبوونی ئەو پیلان و تێکدەرییانەی بـە دواوە بـێ. ئـەو دەرەنجامـەی، کـە دەبـێ لـەو ڕووداوەی وەرگرین ئەوەیە، کە بۆ کۆتاییهێنان بـەو پـیلان و تێکدەرییانـە دەبـێ کۆتـایی بـە کەمتەرخەمی و خەمساردیی ڕێکخراو و ناوەندە بەرپرسیارەکان بهێندرێ."

زمانی ڕاگەیەندراوەکە تـەواو ڕو ون بـوو و دەریدەخسـت، کـە بـەریاو وەزارتـی تـەناهیی دەوڵەتیی سۆڤیەتی بە خەمساردی و بێ ئاگایی لە ئاشکراکردن و لە قاودانی پیلان لـە دژی "

---

* دەرمانداو: ژەهرخواردکردن

ڕێبەرانی حیزب و سوپای سۆڤیەتی" تاوانبار کراون. جەختکردنەوە لە سەر ئامانجی پیلانگێڕان بۆ " لەنێوبردنی ڕێبەرانی حیزب و سوپای سۆڤیەتی" و هێنانی ناوی چەند کەسێك لە ڕێبەرانی حیزبی و فەرماندەرانی سوپا، کە ئامانجی " پیلانی پزیشکان" بوونە، نیشانەیەکی دیکە بوو بۆ ئەوەی، کە ڕووی تۆمەتەکە لە کەسانێکە، کە مەبەست و ئامانجی پیلانگێڕان نەبوونە و لە قۆناغەکانی دواییدا تاوانی هاوکاری و پێوەندی لەگەڵ پیلانگێڕاندا دەخرێتە پاڵیان.

خرۆشۆف لە ڕاپۆرتەکەی خۆیدا بۆ کۆبوونەوەی نهێنیی کۆنگرەی بیستەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیی گوتی، کە ستالین ویستوویەتی تەواوی ئەندامانی کۆنی دەفتەری سیاسی و ئەویش لە نێو بەرێ، بەڵام لە بیرەوەرییەکانیدا تەنیا ئاماژە بە هێندێك لە کۆنە ئەندامانی دەفتەری سیاسی دەکا، کە ستالین لێیان بە گومان بوو و بەتایبەتی پێ لە سەر دڕدۆنگیی لەڕادەبەدەری ستالین لە "بەریا" دادەگرێتەوە. خرۆشۆف دەنووسێ پاش ئەوەی "بەریا" بوو بە ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزب و بە سەر ڕێکخستنی ئاسایشی و پۆلیسی نهێنیی سۆڤیەتیدا زاڵ بوو، ستالین وردە وردە لێی وەشك کەوت و بە پێك هێنانی وەزارەت-خانەیەکی نوێی تەناهی* و جیاکردنەوەی لە کەوشەنی دەسەڵاتی بەریادا هەوڵی دا، کە دەسەڵاتی بەریا کەم بکاتەوە، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوە بوو، کە ئاباکومۆف وەزیری تەناهیی حکوومەتی خۆی لە دەست وپێوەندییەکانی بەریا بوو و ئەو ڕاپۆرتگەلەی، کە لە سەر کاروباری تەناهی دەیدانە ستالین پێشەکی بەریا چاوی پێیان دەکەوت.

لە لایەکی دیکەوە ئەندام و بەرپرسانی دامودەزگا تەناهییەکان، کە چەندین ساڵ بوو لە بن دەستی بەریادا کاریان کردبوو، بە گوێیان دەکرد و بە کردەوە لەبەردەستیدا بوون و بە هۆی ئەوەی کە بەریا ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزب و لە ستالین نزیك بوو، بێ یەك و دوو بڕیار و فەرمانەکانیان بە جێ دەگەیاند. ستالین دوای ئەوەی کە ئاگاداری پێوەندیی بەریا و ئاباکومۆف بوو، پۆستی وەزارەتی تەناهیی حکوومەتی لێ ستاندەوە و ئیگناتۆفی لە جێگەکەی دانا. ئیگناتۆف بوو بە بەرپرسی بەدواداچوونی پەروەندەی پزیشکان و بە شێوەیەك، کە خرۆشۆف لە ڕاپۆرتەکەیدا بۆ کۆنگرەی بیستەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی گووتوویەتی، ستالین خۆی چاوەدێریی بەسەر لێکۆڵینەوە لە پزیشکەکاندا کردووە و جارێکی بە ئیگناتۆفی گوتبوو " ئەگەر وای لێ بکەی دانی پێدا بنێ، دەتکەمە تۆزی بانان." لە بەڕێوەبردنی هەر

* تەناهی: پاراستن، ئاسایش

ئەو فەرمانەدا بوو، کە ئیگناتۆف و راسپێراوەکانی ئەو، بە دڕندانەترین شێوە پزیشکە پایەبەرزەکانی سۆڤیەتییان خستە ژێر ئەشکەنجەوە. پرۆفیسۆر " ڤینۆگرادۆف" یان کۆت و بەند کرد و چەند پزیشکی دیکەی وەکو کۆگان Koganو ئێتینگێڤ Etingev لە ژێر ئەشکەنجەدا مردن، بەڵام زۆربەی دەستبەسەرکراوان بەرگەی ئەشکەنجەیان نەگرت و هەمووان دانیان بەو تاوانانەدا نا، کە نەیانکردبوون بۆ وێنە دەرمانداو* کردنی ژیدانۆف لەساڵی 1948دا.

خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانیدا دەنووسێ ستالین بەر لە رووداوی پیلانی پزیشکانیش نەخشەیەکی بۆ تۆمەتبارکردنی بەریاو کوشتنی کێشابوو، بەڵام تێیدا سەرنەکەوت.

رووداوەکە ئاشکراکردنی پیلانێکی جوداییخوازی بوو لە لایەن مینگرێلەکانی گورجستانەوە. مینگرێلەکان لە رابردوودا هاریکاریی تورکانی عوسمانییان کردبوو. بەریاش، کە خۆی لە رەگەزی مینگرێلەکان بوو ماوەیەك راسپێراوی رێکخراوی یەکسانی و سیخوڕی تورکان بوو. زۆر بە ئاسانی دەکرا بەریا بەوە تاوانبار بکەی، کە پیلانی جوداییخوازی مینگرێلەکانی لەبن سەریدا بووە و پێوەندیی بە تورکانەوە هەبووە (هەرچەندە ئەو چیرۆکە لە بنەماوە هەڵبەستراو بوو)، بەڵام بەریا دەستی خۆی رەپێش خست و خۆی کەوتە کوشت و بڕی مینگرێلەکان و هەزاران کەس بێتاوان و داماوی وەك پەز سەر بڕین.

خرۆشۆف دەنووسێ یەکێك لە هۆکارەکانی تۆقینی ستالین لە بەریا ئەوە بوو، کە پێی وابوو تەواوی خزمەتکارەکانی و دەوروبەری و تەنانەت چێشت لێنەرەکانیشی دەست وپێوەندی "بەریا"ن و لە راستیشدا هەر وابوو، چونکی تەواویان پاش وەرگیرانیان لە لایەن دەزگای تەناهییەوە هاتبوونە نێو کرێملین و بەریا کەسانێکی بۆ خزمەتکردن لە کرێملیندا پاڵاوتبوون، کە تەواو گوێ لە مستی خۆی بوون. خرۆشۆف لە بەشێك لە بیرەوەرییەکانیدا سەبارەت بە هۆکارەکانی تۆقینی ستالین لە بەریاو ئەو مشتومڕەی لێیان پەیدا بوو، دەنووسێ:

"... ستالین وردە وردە لەو شتە ئاگادار بۆوە، کە بەریا دەتوانێ هەرکەسێکی، کە بیەوێ بە یەك ئاماژە و بە بێ هیچ لەمپەرێك لە نێو ببا کەواتە حەزی لێ بێ دەتوانێ هەر کەسی پێ خۆش بێ، شوێن بزری بکاو چووزانی رۆژێکیش ئەو (ستالین) وەبەر ناکەوێ؟ ستالین بە باشی لە تایبەتمەندییەکانی بەریا گەیشتبوو، کە ئەویش وەك خۆی گورجی بوو و دەیزانی، کە بۆ گەیشتن بە ئامانج و دامرکاندنەوەی هەستی زێدەخوازیی خۆی هیچ پرەنسیپێکی ئەخلاقی ناناسێ.

---

* ژەرخواردکردن

لەگەڵ ئەوەشدا ستالین لای کەس نەیدرکاند، کە نیگەرانی بەریایە، هەتا ئەوەی کە شەوێك لە سەر مێزی نانی ئێوارە لە پێش چاوی ئێمە رووی لە بەریا کرد و بە تووڕەییەوە گوتی:" ئەرێ ئەو هەمووە گورجییە چین دەوریان داوم؟؟!". ئاماژەی ستالین بەو خزمەتکار و گارسۆنگەلە بوو، کە هەموان گورجی بوون. بەریا لەڕێوە لە سەریان هاتە جواب و گوتی:" هاورێ ستالین، ئەوانە هەمووان نۆکەری وەفادار و گیان لە سەر دەستی تۆن."

ستالین هەروا بە تووڕەییەوە گوتی واتە گەرەکتە بێژی، کە روسەکان خۆشییان لە چارەم نایە و خۆشیان ناوێم؟!.

بەریا گوتی نا مەبەستم ئەوە نەبوو. دەمویست پێت بڵێم ئەوانەی، کە بۆ خزمەتی بەڕێزتان هەڵبژێردراون هەمووان وەفادار و گیان لە سەر دەستن.

ستالین گوتی:" من ئەو نۆکەرە وەفادارانەم ناوێن. بیانگۆڕن."

ئیتر بەریا هیچی نەگوت و بۆ سبەینێ تەواوی خزمەتکارە گورجییەکانیان لەگەڵ چەند خزمەتکارێکی بەشەکانی دیکەی کۆشکدا گۆڕین. تەنانەت ئەو پاکسازییە ژەنراڵە چێشتلێنەرەکانیشی گرتەوە و کەسانێکی دیکەیان لە چێشتخانە تایبەتییەکەی ستالیندا دامەزراند".

لەگەڵ ئەوەشدا خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانیدا دەنووسێ، کە بەریا هەتا دوایین رۆژەکانی ژیانی ستالین یەکێك بوو لەو دەگمەن کەسانەی، کە رێگەی بۆ دانیشتنە تایبەتییەکانی ستالین ئاوەڵا بوو و ئەگەر ستالین شتێکیشی لە بن سەریدا بایە بۆ ئەو و کەسانی دیکە نەیدەدرکاند. ستالین لە کۆتایی ژیانیدا لە تەنیایی تۆقیبوو و شەوێك نەبوو، کە تاقمێك لە مەحرەمەکانی خۆی بۆ شیوخواردن و مەی نۆشین و گاڵتە و جەفەنگ بانگهێشت نەکا. بەرنامەی شەوانەی ستالین زۆربەیان بە سەیرکردنی فیلیم لە هۆڵی سینەمای تایبەتیی کرێملین دەستی پێدەکرد و پاشان بۆ مەی نۆشین و جەفەنگ و سوحبەت لە دەوری یەکتر کۆوە دەبوون و ستالین ئەو دەمانەی، کە کەیف خۆش بوو، فەرمانی دەدا شریتی مۆسیقای گشت بۆ سەما و هەڵپەڕکێ باوێنە سەر و لەو جۆرە کۆڕانەدا هەمووانی ناچار دەکردن هەڵپەڕن. خرۆشۆف دەنووسێ هەتا ئەو کاتەی، کە مۆلۆتۆف و میکۆیان لە پێش چاوی رەش نەببوون، باشترین سەماکەرانی کۆڕە تایبەتییەکانی ستالین بوون و، کە دێتە سەر باسی سەماکردنی خۆیشی لە کۆڕە گشتییەکانی ستالیندا دەنووسێ:"، کە من سەمام دەکرد، دەتگوت گایەك لە سەر سەهۆڵ بەلادا دێ." هەروەها خرۆشۆف دەنووسێ : " ستالین پێی خۆش بوو ئەو کەسانە بشکێنێتەوە، کە خۆیان بە بەلاوە گرنگ بوو و چێژی لەوە وەردەگرت، کە لە بەر چاوی خەڵك تەریقیان بکاتەوە و

لەرێیان بکا، بە جۆرێك، کە جارێکی خۆمی ناچار کرد، کە لەبەردەم ڕێبەرانی دیکەی حیزب سەمای ئۆکراینی بکەم، کە سەمایەکی زۆر پڕ جوولەیە و لەو کاتەدا چێژی لـەوە وەردەگـرت، کە دەیزانی بەو سەمایە قەڵسم...

میکۆیان، کە لەو کۆبوونەوەیەدا بەشدار بوو تێگەیشت کە، تێكچوومە، بـەڵام مـن پـێم-گوت، کە "کاتێك ستالین دەڵێ سەما بکە، مرۆڤی ژیر سەما دەکا!."

شێوخواردنی ستالین، کە مەی خواردنەوەشی لەگەڵ بوو، جـاری وابـوو هـەتا بەرەبـەیانیی دەخایاند، چونکی ستالین شەوانە نەدەخەوت و زۆربەی کات هەتا کاتی نیوەڕۆ لە خـەودا بـوو. خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانیدا نووسیویێتی: " هەرکات ئێمە شاممان لەگەڵ ستالین خواردبایە ئەو بەر لەمیوانان دەمی لە هیچ شتێکی وەك، خواردن و خواردنەوە و زەلاتـە و شـتی وا نـەدەدا، ئەوەش نیشانی دەدا، کە ستالین چەندە بە گومـان و دڕدۆنـگ بـووە." خرۆشـۆف دەنوسـێ:" دوایین شەو، کە شیومان لەگەڵ ستالین خوارد، دوایین شەممەی فێبرییەی سـاڵی 1953 بـوو " ئەو شەوە من و بۆلگانین و بەریاو مالینکۆف لەگەڵ ستالین بووین. پاش سەیرکردنی فیلیمێـك لە کریملین بۆ نان خواردن چووینە ڤیلای تایبەتیی ستالین. بە پێی عادەت شـیو خـواردن هـەتا کاتژمێر پێنج یا شەشی بەیانیی درێژەیکێشا. سـتالین دوای شـیوخواردن زۆری خواردبـۆوە و کاتێك ئێمە ماڵ ئاواییمان لێ دەکرد زۆر بە کەیف دیـار بـوو... سـبەینییەکەی یەکشـەمە و پشوودان بوو، بەڵام من دڵنیا بووم، کە ستالین دیسان لـەکاتی دوانیـوەڕۆ یـا شـەوێ بانگمـان دەکاتەوە و هەر بۆیەش هەتا درەنگان شێوم نەخوارد، بەڵام بـە پێچـەوانەی چاوەڕوانیم هـیچ هەواڵێکم لە لایەن ستالینەوە بۆ نەهات، من شتێکم هاویشتە بەردڵم و چووم لێی راکشـام. .. هێشتا چاوم نەچووبووە خەو، کە تەلەفۆنەکەم زەنگی لێدا. مالینکۆف بوو و پێـی گـوتم، کـە لێپرسراوانی ئاسایش لە ڤیلای ستالینەوە تەلـەفۆنیان کـردووە و دەڵـێن سـتالین شـتێکی لـێ قـەوماوە. خێـرا خـۆت بگەیەنـە ئـەواو بـەریا و بۆلگانینیشـم ئاگـادار کردۆتـەوە، کـە بگەنێ".خرۆشۆف هەروەها دەڵێ:" کاتێك گەیشتینە ئـەوێ لێپرسـراروانی ئاسـایش گوتیـان لەبەر ئەوەیکە هەتا کاتژمێر یازدەی شەوێ هیچ هەواڵێك لە ستالین نەبوو ئێمە نیگەران بووین و خاتوو پیترۆنا(خزمەتکاری تایبەتیی ستالین) مان ناردە دیوەکەی. مادام پێترۆنا گەڕایەوە و گوتی هاوڕێ ستالین لە سەر زەوی خەوتووە و وادیار بوو کاتاویستوویەتی لە سەر قەرەوێڵەکەی هەستاوەعەرز کەوتوە. لێپرسراوەکان هەڵیان گرتووەتەوە و لە سەر قەرەوێڵەکە رایانکێشاوە."

ئەو خا لە سەر نج راکێشەی نێو چیرۆکەکەی خرۆشۆف، کە لە مەرگی ستالیندا دەیگێڕێتەوە و خوێنەر لە راستگۆییەکەی دەخاتە شك و گومانەوە ئەوەیە، کە دەنووسێ ئێمە (واتە ئەو و مالینکۆف و بەریاو بۆلگانین) پێمان وابوو باش نییە، کە لەوەها بارودۆخێکی نالەباردا بچینە لای ستالین، هەر بۆیەش بە باشمان زانی هەر بەو شێوەیە لێی گەڕێین تا برێك دێتەوە سەرەخۆی، ! واتە ئەوان لەو قۆناغەدا سەرەڕای ئەوەی کە ستالین حاڵی باش نەبووە دوکتۆرێك بانگ ناکەن و دەگەڕێنەوە ماڵی خۆیان هەتا ئەوەی کە مالینکۆف لە نیوەشەوێدا تەلەفۆن دەکاتەوە و دەڵێ، کە لە ڤیلای ستالینەوە خەبەر هاتووە، کە تالین وەزعی شپرێوە و بە سەختی هەناسەی دێتەدەرێ. ئەو جارە جگە لە سێ کەسەکەی پێشوو، کاگانۆڤیچ و ڤۆروشیلۆفیش ئاگادار دەکەنەوە و "چەند پزیشك"یش بۆ چارەسەرکردنی ستالین بانگ دەکەن، کە خرۆشۆف تەنیا ناوی یەکێکیانی بە ناوی پرۆفیسۆر لوکۆمسکی لە بیرە و دەنووسێ :" ئەو بە شێواوی لە ستالین چووە پێشێ و دەتگوت دەست بۆ ئاسنێکی سوورەوەکراو دەبا بەو شێوەیە دەستی گرت. بەریا تێی خوڕی و گوتی :"مەگەر تۆ دوکتۆر نی! بۆ بە جوانیناپیشکنی؟". لوکۆمسکی پاش پشکنینی پزیشکی گوتی دەستی راستی ستالین جووڵەی لێ بڕاوە و دەستی چەپیشی نیوە ئیفلیج بووە. ئەو نەیتوانیوە قسان بکات و لوکۆمسکی دەیگوت پرزەی لێ بڕابوو و تەواو شڕ و شپرێو ببوو. قەرار وابوو ئێمە هەر شەش کەسمان بە نۆرە ئاگامان لێی بێ. مالینگۆف و بەریا پێکەوە بوون، من و بۆلگانین نۆرەی دووەم و ڤۆروشیلۆف و کاگانۆڤیچ نۆرەی سێیەم بووین. ئەو دابەشینە کاری بەریا بوو و نۆرەی چاوەدێریی رۆژی بۆ خۆی و مالینکۆف دانا. .."

گێڕانەوەی خرۆشۆف سەبارەت بە مەرگی ستالین و سەربردەی باری تەندروستیی ئەو لەو چەند رۆژەی ژیانیدا هەر بەردەوام دەبێ. ئەو وێڕای چاوەدێرییە پزیشکییەکان لە ستالین لەو ماوەیەدا و ئەوەی کە بە هۆی خوێن بەربوونی مێشکەوە زمانی نەگەڕاوە و تەنیا بە ئاماژەی دەست و سەر و چاو شتی گوتووە، زیاتر باسی هەڵسوکەوتی قیزەونی بەریای کردووە و دەنووسێ:" پاش ئەوەی کە پزیشکان وتیان ئیتر ستالین هیوای ژیانی لێ ناکرێ و وێناچێ لەوە پتر بژی، بەریا ماهیەتی خۆی نیشان دا و چی قسەی ناشیرن و گاڵتەجاڕانەی لە سەر ستالین بەسەر زماندا دەهات نەیدەگێڕانەوە، لەگەڵ ئەوەشدا هەردەگەڵ ئەوەی کە ستالین برێك وەخۆ دەهاتەوە و پێ دەچوو بەرەو باشی بچێتەوە لەبەرامبەریدا کڕنۆشی دەبردن و دەستەکانی ماچ دەکردن!". خرۆشۆف هەروەها دەنووسێ:"، کە ستالین گیانی دەرچوو بەریا لەرێوە سواری ماشێنەکەی خۆی بوو و رۆیشت بۆ ئەوەی پلانە شەیتانییەکانی خۆی جێبەجێ بکا. بێجگە لە

خرۆشۆف تەنیا شایەتی مەرگی ستالین، کە سەبارەت بە چۆنێتیی مردنی ئەو قسەی کردوون سۆتلانای کچێتی. ئەوەی سۆتلانا نووسیونی تاڕادەیەك قسەکانی خرۆشۆف پشتڕاست دەکەنەوە و، چونکی کۆمەڵێك خاڵی سەرنجڕاکێشی دیکەی دوایین ڕۆژەکانی ژیان و چۆنێتی مەرگی ستالینی لەخۆ گرتووە بێ جێ نییە، کە لێرەدا بەشێکی بێنینەوە.

سۆتلانا لە یەکەمین نامەیدا لە کتێبی "بیست و یەك نامە بۆ هاوڕێیەك"دا پاش پێشەکییەك لە سەر ئەوەی کە هەواڵی نەخۆشبوونی باوکییان چۆن پێی دا و چۆن خۆی گەیاندە هاوینە هەوارەکەی باوکی لە کۆنتسۆڤ، دەنووسێ:

لە تالارێکی گەورەدا، کە باوکمیان درێژ کردبوو خەڵکێکی زۆر کۆببوونەوە. ئەو پزیشکە نەناسراوانەی، کە بۆ یەکەمین جاریان نەخۆشەکەیان دەدی بە ترسەوە دەچوونە ژوور سەری (ئاکادمیسین ڤیناگرێ دۆف، کە چەندین ساڵ پزیشکی چاوەدێری بوو لەو کاتەدا لە بەندیخانە بوو) زەروویان بە پشت و ملی نەخۆشەوە دەنا و دەیانخستە ژێر دەزگای کاردیۆگراف، وێنەیان لە سییەکانی هەڵدەگرت و پەرستارێك بەردەوام دەرزیی لێدەدا و پزیشکێك چۆنێتی باری نەخۆشینەکەی بەردەوام لە دەفتەرێکدا یادداشت دەکرد. چاوەدێرییەکان زۆر بە باشی بەڕێوە دەچوون. تەواوی کەسایەتییە پزیشکییەکان هەوڵیان دەدا ژیانی بوونەوەرێك رزگار بکەن، کە ئیتر هیچ هیوایەك بە رزگاربوونی نەبوو.

لە ئاکادیمیای زانستە پزیشکییەکاندا کۆبۆنەوەی ئەنجوومەنی بەرزی پزیشکان گیرا و ویستیان بزانن ئیتر چیان لە دەست دێ. لە تەلاری تەنیشتییەوە ئەنجوومەنێکی دیکە لە رێگەیەك بۆ رزگارکردنی ژیانی باوکم دەگەڕا. دەستەیەك پسپۆڕی گەنجیش دەزگایەکی پشووهەڵکێشانی دەستکردیان لە کۆلێژی لێکۆڵینەوە زانستییەکانەوە هێنابوو بۆ ئەوەی کەڵکی لێ وەرگرن، چونکی هەر ئەوان دەیانزانی بەکاری بێنن، بەڵام ئەو دەزگا زەبەلاحە هەروا لە گۆشەیەك بەبێ سوود فڕێ درابوو و پزیشکە گەنجەکان لە حاڵێکدا، کە بەرداشی ڕووداوەکانی دەوروبەریان دەیهاڕین مات و سەر لێ شێواو چاویان بە دەوروبەری خۆیاندا دەگێڕا. لە نێو پزیشکەکاندا چاوم بە کچێکی گەنج کەوت و پێم وابوو دەیناسم، لە کوێم دیتبوو؟ لە بیرم نەمابوو. بەسەر سلاوێکمان لێك کرد، بەڵام قسەمان نەکرد. هەمووان هەوڵیان دەدا وەك چون لە نێو پەرستنگەیەکدا بن ئاوا بێدەنگی بپارێزن. هیچ کەس باسی شتێکی دیکەی نەدەکرد. هەمووان وایان هەست دەکرد، کە لەو تەلارەدا ڕووداوێکی گەورە و شتێکی گرینگ خەریکە ڕوو دەدا و هەڵسوکەوتی خۆیان لەگەڵ ئەو ڕووداوە ڕێك

دەخست. تەنیا کەسێك هەڵسوکەوتێکی بێ ئەدەبانەی هەبوو ئەویش بەریا بوو. ئەو لەرادەبەدەر شلەژاوو بێ ئۆقرە دیار بوو. روخساری ئەو، کە لە حاڵەتی ئاسیاییدا قیزەون و ناشیرن بوو لە ژێر کاریگەریی هەوا و هەوەس و زێدەخوازی و بێ بەزەیی و دڵڕەقی و گزیکاری و حەزی دەسەڵات، وا هەژابوو تێك چووبوو. لەو کاتە هەستیارەدا ئەو لە هەوڵی ئەوەدا بوو، کە کەس فێڵی لێ نەکا و بە گزە و فێل و تەڵەکە لە نێوی نەبەن. ئەو دڵەڕاوکییە لە تەوێڵیدا دەبریسکایەوە. ئەو لە قەرەوێڵەکە دەچووە پێش و بۆ ماوەیەکی زۆر لە روخساری نەخۆشەکە ورد دەبۆوە. باوکم لەو پەڕی بێهۆشیدا جاروبار چاوەکانی هەڵدێنان و لەو کاتەدا بەریا چاوی دەبڕییە ئەو چاوە لێل و بێ تیشکانە. ئەو تەنانەت لەو کاتەشدا دەیویست بە وەفادارترین و راستگۆترین کەس لەقەڵەم بدرێ. هەروەکی بەداخەوە توانیبووی بۆ چەندین ساڵان خۆی بەو شێوەیە بە باوکم بناسێنێ.

باوکم هەروەکی پزیشکەکان دەیانگوت بێ هۆش بوو. بەربوونی خوێنی مێشکی زۆر بە تەوژم بوو. ئەو زمانی نەدەگەڕا. لای راستی جەستەی ئیفلیج ببوو. لەو ماوە ماوەیەدا، کە چاوەکانی هەڵدێنان گلێنەکانی و روانینەکانی لێڵ و تار بوون. کەس نەیدەزانی ئاخۆ کەسی پێ دەناسرێتەوە یان نا؟ لەو کاتەدا هەمووان خۆیان بەسەر دەکێشا و هەوڵیان دەدا، کە وشەیەکی لەزمان بڕفێنن یا مەبەستێك لە نیگاکانیدا بخوێننەوە. من لە تەنیشتی دانیشتبووم و ئەو چاوی لێ دەکردم. پێ نەدەچوو ئاگای لە هیچ بێ من دەستەکانیم ماچکردن و هیچی دیکەم لە دەست نەدەهات.

باوکم بە دژواری گیانی دەرچوو. ئەوە یەکەم مەرگێك بوو، کە بە چاوی خۆم دەم دیت. خودا مەرگی سووک و سانا تەنیا بە چاکەکاران دەبەخشێ. خوێنبەربوونی مێشك وردە وردە هەموو گیانیدا دەگرت و تەنانەت بە هەبوونی دڵێکی ساغ و بەهێزیش وردە وردە ناوەندەکانی پشوودانیشی دەگرت. پشوودان هەر دادەکشا لە دوازدە سەعاتی کۆتایی تەمەنیدا دیار بوو، کە وردە وردە ئۆکسیژنی پێ‌ناگا. روخساری رەش دادەگەڕا و دەگۆڕا. روخساری ئاشنای باوکم وردە وردە نامۆ دەبوو. لێوەکانی رەش دادەگەڕان و لە دوو سەعاتی کۆتایی دا وردە وردە پشووی لێ دەبڕی.

گیان دەرچوونێکی سامناك بوو. مەرگ بە بەر چاوی هەمووانەوە ئەوی لە پێ دەخست. لە یەك ساتدا_ نازانم راست بوو یان وا دیار بوو_ وەك بڵێی لە دووایین ساتدا باوکم لەپڕ چاوی هەڵێنان و لە هەموو ئەو کەسانەی روانی، کە بە دەورییەوە بوون، ئەو روانینە زۆر سامناك

بوو. نیگای شێتانە و تووڕەیی و پڕ لە ترس و تۆقین لە بەرامبەر مەرگدا، لــە بەرامبــەر ئــەو پزیشکە نامۆیانەدا، کە چاویان بەسەرییەوە بوو، باوکم پێموایە بۆ یەك خولەك لــە هــەمووانی روانی و لە پڕ دەستی چەپی، کە برێك هەست و جوولەی تێـدا مــابوو هــەڵێنا و ئامــاژەی بــە خالێك کرد. قەلافەتێکی لێل و سـامناك بـوو و مـن نـە لێـی تێگەیشـتم و نـە لـە بیریشـم دەچێتەوە. کەس لەو جوولەی دەستی تێنەگەیشت و دیار نــەبوو لەگــەڵ کــێ و چ شــتێکێتی، بەلام هەرچی بێ هەڕەشە بوو و دوای ساتێك گیانی پاش هێندێ بەربەرەکانێ دەرچوو.

من دەتگوت دەخنکێم. بە هەردوو دەستم باوەشم بە هاوڕێ دوکتۆرە گەنجەکەم داکرد، ئــەو لەبەر ئازار نالەیەکی لێوەهات و هەردووکمان پالمان پێکەوە دا.

رۆح هەلفڕی و جەستە ئارام بۆوە. روخســار ســپی هەلگەڕایــەوە و گەڕایــەوە ســەر دۆخــی ئاسایی خۆی، پاش چەند ساتێك هێمن و بێ خەم و جوان بۆوە.

چەند دەقیقە نازانم چەند بوو لەوانەیە زۆر بووبێ، هەمووان لە دەوری تەرمەکە بێ دەنگ و بــێ جوولە مانەوە و دواتر بەرپرسانی دەولەت بەرەو دەرگای وەدەر کەوتن و خرۆشان. ئەوان پێویست بوو برۆن و هەوالەکە بدەنە کۆمیتەی ناوەندیی حیــزب، کــە هــەموو ئەندامــەکانی لــە کۆبوونەوەکــەدا دانیشتبوون و چاوەڕێبوون. ئەوان چوون هەوالێك راگەیەنن، کە هەمووان لە ناخەوە چاوەڕوانی بوون. نامەوێ یەکتر تاوانبار بکەین: ئەوانیش وەکو من بە دەست دوو هەستی ناتەبا و لێکدژەوە "خــەم و پەژارە لە لایەك و رزگاربوون و حەسانەوە لە لایەکی ترەوە" دەیانناڵاند.

2

سەبارەت بە چۆنێتیی مەرگی ستالین "ئارتۆر خانۆف"، کە یەکێکە لە لێکۆلەرانی ناوداری ســۆڤیەتیی و پێشــتریش نــاویم هێنــاوە جــۆرێکی دیکــەی دەگێڕێتــەوە. ئــەو بــە پێــی ئــەو زانیارییانەی، کە لە نێو خۆی سۆڤیەتی یا لەو لێپرسراوە ئاسایشییە راکردوانــەی وەرگرتــوون، کە لەوێ هەلاتوون، دەنووسێ، کە ستالین بە پیلانێکی لەوەپێش داڕێژراوەوە کوژراوە و تــاقمی چوارکەسیی مالینکۆف و بەریاو خرۆشۆف و بۆلگانین، کــە دوایــن شــامیان لەگــەڵ خــواردوە بەشداری ئەو پیلانە بوون. ئارتۆرخانۆف دەنووسێ، کــە بــەریا داڕێــژەر و کــارگێڕی ســەرەکیی کوشتنی ستالین بووە، بەلام مالینکۆف و خرۆشۆف و بۆلگانینیش لە رووی زێدەخوازییەوە یا لە

ترسی ئەوەی کە نەکا لە شەپۆلی پاکسازییەکانی ئـەو دواییانـەی سـتالیندا وەبـەر کـەون لـە بەڕێوەبردنی ئەو پیلانەدا یارمەتیی بەریایان داوە. ئارتۆر خانۆف بە جۆرێکی جیاواز قسـە لـە سەر دوایین شامی ستالین لەگەڵ ئەو تاقمە چوارکەسییەو ڕووداوەکانی دوایی دەکا و بـۆ وێنـە دەڵێ:"پاش تەدارەکی پێویست تاقمی چوارکەسی لە شـەوی بیسـت و هەشـتەمی فێبریـوەری ساڵی 1953دا بەمەبەستی چاوپێکەوتن چونە لای ستالین لە شـوێنی ژیـانی لـە کۆنتسـۆڤ. مالینکۆف و خرۆشۆف و بۆلگـانین پـاش قسـەکردن لـە سـەر مەسـەلەی ڕۆژ و خواردنـەوەی مەشرووب، بڕێك زووتر لە ماڵی ستالین چوونە دەرێ، بـەڵام ئـەوان نەچـوونەوە مـاڵی خۆیـان بەڵکو بەرەو کۆشکی کرێملین وەڕێ کەوتن".

ئارتۆر خانۆف بـەو پێشـەکییە و وەبیرهێنانـەوەی ئـەوەی کـە مـالینکۆف و خرۆشـۆف و بۆلگانین ئاگاداری پلانی دوایی بەریا بوون لێی زیاد دەکا:

... بەریا بە پێی عادەت بە بیانووی باسکردنی هێندێ کاروبـاری نهـێنی لـە لای سـتالین مایەوە. لەو کاتەدا کەسایەتییەکی تازە دێتە ئاراوە. هێندێ کەس دەڵێن ئـەو کابرایـە پیـاوی بەریا بووە. هێندێکیش پێیان وایە، کە ژنێك بووە لە هاوکارانی بەریا. بەریا ستالینی ئاگـادار کردەوە، کە لە پێوەندی لەگەڵ پەروەندەی پزیشکانەوە هەواڵی ترسێنەر لـە دژی خرۆشـۆف بـە دەستی ئەو گەیون. لەو کاتەدا بەریا خاتوونی هاوکاری خۆی، کە پەروەندەیەکی بە دەستییەوە بوو بانگ کرد بۆ ڕاگەیاندنی ڕاپۆرتەکە. هێشتا بـەریا پەروەنـدەی گـۆڕینی لەبـەردەم سـتالین دانەنابوو، کە ئەو ژنە شتێکی وەك ئـاوی، کـە لەوانەیـە ئێتـەر بووبـێ بەسەروچـاوی سـتالین هەڵپڕژاند. ستالین دەمودەست لە هۆش خۆی چوو. لـەو کاتـەدا ئـەو ژنـە چـەند دەرزییـەکی ژەهراویی لە ستالیندا، کە وردە وردە کاریگەرییاندا دەنا. لە ڕۆژەکـانی دیکـەدا، کـە سـتالین هەروا بێ هۆش بوو ئەو ژنە وەکو پزیشك هاتەوە ژوور سەری ستالین و بڕێکی دیکەی لە ژەهـر لە جەستەی ستالین دەکردەوە بۆ ئەوەی ئەو وردە وردە بمراو وا نیشان بدرێ، کە مەرگی سـتالین بە شێوەیەکی سروشتی بووە...

ئارتۆر خانۆف بۆ سەلماندنی بۆچونەکەی خـۆی هێنـدێ بەڵگـەی هێناونـەوە و ئامـاژە بـە دووانیان دەکا، یەکەم ئەوەی کە لە ڕۆژی یەکەمی نەخۆش کەوتنی ستالیندا هـیچ پزیشـکیان نەهێنایە سەری و ئەوەش، کە هەرچی بەناوی پزیشك هێنابوویاننە سەری هـەموان نەناسـراو بوون. خرۆشۆف لە نێو ئەو هەمووە پزیشکەدا تەنیا ناوی یەکێکیان دێنا و دان بـەوە دادەنـێ، کە ئەویش زۆر ترساوە. سۆتلانا دەنووسێ لە نێـو ئەوکەسـانەی، کـە لـە کـاتی ئاویلکـەدانی

نووێنێدا له‌ ژوور سه‌ری بوون ته‌نیا قه‌لافه‌تی ژنێکی له‌بیره‌، که‌ ناسیار دیار بووه‌"به‌ڵام وه‌بیری نه‌هاتۆته‌وه‌، که‌ له‌ کوێ دیتوویه‌تی." ئارتۆر خانۆف ده‌نووسێ ئه‌و ژنه‌ گه‌نجه‌ش له‌وانه‌یه‌، که‌ هاوکاره‌که‌ی به‌ریا بووبێ و ئه‌و که‌سه‌ بێ، که‌ ماده‌ی بێهۆش که‌ری به‌ سه‌روچاوی ستالین هه‌ڵپرژاندووه‌ و لێدانی ده‌رزییه‌ ژه‌هراوییه‌کانی وه‌ئه‌ستۆ گرتووه‌.

بێرترام دی ۆولف نووسه‌ر و لێکۆڵه‌ری ناوداری ئه‌مریکییش، که‌ گه‌لێك کتێبی له‌ سه‌ر سۆڤیه‌تیی نووسیون له‌ کتێبه‌که‌ی خۆیدا به‌ ناوی "خرۆشۆف و تاپۆی ستالین"دا ده‌نووسێ:" رۆژێك پاش مه‌رگی ستالین ترێتیاکۆڤ ی وه‌زیری ته‌ندروستی، که‌ چاره‌سه‌ریی ستالین له‌ ژێر چاوه‌دێریی ئه‌ودا به‌رێوه‌ ده‌چوو شوێن بزر بوو. ژه‌نه‌راڵ پۆسکێربیشێڤ سه‌رۆکی نووسینگه‌ی تایبه‌تیی ستالین، که‌ خرۆشۆف ناوی نابوو سه‌گه‌ به‌وه‌فاکه‌ی ستالین و په‌روه‌نده‌سازی بۆ پاکسازییه‌کانی دوایی له‌ ژێر چاوه‌دێریی ئه‌ودا به‌رێوه‌ ده‌چوو هه‌ر ئه‌و شه‌وه‌ی ستالین مرد ئه‌ویش شرت وگوم بوو و که‌س به‌سه‌روشوێنی نه‌زانی. ڤاسیلی کوڕی ستالین، که‌ فه‌رمانده‌ی بنکه‌ی هه‌وایی مۆسکۆ بوو له‌ ڕێوره‌سمی به‌خاك سپاردنی باوکیدا که‌س نه‌یدیت و که‌س نه‌یزانی چیی به‌سه‌ر هات. سێ ژه‌نه‌راڵی دیکه‌ش، که‌ رۆژی دوای مه‌رگی ستالین ون بوون و که‌س به‌ سه‌روشوێنی نه‌زانین، بریتی بوون له‌ ژه‌نه‌راڵ سپریدۆنۆڤ فه‌رمانده‌ی بنکه‌ی سه‌ربازیی کرملین، ژه‌نه‌راڵ سینیلۆڤ فه‌رمانده‌ی بنکه‌ی سه‌ربازیی شاری مۆسکۆ و ژه‌نه‌راڵ ئارتیمۆڤ فه‌رمانده‌ی گشتیی به‌شی سه‌ربازیی مۆسکۆ."

بێرترام ۆولفیش وه‌کو ئارتۆر خانۆف له‌ سه‌ر ئه‌و باوه‌ڕه‌یه‌، که‌ ستالین به‌ شێوه‌ی ئاسایی و سروشتی نه‌مردووه‌ و شوێن بزرکرانی خزم وکه‌سه‌کانی ئه‌و به‌ تایبه‌تیی ژه‌نه‌راڵ پۆسکێربیشێڤ له‌ پاش مه‌رگی ستالین به‌ نیشانه‌ی پیلانێك بۆ کوشتنی ئه‌و ده‌زانێ . ۆولف به‌ وردی له‌ راگه‌یه‌نراوی جێ نشینه‌کانی ستالین سه‌باره‌ت به‌ مه‌رگی ئه‌و له‌ رۆژی پێنجه‌می مارسی ساڵی 1953دا، که‌ شه‌ش سه‌عات پاش مه‌رگه‌که‌ی بڵاو کرایه‌وه‌ ورد بۆته‌وه‌ و ده‌نووسێ له‌و راگه‌یه‌ندراوه‌دا ئه‌گه‌رچی وه‌کو هاوسه‌نگه‌ری لینین و درێژه‌پێده‌ری رێگه‌ی ئه‌و و وه‌ك رێبه‌ر و مامۆستای ژیری حیزبی کۆمۆنیست و خه‌ڵکی سۆڤیه‌تی باسی ستالین کراوه‌ هیچ نیشانه‌یه‌ك له‌ خه‌م و په‌ژاره‌ له‌و نامه‌یه‌دا به‌دی ناکرێ. راگه‌یه‌ندراوه‌که‌ پاش به‌راییه‌کی کۆرت له‌ سه‌ر ستالین " سه‌ره‌ڕای ئه‌و هه‌مووه‌ هه‌وڵه‌ی، که‌ بۆ رزگاریی گیانی ئه‌و درا" چووه‌ته‌ سه‌ر ئه‌رکی حیزب و خه‌ڵکی سۆڤیه‌تی و ده‌ڵێ " ده‌بێ یه‌کێتیی پۆڵایین و یه‌کگرتوویی حیزب وه‌کو بیبیله‌ی چاومان بپارێزین... له‌به‌رامبه‌ر دوژمنانی نێوخۆیی و ده‌ره‌کیدا ئه‌و په‌ڕی سه‌رسه‌ختی و رژدبوونمان

بپارێزین. لە ڕێگەی بەردەوامبوونی ڕێبەرییەکی ڕاستگۆ و یەکڕیزیی حیزب و دەوڵەتدا تێ بکۆشین پێش بە هەرچەشنە ئالۆزی و بێ سەروبەرەییەك بگرین." ۆولف بەتایبەتی لە سەر دوو وشەی ئالۆزی و بێ سەروبەرەیی پێدا دەگرێتەوە و دەنووسێ بە کارهێنانی وەهاوشەگەلێك لە ڕاگەیەندراوێکی فەرمیدا خۆی نیشانەی ترس و خۆفێکە، کە بەرۆکی نووسەرانی ئەو ڕاگەیەندراوەی گرتووە.

تاقمی چوار کەسی "مالینکۆف، بەریاو خرۆشۆف و بۆلگانین"، کە لە دوایین ڕۆژەکانی ژیانی ستالیندا لەگەڵی بوون و(پێدەچێ، کە بە فیتی ئەوانیش کوژرابێ) پاش مەرگی ستالین خەڵکی دیکەشیان لە دابەشینی میراتەکەی ئەودا بەشدار کرد، چونکی وایان هەست دەکرد، کە بە تەنیایی ئەو بارە قورسەیان پێ هەڵناگیرێ. لە ڕۆژەکانی ئاویلکەدانی ستالیندا ڤۆروشیلۆف و کاگانۆڤیچیش بانگ کران بۆ هاریکاری و مۆلۆتۆف و میکۆیانیش، کە کەوتبوونە بەر ڕقی ستالین بانگ کران بۆ دابەشینی میراتەکەی. بەرپرسیارەتیی بە خاك ئەسپاردنی ستالین خرایە ئەستۆی خرۆشۆف و مالینکۆف و بەریاو مۆلۆتۆف دەسنیشان کران، کە لەو ڕێوڕەسمەدا قسان بکەن. "پۆلیت بۆرۆ" یان دەفتەری سیاسیی حیزب بە ئەندامبوونی یازدە کەسی کۆنە ڕێبەرانی پێشوو بووژێندرایەوە بۆ ئەوەی دابەشینی پۆست و پلە دەوڵەتییەکان ساناتر و بە بێ کێبڕکێی گەنجەکان بەڕێوە بچێ. بەو شێوەیە لە سەر پێشنیاری بەریا مالینکۆف کرایە سەرۆکی وەزیران و سکرتێری گشتیی حیزب و لە سەر پێشنیاری مالینکۆف دوو وەزارەتی نێوخۆ و ئاسایشی دەوڵەتی تێکەڵ کران و درانە بەریا. مۆلۆتۆف دیسان بۆوە بە وەزیری کاروباری دەرەوە، کە لە ساڵی 1949 ـەوە لە دەستیدا بوو و میکۆیان بوو بە وەزیری بازرگانی و بۆلگانین بە وەزیری بەرگری و کاگانۆڤیچ بوو بە وەزیری پیشە قورسەکان.

پۆستی تەشریفاتیی سەرۆکی شاندی سەرۆکایەتیی ئەنجوومەنی بەرزی یەکێتیی سۆڤیەتیی درایە ڤۆرشیلۆف و بە ڕواڵەت تەنیا خرۆشۆف لەو نێوەدا دەست لە گونان درێژتر گەڕابۆوە، کە ڕۆژی چوارەمی مارسی 1953 بە دەست لە کار کێشانەوەی مالینکۆف لە سکرتێریی حیزبی کۆمۆنیست ئەو پلەیە بەو درا. ڕاگەیەندراوی هەواڵدەریی تاس لە سەر ئەو جێگۆڕکییە ئەوەی دەردەخست، کە مالینکۆف لە سەر داوای خۆی و بۆ ئەوەی بتوانێ کاتی خۆی بۆ کاروباری دەوڵەتی تەرخان بکات دەستی لە سکرتێریی حیزبی سۆڤیەتی کێشایەوە و هەتا هەڵبژاردنی جێنشینێك بۆ وی، هاوڕێ خرۆشۆف ئەرکی سکرتێری ڕادەپەڕێنێ. هەڵبژاردنی خرۆشۆف بۆ سکرتێریی حیزب لە کۆبوونەوەی دوایی

کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا پەسند کرا و بواری بۆ هەڵکشان بەرەو لووتکەی دەسەڵات و جێنشینیی ستالین بۆ رەخسا.

3

ستالین سەرەڕای ئەو هەمووە جەنایەت و کارەساتانەی، کە دواتر بە ئەستۆی داهاتن، ئیمپراتۆرییەکی مەزنی بە میرات بۆ جێنشینەکانی خۆی بە جێ هێشت. یەکێتیی سۆڤیەتی بە تەنیا یەك لە شەشی گۆی زەویی داگرتبوو. بێجگە لە سێ وڵاتی لێواری دەریای بالتیك (لیتوانی و لێتۆنی و ستۆنی) و بەشێك لە خاکی پۆلۆنیا و فەنلاند و دوورگەکانی کۆریل، کە بە فەرمی خرانە سەر خاکی سۆڤیەتی، پۆلۆنیا و رۆمانیا و هەنگاریا و چیك وسلۆڤاکیا و بۆلغارستان و ئەڵمانیای رۆژهەڵات و کۆریای باکووری و ئەلبانی و مەغولستانی دەرەوەش بوونە پاشکۆی سۆڤیەتی سەر بەوێ بوون. سۆڤیەتی لە بواری پیشە و سنعەت و تیکنۆلۆژیاو بەرهەمی کشتوکاڵییەوە نەدەگەیشتەوە ئەمریکاو ئاستی ژیانی خەڵکەکەشی لەگەڵ ژیانی خەڵکی ئەمریکا و وڵاتانی دیکەی خۆرئاوا بەراورد نەدەکران، بەڵام لە پیشەقورسەکان و لە چەکوچۆڵ و تەقەمەنیدا قەرەی لە قەرەی ئەمریکا دەدا و بە گەورەترین بەرهەمهێنەری نەوتی جیهانیش دەناسرا.

ململانێ لە سەر گرتنەوەی جێگەی ستالین و گەیشتن بەو میراتەی لە پاشی بە جێ مابوو لەو کاتەوە دەستی پێکرد، کە ستالین گیانی دەرچوو. هەر وەکی گوتمان لەو ململانێیەدا بەریا و مالینکۆف دەستی خۆیان رەپێش خست و نیشانەکان وایان دەردەخست، کە بەریا هەر لەو رۆژەوە، کە بۆچی مالینکۆفی لە سەرۆکی وەزیرانەوە بۆ جێنشینی ستالین و سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی پێشنیار کرد، بە شوێن دەرفەت و هەلێکی لەباردا دەگەڕا، کە لێی بخا. لەو نێوەدا کەس بیری بۆ خرۆشۆف نەدەچوو و هەربۆیەش کاتێك مالینکۆف دەستی لە سکرتێریی حیزبی کۆمۆنیست هەڵگرت هیچ کەس بیری لەوە نەدەکردەوە، کە خرۆشۆف بە وەرگرتنی ئەو پۆستە رێگەی خۆی بۆ گەیشتن بە دەسەڵات خۆش و لەبار دەکات.

لە سەردەمی دەسەڵاتدارێتیی ستالیندا بەتایبەتیی لـە ساڵەکانی پاش شـەڕی دووەم ی جیهانیدا، کە ستالین خۆی پۆستی سەرۆکایەتیی وەزیرانی وەئەستۆ گـرت حیزبـی کۆمۆنیست دەسەڵات و پێگەی خۆی لە دەست دابوو و ستالین لە سەر تەواوی شـتەکان خـۆی بـە تـەنیا و بەبێ راوێژ لەگەڵ ئۆرگانەحیزبیەکان بڕیاری دەدا. زۆر بـە دەگمـەن کۆبوونـەوەکانی کۆمیتـەی ناوەندی و دەفتەری سیاسی دەگیران و هەروەك دەزانین ماوەی سێزدە ساڵ مەودا کەوتـە نێـوان کۆنگرەی هەژدەیەم و کۆنگرەی نـۆزدەی حیزبـەوە. مەبەسـتی سـتالین لـە گـرتنی کـۆنگرەی نۆزدەیـەم لـە کۆتـایی سـاڵی 1952دا زیـاتر رێکخسـتنەوەی حیـزب و تـەدارەك گـرتنی پاکسازییەکانی دوایی بوو و خۆ بواردنی ئەو لە وتاردان و پێشکەشکردنی راپۆرتی حیزبی لـەو کۆنگرەیەدا نیشاندەری بە هێندنەگرتنی بەرزترین کۆڵەکە و ئۆرگانی حیزب بوو. ستالین تـەنیا لە یەکێك لە کۆبوونەوەکانی کۆنگرەی نۆزدەیەمدا، ئەویش بۆ ماوەی چەند خولـەکێك ئامـادە بوو. پاش هەڵبژێرانی کۆمیتەی ناوەندییش تەنیا لە یەکەمین کۆبوونەوەیاندا بەشـدار بـوو بـۆ ئەوەی پێشنیاری هەڵوەشاندنەوەی دەفتەری سیاسی و هەڵبژاردنی ئەنـدامانی بیسـت و پێـنج کەسیی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی پەسند بکا.

بەو جۆرە وا وێدەچێ، کە سکرتێری یەکەمی حیزب لە قوچـەکی دەسـەڵاتدا رۆڵێکـی پلـە دووەم دەگێڕا و دەسەڵات لە راستیدا لە دەستی سەرۆکی دەوڵەت و وەزیرانـی بـاڵا و کابینـەدا پاوان دەکرێ. بە تایبەتی، کە خرۆشۆف وەك پسپۆڕێکی بواری کشـتوکاڵ ناسـرابوو سـەرەڕای ئەوەی کە لە ساڵەکانی کۆتایی تەمەنی ستالیندا، زۆری لێ نزیك بوو، خوازیـارێکی بـە هێـز نەبوو بۆ گەیشتن بە لوتکەی دەسەڵات و خوازیارانی سـەرەکی دەسـەڵات واتـە مـالینکۆف و بەریا تووشی هەمان ئەو هەڵەیە هاتن، کە زینۆویێڤ و کامینۆف لە سەر ستالین تووشی بوون.

ئێستا بەر لەوەی بچینە سەر قۆناغەکانی هەڵکشـانی خرۆشـۆف بـە پەیـژەی دەسـەڵاتدا، پێویستە چاوێك بە رابردوویدا بخشێنین و بزانین ئەو کابرا بە رواڵەت سادە و دێهاتییە، کـە لـە بنەماڵەیەکی وەرزێری ئۆکراینیدا لە دایك بووە و ژیانی خۆی بە کرێکاری لە شـاری کانگـایی یۆزۆکۆڤا دەست پێکردبوو چۆن توانیی لە بەرەبەری شەڕی دووهەمی جیهانیدا ببێتە ئەنـدامی پۆلیتبۆرۆ یا دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی و دوای شەڕ بوو بە یـەکێك لـە دەگمەن باوەڕپێکراوان و هاوڕازەکانی ستالین.

نیکیتا سێرگێڤیچ خرۆشۆف ساڵی 1894 لە شاری کالینوکا لە دایـك بـوو. باووباپیرەی خرۆشۆف وەرزێر بوون، بەڵام لەگەڵ گەشەکردنی پیشەسازی و دوزینەوە و دەرهێنانی کانگاکان

له روسیای سەرەتای سەدەی بیستەمدا، باوکی خرۆشۆف وازی له کاری وەرزێری هێنـا و رووی کردە کاری کانگا، و کورەکەشی وەدوای خۆیدا. نیکیتا له کاتی خوێندن و له رۆژانی پشووشدا له کانگاکانی بەردە رەژوودا کاری دەکرد، بـەڵام وردە وردە بـوو بـه کرێکـارێکی لێوەشـاوە و یاریدەدەری مکانیك و له سەرەتای شەڕی یەکەمی جیهانیدا به هۆی پێویسـتییەکی، کـه لـه بەرەی شەڕدا بەو جۆرە لێهاتووییانەیان هەبوو خزمەتی سەربازییەکەیان پێ بەخشی.

ساڵی 1917، که شۆڕشی دژە پادشایەتی و دواتر شۆڕشی بۆلشەڤیکی لـه روسـیا کـرا، خرۆشۆف، که لەو کاتەدا گەنجێکی بیست و سێ ساڵان بوو رەگەڵ بۆلشەڤیکییەکان کەوت و له شەرە نێوخۆییەکانی روسیادا شانبەشـانی بۆلشـەڤیەکەکان شـەڕی کـرد. پـاش گەڕانـەی بـۆ یۆزۆکۆڤا له ساڵی 1922دا، که لەو کاتەدا به یەکێك له چالاکانی حیزبی لەقەڵەم دەدرا بوو به جێگری بەڕێوەبەری ئەو کانگایەی کاری تێدا دەرکـرد و سـاڵی داهـاتوو بەڕێوەبـەریی ئـەو کانگایەیان پێ پێشنیار کرد، بەڵام خرۆشـۆف، کـه حـەزی لـێ بـوو درێـژە بـه خوێنـدن بـدا بەڕێوەبەری ناوچەی حیزبی قایل کرد بەوەی، که له کۆلێژی کرێکـاریی یۆزۆکۆڤـادا ناونووسـی بکاو له کاتی بێکاریدا له دەفتەری حیزب کارەکانی خۆی راپەڕێنێ.

نادژدای هاوسەری دووەم ی ستالین له کۆتاییەکانی سـاڵی 1932دا دوای مشـتومڕێك لەگـەڵ مێردەکەی، خۆی کوشت(و هێندێکیش دەڵێن سـتالین خـۆی کوشـتی)، بـەڵام رەوتـی هەڵکشـانی خرۆشۆف، که به ناسینی ئەو دەستی پێکردبوو هەروا درێژەی هەبوو. له ساڵی 1934دا خرۆشۆف بوو به سکرتێری دووەم ی کۆمیتەی حیزبیی ناوچەی مۆسکۆ و له ساڵی 1934دا له حەڤدەهەمین کۆنگرەی حیزبـی کۆمۆنیسـتدا بـۆ یەکـەمین جـار وەك کۆمیتـەی ناوەنـدیی حیـزب هەڵبـژێردرا. خرۆشۆف، که له ماوەی جێگرایەتیی کاگانۆڤیچ له کۆمیتەی حیزبیی شاری و ناوچـەیی مۆسـکۆدا له چالاکیی بیناسازیی شاریدا به تایبەتیی له سازکردنی مـێترۆی بـەناوبانگی مۆسـکۆدا رۆڵێکـی بەرچاوی گێڕابوو. له ساڵی 1935دا له جێگەی کاگانۆڤیچ کرایە سـکرتێری یەکـەمی کۆمیتـەی حیزبی له مۆسکۆ له ساڵانی پاکسازیە خوێناوییەکەی ستالیندا لەو پلەیەدا بەسەر تەواوی کاروباری شاری مۆسکۆ و دەوروبەریدا رادەگەیشت و چاوەدێریی دەکردن. ستالین ناوی نابوو "بـاوکی شـار" و له ماوەی ئەو ساڵانەدا لـه سـەر پێشـنیاری کۆمیتـەی ناوەنـدیی حیـزب وەك ئەنـدامی دەفتـەری سیاسـیی حیـزب هەڵبـژێردرا. خرۆشـۆف لـه سـاڵی 1938دا واتـه لـه لوتکـەی پاکسـازییە خوێناوییەکانی ستالیندا بوو به سکرتێری یەکەمی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب له ئۆکراین و له و لـه

سالی 1939دا تەواو بوو بە ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی یا بەرزترین ناوەندی بڕیاردەری وڵات.

خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا زۆر ناچێتە نێو باسی ڕووداوەکانی ساڵانی 1934 هەتا 1939ـەوە، چونکی سەرکەوتنی خێرای ئەو لەو ماوەیەدا دەریدەخا، کە لە ڕەوڕەوەی پاکسازییە خوێناوییەکانی ستالینیدا بە تەواو مانا جێگەی متمانە و باوەڕ پێکراوی ستالین بووە و ئەگەر لە جەنایەتەکانی ئەو قۆناغەدا ڕۆڵێکی ڕاستەوخۆی نەبووە لانیکەم بە قسەلێکردن و بە زمان سەلماندو ونی و ئەوەش شتێکە، کە خرۆشۆف وای پێ باشترە، کە بێدەنگەی لێ بکا.

پاش دەستپێکردنی شەڕی جیهانیی دووەم و داگیرکردنی خۆرهەڵاتی پۆلۆنیا لە لایەن لەشکری سوورەوە خرۆشۆف وەکو سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی ئۆکراین و ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزب، کە لە هەمانکاتدا سەرۆکی ئەنجوومەنی سەربازیی ئۆکراینیشی لە ئەستۆ بوو بەرەو ناوچەی داگیر کراوی خۆرهەڵاتی پۆلۆنیاوەڕێ کەوت و لە ساڵانی 1939 و 1940دا چاوەدێریی بەسەر چالاکیی سەربازیی سۆڤیەتییزاسیۆنی ناوچە داگیرکراوەکاندا کرد. بۆ پاساودانی لکاندنی ناوچە داگیرکراوەکان بە خاکی سۆڤیەتییەوە ناویان نا ئۆکراینی خۆرئاوا و لە ژێر چاوەدێریی ڕاستەوخۆی خرۆشۆفدا بە سەدانهەزار کەس لە خەڵکی خۆرهەڵاتی پۆلۆنیا لەوڵاتی خۆیان وەدەرنران و خەڵکی ئۆکراینیان لە جێگەیان نیشتەجێ کردن.

لەگەل دەستپێکی هێرشی هێزەکانی هیتلەری بۆ سۆڤیەتی لە ژووئەنی ساڵی 1941دا هەڵمەتی خرۆشۆف لە ناوچە داگیرکراوەکانی خۆرهەلاتی پۆلۆنیادا بەنیوەچڵی مانەوە و خرۆشۆف لەگەڵ هێزەکانی سۆڤیەتی دەستی کرد بە پاشەکشێ لە پۆلۆنیا و دواتر لە خاکی سەرەکیی ئۆکراین. لە ساڵانی شەڕدا خرۆشۆف وەك نوێنەری دەفتەری سیاسیی حیزب بەشداری ئەنجوومەنی سەربازیی لە هەڵمەتی شەڕی ناوچەی ئۆکراین و بەرەی ناوەندی و شەڕی ستالینگراد بووو لە ماوەی ئەو ساڵانەدا لەگەڵ فەرماندەرانی سەربازیی وەك مارشال ژۆکێڤدا پێوەندیی دۆستانەی دامەزراند.

لە ساڵی 1944دا پش ئازادکرانی ئۆکراین خرۆشۆف وێڕای پاراستنی پۆستی سکرتێریی یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی ئۆکراین، سەرۆکایەتیی ئەنجوومەنی وەزیرانیشی وەئەستۆ گرت و لە نۆژەنکردنەوەی ئەو کۆمارییەدا ڕۆڵێکی بەرچاوی گێڕا لەگەڵ ئەوەشدا لە ساڵانی 1946 و 1947دا بە هۆی خراپبوونی ڕەوشی بەرهەم و دەغڵ و دان و قاتی و قڕی لە ئۆکراین، کە بووە هۆی

مردنی سەدان هەزار کەس، خرۆشۆف بۆ ماوەیەك لە پێش چاوی ستالین کەوت و کاگانۆڤیچ دیسان وەك سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی ئۆکراین جێگەی گرتەوە، بەڵام خرۆشۆف، کە هێشتا هەر ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزب بوو توانیی لە چەند چاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ ستالین دیسان دڵی وی وەدەست بێنێتەوە و لە دیسێمبەری ساڵی 1947دا بە دەست ئاوەڵایی تەواوەوە گەڕایەوە ئۆکراین.

خرۆشۆف هەتا دووساڵی دیکەش لە پۆستی سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی ئۆکراین و سەرۆکایەتیی ئەنجوومەنی وەزیرانی ئەو کۆمارییەدا مایەوە هەتا ئەوەی کە ستالین لە دیسێمبەری ساڵی 1949دا بانگی کردەوە مۆسکۆ و سکرتێریی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی لە سۆڤیەتی پێ سپارد. خرۆشۆف وەکو سەرۆکی ڕێکخستنی حیزبی لە مۆسکۆ جارلەجار زیاتر لە ستالین چووە پێشێ و لە ساڵانی 1950 هەتا 1953دا بوو بە راوێژکاری پایەبەرزی ستالین لە کاروباری کشتوکاڵیدا. گەڵاڵەی تێکەڵکردنی زەوییە گچکە هاوبەشەکان لەگەڵ کێڵگەهاوبەشە گەورەترەکان، کە بووە هۆی بەرهەمهاتنی دەغڵ و دانی زیاتر، ئەو دایڕشتن و جێبەجێی کردن و خرۆشۆف بۆ جێبەجێکردنی ئەو گەڵاڵانە لە ساڵانی 1950 هەتا 1952دا سەردانی گەلێك ناوەندی گوندنشینی و وەرزێریی روسیای کرد.

4

خرۆشۆف لە دوایین ساڵەکانی تەمەنی ستالیندا بە تەواوی باوەڕپێکراو و جێی متمانەی ستالین بوو و لە دوایین مانگەکانی ژیانیشیدا ببووە یەکێك لە دەگمەن هاوڕاز و مەحرەمەکانی ستالین، لەگەڵ ئەوەشدا خرۆشۆف لە راپۆرتە نهێنییەکەی خۆیدا بۆ بیستەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی روسیادا و لە نێو بیرەوەرییەکانیدا بە پێداگرییەوە باس لەوە دەکا، کە ستالین لە دوایین ساتەکانی تەمەنیدا لە هەموو کەس بە گومان و دڕدۆنگ ببوو و سەرەڕای ئەوەی کە لە بەریاش وەشك کەوتبوو، کۆنە ڕێبەرانی دیکەی حیزبیش لە مەترسیی ئەو پاکسازییانەدا بوون، کە خەریك بوو بۆی لە تەدارەکدا بوو و ستالین دەیویست، کە تەواوی ئەو کەسانەی پێگەیان لە نێو ڕێکخستنی حیزبی و دەوڵەتیدا هەیە و بە دەسەڵات گەیون کەسانی تازەکار و نۆکەر و گەنجانی گوێ لە مستیان لە جێگەی دابنێ.

ئەو ترس و نیگەرانییە لەوانەیە هۆکارێك بێ بۆ بەشداربوونی خرۆشۆف لە پیلانێکدا، کە بۆ لە نێوبردنی ستالین دارێژرابوو. خرۆشۆف دان بەبوونی وەها پیلانێك یا بەشداریی تێیدا، نانێ، بەڵام هەروەك گوترا لە گێڕانەوەیەکدا، کە ئەو باسی چۆنێیی مەرگی ستالین دەکا هێندێ خاڵی ناڕوون هەیە و پێداگرتنەوەی ئەو لە سەر هەڵسوکەوتی بەریا لەو رۆژانەدا، کە ستالین لە گیانەڵادا بووە خۆی وەها پیلانێك پشتڕاست دەکاتەوە، کە خرۆشۆف هەوڵ دەدا لە تەواوی ئەو رووداوەدا تاوانەکە تەنیا بخاتە ئەستۆی یەك کەس ئەویش بەریا.

لە رۆژەکانی ئاویلکەدانی ستالیندا خرۆشۆف زیاتر لە هەر شتێك لە بیری ئەوەدا بوو، کە پاش مەرگی ستالین چۆن دەکرێ لە تەشقەڵەی بەریا دەرباز بن. ئەو زۆر لە پلانەکانی بەریا بۆ بەدەستەوە گرتنی دەسەڵات نیگەران بوو و دڵنیا بوو لەوەیکە ئەگەر بەریا سەرکەوێ ئەوا گیانی ئەو و تەواوی رێبەرانی دیکەش دەکەوتە مەترسییەوە. خرۆشۆف بەر لە هەمووان لای بۆلگانین باسی ئەو نیگەرانییەی کرد و زانیی، کە ئەویش لەوەدا هاوخەمێتی.

خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانیدا باسی رۆژی مەرگی ستالین دەکا و دەنووسێ کاتێك ستالین دوایین پشووی کێشا و پزیشکان رایانگەیاند، کە مردووە بەریا وەك کەسێکی، کە بارێکی قورست لە سەر شانی هەڵگرتبێ هەناسەیەکی ئاسوودەی هەڵکێشاو نەك هیچ نیشانەیەکی خەم و پەژارەی لە روخساریدا بەدی نەدەکرا بەڵکو بە روخسارێکی گەش و شادەوە شۆفیرەکەی خۆی بانگ کرد و بەبێ ئەوەی بڵێ بۆ کوێ دەچێ ئێمەی لە لای تەرمەکەی ستالین بەجێ هێشت و رۆیشت.

خرۆشۆف ئەوجار دەنووسێ:

"... لەو کاتەدا سۆتلانکای کچی ستالینم دیت، کە سەری بە هەنیسکانەوە هەڵدەقەندرا... منیش خۆم پێ رانەگیرا و دامە قوڵپەی گریان دەبێ بڵێم، کە راستگۆیانە بۆ مەرگی ستالین گریام.

من تەنیا بۆ ستالین نەدەگریام. من زۆر نیگەرانی داهاتووی حیزب و وڵات بووم. من باش هەستم بەوە دەکرد، کە بەریا وردە وردە خۆی بەرەو سەرتر هەڵدەکێشێ و ئەو دەستپێکەش کۆتاییەکە بۆ هەمووممان... من باش ئەوم دەناسی. ئەو کابرایەکی خەیانەتکار و گزیکار و بێ بەزەیی و هەلپەرست بوو، کە بۆ گەیشتن بە مەبەستی خۆی لە هیچ شتێ نەدەپرینگایەوە. من قەت ئەوم بە کۆمۆنیست نەدەزانی. ئەو قەساب و جەنایەتکارێکی لێهاتوو بوو..."

خرۆشۆف بەوەها بیرکردنەوەیەك لە سەر بەریا هەر لە رۆژێك دوای مەرگی ستالینەوە لە رێگە چارەیەك دەگەڕا، کە ئەو گێچەڵە لە کۆڵ خۆی بکاتەوە، لە بەشێکی بیرەوەرییەکانیدا،

لە بۆ ئەو باسەی تەرخان کردووە باسی ئەوەدەکا، کە چۆن سەرەتا لەگەڵ بۆلگانین و دواتر لەگەڵ مالینکۆف ڕێککەوت، پاش قایلکردنی مالینکۆف ئیتر ڕێککەوتن لەگەڵ ئەوانیتر بۆ بەڕێوەبردنی ئەو پلانە دژوار نەبوو. بەریا خۆی بە هەوڵی وەك کۆکردنەوەی هێزەکانی پاراستنی ئاسایش لە مۆسکۆدا و دەست تێوەردانی جار بە جار زیاتر لە کاروباری دەوڵەتی و حیزبییدا جار لەگەڵ جار مالینکۆفی نیگەرانتر کرد و ڕێگەی بۆ خرۆشۆف خۆشتر کرد بۆ ئەوەی زیاتر هانی دڕدۆنگییەکەی بدا.

خرۆشۆف باسی ئەوە دەکا، کە چۆن پاش قایلکردنی مۆلۆتۆف و کاگانۆڤیچ بۆ جێبەجێکردنی پلانی لە سەر کار لابردن و قۆڵبەستکردنی بەریا، لەگەڵ مالینکۆف و بۆلگانین چۆنیان ئەو پلانە ئامادە و جێبەجێ کرد. لەو ڕێبەرانەی تر، کە بۆ بەڕێوەبردنی ئەو پلانە بانگهێشت کرابوون تەنیا ڤۆروشیلۆف و میکۆیان لە هەولێکی چڕ دژی بەریا دەترسان و میکۆیان لە سەر ئەو باوەڕە بوو، کە تەنیا بەوەندە، کە کاروباری حیزبی و دەوڵەتیی لێ بستێننەوە وازی لێ بێنن، بەڵام دواجار ئەوانیش هاتنە سەر قسەی خرۆشۆف و مالینکۆف و مالینکۆف بۆ بەڕێوەبردنی ئەو پلانە ئەندامانی دەفتەری سیاسیی و وەزیرە پایەبەرزەکانی بۆ گرتنی کۆبوونەوەیەکی تایبەتی لە کریملین بانگهێشت کرد.

هێزەکانی پاراستنی ئاسایش، کە لە کریملیندا دامەزرابوون گەورەترین نیگەرانیی خرۆشۆف و مالینکۆف بوون بۆ بەڕێوەبردنی پلانەکەیان، چونکی فەرماندەکانیان دەسنیشانکراوو و جێ متمانەی بەریا بوون و پێنەدەچوو، کە ئەگەر لە لێ خستن و لە سەر کار لابردنی سەرۆکەکەیان ئاگادار بنەوە بێدەنگ بن و دەست لە سەر دەست دانێن. بۆلگانین، کە لەو کاتدا وەزیری بەرگری بوو پێشنیاری کرد، کە چەند کەسێك لە فەرماندەرانی سوپا تێگەیەنن، کە زۆریان خۆشیی لە بەریا نەدەهات و بۆ بەرپەرچدانەوەی هێزەکانی ئاسایشی کریملین هەوڵی پێویست و گریمانەکراو بدرێ. یازدە مارشال و ژەنەراڵ، کە ژۆکێڤ لە سەرووی هەمووانەوە بوو ئامادەبوونی خۆیان بۆ بەڕێوەبردنی ئەو پلانە دەربڕی و وایان دانا، کە چەند کەسێکیان بە چەکی تەیار و پڕەوە لە ژووری تەنیشت کۆبوونەوەکە چاوەڕێ بن و ئەگەر پێویست بوو خۆیان بەریا چەك بکەن و دەستبەسەری بکەن.

خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانیدا بە تێروتەسەلی باس لە وردەکارییەکانی ئەو کۆبوونەوەیە دەکا، کە شەوی بیست و شەشی ژووئەنی ساڵی 1935 بۆ وەلانانی بەریا پێکهات. سەرەڕای ئەوەی کە سی هەزار کەس لە سەر کردە حیزبی و دەوڵەتی و سەربازییەکان لەو

بەرلە ئاگادار بوون، مەئموورەکانی بەریا ئاگاداری ناوەرۆکی ئەو کۆبوونەوەیە نەبوون، کە بە روالّەت بۆ تاوتوێکردنی کاروباری حیزبی و دەولّەتی بانگهێشتن کرابوون. بەریا خۆیشی، کە هاتە ئەو کۆبوونەوەیە ئاگای لە مەحموودی بێ زەواد نەبوو. مالینکۆف کۆبوونەوەکەی دەست پێکرد و بۆ هێنانە بەرباسی بابەتەکە شێر و ڕێویی دێنانەوە، کە خرۆشۆف قسەی پێ بڕی و گوتی: " هاوڕێ مالینکۆف وا باشترە ڕاست باسی بابەتەکە بکەی و مەسەلەی بەریا بێنیتە گۆڕێ. "

خرۆشۆف هەروەها دەڵێ:" ئەو دەمەی من ئەو قسەیەم کرد بەریا لە تەنیشتمەوە دانیشتبوو، ڕاچڵەکی و بە سەرسووڕماوییەوە گوتی:" نیکیتا... چیت فەرموو؟" ئێستا گوێت لێ دەبێ و کاتێك مالینکۆف قسەکانی بە من سپارد پێشینەیی بەریام هەر لەو ڕۆژەوە، کە مەئمووری ڕێکخراوی "یەکسانی" ی تورکان و سیخوڕی بریتانییەکان بوو لە باکۆ و هەتا ئەو کردە چەوتەی، کە لە سەردەمی ستالین و دوای مەرگی ئەو کردبوونی هەموویم لە بنی کوولەکە دا و گوتم ئێستاش ئەو خەریکی داڕشتنی پیلانێکە دژی حیزب و دەوڵەتی سۆڤیەتی و ئەگەر پێشی پێ نەگیردرێ ئەوا دەستکەوتەکانی شۆڕشی بۆلشەڤیکی دەکاتە تۆزی بانان. من ڕاشکاوانە لە سەر ئەو باوەڕەم سوور بووم و پێم چەقاند و، کە بەریا هەر لە بنەوە کۆمۆنیست نەبووە و تەنیا بۆ قازانج و بەرژەوەندی و مەبەستگەلی زێدەخوازانەی خۆی هاتۆتە نێو حیزبەوە.

خرۆشۆف لە کۆتایی قسەکانیدا پێشنیار دەکا بەریا بە هۆی ئەو کارە چەوتەی، کە کردوویەتی و پیلانی بە دژی حیزب و دەوڵەتی سۆڤیەتی داڕشتوە هەموو پۆستە حیزبی و دەوڵەتییەکانی لێ بستێندرێتەوە و لێپرسینەوەی لێ بکرێ. ئەندامانی دیکەی دەفتەری سیاسیش زۆربەیان ئەو بۆچوونەی خرۆشۆف دەسەلمێنن و تەنیا میکۆیان بە پارێزەوە پێشنیار دەکا، کە دەرفەت بە بەریا بدرێ هەڵەکانی قەرەبوو بکاتەوە. خرۆشۆف دیسان دەچێتەوە سەر قسەکانی و داوا لە مالینکۆف دەکا پێشنیارەکەی ئەو بۆ لە سەر کار لابردن و لێپرسینەوە لە بەریا بخەنە دەنگدانەوە، بەڵام مالینکۆف بە شڵەژاوییەوە و بە بێ ئەوەی کە پێشنیارەکەم بخاتە دەنگدانەوە قامك بەو دوگمەیە دادەنێ کە لە پێشێتی و بەو ئاماژەیە مارشال ژۆکێڤ و بە شوێن ئەودا چەند مارشالێکی دیکە و مارشالەکانی سۆڤیەتی وەژوور دەکەون.

مالینکۆف لە پێش چاوی ئەندامانی سەرسووڕماوی دەفتەری سیاسییەوە، کە ئاگایان لەو شتە نەبوو بە مارشال ژۆکێڤ دەڵێ:" وەك سەرۆکی وەزیرانی یەکێتیی سۆڤیەتیی پێتان دەڵێم بەریا قۆڵبەست بکەن بۆ ئەوەی لێکۆڵینەوەی پێویست لەو تۆمەتانەی بکرێ، کە دراونەتە

[illegible]ۆکێف دەمودەست چەکەکەی خۆی دەردێنیّ و بە بەریا دەڵێ مەبزوو." بەریا دەست بۆ جانتاکەی خۆی دەبا، بەڵام خرۆشۆف دەستی دەگریّ و بەریا، کە چاری نامێنیّ دەست بەردەداتەوە (خرۆشۆف ئەوەی لیّ زیاد دەکا، کە لە پشکنینەکەی جانتاکەی بەریادا دەرکەوت، کە بەریا چەکی پیّ نەبووە و لە خۆڕا دەستی بۆ جانتاکەی بردووە).

سەبارەت بە ڕووداوەکانی دواتر لە دەسبەسەرکرانی بەریاوە هەتا ئیعدامکرانی ئەو و شەش کەسی دیکە لە هاوکارەکانی، ئەوەی خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکاندا باسی کردوون هێندێ جیاوازییان هەیە لەگەڵ ئەوەی، کە پێشتر بەو بیانییانەی گوتوون، کە سەردانی مۆسکۆیان کردووە. خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا دەڵێ رودێنکۆ دادوەرە روسییەکەی دادگای نۆرینبێرگ، کە پاش گیرانی بەریا کرایە دادوەری گشتیی روسیا، چاوەدێریی بەسەر رەوتی دادگاییکردن و لێپرسینەوە و دادگایی بەریا و هاوکارەکانیدا دەکرد و لە کاتی لێکۆڵینەوە لە سەر بەریا بێجگە لەو جەنایەت و کارەساتگەلەی کردبوونی گەلێك کردەوەی چەوتی دیکەشی لە پێوەندی لەگەڵ دەستدرێژیکردنە سەر نزیك بە سەد کچ و ژن لیّ ئاشکرا بوون، بەڵام خرۆشۆف پێشتر بە وەفدێکی نوێنەرانی حیزبی سۆسیالیستی فەڕەنسای، کە بە سەرۆکایەتیی سیناتۆر پیرکۆمین، کە لە مانگی 1956دا سەردانی مۆسکۆیان کرد، گوتبوو، کە بەریا هەر ئەو رۆژەی گیرا لە کریملین تیرەباران کرا و دواتر بەڵگەی تاوانباربوونی ئەو و هاوکارەکانیمان کۆکردنەوە. بە کورتی هەواڵی ئیعدامی بەریا و شەش کەس لە هاوکارەکانی، کە دوو وەزیری پێشووی ئاسایشیشیان لەگەڵدا بوون لە کۆتایی مانگی دیسێمبەری 1953دا راگەیەندرا. بە رواڵەت راستییەکەی ئەوەیە، کە بەریا هەر ئەو رۆژە یا چەند رۆژ دواتر ئیعدام کراوە، بەڵام گرتن و دادگاییکردنی هاوکارەکانی ئەو چەند مانگی خایاندووە و هەواڵی ئیعدامەکەیانیان پێکەوە راگەیاندووە، چونکی ئەوەی راستی بیّ بڕیاری ئیعدامکردنی بەریا و شەش کەس لە هاوکارەکانی یەکجیّ دەرکراوە.

5

بە لە سەر کار لابردن و گرتن و ئیعدامکردنی بەریا، خرۆشۆف گەورەترین کۆسپی سەر رێگەی گەیشتن بە دەسەڵاتی لە سەر رێی خۆی لابرد. دەسەڵات و پێگە سیاسییەکەی ئەویش بەو رۆڵەی، کە لەو ململانێیەدا وەئەستۆی گرتبوو زیاتر بوو. هاوکات لەگەڵ ئەو سەرکەوتنە خرۆشۆف توانی دەسەڵاتی سکرتێرەکانی حیزب لە کۆمارییەکانی سۆڤیەتیدا زیاتر بکات و دەستیان ئاوەڵاتر بکات و لەو رێگەیەوە جارلەگەڵ جار پێگەی خۆی پتەوتر بکا.

لە لایەکی ترەوە ئەو بە ڕیفۆرم لە ڕەوشی کشتوکاڵدا، کە لە ساڵی 1953ـەوە تووشی قەیران هاتبوو ناوبانگی پتری دەرکرد. بە پێی پێشنیارەکانی خرۆشۆف ماڵیاتە کشتوکاڵییەکان لە سەر بەشی تایبەتیی وەرزێران لە زەوی و کێڵگە هاوبەشەکاندا کەم کرانەوە و نرخی دەغڵ و دانی کێڵگە هاوبەشەکان زیادی کرد. هەر بۆیەش لە ساڵی 1954 ـەوە دەغڵ و دان بە خێرایی ڕووی لە زیادبوون کرد. بۆ وێنە بەرهەمهێنانی دەغڵ و دان، کە لە ساڵی 1953 ـەوە لە هەشتا ملیۆن تەن تێنەدەپەڕی کەچی هەتا ساڵی 1958 گەیشتە سەد و سی و شەش ملیۆن تەن. گۆشت لە شەش ملیۆنەوە گەیشتە هەشت ملیۆن تەن. بەرهەمهێنانی چەوەندەری قەند دوو بەرامبەر بوو و بەرهەمهێنانی شیریش شێست لەسەد زیادی کرد.

گۆڕانی گرینگی دیکەی ساڵانی 1953 هەتا 1954 لە سۆڤیەتیدا، کە خرۆشۆف ڕۆڵی بەرچاوی تێیاندا هەبوو پاکسازیی قووڵی نێو دامودەزگا ئاسایشییەکانی سۆڤیەتی و لە سەر کار لابردن یا دەستبەسەرکردن یا دوورخستنەوەی زۆربەی بەرپرسانی پێشووی پاراستن و ئاسایشی سۆڤیەتی بوو. لە سەرەتاکانی ساڵی 1954دا ڕێکخستنی تەناهیی سۆڤیەتی لە فۆرمی وەزارەتخانەیەکی سەربەخۆ هێنرایە دەراو ناوی نرا کۆمیتەی تەناهیی دەوڵەتی، کە کورتکراوەی وشە ڕوسییەکانی "کا، گا، ب" یە. ڕێکخستنی تەناهیی نوێ ئەو دەسترۆیشتوویی و دەستئاوەڵاییەی پێشووی نەبوو بە تایبەتی بە شێوەی سەرەڕۆیانە نەیدەتوانی ئەندامانی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی بگرێ . ڕاوەدوونانی ئەندامانی حیزبی کۆمۆنیست بەبێ ئاگاداری و پەسندی بەرپرسانی حیزبی قەدەغە کراو ئەوە بووە هۆی بەدەسەڵاتبوونی ئەندامانی حیزبی و پتەوبوونی پێگەی خرۆشۆف لە نێویاندا.

یەکێك لەو کارە باشانەی دیکەی خرۆشۆف لە ساڵی 1954دا، کە لە سەر زیادبوونی دەغڵ و دان کاریگەریی باشی هەبو، گەلاڵەی بووژاندنەوەی زەوییە بەیارەکان بوو. بە پێی ئەو گەلاڵەیە سێزدە ملیۆن هەکتار لە زەوییەکانی باکووری قەزاقستان دەکێڵدران و دادەچێنران. گەلاڵەی بووژاندنەوەی زەوییە بەیارەکان، کە گوژمەیەکی زۆری تێدەچوو لە لایەن هێندێ ئەندامانی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبەوە دژایەتیی کرا، بەڵام خرۆشۆف توانیی زۆرینەی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی لەگەڵ ئەو گەلاڵەیە هاودەنگ بکا و بە زۆرینەی دەنگ پەسندی بکا. لیۆنید برێژنێڤ Brejnev، کە لەو کاتدا کابرایەکی چل و هەشت ساڵان بوو و خۆشەویستی خرۆشۆفیش بوو کرایە سکرتێری دووەم ی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی قەزاقستان و چاوەدێری جێبەجێ کرانی

ئەو کەلاڵەیە و ساڵێك دواتر پلەی چووە سەراو کرایە سکرتێری یەکەمی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی قەزاقستان و ڕێگەی سەرکەوتن و پێشکەوتنی بۆ داهاتووی خۆی خۆش کرد.

هەر لە سەرەتای ساڵی 1954 ـەوە ناکۆکی و هەڤرکێی نێوان خرۆشۆف و مالینکۆف لە سەر مەسەلەی حیزبی دەستی پێ‌کرد و لە کۆتایی ساڵی 1954دا بە هۆی دژایەتیی مالینکۆف لەگەڵ سیاسییەتە کشتوکاڵییەکانی خرۆشۆف چڕتر بۆوە. لەراستیدا خرۆشۆف هەر لە یەکەمین ڕۆژی هەڵبژێرانی مالینکۆف بۆ سەرۆکی وەزیران و سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی زۆری کەیف پێی نەدەهات و پاش ئەوەی کە بووە هۆی لە سەر کار لابردنی ئەو تەنیا بەمەبەستی ململانێ لەگەڵ بەریاو نەهێشتنی ئەو گیچەڵە لێی نزیك کەوتەوە. لەگەڵ لە سەر کار لابردن و ئیعدامی بەریا و پاکسازیی دامودەزگا تەناهییەکان و پاکژکردنەوەیان لە دەست وپێوەندی ئەو خرۆشۆف، کە ئیتر بە پۆیستی نەدەزانی لەوە پتر لەگەڵ دۆستی تاکتیکیی خۆی دۆستایەتی بکا، وردە وردە تێی هەڵکێلاو مالینکۆفیش، کە وردە وردە لە لایەن خرۆشۆفەوە هەستی بە مەترسی دەکرد لەڕوویدا ڕاوەستا. خرۆشۆف لە سەرەتای ساڵی 1955 ـەوە ڕاشکاوانە مالینکۆف ی تاوانبار کرد بە کارشکێنی لە پلانە کشتوکاڵییەکاندا و بە تەکنیکی دەراو خۆشکردنی لەوەپێش ئەو مەسەلەیەی لە کۆبوونەوەی گشتیی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبدا، کە لە مانگی فێبرییەی هەر ئەو ساڵەدا گیرا، هێنایە بەرباس. مالینکۆف، کە هەستی کرد لەکەمینەیە، بۆ ئەوەی تاوانبار نەکرێ بە خەیانەتکردن بە حیزب، دانی بەهەڵەکانی خۆیدا لە بواری کشتوکاڵیدا نا و، بەبێ ئەزمونی خۆی لە کاروباری دەوڵەتیشدا و لە سەر ویستی خۆی دەستی لە پۆستی سەرۆکی وەزیران هەڵگرت. کۆمیتەی ناوەندی مارشال بۆلگانینی، کە نزیکترین کەس بە خرۆشۆف و جێگە متمانەی ئەو بوو لە دەوڵەتدا، لە جێگەی ئەوی دانا و مالینکۆف، کە بە هۆی دانپیانان بە تاواندا لە مەترسیی پاکسازی ڕزگاری ببوو، لە دەوڵەتی نوێدا کرایە وەزیری کارەبا.

دوای لە سەر کار لابردنی مالینکۆف وهێنانەسەرکاری بۆلگانین وەك سەرۆکی وەزیرانی سۆڤیەتی خرۆشۆف زیاتر خۆی بە کاروباری سیاسەتی دەرەوەی سۆڤیەتییەوە خەریك کرد. لە مانگی مای ساڵی 1955دا لە وەڵامی بەرینکردنەوەی پەیمانی ئاتلانتیکی باکووری(ناتۆ)دا و وەرگیرانی ئەڵمانی خۆرئاواش بە ئەندامەتی تێیدا، پەیمانێکی بەرگریکردن لە نێوان سۆڤیەتی و حەوت وڵاتی دیکەی ئەورووپای خۆرهەڵات(پۆلۆنیا و هەنگاریا و ڕۆمانیا و ئەڵمانیای خۆرهەڵات و چیك و

سلۆڤاكیا و بۆلغارستان و ئەلبانی)دا بۆ ماوەی بیست ساڵ لە وەرشۆ مۆر كرا، كە بە پەیمانی وەرشۆ ناوبانگی دەركردووە. لە مانگی ژووئیەی هەر ئەو ساڵەدا خرۆشۆف بۆ ئەستاندنەوەی یۆگسلاڤیاو لكاندنەوەی بە یەكێتیی سۆڤیەتییەوە چووە بێلگراد و هەرچەندە لەو دەستێوەردانەدا ئامانجی راستەقینەی خۆی نەپێكا، بەڵام كۆتایی بە رەوشی قەیراناویی نێوان ئەو دوو وڵاتە، كە ساڵی 1948 ـەوە پێكهاتبوو هێنا. مۆلۆتۆف، كە لە كاتی سەرهەڵدانی ئەو قەیرانەدا لە ساڵی 1948داوەزیری كاروباری دەرەوەی سۆڤیەتی بوو لەگەڵ ئەو تەكنیكە سیاسییەی خرۆشۆف دانەبوو و هەربۆیەش لە سەفەری بێلگراددا لەگەڵی نەچوو.

لە هاوینی ساڵی ی1955دا(18 هەتا 13ی ژووئیە) یەكەمین كۆنفرانسی رێبەرانی وڵاتانی گەورە پاش كۆنفرانسی ساڵی 1945 ی پۆتسدام لە ژنێڤ گیرا. لەو كۆنفرانسەدا ئایزینهاوێر ی سەرۆك كۆماری ئەمریكا، ئەنتۆنی ئەیدێنی سەرۆك كۆماری بەریتانیاو ئەدگارفاوری سەرۆكی وەزیرانی فەرەنسا لەگەڵ وەزیری دەرەوە و وەزیری بەرگریی خۆیان كۆببوونەوە. بۆلگانین سەرۆكی شاندی نوێنەرانی سۆڤیەتی بوو، كە لەو كاتدا سەرۆك وەزیرانی سۆڤیەتی بوو و ئەندامانی باڵای وەڤدی نوێنەرایەتیش، كە لەگەڵی بوون بریتی بوون لە وەزیری كاروباری دەرەوەی و وەزیری بەرگریی نوێی سۆڤیەتی مارشاڵ ژۆكێڤ، بەڵام خرۆشۆڤیش حەزی لێ بوو بەشداری ئەو كۆنفرانسە بێ. خرۆشۆف وەك یەكێك لە ئەندامانی وەڤدی نوێنەرایەتیی سۆڤیەتی لە كۆنرانسی ژنێڤدا بەشدار بوو، بەڵام بە كردەوە سەرۆكی وەڤدەكە بوو و رێبەرانی وڵاتانی تر، كە بەشداری ئەو كۆنفرانسە بوون بە تەواوەتی هەستیان بەوە دەكرد، كە ئەو لە هەموو ئەندامانی وەڤدەكەی لە سەرترە.

خرۆشۆف بەشێكی بیرەوەرییەكانی خۆی تەرخان كردووە بۆ كۆنفرانسی رێبەران لە ژنێڤ و دەنووسێ ئایزنهاڤری سەرۆك كۆماری ئەمریكا كابرایەكی ساویلكە بوو و لە ماوەی كۆنفرانسی ژنێڤدا فۆستەردالسی وەزیری دەرەوەی ئاگای لێی بوو. خرۆشۆف دەنووسێ لە كۆبوونەوەكانی كۆنفرانسدا لە تەنیشت ئایزنهاڤرەوە دادەنیشت و من، كە لە لای چەپی بۆلگانینەوە دانیشتبووم زۆری لێ دوور نەبووم و بە جوانی دەمدیت، كە هەر كات شتێكی تازە دەهاتە گۆڕێ دالس لەڕێوە یادداشتێكی دەنووسی و لە پێشیدا دەنا و ئایزنهاڤر بە خوێندنەوەی ئەو یادداشتە قسەی لە سەر ئەو مەسەلەیە دەكرد، كە خرابووە بەرباس.

خرۆشۆف ئەوەشی لێ زیاد دەكا، كە دالس دوژمنی سوێندخواردوومان بوو، بەڵام دوژمنێكی ژیر بوو و دەیزانی، كە دەتوانێ هەتا كوێ لەگەڵ ئەو ململانێیە بڕواتە

بیسی. خرۆشۆف، "ئایدن"ی سەرۆکی وەزیرانی بەریتانیاش وەك سیاسەتڤانێکی واقیع بین و خۆگونجێن تاریف دەکا و دەڵێ کاتێك داوای لێکردین سەردانێکی بەریتانیا بکەین لە دڵەوە قەبووڵمان کرد.

خرۆشۆف و بۆلگانین لە کۆتایی ساڵی 1955دا سەفەرێکی پڕ لە هەڵلایان بەرەو هیندوستان و ئەفغانستان کرد. لەو سەفەرەشدا خرۆشۆف سەرۆکی راستەقینەی وەڤدی نوێنەرایەتیی سۆڤیەتی بوو هەڵویستی وەڤدی نوێنەرایەتیی سۆڤیەتی چ لە کۆبوونەوەکانی دانوستانی فەرمیدا و چ لە کۆنفرانسە رۆژنامەنووسییەکاندا لە لایەن ئەوەوە راگەیەندرا.

بەشی هەشتەم

حکوومەتی خرۆشۆف

زۆربەی دیرۆکنووسانی مێژوو فێبرییەی ساڵی1955یان، بە سەرەتای حکومەتی خرۆشۆف نووسیوە. هەروەکی دەزانین خرۆشۆف لەو ڕێکەوتەدا لە ململانێ لە سەر جێگرتنەوەی ستالیندا، دووەمین خەنیمی خۆی شکاند و مالینکۆف، کە بۆ ماوەی نزیك بە دوو ساڵ پاش مەرگی ستالین سەرۆکایەتیی وەزیرانی لە ئەستۆ بوو بە دانپیانان بە هەڵە و تاوانی خۆیدا دەستی لەو پۆستە کێشایەوە. ئەو سەرۆك وەزیرەی سۆڤیەتی، کە بە پێشنیاری خرۆشۆف لەو پۆستەدا دانرا بۆلگانین بوو، کە بە کردەوە لەبەردەستی خرۆشۆفدا بوو و لە مەسەلە پێوەندیدارەکانی بە کاورباری نێوخۆیی و دەرەوەی سۆڤیەتیدا بە بێ قسەی وی قامکی لە ئاوێ ڕۆ نەدەکرد.

لەگەڵ ئەوەشدا گیرانی بیستەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەت لە فێبرییەی ساڵی 1956دا ڕێکەوتی دەستپێکردنی ڕاستەقینەی حکوومەتی خرۆشۆفە. لەبەر ئەوەی کە هەتا گیرانی ئەو کۆنگرەیەش هێشتا لە نێو ئەندامانی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا، کە دواتر ناویان نا دەفتەری سیاسی، کەسانێك هەبوون، کە لەبەرامبەریدا ڕادەوەستان و دژایەتییان دەکرد و بۆچوون و پێشنیارەکانی ئەویان بە مەسەلەی سیاسەتی نێوخۆیی و دەرەکیی سۆڤیەتییەوە دەکردەوە بە هیچ و دەیانبردە ژێر پرسیار. مۆلۆتۆف وەزیری دەرەوە و کاگانۆڤیچ وەزیری پیشە قورسەکانی سۆڤیەتی و سەرۆکی پێشووی خرۆشۆف لەو کەسانە بوون، کە لە کۆبوونەوەکانی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب ڕەخنەیان لە هێندێ گەڵاڵەی ئابووری و شێوازەکانی خرۆشۆف لە سیاسەتی دەرەوەی خرۆشۆف دەگرت. مالینکۆف سەرەڕای ئەوەی کە لە سەرۆك وەزیری خرابوو، بەڵام لە دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا هەر مابوو و ڕێگەیەکی کۆنەپارێزانەی ڕەچاو کردبوو، بەڵام

لە [illegible]ەوە لەگەڵ خرۆشۆف هاوڕا نەبوو و ئەگەر پێگەی خرۆشۆف بەرەو لاوازی چووبایە ئەوا سێ ئەندامەکەی دیکەی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیش حەزیان لێ بوو ڕەگەڵ دژبەرانی ئەو بکەون.

بیستەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە ڕۆژی چواردەیەم هەتا بیست و پێنجەمی فێبرییەی ساڵی 1956دا لە مۆسکۆ گیراو خرۆشۆف لە سەرەتای کۆنگرەکەدا ڕاپۆرتێکی تێروتەسەلی لە سەر کار و کردەوەکانی خۆی پێشکەش کرد. بەشێکی گرینگی ئەو ڕاپۆرتە بۆ کاروبار و مەسەلەی حیزبی تەرخان کراوە بۆ وێنە خرۆشۆف ئاماژەی بە دوایین سەرژمێریی ئەندامەتیی لە حیزبدا، کە لە 6795896 تێپەڕیوە کرد. خرۆشۆف لە سەر ئەو سەرکەوتنانەی، کە لە بواری کشتوکاڵدا دەستەبەر بوونە گوتی بە تێکەڵکردنی زەوییە بچووکەکانی کێڵگەهاوبەشەکان لەگەڵ کێڵگە هاوبەشە گەورەکان ژمارەی کێڵگەهاوبەشەکان (ئەو وەرزێر و جوتیارانەی زەوی و زاری خۆیان هەیە) لە 254000 یەکەوە لە سەرەتای ساڵی 1950دا، دابەزیوەتە 61371 یەکە لە سەرەتای ساڵی 1956دا. هەروەها خرۆشۆف گوتی، کە دەغڵ و دان لە سۆڤیەتی لە ساڵی 1929 وە، کە سەرەتای هاوبەشکردنی کشتوکاڵە هەتا ساڵی 1955 تەنیا سی وپێنج لە سەد زیادی کردووە و زیاترین گەشەکردنەکە هی ئەو ساڵانەی دوایی واتە سەردەمی دەسەڵاتداریتیی خۆی بووە. خرۆشۆف ئەوەی لێ زیاد کرد، کە حەشیمەتی سۆڤیەتی لەو بیس وشەش ساڵەی دواییدا 45٪ زیادی کردووە و دانی بەوەدا نا، کە پشکی خەڵکی سۆڤیەتی لە دەغڵ و دان و گۆشت و شیرەمەنی لەو ماوەیەدا 10٪ کەمی کردووە.

سەرژمێرییەکانی خرۆشۆف لە سەر گەشەی پیشەیی سۆڤیەتی زیاتر باس لە گەشەی پیشە قورسەکان و زیادبوونی مەکینەی شەڕیی سۆڤیەتی بوو. یەکێك لە کێشەکانی ئەو لەگەڵ مالینکۆف کەوازی پێ لە پۆستی سەرۆك کۆماری هەڵگرت پێداگرتنەوەی لە سەر گەشەی پیشەی بەکاربەری و پێداگرتنی خرۆشۆف لە سەر گەشە پێدانی پیشەقورسەکان بوو. لەوەشیاندا خرۆشۆف ئامانجێکی سیاسیی هەبوو و دەیویست ئەو فەرماندەرە سەربازییانەی، کە لایەنگری پیشەسازیی قورس بوون بۆ لای خۆی ڕاکێشێ. کارخانەکانی چەکوچۆڵ سازکردن بەشی هەرەزۆری پیشەسازیی قورسیان پێك دێنا و بەرهەمەکانی ئەو کارخانانە لە ماوەی دوو ساڵی 1954 ـەوە هەتا 1955 بەشێوەیەکی بەرچاو زیادیان کرد.

خرۆشۆف لە راپۆرتە فەرمییەکەی خۆیدا بۆ کۆنگرەی بیستەمی لە ئاماژەی راستەوخۆ بە سەردەمی ستالین خۆی بوارد و تەنانەت ئاماژەی بەو کۆمیسیۆنەش نەکرد، کە لێکۆڵینەوەی لە هێندێك لە چەوتی و گەندەڵییەکانی پێشوو دەکرد. راپۆرتەکەی ئەو هەر وەکی چاوەڕوان دەکرا لەو دە رۆژەیدا، کە کۆبوونەوەکانی کۆنگرە درێژەیان کێشا لە لایەن نزیك بە هەزار و چوارسەد کەسەوە پەسند کراو پاش وتەی ئەو کەسانەی، کە بە نوێنەرایەتیی کۆمارییە جۆراوجۆرەکان قسەیان دەکرد بە زۆرینەی دەنگ پەسند کرا. ئەوجار کۆنگرە دەستی بە هەڵبژاردنی کۆمیتەی ناوەندی کرد، کە رێژەی ئەندامەکانی گەیشتبووە 133 ئەندامی سەرەکی و 122 ئەندامی جێگر یا پاڵێوراوی ئەندامەتی.

زۆربەی هەڵبژێردراوان کەسانی تازە بوون و لە لێکۆڵینەوەیەکیدا، کە دواتر لە لایەن یەکێك لە کارناس و پسپۆڕانی کاروباری روسیاوە کرا 76کەس لە ئەندامانی سەرەکیی کۆمیتەی ناوەندی کەسانێك بوون، کە خرۆشۆف خۆی پۆستی حیزبیی پێ سپاردبوون. دوو ئەندامی تازەی دەستەی رێبەرایەتیی کۆمیتەی ناوەندی و پێنج کەس لە پاڵێوراوان بۆ ئەندامەتی لە دەستەی رێبەریدا و هەروەها پێنج ئەندامی تازەی سکرتاریای حیزبیش بە گشتی لە لایەنگرانی خرۆشۆف بوون و خۆی دایبنابوون.

خرۆشۆف پاش ئەوەی کە دڵنیا بوو لەوەیکە لە کۆمیتەی ناوەندیدا پێگەی باشی هەیە نوێنەرانی کۆنگرەی بۆ کۆبوونەوەیەکی نهێنی بانگهێشت کرد. ئەو کۆبوونەوەیە، کە دوای کۆتایی هاتنی کاروبارە فەرمییەکانی کۆنگرە لە شەوی 24و 25ی فێبریەدا پێك هات تەرخان کرا بۆ بیستنی راپۆرتە بەناوبانگەکەی خرۆشۆف لە سەر سەردەمی ستالین. خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا دەنووسێ، کە پێشنیاریهێنانەبەر باسی پرسگەلی پێوەندیدار بە سەردەمی ستالینی لە کۆنگرەی بیستەمدا و لە کۆبوونەوەی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا هێناوەتە گۆڕێ و تەنیا سێ کەس لە ئەندامانی دەستەی سەرۆکایەتی (مۆلۆتۆف و ڤۆرشیلۆف و کاگانۆڤیچ) دژایەتیی ئەو گەڵاڵەیەیان کردووە. میکۆیان و مالینکۆف (کە هێشتا ئەندامی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی بوو) راشکاوانە دژایەتیی پێشنیارەکەی خرۆشۆفیان نەکردووە، بەڵام لە دڵەوە لەگەڵیدا نەبوونە و دواجار لە سەر ئەوە رێك کەوتوون، کە باسەکە پاش کۆتایی کاروبارە رەسمییەکانی کۆنگرە و لە کۆبوونەوەیەکی نهێنیدا تاوتوێ بکرێ.

خرۆشۆف راپۆرتەکەی خۆی لە ژێر ناوی (رێبازی تاك پەرستی و ئاکامەکانی) بردە کۆبوونەوەی نهێنیی کۆنگرەی بیستەم. لە حاڵێکدا پێدەچێ نیازی سەرەکیی ئەو لەو راپۆرتە ئەوە بووبێ، کە خۆی زۆری حەز لە زێدەخوازی و بەرزکردنەوەی کەسایەتیی خۆی بووە، چونکی خرۆشۆف پێی وایوو تەنیا بە شکاندنی بتی ستالین دەتوانێ وەك کەسایەتییەکی بەرز و بەرجەستە و ناوازە دەرکەوێ و هاوکارەکانی سەردەمی ستالینی بخاتە ژێر هێژموونیی خۆیەوە. خرۆشۆف لە راپۆرتەکەیدا بۆ یەکەمین جار جەنایەتەکانی ستالین لەگەڵ هیتلەر بەراورد دەکا و دەڵێ نەیدەتوانی لە بەرامبەر ئەو هەمووە ناهەقییەدا بێدەنگ دانیشێ و حەقیقەتەکان لە خەڵك بشارێتەوە. ئەو هەروەها دەڵێ، کە ئەو راستییانە سەرەڕای تاڵبوونەکەشیان هەر دەبوو بگوترێن بۆ ئەوەی نەهێڵن ستالینی دیکە لە داهاتوودا دروست ببنەوە، بەڵام راستییەکەی ئەوەیە، کە خرۆشۆف لەراپۆرتەکەیدا بۆ کۆنگرەی بیستەم تەنیا باسی لە بەشێکی بچووکی حەقیقەتەکانی سەردەمی ستالین کردووە و زۆربەی ئەو کارەساتانەی سەردەمی ستالینی دیزەبەدەرخۆنە کردووە، کە خۆی تێیاندا بەشدار بووە.

راپۆرتەکەی خرۆشۆف بۆ بیستەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی، کە لە بەشی (سەردەمی حکوومەتی ستالینیشدا) ئاماژەمان پێکرد بە پێشەکییەك سەبارەت بە رێبازی تاك پەرستی و دژایەتیی لەگەڵ روانگەکانی مارکسیزم لینینیزم دەست پێدەکا. خرۆشۆف ئەو جار باسی تایبەتمەندییە تاکەکەسییەکانی لینین دەکا و بە هێنانەوەی چەند بەشێك لە وەسییەتنامە و نامەکانی لینین سەبارەت بە ستالین دەست دەکا بە هێرشکردن بۆ سەر ئەو(ستالین). راوێژی خرۆشۆف بەرامبەر بە ستالین هەر دێ و توندتر دەبێ و بەشێکی زۆر لە جەنایەت و کارەساتەکانی سەردەمی ستالین و دەستبەسەرکران و ئەشکەنجە و ئیعدامی زۆربەی کەسایەتییە ناودارە حیزبی و دەوڵەتییەکان، کە ستالین خۆی بڕیاری لە سەر داون بە خستنەڕووی بەڵگە و دیکۆمێنتی دامودەزگا منییەتی و ئاساییشییەکان ئاشکرا دەکراو لە قاو دەدرێن. خرۆشۆف ئەمجار ئاماژە بە رۆڵی ستالین لە سەردەمی شەڕدا دەکاو دەڵێ بە پێچەوانەی ئەوەی، کە بلاڤۆك و فیلیمە هێڵنجهێنەرەکانی سەردەمی ستالین دەیخەنە روو ستالین نەك هەڵکەوتوویەکی سەربازی نەبووە بەڵکو خەتای زۆربەی تێکشکان و بەزینەکانی لەشکری سوورر و تێداچوونی ملیۆنان سەرباز و خەڵکی بێ تاوانیش لە ئەستۆی ئەوە. هەروەها خرۆشۆف ئاماژە دەکا بە(کورتەیەك لە ژیاننامەی ستالین)، کە پاش شەڕ لە ملیۆنان بەرگدا بە زمانە جۆراوجۆرەکان چاپ و بڵاو بۆتەوە و لە بەشی رووداوەکانی پێوەندیدار بە سەردەمی دەسەڵاتدارێتیی ستالیندا باسی چەند بەشێکیمان کرد، و دەڵێ ستالین خۆی بەو کتێبە

پڕلە دەمتەڕی و پەسن بێژییەدا چۆتەوە و بە قەڵەمی خۆی شتی لە ماستاوچێتییەکانی ماستاوچییەکان زیاد کردووە، کە ئەوە خۆی باشترین بەڵگەی خۆ پەرستییە.

بێرترام ۆولف لێکۆڵەری ناوداری ئەمریکی، کە پێشتریش ناومان هێنا لە کتێبێکدا بە ناوی (خرۆشۆف و تاپۆی ستالین) بە وردی راپۆرتەکەی ستالینی بۆ کۆبوونەوە نهێنییەکەی بیستەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیست تاوتوێ کردووە. بێرترام ۆولف لەو لێکۆڵینەوەیەدا زیاتر ئاوڕی لە راستییە چەواشەکراوەکان و ئەو بابەتگەلە داوەتەوە، کە خرۆشۆف یا دیزەبەدەرخۆنەی کردوون یا هەر باسی نەکردوون.

بێرترام ۆولف بە تایبەتی لە سەر ئەو خاڵە پێ دادەگرێتەوە، کە خرۆشۆف وێڕای پشتبەستن بە وەسییەتنامەکەی لینین بۆ مەحکومکردنی ستالین، گوێی نەداوەتە ئەوەی کە لە لایەن ترۆتسکی و زینۆویێڤ و کامینۆڤ و بۆخارینەوە بە راشکاوی پشتڕاست کراوەتەوە و رەتاندن و لە نێوبردنی ئەوان وەکو دژەلینینیستێك پشتڕاست دەکاتەوە. خرۆشۆف، کە ئاماژە بە پاکسازییە خوێناوییەکانی ساڵانی 1934 هەتا 1938 دەکا دادگاییە مەزن و شانۆییەکانی ئەو سەردەم و حوکمدرانی کەسانی وەك "زینۆویێڤ و کامینۆڤ و بۆخارین و ریکۆڤ" مەحکووم ناکاو تەنیا ئەو جەنایەتگەلە مەحکووم دەکا، کە بە شوێن ئەو دادگاییکردنانەدا هاتنە گۆڕێ، و دەڵێ : پاش ئەوەی کە بە تێکشکاندنی ترۆتسکیستەکان و لایەنگرانی بۆخارین و زینۆویێڤ یەکێتیی حیزب دابین کرایەوە" ئیدی ئەو جەنایەتگەلە هیچ پێویست نەبوون. خۆ بواردنی خرۆشۆف لە مەحکوومکردنی دادگاییە شانۆییەکانی ساڵانی 1934 هەتا 1938 هۆکارێکی روونی هەیە، چونکی هەر ئەو خۆی لەو سەردەمەدا وەك سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی ناوچەی مۆسکۆ بۆ پشتڕاستکردنەوە و پشتگیری لەو دادگاییانە گەلێك وتاری دا و لە سایەی ئەو خۆش-خزمەتییانەوە ساڵی 1939 کرایە ئەندامی مەکتەبی سیاسیی حیزبی کۆمۆنیست یا بەرزترین ئۆرگانی بڕیاردەر لە سۆڤیەتی. بێرترام ۆولف دەڵێ خرۆشۆف دەبێ وەك " هەولێك لە پێناوی دابینکردنی یەکێتیی حیزب"دا باسی لە نێوبردنی کامینۆڤ و ترۆتسکی و زیۆویێڤ بکا، چونکی بە بێ لەنێوچوونی ئەوان لە بەرزترین ئۆرگان و پۆستە حیزبییەکاندا ئیدی جێگەیەك بۆ کەسانی وەکو مۆلۆتۆف و کاگانۆڤیچ و بەریا و خرۆشۆف و مالینکۆف نەدەمایەوە.

بێرترام ۆولف لە شیکردنەوەی کەسێتیی خرۆشۆفدا دەنووسێ، کە ئەو بە بێ گومـان یـەکێ بووە لە ماستاوچیترین دەوروبەرییەکانی ستالین هەر بۆیەش بۆ ماوەی چـوارده سـاڵ پۆسـت و پێگەی خۆی لە مەکتەبی سیاسیی حیزبدا پاراستووە و خۆی دەڵێ لە کۆتایی تەمەنی ستالیندا یەکێك بووە لەو دەگمەن کەسانەی، کە ستالین متمانەی پێی بووە. ستالین لە کۆتایی تەمەنیدا گومانی لە نزیکترین کەسانی خۆی واتە ۆورشیلۆف و مۆلۆتۆف و میکۆیـان و بـەریا هـەبوو، بەڵام خرۆشۆف قەت نەیتووە، کە ستالین لـەو بـەگومان بـووە و وەهـا متمانەیـەك بـێ شـك سەرچاوەی لەوە دایە، کە خرۆشۆف هەمیشە بە بلوێری سـتالین سـەمای کـردووە و هیچـکات نەیویستووە دژایەتیی بکا.

دەڵێن کاتێك لە کۆبوونەوەی نهێنیی کۆنگرەی بیستەمی حیزبی کۆمۆنیسـتی سـۆڤیەتیدا کاتێك خرۆشۆف بە تام و خوێوە باسی جەنایەتەکانی سـتالینی دەکـرد یـەکێك لـە نوێنـەرانی کۆنگرە لە کوتە کاغەزێکدا بۆی دەنووسێ:" ئەو کات بەرێزتان چیتان دەکرد؟" خرۆشـۆف بـە دەنگی بەرز ئەو نووسراوەیە دەخوێنێتـەوە و ئـەوجار سـەری بـەرز دەکاتـەوە و چـاویلکەکەی دەردێنێ و دەپرسێ:" ئەو یادداشتە کێ ناردوویەتی؟" هیچ کـەس وەڵام ناداتـەوە و خرۆشـۆف برێك دەوێستی و دەڵێ " منیش هەر ئەو کارەم دەکرد، کە ئێوە دەیکەن." خرۆشۆف دەیویست بڵێ منیش وەك ئێستای ئێوە نەمدەوێرا خۆم دەرخەم.

راپۆرتە نهێنییەکەی خرۆشۆف هـەر بـەو شـێوەیەش، کـە خـۆی دەیویسـت زۆریـش بـە نهـێنی نەمایەوە، چونکی جگە لەوەی زیاتر لە چوارسەد نوێنەری کـۆنگرە بیسـتیان چـەند نەسکێکیشـیان* (استنساخ، کۆپی) بۆ رێبەرانی حیزبە کۆمۆنیستەکانی وڵاتانی دیکە نارد بۆ ئەوەی لـە نێوەرۆکەکـەی ئاگادار بن. دەقی ئـەو راپۆرتـە هـەروەها لـە کۆتاییـەکانی سـاڵی 1956 دا بـڵاو بـۆوە و کاتێـك پرسیاریان لە خرۆشۆف کرد، کە :"ئەو راپۆرتە نهێنییە چۆناوچۆن تەشەنەی کردۆتـە دەرەوە؟" وەڵامـی دابۆوە، کە پرسیاری ئەم نهێنییە لە ئالێندالس (سەرۆکی رێکخراوی سیا) بکەن.

2

هەروەکی چاوەڕوان دەکرا راپۆرتەکەی خرۆشۆف بۆ کۆبوونەوەی نهێنیی کۆنگرەی بیستەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە نێوخۆ و دەرەوەی وڵاتدا دەنگدانەوەیەکی بەربڵاوی هەبوو. لە

* نەسك: کۆپی، استنساخ

بیوخۆی وڵاتدا کۆنە ڕێبەران و ئەو کەسانەی کەم تا زۆر دەستیان هەبوو لەو جەنایەتانەدا، کە ستالین کردبوونی زۆری پێ قەڵس بوون، چونکی تەنانـەت ئـەو کەسـانەش، کـە لـە دەسـتەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیشدا دەنگیان دا بوو بە خستنەڕووی ڕاپۆرتێك لە سەر ئەو هەڵە و چەوتیانەی لە ڕابردوودا کرابوون پێیان وانەبوو، کە خرۆشۆف هەتا ئەو ڕادەیە پێ لـە بـەڕەی خۆی ڕاکێشی و بەم جۆرە ستالین بشکێنی و وردی بکا. ئەو ڕاپۆرتـە نیگـەرانی و دڵـەڕاوکێی خستە نێو ڕێبەرانی وڵاتانی کۆمۆنیستیی دیکەشـەوە، چـونکی زۆربـەی ئـەوانیش پاشـماوەی ستالین و لە ستالینیسـتە ناودارەکـان بـوون. یـەکێك لـەو ستالینیسـتە ناودارانـە "بولسـلاو بیروت"ی ڕێبەری حیزبی کۆمۆنیستی پۆلۆنیا و یەکەمین سەرۆككۆماری ئەو وڵاتە بوو لە پاش شەڕی دووەمی جیهـانی، کـە پـاش تـەواوبوونی بیسـتەمین کـۆنگرەی حیزبـی کۆمۆنیسـتی سۆڤیەتیی مانگێکی نەبرد مرد و بە دوای مەرگی لە نـەکاو و پـڕ نهێنیـی ئـەودا کۆمـەڵێك دەنگۆ لە پۆلۆنیاو وڵاتانی دیکەدا بـڵاو بوونـەوە. لـە کۆتاییـەکانی مـانگی ژووئـەنی سـاڵی 1956دا یەکەمین سەرهەڵدانی کرێکاری لە شاری پێزنانی پۆلۆنیا دەستی پێکـرد و درێـژەی ئەو بشێوییانە هەتا مانگی ئۆکتۆبەر بۆوە هۆی دووبارە هەڵبژێرانەوەی ڤلادیلا و گۆمولکـا ی ڕێبەری بە ناوبانگی پۆلۆنیایی، کە لە ڕەوتی پاکسازییە ستالینییەکانی سـاڵی 1948دا لـە وڵاتانی ئەورووپای خۆرهەڵات سکرتێریی حیزبی کۆمۆنیستی پۆلۆنیای لێ ئەستێنرابۆوە و بەند کرابوو. چەند ڕۆژ پاش هەڵبژێرانی گۆمولکا بۆ سکرتێریی حیزبی کۆمۆنیسـتی پۆلۆنیـا، کـە سەرەڕای دژایەتیی مۆسکۆ بەڕێوەچووبوو شۆڕشی هەنگاریا دەستی پێکرد و خرۆشـۆف ناچـار بوو بۆ پاراستنی دەسەڵاتدارێتیی مۆسکۆ بەسەر وڵاتـانی ئـەورووپای خۆرهەڵاتـدا بـە هێـزی سەربازیی ئەو شۆڕشە سەرکوت بکـا. لـە دوای شـەڕی دووەم ی جیهانییـەوە ئـەوە یەکـەمین دەستێوەردانی ڕاستەوخۆی لەشکری سوور لە وڵاتێکی دەرەکیدا بوو، کە زیانێکی قورسـی بـە پێگەی نێودەوڵـەتیی سـۆڤیەتی گەیانـد و بـووە هـۆی لـەرزۆکی و لـەتبوون لـە نێـو حیزبـە کۆمۆنیستەکانی وڵاتانی دیکەی جیهانـدا. هاوکـاتیی دەسـتدرێژیی سـۆپای سـوور بـۆ سـەر هەنگاریا لەگەڵ قەیرانی کەناڵی سۆئیز و هێرشی هێزەکانی بەریتانیاو فەڕەنساو ئیسراییل بـۆ سەر میسر، سەرنجی بیر و ڕای گشتیی بۆ لای ئەو مەسـەلەیە ڕاکێشـاو دەوڵـەتی ڕوسـیا بـە پشتیوانیکردن لە میسر لە بەرامبـەر هێرشـی هێزەکـانی سـێ کوچـکە(بەریتانیاو فەڕەنسـاو ئیسراییل)دا تا ڕادەیەك پێگەی خۆی بەدەست هێنایـەوە. لـەو کاتـدا ڕۆژنامەیـەکی بریتـانی کاریکاتێرێکی بڵاو کردەوە، کە زۆر ناوبانگی دەرکرد. ئەو کاریکاتێرە خرۆشۆف و بۆلگـانینی

تێیدا دەدا، کە هەرکامیان چەقۆیەکیان بە دەمەوەیە و دەستە خۆێناوییەکانی خۆیان لە ڕووباری نیلدا دەشۆنەوە. لە سەر دمی چەقۆکە وشەی هەنگاریا دەخوێندرێتەوە.

ڕووداوەکانی پۆلۆنیا و هەنگاریا، کە بە ئاکامی ڕاستەوخۆی سیاسەتی دژە ستالینیی خرۆشۆف لە قەڵەم دەدران، بووە هۆی لەرزۆکبوونی پێگەی ئەو لە نێوخۆدا و لەو باس و خواسانەدا، کە لە کۆبوونەوە تایبەتییەکانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبدا لە سەر پرسە ئابوورییەکان هاتنە پێش خرۆشۆف کەوتە بەر هێرشی ڕەخنەی ڕاشکاوانەی کۆنە ڕێبەرانی حیزبەوە. لەگەڵ ئەوەشدا خرۆشۆف توانیی گەڵاڵەی دێسانترالیزەکردنی ئابووری (نەهێشتنی ئابوری لە دەست ناوەندا)، کە بووە هۆی کەمبوونەوەی ڕۆڵی دەوڵەت لە دیاریکردنی سیاسەتگەلی ئابووری و دابەشینی بەرپرسیارەتییەکانیان بەسەر یەکە جۆراوجۆرەکاندا، پەسند بکات.

پەسند کرانی گەڵاڵەی دێسانترالیزەکردنی ئابووری، کە دەبووە هۆی بەهێزبوونی بەرپرسانی حیزبن ورۆڵ گێڕانی زیاتریان لە بەڕێوەبردنی سیاسەتە ئابوورییەکاندا پێگەی خرۆشۆفی لە نێو حیزبدا بەهێز کردەوە، بەڵام لە نێو دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا دژبەران و نارازییەکانی ئەوی پێ زیاتر بوو. دژبەرەکانی ئەو لە نێو دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا بۆلگانین ی سەرۆکی وەزیران و سابۆرۆف ی سەرۆکی ڕێکخراوی پلاندانانی سۆڤیەتی بوون، کە لە تاوتویکردنی گەڵاڵەی دێسانترالیزەکردنی ئابووریدا دژایەتییان کردبوو.

لە مانگی مای ساڵی 1957دا، کە خرۆشۆف بە بێ وەرگرتنی ڕەزامەندیی پێشووی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی گەڵاڵەیەکی نوێی لە سەر زیادکردنی بەرهەمی خواردنی وەك گۆشت و شیرەمەنی، هێنایەگۆڕێ دژبەرەکانی بڕیاریان دا دژی زێدەڕۆیی و کردەوە سەرەڕۆییەکانی خرۆشۆف ڕاوەستن. مۆلۆتۆف و مالینکۆف و کاگانۆڤیچ کەسانی سەرەکیی هێزی دژیەرانی خرۆشۆفیان پێکدێنا، کە لە نیوەی یەکەمی مانگی ژووئەنی ساڵی 1957دا توانییان چوار ئەندامی دیکەی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندییش واتە ۆورشیلۆف، بۆلگانین و سابۆرۆف و پرووخین ڕەگەڵ خۆیان بخەن. وایان دانا لە سەفەری نیوەی دووەم ی ژووئەنی خرۆشۆف و بۆلگانیندا بۆ فەنلاند پیلانی لێخستنی لە سکرتێریی یەکەمی حیزب دارێژن و خرۆشۆف لە گەڕانەوەیدا لە فەنلاند لە فڕۆکەخانەوە یەکڕاست ببردرێ بۆ بەشداری لە کۆبوونەوەی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا، و بەر لەوەی دەرفەتی دژکردەوەی پێ بدرێ بە دەنگی زۆرینە پۆستەکەی لێ بستێندرێتەوە.

ئەو پیلانە بە پراکتیك کراو خرۆشۆف لـە کۆبوونـەوەی رۆژی 18ی ژووئـەنی 1957 ی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا بە دەنگی زۆرینە پۆستی سکرتێریی یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیی لێ ئەستێندرایەوە. لە یازدە کەسـی ئەنـدامی دەسـتەی سـەرۆکایەتی تەنیا سێ کەس واتە میکۆیان و سوسلۆڤ و کیرچێنکۆ بە لایەنگریی لە خرۆشۆف دەنگیـان دا، کە بە دەنگی خۆیشییەوە دەبوونە چوار دەنگ لە بەرامبەر حەوت دەنگدا، بەڵام بە پێچەوانەی ئەوانەی دژی خرۆشۆف یەکیان گرتبوو ئەو سەری بۆ دانەنوانـدن و گـوتی، چـونکی کۆمیتـەی ناوەندی ئەوی بۆ سکرتێریی یەکەمی حیزب هەڵبژاردووە دەستەی سەرۆکایەتی بۆی نییـە ئـەو لە سەر کار لابەرێ و بۆ بڕیاردان لە سەر مانەوە یا بەردەوامیی ئەو لەم پۆسـتەدا دەبـێ هـەر 133 ئەندامەکەی کۆمیتـەی ناوەنـدی بانگهێشـت بکـرێن. زۆرینـەی ئەنـدامانی دەسـتەی سـەرۆکایەتی پێملـی داواکـەی خرۆشـۆف نـەبوون، بـەڵام لەبـەر ئـەوەی بـۆ قـایلکردن و بـە چۆکداهێنانی خرۆشۆف لە بەرامبـەر بڕیارەکـەی خۆیانـدا بـەگوێرەی پێویسـت کارئاسـانییان نەکردبوو دەستیان کرد بە مشتومڕی بێ جێ لەگەڵ ئەو. لەو نێوەدا خرۆشۆف دەرفـەتی هێنـا پێوەندی بکا بە مارشال ژۆکێف ی وەزیری بـەرگری و ژەنـەراڵ سـێرۆڤ ی سـەرۆکی کۆمیتـەی منییەتی دەوڵەتی(کا.گا.ب)، کە هەر دووکیان لە لایەنگرە تۆخەکانی ئەو بوون و بەو شێوەیە هێزە چەکدارەکان بکاتە پشتیوانی خۆی.

بێژێنسکی لە کتێبی (دەسەڵاتی سیاسـی)دا بـە تێـرو تەسـەلی باسـی ئـەو دەمەقاڵـە و مشتومڕە سەیروسەمەرەی کریملینی کردووە و لەم بارەیەوە دەنووسێ پاش ئەوەی کە خرۆشـۆف توانیی پێوەندی بە لایەنگرەکانی خۆیەوە بکا ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب بە خێرایـی لە چوارقوڕنەی وڵاتەوە هاتنە مۆسکۆ و ژۆکێف بە فڕۆکەی سەربازی ژمارەیەکی زۆری ئـەوانی لە رۆژەکانی نۆزدەیەم هەتا بیست و یەکەمی ژووئەندا گەیاندە مۆسکۆ بە چەشنێك، کە رۆژی بیست و یەکەمی ژووئەن زیاتر لـە سـەد کـەس لـە ئەنـدامانی کۆمیتـەی ناوەنـدیی حیـزب گەیشتبوونە مۆسکۆ و لە سەر داوای ئەوان بە نووسراو بۆ گرتنی پلینۆمی کۆمیتەی ناوەندی، دەستەی سەرۆکایەتی هیچ چارەیەکی نەما جگە لەوەیکە ئەو داوایە وەرگرێ . لەو نێوەدا چەند کەسێك لە ئەندامانی دەستەی سەرۆکایەتی وەکو ۆورشیلۆف و سـابۆرۆف، کـە سـەری خۆیـان خوێندبۆوە وازیان لە دژایەتیکردنی خرۆشۆف هێنا بۆلگانین و پرۆخینیش پەژیوان بوونەوە لـەو دەنگەی بە دژی خرۆشۆف دابوویان.

ڕۆژی بیست و دووەم ی ژووئەن پلینۆمی کۆمیتەی ناوەندی کۆبوونەوە و بـۆ مـاوەی سـی 30 کاتژمێر بەبێ وچان ئەو ڕەوشە قەیراناوییەیان تاوتوێ کـرد، کـە بـە هـۆی نـاکۆکیی هێنـدێك لـە ئەندامانی دەستەی سەرۆکایەتی لەگەڵ خرۆشۆفدا پێکهاتبوو. مۆلۆتۆف و مالینکۆف و کاگـانۆڤیچ هۆی دژایەتیکردنی خۆیان لەگەڵ مانەوەی خرۆشۆف لە پۆستی سکرتێریی یەکەمی حیزبدا ڕاگەیانـد و شێپلۆفـیش، کە پاڵێوراوی ئەندامەتی لە دەسـتەی سـەرۆکایەتیی کۆمیتـەی ناوەندیـدا بـوو بـە دژایەتی لەگەڵ خرۆشۆفدا ڕەگەڵیان کەوت. ۆورشیلۆف بێ دەنگەی لێ کرد و ڕەخنەکانی بۆلگـانین و پرووخین و سابوورۆف لە خرۆشۆف سادە و نەرم و نیان بوون. خرۆشۆف وێـڕای دیفـاع و بـەرگری لـە سیاسەتەکانی خۆی بە توندی هێرشی کردە سەر دژبەرەکانی و بە "دژە حیزبی"ی نـاو بـردن، بـەڵام دوخی تیژی هێرشەکەی ئەو بەرەو سێ کەس واتە مۆلۆتۆف و مالینکۆف و کاگانۆڤیچ بوو و ئەوانی دیکەی بە گۆپاڵ و دارەدەستی ئەوان ناوبرد. دواجار کۆمیتەی ناوەندی بە زۆرینەی دەنگ، دەنگیـان بە مانەوەی خرۆشۆف لە پۆستی سکرتێریی یەکەمی حیزبدا و چوار کەس (مۆلۆتۆف و مـالینکۆف و کاگانۆڤیچ و شپیلۆف) ی وەکو ماکەی سەرەکیی گرووپی دژە حیزبـی، لـە کۆمیتـەی ناوەنـدی و دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی وەدەر نان.

چوار کەسەکەی تر واتە بۆلگانین و ۆورشیلۆف و سابورۆف و پرووخین سەرکۆنە کران، بـەڵام پۆستی حیزبی و حکوومی خۆیـان لەدەسـت نـەدا، چـونکی دەرکردنـی ئـەوان دەبـووە خـۆی ئاشکرابوونی دژایەتیی زۆرینەی ئەندامان دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتـەی ناوەنـدیی حیـزب لەگەڵ خرۆشۆف. لـە سـەر پێشـنیاری خرۆشـۆف ڕێـژەی ئەنـدامانی دەسـتەی سـەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی لە یازدەکەسەوە بۆ پانزە کـەس زیـاد کـران و حـەوت ئەندامـە نوییەکـەی دەستەی سەرۆکایەتی هەر هەمووان لە لایەنگرانی تـۆخی خرۆشـۆف بـوون. چـوار پـاڵێوراوی ئەندامەتیی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندییش، مارشال ژۆکێف فۆرتسێڤاو بێژنێڤ و سڤێرنیك، کە لە ململانێی نێوان خرۆشۆف و دژبەرەکانیدا پشتیوانییان لەو کردبوو بۆ یەکەمین جار وەك ئەندامی سەرەکیی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی هەڵبژێردران.

گومانی تێدا نییە وەها ڕووداوێك لە سـەردەمی سـتالیندا دەبـووە هـۆی دادگـاییکردن و ئیعدامی تەواوی دژبەرەکان، بەڵام خرۆشۆف شێوازێکی نوێی لە بەرامبەر دژبەرەکانیدا ڕەچـاو کرد و بە پێدانی پۆستی دەوڵەتی لە ئاستی خوارەوەدا، کە لەچاو پلە و پێگەی ئەوان سـووك و بچووك بوو، و بە دوورخستنەوەیان لە ناوەند، کە بە چەشنێك دوورخرانەوەیەکی ڕێزدارانە بـوو وازی لێهێنان. مۆلۆتۆف کرایە باڵوێزی سۆڤیەتی لە مەغولستانی دەرەوە. مـالینکۆف کرایـە

سەرۆکی کارخانەیەکی بەرهەمهێنەری کارەبا و کاگانۆڤیچ بەرپرسیارەتی کارخانەیەکی چیمەنتۆی لە "سۆردلیفیێسك" پێ ئەسپێردرا و شیپلۆف، کە لەچاو ئەوانیتر کەم مەترسیتر بوو لە یەکێك لە ناوەندە زانستییەکانی مۆسکۆدا خەریکی وانەگوتنەوە بوو.

بەو جۆرە خرۆشۆف نەك هەر توانیی ئەو پیلانە پووچەڵ بکاتەوە، کە بۆ لێخستنی ئەو دارێژرابوو بەڵکو لە چاو رابردوو پێگەیەکی گەلێك لە جاران پتەوتر و بە هێزتری بەدەست هێنا. شیکردنەوەی ئەو رووداوە پێمان دەڵێ ئەگەرچی دژبەرانی خرۆشۆف زۆرینەی ئەندامانی بەرزترین ئۆرگانی بڕیاردەری وڵاتیان رەگەڵ خۆیان خستبوو، بەڵام بۆ چەسپاندن و جێبەجێکردنی بڕیارەکەیان کارقایمی و پێشبینیی پێویستیان نەکردبوو و خۆیشیان بۆ رووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ لاساریی خرۆشۆف لە بەرامبەر دەنگی زۆرینەدا تەیار نەکردبوو، لە حاڵێکدا ئەگەر ئەوان بەشێکی کەمیان لە رێکخستنی تەناهی رەگەڵ خۆیان خستبایە لەگەڵ بەربەرەکانێی خرۆشۆف و مل بادانی لە بەرامبەر دەنگی زۆرینەدا قۆڵبەستیان دەکرد و کار نەدەگەیشتە ئەو جێگەیە و ئەگەر خرۆشۆف دەسبەسەر کرابا یا لە سەر کار لابرابایە، زۆرینەی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبیش دەکەوتنە گەڵ لایەنی زاڵ و سەرکەوتوو و بڕیاری زۆرینەی دەستەی سەرۆکایەتییان پشتڕاست دەکردەوە.

3

ساڵی 1957 گەلێك سەرکەوتنی دیکەشی بۆ خرۆشۆف بە دواوە بوو. دوو ساڵ پاش پووچەڵ کرانەوەی پیلانی لێخستنی خرۆشۆف یەکێتیی سۆڤیەتی یەکەمین مووشەکی وشکارۆپیێوی(ئەو جۆرە مووشەکەی دەگاتە هەموو کیشوەرەکان) بە سەرکەوتوویی تاقی کردەوە و لە مانگی ئۆکتۆبەری هەر ئەو ساڵەدا یەکەمین مانگی دەسکرد یا "sputnik" ی سۆڤیەتی لەگەڵ یەکێك لەو مووشەکە بە هێزانە وەحەوا خرا. وەحەوا خستنی یەکەمین مانگی دەسکردی جیهان لە لایەن بیرمەندانی روسیاوە پێگە و کەسێتیی یەکێتیی سۆڤیەتی و خۆی خرۆشۆفیشی لە ئاستی جیهاندا بردە سەرتر و مانگێك دواتر (رۆژی سێیەمی نۆڤەمبەری 1957) بە وەحەوا خستنی دووەمین مانگی دەسکردی سۆڤیەتی، کە کێشەکەی دوو هێندەی یەکەمیان و هەڵگری موسافیرێك(سەگێك بە ناوی لایکا) بوو ئەو سەرکەوتنانەی، کە لە

بواری پیشەسازییەوە کە بیرمەندانی روسی بەدەستیان هێنا جیهانی تووشی سەرسووڕمان کرد. ئەو سەرکەوتنانە بە تایبەتی ئەمریکییەکانیان بە توندی راتڵەکاند، کە لە بواری تەکنۆلۆجیاوە خۆیان زۆر لە سۆڤیەتی بە پێشکەوتووتر دەزانی و بووە هۆی مشتومڕێکی زۆر لـە کـۆنگرە و بڵاڤۆکی ئەمریکیدا سەبارەت بە هۆکارەکانی پاشکەوتنی ئەمریکا لـە پیشەسـازیی گـەردوون پێو و مووشەكسازیدا.

سەرکەوتنی سۆڤیەتی لە سازکردنی مووشەکە وشکارۆپێوەکان و لە وەحـەوا خسـتنی مانگی دەسکرددا، بە تایبەتی لە بواری سەربازییەوە زۆر گرینگ بوو، چـونکی دەوڵـەتی سۆڤیەتی دەیتوانی بە بەرهەمهێنانی مووشەکی وشکارۆپێو و تەیارکردنیان بە کلاوکـەی ناوکی راستەوخۆ هەڕشە لە ئەمریکا بکات. ئەگەر ئەمریکییەکانیش بە خێرایی هەوڵیان نەدابایە، کە ئەو دواکەوتوییەی خۆیان قەرەبوو بکەنەوە باڵانسی هێـز لـە جیهانـدا بـە قازانجی سۆڤیەتی تەواو دەبوو.

هاوکات لەگەڵ هەڵفڕانـدنی یەکـەمین مـانگی دەسـکرد لـە لایـەن بیرمەنـدانی روسـیاوە گۆڕانێکی سەرسووڕ هێنەری دیکەش لە مۆسکۆ هاتە ئاراوە و ئەویش لە سـەر کـار لابردنـی مارشاڵ ژۆکێڤ لە پۆستی وەزارەتی بەرگری بوو. هیچ پاساوێکی قایلکەر و لۆژیکی بۆ لە سەر کار لابردنی ژۆکێف نەخرایە روو و، چونکی ئەو لە قۆناغە جیاجیاکانی هەڵکشانی خرۆشـۆفدا بەرەو لوتکەی دەسەڵات بە تایبەتی لە رووداوەکەی مانگی ژووئەن و پووچەڵبوونەوەی پیلانـی دژبەرەکانیدا رۆڵی سەرەکیی دیتبوو، بەڵام خرۆشۆف لە سەفەرەکەی ژۆکێفدا بۆ یۆگۆسلاڤیا لە مانگی ئۆکتۆبەری 1957دا پۆستی وەزارەتی بەرگریی لـێ ئەسـتاندەوە و ژۆکێـف، کـە لـە یۆگۆسلاڤیا گەڕایەوە زانی لە سەر کار لابراوە. ژۆکێف پاش لێکـەوتن لـە پۆسـتی وەزارەتـی بەرگری پلە و پایە حیزبییەکەشی لە کۆمیتەی ناوەندی و دەستەی سەرۆکایەتیدا لە دەست دا و لە سەردەمی خانەنشینییەکەیدا بیرەوەرییەکانی خۆی لە سەردەمی شەڕ، نووسینەوە.

بێرژێنسکی لە کتێبی "دەسەڵاتی سیاسی"دا هۆکاری لە سـەر کـار لابردنـی لـە نـەکاوی ژۆکێفی لە وەزارەتی بەرگری و لێ ئەستاندنەوەی پلـەو پایـە حیزبییەکـەی تـاوتوێ کـردووە و دەنووسێ:" ژۆکێف بە بڕینی بەرزترین پلەو پایە حیزبییـەکان ئـیتر ئیزنـی بـە کاربەدەسـتانی حیزبی نەدەدا دەست لە کاروباری سەربازی وەردەن و ئەگەر خرۆشۆف لەکاتی گونجاودا هـەوڵی لە سەر کار لابردنی نەدابا مەترسیی ئەوە دەکرا، کە ژۆکێف لـە هـەل و دەرفـەتێکی لـەبار و گونجاودا بە پشتیوانیی دەوڵەت دەسەڵات بەدەستەوە بگری و کۆمیتەی ناوەندیی حیزب ناچـار

بێ پێملی بڕیارەکانی ئەو بن. ژۆکێف بە وەها دەسەڵاتێك گەیشتبوو، کە هەتا خۆی لەوێ بوو خرۆشۆف نەیوێرا لە سەر کاری لابەری و بۆ ئەوەی بتوانێ بە ئاسانی کارەکەی جێبەجێ بکا لە پێشدا سەفەرێکی بۆ دەرەوەی وڵات بۆ ڕێکخست و ئەجار لە پۆستی وەزارەتی بەرگریی خست. ژۆکێف بە تۆمەتی بیروبۆچوونی گێچەڵ خوڵقێنانە و " بناپارتیزم" پۆستی ئەندامەتیی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی و دەستەی سەرۆکایەتییەکەی لێ ئەستێنرایەوە و ئیتر جێگرەکانیشی لە وەزارەتی بەرگری ڕێگەیان نەدرا بچنە نێو دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندییەوە.

خرۆشۆف لە لوتکەی دەسەڵات و پێگەی نێودەوڵەتیی خۆیدا لە مانگی نۆڤەمبەری 1957 لە مۆسکۆ کۆنفرانسێکی نێودەوڵەتیی پێکهاتوو لە حیزبە کۆمۆنیستەکانی جیهان پێك هێنا. لەو کۆنفرانسەدا ڕێبەرانی حیزب و کۆمۆنیستەکانی سەرانسەری جیهان بۆ وێنە مائۆتسێ تونگ ی ڕێبەری کۆمۆنیستی چین بەشدار ببوون. لە پاش مەرگی ستالین و بڵاوبوونەوەی ڕاپۆرتەی نهێنییەکەی خرۆشۆف لە سەر ستالین ئەوە یەکەمین سەردانی مائۆتسێ تۆنگ بۆ یەکێتیی سۆڤیەتی بوو. خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا دەنووسێ: مائۆ بە ڕواڵەت خەباتی دژە ستالینیی ئێمەی بەدڵ بوو، بەڵام خەباتی ئێمە دژی ڕێبازی تاك پەرستی لە ڕاستیدا خەباتێك لە دژی ئەویش بوو، چونکی پەروەردەکردنی کەسایەتیی مائۆ لە چین کەمتر نەبوو لەوەی، کە لە سەردەمی ستالیندا دەکرا.

کۆنفرانسی نێودەوڵەتیی حیزبە کۆمۆنیستەکان لە مۆسکۆ بە سەرکەوتنی بەتەواو مانای خرۆشۆف کۆتایی هات، ساڵی 1958 بە هەنگاوی پتەو و نوێوە لە پێناوی بۆ سەقامگیریی ڕێبەربوونی بێ ئەملاولای خرۆشۆف لە سۆڤیەتیدا دەستی پێکرد. لە مانگی مارسی ساڵی 1958دا بۆلگانین، کە بە تەواوەتی دەسەڵات و پلە و پایەی خۆی لەدەست دابوو دەستی لە پۆستی سەرۆکی وەزیرانی سۆڤیەتی هەڵگرت و کۆمیتەی ناوەندیی حیزب خرۆشۆڤی لە جێگەی دانا. بەم شێوەیە بۆ یەکەمین جار لە پاش مەرگی ستالین هەر دوو پۆستی دەوڵەتی و حیزبی واتە سکرتێری و سەرۆکایەتیی دەوڵەت درایە یەك کەس (هەڵبەت مالینکۆفیش تەنیا هەتا دە ڕۆژ پاش مەرگی ستالین هەر دوو پۆستەکەی پێ بوو، بەڵام ناچار بوو پۆستی سکرتێرییەکەی بداتە خرۆشۆف.)

ڕۆژی پازدەی مای ساڵی 1958 سێیەمین مانگی دەسکردی سۆڤیەتی بە کێشی هەزارو پێنسەد کیلۆ "تەن ونیوێك" وەحەوا خرا، لە حاڵێکدا ئەمریکییەکان تازە توانیبوویان

[illegible]کێکی دەسـکردی کـەمتر لـە پـازدە کیلـۆ وەحـەوا بخـەن. هەڵفڕانـدنی قورسـاییەکی هەزاروپێنسەد کیلۆیی بۆ دەوری زەوی نیشانەی هەبوونی کۆمەڵە مووشـەکێکی بـە هێـز لـە تەقەمەنیی یەکێتیی سۆڤیەتیدا بـوون و پسـپۆڕان و شـارەزایانی سـەربازی لـە ئـەمریکا بـە نیگەرانییەوە باسی ئەو گۆڕانەیان دەکرد و لە دوارۆژی بەهێزبوونی باری سەربازیی سـۆڤیەتی هەستیان بە مەترسی کرد.

خرۆشۆف بە کەڵکوەرگرتن لەوەها کەشێك وڵاتانی خۆرئـاوایی لـە ئەڵمانـدا دەخاتـە ژێـر گوشارەوە و داوایان لێ دەکا کۆماری دیموکراتیکی ئەڵمانیا (ئەڵمانی خۆرهەڵات) بـە فـەرمی بناسن. خرۆشۆف دەڵێ دەبێ سنوورەکانی نێوان ئەو دوو ئەڵمانە سەقامگیر و دەسنیشان بکرێن و وریایی دەدا ئەگەر دەوڵەتگەلی خۆرئاوایی لە بەفەرمی ناسـینی ئـەڵمانی خۆرهـەڵاتی خـۆ ببوێرن دەوڵەتی سۆڤیەتیی پەیمانێکی ئاشتیی بە جیا لەگـەڵ وڵاتـانی ئـەورووپای خۆرهـەڵات دەبەستێ.

دوڵەتە خۆرئاواییەکان گوێ نادەنە ئەو هەڕەشە و گوڕەشانە و ئەمجارە خرۆشۆف مەسـەلەی بەرلین دێنێتە گۆڕێ و داوا لە سێ وڵاتی خۆرئاوایی دەکا لە ماوەی شەش مانگدا بـەرلین چـۆڵ بکەن، بەڵام دەوڵەتەکانی خۆرئاوا بە خێرایی لە بەرامبەر ئەو هەڕەشەیەی خرۆشۆفدا دژکردەوە دەنوێنن و رادەگەیەنن، کە ئەگەر یەکێتیی سۆڤیەتی بۆ گۆڕینی بارودۆخی بەرلین پەنا بەرێتـە بەر هێز و توند و تیژی دەبێ لە بەرامبەر هەر چەشنە رووداو و دەرەنجامێکیدا بەرپرسیار بێ.

یەکێك لە رووداوە گرینگەکانی دیکەی ساڵی 1958 سەرهەڵدانی کێشـەی نـوێی نێـوان یەکێتیی سۆڤیەتی و یۆگوسـلاڤیایە. خرۆشـۆف، کـە بـە رواڵـەت بـۆ دەسـتەمۆکردنی تیتـۆ هەوڵەکانی بێ ئاکام مابوونەوە لە ژووئەنی ساڵی 1958دا لە کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیسـتی بولغارستاندا هێرش دەکاتە سەر کۆمۆنیستەکانی یۆگوسلاڤیاو بە رێڤیزیۆنیسـتRevisionit یا ریفۆرمخواز ناویان دەبا. خرۆشۆف رۆژی سی ویەکەمی ژووئیەی هەر ئەو ساڵە بـۆ دانوسـتان لەگەڵ مائۆ و رێبـەرانی دیکـەی چـین دەچـێتە پەکـەن. لـە راگەیەنـدراوی هاوبەشـی چـین و سۆڤیەتیدا، کە پاش تەواوبوونی ئەو دانوستانانە دەردەچێ رێبەرانی یۆگوسـلاڤیا بـە تۆمـەتی رێڤیزیۆنیستRevisionit و دووبەرەکی و ناکۆکی خولقێن لە نێوان وڵاتـانی سۆسیالیسـتیدا دەدرێنە بەر هێرش.

رووداوی گرینگی دیکەی ساڵی 1958، کە پێوەنـدیی بـە سـۆڤیەتییەوە هـەبێ چـاپ و بڵاوبوونەوەی رۆمانی "دوکتۆر ژیواگۆ"ی بوریس پاسترناکە، کە نابێ لە بیر بکرێ. ئەو کتێبە،

له ڕووداوەکانی شۆڕشی بۆلشەڤیکیی روسیا و دواتری له چوارچێوەی رۆمانێکدا تاوتوێ دەکا له دەرەوەی سۆڤیەتی بلاو بۆوە و هەر ئەو ساڵە خەلاتی نۆبلی ئەدەبیی وەرگرت.

بلاوبوونەوەی ئەو کتێبە و ئەو هەڵلایەی له سەر ی ساز بوو خرۆشۆفی پیس تووڕە کرد و پاش رەتاندن و وەدەرنانی پاسترناك له یەکێتیی نووسەرانی سۆڤیەتی باسی شاربەدەرکردنی له سۆڤیەتی هاتە گۆڕێ. پاسترناك ئەگەرچی بەو ناوبانگەی، کە بەدەستی هێنابوو دەیتوانی له دەرەوەی روسیا باشترین ژیانی هەبێ دیسان ئامادە نەبوو ولاتەکەی جێ بێلێ. ئەو تەنانەت بۆ وەرگرتنی خەلاتەکەشی هەتا ولاتی سوید نەچوو و رۆژی سی و یەکەمی ئۆکتۆبەری ساڵی 1958 له نامەیەکدا بۆ خرۆشۆف و کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیست نووسی:

"نیکیتا سێرگیوڤیچی بەرێز... من راستەوخۆ دێمە لای ئێوە و کۆمیتەی ناوەندیی حیزب و دەوڵەتی سۆڤیەتی. بە هۆی ئەو بابەتگەلەی بلاوبوونەتەوە پێموایە دەوڵەت پێشوازی له شاربەدەرکردنم دەکا، بەلام ئەو شتە بۆ من کارێکی مەحاڵە. هەموو تانوپۆی ژیانی من بە روسیاوە گرێ دراوە و چارەنووسی خۆم بە جیا له روسیا و له دەروەی ئەو نابینم. چوونەدەر له کەوشەنی ئەو نیشتیمانە بۆ من وەك مەرگ وایە. هەر بۆیەش داواتان لێ دەکەم وەها سزایەکی قورس له سەر من بەرێوە مەبەن. من بەوپەڕی خاکەڕاییەوە گەلێك خزمەتم بە ئەدەبیاتی سۆڤیەتی کردووە و دەتوانم دیسانیش قازانجم بۆ ئەو ولاتە هەبێ.

خرۆشۆف پاش وەرگرتنی ئەو نامەیە چاوپۆشیی له شاربەدەرکردنی پاسترناك کرد، بەلام بە بلاڤۆکی ئەو ولاتە راگەیەندرا، کە نابێ شێعر و بەرهەمەکانی بلاو بکەنەوە. پاسترناك ساڵ و نیوێك زیاتر نەژیا و رۆژی بیستەمی مای 1960 له مۆسکۆ کۆچی دوایی کرد.

4

له یەکەمین رۆژی ساڵی 1959دا فیدل کاسترۆ له کۆتایی شۆڕشێکی سەرکەوتوانەدا، کە له سێ ساڵ لەمەوبەرەوە دەستی پێ‌کردبوو بە دەسەلات گەیشت. لەو کاتدا بلاڤۆکی خۆرئاوایی و بە تایبەتی ئەمریکییەکان زۆریان پیشوازی له شۆڕشێك کرد، کە کۆتایی بە بیست و دووساڵ حکوومەتی دیکتاتۆری له کوبادا هێناو رێبەری ئەو شۆڕشەشیان وەکو قارەمانی ئازادی ناوبرد،

ئەم زۆری نەخایاند، کە ڕێبەری شۆڕشەکەی کوبا بە مارکسیستێکی تۆخ دەرچوو و ئیدی ئەمریکییەکان لە دامەزرانی ڕژێمێکی کۆمۆنیستی لە بناگوێچکەی خۆیاندا زراویان چوو.

خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانیدا دەنووسێ فیدلکاسترۆ بەر لەوەی بگاتە دەسەڵات کۆمۆنیست نەبووە بەڵام دانی پیا دەنێ، کە برای کاسترۆ واتە ڕائۆلکاسترۆ و هاوسەنگەری نزیکی ئەو واتە چێ‌گیڤارا هەردووکیان بیر و باوەڕی مارکسییان هەبووە. خرۆشۆف هەروەها دەڵێ، کە پێوەندیی نێوان مۆسکۆ و شۆڕشڤانانی کوبایی ڕۆژنامەڤانێکی ڕوسی بووە بە ناوی ئالێسکێڤ تەنانەت پاش هاتنە سەرکاری فیدل کاسترۆ و دامەزرانی پێوەندیی دیپلۆماتیك لە نێوان سۆڤیەتی و کوبادا ئالێکسێڤ، هەروا بە هۆی نزیکی و دۆستایەتی لەگەڵ ڕێبەرانی کوبادا ڕۆڵی سەرەکی هەبووە لە پێوەندییەکانی نێوان ئەو دوو وڵاتەدا.

کەمێك پاش هاتنەسەرکاری فیدلکاسترۆ میکۆیانی ئەندامی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی، کە بۆ تاوتوێکردنی ڕێگەکانی پەرە پێدانی پێوەندییە بازرگانییەکانی نێوان سۆڤیەتی و ئەمریکا سەردانی واشنگتۆنی کردبوو لە سەر بانگهێشتنی فیدلکاسترۆ چووە کوبا و لە گەڕانەوەیدا لە کوبا ئەو هەل و دەرفەتە زێڕینەی، کە بۆ پەرە پێدانی دەسەڵاتی سۆڤیەتی و تەشەنەکردنی لەو وڵاتەدا بەدەست هاتبوو لەگەڵ هاوکارەکانی خۆی لە دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا هێنایە بەرباس. پێوەندییەکانی نێوان ئەو دوو وڵاتە لە ساڵی 1959دا بە خێرایی پەرەی گرت و فیدل کاسترۆش بە جێبەجێکردنی پلان و بەرنامەی بە نیشتیمانیکردنی پیشەسازی و هاوبەشیکردنی کشتوکاڵ دەریخست، کە گەرەکیەتی کوبا بکاتە وڵاتێکی کۆمۆنیستی. مەیلی کاسترۆ بەرەولای سۆڤیەتی و مارکسیزم بواری بۆ سازبوونی قەیران لە پێوەندییەکانی ئەمریکا و کوبادا خۆش کرد و لەو ساڵانەی دواییدا ئاڵۆزترین قەیرانی پێوەندییەکانی ئەمریکا و سۆڤیەتیی لێ کەوتەوە.

گرینگترین ڕووداوی ساڵی 1959 لە یەکێتیی سۆڤیەتی پێکهاتنی بیست و یەکەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستە. لەو کۆنگرەیەدا، کە لە 27ی ژانوییەوە هەتا 5ی فێبریەی لە مۆسکۆ خایاند خرۆشۆف بنەما ئابوورییەکانی حەوت ساڵەی خۆی ڕاگەیاند و بەڵێنی دا، کە هەتا ئەو بەرنامەیە جێبەجێ دەکرێ، یەکێتیی سۆڤیەتی لە بواری بەرهەمهێنانی کشتوکاڵی و بەرهەمی ئاژەڵدارییەوە شان لە شانی ئەمریکا دەدا و لە کۆتایی ئەو بەرنامەیەدا لە هێندێ بواردا وەپێش ئەمریکاش دەکەوێ.

سیاسەتی کشتوکاڵیی سۆڤیەتی لەو بەرنامەیەدا هەروا لە سەر بنەمای بەهێزکردنی کشتوکاڵی هاوبەش و پەرەپێدانی داچاندنی زەوییە بەیارەکان یا کێڵگە تازە بووژاوەکان دامەزرابوو، بەڵام گەورەترین هەڵەی خرۆشۆف لەو بەرنامەیەدا، کە زیانێکی گەورەی بە بەرهەمهێنانی کشتوکاڵی و ئاژەڵداریی سۆڤیەتی گەیاند، ئەوە بوو کە لە نێو زەوییە هاوبەشەکاندا کۆمەڵێك سنوور و پەرژینی نوێیان بۆ ملك و کێڵگە تایبەتییەکانی وەرزێرەکان کێشا.

ئەو ملك و کێڵگە تایبەتییانەی وەرزێران، کە لە بەشەکانی پێشووشدا باسمان کردن بەشێکی بچووکن لەو زەوییە هاوبەشانەی، کە بۆ داچاندنی سەوزی و میوە و ئاژەڵداری و کێڵگەی تایبەتیی پەلەوەر دراونەتە وەرزێران و ئەوان بۆیان هەیە لە کات و ساتی بێکاریدا واتە ئەو کاتانەی لە کێڵگە هاوبەشەکاندا ئیش و کاریان نەماوە بچن لەوێدا کار بکەن و بێجگە لە دابینکردنی پێداویستییەکانی خۆیان لەو رێگەیەوە هەرچی لێیان زیاد بوو و لەبەریان مایەوە بە دەوڵەت یا بە بازاڕی ئازادی بفرۆشن. لە ساڵی 1959دا، کە خرۆشۆف بەرنامە تازە ئابوورییەکەی پێشکەش کرد رێژەی بەرهەمی ئەو کێڵگە بچووکە تایبەتییانە بەشێکی زۆری پێداویستییە گشتییەکانی دابین دەکرد. بە پێی ئەو ئامارگەلەی لە بەردەستن لەگەڵ ئەوەشدا، کە ئەو کێڵگە تایبەتییانەی وەرزێران زیاتر لە4٪ی تەواوی کێڵگە داچێنراوەکانی سۆڤیەتییان لەخۆنەدەگرت، 46٪ ی گۆشت و 45٪ی شیر و 78٪ ی هێلکە و 45٪ی سەوزیی خەڵکی یەکێتیی سۆڤیەتی هەر لەو کێڵگە تایبەتییانە دابین دەکران و هەژدە ملیۆن بنەماڵەی وەرزێر بەشێکی هەرەزۆری پێداویستییەکانی خۆیان هەر لەو رێگەیەوە دابین دەکرد. بە پێی ئەو ئامارەی، کە لە بەرەبەری گیرانی بیست و یەکەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا لە لایەن ئەنیستیتۆی ئابووریی کشتوکاڵیی سۆڤیەتییەوە بڵاو کرایەوە 40٪ی داهاتی نەغدیی وەرزێرانی سۆڤیەتییش هەر لە رێگەی فرۆشرانی بەرهەمگەلی کێڵگە تایبەتییەکانە دابین دەبوون.

خرۆشۆف و هەرکەسێکی دیکەی، کە باوەڕی بە بنەماکانی مارکسیزم هەبوو دەبوایە لەو ئامارە شەرم بیگرێ، چونکی گەشەی بەرچای بەرهەمە کشتوکاڵیی و ئاژەڵدارییەکان لە کێڵگە تایبەتییەکاندا لە چاو زەوی و زار و کێڵگە هاوبەشەکان نیشانەی شکستی بەرنامەی هاوبەشکردنی کشتوکاڵ و حەزی وەرزێران بوو بە ملکە تایبەتییەکانی خۆیان، بەڵام ئەو رێوشوێنانەی، کە بۆ سنووردارکردنەوەی کاری وەرزێران لە ملکە تایبەتییەکانیاندا رەچاو کرا و ئەو پوانگەلەی، کە بە دوای ئەوەدا بۆ زیادکردنی بەرهەمگەلی کێڵگە هاوبەشەکان لەبەرچاو گیرا کاریگەرییەکی زۆر کەمی لە سەر

زیادکردن و گەشەی بەرهەمهێنانی کێڵگە و ئاژەڵدارییە هاوبەشەکان دانا، لە حاڵێکدا بەرهەمهێنانی مڵکە تایبەتییەکان بە شێوەیەکی بەرچاو داکشا و بووە هۆی بەرزبوونەوەی نرخی ئەو بەرهەمگەلە لە بازاڕدا.

چۆو ئێن لای سەرۆك وەزیرانی چینی کۆمۆنیست، کە وەکو بەرپرسی وەڤدی نوێنەرایەتیی چین لە بیست و یەکەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا بەشدار ببوو وێڕای دانوستانەکانی خۆی لەگەڵ خرۆشۆفدا قایلی کرد، کە لەو چەکوچۆڵە نوییە و لەو تەکنۆلۆجیای ناوکییە بە چینیش بدات و بە مۆرکردنی پەیماننامەیەك لە سەر هاریکاریی سەربازی و تەقەمەنی و چەکوچۆڵ لە داهاتوی هەردوو وڵاتدا گەڕایەوە پەکەن، بەڵام دەوڵەتی سۆڤیەتی بە کردەوە لەدانی چەکی ناوکی و تەکنۆلۆجیای ناوکی بە چین خۆی بوارد و یەکەمین ناکۆکییە جیدییەکانی نێوان چین و سۆڤیەتی لە سەر ئەوە هاتنە پێش. لەو پێك دادانانە سنوورییانەشدا، کە لە سەرەتای سێپتەمبەری 1959دا نێوان چین و هیندا هاتنە پێشێ یەکێتی سۆڤیەتی لە بەرامبەر هیندستاندا پشتیوانیی لە چین نەکرد و هەڵوێستی بێ لایەنانەی سۆڤیەتی لەو بارەیەوە بووە هۆی رەخنە لێگرتنی توندی چین لە یەکێتیی سۆڤیەتی.

سەفەری پڕ لە هات و هەڵڵای خرۆشۆفیش بۆ ئەمریکا، کە لە نیوەی دووەم ی مانگی سێپتەمبەردا بوو، کەوتە بەر رەخنەی راشکاوانەی بەرپرسان و بلاڤۆکەکانی چینی کۆمۆنیست.

خرۆشۆف پاش گەڕانەوەی لە ئەمریکا لەگەڵ سۆسلۆف ئەندامی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی و گرۆمیکۆ وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتی سەردانی پەکەنی کرد بۆ ئەوەی وێڕای بەشداری لە رێوڕەسمی دەیەمین ساڵهاتی دامەزرانی حکوومەتی کۆمۆنیستی لە چیندا ناکۆکییەکانی خۆی لەگەڵ رێبەرانی ئەو وڵاتە چارەسەر بکا. بەڵام دانوستانەکانی ئەو لە گەڵ مائۆ و رێبەرانی دیکەی چین، کە پێنج رۆژی خایاند هیچی لێ نەکەوتەوە، لەبەر ئەوەی چینییەکان قایل نەبوون، کە تەکنۆلۆجیای ناوکی بە مەرجێك بدرێتە چین، کە سۆڤیەتییەکان چاوەدێری بکەن بەسەر دامەزراوگەلی ناوکیی چیندا.

جیهان، ساڵی 1960ی بە گەشبینی و هیواداریییەوە دەست پێکرد، چونکی بە دوای سەردانەکەی مانگی سێپتەمبەری 1959ی خرۆشۆف لە ئەمریکا پێوەندییەکانی ئەو دوو زلهێزە بەرەو باشبوون چووبووو و بوار بۆ پێکهاتنی کۆنفرانسێکی بەرزی رێبەرانی خۆرهەڵات و خۆرئاوا لە مانگی مای 1960دا خۆش ببوو. پاش یەکەمین سەردانی سەرۆك وەزیرێکی سۆڤیەتی لە ئەمریکا، گۆڤاری بە ناوبانگی ئەمریکی foreign Affairs یا کاروباری

ئەوەوە وتارێکی خرۆشۆفی لەمەڕ هەلومەرجەکانی پێکەوەژیانی ئاشتیخوازنە بڵاو کردەوە. ئەو وتارە لە بڵاڤۆکی سۆڤیەتییشدا بڵاو بۆوە و دواتر وەك نامیلکەیەك لە ملیۆنان بەرگدا بە زمانە جوراوجۆرەکانی جیهان بڵاو بۆوە. کورتەی ئەم وتارە پێکەوە ژیانی ئاشتیخوازانەی نێوان وڵاتانی سۆسیالیستی و سەرمایەداری و دانانی هەڤرکێی ئاشتیخوازانە بوو لە جێگەی بووبەڕوو بوونەوەی چەکدارانە، کە لە جیهانی لێوڕێژ لە چەکوچۆڵ ی ناوکیدا جگە لە نابودکردنی مرۆڤ ئاکامێکی دیکەی لێ نەدەکەوتەوە.

حیزبی کۆمۆنیستی چین لە بەرامبەر ئەو تێزە نوێیەدا دژکردەوەی نواند و لە ئاپریلی 1960 لە وتارێکدا بە بۆنەی نەوەدودووەمین ساڵرۆژی لەدایکبوونی لینین بیر و راکانی خرۆشۆفی لەمەڕ ئیمکانی پێکەوە ژیانی ئاشتیخوازانەی وڵاتانی سۆسیالیستی و سەرمایەداری و مەحاڵبوونی شەڕ و پێکداداان وەکو دژایەتی لەگەڵ بنەماکانی مارکسیزم و لینینیزم رەد کردنەوە. بڵاوکردنەوەی ئەو وتار لە رۆژنامەی ئۆرگانی فەرمیی حیزبی کۆمۆنیستی چیندا پێوەندییەکانی نێوان چین و سۆڤیەتی لێڵتر و ئاڵۆزتر کرد، بەڵام سەرهەڵدانی قەیرانێکی چاوەڕوان نەکراو لە پێوەندییەکانی نێوان ئەمریکاو سۆڤیەتیدا باڵی بەسەر ئەو پێوەندییانەدا کێشا.

رۆژی یەکەمی مانگی مای 1960 فڕۆکەیەکی سیخوریی ئەمریکا لە ئاسمانی سۆڤیەتی بەردرایەوە و فڕۆکەوانەکەی بە ناوی فرانسیس گاری، کە بە پەڕەشووت خۆی دەرباز کردبوو و هاتبووە خوار، دانی بەوەدا هێنا، کە گەلێك ئەرکی پێ ئەسپێردراوی لە ئاسمانی یەکێتیی سۆڤیەتیدا بەڕێوە بردوە. دەرکەوتنی کردەوەی سیخورییانەی ئەمریکا لە سەر ئاسمانی سۆڤیەتی لە هەلومەرجێکدا، کە بە رواڵەت پێوەندیەکانی ئەو دوو وڵاتە بەرەوە باشی رۆیشتبوو خرۆشۆفی لەرادەبەدەر تووڕە کرد. ئایزنهاڤری سەرۆك کۆماری ئەمریکا هیوای بەوە بوو، کە ئەو قەیرانە لە کۆنفرانسی سەرکردەکاندا، کە بەڵێن وابوو رۆژی شازدەی مای لە پاریس بەڕێوە بچێ چارەسەر بکرێ، بەڵام خرۆشۆف وێڕای چوونی بۆ پاریس بۆ بەشداری لەو کۆنفرانسەدا، داوای لێبوردنی ئایزنهاڤری لە سۆڤیەتی کردە مەرجی سەرکیی بەشداربوونی سۆڤیەتی لەو کۆنفرانسەدا. ئایزنهاڤر ئەو مەرجەی قەبووڵ نەکرد و کۆنفرانسی سەرکردەکان هەڵوەشایەوە.

هاوکات لەگەڵ سەرهەڵدانەوەی قەیران لە نێوان ئەمریکا و سۆڤیەتیدا پێوەندییەکانی چین و سۆڤیەتییش بەرەو خراپی چوون. لە سەرەتای مانگی ژووئەنی ساڵی 1960دا

جوێنلای سەرۆکی وەزیرانی چین لە چاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ ڕێکخراوی سەندیکاکاندا لــە پەکەن ڕەخنەی لە سیاسەتی پێکەوە ژیانی ئاشتیخوازانەی خرۆشۆف و تێزی مەحاڵبوونی شەڕ لەگــەڵ ســەرمایەداری گــرت و بــە دوای ئــەوەدا ڕۆژنامــەی پراڤیــدا هەڵوێســتێکی ڕەخنەگرانەی لە بەرامبەر ڕێبەرانی چیندا گرتە بەر. لە کۆتایی مانگی ژووئەندا خرۆشۆف لە کاتی کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی ڕۆمانیدا لە کۆبوونەوەیەك، کە نوێنەرانی تــەواوی حیزبە کۆمۆنیستەکانی هەموو وڵاتانی تێدا بەشداربوون، هێرشی کردە سەر ڕێبەرانی چین و مانگێك دواتر واتە لە ئوتی 1960دا هەموو پسپۆڕەکانی خۆی لە وڵاتی چــین بــانگ کردەوە و قەیرانی دوو وڵاتی مەزنی کۆمۆنیستی گەیشتە لوتکــەی خــۆی. لــە شەشــەمی نۆڤەمبەری 1960دا حیزبە کۆمۆنیستەکانی هەشتاویەك وڵاتی جیهان کۆنفرانسێکیان لە مۆسکۆ گرت، ناکۆکییەکانی سۆڤیەتی لەگەڵ چین یەکێکە لە گرینگترین بابەتەکانی ئــەو کۆنفرانسە. خرۆشۆف جارێکی دیکەش لە لێدوانێکیدا هێرش دەکاتەوە سەر ڕێبەرانی چین زۆربەی هەرە زۆری حیزبە کۆمۆنیستەکانی جیهــان لای ســۆڤیەتی دەگــرن، بــەڵام حیزبــە ئاسیاییەکان بێ لایەنی دەگرنە بەر و حیزبــی کۆمۆنیســتی ئالبــانی بچــووکترین حیزبــی کۆمۆنیستیی جیهان بە توندی پشتیوانی لە چین دەکا.

کۆنفرانسی حیزبە کۆمۆنیستەکانی جیهان لە مۆسکۆ پاش مانگێك مشتومڕ و گەنگەشــە بە دەرکرنی ڕاگەیەندراوێك کۆتایی بە کارەکانی خۆی هێنا. ئەو ڕاگەیەندراو یا بڕیارنامەیە بە پێچەوانەی چاوەڕوانییەکانی خرۆشۆف ســەرکردەکانی چــینی کۆمۆنیســتی مــەحکوم نــەکرد، چونکی نوێنەرانی هێندێ لە حیزبە کۆمۆنیستەکان ڕازی نەبوون وەها بڕیارنامەیەك مۆر بکەن. نێوەرۆکی بڕیارنامەکە فرەماناو گشــتی و لــە پێنــاوی بانگهێشــتی حیزبــە کۆمۆنیســتەکانی جیهاندا بوو بۆ پاراستنی یەکێتی و یەکڕیزی بــە چەشــنێك، کــە هــەم ســۆڤیەتی و هــەم چــین دەیانتوانی بە قازانجی خۆیان لێکیدەنەوە، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە، کە خرۆشۆف نەگەیشــتە ئەو ئاکام و مەبەستەی، کە لە کۆنفرانسی حیزبە کۆمۆنیستەکانی جیهان چاوەڕوانیی دەکــرد و ئەوەش بۆ ئەو شکستێکی سیاسیی گەورە بوو.

هاوکات لەگەڵ بەسترانی کۆنفرانسی حیزبە کۆمۆنیستەکانی جیهان لە مۆسکۆ ڕووداوێکی گەورەی دیکەش لە خۆرئاوا هاتە پێشی و ئەویش هەڵبژێرانی کێنێدی بوو بۆ سەرۆك کۆماریی ئــەمریکا. هەڵبــژێرانی ســەرۆك کۆمــارێکی دیمــوکرات پــاش هەشــت ســاڵ دەســەڵاتدارێتیی کۆماریخوازەکان وەك گۆڕانێکی گەورە لە ئەمریکادا سەیری دەکــرا. بــە تایبــەتی ئــەوەی کــە

سەرۆك كۆمارە لاوەكە بەوە ناوی دەركردبوو، كە باوەڕی بە بیر و رای ئازادیخوازانە هەیە و سەرەتای دەسەڵاتدارێتیی ئەو لە ژووئیەی ساڵی 1961دا دەكرا لە سیاسەتی نێودەوڵەتیدا سەرەتاو دەسپێكی گۆڕانێكی مەزن بێ.

خرۆشۆف ساڵی 1961ی بە هیوای پێشكەوتنی نوێ لە زیاتركردنی دەغڵ و دان و دەستەبەركردنی سەركەوتنی نوێ لە هەڤركێی داگیركردنی گەردووندا دەست پێكرد. رۆژی 12ی ئاپریلی 1961 بیرمەندانی سۆڤیەتیی توانییان یەكەمین گەردوون پێوی هەڵگری مرۆڤ بنێرنە ئاسمانی زەوی و گەڕانی یۆری‌گاگارین یەكەمین گەردوون گەڕی جیهان بە دەوری گۆی زەویدا پێگەو ئیعتیبارێكی تازەی بە رێبەرانی سۆڤیەتی بەخشی. ئەو سەركەوتنە مەزنە گەردونییەی سۆڤیەتی هاوكات بوو لەگەڵ یەكەمین شكستی سیاسیی سەرۆك كۆماری نوێی ئەمریكا، چونكی دەستدرێژیی سەربازی بۆ سەر كوبا لە نیوەی ئاپریلدا، كە بە پشتیوانیی راستەوخۆی ئەمریكاو بە مەبەستی هەرەس پێهێنان بە رژێمی كاسترۆ كرابوو تووشی شكست هات. فیدل كاسترۆ پاش تێشكاندنی ئەو دەستدرێژییە زیاتر لە پێشوو پاڵی وە سۆڤیەتیدا و رۆژی یەكەمی مانگی مای 1961 بە فەرمی دامەزرانی حكوومەتی دیموكراتیكی سۆسیالیستیی كوبا ی راگەیاند.

لە رۆژەكانی سێیەم و چوارەمی ژووئەندا خرۆشۆف و كێنێدی لە نەمسا چاویان بە یەكتری كەوت. خرۆشۆف لەو چاوپێكەوتنەدا دیسان مەسەلەی بەرلین و پێویستیی بە فەرمی ناسینی حكوومەتی كۆمۆنیستیی ئەڵمانی خۆرهەڵاتی لە لایەن وڵاتانی خۆرئاواییەوە هێنایەوە گۆڕێ. خرۆشۆف پێداگر بوو لە سەر ئەوەی، كە دابەشبوونی ئەڵمانیا لایەنی یاسایی و فەرمیی پێ‌بدراو وێڕای مۆركردنی پەیمانێكی ئاشتی لەگەڵ دوو ئەڵمانەكەدا، بەرلین وەكو شارێكی ئازاد راگەیەندرێ. كێنێدی ملی بۆ داواكانی خرۆشۆف رانەكێشا و كۆنفرانسی نەمسا بە بێ ئاكام كۆتایی پێهات.

لە مانگی ئووتی ساڵی 1961دا خرۆشۆف لە سەر بەرلین دەستی كردەوە بە هەڕەشە و گوڕەشە و وریایی دا بە دەوڵەتگەلی خۆرئاوایی، كە بۆ چارەسەریی مەسەلەی بەرلین و بەردەوامییبوونی خۆیان لەو شارەدا دەبێ دان بە كۆماری دیموكراتیكی ئەڵمانیادا بنێن. دەوڵەتانی خۆرئاوایی هیچ گوێیان بەو وریاییە نەبزووت و خرۆشۆف فەرمانی دا دیوارێك بە نێوان بەرلینی خۆرهەڵاتی و بەرلینی خۆرئاواییدا بكێشن. بینای ئەو دیوارە، كە

خورتوییەکان ناویان نا دیواری شەرم ڕۆژی سێزدەی ئووتی ساڵی 1961 دستی پێکرد و لـە کۆتایی ئوتدا تەواو بوو.

ڕۆژی حەڤدەی ئۆکتۆبەری ساڵی 1961 بیست و دووەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە مۆسکۆ پێکهات. لەو کۆنگرەیەدا، کە هەتا کۆتایی ئۆکتۆبەری خایاند گەلێك ڕەخنەی نوێ لە ستالین گیراو هێرش کرایە سەر مۆلۆتۆف و کاگانۆڤیچ و مالینکۆف تۆمەتبار کران بەوەی لە بەڕێوەبردنی جەنایەتەکاندا هاودەستی ستالین بوون. خرۆشۆف لە ئاخافتنەکەی خۆیدا لەو کۆنگرەیەدا ناڕاستەوخۆ هێرشی کردە سەر ڕێبەرانی چینی کۆمۆنیست و چۆئێن لای سەرۆك وەزیرانی چینکە سەرۆکایەتیی وەفدێکی نوێنەرایەتیی وڵاتەکەی خۆیانی لە ئەستۆ بوو و لەو کۆنفرانسەدا بەشدار بوو وەڵامی هێرشکانی خرۆشۆفی دایەوە و پاش ئاخاوتن لە کۆنگرەدا مۆسکۆی بەجێهێشت.

ڕاپۆرتی خرۆشۆف بۆ بیست و دووەمین کۆنگرەی حیزب زیاتر لە سەر پرسگەلی پێوەندیدار بە سیاسەتی دەرەوە و پێشکەوتنەکانی بواری پیشەسازی و گەردوون پێوی و نێوخۆیی بوو. ئەو ئامارەی خرۆشۆف لە سەر زیاد و گەشەکردنی ڕیزەکانی ناوخۆیی حیزب خستییە ڕوو نیشاندەری ئەوە بوو، کە ئەندامانی فەرمیی حیزب لە ماوەی پێنج ساڵدا لە دوو ملیۆن کەس تێپەڕیوە و گەیشتۆتە 8862516 کەس، کە دەبێ 843489 کەسی پاڵێوراو بۆ ئەندامەتی لە حیزبیشیدا بخەینە سەر، خرۆشۆف بەو پییە پێشنیاری کرد، کە ژمارەی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب لە 133 کەسەوە بکرێتە 175 کەس و ژمارەی پاڵێوراوانیش لە 122 کەسەوە بگاتە 155 کەس.

خرۆشۆف هەروەها پێشنیاری کرد گۆڕان لە بەرنامەو بنەماکانی حیزبدا پێك بێنن و بۆ تازەکردنەوەی قەوارەی ڕێبەریی حیزب، یەك لە سێی بەرپرسان و خاوەن پلەکانی حیزبی و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی لە ماوەی نێوان کۆنگرەکاندا بگۆڕێن. لە کۆنگرەی بیست و دووەمدا خرۆشۆف ئیدی نەچووە سەر ئەو پێداهەڵگوتنانەی، کە لە کۆنگرەکانی پێشوودا لەمەڕ گەڵاڵە کشتوکاڵییەکانی خۆی و گەیشتن بە ئەمریکا و تەنانەت تێپەڕین لەویش کردبوونی، چونکی گەشەی دەغڵ و دان و بەرهەمگەلی ئاژەڵداری لە سۆڤیەتیدا بەرەو داکشان دەچوو و ئاستی بەرهەمهێنان لە ساڵانی 59-60 و 60_61دا لە چاو 58_59 زۆر کەم ببۆوە و داکشابوو. ئەو ئامارگەلەی، کە لەمەڕ ڕادەی دەغڵ و دانی ساڵی 60_61 بڵاو بۆوە، نیشاندەری ئەوە بوو، کە ڕادەی بەهەمهێنانی گەنم لەو ساڵەدا بڕیك لە 130 ملیۆن

تەن زیاتر بووە لە حاڵێکدا گەنمی ئەمریکا هەر لەو ماوەیەدا لە 181 ملیۆن تـەن تێپـەڕیوە واتە پەنجاملیۆن تەن لە بەرهەمی سۆڤیەتی پتر بوو، لە حاڵێکدا وەرزێرانی ئەمریکی ئـەو بـڕە بەرهەمەیان لە 74 ملیۆن هەکتار زەویی داچـێندرا و لـە بەرامبـەر 116 ملیـۆن هـەکتار زەویی داچێندراوی سۆڤیەتیدا بەدەست هێنابوو.

خشتەیەکی ئاماریی دیکەی، کە هـەر لـەی سـاڵی 1961دا لـە بڵاڤـۆکێکی پسـپۆڕیی مۆسکۆدا چاپ و بڵاو بۆوە نیشاندەری ئەوە بوو وەرزێرێکی ئەمریکی بۆ بەرهـەمهێنانی هـەر کۆنتاڵێك* گەنم لە ساڵدا سەعاتێك کار دەکا، لە حاڵێکـدا وەرزێرێکـی سـۆڤیەتیی بـۆ ئـەو رادەیە 1\2 سەعات کار و لە کێڵگەی هاوبەشدا 7\2 سەعات کار دەکا، بە واتایەکی دیکە بەرهەمی کشتوکاڵیی وەرزێرێکی ئەمریکی حەوت هێندەی وەرزێرێکی هاوبەشە. ئـەو ڕێژەیـە لە بەرهەمهێنانی شیردا پێنج هێندە و لە بەرهەمهێنانی گۆشـتدا دە ئەوەنـدە بـووە، کـە لـە ساڵانی دواییدا زۆر نەگۆڕاوە.

هەر بە دوای تەواوبوونی کۆنگرەی بیست و دویەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی واتـە رۆژی یەکەمی نۆڤەمبەری 1961 خەڵکی مۆسکۆ لە گۆڕەپانی سووری ئەو شارە بینـەری دیمەنێکی سەیر بوون. تەرمی مۆمیایی کراوی ستالینیان لە گۆڕ دەرهێناو و لە گۆشـەیەکی دیواری کرێملین ناشتیانەوە و قەبری لینینیش، کە ناویان نابوو گڵکۆی لینین_ستالین، دیسان هەر ناوەکەی پێشووی واتە گۆڕی لینینی لە سەر دانرایەوە. لە مۆسکۆ و شارەکانی دیکەش پەیکەرەکانی لینین و ستالین هەڵگیران و ناوی ئەو شار و دامەزراو گەلەیان گۆڕین، کە بە ناو ستالین کرابوون.

5

ئەگەر بمانـەوێ سـەردەمی دەسـەڵاتدارێتیی خرۆشـۆف بەسـەر یـەکێتیی سـۆڤیەتیدا بـە خشتەیەك نیشان بدەین گیرانی کۆنگرەی بیست و دووەم ی حیزبی کۆمۆنیسـتی سـۆڤیەتی لـە کۆتایی ساڵی 1961دا بە لوتکەی دسەلات و سەرکەوتنەکانی ئەو لە قەڵەم دەدرێ، چـونکی برێك پاش کۆتایی کۆنگرە سەردەمی داکشانی دەسەڵاتی ئەو دەست پێ دەکا و ئـەو داکشـانە

بە درێژایی ساڵانی 1962 و 1963 درێژە دەکێشێ. لە ماوەی ئەو دوو ساڵەدا هێشتا سۆڤیەتی لە هەڤرکێی داگیرکردنی گەردوون و سازکردنی مووشەکی وشکارۆپێودا پێشەنگە، بەڵام لە نێوخۆدا شکستی گەڵاڵەکانی گەشە پێدانی کشتوکاڵ و درێژەکێشانی ناکۆکییە باوەڕی و ڕێبازییەکان لەگەڵ چیندا ڕۆژ بەڕۆژ پێگەی خرۆشۆف لەرزۆکتر دەکا. لەو نێوەدا قەیرانی ئەمریکا و سۆڤیەتی لە سەر کوبا و پاشەکشەی خرۆشۆف لە بەرامبەر هەڕەشەکانی ئەمریکادا جارلەگەڵ جار پتر زیان بە پێگە و ئیعتیباری ئەو لە نێو وڵاتانی کۆمۆنیستیدا دەگەیەنێ.

قەیرانی کوبا، کە ئەمریکاو سۆڤیەتیی هەتا لێواری شەڕێکی ناوکی برد لە سەر دامەزراندنی سەکۆی مووشەکی و فڕۆکەی بۆمب هاوێژی سۆڤیەتی لە کوبا دەستی پێکرد. خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانیدا دان بەوەدا دەنێ، کە دامەزراندنی مووشەك و بۆمب هاوێژی سۆڤیەتیی لە کوبا داهێنانی خۆی بووە و لەو ڕێگەیەوە دیویست سەرەڕای دەستەبەرکردن و گەرەنتیی ئاسایش و سەربەخۆیی کوبا لەبەرامبەر هێرشی گریمانەیی ئەمریکادا باڵانسێکی سەربازییش لە نێوان ئەمریکاو سۆڤیەتیدا پێکبێنێ. خرۆشۆف دەڵێ کاتێك ئەمریکا بە ناوەندە سەربازی و موشەکییەکانی خۆی ئێمەی گەمارۆ داوە ڕاستەوخۆ هەڕەشە لە ناوەندە هەستیارە پیشەیی و سەربازی و شارە گەورەکانی ئێمە دەکا دانانی ناوەندگەلی مووشەکی لە لایەن ئێمەوە لە دراوسییەتیی ئەمریکادا دژکردەوەیەکی سرووشتییە.

ئەمریکییەکان سەرەتا لە سیپتەمبەری ساڵی 1961دا بە بینای سەکۆی مووشەکەکانی کوبایان زانی. ئەو وێنانەی، کە بە فڕۆکەی سیخوڕیی یو-2 لە کوبا گیرابوون شوێنی بینای ئەو سەکۆیانەیان نیشان دەدا، بەڵام سەرەتا پێدەچوو، کە ئەو سەکۆگەلە بۆ مووشەکی دژە فڕۆکە ساز بکرێن هەتا ئەوەی کە ڕۆژی چواری ئۆکتۆبەر وێنەگەلێکی نوێ لە ئاسمانەوە لە کوبا هەڵگیران، ئەمجارەیان مووشەك گەلێکی گەورە، کە ئامادە کرابوون بخرێنە سەر سەکۆکان و فڕۆکەی زەبەلاح زەبەلاحی بۆمب هاوێژی ڕوسیی لە تەنیشتیانەوە بینران. ئەو وێنانە لە لایەن پسپۆڕانی سەربازیی ئەمریکاوە ئەوەی پشتڕاست کردەوە، کە سۆڤیەتی گەرەکیەتی لە کوبا مووشەکی وشکارۆپێو و نێونجبڕ دامەزرێنا و کێنێدی سەرۆك کۆماری ئەمریکا، کە دەمودەست ئاگادار کرابۆوە ئەنجوومەنێکی شەڕی بۆ تاوتوێکردنی ئەو هەوڵانەی، کە ئەمریکا دەبێ بیاندا پێك هێنا. لەو ئەنجوومەنەدا، کە جێگری سەرۆك کۆمار و وەزیرانی دەرەوە و بەرگری و سەرۆکی ناوەندی هاوبەشی هێزە چەکدارییەکانی ئەمریکای تێدا بەشدار بوون، سێ پێشنیار بۆ بەربەرکانێ لەگەڵ یەکێتیی سۆڤیەتی هاتە گۆڕێ.

پێشنیاری یەکەمی هێرشی هەمە لایەنە بۆ سەر کوبا و داگیرکردنی ئەو وڵاتە لە لایەن هێزەکانی ئەمریکاوە، و پێشنیاری دووەم بۆردوومانی سەکۆکانی ئامادەی مووشەك و ئەو مووشەکانە بوو، کە ئامادەکرابوون بخرێنە سەر سەکۆکان، کە زۆرینە ئەوەی پەسند نەکرد. پێشنیاری سێیەم، کە کێنێدی پێشوازیی لێکرد گەمارۆی دەریایی کوبا و وریاییدان بوو بە سۆڤیەتی بۆ کۆکردنەوەی مووشەکەکانی و لابردنی فڕۆکەکانی لە کوبا. بڕیار درا بە خێرایی ئامادەکاری بکرێ بۆ گەمارۆی دەریایی کوباو هێزە چەکدارییەکانی ئەمریکا بۆ بەرپەرچدانەوەی رووداوگەلی گریمانەکراو وریا بن. هەر لەو کۆبوونەوەیەدا بە کێنێدی راگەیەندرا، کە چەند کەشتیی هەڵگری مووشەك و چەکوچۆڵی نوێی روسی بەرەو دەریای کارایيب بەرێوەن و دەبێ پێش ئەوەی ئەو کەشتییانە بگەنە دەریای کارایيب گەمارۆ دەریاییەکەی کوبا تەواو بکرێ.

رۆژی بیست و دووەم ی ئۆکتۆبەری 1962 کێنێدی لە ئاخافتنێکی رادیۆ تەلەڤزیۆنیدا خەڵکی ئەمریکای لەو رەوشە مەترسێدارەی پێشهاتووە ئاگادار کردەوە و بڕیارەکەی خۆ بۆ گەمارۆی دەریایی کوبا هەتا کۆکردنەوەی مووشەك و بۆمب هاوێژە روسییەکان لەو وڵاتە راگەیاند. هاوکات لەگەڵ ئاخافتنەکەی کێنێدیدا کاروباری گەمارۆی کوبا تەواو ببوو و ئاخافتنەکەی کێنێدی ئەو هەڕەشەی بەدواوە بوو، کە ئەگەر سۆڤیەتییەکان بیانە وێ ئەو گەمارۆیە بشکێنن دەبێ بەرپرسیارەتیی دەرەنجامەکەشی وە ئەستۆ بگرن.

کەشتییە روسییەکان سەرەڕای هەڕەشەی کێنێدی لە رۆیشتن بەرەو دەریای کارایيب نەوەستان و جیهان بۆ ماوەی پێنج رۆژان لە دڵەڕاوکێدا بوو هەتا ئەوەی کە دوای گۆڕینەوەی چەند پەیام لە نێوان خرۆشۆف و کێنێدیدا دواجار رۆژی بیست و هەشتەمی ئۆکتۆبەری 1962 خرۆشۆف ملی راکێشا و فەرمانی گەڕانەوەی کەشتییە مووشەك هەڵگرەکان و چەکوچۆڵ ی روسی و کۆکردنەوەی مووشەك و بۆمب هاوێژەکانی سۆڤیەتیی لە کوبا دەرکرد. خرۆشۆف لە دوایین پەیامی خۆیدا بۆ کێنێدی کۆکردنەوەی مووشەك و فڕۆکە روسییەکانی بە مەرجێك قەبووڵ کرد، کە ئەمریکا گەرەنتی بدا، کە دەست درێژی ناکاتە سەر کوباو کێنێدیش ئەوەی قەبوڵ کرد.

رێککەوتن لە سەر کوبا لە لایەن خەڵکی جیهانەوە پێشوازیی لێکرا، بەڵام لە یەکێتیی سۆڤیەتی و وڵاتانی کۆمۆنیستی بە خاڵێکی لاواز لە سەر خرۆشۆفو هەڵەی ئەو لە دامەزراندنی ناوندگەلی مووشەکی لە کوبادا لەقەڵەم درا. پاشەکشێی خرۆشۆف لە بەرامبەر

تێیدا بە تایبەتی بیانوویەکی دایە دەست ڕێبەرانی چینی کۆمۆنیست، کە وەك سیاسەتوانێکی ترسنۆك و خۆڕێکخەر هێرشی بکەنە سەری. ئەو ڕووداوە بۆ ماوەیەکیش پێوەندییەکانی نێوان سۆڤیەتی و کوبای بەرەو ساردبوونە برد و فیدل کاسترۆ بالۆێزی سۆڤیەتیی بۆ ڕوونکردنەوە ڕێگە نەدەدا هەتا ئەوەیکە خرۆشۆف دیسان میکۆیانی بۆ دانوستان لەگەڵ فیدل کاسترۆ و پێشکردنی نامەی تایبەتیی خۆی بە کاسترۆ ناردە کوبا و پێوەندییەکانی نێوان ئەو دوو وڵاتە وردە وردە ئاسایی بۆوە.

خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانیدا بەشێکی بۆ ڕووداوی کوبا تەرخان کردووە و وێڕای بەرگری لە هەڵوێستی خۆی لە قەیرانی ئۆکتۆبەری 1962دا دەنووسێ، لەبەر پاراستنی ئاشتی و ڕزگارکردنی مرۆڤایەتی لە دوارۆژی پڕ مەترسیی شەڕێکی ناوکی قایل بوو بەوەی چاوپۆشی لە گەلاڵەی دامەزراندنی مووشەك و بۆمب هاوێژە ڕوسییەکانیان لە کوبادا بکا و پێدا دەگرێتەوە، کە لە بەرامبەر ئەوەدا بەڵێن نامەی فەرمیی لە سەرۆك کۆماری ئەمریکا وەرگرتووە، کە دەستدرێژی نەکاتە سەر کوبا. خرۆشۆف دەڵێ ئەوکات چینییەکان گوتیان ئیمپریالیستەکان هەرگیز لە سەر بەڵێنی خۆیان نامێننەوە، بەڵام بینیمان، کە پاش کێنێدی، جانسۆن و نیکسۆنیش ئەو بەڵێنەیان بردە سەر و، لە تەنیشت ئەمریکابوونی کوبایەکی سۆسیالیستییان قەبووڵ کرد.

ناکرێ بە بێ ئاماژە بە ڕووداوێکی گرینگی ئەدەبی دەفتەری ڕووداوەکانی ساڵی 1962 ی سۆڤیەتی ببەستین. لە مانگی نۆڤەمبەری ئەو ساڵەدا بەشێك لە چیرۆکی "ڕۆژێك لە ژیانی ئیڤان دنیسۆڤیچ" لە نوسینی نووسەرێکی ناوداری ڕوسی بە ناوی" ئالیکساندر سولێژنێتسین"، کە ئەو کات هێشتا نەناسرابوو لە گۆڤاری Noviy Mirیا جیهانی نوێی مۆسکۆدا چاپ و بڵاو بۆوە و لە ماوەیەکی کورتدا هەڵلایەکی گەورەی لێ کەوتەوە، چونکی ئەو پەردەی لە سەر جەنایەتەکانی دامودەزگای تەناهیی سۆڤیەتی و ئەو کارەساتانە هەڵدایەوە، کە لە ئۆردووگاکانی بێگاری پێکردنی سەردەمی ستالیندا کرابوون. ئەو چیرۆکە لە کۆبوونەوەی پلینۆمی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا، کە ڕۆژی نۆزدەی نۆڤەمبەری 1962 پێکهاتبوو تاوتوێ کراو خرۆشۆف، کە بەر لە چاپ خوێندبوویەوە بۆ لەقاودانی جەنایەت و کارەساتەکانی ڕابردوو بەرگریی لە چاپ و بڵاوبوونەوەی بەرهەمگەلی لەو چەشنە کرد. چەند ڕۆژ دواتر ڕۆژنامەی پراڤیدا لە ژمارەی ڕێکەوتی 23ی نۆڤەمبەری 1962ی خۆیدا وتارێکی لە پەسنی سۆلیژنێتسیندا نووسی و تێیدا شێوازی نووسەرێتی و توانای

ئەمی ئەوی لەگەڵ تالستۆی وەك یەك دانا. دەزگای هەواڵنێریی فەرمیی سۆڤیەتی (تاس) یش بە دوای پراڤیدادا هەواڵی بڵاوبوونەوەی بەرهەمێکی پڕ بایەخی ئەدەبیی دیکەی راگەیاند و سەربردەی نووسەری ئەو بەرهەمەی، کە بە پلەی ملازمییەوە بەشداری شەڕی دووەم ی جیهانی ببوو و لە نەکاو بە تۆمەت و بوختانێکی هەڵبەستراو دەسبەسەر و بۆ ماوەی هەشت ساڵ بەند کرابوو بڵاو کردەوە و سەرەنجام رۆژی بیست و دووەم ی دیسێمبەری ساڵی 1962 رۆژنامەی پراڤیدا وتەکانی لیۆنید ئیلیچێڤ ی سکرتێری کۆمیتەی یەکێتیی سۆڤیەتیی لەمەڕ ئەو بەرهەمە بەرزانە بڵاو کردەوە، کە بەو دواییانە چاپ و بڵاو ببوونەوە و بە ئازایەتی سەرەڕۆییەکانی سەردەمی رێبازی تاك پەرستییان لەقاو داوە و "رۆژێك لە ژیانی ئیڤان دنیۆڤیچ" بە نموونەیەکی بەرزی ئەو بەرهەمانە ناو برد.

ساڵی 1963 بە مشتومڕ لە نێوان حیزبە کۆمۆنیستەکانی سۆڤیەتی و چین دەست پێدەکاو خرۆشۆف لە کۆنگرەی حیزبی سۆسیال دیموکراتی هاوپەیمانی ئەڵمانیادا، کە لە پازدەهەمەوە هەتا بیست و یەکەمی ژانویە لە بەرلینی پایتەختی ئەڵمانی خۆرهەڵاتی پێکهات، لە سەر ناکۆکییەکانی نێوان چین و سۆڤیەتی قسەی تازە دەکا. ئاخافتنەکەی خرۆشۆف ئاشتیخوازانەیە و بە دوای ئەودا کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی پێشنیار دەکا بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکییەکانی نێوان سۆڤیەتی و چین دانوستان بکەن. چینییەکان ئەو پێشنیارە قەبووڵ دەکەن و لە سەرەتای ژووئیەی ساڵی 1963دا وەفدێك بە سەرۆکایەتیی دێنگ شیائۆ پینگ، کە ئەو کات سکرتێری گشتیی چینی کۆمۆنیست بوو سەردانی مۆسکۆ دەکەن. بەڵام دانوستانەکانی ئەو وەفدە لەگەڵ بەرپرسانی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی هیچی لێ ناکەوێتەوە و ئەندامانی وەفدی چینی رۆژی بیست و یەکەمی ژووئیە مۆسکۆ بەجێدێڵن.

بەڵام گەورەترین گرفتی خرۆشۆف، کە لە ساڵی 1963دا بە توندی پێگەی ئەو لاواز دەکا شکستی پلان و گەڵاڵە کشتوکاڵییەکانی ئەوە، کە دیارە زیاتر هۆی وشکەساڵی و هەلومەرجی زەوییە تازە چێندراوەکان بوو. کەمایەسیی دەغل و دان ئەوەندە بوو، کە دەوڵەتی سۆڤیەتی بۆ یەکەم جار ناچار بوو بۆ دابینکردنی لانیکەمی پێداویستییە نێوخۆییەکان رێژەیەکی زۆر دەغڵ و دان لەدەرەوە بێنێ و بە سەدان ملیۆن دۆلار لە خەزێنەی دراوی و ئاڵتوونی خۆی بۆ کڕینی گۆشت و مەوادی شیرەمەنی تەرخان بکا. لەگەڵ ئەوەشدا ئەوەی لە دەرەوە دەکڕدرا

پێداویستییە نێو خۆییەکانی پێ دابین نەدەکرا و دەوڵەت بە ناچاری سیستەمی پشك و دابەشینی کاڵای سەرەکییەکانی ڕەچاو کرد.

ئەگەرچی قەیرانی کشتوکاڵیی ساڵی 1963 زیاتر بەهۆی وشکەساڵی و باردۆخ و هەلومەرجی سروشتییەوە سەریهەڵدا سیاسەتەکانی خرۆشۆفیش لە دەرکەوتنی ئەو قەیرانگەلەدا دەوریان هەبوو، چونکی زەوییە بەیار و تازە کێڵدراوەکان، کە بە زەویی تازە ئاوەدانکراو نێویان دەرکردبوو تۆفان و باهۆزی ناوچە بیابانییەکان زیاتر لە وشکەساڵی زیانیان وێکەوت، کە نیشانەی هەڵەکردن بوو لە سەر مایەگوزاری بۆ ئاوەدانکردنەوە و نۆژەنکردنەوەی ئەو زەوییانە. لە زەوییە هاوبەشەکانیشدا بە هۆی ئەو ئاستەنگییانەی، کە بۆ کاری وەرزێران لە ملکە تایبەتییەکانیان دا و فرۆشتنەوەی زێدە بەرهەم خرابووە بەردەمیان ئاستی بەرهەمهێنان بە شێوەیەکی بەرچاو دابەزی و ئەو داکشانە بە تایبەتی لە نەبوونی گۆشت و شیرەمەنیدا زۆر بەرچاوتر بوو. بەتایبەتی دەوڵەت هیچ بەرنامەیەکی بۆ بەربەرەکانێ لەگەڵ هەلومەرجی نائاسایی و وشکەساڵی نەبوو و هەتا دەغڵ و دانیان لە دەرەوەی وڵات دابین کرد هێندێ بەشی وڵات تووشی قات و قڕی هاتن.

ریفۆرم و ڕێوشوێنە ئیدارییەکانی خرۆشۆف لە ساڵانی 1962 و 1963 شدا لە هۆکارگەلی سەرهەڵدانی قەیرانی کشتوکاڵیی ساڵی 1963 دەژمێردرا، چونکی خرۆشۆف ئەرك و وەزیفەی کۆمیتەکانی دابەش کردبوو بەسەر دوو بەشی پیشەسازی و کشتوکاڵدا و هەر بەشەی خستبووە ژێر چاوەدێریی بەشی پێوەندیدار بە خۆیەوە لە سکرتاریا و کۆمیتەی ناوەندیی حیزبدا. ئەو لێك جوێکردنەوەی ئەرکە جگە لەوەی بووە هۆی نارەزایەتیی بەرپرسی کۆمیتەکانی حیزبی لە کۆماری و پارێزگاکاندا، کە پێشتر کەوشەنی دەسەڵاتیان بەربڵاوتر بوو، تەکوزیی کاروبارەکانیشی شێواند، چونکی بەشەکانی پیشەسازی و کشتوکاڵیی کۆمیتەکان، کە هەرکام تارادەیەك سەربەخۆییان هەبوو بە کردەوە دژ بەیەك ڕاوەستان و ئەو دژایەتی و هەڤرکییە زیاتر زیانی بە بەشی کشتوکاڵ گەیاند، کە ئیمکاناتی کەمترین بۆ دابین کرابوو.

لە نێوەراستی ساڵی 1963دا شان بەشانی قەیرانی کشتوکاڵی، کە قەیرانێکی سیاسیش بوو لە سۆڤیەتی سەری هەڵدا و ئەویش گەشەی ئەدەبیاتی دژە ستالینی و بڵاوبوونەوەی کتێب و وتار و هۆنراوە لەمەڕ جەنایەتەکانی ڕابردوو و دەستدرێژیکردنە سەر مافی خەڵك و پێشێل کرانی لە لایەن کاربەدەستانی ئاسایشییەوە، کە ئێستاشی دەگرتەوە. پێشەنگی ئەو بزاڤە سولێژنیستین بوو و، کە کتێبی (ڕۆژێك لە ژیانی ئیڤان دنیسڤیچ) لە سەرەتای ساڵی 1963

هەزار بەرگی لێ چاپ و بڵاو بۆوە و لە ماوەی چەند حەوتوودا لە بازاڕدا نەما. شیعری شاعیرێکی گەنجی روسی بە ناوی یەڤتۆشنکۆ، کە لە پەسنی ئازادی و بە قیزەون زانینی سەردەمی گوشار و داپڵۆسان و رێبازی تاك پەرستیدا بوو دەستاودەستی دەکرد و لە لاپەڕەکانی گۆڤاری نۆڤی‌میردا چیرۆك گەلێکی نوێ بە قەڵەمی نووسەرگەلێکی گەنجی روسی، کە بانگەشەکاری بیرۆکەی ئازادیخوازانە بوون بڵاو دەبوونەوە، بەڵام لەکۆبوونەوەی گشتیی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا، کە لە مانگی ژووئەنی 1963 لە مۆسکۆ گیرا ئەو گرۆییە تازەیە لە ئەدەبیاتی سۆڤیەتیدا بە توندی کەوتە بەر رەخنە و سۆسلۆف، کە لەو کاتدا وەك گەورەتری تیۆرداڕێژی سۆڤیەتی چاوی لێ دەکرا درێژەی ئەو رەوتەی بە شتێکی زیانبار و مەترسیدار زانی. خرۆشۆفیش، کە هەر خۆی ئیزنی بڵاوبوونەوەی یەکەمین بەرهەمی سۆلیژنیتسینیدا بوو و ئەو رێچکەیەی شکاندبوو لە کۆبوونەوەی مانگی ژووئەنی کۆمیتەی ناوەندیدا تا رادەیەك بیروبۆچوونەکانی رەخنەگرانی وەرگرت و بڕیار درا پێش بە هێندێ زێدەڕۆیی لە رەخنەگرتن لە رابردوو بگیردرێ، کە زیان بە پێگەی حیزب و رێکخراوگەلی دەوڵەتی دەگەیەنێ.

6

سەرەڕای تەواوی ئەو گیر و گرفتانەی، کە خرۆشۆف بە درێژایی ساڵی 1963 لەگەڵی دەستەویەخە بوو لە سەرەتای ساڵی 1964دا هیچ کس پێی وا نەبوو پلەی رێبەرایەتیی لێ دەستێندرێتەوە و لێ‌دەخرێ. ئەو هێشتاش بە کەسایەتیی بەرز و بێ هاوتای حیزبی کۆمۆنیست و سۆڤیەتی لەقەڵەم دەدراو پاش کوژرانی کێنێدیی سەرۆك کۆماری ئەمریکا لە کۆتایی ساڵی 1963دا لە گۆڕەپانی نێونەتەوەییشدا بێ هاوتا بوو. زۆربەی هەرە زۆری ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی و دەستەی سەرۆکایەتییەکەشی لە کاتی دەسەڵاتداریێتیی خرۆشۆفدا هەڵبژێردرابوون و هیچکامیان پێگەیەکی وەهایان نەبوو، کە بتوانن چاویان لە رێبەری و جێ نشینیی ئەو بێت. گەورەترین ئەندامانی دستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی سۆسلۆف و بێرژنێڤ بوون، کە یەکەمیان وای پێ باش بوو وەك تیۆرداڕێژی مەزنی حیزب بمێنێتەوە و دووەم یان، کە خۆی بە قەرزاباری خرۆشۆف دەزانی لەوەی، کە بەدەستی هێنابوو،

لە دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا وەفادارترین و تـۆخترین لایـەنگری ئـەو بـوو و خرۆشۆف لە سەردانەکانی خۆیدا بۆ نێوخۆ و دەرەوەی وڵات بـەو پـەڕی متمانـەوە چـاوەدێریی کاروباری حیزبی و دەوڵەتی بەو دەسپارد.

رۆژی حەڤدەهەمی ئاپریلی سـاڵی 1964 دەسـتەی سـەرۆکایەتیی کۆمیتـەی ناوەنـدیی حیزبی کۆمۆنیستی سـۆڤیەتی بـە بۆنـەی حەفتاهـەمین سـاڵهاتی لـە دایکبـوونی خرۆشـۆف جێژنێکی گرت و لەو کۆڕەدا بێرژنێف لە سەر خزمەتەکانی خرۆشۆف بە ئارمانجی کۆمـۆنیزم و یەکێتیی سۆڤیەتی زۆری بە شان و شەوکەتی خرۆشۆفدا هەڵگوت. پاش سێ مـانگ بێرژنێـف جگە لە ئەندامەتی لە دستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا بردرایە سکرتاریای حیزبیش و بوو بە سکرتێری دووەم ی کۆمیتەی ناوەندی لە دوای خرۆشۆف.

لە نیوەی دووەم ی سـاڵی 1964دا خـەبات و هـەوڵی رێبـەرانی کۆمۆنیسـتی چـین دژی خرۆشۆف چڕتر بۆوە و ئۆرگانی حیزبی کۆمۆنیستی چین لە دوو لێکدانەوەدا، کە لە مانگەکانی مارس و ژووئیەدا بڵاو بوونەوە راستەوخۆ هێرشیان کردە سەر خرۆشۆف. لە لێکدانەوەی مانگی ژووئیەدا، کە لە ژێر ناوی (سەبارەت بە کۆمۆنیزمی درۆیینی خرۆشۆف و وانە مێژوویـیـەکانی ئەو بۆ خەڵکی جیهان) بڵاو بۆوە و رادیۆ پەکەن چەندین حەوتوو لە بەرنامە نێودەوڵەتییـەکانی خۆیدا لە سەری رۆیشت، خرۆشۆف بـە ریفۆرمخـواز و خەیانـەتکار بـە ئارمـانجی کۆمـۆنیزم و خوازیاری گەڕانەوەی سەرمایەداری بۆ سۆڤیەتی تاوانبـار کرابـوو. راوێـژی ئـەو تەفسـیرەوای دەگەیاند، کە هەتا ئەو کاتەی خرۆشۆف سەرۆکی حیزبی کۆمۆنیسـت و دەوڵـەتی سـۆڤیەتییە ئاشتی و رێککەوتن لە نێوان چین و یەکێتیی سۆڤیەتی مەحاڵە. لەگەڵ چڕتر بوونەوەی هێرشی چینییەکان بۆ سەر خرۆشۆف لە بلاڤۆکەکانی مۆسکۆشدا هێـرش کرایـەوە سـەر چـینییەکان و خرۆشۆف بە مەبەستی پەراوێز خستنی کۆمۆنیستەکانی چین هەوڵی دا کۆنفرانسێکی دیکە بـۆ سەرکردە کۆمۆنیستەکانی جیهان پێك بێنێ، بەڵام رێبـەرانی حیزبـە کۆمۆنیسـتەکانی چـین و چەند وڵاتی ئاسیایی دیکە نەیانویست بەشداری ئەو کۆنفرانسـە بـن. وەڵام نەدانـەوە بـۆ ئـەو کۆنفرانسە لە لایەن هێندێ حیزبی کۆمۆنیستەوە وەك حیزبی کۆمۆنیستی کۆریای بـاکوور بـۆ خرۆشۆف بە شـێوەیەك سـووکایەتی بـوو و بـۆ یەکـەمین جـار لـەرزۆکبوونی پێگـەی حیزبـی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیی لە نێو حیزبە کۆمۆنیستەکانی جیهاندا دەرخست.

خرۆشۆف سەرەڕای ئەو هەمووە گیروگرفتە نێوخۆییەی خۆی، بەرنامـەی گـەڕان و گەشـت وگوزار بۆ وڵاتانی دەرەوەی، کە زیاتر باری بانگەشەی هەبوو لە خۆی تێك نـەدا و لـە مـانگی

مەی هەتا سێپتەمبەری ساڵی 1964 سەردانی میسر و یۆگوسلاڤیا و سوید و دانیمارك و نەرویج و چیکوسلۆڤاکیای کرد. دوایین سەفەری ئەو بۆ دەرەوە وڵات سەردانی چیکۆسلۆڤاکیا بوو لە بیست و حەوتەمی ئووتەوە هەتا پێنجەمی سپتامبری 1964 و هەر لە کاتی ئەو سەفەرەیدا بوو، کە لە مۆسکۆ پیلانی لە سەر کار لابردنی ئەو داڕێژرا.

بە پێی ئەو لێکۆڵینە وانەی، کە پسپۆڕی بەناوبانگی کاروباری سۆڤیەتی ساشاسیمۆن لە ژمارەی تایبەت بە رووداوگەلی دەیەی 1960 ی گۆڤاری فەرەنسیی هیستۆریا بڵاوی کردۆتەوە دووکەس واتە میخایل سۆسلۆف و ئالیکساندەر شلێپێن لە دڵی پیلانەکەدا بوون. پێشتر باسمان لە پێگەو رێز و حورمەتی سۆسلۆف لە نێو رێبەرانی سۆڤیەتیدا کردووە، بەڵام هەتا ئێستا باسی شلێپێن نەکراوە. شلێپێن لە ساڵانی کۆتایی حکوومەتی ستالیندا سەرۆکی رێکخراوی لاوانی کۆمۆنیست بووە وپاش مەرگی ستالینیش بۆ ماوەیەك هەر لەو پۆستەدا مایەوە هەتا ئەوەی کە توانی بە راکێشانی سەرنج و متمانەی خرۆشۆف بۆ لای خۆی و دەورگێڕانی لە پووچەڵکردنەوەی یەکەمین پیلانی لە سەر کار لابردنی ئەو لە ساڵی 1958دا لە جێگەی ژەنەراڵ سرۆف کرایە سەرۆکی کۆمیتەی ئاسایشی دەوڵەتیی (کا.گا.ب). شلێپێن ساڵی 1961 وێڕای پۆستەکانی دیکەی بوو بە ئەندامی سکرتاریای کۆمیتەی ناوەندیی حیزبیش. شلێپێن بە وەرگرتنی پۆستی نوێی حیزبی و دەوڵەتی دەستی لە سەرۆکایەتیی کا.گا.ب کێشایەوە، بەڵام دۆست و هاوکاری نزیکی خۆی واتە "سێمیت چاسنی" جیگەی گرتەوە و شلێپێن لە پلەی سەرۆکایەتیی کۆمیسیۆنی پشکنینی حیزبیدا پێوەندی و هاوکاریی نزیکی لەگەڵیدا هەبوو. هەربۆیەش کاتێك سۆسلۆف لە لاوازیی پێگەی خرۆشۆف و شکستەکانی ئەو لە سیاسەتی نێوخۆیی و دەرەوەییدا تێگەیشت بەرلە هەر کەسێك باسی لە سەر کار لابردنی ئەوی لەگەڵ شلێپێن هێنایە گۆڕێ. هەردووکیان لە سەر پێویستبوونی لە سەر کار لابردنی خرۆشۆف رێککەوتن و شلێپێن وەرگرتنی رەزامەندی و هاریکاریی کا.گا.ب ی بۆ راپەڕاندنی پلانەکە وەئەستۆ گرت. لە هەمان کاتدا هەردووکیان کۆك بوون لە سەر ئەوەی کە بەبێ رەزامەندیی بێرژنێف ئەو پلانە بەئاسانی سەرناگرێ . سۆسلۆف دواندنی بێرژنێڤی وەئەستۆ گرت و بێرژنێڤ لە سەر ئەو بەڵێنە، کە ئەو لە جێی خرۆشۆف دەکرێتە سکرتێری گشتیی حیزب زۆر بە خێرایی خۆی بە بەشداری بە لێ خستنی خرۆشۆف ئامادە کرد.

بە درێژایی مانگی سێپتەمبەر هەوڵ و تێکۆشان بۆ وەرگرتنی رەزامەندیی ئەندامانی دیکەی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی درێژەی هەبوو و لەو ماوەیەدا بێجگە لە

زۆربەی ئەندامانی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی چەند وەزیرێکی باڵای کابینەش وەك وەزیری بەرگری و بەرپرسانی سەربازی، کە بە هۆی کەمکردنەوەی گوژمەی سەربازی لە خرۆشۆف داغدار بوون ئامادەبوونی خۆیان بۆ لە سەر کار لابردنی ئەو راگەیاند. رۆژی 30 ی سپتامبری ساڵی 1964، کە بە تەواوی تەدارەکی کارەکەیان رێکخست خرۆشۆف لە سەر پێشنیار و پێداگریی بێرژنێڤ و سۆسلۆف بۆ ماوەی دوو حەوتوو پشوودان و حەسانەوە چووە ڤیلاکەی خۆی لە شێوەدوورگەی کریمە. لەو سەفەرەدا میکۆیانیش لەگەڵ خرۆشۆف چوو و وەك لە رواڵەتی مەسەلەوە دەردەکەوێ ئەویش لە پلانەکە ئاگادار نەبووە و بە ئامادەکاریی پێشوو لە مۆسکۆ دوورخرابۆوە بۆ ئەوەی تەگەرەیەك نەکەوێتە سەر رێگەی راپەڕاندنی پیلانی لە سەر کار لابردنی خرۆشۆف.

لەماوەی دە رۆژی یەکەمی ئۆکتۆبەری ساڵی 1964دا لە هەموو بوارێکەوە بۆ لە سەر کار لابردنی خرۆشۆف ئامادەکاری کرابوو و تەنانەت کەسانێك لە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی و سکرتێری حیزبی کۆمارییەکان و پارێزگارە سەربەخۆکانی سۆڤیەتی یش بانگ کرانە مۆسکۆ بۆ ئەوەی ئاگاداری شتەکە بن و ئەگەر پێویست بە گیرانی کۆبوونەوەی گشتیی کۆمیتەی ناوەندی بکا خرۆشۆف وەك ساڵی 1957 دەرفەتی ئەوەی نەبێ زۆرینەی دەنگی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی رەگەڵ خۆی بخا. رۆژی دوازدەی ئۆکتۆبەر بۆ پێك هێنانی کۆبوونەوەی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی وهێنانە بەرباسی مەسەلەی لە سەر کار لابردنی خرۆشۆف لەبەر چاو گیرا، و بە رێکەوت هەر لەو رۆژەشدا زانا روسییەکان سەرکەوتنێکی تازەیان بەدەست هێنا و کەشتییەکی گەردوونگەڕیان بە سێ کەسەوە وەحەوا خست. خرۆشۆف لە شوێنی پشوودانەکەیەوە لە قەراخی دەریای رەش، بە تەلەفۆن قسەی لەگەڵ گەردوونگەڕەکان کرد و فیلمی تەلەڤزیۆنیی ئەو دیالۆگە دوایین وێنەی خرۆشۆف بوو، کە لە سەر شاشەی تەلەڤزیۆن بینرا.

لە کۆبوونەوەی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا، کە دوانیوەڕۆی رۆژی دوازدەی ئۆکتۆبەر لە کرێملین پێك هات سۆسلۆف دەستی بە قسان کرد و راپۆرتێکی پوخت و تێروتەسەلی لە هەڵەکانی خرۆشۆف لە بواری سیاسەتی نێوخۆیی و دەرەکی و کاروباری حیزبیدا پێشکەشی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی کرد و بەوەی تاوانبار کرد، کە سەرەڕای رەخنە گرتن لە ستالین و رێبازی تاك پەرستی، ئێستا خۆی ئەو کارە دەکاو ویستی خۆی بەسەر ئەوانی دیکەدا دەسەپێنێ. سۆسلۆف هەروەها گوتی، کە کاری بە پەلە و بێ لێکدانەوە و هەڵەشەیی خرۆشۆف گەلێك گرفتی لە سیاسەتی نێوخۆیی

و دەرەکیدا خستۆتە سەر ڕێگەی یەکێتیی سۆڤیەتی و لە کۆتاییدا داوای لە دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی کرد، کە بە لە سەر کار لابردنی خرۆشۆف ڕێگە خۆش بکەن بۆ کردەوەی سەرکردایەتییەکی بە کۆمەڵ و چارەسەرکردنی ئەو گیر و گرفتانەی، کە لە حکوومەتی دووروودرێژی خرۆشۆفدا سەریان هەڵداوە.

ئەو بوارە لەبارەی پێشتر خۆش کرابوو ئەندامانی دەستەی سەرۆکایەتی یەك لە دوای یەك ڕاپۆرتەکەی سۆسلۆفیان پشتڕاست کردەوە. بەر لە هەمووان بێرژنێڤ، کە تازە لە سەفەرێکی ئەڵمانی خۆرهەڵاتی گەڕابۆوە قسەکانی سۆسلۆف پشتڕاستکردنەوە و بە دوای ئەودا ئەوانی دیکەش قسەیان لە سەر کۆتاییهێنان بە دەسەڵاتی تاکەکەس و دامەزراندنی ڕێبەریی بە کۆمەڵ کرد.

جگە لە بێرژنێڤ، کە بڕیار بوو لە جێگەی خرۆشۆف بکرێتە سکرتێری گشتیی حیزب بەڵێن بە دوو کەسی دیکەی ئەندامی دەستەی سەرۆکایەتیش درابوو، کە لە ڕێبەرایەتیی نوێدا پۆستی باڵایان پێ بسپێردرێ. یەکێك لەو دوانە نیکۆلای پیۆدگۆرنی بوو، کە ئەویش وەکو بێرژنێڤ لە وەرگرتنی پۆست و پلەوپایەدا قەرزداری خرۆشۆف بوو و بە ڕواڵەت پاش هەمووان ئاگادار کرایەوە و هەرکە بەڵێنی سەرۆکایەتیی دەستەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەنی بەرزی یەکێتیی سۆڤیەتیی پێدرا(پۆستێکی بێ دەسەڵات و شانۆیی وەك سەرۆك کۆماری) کەوتە گەڵ دژبەران و دووەم کەس ئالیکسی کاسیگین بوو، کە لە کۆتاییی حکوومەتی ستالیندا کەوتبووە بەر ڕق و تووڕەیی و پاش کۆنگرەی بیستەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی گەڕایەوە گۆڕەپانەکە و پۆستی سەرۆکی وەزیرانی بۆ لەبەرچاو گیرابوو.

پاش وەرگرتنی هاودەنگی لە دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا بڕیار درا خرۆشۆف و میکۆیان بۆ بەشداری لە کۆبوونەوەی داهاتووی دەستەی سەرۆکایەتیدا بانگ بکرێنەوە مۆسکۆ. بێرژنێڤ بانگهێشتکردنەوەی خرۆشۆڤی بۆ بەشداری لە کۆبوونەوەکەدا وەئەستۆ گرت و بە بێ ئەوەی تێی گەیەنی و لە بڕیاری دەستەی سەرۆکایەتیی ئاگاداری بکاتەوە گوتی لەبەر ئەوەی مەسەلەیەك هاتۆتە پێشێ دەبێ خێرا خۆی بگەیەنێتەوە مۆسکۆ. بیرژنێڤ پێوەندیی بە میکۆیانیشەوە کرد و بە ڕواڵەت ئەوی ئاگادار کردەوە بۆ ئەوەی لە ڕێگەی گەڕانەوەدا خرۆشۆف هێور بکاتەوە و وای لێ بکا لەبەرامبەر بڕیاری کۆمیتەی ناوەندیدا ڕانەوەستێ و مل بانەدا.

خرۆشۆف دوانیوەڕۆی ڕۆژی سێزدەی ئۆکتۆبەر بە فڕۆکە گەیشتەوە مۆسکۆ و لەو پێشوازییەی، کە لێی کرا هەموو شتێکی لێ ڕوون بۆوە. هیچ کام لە ئەندامانی دەستەی

سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی بۆ پێشوازیی ئەو نەهاتبوونە فڕۆکەخانــە و تــەنیا شـلێپین ی سکرتێری کۆمیتەی ناوەندی و سمێت چاسنی سـەرۆکی کا.گـا.ب لەگـەڵ ژمارەیــەکی زۆر لــە کاربەدەستانی ئاسایشی هاتبوونە فڕۆکەخانە. خرۆشۆف و میکۆیانیان یەکڕاست بردە کۆبوونەی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی، کە لە کرێملین گیرابوو و لە وەڵامی پرسیاری پڕ لــە تووڕەیی ئەودا، کە چ بووە؟ سۆسلۆف بە لە سەر ەخۆییەوە بڕیاری دەستەی سـەرۆکایەتیی پــێ ڕاگەیاند. خرۆشۆف، کە لە تووڕەییان دەلەرزی باسی خزمەتەکانی خۆی بە حیـزب و یــەکێتیی سۆڤیەتی کرد و ئەوانەی، کە لە دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا لە سـایەی سـەری ئەوەوە بەو جێگەیە گەیشتبوون بــە چـاوی هەموانیـدا دایــەوە و پرسـی، کـە چ خراپەیــەکی دەرهەق کردوون، کە بەو شێوەیە چاکەی دەدەنەوە؟ لە نێو ئەندامانی دەسـتەی سـەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا تەنیا میکۆیان، کە بەرواڵەت ئاگاداری پیلانەکە نەبوو لە سـەر خرۆشـۆف وەجواب هات و بەرگریی لێ کرد، بەڵام لەبەر ئەوەی کە هیوایەك بە رزگاریی خرۆشۆف نـەبوو لە کۆتایی قسەکانیدا داوای لە خرۆشۆف کرد رێز بۆ دەنگی زۆرینە دانێ و دەست لە پۆسـت و کاروباری حیزبی و دەوڵەتی هەڵگرێ.

بە خرۆشۆفیان گوت ئەگەر مـل بـۆ بڕیـاری دەسـتەی سـەرۆکایەتیی کۆمیتــەی ناوەنــدی ڕاکێشاو بە ویستی خۆی و بەناوی بەساڵاچـوویی و نەخۆشـی بکشـێتەوە هــەروا لــە دەسـتەی سەرۆکایەتیی کۆمیتــەی ناوەندیــدا دەمێنێتــەوە و لــە داهاتووشــدا لــە بڕیارگــەلی حیزبــی و دەوڵەتیدا پرس و راوێژی پێ دەکرێ، بەڵام خرۆشۆف ملی کەچ نەکرد و گوتی تــەنیا پلینـۆمی کۆمیتەی ناوەندی بۆی هەیە ئەو لە سەر کار لابەرێ. خرۆشۆف پێی وابوو، کە هەتا پێکهاتنی کۆبوونەوەی گشتیی کۆمیتەی ناوەندی دەرفەتێك بۆ گـۆڕینی رەوشــەکە دەقۆزێتــەوە و، بــەڵام ئەمجارەیان لە پێشدا چونێتیی پێکهاتنی پلینۆمی کۆمیتەی ناوەندی ئامادەکاریی بۆ کرابــوو و خرۆشۆف بەســەر ســووڕماوییەوە تێگەیشــت، کــە زۆرینــەی ئەنــدامانی کۆمیتــەی ناوەنــدی لەمۆسکۆن و هەتا چەند کاتژمێری دیکە لە کۆبوونەوەدا ئامادە دەبن.

لە یەکەمین ساتەکانی سەرلە بەیانیی رۆژی چواردەی ئۆکتۆبەردا خرۆشـۆفیان بـردە هـۆڵی تەنیشت دیوی دەستەی سەرۆکایەتی، کە کۆبوونە وی پلینۆمی کۆمیتەی ناوەندیی لێ گیرابوو. بەر لەوەی خرۆشۆف بچێتە کۆبوونەوەکە سۆسلۆف و بێرژنێڤ چووبوونە کۆبوونەوە و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندییان لە بڕیاری دەستەی سەرۆکایەتی ئاگادار کردبۆوە. دوای هاتنی خرۆشـۆف سۆسلۆف کورتەی راپۆرتەکەی پێشووی خۆی دایە دەستەی سەرۆکایەتی و بڕیارەکانیشی لەمەڕ

لەستاندنەوەی کاروبارو پۆستی حیزبی و دەوڵەتی لە خرۆشۆف بە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی ڕاگەیاند. خرۆشۆف بە ڕواڵەتێکی شەکەت و خەمبار ئاماژەی بە کورتەیەك لە خزمەتەکانی خۆی بە حیزب و دوڵەتی سۆڤیەتی کرد و بەرپەرچی ئەو تۆمەتانەی دایەوە، کە لە ڕاپۆرتەکەی سۆسلۆفدا درابوونە پاڵی، بەڵام لە نزیکەی سەد وپەنجا ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی (کە پتر لە سەد کەسیان لە سەردەمی خرۆشۆفدا ئەو پۆستەیان پێ درابوو) تەنانەت یەك کەسیشیان داکۆکی و بەرگرییان لە خرۆشۆف نەکرد.

ڕاپۆرتەکەی سۆسلۆف بە زۆرینەی دەنگ پەسند کرا و سۆسلۆف پاش ڕاگەیاندنی ئاکامی دەنگ وەرگرتنەکە وتی:" بە ڕەزامەندیی هاوڕێ خرۆشۆف بڕیاری پلینۆم بەو شێوەیە رادەگەیەندرێ، کە بەڕێزیان بە هۆی شەکەتی و ماندوویەتی بە دڵخوازی خۆی دەستی لە بەرپرسیارەتی و پۆستەکانی کێشاوەتەوە."

لە پلینۆمی چواردەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا پاش پەسند کرانی لە سەر کار لابردنی خرۆشۆف، لیۆنید بێرژنێڤ وەك سکرتێری گشتیی حیزب و ئالیکسی کاسیگین بە سەرۆکایەتیی ئەنجوومەنی وەزیرانی یەکێتی سۆڤیەتی هەڵبژێران. وا دانرا، کە لە بیست کیلۆمەتریی مۆسکۆ ڤیلایەك بۆ خرۆشۆف دابین بکرێ بۆ ئەوەی قۆناغی خانەنشینیی خۆی لەوێدا بەسەر بەرێ. ئۆتۆمبیلێکی بە شۆفێر و چەند خزمەتکار و پارێزەری بۆ دانرا، کە دیارە زیاتر ئەرکی کۆنترۆل و چاوەدێریکردنی ئەویان لە ئەستۆ بوو و کاربەدەستانی کا.گا.ب، کە لە ڕێگەی بڕێك دوورترەوە ڕێگەی ڤیلاکەیان گرتبووە ژێر چاوەدێرییەوە بە کردەوە پێوەندیی خرۆشۆفیان لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا پساندبۆوە.

7

وێناچی داوەریکردن لە سەر سەردەمی حکوومەتی خرۆشۆف بەسەر یەکێتیی سۆڤیەتیدا زۆر ئاسان بێ، چونکی دەکرێ ئاماژە بە زۆر لایەنی چاك و خراپی حکوومەتەکەی بکەین، کە بایەخی مادی و مەعنە وییان وەك یەك نییە. لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر بمانە واوەڵامی ئەو پرسیارە بدەینەوە، کە حکوومەتی خرۆشۆف بە گشتی بە قازانجی سۆڤیەتی و کۆمەڵگەی جیهانی بووە یان نە، دەڵێین بەڵێ.

سەرەتا دەبێ ئەو راستییەمان لەبەر چاو بێ، کە ئەگەر خرۆشۆف بە زیرەکی و وریایی خۆی لە یەکەمین مانگەکانی پاش مەرگی ستالیندا مۆرەیەکی چەپەلاو خراپی وەك بەریای لانەبردبا ستالینیێکی دیکە و لەوانەیە توند و تیژتر و بێبەزەیی‌تر لەو دەبووە فەرمانڕەوای سۆڤیەتی و لەو رووداوگەلەی، کە لە ماوەی سالانی دەسەلاتداریێتیی خرۆشۆفدا هاتنە پێش ئەگەر ئەو بوایە لەوانەبوو ئاگری شەڕی سێیەمی جیهانی هەلایسێنێ و شارستانییەتی مرۆیی لەگەڵ مەترسیی تێداچوون رووبەڕوو بکاتەوە.

لە نێو ئەو کەسانەدا، کە لەوانەبوو جێگەی ستالین بگرنەوە هیچکەس وەکو خرۆشۆف نەیدەوێرا جەنایەتەکانی ستالین لەقاو بدا و ئەگەر کەسانێکی وەکو مۆلۆتۆف یا مالینکۆف پالێیان وە تەختی دەسەلات بدایە ئەو کارەسات و جەنایەتانە هەروا لە پەردەدا بە شاراوەیی دەمانەوە و سیاسەتی ستالینی بە شێوەیەکی دیکە درێژەی دەبوو. خرۆشۆف بەهەر هۆیەك جەنایەتەکانی ستالینی لەقاو دابێ بوێری و ئازایەتیی ئەو لە ئاشکراکردنی ئەو راستییانەدا وەها زەبرێکی لە بتی ستالین و ستالینیزمدا، کە قەرەبووکردنەوە و بووژاندنەوەی هەرگیز مەیسەر و کردەنی نابێ.

ئازادیی سەدان زیندانیی سیاسی و دوورخراوەی ئۆردووگاکانی کاری زۆرەملی، کە شان بە شانی خەباتی دژە ستالینیی خرۆشۆف، روخساری کۆمەلگای سۆڤیەتیی گۆڕی. بە هەزاران بیریار و نووسەر و هونەرمەندی بە ناوبانگ لە نێو ئەو ئازادکراوانەدا بەدی دەکران، کە هێندێکیان لە پێشکەوتنە سەرسووڕهێنەرەکانی سۆڤیەتی و لە بینای مووشەکە وشکارۆ پێوەکان و وەحەواخستنی مانگەدەسکردەکاندا رۆڵی بەرچاویان گێڕاو دەستەیەکی دیکە لە بوارە ئەدەبی و هونەرییەکاندا بزاڤێکی نوێیان وەرێخست. ئەگەرچی خرۆشۆف ناچار بوو لە ژێر گوشاری ئەو کەسانەدا، کە تاقەتی ئەو بزاڤگەلەیان نەبوو هێندێ ئاستەنگی بۆ نووسەران و هونەرمەندانی سۆڤیەتی سازکردن، بەلام جلەوکردنی ئەو بزاڤگەلە کارێکی ئاسان نەبوو و جێ نشینانی خرۆشۆفیش ئیتر نەیانتوانی نووسەرگەلێکی وەکو سولێژنێتسین لە دەربڕین و نووسین بگێڕنەوە.

ئەو زەبرەی خرۆشۆف لە ستالین و ستالینیزمی وەشاند بووە هۆی لەرزۆکیی دەسەلات و هێژموونی سۆڤیەتی بەسەر ولاتانی سەر بە سۆڤیەتی و رووداوگەلی ناخۆشی پۆلۆنیاو هەنگاریا(و چەند ساڵ دواتر چیکۆسلۆڤاکیا)ی لێ کەوتەوە. دژبەرانی خرۆشۆف ئەو رووداوگەلە بە گەورەترین خاڵی لاوازی سەردەمی حکوومەتی خرۆشۆفدا دەنێن، بەلام لە روانگەی بێ

[illegible]یەنانە و ریالیستی‌یانەوە دەبێ ئەو هەولانە بە لایەنی باش و بە هێـزی سـەردەمی خرۆشـۆف بزانین، چونکی سەرەڕای دەستێوەردانە نارەواکانی سۆڤیەتی وردە وردە گوشار و سەرەڕۆیی لەو وڵاتانەدا کەم بۆوە و دەسەڵاتدارانی وڵاتانی کۆمۆنیستی، کە لە سەر دەمـی سـتالیندا ناچـار بوون کوێرانە پێملی بڕیارەکانی مۆسکۆ بن لانیکەم لە بەڕێوەبردنی کاروباری نێوخۆیی خۆیاندا ئازادییەکی ڕێژەییان وەرگرت.

لە سیاسەتی نێوخۆییشدا دەکـرێ هەڵـەکانی خرۆشـۆف لـە بـواری کشـتوکاڵیدا بـە گرینگترین خاڵی لاوازی ئەو دابنرێ. خرۆشۆف، کە خۆی بە پسپۆڕی بێ ئەملاولای بواری کشتوکاڵ دەزانی بە هۆی ئەو سەرکەوتنانەی، کە لە یەکـەمین سـاڵەکانی پـاش مـەرگی ستالین لەو بوارەدا بەدەستی هێنابوو لە خۆی دەرچوبوو و بە بێ راوێژ لەگەڵ کەسانی دیکە سەرەڕۆیانە لە بواری کشتوکاڵدا بڕیاری دیکەی دەدا، کـە لـە یەکـەمین سـاڵانی دەیـەی 1960دا شکسـت و داکشـانی دەغـڵ و دانـی لێکەوتـەوە و لـە سـاڵی 1963دا بـە هەڵەکانی خۆی زانـی و گەڵاڵەیـەکی گشـتیی بـۆ پێداچـوونەوە و ریفـۆرم لـە سیاسـەتە کشتوکاڵییەکانی سۆڤیەتیدا ئامادە کردبوو و لە مانگی ئووتی 1964دا بۆ تاوتوێکردن و تێبینی ناردرایە کۆمیسیۆنی پسپۆڕیی کاروباری کشتوکاڵیی کۆمیتەی ناوەندی. بڕیـار بوو ئەو گەڵاڵەیە پاش تاوتوێکردنو هەڵسەنگاندنی لە کۆمیسیۆنی پسـپۆڕیی کاروبـاری کشتوکاڵیی کۆمیتەی ناوەندیدا بخرێتـە بـەر بـاس و لـە سـەرەتای سـاڵی 1965 ـەوە جێبەجێ بکرێ، بەڵام لەگەڵ لە سەر کار لابرانی خرۆشۆف پێڕاگەیشتن بەو گەڵاڵەیە راگیرا، هەرچەندە لەو گەڵاڵە نوێیەدا، کە بۆ پێداچوونەوەی سیاسەتە کشتوکاڵییەکانی سۆڤیەتی ئامادە کرا هێڵ و بنەما گشتی و سەرەکییە کانی گەڵاڵەی پێشنیاریی خرۆشۆفیش رەچاو کرا.

هەڵەی دیکەی خرۆشۆف لە سیاسەتی نێوخۆییـدا، کـە پێگـەی ئـەوی لـە نێـو ریزەکـانی حیزبیدا بە توندی لاواز کرد دابەشینی ئـەرکی سـکرتێرەکانی حیـزب بـوو بەسـەر دوو بەشـی پیشەیی و کشتوکاڵیدا و گەڵاڵەی نـوێی پێداچـوونەوە بـە ریزەکـانی حیزبـدا. بـە پێـی ئـەو گەڵاڵەیە، کە دەبوایە هەتا گیرانی کۆنگرەی بیسـت و سـێیەمی حیـزب لـە سـاڵی 1966دا جێبەجێ بکرێ، لانیکەمی یەك ل ەسەر سێی ئەنـدامانی کۆمیتـەی ناوەنـدی و کۆمیتـەکانی کۆمارییەکان و پارێزگا سەربەخۆکان لە مەودای نێوان دوو کۆنگرەدا دەگۆڕدران. ئەو هەولانـە

پێگەی سکرتێرە حیزبییەکان و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندییان لەرزۆك کرد و بواری بۆ هاودەنگی و هاریکاریی ئەوانیان لەگەڵ ئەو رەوتەدا خۆش کرد، کە دژی خرۆشۆف ساز بوو.

رەوشی ئابووریی سەردەمی حکوومەتی خرۆشۆف سەرەڕای شکستهێنان لە بەڕێوەبردنی بەرنامە کشتوکاڵییەکاندا، لە بەشی پیشەشازی و بەرهەمهێنانی وزە و گەشەی بازاڕدا باش و ئەرێنی بوو. دیارە لە بەشی پیشەسازیدا زیاتر گرینگی درایە بەشی پیشەقورسەکان و مووشەك سازی و وەحەوا خستنی مانگە دەسکردەکان خەرجی لەڕادەبەدەری خستنە سەر شان، بەڵام سەرەڕای بەزاندنی ئەمریکا لە هەڤرکێی داگیرکردنی گەردووندا بەڵێنەکانی خرۆشۆف بۆ گەیاندنی ئاستی ژیانی خەڵکی سۆڤیەتی بە رادەی ئەمریکا شتێکی ناکردەنی و خەیاڵی دەهاتە بەرچاو. هەتا ئەو جێگەی، کە خۆیشی لە دووساڵی کۆتایی حکوومەتەکەیدا خۆی لە دووپاتەکردنەوەی ئەو بەڵێنانە دەبواردو جارێکی کاتێك هەواڵنێرێك لە سوید ئەو بەڵێنانەی وەبیر هێنایەوە خرۆشۆف جێبەجێکردنی بەڵێنەکانی خستە دوای کۆتایی دەیەی 1960.

بەڵام گرینگترین بەرهەمێك، کە خرۆشۆڤ لە سیاسەتی جیهانیدا لە پاش خۆی بە جێهێشت بوارڕەخساندن بۆ پەرە پێدانی پێوەندییەکانی کۆمۆنیزم لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا و رەوتێکە، کە پاش ئەو هەروا درێژەی کێشاو بە سیاسەتی نەهێشتنی گرژییەکان ناوی دەرکرد. خەباتی دژە ستالینیی خرۆشۆف، کە لە کۆنگرەی بیستەمەوە هەتا کۆنگرەی بیست و دووەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی درێژەی کێشا شان بەشانی ئەو خەباتە و لەگەڵیدا گەڵاڵەی تیزەی نوێی"ناچاربوونی جەنگ" و پێکەوە ژیانی ئاشتیخوازانەی نێوان سیستەمە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵگاو ئەگەری دەستەبەربوونی سۆسیالیزم لە رێگەی ئاشتیخوازانەوە و بە بێ توندو تیژی و شۆڕش، کە نەك هەر لەگەڵ ستالینیزم و شێوازی ئەو یەکیان نەدەگرتەوە بەڵکو لە گەڵ بیروبۆچوونەکانی مارکس و لینینیشدا دژایەتیی هەبوو و بە گۆڕانێکی بنەمایی لە روانگەکانی کۆمۆنیزمدا لە قەڵەم دەدرا.

لە کۆبەندییەکی کۆتاییدا دەبێ سەردەمی خرۆشۆف بە خاڵێکی وەرچەرخانی گرینگ و مێژوویی لە مێژووی کۆمۆنیزم بزانین. خرۆشۆف نە تیۆرداڕێژێکی بە توانا بوو و نە خوێندەواریی بەرز و نە موتاڵای باشیشی هەبوو لەگەڵ ئەوەشدا بە پشتبەستن بە لێوەشاوەیی و ئەزموونەکانی خۆی گۆڕانێکی لە جیهانی کۆمۆنیزمدا پێك هێنا، کە تەنیا کاری کەسێکی ناوازەی وەك ئەو بوو. گەورەترین تایبەتمەندیی باشی خرۆشۆف ئازایەتیی ئەو بوو لە دەربڕینی بیروبۆچووندا بوو و گەورەترین خاڵی لاوازیشی بڕیاردانی بە پەلە و بێ هەڵسەنگاندن بوو.

گەورەترین تاوانی ئەو سەرکوتی بێ بەزەییانەی شۆڕشی هەنگاریاو کێشانی دیواری بەرلین و گەورترین خزمەتیشی لە قاودانی کارەساتەکانی سەردەمی ستالین و ئازادیی سەدان هەزار بەندیی و دوورخراوەی ئۆردووگاکانی بێگارییپێکردن بوو، کە خۆی دەراو خۆشکردنێك بوو بۆکردنەوەی ڕێگەکانی پێوەندی گرتن لە نێوان خۆرهەڵات و خۆرئاواو سەرەتای ئەو چاخەی بە نەهێشتنی گرژییەکان ناوی دەرکرد.

بەشی نۆیەم

سەردەمی بێرژنێڤ

لیۆنید ئیلیچ بیرژنێڤ رۆژی چواردەی ئۆکتۆبەری ساڵی 1964 لە تەمەنی پەنجاو هەشت ساڵیدا بۆ سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی هەڵبژێردراو رۆژی دەی نۆڤەمبەری ساڵی 1982 لە حاڵێکدا هاوکات سکرتێریی گشتیی حیزبی کۆمۆنیست و سەرۆکی دەوڵەتیش بوو(سەرۆکی ئەنجوومەنی باڵای یەکێتیی سۆڤیەتی)، لە تەمەنی 76 ساڵیدا کۆچی دوایی کرد. سەردەمی دەسەڵاتدارێتیی ئەو بەسەر سۆڤیەتیدا، کە زیاتر لە هەژدە ساڵی خایاند لە دوای ستالین درێژترین ماوەی دەسەڵاتدارێتیی رێبەرێکی سۆڤیەتیی بوو.

لیۆنیدبیرژنێڤ ساڵی 1906 لە شاری دنیپرۆدرژینسك ی ئۆکراین و لە بنەماڵەیەکی کرێکاردا لە دایك بوو. باوکی لە کارخانەی پۆڵاسازیدا کاری دەکرد و لیۆنید خوێندنی سەرەتایی لە قوتابخانەیەکدا، کە بۆ منداڵی کرێکاران ساز کرابوو تەواو کرد. لە ماوەی شۆڕشی بۆلشەڤیکیی روسیادا تەمەنی یازدە ساڵ بوو و هەتا ساڵی 1923، کە بوو بە ئەندامی رێکخراوی لاوانی کۆمۆنیستی کۆمسۆمۆڵ درێژەی بە خوێندندا. بێرژنێڤ ماوەیەك لای باوکی لە کارخانەی پۆڵاسازی خەریکی کار بوو و وێڕای کارکردن لە بواری ئەندازیاریدا درێژەی بە خوێندندا. ساڵی 1931 بێرژنێڤ بوو بە ئەندامی فەرمیی حیزبی کۆمۆنیست و یەکەمین کاری دەوڵەتیی ئەو زەوی پێوان و نەخشە هەڵگرتن لە کێڵگەکان لە سەردەمی هاوبەشیکردنی کشتوکاڵدا بوو. ساڵی 1938، کە ژمارەیەك بەرپرسانی حیزبی کۆمۆنیست لە رەوتی پاکسازییە خوێناوییەکانی ستالیندا لێ خرابوون، خرۆشۆف، کە لەو کاتدا سکرتێری حیزبی کۆمۆنیستی ئۆکراین بوو بێرژنێڤی بە فەرمی دامەزراند.

یەکەمین بەرپرسیارەتیی فەرمیی بێرژنێڤ لە حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا سەرۆکایەتیی کۆمیتەی حیزبیی بەشی دنیپرۆپێترۆفسك بوو. ساڵی 1939 بێرژنێڤ کرایە بەرپرسی پروپاگەندە و بانگەشەی حیزبی لە ئۆکراین و هەتا سەرەتای هێرشی هێزەکانی هیتلەر بۆ سەر سۆڤیەت لە ژووئەنی ساڵی 1941دا ئەو پۆستەی هەر هەبوو. لەگەڵ هەڵایسانی شەڕ بێرژنێڤ کرایە کۆمیسێری سیاسیی لەشکری سوور لە بەرەی چوارەمی ئۆکرایندا و لە تەواوی ئەو ماوەیەدا لە ژێر چاوەدێریی راستەوخۆی خرۆشۆفدا لە سوپادا خزمەتی دەکرد. بێرژنێڤ لە سەرەتای خزمەتی خۆیدا وەکو کۆمیسێری سیاسیی لەشکری سوور پلەی سەرهەنگیی پێدرابوو، بەڵام ساڵی 1945، کە شەڕ کۆتایی پێ هات بوو بە سەرلەشکەر(ئامر لیوا).

بێرژنێف ساڵی 1949 بوو بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی ئۆکراین و ساڵێك دواتر وەك سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی کۆماری مۆلداڤیا خزمتکردن لەو کۆمارییەیدا پێ ئەسپێردرا.

لە کۆنگرەی نۆزدەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا، کە دوایین کۆنگرەی بەر لە مەرگی ستالین بوو بێرژنێڤ لە سەر پێشنیاری خرۆشۆف خرایە لیستەی ناونووس کراوان بۆ ئەندامەتیی لە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبدا و بۆ یەکەمین جار لە کۆبوونەوەی کۆمیتەی ناوەندیدا لەگەڵ ستالین بەرەورو بۆوە.

بێرژنێڤ پاش مەرگی ستالین بە پشتگیریی تایبەتیی خرۆشۆف پلە حیزبییەکانی بە خێرایی بڕی و بەرەوسەر هەڵکشا. ساڵی 1953 بێرژنێڤ کرایە راوێژکاری سیاسی یا نوێنەری حیزب لە هێزی دەریاییدا، و لە فێبرییەی ساڵی 1945دا وەکو سکرتێری دووەم ی حیزبی کۆمۆنیستی قەزاقستان بۆ ئەو کۆمارییە بەڕێ کرا. بێرژنێڤ لە مانگی ئووتی 1955دا کرایە سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی قەزاقستان و ساڵێکی پێنەچوو، کە لە کۆنگرەی بیستەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا سەرەتا کرایە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی و دواتر وەك پاڵێوراوی ئەندامەتی لە دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا هەڵبژێردرا.

بڕێك دوای کۆنگرەی بیستەم بێرژنێڤ لە لایەن خرۆشۆفەوە کرایە سکرتێری حیزب. ئەندامەتیی بێرژنێڤ لە سکرتاریای کۆمیتەی ناوەندیدا پێگەی ئەوی لە حیزبدا جارلەگەڵ جار بە هێزتر کرد و ئەو راسپاردە هەستیارانەی، کە لە لایەن خرۆشۆفەوە بەو دەسپێردران، وردە وردە بێرژنێڤیان کردە یەکێك لە بەرپرسانی دەستڕۆیشتوو و بە دەسەڵاتی حیزب. لە قەیرانەکەی ساڵی 1957دا، کە خرۆشۆف لە دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیدا کەوتە کەمینە، بێرژنێڤ بە هەموو تواناوە

بەرگری و پشتیوانیی لە سەروەرەکەی خۆی کرد و لە جوابی ئەو خزمەتانەدا لە مانگی ژووئەنی ساڵی 1957دا کرایە ئەندامی فەرمیی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب.

بە لابردن و وەلانانی ئەندامانی کۆن و بە بڕشتی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی (مۆلۆتۆف و مالینکۆف و کاگانۆڤسچ) بێرژنێڤ، کە تەواو لە ژێر چەتری پشتیوانیی خرۆشۆفدا بوو وردە وردە بوو بە دەستڕۆیشتووترین ئەندامی دەستەی سەرۆکایەتی و ساڵی 1960 وێڕای پۆستە حیزبییەکەی لە جێگەی ۆورشیلۆڤیش کرایە سەرۆکی ئەنجوومەنی بەرزی یەکێتیی سۆڤیەتی، کە پۆستێکی کارتۆنی و لە ئاستی سەرۆك کۆماریدا بوو. بێرژنێڤ لە سەرەتای ساڵی 1964دا بە قازانجی میکۆیان وازی لەو پۆستە هێناو لە سکرتاریای حیزبدا کرایە جێگری خرۆشۆف. بێژنێڤ لە پۆستە تازەکەیدا پێوەندییەکی چڕی لە گەڵ سۆسلۆفدا، کە یەکێك بوو کۆنترین و دستڕۆیشتووترین ئەندامانی سکرتاریا و دەستەی سەرۆکایەتی کۆمیتەی ناوەندی پێك هێناو دۆستایەتی و نزیکایەتیی ئەو جووتە پیلانی هاوبەشی بۆ لێخستنی خرۆشۆف لێ کەوتەوە.

سۆسلۆف و بێرژنێڤ لەو پیلانەدا، کە بە هاریکاریی دامودەزگاکانی ئاسایش و تەناهی دژی خرۆشۆف ڕێکیان خست لە سەر یەك بنەما پێکەوە ڕێککەوتبوون و ئەویش ئەوەی کە پاش خرۆشۆف دەبێ بەرپرسیارەتییەکان لە نێوان چەند کەسێکدا دابەش بکرێن و ڕێبەرایەتییەکی بە کۆمەڵ بە مانای ڕاستەقینەی وشە لە سۆڤیەتیدا پێك بێ. سۆسلۆف خۆی هیچ حەزی لە وەرگرتنی بەرپرسیارەتی و پۆستی بەڕێوەبەری نەبوو هەربۆیەش توانیی لەگەڵ ئەوانیتر ڕێککەواو دوو پۆستی گرینگی حیزبی و دەوڵەتیی خرۆشۆف لە نێوان دووکەسدا واتە بێرژنێف و کاسیگیندا بەش بکا. ئەندامێکی دیکەی کۆمیتەی ناوەندی واتە پادگۆنی یش، کە هەتا دوایین ڕۆژ بەرگری و داکۆکی لە خرۆشۆف کرد بۆ وەرگرتنی پۆستی ڕێزدارانە و کارتۆنیی سەرۆکی دەستەی سەرۆکایەتیی ئەنجوومەنی باڵای یەکێتیی سۆڤیەتی لەبەرچاو گیردراو بەرپرسانی دیکەی حیزبی، کە کەوتنە گەڵ کارگێڕانی سەرەکی و بەڕێوەبەرانی سەرەکیی پیلانەکە دڵنیا کرانەوە، کە پاش خرۆشۆف لە بەڕێوەبەریی حکوومەتیدا ڕۆڵی باشتریان پێ دەدرێ.

ئالیکسی کاسیگین، کە دوای لە سەر کار لابردنی خرۆشۆف پۆستی سەرۆکی وەزیرانی پێ ئەسپێردرابوو یەکێك بوو لە پسپۆڕە بەرزەکانی ئابووری لە یەکێتیی سۆڤیەتیدا. ئەو لە ساڵانی کۆتایی دەسەڵاتی ستالیندا ماوەیەك وەزیری دارایی و دواتر وەزیری پیشەسازییە سووکەکان و

چیی بوو و دوای مەرگی ستالین وەکو جێگری سەرۆکی وەزیران چاوەدێریی بەسەر چەند وەزارەتخانەدا دەکرد، کە کاروباری ئابوورییان لە ژێر چاوەدێریدا بوو. کاسیگین ساڵی 1959 بوو بە سەرۆکی کۆمیسیۆنی بەرنامەی سۆڤیەتی یا Gosplan و ساڵی 1960 کرایە جێگری یەکەمی سەرۆکی وەزیران و ئەندامەتیی دستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندییشی پێ درا. بە وەها پێشینەیەکەوە هەڵبژاردنی کاسیگین بۆ پۆستی سەرۆکی وەزیرانی سۆڤیەتی نیشاندەری ئەو راستییە بوو، کە رێبەرایەتیی نوێی سۆڤیەتی سەرنجێکی تایبەت دەدا بە چارەسەریی ئەو گیروگرفتە ئابوورییانەی، کە لە ساڵانی دوایی حکوومەتی خرۆشۆفدا هاتبوونە گۆڕێ.

2

مین گۆڕانێك، کە پاش لێکەوتنی خرۆشۆف لە سیستەمی ئیداریی سۆڤیەتیدا پێك هات گەڕانەوە بوو بۆ بنەمای سانترالیزم و دەست ئاوەڵاترکردنی وەزارەتخانەکان و دابەشینی ئەرکی سکرتێرەکانی حیزب بەسەر بواری کشتوکاڵی و پیشەسازیدا هەڵوەشێندرایەوە و لە هەر کام لە کۆمارییەکان و پارێزگا سەربەخۆکانی وڵاتدا سکرتێرێکی حیزبی بۆ چاوەدێریی و رێکوپێککردنی کاروبارەکان دەسنیشان کرا. بۆ سەقامگیریی و دڵنیایی زیاتر لە پۆستە حیزبییەکاندا ئەو پێڕەوە نێوخۆییەی حیزب هەڵوەشێندرایەوە، کە گۆڕینی لانیکەمی یەك لە سەر سێی بەرپرسانی حیزبی و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی لە مەودای دیاریکراودا پێشبینی دەکرد و هێندێ لە بەرپرسانی حیزبی، کە لە کۆتایی حکوومەتی خرۆشۆفدا لە سەر کار لابرابوون کاروباری دیکەیان پێ ئەسپێردرا.

لێکدانەوە و هەڵسەنگاندنێکی هەمەلایەن بۆ چارەسەریی گیروگرفتەکان کشتوکاڵ دەستی پێکرد و دواجار لە کۆبوونەوەیەکی تایبەتیی پلینۆمی کۆمیتەی ناوەندیدا، کە بۆ تاوتوێکردنی بواری کشتوکاڵ پێکهاتبوو کۆمەڵێك گۆڕان و ریفۆرمی نوێ لە بەڕێوەبەریی کاروباری کێڵگە دەوڵەتی و هاوبەشەکان و زەوییە تازە نۆژەنکراوەکاندا پێکهات. بۆ پەرە پێدان و گەشەی پیشەسازیی سەر بە بواری کشتوکاڵ بە تایبەتیی کارخانەکانی بەرهەمهێنانی هێزدەرە کیمیاییەکان گوژمەی زیاتر لەبەر چاو گیردرا و بۆ هاندانی وەرزێران بۆ کارکردن و

بەرهەمهێنانی زیاتری بازنەی ملّکە تایبەتییەکانی هەر بنەماڵەیەکی وەرزێر لە دۆنمێکەوە گەیشتە دوو دۆنم و ئاستەنگییەکانی پێشوو لەمەڕ بەخێوکردنی پەلەوەر لە سەر ڕێ لابران.

شێوازی خرۆشۆف لە حکوومەتدا زیاتر لە سەر بنەمای داهێنانی خۆی و پێوەندیی ڕاستەوخۆ لەگەڵ خەڵکی ڕەشایی بوو، بەڵام جێگرەوەکانی وازیان لەو شێوازە هێناو ئۆرگانە حیزبییەکان و ڕێکخراوە دەوڵەتییەکان ڕۆڵێکی زیاتریان لە حکوومەت و بڕیارە بنەماییەکاندا پێدرا. ڕێبەرە نوییەکان شێوازی بانگەشە و سەفەری پڕ لە هەڵلای خرۆشۆفیان وەلا نان و بۆ پتەوکردنی کۆڵەکەی حکوومەتەکەی خۆیان دامودەزگاکانی ئاسایش و تەناهیيان بە هێزکردن. ئەو بڕە ئازادییانەی لە سەردەمی خرۆشۆفدا بە نووسەران و ڕۆشنبیران و هونەرمەندان درابوو وردە وردە لەنێو بران و خەباتی دژە ستالینی، کە بواری بۆ ئەو جۆرە ئازادییانە خۆش کردبوو وەستێندرا تا ئەو جێگەیەی، کە شەش مانگ پاش لە سەر کار لابردنی خرۆشف لە بلاڤۆکەکانی سۆڤیەتیدا وتارگەلێك لە پەسنی ستالیندا بلاو کرانەوە و ڕۆژی نۆیەمی مانگی مای ساڵی 1965 بێرژنێڤ لە ئاخافتنێکدا بە بۆنەی بیستەمین ساڵهاتی سەرکەوتن لە شەڕی دووەمی جیهانیدا باسی ڕۆڵی حاشاهەڵنەگری ستالینی کرد.

لە سیاسەتی دەرەکیدا ڕێبەرانی نوێی سۆڤیەتی بەر لە هەر شتێك بۆ چارسەریی کێشەکانی خۆیان لەگەڵ چیندا دەست بەکار بوون. چینییەکان ڕۆژی شازدیەمی ئۆکتۆبەری ساڵی 1964 واتە تەنیا دوو ڕۆژ پاش لە سەر کار لابرانی خرۆشۆف یەکەمین بۆمبی ناوکیی(ئاتۆمی)ی خۆیان تاقی کردبۆوە و ببوونە هێزێکی ناوکی. چۆئێن‌لای سەرۆك وەزیرانی چین ڕۆژی شەشەمی نۆڤەمبەری ساڵی 1964 لە سەر بانگهێشتنی سەرۆكوەزیرانی نوێی سۆڤیەتی چووە مۆسکۆ و کاسیگینیش لەبەرامبەردا لە فێبریەی 1965دا سەردانی پەکەنی کرد. کاسیگین لە پەکەنەوە چووە هانە وای پایتەختی ڤێتنامی باکوور و سەردانەکەی لە هانە وای هاوکات بوو لەگەڵ گەرمەی شەڕی ڤێتنام و سەرەتای بۆمبارانی ڤێتنامی باکوور لە لایەن فڕۆکە ئەمریکییەکانەوە.

لە ماوەی ساڵی 1965دا شەڕی پڕۆپاگەندە لە نێوان مۆسکۆ و چیندا وەستێندرا، بەڵام ناکۆکییە بنەماییەکانی نێوان ئەو دوو ولاتە هەر لە جێگەی خۆی مایەوە. توندتربوونی شەڕ لە ڤێتنامدا بە جۆرێك هاوئاهەنگیی لە یارمەتیی بە ڤێتنامی باکوور و شەڕی پڕۆپاگەندەیی لە نێوان ئەمریکاو سۆڤیەتیدا ساز کرد، بەڵام مۆسکۆ و پەکەن وێڕای هاوکاری بۆ بەهێزترکردنی ڤێتنامی باکووری لە بەرامبەر ئەمریکادا بۆ تەشەنەی

دەسەڵاتی خۆیان لەو وڵاتەدا کەوتنە هەڤرکێیەکی شاراوە لەگەڵ یەکتر، کە هەتا کۆتـایی شەڕی ڤیتنام و لەپاش ئەویش هەر درێژەی هەبوو.

سۆڤیەتی لە ماوەی ساڵی 1965دا هەروا لە بواری گـەردوون پێویـدا بـاڵاتربوونی خـۆی لەچاو ئەمریکا پاراست و لە ڕۆژەکانی هەژدەیەم و نۆزدەی مارسی هەر ئەو سـاڵەوە گـەردوون گەڕێکی روسی بە ناوی لیۆنۆف توانیی بۆ یەکەمین جار وێـڕای گـەڕان لـە دەوری زەویـدا لـە کەشتییەکەی خۆی بێتە دەرێ و لە کەشدا پیاسە بکا، بەڵام لە سـاڵی 1965 ـەوە بـەولاوە بەهۆی کەمبوونەوەی گوژمەی لێکۆڵینـەوەی بـواری گـەردوون پێـوان، دەسـتوبرد و خێرایـی پێشکەتنەکانی سۆڤیەتیی لە هەڤرکێکانی داگیرکردنـی گەردوونـدا کـەم کـردەوە و بیریـارانی ئەمریکی توانییـان لـە قۆناغـەکانی دیکـەی ئـەو هەڤرکییـەدا وەکـو دابەزانـدنی یەکـەمین گەردوونگەڕەکان لە سەر گۆی مانگ وەپێش سۆڤیەتییەکان کەون.

لە کۆتاییەکانی ساڵی 1965دا ڕێبەرانی نوێی سۆڤیەتی زیاتر خەریکی ئامادەکاری بوون بۆ گرتنی بیست و سێیەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیسـتی سـۆڤیەتی و بـۆ سـەقامگیرکردنی پێگەی خۆیان لەو کۆنگرەیەدا پۆستە هەستیارەکانیان لەو مۆرە و بەرپرسانە ئەستاندەوە، کـە بە کۆسپی سەر ڕێگەی خۆیانیان دەزانین. یەکێك لەو مۆرانە، کە بێرژنێڤ بە مەترسیی دەزانی ئالیکساندر شلێپێن بوو، کـە ڕۆڵێکـی بەرچـاوی لـە لـێ خسـتنی خرۆشـۆفدا هـەبوو و بـەو دەسەڵاتەی، کە لە پۆستی سەرۆکایەتیی کۆمیسیۆنی پشکنینی حیزبیدا وەدەسـت هێنـابوو و دەیتوانی ببێتە خەنیمێکی جیدی بۆ بێـرژنێڤ. بێـرژنێڤ بـە هەڵوەشـاندنەوەی کۆمیسـیۆنی پشکنینی حیزب ئەو پێگەیەی لە دەست دەرهێناو شلێپێن لەگەڵ ئەوەدا، کە هەتا چەند ساڵی دیکەش ئەندامی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی و یەکێك لە سـکرتێرەکانی حیـزب بوو نەیتوانی لە بەرامبەر بێرژنێڤدا راوەستێ.

ڕۆژی نۆیەمی دیسێمبەری 1965 پادگۆرنی بە جێگەی میکۆیان کرایە سەرۆکی دەستەی سەرۆکایەتیی ئەنجوومەنی بەرزی یەکێتیی سۆڤیەتی، بەڵام هاوکات لەگەڵ وەدەستهێنانی ئـەو پۆستە شانۆییەدا سکرتێریی حیزبی لێ ئەستێندرایەوە و بەو شێوەیە پێگەی سەرەکیی خۆی لە حیزبدا لە دەست دا. پادگۆرنی هەتا ئەوکاتـەی ئـەو پۆسـتەی بەدەسـت بـوو بـە یـەکێك لـە ڕێبەرانی سۆڤیەتی لەقەڵەم دەدرا، بەڵام لە راستیدا هێز و دەسەڵاتێکی ئەوتۆی نەبوو.

گرینگترین ڕووداوی ساڵی 1966 لە سۆڤیەتیدا، گیرانـی کـۆنگرەی بیسـت و سـێیەمین کۆنگرەی حیزب یا یەکەمین کۆنگرەی حیزبی لە دوای لێکەوتنی خرۆشۆفەوەیە. بەر لە گیرانـی

ئەو کۆنگرەیە رێبەرانی نوێی سۆڤیەتی بە سنووردارکردنی نووسەران و دەستبەسەرکردنی ژمارەیەك رۆشنبیری نارازی نیشانیان دا، کە تاقەتی بیستنی رەخنەیان نییە. لە رۆژی دەی فێبرییەی 1966دا دوو نووسەری نارازی بە ناوەکانی ئاندرێ سیناڤسکی و یۆلیدانیل، کە بەرهەمەکانیان لە بلاڤۆکی نهێنی یان لە دەرەوەی ولات چاپ و بلاو کردبۆوە بە تۆمەتی بانگەشە بە مەبەستی زیان گەیاندن بە یەکێتیی سۆڤیەتی و بلاوکردنەوەی بابەتگەلی گاڵتەو گەپی تۆمەتبارانە دژی سیستەمی کۆمەلایەتی و دەولەتی سۆڤیەتی دادگایی کران و لە ئاکامی دادگاییەکی پێنج رۆژەدا هەردووکیان حەوت ساڵ بەندیخانە و کار لە ئۆردووگاکانی بێگارییاندا بۆ برایەوە. مەحکووم کرانی ئەو دوو نووسەرە، کە لە دەرەوەی ولاتیش ناوبانگیان دەرکردبوو هەللایەکی گەورەی نایەوە و وەکو گەراندنەوەی سەردەمی سەرکوتی ستالین مەحکووم کرا.

بیست و سێیەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە بیست و نۆیەمی مارسی 1966دا گیرا و هەتا هەشتەمی ئاپریلی خایاند. بە پێچەوانەی کۆنگرەی بیست و دووەم لە راپۆرتی بێرژنێڤ و ئاخافتنەکانی نوێنەراندا هیچ جۆرە رەخنەیەك لە ستالین و سەردەمەکەی ناگیردراو بە پێچەوانەوە راوێژی قسەکان و دەربڕینی ئاخێوەرانی سەرەکی کۆنگرە لە سەر بنەمای خۆ بواردن لە خەباتی دژە ستالینی و رەخنە گرتن لە سیاسەتە ئابوورییەکانی سەردەمی خرۆشۆفە. کۆنگرەی بیست و سێیەم هەروەها پێ لە سەر گوشاری یاتر بۆ سەر، نووسەران و هونەرمەندان و پێشگرتن لە پەرە پێدانی بیروبۆچوونی بۆرژۆوایانەدا دەگرێتەوە و پێشنیاری زیاترکردنی وریایی و چاوەدێری بۆ پاراستنی سۆسیالیزم واتە بەهێزترکردنی دامودەزگا ئاسایشی و تەناهییەکان دەکا. لە کۆنگرەی بیست و سێیەمدا بێرژنیف لە سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستەوە دەبێتە سکرتێری گشتیی حیزب، کە هەمان نازناوەکەی سەردمی ستالینە و ناوی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندییش وەکو سەردەمی ستالین دەکرێتەوە بە دەفتەری سیاسی یا پۆلیت بۆرۆ.

پاش کۆنگرەی بییست و سێیەم ئەو دەرووە بچووکەی وا، لە سەردەمی خرۆشۆفدا بۆ هەناسەکێشان و دەربڕینی باوەڕ لە چوارچێوەی شێعر و چیرۆکدا کرابۆوە داخران، نووسەران و شاعیرە ئازادیخوازەکان لە بلاوکرنەوەی بەرهەمەکانیان بێبەش کران. لە ژووئیەی ساڵی 1966دا وەزارەتخانەیەکی نوێ بە ناوی تەکووزی گشتی بۆ سانترالیزەکردنی کاروباری تەناهی و ئاسایش پێك هێنرا و بڕگەگەلێك لە یاسای سزادران لە سۆڤیەتیدا زیاد کران بۆ ئەوەی

ڕاوەدوونان و گرتنی ئەوانەی گومانی چالاکیی سیاسی و بلاوکرنەوە بیر و رای دژی حکوومەتیان لێ دەکرێ ئاسانتر بکاتەوە.

سەرەڕای ئەو هەمووە گوشارە لە دیسێمبەری 1966دا بۆ یەکەمین جار ژمارەیەك لاو بە نیشانەی نارەزایەتی دژی کردەوەکانی دامودەزگاکانی ئاسایش و تەناهی خۆپێشاندانێکیان لە گۆڕەپانی پوشکیندا ساز کرد. خۆپێشاندەران کۆمەڵێك درووشمیان هەڵگرتبوو، کە لە زۆریاندا رێزنان لە مافی مرۆڤ و ئازادییەکانی مرۆڤیان لە یاسای بنەڕەتیی سۆڤیەت داوا کردبوو. هێزەکانی ئاسایش خۆپێشاندانەکەیان لێك بلاو کرد و بە دوای لێکۆڵینەوە لە سەر هاندەرانی ئەو خۆپێشاندانانە لە ژانوییەی 1967دا چەند کەس لە نووسەران و هونەرمەندانی گەنجی سۆڤیەتی قۆڵبەست کران.

رۆژی بیست و یەکەمی ئاپریلی ساڵی 1967 سۆتلانای کچی ستالین، کە لە سۆڤیەتی رای کردبوو پەنای بۆ ئەمریکا برد و راگەیەنەکانی خۆرئاوایی هەڵلایەکی زۆریان لێ سازکرد. دوای ئەو رووداوە سێمیت چاستنی سەرۆکایەتیی "کا.گا.ب"ی لێ ئەستێندرایەوە و یوری ئاندرۆپۆف، کە بەرپرسی کاروباری ئاسایشیی سکرتاریای حیزب بوو لە جێگەی دانرا. بێرژنێڤ لە لابردنی سێمیت چاستنی تاقانە خەنیمی خۆی لە رێبەریی حیزبی کۆمۆنیستدا لە سەر رێگە لابرد، چونکی سێمیت چاستنی بە مۆرە و کەسی نزیکی شلێپێن دەژمێردراو شلێپێن، کە لە هەڵبژاردنەوەی ئەندامانی دەفتەری سیاسیدا سەرلەنوێ کرابۆوە بە ئەندامی ئەو دەفتەرە هێشتا دەیتوانی بە کەڵك وەرگرتن لە پێگە و دەرفەتی لەبار هیوادار بێ بە گەیشتن بە پۆستی رێبەری.

رۆژی بیست و سێیەمی ژووئەنی 1967 رێبەرانی ئەمریکاو سۆڤیەتی پاش چاوپێکەوتنەکەی کێنێدی و خرۆشف بۆیەکەمین جار چاویان بە یەکتری کەوتەوە. لەو چاوپێکەوتنەدا، کە دوای شەڕی شەش رۆژەی نێوان عەرەب و ئیسراییل و دەرکەوتەکانی ئەو شەڕە پێك هات بیرژنێف بەشدار بوو و کاسیگین وەکو سەرۆکی دەوڵەتی سۆڤیەتی لەگەڵ جانسۆنی سەرۆك کۆماری ئەمریکا چاویان پێك کەوت و دانوستانیان کرد. لە ماوەی شەڕی شەش رۆژەی نێوان عەرەب وئیسراییل و پێشڕەویی هێزەکانی ئیسراییل بەرەو خاکی عەرەبستان دیسان ئەوە کاسیگین بوو، کە بە تەلەفۆنی سوور پێوەندیی بە سەرۆك کۆماری ئەمریکاوە دەکردو داوای لێدەکرد نەهێڵێ هێزەکانی ئیسراییل بەرەو پێشتر بچن. لەو قەیرانەدا دەوڵەتی سۆڤیەتی، کە پێوەندییەکی باشی لەگەڵ میسر و سوریە دامەزراندبوو پێوەندییە سیاسییەکانی خۆی لەگەڵ ئیسراییلدا پساندەوە و ئیسراییلییەکان لە ترسی دژکردەوەی توند و

هێزی سۆڤیەتی لە پێشرەوی لە خاکی میسردا و لە گرتنی دمیشق، کە لە سێرەی چەکەکانی ئەو دابوو، خۆیان بوارد.

دانوستانەکانی جانسۆن و کاسیگین، کە لە کۆلێژێکی نیۆجێرسی ی ئەمریکادا کرا، ئەو ڕێککەوتنە گرینگەی لێ کەوتەوە، کە ئەمریکاو سۆڤیەتی هەرگیز ئیزن نەدەن قەیرانێکی جیهانی ئەوان تێك بەردا. ئەو ڕێکەوتنە وێڕای ڕەوشی قەیراناویی ڕۆژهەلاتی ناڤین لەو لایەنەوە گرینگ بوو، کە شەڕی ڤێتنام لەو کاتدا گەیشتبووە لووتکەی خۆی و ترسی ئەوە هەبوو، کە ڕووبەڕوو بوونەوەیەکی پڕ مەترسی تووشی ئەمریکاو سۆڤیەتی بێ.

3

ڕۆژی حەڤدەی نۆڤەمبەری ساڵی 1967 جێژنەکانی پەنجاهەمین ساڵهاتی شۆڕشی بۆلشەڤیکی لە ڕوسیادا بە ڕێوڕەسمیکی مەشقی سەربازی(ڕژە) لە مۆسکۆ بەڕێوە چوو و لە بڕیارنامەکانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا، کە بە بۆنەی ئەو ڕێوڕەسمە و جێژنانەوە بلاو بۆوە نەك هەر باسی خراپەی ستالین و سەردەمی ئەو نەکرا بەڵکو تاریفی پێشکەوتنە مەزنەکانی سۆڤیەتی لەو سەردەمەدا کرا. بەو شێوەیە بوو، کە قۆناغی ستالین شکێنی لە سۆڤیەتی کۆتایی پێ هات، بەلام مەبەستی ڕێبەرانی نوێی کرێملین لەو سیاسەتە نوییە بەر لەوەی گەڕاندنەوەی ئابڕوو بۆ ستالین بێ سڕینەوەی ئەو زیانانە بوو، کە بەرهەمی خەباتی دژە ستالینیی خرۆشۆف و سەرکوتی بزاڤەگەلی ئازادیخوازی لە سۆڤیەتی و ولاتانی دیکەی ئەورووپای خۆرئاواییدا بوو.

بەلام ئەو تەدبیر و ڕێوشوێنانە کاریگەرییەکی ئەوتۆیان لە سەر چێکۆسلۆڤاکیا نەبوو، کە لەوێ بزووتنەوەی ئازادیخوازانە بە خێرایی سەریان هەڵ دەدا. ڕۆژی چوارەمی ژانویەی ساڵی 1967 پلینۆمی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی چیکۆسلۆڤاکیا لە هەوڵێکی چاوەڕواننەکراودا "نۆڤێتنی"ی سەرۆك کۆمار و سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی چیکۆسلۆڤاکیای، کە لە سەردەمی ستالینەوە لەو پۆستەدا بوو لە سەر کار لابرد و یەکێك لە ئەندامانی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندیی بەناوی ئالیکساندر دۆبچێك، کە بە

جوەن بیرۆکەی ئازادیخوازانە ناوی دەرکردبوو لە جێگەی ئەو کردە سکرتێری یەکەمی حیزب. ئەوە یەکەمین کردەوەی سەرەڕۆیانەی یەکێك لە حیزبە کۆمۆنیستەکانی ئەورووپای خۆرئاوایی دوای ڕووداوەکانی پۆلۆنیاو هەنگاریا لە ساڵی 1956دا بوو، کە بووە هۆی نیگەرانیی مۆسکۆ. دۆبچێك لە چەند ئاخافتندا، کە تێیاندا پێی لە سەر درێژەدان بە ڕێبازی چیکۆسلۆڤیاکیا لە چوار چێوەی وڵاتانی سۆسیالیستیدا دەگرتەوە هەوڵیدا نیگەرانییەکانی مۆسکۆ بڕەوێنێتەوە، بەڵام درێژەی ڕەوتی بزاوتگەلی ئازادیخوازانە لە چیکۆسلۆڤاکیا، کە ڕۆژی بیست و دووی مارسی 1968، کە بووە هۆی ئەوەی نۆڤۆتنی دەست لە سەرۆك کۆماری بکێشێتەوە نیگەرانییەکانی مۆسکۆی زیاتر کرد.

بە دوای دەست لەکار کێشانەوەی بە زۆر و ناچاری نۆڤۆتنی لە پۆستی سەرۆك کۆماری بێرژنێڤ بە هەڵەداوان خۆی گەیاندە شاری درێسدێن ی ئەڵمانیای خۆرهەڵاتی بۆ ئەوەی چاوی بە ڕێبەرانی وڵاتان ئەورووپای خۆرهەڵاتی بکەوێ. دۆبچێکی ڕێبەری نوێی کۆمۆنیستی چیکۆسلۆڤاکیاش بانگهێشت کرایە ئەو شارە بۆ ئەوەی سەبارەت بەو ڕووداوانەی لە وڵاتەکەیدا ڕوودەدەن ڕوونکردنەوە بدا. ئاندرێ فۆنتاین نووسەری بە ناوبانگی فەرەنسی دەنووسێ:" دۆبچێك لە کۆنفرانسی درێسدێن، لە تاوانبارێك دەچوو، کە دەبوایە وەڵامی زنجیرە پرسیارێك لەمەڕ ئەو سیاسەتگەلە بداتەوە، کە گەرەکیەتی ڕەچاوی بکا. دیارە ئەو پێشنووسی ڕاگەیەندراوێکی نیگەرانی ڕەوێنەرەوەی لەگەڵ خۆی بردبوو و، کە تێیدا بەشدارانی کۆنفرانس بەرامبەر بە چینی کرێکار و هەموو زەحمەتکێشانی چیکۆسلۆڤاکیا بۆ درێژەدانی ڕێبازی سۆسیالیزم لەو وڵاتەدا دڵنیایی و متمانەی خۆیان دەردەبڕی، بەڵام سەرنەکەوت ئەو ئیعتیبارانە بەدەست بێنێ، کە ئابووریی چیکۆسلۆڤاکیا پێویستیی لەڕادەبەدەری پێیان بوو. مۆسکۆ بەو کردەوەی خۆی پراگی ناچار کرد داوای ئیعتیبار و یارمەتی لە خۆرئاوا بکاو بەو شێوەیە تۆمەتبارکردنی بە دۆستایەتیی خۆرئاوا ئاسانتر بۆوە."

بەهاری پراگ، کە بە دەست لەکار کێشانەوەی نۆڤۆتنی لە بیست و دووەم ی مارسی 1968دا دەستی پێکردبوو لە ئاپریلدا بووە هۆی لە سەر کار لابرانی تەواوی مۆرە و لایەنگرەکانی ئەو لە پۆستە حیزبی و دەوڵەتییەکان و کەسانی لیبراڵ، کە هەمووان دۆست و

هاوبیری دۆبچـێك بـوون پۆسـتگەلی گرنگـی وەك سـەرۆك وەزیـری و سـەرۆكی پارلـەمانیان بەدەستەوە گرت.

پۆستی سەرۆك كۆمارییش دوای دەسـت لـە كـار كێشـانەوەی نۆڤـۆتنی بـە ژەنـەراڵێكی بەساڵاچوو بە ناوی سڤۆبۆدا ئەسپێردرا، كە بە كردەوە رۆڵێكی لە حكوومەتدا نەبوو.

بـە دوای ئـەو گۆڕانانـەدا رۆژی دەی ئـاپریلی 1968 كۆمیتـەی ناوەنـدیی حیزبـی كۆمۆنیستی چیكۆسلۆڤاكیا پرۆگرامێكی نوێی بۆ كاركاری خۆی پەسند كرد، كـە دابینكردنـی ئازادیی بنەمایی وەكو ئازادیی چاپەمەنی و لابردنی سانسـۆر و دانـی ئـازادیی سـەفەركردن و دابینكردنی ئاسایشی دادوەری تاكەكان بوو. بەرنامەی تـازەی كـاركردن پێكهاتـەی سـانترال و پاوانخوازانەی سۆسیالیستیی وڵاتی دەگۆڕی بۆ پێكهاتەیـەكی دیمـوكراتیكی و دیسـانترال و و سەندیكا كرێكارییەكان و ئەنجوومەنە پیشەییەكانی دەستئاوەڵاتر دەكرد.

لە خۆپێشاندانەكانی یەكەمین رۆژی پراگدا دەسـەڵات و خۆشەویسـتیی دۆبچـێك گەیشـتە لووتكەی خۆی. دۆبچێك بۆ یەكەم جار دەستەواژەی " سۆسیالیزم بە روخساری مرۆییانـەوە"ی لە سەر بەرنامە سۆسیالیستییەكانی خۆی دانا، كە بە باوەڕی ئاندرێ فۆنتاین خۆی درووشمێكی ورروژێنەر بوو و ئەو مانایەی لێ وەردەگیردرا، كە ئەو سۆسیالیزمەی هەتاكوو ئێستا سۆڤیەتی و وڵاتانی دیكەی بلۆكی خۆرهەڵات بەڕێوەیان بردووە روخساری مرۆییانەی نەبووە.

سێ رۆژ پاش جێژنەكانی سەرەتای مانگی مای دۆبچێك بۆ روونكردنەوە لـە سـەر كردەوەكـانی خۆی چووە مۆسكۆ. بێرژنێڤ نیگەرانیی خۆی سەبارەت بەو رەوتەی لە چیكۆسـلۆڤاكیادا بەڕێوەیـە بۆ دۆبچێك دەربڕی و بە پێداگرتنەوە لە سەر ئەو خاڵە، كـە لەوانەیـە جڵـەوی كارەكـە لـە دەسـتی خۆیشی(دۆبچێك) یش بچێتە دەرێ بە راشكاوی پێی گوت، كە دەوڵـەتی سـۆڤیەتی ناتوانـێ تـەنیا سەیركەری ئەو رەوشە بێ. دۆبچێك دڵنیایی دایە، كە بە تەواوی بەسەر رەوشەكەدا زاڵـە بـۆ ئـەوەی نیازپاكیی خۆی نیشـان بـدا رازی بـوو بـەوەی، كـە هێزەكـانی ئەنـدامی پـەیمانی وەرشـۆ مـانۆڕە هاوبەشەكەیان لە خاكی چیكۆسـلۆڤاكیادا بەڕێوەبـەرن. مـانۆڕی هێزەكـانی پـەیمانی وەرشـۆ رۆژی هەژدەی ژووئەن دەستی پێكرد و رۆژی یەكەمی ژووئیە كۆتایی پێهات، بەڵام هێزەكـانی سـۆڤیەتی لە باریكەی سنووری نێوان هەردوو وڵات مانەوە.

لـە مـاوەی مـانگی ژووئیـەدا گـۆڕانی نـوێ لـە پێوەندییـەكانی نێـوان سـۆڤیەتی و چیكۆسلۆڤاكیادا هاتنە پێش و بە دوای راگەیەندراوی حەفتا كەس لە كەسایەتییە ناودارەكانی چیكۆسلۆڤاكیا، كە تێیدا داوای خێرایی بەخشینیان بە دانـی ئازادییـە سیاسـییەكان كردبـوو

نەڕەزایەتیشیان بەرامبەر بە دەستێوەردانە دەرەکییەکان لە کاروباری نێوخۆیی وڵاتەکەیاندا کردبوو، بێرژنێڤ هێرشی کردە سەر چاوقایمیی مۆرە دژە شۆڕشەکانی نێو چیکۆسلۆڤاکیا. لە ڕۆژەکانی چواردە و پازدەی ژووئیەدا سەرکردەکانی پێنج ئەندامی پەیمانی وەرشۆ لە پایتەختی پۆلۆنیا کۆبوونەوە لە کۆتایی کۆبوونەوەکەدا ڕێبەرانی پێنج وڵاتی سۆڤیەتی و پۆلۆنیاو هەنگاریاو بۆلغارستان و ئەڵمانی خۆرهەڵات نامەیەکی توندیان بۆ دۆبچێك نووسی و دەقەکەشی درایە بڵاڤۆکەکان. لەو نامەیەدا هاتبوو، کە لە چیکۆسلۆڤاکیا "ڕەوشێکی نالەبار و تاقەت پرووکێن بۆ سۆسیالیزم هاتۆتە پێش... و بەرەنگاریی شێلگیرانە لەگەڵ کردەوەی هێزە دژەکۆمۆنیستەکان نەك هەر ئەرکی ئێوە بەڵکو ئەرکی سەرشانی ئێمەشە". ڕێبەری کۆمۆنیستی ڕۆمانیا نەچووە کۆنفرانسەکە و ئەو نامەیەشی واژۆ نەکرد و تیتۆی ڕێبەری یۆگوسلاڤیاش دەمودەست دژکردەوەی نواند و لێبڕاوانە پشتیوانیی خۆی لە ڕێبەرانی چیکۆسلۆڤاکیا دەربڕی.

بە دوای بڵاو بوونەوەی ئەو نامە پڕ لە هەڕەشەیەدا، هەواڵ و دەمگۆی ورووژێنەریش بۆ خۆشکردنی بوارێکی لەبار بۆ دەستێوەردانی سەربازی لە چیکۆسلۆڤاکیادا بڵاو کرانەوە و بۆ وێنە پراڤیدا هەواڵی دۆزینەوەی عەمبارێکی چەك و تەقەمەنیی ئەمریکی و خەریتەی نهێنیی پێنتاگۆن و سیا ی بۆ کۆدەتایەکی سەربازی لە چیکۆسلۆڤاکیا ڕاگەیاند. بێرژنێڤ جارێکی دیکەش داوای لە دۆبچێك کرد، کە بەمەبەستی دیدار لەگەڵ ئەو بچێتەوە بۆ سۆڤیەتی، بەڵام دۆبچێك بە ئەدەبەوە ئەو چاوپێکەوتنەی قەبووڵ نەکرد بەو بیانووەی لە هەلومەرجی ئێستادا چیکۆسلۆڤاکیا بۆ بەجێهێشتن نابێ و حەزی لێیە لە خاکی چیکۆسلۆاکیادا چاوی بە ڕێبەری سۆڤیەتی بکەوێ. بێرژنێڤ بە ناچاری ئەو بانگهێشتنەی قەبووڵ کرد و ڕۆژی بیست و نۆی ژووئیە لە شارۆچکەی چیرنا، کە لە خۆرهەڵاتی چیکۆسلۆڤاکیا هەڵکەوتووە چاوی بە دۆبچێك کەوت. ئەو چاوپێکەوتنە بووە هۆی ئەوەی کە سەرکردەی وڵاتانی دیکەی ئەندامی پەیمانی وەرشۆش سەردانی چیکۆسلۆڤاکیا بکەن و ڕۆژی یەکەمی ئووت لە براتیسلاڤا کۆنفرانسێك بە بەشداریی ئەو وڵاتانە پێکهات. لە کۆتایی ئەو کۆنفرانسە یەك ڕۆژەیەدا ڕاگەیەندراوێکی تێروتەسەلیان دەرکرد، کە بە ڕواڵەت تێیدا باسی چارەسەریی ناکۆکییەکان و قەبووڵکردنی بنەمای یەکسانیی مافی حیزبە کۆمۆنیستەکان و ڕێزگرتن لە مافی دەسەڵاتداریێتی و سەربەخۆیی وڵاتی یەکتر کرابوو، بەڵام ڕستەیەکی تێدا گونجێندرابوو، کە بواری بۆ دەستێوەردانەکانی

دوایی و داهێنانی "دۆکترینی بێرژنێڤ" خۆش دەکرد. ناوەرۆکی ئەو رستە کورت و پڕ مانایە ئەوە بوو، کە پاراستنی ئەو دەستکەوتانەی، کە بە نرخی تێکۆشانی قارەمانانە و فیداکارییەکانی رابردووی خەڵکی وڵاتانی سۆسیالیستی بەدەست هاتوون ئەرکی هاوبەشی هەموو وڵاتانی سۆسیالیستییە".

دۆبچێك بە دڵنیایی لەوەی، کە مەترسییەکە چارەسەر کراوە و دەتوانێ بە خاترجەمی درێژە بە رێگەکەی بدا گەڕاوە پراگ و لە ئاخافتنێکدا باسی لە لێك تێگەیشتنی تەواوی دانوستانەکانی چیرناو براتیسلاڤا کرد. لەوانەیە بیرژنێڤیش لە دانوستانەکانی چیرناو براتیسلاڤادا لە سەر دەستێوەردانی سەربازی بۆ سەرکوتی بزووتنەوە ئازادیخوازییەکانی چیکۆسلۆڤاکیا ساخ نەببۆوە، بەڵام گۆڕانەکانی دوایی و گوشاری مۆرەی توندرەو لە نێو دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا ئەویان ناچار کرد بڕیاری توندتر لە سەر چیکۆسلۆڤاکیا بدا. لە نیوەی یەکەمی مانگی ئووتدا تیتۆ سەرۆك کۆماری یۆگوسلاڤیاو چائۆشسکۆ رێبەری رۆمانیا سەردانی پراگیان کرد و دۆبچێکیان دڵگەرم کرد و هانیان دا بۆ درێژەدانی ئەو رێگەیەی گرتبوویە بەر.

یۆری ئاندرۆپۆف سەرۆکی نوێی کا.گا.ب، کە لە کاتی رووداوەکانی هەنگاریادا و سەرکوتی شۆڕشی ئەو وڵاتە باڵوێزی سۆڤیەتی بوو لە هەنگاریا، کاربەدەستی تایبەتی ناردنە چیکۆسلۆڤاکیاو لە دانیشتنێکی نائاساییی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا رایگەیاند، کە بەسەدان کاربەدەستی سیاو رێکخراوگەلی سیخوڕیی دیکە لە پراگدا خەریکی چالاکین. کاربەدەستانی کا.گا.ب هەروەها رایانگەیاندبوو، کە بێرژنیسکی مامۆستای بەرەگەز پۆلۆنی ی زانکۆی کۆلۆمبیا، کە یەکێکە لە خەباتکارانی دژە کۆمۆنیست لە ئەمریکا بە نهێنی سەردانی پراگی کردووە. ئاندرۆپۆف بە سەرنجدان بە پێوەندییەکانی پێشووی بێرژنیسکیی لە چیکۆسلۆڤیاکیا، ئەو سەردانەی ئەوی زۆر بە گرینگ لەقەڵەم دەدا. کورتە و ئاکامی راپۆرتەکەی ئاندرۆپۆف بۆ کۆمیتەی ناوەندی ئەوە بوو، کە ئەگەر بە جیدیی و دەمودەست فریای چیکۆسلۆڤاکیا نەکەون ئەو وڵاتە لە کیس دەچاو وڵاتانی دیکەی ئەورووپای خۆرهەڵاتیش و لە سەرووی هەموانەوە رۆمانیاش بە دوای خۆیدا پەلکێش دەکا.

لە کۆبوونەوەی هەژدەی ئووتی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا بڕیار درا و لە سەر ئەوە ساخ بوونەوە، کە دەستێوەردانی سەربازی لە چیکۆسلۆڤاکیادا بکەن و چوار وڵاتەکەی دیکەی ئەندامی پەیمانی وەرشۆ ش، کە بڕیاری مۆسکۆیان بەڕێوە دەبرد ئاگادار

رانەوە. بیست و چوار لەشکەر، کە پێکهاتبوو لە هێزەکانی پەیمانی وەرشۆ، کە پاش مانۆرە هاوینییەکانیان لە چیکۆسلۆڤاکیا هەروا لە حاڵەتی ئامادەدا لە سنوورەکانی چیکۆسلۆڤاکیا مابوونەوە نیوەشەوی ڕۆژی بیست و یەکەمی ئووت چوونە نێو خاکی چیکۆسلۆڤاکیاو بە بێ هیچ بەرەنگاربوونەوەیەك بەرەو پایتەخت وەڕێ کەوتن. بەر لەوەی ئەو هێزانە بگەنە پراگ بەرەبەیانیی ڕۆژی بیست و یەکەمی ئووت لە فڕۆکەخانەی پراگ دابەزین و خاڵە هەستیارەکان پایتەختیان گرت.

دۆبچێك، کە نەیانهێشتبوو بەخۆی بزانێ(خافلگر کرابوو) بەربەرەکانێی لە بەرامبەر داگیرکەراندا بە کارێکی بێهوودە زانی و هەربۆیەش کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیست لە سەر داوای ئەو بە هێزە سەربازییەکانی چیکۆسلۆڤاکیای گوت، کە لە بەرامبەر داگیرکەراندا بەربەرەکانێ مەکەن. جیهانی خۆرئاوا هەروەکی چیکۆسلۆڤاکیای لە بەرامبەر هیتلەردا بە تەنیا بەجێهێشتبوو ئاواش ئەمجارەشیان بێجگە لە دەرکردنی چەند ڕاگەیەندراوێك و دەربڕینی ناڕەزایەتیی زارەکی هیچ کارێکی دیکەیان نەکرد، چونکی چسکۆسلۆڤاکیا بە پێی پەیمانی یالتا ناوچەی ژێر دەستی سۆڤیەتی بوو. دۆگۆل ی سەرۆك کۆماری فەرەنسا لە ڕاگەیەندراوێکدا، کە بە بۆنەی دەستدرێژیی هێزەکانی پەیمانی وەرشۆ بۆ سەر چیکۆسلۆڤاکیا بڵاوی کردەوە ئاماژەی بەو بابەتە کرد و وێڕای مەحکوومکردنی دابەشینی ئەورووپا لە کۆنفرانسی یالتادا نووسیی، کە دەستدرێژی بۆ سەر چیکۆسلۆڤاکیا نەك هەر پێشێلکردنی مافی مرۆڤ و پێشێلکردنی مافی گەلێکی دۆستمانە بەڵکو بووەتە هۆی لەناوچوونی تەناهی و هێمنیی ئەورووپاش.

بێرژنێڤ بەو جۆرە پاکانەی بۆ دەستدرێژیی هێزەکانی پەیمانی وەرشۆ بۆ سەر چیکۆسلۆڤاکیا کرد، کە هەرکات دەستکەوتەکانی سۆسیالیزم لە وڵاتێکی سۆسیالیستیدا بکەوێتە مەترسییەوە وڵاتە سۆسیالیستییەکانی دیکە بۆ پاراستنی ئەو دەسکەوتانە بەرپرسیارەتیی وەك یەك و هاوبەشیان هەیە. ئەو تیۆرییە، کە بە دۆکترینی بێرژنێڤ یا ئەسڵی دەسەڵاتی سنووردار ناسراوە هەر ئەو بابەتە بوو، کە لە ڕاگەیەندراوی براتیسلاڤاشدا بە وریاییەوە گونجێندرا بوو و لێی تێنەگەیشتبوو.

بێرژنێڤ بە تەمابوو هەر لە یەکەم ڕۆژەکانی داگیرکردنی چیکۆسلۆڤاکیاوە بە دەستی هێزەکانی پەیمانی وەرشۆ کۆتایی بە کێشەی ئەو وڵاتە بێناو دۆبچێك و هاوڕێکانی لە سەر کار لابەرێ. هەر بۆیەش هەر لە یەکەمین ڕۆژەکانی داگیرا کرانی پراگەوە دۆبچێك و هاوڕێکانی واتە سەرۆکی وەزیران و سەرۆکی پەرلمانی چیکۆسلۆڤاکیا ڕفێنران و بۆ بەندیخانەیەکی خۆرئاوای ئۆکراین ڕاگوێزران. ڕێبەرانی سۆڤیەتی هیوادار بوون، کە کێشەکانی خۆیان لەگەڵ ژەنەراڵ

شێوەیەکی سەرۆك کۆماری بەسالآچووی چیکۆسلۆڤاکیا چارەسەر بکەن و پۆستە بالآکان بە کەسانی دڵخوازی خۆیان بسپێرن، بەڵام سڤۆبۆدا ملی بۆ ئەوە رانەکێشاو درێژەی ئاڵۆزی و خۆپێشاندانە گشتییەکان لە چیکۆسلۆڤاکیادا بێرژنێڤیان ناچار کرد، کە بە شێوەی کاتی لەگەڵ دۆبچێك رێککەوێ هەتا لە دەرفەتێکی لەباردا مشووری بخوا.

دۆبچێك رۆژی بیست و پێنجەمی ئووتی 1968 لە گرتووخانەی ئۆکراینەوە بۆ کۆشکی کرێملین راگوێزراو بێرژنێڤ بە هەڕەشە و لە هەمانکاتدا رێز لێگرتن توانیی قایلی بکا بەوەی وەك سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی چیکۆسلۆڤاکیا بمێنێتەوە. دۆبچێك ئەو پێشنیارەی بەو مەرجە وەرگرت، کە ئەو خاڵە لە راگەیەندراوی هاوبەشی بێرژنێڤدا بنووسرێ، کە هێزەکانی پەیمانی وەرشۆ بۆ ماوەی کاتی هاتوونەتە نێو چیکۆسلۆڤاکیاوە و هەر لەگەڵ ئاسایی بوونەوەی دۆخەکە لەو وڵاتە دەچنە دەرێ. دیارە دۆبچێك دیسان فریوی بێرژنێڤی خواردبوو، چونکی نەیدەزانی مەبەستی بێرژنێڤ لە ئاسایی بوونەوەی دۆخەکە رەخسانی هەل و دەرفەتە بۆ لە سەر کار لابردنی دۆبچێك و دامەزراندنی حکوومەتێکی گوێ لەمستی مۆسکۆ لە پراگدا.

رەوتی ئاساییکردنەوەی رەوشەکە لە چیکۆسلۆڤاکیا بە لە سەر کار لابردنی چەند بەرپرسێکی ئەو وڵاتە، کە دەوڵەتی سۆڤیەتی لێیان رازی نەبوو دەستی پێ کرد. دەقی راگەیەندراوی مانگی ئاپریلی حیزبی کۆمۆنیستی چیکۆسلۆڤاکیا، کە تێیدا بڕە ئازادییەکە بە خەڵکی چیکۆسلۆڤاکیا درابوو بە بیانووی نائاساییبوونی رەوشەکە هەڵوەشێندرایەوە و دیسان یاسای سانسۆرکردنەوەی چاپەمەنییەکان هاتەوە گۆڕێ. رۆژی بیست و شەشەمی سێپتەمبەر رۆژنامەی پراڤیدا وتارێکی تێروتەسەلی بۆ پاساودان و تەفسیری سیاسەتی سۆڤیەتی لە چیکۆسلۆڤاکیا بلاو کردەوە و تێیدا بەو رستەیە، کە " دەسەڵاتی هەر وڵاتێکی سۆسیالیستی بۆی نییە دژایەتیی هەبێ لەگەڵ بەرژەوەند و ئاسایشی وڵاتانی سۆسیالیستیی دیکە یا بزاڤی شۆڕشگێڕیی جیهانیدا" دۆکترینی بێرژنێڤی سەبارەت بە دەسەڵاتی سنووورداری وڵاتانی سۆسیالیستی چەسپاند.

4

بێرژنێڤ ساڵی پڕ لە رووداوی 1968 ی بە بڕە هێمنایەتییەکەوە تەواو کرد. لە مانگی نۆڤەمبەری هەر ئەو ساڵەدا نیکسۆن بۆ پۆستی سەرۆك کۆماریی ئەمریکا هەڵبژێردراو لەکاتی

بوڕان و دەستاودەستكردنی دەسەڵات لە دەوڵەتی ئەمریكادا، كە هەتا بیستەمی ژانوییەی 1969 ی دەخایاند گۆڕانێكی گرینگ و نوێ بەسەر پێوەندییەكانی ئەمریكاو سۆڤیەتیدا نەهات.

لە سەرەتاكانی ساڵی 1969دا ناكۆكییەكانی نێوان چین و سۆڤیەتی، كە ساڵی 1968 كەوتبوونە ژێر سێبەری ڕووداوەكانی چیكۆسلۆڤاكیاوە دیسان بوونەوە بە یەكێك لە پرسە باوەكانی ڕۆژ. لە ڕۆژی دووەم هەتا هەژدەی مارس كۆمەڵە تێكهەڵچوونێكی خوێناوی بە درێژایی ڕووباری ئۆسوری لە نێوان هێزەكانی چین و سۆڤیەتیدا ڕوویان دا و لە كۆتایی مانگی مارسدا دەوڵەتی چین لە كتێبێكدا بە ناوی "مەرگ و نەمان بۆ تەزارە تازەكان" كۆمەڵێك بەڵگەی لە سەر دەستدرێژیی هێزەكانی سۆڤیەتی بۆ سەر چین بە درێژایی ڕووباری ئۆسوری خستە ڕوو.

ڕۆژی حەڤدەی ئاپریلی ساڵی 1969 دوایین قۆناغی "ئاسایی بوونەوەی ڕەوشەكە" لە چیكۆسلۆڤاكیادا تەواو بوو و دۆبچێك لە پۆستی سكرتێریی یەكەمی حیزبی كۆمۆنیست لابردرا. گۆستاڤ هۆزاك لە جێگەی دۆبچێك دانراو، كە پێشتر گوێڕایەڵیی خۆی بۆ مۆسكۆ سەلماندبوو. دۆبچێك سەرەتا كرایە باڵوێزی چیكۆسلۆڤاكیا لە ئەنكارا، بەڵام پاش چەند مانگان بانگ كرایەوە بۆ پراگ و كرایە كار بەدەستێكی سادەی كۆمپانیایەكی هەرەوەزیی كشتوكاڵی لە براتیسلاڤا.

هەر لەو مانگەدا نۆیەمین كۆنگرەی حیزبی كۆمۆنیستی چین بە دەركردنی ڕاگەیەندراوێكی توند دژی سۆڤیەتی كۆتایی بە كاری خۆی هێنا. لەو ڕاگەیەندراوەدا نازناوی تەزارە تازەكان بۆ ڕێبەرانی سۆڤیەتی دووپاتە كرابۆوە و تێیدا هاتبوو، كە ڕێبەرانی سۆڤیەتی هەر بە ڕێوشوێن و ڕێبازی ئیمپریالیستەكانی ئەمریكاو فاشیستەكانی ئەڵمانیادا دەڕۆن و دۆكترینی دەسەڵاتی سنووردار، كە سۆڤیەتییەكان بۆ پاكانە و پاساوی داگیركردنی چیكۆسلرۆڤاكیا هێنایانە گۆڕێ بیانوویەك بوو بۆ بەڕێوە بردنی سیاسەتە ئیستیعماری و داگیركارییەكانیان.

سێیەمین كۆنفرانسی نێودەوڵەتیی حیزبە كۆمۆنیستەكان، كە لە ڕۆژی پێنجەمەوە هەتا حەڤدەهەمی مانگی ژووئەنی 1969 لە مۆسكۆ گیرا هەل و دەرفەتێكی بۆ وەڵامدانەوە بە چینییەكان دایە دەست بێرژنێڤ. ئاخافتنی توندی بێرژنێڤ دژی چینییەكان و تۆمەتباركردنیان بە دووبەرەكی نانەوە لە نێوان كۆمەڵگە سۆسیالیستییەكاندا و ئاو لە ئاشی ئیمپریالیستەكانكردن، دەری دەخست، كە هەوڵەكانی ئەو چەند ساڵە بۆ چاككردنەوەی پێوەندی لەگەڵ چین تەواو بێ ئاكام بووە و پێنج ساڵ پاش لە سەر كار لابرانی خرۆشۆف قەیرانی پێوەندیی سۆڤیەتی و چین گەڕاوەتەوە هەمان قۆناغ. لە كۆنفرانسی جیهانیی حیزبە

کۆمۆنیستەکاندا هێندێ باسی مەسەلەی چیکۆسلۆڤاکیاش هاتە گۆڕاو نوێنەرانی حیزبە کۆمۆنیستەکانی ئیتالیاو سپانیا راشکاوانە نارەزایەتیی خۆیان بە دەستێوەردانی سەربازیی هێزەکانی پەیمانی وەرشۆ لەو ولاتە دەربڕی، هەربۆیەش لە راگەیەندراوی کۆتایی کۆنفرانسەکەدا هیچ ئاماژەیەك بە مەسەلەی چیکۆسلۆڤاکیا نەکرا. گیرانی سێیەمین کۆنگرەی جیهانیی حیزبە کۆمۆنیستەکان بە گشتی بۆ بێرژنێڤ سەرکەوتنێکی گەورە نەبوو، چونکی نوێنەرانی حەڤدە حیزبی کۆمۆنیست بۆ وێنە حیزبە کۆمۆنیستەکانی چین و ژاپۆن و ئیندۆنیزیاو ڤیتنام و ئەلبانی و یۆکوسلاڤیا تێیدا بەشدار نەببوون و نوێنەرانی هێندێ لە حیزبە کۆمۆنیستەکانیش بۆ یەکەم جار راشکاوانە رەخنەیان لە سیاسەتەکانی مۆسکۆ گرت.

بێرژنێڤ هیچکام لە دوو مەبەستەکەی خۆی، کە ئەو کۆنفرانسەی بۆ گرتبوون نەپێکا، کە یەکێکیان پشتڕاستکردنەوەی دۆکترینی سنووورداربوونی دەسەلات وێڕای پشتراستکردنەوەی دەستێوەردانی پەیمانی وەرشۆ لە چیکۆسلۆڤاکیادا بوو و بێدەنگیی راگەیەندراوی کۆتایی کۆنفرانسیش لە بەرامبەر مەسەلەی چیکۆسلۆڤاکیادا خۆی شکستێك بوو بۆ وی.

لە مانگی ژووئیەی 1969دا هەلفڕینی سەرکەوتوانەی کەشتیی گەردوونگەڕی ئەمریکا(ئاپۆلۆ11) بۆ دەوری گۆی مانگ و دابەزینی یەکەمین مرۆڤ لە سەر گۆی مانگ ئیتر بالادەستیی سۆڤیەتی لە گەردوونپێوی دا بەسەر ئەمریکادا، کە بە هەلفرینی یەکەمین مانگی دەستکرد بۆ دەوری زەوی دەستی پێکردبوو کۆتایی پێ هات. ئەو گۆڕانە زیاتر بەرهەمی هەولە شێلگیرییەکانی ئەمریکییەکان لە ماوەی دەیەی 1960دا و خەرجکردنی بە ملیار دۆلار لە رێگەی بەڕێوە بردنی بەرنامە گەردوونییەکانیاندا بوو، بەلام گرینگی پێنەدانی جێ-نشینەکانی خرۆشۆف بۆ راپەڕاندنی ئەو بەرنامەگەلە و قەبوول نەکرانی ئەو گوژمە زۆرەی، کە لە لایەن بڕیارانی بواری گەردوون پێویی سۆڤیەتییەوە پێشنیار کرابوو هۆکارێکی دیکە بوو لە وەدواکەوتنی سۆڤیەتییەکان لە هەڤرکێی داگیرکردنی گەردووندا. دیارە جێنشینەکانی خرۆشۆف لە بری دەکارهێنانی ئەو گوژمانە کەزیاتر لایەنی نومایشی و پرۆپاگەندەی هەبوو بودجەیەکی زیاتریان بۆ بەرهەمهێنانی کالای مەسرەفی و باشترکردنی ئاستی ژیانی خەلکی سۆڤیەتی تەرخان کرد و لەو کارەیان ئاکامی زیاتریان لە چاو خۆ نواندنە فەزاییەکان وەرگرت.

لە نیوەی دووەم ی سالی 1969دا بە دستپێکردنی کێشانەوەی هێزەکانی ئەمریکا لە ڤیتنام و رەچاوکردنی سیاسەتی ئاشتیخوازنەی نیکسۆن لە بەرامبەر سۆڤیەتیدا ریفۆرمێك لە پێوەندییەکانی ئەمریکاو سۆڤیەتیدا بەدی دەکراو لە نۆزدەی نۆڤەمبەری هەر ئەو سالە دا

دانوستانەکانی نێوان ئەو دوو وڵاتە پەیمانی پێشگرتن بە پەرەگرتنی چەکە ناوکییەکانی لێکەوتەوە.

دیارە نیکسۆن وێڕای نزیك بوونەوەی لە سۆڤیەتییەکان لەگەڵ چینییەکانیشدا گەرم و گوڕ ببوو و یەکەمین چاوپێکەوتنی باڵوێزی ئەمریکاو چین لە وەرشۆ بواری بۆ پەرەگرتنی پێوەندیی راستەوخۆی نێوان ئەو دوو وڵاتە لە کاتی دانوستانەکانی ئاشتی لە ڤیتنامدا خۆش کرد. سۆڤیەتییەکان، کە نیگەرانی ئاکامی ئەو پێوەندییانە بوون جارێکی دیکەش هەوڵیان دا پێوەندییەکانیان لەگەڵ چیندا چاك بکەنەوە و رۆژی یازدەی سێپتەمبەری 1969 کاسیگین ی سەرۆك وەزیرانی سۆڤیەتی بۆ دانوستان و وتووێژ لەگەڵ رێبەرانی چین سەردانی پەکەنی کرد. مائۆتسێ تۆنگ، کە شۆڕشەکولتوورییە بەناوبانگەکەی تێپەڕ کردبوو و پاش وەلانانی خەنیمەکانی خۆی ئێستا لە لووتکەی دەسەڵاتدا بوو سەرۆك وەزیرانی سۆڤیەتیی وەرنەگرت، بەڵام کاسیگین چاوی بە هاوتای خۆی واتە چۆئێن لای کەوت و لەگەڵی دانیشت و هەرچەندە ئەو دانوستانانە کێشە بنەماییەکانی نێوانیانی چارەسەر نەکرد، بەڵام گرژییەکانی نێوانیانی خاوتر کردەوە و بواری بۆ بەردەوامیی پێوەندییەکانی دوو وڵات بەمەبەستی چارەسەریی کێشەکان رەخساند.

ساڵی 1970، کە خرۆشۆف لە سەر دەمی دەسەڵاتداریێتیی خۆی داوای پێشبینی کردبوو خاڵێکی وەرچەرخان بێ و ساڵی کەوتنە پێش ئەمریکا لە هەموو بوارەکاندا بێ بۆ جێنشینەکانی ساڵێکی خۆش نەبوو، چونکی سۆڤیەتی نەك ئەوەی لە زۆربەی بوارەکاندا هەروا کەوتبووە پاش ئەمریکا بەڵکو هەوڵ وتێکۆشانەکانی دەساڵەو سەرمایەگوزاریی قورس بۆ چارەسەریی کێشە کشتوکاڵییەکانیش بەرهەمێکی دڵخوازیان لێ نەکەوتبۆوە و هەروا دەغڵ و دانیان لە دەرەوەڕا دێنا. هەر ئەو ساڵە لە نێوخۆشدا کۆمەڵێك بزووتنەوەی دژبەرانە سەریانهەڵدا، کە رێبەرانی سۆڤیەتی بە هیچ شێوەیەك ئەوەیان پێ قەبووڵ نەدەکرا: رۆژی چواردەی مارسی 1970 ئاندرێ ساخارۆف بیریاری بەناوبانگی ناوکیی سۆڤیەتی و چەند بیریارێکی دیکە و نووسەرانی روسی لە نامەیەکدا بۆ رێبەرانی سۆڤیەتی داوای چاکسازی و ریفۆرمیان لەو وڵاتەدا کرد و پێشنیارەکانی خۆیانیان، کە زیاتر پشتیان بە لەبەرچاو گرتن و دانی ئەو ئازادییانەی لە یاسای بنەڕەتیدا هاتبوون، بەستبوو لە پازدە بڕگەدا گەڵاڵەیانکردن. لە مانگەکانی ئاپریل و مایدا بەرهەمی کۆمەڵێك لە نووسەرانی نارازیی روسیی لە دەرەوەی وڵات چاپ و بڵاو بوونەوە. کاربەدەستانی کا.گا.ب لە کۆتاییەکانی مانگی مایدا دوو کەس لە نووسەرانی ئەو کتێبانەیان بە ناوەکانی ئاندرێ ئامالریك و ژۆرێس

میدڤیدێڤ دەستبەسەر کرد. شێوازێکی نوێ بۆ قۆڵبەستکردنی میدڤێدێڤ، کە خۆی پزیشك و لێکۆڵەرێکی ناوداری بواری بیۆلۆجی بوو لەبەرچاو گیرا ئەو لە بری ئەوەی بیبەنە گرتووخانەوەك شێت بردیانە شێتخانە. دەستەیەك لە بیریاران و نووسەرانی سۆڤیەتی و لە سەرووی هەموانەوە ساخارۆف و سولێژنێتسین و رۆی میدڤیدێڤ ی برای ژۆرێس میدڤیدێڤ، کەوتنە هەوڵی رزگارکردنی. ئەو هەوڵە بە ئاکام گەیشت و ژۆرێس میدڤێدێڤ لە خەستەخانەی شێتان بەردرا، بەڵام هەروا لە ژێر چاوەدێریی کاربەدەستانی کا.گا.ب دا بوو هەتا ئەوەی کە دواجار لە سۆڤیەتی شاربەدەر کرا.

سۆلێژنێتسین نووسەری ناوداری روسی، کە بڵاوبوونەوەی بەرهەمەکانی لە سۆڤیەتیدا قەدەغە کرابوو لە ئۆکتۆبەری 1970دا بە بۆنەی گرینگیی ئەدەبیی بەرهەمەکانی خۆی خەڵاتی ئەدەبیی نۆبلی وەرگرت. دانی خەڵاتی نۆبل بە سۆلێژنیتسین وەك درانی ئەو خەڵاتە بە پاسترناك ی نووسەری دوکتۆر ژیڤاگۆ بووە هۆی تووڕەیی و بێزراییی لەرادەبەدەری بەرپرسانی سۆڤیەت و بە پیلانێکی دارێژراو بە دژی سۆڤیەتییان لەقەڵەم دا. سۆلێژنیتسین بۆ دامرکاندنەوەی تووڕەیی رێبەرانی سۆڤیەتی وەکو پاسترناك بۆ وەرگرتنی خەڵاتی نۆبل نەچوو بۆ سوید، بەڵام ئەو ناوبانگەی، کە پاش وەرگرتنی خەڵاتەکە دەرێ کرد بووە هۆی ئەوەی کە هەموو بەرهەمەکانی لە دەرەوەی وڵات بڵاو ببنەوە.

لە ساڵی 1970دا بڵاوبوونەوەی بەرهەمگەلێك، کە بە ناوی"سام ئیزدات"(واتە ئەو بەرهەمانەی، کە قەدەغە کراون و نووسەرەکانیان خۆیان تایپ و بڵاویان دەکردنەوە"، لە سۆڤیەتیدا رۆژبەرۆژ زیاتر برەوی سەند و بڵاوبوونەوەی هێندێ لەو کتێبانە لە دەرەوەی وڵات ئەوەندەی دیکەی رێبەرانی سۆڤیەتی نیگەران کرد. بێرژنێڤ داوای لە ئاندرۆپۆڤی سەرۆکی کا.گا.ب کرد، کە بۆ پێشگرتن لە بڵاوبوونەوەی ئەو بەرهەمانە هەوڵەکانیان چڕتر بکەنەوە و لە ماوەی نیوەی ساڵی 1970دا بە سەدان کەس بە تاوانی بەشداری لە چاپ و بڵاوکردنەوەی بەرهەمە قەدەغە کراوەکاندا قۆڵبەست کران.

رۆژی یەکەمی نۆڤەمبەری 1970 ئاندرێ ساخارۆف بیریاری مەزنی سۆڤیەتی رایگەیاند، کە لەگەڵ دەستەیەك لە بیرمەندان و نووسەرانی سۆڤیەتی "کۆمیتەیەکی داکۆکی لە مافەکانی مرۆڤیان پێك هێناوە" و داوای لە دەوڵەتی سۆڤیەتی کرد، کە ئەو کۆمیتەیە بە فەرمی بناسێ. ئەو کارەی ساخارۆف بووە هۆی ئەوەی کە رێبەرانی سۆڤیەتی ئێجگار تووڕە بن، بەڵام

دژکردەوەی خێرایان لە بەرامبەریدا نیشان نەدا و تەنیا داوایان لە کا.گا.ب کرد، کە چالاکی و هاموشۆ و نامەگۆڕینەوە و تەلەفۆنەکانی ساخارۆف کۆنترۆڵ بکەن.

ساڵی 1970 بە ڕووداوێکی تاڵی دیکەوە بۆ ڕێبەرانی سۆڤیەتی تەواو بوو و ئەویش ئەوە بوو، کە لە هێندێ لە شارە گەورەکانی پۆلۆنیادا بە هۆی گرانی و قاتی و قڕی و کەمبوونی بژێو ڕێپێوان و سەرهەڵدان کرا. لە ئاکامی ئەو شۆڕش و سەرهەڵدانانەدا گۆمولکای ڕێبەری حیزبی کۆمۆنیستی پۆلۆنیا، کە خۆی بە دوا سەرهەڵدانە کرێکارییەکانی ساڵی 1956 هاتبووە سەر کار ناچار بوو دەست لە کار بکێشێتەوە. گۆمولکا ئەگەرچی بە دوای گیرانی کۆنگرەی بیستەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی و سەرەتای خەباتی دژە ستالینیستیی خرۆشۆفدا هاتبووە سەرکار و بۆ دەربڕینی پشتیوانیی خۆی لە سیاسەتەکانی خرۆشۆف حیزبی کۆمۆنیستی پۆلۆنیای لە ستالینیستەکان پاك کردبۆوە و پاش هەرەسی دەسەڵاتی خرۆشۆفیش دۆستانە هاوکاریی جێنشینەکانی دەکرد و یەکێك بوو لە لایەنگران و داکۆکیکارانی تۆخی دەستێوەردانی سەربازی لە چیکۆسلۆڤاکیاو دۆکترینی بێرژنێڤ.

لە ژانوییەی سالی 1971دا بە هۆی کەمبوونی بژیو و دەغڵ و دان هێندێ لە شارە گەورەکای سۆڤیەتییش هەستان و دەوڵەت بۆ پێشگرتن لەو بشێوییانە داوای یارمەتیی لە سوپا کرد. کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە کۆبوونەوەیەکدا، کە بۆ ئامادەکاریی کۆنگرەی بیست و چوارەمی حیزب پێکی هێنابوو هۆکارەکانی ئەو بشێوییانەی تاوتوێ کرد و بڕیاری دا لە نۆیەمین بەرنامەی پێنج ساڵەی ئابووریی سۆڤیەتیدا (1971هەتا 1975) گوژمەی زیاتر بۆ بواری کشتوکاڵو بەرهەمهێنانی کاڵا مەسرەفییەکان تەرخان بکا. ئەو گۆڕانانە لە کۆنگرەی بیست و چوارەمیی حیزبدا پەسند کران.

بیست و چوارەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە 30 ی مارەسەوە هەتا 9ی ئاپریلی 1971 لە مۆسکۆ گیرا. خا لە سەر ەکییەکانی راپۆرتی بێرژنێڤ بۆ ئەو کۆنگرەیە پێویستبوونی ڕەچاوکردنی سیاسەتێکی توندوتۆڵ لە کاروباری نێوخۆیی و کولتووری و نەرمی نواندن و خۆگونجاندنی زیاتر لە سیاسەتی دەرەوەدا بە تایبەتی لە پێوەندی لەگەڵ ئەمریکادا بوو. لەو راپۆرتەدا، کە وەك باو بوو بە کۆی دەنگ پەسند کرا تەرخانکردنی گوژمەی زیاتر بۆ بواری کشتوکاڵو پەرە پێدان بە بەرهەمهێنانی کاڵای مەسرەفییش گونجێنرابوو. ژمارەی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی تازەش لە سەر پێشنیاری بێرژنێڤ لە 195 کەسەوە گەیشتە 241 کەس بۆ ئەوەی پۆستی زۆر کەس بچێتە سەرێ. کۆمیتەی ناوەندییش بە نۆرەی خۆی

ژمارەی ئەندامانی دەفتەری سیاسیی گەیاندە 15 کەس بۆ ئەوەی وێڕای هێشتنەوەی ئەندامەکانی پێشوو چەند کەس لە پاڵێوراوانی ئەندامەتییش بتوانن ببنە دەفتەری سیاسی.

لە رووداوگەلی شیاوی باسکردنی ساڵی 1971 لە پێوەندی لەگەڵ سۆڤیەتیدا لە سەر کار لابرانی والتەریۆلبریشت دوایین رێبەری ستالینیستی ئەورووپای خۆرهەڵات لە رێبەرایەتیی حیزبی کۆمۆنیستی ئەڵمانی خۆرهەڵات(3ی مای) واژۆی پەیمانی دۆستایەتی لەگەڵ میسردا(27ی مای) واژۆی پەیمانی دۆستایەتی سۆڤیەتی و هیندوستان(9ی ئوت) و سەفەری پادگۆرنی سەرۆك وەزیری سۆڤیەتی بۆ هانۆوەی و زیادکردنی یارمەتیی سۆڤیەتی بە ڤێتنامی باکوور بوو، بەڵام ئەو روداوەی لە تەواوی ئەوانە پتر کاریگەریی لە سەر سۆڤیەتی دانا سەردانی نهێنیی کیسینجێر ی راوێژکاری تەناهیی نەتەوەیی نیکسۆنی سەرۆك کۆماری ئەمریکا لە پەکەن و ئامادەکاریی سەفەری نیکسۆن بۆ چین بوو. هەر لە ئۆکتۆبەری ئەو ساڵەدا کۆماری گەلیی چین پاش بیست و دووساڵ بەسەر دامەزرانی داوەك ئەندامی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان وەرگیراو لە ریزی پێنج وڵاتی ئەندامی هەمیشەیی ئەنجوومەنی تەناهیدا کورسیی وەرگرت و بوو بە خاوەنی مافی ڤیتۆ.

ناکرێ بە بێ ئاماژە بەو رووداوەی، کە لە چاپەمەنییەکانی سۆڤیەتیدا تەنیا چەند دێڕێکیان بۆ تەرخان کراوە دەفتەری رووداوەکانی ساڵی 1971 سۆڤیەتی پێوەدەین. ئەو رووداوە مەرگی خرۆشۆف بوو لە یازدەی سپتامبر و لە تەمەنی 77 ساڵیدا. هیچکام لە بەرپرسانی سۆڤیەتی، کە دەستپەروەردە و مەزنکراوی دەستی خرۆشۆف بوون هیچ یادێکیان لێ نەکردەوە و کۆرپیادێکیان بۆ دانەنا خرۆشۆف بەر لە مردنی بیرەوەرییەکانی خۆی لە کاسێتێکدا تۆمار کردبوو و ناردبوویە دەرەوەی وڵات. رەسەنبوونی ئەو شریتانە لە لایەن پسپۆڕانی دەنگ ناسی خۆرئاواییەوە پشتڕاست کرایەوە و یەکەمین چاپی کتێبی بیرەوەرییەکانی خرۆشۆف، کە هەر لەو شریتانەوە وەرگیرابوون لە ساڵی 1971دا و هاوکات لەگەڵ مەرگی ئەودا بڵاو بۆوە.

5

ساڵی 1972 لە مێژووی پێوەندییەکانی خۆرهەڵات و خۆرئاوادا بە خاڵێکی وەرچەرخانی گرینگ لە قەڵەم دەدرێ. نیکسۆنی سەرۆك کۆماری ئەمریکا لە فێبریوەری ئەو ساڵەدا

سەردانی چینی کرد و سێ مانگ دوای ئەو سەفەرە لە مانگی مای 1972دا چۆوە سۆڤیەتی. نیکسۆن، کە سەرەڕای هەڵەکانی لە سیاسەتی نێوخۆیی ئەمریکادا، لە بواری سیاسەتی دەرەوەدا یەکێك بوو لە بەهێزترین سەرۆك کۆمارەکانی ئەمریکا، بەو دوو سەردانە توانی لەگەڵ هەر دووك جەمسەری بەهێزی جیهانی کۆمۆنیزم ڕێککەواو وێڕای نزیك بوونەوە لە هەردووکیان بەگژ یەکتریاندا بکا. سەفەری چین بووە هۆی کرانەوەی ئەو بازاڕە مەزنەی ئەوێ بەسەر کالای ئەمریکیدا و سەفەر بۆ سۆڤیەتییش، کە واژۆکرانی پەیمانی پێشگرتن بە پەرەگرتنی چەکە ستراتیژی یەکانی بە ناوی "سالت1" لێ کەوتەوە. بە پێی ئەم پەیماننامەیە ئەمریکاو سۆڤیەتی ڕێککەوتن ژمارەی مووشەکە وشکارۆپێو و کلاوکە ناوکییەکانیان سنووردار بکەنەوە و لە بەرهەمهێنانی مووشەك و چەکی ناوکیی زیاتر خۆ ببوێرن.

نیکسۆن هاوکات لەگەڵ چاککردنەوەی پێوەندییەکانی لەگەڵ چین و سۆڤیەتی لە کاتی هەڵبژێرانی بۆ سەرۆککۆماریدا بەڵێنەکەی خۆی بە جێ گەیاند و کۆتایی بە شەڕی ڤێتنام هێنا. لە ئۆکتۆبەری ساڵی 1972دا بۆمبارانی ڤێتنامی باکوور لە لایەن ئەمریکاوە ڕاگیراو بە دوای ئەوەدا گەلاڵەی 9 بڕگەیی ئەمریکاو ڤێتنامی باکوور بۆ کۆتاییهێنان بە شەڕ بلاوبۆوە. کشاندنەوەی هێزەکانی ئەمریکا لە ڤێتنام، کە لە سەرەتای سەرۆك کۆماریی نیکسۆنەوە دەستی پێکردبوو خێرایی زیاتری بە خۆوە دی و نیکسۆن لە نۆڤەمبەری 1972دا بە زۆرینەی دەنگ بۆ دووەمین جار بۆوە بە سەرۆك کۆماری ئەمریکا. ساڵی 1972 لە رووی کشتوکاڵییەوە بۆ سۆڤیەتی ساڵێکی شووم بوو، بەلام هەر لەو ساڵە رەشەی دەغڵ و داندا ئەندازیارێکی کشتوکاڵ تاقیکردنەوەیەکی سەرنج ڕاکێشی کرد، کە ئەگەر ڕێبەرانی سۆڤیەتی دەمارگرژیی خۆیان وەلا نابایە و ئەزموونەکەی ئەویان لە ئاستێکی بەربلاوتردا وەگەڕ خستبایە لەوانەبوو سۆڤیەتی لە کڕیارێکی گەنمەوە ببوایەتە یەکێك لەو ولاتانەی دەغڵ و دان بۆ دەرەوەی ولات هەنارده دەکەن لەگەڵ گەورەترین ولاتی هەناردەکەری گەنم واتە ئەمریکا دەکەوتە هەڤرکێوە. ئەو ئەندازیارە ناوی ئیڤان خودێنکۆ بوو و هەتا ساڵی 1972 یەکێك بوو لە بەرپرسە بالاکانی قەزاقستانی سۆڤیەتی. خۆدێنکۆ گەلاڵەیەکی دایە بەرپرسانی بالای خۆی لە کۆماری قەزاقستان و تێیدا پێشنیاری کرد زەوی و زار و کێڵگەکان لە پەڵەی بچووك بچووکدا بدرێتە وەرزێران و حەقدەستەکانیان بە پێی ئەوەندەی، کە بەرهەمیان هێناوە بە نەغدی یا لە بەرهەمەکە پێیان بدرێ. خۆدێنکۆ ئامادە بوو، کە لەگەڵ شێست کەس لەو وەرزێرانەی خۆی هەڵیدەبژاردن لە شوێنێکی دەسنیشان کراودا ئەو ئەزموونە بخاتەگەر و پێشنیارەکەی ئەو وەکو

تاقیکردنەوە وەرگیرا. ئەو بەرهەمەی خۆدێنکۆ هەر لەو بڕە زەوییەی، کە لەو ساڵە ڕەشەی کشتوکاڵەی 1972دا بەدەستی هێنا بیست هێندەی بەرهەمی ئەوەندە زەوییە بوو، کە بە شێوەی هاوبەش بەڕێوەدەچوون. ئاکامی ئەو ئەزموونەیان بە مۆسکۆ ڕاگەیاند و مەسەلەکە لە دەفتەری سیاسیی حیزبدا هاتەبەر باس، بەڵام دژکردەوەی حیزبی پێچەوانەی چاوەڕوانیی بەرپرسانی کشتوکاڵیی قەزاقستان توند و نەرێنی بوو و بە لێبڕاوی فەرمانیان دا نەهێڵن ئەو تاقیکارییە سەرەڕۆیانەیە دووپاتە ببێتەوە. ڕۆژنامەڤانی بە ناوبانگی ئەمریکی هێدریك سمیت، کە لە کتێبە ناودارەکەیدا بە ناوی "ڕوسییەکان" باسی ئەو ڕووداوەی کردووە دەڵێ هۆکاری تووڕەیی بەرپرسانی کرێملین لە تاقیکارییەکەی خۆدێنکۆ ڕوون بوو، چونکی بە کەڵك وەرگرتن لەو تاقیکارییە سیستەمی کشتوکاڵی هاوبەشی و دەوڵەتی سۆڤیەتی بە تەواوی لێك هەڵدەوەشایەوە. بەرپرسانی قەزاقستان، کە سەربەخۆ ئەو ئیزنەیان بە خۆدێنکۆدا بوو لە سەر کار لابران و خۆدێنکۆش بە تاوانی کەڵکی خراپ وەرگرتن لە سامانی دەوڵەتی و دزیکردن شەش ساڵی بەندیخانە بۆ بڕیایەوە، بەڵام خۆدینکۆ لە دووساڵ پتر لە بەندیخانەدا نەمایەوە و لە ساڵی 1974دا مرد.

ساڵی 1973 بۆ سیاسەتی دەرەوە و نێوخۆیی سۆڤیەتی ساڵێکی پڕ لە جموجۆڵ بوو. لە سەرەتای ئەو ساڵەدا بێرژنێڤ بە ڕاگەیاندنی ئەوەی کە ژمارەی ئەندامانی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە چواردە ملیۆن وهەشتسەد هەزارکەس تێپەڕیوە فەرمانی هەڵسەنگاندنی سەرلەنوێی ئەندامانی ڕێبەری و دانی کارتی پێناسی ئەندامەتیی نوێی دەرکرد. کارتی ئەندامەتیی ژمارە یەك بەناوی لینین و کارتی ئەندامەتیی شمارە دوو2 بە ناوی بێرژنێڤەوە کران. لە حاڵێکدا لە مەودای نێوان ئەندامەتیی لینین و بێرژنێڤدا بە ملیۆنان کەس ببوونە ئەندامی حیزب و بە سەدان هەزار کەس لەوانە هێشتاکەش هەر زیندوو بوون و ئەندامی حیزب بوون.

لە ئاپریلی ساڵی 1973دا پلینۆمی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیست گۆڕانێکی گرینگی لە قەوارەی دەفتەری سیاسیی حیزبدا پێك هێنا. دوو کەس لە کۆنە ئەندامانی دەفتەری سیاسیی حیزب (ۆرونۆف و شلێست) وەلانران و سێ ئەندامی نوێ ئاندرۆپۆف سەرۆکی کا.گا.ب و مارشال گرێچکۆ وەزیری بەرگری و گرۆمیکۆ کرانە ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزب. هیچ کام لەوانە پێشتر خۆیان بۆ ئەندامەتی لە دەفتەری سیاسیدا نەپاڵاوتبوو و هەر بۆیەشبوونیان بە ئەندامی دەفتەری سیاسی شتێکی سرووشتی نەبوو. دواتر ئاشکرا بوو، کە

بیرژنێف خۆی لە سەر لابردنی ئەو دوو ئەندامەی دەفتەری سیاسیی سوور و پێداگر بووە و بەو شێوەیە زۆرینەی ئەندامانی دەفتەری سیاسیی لەدەست خۆیدا پاوان کردووە. دیارە هێشتا خەنیمی سەرەکیی بیرژنێف واتە ئالیکساندر شلێپین هەروا ئەندامی دەفتەری سیاسی بوو، بەڵام هاوڕاو هاوبیرێکی لە دەفتەری سیاسیدا نەبوو هەربۆیەش بیرژنێڤ لە ساڵی 19975دا بە ئاسانی توانیی ئەویش وەلابناو بە تەواوی دەفتەری سیاسی بخاتە ژێر چۆکی خۆیەوە.

بیرژنێف ئەگەرچی هێشتا هیچ پۆستێکی فەرمیی دەوڵەتیی نەبوو لە ساڵی 1973دا وەکو سەرۆکی دەوڵەتی سۆڤیەتی سەردانی ئەمریکا و فەرەنسا و ئەڵمانی خۆرئاوایی کرد. سەفەری ئەو بۆ ئەمریکا سەرکەوتنی زۆری تێدا بوو. لەو سەفەرەدا، کە لە رۆژی شانزەیەمەوە هەتا بیست و پێنجەمی ژووئەنی خایاند 9 رێککەوتن لە نێوان ئەمریکاو سۆڤیەتیدا واژۆ کران، کە گرینگترینیان پەیمانی پێشگرتن بە شەڕی ناوکی بوو. بە پێی ئەو پەیمانە ئەمریکاو سۆڤیەتی دەروەست بوون لەبەرانبەر ئەوەدا، کە هەرکات شەڕێکی ناوکی (ئاتۆمی) لە نێوان دوو وڵات یاوڵاتانی تری خاوەنی چەکی ناوکیدا هەڵبییسێ رێبەرانی ئەو دوو وڵاتە خێرا بۆ چارەسەریی ئەو مەترسییە بکەونە دانوستان.

پاش واژۆی ئەو پەیمانە چوارمانگی نەخایاند، کە گرینگییەکەی لە چوارەمین شەڕی ئیسراییل و عەرەباندا دەرکەوت. لەو شەڕەدا، کە لە شەشەمی ئۆکتۆبەری ساڵی 1973دا بە پەڕینەوە لە کەناڵی سویز هێزەکانی میسر و پێشڕەوییان لە بیابانی سینادا دەستی پێکرد بۆ یەکەمین جار لە ماوەی شەڕەکانی ئیسراییل و عەرەباندا هێزەکانی ئیسراییل بە زیان وێکەوتوویەوە ناچار بوون پاشەکشێ بکەن و لە بەرەی باکوور(سوریا) یش کەوتنە حاڵەتی بەرگرییەوە. ئیسرایلییەکان لە قۆناغەکانی کۆتایی ئەو شەڕەدا وەدەست هاتنەوە و پاش پەڕینەوە لە کەناڵی سویز لە نێو خاکی میسردا دەستیان بە پێشڕەویی کرد. ئەمریکاو سۆڤیەتی بۆ وەستاندنی ئەو شەڕە زۆر دۆستانە هاوکاریی یەکتریان کرد و ئەو بڕیارنامەیەی، کە لە لایەن ئەمریکاو سۆڤیەتییەوە بە هاوبەشی بۆ تەقەوەستاندن و دەستپێکردنی دانوستانەکان پێشنیار کرابوو رۆژی بیست و دووی ئۆکتۆبەر بەکۆی دەنگ لە ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان پەسند کرا.

رۆژی بیست و چوارەمی ئۆکتۆبەر هەڵمەتە سەربازییەکان راگیران و، بەڵام رۆژی بیست و پێنجەمی ئۆکتۆبەر قەیرانێکی بێ وێنە کەوتە پێوەندییەکانی ئەمریکاو سۆڤیەتییەوە و دەوڵەتی ئەمریکا لە سەرانسەری جیهاندا فەرمانی ئامادەبوونی بەهێزە ناوکییەکانی خۆیدا.

شەڕەکە بە دوای لە قاودرانی بڕیاری یەك لایەنەی سۆڤیەتی بۆ ناردنی هێـز بـۆ ڕۆژهـەڵاتی ناڤین دەستی پێکرد، بەڵام بە پێوەندیی گـرتنی ڕاسـتەوخۆی ڕێبـەرانی ئـەمریکاو سـۆڤیەتی دەوڵەتی سۆڤیەتی لە بڕیارەکەی پێشووی خـۆی پاشەکشـێی کـرد و هاتنـە سـەر ئـەوەی کـە سەربازی هیچـکام لـەو دوو زلهێـزە لـە هێـزە حـەوت هـەزار کەسـییەکەی ئاشـتیی نەتـەوە یەکگرتووەکاندا بەشدار نەبن.

لە ماوەی ساڵی 1973دا ڕێبەرانی سۆڤیەتی وێڕای چاکردنەوەی پێوەندییەکانیان لەگـەڵ خۆرئاواو درێژەدانی سیاسەتی نەهێشتنی گرژی، گوشارەکانی خۆیان بۆ سەر دژبـەرەکانیان لـە نێو سۆڤیەتیدا چڕتر کردەوە و ئاندرۆپۆف سەرۆکی کا.گـا.ب بـە ئەنـدامبوونی لـە دەفتـەری سیاسیی حیزبدا دەسترۆیشتووتر ببوو بەسـەدان کـەس لـە کەسـانی نـاڕازی و ڕەخنـەگری لـە گرتووخانە و شـێتخانە تونـدکردن، بـەڵام لـە مـانگی سـپتامبری هـەر ئـەو سـاڵەدا نامـەی سەرئاوەڵای سۆلیژنێتسین بۆ ڕێبـەرانی سـۆڤیەتی بـە شـێوەی کـۆپی کـراو لـەدەرەوەی وڵات کا.گا.ب ی خافڵگیر کرد. سۆلیژنیتسین لـەو نامەیـەدا وێـڕای تـاوتوێکردنی کێشـە و پرسـە نێوخۆیی و دەرەکییەکانی سۆڤیەتی و ئەو مەترسییانەی، کە هەڕەشە لە کۆمەڵگەی سۆڤیەتی دەکەن، بەگفت ولفتێکی تاڵ و چزوودار هێرشی کردۆتـە سـەر بنـەماکانی کۆمـۆنیزم و تێیـدا دەنوسـێ:" مارکسـیزم نـەك شـتێکی وردبـین و زانسـتیانە نییـە بـەڵکو هـیچ بەربێژییـەکی دروستیشی بە پێی ئامارو چەندێتی و خێرایی و شوێنەوە نەخسـتۆتە ڕوو". سۆلیژنێسـین لـەو نامەیەدا مارکسیزم بە "گاڵتەی سامناکی سەدە" ناو دەبا و داوا لە سەر کردەکانی سـۆڤیەتی دەکا " کۆتی ئەو ئایدۆلۆژییە شکست خواردوە لە ئەسـتۆیان داڕنـن" و ئـەو کراسـەش، کـە خوێنی شێست وشەش ملیۆن مرۆڤی پێوەیە لە بەر خەڵکی سۆڤیەتی داکەنن.

گوشاری کا.گا.ب بۆ سەر سۆلیژنێتسین نەیتوانی پێش بە سۆلیژنیتسین بگرێ، کە بەرهەمە بە ناوبانگەکەی خۆی بە ناوی "کۆ دووڕگەی گولاگ"، کە لە سەر هەلومەرجی تـاڵ و دژواری بەندیخانە و تاراوگەکانی بەندییە سیاسییەکان لە سۆڤیەتیدا نووسیوێتی لە ساڵی 1973دا لە سۆڤیەتی نەباتە دەرەوە. کۆ دوورگەی گولاگ لەژانوییەی ساڵی 1974دا لە خۆرهەڵات بـڵاو بۆوە و مانگێك دوای ئەو سۆلیژنێتسین قۆڵبەست و لە سۆڤیەتی وەدەر نـرا. سۆلیژنێتسـین لـە خۆرئاوا پێشوازییەکی گەرمی لێ کراو کۆمەڵێك کتێبی تازەی نووسین، کە تێیاندا ڕەخنەی لە سیستەمی حکوومەتی سۆڤیەتی گرتبوو، بەڵام دواتر دوورەپـەرێزیی گرتـە بـەر و لـەو چـەند

ڕووبەڕووی کەمەی، کە لەگەڵیدا کراوە بەردەوام بە خەمی غوربەتەوە ناڵاندوویەتی و بە ئـاواتی گەڕانەوە بۆ نیشتیمان و زێدەکەی بوە.

لە ساڵی 1974دا کۆمەڵێك گۆڕانی گرینگ لە ئەورووپاو ئـەمریکادا هاتنـە ئـارا، کـە کاریگەرییان بەسەر سیاسەتی جیهانیی سۆڤیەتیشـەوە هـەبوو. لـەمانگی ئاپریلدا پۆمپیـدۆ سەرۆككۆماری فەڕەنسا مرد. لەمانگی مایدا ویلی برانت سەدریئەعزەمی ئەڵمانی خۆرئـاوا، کە سیاسەتی مەیل بۆلای چەپی وی ببووەهۆی لێك نزیك بوونەوەی ئەڵمانیاو سۆڤیەتی بە هۆی ئاشکرابوونی ئەندامەتیی سەرۆکی نووسینگەکەی لـە ڕێکخـراوی کا.گـا.ب دا دەسـتی لـە پۆستەکەی کێشایەوە. لەمانگی مای ـەوە هەتا ئوتی 1974 قەیرانی نێوخۆیی ئـەمریکا لە سەر ئاشکرابوونی کردەوەی نائاسایی نیکسۆن و ڕاوێژکارەکانی لە کاتی هەڵبژاردنـەکانی سەرۆك کۆماریی نیکسۆن لە ساڵی 1972ی ئەمریکادا، کە بە ڕووداوی واتێرگیـت نـاوی دەرکردووە گەیشتە لووتکەی خۆی و نیکسۆن ڕۆژی هەشتەمی ئـووتی 1974 دەسـتی لـە پۆستەکەی خۆی کێشایەوە. دەست لە کار کێشانەوەی نیکسۆن و ئەو لەرزۆکییەی کەوتبووە بنەمای حکوومەتی ئەمریکاوە باشـترین دەرفـەتی لـە گۆڕەپـانی سیاسـەتی جیهانیـدا بـۆ سۆڤیەتییەکان ڕەخساند دەوڵەتی سۆڤیەتی هەلی بە دەرفەت زانی و لە سەرانسەری جیهان و بە تایبەتی لە وڵاتانی جیهانی سێیەمدا هەوڵی بەربڵاوی دەست پێکرد. یەکـەمین ئاکـامی ئەو هەوڵانە لە سپتامبری ساڵی 1974دا بە هەرەسهێنانی حکوومەتی لایەنگری خۆرئاوای هایلسێلاسی لـە ئیتیـۆپیی و دامـەزرانی حکوومـەتێکی مارکسیسـتی لـە وڵاتـەدا، کـە هەڵکەوتەیەکی ستراتژیکیی هەستیاری لە بـاکووری خۆرهـەڵاتی ئـەفریقاو زارکـی دەریـای سووردا هەبوو دەرکەوت.

دەوڵەتی سۆڤیەتی هەروەها درێژەیدا بە هەوڵەکانی خۆی بۆ چاككردنەوەی پێوەندی لەگـەڵ ئەمریکاو ئەو دانوستانانەی، کە لە سـەردەمی سـەرۆك کۆمـاریی نیکسـۆندا بـۆ واژۆکردنـی پەیماننامەی سنووردارکردنی چەکە ستراتژییەکان دەسـتی پـێ کرابـوو لـە سـەردەمی سـەرۆك کۆماریی جێ نشینەکەی ئەویشدا واتە جراڵدفۆرد درێژەی پێدراو بێـرژنێڤ و فـۆرد لـەکۆتایی چـــاوپێکەوتنە دوو ڕۆژەکەیانـــدا لەبەنـــدەری ڤلادیۆســـك لـــە ســـەر ســـنووردارکردنی مووشەکەوشکارۆپێوەکانی هەر دووولات بۆ 2400دانە ڕێککەوتن.

لە کۆتاییەکانی ساڵی 1974دا و سەرەتاکانی 1975دا کۆمەڵـە ئامارێـك لـە لایـەن دەوڵەتی سۆڤیەتییەوە لە سەر پێشکەوتنە ئابوورییەکانی سۆڤیەتی لە ماوەی دە ساڵ 1964

ـەوە هەتا 1974 بلاّو بۆوە، کە مەبەست لەو کارە نیشـاندانی پێشـکەوتنگەلێك بـوو، کـە لەدەساڵی دوای خرۆشۆفەوە دەستەبەر ببوون.

بەپێی ئەو ئامارگەلە بەکارهێنانی گۆشت لە بۆ هەر یەك کەس سۆڤیەتی لـە 38 کیلـۆوە لە ساڵی 1964دا گەیشتبۆ 53 کیلۆ و شیر و شیرەمەنی لە233 کیلۆوە ببووە 307 کیلۆ و هێلکـە لـە 13دانـەوە گەیشـتبووە 195دانـە و تـەنیا مەسـرەفی نـانی یـەك کـەس و سێوك(پەتاتە) لە چاو ساڵی 1964 بڕێك لە کەمییدا بوو.

راپۆرتێکی ئاماریی دیکە ئەوەی نیشان دەدا، کە لە ساڵی 1965دا تەنیا یازدە لەسەدی بنەماڵەکانی سۆڤیەتی سارنجۆك (سەلاجە)یان هەبوو لە حاڵێکدا لە ساڵی 1974دا ژمـارەی ئەو بنەماڵ نەی لە ماڵەوە سارنجۆکیان هەبوو گەیشتبووە 56لەسەد. هەر بە پێی ئەو ئامـارە ئەوەندە بنەماڵەیـەی، کـە خـاوەنی تەلـەڤزیۆن بـوون لـە 24لەسـەدی سـاڵی 1965 ـەوە گەیشتبووە 71 لەسەدی 1974 و ئەوەندە بنەماڵەیەی، کە خاوەنی مەکینەی جل شـۆردن بوون لە 21لەسەدی ساڵی 1965 ـەوە گەیشتبووە 62 لەسەدی ساڵی 1974. بـە پێـی راپۆرتە ئامارێکی دیکە، کـە لـە سـەر رەوشـی خانووبـەرە درابـوو، زیـاتر لـە 70لەسـەدی بنەماڵەکان لە ساڵی 1975دا لە ئاپارتمانی سـەربەخۆدا دەژیـان و جێگـەی نیشـتەجێبوونی شارنشینەکان لە دە مەتری چوار گۆشەی ساڵی 1964 ـەوە گەیشتبووە دوازدە مەتری چوار گۆشە.

6

سـاڵی 1975 کۆمـەڵێك سـەرکەوتنی مـەزنی بـۆ سـۆڤیەتی لـە گۆڕەپـانی سیاسـەتی نێودەوڵەتیدا پێوە بوو. لە ئاپریلی ئەو ساڵەدا ڤێتنـامی باشـووری و کامبۆجیـاو لـە مـانگی ئووتیشدا لائـۆس کەوتـە دەسـتی کۆمۆنیسـتەکان و هـەر لـە نیـوەی دووەم ی ئـەو سـاڵەدا کۆمۆنیستەکان لە دوو وڵاتی ئانگۆلاو موزامبیك دەسەڵاتیان بەدەسـتەوە گـرت. کۆنفرانسـی هاوکاری و تەناهیی ئەورووپا، کە بە بەشداریی 33 وڵاتی ئـەورووپی و ئـەمریکا و کانـادا و هیلسـینکی پێکهـاتبوو رۆژی یەکـەمی مـانگی ئـووتی سـاڵی 1975 بـە کـۆی دەنـگ راگەیەنداوێکی پەسند کرد، کە بە پێی ئەو راگەیەنداوە سنوورەکانی پـاش شـەڕی ئـەورووپا

سەبێنران و وڵاتانی بەشدار لە سەر رەچاوکردنی مافی مرۆڤ و ئازادیی زانیاری گۆڕینەوە کەمکردنەوەی هێزە سەربازییەکان و چارەسەرکردنی ناکۆکی و کێشەکانیان لە ڕێگەی ئاشتیخوازانەوە پێکهاتن. کۆنفرانسی هیلسینکی گەورەترین مەبەست و ئامانجی سۆڤیەتیی لەئەورووپادا وەدی هێنا لە حاڵێکدا رێککەوتنەکانی دیکەی ئەو کۆنفرانسە بە تایبەتی لە بواری رەچاوکردنی مافەکانی مرۆڤ و ئازادیی زانیاری گۆڕینەوە هیچ گەرەنتییەکی بەڕێوەبردنی لە پشت نەبوو. لە ساڵی 1975دا بێرژنێڤ لە گۆڕەپانی سیاسەتی نێوخۆییشدا کۆمەڵێ سەرکەوتنی دەستەبەر کرد و پێگەی خۆی وەك رێبەری بێ ئەملاو ئەولای سۆڤیەتی پتەو کرد. لە ئاپریلی ئەو ساڵەدا کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە کۆبوونەوەی گشتیی خۆیدا بڕیاری دا بیست و پێنجەمین کۆنگرەی خۆی لە فێبریەی 1976دا بگرێ. هەر لەو کۆبوونەوەیەدا ئالیکساندرشلێپێن تەنیا خەنیمی بێرژنێڤ لە ئەندامەتیی دەفتەری سیاسی لابراو مانگێك دواتر پۆستی گرینگی حیزبییەکەشی واتە سەرۆکایەتیی سەندیکا کرێکارییەکانیشی لێ ئەستێنرایەوە. هەرلە مانگی مای ئەو ساڵەدا بێرژنێڤ لەرێوڕەسمێکدا، کە بە بۆنەی سی ساڵەی کۆتایی هاتنی شەڕی دووەم ی جیهانییەوە گیرابوو و بۆ رێز گرتن لە خزمەتەکانی خۆی لە سەردەمی شەڕدا پلەی مارشالیی یەکێتیی سۆڤیەتیی پێدرا.

بیست و پێنجەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە مانگەکانی فێبریە و مارسی 1976دا گیراو بێرژنێڤ وێڕای پێشکەشکردنی راپۆرتی ئەو کۆنگرەیە رایگەیاند، کە ژمارەی ئەندامە فەرمییەکانی حیزب سنووری پازدە ملیۆنی بەزاندوە. راپۆرتەکەی بێرژنێڤ لە بواری ئابووریدا زیاتر پشتی بە بەرهەمهێنانی کاڵای مەسرەفی بەستبوو و لە بواری کشتوکاڵیشەوە سەرنەکەوتن و دەستەبەر نەبوونی ئامانجەکانی بەرنامەی پێنج ساڵەی نۆیەمی سۆڤیەتیی پێوە دیار بوو. لە بەرنامەی پێنج ساڵەی نۆیەمدا (1971 هەتا 1975) پێشبینی کرابوو، کە نێونجی بەرهەمهێنانی گەنم لە خولی پێنج ساڵەدا بگاتە 195 ملیۆن تەن و نێونجی بەرهەمهێنانی سێوك (پەتاتە) بگاتە 105 ملیۆن تەن، لە حاڵێکدا نێونجی بەرهەمهێنانی ساڵانەی گەنم لەو ماوەیەدا 181/5 ملیۆن تەن و سێوکیش ساڵانە لە 89/7 تێی‌نەدەپەڕاند. بەرهەمهێنانی شیرەمەنییش بە رێژەیەکی زۆر کەمتر لەوەی پێشبینی کرابوو دابەزیبوو و هۆکاری راستەقینەی ئەوەی کە بەرهەمەکانی ئەو بەشە برێك جێی دڵخۆشی بوون ئەوە بوو، کە لەو ماوەیەدا بەرهەمی ملك و بەشە تایبەتییەکان بە شێوەیەکی بێ وێنە زیادی کردبوو و دان نان بەو راستییەش نیشانەی شکست خواردنی بەرنامەی هاوبەشیکردنی کشتوکاڵ

بوو. له راپۆرتەکەی بێرژنێڤدا ئاماژەیەك بە ئاماری بەرهەمە کشتوکاڵییەکانی ساڵی 1975 نەکرا، چونکی رەوشی بەرهەمهێنانی کشتوکاڵ لە سۆڤیەتیدا لەتەواوی ساڵانی پێشوو خراپتر و شپرزەتر بوو. لە ساڵی 1975دا تەنیا 140 ملیۆن تەن گەنم بەرهەم هات لە حاڵێکدا بە پێی پێشبینییەکەی بەرنامەی نۆیەم لەو ساڵەدا دەبوایە بەرهەمهێنانی گەنم بگاتە 214 ملیۆن تەن. هەر لەو ساڵەدا تەنیا 88/5ملیۆن تەن سێوك بەرهەم هات، لە حاڵێکدا بەرنامەی نۆیەمی ئابووریی سۆڤیەتی بەرهەمی سێوکی لەو ساڵەدا 111 ملیۆن تەن پێشبینی کردبوو. دەوڵەتی سۆڤیەتی ناچار بوو بۆ چارەسەریی ئەو کەمایەسییانە و دابینکردنی لانیکەمی پێداویستیی خەڵکی سۆڤیەتی لە ساڵی 1976دا نزیکەی بیست و پێنج ملیۆن تەن دانەوێڵە لە دەرەوەڕا بێنی، کە هەتا ئەو رێکەوتە بەو رادەیەی دەغڵ و دان لەدەرەوە نەکڕیبوو. بەشی هەرە زۆری ئەو دانەوێڵەیە لە ئەمریکاوە دەهێنراو سۆڤیەتییەکان بەکردەوە رۆڵێکی بەرچاویان لە چارەسەرکردنی کێشەی زێدەیی بەرهەمەکشتوکاڵییەکانی ئەمریکادا گێڕا.

لەگەڵ هەمووی ئەو گیروگرفتانەشدا کۆنگرەی بیست و پێنجەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی بە پەسندکردنی بێ ئەملاوئەولای سیاسەتەکانی بێرژنێڤ و هەڵبژاردنی کەسانی دڵخوازی وی بۆ ئەندامەتی لە کۆمیتەی ناوەندی حیزبدا کۆتایی هات. ژمارەی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی گەیشتنە 287 کەس و ژمارەی پاڵێوراوان بۆ ئەندامەتی کۆمیتەی ناوەندی گەیشتنە 139 کەس. ئەندامانی دەفتەری سیاسیی حیزبیش لە جێی خۆیان مانەوە و دوو کەسی دیکە لە پاڵێوراوانی دڵخوازی بێرژنێڤ بۆ دەفتەری سیاسی دیاری کران.

دوو رووداوی گرینگی ساڵی 1976، کە لە رووی سیاسەتی جیهانیی سۆڤیەتییەوە گرینگ دەنوێنن مەرگی مائۆتسێ تۆنگ رێبەری چین و هەڵبژێرانی جیمی کارتەر بۆ سەرۆك کۆماریی ئەمریکا بوو. بە مەرگی مائۆ و ئەو کێشمەکێشمەیەی، کە لە سەر جێ نشینیی ئەو لە چیندا دەستی پێکرد دەوڵەتی سۆڤیەتی هەلێکی لەباری بۆ چاککردنەوەی پێوەندییەکانی لەگەڵ چیندا بۆ رەخسا، و سەرۆك کۆماری ئەمریکا کارتەریش هەرچەندە سەرەتاکان لەگەڵ ئاڵۆزیی پێوەندییەکانی نێوان ئەمریکاو سۆڤیەتیدا بوو لاوازیی بەڕێوەبەریی ئەو لەسیاسەتی دەرەوەی ئەمریکادا بە قازانجی سۆڤیەتی تەواو بوو.

کارتەر، کە بە بانگەشەی خەباتی بێ وچان بۆ بە جیهانیکردنی مافی مرۆڤ بۆ سەرۆك کۆماریی ئەمریکا هەڵبژێرابوو لە سەرەتای سەرۆك کۆماریی خۆیدا لە ژانویەی 1977دا

بە پێچەوانەی ڕێسای باوی دیپلۆماسی کۆمەڵە نامەیەکی بۆ دژبەران و ناڕازییەکانی سۆڤیەتی و یەك لەوان بۆ ساخارۆف نارد و بووە هۆی تووڕەیی ڕێبەرانی سۆڤیەتی و هەربۆیەش دەستپێشخەرییە دیپلۆماتیکییەکانی ئەو و یەك لەوان پێشنیارەکەی بۆ وەستاندنی بەتەواویی تاقیکارییە ناوکییەکان لە جیهاندا لەلایەن مۆسکۆوە بە هێند وەرنەگیرا. هەراوهۆریای کارتەر بۆ دەروەستبوونی سۆڤیەتی لەمەڕ دابینکردن و لەبەرچاو گرتنی مافی مرۆڤ نەك نەبووە هۆی کەم بوونەوەی گوشار بۆ سەر ناڕازی و دژبەرانی سۆڤیەتی بەڵکو زیاتر خستنییە بن بەرداشی گوشارەکانەوە.

بێرژنێڤ بە جێگەی ئەوەی کە گوێ بداتە هەراوهۆریای پروپاگەندەکانی کارتەر و داوای ئەو بۆ ڕێز گرتن لە مافەکانی مرۆڤ لە سۆڤیەتیدا گەڵاڵەی یاسای بنەڕەتیی نوێی سۆڤیەتیی بڵاو کردەوە، کە لە دوای حکوومەتی خرۆشۆفەوە موتالای لە سەر دەکرا. بە پێی ئەو گەڵاڵەیە، کە دواتر لە ئەنجوومەنی بەرزی یەکێتیی سۆڤیەتیدا تاوتوێ کرا و لە جێگەی یاسای بنەڕەتیی ساڵی 1936ی ستالین دانرا، تەواوی ئەو ئازادییانەی، کە بە ڕوونی لە جاڕنامەی مافی مرۆڤی نەتەوە یەکگرتووەکاندا هاتوون وەك ئازادیی بیر و ڕا دەربڕین و نووسین و پێك هێنانی کۆڕوکۆبوونەوە و ئازادیی ئایین م بۆ خەڵکی سۆڤیەتی لەبەرچاو گیران، بەڵام تەواوی ئەو ئازادییانە بەمەرجێك دەدرێن، کە "کەڵك وەرگرتن لێیان دژی بەرژەوەندییەکانی کۆمەڵگە نەبێ"و بە هۆی ئەوەی، کە بەرژەوەندییەکانی کۆمەڵگە و سنوورەکانی دژایەتییان لە لایەن دەوڵەتەوە دیاری دەکرێ ناکرێ ناوێك لە سەر ئەو ئازادییانە دابنێین. لە یاسای بنەڕەتیی نوێدا جەختی زیاتر لە سەر ڕۆڵی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە ئیدارە و بەڕێوەبەریی وڵاتدا کراوە و وەك "هێزی ڕێ نیشاندری کۆمەڵگەی سۆڤیەتی و کاکڵی سیستەمی سیاسیی وڵات" ناسێنراوە، لە حاڵێکدا پێشبینیی پێکهاتنی هیچ حیزب و گرووپی سیاسیی دیکە لەو یاسایەدا پێشبینی نەکراوە سیستەمی پێ لە سەر تاك حیزبی لە وڵاتدا داگیراوە.

لە ڕووداوگەلی گرینگی دیکەی ساڵی 1977 ی سۆڤیەتی لە سەر کار لابرانی پادگۆرنی لە پۆستی سەرۆکایەتیی دەستەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەنی باڵای یەکێتیی سۆڤیەتی و بەدەستەوە گرتنی ئەو پۆستە لە لایەن بێرژنێڤەوە بوو. ستالین و خرۆشۆف جگە لە پۆستی سکرتێری گشتی یا سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیست پۆستی سەرۆکی وەزیرانیشیان بە دەستەوە بوو و وەك سەرۆکی دەوڵەتی سۆڤیەتی لەگەڵ ڕێبەرانی وڵاتانی دیکە دانوستانیان دەکرد، بەڵام بێرژنێڤ بۆ بەدەستەوە گرتنی پۆستی سەرۆکایەتیی دەوڵەت شێوازێکی دیکەی

ئەمرچاو گرت و لەبری پۆستی سەرۆکی وەزیران، کە بە کاسیگین بوو پۆستی کارتۆنیی سەرۆکایەتیی دەستەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەنی باڵای یەکێتیی سۆڤیەتیی وەئەستۆ گرت، کە شتێکە لە ئاستی سەرۆك کۆماریدا. پادگۆرنی پاش لابرانی لە پۆستە دەوڵەتییەکەی ئەندامەتیی دەفتەری سیاسیشی لێ ئەستێنرایەوە و دواتر دەرکەوت، کە لە هێندێ مەسەلەی نێوخۆیی و دەرەکیدا دژایەتیی بێرژنیڤی کردووە و وەبەر رق و غەزەبی وی کەوتووە.

ساڵی 1978 بێرنێف لە گۆڕەپانی سیاسەتی نێودەوڵەتیدا چەندین سەرکەوتنی دیکەی بەدەست هێنا. رۆژی بیست و حەوتەمی ئاپریل بە دوای کۆدەتایەکی کۆمۆنیستی لە ئەفغانستان حکوومەتی داوود خان، کە لایەنگری خۆرئاوا بوو رووخێنراو حکوومەتێکی کۆمۆنیستی بە سەرۆکایەتیی نوور محەممەد ترەکی جڵەوی دەسەڵاتی ئەو وڵاتەی بە دەستەوە گرت. هەر لە مانگی ژووئەنی ئەوساڵەدا کۆدەتایەکی سەربازی لە یەمەنی باشووری بووە هۆی هاتنە سەرکاری حکوومەتێکی لایەنگری سۆڤیەتی لەو شوێنە جوگرافیاییە هەستیارەدا. هەڤرکێی چەند ساڵەی چین و سۆڤیەتی لە ڤێتنام بە سەرکەوتنی سۆڤیەتی کۆتایی پێهات و لە مانگی ژووئیەی 1978دا چین یارمەتییە ئابوورییەکانی خۆی لە ڤێتنام بڕی. هەر لە مانگی نۆڤەمبەری ئەو ساڵەدا سۆڤیەتی و ڤێتنام پەیمانێکی دۆستانەیان مۆر کرد لە کۆتاییەکانی دیسێمبەردا هێزەکانی ڤێتنام بە یارمەتی و پشتیوانیی راستەوخۆی سۆڤیەتی کامبۆجیایان داگیر کرد و حکوومەتی خومرەسوورەکانیان، کە لایەنگری چین بوو رووخاند.

دەوڵەتی سۆڤیەتیی لە گەورەترین رووداوی سیاسیی ساڵانی 1978 و 1979دا واتە لە شۆڕشی گەلانی ئێراندا هیچ دەورێکی نەبوو و هەربۆیەش زۆر پەرۆش و نیگەرانی ئەو ئاقارە بوو، کە ئەو شۆڕشە دەیپێوا. لەگەڵ ئەوەدا، کە شۆڕشی گەلانی ئێران نزیکترین هاوپەیمانی ئەمریکای واتە رژێمی شای کردبووە ئامانجی هێرشی خۆی دیسان دەوڵەتی سۆڤیەتی لەبەر ئەوەی نەیدەزانی و دڵنیا نەبوو، کە شۆڕشەکە بەرەو وێ دەڕوا هەتا دوو مانگ پێش رووخانی رژێمی پاشایەتی لایەنگریی لەو رژێمە دەکرد و کاتێك دەستی لە پشتیوانیی شا هەڵگرت، کە هیوایەك بە مانەوەی رژێمەکەی نەمابوو. بەو شێوەیە روسییەکان وەك ئەو مەسەلەی دەڵێ سواری شەپۆل بوون و مۆرە سیخوڕییەکانی خۆیان بۆ کەڵکوەرگرتن ناردە نێو ئێرانەوە. بێرژنێڤ لە دوایین رۆژەکانی حکوومەتی شادا بە قسەگەلێکی وەك : سۆڤیەت قایل نییە بەوەی، کە ئەمریکا دەست لە کاروباری ئێران وەربدا ویستی خۆی لە لای شۆڕشگەرانی ئێرانی

سیێن بکاو رادیۆ مۆسکۆ و بلاڤۆکی سۆڤیەتیش پاش وەدەرکەوتنی شا لە ئێران لە هێرشدا بۆ سەر رژێمی هەرەسهێناوی رابردوو لەگەڵ شۆڕشی ئێران هاودەنگ بوون.

کۆتایی هاتنی دەسەلات و دەستڕۆیشتوویی ئەمریکا لە ئێراندا و کۆکرانەوەی ئیستگەکانی شوێن هەڵگرتن و گوێهەڵخستنی ئەمریکی لە ئێراندا بۆ سۆڤیەتی سەرکەوتنێکی گەورە بوو، بەلام هەوڵەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی بۆ تەشەنەی دەسەلاتی خۆی لە ئێرانی پاش رووخانی شادا بێ ئاکام مانەوە و مۆرە لایەنگرەکانی سۆڤیەتییش یەك بە دوای یەکدا لە گۆڕەپانەکە وەدەر نران .

دەستبەسەر کرانی رێبەرانی حیزبی توودە، کە لە یەکەمین ساڵی دامەزرانی کۆماری ئیسلامیدا گەڕابوونەوە ئێران دوایین و کاریگەرترین زەبر بوو، کە لە ئێراندا وەدەسەلاتی سۆڤیەتی کەوت و دانپیانانە روونەکانی سەرکردەکان و ئەندامانی بالای توودە لە سەر سیخوڕیکردن بۆ یەکێتیی سۆڤیەتی بۆ هەمیشە رێگەی گەڕانەوەیانی بۆ نێو گۆڕەپانی سیاسەتی ئێران بەست.

سەرلێ شێواویی ئەمریکا لە کاتی شۆڕشی ئێراندا و لاوازیی سیاسەتی دەرەوەی کارتەر لەماوەی ساڵی 1979 دا دەرفەتێکی لەباری دیکەی بۆ پەرە پێدانی هێزو دەسەلاتی سۆڤیەتی لە جیهاندا رەخساند. رۆژی سێزدەی مارسی 1979 لە دوورگەی گراناداى هەڵکەوتوو لە دەریای کاراییبدا کودیتایەکی چەپی کراو حکوومەتێکی لایەنگری سۆڤیەتی و کوبا لەو ولاتە گچکە و تازە بەسەر بەخۆیی گەیشتوەدا هاتە سەرکار. رۆژی حەڤدەی ژووئیە شۆڕشگێڕانی" ساندنیست "ی نیکاراگۆیە، کە دەست و پشتیوانیی سۆڤیەتی و کوبایان لەپشت بوو دەسەلاتیان بەدەستەوە گرت و سێیەمین حکوومەتی دەستەچەپی لە بناگوێچکەی ئەمریکادا دامەزرا.

رۆژی پازدەی ژووئەنی 1979 بێرژنێڤ و کارتەر لە ڤیەن چاویان پێك‌کەوت و لە کۆتایی دانوستانەکانیاندا دووەمین پەیماننامەی سنووردارکردنەوەی چەکە ستراتژییەکانیان، کە بە "سالت2" بەناوبانگە مۆر کرد، بەلام ئەو پەیماننامەیە بە هۆی دەستدرێژیی سۆڤیەتی بۆ سەر ئەفغانستان لە دوایین رۆژەکانی ساڵی1979دا بە هەڵپەسێردراوی مایەوە. هێزەکانی سۆڤیەتی رێك سەد رۆژ پاش لە سەر کار لابران و ئیعدامی ترەکیی رێبەری ئەفغانیی لایەنگری سۆڤیەتی بەدەستی حەفیزولائەمین هێرشیان کردە سەر ئەو ولاتە و بیانووی دەستدرێژییەکەش " داوای دەوڵەتی ئەفغانستان" لە سۆڤیەتی بوو، لە حالێکدا حەفیزولائەمین سەرۆکی دەوڵەتی ئەفغانستان، کە دەبێ وەها داوایەکی لە سۆڤیەتی کردبێ هەر ئەو رۆژەی، کە هێزە

تانکییەکانی سۆڤیەتی کابۆل دەگرن کوژراو بەبرەك کارمێل، کە لەگەڵ هێزەکـانی سـۆڤیەتی هاتبۆوە کابۆل دەسەڵاتی بەدەستەوە گرت.

دەستدرێژیی هێزەکانی سۆڤیەتی بۆ سەر ئەفغانستان لە دوای شەڕی دووەم ی جیهانییـەوە یەکەمین دەستدرێژیی لەو شێوەیە بوو. لە رووداوەکەی چیکۆسلۆڤاکیاو هـەنگاریادا هێزەکـانی سۆڤیەتی لە چوارچێوەی پەیمانی وەرشۆدا هێرشیان کردبووە سەر وڵاتێکی کۆمۆنیسـتی، بـەڵام ئەمجارەیان وڵاتێك لە دەرەوەی کەوشەنی ژێـر دەسـەڵاتی سـۆڤیەتیدا دەکەوتـە بـەر هێـرش و هەربۆیەش دژکردەوەی خۆرئاوا زۆر توند بوو. بێرژنێڤ پێی وابوو، کە ئەمریکا لەبەر کێشـە و گرفتی رووداوی بەبارمتە گیرانی کاربەدەستانی باڵوێزی ئەمریکا لە تاران ئیتر دژکردەوەیـەکی ئەوتۆی لە بەرامبەر کردەوەکەی سۆڤیەتیدا نابێ و ئەوپەڕەکەی لەوانەیە ئەو هەلە بقۆزێتەوە و بۆ رزگارکردنی بەبارمتە گیراوەکانی لە ئێران هەوڵێکی جیـددی بـدا، بـەڵام کارتـەر لـە بـری کەڵکوەرگرتن لەو دەرفەتەی، کە بێرژنێڤ بۆی رەخساندبوو لەبەرامبەر سۆڤیەتیدا هەڵوێسـتی گرت و جگە لە هەڵپەساردنی پەیمانی "سالت2"نەشیهێشت دەغڵ ودانی ئەمریکا بۆسۆڤیەتی بچاو یارییەکانی ئۆلەمپیکی ساڵی 1980شی بایکۆت کرد.

لە ماوەی ساڵی 1980دا سۆڤیەتی هەروا خەریك بوو باجی دەستێوەردانە سەربازییەکانی خۆی لەئەفغانستاندا دەدا. جگە لە وڵاتـانی خۆرئـاوایی، کـە بـە چـاولێکەری لـە ئـەمریکا یارییەکانی ئۆلەمپیکیان بایکۆت کرد کۆماری گەلیی چینیش بە توندی نارەزایەتیی خۆی لـە بەرامبەر دەستێوەردانی سۆڤیەت لە ئەفغانسـتاندا دەربـڕی و پێوەندییـەکانی ئـەو دوو وڵاتـە دیسانیش ئاڵۆز بوونەوە. هێندی لە حیزبە کۆمۆنیستە ئەورووپاییەکانیش نەیانویست لای ئـەو کردەوەیەی سۆڤیەت بگرن و حیزبی کۆمۆنیستی ئیتالیا راشکاوانە دژایـەتیی خـۆی دەربـڕی. دەوڵەتی سـۆڤیەتی ناچـار بـوو لەبەرامبـەر دژایەتییـە نێوخۆییەکانـدا لـە سـەر هێـرش بـۆ ئەفغانستان، دژکردەوەی توند بنوێناوساخارۆڤ بیریاری ناودار بە هـۆی گـرتنی کۆنفرانسـێکی چاپەمەنی و رەخنە گرتن لە سیاسەتەکانی بێرژنێڤ لە نێوخۆ و دەرەوە، دەستبەسەر کـراو بـۆ شاری گورکی لە 360کیلۆمەتری خۆرهەڵاتی مۆسکۆ دوورخرایەوە.

بێرژنێڤ ساڵی 1980 لە ئـەورووپای خۆرهەڵاتـدا تووشـی قـەیرانێکی دیکـەش هـات. ئەمجارەیان دەسەڵاتی حیزبی کۆمۆنیستی پۆلۆنیا بە هۆی بشـێوی و سـەرهەڵدانی کرێکـاری و ئەو مانگرتنانەی، کە لە لایەن رێکخراوێکی سەربەخۆوە بە ناوی "یەکگرتوویی" رێبەرایـەتی دەکـرا کەوتـە مەترسـییەوە. دەوڵـەتی پۆلۆنیـا لـە 30ی ئـووتی 1980دا رێکخـراوی

بەرکرتوویی بەفەرمی ناسی وئێدوارد گیرك سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی پۆلۆنیا دوای ئەو رووداوانە دەستی لە پۆستەکەی خۆی کێشایەوە.

رۆژی بیست و سێیەمی ئۆکتۆبەری 1980 کاسیگین سەرۆك وەزیرانی سۆڤیەتی، کە لە پاش رووخانی خرۆشۆفەوە ئەو پۆستەی بەدەستەوە بوو مرد. لە جێگەی ئەو تیخۆنۆف، کە یەکێك بوو لە ئەندامانی بەساڵاچووی دەفتەری سیاسی و بۆ ماوەی چوارساڵ جێگری یەکەمی سەرۆك وەزیرانی سۆڤیەتی بوو بۆ کاروباری ئابووری، کرایە سەرۆکی وەزیران. هەڵبژاردنی تیخۆنۆف بۆ پۆستی سەرۆکی وەزیران نیشانی دا، کە ئەو پۆستە لە سۆڤیەتیدا ئەو گرینگیەی پێشتر لەباری سیاسییەوە هەیبوو نەی‌ماوە و زیاتر بووەتە پۆستێکی ئیداری و ئابووری.

لەو رووداوگەلەی ساڵی 1980، کە کاریگەریی زۆری لە سەر سیاسەتی جیهانیی سۆڤیەتی داناوە دەبێ ئاماژە بە دوو رووداوی گرینگی دیکەش بکەین:رۆژی بیست و دووی سێپتەمبەری 1980 هێزەکانی عێراق لە زەوی و ئاسمانەوە هێرشیان کردە سەر ئێران و هەتا کۆتایی ساڵ بەکەڵك وەرگرتن لە نائامادەیی و پێنەزانینی هێزە سەربازییەکانی ئێران بەشێکی زۆری خاکی خوزستانیان گرت. دەوڵەتی سۆڤیەتی، کە پەیمانی دۆستایەتی ویەکێتیی پازدەساڵەی لە گەڵ هەبوو، جگە لە داخ و کەسەر دەربڕین و نارەزایەتی دەربڕین بەوشە هیچ هەوڵێکی دیکەی نەدا بۆ ئەوەی پێش بەو دەستدرێژییە بگری و بە پێچەوانەوە هەوڵی دا لەو دەرفەتە بۆ وەرگرتنی ئیمتیاز و پوان لە ئێران کەڵك وەرگرێ ، کە دیارە هیچی دەست نەکەوت.

لەنۆڤەمبەری 1980دا کارتەر لە هەڤرکێی سەرۆك کۆماریی ئەمریکادا لەبەرامبەر رۆناڵد رەیگانی خەنیمیدا شکستی خوارد. سەرکەوتنی رەیگان لەو هەڵبژاردنانەدا بۆ سۆڤیەتی هەواڵێکی خۆش نەبوو، چونکی لە سەردەمی دەسەڵاتداریێتیی کارتەردا دەوڵەتی سۆڤیەتی ئەوپەڕی کەڵکی لە سەر لێ شێواویی ئەو لە بواری سیاسەتی دەرەوەیدا وەرگرتبوو ئیمپراتۆریی جیهانیی خۆی فرەوانتر کردبۆوە. رەیگان بە ئیدیعای بەربەرەکانێ لەگەڵ سیاسەتی زێدەڕۆیانەی سۆڤیەتی و بەکارهێنانی هێز، بەسەرکارتەردا سەرکەوت و هەڵبژێرانی ئالیکساندر هیگ فەرماندەی پێشووی هێزەکانی رێکخراوی پەیمانی ئاتلانتیك(ناتۆ) بۆ وەزیری دەرەوەی نوێی ئەمریکا نیشانەی سووربوونی ئەو بوو لە بەکارهێنانی سیاسەتێکی توند وتیژ. لەگەڵ ئەوەدا دەوڵەتی سۆڤیەتی سیاسەتێکی خۆپارێزانەی لە بەرامبەر گۆڕانەکانی ئەمریکادا گرتەبەر و

هەر دەستپێکردنی دەوری سەرۆك کۆماریی رەیگان لە ژانوییەی 1981 خۆی لــە هــەرجۆرە دەربڕینێکــی نــەرێنی و رەشــبینییەك لەمــەڕ سیاســەتەکانی داهــاتووی وی بــوارد. دەوڵــەتی سۆڤیەتی لە سەرەتای دەیەی 1980دا لەگەڵ هەموو کەمایەسی و گیروگرفتە نێوخۆییەکانیدا ببووە گەورەترین هێزی سەربازیی سەرزەوی و ئەو ئامار و زانیارییانەی، کە لە لایــەن ناوەنــدە سەربازی و دامەزراوە بەناوبانگەکانی خۆرئاواوە لەو بارەیەوە بڵاو بوونەوە، نیشــانی دەدا، کــە دەوڵەتی ســۆڤیەتی لــە مــاوەی دەیــەی 1970دا بــە تایبــەتی لــە ســاڵانی 1975 هــەتا 1980دا توانایی سەربازیی خۆی لەبوراە جۆراوجۆرەکاندا لە بیستەوە هەتا چل لەسەد بردۆتە سەرێ. گۆڤاری تامی ئەمریکا لە ژمارەیــەکی تایبــەتیی خۆیــدا، کــە رۆژی 23ی ژووئــەنی 1980 لە سەر سۆڤیەتی بڵاوی کردەوە بە پشتبەستن بە دەربڕینی سەرچــاوە بــاوەڕ پێکــراوە سەربازییەکانی ئەمریکاوە نووسی:، کە ژمارەی مووشــەکە وشــکارۆپێوەکانی ســۆڤیەتی لــەو رێکەوتەدا 1398دانە بووە لە بەرامبەر 1054 مووشەکی وشکارۆپێوی ئەمریکادا و هێز و توانای کاولکاریی بۆمب و کڵاوکــە ناوکییــەکانی ســۆڤیەتی 7836 میگاتــەن لەبەرامبــەر 3253 میگاتەن توانــای کاولکــاریی ئــەو چــەکانەن کەلــە عــەمباری تەقەمــەنیی نــاوکیی ئەمریکادا هەن. تایم هــەر لــەو راپۆرتــەدا نووســی، کــە ژمــارەی هێزەکــانی ســۆڤیەتی لــەو رێکەوتەدا سێ ملیۆن و شەشسەد هەزار کەسە واتە دوو هێندەی هێزەکانی ئەمریکاو ژمــارەی دەبابەکانی سۆڤیەتی لە دەیەی 1970دا سی وپینج لەســەد زیــادی کــردووە و هــەر ســاڵەی بیست دەزگا کەشتیی جەنگی بە هێزی دەریایی سۆڤیەتییەوە زیاد دەبێ.

بە پێی راپۆرتێکی دیکە بــۆ بــەراوردکردنی هێــزی ســەربازیی پــەیمانی وەرشــۆ و پــەیمانی ئاتلانتیــك، کــە لــە ژمــارەی رێکــەوتی 27ی ئۆکتۆبــەری 1980 ی گۆڤــاری نیــۆزویکی ئەمریکادا چاپ کراوە ولە راپۆرتەکانی دامەزراوی لێکۆڵینەوەی ستراتژی وەرگیراوە هاتووە، کە ژمارەی هێزە سەربازییەکانی سۆڤیەتی و وڵاتانی هاوپەیمانی 7100000 کەسە لەبەرامبەر 6700000 هێزی ئــەمریکی و وڵاتــانی ئەنــدامی پــەیمانی ئاتلانتیکــدا. ژمــارەی فڕۆکــە شەڕکەرەکانی دوولایەن دەکرێ بڵێین وەك یەکن، بەڵام لە بەرامبەر 27000 دەبابەی پــەیمانی ئاتلانتیکدا سۆڤیەتی و هاوپەیمانەکانی 64270 دەبابەیان هەیە و توانای ئــاگری تۆپخانــەی وڵاتانی ئەندامی پەیمانی وەرشۆ بە 34000 تۆپەوە چل لەسەد لەتۆپخانەی پەیمانی ئاتلانتیك زیاترە. لــەو راپۆرتــەدا گرینگیــی زیــاتر دراوەتــە توانــای هێــزە ئاسمانییــەکانی ســۆڤیەتی و نووسیوییانە، کە ئەو هێزانە دەتوانن ئەگەر پێویست بوو لە ماوەیەکی کەمتر لە بیست و چوار

سەعاتدا لە ناوچە هەستیارەکانی خۆرهەڵاتی ناڤین و لە بەندەرەکانی کەنداودا دابەزن لە حاڵێکدا هێزەبەدەستوبردەکانی ئەمریکا لانیکەمەکەی سی وشەش کاتژمێری بۆ بەڕێوەبردنی کردەوەی ئۆرژانسیی خۆی داناوە.

7

لە دووساڵی کۆتایی حکوومەتی بێرژنێڤدا سیاسەتی سۆڤیەتی ئەو روخسار و حاڵەتە هێرشبەرانەیەی ساڵانی دەیەی 1970 ی لەدەست دا و شێوازێکی ئاشتیخوازانەی لە پرسە نێودەوڵەتییەکاندا وەئەستۆ گرت. هۆکاری ئەو گۆڕانی سیاسەتەش جگە لە هاتنە سەرکاری حکوومەتێکی نویٚ لە ئەمریکا بوو، کە ئامادە نەبوو لە بەرامبەر سیاسەتی هێرشبەرانەی سۆڤیەتیدا پاشەکشێ بکاو هەروەها رەوشی تەندروستیی بێرژنێڤ و بۆشاییبوونی ئەو لەگۆڕەپانەکەدا بوو، کە دەرفەتی بۆ دەستپێشخەریی نوێی سیاسی نەدەهێشتەوە. لەو سەروبەندەدا سۆسلۆف ئەندامی مەزنی دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی، کە بۆماوەی چارەکە سەدەیەك تیۆردارێژی حیزب و پلاندانەری زۆربەی رەوتە سیاسییەکانی سۆڤیەتی بوو مرد و نەخۆشبوونی بێرژنیڤ مەسەلەی جیٚ نشینیی ئەوی کردبوو بە یەکێك لەو کێشانەی، کە مێشکی ئەندامانی دەفتەری سیاسیی بەخۆیەوە خەریك کردبوو. لە لایەکی دیکەوە درێژەی قەیران و بشێوییە کرێکارییەکانی پۆلۆنیا نەی هێشت بێرژنێڤ وریبەرانی دیکەی سۆڤیەتی بپرژێنە سەر هیچی تر و سەرەڕای دامەزرانی حکوومەتی سەربازی لە پۆلۆنیاو هەڵوەشاندنەوەی رێکخراوی یەکگرتوویی کرێکاران مەترسیی سەرهەڵدانەوە هەتا کۆتایی حکوومەتی بێرژنیڤ نەڕەوییەوە.

گرینگترین رووداوی دوو ساڵی کۆتایی حکوومەتی بێرژنێڤ لە بواری نێوخۆییەوە گیرانی بیست و شەشەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی یا دوایین کۆنگرەیەکە، کە بێرژنێڤ تێیدا بەشدارە و لە مانگەکانی فێبرییە و مارسدا گیرا. نیشانەکانی نەخۆشیی و بێرژنێڤ بۆ بەڕێوەبەریی وڵات هەر لەو کۆنگرەیەدا دەرکەوت، چونکی ئەو کاتێك، کە بۆ خوێندنەوەی راپۆرتی سیاسییەکەی بۆ کۆنگرە چووە پشت تریبوون زیاتر لە حەوت دەقیقە نەیتوانی لە سەر پیٚ راوەستاو خوێندنەوەی باقی راپۆرتەکەی بە یەکێك لە ئەندامانی دەستەی سەرۆکایەتیی کۆنگرە ئەسپێردرا. ئەو کۆنگرەیە جگە لە پەسندکردنی بەرنامەی پێنج ساڵەی نوێی ئابووری

هیچ گۆڕێکی گرینگی دیکەی نەکرد و لە پێکهاتەی کۆمیتەی ناوەندی و ئۆرگانەکانی دیکەی بەڕێوەبەریی حیزبیشدا هیچ گۆڕانێکی بەرچاو بەدی نەکرا.

تەنیا سەرکەوتنی بێرژنێڤ لە سیاسەتی دەرەوەی ساڵانی 1981 و 1982دا کەشیاوی باسکردن بێ سەردانی ئەڵمانی خۆرئاوا لە کۆتاییەکانی نۆڤەمبەری 1981 و واژۆی گەورەترین پەیمانی بازرگانیی خۆرهەڵات و خۆرئاوا بۆ راگواستنی گازی سرووشتیی سۆڤیەت بۆ ئەورووپای خۆرئاوا بوو. بە پێی ئەو پەیماننامەیە لوولەیەکی پێنج هەزار کیلۆمەتریی گازی سرووشتیی سۆڤیەتی لە سیبریایەوە بۆ ئەڵمانیاو لەوێوە بۆ وڵاتانی دیکەی ئەورووپای خۆرئاوایی رادەگوێزێ. ئەمریکا بە نیشانەی دژایەتی لەگەڵ ئەو پەیمانە ناردنی کەلوپەلی لوولەکێشانی گازی بۆ سۆڤیەتی قەدەغە کرد و ئەو بڕیارە کەوتە بەر رەخنەی توندی رێبەرانی ئەورووپای خۆرئاوایی.

گرژی و ئاڵۆزیی پێوەندییەکانی ئەمریکاو سۆڤیەتی لە ساڵی 1982دا دامرکایەوە و دانوستانەکانی پێوەندیدار بە واژۆکردنی پەیمانێکی تازەی سنووردارکردنی چەکە ستراتژییەکان لە مانگی ژووئەنی ئەو ساڵەدا لە نێوان نوێنەرانی هەردوو وڵاتدا دەستی پێکرد.

وەزیرانی دەرەوەی ئەمریکاو سۆڤیەت لە کاتی کۆبوونەوەکانی کۆڕی گشتیی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان لە مانگی سێپتەمبەردا پێکەوە دانوستانیان کرد و ئامادەکارییان بۆ یەکەمین چاوپێکەوتنی بێرژنێڤ و رەیگان لە کۆتاییەکانی ساڵی 1982 یا سەرەتاکانی 1983دا دەکرد، کە بێرژنێڤ کتوپڕ بە هۆی جەڵتەی دڵ مرد. رێکەوتی مەرگی بێرژنێڤ بەرەبەیانیی رۆژی 10دەی نۆڤەمبەری 1982 بوو، بەڵام راگەیەندراوی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیست و دەوڵەتی سۆڤیەتی بە بۆنەی مەرگی وی بیست و شەش سەعات دوای مردنەکەی نزیك سەعات یازدەی بەیانیی رۆژی یازدەی سپتامبر بڵاوبۆوە.

راپۆرتی دارایی حکوومەتی هەژدە ساڵەی بێرژنێڤ بەسەر سۆڤیەتیدا نیشانی دەدا، کە لە رووی ئابووریی و سەربازییەوە سەرکەوتوو بووە. هەرچەندە لە بەشی کشتوکاڵدا پێشکەوتنەکانیان کەمتر لەوە بوونە، کە لە بەرنامە ئابوورییەکانی سۆڤیەتیدا پێشبینییان کردبوو و تەنیا لە ساڵی 1981دا دەوڵەتی سۆڤیەتی ناچار بوو 64 ملیۆن تەن دەغڵ و دان واتە نزیك بە بیست لەسەدی پێویستیی نێوخۆیی وڵاتەکەی لە دەرەوەڕا بێناو بۆ کڕینی ئەوەش حەوت ملیار دۆلار بداتە هەناردەکەرەکانی بەتایبەتی بە ئەمریکا. دەوڵەتی سۆڤیەتی نەیتوانی ئەو بڕە پارەیە بە فرۆشتنی بەرهەمە نەوتییەکانی دابین بکاو هەربۆیەش ناچار بوو 250 تەن لە ئاڵتوونی پاشەکەوتی خۆی بە نرخی سێ ملیارد دۆلار لە بازارەکانی جیهاندا بفرۆشێ.

بە پێی راپۆرتێکی ئابووری، کە لە ساڵی 1982دا بڵاو بۆتەوە بەرهەمهێنانی پۆڵا لە سۆڤیەتی لە 91 تەنی ساڵی 1965ـەوە گەیشتە 149 تەن، ساڵی 1981 بەرهەمهێنانی ساڵانەی نەوتی خاو هەر لەو ماوەیەدا لە 243 ملیۆنەوە گەیشتە609 ملیۆن تەن و بەرهەمهێنانی کارەبا لە 507 ملیۆن کیلۆوات سەعات لە ساڵی 1965دا گەیشتە 1325 ملیۆن کیلۆوات سەعات لە 1981دا. بەرهەمهێنانی سەیارە لە 201/200دانە لە ساڵدا گەیشتۆتە 1/324/000دانە لە ساڵی 1981دا، کە زیاتر لەشەش هێندە نیشان دەدا. هەر لەو راپۆرتەدا لە بەشی بەرهەمهێنانی کشتوکاڵ و بژێودا هاتووە، کە بەرهەمی دانەوێڵە لە 121ملیۆن تەنی ساڵی 1965 ـەوە گەیشتۆتە 160 ملیۆن تەنی ساڵی 1981و بەرهەمهێنانی ساڵانەی گۆشت هەر لەو ماوەیەدا لە 9/9 ملیۆن تەنەوە گەیشتۆتە 15/2 ملیۆن تەن، بەرهەمهێنانی شیر لە 72/9 ملیۆن تەنەوە گەیشتۆتە 88/5 ملیۆن تەن، کە هەر سێکی ئەوانە کەمترن لەوەی، کە لە بەرنامەدا پێشبینی کرابوون.

هێندێ لە ئامارەکانی پێوەندیدار بە پێشکەوتنە سەربازییەکانی سۆڤیەتیی سەردەمی حکوومەتی بێرژنێڤ لە لاپەڕەکانی پێشوودا باس کران و پێویست ناکا دووپاتە بکرێنەوە. بەکورتی دەبێ بگوترێ، کە توانای سەربازیی سۆڤیەتی لە سەردەمی بێرژنێڤدا بە شێوەیەکی بەرچاو چووە سەرێ بە وتەی خودی ئەمریکییەکانیش بە گشتی کەوتنە پێش ئەمریکییەکان. رەیگان لە سەرەتای دەسەڵاتدارێتیی خۆیدا لە ساڵی 1981دا بۆ قەرەبووکردنەوەی دواکەوتوویییەکانیان لە سۆڤیەتی بەرنامەیەکی بەربڵاوی دارشت و بەڕێوەی برد و لە ماوەی دەسەڵاتدارێتیی خۆیدا ساڵ بە ساڵ لە بودجەی ئەمریکای زیاد کرد هەرچەندە دەوڵەتی سۆڤیەتی ئەو هاتوهەرا بانگەشەیی و پرۆپاگەندەییانەی ئەمریکییەکانی بە زێدەخوازیی بەرپرسانی پینتاگۆن(وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا) و تاکتیکێك بۆ پەرە پێدان بە پیشەسازیی سەربازیی ئەمریکا زانی.

سیاسەتی دەرەوەی بێرژنێڤ تێکەڵاوییەك بوو لە خۆپارێزی و هەلپەرستی. ئەو لە هەمان کاتدا، کە هەوڵی دەدا پێش بە سەرهەڵدانی قەیرانێکی نوێ لە پێوەندییەکانی خۆرهەڵات و خۆرئاوادا بگرێ بۆ بەربڵاوکردنەوەی دەسەڵاتی سۆڤیەتی لە دوورترین شوێنەکانی جیهاندا هیچ دەرفەتێکی لەدەست نەدەدا و لە ماوەی ساڵانی دەیەی 1970دا، کە ئەمریکا سەرەتا لەگەڵ قەیرانی رێبەرایەتی(لە سەر رووداوی واتێرگیت و دەست لە کار کێشانەوەی نیکسۆن) و دواتر حکوومەتێکی لاواز و بێ ئەزموون لە کاروباری نێودەوڵەتیدا بەرەوڕوو بوو رێگەی بۆ تەشەنەی

دەسەڵاتی سۆڤیەتی لە 10دە وڵاتی ئاسیایی و ئەفریقایی و ئەمریکای لاتین (ڤیێتنام، لائۆس، کامبۆج، یەمەنی باشوور، ئیتیۆپی، ئانگۆلا، موزامبیك، نیکاراگۆیە و گرانادا)دا خۆش کرد.

لە پێوەندی لەگەڵ وڵاتانی کۆمۆنیست یا پاشکۆکانی سۆڤیەتییش بێرژنێڤ توندی و نەرمی و نیانیی تێکەڵاو کرد و لە حاڵێکدا لە بەرامبەر چیکۆسلۆڤاکیادا بە دەستێوەردانی سەربازی لە ساڵی 1968دا دژکردەوەی نواند لەگەڵ ڕۆمانیادا، کە سیاسەتێکی نزیك بەسەربەخۆیی لە نێو بلۆکی کۆمۆنیزمدا گرتبووە بەر هەڵیکرد و لەگەڵ پۆلۆنیا سیاسەتێکی تێکەڵاو بە هەڕەشە و ڕێزلێگرتنی ڕەچاو کرد.بەڵام گەورەترین شکستی ئەو لە پێوەندی لەگەڵ وڵاتانی کۆمۆنیستیدا ئەوە بوو، کە کێشە و ناکۆکییەکانی نێوان چین و سۆڤیەتیی تەنانەت پاش مەرگی مائۆش بۆ چارەسەر نەکرا.

لە باری نێوخۆییەوە دەبێ سەردەمی حکوومەتی بێرژنێڤ لە سۆڤیەتیدا بە سەردەمی سەقامگیری ناوبەرین، چونکی زۆرینەی ئەو کەسانەی، کە ساڵی 1964 لە کاتی هەرەسی خرۆشۆفدا پۆستی باڵای حیزبی و دەوڵەتییان بەدەستەوە بوو لە سەردەمی دوور ودرێژی بێرژنێڤدا پۆستەکانی خۆیان پاراست و چەند کەسێکیان وەك کاسیگین و سۆسلۆڤ و مارشال گرێچکۆ لەکاتێکدا مردن، کە دەفتەری سیاسیی حیزب بوون. ئەو پارێزراوبوونی پۆستە وێڕای لایەنە باشەکانی کۆمەڵێك گەندەڵیشی لێکەوتەوە و پاش مەرگی بێرژنێڤ پەردە لە سەر زۆربەی ئەو گەندەڵییانە لادرا، کە بەسەدان بابەتی بەرتیل خۆری و خراپ کەڵك وەرگرتن و دزینی دارایی دەوڵەتیشی لەخۆ دەگرت.

خۆشگوزەرانی و ژن خۆشەویستی بەشێك لە تایبەتمەندییەکانی بێرژنێڤ بوون. گۆڤاری تایمی ئەمریکا لە ژمارەی ڕێکەوتی 22ی نۆڤەمبەری 1982 ی خۆیدا، کە حەوتوویەك پاش مەرگی بێرژنێڤ بڵاو بۆتەوە وێڕای باسێکی پوخت لە سەر ژیان و تایبەتمەندییە ئەخلاقییەکانی بێرژنێڤ لە زمانی نیکسۆنی سەرۆك کۆماری پێشووی ئەمریکاوە دەنوسێ "بێرژنێڤ شێت و شەیدای سەیارەی جوان و ژنی جوان بوو و تەنانەت لە سەفەرە فەرمییەکانیشیدا وازی لە چاوەچاو و دواندنی ئافرەتی جوان نەدێنا." نیکسۆن وێڕای گێڕانەوەی بیرەوەرییەکانی سەفەری بێرژنێڤ بۆ ئەمریکا دەڵێ:" من، کە ئاگاداری ئەوە بووم، کە بێرژنێڤ زۆر خولیای سەیارەی جوانە لەو سەردانەیدا سەیارەیەکی لینکۆڵن کۆنتیناتاڵم بە دیاری پێدا. بێرژنێڤ بە دیتنی ئەو سەیارەیە وا شاگەشکە بوو، کە خۆی پێ نەگیراو خێرا خۆی خستە نێو و لەبەر چاوی ئەو خەڵکە سەرسوڕماوەی لەوێ بوون ماوەیەك لێیخوڕی و تاقیی کردەوە."

تایم هەر لەو وتارەیدا ئاماژە بە ژمارەیەك لەو ترۆمبیلە گرانباییە بیانییانە دەكا، كە بێرژنێف لە گەراجەكەی خۆیدا كۆی كردبوونەوە و دەنووسێ: زۆربەی ئەو ترۆمبیلانە بۆ وێنە "رۆلزرۆیس"ێك و "مێرسێدێس بێنزێكی SLC1450 " و یەكدانە"ستیرۆئێن ماسراتی" هەموان دیاریی رێبەرانی بیانی بوون بە بێرژنێف. تایم هەروەها دەلێ، كە بێرژنێف چەندین ڤیلای رازاوەی تایبەتی لە لێوار مۆسكۆ و لێواری كرێمە هەبوون و لە كۆشكە رازاوە هاوینییەكەیدا لە یالتا مەلەوانگەیەكی گەورەی "سایزی ئۆلەمپیكیان" ساز كردبوو، كە بە شووشەی ئەستووری گەریانەوە، كە لە دەورووبەری خۆیان جیا دەبوونەوە و بێرژنێف هەر كات كەیفی لێ بایە بە داگرتنی دوگمەیەك مەلەوانگە تایبەتییەكەی خۆی لە باوبۆران دەپاراست.

بە قسەیەكی خۆش لە كتێبی "روسەكان"ی هێدریك سمیت لە سەر بێرژنێف ئەو بەشە تەواو دەكەین:

رۆژێك بێرژنێف دایكی لە ئۆكراینەوە بانگهێشت كردە مۆسكۆ بۆ ئەوەی ژیانی تازەی خۆی لە كرێملین نیشانی دایكی بدا، دایكی بە دیتنی ژیانی وا رازاوەی كورەكەی لە كرێملین شاگەشكە بوو، بەڵام بێرژنێف گوتی :"دایە ئەوانە شتێكی ئەوتۆ نین وەرە با بتبەمە ڤیلاكەی خۆم لە ئۆسڤۆ، كە پێشتر ستالین و خرۆشۆفی تێدا ژیاون". بێرژنێف ئەمجارە بە یەكێك لە جوانترین ترۆمبیلەكانی خۆی دایكی بردە ڤیلاكەی لە ئۆسڤۆ و تەواوی دیوەكانی ئەو كۆشكە رازاوەیەی نیشان دا. دایكی هەروا شاگەشكە و سەرسوورماو بوو، كە بێرژنێف فرۆكەوانە تایبەتییەكەی خۆی بانگ كرد و لەگەڵ دایكی بەرەو نێچیرگاكەی خۆی لە زاڤیدۆڤ كەوتە رێ. بێرژنێف وێرای نیشاندانی تاخمی مۆبل و تفەنگە جۆراوجۆرەكانی راوكردن بە دایكی هەستی كرد دایكی زویرە و كتوپڕ لێی پرسی، كە بۆچی زویری و بیر لە چی دەكەیتەوە؟

دایكی وتی: لیۆنید... دەترسم دیسان بۆلشەڤیكەكان بێنەوە و تەواوی ئەو شتانەت لێ بستێننەوە.!

بەشی دەیەم

لە ئاندرۆپۆفەوە هەتا گورباچۆف

ململانێ لە سەر جێ نشینیی بێرژنێڤ حەوت ساڵ بەر لە مردنەکەی واتە بە دوای یەکەم جەڵتەی دڵی ئەو لە ساڵی 1975دا دەستی پێکرد. پاش جەڵتە لێدانی بێرژنێڤ لە سەرەتاکانی ساڵی 1975دا ئالیکساندر شلێپێن، کە هێشتا خەونی بە سەرۆکایەتیی سۆڤیەتییەوە دەبینی، بەڵام سۆسلۆڤ، کە لە پیلانی دژ بە خرۆشۆفدا هاوکاریی کردبوو ئەمجارەیان رووی خۆشیی پێ نیشان نەدا. بێرژنێڤیش لە چنگی مەرگ رزگاریی هات و ئیتر دەرفەتی بۆ هەوڵەکانی شلێپێن نەهێشتەوە و ئاکامی ئەو پەلەپەلە ئەوەی لێ شین بۆوە، کە لە شازدەی ئاپریلی 1975دا پۆستی دەفتەری سیاسیی لێ ئەستێنرایەوە و لە گۆڕەپانی سیاسەتی سۆڤیەتی وەدەر نرا.

بێرژنێڤ پاش ئەوەی بۆ دووەمین جار لە ساڵی 1978دا جەڵتە لێیدا خۆی کەوتە بیری هەڵبژاردنی جێ نشین، بەڵام هیچ کام لە ئەندامانی دەفتەری سیاسیی حیزبی بە شیاوی ئەو پۆستە نەزانی. کەسی دڵخوازی ئەو کابرایەکی بێ نێوونیشان لە نێو ئەندامانی سکرتاریای

حیزبدا بوو بە ناوی کۆنستانتین چرێنێنکۆ، کە تازە ببووە ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزب. چرێنێنکۆ، کە لە ساڵی 1967ـەوە سکرتێری بەشی ئیداریی حیزب و لە راستیدا سەرۆکی دەفتەری و هاوکاری بێرژنێڤ بوو لەو کاتدا تەمەنی 67 ساڵ بوو و تەنیا پێنج ساڵ لە بێرژنێڤ کەمتەمەنتر بوو. بێرژنێڤ ساڵی 1979 چرێنێنکۆی بەمەبەستی بەشداربوون لە کۆنفرانسی رێبەران و گرێبەستی "ساڵت2" لەگەڵ خۆیدا برد بۆ ڤیەنناو لە کاتی ئەو کۆنفرانسەدا و پاش ئەویش بە بۆنەی جۆراوجۆرەوە کەوتە تاریف و پەسنی چرێنێنکۆ و زیرەکی و وردبینیی وی. لە سەر پێداگریی بێرژنێڤ چرێنێنکۆ، کە تەنیا ساڵێك پاڵێوراوی ئەندامەتیی دەفتەری سیاسیی حیزب بوو کرایە ئەندامی تەواوی دەفتەری سیاسی و هەتا ساڵی 1982، کە بێرژنێڤ مرد بە نوێنەرایەتیی ئەو بەشداری چەندین کۆنفرانسی حیزبی و کۆنگرەی حیزبە کۆمۆنیستەکانی فەرەنسا و دانیمارك و کوباو ئەڵمانی خۆرهەلات بوو. لەگەڵ ئەوەشدا چرێنێنکۆ، کە پێشینەی ئەندامەتیی لە دەفتەری سیاسیدا لە دوو کەس نەبێ لە هەمووان کەمتر بوو هەتا کاتی مەرگی بێرژنێڤ لە ساڵی 1982 دەرفەتی ئەوەی نەبوو، کە پێگەی خۆی وەکو جێنشینی بێرژنێڤ لە پلەی رێبەرایەتیی حیزبدا مسۆگەر بکا.

لێرەدا پێویستە ئەوە بڵێین، کە دوایین هەوڵی بێرژنێڤ بۆ بردنەسەری پلەی چرێنێنکۆ وەك ئەندامی بەرزی سکرتاریای حیزب سەری نەگرت و سەرنەگرتن و شکستەکەشی لە هەڵبژاردنی چرێنێنکۆدا بۆ جێنشینی سۆسلۆڤ، کە لە ژانوییەی 1982دا مرد لاوازیی پێگەی ئەوی لە ئاستی رێبەریدا لە کۆتایی ژیانیدا دەردەخست. ئەرك و بەرپرسیارەتییەکانی سۆسلۆف، کە گرینگترین ئەندامی دەفتەری سیاسی و سکرتاریای حیزب لە دوای بێرژنێڤ بوو درایە ئاندرۆپۆف ی سەرۆکی کۆمیتەی ئاسایشی دەوڵەتی(کا.گا.ب)، کە لە ساڵی 1973ـەوە ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزب بوو و هەر لەو رێکەوتەشدا دەرکەوت، کە زۆرینەی ئەندامانی دەفتەری سیاسیی حیزب لە بەرامبەر ئەو کەسەی، کە بێرژنێڤ گەرەکیەتی بیکاتە جێنشینی خۆی دەستیان لە سەر ئاندرۆپۆڤ داناوە.

بێرژنێڤ سەرلە بەیانیی رۆژی دەی نۆڤەمبەری ساڵی 1982 مرد و دەفتەری سیاسی دوانیوەرۆی هەر ئەو رۆژە و بەر لەوەی خەبەری مەرگی بێرژنێڤ بلاوبێتەوە بۆ دیاریکردنی جێنشینی ئەو کۆبوونەوە. لەو کۆبوونەوەیەدا جگە لە ئەندامانی سەرەکیی دەفتەری سیاسی پاڵێوراوانی ئەندامەتی لە دەفتەری سیاسیدا و ئەندامانی سکرتاریاو چەند مارشاڵێکی

سوڤیەتی بەشدار بوون. بانگهێشتنی فەرماندەرانی سەربازی بۆ ئەو کۆبوونەوەیە بە روالّەت بە مەبەستی تاوتویکردنی پرس و رەوشەکانی ئاسایش و تەناهی لە کاتی دەستاودەستکردنی دەسەلاّتدا بوو، بەلاّمبوونی ئەوان لە کۆبوونەوەکەدا و هاوکات قورسایی مارشال ستینۆف وەزیری بەرگریی سۆڤیەتی و ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزبی بۆ ناساندنی کەسی دلّخواز بۆ جێنشینی بێرژنێڤ قورستر دەکرد.

لە کۆبوونەوەی نائاسایی دەفتەری سیاسیی حیزبدا ستینۆف وەزیری بەرگریی سۆڤیەتی لە پێشنیارکردنی هەلّبژاردنی ئاندرۆپۆفدا بۆ سکرتێری گشتیی حیزب دەستپێشخەریی کرد. ئەندامی دەسترۆیشتووی دیکەش واتە گرۆمیکۆ ئەو پێشنیارەی بە باش زانی و گەنجترین ئەندامی دەفتەری سیاسی واتە گۆرباچۆف بە تین و گورەوە باسی شیاوی و لێوەشاوەیی ئاندرۆپۆفی کرد.

چرێنێنکۆ، کە پێی وابوو دۆراندوویەتی و لە دوو یا سێ کەسی ئەندامی دەفتەری سیاسی پتری لایەنگر نییە، خۆی کەوتە گەلّ لایەنگرانی هەلّبژاردنی ئاندرۆپۆف بۆ سکرتێری گشتی حیزب بۆ ئەوەی لانیکەم پۆستی ئەندامەتیی دەفتەری سیاسی و سکرتێری کاروباری ئیداریی حیزبیەکەی پارێزراو بێ. لە گەلّ راگەیاندنی رەزامەندیی ئەو بۆ پێشنیاری هەلّبژێرانی ئاندرۆپۆف بە سکرتێری گشتیی حیزب لایەنگرەکانیشی کەوتنە گەلّ زۆرینە و پێشنیاری هەلّبژێرانی ئاندرۆپۆف بۆ جێنشینیی بێرژنێڤ بە کۆی دەنگ پەسند کرا.

هەوالّی مەرگی بێرژنێڤ سەرلە بەیانیی رۆژی یازدەی نۆڤەمبەر راگەیەندراو پلینۆمی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب بۆ پەسندکردنی دواجاری بریاری دەفتەری سیاسی لەمەر دیاریکردنی سکرتێری گشتیی حیزب، رۆژی دوازدەی نۆڤەمبەر کۆبوونەوە. ئەرکی راپۆرتی دانوستانەکانی دەفتەری سیاسی و پێشنیاری هەلّبژێرانی ئاندرۆپۆف بۆ سکرتێری گشتیی حیزب خرایە ئەستۆی چرێنێنکۆ بۆ ئەوەی لایەنگرەکانی وی هیچ دژکردەوەیەك نەنوێنن و بۆ پاراستنی یەکێتی و یەکگرتوویی حیزب سکرتێری گشتیی تازە بە کۆی دەنگ هەلّبژێردرێ.

2

هەڵبژێرانی ئاندرۆپۆف بۆ جێنشینیی بێرژنێڤ، ئەویش لە مەودای بیست و چوار سـەعات پاش ڕاگەیاندنی هەواڵی مەرگی وی کـۆر و کۆمەڵـەکانی جیهـانی راچـڵەکاند، لـە حاڵێکـدا بێرژنێڤ هێشتا نەمردبوو، کە ئامادەکاری کرابوو بۆ هەڵبژێرانی ئاندرۆپۆف بۆ ئـەو پۆسـتە و هەر وەکی ئاماژەشی پێدرا بێرژنێڤ لە کۆتایی تەمەنیدا هەم بە هۆی نەخۆشی و نـەبوونی بـۆ ماوەی دوورودرێژ لە مۆسکۆ و هەمیش لەبەر مەرگی دەسترۆیشتووترین و کـۆنترین ئەنـدامی لایەنگری خۆی لە دەفتـەری سیاسـی و سـکرتاریای حیزبـدا، واتـە میخاییـل سۆسـلۆڤ ئـیتر نەیدەتوانی بیروبۆچوون و باوەڕەکانی خۆی بەسـەر ئـەوانی دیکـەدا بسـەپێنێ. جگـە لـەوەش ئانـدرۆپۆف لـەو کاتـەوە، کـە لـە سـاڵی 1967دا سـەرۆکایەتیی کۆمیتـەی تـەناهیی دەوڵەتیی(کا.گا.ب)ی پێئەسپێردراوردە وردە و بە بێ دەنگی ئامادەکاریی دەکرد بـۆ گەیشـتن بە لووتکەی دەسەڵات، بە شـێوەیەك، کـە لـە ژانوییـەی 1982دا پـاش مـەرگی سۆسـلۆڤ زۆرینەی ئەندامانی دەفتەری سیاسی و سکرتاریای حیـزب بـە پێچـەوانەی ویسـتی بێـرژنێڤ ئەویان کردە ئەندامی بەرزی دەفتەری سیاسی و سـکرتاریای حیـزب و لـە دەزگـای ڕێبەریـدا ئەرکی هەستیاری ڕێبەرایەتیان پێ ئەسپارد.

یوری ڤیلادیمیر ئاندرۆپۆف ڕۆژی پازدەی ژووئـەنی 1914 لـە وێسـتگەی شـەمەندەفەڕی ناگۆتسکایای باکووری قەفقاز لە دایك بوو. باوکی کرێکارێکی هێڵی شەمەندەفەر بوو. یـوری پـاش تـەواوکردنی خوێنـدنی سـەرەتایی وەك تەلەگرافچـی و دواتـر لـە سـەر کەشـتییە بارهەڵگرەکانی سەر ڕووباری وێلگا کاری دەکرد. یوری ئاندرۆپۆف لە تەمەنی حەڤـدە سـاڵیدا بوو بە ئەنـدامی ڕێکخـراوی لاوانـی کۆمۆنیست(کامسـۆمۆل)و هاوکـات لـە قوتابخانەیـەکی دواناوەندیشدا ناونوسیی کرد و ساڵی 1936 ئەو قوتابخانەیەی تەواو کرد. لـەو ڕێکەوتـە بـە دواوە ئانـدرۆپۆف وەك سـکرتێری بەرپرسـی یـەکێك لـە یەکێتییـەکانی ڕێکخـراوی لاوانـی کۆمۆنیست لەو ڕێکخراوەدا خەریکی کار بوو و لە کاتی پاکسازییە خوێناوییەکانی سـتالیندا، کە ژمارەیەك لە ڕێبەرانی ڕێکخراوی لاوانی کۆمۆنیستیشی لە خـۆ دەگـرت گەیشـتە ئاسـتی بەرپرسانی باڵای ئەو ڕێکخراوە.

ئاندرۆپۆف لە ساڵی 1939 ـەوە بە ئەندامی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی وەرگیراو لـە کاتی شەڕی جیهانی دووەمدا وەکو کۆمیسێری حیزب لە ڕێکخراوە چریکییەکانی "کارلیـا"ی نێوان سۆڤیەتی و فەنلاندا خزمەتی کردووە و تێکۆشاوە. ئاندرۆپۆف لە ماوەی خزمەتکردنیدا لەو ناوچانە ڕۆڵێکی کاریگەری هەبووە لە ڕاگواستنی چەك وچۆل و تەقەمەنی و بژیو، کـە لـە

رێگەی بەندەری مۆرمانسکەوە بۆ روسیا بەرێدەکران و بە هۆی ئـەوەی لەگـەڵ کاربەدەسـتانی هاوپەیماندا لە پێوەندیدا بووە فێری ئینگلیزییش ببوو.

یوری ئاندرۆپۆف دوای کۆتایی هاتنی شەڕ بۆ مۆسکۆ بەرێکراو لە بەشی پێوەنـدی لەگـەڵ وڵاتانی سۆسیالیستی لە سکرتاریای کۆمیتەی ناوەندیدا خەریکی کار بوو. ساڵی 1953 بـۆ وەزارەتی دەرەوەی سۆڤیەتی راگوێزراو وەك راوێژکاری باڵوێزی سۆڤیەتی لـە هـەنگاریا بـەرێی بۆداپێست کرا.

ئاندرۆپۆف پاش نزیکەی ساڵێك خزمەتکردن لە بوداپێست بە باشی فێری زمانی هـەنگاری بوو و لە ساڵی 1945دا پۆسـتی بـاڵوێزیی پێـدرا. لـە هێنـدێ سەرچـاوەدا نووسـراوە، کـە ئاندرۆپۆف لە کاتی راگوێزرانی بـۆ وەزارەتـی دەرەوەی سـۆڤیەتییەوە لـە سـاڵی 1935دا و یەکەمین بەرپرسیارەتییەك، کە لە دەرەوەی وڵات پێی درا ئەندامی سەر بە رێکخراوی ئاسایش و تەناهیی سۆڤیەتی بووە و هەر بەو پێشینەیەشەوە کراوەتە سەرۆکی کا.گا.ب.

یەکەمین رووداوی ژیانی سیاسیی ئاندرۆپۆف رۆڵی ئەو بـوو لـە سـەر کـوتی سـەرهەڵدانی 1956ی خەڵکی هەنگاریادا. ئاندرۆپۆف وەکو باڵوێزی سۆڤیەتی لە هەنگاریا لـە جەنگـەی گۆڕانەکانی ساڵی 1956 ی ئەو وڵاتەدا، کە دەستێوەردانی سەربازیی سۆڤیەتی و دامەزرانی حکوومەتێکی گوێ لەمستی مۆسکۆی لێکەوتەوە بە دڵنیاییەوە رۆڵێکی کاریگـەری گێـڕاوە، بەڵام ژورێس مێدڤێدێڤ ی نووسەری ناوداری روسی، کە لە بەشەکانی پێشوودا باسمان کرد لـە کتێبێکدا بە ناوی ئاندرۆپۆف، کە ساڵی 1984 بڵاوی کردۆتەوە دەنووسێ:" چیرۆکگەلێکی لەو شێوەیە، کە ئاندرۆپۆف راستەوخۆ لە هەڵفریواندن و لە دا و خستنی رێبـەرانی هەنگاریـدا رۆڵی گێڕاوە و بەرپرسی راستەوخۆی ئیعدامی "ئیمرێ نـاگی" و رێبـەرانی تـری ئـازادیخوازی هەنگاریایە درۆیە و راست نییە و تەواوی ئەوەی کە لە سـاڵی 1956دا لـە هـەنگاریا هاتـە پێشێ لە لایەن خودی خرۆشۆف و نێردراوەکانییەوە بۆ هەنگاریا، واتـە لـە لایـەن سۆسـلۆڤ و میکۆیانەوە بەرێوە چووە. دیارە ئاندرۆپۆف وەك باڵوێزی سۆڤیەتی، کە لە سـاڵی 1953 بـە دواوە لە هەنگاریا بووە و لەگەڵ زۆربەی سەرکردەکانی ئەوێ دۆسـتایەتیی هـەبووە هاوکـاریی چرووپری سۆسلۆڤـــ و میکۆیانی کردووە بە شێوەیەك سەرنج و رەزامەندیی ئەوانی راکێشاوە، کە ساڵێك دواتر بانگ دەکرێتەوە بۆ مۆسکۆ و لە سکرتاریای حیزبدا کراوەتە سەرۆکی ئیدارەی پێوەندییەکانی سۆڤیەتی لەگەڵ وڵاتانی سۆسیالیستی.

ئاندرۆپۆف هەتا ساڵی 1961، کە سەرۆکایەتیی ئەو ئیدارییەی لە ئەستۆ بوو کۆمەڵە سەفەرێکی بۆ وڵاتانی ئەورووپای خۆرهەڵاتی و ڤێتنامی باکووری کرد و لەو ماوەیەدا راستەوخۆ هاوکاریی سۆسلۆڤی دەکرد. ئاندرۆپۆف لە ساڵی 1961دا بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی هەڵبژێرداو ساڵێك دواتر وەك یەکێك لە سکرتێرەکانی کۆمیتەی ناوەندی بوو بە ئەندامی سکرتاریای حیزب. ئاندرۆپۆف لەو بەشەدا ئەرکی پێوەندیی نێوان حیزب و کۆمیتەی تەناهیی دەوڵەتی یا "کا.گا.ب" شی لە ئەستۆ بوو و لە سەفەرەکانی خرۆشۆفدا بۆ نێوخۆ و دەرەوەی وڵاتدا لەگەڵیدا دەبوو.

ئاندرۆپۆف لە جەنگەی لە سەر کار لابردنی خرۆشۆفدا لە ساڵی 1964دا هاوکاریی سۆسلۆڤ و بێرژنێڤی کرد و پێگەی خۆی لە سکرتاریای حیزبدا مسۆگەر کرد. ساڵی 1967 بێرژنێڤ لە سەر پێشنیار و راسپاردنی سۆسلۆف کردیە سەرۆکی کا.گا.ب و بە دوای ئەوەدا وەکو پالێوراوی ئەندامەتیی دەفتەری سیاسی ناودێر کرا. لە جەنگەی رووداوەکانی چیکۆسلۆڤاکیادا، کە دەستێوەردانی سەربازیی سۆڤیەتی و ئەندامانی پەیمانی وەرشۆی لێکەوتەوە ئاندرۆپۆف یەکێك لە راوێژکارانی بێرژنێڤ بوو لە سەفەرەکانی بێرژنێڤدا بۆ چیکۆسلۆڤاکیاو وڵاتانی ئەندامی پەیمانی وەرشۆ لەگەڵیدا دەچوو.

ئلتدرۆپۆف نزیکەی پازدە ساڵ (لەساڵی 1967 ـەوە هەتا 1982) سەرۆکی کا.گا.ب یان رێکخراوی زانیاری و پاراستنی سۆڤیەتی بوو و لە ساڵی 1973 ـەوە جگە لەو پۆستە ئەندامی سکرتاریای حیزبی کۆمۆنیستیشدا واتە بەرزترین ئۆرگانی بڕیاردەری سۆڤیەتییش بوو. ئاندرۆپۆف لە ماوەی پازدەساڵ سەرۆکایەتی بەسەر کا.گا.ب دا، کە درێژماوەترین سەرۆکایەتیی کەسێکە بەسەر رێکخراوی تەناهی و ئاسایشی سۆڤیەتدا ئەو رێکخراوەی کردە بەهێزترین و گەورەترین رێکخراوی زانیاری و سیخوڕی لە جیهاندا. زۆر شت لە سەر کارەسات و جەنایەتەکانی کا.گا.ب لەو قۆناغەدا نووسراوە، بەڵام راستییەکەی ئەوەیە، کە توند و تیژیەکانی ئەو رێکخراوەیە لە سەردەمی سەرۆکایەتیی ئاندرۆپۆفدا بۆ سەر دژبەران و رەخنەگران لە چاو رێکخراوی ئاسایش و تەناهیی سەردەمی ستالین و تەنانەت سەردەمی خرۆشۆفیش شتێکی ئەوتۆ نییە. راستە کا.گا.ب لە بە پێی سیاسەتی دەوڵەت و حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی گەلێك کەسی قۆڵبەست و بەرێی گرتوخانە کرد یا دووری خستنەوە و یا لە سۆڤیەتیی وەدەرنان یا هێندێ کەسی ناردنە نەخۆشخانەی نەخۆشییە دەروونییەکان(شێتخانە)، بەڵام راپۆرتێك لە ئیعدامی زیندانیی سیاسی لەو سەردەمەدا

خراوەتە روو و لەمەڕ هێندێ لە تۆخترین دژبەرانی سیاسەتی سۆڤیەتی وەك سۆلیژنێتسین، کە لە سەردەمی ستالیندا بێ ئەملاوئەولا ئیعدام دەکران بە دوورخستنەوە یا دەرکردن لە وڵات وازیان لێ هێنراوە. تەنانەت ژۆرێس مێدڤێدێڤ، کە خۆی یەکێکە لە قوربانیانی شێوەی بەندکرانی رەخنەگرانی سیاسی لە نەخۆشخانەی شێتاندا و لە ساڵی 1973داواتە لە کاتی سەرۆکایەتیی ئاندرۆپۆف بەسەر کا.گا.ب لە سۆڤیەت دەرکراوە ئەو بە کابرایەکی رۆشنبیر و نەرم ونیان ناو دەبا، کە لە ماوەی سەرۆکایەتیی خۆیدا بەسەر کا.گا.ب دا پێی لە بەرەی خۆی درێژتر نەکردووە و لە زێدەرۆیی خۆی بواردوە.

ئاندرۆپۆف لە ماوەی سەرۆکایەتی بەسەر کا.گا.ب دا تۆڕەکانی ئەو رێکخراوەیەی لە نێو رێکخراو ئۆرگانەکانی حیزبی و وەزارەتخانە و دامودەزگا دەوڵەتییەکانی سۆڤیەتدا پەرە پێدا و لە کۆتایی حکوومەتی بێرژنێڤدا شێلگیرانە هەوڵی بنەبڕکردنی ئەو گەندەڵییەیدا، کە حیزب و دامودەزگا دەوڵەتییەکانی داگرتبوو. کۆمارییەکانی ئازەربایجان و گورجستان گۆڕەپانی بەرینی ئەو هەولاو خەباتە بوون و سەرۆکەکانی کا.گا.ب لەو دوو کۆمارییەدا پۆستی رێبەرایەتیی حیزبی کۆمۆنیستی ئەو کۆمارییانە و دواتر پلەی پالێوراویی ئەندامەتی دەفتەری سیاسیی حیزبیان پێدرا، بەڵام گەورەترین سەرکەوتنی ئاندرۆپۆف لە ماوەی سەرۆکایەتی بەسەر کا.گا.ب دا پەرە پێدان بە چالاکییەکانی ئەو رێکخراوەیە لە دەرەوەی وڵات و تەشەنەکردنە نێو رێکخراوە دەوڵەتی و سەربازی و تەنانەت ئۆرگانەکانی پارستن و تەناهیی وڵاتانی خۆرئاوایی بوو. کاربەدەستانی کا.گا.ب لەو ماوەیەدا گەلێك نهێنیی زانستی و سەربازیی خۆرئاوایان بەدەست کەوت و بە راگواستنی ئەو زانیارییانە و گەیاندنیان بە دەستی بەرپرسانی وەزارەتی بەرگریی سۆڤیەتی توانایی سەربازیی ئەو وڵاتەیان بردە سەرێ. بەو شێوەیە پێوەندییەکی نزیك و چڕ لە نێوان ئاندرۆپۆف و وەزیری بەرگری و فەرماندەرانی سوپادا دامەزرا و هەروەکی ئاماژەی پێکرا ئەوە ستینۆڤی وەزیری بەرگریی سۆڤیەتی بوو، کە بۆ یەکەمین جار لە دەفتەری سیاسیدا ناوی ئاندرۆپۆف وەکو پالێوراوی جێنشینیی بێرژنێڤ هێنایە گۆڕێ.

گەڕانەوەی ئاندرۆپۆف بۆ سکرتاریای حیزب دوای مەرگی سۆسلۆڤ یش لە ژیانی ویدا بە خاڵێکی وەرچەرخانی گرینگ لەقەڵەم دەدرێ. سۆسلۆڤ لە ژانوییەی 1982دا نزیك دە مانگ بەر لە مەرگی بێرژنێڤ مرد و ئاندرۆپۆف هەر لەو ماوە کورتەدا، کە ئەرك و بەرپرسیارەتییەکانی ئەوی لە سکرتاریای حیزبدا گرتە ئەستۆ دەسەڵات و سەربەخۆییەکی سەرنجراکێشی لە خۆی نیشان دا. هێندێ لەو فایلە گەندەڵییانەی، کە لە رێکخراو و دامودەزگا

حکوومییەکاندا لە سەر دۆستان و خزم و کەسانی بێرژنێڤ بە تایبەتی یوری بێرژنێڤ ی کوڕی، کە جێگری وەزیری بازرگانیی سۆڤیەتی و گالینای کچی، کە جێگری وەزیری نێوخۆ بوو گران دەوەستان، و لە سەردەمی سۆسلۆڤدا بێدەنگەیان لێکرابوو دیسان وەگەڕ کەوتنەوە، و خۆ تێهەڵقورتاندنی بێرژنێڤ تەنیا بووە هۆی ئەوەی کە نەهێڵێ هەتا ئەو زیندووە لێکۆڵینەوەی ئەو فایلانە ئاشکرا بکرێ.

ئاندرۆپۆف هاوکات لەگەڵ گەڕانەوەی بۆ سکرتاریای حیزب وازی لە سەرۆکایەتیی کا.گا.ب هێنا لە دەسنیشانکردنی جێنشینەکەیدا راوبۆچوونی بێرژنێڤ بە هێند وەرنەگیرا. بێرژنێڤ دەیویست یەکێك لە جێگرەکانی ئاندرۆپۆف لە کا.گا.ب دا، کە سەر بەو بوو بکرێتە سەرۆکی کا.گا.ب، بەڵام ئاندرۆپۆف سەرۆکی کا.گا.ب یی ئۆکراینی بە ناوی ڤیتالی فیدۆرچۆك بۆ جێ نیشنیی خۆی پێشنیار کرد و دەفتەری سیاسی پێشنیارەکەی ئەوی وەرگرت. فیدۆرچۆك دەستپەروەردەی ئاندرۆپۆف و لە هەمو بارێکەوە گوێڕایەڵی ئەو بوو و ئاندرۆپۆف بە دانانی ئەو هێزمۆنی و چاوەدێریی خۆی لە سەر ئۆرگانە تەناهی و ئاسایشییەکانی وڵات پاراست.

بەو دەسەڵاتەی ئاندرۆپۆف لە دەفتەری سیاسی و سکرتاریای حیزب و لە نێو هێزە چەکدارەکان و ئۆرگانە تەناهییەکانی سۆڤیەتیدا وەدەستی هێنابوو هەڵبژێرانی بۆ جێنشینیی بێرژنێڤ سرووشتیی دەنواند و ئەوەش، کە خۆرئاوا لەو مەسەلەیەدا سەری بێ کڵاو مایەوە نیشانەی لاوازیی ڕێکخراوە زانیاری و سیخوڕییەکانی ئەوان بوو. ئەو زانیاریانەی، کە دوای مەرگی بێرژنێڤ وەدەست کەوتن نیشاندەری ئەوە بوون، کە لە سەرەتاکانی 1982 ـەوە پێگە و دەسەڵاتی بێرژنێڤ وەك ڕێبەری سۆڤیەتی تەواو لاواز ببوو و زۆرینەی ئەندامانی دەفتەری سیاسیی حیزب شێلگیرانە پشتیوانی و لایەنگرییان لە ئاندرۆپۆف و بەرنامە دژەگەندەڵییەکانی وی دەکرد بە شێوەیەك ئەگەر بێرژنێڤ لە کۆتایی ساڵی 1982دا بە مردنی خۆی نەمردبا زۆر پێدەچوو، کە لە ساڵی 1983دا کاردروستایی بۆ لێ خستنی لە دەفتەری سیاسی و کۆمیتەی ناوەندیی حیزب بکرێ و ئەگەر ئەوەش کرابایە ئەوا جیا لە ئاندرۆپۆف کەسی دیکە نەدەبووە جێنشینی ئەو.

3

ئاندرۆپۆف، کە هەتا پێش هەڵبژێرانی بۆ جێنشینیی بێرژنێڤ لە دەرەوەی وڵات ناوبانگێکی نەبوو هەر لە ڕێوڕەسمی ناشتنی بێرژنێڤدا خۆی بە خەڵکی جیهان ناساند و

ڕێبەرانی وڵاتان، کە بۆ بەشداری لەو ڕێوڕەسمەدا چوبوونە مۆسکۆ ئەویان بە سەرکردەیەکی زیرەك و هۆشیار و بە سیاسەتڤان ناسی. ئەو بەسەرهات و زانیارییانەی، کە لە سەر ڕەوشت و تایبەتمەندییە ئەخلاقییەکان و باوەڕەکانی ئاندرۆپۆف وەدەست بڵاڤۆکی خۆرئاوایی کەوتن تێیاندا ئەو وەکو کابرایەکی زاناو خوێندەوار و هونەر خۆشەویست و نەرم ونیان و کتێب خوێنەرەوە ناساند و ئامانجی دیاری ئەو بانگەشەکارییانەش پووچەڵکردنەوەی کاریگەریی نەرێنیی پازدەساڵ پێشینەی سەرۆکایەتیی ئەو بەسەر ڕێکخراوی سامناك و ناوزڕاوی کا.گا.ب دا بوو. ئاندرۆپۆفیش هەر وەکو تەواوی ڕێبەرانی سۆڤیەتی لە سەرەتادا هەموو سەرنجی خۆی دایە کاروبار و مەسەلە نێوخۆییەکانی سۆڤیەتی و بەر لە هەر شتێك لە ڕێبەرایەتی و دەوڵەتی سۆڤیەتیدا پێگەی خۆی پتەو کرد. ئەو میخاییل گورباچۆفی، کە ئەوکات گەنجترین ئەندامی دەفتەری سیاسی بوو کردە جێگریی خۆی لە سکرتاریای حیزبدا و حەیدەر عەلیۆفی سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی ئازەربایجانی سۆڤیەتیی کردە ئەندامی ئەسڵیی دەفتەری سیاسی و نیکۆلای ریژکۆڤ، کە پسپۆڕێکی گەنجی بواری ئابووریی سۆڤیەتی بوو کردە سکرتێری کۆمیتەی ناوەتندیی حیزب. حەیدەر عەلیۆف، کە یەکێك بوو لە دەستپەروەردەکانی ئاندرۆپۆف و ماوەیەك سەرۆکی کا.گا.ب یی ئازەربایجانی سۆڤیەتی بوو جگەلەوە، کە کرایە ئەندامی دەفتەری سیاسی، پۆستی جێگری یەکەمی سەرۆك وەزیرانی سۆڤیەتییشی پێ ئەسپێردراو بەو رابردوە درەوشاوەیەی، کە لە خەباتی دژی گەندەڵی لە ئازەربایجاندا وەدەستی هێنابوو خەبات دژی گەندەڵیی لە ئاستی وڵاتدا پێ ئەسپێردرا.

یەکەمین ڕاپۆرتی پێوەندیدار بە ڕەهەندی بەربڵاوی گەندەڵیی سەردەمی بێرژنێڤ لە نێوەڕاستی مانگی دیسێمبەردا واتە مانگێك پاش هەڵبژێرانی ئاندرۆپۆف بۆ سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە چاپەمەنییەکاندا بڵاو بۆوە و یەکەمین گۆڕانی گرینگ لە ئاستی بەرپرسانی دەوڵەتیدا ڕۆژی حەڤدەی دیسێمبەر کرا. لەو گۆڕانانەدا ژەنەراڵ شێچێلۆکۆڤ دۆستی نزیك و هاوشاریی بێرژنێڤ، کە لە ساڵی 1966 ـەوە واتە شازدە ساڵ وەزیری وڵات بووە لە سەر کار لابراو فێدۆرچۆك ی سەرۆکی کا.گا.ب کرایە جێنشینی وی. ئەو زانیارییانەی دواتر لە سەر چەوتییەکانی شێچێلۆکۆف بڵاوبوونەوە نیشاندەری ئەوە بوون، کە لەو سەردەمەیدا، کە پۆستی وەزارەتی نێوخۆی سۆڤیەتیی بەدەستەوە بووە لەگەڵ جێگرەکەی یوری چۆربانۆف ی زاوای بێرژنێڤ بە ملیۆنان ڕۆبڵیان لە دارایی دەوڵەت پاشقول داوە و ژیانێکی

جوسیان بۆخۆیان پێکەوە ناوە. چۆربانۆفیش بڕێك پاش لە سەر كار لابرانی شێچێلۆكۆف وەلا نراو بە تۆمەتی کەڵکی خراپ وەرگرتن لە دارایی دەوڵەتی و بەرتیل خۆری راوەدوونرا.

خەبات دژی مۆرە گەندەڵەکانی سەردەمی بێرژنێڤ، کە لە بلاڤۆکی خۆرئاواییدا بە "مافیای بێرژنێڤ" ناوی دەرکردبوو بە وەلانرانی وەزیری بازرگانیی سۆڤیەت ئالیکساندر سترۆیڤ درێژەی کێشا. وەزارەتی بازرگانی یەکێك لە گەندەڵترین وەزارەتخانەکانی سەردەمی بێرژنێڤ بوو، کە تێیدا پەردە لە سەر کۆمەڵێك دزی و پاشقولدان لە کڕین و دابەشینی کاڵا و کەلوپەلی بەکارهێنان و خواردندا هەڵدرابۆوە. دەسترۆیشتووتۆین بەرپرسی ئەو وەزارەتخانەیەش یوری بێرژنێڤ بوو، کە وەك جێگری یەکەمی وەزیری بازرگانی، بەسەر کاروباری بازرگانیی دەرەکیدا رادەگەیشت و بۆ جێبەجێکردنی ساتوسەودای بازرگانی بەردەوام لە سەیران و سەفەردا بوو. لە سەر کار لابرانی سترویڤ وەلانرانی یوری بێرژنێڤیشی بە دواوە بوو، بەڵام هیچ زانیارییەك لە سەر فایلەکەی ئەو وەکو کەڵکی خراپ وەرگرتن لە پلەوپایە و بە فیڕۆدانی دارایی دەوڵەت بڵاو نەبۆوە.

ئامارگەلی پێوەندیدار بە پێشکەوتنی بەرنامە ئابوورییەکانی سۆڤیەتی لە ساڵی 1982 یا دوایین ساڵی حکوومەتی بێرژنێڤدا، کە ساڵی 1983 بڵاو بوونەوە بێ ئاکامیی بە تەواو مانای زۆربەی ئامانج و مەبەستە پێشبینی کراوەکانی بەرنامەی ئابووریی وڵاتی پێوە دیاربوو. بەرنامەی پێنج ساڵەی ئابووریی سۆڤیەتی رادەی گەشە و پێشکەوتوویی ساڵی 1982 ی چوار لەسەد پێشبینی کردبوو لە حاڵێکدا گەشەی ئابووریی وڵات لە ساڵی 1982دا گەیشتبووە 2/8 لەسەد، واتە دابەزیبووە کەمترین رادەی گەشەکردنی مێژووی سۆڤیەتی. تەنیا بەرهەمە کشتوکاڵییەکان لە چاو چوار ساڵ پێش، چوار لەسەد زیادی کردبوو، کە ئەویش سەرکەوتنێکی ئەوتۆ نەبوو، چونکی ئاستی بەرهەمە کشتوکاڵییەکانی ساڵی 1981 بە هۆی خراپبوونی باری کەش و هەوا زۆر لە خوارێ بوو و دەوڵەتی سۆڤیەتی ناچار بوو بۆ قەرەبووی کەمایەسیی بژیو و تفاقی ئاژەڵان نزیك بە چل ملیۆن تەن گەنم و گەنمەشامی و برینج و دانەوێڵەی دیکە بکڕێ.

لە بواری سیاسەتی دەرەوەدا، ئاندرۆپۆف لە یەکەمین چاوپێکەوتنەکانیدا لەگەڵ رێبەران و بەرپرسانی وڵاتانی دەرەکیدا، بۆ وێنە بووش ی جێگری سەرۆك کۆمار و شۆلتێرز وەزیری دەرەوەی ئەمریکادا، کە بۆ بەشداری لە رێورەسمی ناشتنی بێرژنێڤدا چووبوونە مۆسکۆ نیشانی دا، کە حەزی لە کۆتاییهێنانە بە گرژی و ئالۆزییەکانی نێوان خۆرهەڵات و خۆرئاوا، بەڵام

سەرۆکی حکوومەتەکەی ئەو هاوکات بوو لەگەڵ بڕیاری ڕێکخراوی پەیمانی ئاتلانتیکی باکووری(ناتۆ) لە سەر دامەزراندنی مووشەکی پرشینگ و کرووزی ئەمریکی لە ئەورووپای خۆرئاوایی و دەوڵەتی سۆڤیەت ناچار بوو بۆ پێشگرتن لە دامەزرانی ئەو مووشەکانە لە ئەورووپای خۆرئاواییدا دەست بکا بە بانگەشە و پروپاگەندەی بەربلاو. ڕۆژی 31ی ژانویەی ساڵی 1983 ڕەیگان سەرۆك کۆماری ئەمریکا ڕایگەیاند، کە ئامادەیە بۆ بەستنی پەیمانێك لە سەر کۆکرنەوەی تەواوی مووشەکە ناوکییەکان لە ئەورووپای خۆرئاوایی لەگەڵ ئاندرۆپۆف دانوستان بکا. ئەگەر سۆڤیەت ئەو چاوپێکەوتنەی قبووڵ کردبایە دەبوایە سەدان مووشەکی جۆری (ئێس، ئێس، 20) ی سۆڤیەتیی لە ئەورووپای خۆرهەڵاتی کۆبکاتەوە. هەر بۆیەش ئەو پێشنیارە وەکو تاکتیکێکی بانگەشەیی و پروپاگەندەی سەرۆك کۆماری ئەمریکا لە لایەن سۆڤیەتەوە وەرنەگیرا. ڕۆژی هەشتەمی مارسی 1983 ڕەیگان لە ئاخافتنێکدا لە کۆڕێکی ئایینیدا بەزمانێکی زۆر تاڵ قسەی لە سەر سۆڤیەتی کرد و سۆڤیەتیی بە ئیمپراتۆرییەکی شەیتانی ناو برد. ڕۆژی بیست و سێیەمی مارس ڕەیگان لە لێدوانێکی گرینگدا ڕایگەیاند، کە گۆڕانێکی گرینگی لە ستراتژیی ئەمریکادا کردووە و گوژمەیەکی زۆری بۆ دامەزراندنی سیستەمێکی دژە موشەکی تەرخان دەکا.ڕەیگان بۆ پاکانەی ئەو گەڵاڵەیەی خۆی، کە دواتر بە پڕۆژەی شەڕی ئەستێرەکان ناوی دەرکرد گوتی سۆڤیەتییەکان بە شێوەیەکی مەترسیدار مووشەکە ناوکییەکانی خۆیان پەرە پێداوە و ئەمریکا دەبێ پشتێندێکی بەرگری و خۆپاراستن بۆ مووشەکەکانی دوژمن ساز بکا بەر لەوەی بگەنە سەری.

ئاندرۆپۆف لە وەڵامی ڕەیگاندا دژکردەوەیەکی توند و چاوەڕواننەکراوی نواند و ڕەیگانی بە درۆزن ناو برد، کە سۆڤیەتی بەوە تۆمەتبار دەکا، کە خەریکی ئامادەکاری بۆ هێرش بۆ سەر ئەمریکایە. ئاندرۆپۆف هەروەها گوتی مەبەستی ڕاستەقینەی گەڵاڵەکەی ڕەیگان ئەوەیە، کە نەهێڵێ ئەگەر ئەمریکا هێرشی کرد سۆڤیەتی تۆڵەی خۆی بکاتەوە و وێڕای ڕەتکردنەوەی بانگەشەکانی ڕەیگان لەمەڕ زیادبوونی چەکوچۆڵ ی مووشەکیی و ناوکیی سۆڤیەتی دژی ئەمریکاوتی:، کە لە بواری چەکی مووشەکی و ناوکییەوە باڵانسێکی ڕێژەیی لە نێوان ئەمریکاو سۆڤیەتیدا هەیە و مەبەستی پروپاگەندەی ئەمریکییەکان لە سەر زیادبوونی چەکی مووشەکی و ناوکیی سۆڤیەتی لە چاو ئەمریکا، ئەویە، کە بیر و ڕای گشتیی ئەمریکییەکان و کۆنگرەی ئەمریکا قایل بکەن بۆ ئەوەی کە گوژمە و بودجەیەکی پتر بۆ مەکینەی جەنگیی خۆیان تەرخان بکەن.

ئاندرۆپۆف لە وەڵامی قسەکانی ڕەیگاندا ئاماژەی بەو ئامارانە کرد، کە لە لایەن وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکاوە سەبارەت بە باڵاتر بوون و بەهێزتربوونی توانای سەربازیی سۆڤیەتی لە چاو ئەمریکا بڵاو بوونەوە. بە پێی ئەو ئامارگەلە، کە لە ڕاپۆرتێك بە ناوی (توانای هێزی سەربازیی سۆڤیەتی) لە لایەن وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکاوە بڵاو بۆتەوە، دەڵێ: لە ماوەی دە ساڵی ڕابردوودا واتە لە ساڵانی 1972 وە هەتا 1982 یەکێتیی سۆڤیەتی زیاتر لە 200 مووشەکی وشکارۆپێوی ساز کردووە لە حاڵێکدا ئەمریکا لەو ماوەیەدا تەنیا 350دانەی لەو جۆرە ساز کردووە. هەر لەو ماوەیەدا سۆڤیەتی 6000 فڕۆکەی جەنگیی لە فڕۆکەکانی پێووی زیاد کردووە لە حاڵێکدا ژمارەی فڕۆکەی سازکراوی ئەمریکا لەو ماوەیەدا 3000دانە واتە نیوەی سۆڤیەتییە. بڵاوکراوەی پێنتاگۆن لە درێژەیدا دەڵێ:" لە ماوەی دە ساڵی ڕابردوودا ڕوسەکان 85 پاپۆڕی جەنگی و 61 ژێردەریاییان خستۆتە سەر پاپۆڕە جەنگییەکانیان. لە حاڵێکدا ئەمریکا هەر لەوەندە ماوەیەدا 72 پاپۆڕی جەنگی و 27 ژێردەریایی ساز کردووە. لە بواری چەکوچۆڵ ی هێزی زەوییەوە پێشکەوتنی ڕوسییەکان بەرچاوە بۆ وێنە لە دە ساڵی ڕابردوودا 54000 دەبابەیان ساز کردووە، ژمارەی ئەو دەبابانەی، کە لەو ماوەیەدا لە ئەمریکا ساز کراون نزیك بە یەك لە پێنجی بەرهەمی سۆڤیەتی واتە 11000دانەیە."

وەین بەرگەر وەزیری بەرگریی ئەمریکا لەمەڕ چۆنایەتی و توانای چەکە تازەکانی سۆڤیەتییەوە ڕاپۆرتێکی ڕاچڵەکێنەری داوەتە کۆنگرەی ئەمریکاو بۆ وێنە گوتی ژێردەریاییە تازە ناوکییەکانی سۆڤیەتی هەرکام تەیارن بە مووشەکێکی وشکارۆپێو و هەرکامێکیشیان شەش هەتا نۆ کلاوکی ناوکییان لە سەر ە. ئەو موشەکانە هەتا هەشت هەزار کیلۆ مەتر بڕدەکەن و ژێردەریاییەکانی سۆڤیەتی دەتوانن لە ئاوەکانی نزیك لێواری خۆرهەڵاتی سیبریایەوە یا لە خۆرهەڵاتی ئۆقیانووسی گەورەوە شار و ناوەندە سەربازی و ستراتژییەکانی ئەمریکا بپێکن. وەین بەرگەر هەروەها گوتی ژمارەی مووشەکەکانی ناسراو بە (ئێس ئێس 20) ی سۆڤیەتی، کە لە ئەورووپای خۆرهەڵاتی دامەزرێنراون و دەتوانن تەواوی شار و ناوەندگەلی سەربازی و ستراتژیی ئەورووپای خۆرئاوایی بپێکن لە ساڵی 1981دا 250 سەکۆی هاویشتن بوون و لە ساڵی 1983دا بوونەتە سەکۆو هەروا بەرەوە سەرتر دەڕوا.

وەین بەرگەر لە ڕاپۆرتەکەیدا بۆ کۆنگرە ئاماژەی بە ژمارەی ئەو مووشەکە وشکارۆپێوانە کرد، کە بە "بەك فایر " ناسراون و دەتوانن بۆمبی ناوکی هەڵگرن و گوتی، کە ئەگەر شەڕێکی جیهانی هەڵایسێ هیچ بستۆکەیەکی خۆرئاوا لە مووشەك و فڕۆکە

چەکی ناوکی هەڵگرەکانی سۆڤیەتی پارێزراو نین و ئەمریکا بۆ پاراستنی تەناهی و ئاسایشی خۆی ناچارە گەلاڵەی سەرۆك كۆمار رەیگان بۆ پەرە پێدانی سیستەمێکی دژە مووشەکی جێبەجێ بکا. وەزیری بەرگریی ئەمریکا هەروەها ورییایی دا، کە جێبەجێکردنی ئەو گەلاڵەیە و سازکردنی پشتێندێکی بەرگری بە دەوری ئەمریکادا و پەرەپێدانی ئەو شتە، چەندین ساڵان دەخایەناو ئەمریکا لەو ماوەیەدا دەبێ رادەی بەرهەمهێنانی مووشەك و فرۆکە و ژێردەرياييەکانی بەرێتە سەرێ.

سەرەڕای ئەو شەڕە بانگەشەییەی، کە بە دوای راگەیاندنی گەلاڵەکەی رەیگان لە نێوان مۆسکۆ و واشنگتۆندا هەڵاییسا، هەر دوو وڵات دواجار لە سەر زیندووکردنەوەی دانوستانەکانی پێوەندیدار بە بەستنی پەیمانێکی تازە بۆ سنووردارکردنی چەکە ستراتژییەکان رێککەوتن و خولی نوێی دانوستانەکان بە ناوی کورتکراوەی "ستارت" یا دانوستانەکانی کەمکردنەوەی چەکە ستراتژییەکان ناوی دەرکردووە و لە کۆتایی بەهاری ساڵی 1983دا دەستی پێکرد، بەڵام سۆڤیەتی و ئەمریکا لە بووژاندنەوەی دانوستانەکانی پێوەندیدار بە کەمکردنەوەی چەکە ستراتژییەکان مەبەستی دیکەیان دەپێکا. ئەمریکا، کە دەویست دواکەوتوویەکەی لە سۆڤیەتی بە دامەزراندنی سیستەمێکی بەرگریکاری کاریگەر قەرەبوو بکاتەوە زیاتر بۆ رەواندنەوەی نیگەرانیی هاوپەیمانەکانی لە دوارۆژ و ئاکامی ناکۆکیی نێوان ئەمریکاو سۆڤیەتی و لە ژێر زەختی بیر و رای گشتیی خەڵکی جیهانیشدا ملی بۆ دانوستانی کەمکردنەوەی چەکە ستراتژییەکان راکێشاو سۆڤیەتییش، کە نیگەرانی گەلاڵە تازەکەی ئەمریکاو ئەگەری تێکچوونی بالانسی هێز بە زیانی خۆی بوو، بە هیوای کەمکردنەوەی گرژییە دیپلۆماتیکییەکانی نێوان خۆرهەڵات و خۆرئاواو ناچارکردنی ئەمریکا بە پێداچوونەوەیەك بە بەرنامە سەربازییە تازەکانیدا پێشوازیی لە خولی نوێی دانوستانەکان کرد، بەڵام ئەوەی کە بە لای سۆڤیەتییەوە زۆر گرینگ و جێی بایەخ بوو دامەزراندنی مووشەکی جۆری کروز و پرشینگ2 ی ئەمریکی لە لە ئەورووپا بوو، چونکی رێکخراوی پەیمانی ئاتلانتیکی باکووری (ناتۆ) پێشنیاری ئەمریکای بۆ دامەزراندنی ئەو مووشەکانە لە ئەورووپادا قەبووڵ کردبوو و ئامادەکاری دەکرا بۆ ئەوەی کە لە کۆتایی ساڵی 1983دا راگوێزرێنە ئەواو دامەزرێندرێن. ئەو مووشەکانە، کە بە جۆری نێونج بڕ لەقەڵەم دەدرێن لە روانگەی ئەمریکییەکانەوە بە چەکی ستراتژیك لە قەڵەم نادرێن و بە تایبەتی دامەزراندنی ئەو مووشەکانە لە ئەورووپای خۆرئاواییدا بە کردەوەیەکی بەرگریکەرانە لە بەرامبەر مووشەکە

پێش ئێس 20 کانی سۆڤیەتی لە ئەورووپای خۆرهەڵاتیدا دەژمێردران. لەگەڵ ئەوەشدا لە سەر ئەوە رێککەوتن، کە هاوکات لەگەڵ دانوستانەکانی پێوەندیدار بە کەمکردنەوەی چەکە ستراتژییەکان کۆمەڵە وتووێژێکیش لە سەر سنووردارکردنی چەکە ناوکییەکان لە ئەورووپادا لە نێوان ئەمریکاو سۆڤیەتیدا دەست پێ بکرێ و ئەگەر رێککەوتنێك بوو پێداچوونەوە بە دامەزراندنی مووشەکی کرووز و پرشینگ2 ـەکانی ئەمریکا لە ئوروووپادا بکرێ. گرینگترین پێشنیارێك، کە لەو بوارەدا لە دانوستانەکانی ژێنێودا خرایە روو گەڵاڵەی پێشنیار کراوی رەیگان لە سەر (حاڵی سفر) بۆ هەر دوو لایەن بوو. پێشنیاری سەرۆك کۆماری ئەمریکا لە سەر بنەمای کۆکردنەوەی تەواوی مووشەکە ئێس ئێس 20 ـەکانی سۆڤیەتی لە ئەورووپای خۆرهەڵاتی بوو بۆ ئەوەی ئەمریکا دەست لە دامەزراندنی مووشەکی کروز و پرشینگ 2 لە ئەورووپای خۆرئاواییدا هەڵگرێ. سۆڤیەتییەکان لە وەڵامدا گوتیان، کە بە مەرجێك ئەو پێشنیارە وەردەگرن، کە مووشەکەکانی بەریتانیاو فەرەنساش کۆ بکرێنەوە لە حاڵێکدا بەریتانیاو فەرەنسا مووشەکەکانی خۆیان بە هێزی بەرگریی نیشتیمانیی خۆیان لەقەڵەم دەدا و قایل نەبوون، کە لەو ساتوسەودایەی نێوان ئەمریکا و سۆڤیەتییان بهاوێن.

پاش دژایەتیی بەریتانیاو فەرەنسا لەگەڵ ئەوەی کە مووشەکەکانی ئەوانیش لەوماملەیەدا حسێبیان لە سەر بکرێ سۆڤیەتی رایگەیاند، کە ئامادەیە ژمارەی مووشەکەکانی خۆی هەتا رادەی مووشەکەکانی بەریتانیا و فەرەنسا کەم بکاتەوە و ژمارەیان بکاتە 162دانە، بەڵام ئەو پێشنیارە بە هۆی نابەرابەریی هێز و برکردنی مەودای مووشەکە بریتانی و فەرنسییەکان لە چاو مووشەکەکان سۆڤیەتی و هەروەها بێ لەمپەر مانەوەی وڵاتانی دیکەی ئەورووپای خۆرئاوایی لە بەرامبەر ئەگەری هێرشی سۆڤیەتیدا وەرنەگیردرا. دەوڵەتی سۆڤیەتی دواتر قایل بوو بەوەی، کە ژمارەی مووشەکەکانی خۆی هەتا 140 و تەنانەت 120دانەش دابەزێنێ دامەزراندنی ژمارەیەك مووشەکی کرووزی ئەمریکیش لە ئەورووپای خۆرئاواییدا قبووڵ بکا، بەڵام بەرپرسانی پێنتاگۆن و راوێژکارانی تەناهیی سەرۆك کۆماری ئەمریکا لەگەڵ تەواوی ئەو پێشنیارانە دژایەتییان کرد و لە سەر ئەو خاڵە پێیان داگرت، کە سۆڤیەتی یا دەبێ مل بۆ پێشنیاری خاڵی سفری رەیگان راکێشێ، کە بریتی بوو لە کۆکردنەوەی تەواوی مووشەکە روسییەکان لە ئەورووپای خۆرهەڵات ئینجا ئەمریکا واز لە دامەزراندنی مووشەکەکانی خۆی لە ئەورووپای خۆرئاواییدا دێنێ و یا ئەوەی کە سۆڤیەتی دەبێ قایل بێ بە دامەزرانی

ژمارەیەك مووشەكی كـروز و پرشـینگ2ی ئـەمریكا لـە بەرامبـەر مووشـەكە ئـێس ئـێس 20ـەكانی خۆیدا.

لێرەدا پێویستە بە كورتی باسێكی تایبەتمەندییەكانی مووشەكی مووشەكی ئێس ئێس 20 ی سۆڤیەتن وموەشەكی ئەمریكیی كرووز و پرشینگ 2 بكەین بۆ ئەوەی بزانین ئـەمریكا بـۆ سوور و پێداگر بوو لە سەر دامەزراندنی مووشەكە كروزەكانی لـە بەرامبـەر مووشـەكە ئـێس ئێس 20 ـەكانی سۆڤیەتیدا و هەروەها سۆڤیەتییەكان بـۆ لـە دامـەزرانی مووشـەكی نـوێی ئەمریكی لە ئەورووپای خۆرئاواییدا نیگەران بوون.

مووشەكی ئێس ئێس 20ی سـۆڤیەتی، كـە سـازكردنیان لـە سـاڵی 1977دا دەسـتی پێكردد و یەكەمین یەكەكانی لە ساڵی 1979 و لە ئەورووپای خۆرهەڵاتیدا دامەزراند بە رای پسپۆڕانی بواری سەربازیی خۆرئاوا یەكێك لە كاریگەرترین مووشەكە روسییەكانە و هەڕەشەی راستەوخۆیان بۆ سەر وڵاتـانی ئـەورووپای خۆرئـاوا هۆكـاری سـەرەكیی پـەیمانی ئـاتلانتیكی باكوورییە بۆ دامەزرانی مووشەكە ئەمریكییەكان لە ئەورووپای خۆرئاواییدا. مووشەكە ئـێس ئـێس 20ـــەكانی سـۆڤیەتی، كـە بـە پێچـەوانەی مووشـەكەكانی پێشـووی سـۆڤیەتی بـە سووتەمەنیی توند(توند لو بەرامبەر سووتەمەنیی ئاوەكییانـەی وەك نـەوت و بـەنزین) ئـیش دەكەن نزیك بە پێنج هەزار كیلۆمەتر بڕ دەكەن و لە سەر بازگـەكانی خۆیـان لـە نێـو خـاكی سـۆڤیەتی و وڵاتـانی خۆرهەڵاتییـەوە دەتـوانن تـەواوی شـار و ناوەندگـەلی سـەربازی و پیشەسازییەكانی ئەورووپای خۆرئـاوایی بپـێكن. هـەر مووشـەكێكی ئـێس ئـێس 20 سـێ كڵاوكەی ناوكیی بەسەرەوەیە، كە سێ خاڵی مەبەستی جیـاواز دەپـێكن. توانـای كاولكـاریی هەركام لەو كڵاوكانە بەقەدرایی سەد وپەنجا تەن واتە دە هێندەی ئەو بۆمبـە ناوكییەیـە، كـە ئەمریكا بەسەر هێرۆشیمایدا دا. خاڵی بەهێزی دیكـەی ئـەو مووشـەكەی سـۆڤیەتی توانـای رۆیشتنێتی، كە لە جەنگەی شەڕدا دۆزینەوەی شوێنی دامەزرانەكەی دژوار دەكاتەوە.

مووشەكە پرشینگ 2 ـەكانی ئەمریكا، كە بڕیار بوو سەد وهەشـت دانـەیان لـە كۆتـایی ساڵی 1981دا لە ئەڵمانی خۆرئاوادا دابمەزرێندرێن جـۆری پێشـكەوتووتری پرشـینگ 1 ی ئەمریكین، كە خەتاكردنیان لە پێكـانی ئامانجـدا ئەوپەڕەكـەی لـە بیسـت هـەتا سـی مـەتر تێناپەڕێ. هەر مووشەكێكی پرشینگ هەڵگری كڵاوكێكی ناوكییە، كە توانای كاولكارییەكەی دوو سەد و پەنجا تەنە، كە پازدە هێندەی توانای ئەو بۆمبەیـە، كـە بەسـەر هێرۆشـیمادا درا. لایەنی باشی دیكەی مووشەكەكانی پرشینگی 2 خێرایی لەرادەبەدەریانـە بـە شـێوەیەك، كـە

هەرکام لەو مووشەکانە دەتوانن لە مەودای شەش هەتا دوازدە خولەکدا لە بنکەکانیانەوە لە ئەورووپای خۆرئاواییەوە زۆربەی ناوەندە گرینگەکانی پیشەسازیی سەربازیی سۆڤیەتی و وڵاتانی ئەندامی پەیمانی وەرشۆ بپێکێ و خێراییەکەیان دەرفەتی پێشگیری و هەوڵی بەربەرەکانێی خێرا بە بەرامبەر نادا.

مووشەکە کرووزە ئەمریکییەکان، کە بڕیار بوو 464دانەیان لە ماوەی پێنج ساڵدا لە ئەڵمانی خۆرئاواو بەریتانیاو ئیتالیاو بلژیك و هۆلەندا دابمەزرێندرێن لە چاو مووشەکی پرشینگ پانتاییەکی زیاتر دادەگرن، بەڵام خێراییان کەمترە، بە شێوەیەك، کە دەکرێ بە بۆمب هاوێژی ئۆتوماتیکیی بێ فڕۆکەوانیان بچوێنی. خێرایی مووشەکە کرووزەکان دەورووبەری هەشت سەد کیلۆمەتر لە سەعات دایە و بۆ گەیشتن بە خاڵی مەبەستیان لە نێو سۆڤیەتدا دەبێ سێ سەعات یا زیاتر بەڕێوە بن. هە مووشەکێکی کرووز هەڵگری کلاوکێکی ناوکییە بە توانای کاولکاریی دووسەد کیلۆ تەن (زیاتر لە دوازدە هێندەی ئەو بۆمبەی بەسەر هێرۆشیمادادرا) خاڵی بەهێزیشی ئەوەیە، کە ئامانجەکەی بە باشترین شێوە دەپێکێ.

دەوڵەتی سۆڤیەتی لە جەنگەی دانوستانەکانی پێوەندیدار بە راگرتنی کێبرکێی مووشەکی لە ئەورووپادا خەباتێکی بەربلاویشی بۆ پێشگرتن لە دامەزرانی مووشەکە ناوکییەکانی ئەمریکا لە ئەورووپادا وەڕێخست بەڵکو وڵاتانی ئەورووپی خۆیان لە ژێر گوشاری بیر و رای گشتیدا و لە ترسی ئەوەی نەکا بە هۆی دامەزرانی ئەو مووشەکە ئەمریکییانەوە تووشی شەڕێکی ناوکی بن نەهێڵن ئەو مووشەکانە لە خاکی ئەواندا دابمەزرێن، بەڵام ئەو شەری بانگەشە و پروپاگەندەییە کەکۆمەڵێك رێپێوانی بەرین و رێکخراوی لە سەرانسەری ئەورووپا بەدواوە بوو هیچی لێ نەکەوتەوە و لە مانگی نۆڤەمبەری 1983دا یەکەمین مووشکە کرووز و پرشینگ 2ـەکان گەیەنرانە بەریتانیاو ئەڵمانی خۆرئاوایی.

شکستی هەوڵەکانی سۆڤیەتی بۆ پێشگرتن لە دامەزراندنی مووشەکە ناوکییەکانی ئەمریکا لە ئەورووپای خۆرئاواییدا لە سەر رێبەرانی کرێملین گران تەواو بوو و خولی نوێی شەڕی ساردی نێوان ئەمریکا و سۆڤیەتی، کە لە رێکەوتی داگیرکردنی ئەفغانستانەوە لە لایەن هێزەکانی سۆڤیەتییەوە لە کۆتایی ساڵی 1979دا دەستی پێکردبوو چڕتر بۆوە. رۆژی بیست و چوارەمی نۆڤەمبەری 1983 ئاندرۆپۆف لە راگەیەنداوێکی توندا، کە لە مێژووی پێوەندییەکانی نێوان ئەمریکا و سۆڤیەتیی سالانی پاش شەڕی دووەم ی جیهانیدا بێوێنە بوو ئەمریکای بە ئامادە کاری بۆ شەڕێکی ناوکی دژی سۆڤیەتی تۆمەتبار کرد و لە لایەکیشەوە

هەڕەشەی لە ڕێبەرانی ئەمریکا کرد، کە دەوڵەتی سۆڤیەتی بە هەموو تواناوە بۆ بە هێزکردنی توانـــای ســـەربازی و چەکوچـــۆڵ ی نـــاوکین و ســـتراتژیی خـــۆی تێدەکۆشـــێ. ئاندرۆپۆف لـــەو ڕاگەیەندراوەدا پێی لە سەر ئەوە داگرتەوە، کە سۆڤیەتی بڕیارە یەك لایەنەکانی خۆی سەبارەت بە ڕاگرتنی مووشەکە ناوکییەکانی لە ئەورووپادا هەڵدەوەشێنێتەوە و بە مەبەستی بەربەرەکانێ لەگەڵ ئەو مەترسییەی، کە بە هۆی دامـــەزرانی مووشـــەکە تـــازە ناوکییـــەکانی ئـــەمریکا لـــە ئەورووپای خۆرئاواییدا لە سەر سۆڤیەتییە مووشەکە ناوکییە تازەکانی خۆی لـــە ئوقیـــانوس و دەریاکانی دەوروبەری ئەمریکادا دادەمەزرێنێ.

ڕۆژێك بەر لە دەرکردنی ئەو ڕاگەیەندراوە توندە، کە هەڕەشەیەکی ڕاستەوخۆ و ڕاشـــکاوانە شەڕێکی ناوکیی تێدا بوو دەوڵەتی سۆڤیەتی دانوســـتانەکانی پێوەندیـــدار بـــە ســـنووردارکردنی چەکە ناوکی و مووشەکە نێونج بڕەکانی لە ئەورووپادا ڕاگرت و حەوتوویەك پاش دەرکردنی ئەو ڕاگەیاندنەی ئاندرۆپۆف، دانوستانەکانی ئەمریکا و سۆڤیەتییش لە سەر کەمکردنەوەی چـــەکە ستراتژییەکان لـــە ژێنـــۆ بـــە بـــێ ئاکـــام و بـــەبێ ئـــەوەی کـــاتێکی نـــوێ بـــۆ دەســـتپێکردنە وی دانوستانەکان دیـــاری بکرێتـــەوە کۆتـــایی پێهـــات. هاوکـــات لـــە گـــەڵ ئەوگۆڕانانـــە ڕێبـــەرانی سۆڤیەتیی کۆمەڵە نامەیەکیان بۆ ڕێبەرانی ئەورووپای خۆرئاوا ناردن و هەڕەشەیان لێکردن، کە ئەگەر مووشەکە ئەمریکییەکان لە خاکی ئەواندا دابمەزرێندرێن، ئەوا وڵاتەکەیان دەکەوێتە بەر مەترسیی شەڕێکی ناوکییەوە.

ڕاگەیەندراوی توندی ڕێکـــەوتی 24ی نۆڤەمبـــەری 1983 و نامـــەکانی ئانـــدرۆپۆف بـــۆ ڕێبەرانی وڵاتانی ئەورووپای خۆرئاوایی تەواوی لە سەر جێ وبان(ئاندرۆپۆف نەخۆش بووە و لـــە جێدا کەوتووە) لە لایەن ئاندرۆپۆفەوە مۆر کراون و پێدەچێ، کە خۆی هەر نەشـــیزانیبێ چـــیان تێدا نووسراوە، چونکی دوایین جار، کە ئاندرۆپۆف لەبـــەر چـــاوی خـــەڵك بینـــرا ڕۆژی هـــەژدەی ئووتی 1983 و لە چاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ وەفدێکی سناتۆرە ئەمریکییەکان بوو. ئاندرۆپۆف لەو چاوپێکەوتنەدا جارێکی دیکەش پێی لە سەر هۆکریی خۆی بـــە بـــاش بوونـــەوەی پێوەنـــدی لەگەڵ ئەمریکادا دەربـــڕی و گرێبەســـتی پێـــنج ســـاڵەی فرۆشـــتنی دانەوێڵـــەی ئـــەمریکا، کـــە حەوتوویەك پاش ئەو چاوپێکەوتنە واژۆ کـــرا هیـــوای باشـــتر بوونـــەوەی پێوەندییـــەکانی نێـــوان ئەمریکا و سۆڤیەتیی زیاتر کرد، بەڵام ڕۆژی یەکـــەمی ســـێپتەمبەر بەردانـــەوەی فڕۆکەیـــەکی نەفەر هەڵگری کۆریایی لە لایەن فڕۆکە جەنگییەکانی یـــەکێتیی ســـۆڤیەتییەوە، کـــە کـــوژرانی 269 کەس لە سەر نشینەکانی بەدواوە بوو پێوەندییەکانی ئەو دوو وڵاتەی تووشی قەیرانێکی

ئاڵۆزتر کردەوە و رەیگان بە دەرکردنی راگەیەندراوێکی توند بۆ بەشەرمەزاری زانینی ئەو کوشتارە دڕندانەیە، پێوەندییەکانی ئاڵۆزتر کرد. یەکێك لە هەوڵە تۆڵەستێنەوەکانی ئەمریکا لە بەرامبەر بەردانە وی فڕۆکە نەفەرهەڵگرەکەی کۆریادا، ئەوە بوو، کە نەیان هێشت فڕۆکەی "ئایر فلووت"ی سۆڤیەتی بەرەو ئەمریکا هەڵفڕێ. گرۆمیکۆ وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتی بڕیاری دا بۆ شکاندنی ئەو ئابلۆقەیە بە فڕۆکەیەکی ئایرفلووت بچێتە نیۆیۆرك، بەڵام فڕۆکەخانەی نیۆیۆرك ئیزنی نەدا، کە فڕۆکەی وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتی بنیشێ و هەر بۆیەش گرۆمیکۆ نەچووە کۆبوونەوەکانی کۆڕی گشتیی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان.

ئاندرۆپۆف لە جەنگەی ئەو قەیرانەدا نەخۆش بوو و فەرمان و بڕیارەکانی وی لە رێگەی گۆرباچۆڤەوە بە دەفتەری سیاسی یا سکرتاریای حیزب رادەگەیەنران. نەخۆشییەکەی ئاندرۆپۆف لە مانگەکانی ئۆکتۆبەر و نۆڤەمبەردا لێی پیس کرد بە شێوەیەك، کە نەیتوانی لە جێژنەکانی شێست وشەشەمین ساڵهاتی شۆڕشی بۆلشەڤیکیی روسیا و رێورەسمی "رژە" لە مەیدانی سووردا بەشدار بێ. لە کۆتایی ساڵی 1983دا لە ژانوییەی 1984دا ئیتر دیار بوو، کە ئاندرۆپۆف ناژی، بەڵام لەبەر ئەوەی کە مەسەلەی جێنشینییەکەی چارەسەر نەکرابوو دەفتەری سیاسی پێی باش بوو، کە هەتا ئاندرۆپۆف دەمرێ ئەو مەسەلەیە وەدرەنگی بخا.

یوری ئاندرۆپۆف ئاخری پاش پێنج مانگ نەخۆشی لە رۆژی نۆیەمی فێبرییەی 1984دا مرد. ئەو لە ماوەی پازدە ساڵ دەسەڵاتدارێتی بەسەر سۆڤیەتیدا، کە زیاتر لە یەك لە سێی ئەو ماوەیە لە جێدا بوو و نەیتوانی بە دڵخوازی خۆی لە سیستەمی حکوومەت و کۆمەڵگەی سۆڤیەتییدا گۆڕانکاری بکا، بەڵام رێگەی ئەو گۆڕنانەی کردەوە. روونترین تایبەتمەندی قۆناغی حکوومەتی کورتی ئەو خەبات لە دژی گەندەڵی و لەقاودانی هێندێك لە چەوتییەکان و لە هەڵڵادانی کەڵکی خراپ وەرگرتنی دەوروبەرییەکانی بێرژنێڤ لە سامان و دارایی دەوڵەت بوو، و لەوانەیە بە هۆی هەر ئەو خەبات و بەربەرەکانییە و ترسی بەرپرسان لە سزاو سەرکۆنە بووبێ، کە نرخی گەشەی ئابووریی وڵات لە قۆناغی کورتی حکوومەتی ئاندرۆپۆفدا لەچاو کۆتاییەکانی حکوومەتی بێرژنێڤ بڕێك چووە سەرێ.

ئاندرۆپۆف ئەگەرچی خۆی کابرایەکی پیر و نەخۆش بوو، بەڵام هەوڵی دەدا روخساری گەنج و نوێ بێنێتە نێو کادیری رێبەریی حیزب و دەوڵەتی سۆڤیەتییەوە. لە نێو جیلی نوێی رێبەرانی حیزبیدا میخایل گورباچۆڤ و حەیدەر عەلیێوف ی لە هەمووان خۆشتر دەویستن. عەلیێوف لەبەر ئەوەی کە روسی نەبوو و دیارە باوەڕی ئایینیشی نەبوو، بڵێی و نەڵێی بە موسڵمانیان دەزانی و

شانسی ئەوەی نەبوو ببێتە جێنشینی ئاندرۆپۆف، بەڵام گورباچۆڤ ناودێرکراوی بێئەملاولای ئەو بوو بۆ ڕێبەریی داهاتووی سۆڤیەتی. ئاندرۆپۆوف تاڕادەیەك دەکرێ بڵێین بەڕێوەبەریی کاروباری حیزبی بە تەواوەتی خستە بەردەستی گورباچۆڤەوە و چرێنێنکۆی پیر ئەگەرچی بە ناو سکرتێری گشتی و ئیداری حیزب بوو هیچ دەسەڵاتێکی نەبوو. پۆستی فەرمیی گورباچۆڤ لە حیزبدا سکرتێری یەکەمی کشتوکاڵ بوو، بەڵام ئاندرۆپۆف لە تەنیشت ئەو ئەرکەدا بەرپرسیارەتیی گرینگی پێداچوونەوە بە ئۆرگانە حیزبییەکان و ئامادەکاریی گیرانی بیس وحەوتەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتییشی بەو ئەسپاردبوو و ئەگەر هەتا ئەو کۆنگرەیە ژیابا بە لەقاودانی زۆربەی گەندەڵییەکانی قۆناغی هەژدە ساڵەی حکوومەتی بێرژنێڤ هەڵڵایەکی تازەی دەنایەوە.

4

هەڵبژاردنی کۆنستانتین چرێنێنکۆ بۆ جێنشینیی ئاندرۆپۆف وەکو هەڵبژاردنی ئەو بۆ جێنشینیی بێرژنێڤ سەری خۆرئاواییەکانی بێ کڵاو هێشتەوە، چونکی پاش شکستی ئەو لە بەرامبەر ئاندرۆپۆفدا و ئەو ڕۆڵ و دەورە پلە دووەمەی، کە کادیری ڕێبەرایەتیدا درابوو بانگەشەکارانی کرێملین ناسیی خۆرئاوا لە سیاسەتی سۆڤیەتیدا هیچ شانسێکیان بۆ هەڵبژێرانی چرێنێنکۆ لەبەر چاو نەگرتبوو و باسی ئەوەیان دەکرد، کە لەوانەیە بانگەشەکارێکی گەنجی وەك گریگۆری ڕۆمانۆف ی 61 ساڵ تەمەن یا گورباچۆڤی 53 ساڵان بۆ جێنشینیی ئاندرۆپۆف هەڵبژێردرێن، بەڵام زۆرینەی ئەندامانی دەفتەری سیاسی هێشتا لە جیلی کۆن بوون و مەیلیان لەوە نەبوو کاروبارەکان بە دەستی گەنجەکان بسپێرن.

لەگەڵ ئەوەشدا چوار ڕۆژ مەودای نێوان مەرگی ئاندرۆپۆف و دەسنیشان کرانی چرێنێنکۆ بۆ جێنشینیی ئەو نیشاندەری ئەوە بوو، کە لە نێو قەوارەی ڕێبەریدا ململانێیەکی خەست لە نێوان جیلی گەنج و لاودا لە ئارا دایە و ڕوون و ئاشکرایە، کە لەو ململانێیەدا مارشال ستینۆف وەزیری بەرگری و گۆرمیکۆ وەزیر دەرەوەی سۆڤیەتی، کە لە ململانێی نێوان ئاندرۆپۆف و چرێنێنکۆدا ڕیەنی ئاندرۆپۆفیان گرتبوو ئەمجارەیان چرێنێنکۆیان لە هێندێ کەسی

بەنج پێ باشتر بوو، بە تایبەتی، کە لە نێو خوازیارانی گەنجیشدا کێبڕکێیـەکی چڕ لـە نێـوان گورباچۆف و ڕۆمانۆفدا لە ئارادا بوو.

کۆنستانتین چرێنێنکۆ، کە لە کاتی هەڵبژێرانیدا بۆ جێنشینیی ئانـدرۆپۆف تەمـەنی 72 ساڵ بوو لە سپتامبری ساڵی 1911دا لە بنەماڵەیـەکی جوتیـار لـە گونـدی بۆلشـایاتس ی سیبریا لە دایك بوو و هەر لە کاتی خوێندنەوە بوو بە ئەندامی یەکێتیی لاوانـی کۆمۆنیسـتی سۆڤیەتی. چرێنێنکۆ ساڵی 1931 وەك ئەندامی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی و لە مـاوەی دە مانگدا پلە حیزبییەکانی هەتا ئاستی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب بڕی و ئەوجار بۆ درێـژەدان بە خوێندن لە قوتابخانەی سیاسیی حیزبدا چووە مۆسکۆ. ئەو ڕووداوە گرینگەی دیکەی ژیـانی چرێنێنکۆ، کە ڕێگەی هەڵکشانی بەرەو ئاستی ڕێبەری بۆ کـردەوە و دەراوەکـانی دواتـری بـۆ خۆش کرد، ئەو بەرپرسیارەتییە حیزبییە بوو، کە لە کۆمـاری خودموختـاری مۆلداڤیـدا پێـی درابوو، کە تێیدا توانیی بە بەردەوامی و نیازپاکی لە بەڕێوەبەریی ئەرکـەکانی داوای لێکـرد، کە بکەوێتە بەردڵی بێرژنێڤ سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی.

پاش مەرگی ستالین لە ساڵی 1953دا و هەڵکشانی بێرژنێڤ لە سـەردەمی حکوومـەتی خرۆشۆفدا چرێنێنکۆ لە سەر پێشنیاری خرۆشۆف بانگ کرایە مۆسـکۆ و لـە پلـە جۆراوجـۆرە حیزبییەکانی بێرژنێڤدا وەکو بەردەست و سـکرتێری وی خزمـەتی کـرد. کاتێـك بێـرژنێڤ بـە دەسەڵات گەیشت چرێنێنکۆ سەرۆکایەتیی کاروباری گشتیی سکرتاریای حیزبی وەئەستۆ گرت و لە ساڵی 1971دا بوو بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب. لە ساڵی 1975دا بێرژنێڤ بۆ بەشداری لە کۆنفرانسی هاوکاری و تەناهیی ئەورووپادا لە هێلسنکی، لەگەڵ خۆی بـردی و لە ساڵی 1976دا چرێنێنکۆ لە پۆستی سکرتێری کاروباری گشتی و ئیداریی حیزبەوە بوو بە ئەندامی سکرتاریای کۆمیتەی ناوەندیی حیزب. ساڵێك دواتر چرێنێنکۆ خۆی بۆ ئەندامـەتیی دەفتەری سیاسی پاڵاوت و ئاخری لە ساڵی 1978دا بە پێشنیاری بێرژنێڤ کرایـە ئەنـدامی ئەسڵیی دەفتەری سیاسیی حیزب.

چرێنێنکۆ، کە زیاتر بە هۆی وەفاداری بە بێرژنێڤ گەیشتبووە بەرزترین پلە حیزبییەکان لە نێو ڕێبەرانی سیاسیدا ڕێز و متمانەیەکی ئەوتۆی نەبوو هەتا ئەو جێیـەی، کـە سۆسـلۆڤ ئـەو وتارانەی، کە ئەو بۆ گۆڤاری تیۆریکیی "کۆمۆنیست"ی حیزبی دەناردن بۆی بڵاو نەدەکردەوە. پاش مەرگی سۆسلۆڤ، کە باوەڕێکی زۆری پێی نەبوو پێگەی چرێنێنکۆ لە دەفتـەری سیاسـیدا بڕێك باشتر بوو، بەڵام زۆرینەی ئەندامانی دەفتەری سیاسی پاش مەرگی بێرژنێڤ ئاندرۆپۆفیان

ئەمەوە ئەو باشتر بوو و چرنێنکۆ تەنانەت بۆ ئەندامەتیی پۆستی کارتۆنیی سەرۆك کۆماریی سۆڤیەتییش، کە پێشتر بەلێنییان پێدا بوو هەلنەبژێردرا. ئەو پۆستە لە لایەن ئاندرۆپۆف خۆیەوە وەکو بێرژنێڤ بە ناوی سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیست لێی زیاد کرد و ئەگەر حکوومەتەکەی بەردەوام بایە و مابایە ئەو شەپۆلەی، کە بۆ پاکسازیی مۆرە و کەسانی گەندەلی سەردەمی بێرژنێڤ وەرێکەوتبوو هەروا درێژەی کێشابا بێ گومان چرنێنکۆ ئەندامەتیی سکرتاریا و دەفتەری سیاسیی حیزبیشی لێ دەستێنرایەوە. بەو وەها ئامادەکارییەکەوە هەلبژێرانی چرنێنکۆی 72 سالە ئەویش بە نەخۆشیی پشووسوارییەوە، کە دەمێك بوو پێوەی دەینالاند جگە لە رێگەچارەیەکی کاتی بۆ چارەسەریی کێشەی رێبەرایەتیی حیزبی کۆمۆنیست و دەولەتی سۆڤیەتی لە دەرفەتێکی گونجاوی دیکەدا هیچ مانایەکی دیکەی نەبوو. هەرچەندە پسپۆرانی کاروباری سۆڤیەتی لە خۆرئاوا، ئەو هەلبژێرانە دەکرا مانای دیکەشی هەبێ، و ئەویش ئەوەی کە کۆنە ئەندامانی کادیری رێبەریی حیزب رەزامەندییان لە سەر ئەو خێراییە نەبوو، کە ئاندرۆپۆف و بەردەستەکانی لە خەبات دژی گەندەلی و ئەو لەقاودانانەی، کە لە مەرِ کەلکی خراپ وەرگرتنی دەوروبەرییەکانی بێرژنێڤ دەستیان پێکردبوو و بە هەلبژاردنی یەکێك لە نزیکترین هاوکارانی بێرژنێڤ دەیانویست خالێکی کۆتایی لە بەردەم ئەو خەباتەدا بنێن، چونکی ترسی ئەوەیان هەبوو، کە بەرین بوونەوەی ئەو خەباتە دواجار پێی خۆشیان بگرێتەوە.

یەکەمین ئاخافتنی چرنێنکۆ وەك سکرتێری گشتیی حیزب هیچ بابەتێکی نوێی تێدانەبوو و لە زنجیرەیەك بابەتی گشتی لە سەر بەرنامە ریفۆرمییە نیوخۆییەکان و پێداگرتنەوە لە سەر سیاسەتی "پێکەوە ژیانی ئاشتیخوازانە" و خۆبواردن لە هەلاییسانی شەرێکی ناوکی پێکهاتبوو، بەلام چرنێنکۆ بە روالەت بۆ رازیکردنی دلی هێزی سەربازی گوتی " دەولەتی سۆڤیەتی ویڕای درێژەدان بە هەولەکانی خۆی لە رێگەی کەمکردنەوەی گرژییە نێودەولەتییەکان سەرنج و گرینگییەکی تایبەت بە هێزی بەرگریی خۆی دەدا بۆ ئەوەی پێش بە گێچەل خولقێنیی کۆروکۆبوونەوە خۆرئاواییەکان بهێنێ".

چرنێنکۆ بەو شێوازە نەرم ونیان و پارێزکارانەیەی، کە بۆ قایلکردنی بالە جۆراوجۆرەکانی کادیری رێبەریی حیزب گرتبوویە پێش توانیی لە سێ مانگی یەکەمی سکرتێریی گشتیی حیزبدا دوو پۆستی دیکەی ئەنجوومەنی بەرزی بەرگری و سەرۆك کۆمارییش بە سکرتێریی گشتیی حیزبەوە زیاد بکا. خالێکی سەرنجراکێش لە جەنگەی هەلبژێرانی بۆ پۆستی

سەرۆکایەتیی دەستەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەنی باڵای یەکێتیی سۆڤیەتیدا ئەوە بوو، کە گورباچۆڤ گەنجترین خوازیاری پۆستی ڕێبەریی حیزب ئەرکی پێشنیارکردنی ئەوی بۆ ئەو پۆستە پێ ئەسپێردراو لە ئاخافتنێکدا لە کۆبوونەوەی تایبەتیی ئەنجوومەنی بەرزی یەکێتیی سۆڤیەتیدا وەك "لینینیستێکی ڕاستەقینە" و "بەرپرسێکی خاوەن ئەزموون" بە تاریفی چرنێنکۆدا هات. ئاخافتنی گورباچۆڤ بۆ پشتگیری لە چرنێنکۆ جگە لەوەیکە نیشانەی پێکهەڵکردنی دوو ڕەوتی فیکری لە کادیری ڕێبەریی حیزبدا بوو بۆ جارێکی دیکەش پێگەی گورباچۆڤی وەکو کەسی ژمارە 2ی ڕژێم مسۆگەر دەکرد. هەڵبژاردنی گۆرباچۆڤ وەکو سکرتێری حیزب لە کاروباری ئایدۆلۆژیکیدا پێداگرتنەوەیەکی دیکە بوو لە سەر پێگەی تایبەتیی ئەو لە نێو کادیری ڕێبەریی حیزبدا و لە هاوینی ساڵی 1984دا، کە چرنێنکۆ بە هۆی نەخۆشی بۆ ماوەی دوو مانگ نەیتوانی لە کۆبوونەوەکانی دەفتەری سیاسیدا بەشدار بێ گۆرباچۆڤ بە نوێنەرایەتیی ئەو سەرۆکایەتیی کۆبوونەوەکانی دەفتەری سیاسیی لە ئەستۆ بوو.

چرنێنکۆ پاش گەڕانەوەی بۆ سەر کاریش هەروا بە نەخۆشیەکانی شەکرە و دل و بە پشووسوارییەوە دەیناڵاند و ڕۆڵێکی کاریگەری لە بەڕێوەبەریی کاروباری وڵاتدا نەدەگێڕا. قۆناغی کورتی حکوومەتی ئەو قۆناغی ڕاستەقینەی حکوومەتی بەکۆمەڵ لە سۆڤیەتیدا بوو، چونکی هەرکام لە بەرپرسان بە دەسەڵاتی تەواوەوە ئەرك و کاروباری خۆیان رادەپەڕاند. گورباچۆڤ ئۆرگانە حیزبییەکانی لە ژێر چاوەدێریدا بوو و گرۆمیکۆ ش لە سیاسەتی دەرەوەدا بە سەربەستی و سەربەخۆیی تەواوەوە کاری دەکرد، ستینۆف هەتا لە دیسێمبەری 1984دا مرد بەسەر کاروباری سوپاو هێزە چەکدارییەکاندا رادەگەیشت و تیخۆنۆف وەك سەرۆکی وەزیران ئۆرگانە دەوڵەتییەکانی بەڕێوە دەبردن.

قۆناغی حکوومەتی چرنێنکۆ تەنانەت لە قۆناغی ئاندرۆپۆفیش کورتتر بوو، چونکی ئەو ڕۆژی دەی 1985 واتە کەمتر لە سێزدە مانگ پاش هەڵبژێرانی بۆ پۆستی سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی مرد و لەو سێزدە مانگ حکوومەتەشیدا نزیك بە چوار مانگی هەر لە جێدا بوو. لە قۆناغی کورتی حکوومەتەکەی ئەودا ئەو ریفۆرمانەی، کە لە سەردەمی حکوومەتەکەی ئاندرۆپۆفەوە دەستیان پێکرابوو هێورتر بوونەوە و گۆڕانێکی ئەوتۆش بەسەر کادیری ڕێبەریدا نەهات. لە سیاسەتی دەرەوەدا قەیرانی پێوەندییەکانی خۆرهەڵات و خۆرئاوا هەر لە سەر دامەزران و دانەمەزرانی مووشەکە ناوکییەکانی ئەمریکا لە خۆرئاوادا و لە سەر پرۆژەی"شەڕی ئەستێرەکان" ڕەیگان ڕۆیشت و تەنیا لە کۆتایی حکوومەتی چرنێنکۆدا دوای

ئەو دانوستانانەی، کە لە نێوان وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتی و ئەمریکا کران دانوستانەکانی پێوەندیدار بە سنووردارکردنی چەکە ستراتژییەکان لە ژێنێڤ دەستیان پێکرایەوە.

دواین دەستپێشخەریی دیپلۆماتیکیی سۆڤیەتی لە کۆتایی حکوومەتی چرێنێنکۆدا ناردنی وەفدێکی پەرلمانی بە سەرۆکایەتیی گورباچۆڤ بۆ بەریتانیا بوو، کە سەرەتای بزووتنێك بۆ وەرگرتنی متمانەی وڵاتانی ئەورووپای خۆرئاوایی و ناچارکردنیان بوو بۆ بەربەرەکانێ لەگەڵ گەلاڵە لە سەر بازییەکانی حکوومەتی رەیگان. گورباچۆف لەو سەفەرەدا بۆ یەکەمین جار سەرنجی راگەیاندن و کۆڕوکۆبوونەوە ئەورووپییەکانی بۆ لای خۆی راکێشا و تاچێری سەرۆك وەزیری بەریتانیا پاش چاوپێکەوتنێکی سێ کاتژمێری لەگەڵیدا گوتی"دەکرێ لەگەڵ ئەو پیاوە رێککەوی". گورباچۆف، کە لەگەڵ هاوسەرە جوانەکەی خۆی رایسا چووبووە بەریتانیا بە رووگەشی و بە گاڵتە و رابواردنەوە لەگەڵ هەواڵنێران بە شت کڕین لە فرۆشگە و بووتیکەکانی لەندەن و بەو جلوبەرگە رازاوەیەی دەیانپۆشی روخسارێکی نوێیان لە روسییەکان پێشانی خۆرئاوادا و یەکێك لە رۆژنامەکانی لەندەن بە هۆی ئەو شتانەی، کە لە بووتیکی بەناوبانگ و گرانبایی "گوچی" کڕیبوویان نازناوی "هاوڕێیانی گوچیی" لە سەر دانان.

5

کۆنستانتین چرێنێنکۆ دوانیوەڕۆی رژی دەی مارسی 1985 مرد و هەواڵی مەرگی وی نزیك بە نۆ سەعات بەدرەنگییەوە کاتژمێر دووی دوانیوەڕۆی رۆژی یازدەی مارس راگەیەندرا. دەفتەری سیاسیی حیزب لە هەمان شەوی مەرگی چرێنێنکۆ کۆبۆوە و میخاییل گورباچۆڤیان کردبووە جێنشینی وی، کۆمیتەی ناوەندیی حیزبیش چەند سەعات پاش راگەیاندنی هەواڵی مەرگی چرێنێنکۆ کۆبوونەوە و دوانیوەڕۆی هەر ئەو رۆژە هەڵبژێرانی گورباچۆڤی بۆ سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی پشتڕاست کردەوە. ئەو خێراییەی، کە بۆ هەڵبژاردنی گورباچۆڤ بۆ جێنشینیی سکرتێری گشتیی کۆچکردووی حیزب بەکارهێنرا بێوێنە بوو و نیشانەی رێککەوتن و بوارێکی لەوەپێش رەخسا و بوو. گورباچۆڤ لە تەمەنی 54 ساڵیدا گەنجترین ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزب کۆمۆنیستی سۆڤیەتی بوو و هەڵبژێرانی ئەو بۆ رێبەریی حیزب نیشاندەری لێبڕاویی کۆنە رێبەرانی ئەو حیزبە بوو بۆ وەگەڕ خستنی خوێنێکی

بوی لە دەمارەکانی سیستەمی کۆنی حکوومەتی سۆڤیەتییدا. پێشنیاری ئەوەی کە گورباچـۆڤ بکرێتە سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە لایەن گرۆمیکۆ یەکێك لە پیرتـرین ئەندامانی دەفتەری سیاسیی حیزبەوە هاتـە گـۆڕا و زۆرینـەی ئەندامـە کۆنـەکانی دەفتـەری سیاسیی حیزب پێشوازییان لەو پێشنیارە کرد. رۆمانۆف ئەندامە گەنجەکەی دیکەی دەفتـەری سیاسیی حیزبیش هێندێ لایەنگری هەبوون، بەڵام زیاتر لە دوو لە سـێی ئەنـدامانی دەفتـەری سیاسیی حیزب گورباچۆڤیان پێ باشتر بوو.

پێشنیاری هەڵبـژێرانی گورباچـۆڤ بـۆ جێنشـینیی چـرێنێنکۆ لـە کۆبوونـەوەی نائاسـایی کۆمیتەی ناوەنـدیی حیزبـدا، کـە دوانیـوەڕۆی رۆژی یـازدەی مارسـی 1985 لـە کـرێملین پێکهاتبوو بە زۆرینەی دەنگ پەسند کرا بۆ سبەی بەیانییەکەی رۆژنامەی پڕاڤیدا بە وێنەیەکی گەورەوە هەواڵی هەڵبژێرای گورباچۆڤی بـۆ پۆسـتی سـکرتێری گشـتیی حیزبـی کۆمۆنیسـتی سۆڤیەتی لە لاپەڕەی یەکەمی خۆیدا بڵاو کردەوە. وێنەی رێبەری کۆچـکردوو و راگەیەنـدراوی پێوەندیدار بە مەرگی ئەوەوە، کە هەمیشە لە نێو چوارچێوەیەکی رەش و لە لاپەڕەی یەکەمـدا بڵاو دەبۆوە ئەمجارەیان لە لاپەڕەی دووەم دا بڵاو بۆوە ئەو دژەباوە بەر لەوەی نیشانەی بێ رێزی بە رێبەری کۆچکردووی حیزب بێ نیشانەی خێرایی هەڵبژێرانی رێبـەری تـازە و سـەرەتیبوونی هەواڵی ئەو هەڵبژاردنە بوو بەسەر هەواڵی کۆچی دوایی رێبەری پێشوودا.

میخاییل گورباچۆڤ یەکەمین رێبەری حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی بوو، کە پـاش شۆڕشـی بۆلشەڤیکیی روسییە لە دایك ببوو و لە "شەڕی مەزنی نیشتیمانیدا"، کە زۆربـەی رێبـەرانی سۆڤیەتی پێیان وابوو تێیدا قارەمانەتییان نواندووە و فیداکارییان کردووە ئەو رۆڵێکی نەبووە. گورباچۆڤ رۆژی دووەم ی مکارسی ساڵی 1931 لە ستاڤرۆپۆل ی باکووری قەفقاز واتـە هـەر ئەو ئەیالەتەی، کە ئاندرۆپۆف لە یەکێك لە وێستگەکانی شەمەندەفەری ئەوێدا لە دایك ببـوو لە دایك بوو و هەر ئەوەش بە یەکێك لە خاڵەکانی هەڵکشـانی ئـەو لـە حیزبـی کۆمۆنسـیتی سۆڤیەتیدا دەژمێردرێ. ئاندرۆپۆفیش وەکو ستالین، کە گرینگیی زۆری بە دۆستە گورجییەکانی خۆی دەدا یـا وەك چـۆن خرۆشـۆف و بێـرژنێڤ پۆسـتە باڵاکانیـان بـە خـەڵکی شـار و زێـدە ئۆکراینییەکانی خۆیان دەسپاردن ئەویش خەڵکی زێدەکەی خۆی زۆر خۆش دەویستن و لـە نێـو خەڵکی ستاڤرۆپۆلدا گورباچۆڤی لە هەمووان زیاتر وەبەر دڵ کـەوت. دیـارە ئـەو شـتەی، کـە گورباچۆڤی لەبەر چاوی ئاندرۆپۆف شیرن کرد توانای جەوهەری و خوێندەواریی ئەو لـە ئاسـتی باڵادا بوو. گورباچۆڤ، کە لە بنەماڵەیەکی جوتیاردا لە دایك ببوو پاش تـەواوکردنی خوێنـدنی

سەرەتایی چووە نێو یەکێتیی لاوانی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی و یەکەمین ئیشی ئەو پاش تەواوکردنی خوێندنی دواناوەندی لێخوڕینی تەراکتۆر بوو. گورباچۆڤ کاتە بۆشەکانی ژیانی خۆی بۆ چالاکیی لە یەکێتیی لاوانی حیزب یا بەشداری لە کێبڕکێی چوونە زانکۆ دەکرد و ساڵی 1950 توانیی لە تاقیکارییەکانی چوون بۆ زانکۆی دەوڵەتیی مۆسکۆ دەربچێ. وەرگیران لە تاقیکارییەکانی چوون بۆ نێو ئەم زانکۆیە پێویستیی بە "واسیتەی" بە دەسەڵات و دەسڕۆیشتوو و توانای لە رادەبەدەر هەبوو و گورباچۆڤ لەو کاتدا ئاشنا و رۆشنایەکی دەسڕۆیشتووی نەبوو و بە دڵنیاییەوە ئەوە توانا و زیرەکیی لەرادەبەدەری ئەو بوو، کە گەیاندییە ئەم زانکۆیە.

گورباچۆڤ وێڕای وەرگیرانی لە زانکۆی مۆسکۆدا بە ئەندامەتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی وەرگیرا و، ساڵی 1955 بەڵگەنامەی(شهادەی) لە بواری مافدا لە زانکۆ وەرگرت و گەڕایەوە ستاڤرۆپۆل. گوورباچۆڤ وێڕای وەرگرتنی کۆمەڵێك پۆستی دەوڵەتی، کە زیاتریان پێوەندییان بە بواری کشتوکاڵ و سەرپەرشتیاریی کێڵگە هاوبەشەکانەوە هەبوو لە حیزبی کۆمۆنیستی ستاڤرۆپۆلدا چالاکیی دەنواند و یەکەمین جار، کە بە نوێنەرایەتیی ئەو ناوچەیە بەشداری کۆنگرەی بیست و دووی حیزبی کۆمۆنیست بوو لەوێ لەگەڵ ئاندرۆپۆف، کە ئەو کات یەکێك بوو لە سکرتێرەکانی حیزب ئاشنا بوو. گورباچۆڤ هەر لەو ساڵانەدا بوو، کە لەگەڵ رایسای هاوسەری زەماوەندی کرد و کچێکی لێی بوو.

ساڵی 1970 گورباچۆڤ بە سکرتێری یەکەمی ناوچەیی حیزب هەڵبژێردراو لە کۆنگرەی بیست و پێنجەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا بوو بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب. هەر لەو کاتەوە گورباچۆڤ پێوەندییەکی نزیك و چڕی لەگەڵ سۆسلۆڤ ئەندامی بەرزی سکرتاریای حیزب و ئاندرۆپۆف، کە ئەو کات سەرۆکی کا.گا.ب و ئەندامی دەفتەری سیاسی بوو دەمەزراند و لە سەر پێشنیاری ئەوان لە ساڵی 197دا وەکو سکرتێری کاروباری کشتوکاڵی لە سکرتاریای حیزبدا خەریکی کارکردن بوو. گورباچۆڤ لە راپەڕاندن و جێبەجێکردنی ئەرك و بەرپرسیارەتییەکانیدا ئەوەندە بە گەرموگوڕی و بەردەوامییەوە هەوڵی دەدا، کە جۆرێك سەرنجی سۆسلۆڤ و ئاندرۆپۆفی بۆ لای خۆی راکێشا، کە ساڵێك دواتر لە نۆڤەمبەری 1979دا وێڕای پاراستنی پۆستی سکرتێری کاروباری کشتوکاڵی بۆ پاڵێوراو و ناودێر کراوی ئەندامەتی دەفتەری سیاسییش هەڵبژێردراو ساڵی 1980 لە تەمەنی 49 ساڵیدا بوو بە ئەندامی ئەسڵیی دەفتەری سیاسیی حیزب، کە لە سۆڤیەتیدا بە بەرزترین پۆستی حیزبی لەقەڵەم دەدرا،

به حاڵێکدا نێونجی تەمەنی ئەندامانی دەفتەری سیاسی لەو کاتدا 65 هەتا 80 ساڵ بوو و تەنیا یەك نەفەر لە ئەندامانی دەفتەری سیاسی (رۆمانۆف) لە خوار شێست ساڵەوە بوو.

گورباچۆڤ لەو کاتەوە جگە لە سۆسلۆڤ و ئاندرۆپۆف، کە پشتیوانی سەرەکیی ئەو بوون پێوەندییەکی باش و پتەوی لەگەڵ باقی ئەندامانی دیکەی دەفتەری سیاسی و سکرتاریای حیزب دامەزراند و بە راکێشانی سەرنج و متمانەیان رێگەکانی گەشە و هەڵکشانی خۆی ئاوەڵاکردن. پاش مەرگی بێرژنێڤ و هەڵبژێرانی ئاندرۆپۆف بۆ سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی گورباچۆڤ نزیکترین کەسی متمانە پێکراوی رێبەری تازەی سۆڤیەتی و بەردەستی ئەو لە سکرتاریا و دەفتەری سیاسیدا بوو. بە شێوەیەك، کە لە کاتی مەرگی ئاندرۆپۆفدا (ساڵی 1984) بە پیاوی ژمارە 2ی رژێم و جێنشینی سرووشتیی ئاندرۆپۆف لە قەڵەم دەدرا لەگەڵ ئەوەشدا لەبەر ئەو هۆیانەی، کە بۆ هەڵبژێرانی چرنێنکۆ بۆ جێنشینیی ئاندرۆپۆف باسمانکردن دەفتەری سیاسیی حیزب و کۆمیتەی ناوەندی ئەوەی بۆ پۆستی سکرتێری گشتیی حیزب هەڵبژارد. پاش هەڵبژاردنی چرنێنکر بۆ پۆستی سکرتێری گشتیی حیزب گورباچۆڤیش وەکو سکرتێری کۆمیتەی ناوەندی لە بواری ئایدۆلۆژیادا پۆستی دووەم ی لە سکرتاریای حیزبدا وەدەست هێنا و وەکو پیاوی ژمارە 2ی حیزب پێگەی خۆی مسۆگەر کرد.

مەرگی کونستانتین چرنێنکۆ لە دەی مارسی 1985دا، کە لە ماوەی کەمتر لە دووساڵ و نیودا سێیەمین مەرگی رێبەرێکی سۆڤیەتیی بوو دەفتەری سیاسیی حیزبی ناچار بەوە کرد، کە بۆ هەڵبژاردنی رێبەرێکی گەنج کۆنەپارێزی و دردۆنگی وەلا بنێ و ئەمجارەیان گرۆمیکۆ، کە لە دوای سۆسلۆڤ و ستینۆڤ، بە دەسەڵاتترین ئەندامی دەفتەری سیاسیی بوو گورباچۆڤی بۆ وەرگرتنی پۆستی سکرتێری گشتی پێشنیار کرد. ئەو پێشنیارە بەبێ مشتومرێکی ئەوتۆ لە لایەن زۆرینەی ئەندامانی دەفتەری سیاسییەوە وەرگیرا و رۆژی یازدەی مارس لە کۆبوونەوەی نائاسایی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبدا پەسند کرا. گورباچۆڤ لە یەکەمین ئاخافتنیدا وەك سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە کۆبوونەوەی نائاسایی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبدا زیاتر باسی لە مەسەلە و کێشە نێوخۆییەکانی سۆڤیەتی و پێویستیی هەنگاوی بنەمایی هەڵگرتن لە ئاقاری بردنە سەرێی ئاستی ژیانی خەڵك، کرد و لە مەسەلەی پێوەندیدار بە سیاسەتی دەرەوەدا تەنیا ئاماژەی بە پاراستنی پێوەندییە دۆستایەتی و نزیکەکان لەگەڵ وڵاتانی سۆسیالیستی و بەردەوام بوون لە سەر درێژەدان بە چارەسەریی ناکۆکییە نێودەوڵەتییەکان لە رێگەی ئاشتیخوازانەوە کرد.

گورباچۆڤ لە یەکەمین بەرەورووبوونەوەیدا لەگەڵ ڕێبەران و بەرپرسانی خۆرئاواییدا، کە بۆ بەشداری لە ناشتنی چرێنێنکۆدا چووبوونە مۆسکۆ کاریگەرییەکی باشی لە سەریان دانا. میتران سەرۆك کۆماری فەڕەنسا و هێلمۆت کۆل سەدری ئەعزەمی ئەڵمانی خۆرئاوایی ئەویان وەك پیاوێکی زیرەك و تێگەیشتوو ناو برد و هەردووکیان داوایان لە گورباچۆڤ کرد، کە لە یەکەمین دەرفەتدا بەشێوەی فەرمی سەردانی فەڕەنسا و ئەڵمانی خۆرئاوایی بکا. گۆرباچۆڤ بەدەم ئەو بانگهێشتنانەوە چوو و لە وەڵامی نامەی ڕەیگاندا، کە لە ڕێگەی جۆرج بووشی جێگری سەرۆك کۆماری ئەمریکا و شۆلتێرزی وەزیری دەرەوەی ئەو وڵاتەوە پێی گەیشت گوتی:"ئەو بانگهێشتە بە خۆشحاڵییەوە تاوتوێ دەکەم". لەگەڵ ئەوەشدا بووش و شولتێرز هەر دووکیان پاش دیمانەیەکی 58 خولەکی لەگەڵ گورباچۆڤ سەبارەت بە داهاتووی پێوەندیی نێوان سۆڤیەتی و ئەمریکا گەشبینیی خۆیان دەربڕی.

گوورباچۆڤ لە سەر یەك 15 کاتژمێر لەگەڵ ڕێبەران و ئەو کەسایەتییانەی، کە بۆ بەشداری لە ڕێوڕەسمی ناشتنی چرێنێنکۆدا هاتبوونە مۆسکۆ دیمانە و دانوستانی کرد. مارگارێت تاچێر سەرۆك وەزیری بەریتانیا و راجیۆ گاندی سەرۆك وەزیری هیند، ژەنەراڵ زیائولحەق سەرۆك کۆماری پاکستان و تەواوی ڕێبەرانی کۆمۆنیست لەو کەسایەتییانە بوون، کە چاویان بە گورباچۆڤ کەوت و دانوستانیان لەگەڵ کرد. خاتو تاچێر، کە لە ساڵی 1984 یشدا لە سەفەرێکدا لەگەڵ گورباچۆڤ بۆ لەندەن چاوی پێی کەوتبوو پاش دووەم دیمانە لەگەڵ ئەودا گوتی بۆچوونی سەبارەت بە گورباچۆڤ نەگۆڕاوە و لە سەر ئەو باوەڕەیە، کە ئەو لە چاو ڕێبەرانی پێشووی سۆڤیەتی کەسێکی جیاوازە و "دەکرێ لەگەڵی ڕێککەوی". راجیۆ گاندی سەرۆك وەزیری هیند بۆ سەردانێکی فەرمی گورباچۆڤی بانگهێشت کرد بچێتە هیندستان و گورباچۆڤ گوتی، کە لە دڵەوە ئەو بانگهێشتنە قبووڵ دەکاو لە یەکەمین دەرفەتدا سەردانی هیندستان دەکا. دانوستانەکانی گورباچۆڤ لەگەڵ زیائولحەق سەرۆك کۆماری پاکستان زیاتر پێوەندییان بە مەسەلەی ئەفغانستانەوە هەبوو و ڕێبەری تازەی سۆڤیەتی لە هەمان کاتدا گوتی بە دڵ بە شوێن ڕێگە چارەیەك دایە بۆ کێشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەتی لە ئەفغانستان و وریایی بە سەرۆك کۆماری پاکستاندا، کە درێژەی دەستێوەردانەکانی پاکستان لە ئەفغانستان نەك چارەسەریی کێشەی ئەفغانستان ئاڵۆزتر دەکا بەڵکو شوێنە واری خراپ لە سەر پێوەندییەکانی داهاتووی سۆڤیەتی و پاکستانیش دادەنێ.

گورباچۆڤ لە شەش مانگی یەکەمی ڕێبەرایەتیی سۆڤیەتیدا ڕوخسارێکی تەواو نوێ و جیاوازی لە شێوازی حکوومەتکردنی لە سۆڤیەتیدا نیشانی خەڵکی جیهاندا. بە پێچەوانەی ڕێبەرانی پێشووی سۆڤیەتی (جگە لە خرۆشۆف)، کە خۆی لەودیو دیوارەکانی کرێملینەوە حەشاردا بوو و کەمتر وەدەر دەکەوتن، گورباچۆڤ بە بێ ترس و دڵەڕاوکێ لە مەترسییە گریمانەییەکان دەچووە نێو خەڵك و بۆ هەر حەوتوویەك بەرنامەیەکی بۆ سەردانی کارخانەکان یا کێڵگە هاوبەشەکان و ناوەندە ئاوەدانەکانی دیکە دانا و گۆڤارێکی ئەڵمانی وێڕای چاپکردنی چەند وێنەیەکی ڕێبەری تازەی سۆڤیەتی لە نێو چین و توێژەکانی خەڵکدا ئەوی بە "کێنێدیی سوور " ناو برد. قسەکانی گورباچۆڤ لە جەنگەی ئەو سەردانانەدا، کە لە لاپەڕەی بلاڤۆك و ڕاپۆرتە ڕادیۆیی و تەلەڤزیۆنییەکاندا بڵاو دەبوونەوە تەواوی نیشانەی گرینگی و سەرنجدانی ئەو بوو بە ڕەوشی ژیانی خەڵکی و بەڵێنی گۆڕانی بنەمایی لە سیاسەتە ئابوورییەکاندا بۆ خۆش بژیوکردن و بردنە سەری ئاستی ژیانی خەڵکی.

لە شێوازە جیاوازەکانی گورباچۆڤ لە هەڵسوکەوتیدا لە گەڵ خەڵك و سەفەرەکانی ئەو بۆ دەرەوەی وڵات لە چاو ڕێبەرانی پێشووی سۆڤیەتی ئەوە بوو، کە ڕایسیای هاوسەری بۆ هەموو جێیەك لەگەڵ خۆی دەبرد لە حاڵێکدا خەڵکی سۆڤیەتی جیا لە لینین و خرۆشۆف هیچکام لە ڕێبەرانی دیکەیان لەگەڵ هاوسەرەکانیان نەدیبوون و وێنەی هاوسەر یا منداڵەکانیان تەنیا لە ڕێوڕەسمی بە خاك سپاردنیاندا دیتبوو. گورباچۆڤ نەك هەر هاوسەرەکەی، کە مامۆستای فەلسەفەی مارکسیستیی زانکۆی مۆسکۆ بوو بۆ زۆربەی سەردانەکان و سەفەرە نێوخۆیی و دەرەوەییەکاندا لەگەڵ خۆی دەبرد جاروبارە لەگەڵ ئیرنای کچیشی، کە پزیشك بوو یا لەگەڵ نەوە منداڵەکەیدا ئۆکسانا وەدەردەکەوتن و هەر بەو کارە سادانە ڕوخسارێکی مرۆییانە و خۆشەویستی لە خۆی نیشانی خەڵکدا بوو.

گورباچۆڤ لەگەڵ ئەو خۆنواندنە سۆزدارییانەیدا لە سەر کاری خۆی زۆر جیددی و شێلگیر بوو. بە شێوەیەك، کە تەنیا لە شەش مانگی یەکەمی سکرتێر بوونەکەیدا زیاتر لە پەنجا کەس لە بەرپرسانی گرینگی حیزب و دەوڵەتیی بە هۆی لاوازبوون و چەوتییان لە بەڕێوەبەرێتیدا بە هۆی کەڵکی خراپ وەرگرتن لە پێگە و پۆستەکانیان لە سەر کار لابردن و کۆمەڵێك گۆڕانی گرینگی لە پێکهاتەی دەفتەری سیاسیدا پێك هێنا. لە جەنگەی ئەو گۆڕانانەدا چوار ئەندامی نوێ، کە هەموان لایەنگری تۆخی گورباچۆڤ بوون هاتنە نێو دەفتەری سیاسییەوە و تەنیا خەنیمی جیددیی گورباچۆڤ لە دەفتەری سیاسیدا وات گریگۆری ڕۆمانۆف، کە لەگەڵ ڕێبەریی نوێ هەڵی نەدەکرد

ناچار بوو دەست لە کار بکێشێتەوە. گورباچۆڤ بە پێچەوانەی سێ سکرتێری پێشووی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی پۆستی کارتۆنیی سەرۆکایەتیی دەستەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەنی بەرزی یەکێتیی سۆڤیەتی یا سەرۆك کۆماریی لە پۆستە حیزبییەکەی خۆی زیاد نەکرد و ئەو پۆستەی بە گرۆمیکۆ وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتی بەخشی. هەڵبژاردنی گرومیکۆ بۆ پۆستی سەرۆك کۆماری لە هەمانکاتدا، کە وەك بردنە سەری پلەی ئەو سیاسەتوانە 75 ساڵەیە لە قەڵەم دەدرا دەستی گورباچۆڤیشی لە سیاسەتی دەرەوەی سۆڤیەتیدا ئاوەڵا دەکرد، چونکی وەزیری تازەی کاروباری دەرەوەی سۆڤیەتی شێڤارد نادزێ، کە هاوکات لەگەڵ هەڵبژێرانی بۆ وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتی کرایە ئەندامی دەفتەری سیاسییش یەکێك بوو لە دۆستە نزیکەکانی گورباچۆڤ و لە سیاسەتی دەرەوەی سۆڤیەتیدا وەشوێن بیروبۆچوونەکانی وی دەکەوت.

6

گورباچۆڤ لە شەش مانگی سەرەتای ڕێبەرییدا زیاتر خەریکی کاروباری نێو خۆیی سۆڤیەتی و پێداچوونەوە بە ئۆرگانە حیزبییەکان و ئامادەکاری بۆ پێك هێنانی بیست و حەوتەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە سەرەتاکانی 1986دا بوو. گورباچۆڤ وەك سەرۆکی ئەنجوومەنی باڵای بەرگری، چاوەدێری و کۆنترۆڵێکی زیاتری بەسەر کارو کردەوەی سوپادا هەبوو و بۆ ئەوەی ڕێگە لە پێوەندیی ڕاستەوخۆی سوپا و دەفتەری سیاسیی حیزب و دەستێوەردانی سوپاییەکان لە بڕیارەکانی پێوەندیدار بە سیاسەتی دەرەوە و بەرگریی وڵاتدا بگرێ نەیهێشت مارشال سۆکۆکلۆڤ ی وەزیری بەرگریی سۆڤیەتی ببێتە ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزب لە حاڵێکدا کەسی پێش وی واتە مارشال ستینۆف یەکێك بوو لە بەدەسەڵاتترین ئەندامانی دەفتەری سیاسیی حیزب و ڕۆڵێکی گرینگی لە دەسنیشانکردنی ڕێباز و ڕێچکەکانی سیاسەتی دەرەوەی سۆڤیەتیدا دەگێڕا.

گورباچۆڤ ئەو هەوڵانەی وەگەڕ خستنەوە، کە لە سەردەمی حکوومەتی ئاندرۆپۆفدا لە ئاقاری بنەبڕکردنی گەندەڵی دەستی پێکرابوو و لە سەردەمی چرێنێنکۆدا بێ دەنگەی لێکرابوو، بەڵام ئەو گۆڕانە بنەڕەتییانەی، کە لەوانە بوو بە لادان لە بنەماکانی مارکسیزم لێکدرێتەوە هەڵیگرتن بۆ کاتی پەسند کرانی بەرنامەکانی لە پاش کۆنگرەی بیست و

حکومەتەمـدا. لـە هەوڵـە گـرینگ و هـەڵڵا خولقێنـەکانی ئـەو لـە شـەش مـانگی یەکـەمی ڕێبەرایەتییەکەیـدا دژایـەتیکردنی لەگـەڵ ئـەلکۆلیزم بـوو، کـە بـە یـەکێك لـە گـەورەترین گەندەڵییەکانی کۆمەڵگەی سۆڤیەتی دەژمێردرا. گورباچۆڤ نرخـی مەشـروبی بـردە سـەرێ و فرۆشتن و خواردنەوەی لە ریسـتورانەکاندا سـنووردارکردن. ژمـارەی دووکانـەکانی مەشـرووب فرۆشی کەم کرانەوە و کەمترین ئاستی تەمەنێك، کـە یاسـا ئیزنـی خواردنـەوەی پێـدابێ لـە 18ـەوە کرایە 21 ساڵ.

یەکەم ژێستی سەرنجڕاکێش و بێوێنەی گورباچـۆڤ لـە سیاسـەتی دەرەوەیـدا بانگهێشـتنی سەرنووسەرانی گۆڤاری ئەمریکایی تایم بۆ کرێملین و وتووێژی تێروتەسەل بوو لەگەڵ ئەوان لـە سەر بواری سیاسەتەکانی نێوخۆیی و دەرەوەی سۆڤیەتی. لەو وتووێژەدا، کە هەشـت لاپـەڕەی تەواوی ژمارەی ڕێکەوتی سپتامبری 1985ی گۆڤاری تایمی ئـەمریکیی گرتبـوو، گورباچـۆڤ هەوڵی دا ڕاستییەکەی ئەو گۆڕانانـەی، کـە سـۆڤیەتیدا هاتوونـە ئـاراوە بـۆ ئەمریکییـەکان بسەلمێنێ و متمانەی ئەمریکییەکان بۆ لای ئەو ڕاستییە ڕابکێشـێ، کـە حکوومـەتی تـازەی سۆڤیەتی بە ڕاستی خوازیاری ئاشتی و کۆتاییهێنان بە کێبڕکێی چەکوچۆڵ و خۆ پڕچەککردن و چارەسەرکردنی کێشە نێو دەوڵەتییەکانە لە ڕێگەی ڕێککەوتن و لێك تێگەیشتن و بە زمانێکی سادەتر لە ڕێگەی دانوستانەوە. گورباچۆڤ لەو وتووێژەدا لە سەر ئەو خاڵە پێی داگرتـەوە، کـە باشتربوونی ڕەوشی ئابووریی سۆڤیەتی بە لای ئەوەوە و بردنەسەری ئاسـتی ژیـانی خـەڵك لـە پلەی یەکەم دایە و بۆ گەیشتن بەو مەبەست و ئامانجانە لە دڵەوە خوازیاری ڕاگـرتنی کێبڕکێـی خۆپڕچەککردن و بەکارهێنانی ئەو هەمووە خەرجە سەربازییە لە پێناوی باشـترکردنی ژیـانی خەڵکدا.

بە دوای بڵاوبوونەوەی ئەو وتووێژەدا، کە دەنگدانەوەیەکی نێودەوڵـەتیی بـەربڵاوی هـەبوو هێرشـی ئاشـتیی سـۆڤیەتی لـە سەرانسـەری جیهانـدا دەسـتی پێکـرد و لـەو دیمانـە و چاوپێکەوتنانەدا، کە لە نێوان شۆلتێرز و شێڤاردنازێ وەزیرانی دەرەوەی ئەمریکا و سۆڤیەتیدا هاتنە ئاراوە پاش شەش ساڵان ئامادەکاری بۆ گیرانی یەکەمین کۆنفرانسی ڕێبـەرانی دوو وڵات کرا، بەڵام گورباچۆڤ بەر لە دیمانە لەگەڵ ڕەیگان، کە بۆ نۆڤەمبەری 1985 پێشبینی کرابـوو لە سەرەتاکانی ئۆکتۆبەردا چووە فەڕەنسا و بە هەڵسوکەوتی خۆی لەو سەفەرەدا و پێداگرتنەوە لە سەر مەبەرست و نیازی ئاشتیخوازانەیان، بیر و ڕای گشتیی جیهانی بۆ لای خۆی ڕاکێشـا. ڕایسا هاوسەری گورباچۆڤیش، کە لەو سەفەرەدا لەگەڵی بوو بەشی خۆی سـەرنجڕاکێش بـوو و

سەردانەکانی ئەو بۆ هۆڵەکانی مۆدە و فرۆشگە گەورەکانی پاریس بابەتێکی سەرنجڕاکێشی دایە دەست بڵاڤۆکەکانی جیهان.

گورباچۆڤ و رەیگان لە کۆتاییەکانی نۆڤەمبەری 1985دا لە ژێنێڤ چاویان بە یەکتری کەوت، و وێڕای ئەوەی کە دەستکەوتەکانی ئەو چاوپێکەوتنە کەم بوون، ئەو لێك تێگەیشتنەی، کە لە زۆر بواری قسەلێکراودا لە نێوان رێبەرانی دوو وڵاتەوە بەدەست هات و رێککەوتنیان بۆ درێژەدان بە هەوڵەکانیان لە پێناوی چارەسەرکردنی ناکۆکییەکان و دانوستانی دوایی لە ئاستی جیاجیادا کەش و هەوایەکی نوێی لە پێوەندییەکانی نێوان ئەو دوو زلهێزەدا پێك هێنا و گورباچۆڤ لە ژنێڤەوە بە پێگەیەکی پتەوتر لە جاران گەڕایەوە مۆسکۆ.

بەر لە گێرانی بیست و حەوتەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە 25ی فێبریەی 1986دا گورباچۆڤ لە نێو ریزەکانی رێبەریی حیزبی کۆمۆنیست و دەوڵەتی سۆڤیەتیدا کۆمەڵێك گۆڕانی گرینگی دیکەی کرد و بواری بۆ کۆنگرەیەك، کە دەبوایە لە بیروبۆچوونەکانیدا هاودەنگی بێ خۆش کرد. لە ئاستی باڵای رێبەریدا دوو ئەندامی پیروکۆنی دەفتەری سیاسی جێگەی خۆیان بۆ گەنجەکان بە جێهێشت و لە ئاستی خوارترەوەدا 30لەسەدی رێبەرانی ناوچەیی حیزب گۆڕدران. گرینگترین گۆڕان لە ئاستی رێبەرانی ناوچەیی حیزبدا لابرانی ڤیکتۆر گریشین کۆنترین ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزب بوو، کە وەك سکرتێری یەکەمی کۆمیتەی حیزبیی مۆسکۆ دەستی زۆر دەڕۆیشت. جگە لە گریشین شارەوانی مۆسکۆش، کە بۆ ماوەی بیست و دووساڵ بە پشتیوانیی ئەوەوە ئەو پۆستەی پارێزرابوو بە تاوانی بەڕێوەبەرێتیی چەوت و خراپ و کەڵکی خراپ وەرگرتن لە کاروبارەکانی بیناسازیدا، لە سەر کار لابرا.

گرینگترین گۆڕان لە ئاستی رێبەرایەتیدا وەلانرانی تیخۆنۆف سەرۆك وەزیری هەشتا ساڵە و هەڵبژاردنی نیکۆلای ریژکۆڤ ی پەنجاوشەش ساڵان بۆ جێنشینیی ئەو بوو. تیخۆنۆف، کە لە ساڵی 1980 وە پۆستی سەرۆك وەزیرانی سۆڤیەتیی بەدەستەوە بوو و لەگەڵ بەرنامەکانی گورباچۆڤدا نەبوو بە ناوی نەخۆشییەوە پۆستی سەرۆکی وەزیران و دەفتەری سیاسیی لێ ئەستێنرایەوە و ریژکۆڤ، کە هەروەك گورباچۆڤ کابرایەکی گورج وگۆڵ و باوەڕمەند بە گۆڕانی بنەڕەتی لە سیاسەت ئابوورییەکانی سۆڤیەتیدا بوو جگە لە پۆستی سەرۆکی وەزیران جێگە بەتاڵەکەی ئەویشی لە دەفتەری سیاسیدا گرتەوە. لە ئەنجوومەنی نوێی وەزیراندا، کە بە سەرۆکایەتیی ریژکۆڤ پێك هات بیست و یەك کەس لە وەزیرانی پێشوو وەلانران و

جێنشینەکانیشیان زیاتر پیاوانی خوێندەواری تەمەن چل هەتا پەنجا ساڵ بوون، کە هێندێکیان پێشینە و رابردووی کاری دەوڵەتییان نەبوو.

بەر لە گیرانی کۆنگرەی بیست و حەوتەمی حیزب، کە دەبوایە بەرنامەی ئابووریی پێنج ساڵەی 1986 هەتا 1990 تاوتوی و پەسند بکا دەفتەری سیاسی ئەو بەرنامە ئابوورییەی، کە بۆ کۆنگرە ئامادە کرابوو بەهۆی دووربوونی لە واقیع بینی و هێندێ بەرنامەی ناپێویست رەت کردەوە و گرووپێکی نوێی راسپارد بەرنامەکی نوێی ئابووریی پازدە ساڵە بنووسنەوە و، کە دەبێ لە سێ قۆناغدا هەتا کۆتایی سەدەی بیستەم جێبەجێ بکرێ. ئەو مەبەستەی، کە لە لایەن دەفتەری سیاسیی حیزبەوە بۆ ئەو بەرنامەیە دیاری کرا دوو بەرامبەرکرانی رادەی بەرهەمهێنانی پیشەسازی و داهاتی نیشتیمانی هەتا کۆتایی سەدەی بیستەم بوو. بۆ گەیشتن بەو ئامانجەش گەشەی ئابووریی سۆڤیەتی دەبوو بگاتەنێونجی ساڵانەی 4/7 لەسەد، کە نزیك بە دوو هێندەی نرخی گەشەی ئابووریی وڵات لە دەیەی رابردوودا بوو. بیست و حەوتەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی رۆژی بیست و پێنجەمی فێبریەی ساڵی 1986 بە بەشداریی نزیك بە پێنج هەزار نوێنەر، کە لە لایەن حەڤدە ملیۆن وپێنج سەد هەزار کەس لە ئەندامانی حیزبی هەڵبژێرابوون لە مۆسکۆ دەستی بە کارەکانی کرد. ئاخافتنی پێنج کاتژمێریی گورباچۆڤ لەو کۆنگرەیەدا پڕ بوو لە رەخنەی توند لە کەمکاری و پشت گوێخستن و گەندەڵی لە سەردەمی حکوومەتی بێرژنێڤدا، بەڵام گورباچۆڤ لە تەواوی کاتی ئاخافتنەکەیدا ناوی بێرژنێڤی نەهێنا و لە هێرشی راستەوخۆ بۆ سەر وی خۆی بوارد. گورباچۆڤ پاش پەردەلادان لە سەر کەمایەسی و گەندەڵییەکانی رابردوو باسی زنجیرەیەك ریفۆرمی بنەڕەتیی لە سیستەمی ئابووریی وڵاتدا کرد و جەختی کردەوە لە سەر ئەوەی کە ریفۆرم و چاکسازیی رووکەشیانە بارێکیان لێ سووك ناکا و چارەسەرییان ناکا. گورباچۆڤ لە پێشدا وەڵامی ئەو کەسانەی دایەوە، کە لەوانەیە ئەو چاکسازیی و ریفۆرمە بە لادان لە رێبازی سۆسیالیزم و لە بنەماکانی سۆسیالیزم ناو بەرن و گوتی ئێمە هەرگیز لە رێبازی سۆسیالیزم لا نادەین و تەواوی ریفۆرمەکانی خۆمان لە چوارچێوەی سۆسیالیزمدا بە کارێکی کردەنی دەزانین.

بەمای ریفۆرمەکانی گورباچۆڤ بۆ ریفۆرم و چاکسازیی لە بواری ئابووریی سۆڤیەتیدا، بردنە سەرێی ئاستی بەرهەمهێنانی پیشەیی و کشتوکاڵی و گرینگیدانی زیاتر بە چۆنایەتیی ئەو بەرهەمانە و دێسانترالیزەکردن و زیاتر دەست ئاوەڵاکردن و دانی سەربەخۆیی زیاتر بە یەکە پیشەییەکان ودانی هەقدەستی زیانر بە بەڕێوەبەران و کرێکارانی یەکە پیشەیی و بەهەمهێنەرەکان

بە پێی ئاستی بەرهەمهێنانیان دانرابوو. گورباچۆڤ پێی لە سەر ئەوە داگرتەوە، کە شێوازەکانی پێشوو زیاتر لە سەر بنەمای چەندایەتیی بەهەمی یەکەی پیشەییەکان و گەیشتنی ئاستی بەرهەمهێنانی کارخانەکان بە رادەی پێشبینی کراو بوو، کە دەبوو وەلا بنرێ. لەمەودوا چۆنایەتیی کاڵا و چۆنێتیی خستنە ڕووی لە بازاردا لە پلەی یەکەم دایە و هەقدەست و مووچەی بەڕێوەبەران و کرێکارانی هەر یەکەیەکی پیشەیی بە پێی ئەو داهاتە دەبێ، کە لە فرۆشتنی کاڵا بەرهەم- هاتووەکانەوە وەدەست دا. گورباچۆڤ، کە ئاخافتنەکەی لە ڕووی نووسراوەوە دەخوێندەوە کاتێ گەیشتە ئەو بەشەی ڕاپۆرتەکەی خۆی لەبەر ئەوەی هیچ هەستێکی لە جەماوەرەکەدا بەدی نەکرد سەری هەڵێنا و گوتی :"بۆچی چەپڵە بۆ ئەو قسانە لێنادەن؟ ئاخۆ گەرەکتانە هەر وەك ڕابردوو کەلوپەل و کاڵای پووچ و بێ کەڵك بەرهەم بێنن و مووچەکەشی لە دەوڵەت وەرگرن؟".

بیست و حەوتەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لەگەڵ ئەو هەمووە ئامادەکارییەی، کە بۆی کرابوو نیشانی دا، کە لە بەرامبەر بەرنامە چاکسازییەکانی گورباچۆڤ و ئەو گرووپە گەنجەی، کە لەگەڵیدا هاتوونەتە نێو دەزگای ڕێبەرییەوە دژکردەوە و پێ چەقاندنێك لە گۆڕێیە و بەرپرسانی حیزبی و دەوڵەتی، کە هێشتا دوو لە سێیان لە بەرماوەکانی سەردەمی بێرژنێڤ بوون ئامادە نەبوون وا بە سووك وئاسانی ئەو ماف و پوانانە لەدەست خۆیان بدەن، کە بەدەستیانەوە بوون. لە هەڵبژاردنەکانی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیشدا دیسان ژمارەیەك هەر لەوانە بۆ پۆستی کۆمیتەی ناوەندی هەڵبژێرانەوە و، بەڵام زیاتر لە چل لەسەدی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی نوێ کەسانی تازە بوون و زۆرینەی ئەندامانی پێشووی کۆمیتەی ناوەندی، کە دیسان دەنگیان هێنابۆوە لایەنگری جیدیی بەرنامە ریفۆرمیستییەکانی گۆرباچۆڤ بوون. گورباچۆڤ دەیتوانی بە پشتبەستن هەر بەو زۆرینەیە بەرنامە دڵخوازەکانی خۆی بە ئازایەتییەکی زیاترەوە بەرێتە پێشێ.

گورباچۆڤ پاش ئەوەی کۆنگرەی بیست و حەوتەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیی لە کۆڵ بۆوە، کە ڕۆژی شەشی مارسی 1086 کۆتایی پێهات جارێکی دیکەش سەرنج و گرینگیی دایەوە سیاسەتی دەرەوەی سۆڤیەتی و ڕۆژی بیست و نۆی مارس لە ئاخافتنێکی تەلەڤزیۆنیدا داوای لە ڕەیگان سەرۆك کۆماری ئەمریکا کرد بە زووترین کات لە پایتەختی یەکێك لە وڵاتانی ئەورووپایی چاویان بە یەکتر بکەوێ و لە سەر پێشگرتنی یەکجارەکی بە تاقیکردنەوە ناوکییەکان، کە دەتوانێ پێشەکییەك بێ بۆ ئابلۆقەی بە تەواویی چەکە ناوکییەکان دانوستان بکەن. وتە بێژی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا هەر بۆ سبەینێی ئەو ڕۆژە ئەو داوایەی ڕەت

کردەوە و رایگەیاند، کە بە پێی رێککەوتنی پێشوو لە ژێنێڤدا رێبەرانی هەر دوو وڵات دەبێ لە ئەمریکا کۆبنەوە و بڕیاری داهاتووی سەرکردەکانیش ناکرێ تایبەت بۆ مەسەلەی پێشگرتن بە تاقیکردنەوە ناوکییەکان تەرخان بکرێ. بلاڤۆکی ئەمریکیش نووسیان، کە پێشنیارەکەی رێبەری سۆڤیەتی تەنیا لایەنی بانگەشەیی هەیە ئەگینا ئەو لە بری ئەوەی کە ئەو گەلاڵەیە لە بەرنامەیەکی تەلەڤزیۆنیدا بێنێتە گۆڕێ دەیتوانی نامەیەك بۆ سەرۆك کۆماری ئەمریکا بنووسێ و بنەما پێشنیارییەکانی خۆی تێدا بگونجێنێ.

رۆژی بیست و پێنجەمی ئاپریلی 1986 تەقینەوەیەکی گەورە لە وزەخانەی ناوکیی چێرنۆبیلی ئۆکرایندا باڵی بەسەر مەسەلە پێوەندیدارەکانی بە سیاسەتی نێوخۆیی و دەرەوەی سۆڤیەتیدا کێشا. دەوڵەتی سۆڤیەتی هەتا بیست و هەشتەمی ئاپریل، کە رادەی تیشکدانەوە(تشعشع) ناوکییەکان لە وڵاتانی سکاندیناڤیادا بە شێوەیەکی مەترسیدار رووی لە زیادبوون کرد هەواڵی ئەو تەقینەوەیەی رانەگەیاندبوو و وەدرەنگی خستنی بڵاوکردنەوەی ئەو هەواڵە بووە هۆی نارەزایەتیی توندی وڵاتانی ئەورووپی و ئەمریکا. بەرپرسانی سۆڤیەتی لە کۆتاییەکانی ئاپریلدا هەواڵەکانی پێوەندیدار بە چۆنێتیی تەقینەوەکەی چێرنۆبیل و راگواستنی سەد وسی هەوار دانیشتووی دەوروبەری ئەو وزەخانەیەیان بڵاو کردەوە و رۆژی سی ویەکەمی ئاپریل یەکێك لە بەرپرسانی باڵوێزخانەی سۆڤیەتی لە واشنگتن بەشداری کۆنگرەی ئەمریکا بوو و وێڕای شیکردنەوەی کردەوەی کۆنترۆڵکردنی سووتمانی وزەخانەکەی چێرنۆبیل دڵنیایی پێدان، کە مەترسییەکە تەواو بووە. لەگەڵ ئەوەشدا هەتا رۆژی دەی مانگ واتە شازدە رۆژ پاش تەقینەوەکە، بلاڤۆکە خۆرئاواییەکان بە پشتبەستن بە وێنەی وەرگیرا و بە مانگی دەسکرد و راپۆرتی رادەی رادیۆ ئەکتیڤیتە لە وڵاتانی سکاندیناڤیا و ئەورووپای خۆرئاواییدا باسی درێژە و بەردەوامیی سوتمانیان لە وزەخانەی چێرنۆبیلدا دەکرد.

ئاخرییەکەی گورباچۆڤ رۆژی چواردەی مانگی مای واتە بیست رۆژ دوای تەقینەوەکە وزەخانەی چێرنۆبیل، کە بە گەورەترین رووداوی لەو جۆرە لە سەرانسەری جیهاندا لەقەڵەم دەدرا، لە ئاخافتنێکی تەلەڤزیۆنیدا کۆتایی رووداو و کۆنترۆل کرانی سووتمانەکەی بە تەواوەتی راگەیاند و بە توندی رەخنەی لەو هەڵڵا و هاتوهاوارە گرت، کە بلاڤۆکی خۆرئاوایی بە تایبەتی ئەمریکییەکان لەو پێوەندییەدا وەڕێیان خستبوو. سەرەڕای ئەوە خۆبواردنی سۆڤیەتی لە بڵاوکردنەوەی هەواڵی تەقینەوەکە هەتا سێ رۆژ دواتر پاکانەی بۆ نەدەکرا و پاساوی هەڵنەدەگرت و بە هۆی ئەو رووداوەوە بایەخ و ئیعتباری گورباچۆڤ زیانی وێکەوت. رادەی

تیشکدانەوەکانی رووداوی تەقینەوەکەی چێرنۆبیل لە وڵاتانی ئەورووپا پێدا هەتا سەرەتاکانی مانگی ژووئەن واتە هەتا چل رۆژ پاش رووداوەکە لە رادەبەدەر بوو و دامەزراوە پزیشکییەکانی ئەورووپای خۆرئاوایی رایانگەیاند، کە دەرکەوتەکانی ئەو تەقینەوەیە هەتا سەرەتاکانی سەدەی بیست و یەکەمیش تەواو نابێ.

7

رێبەرانی وڵاتانی ئەندامی پەیمانی وەرشۆ لە رۆژانی دە و یازدەی ژووئەنی 1986دا لە بوداپێست کۆنفرانسێکیان گرت و گورباچۆڤ لەو کۆبوونەوەیە بۆ روونکردنەوە و شیکردنەوەی سیاسییەتە تازەکانی خۆی بۆ رێبەرانی وڵاتگەلی ئەورووپای خۆرهەڵاتی کەڵکی وەرگرت.

رێبەرانی وڵاتانی ئەورووپاش خۆرهەڵاتی کە زۆربەیان تەمەنیان لە سەرووی حەفتا ساڵ و لە بەرماوەکانی سەردەمی بێرژنێڤ بوون نیگەرانی ئەوە بوون، کە گۆڕانەکانی سۆڤیەتی کاریگەریی و شوێن لە سەر وڵاتەکانی ئەوان دابنێ و ترسی ئەوەیان رێنیشتبوو، کە هەوڵەکاتی گورباچۆڤ وەکو خەباتی دژەستالینیی خرۆشۆف لە ساڵی 1956دا کۆمەڵێك بزووتنەوەی لێ بکەوێتەوە و جڵەوی کاریان لە دەست دەربچێ. گورباچۆڤ بە رواڵەت لە کۆنفرانسی بوداپێستدا رێبەرانی ئەندامی پەیمانی وەرشۆی دڵنیا کردەوە، کە ئازادیان دەکا لەوەی خۆیان لەگەڵ سیاسەتە نوییەکان رێکبخەن یان نا، و پێی داگرتەوە، کە هەرکام لەوڵاتانی سۆسیالیستی دەبێ سیاسەتە ئابوورییەکانیان وردە وردە و بە پێی هەلومەرجی تایبەتی هەر وڵاتێك بگۆڕن.

کرنفرانسی وڵاتانی ئەندامی پەیمانی وەرشۆ بە پەیامێکی مێژوویی بۆ وڵاتانی ئەندامی پەیمانی ئاتلانتیکی باکووری(ناتۆ) لە سەر کەمکردنەوەی دوولایەنەی هێزە ناوکی و غەیرە ناوکییەکان (لە ئاتلانتیکەوە هەتا ئۆرال) کۆتایی پێهات و بە دوای ئەوەدا گورباچۆڤ

پێشنیارێکی نوێی بۆ سنووردارکردنی چەکە ناوکی و گەردوونییەکان خستەروو. ڕۆژی هەژدەی ئووت گورباچۆڤ لە ئاخافتنێکی تەلەڤزیۆنیدا ڕایگەیاند، کە دەوڵەتی سۆڤیەتی بڕیارەکەی پێشووی خۆی لە سەر ڕاگرتنی یەکلایەنەی تاقیکردنەوە ناوکییەکان هەتا سەرەتای ژانوییەی 1987 ڕەچاو دەکا و بۆ جارێکی دیکەش پێشنیاری بە ڕەیگان کرد، کە هەتا کۆتایی ساڵی 1986 لە سەر ڕاگرتنی بە تەواوەتیی تاقیکارییە ناوکییەکان هەر دوو وڵات دانوستان بکەن.

هێرشی ئاشتیی سۆڤیەتی لە کۆنفرانسی چەککردنی ئەورووپا، کە لە نێوەڕاستی سێپتەمبەردا بە بەشداریی نوێنەرانی 35 وڵاتی ئەندامی ڕێکخراوی هاوکاری و تەناهیی ئەورووپا لە ستۆکهۆڵم پێك هات ڕێککەوتنێکی نوێی بە مەبەستی زیادکردنی هاوکار و هەستی متمانەی دوو لایەنەی نێوان ئەو وڵاتانە لە ڕێگەی گۆڕینەوەی زانیاری لە سەر جموجۆڵی سەربازیی لە ئەورووپادا لێکەوتەوە و بە دوای ئەوەدا ڕاگەیەندرا، کە ئەمریکاو سۆڤیەتی دواجار لە سەر دەست پێکردنی کۆمەڵێك دانوستانی نوێ لە ئاستی ڕێبەرانی دوو وڵاتدا ڕێککەوتوون. دووەمین چاوپێککەوتنی ڕەیگان و گورباچۆڤ لە ڕۆژەکانی یازدە و دوازدەی ئۆکتۆبەری 1986 لە ڕێیکیاڤیك ی پایتەختی ئیسلەند بوو، بەڵام سەرەڕای کۆمەڵێك ڕێککەوتنی بنەمایی لەنێوان ڕێبەرانی دوو وڵاتدا لە سەر کۆکردنەوەی مووشەکە ناوکییەکان و کەمکردنەوەی دوو لایەنەی هێزەکان لە ئەورووپادا، پێداگریی گورباچۆڤ لە سەر پاشگەزبوونەوەی ئەمریکا لە جێبەجێکردنی گەڵاڵەی مەشهوور بە شەڕی ئەستێرەکان و خۆبواردنی ڕەیگان لە قەبووڵکردنی ئەو پێشنیارە، دانوستانەکانی کێشایە بن بەست و ڕاگیران. لەگەڵ ئەوەشدا دانوستانەکانی ڕێیکیاڤیك بە قازانجی سۆڤیەتی تەواو بوو، چونکی ئاشکرابوونی ڕێککەوتنەکانی نێوان ڕەیگان و گورباچۆڤ بە بێ پرس و ڕاوێژ بە وڵاتانی هاوپەیمانی ئەمریکا لە ناتۆدا بووە هۆی تووڕەیی هاوپەیمانانی ئەورووپیی ئەمریکا و زیاتربوونی بەدگومانی و دڕدۆنگیی ئەوان لە ئەمریکا.

گورباچۆڤ لە کۆتاییەکانی نۆڤەمبەری ساڵی 1986دا سەردانی هیندستانی کرد و لە کاتی گەڕانەوەیدا لە هیند سەردانی کۆمەڵێك لە کۆمارییە ئاسیاییەکانی سۆڤیەتییشی کرد. گورباچۆڤ هەر لە جەنگەی ئەو سەفەرانەدا وێڕای ئاخافتنێك لە تاشکەند بۆ یەکەمین جار ڕەخنەی لەو ڕێبەرە حیزبی و دەوڵەتییانە گرت، کە لە ڕێوڕەسمە ئایینییەکاندا بەشداری دەکەن و گوتی ئەگەر ئەوان کۆمۆنیستن چۆن دەتوانن باوەڕی ئایینییان هەبێ و ئەگەر باوەڕی ئایینیشیان نییە و تەنیا خۆی پێوە دەنوێنن ئەوە نیشانەی لاوازی و نەبوونی لێوەشاوەییانە.

وتەکانی گورباچۆڤ لە بڵاڤۆکەکانی جیهانداوا لێکدرانەوە، کە ڕێبەری سۆڤیەتی نیگەرانی دژەکردن و نفوزی کۆماری ئیسلامییە بۆ نێو کۆمارییە موسڵمانەکانی سۆڤیەتی و ئەو ڕاپۆرتگەلەی، کە لە پێوەندی لەگەڵ بەشداریی هێندێ لە بەرپرسانی حیزبی لە ڕێورەسمە ئایینییەکاندا پێی گەیون ئەوی نیگەرانتر کردووە.

بە دوای وتەکانی گورباچۆڤدا کۆمەڵێك گۆڕان لە بەرپرسانی حیزبی و دەوڵەتیی پێنج کۆماری ئاسیای ناوەندیی سۆڤیەتی: تاجیکستان و قیرقیزستان و تورکەمەنستان و قەزاقستاندا پێکهات، بەڵام ئەو گۆڕانانەی، کە لە گەورەترینی ئەو کۆمارییانەدا کرا کۆمەڵێك ئاڵۆزی و ڕووداوی خوێناویی لێکەوتنەوە. گرینگترینی ئەو ڕووداوانە لابرانی "دین محمد کوناویێڤ" ڕێبەریی خۆجێیی حیزبی کۆمۆنیستی قەزاقستان و دەسنیشانکردنی کابرایەکی ڕوسی بە ناوی"گێنادی کۆلبین" لە جێگەی ئەو بوو. دین محمد کوناویێڤ، کە ڕۆژی شازدەی دیسێمبەری 1986 بە فەرمانی ڕاستەو خۆی گورباچۆڤ لە سکرتێریی یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی قەزاقستانی لێ ئەستێنرایەوە لایەنگری تۆخی بێرژنێڤ بوو، کە شازدە ساڵ پێش ئەندامی دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی بوو و پاش کۆنگرەی بیست و حەوتەم دیسان بۆ ئەندامەتیی دەفتەری سیاسی هەڵبژێردرابۆوە.

سبەینێی لە سەر کار لابرانی دین محمد کۆناویێڤ ڕۆژی حەڤدەی دیسێمبەر بە نیشانەی نارەزایەتیی بە لە سەر کارلابردنی ئەوو و دانانی کەسێکی ڕوسی لە جێگەی ئەو بۆ سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی قەزاقستان خوێندکارانی موسڵمانی زانکۆی ئالمائاتا ی پایتەختی کۆماری قەزاقستان خۆپێشاندانیان وەڕێخست. بۆ سبەی ڕۆژێ ئەو خۆپێشاندانانە لە ڕۆژی هەژدەی مانگدا بەرینتر بۆوە و لە پایتەختی قەزاقستاندا ئاڵۆزی و بشێوییەکی بێوێنەی لێکەوتەوە. هەواڵگریی فەرمیی سۆڤیەتی _تاس) بە پێچەوانەی نەریتی ئاسایی خۆی ڕاپۆرتێکی تێروتەسەلی لە سەر ئەو ئالۆزییانە بڵاوکردەوە و تێیدا ڕایگەیاند "کۆمەڵێك هەرچی و پەرچی و بەرەڵلا و لۆتی و پۆتی و دژە کۆمەڵ ولاتیان ئالۆز کردووە و فرۆشگەکانیان تالان کردووە و ترۆمبیلیان ئاگر داون." لە ڕاپۆرتەکەدا ئاماژەیەك بە هۆکاری ئاڵۆزی و بشێوییەکان و پێوەندیی بە لە سەر کار لابرانی دین محمد کۆناوێڤ سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی قەزاقستان ـەوە نەکرابوو، بەڵام بەو ڕاپۆرتانەی، کە لە ڕۆژانی دواتردا لە ڕێگەی هەواڵنێری و بڵاڤۆکە خۆرئاواییەکانەوە بڵاو بوونەوە دەرکەوت، کە بەربڵاویی خۆپێشاندانەکان لە پایتەختی کۆماری قەزاقستاندا بووەتە هۆی دەستێوەردانی هێزە چەکدارەکان و کوژران و

بەریداربوونی ژمارەیەك لــە خۆپیێشــاندەران و چــەند کــەس لــە دەوروبەرییــەکانی کۆنــاوێڤ و مامۆستایانی زانکۆی ئالمائاتا وەکو تاوانبــارانی بشــێوییەکان دەستبەســەر کــراون. کۆنــاوێڤ خۆیشی جگە لەوەیکە پۆستی سکرتێریی یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی قەزاقستانی لە دەست دا لە گۆڕانەکانی دواییشدا پۆستی دەفتەری سیاسیی حیزبی لێ ئەستێنرایەوە.

دوایــین ڕووداوی گرینگــی ســاڵی 1986 لــە ســۆڤیەتیدا، کــە لــە لایــەن ســۆڤیەتییەوە پێشوازییەکی خەستی لێکــرا ئــازادبوونی ســاخارۆف بیرمەنــدی نــارازی و نــاوداری ڕوســی و هاوسەرەکەی لە تاراوگە و گەڕانەوەیان بۆ مۆسکۆ لــە شــەوی کریسمەســی ســاڵی 1986 دا بوو. گورباچۆڤ، کە خۆی بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی حوکمی دوورخرانەوەی ســاخارۆڤی دەرکردبــوو ئیزنــی دا لــە مۆســکۆ کۆنفرانســێکی چــاپەمەنی پێــكبــێنێ و ســاخارۆف لــەو کۆنفرانســە چاپەمەنییەدا وێڕای دەربڕینی خۆشحاڵی لەو گۆڕانانەی بەسەر سۆڤیەتیدا هاتوون گــوتی، کــە ئەوەندە ریفۆرمەی بە لاوە بەس نییە و ئەو خوازیاری ئازادیی تەواوی زیندانییە سیاســییەکانی سۆڤیەتییە. ساخارۆف سیاسەتەکانی گورباچۆڤی بە گۆڕانێکی گەورە لە سۆڤیەتیدا زانی، بەڵام گوتی بۆداوەریکردن لە سەر نیازپاکیی ئەو تێپەڕینی کات پێویستە.

لە سەرەتای ساڵی 1987 گورباچۆڤ یەکەمین هەنگاوەکانی خۆی لە ئاقاری گــۆڕانێکی بنەڕەتی لە سیســتەمی ئــابووریی ســۆڤیەتیدا هــەڵگرت: ئەســڵی ئۆتۆنــۆمی بــە شــێوەیەکی ئەزموونی لە هێندێ لە دامەزراوە پیشــەیی و بەرهەمهێنەرەکانــدا بەڕێوەچــوو، وەرزێــران لــە بەڕێوەبەریی کاروباری جوتیاری و وەرزێریدا لە کێڵگە هاوبەشەکاندا ڕۆڵێکی زیاتریان پێــدرا و بەڕێوەبەرانی یەکە کشتوکاڵییە هاوبەشەکان لە فرۆشتنی بەرهەمەکانیاندا و لە تــەرخانکردنی بەشێك لەو بەرهەمگەلە بۆ وەرزێرەکان دەستیان ئاوەڵاتر بوو،

چالاکیی تایبەتی لە هێندێ بوارگەلی ئابووریدا ئازاد کرا و هاووڵاتیانی سۆڤیەتیی ئیزنیان پێ درا بە دانان و کردنەوەی رســتورانت و کاروبــاری تــەکنیکی وەك لوولەکێشــی و کاروبــاری بیناسازی و میکــانیکی و خزمــەتی کولتــووری و هونــەری وەکــو گوتنــەوەی وانــەی زمــان و شێوەکاری و بەرگدوورین بژیوی خۆیان دەربێنن. گرینگیــی ئــەو گۆڕانــە لەگــەڵ ئــەوەدا، کــە بوارەکانی چالاکی نواندن لە کەرتی تایبەتدا بەرتەسك بوون ئەوە بوو، کە بۆ یەکەمین جار ئیزن بە خەڵکی ســۆڤیەتی درا، کــە لــەو دراوەی، کــە پاشــەکەوتیان کــردووە بــۆ کــار وکاســبی و دستەبەرکردنی داهاتی پتر کەڵك وەرگرن لە حاڵێکدا پێشتر کەڵك وەرگرتن لە ســەر مایــە بــۆ دەستەبەرکردنی داهات دژایەتیی لەگەڵ بنەماکانی مارکسیزمدا هەبوو.

لە ژانوییەی ساڵی 1987دا گورباچۆڤ لە ئاخافتنێکدا لە بەردەم زیاتر لە سێسەد کەس ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا گوتی، کە پێداچوونەوە و ریفۆرم لە سیستەمی ئابووریی وڵاتێکدا پێویستە و کۆمەڵێك بەرنامە و پرۆژە بۆ گۆڕانی بنەمایی لە بەڕێوەبەریی کاروباری ئابووریی وڵاتدا دەدرێتە کۆبوونەوەی داهاتووی کۆمیتەی ناوەندی. گورباچۆڤ هەر لەو ئاخافتنەدا بە توندی رەخنەی لە بەربڵاویی پانتایی گەندەڵی لە دەیەی 1970 واتە لە سەردەمی حکوومەتی بێرژنێڤدا گرت و دانی بەوەدا نا، کە پاش دوو ساڵ خەبات دژی گەندەڵیی ئیداری هێشتا لە رێکخراوە دەوڵەتی و دامەزراوە بەرهەمهێنەرەکاندا گەندەڵی بنەبڕ نەکراوە و بەرهەمی یەکە پیشەییەکان لە رووی چۆنایەتییەوە نەگەیشتۆتە ئاستی چاوەڕوانکراو. گورباچۆڤ لەو ئاخافتنەدا بۆ یەکەم جار باسی لە پێویستیی دیموکراتیزەکردنی هەڵبژاردنەکانی بەرپرسانی حیزبی و ئەندامانی ئەنجوومەنی بەرزی یەکێتیی سۆڤیەتی کرد و رایگەیاند، کە لە داهاتوودا لە بری ناساندنی پاڵێوراوێکی حیزبی بۆ ئەو پۆستانەی ئەندامیان بۆ هەڵدەبژێردرێ، دەبێ ئیزن بدرێ کەسانی جۆراوجۆر خۆیان بپاڵێون و دەنگ دەران لە هەڵبژاردن لە نێوانیاندا ئازاد بن. وتەکانی گورباچۆڤ لە لایەن زۆرینەی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندییەوە بە گەرمی پێشوازیی لێکرا، بەڵام بووە هۆی نیگەرانی لە نێو پاشماوەکانی سەردەمی بێرژنێڤدا، کە لە پۆست و پێگەی خۆیان دەترسان.

لە سەرەتاکانی فێبریی 1987دا نزیك بە سەد و پەنجا بەندیی سیاسیی سۆڤیەتی، کە کۆمەڵێك کەسایەتیی ناوداریشیان لەگەڵدا بوو ئازاد کران و لە نێوەڕاستەکانی فێبرییەدا گورباچۆڤ بە گرتنی کۆنفرانسێکی نێودەوڵەتی بۆ "جیهانی سەربەست لە مەترسیی ناوکی و مانەوەی مرۆڤایەتی"، کە نزیك بە هەزار کەسایەتیی سیاسی و بیرمەند و هونەرمەند و نووسەری ناوداری دەرەکیی تێیدا بەشدار بوون شتێکی سەرسووڕهێنەری خوڵقاند. لەو کۆبوونەوەیەدا، کە لە هۆڵی گەورەی کۆبوونەوەکانی ئەنجوومەنی بەرزی یەکێتیی سۆڤیەتیدا لە کرێملین بەڕێوە چوو، ساخارۆڤ بیرمەندی ناوداری سۆڤیەتی، کە سێ مانگ لەوەپێش لە تاراوگەکەخۆی لە گورکییەوە گەڕابۆوە مۆسکۆ بەشداری ئەو کۆبوونەوەیە بوو و بە ئازادی لەگەڵ بانگهێشت کراواندا قسەی دەکرد.

لە کۆبوونەوەی کردنەوەی ئەو کۆنفرانسەدا، کە لە رۆژی چواردەهەمەوە هەتا رۆژی شازدەی فێبریوەری لە مۆسکۆ خایاند گورباچۆف لێدوانێکی گرینگی دا و تێیدا گوتی، کە دەوڵەتی سۆڤیەتی لە دڵەوە خوازیاری نەهێشتنی چەکە ناوکییەکان و کۆتاییهێنانە بە کێبڕکێی

چەکوچۆڵ و تەقەمەنی و جێبەجێ بوون و بەڕێوە چوونی زۆربەی ریفۆرمە کۆمەڵایەتی و پێشکەوتە ئابوورییەکان لەو وڵاتەدا گرێ دراونەوە راگرتن و کۆتاییهێنان بە کێبڕکێی چەکوچۆڵ و گوژمەی سەربازی لە پێناوی دابینکردنی ژیانی کۆمەڵگەدا. گورباچۆڤ گوتی خۆرئاوا دەبێ ئەوە قبووڵ بکا، کە زنجیرەیەك گۆڕانی بنەڕەتی لە سۆڤیەتیدا بەڕێوەن و ئەو گۆڕانانە لە بیرۆکە و نوێگەرایی سەرکردایەتیی سۆڤیەتییەوە سەرچاوە دەگرن نەك لە گوشارەکانی خۆرئاواوە. ئاخافتنی گورباچۆڤ لەو کۆنفرانسەدا دەربڕینی هەست و ئیحساساتی زۆربەی بانگهێشت کراوانی خۆرئاوایی بە دواوە بوو، بەڵام هەواڵنێرانی چاپەمەنی و تەلەڤزیۆنەکانی جیهان لە هەمووان پتر سەرنجیان بە لای چەپڵەلێدانی ساخارۆفەوە بووو.

ساخارۆف لە سێ ئاخافتندا لە کۆبوونەوەکانۆ ئەو کۆنفرانسەدا لە سەر رەوش و مەسەلە نێودەوڵەتییەکان قسەی کرد و لە سەر قۆناغگەلی نەهێشتنی چەکە ناوکییەکان کۆمەڵێك پێشنیاری خستنە روو، کە گورباچۆڤ لە سەرەتای مانگی مارسدا هاوشێوەی ئەوەی لە گەڵاڵەیەکی نوێدا بۆ کۆکردنەوەی مووشەکە ناوکییەکان لە ئەورووپادا هێنایە گۆڕێ. ساخارۆف لە یەکەمین ئاخافتنی خۆی لەو کۆنفرانسەدا وێڕای پشتڕاستکردنەوەی وتەکانی گورباچۆڤ وتی:" درێژە کێشانی کێبڕکێی خۆ پڕ چەککردن کۆسپێکی گەورەیە لەبەر دەم رەوتی گۆڕان و ریفۆرم و دیموکراسی و ئازادی و پێشکەوتنە ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان لە سۆڤیەتیدا. گورباچۆڤ و هاوکارەکانی ئەو، کە لەگەڵ خەباتێکی جیددی و دژوار دژی مۆرەگەلی دەمارگرژ و کۆنەپەرست و خۆپەرست لە ئاستی رێبەریی ئەو وڵاتەدا دەستەو یەخە بوو لە قسەکانیاندا لە ئاقاری راگرتن و تەواوکردنی کێبڕکێی خۆ پڕ چەککردندا راستگۆن و درۆ ناکەن، چونکی بە بێ تەرخانکردنی بەشێك لە گوژمە و بودجەی سەرسووڕ هێنەری تایبەت بە چەکوچۆڵ أ بۆ دابینکردنی بژیو و ژیانی کۆمەڵگە و بەهەمهێنانی کەلوپەل و کاڵای بەکارهێنان، لەو خەباتەدا سەرناکەون".

ساخارۆف هەر لەو ئاخافتنەیدا داوای لە دەوڵەتە خۆرئاواییەکان بە تایبەتی ئەمریکا کرد، کە ئەو هەلە بێوێنەیە بۆ پێوەندی گرتنی زیاتر بە یەکێتی سۆڤیەتییەوە بقۆزنەوە و بە پێشوازیکردن لە پێشنیارەکانی رێبەرانی نوێی سۆڤیەتی بۆ راگرتن و کۆتاییهێنان بە کێبڕکێی خۆ پڕ چەککردن، یارمەتیی رەوتی گۆڕان لەو وڵاتەدا بەرەو ئازادی و دیموکراسی بکەن.

کۆنفرانسی ئاشتی و چەکداماڵینی ناوکیی مۆسکۆ یەکێك لە سەر کەوتووترین بەرنامە پروپاگەندەییەکانی سۆڤیەتی بوو، چونکی ئەو سەدان نووسەر و کەسایەتییە ناودارە

نێونەتەوەییەی وەك جۆن کێنێت گالبرایت" و "نۆرمـەن میلـەر" و"گراهـام گـرین" و گـۆرێ ڤیجال" و "گریگۆری پەك"، کە بەشداری ئەو کۆنفرانسە بوون لە گەڕانەوەیاندا لە مۆسکۆ وە دەستیان کرد بە پەسنی سۆڤیەتیی گورباچۆڤ و داوایان لە ڕێبەرانی خۆرئاوایی کرد، کـە نیـاز پاکیی خۆیان لە بەرامبەر پێشنیاری ئاشتیخوازانەی ڕێبەری نوێی سـۆڤیەتیدا نیشـان بـدەن و متمانە بە قسەکانی بکەن.

گورباچۆڤ دوو حەوتوو پاش کۆنفرانسی ئاشـتی و دامـاڵینی چـەکی نـاوکیی مۆسـکۆ بـە مەبەستی کەڵك وەرگرتن لەو کەشە لە بارەی، کە لە خۆرئاوادا پێکهـاتبوو پێشـنیاری هـەڵلا خولقێنی کۆکردنەوەی تەواوی مووشەکە نێونج بڕە ناوکییەکانی لە ئەورووپا هێنایە گـۆڕێ و و لە ڕاستیدا هەر هەمان پێشنیارەکەی پێشووی ڕەیگانی، کە پاشگەز بوونەوە لـە دامەزرانـدنی مووشەکە کـرووز و پرشـینگ2 ـەکانی بەسـتبۆوە بـە کۆکردنـەوەی مووشـەکە ئـێس ئـێس 2ـەکانی سۆڤیەتی لە ئەورووپای خۆرهەڵات، دایەوە بە خۆی. ئیتر ڕەیگان لە دۆخێکدا نەبوو، کە وەڵامی "نا" بە سـۆڤیەتی بداتـەوە و هەربۆیـەش بـە هـەنگاوێکی گـرینگ لـە پێنـاوی ڕێککەوتن لەگەڵ سۆڤیەتیدا ناوی برد و ڕایگەیاند، کە وەزیری دەرەوەی خۆی بۆ دانوستان لـە سەر وردەکارییەکانی پێوەندیدار بەو مەسەلەیەوە دەنێرێتە مۆسکۆ.

بەڵام ئەمجارەیان هاوپەیمانـە ئەورووپییـەکانی ئـەمریکا لـە سـەر مەسـەلەی کۆکردنـەوەی مووشەکە ناوکییەکانی ئەورووپا دڕدۆنگییان دەربڕی و خاتو مارگارێت تاچێر سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا، کە لە کۆتایی مانگی مارسدا بە فەرمی سەردانی سۆڤیەتیی کرد ڕاشکاوانە گوتی، کە کۆکردنەوەی مووشەکە ناوکییەکان لە ئەورووپا نەك مەترسیی جەنگ لەو وشـکارۆیەدا لـە نێونابا بەڵکو زیاتری دەکا. مارگارێت تاچێر لە وتووێژێکی تەلەڤزیۆنیدا لەگـەڵ هـەواڵنێرانی سۆڤیەتییدا، کە دەقەکەی بە تەواوی بۆ ماوەی پەنجا دەقیقە لـە تەلـەڤزیۆنی مۆسـکۆوە بـڵاو بۆوە گوتی، بەو باڵادەستییە کلاسیکییەی هێزەکـانی سـۆڤیەتی و وڵاتـانی ئەنـدامی پـەیمانی وەرشـۆ بەسـەر وڵاتـانی ئەنـدامی پـەیمانی ئـاتلانتیکی باکووریـدا، کۆکردنـەوەی مووشـەکە ناوکییەکان لە ئەورووپادا تەناهیی وڵاتانی ئەورووپای خۆرئاوایی دەخاتە مەترسـییەوە. تاچـێر چەکە ناوکییەکانی بە زامن و دەستەبەر کەری ئاشتی ناوبرد و گوتی، کە ئـەورووپا هـەتا بـە تەواوەتی لە نیازپاکیی سۆڤیەتی دڵنیا نەبێ و لەوانەیە هەتا بیستساڵی دیکە ناتوانێ واز لە چەکی ناوکی بێنێ.

بڵاو بوونەوەی دەقی وتەکانی تاچێر لە تەلەڤزیۆنی مۆسکۆ لە خۆیدا کارێکی سەیر و سەمەرە و بێوێنە بوو، چونکی سەرۆك وەزیری بەریتانیا لەو وتووێژەدا راشکاوانە رەخنەی لە سۆڤیەتی گرت و رەخنەکانیشی لە هێندێ بواردا بە تایبەتی لە سەر ئەفغانستان و مەسەلەی چەکوچۆڵ دا تاڵ و رەق بوون. لەگەڵ ئەوەشدا خاتو تاچێر لەمەڕدانی ماف و ئازادیی زیاتر بە خەڵکی سۆڤیەتی، تاریفی سیاسەتەکانی گورباچۆڤی کرد و پەسنیکردن و گوتی سەرکەوتنی ئەو سیاسەتە و گۆڕینی سۆڤیەتی بۆ کۆمەڵگەیەکی کراوە، لە رەوت وئاقاری زەمەندا دەبێتە هۆی گەشەو بەربلاوتر بوونەوەی پێوەندییەکانی نێوان خۆرهەلات و خۆرئاواو دەبێتە هۆی متمانەی پتر لە نێوانیاندا.

8

گورباچۆڤ لە سێیەمین ساڵی حکوومەتەکەیدا توانیی بەسەر زۆربەی ئەو نیگەرانی و رەش بینییانەدا زاڵ بێ، کە لە خۆرئاوادا سەبارەت بە سیاسەتە نوییەکانی سۆڤیەتی باسیان لە سەر دەکرا و وشەگەلی گلاسنۆست Glasnost و دیموکراتیزاتسیا Demokratizasiya و پێرێسترۆیکا Peretroika، کە هەر کام بە مانای کەشی کراوە و سەقامگیریی دیموکراسی و نوێگەرایی (نۆژەنکردنەوە) دێن و لە ئاخافتنەکانی گورباچۆڤدا لە زار و زمانی نەدەکەوتن ئیتر بۆ خوێنەرانی چاپەمەنییە خۆرئاواییەکانیش ببوونە وشەگەلێکی ئاشنا. بەرپرسانی فەرمیی وڵاتانی خۆرئاوایی هێشتا بە دڕدۆنگی و گومانەوە لە راستگۆیی و نیازپاکیی گورباچۆڤیان دەڕوانی لێی دەدوان، بەڵام بلاڤۆکی خۆرئاوایی، کە لە بیچمدان بە بیر و رای گشتیی خەڵکی وڵاتەکانیاندا رۆڵی کاریگەرییان هەیە باوەڕیان بە گۆڕانی بنەڕەتی و بنەمایی لە سیاسەتەکانی سۆڤیەتیدا کرد و گۆڤارێکی وەکو تایم، کە بڵاوکەرەوەی کۆنەپارێزترین توێژی سیاسەتڤان و بەرپرسانی ئەمریکییە لە ماوەی کەمتر لە سێ مانگدا دوازدە جار وێنەی گورباچۆڤی لە سەر بەرگی خۆی چاپ کرد و لە ژمارەی رێکەوتی 27ی ژووئیەی 1987 یدا هەوڵەکانی ئەوی وەك شۆڕشی دووەم ی روسییە ناو برد. هەر ئەو گۆڤارە لە ساڵی 1987دا

بۆ یەکەمین جار وتاری نووسەرانی روسیی وەك "یفتۆشێنگۆ"ی بڵاو کردەوە و لە زمانی ئەوانەوە کەوتە پاساو و پاکانە بۆ سیاسەتەکانی کەشی کراوە و ئاوەڵای گورباچۆڤ.

گورباچۆڤ لە ماوەی ساڵی 1987دا کۆمەڵێك هەنگاوی نوێ و کاریگەری لە پێناوی راکێشانی سەرنج و متمانەی وڵاتانی خۆرئاواییدا هەڵگرت، کە بۆ نموونە دەکرێ باسی بڕینی پارازیت(خەش) لە سەر بەرنامە رادیۆییەکانی ئەمریکا و BBC و ئازادیی بڵاوکردنەوەی وتارگەلی رەخنەیی لە چاپەمەنییەکانی سۆڤیەتیدا و بەشداریی پاڵێوراوانی جۆراوجۆر لە هەڵبژاردنە خۆجێییەکانی سۆڤیەتیدا و هەروەها نیشاندانی فیلم و بڵاوکردنەوەی کتێب گەلێك، کە لەوە پێش قەدەغە بوون، بکەین. بۆ یەکەمین جار بڵاو بوونەوەی دەقی روسیی دوکتور ژیڤاگۆ لە سۆڤیەتیدا ئازاد کراو گرینگتر لەوە لە کۆتایی ساڵی 1987دا چیرۆکێك بە ناوی "منداڵانی ئاریات" لە سۆڤیەتی بڵاو بۆوە، کە بە باشترین شێوە کارەساتەکانی سەردەمی ستالین وێنا دەکا. نووسەری ئەو کتێبە "ئاناتۆلی ریباکۆڤ" ـە و رەخنەگرانی خۆرئاوایی پاش رۆمانی دوکتۆر ژیڤاگۆ بە گەورەترین بەرهەمی ئەدەبیی سۆڤیەتیی دەزانن.

بەڵام گرینگترین گۆڕانەکانی ساڵ 1987 ی سۆڤیەتی بڕیارەکانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە مانگی ژووئەندا بوون. لە کۆبوونەوەی گشتیی کۆمیتەی ناوەندیدا، کە رۆژی بیست و پێنجەمی مانگی ژووئەنی 1987 لە مۆسکۆ گیرا گورباچۆڤ لە راپۆرتێکی پوخت و تێر و تەسەلدا لە سەر رەوشی ئابووریی سۆڤیەتی گوتی، کە ئابووریی سۆڤیەتی لەگەڵ کۆمەڵێك کێشە و کەمایەسی بەرەوڕووبۆتەوە و "لە هەلومەرجی بەر لە قەیران دایە". گورباچۆڤ وێڕای دانپێدانان بەوەدا، کە سۆڤیەتی لە بواری تێکنۆلۆجیادا لە خۆرئاوا دواکەوتووە گوتی بۆ ریفۆرمی بنەڕەتیی ئابووری لە سۆڤیەتیدا لە دوو سێ ساڵ پتر هەل و دەرفەت لەبەر دەستدا نییە هێندێ گۆڕان و ریفۆرمی رووکەشیانە چارەسەریی هیچ کێشەیەك ناکا. گورباچۆڤ لەو راپۆرتەدا بە راشکاوی باسی لەو دژکردەوانە کرد، کە لە بەرامبەر ریفۆرم و چاکسازییدا دەکرێن و "گلەیی لە کەم کاری و کارشکێنیی کەسانێك کرد، کە تەنیا بیر لە بەرژەوەندی تایبەتیی خۆیان دەکەنەوە". گورباچۆڤ لە کۆتایی ئەو راپۆرتەدا بنەمای ئەو چاکسازی و ریفۆرمەی، کە خۆی دەیویست و لە سەر ئەو چوار بنەمایەی خوارەوە دامەزراوە خستییە روو:

1ـ کەمکردنەوەی زیاتر لە جارانی ناوەندگەرایی و دانی دەسەڵاتی زیاتر بە یەکە بەرهەمهێنەر و پیشەیی و کشتوکاڵییەکان، کە زامن و دەستەبەرکەری "ئوتۆنۆمی"ی ئەوان و

ئازادیی بۆ کڕینی کەرەسەی پێویست و فرۆشتنی کالآی بەرهەمهاتوو و بەرهەمە کشتوکاڵی و ئاژەڵییەکانە لە بازاڕدا.

2ـ بەستراوەیی مووچەو هەقدەستەکان بە رادەی بەرهەمهێنان و رۆندمانی هەر یەکەیەکی بەرهەمهێنەر.

3ـ هەڵکشان و داکشانی نرخەکان بە پێی داواکاری و خستنەبازاڕ، بەو مەبەستە، کە دەستکرد و بەرهەمەکانی ئەو یەکانەی لە باری چۆنایەتییەوە(کوالیتی) باشترن بە نرخی زیاتر بخرێنە بازاڕەوە.

4ـ بە پێی کاروباری خۆش بژیوی و بردنەسەری بەرهەمی کالآ مەسرەفییەکان.

گورباچۆ گوتی، کە جێبەجێکردنی ریفۆرمە ئابوورییەکان سێ ساڵی کات پێویستەو لەو ماوەیەدا وردە وردە لە دەسەلآتی کۆمیتەی بەرنامەی دەوڵەتی یا "گۆسپلان" و کۆمیتەی ئامادەکاریی یەکە بەرهەمهێنەرەکان یا "گوسناپ" کەم دەکرێتەوە، ئەو وەزارەتخانانەی، کە بەشگەلی جۆراوجۆری ئابووری و بەرهەمهێنەر و پیشەییەکانیان خستۆتە ژێر دەسەلآت و چاوەدێریی خۆیانەوە تێکەڵ بە یەکتر دەکرێن و ئەو وەزارەتخانانەش، کە دەمێننەوە زیاتر رۆڵی چاوەدێر و راوێژکار و رێکخەریان دەبێ. گورباچۆڤ هەروەها کوتی دەست ئاوەلآیی یەکە بەرهەمهێنەرەکان هەتا ئاستی ساتوسەودای راستەوخۆ لەگەڵ کۆمپانیا دەرەکییەکان و تەنانەت بەشداربوونیش لەگەڵیاندا پێشبینی کراوە.

گەلآڵەی "شۆڕشگێڕانەی" گورباچۆڤ پاش دوو رۆژ تاوتوێکردن لە کۆبوونەوەی کۆمیتەی ناوەندیدا پەسند کرا و کۆمیتەی ناوەندی کەوتە باس و راوێژ لە سەر هەڵبژاردنی ئەندامانی تازەی دەفتەری سیاسی.

یەکێك لە خاڵە نوێ و سەرنج راکێشەکانی ئەو کۆبوونەوەیەی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی، بریتی بوو لە باس و لێدوانی ئازاد لە لایەن ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندییەوە لە سەر مەسەلەی جۆراوجۆر و بە پێچەوانەی رابردوو هێندێ لە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەند بە راشکاوی دژی ئەو بیر و رایانە دەوێستان، کە سکرتێری گشتیی حیزب دەریدەبڕین. هەر لەو کۆبوونەوەیەدا دین محمد کۆناویڤ سکرتێری یەکەمی لە سەر کار لابراوی حیزبی کۆمۆنیستی قەزاقستان ئیزنی پێدرا، کە بەرگری لە خۆی بکا لە حاڵێکدا لە رابردوودا هیچکات باو نەبوو، کە بەرپرسێکی رەتێنراو و لە سەر کار لابراو ئیزنی پێ بدرێ لە

کۆبوونەوەی کۆمیتەی ناوەندی یا لەهەر کۆبوونەوەیەکی فەرمیی دیکەدا قسە بکا و لـە سـەر خۆی وەجواب بێ.

پلینۆمی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی بە گەورەترین سەرکەوتنەوە بـۆ گورباچۆڤ کۆتایی پێهات، چونکی نەك هەر بەرنامە ریفۆرمیە ئابوورییەکانی ئەو بە زۆرینـەی دەنگ پەسند کران بەڵکو سـێ ئەنـدامی نـوێی دەفتـەری سیاسـییش لـە هاورێیـانی نزیکـی گورباچۆڤ و لەلایەنگرانی تۆخی بەرنامە ئابوورییەکان سیاسەتە دەرەوەییەکانی ئەو هەڵبژێران. بەو شێوەیە لە چواردە کەسی ئەندامی دەفتـەری سیاسـیی حیـزب تـەنیا چـوار کەسـیان لـە پاشماوەکانی سەردەمی بێرژنێڤ بوون، کە یەکێکیان گورباچۆڤ خۆی بوو و ئەوی تـر گرۆمیکـۆ سەرۆکی دەستەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەنی بەرزی یەکێتیی سۆڤیەتی بوو.

سەرکەوتنێکی دیکەی، کە لە بواری سیاسەتی نێوخۆییدا بـۆ گورباچـۆڤ دەسـتەبەر بـوو و پێگەی ئەوی لە جاران پتەوتر کرد ئەوە بوو، کە ئەو بە تەواوەتی هێزی سـەربازیی سـۆڤیەتیی خستە ژێر فەرمان و کۆنترۆڵی خۆیـەوە. لـە کۆتـایی مـانگی مـای 1987دا فڕۆکـەوانێکی تازەکار و بێ ئەزموونی نۆزدە ساڵەی ئەڵمانی بە ناوی ماتیاس رۆست بـە فڕۆکەیـەکی جـۆری سەسنا لە رێگەی فەنلاندەوە هاتە نێو خاکی سۆڤیەتییەوە و پـاش بڕدنـی مـەودای نزیـك بـە حەوسەد کیلۆمەتر لە گۆڕەپانی سووری مۆسکۆ نیشتەوە. هەڵفڕینی ئەو فڕۆکەیە بە مـەودای حەوسەد کیلۆمەتر لە خاکی سۆڤیەتیدا هەڵاّ و هەنگەمەیەکی لە جیهاندا نایەوە و گورباچـۆڤ بە دوای ئەو رووداوەدا مارشال سـۆلۆکۆڤ وەزیـری بـەرگریی سـۆڤیەتی و مارشـالی ئاسمـانی "کۆلدۆنۆڤ"ی بە هۆی کەمتەرخەمی لە راپەڕاندنی ئەرك و بەرپرسیارەتییەکانیاندا و ئاگا لێ- نەبوونیان لە ئاسمانی سۆڤیەتی لە سەر کار لابرد. گورباچـۆڤ، کـە وەك سـەرۆکی ئەنجوومـەنی بەرزی بەرگریی سۆڤیەتی مافی چاوەدێریی بەسەر کاروباری هێزە سـەربازییەکانی ئـەو وڵاتـەدا هەبوو پاش لە سەر کار لابردنی سۆکۆلۆڤ ژەنەراڵێکی 63 ساڵەی بە ناوی دیمـیتری یـازۆڤ لـە جێگەی دانا و ئیزنی پێدا، کە پێداچوونەوە و چاکسازییەکی بنەڕەتی بە هێزە سـەربازییەکانی سۆڤیەتیدا بکا.

لەدوایین کۆبوونەوەی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا، کـە لـە مـانگی نۆڤەمبەری 1987دا پێك هات کۆمەڵێك گۆڕانی نوێ لە دەفتەری سیاسیی حیزبدا کران، کە سەرەتاوەك لاوازبوونی پێگەی گورباچۆڤ لە بەرامبەر باڵی کۆنـەپارێزی حیـزبدا لێکدرایـەوە، بەڵام رەوتی گۆڕانەکانی دوایی و سەفەری سەرکەوتووانەی گورباچۆڤ بۆ ئەمریکا لە دیسێمبەری

[illegible]19[illegible]دا پێچەوانەی ئەوەی سەلماند. لەو کۆبوونەوەیەدا حەیدەر عـەلیۆف، کـە دەگـوترا لـە لایەنگرانی تۆخی گورباچۆڤ بووە بە رواڵەت بە بیانووی نەخۆشـی و لـە سـەر داوای خـۆی لـە دەفتەری سیاسیدا نەما و "بوریس یەلتسین" سکرتێری یەکەمی حیزب لـە مۆسـکۆ، کـە بـە لایەنگری جیددی و تۆخی بەرنامە ریفۆرمیستییەکانی گورباچۆڤ لە قەڵەم دەدرا پۆستەکەی لێ ئەستێنرایەوە. پسپۆڕانی کاروباری سۆڤیەتی لە خۆرئاوا لەڕێوە وایان لێك دایەوە، کە پێگـەی گورباچۆڤ لە لە بەرامبەر پیاوی ژمارە 2 ی حیزب واتە لیگاچۆڤدا، کە دەگوترا سەرۆکایەتیی باڵی کۆنەپارێزی حیزب دەکا لاواز و لەرزۆك بووە، بەڵام لە حەوتووەکانی دواییدا گورباچۆڤ لەو رێوڕەسمانەدا، کە بە بۆنەی جێژنی حەفتا ساڵەی شۆڕشی ئۆکتۆبـەر قسـەی کـرد ناراسـتەوخۆ رەخنەی لە هەردوو ئەندامی لە سەر کار لابراوی سەرکردایەتی گرت و بۆ وێنە لە ئاماژەیەکی ئاشکرادا بە یەلتسین رێبەری لـە سـەر کـار لابـراوی حیزبـی کۆمۆنیسـتی مۆسـکۆ گـرت و گوتی:"هێندێ کەس لە بەرنامەی ریفـۆرم و چاکسـازی و نۆێکردنـەوەدا زۆر بەپەلـە و کەللـە وشکن لە حاڵێکدا جێبەجێکردنی ئەو بەرنامانە پێویستییان بە هێوری و لە سەر ەخۆیی و خۆ گونجاندنە. ئێمە دەبێ بە بەرنامەیەکی ریزبەنـدی و تایبەنـدی کـرا و و قۆنـاغ بـە قۆنـاغ بـۆ نوێکردنەوەی وڵات هەنگاو بنێین.

لە جەنگەی جێژنەکانی حەفتا ساڵەی شۆڕشی بۆلشەڤیکیی روسیادا، کە لە حەوتووی یەکـەمی مانگی نۆڤەمبەری ساڵی 1987 لـە مۆسـکۆ بـەڕێوە چـوون گورباچـۆڤ لـە چـەند ئاخـافتنێکی گرینگدا بنەمای سیاسەتە نوییـەکانی سـۆڤیەتیی لـە بـواری چاکسـازیی نێـو خـۆیی و مەسـەلە نێودەوڵەتییەکاندا شیکردنەوە. گرینگترین و پوختترین ئاخافتنی ئەو وتارێـك بـوو، کـە رۆژی دووی نۆڤەمبەر لە بـەردەم ژمارەیـەکی زۆر لـە رێبـەران و بەرپرسـانی حیزبـی لـە کۆشـکی کرێملینـدا پێشکەشی کرد. ئەو وتارە تاوتوێکردنێکی کورت و پـوختی مێـژووی حـەفتا سـاڵەی سـۆڤیەتی و رەوتی ئەو گۆڕانانەیە، کە بوونەتە هۆی پێویستبوونی ئەو گۆڕانانەی ئێستا. گورباچـۆڤ بـە پەسـنی لینین ی بنیاتنەری حکوومەتی سۆڤیەتی وتارەکەی دەست پێدەکاو وێڕای پەسن و تاریفی لیـنین بـە تایبەتی پەسنی "سیاسەتە ئابوورییە نوییەکـەی" ئـەو، کـە دەسـتەبەرکەری جۆرێـك لیبڕاڵیسـمی ئابووری و خۆگونجاندن بوو لـە بـەڕێوەبردنی بنـەماکانی سۆسـیالیزمدا. لـە تێپـەڕین لـە قۆنـاغی لینینەوە بەرەو ستالین گورباچۆڤ رەخنە لە ترۆتسکی و زینۆوێڤ و کامێنۆڤ دەگرێ، بەڵام بەرامبـەر بە بۆخارین، کە لە لایەن ستالینەوە تۆمەتی راستگەرایی لێدرا نەرم و نیان ترە. گورباچـۆڤ پەسـنی پێشکەوتنەکانی سەردەمی ستالین بە تایبەتی لە بواری پیشەسازیدا دەکا و هاوبەشکردنی کشتوکاڵ

سەرەڕای تەواوی ئەو زێدەڕۆیی و هەڵانەی تێیدا کران پشتڕاست دەکاتەوە، بەڵام لەگەڵ خرۆشۆف لە ئیدانەکردنی شێوازی حکوومەتی ستالین و ئەو جینایەت گەلەی لە سەردەمی دەسەڵاتداریێتیی ئەودا هاتنە پێشێ هاوڕایە و تاوانەکانی ستالین زۆر گەورەو نەبەخشراو دەزانێ. گورباچۆڤ وێڕای پەسن و تاریفدانی ئازایەتیی خرۆشۆف لە ئاشکراکردنی جینایەتەکانی سەردەمی ستالیندا، شێوازەکەی ئەویش لە دەسەڵاتداریێتیدا پەسند ناکا و، کە دێتە سەر قۆناغی دوورودرێژی بێرژنێڤیش وێڕای پشتڕاستکردنەوەی ئەو پێشکەوتنانەی، کە لە سەردەمی دەسەڵاتداریێتیی ئەودا دەستەبەربوونە شێوازی دەسەڵاتکردنەکەی ئەویش لە سەرەتای دەیەی 1970 لە دواوە دەداتە بەر رەخنە و دەڵێ لە ماوەی ئەو ساڵانەدا بە هۆی کەڵکی خراپ وەرگرتن و لادان لە بنەماکانی سۆسیالیزم رەوتی پێشکەوتنە ئابوورییەکانی یەکێتی سۆڤیەتی خاو دەبێتەوە و پەرەگرتنی گەندەڵی لە رەهەندە جۆراوجۆرەکانیدا دەبێتە هۆی لاوازبوونی باوەڕی گشتی بەرامبەر بە حکوومەت ". گورباچۆڤ بەو پێشەکییە دەچێتە سەر شیکردنەوە و پاساودانی سیاسەتی نوێی خۆی "پێرێسترۆیکا" یا نوێکردنەوە و مەبەست لەو سیاسەتەش نۆژەنکردنەوە و بووژاندنەوەی سۆسیالیزم" و قەرەبووکردنەوەی دواکەوتوویی و کەمایەسییەکانی ساڵانی کۆتایی دەیەی 1970 و سەرەتای 1980 و "خێرایی بەخشین بە گەشەی ئابووریی وڵات" لە قەڵەم دەدا و هاوکات ئەوەش قبووڵ دەکا، کە ئەو سیاسەتە لەگەڵ "بەربەرەکانێی جار بەجار زیاتری ئەو کەسانە بەرەوڕوو دەبێتەوە، کە بیر لە بەرژەوەندە تایبەتییەکانی خۆیان دەکەنەوە و پێ لە سەر پێویستیی تێکشکاندنی ئەو بەربەرەکانی و بەرگرییانە لە لایەن زۆرینەی باوەڕمەند و ریفۆرمخوازەوە دەکاتەوە.

سەفەری گورباچۆڤ بۆ ئەمریکا و سێیەمین چاوپێکەوتنی ئەو لەگەڵ رەیگان سەرۆك کۆماری ئەمریکا لە رۆژانی هەشتەم هەتا دەی مارسی 1987 سێبەری خستە سەر گۆڕانکارییە نێوخۆییەکانی سۆڤیەتی لە کۆتاییەکانی ساڵی 1987 و مۆرکردنی گرێبەستی گرینگی فەوتاندنی مووشەکە ناوکییە نێونج بڕەکانی هەردوو وڵات، پێگەی نێودەوڵەتیی ئەوی جار لەگەڵ جار پتەوتر کرد. بە مۆرکردنی ئەو گرێبەستە، کە ئەندامانی هەر دووك پەیمانی سەربازیی خۆرهەڵات و خۆرئاوا (ناتۆ و وەرشۆ) لە سەر ی کۆك بوون و تێیدا گونجابوو، کە چاوەدێریی ورد بەسەر چۆنێتیی لەنێوبردنی مووشەکە نێونج بڕەکانی هەر دوو وڵات و کلاوکە ناوکییەکانیان لە ماوەی سێ ساڵدا بکرێ، بوار و هەلێکی لەبار بۆ چارەسەریی زۆربەی ئەو کێشە و مەسەلانە رەخسا، کە خۆرهەڵات و خۆرئاوا لە سەر ی ناکۆك بوون و گورباچۆڤیش ئەو مەبەستەی خۆی پێکا، کە قورسایی خۆ پڕچەککردن و گوژمە و خەرج و مخاریجی سەربازیی لە

بۆ خۆی بکاتەوە و خەریکی نۆژەنکردنەوەی وڵات و چارەسەریی کەموکورتی و گیر و گرفتە ئابوورییەکانی سۆڤیەتی بکا.

لە مانگی مای ساڵی 1988دا رەیگان سەردانی مۆسکۆی کرد و کۆمەڵێك گرێبەستی نوێ لە نێوان ئەمریکا و سۆڤیەتیدا مۆر کران. راگەیاندنی بڕیاری دەوڵەتی سۆڤیەتی بۆ کێشانەوەی سەربازەکانی لە ئەفغانستان و جێبەجێکردنی ئەو بڕیارە، کە لەگەڵ چوونەدەرەوەی دوایین یەکەی سەربازانی سۆڤیەتی لە ئەفغانستان لە فێبریبەی 1989دا کۆتایی هات دوایین ناکۆکیی گرینگی نێوان ئەمریکا و سۆڤیەتیی چارەسەر کرد و گورباچۆڤ لە دوو چاوپێکەوتن دا لەگەڵ بووشی سەرۆك کۆماری نوێی ئەمریکا لە ساڵی 1989دا زیاتر لە جاران لە ئەمریکا نزیك بۆوە، بەڵام لە ماوەی ساڵانی 1989 و 1990دا سۆڤیەتی زیاتر بەو کێشە نێوخۆیی و بزووتنەوە سەربەخۆیی خوازانەی نێو کۆمارییەکانی سۆڤیەتی و هەروەها بە قەیرانی نێو وڵاتانی ئەورووپای خۆرهەڵاتی و هەرەسهێنانی رژێمەکانی ئەو وڵاتانەوە خەریك و سەرقاڵ بوو، کە لە بەشەکانی داهاتوودا دەچینە سەریان.

بەشی یازدەهەم
پێکهاتەی حکوومەتی سۆڤیەتی

پێرێسترۆیکا یا پرۆژەی نوێکردنەوە لە سۆڤیەتیدا، کە گورباچۆڤ لـە مـانگی نۆڤەمبـەری 1987دا بە بڵاوکردنەوەی کتێبێك هەر بەو ناوە بۆ خەڵکی سۆڤیەتی و جیهانی روون کـردەوە هاوکات لەگەڵ گلاسنۆست یا کەشی کـراوەی سیاسـی و دیموکراتیزاسـیا یـا سـەقامگیربوونی دیموکراسی، کە لە بەشی پێشوودا باسی کرا لـە سـەرەتادا خـەڵکی سـۆڤیەتی و جیهـانی زۆر هیوادار کرد، بەڵام گرفت و کێشەی جێبەجێکردنەکەی زۆر بە خێرایی دەرکەوتن و نیشانەکانی قەیران لە کۆمارییەکانی سۆڤیەتیدا لە ساڵی 1988 ـەوە لەگەڵ یەکەمین تێکهەڵچوونەکانی نێوان کۆمارییەکانی ئازەربایجان و ئەرمەنستانی سۆڤیەتیدا دەرکەوت.

ئەوە گرفتی بنەمایی تەواوی رژێمە دیکتاتۆرییەکانە لە قۆناغی گۆڕاندا، کـە هاوشـێوەی ئەوە لە روسییەی پێش شۆڕشی بۆلشەڤیکی یا فەرەنسـای بـەر لـە شـۆڕش و ئێرانـی دوایـین ساڵەکانی دەسەڵاتدارێتیی رژێمی (شا)دا بەدی دەکرێ. لە رژێمـە دیکتاتۆریەکانـدا زۆرینـەی خەڵك سەرەڕای ناڕازیبوونیان لە سیستەمی دەسەڵات ملکەچ و تۆقیون و دژکـردەوەی تونـدی رژێم لە بەرامبەر هەر بزووتنەوەیەکی دژبەرانەدا کۆمەڵگا دەگێڕێتـەوە سـەر بـاری هـێمنی و بێدەنگیی رواڵەتی. لەو جۆرە کۆمەڵگایانەدا، کە هەنگاونان بەرەو دیموکراسی زۆربـەی جـاران نەخوازراو و لە ژێر گوشاری دەرەکی یا نێوخۆیی دایە، ئەگەر هەموو لایەنەکانی بە وردی لێك نەدرێتەوە و بە وردبینی و هەڵسەنگێندراوی بۆی نەچن دەتەقێتەوە جڵەوەکەی لە دەسـتی ئـەو حکوومەتە دەترازێ، کە خوازیاری ریفۆرم و ئاڵوگۆڕە لە خۆیدا.

ئالیكسی دۆتوكۆڤیل نووسەر و مێژوونووسی ناوداری فەڕەنسی لە كتێبی "ڕژێمی ڕابردوو و شۆڕشی فەڕەنسا"دا، كە تەرخانە بە باسی ڕەوش و دۆخی فەڕەنسای بەر لە شۆڕشی 1789 ی ئەو وڵاتە و هۆكارەكانی سەرهەڵدانی ئەو شۆڕشە وێڕای ئاماژە بە هۆكارەكانی شۆڕشی مەزنی فەڕەنسا دەنووسێ:

"... زۆر هەڵدەكەوێ خەڵكێك، كە بۆ ماوەیەكی دوور ودرێژ ملكەچی ڕژێمێكی ستەمكار و زاڵم بوونە و نقەیان لێوە نەهاتووە لەگەڵ كەم بوونەوەی گوشار و سەركوتەكان لە سەریان وەجووڵە كەوتوون و دژی سیستەمی دەسەڵات ڕاپەڕیون. ئەزموون فێرمان دەكا، كە جیدی ترین و هەستیار ترین ساتەكان بۆ ڕژێمێكی خراپ ئەو دەمەیە، كە بەخۆیدا دێتەوە و دەیەوێ ریفۆرم لە خۆیدا بكا. تەنیا سیاسەت و زیرەكییەكی بەتەواو مانا دەتوانێ تەخت وبەختی پادشایەك لەو كاتەدا، كە پاش سەرەڕۆییەكی درێژماوە دەیەوێ چاكسازییەك لە خۆیدا پێكبێنێ، ڕزگار بكا... ژانێك، كە بەهیوای هەتوان و چارەسەر بۆ ماوەیەكی دووورودرێژ خۆی لەبەر ڕاگیراوە كاتێك هیوای چارەسەریی هەبێ و دەرمانێك شك ببردرێ ئیتر تاقەتپڕووكێن دەبێ..."

ئەوەی كە نووسەر و بیرمەندی ناوداری فەڕەنسی لە سەر شۆڕشی فەڕەنسا و ڕژێمی زاڵ بەسەر ئەو وڵاتەدا بەر لە سەر هەڵدانی شۆڕش نووسیوێتی هەموو ئەو ڕژێمە دیكتاتۆرییانە لە خۆ دەگرێ، كە لە ژێر گوشاری هێندێ هەلومەرجدا ناچار دەبن بڕێك ئازادی بە خەڵك بدەن. خەڵكی سۆڤیەتی لە ماوەی حەفتا ساڵ دەسەڵاتی ڕەهای ستالین و جێنشینەكانیدا خوویان بە زەبروزەنگی زاڵ بەسەر ئەو وڵاتەدا گرتبوو و ئەو دەنگانەش، كە جاروبارە لێرەولەوێ بە نیشانەی ناڕەزایەتی دەبیسران زایەڵە و دەنگدانەوەیەكی ئەوتۆیان لە كۆمەڵگەی داخراو و ژێر كۆنترۆلی سۆڤیەتیدا نەدەبوو. كەمایەسیتریە ئابوورییەكانیش لەگەڵ ئەو هەوڵانەی، كە لە لایەن حكوومەتەوە بۆ دابینكردنی لانیكەمی پێداویستییەكانی خەڵك دەدران بۆ خەڵك ببوونە شتێكی ئاسایی و ئەو گەندەڵییەی، كە لە تەنیشت ئابووریی دەوڵەتییەوە گەشەی دەكرد و پەرەی دەگرت خۆی ببووە بەشێك لە سیستەمی حكوومەت و گرووپێكی زۆر و بەرچاو، كە تێكەڵی ئەو گەندەڵییە بوون بۆ پاراستنی پوان و بەرژەوەندییەكانیان بە توندی لایەنگریان لە سیستەمی دەسەڵات دەكرد.

---

[1] كەمایەسی: كەموكورتی

بەرنامە ریفۆرمیستییەکانی گورباچۆڤ هەر وەکی پێشتریش ئاماژەی پێکرا سەرەتا لەنێو ئەو سەرکردە حیزبی و بەرپرسە دەوڵەتییانەدا، کە لە حکوومەتی پێشووی سۆڤیەتیدا خاوەنی کۆمەڵێك پوان و ماف و دەسەڵات بوون تووشی دژایەتی و دژکردەوە هات. ئەو دژایەتی و بەرەورووبوونەوەیە بە تایبەتی لە چالاکییەکانی بەشی بەرهەمهێنان و کشتوکاڵدا کۆمەڵێك بشێویی لێکەوتەوە و دانی بژیو و خواردەمەنی و کالای بەکاربەری بە خەڵك کەم کرایەوە. بەرنامە ئابوورییەکانی گورباچۆڤ، کە بۆ کەمکردنەوەی هەنگاو بە هەنگاوی کۆنترۆلی دەوڵەت بەسەر کاروباری ئابووریدا دارێژرابوو لە قۆناغی سەرەتایی خۆیدا سەرکەوتنێکی ئەوتۆی بەدەست نەهێنا لەبەر ئەوەی کە بەڕێوەبەرە تازەکان کارامەیی پێویستیان نەبوو و بەڕێوەبەرانی پێشووش لەگەڵ دەستوپێوەندەکانیان لە ئاستی جۆراوجۆردا کارشکێنییان دەکرد. کرێکارانی روسییش، کە خوویان بە تەوەزەلی و کەمکاری گرتبوو زۆریان کەیف بەو بەنامە نوێیانە نەدەهات، کە چالاکی و ئیشی زیاتریان دەویست و مەترسیی بێکاریی ملیۆنان کرێکار، کە لە ئاکامی جێبەجێ کرانی گەڵاڵە ئابوورییە تازەکاندا دەبووە هۆی ئاڵۆزی و بشێوی لە یەکە بەرهەمهێنەرەکاندا.

نارەزایەتیی خەڵك لە روشی ئاڵۆزی ئابووری لە هێندێ کۆمارییەکانی سۆڤیەتیدا تێکەڵاوی کەفوکول و هەستی ناسیۆنالیستی و نەتەوەخوازیی ببوو و بزووتنەوە سەربەخۆیی خوازەکانی لێکەوتەوە و زۆربەی کۆمارییەکان لە سەرووی هەموانەوە گەورەترین کۆماریی یەکێتی سۆڤیەتی واتە فدراسیۆنی روسیا دەستیان کرد بە سەرپێچیکردن لە فەرمان و بڕیارەکانی حکوومەتی ناوەندی، بەڵام بەر لە تاوتوێکردنی ئەو گۆڕانانە و دەرکەوتەکانی، پێویستە پێکهاتەی حکوومەتی سۆڤیەتی و سیستەمی ئیداریی ئەو وڵاتە بەر لە لێکترازانی تاوتوێ بکەین.

2

یەکێتی سۆڤیەتیی سۆسیالیستی بە 22402200 کیلۆمەتری چوار گۆشە بە بەرینترین وڵاتی جیهان دەژمێردرا، کە یەك لە شەشی گۆی زەویی داگرتبوو. حەشیمەتی یەکێتیی سۆڤیەتی بە پێی دوایین سەرژمێری، کە بەر لە لێکترازانی سۆڤیەتی بلاو کراوەتەوە نزیك بە

290 ملیۆن کەس بوو، کە دوا چین و هندستان ئەو وڵاتەی دەخستە ریزی سێیەمین وڵاتی جیهانەوە لە رووی ژمارەی حەشیمەتەوە.

ئەو رۆژەی یەکێتی سۆڤیەتی لە دایك بوو حەشیمەتی ئەو وڵاتانەی، کە لە دەوروبەری ئەو بوون نزیك بە 155 ملیۆن کەس بوو، کە نزیك بە 90 ملیۆن کەسی لە فدراسیۆنی روسیای ئێستادا دەژیان و باقییەکەی لە وڵاتانی ژێر دەسەڵاتی روسیادا دەژیان. لە ماوەی ئەو 73 ساڵەدا، کە بەسەر دامەزرانی حکوومەتی بۆلشەڤیکیی لە روسیادا تێدەپەڕی حەشیمەتی روسیا لە 90 ملیۆن کەسەوە گەیشتبووە 144 ملیۆن کەس لە حاڵێکدا حەشیمەتی ئەو وڵاتانەی تر، کە لە کەوشەنی یەکێتیی سۆڤیەتیدا دەژیان لە 165 ملیۆن کەسەوە گەیشتبووە زیاتر لە 145 ملیۆن کەس. بە واتایەکی دیکە گەشەی حەشیمەتی روسیا لە ماوەی حەفتا ساڵدا بڕێك لە پەنجالەسەد زیاتر بووە لە حاڵێکدا حەشیمەتی وڵاتانی دیکەی نێو کەوشەنی یەکێتیی سۆڤیەتی لە سەداسەد بەرەوژوور چووە و لە دوو بەرامبەری ساڵی 1917 تێپەڕیبوو. بە واتایەکی دیکە کاتی دامەزرانی حکوومەتی کۆمۆنیستی بە سۆڤیەتی رێژەی حەشیمەتی روسەکان لە چاو ئەو نەتەوانەی، کە دواتر یەکێتیی سۆڤیەتی‌یان پێك هێنا نزیك بە شێست لە سەد بوو، بەڵام ئەو رێژەیە پاش حەفتا ساڵ گۆڕاوە و رێژەی حەشیمەتی نەتەوە غەیرە ر ووسەکان لەچاو روسەکان سنووری پەنجا لە سەدی تێپەڕاندبوو و هەروا لە زیادبوونیش بوو.

یەکێتی سۆڤیەتی پازدە کۆماریی هەبوو، کە بیست کۆماریی خودموختار و شەش Krays یا وڵات سەد وبیست Oblast یا ناوچە، هەشت ناوچەی خودموختارو دە یەکەی سەربەخۆی نەتەوەیی لە خۆ گرتبوو. هەرکام لەو دابەشینە لاوەکییانە لە کەوشەنی یەکێك لە کۆمارییەکانەوە بە حکوومەتی ناوەندییەوە گرێ دەدرایەوە. بە گشتی زیاتر لە سەد نەتەوەی جۆراوجۆر، کە بە زیاتر لە سەد زمان قسە دەکەن لەو وڵاتانەدا دەژیان.

لە پازدە کۆمارییەکەی یەکێتیی سۆڤیەتی گەورەترینیان کۆماری سۆسیالیستیی فدراتیڤی روسیا بوو، کە جگە لە بەشی ئەورووپایی روسیا بەشی بەرینی سیبریایشی لە خۆ دەگرت و زیاتر لە سێ لە چواری تەواوی رووبەری یەکێتیی سۆڤیەتیی لە خۆ دەگرت. دووەمین کۆماری لە رووی حەشیمەتەوە ئۆکراین بوو، کە کەوتبووە بەشی ئەورووپایی یەکێتیی سۆڤیەتییەوە و حەشیمەتەکەی نزیك بە پەنجا و دوو ملیۆن کەس بوو. سێیەمین کۆماریی لە رووی حەشیمەتەوە ئۆزبەکستان بوو، کە نزیك بە بیست ملیۆن کەس حەشیمەتی هەبوو و چوارەمین کۆمارییش قەزاقستان بوو، کە بە پێی

دوایین سەرژمێرییەکان حەشیمەتەکەی دەگەیشتە حەڤدەملیۆن کەس. قەزاقستان یەکێك لە کۆمارییەکانی بەشی ئاسیای ناڤینی یەکێتیی سۆڤیەتی بە دووملیۆن و حەوسەدهەزار کیلۆمەتری چوارگۆشەوە بەرینترین کۆماریی سۆڤیەتی لە پاش روسیاوە بوو.

کۆمارییەکانی دیکەی سۆڤیەتی بە ریز بریتی بوون لە کۆماری بیلوروسی یا روسیای سپی بە نزیك دوملۆن کەس حەشیمەتەوە، ئازەربایجانی سۆڤیەتی بە نزیکەی حەوت ملیۆن کەسەوە، گورجستان بە پێنج ملیۆن و سێسەد هەزار کەسەوە، قیرقیزستان بە چوارملیۆن و سێسەد هەزار کەسەوە، لیتوانی بە سێ ملیۆن و حەوسەد هەزار کەسەوە، ئەرمەنستان بە سێ ملیۆن و سێسەد هەزار کەسەوە تورکەمەنستان بە سێ ملیۆن و پێنجسەد هەزار کەسەوە و لێتۆنی بە دوو ملیۆن و شەش سەد هەزار کەسەوە و ستۆنی بە یەك ملیۆن و پێنج سەد هەزار کەسەوە. لەو کۆمارییانەی ناومان هێنان گرینگترین ناوەندە پیشەییەکانی سۆڤیەتی لە کۆمارییەکانی روسیا و بیلورۆسی و ئۆکراین و گرینگترین کانگاکان لە کۆمارییەکانی قەفقاز و ناوەندە کشتوکاڵییەکان لە ئۆکراین و کۆمارە ئاسیاییەکاندا بوون. یەکێك لە کۆمارییە ئاسیاییەکانی سۆڤیەتی ئازەربایجان بوو، کە بە هۆی سەرچاوە نەوتییەکان و ئۆزبەکستان بە هۆی دەغڵ و دان و بەرهەمە کشتوکاڵییەکانەوە پێگەیەکی تایبەتییان هەبوو. ئۆزبەکستان بە تاقی تەنیا 67 لە سەدی پەمۆ و 50 لەسەد برنجی سۆڤیەتیی دابین دەکرد.

بە پێی راپۆرتێکی سەرژمێری، کە لە نیوەی ساڵی 1987دا کراوە و لە ژمارەی رێکەوتی دیسێمبەری 1987 ی گۆڤاری روسیی سپوتینك لە زمانی پراڤیداوە چاپ و بلاو بۆتەوە لە 282 ملیۆن و سێسەد هەزار کەس حەشیمەتی سۆڤیەتی زیاتر لە 150 ملیۆن کەسیان مێینە و 132 ملیۆنیان نێرینە بوون واتە ژمارەی ژنان هەژدە ملیۆنی لە پیاوان زیاتر بووە، کە لە دەگمەن وڵاتێکدا وەها جیاوازییەك لە رێژەی ژن و پیاودا بەدی دەکرێ. هەر بە پێی ئەو ئامارانە زیاتر لە نیوەی خەڵکی سۆڤیەتی بە زگورتی دەژیان و لە حەفتاودوو ملیۆن هاوسەر 29/5 لەسەدی بێ منداڵان و نزیك بە سی لە سەدی تەنیا یەك منداڵیان هەبوو.

3

بنەمای فەلسەفیی کۆمۆنیزم، کە بەسەر یەکێتیی سۆڤیەتیدا زاڵ بوو ماتریالیزمە. کەوابوو لە یاسای ئەو وڵاتەدا ئایین پێگەیەکی نەبوو. لەگەڵ ئەوەشدا زۆربەی خەڵکی سۆڤیەتی پاش

تێپەڕینی زیاتر لە حەفتا ساڵ بەسەر دامەزرانی حکوومەتی کۆمۆنیستیدا، باوەڕە ئاینییەکانی خۆیان پاراستبوو. زۆربەی خەڵکی سۆڤیەتی، کە لە روسیا و کۆمارییە ئەورووپاییەکانی ئەو وڵاتەدا دەژیان مەسیحی بوون و موسوڵمانەکان، کە 18 لەسەد ی کۆی حەشیمەتی ئەو وڵاتەیان پێکدێنا، لە پازدە کۆمارییەکەی سۆڤیەتی لە شەشیاندا زۆرینە بوون.

لە سەرەتای پێکهاتنی یەکێتیی سۆڤیەتیدا چوار یاسای بنەڕەتیی بۆ دانرابوو، کە یەکەمیان لە ساڵی 1918 هەتا 1924 و دووەم یان لە 1924 هەتا 1936 و سێیەمیان لە 1936 هەتا 1977 برەو و ئیعتباری هەبووە و چوارەمین یاسای بنەڕەتیی سۆڤیەتی، کە ساڵی 1977 پەسند کرا هەتا لێکترازان و هەرەسی سۆڤیەتی لە برەودا بوو. لەو یاسایەدا هەروەکی لە بەشی نۆدا باسمان کرد تەواوی ماف و ئازادییە بنەڕەتییەکان بۆ خەڵکی سۆڤیەتی لەبەرچاو گیرا بوون، بەڵام هیچ کات پشتگیریی جێبەجێ کرانیان نەبوو.

بە پێی یاسای بنەڕەتیی سالچی 1936 و چوارەمین یاسای بنەڕەتیی سۆڤیەتی بەرزترین ئۆرگان و سەرچاوەی یاسادانان و دەسەڵات لە سۆڤیەتیدا " ئەنجوومەنی باڵای یەکێتیی سۆڤیەتی" بوو، کە لە دوو پەرلمانی ئەنجوومەنی یەکێتی و ئەنجوومەنی نەتەوەکان پێکهاتبوو و 1500 نوێنەری ئەو ئەنجوومەنە هەر پێنج ساڵ جارێك بە دەنگی راستەوخۆی خەڵك بۆ نوێنەرایەتی هەڵدەبژێردران. جگە لە ئەنجوومەنی باڵای یەکێتیی سۆڤیەتی هەر کۆمارییەکیش بۆخۆی خاوەنی ئەنجوومەنێك بوو بۆ تاوتوێکردنی مەسەلەکان و پەسندکردنی یاسای ئەو کۆمارییە و هەر ناوچە یا کۆمارییەکی خودموختار و بە گشتی هەر شار و گوندێکیش ئەنجوومەنێکیان بۆخۆیان هەڵدەبژارد. لە جەنگەی ئەو هەڵبژاردنانەدا ناودێرکراوانیش کۆمەڵێك چالاکییان دەنواند کۆبوونەوەی هەڵبژاردن بۆ ناساندنی پاڵێوراو و ناودێرکراوەکان و بیستنی وتە و بیروبۆچوونەکانیان پێکدەهات، بەڵام جیا لە دوایین هەڵبژاردنی یەکێتیی سۆڤیەتی، کە بۆ یەکەمجار زیاتر لە پاڵێوراو و ناودێرێك ئیزنی چالاکیی پێدرا لە هەڵبژاردنەکانی رابردوودا تەنیا یەك ناودێر بۆ هەر بیاڤێك دەسنیشان دەکرا و دەنگدەران، کە ناچار بوون بەشداری ئەو هەڵبژاردنانە بن جگە لەو کەسەی ناودێر و دەسنیشان کراوە مافی دەنگدان بە کەسی دیکەیان نەبووە، بەڵام ئەنجوومەنی باڵای یەکێتیی سۆڤیەتی، کە لە یاسای بنەڕەتیدا وەك بەرزترین ئۆرگان و چاوگەی دەسەڵات و بڕیاردان ناوی هاتووە هەتا بەر لە گۆڕانە نێوخۆییەکانی حکوومەتی گورباچۆ لە سیستەمی هەڵبژاردنەکانی سۆڤیەتی تەنیا دوو جار لە ساڵدا ئەویش بۆ ماوەی چەند رۆژێك کۆدەبۆوە و نوێنەرەکانی جگە لە بیستنی راپۆرتی تێروتەسەلی بەرپرسانی فەرمی و پەسندکردنی بە تێکڕایان هەل و دەرفەتێکیان نەدەبوو. هەڵبەت لە

کۆبوونەوەکانی ئەنجوومەنی باڵای یەکێتیی سۆڤیەتیدا هێندێ لە نوێنەران قسەیان لە سەر راپۆرتی سەرۆکی دەوڵەت و گەڵاڵە پێشنیارییەکانی دەکرا، کە هەمیشە بۆ پشتڕاستکردنەوە و بە لایەنگریی لەو گەڵاڵەو پێشنیارانە بوون و گەڵاڵە و پێشنیارەکانی دەوڵەتیش بە زۆرینەی دەنگ پەسند دەکران.

ئەنجوومەنی باڵای یەکێتیی سۆڤیەتی لە هەر کۆبوونەوەیەکی خۆیدا دەستەیەکی بەڕێوەبەریشی هەڵدەبژارد، کە لە نەبوونی ئەنجوومەنەکەدا کاروبارەکانی ئەوی رادەپەڕاند. ئەرك و دەسەڵاتی سەرۆکی دەستەی بەڕێوەبەریی یەکێتیی سۆڤیەتی تاڕادەیەك وەك سەرۆك کۆماری وابوو و سەرۆکی دەستەی بەڕێوەبەریی ئەنجوومەنی بەرزی یەکێتیی سۆڤیەتی لە رووی پرۆتۆکۆل و دامودەستوورەوە سەرۆکی دەوڵەت بوو. هەربۆیەش چەند کەس لە رێبەرانی پێشووی سۆڤیەتی (بێرژنێڤ، ئاندرۆپۆف، چرێنێنکۆ و گورباچۆڤ) جگە لە سکرتێریی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی ئەو پۆستە کارتۆنییەشیان بۆ خۆیان تەرخان کردبوو.

هەڵبژاردنی بەرپرسانی بەڕێوەبەری هەر لە شارەدارەوە بگرە هەتا سەرۆك وەزیران لەبەردەستی ئەنجوومەنەکانیدا بوو، کە لە سەر شارەدار بە بڕیاری ئەنجوومەنی شار و سەرۆك وەزیرانی کۆمارییەکان بە بڕیاری ئەنجوومەنی باڵای هەر کۆمارییەك و سەرۆك وەزیرانی سۆڤیەتییش بە بڕیاری ئەنجوومەنی باڵای یەکێتیی سۆڤیەتی هەڵدەبژێردرا. سەرۆك وەزیر و ئەنجوومەنی وەزیرانی سۆڤیەتی لە بەرامبەر ئەنجوومەنی باڵا و لە نەبوونی ئەویشدا لە بەرامبەر دەستەی سەرۆکایەتیی ئەنجوومەنی باڵای یەکێتیی سۆڤیەتیدا بەرپرسیار بوو، بەڵام بەو شێوەی، کە باسی کرا پێکهاتەی حکوومەتی سۆڤیەتی هەتا بەر لەو گۆڕانکارییانەی تێیدا کرا جۆرێك بوو، کە هیچ کام لەو ناوەند و ئۆرگانە یاساییانە بە کردەوە دەسەڵاتێکیان لە بەڕێوەبەریی وڵاتدا نەبوو و ئەوە رێبەری حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی بووکە بڕیار و بۆچوونەکانی خۆی بەسەر ئەو ئۆرگانانەدا دەسەپاند و ئەنجوومەنی باڵای یەکێتی سۆڤیەتی و ئەنجوومەنەکانی دیکەش لە ئاستی جیاجیادا جگە لە پشتڕاستکردنەوەی بڕیارەکانی رێبەری ناوەندی و بەرپرسانی خۆجێیی حیزبی کۆمۆنیست رۆڵێکیان نەبوو.

یاسای بنەڕەتیی سۆڤیەتی بە شێوەیەکی رووکەشیانە و لێڵ باسی رۆڵ و دەوری حیزبی کۆمۆنیست لە بەڕێوەبەریی وڵاتدا دەکا و پاش ئەوەی وەك "دڵی حکوومەتی سۆڤیەتی" باسی حیزبی کۆمۆنیست دەکا و رێگەی پێکهێنانی رێکخراوگەلی سیاسیی دیکەی لە سۆڤیەتیدا دەگرت و چۆنێتیی دەسەڵاتگەریی سیاسیی لە لایەن حیزبی کۆمۆنیستەوە روون نەدەکردەوە، بەڵام ئەوەی کە رۆڵی زاڵ و داسەپاوی حیزبی کۆمۆنیستی لە بەڕێوەبەریی وڵاتدا روون و

بەسەپێنرا دەکرد، کۆکردنەوەی بڕیارە سیاسییەکان لە ڕێکخراوەکانی ئەو حیزبەدا و دەسنیشانکردنی تەواوی بەرپرسانی هەڵبژێراو و دانراو، لە لایەن ئۆرگانە جۆراوجۆرەکانی ڕێبەریی ئەو حیزبەوە بوو. بە واتایەکی دیکە هەتا بەر لە پێداچوونەوە بەو ئەسڵەی یاسای بنەڕەتیی سۆڤیەتیدا، کە ڕێگەی بۆ چالاکیی گرووپ و حیزبی سیاسیی دیکەش لە سۆڤیەتیدا کردەوە و دەسەڵاتی حیزبی کۆمۆنیستی لە بەڕێوەبەریی وڵاتدا بەرتەسك کردەوە، ئەوە ڕێکخراوی ڕێبەریی حیزبی کۆمۆنیست لە ناوەندەوە بوو، کە سەرۆك وەزیران و ئەندامانی ئەنجوومەنی وەزیران و بەرپرسانی دیکەی دەوڵەتیی دەسنیشان دەکردن و ئەندامانی ئەنجوومەنی باڵای یەکێتیی سۆڤیەتی یا دەستەی سەرۆکایەتیی ئەو ئەنجوومەنە، کە تەواویان دەسنیشانکراوی ئەم حیزبە بوون جگە لە پەیرەوی و ملکەچیی بڕیارەکانی ڕێبەری چارەیەکیان نەبوو و لە ئاستی خوارەوەتریش دا ئەوە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی کۆماری بوو، کە سەرۆك وەزیرانی کۆماریی دیاری دەکرد و یا کۆمیتەی خۆجێیی بوو، کە شارەداری شاری دەسنیشان دەکرد و بە ئەنجوومەنی شاری دەناساند.

کەوابوو قۆچەکی دەسەڵاتی ڕاستەقینەی سۆڤیەتی هەتا بەر لە هەرەس و لێکترازان، ڕێکخراوەکانی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی بوو، کە لە یەکەی حیزبی لە هەر ئیدارە و کارخانە و کێڵگە و زانکۆوە دەستی پێدەکرد و هەتا کۆمیتە خۆجێیی و ناوچەییەکان هەڵدەکشا. ڕێکخراوەکانی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە هەر کۆماری یا لە هەر ناوچەیەکی سەربەخۆدا لە کۆمیتەیەکی ناوەندی و دەفتەرێکی سیاسی و سکرتاریایەکی وەك ناوەندی حیزب پێکدەهات، کە ئەندامەکانیان لە کۆنفرانسە ناوچەییەکاندا هەڵدەبژێردران. کۆنفرانسی حیزبیی ناوچە و کۆمارییە جیاجیاکان، کە بەر لە کۆنگرەی سەرانسەریی حیزب دەبەستران نوێنەرەکانیان بۆ بەشداری لەو کۆنگرەیەدا هەڵ دەبژارد. کۆنگرە وێڕای پەسندکردنی هێڵەگشتییەکانی ڕێبازی حیزب ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی هەڵدەبژاردن، کە بە نۆرەی خۆیان سکرتێری گشتی و ئەندامانی دەفتەری سیاسییان دیاری دەکرد.

لە سەردەمی لینین و سەرەتای حکوومەتی ستالیندا کۆنگرەکانی حیزبی کۆمۆنیست بە دوو ساڵ جارێك دەبەستران، بەڵام لە کۆتاییەکانی حکوومەتی ستالیندا مەودای گیرانی کۆنگرەکان درێژتر کرانەوە و مەودای نێوان کۆنگرەی هەژدەهەم، کە لە ساڵی 1939دا بەدوای پاکسازییە خوێناوییەکانی ستالیندا بەسترا هەتا کۆنگرەی نۆزدە، کە چەند مانگێك بەر لە مەرگی ستالین گیرا سێزدە ساڵی مەودا بوو. خرۆشۆف لە سەردەمی حکوومەتی دە

ساڵەی خۆیدا سێ کۆنگرەی گرت و پاش لێکەوتنی ئەویش کۆنگرە حیزبییەکان دەکرێ بڵێین بە زێکوپێکی دەگیران.

ستالین لە دە ساڵی یەکەمی حکوومەتەکەیدا چوار کۆنگرەی گرت و بە هۆی ئەو گۆڕانانەی، کە لە هەر کۆنگرەیەکدا لە پێکهاتەی ڕێبەریدا دەیکردن پێگەی خۆی یتەو تر و قایمتر کرد. لە مەودای نێوان کۆنگرەی حەڤدە و هەژدەی حیزبدا، کە پێنج ساڵی خایاند ستالین پاکسازییەکی خوێناویی وەڕێخست، کە تێیدا دوو لە سێی نوێنەرانی کۆنگرەی حەڤدەهەم و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی هەڵبژێردراوی ئەو کۆنگرەیە وەبەر کەوتن و تێداچوون و ستالین پاش کۆتایی ئەو پاکسازییانە لە ساڵی 1939دا کۆنگرەی هەژدەی حیزبی بۆ پاکانەکردن و پاساودانی جینایەتەکانی خۆی گرت. کۆنگرەی نۆزدە یا دوایینی کۆنگرەی حیزبیی سەردەمی ژیانی ستالین لە کۆتایی ساڵی 1952داواتە سێزدە ساڵ پاش کۆنگرەی هەژدە بەسترا، بە شێوەیەك، کە خرۆشۆف لە بیرەوەرییەکانیدا دەڵێ لەو ماوەیەدا ستالین تەنانەت پرس و راوێژیشی بە کۆمیتەی ناوەندیی حیزب نەدەکرد و لە کۆبوونەوەکانی دەفتەری سیاسی یا دەستەی بەڕێوەبەریی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبیشدا، کە بە دەگمەن دەگیران تەنیاگوێی لە قسەکان رادەگرت و خۆی بە بێ گوێ پێدان بە قسەی زۆرینە بڕیاری دەدا.

لە پاش مەرگی ستالینەوە بایەخ و گرینگیی و دەسەڵاتی ئۆرگانە حیزبییەکان زیادیان کرد و چوونە سەر و بڕیارگەلێکی گرینگی وەك وەلانان و دەسبەسەرکردنی بەریا و لابردنی مالینکۆف لە پۆستی سەرۆك وەزیرانی سۆڤیەتی لە دەستەی بەڕێوەبەریی کۆمیتەی ناوەندیدا دران. خرۆشۆف لە سەردەمی حکوومەتەکەیدا سێ کۆنگرەی حیزبیی گرت، کە بە هۆی راپۆرتە بە ناوبانگەکەی ئەو لە سەر جینایەتەکانی ستالین لە کۆنگرەی بیستەمدا و ئەو بڕیارانەی، کە لە دوو کۆنگرەی دواییدا بۆ سڕینەوەی ئاسەواری ستالین ناوبانگێکی زۆری دەرکرد. ئۆرگانەکانی حیزبی کۆمۆنیست لە سەردەمی حکوومەتی خرۆشۆفدا ئەوەندە بەهێز و بەدەسەڵات ببوون، کە بڕیاری پێوەندیدار بە لابردنی خۆیشی لە پۆستی سکرتێریی یەکەمی حیزبی کۆمۆنیست و سەرۆکایەتیی وەزیرانی سۆڤیەتی لە کۆبوونەوەیەکی نائاسایی دەستەی بەڕێوەبەریی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبدا دراو لە دوای ئەوەوە بۆ پێشگرتن لە کۆبوونەوەی دەسەڵات لە دەستی سکرتێری یەکەمی حیزبدا پۆستی سەرۆکایەتیی وەزیرانیان لێ جیا کردەوە.

قۆناغی حکووومەتی هەژدەساڵەی بێرژنێڤ قۆناغی هەڵکشان یا داکشان لە ڕێبەرایەتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا بوو و لە چوار کۆنگرەی حیزبیدا، کە لەو ماوەیەدا گیرا گۆڕانێکی بەرچاو لە پێکهاتەی کۆمیتەی ناوەندی و دەفتەری سیاسیدا(کە جێگەی دەستەی بەڕێوەبەریی کۆمیتەی ناوەندیی گرتبۆوە) نەدرا بە شێوەیەك، کە هێندێ لە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی و دەفتەری سیاسیی حیزب پازدە تا بیست ساڵ بوو، کە لەو پۆستەدا ئەندام بوون و مەرجی هاتنی ئەندامێکی نوێ بۆ ئەو پۆستە مەرگی یەکێك لە ئەندامانی پیر بوو. میخاییل گورباچۆڤ دوایین سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە ساڵی 1980دا پاش مەرگی کاسیگین لە سەر کورسییەکەی ئەو لە دەفتەری سیاسیدا دانیشت و هەڵبژێرانی ئەو بۆ ئەندامەتیی دەفتەری سیاسی لە تەمەنی 49 ساڵیدا یەکێك لە حاڵەتە ناوازەکانی سەردەمی حکوومەتی بێرژنێڤ بوو.

لە مەودای نێوان کۆنگرەی بیستەم و شەشەمدا حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی هەتا کۆنگرەی بیست و هەشتەم، کە ساڵی 1986 گیرا کۆمەڵێك ڕووداوی گرینگ لە سۆڤیەتیدا هاتنە پێش. بێرژنێڤ مرد و جێنشینەکانی ئەو واتە ئاندرۆپۆف و چرێنێنکۆ، کە هەر دووکیان لە بە سەری پیری بۆ سکرتێریی گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی هەڵبژێردرا بوون بەسەر یەکەوە دووسال و برێك زیاتر نەژیان. دەفتەری سیاسیی حیزب، کە هێشتا پیاوی ژوور حەفتا ساڵ تەمەن تێیدا ئەندام بوون دواجار بڕیاریان دا گەنجترین ئەندامی خۆیان بکەنە سکرتێری گشتی و ئەو پیاوە گەنج و گورجوگۆڵە لە میخاییل گورباچۆڤ بەو لاوە کەسی دیکە نەبوو. گورباچۆڤ نەیهێشت ساڵێکی پێ بچێ، کە بیست و حەوتەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی بە بەشداریی نزیك بە پێنج هەزار نوێنەر لە سەرانسەری وڵاتەوە، پێك هێنا و کۆمەڵێك گۆڕانی گرینگی لە ئۆرگانی بەڕێوەبەریی حیزبدا پێك هێنا.

4

پاش گیرانی کۆنگرەی بیست و حەوتەمی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە ساڵی 1986دا گورباچۆڤ هەم لە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی و هەم لە دەفتەری سیاسیی حیزبدا زۆرینەیەکی بە هێزی لەگەڵ بوو، بەڵام هێشتا هێندێ لە دژبەرو خەنیمەکانی ئەو لە هەر دووك ئۆرگانی حیزبیدا دژایەتیی بەرنامەکانی ئەویان دەکرد. ئیگۆر_لیگاچۆڤ لە سەرووی ئەو

دژبەرانەوە بوو، کە وەك سکرتێری حیزب لە کاروباری ئایدۆلۆژیکدا کەسی ژمارە 2 بوو و گۆرباچۆڤ لەودا هەستی بە هەڕەشەو مەترسییەکی گەورە بۆ سەر پۆست و پلەو پایەی خۆی دەکرد .

لە ساڵانی 1987 ـەوە هەتا 1989 گۆرباچۆڤ هەوڵیدا تا بە وەرگرتنی پۆستی سەرۆك کۆماری و بەرفرەوانکردنەوەی دەسەڵاتی سەرۆکی کۆمار لە بەرامبەر خەنیمەکانیدا خۆی بە هێز بکا. گۆرباچۆڤ هەروەها بە پێداچوونەوە بە یاسای هەڵبژاردنی سۆڤیەتیدا، ڕێگەی بۆ هەڵبژاردنی ژمارەیەك لە ناودێرکراوانی دەرەوەی حیزبی بۆ ئەندامەتیی لە پارلەمانی سۆڤیەتیدا خۆش کرد و لە چاکسازی و ریفۆرم و پەسندکردن و تەنانەت ڕەتکردنەوەی گەڵاڵە پێشنیارییەکانی دەوڵەتدا دەسەڵاتی پەرلمانی بەرفرەوانتر کردەوە. پێشنیاری زیادکرنی دەسەڵاتی سەرۆکی کۆمارییش لەگەڵ کۆمەڵێك دژایەتی لە پەرلماندا بەرەوڕوو بۆوە و ژمارەیەك لە نوێنەران گۆرباچۆڤیان بەوە تۆمەتبار کرد، کە بە وەرگرتنی ئەو دەسەڵاتانە گەرەکیەتی لە سۆڤیەتیدا دیکتاتۆرییەکی یاسایی دامەزرێنێ، بەڵام گۆرباچۆڤ وێڕای وەڵامدانەوە بەو هێرشانەوتی، کە لە هەلومەرجی قەیراناویی وڵاتدا بە بێ ئەو ئۆتوریتە و دەسەڵاتانە کاری پێناکرێ و پەرلمانی سۆڤیەتی دواجار بە زۆرینەی دەنگ پێشنیاریدانی دەسەڵاتی لە رادەبەدەری بە سەرۆکی کۆمار پەسند کرد. گۆرباچۆڤ بە وەرگرتنی ئەو دەسەڵاتانە لە پەرلمانی سۆڤیەتی بە کردەوە خۆی لە ژێر دەسەڵات و هێژمونیی دەفتەری سیاسیی حیزب لە کاروباری بەڕێوەبەریدا هێنایە دەرەوە، بەڵام هەتا بەر لە گیرانی کۆنگرەی بیست و هەشتەمی حیزب لە مانگی ژووئیەی 1990دا بە تەواوەتی لە خۆتێهەڵقورتاندنی دەفتەری سیاسیی حیزب دەرباز نەببوو.

بیست و هەشتەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی، کە لە مانگی ژووئیەی 1990دا بە بەشداریی 4957 نوێنەر لە مۆسکۆ بەڕێوەچوو خاڵێکی وەرچەرخان بوو لە مێژووی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا. لەو کۆنگرەیەدا بۆ یەکەمین جار ژمارەیەك لە نوێنەران ڕەخنەیان لە سیاسەتەکانی سکرتێری حیزب گرت و گرووپێك بە نیشانەی نارەزایەتیی بە سیاسەتەکانی حیزب دەستیان لە ئەندامەتیی حیزب هەڵگرت. توندترین هێرشەکان بۆ سەر سیاسەتەکانی گۆرباچۆڤ لە لایەن لیگاچۆڤ ئەندامی باڵای دەفتەری سیاسیی حیزبەوە بوو، کە بە راشکاوی باسی لە مەترسیی لێکترازان و هەرەسی یەکێتیی سۆڤیەتی کرد. بوریس یەلتسین سکرتێری یەکەمی پێشووی حیزبی کۆمۆنیستی مۆسکۆش، کە پاش وەلانرانی لەو پۆستە لەلایەن پەرلمانی فدراسیۆنی روسیاوە بۆ سەرۆك کۆماریی گەورەترین کۆمارییەکانی سۆڤیەتی هەڵبژێردرابوو لە لایەنێکی دیکەوە واتە لە ڕەهەندی خاوبوون و هێوریی ڕەوتی ریفۆرم لە

سۆڤیەتیدا رەخنەی لە سیاسەتەکانی گورباچۆڤ گرت و لە دوایین کۆبوونەوەی کۆنگرەدا بە ناوی ئەوەی کە قسەکانی بە هێند وەرنەگیراون دەستی لە ئەندامەتیی حیزب کێشایەوە. لە تاوتوێکردنی پێکهاتەیی حکوومەتی سۆڤیەتیدا پاش حیزب و دەوڵەت دەبێ ئاماژە بەسوپا و رێکخراوە تەناهییەکانی ئەو وڵاتەش بکەین.

سوپای سۆڤیەتی، کە لە بەرامبەر بزووتنەوە سەربەخۆیی خوازییەکانی کۆمارییەکانی ئەو وڵاتەدا رۆڵێکی هەستیاری گێڕابوو لەگەڵ ئەوەشدا بە هۆکار و فاکتەرێکی سەقامگیری لە نێوخۆی سۆڤیەتیدا لەقەڵەم دەدرا و پێگەی نێو دەوڵەتیی ئەو وڵاتەشی وەك زلهێزێك پاراستبوو. سوپای سۆڤیەت سەرەڕای ئەو گۆڕانانەی، کە بە گشتی بوونە هۆی لاوازبوونی پێگەی ئەو وڵاتە لە ئاستی نێو دەوڵەتیدا بەر لە هەرەسهێنانی سۆڤیەتی بە هەبوونی نزیك بە پێنج ملیۆن سەرباز و گەورەترین هێزی مووشەکی و زیاترین سەرچاوەی چەکی ناوکی و بە هێزترین هێزی جەنگی و زیاترین ژمارەی فڕۆکەی جەنگی، بە گەورەترین هێزی سەربازیی ناوچە دەژمێردرا. بە پێی و سەرژمێرییانەی، کە لە لایەن دامەزراوەی نێونەتەوەیی لێکۆڵینەوەی ستراتژیکیی لەندەن بڵاوبۆتەوە ژمارەی هێزە چەکدارییەکانی سۆڤیەتی لە بەراورد لەگەڵ ئەمریکادا لە ساڵی 1990 زیاتر لە دوو بەرامبەر و ژمارەی دەبابەکانی چوار ئەوەندە و هێزی تۆپخانەکەی سێ بەرامبەر بوو. ژمارەی کلاوکە ناوکییەکان و هێزە مووشەکییەکانی سۆڤیەتی و هێزی کاولکاریشیان بە گشتی لە هی ئەمریکا پتربوو. لە باری هێزی دەریاییشەوە سۆڤیەتی وەدواکەوتووی خۆی لە چاو ئەمریکا لە ساڵانی 1970 ، 1980دا قەرەبوو کردبۆوە و نزیك بە سێسەد کەشتی جەنگی و 286 ژێردەریایی هەبووە و، کە زیاتر لە 120دانەیان مووشەکی ناوکی‌یان لە سەر بوو.

رێکخراوی کا.گا.ب یا رێکخراوی تەناهیی سۆڤیەتییش، کە یەکێك بوو لە کۆڵەکە سەرەکییەکانی دەسەڵاتی سۆڤیەتی بەر لە هەرەسهێنانی سۆڤیەتی گەورەترین رێکخراوی زانیاری و تەناهیی جیهان بوو. کا.گا.ب لە دوو بەشی تەناهیی نێوخۆیی و دەرەکی پێکهاتبوو و نزیك بە پێنج سەد هەزار ئەندامی ئەو رێکخراوەیە لە بەشی تەناهیی دەرەکییدا، کە کاروباری سیخوڕی و دژە سیخوڕی یان بەڕێوە دەبرد کاریان دەکرد و چوارسەد هەزارەکەی دیکەشی نزیك بە سەد هەزار کەسیان کاربەدەستی سیڤیل یا نهێنی و باقییەکەی هێزی رێکخراو و خاوەن یۆنیفۆرمی کا.گاب بوون.

ئابووریی سۆڤیەت ئابوورییەکی سۆسیالیستی بوو، کە لە سەر بنەمای گشتیی سەرچاوەکانی سامان و کێڵگەکان و ئامرازی بەرهەمهێنان و پاوانکردنی هەرچەشنە

دانوستان و کاروبارێکی بازرگانی بەدەست دەوڵەتەوە دامەزرابوو. لە بەشەکانی پێشوودا لەگەڵ قۆناغە جیاجیاکانی جێبەجێکردنی ئابووریی سۆسیالیستی کۆمەڵگەی سۆڤیەتییدا، کە سەرەتا بە توند و تیژییەوە بوو و دواتر لە قۆناغی سیاسەتی ئابووریی نوێی لینیندا نیانتر بۆوە و دواجار لە سەردەمی حکوومەتی ستالیندا گەڕایەوە سەر توند و تیژییەکەی سەرەتا، ئاشنا بووین. بەرنامەی هاوبەشکردنی بە زۆرەملێی کشتوکاڵیش لە دووەمین دەیەی حکوومەتی سۆڤیەتیدا جێبەجێ کرا و لە جەنگەی بەڕێوەبردنی ئەو بەرنامەیە و ئەو قاتیوقڕییەی بەدوای داهات بە ملیۆنان کەس تیداچوون.

ئابووریی سۆڤیەتی ئابوورییەکی گەڵاڵەداڕێژراو بوو، کە لە دەسپێکی دووەمین دەیەی حکوومەتی سۆڤیەتییەوە بە شێوەی بەرنامەی پێنج ساڵە ڕێکدەخرا و جێبەجێ دەکرا. لە هەر بەرنامەیەکی ئابووریدا ئامانجەکانی بەرنامە لە تەواوی بوارەکانی پیشەیی و کشتوکاڵی و بیناسازی لە ماوەی پێنج ساڵەکەیدا دیاری دەکرا و بەرنامەی بەرهەمهێنانی هەر کارخانە یا یەکەی کشتوکاڵی بۆ ساڵێك، کە بەسەر دوازدە مانگدا بەش دەکرا لە سەرەتای ساڵدا بە کارخانە یان بە یەکەی کشتوکاڵی رادەگەیەنرا. لە یەکەمین بەرنامەی پێنج ساڵەوە، کە لە کۆتایی دەیەی 1920دا دارێژرا هەتا دوایین بەرنامە سەرەتیی بەرنامەداڕێژیی ئابووریی وڵات بە پیشە قورسەکان بووە و بەشی هەرە زۆری گوژمە و بودجەی دەوڵەت بۆ پەرە پێدان و گەشەی پیشەی قورس تەرخان دەکرا. ئامارە فەرمییەکانی دەوڵەتیش ئەو سەرەتی و گرینگی پێدانە پشتڕاست دەکەنەوە و بە پێی ئەو ڕاپۆرت گەلەی، کە لە سەر گەشەی ئابووریی سۆڤیەتی لە ماوەی حەفتا ساڵدا بڵاو بوونەتەوە گەشەی پیشە قورسەکان لە چاو کاڵا بەکاربەرییەکان نزیك بە چوار بەرامبەر بووە.

ئابووری سۆڤیەت سەرەڕای تەواوی کەموکورتییەکانی بە تایبەتی لە بواری کشتوکاڵدا لە ماوەی حەفتا ساڵدا گەشەیەکی سەرسوورهێنەری بووە و لە هێندێ بوارگەلی پیشەییدا لە بەراورد لەگەڵ پێش دامەزرانی حکوومەتی سۆڤیەت سەد بەرامبەر چووەتە سەر. یەکێتیی سۆڤیەتی لە بەرهەمهێنانی پۆڵا و نەوت و هێندێ کانگای دیکەی وزەیی وەك بەردەڕەژوو پلەی یەکەمی لە جیهاندا وەدەست هێنابوو و بەرهەمهێنانی پیشەی جەنگییەکەی لانییەکەم لە بواری چەندایەتییەوە لە سەرووی ئەمریکاوە بوو. لەگەڵ ئەوەشدا دواکەوتوویی سۆڤیەتی لە بوارەکانی دیکەی بەرهەمهێنانیدا بە تایبەتی کاڵای بەکاربەریدا، ڕێبەرانی سۆڤیەتیی ناچار کرد، کە بە شێوەی بنەمایی بە سیستەمی ئابووریی ئەو وڵاتەدا بچنەوە.

به پێی یەکەمین بەرنامەی ئابووریی گورباچۆڤ، کە بڕیار بوو لە ماوەی سێ ساڵدا بەڕێوەبچێ پێشبینی کرابوو، کە 48000 یەکەی بەرهەمهێنان و پیشەیی، کە لە ژێر چاوەدێریی دەوڵەتدا بوون سەربەخۆ بکرێن و لە چوارچێوەی بەرنامەی گشتیی ئابووریی وڵاتدا بە سەربەخۆییەکی زیاترەوە کار بکەن. بە پێی ئەو بەرنامەی سەربەستی و ئۆتۆنۆمییە، بەڕێوەبەریی هەر یەکەیەکی بەهەمهێنان و پیشەیی بە بەڕێوەبەرایەتیی هەڵبژێردراوی ئەو یەکەیە دەسپێردرا و ماف و هەقدەستی بەڕێوەبەران و کرێکارانی هەر یەکەیەك بە پێی بەرهەم و ڕۆندمانی خۆی دیاری دەکرا. گورباچۆڤ، کە خۆی چەندین ساڵ لە سکرتاریای کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا سکرتێر و بەرپرسی کاروباری کشتوکاڵی بووە ویستی کۆمەڵە گۆڕانێکی هاوشێوە لە بەڕێوەبەریی کاروباری کشتوکاڵیی سۆڤیەتیدا بکا و وا دانرا، کە لە کێڵگە دەوڵەتییەکانی سۆڤیەتی یا "کەلخۆز"ـەکاندا، کە هەروەك یەکە پیشەیی و بەرهەمهێنەرەکانی دیکەی وڵات بەڕێوە دەچوون و کرێکارانی ئەندام تێیدا مووچەی دیاریکراوی مانگانەیان وەردەگرت وەك یەکە پیشەییەکان هەقدەستەکانیان بە پێی بەرهەمی هەر یەکەیەکی دەوڵەتی دیاری بکرێ و ئەسڵی یەکسانیی مووچە هەڵگیری و لە کێڵگە هاوبەشەکانیشدا سەربەستیی زیاتر لە خستنە نێوبازاڕی بەرهەم و داهاتی زیاتر لە بەرامبەر بەرهەمی زیادیدا لەبەر چاو گیردرا. بەشی تایبەتیی وەرزێران لە کێڵگە هاوبەشەکاندا زیاد بکرێ و لە ڕاگرتنی ئاژەڵ و پەلەوەردا سەربەستتر کران. دیارە ئەو ڕێوشوێنانە بۆ تەکانێکی بنەمایی لە کشتوکاڵی سۆڤیەتیدا بەس و وەڵامدەر نەبوو و لەبەرنامە نوییەکانی یەکێتیی سۆڤیەتیدا ئیجارە و تەنانەت فرۆشتنی کێڵگەکان بە وەرزێرەکان پێشبینی کرابوون.

یەکێك لە گرفت و کەمایەسییە گەورەکانی ئابووریی سۆڤیەتی لەکاروباری بیناسازی و نەبوونی توانای دەوڵەت لە دابینکردنی شوێنی پێویست بۆ نیشتەجێکردن خەڵکدا بەدی دەکرێ. پاش تێپەڕینی حەفتا و چەند ساڵ بەسەر حکوومەتی سۆڤیەتیدا، زیاتر لە بیست لە سەدی دانیشتوانی مۆسکۆ لە بینا کۆنەکاندا و بە شێوەی هاوبەشی دەژیان و لەهەر خانوەکدا چەند بنەماڵە بە هاوبەشی و بە نۆرە لە چێشتخانە و لە حەمامەکەی کەڵکیان وەردەگرت. ئاپارتمانە سەربەخۆکانیش زۆر بەرتەسك بوون. و بە پێی ئەو لێکۆڵینە وانەی کە لە سەر ڕەوشی پێك هێنانی ژیانی هاوبەش لە سۆڤیەتیدا کران دەرکەوت، کە زۆربەی زەماوەندەکان لەبەر کەڵکی زیاتر وەرگرتن لە کەشی زیاتر و بەرینتر کراون نەك لەبەر خاتری خۆشەویستی و

عیسی راستەقینە، چونکی رووبەری ئاپارتمانەکان بە پێی ژمارەی ئەندامانی بنەماڵە دیاری دەکرا و ژن ومێردێك شوێنی زیاتریان لە کەسانی زگورتی و سەڵت بۆ لەبەر چاو دەگیرا.

هێدریك سمیت نووسەری کتێبی بە ناوبانگی روسەکان، کە لە بەشەکانی پێشوودا باسی کرا، ئاماژەی بە هێندێ شتی سەرسوورهێنەری دیکەش وەك زیانەکانی ئاستەنگیی خانووبەرە لە مۆسکۆ کردووە و دەنووسێ لەبەر ئەوەی بە هۆی کەمبوونی شوێنی مانەوە و نیشتەجێبوون لە مۆسکۆ ئیزنی مانەوە بە خەڵکی شارەکانی دیکەی سۆڤیەتی نادرێ زۆر کەس بە مەبەستی بەدەستهێنانی ئیزنی مانەوە لە مۆسکۆ لەگەڵ کەسێکی خەڵکی مۆسکۆ بە شێوەی کاتی (مەسڵەحەتی) زەماوەندی دەکرد و بۆ وێنە باسی کچێکی روسی دەکا، کە پاش تەواوکردنی خوێندنەکەی لەمۆسکۆ 1500 رۆبڵی بەرتیل دایە پیاوێکی مۆسکۆیی بۆ ئەوەی بۆ ماوەی شەش مانگ بیخوازێ، چونکی پاش شەش مانگ مانەوەی یاسایی لە مۆسکۆ دەیتوانی ئیزنی کارکردن و مانەوەی هەمیشەیی لەو شارەدا وەرگرێ . هێدریك سمیت ئاماژە بە شتێکی دیکەش دەکا و دەنووسێ ژن و مێردێکی روسی لە شارێکی بچووکەوە هاتبوون و بۆ ئەوەی بتوانن لە مۆسکۆ بمێننەوە ئیزنی کارکردنیان پێ بدرێ لێك جیا بوونەوە و هەر کام بە دانی برێك بەرتیل، کە لەو جۆرە زەماوەندە مەسڵەحەتییانەدا باوە، لەگەڵ ژن و پیاوێکی مۆسکۆییدا زەماوەندیان کرد. پاش شەش مانگ، کە هەردووکیان ئیزنی مانەوە و کارکردنیان لە مۆسکۆ وەرگرت لە هاوسەرە کاتییەکانیان جیا بوونەوە و دیسان چوونەوە لای یەکتر.

لە بەرنامەکانی گورباچۆڤدا رێگەچارەیەك بۆ گرفتی خانووبەرە پێشبینی نەکرابوو، بەڵام یەکێك لە راوێژکارانی ئابووریی ئەو رایگەیاند، کە خەریکی تاوتوێکردنی چارەسەریی ئەو گرفتەن لە رێگەی ئیجارەدانی چالاکییەکانی بیناسازی بە کەس و کۆمپانیا تایبەتییەکان. هەروەکی لە بەشەکانی پێشوودا باسی کرا لە سەرەتای 1987 ـەوە ئیزنی چالاکیی تایبەتی لە هێندێ بوارە گشتییەکاندا بە خەڵکی سۆڤیەتی درا و چالاکیی کەس و کۆمپانیا تایبەتییەکان لە بەشێك لە خزمەت و چالاکییەکانی بیناسازیدا بە رەوا و ئیزن پێدراو زانرا.

5

شۆڕشــی بۆلشــەڤیکیی روســیا شۆڕشــێك بــوو دژی دەرەبەگایــەتی و پــوان و جیاوازییــە چینایەتییەکان بوو و لینین و سەرکردەکانی دیکەی شۆڕشی بۆلشەڤیکی بــەو درووشــمەی، کــە دەبێ جیاوازییە چینایەتییەکان هەڵگیردرێن و بنەمای یەکسانی لە کۆمەڵگەدا رەچـاو بکـرێ، دەسەڵاتیان بە دەستەوە گرت. پاش تێپەڕینی زیاتر لە حەفتا ساڵ بەسەر شۆڕشی بۆلشەڤیکیدا ئەو پرسیارە لە ئارادایە، کە ئاخۆ پوانە چینایەتییەکان لــە روسـیا و کۆمارییــەکانی دیکــەی سۆڤیەتیدا هەڵگیران و کۆمەڵگــەی ســۆڤیەتی کۆمەڵگەیــەکی بــێ چین و لــە ســەر بنــەمای یەکسانی بووە؟

وەڵامی ئەو پرسیارە "نا"یە و پوانە چینایەتییەکان و خاوەنـدارێتیی تایبــەت هەرچــەندە بــە رواڵەت لە سۆڤیەتیدا نەمابوو، یەکسانی بە مانای راستەقینەی خۆی بەرێوە نەچووە و جیاوازییە چینایەتییەکان بە شێوەی جیاوازی خستن لە دابەشینی پوان و ئیمکاناتەکانی ژیان لــە کۆمەڵــەدا تەواو روون و بەر چاو بوو. ئەو چینەی، کە دەسەڵاتی بەدەســتەوە گرتبــوو زیــاترین ئیمکانــات و پوانەکانی کۆمەڵگەی لە دەست خۆیدا پاوان کردبوو و بە بێ ئــەوەی خــاوەنی کۆشــك و تــەلار و دیوەخانی دەرەبەگ و دەوڵەمەندانی پێشوو بێ مافی کەڵك وەرگرتن لەوانەی بۆخۆی پاوان کردبوو. میلۆڤان جیلاس یەکێك لە رێبەرانی کۆمۆنیستی یۆگۆسلاڤیا، کە بۆ یەکەمین جــار دەرکــەوتنی ئەو چینە تازەیەی لە کۆمەڵگە کۆمۆنیستییەکاندا تاوتوێ کرد و بە تاوانی نووســینی کتێبێکــی هەر بەو ناوە پۆستە حیزبی و دەوڵەتییەکانی لێ ئەستێندرایەوە و حەوت ساڵی زیندانی بۆ بڕایەوە وێڕای شی کردنەوەی تایبەتمەندییەکانی ئەو چینە نوییە دەنووسێ:

"چینی نوێ بە پێــی وارســکەکانی خــۆی پێــی وایــە تــەواوی دەســکەوتەکانی کۆمەڵگــەی سۆسیالیستی بە تــەواوی بــۆ ئــەو تــەرخان کــراوە و دەســتەواژەکانی خاوەنـدارێتیی دەوڵــەتی و سۆسیالیستی و کۆمەڵایەتی تەنیا لایەنی حقووقی‌یان هەیە. چینی نوێ لە سەر ئەو باوەڕەیە، کە هەرچەشنە لادانێك بەرامبەر بــە حکوومــەتی تۆتالیتــەر و ســەرەڕۆی ئــەو، خاوەندارێتییەکــەی دەخاتە مەترسییەوە. هەربۆیەش دژی هەرچەشنە ئازادییەکە و بیانووی بۆ ئــەو دوژمنایەتییــەش

ئەوەیە، کە دەیەوێ داکۆکی و بەرگری لە خاوەنداریێتیی سۆسیالیستی بکا. رەخنە لە خاوەنداریێتیی پاوانخوازانەی چینی نوێ، مەترسیی لەدەستدانی ئەو خاوەنداریێتییە دێنێتە ئاراوە. چینی نوێ لە بەرامبەر ئەو جۆرە رەخنەگەلەو ویستگەلێك، کە لە ئاکامی ئەو رەخنەگرتنانەوە سەر هەڵ دەدەن بە توندی دژ کردەوە دەنوێنێ. لەبەر ئەوەی کە ئەو رەخنانە دەبنە هۆی لە قاودرانی نهێنییەکانی شێوەی بەڕێوەبەریی وڵات و بەدەستەوە گرتنی دەسەڵات.... خاوەنداریێتی لە رووی حقووقییەوە، خاوەنداریێتیی کۆمەڵایەتیی تەواوی خەڵکە، بەڵام لە کردەوەدا تەنیا گرووپێك بە تەواوەتی ئەوەیان لەبەر دەست دایە و تێیدا قازانجی خۆی لێ هەڵدەکرێنێ و گوێی لە بەرژەوەندیی گشتیی تاکەکانی کۆمەڵگە نییە. دژایەتی و ناتەبایی نێوان ئەو دوو رەهەندە حقووقی و کردەییە، بەردەوام دەبێتە هۆی ئاڵۆزی و سەرلێ شێواوی لە پێوەندییەکانی کۆمەڵایەتی و بەرهەمهێناندا. بە واتایەکی دیکە ئەوە بەو مانایەیە، کە دەسەڵاتداران قسە و کردەوەیان وەك یەك نییەو ناتەبان، چونکی تاقمی دەسەڵاتدار جگە لە پتەوکردنی خاوەنداریێتی و بەربڵاوترکردنەوەی سنووری دەسەڵاتی خۆی مەبەست و ئامانجێکی دیکەی نییە.

... چینی نوێ بەڵێن دەدا، کە تەواوی جیاوازییە چینایەتییەکان لادەبا، بەڵام لە راستیدا بە پاوانکردنی بەرهەمی هەوڵ و ماندووبوونی خەڵك و بەدەستەوە گرتنی مافی دابەشینی نیعمەت و پێدراوە مادییەکان بە دڵخوازی خۆیان بەردەوام پوانەکان بەسەر لایەنگرانی چینی نویدا دابەش دەکەن و لەم رێگەوە جیاوازییە چینایەتییەکان زیاتر دەکەن."

لە سۆڤیەتیدا بە چینی نوێ یا دەسەڵاتدار دەڵێن "نۆمێن کلاتورا". ئەو واژەیە، کە رەچەڵەکی لاتینیی هەیە بە مانای لیسەی ناوەکانە، کە لێرەدا مەبەست لیستەی ناوی ئەو کەسانەیە، کە ئیشیان هەیە. ئەو لیستەیە 750000 کەس لە پلە و پایەی جۆراجۆری حیزبی و دەوڵەتی لە خۆ دەگرێ، کە هەرکام بە پێی پلە و پێگەی خۆی خاوەنی پوانی تایبەت بە خۆیەتی و بە سەرنجدان بەوەی کە ئەندامانی بنەماڵەکەسی لەو پوانگەلە کەڵك وەردەگرن بە لەبەر چاوگرتن و حسێبکردنی نێونجی هەر چواردە کەس لە بنەماڵەیەکدا، دەکرێ بڵێین، کە چینی خاوەن پوان و ئیمتیاز لە سۆڤیەتیدا سێ ملیۆن کەس واتە، برێك زیاتر لە یەك لە سەدی کۆی حەشیمەتی سۆڤیەتیی لە خۆ دەگرت.

حەوسەد و پەنجا هەزار کەس لەوانەی، کە ئیش پلەو پایە و پوانی حیزبی و دەوڵەتییان لە سۆڤیەتدا هەبوو لە راستیدا بژاردە و هەڵبژێراوانی حەشیمەتی 17/5 کەسیی ئەندامانی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی بوون، چونکی مەرجی یەکەمی وەرگرتنی پلەوپایە لە سۆڤیەتیدا

ئەندامەتی لە حیزبی کۆمۆنیستدا بووە و هێرش بۆ بوون بە ئەندام لەو حیزبەدا، کە لە تەمەنی لاوێتییەوە بە ئەندام بوون لە یـەکێتیی لاوانـی حیزبـی کۆمۆنیست"کۆمسـۆمۆل"دا دەسـتی پێکرد زیاتر بەمەبەستی گەیشتن و وەرگرتنی پلەو پایە و کەڵك وەرگرتن لە پوانـەکانی چـینی دەسەڵاتدار بوو. لەگەڵ ئەوەشدا زیاتر لە پێنج لە سەدی ئەندامانی حیزب نەدەگەیشـتنە ئـەو پلە و پۆستانەی، کە بە پوانی تابەتیی نۆمێنکلاتورا لـە قەڵـەم دەدران و 95 لـە سـەدەکەی دیکەش خۆی دەچوونە خانەی نارِازی و رەخنەگرانی دەسەڵاتەوە.

هێـدریك سمیـت نووسـەری کتـێبی روسـەکان لـە شـیکردنەوەی رێکخسـتن و پلەبەنـدیی نۆمێنکلاتـورا و ئـەو پوانگەلـەدا، کـە لـە پلـە جۆراجۆرەکانـدا پێیـان دەدرێ دەنووسـێ نۆمێنکلاتورا لـە تـەواوی ئاسـتەکانی کۆمەڵگـەی سـۆڤیەتیدا هـەر لـە گوندەکانـەوە هـەتا کرێملینبوونی هەیە... بـەرزترین ئاسـتەکانی نۆمێنکلاتـورا ئەنـدامانی دەفتـەری سیاسـی و سکرتاریای کۆمیتەی ناوەندیی حیزب و خوارترین ئاستەکەشی سەرۆکی ئەنجوومەنەکانی گونـد و ئاوایی و سکرتێری کۆمیتەی حیزبییەکانیانن...

لە نێو ئەو ئەو پوانانەدا، کە دەدرێنە ئەنـدامانی چـینی دەسـەڵاتدار دەکـرێ ئامـاژە بـە خانووبەرە و ڤیلا بۆ ژیـان وکردنـەوەی فرۆشـگەی تایبـەتی لـە کـاتی کـەمبوونی کەرەسـەی خواردەمەنی و بژیو و کاڵای بەکاربەری و لەو کاتانەدا، کە بۆ وەدەسـتهێنانی ئـەو شـتانە لـە بەردەم فرۆشگە گشتییەکاندا ریزی دووورودرێژ دەگیردرا و ئـەو فرۆشـگە تایبەتییانـە پـڕن لـە باشترین جۆرەکانی مەواد و کەرەسەی خواردن و بژیوی باش و کەلوپـەلی بەکاربـەری، کـە بـە خۆڕایی و بێ بەرامبەر پێیان دەدرێ، بەڵام بۆ نموونە دەکرێ ئاماژە بە چۆنێتی کەڵك وەرگـرتن لە ترۆمبیلی سـواری بکـەین، کـە لـە هـەمان کاتـدا ناسـێنەری جیـاوازیی پوانـەکانی پلـە جۆراوجۆرەکانی چینی دەسەڵاتداری سۆڤیەتییە:

"ئاستی باڵا و سەرەوەی بژاردەکانی حیزبی، کە بەرپرسانی باڵای حیزبین ترۆمبیلـی رەشـی زۆر جوانی "زیل"یان لە بن پێدایە، کە لە شێوەی ترۆمبیلی ئەمریکیی لینکۆڵن کۆنتینانتالن و رادیۆ و تەلەڤزیۆن و ئامێری فێنك کەرەوە و گەرمکەرەوەیان تیدایە و نرخیشـیان نزیـك بـە 75000 دۆلارە. ئەندازیارێکی روسی پێی وتم، کە کەڵك وەرگرتن لەو ترۆمبیلی جۆراوجـۆر لە سەردەمی ستالیندا باو بووە و ستالین هەمیشە لە کاتی هاتوچۆدا پێـنج ترۆمبیلـی جـۆری زیلی بەکاردێنا بۆ ئەوەی کەس نـەزانێ لـە کامیاندایـە. خرۆشـۆف و بێـرژنێڤیش هـەر ئـەو

ڕێوشوێنەیان ڕەچاو کرد و تەنیا شتێکی، کە لە چاو سەردەمی ستالین نەیانکرد ئەوە بوو، کە کاروانی پێنج سەیارەی زیلیان کەم کردەوە و کردیانە چواردانە.

"بەرپرسانی پلە دووی دەسەڵاتداری سۆڤیەتی، کە وەزیرانی کابینەکان و مارشالەکان و دەریاوانی سوپای سوور و بەرپرسانی زانستیی و زانکۆیی و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی لە خۆوە دەگرت، کەڵك لە ترۆمبیلی جۆری چایکاوەردەگرن. ئەو بەرپرسانەی، کە لە ترۆمبیلی جۆری زیل و چایکا کەڵك وەردەگرن لە شەقامەکانی مۆسکۆدا هێڵی هاتوچۆ و پارکینگی تایبەتی‌یان هەیە و پوانی ئەوان لە بەراورد لەگەڵ پلەکانی خوارەوەی دەسەڵاتداران و ئەو کەسانەی لە ترۆمبیلی خۆیان کەڵك وەردەگرن روون و دیارە.

"پلەکانی خوارەوەتری چینی دەسەڵاتدار لە ترۆمبیلی جری وێلگا و جۆرەکانی دیکەی ترۆمبیلی روسی کەڵکیان وەردەگرت. زۆربەی ئەو بەرپرسانە شۆفیری تایبەتییان هەیە و لە کاتی هاتوچۆ لە شەقامەکاندا بە خۆیانەوە رەوا نابینن، کە رەچاوی رێوشوێنەکان و یاساکانی هاتوچۆ بکەن. ترۆمبیلی بەرپرسانی حیزبی و دەوڵەتی لە سۆڤیەتی کەڵك لە بەنزین و کاروباری چاککردنەوەی خۆڕایی وەردەگرن و شۆفیری هێندێ لەو ترۆمبیلانە بە تایبەتی لە پلەکانی خوارەوەدا بە کەڵك وەرگرتن لە بەنزینی دەوڵەتی لە شەقامەکانی مۆسکۆدا موسافیر کێشی دەکەن...".

هیدریك سمیت گەلێك چیرۆك و بەسەرهات لە برەوی گەندەڵی لە نێوان بەرپرسانی حیزبی و حکوومیدا و هەروەها باسی خراپ کەڵك وەرگرتن لە پلە و پایە و پێگەیان دەگێڕێتەوە، کە ناکرێ لێرەدا هەمووان بخەینە روو و بەهێنانەوەی نموونەیەك لێرەدا وەك لاوێچێك لە خەروارێك و هەشتێ لە مشتێ باسەکە تەواو دەکەین. چیرۆکەکە باسی تاقانە ژنی ئەندام لە دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیست و وەزیری رۆشنبیریی سۆڤیەتی لە ساڵانی حکوومەتی خرۆشۆف و بێرژنێڤدا، واتە خاتو یەکاترینا فورتسیڤا یە، کە بە پێی نووسینەکەی هێدریك سمیت خرۆشۆف حەزی لێی بووە و هەر بۆیەش گەیاندبوویە بەرزترین پلەی حیزبی و دەوڵەتی. فۆرتسیڤا پاش چوار ساڵ ئەندامەتی لە دەفتەری سیاسیی حیزبدا (کە لە سەردەمی خرۆشۆف دا پێی دەگوترا دەستەی سەرۆکایەتیی کۆمیتەی ناوەندی) ئەو پۆستەی لێ ئەستێنرایەوە، بەڵام پۆستی وەزارەتی خۆی هەتا دە ساڵ دوای لە سەر کار لابرانی خرۆشۆف پاراست و ئەو کاتەش، کە مرد هەر لەو پۆستەدا بوو.

ئەو چیرۆکەی هیدریك سمیت لە خراپ کەڵك وەرگرتنی فۆرتسیڤا لە پلە و پۆستی دەوڵەتیی خۆی دەیگێڕێتەوە پێوەندیی بە بینای ڤیلایەکی گرانبایییەوەیە، کە بە کەرەسەی دەوڵەتی بۆ سۆتلانای کچی ساز کردبوو و خاڵی جێگەی سەرنج ئەوەیە، کە ئەو خاتوونە و نیکۆلافیریڤبینی مێردی، کە جێگری وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتی بوو، جگە لەو ڤیلایە دووانی دیکەشی لە قەراغ مۆسکۆ و لێواری دەریای رەش هەبووە. کاتێك لە ساڵی 1974دا ئەو نهێنییە ئاشکرا بوو فۆرسیڤا بۆ دانی بڕی شێست هەزار ربل (هەشتاهەزار دۆلار)ی نرخی کەرەسەی بیناسازیی دەوڵەتی کەوتە ژێر گوشارەوە. فۆرتسیڤا لە ماوەی دوو رۆژدا ئەو بڕە پارەیەیدا، کە خری باسێکی نوێی لێکەوتەوە، چونکی پاشکەوتکردنی ئەوەندە پارەیە لە سەر چاوەی مووچەی دەوڵەتی لە سۆڤیەتیدا رێی تێناچی و توانای فۆرتسیڤا لە دانی شێست هەزار رۆبل بە دەوڵەت خۆی نیشانەی ئەوە بوو، کە ئەو لە رابردوودا کەڵکاژۆی(کەڵکی پێچەوانە و خراپ) لە پێگەی خۆی وەرگرتووە. لەگەڵ ئەوەشدا بێرژنێڤ نەیهێشت پلەی وەزارەتی لێ بستێننەوە و فۆرتسیڤا لە ئۆکتۆبەری ساڵی 1974دا هەر وا ئەو پۆستەی هەبوو، کە مرد.

6

یاسای بنەڕەتیی سۆڤیەتی بۆ هەرکام لـە کۆمارییـەکانی ئـەو وڵاتـە ڕێکخراوێکـی دەوڵـەتیی سەربەخۆی پێشبینی کردووە و هەر کام لـە کۆمارییـەکانی ئـەو وڵاتـە خـاوەنی سـەرۆك کۆمـار و سەرۆکی وەزیـران و ئەنجوومـەنی وەزیـران و وەزارەتخانـەی سـەربەخۆ بـوون. هـەتا بڕێـك بـەر لـە هەرەسـهێنانی سـۆڤیەتی دەسـەڵاتی سـەرۆکی کۆمـاریی هـەر کـام لـە کۆمارییـەکان هێنـدەی پارێزگارەکانی ئێمە بوو سەرۆکی وەزیرانی هەرکامیش لەوان، کە لە ژێر چاوەدێریی ئـەودا کاریـان دەکرد ناچار بوون پێملی فەرمانەکانی حکوومەتی ناوەندی بوون. لە لایەکی دیکەوە بەو دەسەڵات و ئۆتوریتەیەی، کە حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە بەڕێوەبەریی کاروباری وڵاتدا هەیبوو بەرپرسـانی دەوڵەتیی هەر کۆمارییەکیش بە کردەوە پێملی ئۆرگانەکانی حیزبی کۆمۆنیستی ئەو کۆمارییە بوون و کەسی یەکەمی هەر کۆمارییەکیش سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی ئـەو کۆمارییـە بـوو، کە بە نۆرەی خۆی پێملی فەرمانەکانی کۆمیتەی ناوەندیی و دەفتەری سیاسیی حیزب بوو.

یاسای بنەڕەتیی سۆڤیەتی وێڕای ئەو ماف و ئازادییانەی، کە لە سەر کاغـەز بـە خـەڵکی سۆڤیەتیی داون ئیزنی بە کۆمارییەکانی سۆڤیەتییشدا بوو، کە ئەگەر زۆرینەی خەڵك ویستیان لە یەکێتیی سۆڤیەتی جیا ببنەوە، بەڵام ستالین و جێنشینەکانی، کاتی نووسینی ئـەو یاسـایە باشیان دەزانی، کە ئەگەر حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی و تۆڕی بەربڵاوی کۆمیتەی ئاسایشـی دەوڵەتیی کا.گا.ب بە دەسەڵات بگەن کەس ناوێرێ هەستی سـەربەخۆیی خوازانـەی خـۆی لـە هیچ کام لە کۆمارییەکاندا دەربڕی و ئەو بڕگەیەی یاسای بنـەڕەتیی سـۆڤیەتی بـۆ نیشـاندانی ئازادیی خەڵکی کۆمارییەکانی سۆڤیەتی لە دیاریکردنی چارەنووسـی خۆیانـدا تـەنیا لایـەنی پڕوپاگەندەیی بۆ دەرەوە هەبوو.

بەڵام بەو گۆڕانانەی، کە لە ساڵانی دەسەڵاتدارێتیی گورباچۆڤدا لە سۆڤیەتیدا پێك هات و بەو ئازادییانەی، کە بە خەڵکی ئەو وڵاتە دران، هەر ئەو یاسا بنەڕەتییە بێکەڵکەی سـۆڤیەتی بووە کاریگەرترین چەك بە دەست ڕێبەرانی کۆمارییەکانی ئەو وڵاتەوە بۆ سەربەخۆیی بڕیاردان لە بەرامبەر حکومەتی ناوەندیدا و هێندێ لەو کۆمارییانە بە پشتبەستن بەو بڕگەیـەی یاسـای بنەڕەتی داوای سەربەخۆییان کرد. لە پازدە کۆمارییـەکـەی سـۆڤیەتی سـێ کۆمـاریی لێـواری

دەریای بالتیك(لیتوانی و لیتۆنی و ستۆنی)، کە لە ساڵی 1940دا پاش ڕێککەوتنی نێوان هیتلەر و ستالین خرانە سەر یەکێتیی سۆڤیەتی بەر لە هەمووان داوای سەربەخۆییان کرد و بە شوێن ئەواندا کۆمەڵێك بزووتنەوەی سەربەخۆیی خوازی لە کۆمارییە موسوڵمانەکانی ئەو سۆڤیەتییشدا وەڕێ کەوتن.

لە شەش کۆمارییە ئاسیاییەکەی سۆڤیەتی، کە موسوڵمانان لە زۆرینەدان (ئازەربایجان قەزاقستان و ئۆزبەکستان و تاجیکستان و تورکەمەنستان و قیرقیزستان) هەستی نەتەوایەتی لەگەڵ هەستی ئاینی تێکەڵاو ببوو و دانیشتوانی ئەو کۆمارییانە هەست و حەزی سەربەخۆیی خوازیی خۆیان لە چوارچێوەی دەمارگرژیی ئایینی و پێداگرتنەوە لە سەر بە جێگەیاندنی ڕێورەسمە ئایینییەکاندا دەردەبڕی. حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی پاش تێپەڕینی حەفتا ساڵ خەبات دژی ئاین لە کۆمارییە موسوڵمانەکانی سۆڤیەتیدا هیچی پێ نەکرا و نەوەی ژێر تەمەنی 65 ساڵ لەو کۆمارییانەدا، کە هەمووان لە سەردەمی حکوومەتی سۆڤیەتیدا چوونەتە قوتابخانە و وانەی دژە ئایینییان پێ وتراوە دەستیان لە باوەڕە ئایینییەکانیان هەڵنەگرتبوو. خاتو هێلێن کارێردێنکوس لێکۆڵەر و پسپۆڕی ناوداری پرسەکانی سۆڤیەتی، کە کۆمەڵێك بەرهەمی لە پێەندی لەگەڵ سۆڤیەتیدا هەیە بەشێکی گرینگی کتێبە ناودارەکەی خۆی بە ناوی "ئیمپراتۆریای لێکترازاو"، کە چەند ساڵ بەر لە هەرەسهێنانی سۆڤیەتی بڵاو بۆتەوە بۆ تاوتوێکردنی کێشە و گرفتەکانی دەوڵەتی سۆڤیەتی لەگەڵ موسوڵمانەکانی ئەو وڵاتە تەرخان کردووە و بۆ وێنە نووسیوێتی دەوڵەتی سۆڤیەتی نەك نەیتوانیوە نەوەی پیر و کۆنی کۆمارییە موسوڵمانەکان لە ئاین بشواتەوە بەڵکو نەیتوانیوە گەنجانی ئەو کۆمارییانەش لە ئایین دوور بخاتەوە و بێجگە لە ژمارەیەکی کەمی ئەندامانی یەکێتیی لاوانی حیزبی کۆمۆنیست (کە ژمارەیان ناگاتە 10 لە سەدی گەنجان) ئەوانی دیکە ڕێورەسمە ئایینییەکانی خۆیان بە جێ دەگەیەنن. نیشانەیەکی دیکەی هەبوونی باوەڕی ئایینیی لە نێو گەنجاندا سووربوونیانە لە سەر بەجێگەیاندنی ڕێورەسمی ئایینی لە زەماوەندکردنیاندا و هەر وەها ئەوەی کە زیاتر لە حەفتا لە سەدیان لە زەماوەندکردن لەگەڵ ناموسوڵمان خۆ دەبوێرن.

نووسەری فەرەنسی هەر لەو کتێبەدا دەنووسێ سەرەڕای ئەو هەمووە کۆسپ و لەمپەرەی، کە بەرپرسانی سۆڤیەتیی دەیخەنە سەر ڕێگەی بەڕێوەبردنی ڕێورەسمە ئایینییەکانی موسوڵمانان، دیسانیش ئەوان هەروا سوور و پێداگرن لە سەر بەڕێوە بردنی جێژن و تازییەبارییە ئایینییەکانیان و ڕێژەی ئەوانەی، کە لە مانگی ڕەمەزاندا بەرۆژوو دەبن لە زۆربەی وڵاتانی

موسوڵمانی دیکە زیاترن.دانکوس ئاماژە بە خاڵێکی سەرنجڕاکێشی دیکەش دەکا و ئەویش بەڕێوەچوونی ڕێورەسمی تازییەباریی ڕۆژانی مەحەڕەم و عاشورایە لە نێو موسوڵمانانی شیعەی سۆڤیەتیدا. بەڕێوەچوونی ئەو ڕێورەسمانە لە ساڵی 1929وە لە کۆمارییە موسوڵمانەکان بە تایبەتی لە ئازەربایجاندا قەدەغە کرابوو، بەڵام نووسەری فەڕەنسی لە زمانی سەرچاوەگەلی متمانەپێکراوەوە دەنووسێ، کە موسوڵمانە شیعەکانی سۆڤیەتی تەنانەت بەر لە گۆڕانەکانی ئەو دواییانەش هەموو ساڵێك ئەو ڕیۆرەسمانەیان لە ڕۆژانی عاشووراوادا بە جێگەیاندووە.

دەوڵەتی سۆڤیەتی، کە نەیتوانیوە بە شێوەی بنەمایی دژایەتیی ئیسلام بکا لە دیەی 1960وە هەوڵ دەدا کۆمەڵێك خاڵی هاوبەش لە نێوان ئیسلام و کۆمۆنیزمدا ببینێتەوە و زانایانی موسوڵمانی سۆڤیەتی بۆ پروپاگەندە و بانگەشە بۆ ئەو بیروبۆچوونە هان بدا. لە ساڵی 1970دا کۆنگرەی موسوڵمانانی سۆڤیەتی لە تاشکەندی پایتەختی کۆماری ئوزبەکستان پێك هات و ئاخێوەرانی سەرەکیی کۆنگرە زیاتر بانگەشەیان بۆ ئەو بیرۆکەیە کرد، کە هەوڵەکانی حکوومەتی سۆڤیەتی لە پێناوی سەقامگیریی دادپەروەری و یەکسانیدا لەگەڵ بنەماکانی ئیسلام یەك دەگرنەوە. یەکێك لە ئاخێوەرانی ئەو کۆنگرەیە هەزایۆڤ لە زانایانی ئازەربایجانی سۆڤیەتی بوو، کە گوتی:"نابێ گومان لەوە بکەین، کە بنەماکانی سەرمایەداری لە سەر نا دادپەروەری و چەوساندنەوە دامەزراون لە حاڵێکدا سۆسیالیزم لە سەر بنەمای یەکێتی و دادپەروەریی کۆمەڵایەتی لەگەڵ ئامۆژگاری و فێرکارییە ئاسمانییەکانی ئێمەدا یەك دەگرنەوە". هێلێندانکوس هەر لەم زانایە دەگێڕێتەوە، کە وتوویەتی:"ئەوە نیشانەیەکە لە بژاردەبوونی پێغەمبەری مەزنی ئێمە بنەما کۆمەڵایەتییەکانی سۆسیالیزمی لە چاخی نەزانی و جاهلیدا هێنایە گۆڕێ و زۆر پێ خۆشحاڵم ئەگەر بڵێم، کە زۆربەی بنەماکانی سۆسیالیزم، کە ئەمڕۆ دەیانبینین یەکەم جار لە لایەن ئەو حەزرەتەوە هێنراونەتە بەر باس". هەر لەم کۆنگرەیەدا زانایەکی دیکە بە ناوی ئەحمەد حەبیبولاّبوزگۆزیڤ، کە وەك موفتیی ئەوبەری قەفقاز ناویان هێناوە گوتی:" ڕێبەرانی سۆڤیەتی، کە نە خوایان قەبووڵە و نە پێغەمبەرەکەی هەر ئەو یاسایانە بەڕێوە دەبەن، کە خودا پێغەمبەرەکەی خۆی بۆ بەڕێوەبردنیان ناردبوو".

ئیسلام لە هێندێ لە کۆمارییەکانی سۆڤیەتیدات وای ڕەگاژۆ کردبوو، کە بەرپرسانی حیزبی و دەوڵەتی ناچار بوون جاروبارە لە ڕێورەسمە ئایینییەکاندا بەشدار بن و هەر ئەوەش بوو کەوای لە گورباچۆڤ کرد، کە لە سەردانەکەی تاشکەندیدا لەبەر بەشداریی هێندێ لە بەرپرسانی حیزبی و حکوومی لە ڕێوڕەسمە ئایینییەکاندا ڕەخنەیان لێ بگرێ . یەکێك لە ڕێبەرانی

جوجێیی، کە زۆر تاسەباری بەشداری لە ڕێوڕەسمە ئایینییەکان بوو"دین محەمەد کۆنایۆڤ "ی سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی قەزاقستان بوو، کە ناوە ئەسڵییەکەی خۆی "تەیموور ئیمام قولی ئۆغلێ "بوو و پێدەچوو، کە بۆ ڕاکێشانی سەرنجی هاونیشتیمانە موسوڵمانەکانی ناوی دین محەمەدکۆنایۆڤی لە سەر خۆی دانا. دین محەمەدکۆنایۆڤ پاش قسەکانی گورباچۆڤ پۆستی سکرتێریی یەکەمی حیزبی کۆمۆنیستی قەزاقستانی لێ ئەستێنرایەوە و هەر وەکی لە بەشەکانی پێشوودا باسمان کرد بە دوای لە سەر کارلابرانی ئەودا کۆمەڵێك بشێوی و نائارامی لە ئالمائاتا ی ناوەندی کۆماری قەزاقستاندا دەستی پێکرد. گۆڤاری تایمی ئەمریکی نزیك بە دوو مانگ پاش ئەو ڕووداوانە لەژمارەی ڕێکەوتی دووی مارسی 1987ی خۆیدا ڕاپۆرتێکی لە زمانی هەواڵنێری ئەو گۆڤارەوە لە مۆسکۆ بڵاو کردەوە، کە سەردانی ئالمائاتای کردبوو و تێیدا نووسیی خۆپێشاندانەکانی پایتەختی کۆماری قەزاقستان، کە بووە هۆی تێکهەڵچوونی نێوان خەڵك و هێزەچەکدارەکانی سۆڤیەتی زۆر لەوە بەرینتر و بەربڵاو تر بوو، کە هەواڵنێریی تاس باسی کردووە. لەو خۆپێشاندانانەدا نزیك سێ هەزار کەس، کە زۆربەیان خوێندکار و گەنج بوون بەشدارییان کرد و بە شێوەیەك، کە سەرۆك وەزیری موسوڵمانی قەزاقستان "نوور سوڵتان نەزەربایۆڤ" بە هەواڵنێریی تایمی وتووە، کە خۆپێشاندەران درووشمی ناسیۆنالیستی و هاندەرانەی وەك قەزاقستان بۆ قەزاقان"یان دەدا بۆیە هێزە چەکدارەکان بۆ بڵاوەپێکردنیان هاتنە پێشەوە.

خاڵێکی گرینگ، کە لێرەدا پێویستە وەبیری بێنینەوە هەوڵدان بوو بۆ پاراستنی تەشەنە و ئۆتوریتەی ڕوسیا لە نێو کۆمارییە جۆراجۆرەکانی سۆڤیەتیدا لە ڕێگەی کۆچکردن و نیشتەجێکردنی حەشیمەتێکی بەرچاوی ڕوسیاییەوە لە هەر کام لەو کۆمارییانەدا. خاتودانکوس ئامارێکی سەرنجڕاکێشی لە ڕەوتی ڕوولەزیادبوونی ئەو لێشاوی کۆچە لە ماوەی ساڵانی 1959 هەتا 1970 لە کتێبەکەیدا هێناوە و بۆ وێنە دەنووسێ لەو ماوەیەدا حەشیمەتی ڕوسەکانی نێو ئۆکراین لە 7091000 کەسەوە گەیشتە 9126000 کەس، واتە 28/7 لە سەد و حەشیمەتی ڕوسەکانی قەزاقستان لە 3972000 کەسەوە گەیشتە 5522000 کەس، واتە 39/2 لەسەد زیادی کردووە، کە لە چاو حەشیمەتی ئۆکراین نزیکەی بیست لە سەدی حەشیمەتی ئەو کۆمارییە و لە چاو حەشیمەتی قەزاقستان زیاتر ل بەك لە سێی حەشیمەتی ئەو وڵاتە پێکدێنن. هەر بە پێی ئەو ئامارانە لە کۆماری ئوزبەکستان دا 1473000 کەسی ڕوسی، لە بیلورۆسی

938000 کــەس، لــەئازەربایجانی ســۆڤیەتی 510000 کــەس، لــە قیرقیزســتان 856000 کەس و لە گورجســتان 397000 کــەس و لــە تاجیکســتان 344000 کەس و لە تورکەمەنستان 313000 کەس، لە لیتۆنی 705000 کەس و لە مۆلداوی 414000کەس و لە ستۆنی 335000 کــەس لــە لیتــوانی 268000 کــەس لــە ئەرمەنستان 66000کەسی روسیایی دەژیان، کە لــە چاو حەشــیمەتی هــەر کــام لــەو کۆمارییانە لە سێ هەتا سی لە سەدی کۆی حەشیمەتەکەیان پێك هێناون. کەمترین رێژەی روسییەکان لە کۆمارییانەدا لــە ئەرمەنســتاندا بــەدی دەکــرێن و زیــاترین رێــژە لــە دوو کۆماریی ئاسیای ناڤین (قەزاقستان و قیرقیزستان) و لــە دوو کۆمــاریی لێــواری دەریــای بالتیك (لیتۆنی و ستۆنی)دان.

دەبێ ئەوەشی لێ زیاد بکەین، کە فاکتەرێکی گرینگــی پــەرەگرتنی تەشــەنە وبــوونی روسییەکان لــە کۆماریــیــەکانی دیکــەی ســۆڤیەتیدا، جگــە لــە کــۆچ و نیشــتەجێکردنی روسییەکان لەو کۆمارییانەدا، مەسەلەی زمان و تەشەنە و پەرە گرتنی ئەدەبیاتی روسییە لە ولآتانەدا. زمانی فەرمیی تەواوی ئەو کۆمارییانە زمانی روسییە و فێرکردنــی زمــانی روسی وەك زمانی دووەم لە تەواوی قوتابخانەکانیدا بە زۆر بوو. فێربوون و زانینی زمــانی روسی کلیلی چوونە نێو پۆستە حیزبی و دەوڵەتییەکان بوو و هەر بۆیەش چینی خوێندەوار و رۆشنبیر مەیل و گرۆییەکی زۆریان بۆ فێربوونی زمانی روسی هەبوو. بە تایبەتی شێوەی نووسینی کتێبە خۆجێییەکانیش کۆڕابوون بۆ زمانی روســی و ســەرەڕای ئــەو کۆمــەڵێك بەربــەرەکانێ، کــە لــە هێنــدێ کۆماریــیــەکانی ســۆڤیەتیدا بــە تایبــەتی لــە کۆمارییــە موسوڵمانەکاندا لە بەرامبەر زاڵبوونی کولتــووری روســدا دەســتی پێکــردووە، گــۆڕانێکی گرینگ و بنەمایی لە رەوتی ئێستادا پێویستیی بە کاتێکی زۆر هەیە.

لێرەدا بە سەرەنجدان بەو بابەتانەی، کە لە سەر کەمبوونەوەی رێژەی حەشیمەتی روســەکان لە چاو نەتەوەکانی دیکە لە سەرەتای ئەو بەشەدا باسیان لێوە کــرا دەبــێ ئەوەشــی لــێ زیــاد بکرێ، کە لە نزیکەی 144 ملیۆن حەشیمەتی کۆماری فدراتیڤی روسیای بەر لە لێکترازانــی زیاتر لە حەڤدە لەسەدی واتە نزیکەی بیست و پێنج ملیۆن کەسیان غەیرە روســی بوونــو ئــەو روسیانەش، کە لە کۆمارییەکانی دیکەدا نیشتەجێ کرابوون هەر بەو رێژەیە بەراورد دەکران.

بەشی دوازدەهەم

سۆڤیەت لە گۆڕەپانی سیاسەتی نێودەوڵەتیدا

کۆمۆنیزم ئایدۆلۆژیایەکی جیهانییە و ئەو رۆژەی، کە کۆمۆنیستەکان لە روسیای ئەوکاتدا بە دەسەڵات گەیشتن مەبەستی خۆیان لە بەرینکردنەوەی کەوشەنی حکوومەتەکەیان هەتا چوار قوڕنەی دونیا لە کەس نەشاردەوە. یەکەمین هەنگاوی بۆلشەڤیکەکان بۆ بەرینکردنـەوەی ئـەو پێگەڕە زاڵبوون و دەست گرتن بوو بەسەر تەواوی ناچەکانی ژێر دەستی تەزارەکاندا و هەروەها وەرگرتنەوەی ئەو زەوییانەی، کە لە جەنگەی شۆڕشدا لە چنگی تەزارەکان رزگارییـان هـات و هەرکام حکوومەتێکی سەربەخۆیان بۆ خۆیان پێك هێنابوو.

لیـنین هـەر لەگـەڵ ئـەوەی کێشـە و گرفتـە نێوخۆییـەکانی لـە کـۆڵ بوونـەوە و حکوومـەتی بۆلشەڤیکیی دامەزراند کەوتە بیری پەرە پێدانی شۆڕشی کۆمۆنیستی بۆ بەشەکانی دیکـەی جیهـان و ئامانجی پێك هێنانی (بین الملل)ی سێیەم یا کـۆمینترێن گەیشـتن بـەو مەبەسـتە بـوو. یەکـەمین کۆنگرەی نێونەتەوەیی کۆمۆنیست لە مانگی مارسی 1919دا لە مۆسکۆ گیرا و لینین، کە خـۆی بەشداری کۆبوونەوەکانی ئەو کۆنگرەیەی دەکرد ئامانجەکانی خۆی لـە بـە جیهـانیکردنی شـۆڕش و رێگەکانی گەیشتن بەو ئامانجەی بۆ نوێنەرانی حیزبە کۆمۆنیستەکانی وڵاتانی دیکە روون دەکردەوە، هاوکـات لەگـەڵ گیرانـی یەکـەمین کـۆنگرەی نێودەوڵـەتیی کۆمۆنیسـت یەکـەمین حکوومـەتی کۆمۆنیستی لە دەرەوەی قەڵەمڕەوی حکوومەتی سۆڤیەتیدا لە ئەورووپا دامەزرا و بێلانکون رێبـەری کۆمۆنیستی هـەنگاری بـە کۆدەتایـەکی سـەربازی لـە رۆژی 21 ی مارسـی 1919دا جڵـەوی دەسەڵاتی ئەو وڵاتەی بەدەستەوە گرت، بەڵام حکوومەتەکەی زۆری خۆ رانـەگرت و لـە نۆڤەمبـەری هەر ئەو ساڵەدا بە کۆدەتایەکی دیکە لە لایەن دەریاوان هۆرتییەوە رووخێنرا.

لینین لە یەکەمین کۆنگرەی نێودەوڵەتیی کۆمۆنیستدا یەکێك لە نزیکترین هاوکارەکانی خۆی واتە زینۆویڤی کردە سەرۆکی و ویڕای ئەو هەمووە کێشە و گرفتە مالییەی، کە حکوومەتی بۆلشەڤیکی لە یەکەمین سالانی دامەزرانیدا لەگەڵی دەستەو یەخە بوو گوژمەیەکی بەرچاو و سەرنجڕاکێشی بە مەبەستی پەرە پێدانی شۆڕش لە وڵاتانی دیکەی جیهاندا خستە بەر دەستی.

ئەمجارەیان لینین بۆ شۆڕشێکی کۆمۆنیستی ئەڵمانیای هەڵبژاردبوو و پاش گرتنی دووەمین کۆنگرەی کۆمینترێن لە مۆسکۆ، کە لە هاوینی ساڵی 1920دا بەڕێوەچوو زینۆویڤی بە رواڵەت بەمەبەستی بەشداری لە کۆنگرەی حیزبی سۆسیالیستی سەربەخۆی ئەڵمانیا و لە راستیدا بۆ وەڕێخستنی شۆڕش لە ئەڵمانیادا بەڕێی ئەو وڵاتە کرد. زینۆویڤ، کە بە تەواوی بەسەر زمانی ئەڵمانیدا زاڵ بوو لە کۆنگرەی حیزبی سۆسیالیستی ئەڵمانیادا وتارێکی تێروتەسەلی پێشکەش کرد، بەڵام قسەی هاندەرانەی ئەو، کە هەڵگری بانگهێشتنی راشکاوانە لە سۆسیالیستەکان بوو بۆ هەستان و راپەڕین دژی دەسەڵات، بووە هۆی ئاڵۆزی و چەندبەرەکی لە حیزبی سۆسیالیستدا. لە کاتی دەنگوەرگرتندا بۆ دیاریکردنی رێبازی داهاتووی حیزب، زۆرینە بە لایەنگری لە باڵی شۆڕشگێر و لایەنگرانی بیروبۆچوونی سەرۆکی کۆمینترێن دەنگیان دا و کەمینە کۆبوونەوەی کۆنگرەیان بەجێهێشت. زۆرینەی کۆنگرە دواجار بڕیاری دا، کە گەڵاڵەی پێشنیار کراوی زینۆویڤ بۆ وەڕێخستنی شۆڕشێکی کۆمۆنیستی لە ئەڵمانیادا جێبەجێ بکا، بەڵام هەوڵی کۆمۆنیستەکان بۆ بەدەستەوە گرتنی دەسەڵات لە مانگی مارسی 1921دا تووشی شکست بۆوە و ئەو شۆڕشە کرچ وکاڵ و بە هەڵپەیە بووە هۆی دامەزرانی حیزبی نوێی نازی یا ناسیۆنال سۆسیالیستەکانی ئەڵمانیا بە رێبەرایەتیی هیتلەر.

بە دوای مەرگی لینین و کێشە لە سەر بەدەستەوە گرتنی دەسەڵات لە سۆڤیەتیدا، کە سەرەتا لە نێوان ستالین و ترۆتسکی و دوایی لە نێوان ستالین و زینۆویڤدا دەستی پێکرد چالاکییە نێودەوڵەتییەکانی کۆمینترێنیش لە کەمییدا. ململانێی دەسەڵاتی نێوان ستالین و زینۆویڤ، کە ستالین تێیدا سەرکەوت، لێکەوتنی زینۆویڤی لە سەرۆکایەتیی کۆمینترێن لێکەوتەوە و سەرۆکی دوایی کۆمینترێن واتە بۆخارین یش لە ساڵی 1929دا پاش کێشەو ناکۆکی لەگەڵ ستالین لە پۆستە لابردرا. لە ماوەی ساڵانی 1929 هەتا 1939دا ستالین سەرقاڵی پاکسازیی نێوخۆیی و پتەوکردنی دەسەڵاتی خۆی بوو هەتا ئەوەی کە پاش بەستنی پەیمانی دۆستایەتی و پاراستنی دوولایەنە لە نێوان سۆڤیەتی و ئەڵمانیای هیتلەریدا و

دەستپێکردنی شەڕی دووەم ی جیهانی، لەشکری سوور لە پێشدا دەستی بەسەر بەشێك لە خاکی خۆرهەڵاتی پۆلۆنیادا گرت و دوایی دەستدرێژیی کردە سەر فەنلاند. قۆناغی دوایی ئەوە بوو، کە سێ وڵاتی لێواری دەریای بالتیك (لیتوانی و لیتۆنی و ستۆنی) وەسەر خاکی سۆڤیەتی خران و بە پێی ئەو بەڵگانەی، کە دواتر لە مەڕ دانوستانە نهێنییەکانی نێوان مۆلۆتۆف و ریبێن ترۆپ، وەزیرانی دەرەوەی سۆڤیەتی و ئەڵمانیادا بلاو بوونەوە سۆڤیەتییەکان گەرەکیان بوو کەوشەنی دەسەڵاتیان بگەیەننە لێوارەکانی کەنداوی فارس، کە ئیتر هیتلەر وازی لە پەیمانی دۆستایەتی و یەکێتی لەگەڵ ستالینی هێنا و بە هێرشی هێزەکانی ئەڵمانیا بۆ سەر سۆڤیەتی نەخشەکانی ستالین بۆ دابەشینی جیهان لەگەڵ هیتلەردا بوونە بلّقی سەر ئاو.

لە باسی رووداوەکانی سەردەمی ستالین لە بەشی شەشەمی ئەم کتێبەدا باسی ئەوە کراوە، کە ستالین چۆنی توانی بە راکێشانی متمانەی رۆزڤێلت و وەرگرتنی یارمەتیی لەرادەبەدەری سەربازی و ئابووریی بێ بەرامبەر لە ئەمریکا هێزەکانی هیتلەری لە سۆڤیەتی وەدەربنێ و لە قۆناغەکانی کۆتایی جەنگدا دەسبەسەر پێنج وڵاتی خۆرهەڵاتی ئەورووپا و نزیك بە یەك لە سێی خاکی ئەڵمانیادا بگرێ و زیاتر لە یەك کیلۆمەتری چوار گۆشەی بخاتەسەر کەوشەنی دەسەڵاتەکەی. لە دوایین رۆژەکانی شەڕدا و پاش ئەوەی ژاپۆن لە دوای وێکەوتنی دوو بۆمبی ناوکی گەیشتە سەر هەڵدێری خۆبەدەستەوەدان و رووخان لەشکری سوور لە خۆرهەڵاتی نزیکیشەوە خۆی لە شەڕ وەردا و دەستی بەسەر کۆریای باکووری و مەنچۆری و دوورگەکانی ساخالینداگرت. پاش دامەزرانی حکوومەتی کۆمۆنیستی بە چین لە ساڵی 1949دا لەشکری سوور خاکە داگیرکراوەکانی مەنچۆریی پێدانەوە، بەڵام دوورگەکانی ساخالین خرانە سەر خاکی سۆڤیەتی و لە کۆریای باکوورییش کۆمارێکی دیموکراتیك لە سەر شێوازی وڵاتانی ئەورووپای خۆرهەڵاتیدامەزرێنرا.

2

لە ماوەی چل ساڵدا، لە مەودای نێوان کۆتایی شەڕی دووەم ی جیهانی لە ساڵی 1945دا هەتا هاتنەسەرکاری حکوومەتی گورباچۆڤ لە ساڵی 1985دا، کە لە بەشەکانی داهاتوودا باس لە سیاسەتە جیهانییەکانی ئەو دەکەین دەوڵەتی سۆڤیەتی لە حەوت وڵاتی دەسبەسەر

دابڕاوی سەردەمی شەڕدا(پۆلۆنیا و هەنگاریا و چیکۆسلۆڤاکیا و ئەڵمانیای خۆرهەڵاتی و ڕۆمانی و بۆلغارستان و کۆریای باکووری) نەك هەر دەسەڵاتی خۆی پاراست بەڵکو بەسەر دە وڵاتی دیکەی جیهانیشدا زاڵ بوو و لە سی وڵاتی دیکەی جیهانی سێیەمدا بوو بە پێگە و جێگە متمانەیەکی سەرنجڕاکێش؟

دەکرێ قۆناغەکانی پێشکەوتنی سیاسەتی سۆڤیەتی لە جیهاندا لە ماوی چل ساڵی دوای شەڕی دووەم ی جیهانیدا بکەینە سێ قۆناغ:

1ـ قۆناغی شەڕی سارد: ئەو قۆناغە ڕێك لە دوای شەڕی دووەمی جیهانییەوە دەست پێدەکا و هەتا ساڵی 1962 دەخایەنێ. دەستەواژەی شەڕی سارد، کە بە واتای شەڕی دەروونی و پروپاگەندەیی و بە بێ کەڵك وەرگرتن لە چەکوچۆڵ ە، یەکەمین جار سیاسەتوانی ئەمریکی "بێرنارد بارۆخ" لە ساڵی 1948دا بەکاری هێنا، بەڵام شەڕ بە کردەوە لە ساڵانی 1945 و 1946دا لە جەنگەی یەکەمین کێشە و ململانێی سۆڤیەتی لەگەڵ هاوپەیمانانی خۆی لە سەردەمی شەڕدا، لە سەر مەسەلەی ئازەربایجان دەستی پێکردبوو. ستالین سوور بوو لە سەر ئەوەی شوێن پێیەك بۆخۆی لە ئێراندا بکاتەوە و هەربۆیەش بەر لە کێشانەوەی هێزەکانی خۆی لە ئێراندا حکوومەتێکی سەربە، خۆی لە ئازەربایجاندا دامەزراند، بەڵام پاش کشانەوەی سەربازەکانی سۆڤیەتی لە ئێران ئەو حکوومەتە کارتۆنییەش ڕووخا و ستالین لە بەرامبەر هەڕەشە و وریایی پێدانی ئەمریکادا، کە لەو کاتدا تاقانە هێزی خاوەن چەکی ناوکی بوو، نەیتوانی بچێ بە هانای حکوومەتی سەر بە، خۆی لە ئازەربایجانەوە.

شەڕی سارد بەهێنانەگۆڕێی دۆکترینی ترۆمەن بۆ "پشتیوانی لەو وڵاتانەی، کە هەڕەشەی دەستدرێژی لە دەرەوەیان لە سەر ە یا ئەوەی کە بە پشتیوانیی دەرەکی ڕاپەڕینی چەکدارییان تێدا کراوە" پەرەی گرت. بە پێی ئەو گەڵاڵەیە، کە لە مانگی مارسی 1947دا لە لایەن کۆنگرەی ئەمریکاوە پەسند کرا، ئەمریکا چوارسەد ملیۆن دۆلاری وەك یارمەتیدایە تورکیا و یۆنان، کە هەڕەشەی دەستدرێژیی سۆڤیەتی‌یان لە سەر بوو و گەڵاڵەی مارشاڵ، کە بە دوای ئەودا بەڕێوە چوو پێشی تەشەنە و دزەکردنی سۆڤیەتیی بۆ نێو وڵاتانی ئەورووپای خۆرئاوایی گرت.

شەڕی سارد لە ساڵی 1948دا بە گەمارۆدرانی بەرلین لە لایەن هێزەکانی سۆڤیەتییەوە و گرتنی ڕێگەکانی پێوەندیکردنی زەمینیی ئەو شارە بە ئەڵمانیای خۆرئاواییەوە بە لووتکە گەیشت. وڵاتانی خۆرئاوایی بەکردنەوەی پردێکی ئاسمانی لە نێوان بەرلین و ئەڵمانی خۆرئاواییدا هەوڵەکانی سۆڤیەتی‌یان بۆ وەدەرنانی هێزەکانی ئەمریکا و بەریتانیا و فەرەنسا

ئەو سنوورەدا پووچەڵ کردەوە و دەوڵەتی سۆڤیەتی ناچار پاش ساڵێك دەستی لە گەمارۆی بەرلین هەڵگرت، بەڵام شەڕی سارد بە بەستراتی پەیمانی ئاتلانتیکی باکووری لە ساڵی 1949دا درێژەی کێشا و دەوڵەتی سۆڤیەتی بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەو، ڕێکخراوی پەیمانی وەرشۆی لەگەڵ وڵاتانی ئەورووپای خۆرهەڵاتی دامەزراند.

لە ساڵی 1950دا لەگەڵ هێرشی هێزەکانی کۆریای باکووری بۆ سەر کۆریای باشوور بە دنەدان و هاندانی ستالین، شەڕی سارد بۆ ماوەیەك بوو بە شەڕی گەرم، بەڵام بە هۆی ئەوەی کە سۆڤیەتی خۆی ڕاستەوخۆ خۆی لەو شەڕە هەڵنەقورتاند و شەڕەکە لە کەوشەنی کۆریا دەرنەچوو بەر بە هەڵایسانی شەڕێکی گەورە لە نێوان ئەمریکا و سۆڤیەتیدا، گیردرا. شەڕی کۆریا لە مانگی ژووئیەی 1953دا چەند مانگ پاش مەرگی ستالین کۆتایی هات و هێزەکانی کۆریای باکووری و باشووری گەڕانەوە سەر سنوورەکانی پێشووی خۆیان.

شەڕی سارد پاش مەرگی ستالین لە ساڵی 1953دا کەمێکدامرکایەوە، بەڵام شەڕی سویز و شۆڕشی هەنگاریا لە ساڵی 1956دا بۆ جارێکی دیکە شەڕی دەروونیی نێوان خۆرهەڵات و خۆرئاوای بە تەوژمتر کرد. خرۆشۆف پاش وەحەواخستنی یەکەمین مانگی دەسکرد بە دەستی بیریارانی سۆڤیەتیی ویستی بە ئۆتۆریتە و هێزەوە لە ئەمریکا نزیك بێتەوە و سەردانەکەی ئەو لە ئەمریکا لە ساڵی 1959دا، کە یەکەمین سەفەری ڕێبەرێکی سۆڤیەتیی بۆ ئەمریکا بوو لە لایەن ئەمریکییەکانەوە پێشوازییەکی گەرمی لێ کرا. هەر لە ساڵی 1959دا بوو، کە فیدل کاسترۆ لە کوبا بە دەسەڵات گەیشت و ئاشکرابوونی ئینیتما و ڕووگە کۆمۆنیستییەکەی ئەو ئەمریکییەکانی تۆقاند.

لە سەرەتای ساڵی 1960دا پێوەندییەکانی نێوان خۆرهەڵات و خۆرئاوا گەیشتە باشترین ئاستی خۆی لە پاش شەڕی جیهانیی دووەم دەوە و ئامادەکاری دەکرا بۆ کۆنفرانسێکی گرینگ لە نێوان ڕێبەرانی سۆڤیەتی و ئەمریکا و بەریتانیا و فەرنسا لە پاریس، کە بەردرانەوەی فڕۆکەیەکی سیخوڕیی ئەمریکی لە ئاسمانی سۆڤیەتی لە ڕۆژی یەکەمی مانگی مای 1960دا قەیرانێکی نوێی لە پێوەندییەکانی نێوان ئەمریکا و سۆڤیەتیدا ساز کرد و خرۆشۆف لەو کۆنفرانسەدا، کە دەبوو لە شازدەی ئەو مانگەدا بەڕێوە بچێ بەشداریی نەکرد. شەڕی سارد لە نێوان ئەمریکا و سۆڤیەتیدا هەتا کۆتایی حکوومەتی ئایزێنهاقر لە ژانویەی 1961دا درێژەی کێشا و لە سەرەتای دەسەڵاتداریێتیی سەرۆك کۆماری دوایی ئەمریکادا، کێنێدییش قەیرانی کوبای خستە سەر ئاڵۆزییەکانی پێوەندیی نێوان ئەو دوو وڵاتە.

2ـ سەردەمی خاوکردنەوەی گرژییەکان: کێنێدی لە سەرەتای سەرۆك کۆماریی خۆیدا بە بەهێزکردنی ژمارەیەك لە نەیارانی فیدل کاسترۆ و ناردنیان بۆ کوبا ویستی حکوومەتەکەی بڕووخێنێ، بەڵام ئەو هەوڵە بێ ئاکام مایەوە و فیدل کاسترۆ جارلەگەڵ جار پتر پشتی بە سۆڤیەتی بەست. لە ئۆکتۆبەری ساڵی 1962دا ئەوە ئاشکرا بوو کەسۆڤیەتی گەرەکیەتی لە کوبا کۆمەڵێك بنکەی سەربازی و سەکۆی مووشەکی دامەزرێنێ و کێنێدی وێڕای ڕاگەیاندنی مەترسی و ورياییدان بە نەتەوەی ئەمریکا، ڕایگەیاند، کە هەتا کۆکردنەوەی تەواوی بنکە و مووشەکەکانی سۆڤیەتی لە کوبا ئەو وڵاتە(کوبا) گەمارۆ دەدا. بە وەڕێکەوتنی پاپۆڕە مووشەك هەڵگرە روسییەکان بەرەو کوبا جیهان کەوتە بەردەم شەڕێکی سامناکی ناوکییەوە، بەڵام خرۆشۆف لە دوایین ساتەکاندا فەرمانی گەڕانەوەی پاپۆڕە روسییەکانی دەرکرد و ڕێککەوتنی ڕێبەرانی هەردوو وڵات و فەرمانی کۆکردنەوەی چەکوچۆڵ و مووشەکە روسییەکان لە کوبا، بە سەرەتای چاخی خاوکردنەوەی گرژییەکان یا "Détente" لە قەڵەم دەدرێ.

کێنێدی لە ساڵی 1963دا کوژرا و خرۆشۆفیش لە ساڵی 1964دا لە سەر کار لابردرا، بەڵام جێنشینەکانیان جانسۆن و بێرژنێڤ لە سەر سیاسەتی خاوکردنەوەی گرژییەکان رۆیشتن. لە ماوەی ساڵانی حکوومەتی جانسۆندا ئەمریکا وەها بەدەست شەڕی ڤیتنامەوە پێوە ببوو و سۆڤیەتییش بە هۆی سەرهەڵدانی ناتەبایی و ناکۆکی لەگەڵ چیندا نەیدەتوانی لە بەرامبەر ئەمریکادا رۆڵێکی بەرچاو بگێڕێ. لە ساڵی 1968دا، کە شەڕی ڤیتنام گەیشتە لووتکە سۆڤیەتییش لە چیکۆسلۆڤاکیا تووشی چەرمەسەری بوو و دواجار بە دەستێوەردانی سەربازیی لەو وڵاتەدا ئەو حکوومەتەی رووخاند، کە لەوانەبوو ئاڵقەکانی پێوەندیی خۆی لەگەڵ سۆڤیەتیدا بپسێنێ. دۆکترینی بێرژنێڤ، کە بۆ پاساوی دەستێوەردانی سۆڤیەتی لە چیکۆسلۆڤاکیا خرایە روو لە سەر ئەو بنەمایە دامەزرابوو، کە " دەوڵەتی سۆڤیەتیی ئیزن نادا دەسکەوتەکانی سۆسیالیزم لە وڵاتێکی سۆسیالیستیدا بکەوێتە مەترسییەوە". ئەمریکا و دەوڵەتە خۆرئاواییەکان بە تەواوی هاتوهەڵلایەکی، کە بۆ مەحکوومکردنی دەستێوەردانی سۆڤیەتی لە چیکۆسلۆڤاکیادا وەڕێیان خست بە کردەوە هیچیان نەکرد و لە راستیدا دۆکترینی بێرژنێڤیان لە سەر مافی دەستێوەردانی سۆڤیەتی بەمەبەستی پاراستنی بەرژەوەندەکانی خۆی لە وڵاتانی کۆمۆنیستدا بە رەوا زانی.

لە ساڵی 1968دا نیکسۆن بە سەرۆك کۆماریی ئەمریکا هەڵبژێردرا و لەگەڵ ئەوەدا، کە بەر لەوەی ببێتە سەرۆك کۆمار وەك سیاسەتوانێکی دژە کۆمۆنیزم ناسرابوو هەوڵیدا لە گەڵ سۆڤیەتی

ڕێککەوێ و کێشەکان چارەسەر بکا و لە ئاستێکی بەربلاوتردا سیاسەتی پێشینیانی خۆی لـە سـەر خاوکردنەوەی گرژییەکان درێژەدا. سەرکەوتنی ڤیلی برانـت لـە هەڵبژاردنـەکانی ئۆکتۆبـەری سـاڵی 1969 ی ئەڵمانی خۆرئاواییدا و سیاسەتی مەیلەو خۆرهەڵاتیی ئەو، کە لـە دیسـێمبەری سـاڵی 1970دا مۆرکردنی گرێبەستی ئەڵمانیا و پۆلۆنیای لێکەوتەوە هەنگاوێکی دیکە بوو لـە پێنـاوی نەهێشتنی ئەو گرژییانەدا. برێك پاش مۆرکردنی ئەو گرێبەسـتە کۆمـەڵێك ئـاڵۆزی لـە پۆلۆنیـادا هاتنە ئاراوە، کە لە سەر کار لابرانی گۆمولکا و هاتنە سـەرکاری "گیرێـك" ی لێکەوتـەوە، بـەڵام ئەمریکا نەیویست کەڵکی سیاسی و پرۆپاگەندەیی لەم ڕووداوانە وەربگرێ .

لە ساڵی 1971دا نیکسۆن بە ناردنی ڕاوێژکاری ئاسایشی نەتـەوەیی و وەزیـری دەرەوەی خۆی کیسنجەر بۆ پەکەن و نزیکی لەگـەڵ چـین، دەسـتی مۆسـکۆی لـە گـۆزەدا هێشـتەوە و سۆڤیەتی بۆ بەرپەرچـدانەوەی دیپلۆماسـیی نـوێی ئـەمریکا پـەیمانێکی دۆسـتایەتیی لەگـەڵ هیندوستاندا مۆر کـرد. لـە ئۆکتۆبـەری سـاڵی 1971دا چـینی کۆمۆنیسـت بـە ئەنـدامی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان وەرگیرا و چوار مانگ دواتر نیکسـۆن بـە فـەرمی سـەردانی چینی کرد و پێوەندیی دیپلۆماتیك لە نێوان چین و ئەمریکادا دامەزرا. نیکسـۆن سـێ مـانگ پاش سەفەر بۆ پەکەن لە مانگی مـای 1972دا سـەردانی مۆسـکۆی کـرد و لـە یەکـەمین سەفەری ڕێبەرێکی ئەمریکیدا بۆ سۆڤیەتی گرێبەستی سنووردارکردنی چەکە ستراتژییەکان، کە بە "سالت_یەك" بەناوبانگە لە نێوان ڕێبەرانی دوو وڵاتدا مۆر کرا.

کۆتایی شەڕی ڤیتنام لە ژانوییەی 1973دا هەنگاوێکی گرینگی دیکە بـوو لـە پێنـاوی خاوکردنەوە و نەهێشتنی گرژییەکانی نێوان خۆرهەڵات و خۆرئاوادا، و سـەفەری بێـرژنێڤ بـۆ ئەمریکا هەر لە ژووئەنی ئەو ساڵەدا چەندین گرێبەسـت و ڕێککەوتننامـەی وەك گرێبەسـتی پێشگرتن بە شەڕی ناوکیی نێوان ئەمریکاو سۆڤیەتیی لێکەوتـەوە، کـە بـە خـاڵی لووتکـەی قۆناغی نەهێشتنی گرژییەکان لەقەڵەم دەدرێ. پاش مۆرکردنی ئەو گرێبەستانە ئەو قەیرانەی، کـە بـە دوای ئاشـکرابوونی هـەوڵ و کۆششـە چەواشـەییەکانی نیکسـۆندا لـە جەنگـەی هەڵبژاردنەکانی ساڵی 1972 ئـەمریکا سـەری هـەڵدا بـوو سیاسـەتی دەرەوەی ئـەمریکای ئیفلیج کرد و نیکسۆن پاش مشتومڕێکی دوور ودرێژ لەگەڵ کـۆنگرە و بەرپرسـانی مـاف لـە ئەمریکا ڕۆژی هەشتەمی ئوتی ساڵی 1974 دەستی لە سەرۆك کۆماری کێشایەوە.

جیرالدفۆرد سەرۆك کۆماری نوێی ئـەمریکا بـە دانـانی کیسـنجەر بـۆ پۆسـتی وەزارەتـی دەرەوەی ئەمریکا سیاسەتی نیکسۆنی بۆ نزیك بوونەوە و ڕێککەوتن لەگەڵ سـۆڤیەتیدا درێـژە

بەندا و لە نۆڤەمبەری ساڵی 1974دا بـۆ چـاوپێکەوتن و دانوسـتـان لەگـەڵ بێـرژنێڤ چـووە بەندەری ڤیلادیۆستك لە خۆرهەڵاتی سیبریا.

لەو چاوپێککەوتنەدا رێککەوتننامەیەکی نویێ بۆ سنووردارکردنی چەکە ستراتژییەکان بـە ناوی سالت ـ 2 مۆر کرا.

گیرانی کۆنفرانسـی هاوکـاری و تـەناهیی ئـەورووپا، کـە رۆژی 30 ی ژووئیـەی 1975 بـە بەشداریی ڕێبەرانی 33 وڵاتی ئەورووپی و ئەمریکا و کانادا لە هیلسینکی پایتەختی فەنلانـد، بـە خاڵێکی دیکەی بـە لووتکـە گەیشـتنی سیاسـەتی نەهێشـتنی گرژییـەکان لەقەڵـەم دەدرێ. ئـەم کۆنفرانسە بۆ سۆڤیەتی سەرکەوتنێکی سیاسـیی گـەورە بـوو، چـونکی سـنوورەکانی پـاش شـەڕی ئەورووپا واتە سنوورەکانی پۆلۆنیا و سنوورەکانی نێوان هەر دوو ئەڵمانیای چەسپاند و هـەر چەشـنە هەوڵێکی توند و تیژانـەی بـۆ گـۆڕینی ئـەو سـنوورە دیاریکراوانـە قەدەغـە کـرد. راگەیەنـدراوی هیلسینکی پێشنیاری لەبەرچاو گرتنی برگە و پرەنسـیپەکانی جاڕنامـەی مـافی مـرۆڤ و ئـازادیی گۆڕینەوە و راگواستنی زانیاری لە نێوان وڵاتانی ئەورووپای خۆرهەڵاتی و خۆرئاواییدا دەکـرد، بـەڵام ئەو پێشنیار و راسپاردانە گەرەنتییەکی جێبەجێکردنیان لە پشت نەبوو.

لە ساڵی 1975دا، کە دەکرێ ناوی قۆناغی سەرلێشێواویی ئەمریکای بـە دوای رووداوی واتێرگیت و لێکەوتنی نیکسۆندا لێ بنێین سۆڤیەت دەسەڵاتی خۆی لـە سـێ وڵاتـی ئاسـیایی دیکەو لە ئەفریقادا بە هێزتـر کـرد. لـە وڵاتـی ئـەفریقایی موزامبیکـدا، کـە لـە ژووئـەنی 1975دا سەربەخۆیی وەرگرت حکوومەتێکی مارکسیستی هاتە سەر کار و لە مانگی ئـوتی 1975دا کۆمۆنیستەکان لە لائۆس بەدەسەڵات گەیشتن و دواجار هـەر لـە نۆڤەمبـەری ئـەو ساڵەدا پاش راگەیاندنی سەربەخۆیی وڵاتی ئەفریقایی ئانگۆلا هێزە چەپگەراکان بە یارمـەتیی سەربازانی کوبایی، کە بە دڵخواز نێردرابوونە ئەو وڵاتە هێـزە راسـتگەراکانیان بـەرەو ناوچـە لێڕەوارەکان راونان و پایتەختیان گرت.

لە نۆڤەمبەری ساڵی 1976دا کارتەر بوو بە سەرۆك کۆماری ئەمریکا و قۆنـاغی چـوار ساڵەی سەرۆك کۆماریی ئەو، کە لە ژانویەی 1977 ـەوە دەستی پێکرد سەردەمی کارەسات و چەرمەسەریی گەورە بۆ ئەمریکا و جیهان بوو. کارتەر بە هەڵڵا و هەنگەمەیەکی زۆر لە سەر مافی مرۆڤ و بەو نامەیەی، کە لە یەکەمین رۆژەکانی سەرۆك کۆماریی خۆیدا بـۆ کەسـایەتیی ناودار و ناڕازیی سۆڤیەتی، ساخارۆفی نارد، قەیرانێکی نوێی لە پێوەندییەکانی نێوان ئـەمریکا و سۆڤیەتیدا ساز کرد. ئەو قەیرانە هەتا ساڵی 1978 درێژەی کێشا هەتا ئەوەی کە دیسـان

کۆمەڵە دانوستانێك بۆ جێبەجێکردنی ڕێککەوتننامەی بێرژنێڤ و فۆرد لە سەر واژۆکردنی گرێبەستی نوێی سنووردارکردنەوەی چەکە ستراتژییەکانی نێوان دوو وڵاتدا دەستی پێکردەوە و لە ژووئەنی ساڵی 1979دا دیمانەی بێرژنێڤ و کارتەر لە ڤیەنناو مۆرکردنی گرێبەستی "سالت ـ2" ی لێکەوتەوە. دەکرێ مۆرکرانی ئەو گرێبەستە بە دوایین قۆناغی نەهێشتنی گرژییەکان ناوبەرین، چونکی بەر لە پەسند کرانی لە کۆنگرەی ئەمریکادا، هێزەکانی سۆڤیەتی چوونە نێو ئەفغانستانەوە و کارتەر بە وەرگرتنەوەی گرێبەستی سالت ـ2 لە کۆنگرە و هەڵوەشاندنەوەی گرێبەستی فرۆشتنی گەنم بە سۆڤیەتی و بایکۆتی یارییەکانی ئۆلەمپیکی 1980 ی مۆسکۆ قۆناغێکی نوێی شەڕی ساردی دەست پێکرد. لە سێ ساڵی دوایی قۆناغی نەهێشتنی گرژییەکاندا، کە هاوکات بوو لەگەڵ سەرۆك کۆماریی کارتەر دەوڵەتی سۆڤیەتی بەسەر شەش وڵاتی ئاسیایی و ئەفریقایی و ئەمریکای لاتیندا گرت. لە فێبریوەری 1977دا ئیتیۆپی بە کۆدەتایەکی کۆمۆنیستی کەوتە گەڵ لایەنگرانی سۆڤیەتی. لە ئاریلی 1977 کۆدەتایەکی کۆمۆنیستی لە ئەفغانستاندا کرا، کە داگیر کرانی ئەفغانستان لە دیسێمبەری 1979دا لە ڕاستیدا بە مەبەستی پاراستنی دەسکەوتەکانی کۆدەتای ساڵی 1978 و پێشگرتن لە چەواشەبوونی بە لای ڕاستدا بوو. لە ژووئەنی 1978دا حکوومەتێکی لایەنگری سۆڤیەتی لە یەمەنی باشووری، جڵەوی دەسەڵاتی بە دەستەوە گرت. لە ژانویەی 1979دا کامبۆجیا کەوتە دەست هێزەکانی ڤێتنام و لە ڕاستیدا کەوتە سەر پێگەڕی سۆڤیەتی. لە مارسی 1979 حکوومەتێکی چەپی لە دوورگەی گرانادای هەڵکەوتوو لە دەریای کاراییبدا هاتە سەر کارو هەروەها هەر لە ژووئیەی ئەو ساڵەدا دەوڵەتی لایەنگری خۆرئاوای نیکاراگۆیە، بە شوێن ڕاپەڕینێکی چەکدارانەدا، کە لە لایەن کوباوە پشتیوانی دەکرا رووخێنرا و حکوومەتێکی لایەنگری سۆڤیەتی جڵەوی دەسەڵاتی بەدەستەوە گرت.

3 ـ دووەمین قۆناغی شەڕی سارد: قۆناغی دووەم ی شەڕی سارد لە کۆتایی ساڵی 1979 وە دەستی پێکرد و هەتا دووەمین خولی سەرۆك کۆماریی ڕەیگان و سەرەتای حکوومەتی گورباچۆڤ لەساڵی 1985دا درێژەی کێشا و لەوێ کۆتاییدا. پێوەندییەکانی نێوان ئەمریکا و سۆڤیەتی لە تەواوی ساڵانی 1980دا لەوپەڕی گرژی و ئاڵۆزیدا بوو و جەنگی دەروونی و پروپاگەندەیی نێوان هەر دوو وڵات وەبیر هێنەرەوەی خراپترین و ڕەشترین ساڵانی قۆناغی شەڕی سارد بوو. پاش شکستی کارتەر لە هەڵبژاردنەکانی نۆڤەمبەری 1980ی ئەمریکا و هەڵبژاردنی ڕەیگاندا بۆ سەرۆك کۆماریی ئەو وڵاتە قەیرانی پێوەندییەکانی نێوان

ئەمریکا و سۆڤیەتی هەردانەمرکایەوە، چونکی رەیگان، کە خۆی یەکێك بوو لە دوژمنە تۆخەکانی کۆمۆنیزم هەوڵی دەدا شکستەکانی کارتەر لە بەرامبەر سیاسەتەکانی سۆڤیەتیدا قەرەبوو بکاتەوە و وەزیری دەرەوەی ئەو واتە ژەنەراڵ "ئالکساندر هیگ" یش، کە پێشتر فەرماندەریی هێزەکانی پەیمانی ئاتلانتیکی باکووری "ناتۆ"ی لە ئەستۆ بوو سیاسەتێکی توند و تیژ و نەگونجاوی لە بەرامبەر سۆڤیەتیدا گرتبووە بەر. زیادکردنی بێوێنەی گوژمە و بودجەی سەربازیی ئەمریکا و گەڵاڵەی دانانی پشتێندێکی بەرگریی دژە مووشەکی بە دەوری ئەمریکادا (کە بە شەڕی ئەستێرەکان) ناوی دەرکرد و هەروەها دامەزراندنی مووشەکە ناوکییەکانی ئەمریکا لە ئەورووپادا لە ساڵانی کۆتایی حکوومەتی بێرژنێڤ و قۆناغی کورتی جێنشینەکانی ئەو(ئاندرۆپۆف و چرێنێنکۆ)دا قەیرانەکانی نێوان ئەمریکا و سۆڤیەتی قووڵترکردنەوە و لە تەواوی ئەو ماوەیەدا بوارێك بۆ چاوپێکەوتن و دانوستان لە نێوان رێبەرانی ئەمریکا و سۆڤیەتیدا نەرەخسا. ئەمریکییەکان لەداماویی سۆڤیەتی لە پۆڵۆنیادا کەساڵی 1980 دامەزرانی حکوومەتێکی سەربازیی لێکەوتەوە ئەوپەڕی کەڵکی پروپاگەندەییان دژی ئەو وڵاتە لێوەرگرت و سۆڤیەتیش لە بەرامبەردا لە کێشە و گرفتەکانی ئەمریکا لە رۆژهەڵاتی ناڤین و ئێراندا کەڵك و سوودی خۆی وەرگرت.

یەکێك لە هۆکارەکانیداکشانی پێوەندییەکانی نێوان خۆرهەڵات و خۆرئاوا لەو ساڵانەدا ناسەقامگیریی رەوشی سۆڤیەتی و بێ مەیلیی خۆرئاوا بوو بۆ دانوستان لەگەڵ سەرکردەگەلێك، کە زۆر لە مانەوە و بەردەوامییان دڵنیا نەبوون. بێرژنێڤ لە دوایین ساڵانی حکوومەتەکەیدا نەخۆش و زۆربەی کات هەر دیار نەبوو و جارنە جارێك هەواڵی مەرگی وی لە نێوخۆ و دەرەوەی وڵاتدا بڵاو دەبۆوە. پاش مەرگی بێرژنێڤ لە مانگی نۆڤەمبەری 1982 شدا، ئاندرۆپۆفی جێنشینی هێشتا باش جێ نەکەوتبوو، کە بە جاوبان کەوت و نیوەی حکوومەتە چواردەمانگەکەی کەس نەی دی. چرێنێنکۆ، کە پاش مەرگی ئاندرۆپۆف لە فێبریەی ساڵی 1984دا ببووە سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی هەر لە سەر تاوە نەخۆش بوو و هەڵبژێرانی ئەو بۆ جێنشینیی ئاندرۆپۆف بە رێگەچارەیەکی کاتی بۆ دیاریکردنی مەسەلەی رێبەریی داهاتووی سۆڤیەتی لە قەڵەم دەدرا.

بە هەڵبژاردنی گەنجترین ئەندامی دەفتەری سیاسی بۆ جێنشینیی چرێنێنکۆ لە مانگی مارسی 1985دا ئیتر گومانێك نەما لەودا، کە سۆڤیەتی پێی ناوەتە قۆناغێکی نوێوە. رێبەری نوێی سۆڤیەتی گورباچۆڤ لە یەکەمین مانگەکانی دەسەڵاتدارێتیی خۆیدا وێڕای

نونورییه نواندنێك لە نێوخۆی ولآتدا، لە سیاسەتی دەرەوەی سۆڤیەتییشدا جوولە و بزووتنێکی نوێی وەڕێخست و بە پێشکەشکردنی چەند وتارووتووێژێك لە گەڵ بلاڤۆکە خۆرئاواییەکان و هەروەها سەفەر بۆ فەرەنساو دیمانە لەگەڵ رەیگان لە یەکەمین سالی رێبەریی خۆیدا کۆتایی بە دووەمین قۆناغی شەڕی سارد هێنا.

3

لە کۆمەڵە بەرهەمەکانی لینینی بنیاتنەری حکوومەتی سۆڤیەتیدا دەخوێنینەوە کە:" ئیمپریالیزم بە هیچ شێوەیەك و لە هیچ هەلومەرجێکدا ناتوانێ لە تەنیشت یەکێتیی سۆڤیەتییەوە بێت... کێشەو هەلآیسانی شەڕ لە نێوان ئەو دوانەدا مسۆگەرە... مەسەلەی گرینگی مێژوویی ئێمە وەڕێخستنی شۆڕشێکی جیهانی و گواستنەوەی ئەو شۆڕشەیە لە کەوشەنی تەنگ و بەرتەسکی نیشتیمانییەوە بۆ سەرانسەری جیهان....".

، بەلام گورباچۆڤ رێبەری تازەی سۆڤیەتی رۆژی بیستەمی فێبریەی 1986 لە پشت تریبوونی بیست و حەوتەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتییەوە بە زمانێکی دیکە قسەی کرد. زیاتر لە چوار لە پێنجی ئاخافتنی پێنج کاتژمێر و نیویی گورباچۆڤ لەو کۆنگرەیەدا بۆ مەسەلە و پرسی نێوخۆیی سۆڤیەتی و شیکردنەوەی کەمایەسی و کەموکورتییەکان و پێویستبوونی بەربەرەکانێ لەگەڵ گەندەڵی تەرخانی کرابوو و لە کاتژمێرێك قسەکردنیدا لە سەر پرسی پێوەندیدار بە سیاسەتی درەوەی سۆڤیەتی تەنیا جارێك ئاماژەی بە بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکانی جیهان کرد و رێبەری سۆڤیەتی بە راشکاوی وتی " هاندان و بەهێزکردنی شۆڕش و راپەڕینەکانی ولآتانی دیکە کارێکی نارەوا و پووچ و پاساو هەڵنەگرە".

گورباچۆڤ لە مانگی ژوئیەی 1987 یشدا لە ئاخافتنێکدا لە کرنگرەیەکی جیهانیدا بۆ ئاشتی وتی "هەر نەتەوەیەك کۆمەڵێك بەرژەوەندیی تایبەت بە خۆی هەیە و ئێمە دەبێ‌دان بەو راستییەدا بنێین. نکولێکردن لەو راستییە بە مانای نکولێکردنە لە ئازادیی نەتەوەکان لە دیاریکردنی چارەنووسی خۆیاندا".

ئەو گۆڕانە 180 دەرەجەیە لە سیاسەتی مۆسکۆدا هەر لە سەرەتای حکوومەتی سۆڤیەتییەوە هەتا ئێستا چۆن لێك دەدرێتەوە؟ ئاخۆ گورباچۆڤ وەك سکرتێری گشتیی حیزبی

کۆمۆنیست بەرهەمەکانی لینینی نەخوێندبوونەوە؟ ئاخۆ ئەو باوەڕی بەو شتانە هەبوو، کە گوتنی؟ ئاخۆ وەکی سیاسەتوانانی رەشبین و بێ متمانەی خۆرئاوایی "زاین بەرگەر" وەزیری بەرگریی پێشووی ئەمریکا وتوویانە ئەوە گۆڕانێکی تاکتیکی لە سیاسەتی سۆڤیەتیدا بووە و دەوڵەتی سۆڤیەتی ستراتژیی گشتیی خۆی، کە زاڵبوونە بەسەر هەموو جیهاندا نەگۆڕیبوو؟!

دەکرێ بەو شێوەیە ئەنگیزەکانی ئەو سیاسەت گۆڕینەی سۆڤیەتی یا وەك رەشبینەکان دەڵێن گۆڕینی تاکتیکەی سۆڤیەتی لێك بدەینەوە: دەوڵەتی سۆڤیەتی بۆ شکاندنی ئەو بنبەست و گەمارۆ ئابوورییەی تێیکەوتبوو پێویستیی بە قۆناغێکی هێمنی لە سیاسەتی دەرەوەی خۆیدا هەبوو. لەوانەیە گورباچۆڤ راستگۆیانە ویستبێتی بەشێك لە گوژمەی سەربازیی خۆی بۆ کاروباری دیکە یا بەرهەمهێنانی کالای مەسرەفی تەرخان بکا، بەڵام لە هەمان کاتدا دەیویست لەوە دلنیا بێ، کە کەمکردنەوەی گوژمەی سەربازیی سۆڤیەتی بالانسی هێزی هەر دوو زلهێزەکە بە زیانی سۆڤیەتی تێك نادا. بەو پێیە ئەگەر باوەڕ بە راستگۆیی رێبەرانی سۆڤیەتی بکەین لەو پێشنیارانەدا، کە دواییهێنان بە کێبڕکێی خۆپڕ چەککردن و کۆکردنەوەی مووشەکە ناوکییەکان دەیان خستنە روو، ئامانج و مەبەست لەو پێشنیارانە ناچارکردنی ئەمریکا و خۆرئاوا بوو بۆ کەمکردنەوەی گوژمە سەربازییەکانیان لە بەرامبەر کەمکردنەوەی گوژمەی سەربازیی سۆڤیەتیدا، کە مەبەست و هانەی سەرەکی لەو کارە چارەسەریی کێشە ئابوورییەکانی سۆڤیەتی بوو.

هاوکات لەگەڵ گۆڕانی سیاسەتی سۆڤیەتی لە پێوەندی لەگەڵ ولاتانی خۆرئاواییدا، دەوڵەتی سۆڤیەتی شێوازێکی نوێی لەگەڵ هاوپەیمانەکانی خۆی لە رێکخراوی پەیمانی وەرشۆ و ولاتانی دیکەی بلۆکی کۆمۆنیستیدا گرتە پێش و وردە وردە قورسایی قەول و بەڵێنەکانی لە بەرامبەر ئەو ولاتانەدا لە سەر خۆی سووککردن. سیاسەتی نوێی سۆڤیەتی لە بەرامبەر ولاتانی ئەورووپای خۆرهەلاتی و ولاتە کۆمۆنیستەکانی دیکەدا وەکو گۆڕینی سیاسەتی ئەو ولاتە لە بەرامبەر خۆرئاوادا زیاتر لایەن و مەبەستی ئابووریی هەبوو و دەوڵەتی سۆڤیەتی، کە لە پێوەندی لەگەڵ ولاتە کۆمۆنیستەکانی دیکەدا هەر تووشی زەرەر دەبوو دەیویست وردە وردە قورسایی ئەو وادە وبەڵێنانە لە ئەستۆی خۆی دارنێ، کە دەربەست بوو نەوت و گاز بە نرخی هەرزان بە ولاتانی ئەورووپای خۆرهەلاتی بدا یا یارمەتیی بێ بەرامبەر بە ولاتانی وەك کوبا و ڤیتنام بکا.

گورباچۆڤ بۆ جێبەجێکردنی ئەو سیاسەتە نوییە سەرەتا هەوڵیدا پرۆسترۆیکا و سیاسەتی کەشی کراوەی سیاسیی خۆی بگەیەنێتە ولاتانی ئەورووپای خۆرهەلاتی و ئامادەکاری کرد بۆ

ئەوەش بۆ تۆمەتبارکردن و سیاسەتە ئابوورییەکانی ئەو ولاّتانەدا. گورباچۆڤ بەو رادەیەی، کە لە پێگەی سیاسیی خۆی لە نێو سۆڤیەتیدا دلّنیا بوو ئەوەندەش هیوادار بوو بە سەرکەوتنی ئەو سیاسەتە لە ولاّتانی ئەورووپای خۆرهەلاّتیدا و پێی وابوو، کە رێبەرانی ئەو ولاّتانە دەتوانن بە نەرمو نیانکردنەوەی شێوازە توند رەق وتەقەکانی رابردوو و ئینتما بەرەو ئابووریی ئازاد کێشەکانیان چارەسەر بکەن و پێویستییەکیان بە سۆڤیەتی نەبێ، بەلاّم هەروەکی ئەزموونی رابردووی ئەو ولاّتانەی، کە لە قۆناغی تێپەڕین لە دیکتاتۆریی بەرەو دیموکراسیدان (تەنانەت لە ئاستێکی بەرتەسکیشدا) دەریّ خستووە، ولاّتانی ئەورووپای خۆرهەلاّتی لە سۆڤیەتییش زیاتر لە قۆناغیدا تووشی بشێوی و ئالۆزی بوون و سیستەمە زالّەکان بەسەر ئەو ولاّتەدا، کە لە نێو خەلّکدا هیچ پێگەیەکیان نەبوو یەك لە دوای یەك هەرەسیان هێنا.

هەنگاریا یەکەمین ولاّتی ئەورووپای خۆرهەلاّتی بوو، کە پێشوازیی لە سیاسەتی کراوەی کەشی سیاسیی گورباچۆڤ گرت و پەرلمانی ئەو ولاّتە لە ژانوییەی 1989دا چالاکیی تەواوی دەستەو گرووپ و حیزبە سیاسییەکانی لە هەنگاریادا ئازاد راگەیاند. دەولّەتی پۆلۆنیاش لە مانگی ئاپریلی 1989دا چالاکیی گرووپی سیاسییەکان و یەك لەوان رێکخراوی یەکگرتوویی و یەکێتییە کرێکارییە سەربەخۆکانی ئازاد راگەیاند و لە یەکەمین هەلّبژاردنە ئازادەکانی ئەو ولاّتە لە سەردەمی دەسەلاّتدارێتیی کۆمۆنیستەکاندا، کە رۆژی چوارەمی ژووئەنی 1989 بەرێوە چوو رێکخراویی یەکگرتوو بە زۆرینەی دەنگ سەرکەوت.

لە مانگی ئووتی 1989دا بۆ یەکەمین جار لە ئەورووپای خۆرهەلاّتی و لە پۆلۆنیادا حکوومەتێك دامەزرا، کە کۆمۆنیست نەبوو، بەلاّم مازۆڤیسکی سەرۆك وەزیری پۆلۆنیا، کە یەکێك بوو لە رێبەرانی رێکخراوی یەکگرتوو، چەند پۆستی گرینگی کابینەکەی خۆی بە کۆمۆنیستەکان سپارد بۆ ئەوەی پێش بە ئەگەری دژکردەوەی سۆڤیەتی لە بەرامبەر ئەو گۆڕانەدا بگرێ . لە هەنگاریا بە دوای ئازادبوونی چالاکیی حیزبە سیاسییەکاندا "کادار" رێبەری کۆمۆنیستی ئەو ولاّتە پاش 33 سالّ حکوومەت بەسەر هەنگاریادا لە سەر کار لابرا و کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیست هەولّی ئابڕووکڕینەوەی "ناگی" سەرۆك وەزیرانی هەنگاریای سالّی 1965 ی دا، کە بە دوای دەستێوەردانی سەربازیی سۆڤیەتی لە سەر کار لابرابوو و ئیعدام کرابوو. دەولّەتی هەنگاریا لە سپتامبری 1989دا گرێبەستی بیست سالّەی خۆی لەگەلّ ئەلّمانیای خۆرهەلاّتی، کە بە پێی ئەو گرێبەستە هاوولاّتیانی ئەلّمانی خۆرهەلاّتی بۆیان

ئەبوو لە ڕێگەی هەنگارياوە بچنە وڵاتانی خۆرئاوايی، هەڵپەسارد و 57000 کەسی خەڵکی ئەڵمانيای خۆراهەڵاتی، کە وەك گەشتيار چووبوونە نەمسا بوونە پەنابەری ئەڵمانيای خۆرئاوايی.

گۆڕانەکانی ئەورووپای خۆرهەڵاتی لە مانگی ئۆکتۆبەری ساڵی 1989دا خێراتر بوو: ڕۆژی حەوتەمی ئۆکتۆبەر حيزبی کۆمۆنيستی هەنگاريا ناوی خۆی کردە حيزبی سۆسياليست، لە ڕۆژەکانی حەوتەم و هەشتەمی ئۆکتۆبەردا بارودۆخی ئەڵمانيای خۆرهەڵاتی تەواو شڵەژا و شێوا و لە شارەکانی بەرلينی خۆرهەڵاتی و لايپزيك و درسدێن کۆمەڵێك خۆپێشاندانی بەربڵاو دژی ڕێبەرانی کۆمۆنيست وەڕێکەوتن. ڕۆژی هەژدەی ئۆکتۆبەر هۆنکەر ڕێبەری بە بڕشتی کۆمۆنسيتی ئەڵمانيای خۆرهەڵات پاش هەژدە ساڵ دەسەڵاتدارێتيی بەسەر ئەو وڵاتەدا لە سەر کار لابردرا و بە تۆمەتی گەندەڵی کەڵکی خراپ وەرگرتن لە سامانی دەوڵەتی لێپێچينەوەی لێکرا. ڕۆژی بيست و سێی ئۆکتۆبەر دەوڵەتی هەنگاريا ناوی ئەو وڵاتەی لە "کۆماری ديموکراتيکی گەل" ـەوە، کە ناوی فەرميی ڕژێمە کۆمۆنيستييە کردە هەنگاريا و هێمای کۆمۆنيستی لە ئاڵای سێ ڕەنگی نەتەوەيی ئەو وڵاتە سڕايەوە. ڕۆژی بيست و پێنجەمی ئۆکتۆبەر گورباچۆڤ لە کۆنفرانسی تەناهی و هاوکاريی ئەورووپادا لە هيلسينکی ڕايگەياند، کە دۆکترينی بێرژنێڤ مردووە و بەو شێوەيە ترسی هەر چەشنە دەستێوەردانێکی سۆڤيەتی بۆ پێشگرتن لە بەرەوپێش چوونی ڕەوتی ئازادی لە ئەورووپای خۆرهەڵاتيدا ڕەويیەوە.

لە دوو مانگی کۆتايی ساڵی 1989دا هاوکات لەگەڵ گۆڕانی خێرای پۆڵۆنيا و هەگاريا و ئەڵمانيای خۆرهەڵات بەرەو ديموکراسی، چيکۆسلۆڤاکياش بوو بە گۆڕەپانی خۆپێشاندانێکی بەربڵاو، کە دەست لەکار کێشانەوەی گوستاڤ هۆزاك سەرۆك کۆماری ئەو وڵاتەی پاش بيست و يەك ساڵ دەسەڵاتدارێتی بەسەر چيکۆسلۆڤاکيادا لێکەوتەوە. جێنشينی هۆزاك لە پۆستی سەرۆك کۆمارييدا ڤاسلاڤ هاڤێلی شانۆنامەنووس و خەباتگێڕی تۆخی دژە کۆمۆنيزم بوو، کە لە مانگەکانی نۆڤەمبەر و ديسێمبەردا ڕێبەرايەتيی خۆپێشاندان و ڕاپەڕينە دژە کۆمۆنيستييەکانی دەکرد. لە جەنگەی ئەو گۆڕانانەدا دۆبچێك ڕێبەری پێشووی چيکۆسلۆڤاکياش، کە ساڵی 1968 دوا دەستدرێژيی هێزەکانی پەيمانی وەرشۆ بۆ سەر خاکی چيکۆسلۆڤاکيا لە سەر کار لابردرا و دوور خرابۆوە، هاتەوە مەيدان و سەرۆکايەتيی پەرلمانی ئەو وڵاتەی وە ئەستۆ گرت.

بەر لە کۆتايی ساڵی 1989 دوو ڕژێمی کۆمۆنيستيی ديکە لە ئەورووپای خۆرهەڵاتيش، کە بەر لەوانی ديکە لە بەرامبەر شەپۆلی گۆڕانەکان لە جيهانی کۆمۆنيزمدا ڕاوەستابوون و دژايەتييان دەکرد گۆڕانيان بەسەر داهات. لە بولغارستان "ئيۆدۆر ژيکۆف"، کە يەکێك بوو لە

توندڕیی ڕێبەرانی کۆمۆنیستی ئەورووپای خۆرهەڵات لە سەر کار لابردرا و جێنشینەکانی ناوی حیزبی کۆمۆنسیتی بولغارستانیان کردە حیزبی سۆسیالیست و ئازادیی چالاکیی حیزب و گرووپەسیاسییەکانی دیکەیان ڕاگەیاند، بەڵام نیکۆلا چائۆشسکۆ دیکتاتۆری ڕۆمانی، کە پاش 22 ساڵ حکوومەت بەسەر ئەو وڵاتەدا لە هەمووان پتر دژی شەپۆلی گۆڕانەکان ڕادەوەستا دواجار بە ڕاپەڕینێکی خوێناوی تەختی دەسەڵاتی لێ وەرگەڕا و لە شەوی کریسمەسی 1989دا لەگەڵ هاوسەرەکەی لە دادگایەکی شۆڕشدا دادگایی کران و تیرەباران کران.

گۆڕانەکانی وڵاتانی ئەورووپای خۆرهەڵاتی لە ساڵی 1990 یشدا بە هێوریییەکی زیاترەوە درێژەی کێشا و پێکهاتەی دەسەڵاتی ئەو وڵاتانە وردە وردە و بە هێمنی گۆڕان. گرینگترین و قووڵترین گۆڕان لە ئەڵمانیای خۆرهەڵاتدا کرا. پاش یەکەمین هەڵبژاردنە ئازادەکان لەو وڵاتەدا، کە بووە هۆی شکست و لە دەسەڵات کەوتنی حیزبی کۆمۆنیست، پەرلمانی نوێی ئەڵمانیای خۆرهەڵات بە زۆرینەی دەنگ دەنگی بە یەککرتنەوە لەگەڵ ئەڵمانیای خۆرئاوادا و دەوڵەتی سۆڤیەتیش بە بێ بەرەنگاربوونەوەیەکی ئەوتۆ ملی بۆ ئەم بڕیارە ڕاکێشا. گورباچۆڤ لە سەرەتادا پێداگربوو لە سەر ئەوەی کە ئەڵمانیای خۆرئاوایی بەر لە وەدی هاتنی یەککرتنەوەی هەر دوو ئەڵمانیا لە پەیمانی ئاتلانتیکی باکووری "ناتۆ" بچێتە دەراو ئەڵمانیای یەککرتوو بێ لایەنیی خۆی ڕاگەیەنێ، بەڵام بە سووربوونی و پێداگریی ئەڵمانیای خۆرئاوایی لە سەر درێژەی ئەندامەتیی ئەو وڵاتە لە ناتۆدا دەستی لە بەربەرەکانێ هەڵگرت و ئەڵمانیای یەکگرتوو بوو بە ئەندامی ناتۆ.

لە یەکەمین هەڵبژاردنە ئازادەکانی پەرلمان لە چیکۆسلۆڤاکیا و هەنگاریاشدا کۆمۆنیستەکان لە بەرامبەر حیزبە ناسیۆنالیستەکاندا شکستیان خوارد و لە هەر دوو وڵاتدا دەوڵەتی ناکۆمۆنیست دامەزران. لە پۆلۆنیاش ژەنەراڵ یارۆزێلسکی سەرۆك کۆماری کۆمۆنیستی ئەو وڵاتە دەستی لە پۆستەکەی خۆی کێشایەوە و مازۆڤیسکی یەکەمین سەرۆك وەزیری ناکۆمۆنیستی ئەورووپای خۆرهەڵاتی وەزیرە کۆمۆنیستەکانی لە کابینەکەی خۆی دەرکردن.

PDF 4 KURD

بەشی سێزدەهەم

هەرەسهێنان

ڕێبەریی یەکێتیی سۆڤیەتی هەر وەکی لە بەشی پێشوودا باسی کرا، لە کۆتایی دەیەی 1980دا جڵەوی وڵاتانی ئەورووپای خۆرهەڵاتی، کـە پێشـتر سـەر بـە سـۆڤیەتی بـوون لەدەست دەرچوون، بەڵام یەکێتیی سۆڤیەتی لە سەرەتای ساڵی 1990دا هەر وا لە سەر پێی خۆی بوو. ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی لە لایەن سێ کۆماریی بالتیك (لیتوانی و ستۆنی و لیتۆنی) یەوە یەکەمین کەلێنێك بوو، کە لە یەکێتییە پازدە کۆمارییەکەی سـۆڤیەتی لـە مارسی 1990دا دەرکەوت. هەر وەکی لە بەشەکانی پێشوودا ئاماژەمان پێ کرد یاسای بنەڕەتیی یەکێتیی سۆڤیەتی هەموو کۆمارییەکانی سۆڤیەتیی سەربەست کردبوو لـەوەدا، کە هەرکات حەزیان لێ بوو سەربەخۆیی خۆیان ڕاگەیەنن، مافێك، کە بە کۆنترۆڵی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی بەسـەر ناوەنـدەکانی بەڕێوەبـەریی و یاسـا دانـانی هـەر کـام لـە کۆمارییەکاندا، هیچ کات کـەڵکی لـێ وەرنـەگیردرا، بـەڵام بـە دەسـپێکردنی هەرەسـی ئیمپراتۆریی سۆڤیەتی لە ساڵانی کۆتـایی دەیـەی 1980دا هەسـتی نەتـەوەخوازی لـە کۆمارییەکانی بالتیکدا، کە بە زۆرەملی و بە پێچەوانەی ویستی خۆیان دوای شەڕی دووەم ی جیهانی خرابوونە سەر یەکێتیی سۆڤیەتی، بووژایەوە و پەرەی گرت و لە مانگی مارسی 1990دا پەرلمانەکانی هەر سێك کۆمارەکە دەنگیان بە سەربەخۆیی خۆیاندا.

یەکێتیی سۆڤیەتی پاش جیابوونەوەی ئەو سێ کۆمارە گچکەیەی لێوار دەریای بـالتیکیش دەیتوانی لە سەر پێ ڕاوەستێ، بەڵام کەلێنی گـەورە لـە بنـەمای یـەکێتیی سـۆڤیەتیدا، کـە هەرەسیهێنانی وی لێکەوتەوە لە گۆڕانەکانی گەورەترین کۆماریی ئەو یەکێتییە واتە ڕوسـیاوە

دەستی پێکرد و یەکێك لە هاوڕێیان و هەڤاڵانی هەڵبژاردەی پێشووی گورباچۆڤ واتە بوریس یەلتسین دەستپێکەرووەڕێخەری ئەو بزووتنەوەیە بوو.

بەر لە باسکردن لەو ڕووداوگەلەی، کە بوونە هۆی هەرەسهێنانی سۆڤیەتی، کورتە باسێك لە بوریس یەلتسین، کە بە فاکتەری سەرەکیی هەرەسهێنانی سۆڤیەتی دەژمێردرێ پێویستە. بوریس یەلتسین ساڵی 1931 لە بنەماڵەیەکی هەژار لە شاری سڤێردلۆڤسك لە ناوچەی ئۆرال دا لە دایك بوو. باوکی کابرایەکی کرێکار بوو و شەش ئەندامی بنەماڵەکەیان لە ئاپارتمانێکی بچووکی یەك ژوور دا دەنووستن. یەلتسین لە تەمەنی یازدەساڵیدا بە هۆی تەقینەوەی نارنجۆکێك، کە لە یەکێك لە عەمبارێکی دزی بوو دوو قامکی دەستیی پەڕین. پاش تەواوکردنی خوێندنی سەرەتایی چووە هونەرستانی تەکنیکیی(قوتابخانەی تەکنیکی) سڤێردلۆڤسك و پاش وەرگرتنی دیپلۆمی ئەندازیاری چووە گەڵ حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی. سەرکەوتنی ئەو لە حیزبی کۆمۆنیستدا هێور و بە لە سەر هخۆییەوە بوو، چونکی زۆر حەزی لە کاروباری حیزبی نەبوو و لە ڕاستیدا باوەڕێکی پتەوی بە کۆمۆنیزم نەبوو. لەگەڵ ئەوەشدا لە کۆتایی دەیەی 1970دا و لە سەردەمی حکوومەتی بێرژنێڤدا بۆ سکرتێری گشتیی سڤێردلۆڤسك هەڵبژێردرا و هەتا هاتنەسەرکاری گورباچۆڤ لە ساڵی 1985دا ئەو پۆستەی پاراست.

یەلتسین لە یەکەمین کۆنگرەی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا، کە لە سەردەمی دەسەڵاتداریێتیی گورباچۆڤدا گیردرا، وتارێکی پڕ کەفوکوڵی بۆ لایەنگریی لە پرۆسترۆیکا و بەرنامە ریفۆرمییەکانی گورباچۆڤ پێشکەش کرد و گورباچۆڤ، کە بە تەمای کۆمەڵە گۆڕانێك لە ئاستی باڵای ڕێبەرایەتیی حیزبی کۆمۆنیستدا بوو پۆستی سکرتێریی حیزبی کۆمۆنیستی مۆسکۆی پێدا، کە لە ڕێکخراوی حیزبی کۆمۆنیستدا پۆستێکی گرینگ و هەستیار بوو. یەلتسین لەو پۆستەدا لێوەشاوەیی و پێداگرییەکی زۆری نواند و بە سەردانی فرۆشگەکان و سواربوونی سەیارەی گشتیی هاتوچۆ و پێڕاگەیشتن بە سکاڵای خەڵکی ناوبانگ و خۆشەویستییەکی زۆری لە نێو خەڵکی مۆسکۆدا بەدەست هێنا. یەلتسین بە پشتیوانیی گورباچۆڤ بۆ ئەندامەتیی دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیست، کە بەرزترین پۆستی حیزبی لە سۆڤیەتیدا بوو هەڵبژێردرا و کەوتە بەربەرەکانێ لەگەڵ مۆرە کۆن و کۆنەپارێزەکانی حیزب. توندڕەویی ئەو لەو بەربەرەکانییەدا بووە هۆی دژکردەوەی کۆنەڕێبەرانی حیزب، کە هێشتا خاوەنی دسەڵاتێکی بەهێز بوون و گورباچۆڤ لە کۆتایی ساڵی 1987دا ئەندامەتیی دەفتەری سیاسیی حیزب و ڕێبەرایەتیی حیزبی کۆمۆنسیتی مۆسکۆی لێ ئەستاندەوە.

یەلتسین لە بیۆگرافییەکەی خۆیدا بانگەشەی ئەوە دەکا، کە هۆکاری لە سەر کـار لابرانـی ئەو زیاتر لەبەر ئەوە بوو، کە گورباچۆڤ لە خۆشەویستتربوونی ئەو لە نێو خەڵکیدا ترسـی ڕێ نیشتبوو و ئەوی بە خەنیمی خۆی دەزانی. یەلتسین هـەروەها دەنووسـێ: ڕەخنـەکانی مـن لـە هێوریی و لە سەر ەخۆیی پرۆسترۆیکا و پێداگریم لە سەر خێرایی بەڕێوەچوونی، نـەك هـەر بـۆ کۆنەپارێزانی حیزبی بەڵکۆ بە دڵی خودی گۆرباچۆڤیش نەبوو.

یەلتسین لەساڵی 1988دا بە کردەوە گۆڕەپانی سیاسەتی سۆڤیەتیی بە جێهێشت، بەڵام لە ساڵی 1989دا بە کـەڵك وەرگـرتن لـەو کەشـە کـراوە سیاسـییەی، کـە لـە سـۆڤیەتیدا پێکهاتبوو هاتەوە نێو گۆڕەپانی سیاسەت و بە ڕەخنەی توند لە کردەوەی حیزب و دەوڵەت لـە هەڵبژاردنەکانی ساڵی 1989ی سۆڤیەتیدا، کە لە مێژووی ئەو وڵاتەدا یەکەمین هەڵبـژاردنی ئازاد بوون بە دەنگی زیاتر لە پێنج ملیۆن کەسی مۆسـکۆ بـۆ نوێنەرایـەتیی کـۆنگرەی گـەل هەڵبژێردرا. بە پەسندبوونی پێشنیارەکەی یەلتسین بۆ هەڵبژێرانی ڕاستەوخۆی سەرۆك کۆماری فدراسیۆنی ڕوسیا لە لایەن خەڵکەوە، بۆریس یەلتسین لـە هەڵبژاردنـەکانی سـەرۆك کۆمـاریی ڕوسیا لە مانگی ئوتی 1990دا بە زۆرینەی دەنگ بۆ سەرۆك کۆمـاری فدراسـیۆنی ڕوسـیا هەڵبژێردرا و دوای دوو مانگ بە دەست کێشانەوە لە حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی، بە فەرمی لە بەرامبەر گورباچۆڤ و حیزبی کۆمۆنیستدا ڕاوەستا. یەلتسـین دواتـر وەك سـەرۆك کۆمـاری ڕوسیا چووە ئەمریکا و وڵاتانی ئەورووپای خۆرئاوایی و بە نووسینی کتێبێك لە مەڕ سـەربردە و ژیان و باوەڕەکانی خۆی، کە لە ژمارەیەکی بەرچاودا بە زمانگەلی فەڕەنسی و بریتانی بـڵاو بۆوە پێگەی نێودەوڵەتیی خۆی پتەوتر کرد.

2

لە سەرەتای ساڵی 1991دا حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی بە کردەوە جڵەوی دەسەڵات و کاروباری فدراسیۆنی ڕوسیا، یا "کۆماری دایك" یەکێتیی سـۆڤیەتیی لەدەسـت دەرچـووبوو و یەلتسین لە بەڕێوەبردنی کاروباری ڕوسیادا نەدەچووە ژێر فەرمانی گورباچۆڤ، کە بێجگە لەوەی سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمۆنیست بوو پۆستی سەرۆك کۆمـاریی سۆڤیەتییشـی بەدەسـتەوە بوو. لەگەڵ ئەوەشدا پێکهاتەی یەکێتیی سۆڤیەتی هەروا لە سەر پێی خۆی بوو و دەسـەڵات و

هێزی سوپا بەهێزەکەی سۆڤیەتی، کە هێشتا لە ژێر فەرمانی ڕێبەرایەتیی حیزبی کۆمۆنیستدا بوو، بە سەرەکیترین فاکتەری یەکگرتووی سۆڤیەتی لەقەڵەم دەدرا. ڕێبەرایەتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی سەربەخۆیی و جویٚ بوونەوەی کۆمارییەکانی لێواری دەریای بالتیکیشی، سەرەڕای ئەوەی کە لە لایەن کۆمەڵگەی جیهانییەوە بە فەرمی ناسرابوون بە فەرمی نەناسیبوون و بە هەبوونی لەشکری سوور لەو وڵاتانەدا سەربەخۆیی ئەوان هیچ مانایەکی نەبوو.

لە ئاپریلی ساڵی 1991دا ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی گورجستان و دەستپێکردنی بزووتنەوە سەربەخۆیی خوازەکان لە کۆمارییەکانی دیکەی سۆڤیەتیی پێشوو لە قەفقاز و ئاسیای نێوەڕاستدا، ڕێبەرانی سیاسی و سەربازیی سۆڤیەتی ئەوەندەی دیکە لە ڕەوتی گۆڕانەکانی وڵاتەکەیان نیگەران بوون. کۆنە ڕێبەرانی حیزب و فەرماندەرانی لەشکری سوور، کە سیاسەتەکانی گورباچۆڤ و دژکردەوەی لاواز و شێوازە پاسیڤەکەی ئەویان لە بەرامبەر زێدەڕۆییەکانی یەلتسیندا بە فاکتەری سەرەکیی گەشەکردن و پەرەگرتنی بزووتنەوە سەربەخۆیی خوازییەکان لە کۆمارییەکانی دیکەی سۆڤیەتیدا دەزانی، دواجار بڕیاریان دا گورباچۆڤ لە سەر کار لابەرن و بە بەڕێوەبردنی سیاسەتی "مستی ئاسنین" پێش بە درێژەکێشانی ئەو بزووتنەوانە بگرن، کە دەبوونە هۆی هەرەسهێنان و لێکبڵاوبوونی سۆڤیەتی، بەڵام هەڵەشەیی و کاڵ وکرچیی ئەو گرووپەی ئەم بزووتنەوەیەیان ڕێکخستبوو و لەوەش گرینگتر بێ بەرنامەیی و نەبوونی توانا و هێز لە بەرەوروو بوونەوە لەگەڵ ڕووداوگەلێک، کە چاوەڕوانکراو بوون بووە هۆی شکستی ئەو بزووتنەوەیەو خێرایی بەخشین بە لێکهەڵوەشانەوەی سۆڤیەتی. ئەو گۆڕانە سەرسووڕ هێنەرانەی، کە دوو ڕۆژی نەخایاند بوونە هۆی لێکهەڵوەشانەوە و هەرەسهێنانی یەکێتیی سۆڤیەتی لە بەرەبەیانیی ڕۆژی نۆزدەی ئوتی 1991 ـەوە دەستیان پێکرد. لە یەکەم ساتەکانی بەرەبەیانیی ئەو ڕۆژەدا هەواڵگرییەکانی دەرەوە لە مۆسکۆ وە ڕایانگەیاند، کە گورباچۆڤ دەستی لە پۆستی سەرۆک کۆماریی سۆڤیەتی کێشاوەتەوە و ئەنجوومەنێکی سەرکردایەتی یا "کۆمیتەیەکی نائاسایی" بە سەرۆکایەتیی جێگری سەرۆک کۆمار"یانایۆڤ" جڵەوی کاروباری وڵاتی گرتۆتە دەست. سەبارەت بە هۆکاری دەست لە کار کێشانەوەی گورباچۆڤ گوتیان، نەخۆشە و ناتوانا وەک سەرۆک کۆمارێک ئەرک و بەرپرسیارەتییەکانی خۆی بەجێ بگەیەنێ. لە حاڵێکدا هەتا پێش ئەوە، هیچ هەواڵێک سەبارەت بە نەخۆشینی گورباچۆڤ

[illegible] نەبۆوە و گورباچۆڤ چەند رۆژ پێش لەوە بەو پەڕی لەش ساخییەوە لەگەڵ خێزانەکەی بۆ پشوودان چووبووە لێوارەکانی کرێمە لە دەریای رەش.

لە کۆمیتەی نایاساییدا، کە لە جێگەی سەرۆك کۆمار جڵەوی کاروباری وڵاتی بەدەستەوە گرتبوو، جگە لە یانابۆڤ جێگری سەرۆك کۆمار، کە بە رواڵەت سەرۆکی ئەو کۆمیتەیە بوو، مارشال یازۆڤ وەزیری بەرگری کریۆچکۆڤ سەرۆکی رێکخراوی کا.گا.ب یا پۆلیسی تەناهیی سۆڤیەتی و بوریس پۆکۆ وەزیری ناوخۆش ئەندامی بوون. پێکهاتەی کۆمیتەکە وای دەنواند، کە دەیەوێ لە هەڵمەتێکی سەربازی حیزبیدا حکوومەت بگرێتە دەست خۆی و بێدەنگیی سەرکردایەتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی لە بەرامبەر ئەو هەڵمەتەدا و پشتیوانیی بە لاوەی رۆژنامەی ئۆرگانی حیزب "پراڤیدا" ش لێی دەرێ دەخست، کە کۆمیتەی رێبەریی حیزب لانیکەم باڵێکی بە هێزی حیزبی پشتیوانێتی.

کۆمیتەی رێبەریی نوێ، بە راگەیاندنێکی رەوشی نایاسایی لە سەرانسەری وڵاتدا و داخستنی بلاڤۆکگەلی ناحیزبی و راگرتنی چالاکیی گرووپە ئازادەکان و بە گشتی هەڵوەشاندنەوەی هەمووی ئەو ئازادییانەی لە سەردەمی رێبەریی گورباچۆڤدا بە خەڵکی سۆڤیەتی درابوون، کاروبارەکانی خۆی دەست پێکرد، بەڵام خەڵکی سۆڤیەتی پاش سەرسووڕماوی لە بەرامبەر ئەو گۆڕانە کتوپڕ و لە نەکاوانەدا، راوەستان. یەکەمین کەسێك، کە ئەو بزووتنەوە نوییەی وەکو کۆدەتایەك مەحکووم کرد و لە سەر کار لابرانی گورباچۆڤی بە نایاسایی زانی، بوریس یەلتسینی سەرۆك کۆماری فدراسیۆنی روسیا و خەنیمی تۆخی گورباچۆڤ بوو. یەلتسین گوتی، کە پاش راگەیاندنی دەست لە کار کێشانەوەی گورباچۆڤ هەولێداوە پێوەندیی لەگەڵ بگرێ ، بەڵام سەرنەکەوتووە پێوەندییەکەی بگرێ و دەست لە کار کێشانەوەکەی بە شتێکی ساختەیی دەزانێ. یەلتسین داوای لە هێزە سەربازییەکان و رێکخراوەکانی تری سۆڤیەتی کرد، کە وەڵامی بڕیارەکانی کۆمیتەی نایاسایی نەدەنەوە و داوای لە خەڵکیش کرد بۆ پووچەڵکردنەوەی ئەو پیلانەی، کە بۆ سڕینەوەی ئازادییەکانیاندارێژراوە بێنە نێو شەقامەکانەوە. هەزاران کەسی خەڵکی مۆسکۆ بە دەم بانگەوازەکەی یەلتسینەوە بەرەو بینای پەرلمانی فدراسیۆنی روسیا، کە یەلتسین و ئەندامانی دەوڵەت و نوێنەرانی پەرلمانی روسیای تێدا کۆببوونەوە چمین و گەمارۆیاندا. هێزەکانی گوێ بە فەرمانی کۆمیتەی کۆدەتا، کە راسپێرابوون دەسبەسەر بینای پەرلمانی روسیادا بگرن و یەلتسینیش قۆڵبەست بکەن لە بەرامبەر ئەو حەشیمەتەی، کە دەوری بیناکەیان گرتبوو ناچار بوون بووەستن. فەرمانەدەرانی ئەو هێزانە خۆیان لەوە بوارد، کە فەرمانی تەقەکردن لە خەڵك دەرکەن و دەستەیەکیان رەگەڵ خەڵکەکە کەوتن.

نیشانەکانی شکستی کودیتا، لە 24 کاتژمێر دواترەوە دەرکەوت و سەرپێچی و خۆپیشاندان دژی کۆمیتەی کودیتا لە مۆسکۆوە تەواوی شارەگەورەکانی دیکەی روسیا و کۆمارییە جۆراوجۆرەکانی سۆڤیەتیی تەنییەوە. لە رۆژی دووشەممەوە 19ی ئووت هەتا چوارشەممە 21ی ئووت، کە پیلانی کودیتا تەواو پووچەڵ بۆوە هەشت کۆماری لە کۆی پازدە کۆمارییەکە سەربەخۆییان راگەیاند و بە دەست لە کار کێشانەوەی مارشال یازۆف وەزیری بەرگریی سۆڤیەتی لە ئەندامەتیی کۆمیتەی کۆدەتا و سەرپێچیی ئەفسەرەکانی کا.گا.ب لە بەرێوەبردنی فەرمان و بریارەکانی بەرپرسەکانیان رێبەرانی کۆدەتا ئیتر لە کۆنترۆڵکردن و بەدەستەوە گرتنی دەسەڵات هیوابراو بوون. رۆژی چوارشەممە 21 ی ئووت وەفدێك لە مۆسکۆوە بۆ چاوپێکەوتن لەگەل گورباچۆڤ چووە کریمە و گورباچۆڤ رۆژی پێنج شەممە گەرایەوە مۆسکۆ. گورباچۆڤ لە دیمانەیەکی تەلەڤزیۆنیدا گوتی، کە سەرەرای هەرەشەکانی بەرێوەبەرانی کۆدەتا ملی بۆ دەست لە کار کێشانەوە رانەکێشاوە و لە ماوەی ئەو سێ رۆژەدا، کە بە کردەوە دەسبەسەر بووە پێوەندیی تەلەفۆنیی ئەویان لەگەڵ دەرەوەدا بە تەواوی بریوە.

3

بەر لەوەی بچینە سەر ئاکام و دەرەنجامەکانی کۆدەتاکەی 19ی ئووتی 1991 ی سۆڤیەتی پێویستە بە کورتی باسی هۆکارەکانی شکستی ئەو کۆدەتایە بکەین. لە لێکدانەوەکانی بلاڤۆك و هەوالگرییەکانی جیهاندا، بەربەرەکانێی خەلکی سۆڤیەتی لە بەرامبەر کۆدەتادا و دژایەتیی بیر و رای گشتیی جیهان لەگەڵ کۆدەتاچییەکان و بە تایبەتی راگەیاندنی ئەوە لە لایەن ئەمریکا و چەند دەوڵەتی خۆرئاوایی دیکەوە، کە حکوومەتی کۆدەتا بە فەرمی ناناسن و بەرنامەی یارمەتییە ئابوورییەکانیان بە سۆڤیەتی رادەگرن، بە گشتی ئەوانەیان بە هۆکارە سەرەکییەکانی شکستی کۆدەتا ناو بردووە، بەلام دەکرێ ئەو هۆکارانە بە فاکتەرە پلە دووەم ەکانی شکستی کۆدەتاکە بزانین. هۆکاری سەرەکیی کۆدەتاکە بە رای نووسەر ئەوەیە، کە ئەو کۆدەتایە هەر لە سەرەتاوە نیوەچڵ و مەحکووم بە تێکشکان بوو. ئەو لێکۆڵینە وانەی، کە پاش گیرانی ئەندامانی کۆمیتەی کۆدەتا و ئەوانەی دیکەی، کە دەستیان لە پیلانەدا هەبووە, دەرێ دەخا، کە دارێژەری سەرەکیی پیلانەکە ڤیلادمیر کریۆچکۆڤ سەرۆکی

ڕێکخراوی کا.گا.ب بووه و ئەو گەڵاڵەیەی پاش وەرگرتنی ڕەزامەندیی مارشال یـازۆڤ وەزیـری بەرگری و دڵنیایی لە پشتیوانیی سـوپا و لۆکیـانۆڤ سـەرۆکی ئەنجوومـەنی بـاڵا یـا پـەرلمانی سۆڤیەتی و یانایۆڤ جێگری سەرۆك کۆمار پـاڤلۆڤ سـەرۆکی وەزیـران پۆگـۆ وەزیـری نێوخـۆ و بسمەرتنیخ وەزیری دەرەوەی سـۆڤیەتییش خسـتە بـواری جێبەجێکردنـەوە و هاوکـاریی ئـەو گرووپەی بۆ بەڕێوەبردنی گەڵاڵەکەی خۆی بـە بـەس زانـی، چـونکی بـاڵێکی بـە هێـزیش لـە ڕێبەرانی حیزبی کۆمۆنیست و بەرپرسانی دەوڵەتیی سۆڤیەتییش بـە لایـەنگریی ئـەو گرووپـە پشتیوانیی‌یان لە کۆدەتـا دەکـرد. گەڵاڵـەی کۆدەتاکـە بـە پەلەپـەل و بـە بـێ ئامادەکـاری و کاردروستایی پێویست و بە کەڵك وەرگرتن لە بۆشایی نەبوونی گورباچۆڤ لە مۆسـکۆدا خرایـە بواری جێبەجێکردنەوە و کۆدەتاچییەکان گوێیان بە دژکردەوەی ناوەندی سەرەکیی بەرگریکردن لە بەردەم بزووتنەوەکەیاندا نەدا. دژایەتیی یەلتسین سـەرۆك کۆمـاری فدراسـیۆنی ڕوسـیا لـە بەرامبەر بزاوتێکدا، کە پێشەکییەك بوو بـۆ گەڕانـەوە بـۆ سـەردەمی دیکتـاتۆریی ڕابـردوو، شێلگیرانە و پێداگرانە دیار بوو و ئەگەر کۆدەتاچییەکان هاوکات لەگەڵ هەڵمەتەکەی خۆیانـدا یەلتسین و دژبەرەکانی دیکەی خۆیانیان لە سەر ڕێگە لابردبایە و پەرلمانی ڕوسیایان داخستبایە شانسێکی زیاتریان بۆ بەدەستەوە گرتنی دەسەڵات دەبوو. هۆکاری دیکـەی شکسـتی کۆدەتـا نەبوونی ڕێبەرییەکی لێبڕاوو و پێداگر و هەبوونی دڕدۆنگی و گومانی کەسانێك بوو، کە خۆیان دەستیان لەگەل ئەو پیلانەدا بوو. لۆکیانۆڤ سەرۆکی پەرلمانی سۆڤیەتی پاڤلۆڤ سەرۆکی وەزیران و بسمەرتنیخ وەزیری دەرەوە وێـڕای هاوکـاری لەگـەڵ کۆدەتاچـییەکان ئامـادە نـەبوون ببنـە ئەندامی کۆمیتەی نائاسایی و یازۆڤ وەزیری بەرگریی سۆڤیەتی، کە یەکێك لە ئەندامانی ئـەم کۆمیتەیە بوو ئامادە نەبوو، کە بۆ سەرکوتی دژبەرانی کۆدەتاکە کەڵك لە هێزی سوپا وەرگرێ . کریۆچکۆڤ داڕێژەری سەرەکیی کۆدەتاکە ناچار هانای بۆ هێزەکانی ژێـر فـەرمانی خـۆی لـە کا.گا.ب دا برد، بەڵام ژەنەراڵ و جێگرەکانی ئەو، کە هیچ هیوایەکان بە سەرکەوتنی خۆیان لە بەرامبەر خەڵکدا نەبوو بە قسەیان نەکرد و فەرمانیان بەڕێوە نەبرد.

هەڵبەت ئەگەر کۆدەتاکەش سەری گرتبایە ئەستەم بوو حکوومەتی کۆدەتا خۆ لەبـەر ئـەو بەربەرەکانێ بەربڵاوەی دژبەرەکانی ڕابگرێ ، کە لە نێو خۆ و دەرەوەڕا لەگەڵی بەرەوڕوو بـوو. وایدانێین بەڕێوبەرانی کۆدەتا توانیبایان هێزە سەربازییەکان بە تەواوی ڕەگەڵ خۆیـان بخـەن بـۆ پتەوکردنی پێگەی خۆیان ناچار بوون بـە تونـدی ڕاپـەڕینی خـەڵکی کۆماریـەکانی سـۆڤیەتی سەرکوت بکەن و بە تونـد و تیژییـەوە بـەرەوڕووی ببنـەوە، کـە دژ کـردەوەی سرووشـتی لـە

بەرامبەریدا ئەوە دەبوو، کە هەموو جۆرە یارمەتییەکی ئابووری و ناردنی خواردەمەنی بۆسۆڤیەتی لە درەوەڕا رادەگیرا. گوشاری ئابووری دەرنگ یا زوو حکوومەتی کۆدەتای دەڕووخاند و هەر چەشنە گێچەڵێکی سەربازییش بۆ کەمکردنەوەی ئەم گوشارە جیا لە شکست و لێکترازانی سۆڤیەتی بە تەواوی بەرهەمێکی دیکەی لێ نەدەکەوتەوە.

4

گورباچۆڤ بە پێگەیەکی لاوازتر لە جارانەوە گەڕایەوە مۆسکۆ و شەپۆلی سەربەخۆیی خوازی لە کۆمارییەکانی سۆڤیەتییشدا بە تێکشکانی کۆدەتا هەر بەرەو پێش چوو. بوریس یەلتسین سەرۆك کۆماری روسیا، کە رۆڵی سەرەکیی لە پووچەڵکردنەوەی کۆدەتاکەدا گێڕابوو بەهێزتر بوو و گورباچۆڤ کەوتە ژێر رکێفییەوە. گورباچۆڤ ناچار بوو تەواوی ئەندامانی دەوڵەتی سۆڤیەتیی، کە خۆیان لە دژایەتیکردنی کۆدەتا بواردبوو لە ئەندامەتی بخات و بۆ دیاریکردنی بەرپرسانی نوێ بە تایبەتی وەزیری بەرگری و بەرپرسانی سەربازیی نوێ و سەرۆکی تازەی رێکخراوی کا.گا.ب لە پێشدا رەزامەندیی یەلتسین وەرگرێ . ئەڵام گرینگترین بڕیاری ئەو، کە لە ژێر گوشاری یەلتسیندا ملی بۆ راکێشا دەست کێشانەوە بوو لە سکرتێریی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی و هەڵپەیاردنی تەواوی چالاکییەکانی ئەو حیزبە. یەلتسین بەر لە راگەیاندنی دەست لە کار کێشانەوەی گورباچۆڤ لە سکرتێریی گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی بە کەڵك وەگرتن لە دەسەڵاتی خۆی لە سەرۆك کۆماریدا، چالاکیی حیزبی کۆمۆنیستی لە رێکخراوە دەوڵەتییەکاندا قەدەغە کرد و بینا و ناوەندەکانی حیزبی داخستن و رۆژنامەی پراڤیدای ئۆرگانی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی و چەند رۆژنامەی حیزبیی دیکەشی داخست بوو. یەلتسین، کە رێبەرانی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیی بە فەرمی بەوە تاوانبار کرد، کە بەشداریی کۆدەتایان کردووە و هەوڵیان داوە دیسان دیکتاتۆری لە سۆڤیەتیدا دامەزرێننەوە دیار بوو بە مەرجێك بەڵێنی هاوکاریی بە گورباچۆڤدا بوو، کە ئەو وێڕای دەست هەڵکرتن لە سکرتێریی گشتیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی بە فەرمی هەڵوەشاندنەوەی ئەو حیزبە راگەیەنێ. گورباچۆڤ رۆژی 24 ی ئوت وازی لە سکرتێرایەتی هێنا و داوای لە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی کرد، کە بە دانانان بەوەدا، کە لە بەرامبەر

تودەکاندا کەمتەر خەمی‌یـان نوانـدووە هەڵوەشـانەوەی خـۆی ڕاگەیـەنێ. گورباچـۆڤ هـەروەها گوتیشی، کە حیزبە کۆمۆنیستەکانی هەرکام لە کۆمارییـەکانی سـۆڤیەتی دەتـوانن لـە سـەر چارەنووسی خۆیان بڕیاری خۆیان بدەن.

لەگەڵ ئەوەدا، کە گورباچۆڤ خۆی لەوە بوارد، کە هەڵوەشاندنەوەی حیزبی کۆمۆنیست ڕاگەیـەنێ بڕیاری ئەوەی دایە دەستی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب، یەلتسین بە کردەوە لـە سەرانسـەری ڕوسـیادا چالاکییەکانی ئەو حیزبەی بە هەڵپەسێردراو ڕاگەیاند و بە دەست گرتن بەسـەر بینـا و داراییـەکانی حیزب لە بانکەکاندا پێشی بە چالاکبوونەوەی ئۆرگانە حیزبییەکان گرت.

ڕێکخستنەکانی حیزبی کۆمۆیست لە کۆمارییەکانی دیکەشدا لێـك هەڵوەشـانەوە، بـەڵام ڕێبەرانی هێندێ لە کۆمارییەکان، کە خۆیـان سـکرتێری گشـتیی حیـزبیش بـوون پاراسـتنی ئۆرگانە حیزبییەکانیان بۆ مانەوەی خۆیان بە پێویست زانی و هەڵیان نەوەشاندنەوە.

حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی، کە پاش شۆڕشی بۆلشەڤیکیی 1917 جێگەی ڕێکخراوی پێشووی حیزبی بۆلشەڤیکیی گرتەوە هەتا ساڵی1990 زیاتر لە پازدە ملیۆن ئەندامی هەبوو و ڕێکوپێکی و بەربلاویی ئۆرگانەکانی ئەو حیزبە لە پازدە کۆمارییەکەی سۆڤیەتیدا یەکێك لە هۆکارە سەرەکییەکانی یەکگرتوویی و یەکڕیزیی یـەکێتیی سـۆڤیەتی بـوو. هێـز و دەسـەڵاتی حکوومەتی ناوەندی لە وڵاتێکی پان و بەرینی وەك سـۆڤیەتیدا، هـەتا پـێش ئـەو گۆڕانانـەی دوایی، لەو حیزبەوەی سەرچاوە دەگرت، چونکی تەواوی بەرپرسانی دەوڵـەتی لـە هـەرکام لـە کۆمارییەکاندا لە لایەن حیزبی کۆمۆنیستەوە دیاری دەکران و پێملی بڕپرسانی حیزبی بوون. بە هەڵپەساردنی چالاکییەکانی ڕێکخراوی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی ئەو تاقمەش لە حیزبە کۆمۆنیستەکانی کۆمارییەکانی دیکەش، کە مابوونەوە ئیتر لە بن دەسـتی ئۆرگـانێکی ڕێبەریی دیاریکراودا نـەبوون و زۆربـەی ئەنـدامانی حیـزبیش، کـە مابوونـەوە نـەك لـە بـەر ئایدۆلۆژیاو کۆمەڵە ئارمانجێك، کە ئیتر مانای خۆیان لەدەستدا بوو بەڵکو بۆ پاراستنی پێگەو بەرژەوەندییەکانیان لە حیزبدا مانەوە.

گورباچۆڤ و یەلتسین لە نێوەڕاسـتی خـەرمانانی 1991دا لـە دیمانەیـەکی تەلـەڤزیۆنیی هاوبەشدا بە ئاشکرادانیان بە شکستی ئەزموونی حەفتا ساڵەی کۆمۆنیزم لە سۆڤیەتیدا هێنا. گورباچۆڤ لەو وتووێژە تەلەڤزیۆنییەدا گوتی:" مـن دەتـوانم ڕاشـکاوانە بڵـێم، کـە ئـەزموونی کۆمۆنیزم لە وڵاتی ئێمەدا تووشی شکان و شکست هاتووە و ئەوەش نەك هەر بـۆ خەڵکەکـەی ئێمە بەڵکو بۆ هەموو گەلان دەبێتە دەرسێك". یەلتسین لەو وتووێـژەدا بـە لـەبزێکی تونـدتر

قسەی کرد و زیاتر لە حەفتا ساڵ حکوومەتی کۆمۆنیستیی لە روسیا و باقی کۆمارییەکانی دیکەی سۆڤیەتیدا بە تراژێدیایەك بۆ نەتەوەی روس و باقی گەلانی بن دەستی کۆمۆنیزم ناو برد. یەلتسین، کە خۆی هەتا کۆتاییەکانی دەیەی 1980 یەکێك بووە لە ئەندامانی باڵای حیزبی کۆمۆنیست و گەیشتە بەرزترین پۆستی حیزبی بۆ پاکانەی ئەندامەتی و چالاکییەکانی خۆی لە حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیدا وتی:"دیارە ئارمانجی کۆمۆنیستی ئارمانجگەلێکی جوانن، بەڵام خۆزگە ئەو ئارمانجە جوانانە لە پێشدا لە وڵاتێکی گچکەدا بە تاقی کرابانەوە بۆ ئەوەی روون ببایەتەوە، کە چەندە خەیاڵی و ناکردەنین..."

گورباچۆڤ و یەلتسین لەو وتووێژەدا لە سەر پێوەندییەکانی خۆیان و هەروەها ئەوەی کە چۆناوچۆن پاش ئەو ناکۆکییە قووڵەی، کە پێکەوە هەیانبووە ئامادە بوونە هاوکاریی یەکتری بکەن قسەیان کرد. هەر دووکیاندانیان بەوەدا نا، کە بەر لەم رووداوانە پێکەوە زۆر ناکۆك بوون، بەڵام ئێستا لە دڵەوە هاوکاریی یەکتریی دەکەن. گورباچۆڤ نەزیلەیەکی روسیی هێناوە و گوتی:" ئەو پردە زۆری ئاو بە بندا رۆیوە و هەموو شتێکی تێکداوە". و یەلتسین بە ئاماژە بەو بابەتە کەگورباچۆڤ پاش ئەو کۆدەتا ناتەواوەی پێشوو زۆر گۆڕاوە. " گوتی، کە هەردووکیان لە پاراستنی یەکێتیی کۆمارییەکانی سۆڤیەتیدا لە چوارچێوەی یەکێتییەکی سیاسی و ئابووریی نویدا کۆك و هاوڕان.

٭٭٭

یەکێتیی سۆڤیەتی لە یەکەمین رۆژەکانی پاش شکستی پیلانی کۆدەتادا چیوای نەمابوو تەواو لێك بترازێ و بێجگە لە کۆمارییەکانی بالتیك و گورجستان، کە بەر لە کۆدەتا سەربەخۆیی خۆیان راگەیاندبوو حەوت لە کۆمارییەکانی تریش سەربەخۆیی خۆیان راگەیاند. راگەیاندنی سەربەخۆیی لە لایەن ئەم کۆمارییانەوە زیاتر لە لەو ترسەوە سەری هەڵدا بوو، کە بە دەسەڵات گەیشتنی یەلتسین خستبوویە نێو دڵی رێبەرانی کۆمارییەکانی دیکەی سۆڤیەتییەوە. قسەکانی یەلتسین لە سەر مەسەلەی کەمایەتییەکانی روس لە کۆمارییەکانی سۆڤیەتیدا و پێداچوونەوە بە سنوورەکانی روسیادا لەگەڵ ئەو کۆمارییانەی خوازیاری جوێ بوونەوەن لە یەکێتیی سۆڤیەتی، هەروەها پێویستبوونی راگواستنی کەرەسە و پێداویستیی چەکوچۆڵ ە ناوکییەکان لە کۆمارییەکانی دیکەوە بۆ روسیا مەترسیی بووژانەوە و سەرهەڵدانەوەی ئیمپریالیزمی لە زەینی خەڵکیدا زیندوو کردەوە. لە لایەکی دیکەوە ئەو توند

و بیری و دوژمنایەتییەی، کە یەلتسین لە خەبات دژی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی و کۆمۆنیستەکانی روسیا نواندی رێبەران و ئەندامگەلی پەرلەمانە کۆمارییەکانی، کە زۆربەیان لە چالاکانی حیزبی کۆمۆنیست بوونە، تۆقاند، و راگەیاندنی سەربەخۆیی بەپەلەی هێندێ لەو کۆمارییانە زیاتر تەگبیر و رێگەچارەیەکی بەرگریکارانە بوو بۆ پێشگرتن لە ئەگەری دەستێوەردانی یەلتسین لە کاروباری نێوخۆییان.

گورباچۆڤ بە تێگەیشتن لە بەرپرسیارەتیی خۆی لەوەی، کە زلهێزێکی جیهانیی کردووەتە وڵاتێکی شێواو و قەیران لێدراو، لە چوار مانگی کۆتایی ساڵی 1991دا هەوڵیدا بوار بۆ پێکهاتنی یەکێتییەکی تازە لە نێوان کۆمارییەکانی پێشووی سۆڤیەتیدا پێك بێنێ و یەکێتیی وڵات لە شێوەی کۆمارێکی فیدراڵدا بپارێزێ، بەڵام هەوڵەکەی ئەو چی لێ شین نەبۆوە. ئاخرییەکەی دە کۆماری لە پازدە کۆمارییەکەی پێشوو (روسیا، ئۆکراین، بیلوروسی، ئازەربایجان، ئەرمەنستان، قەزاقستان، ئۆزبەکستان، تاجیکستان، تورکەمەنستان و قیرقیزستان) بە پاراستنی سەربەخۆیی خۆیان بە تەواوی یەکێتییەکیان بە ناوی "کۆمەڵەی وڵاتانی سەربەخۆی هاوبەرژەوەند" پێك هێنا، کە تێیدا حکوومەتێکی ناوەندی هیچ واتایەکی نەبوو و گورباچۆڤ لە شەوی کریسمەسی ساڵی 1991دا دەستی لە سەرۆك کۆماریی وڵاتێك کێشایەوە، کە ئیتر هیچبوونیکی وەك واقیع نەمابوو.

PDF 4 KURD

بەشی چواردەهەم

لە یەلتسینەوە هەتا پوتین

روسیا گەورەترین کۆماریی بەرماوی یەکێتیی سۆڤیەتیی پێشوو هێشتا دەیتوانی وەك زلهێزێکی جیهانی هێشتا لە گۆڕەپانی نێو دەوڵەتیدا دەیتوانی رۆڵێکی بەرچاوی هەبێ. روسیا، کە بێجگە لە بەشە ئەوروپاییەکەی خاکی بەرینی سیبریای هەتا لێوارەکانی ئۆقیانووسی ئارام بەدەستەوە بوو، هێشتا بە بەرینترین و هەراوترین وڵاتی جیهان دەژمێردرا. بەشی مەزنی هێزی سەربازیی سۆڤیەتیی پێشوو، 90 لەسەدی سەرچاوە نەوتییەکان، 75 لە سەدی سەرچاوەکانی گاز، 70 لەسەدی سەرچاوەکانی خەڵووزەبەرد، 60 لەسەدی پیشەسازیی پۆڵا و زیاتر لە 50 لەسەدی بەرووبووی کشتوکاڵی سۆڤیەتیی پێشوو بەدەست روسیاوە بوون. چەند وڵاتێکی ئەندامی تازەی "وڵاتانی سەربەخۆی هاوبەرژەوەند" ی وەکو ئۆکراین و بیلووروسی و قەزاقستان، کە بەشێك لە تەقەمەنی و چەکوچۆڵ ی سۆڤیەتیی پێشوو لە خاکی ئەواندا دامەزرێنرا بوو بەڵێنیاندا بوو، کە مووشەك و کلاوکە ناوکییەکان لە خاکی خۆیانەوە بگەڕێننەوە بۆ روسیا و و رێبەرانی روسیا بە دەستڕاگەیشتن بە هەزاران مووشەکی وشکارۆپێو، کە کلاوکی ناوکییان لە سەر بوو دەیانتوانی لە پێگەی دەسەڵات و بە ئۆتوریتەوە لەگەڵ ئەمریکا و وڵاتانی پیشەیی خۆرئاوا بکەونە ساتوسەودا. لە رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و کۆڕوکۆمەڵە نێو دەوڵەتییەکانیشدا روسیا جێگەی سۆڤیەتیی پێشووی گرتبۆوە و ببووە یەکێك لەو پێنج وڵاتەی، کە لە ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکاندا خاوەنی مافی ڤیتۆ بوو.

بوریس یەلتسین سەرۆك کۆماری روسیا، بە لێوەشاوەیی و زیرەکی و رێککەوتن لەگەڵ کۆمارییەکانی پێشووی روسیا، کە لە کۆمەڵەی وڵاتانی سەربەخۆی هاوبەرژەوەنددا ببوونە هاوپەیمانی روسیا، هێشتا لە رووی سیاسی و ئابوورییەوە بە روسیاوە بەسترابوونەوە و چاویان لە دەستی روسیا بوو دەیتوانی لە هاوکێشەی نێودەوڵەتیدا پێگەی روسیا وەکو زلهێزێك

بەرزێ.بەلام حکوومەتەکەی وی هەر لە سەرەتاوە بە بڕیاری هەڵەی ئابووری و هەڵەکردنی سیاسی و ناکۆکی و تێکهەڵچوون لەگەڵ کۆمارییەکانی پێشووی سۆڤیەتی، پێگە و متمانەی نێودەوڵەتیی خۆی لاواز کرد. نەمانی سیستەمی ناوەندێتیی پێشووی حیزبی و دەوڵەتی بە تایبەتی لە بواری ئابووریدا هەلی بۆ کەسانی مشەخۆر و هەلپەرست خوڵقاند، کە بە کەڵکوەرگرتنی چەوت لە پێگەی خۆیان بە بەرتیل خۆری دەسبەسەر ئەو کارخانە و دامەزراوە پیشەییانەدا بگرن، کە دەوڵەت دایناببوون بیانفرۆشێ. باندە مافیاییەکان بە خێرایی لە روسیادا پەرەیان گرت و گەندەڵی و بەرتیل‌خۆری تەواوی دامودەزگا دەوڵەتییەکانی تەنییەوە. ئەو ئالۆزییە بەرۆکی سوپای روسیاشی گرتەوە و سوپایەکی، کە هەتا دوایین ساڵەکانی ژیانی یەکێتیی سۆڤیەتی گەورەترین هێزی سەبازیی جیهان بوو، لە یەکەمین ساڵەکانی دەسەلاتدارێتیی یەلتسیندا نیوەی توانای سەربازیی خۆی لە دەستدا بوو.

پەرلمانی روسیا، کە لە سەردەمی سۆڤیەتیی پێشوودا هەڵبژێرابوو و هێشتاش کۆمۆنیستەکان تێیدا زۆرینە بوون لە کۆتایی ساڵی 1992دا دژایەتیی سیاسەتەکانی یەلتسینی کرد. لە ئاپریلی 1993دا یەلتسین بۆ پووچەڵکردنەوەی بڕیارەکانی پەرلمان، بەرنامەکانی خۆی خستە ریفراندۆمەوە. زۆربەی خەڵکی روسیا دەنگیان بەو بەرنامە فریودەر و ناکردەنییانەدا. لە سەرەتای سیپتامبری ساڵی 1993 ـەوە پەرلمان دەستی کردەوە بە دژایەتیکردنی سیاسەتەمانی یەلتسین و یەلتسین بە ناوی ئەوەی کە پەرلمان دژی ویست وداخوازیی خەڵك دەجووڵێتەوە فەرمانی هەڵوەشاندنەوەی پەرلمانی دەرکرد. پەرلمان گوێی بە فەرمانەکەی یەلتسین نەدا و یەکێك لە دژبەرەکانی یەلتسین بە ناوی راتسکۆی کردە سەرۆك کۆماری روسیا. یەلتسینیش دیسان لە بەرامبەردا بڕیارەکانی پەرلمانی هەڵوەشێنراوەی بە نایاسایی ناو برد و رۆژی سێیەمی ئۆکتۆبەری ساڵی 1993 بینای پالمانی روسیایان وەبەر تۆپ دا.

لە ساڵی 1994دا قەیرانێکی نوێ بەرۆکی یەلتسینی گرت. کۆماری خودموختاری چیچێن لە باکووری قەفقاز سەربەخۆیی خۆی راگەیاند و یەلتسین، کە لەوە تۆقیبوو، کە بزووتنەوە سەربەخۆیی خوازەکان تەشەنە بکەنە نێو کۆمارییە خودموختارەکانی دیکەی فدراسیۆنی روسیا ئامادە نەبوودان بە سەربەخۆیی چیچێندا بنێ. لە دیسێمبەری ساڵی 1994دا هێزە سەربازییەکانی روسیا بۆ سەرکوتی سەربەخۆیی خوازانی چیچێنی وەرێکەوتن و لەگەڵ بەربەرەکانێی توندی هێزە سەربەخۆیی خوازەکان ی چیچێن بەرەورروو بوونەوە. شەری نێوان هێزەکانی روسیا و سەربەخۆیی خوازانی چیچێنی دەساڵی خایاند و لاوازیی سوپای روسیا

لە سەرکوتی ئەو بزووتنەوەیەدا دەریێ خست، کە بەهێزترین سوپای جیهان لە نیوەی دووەم ی سەدەی بیستەمدا شتێکی وای لێ نەماوەتەوە، هەرچەندە لاوازیی لەشکری سوور لە سالانی کۆتایی حکوومەتی بێرژنێڤ و لە شەڕی گەڵ ئەفغانستانیشدا سەلمێنرابوو.

یەلتسین سەرەڕای ئەوەی توانایی چارەسەرکردنی کێشە و گرفتە ئابوورییەکانی رۆسیای نەبیوو هێشتا لە هەڵبژاردەنەکانی سەرۆككۆماریی سالی 1996 ی روسیادا خەنیمەکانی خۆی شکست دا و سەرکەوت. هۆکاری سەرکەوتنی یەلتسین لەو هەڵبژاردنانەدا نەبوونی خەنیمێکی بەهێز لە بەرامبەریدا و هەروەها هەڵکشان وداکشانی دەنگی دژبەران بوو. یەکێك لە ناودێر دراوان بۆ سەرۆك کۆماریی روسیا لە بەرامبەر یەلتسیندا گورباچۆڤ بوو، کە پێی وابوو بەرپرسیارەتیی یەلتسین لە هەرەسهێنانی سۆڤیەتیداو سەرکەوتوونەبوونی لە بەڕێوەبەریی ولاتدا یارمەتیدەری ئەو دەبن، کە لەو هەڵبژاردنانەدا سەرکەوێ، بەلام گورباچۆڤ لە نێوان ئەوانەدا، کە دژی یەلتسین بوون کەمترین دەنگی هێنایەوە، چونکی بە پێچەوانەی بۆچوونی گورباچۆڤ، خەڵکی روسیا ئەویان بە هەڵوەشێنەرەوەی سەرەکیی روسیا و بە خەتاباری شێوانی ئەو ولاتە دەزانی. هەڵبژاردنەکانی پەرلمانیی روسیاش ئاکامێکی سەیروسەمەرەی هەبوو. حیزبی کۆمۆنیستی نوێی روسیا زیاترین دەنگی لەو هەڵبژاردنەدا بەدەست هێنا و ئەگەرچی زۆرینەی کورسییەکانی پەرلمان بەو حیزبە نەبڕا سەرکەوتنی حیزبی کۆمۆنیست لە هەڵبژاردنەکاندا نیشانەیەکی ئاشکرا بوو لەوەی، کە زۆرینەی خەڵکی روسیا لە رەوشی هەنووکەییان ناقایلن و بە ئاواتی گەڕانەوەن بۆ سیستەمی رابردوو.

2

یەلتسین خولی دووەم ی سەرۆك کۆماریی خۆی بە پشتیوانیی هاوپەیمانەکانی گرووپەکانی لایەنگری خۆی دەست پێکرد و لە سالانی کۆتایی دەسەلاتدارێتیی خۆیدا زۆر لە یەکەمین سالەکانی سەرەتایی ناسەرکەوتووتر بوو. شەڕی چیچێن لە سالی 1997دا بە رێککەوتننامەیەکی زۆر ناسك کۆتایی پێهات، بەلام پاش دوو سال هەڵگیرسایەوە. قەیرانی ئابووری لە روسیادا هەر بە بەرییەوە چوو و رۆبلی روسی، کە لە سەردەمی حکوومەتی سۆڤیەتیدا لە بەرامبەر دراوی دەرەکیدا شانی دەدا لە شانی دۆلاری ئەمریکی ئێستا پێنج

هەزاری بە دۆلارێك بوو. گرووپە مافیاییەکان ئاسایشـی روسـیایان خسـتبووە مەترسـییەوە و کوشتن و جینایەت و راووڕووت پەرەیان دەگرت. گەندەڵی لە دامودەزگا دەوڵەتییەکاندا رمێنی بوو و تەنانەت بنەماڵە و خزم و کەسەکانی یەلتسینیش گومانی بەرتیل خۆری و گەندەڵی و بە تالان بردنی سامانی گشتییان لە سەر بوو.

یەلتسین، کە تازە بە دەسەلات گەیشتبوو لە نێو خەڵکدا زۆر خۆشەویست بوو لـە سـالانی کۆتایی حکوومەتیدا ئەو ڕێز و خۆشەویستییەی جارانی لە نێـو خەڵکـدا نـەمابوو و بـوو بـە کابرایەکی بێ توانا و هەمیشە مەست. بێ هەڵوێستی و لاوازیی ئەو لە بەڕێوەبەریی کاروباری روسیادا لە دوو سالی کۆتایی دەسەلاتداریێتییەکەیدا جار لەگەڵ جار پـتر روون بـۆوە. یەلتسـین سالی 1998 بۆ ئەوەی خـۆی وتـەنی سیسـتەمی ئیـداریی گەنـدەل و ناکارامـەی روسـیای راتلەکاندبا و تەکانێکی لێدابێ سەرۆك وەزیرەکەی خۆی "چێرنۆمێردین" و تەواوی ئەنـدامانی کابینەکەی لە سەر کار لابـردن و وەزیـری پێشـووی وزەی روسـیا "سـێرگی کیرێنکـۆڤ"ی لـە جێگەی ئەو دانا. یلتسین هێندەی پێنەچوو لەو کارەی، کـە کردبـووی پەشـیمان بـۆوە دیسـان چێرنۆمێردینی کردەوە سەرۆکی وەزیران، بەڵام ئەمجارەیان دۆما یان پـەرلمانی روسـیا دژایـەتیی کرد و دیپلۆماتی خاوەن پێشینە و وەزری پێشوی دەرەوە"لۆگنی پریمـاکۆڤ"ی کـردە سـەرۆکی وەزیران. قۆناغی سەرۆك وەزیریی پریماکۆڤ بە هۆی ناکۆکبوونی لەگەڵ یەلتسیندا زیاتر لە چەند مانگێکی نەخایاند و بە دەست کێشانەوەی وی لـەم پۆسـتە یەلتسـین وەزیـری نێوخۆییەکـەی "سێرگی ستێپاشین" ی بۆ سەرۆکی وەزیران دانا. لە مانگی ئووتی سالی 1999 یەلتسین لـە هەولێکی چاوەڕواننەکراوی تردا ستێپاشینی لە سەرۆك وەزیـری خسـت و "ڤلادیمـیر پـوتین"ی سەرۆکی ڕێکخراوی ئاسایشی روسیای، کە جێگەی ڕێکخراوە سامناکەکەی K.G.Bی گرتبۆوە کردە سەرۆکی وەزیران.

دوو مانگ دوای دانانی ڤلادیمیر پوتین لە پۆسـتی سـەرۆك وەزیرانـدا یەلتسـین، کـە زیـاتر نەخۆش و کەنفت بوو و رایگەیاند، کە لە هەلبژاردنەکانی سەرۆکی کۆماریی روسیا لـە سـالی 2000دا ئیتر خۆی بۆ ئەو پۆستە ناپالێوێتەوە. رۆژی 31ی دیسـێمبەری 1999و شـەوی ژانوییەی سالی 2000 یەلتسین لە هەنگاوێکی چاوەڕواننەکراوی دیکەدا، بەر لـەوەی خـولی سەرۆك کۆمارییەکەی کۆتایی بێ دەستی لەو پۆستە کێشایەوە و هەتا هەلبژاردنەکانی سەرۆك کۆماری لەمانگی مارسی 2000دا پوتینی بە نوێنەرایەتی لە جێگەی خۆی دانا. یەلتسین لە ئاخافتنی رادیۆ و تەلەڤزیۆنییەکەیدا وێڕای دەست هەڵگرتن لە سەرۆك کۆماری بە پێداگرتنەوە

لە سەر لێوەشاوەیی و کارامەیی پوتین بۆ وەرگرتنی ئەم پۆستە بە ئاماژە پالێوراویی ئەوی بۆ هەڵبژاردنەکانی سەرۆك کۆماریی ساڵی 2000 راگەیاند.

ڤلادیمیر پوتین، کە لە ماوەی حەوت مانگ سەرۆك وەزیری و جێگریی سەرۆك کۆماردا، لێوەشاوەیی و لێهاتوویی خۆی لەم پۆستەدا سەلماندبوو لە هەڵبژاردنەکانی مانگی مارسی ساڵی 2000دا بەهێنانەوەی 53٪ دەنگەکان، بە ئاسانی بەسەر خەنیمەکانی خۆیدا سەرکەوت و لە هەڵبژاردنەکانی سەرۆك کۆماریی 2004 یشدا بۆ دووەمین جار بۆ ئەو پۆستە هەڵبژێردرایەوە، بەڵام بەر لەوەی بچینە سەر رووداوەکانی سەردەمی دەسەڵاتداریێتیی ئەو، کە هەتا ساڵی 2008 دەکێشێ پێویستە بە کورتی باسێکی سەربردەی وی بکەین.

ڤلادیمیر پوتین لە ساڵی 1952دا لە لینین گراد(سەنپیێترێزبۆرگی ئێستا) لە دایك بووە. باوکی ئەفسەرێکی هێزی دەریایی بوو و ڤلادیمیر قۆناغی منداڵی و خوێندنی خۆی لە هەژاری و نەداریدا تێپەڕاند. ڤلادیمیر قوتابییەکی زیرەك و وشیار بوو و پاش تەواوکردنی خوێندنی دواناوەندی توانیی لە کێبڕکێی چوونە نێو زانکۆی لینین گراد دەرچێ و خوێندنی باڵای خۆی لە بواری مافدا تەواو بکا. لەگەڵ ئەوەشدا پوتین لە ژیاننامەکەیدا دان بەوەدادەنێ، کە هەر لە منداڵییەوە بە هۆی سەیرکردنی فیلمی سیخوڕی هۆگری ئیشی سیخوڕی و کارکردن لە دامودەزگاکانی زانیاریدا، بووە و وێڕای خوێندن لە زانکۆدا فۆرمی داواکاریی دامەزرانی لە رێکخراوی زانیاری و سیخوڕیی سۆڤیەتیی پێشوو K.G.Bدا پڕ کردبۆوە. لە دوایین ساڵی زانکۆیدا چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ یەکێك لە بەرپرسانی K.G.Bدا بۆ رێکدەخری و پوتین پاش تەواوکردنی خوێندنی زانکۆ لە ساڵی 1975دا دەبێتە کارمەندی ئەو رێکخراوە.

ڤلادیمیر پوتین ساڵی 1983 لە کاتی راسپێردراوییەکدا لەگەڵ کچێك، کە خزمەتکاری نێو فڕۆکە بووە بە ناوی لۆدمیلا ئاشنا دەبێ و زەماوەندی لەگەڵ دەکا. لە ساڵی 1986دا پوتین بەرپرسیارەتیی خزمەتکردن لە ئەڵمانیای خۆرهەڵاتیی پێ دەسپێردرا و پێنج ساڵی کۆتایی خزمەتەکانی خۆی لە K.G.Bدا لەو وڵاتەدا دەباتە سەر. پوتین زۆر وەك رۆژانێکی تاڵ باسی مانگەکانی کۆتایی بەرپرسیارەتییەکەی لە ئەڵمانیادا دەکا، کە هاوکات بوو لەگەڵ رووخانی شوورەی بەرلین و هەرەسهێنانی رژێمی کۆمۆنیستیی ئەڵمانیای خۆرهەڵات و پاش گەڕانەوەی لەو بەرپرسیارەتییە، ساڵی 1991 واز لە K.G.B دێنا و و لە شارەوانیی لینین گرادا، کە ناوەکەی کرابووە سەنپیێترێزبۆرگ خەریکی کارکردن دەبێ. پوتین لە دووەمین ساڵی کارکردنی لە شارەوانی سەنپیێترێزبۆرگدا دەکرێتە جێگری شارەوانی و لە جەنگەی خەبات دژی گرووپە

مافیاییەکان لەو وڵاتەدا دیسان پێوەندی بە ڕێکخراوی نوێی تەناهیی روسیاوە بە ناوی F.S.B وە دەگرێ، کە جێگەی .K.G.B ی گرتبۆوە.

پوتین لە جەنگەی هەڵبژاردنەکانی سەرۆك کۆمارییدا سەرۆکی بنکەی بانگەشەکاریی یەلتسین بوو لە سەنپیتێرزبۆرگ، و ساڵی 1996 دەچێتە نێو ریزی کاربەدەستانی نووسینەکەی سەرۆك کۆمارییەوە. ساڵی 1998 یەلتسین بە سەرنجدان بە پێشینەی پوتین لە K.G.Bدا دەیکاتە سەرۆکی ڕێکخراوی نوێی تەناهیی روسیا و هاوینی ساڵی 1999 لە هەوڵێکی چاوەڕواننەکراودا دەیکاتە سەرۆکی وەزیران.

پوتین لە ماوەی نزیك بە پێنج مانگ سەرۆك وەزیریی خۆیدا کۆمەڵێك هەنگاوی کاریگەری لە پێناوی خەبات دژی گەندەڵیی ئیداری و سەرکوتی گرووپە مافیاییەکان و سەقامگیریی تەناهیی لە شارە گەورەکانی روسیادا هەڵگرتن و پاش دەست لە کار کێشانەوەی یەلتسین و نوێنەرایەتیی ئەو لە پۆستی سەرۆك کۆماریدا بە هۆی بەرپەرچدانەوەی توند و سەرکوتی سەرهەڵدانی چێچێنەکان، پێگەیەکی پتەوی لە نێو هێزە چەکدارەکان و ناسیۆنالیستەکانی روسیادا بەدەست هێنا. لە هەڵبژاردنەکانی مانگی مارسی 2000دا بێجگە لە ناسیۆنالیستەکان و هێزەکانی سەربازی و خەڵکی ئاسایی روسیا، کە خوازیاری تەناهی و خۆشبژیویی ئابووری بوون، ژمارەیەك لە کۆمۆنیستەکانی پێشووش بە سەرنجدان بە رابردووی پووتین لە حیزبی کۆمۆنیست و ڕێکخراوی تەناهیی سۆڤیەتیدا دەنگیان پێدا.

پوتین پاش سەرکەوتن لە هەڵبژاردنەکانی سەرۆك کۆماریدا حیزبێکی سیاسیی نوێی دامەزراند و لایەنگرەکانی وی لە هەڵبژاردنەکانی پەرلمانیی ساڵی 2003 ی روسیا زۆربەی کورسییەکانی دۆمای روسیایان بەدەست هێنا. لە هەڵبژاردنەکانی سەرۆك کۆماریی ساڵی 2004 ی روسیاشدا پوتین بەهێنانەوەی زیاتر لە 70٪ ی دەنگەکان بەسەر خەنیمەکانیدا سەرکەوت، ئەگەرچی دژبەرەکانی بەوەیان تاوانبار کرد، کە بەر لە بەرێوەچوونی ئەو هەڵبژاردنانە کۆمەڵێك کۆسپی بۆ چالاکی خەنیمەکانی خۆی ساز کردبوو و یەکێك لە خەنیمەکانی خۆی بە بیانووی پڕوپووچ خستۆتە بەندیخانەوە.

ئەو کەسەی، کە وەك خەنیمی سەرەکیی پوتین لە هەڵبژاردنەکانی ساڵی 2004دا باسی دەکرێ میخاییل خۆدرۆفسکی بەڕێوەبەر و خاوەنی پێشووی کۆمپانیای مەزنی نەوتیی Yukos ـە، کە راگەیەنە ئەمریکییەکان لە ساڵی 2003دا بە شەش میلیار دۆلارەوە بە شەشەمین گەورە دەوڵەمەندی جیهان ناویان هێنا. وال ستریت ژورنال رۆژنامەی متمانە

پێکراوی ئەمریکی چەند مانگ بەر لە دەسبەسەر کرانی خۆردرۆڤیسکی لە ژێر ناوی گەندەڵیی ماڵی و گزەی ماڵیاتیدا نووسیی، کە خۆدرۆڤسکی ئێستا خاوەنی شەشەمین کۆمپانیای مەزنی نەوتیی جیهانە و هەر رۆژەی زیاتر لە دووملیۆن و شەش سەد هەزار یەرمیل نـەوت بەرهەمـە دێنێ. دەیڤید ساتر نووسەری کتێبی بە ناوبانگی "ئەنگوستەچاوی کـازیوە" ش، کـە مـاوەی چەند ساڵان لە مۆسکۆ هەواڵنێری والستریت ژورنال و نیۆیۆرك تایمز بووە بەشێك لـە کتێبەکـە بۆ خۆی تەرخان دەکا بۆ مەسەلەی چۆنێتیی دەوڵەمەندبوونی خۆدرۆڤسکی و دەنووسێ:" ئەو، کە لە جەنگەی هەرەسهێنانی سۆڤیەتیدا گەنجێکی سـی سـاڵان بـوو، بـە هـۆی ساتوسـەودای دراوی، سامانێکی سەرنج راکێشی بەدەست هێنا و بە دامەزراندنی بانکێکی تایبەتی دەسـتی کرد بەکاریهێنان و راگواسـتنی دراو و شـۆردنەوەی دراوی مافیـای ئـابووریی روسـیا. سـاڵی 1997، کە دەوڵەتی روسـیا ژمارەیـەك لـە کۆمپانیـا دەوڵەتییـەکانی بـۆ فرۆشـتن دانـان، خۆدرۆڤسکی کۆمپانیای نەوتیی Yukosی بە نرخی 159 ملیۆن دۆلار کڕی (دەیڤیـد سـاتر دەنووسێ، کە نرخی بنەمایی کۆمپانیاکە 150 ملیۆن دۆلار بوو، کە خۆدرۆڤسکی تەنیا بـە لێ زیادکردنی 9 ملیۆن دۆلار لە نرخـی بنەماییەکـەی، ئـەو کۆمپانیایـەی کـڕی و پێدەچـێ ساتوسەودایەك هەم لە سەر دیاریکردنی وەها نرخێکـی کـەم بـۆ کۆمپانیاکـە و هـەمیش بـۆ فرۆشتنەکەی لە گۆڕێ بووبێ.)

خۆدرۆڤسکی، کە بە هۆی زیادبوونی نرخی نەوت سامانێکی بـێ ئامـانی وەسـەریەك نابوو لەو کاتەدا، کە بـوو بـە کۆمپانیـای یۆکـوس و لـە جەنگـەی چـالاکییەکانی ئـەو کۆمپانیایەشدا هەتا ساڵی 2003 یەلتسین و پوتینی لە پشت بوون هەتا ئەوەی کـە لـە هاوینی ساڵی 2003دا، کە ئیتر ماڵ و سامان و ژیانی دەرەبەگانە خۆدرۆڤسکیی قایل نەدەکرد کەوتە داڵەدۆزەی دامەزراندنی حیزبێکی سیاسی و داوا ئامانجی ئەویش لەو کارە گەیشتن بە پۆستی سەرۆك کۆماریی روسیا بوو. خۆدرۆڤسـکی بـەو سـامانە زۆرەی، کـە بەدەستییەوە بوو بۆ پوتین خەنیمێکی بە هێز و مەترسـیدار بـوو، بـەڵام پـوتین بـە هـۆی رابردوو و ئەزموونی دوورودرێژی لە رێکخراوی تەناهیی سـۆڤیەتی داوای لێهـاتبوو، کـە دەیزانی چۆناوچۆن فایل بۆ خەنیمەکانی خۆی ساز بکا لە ئۆکتۆبەری ساڵی 2003دا بـە بیانووی گزەی ماڵیاتی خۆدرۆڤسکیی گرت و لە بەندیخانەی توند کـرد و بـە ئاسـانی لـە هەڵبژاردنەکانی سەرۆك کۆماریی ساڵی 2004دا سەر کەوت.

پاش هەڵبژاردنەکانی ساڵی 2004 ی روسیا خۆدرۆڤسکی دادگایی کرا و هەشت ساڵی زیندان بۆ بڕایەوە و کۆمپانیای نەوتیی یۆکوسیش بە هۆی داماوبوونی لە دانەوەی چەند ملیار دۆلار قەرز لە لایەن دەوڵەتەوە دەستی بەسەر داگیرا. هیچ گومانێك نییە لەوەدا، کە خۆدرۆڤسکی لە رێگەی چەوت و نارەواوە ببووە خاوەنی وەها سامانێك و گزە ماڵیاتییەکەشی درۆ نەبوو، بەڵام ئەوەش جێگەی لێوردبوونەوەیە، کە بۆچی هەتا ئەو کاتەی خۆدرۆڤسکی بە تەمای پۆستی سەرۆك کۆماری و هەڤرکێ لە گەڵ پوتیندا نەبوو، باسێك لە فایلی گزەی ماڵی و ماڵیاتیی ئەو لە گۆڕێدا نەبوو.

3

ڤلادمیر پوتین سەرەڕای ئەو تۆمەتگەلەی، کە لە پێوەندی لەگەڵ ململانێی ناجوامێرانەی لە بەرامبەر خەنیمەمەکانیدا دەدەنە پالی لە سەردەمی دسەلاتداریتیی خۆیدا پتر لە پێشینیانی خۆی لێوەشاوەیی نواندووە و گرووپە مافیاییەکانی جڵەو کردووە و ئابووری شێواو و ئالۆزی روسیای سەردەمی یەلتسینی کۆنترۆل کردووە. بەرهەمی پوختە کراوی نیشتیمانیی روسیای لە ماوەی پێنج ساڵ دەسەلاتداریتیی خۆیدا (لە 2000 وە هەتا 2005) بە شێوەی نێونجی ساڵانە 7٪ گەشەی کردووە و داهاتی ولات بە پێی کەس، لەبەراورد لەگەڵ بەرەوی دۆلار لەم ولاتەدا لە ساڵی 2005دا خۆی لە دەهەزار دۆلار داوە.

دیارە روسیا لەچاو ولاتانی دیکەی ئەورووپای خۆرهەلاتی وەکو کۆماری چێك و هەنگاریا و پۆلۆنیا رەوشێکی ئابووریی باشی نییە، بەلام پێشبینی دەکرێ، کە بە زیادبوون و چوونەسەری نرخی نەوت و گاز، کە بەشێکن لە هەناردەی روسیا، و هەروەها بە سەرمایەگوزاری بۆ دۆزینەوە و هەڵێنجانی سەرچاوەی تازەی نەوت، ئابووریی خۆی پەرە پێ بدات.

پوتین لە سیاسەتی دەرەوەیی خۆیشیدا کەم و زۆر سەرکەوتوو بووە و چوونی روسیا بۆ نێو ریزی ولاتانی پیشەیی گەورەی جیهان، بە هەنگاوێکی مەزن بۆ گەڕانەوەی بۆ نێو کۆڕی هێزە گەورەکانی جیهان لەقەڵەم دەدرێ. گرووپی ولاتە پیشەییە گەورەکانی جیهان، کە پێشتر بە گرووپی 7 یا G7 بەناوبانگ بوو و ئەمریکا و بەریتانیا و فەرەنساو 1ژاپۆن و ئەڵمانیا و ئیتالیا و کەنەدا تێیدا ئەندام بوون بە هاتنی روسیا بوون بە گرووپی هەشت یا G8 و سەرۆکی

[illegible] ئەو گرووپە لە ساڵی 2006دا بە روسیا ئەسپێردرابوو. پێوەندییەکانی نێوان چین و رووسیاش، کە بە یەکێك لە گەورەترین هێزە ئابووری و سەربازییەکانی جیهان لە قەڵەم دەدرێن، لە سەردەمی حکوومەتی پوتیندا بەرەو باشی چووە و مۆسکۆ و پەکەن لە پرسگەلی گرینگی جیهانیی وەك بەرەورووو بوونەوە لەگەڵ قەیرانی ناوکیی ئێراندا سیاسەتێکی یەکگرتوویان لە بەرامبەر ئەمریکا و وڵاتانی گەورەی خۆرئاواییدا گرتە بەر.

پوتین رەوشی ئاڵۆز و بێ سەرەوبەرەی هێزە سەربازییەکانی روسیای سەردەمی یەلتسینیشی رێکوپێك کرد و سەر لە نوێ سوپای روسیای کردەوە بە یەکێك لە بە هێزترین و بە دسیپلینترین سوپاکانی جیهان. روسیا پاش ئەمریکا یەکێکە لە گەورەترین هێزە ناوکییەکانی جیهان و ژمارەی ئەو بۆمب و کلاوکە ناوکییانەی، کە سواری مووشەکی وشکارۆ پێوی کردوون لە ساڵی 2005دا زیاتر لە هەشت بەرامبەر مەزەندە کراوە(ژمارەی بۆمب و کلاوکە ناوکییەکانی ئەمریکاش هەر لەم ساڵەدا 10/600 و وڵاتانی دیکەی خاوەن وزەی ناوکی بە ریز بریتین لە:چین400، فەرنسا350، بەریتانیا200، ئیسراییل180، هیند90، و پاکستان 50دانە بەراورد کراوە).

ساڵی 2008، کە ساڵی هەڵبژاردنەکانی سەرۆك کۆمارییە لە روسیادا، ساڵێکی هەستیار و گرینگی بۆ خۆ تاقیکردنەوەی پوتین. بە پێی یاسای بنەڕەتیی روسیا، کە هەر کەسەی بۆی هەیە تەنیا دوو خولی هەشت سا لە سەرۆك کۆماری روسیا بێ پوتین ناتوانێ خۆی بۆ پۆستی سەرۆككۆماری بپاڵێوێتەوە هەرچەندە هەر ئێستاش ژمارەیەك لە لایەنگرەکانی ئەو باس لە گۆڕینی یاسای بنەڕەتی وکردنەوەی رێگەیەك بۆ سەر لە نوێ هەڵبژێرانەوەی پوتین بۆ پۆستی سەرۆك کۆماریی دەکەن.

وەها کارێك لەگەڵ ئەوەدا، کە بەرەورووی دژایەتی و بەربەرەکانێی حیزب و گرووپە سیاسییەکانی دیکەی روسیا بە تایبەتیی حیزبی کۆمۆنیست دەبێتەوە، زیان بە پێگەی نێودەوڵەتیی پوتینیش دەگەیەنێ. ژیرانەترین کار بۆ پوتین ئەوەیە، کە رێگە بۆ هەڵبژاردنی یەکێك لە دۆستان و هاوڕێیانی خۆی بۆ سەرۆك کۆماریی لە ساڵی 2008دا بکاتەوە و ئەگەر خۆیشی گەرەکیەتی بگەڕێتەوە نێو بازنەی دەسەڵات، لە هەڵبژاردنەکەی دواییدا خۆی بۆ ئەم پۆستە بپاڵێوێتەوە و بۆ ماوەی هەشت ساڵی دیکە لە سەر تەختی دەسەڵات بمێنێتەوە.

PDF 4 KURD

پاشکۆ

کورتە مێژووی پێوەندییەکانی ئێران و روسیا

و

70 ساڵەی ئێران و یەکێتیی سۆڤیەتی

ئەو کاتەی حکوومەتی سۆڤیە لە ساڵی 1917دا لە روسیا دامەزرا نزیك بە سێسەد و پەنجا ساڵ بەسەر پێوەندییەکانی ئێران و روسدا تێدەپەڕی. بە پێی هێندێك لە بەڵگە مێژووییەکان یەکەمین پێوەندیی نێوان ئێران و روسیا لە سەردەمی پادشایەتیی ئیڤانی چوارەم ناسراو بە ئیڤانی (مخوف) لە روسیا و پادشایەتیی شا تەهماسبی سەفەوی لە ئێران، بەڵام لە ئارشیڤە رەسمییەکانی وەزارەتی دەررەوەدا هیچ پێشینەیەکی ئەو پێوەندییە دیار نییە. یەکەمین باڵوێزێك، کە لە لایەن پادشای ئێرانەوە چووەتە دەرباری روسیا و هێندێ پێشینە و بەڵگە لە سەر ئەرکی پێ ئەسپێردراوی ئەو لە دەست دایە ناوی " هادی بەگ" بووە، کە ساڵی 1586ی زایینی نامەیەك و کۆمەڵێك دیاری لە لایەن سوڵتان محەممەدی خودابەندەوە دەباتە روسیا و لە سەر تای ساڵی 1587دا واتە نزیك بە چوارسەد و بیست ساڵ بەر لە ئێستا دەگاتە مۆسکۆ و نامەکەی سوڵتان محەممەدی خودابەندە، کە پادشای سەفەوی تێیدا داوای لە تەزاری ئەوکاتی روسیا کردبوو ئەگەر روسەکان پێش بە دەستدرێژیی عوسمانییەکان بۆ سەر ئێران بگرن ئەوا ئێران دەربەند و باکۆ دەداتە روسەکان، گەیاندە دەرباری تەزار.

یەکەمین باڵوێزی ئێران لە دەرباری روسیا لە ساڵی 1588دا لەگەڵ نێردراوی رەسمیی روسیادا بە ناوی "ڤاسیل چیکۆڤ" بە نامەی تەزارەوە دەچێتە ئێران، هەردوو باڵوێز لە نیوەی

ڕێیە ئاگادار دەکرێنەوە، کە سولّتان محەممەدی خودابەندە لە سەر کار لابردراوە و شاعەباسی یەکەم ناسراو بە شاعەباسی مەزن لە سەر تەختی پادشایەتییەکەی دانیشتووە. شا عەباس دیسان نامەیەك بە کۆمەڵێك دیارییەوە بە باڵوێزێکی دیکەدا بە ناوی "بوداغ بەگ" دەنێرێ بۆ مۆسکۆو داوا لە روسەکان دەکا لە شەڕی گەڵ عوسمانییەکاندا یارمەتیی بدەن، بەڵام وەڵامی ئەو نامەیە دوو ساڵ دواتر لە کاتێك دەگاتە دەست شا عەباس، کە ئێران عوسمانییەکان ڕێککەوتوون و مەسەلەی یارمەتیی روسەکان پووچەڵ بۆتەوە.

لەم ڕێکەوتەوە هەتا سەد ساڵ دواتر، کە پێتری مەزن لە روسیا هاتە سەر تەختی پادشایەتی ڕووداوێکی گرینگ لە روسیادا نەهاتەپێش، و پێوەندییەکانی نێوان دوو وڵات تەنیا لە بواری بازرگانیدا بەرتەسك ببۆوە. پادشایەتیی پێتری مەزن، کە یەکێك بوو لە بەدەسەڵاتترین پادشاکانی روسیا هاوکات بوو لەگەڵ پادشایەتیی لاوازترین پادشای سەفەوی و هێرشی ئەفغانەکان بۆ سەر ئێران و پێتری مەزن، کە بڕیاری دا بوو کەوشەنەکانی هەراوتر بکاتەوە بەسەر ئاوە گەرمەکاندا زاڵ بێ هاتە سەر ئەوەی کە هێرش بکاتە سەر ئێران و داگیری بکا. لە ساڵی 1724دا پاش ئەوەی روسییەکان گورجستانیان داگیر کرد و عوسمانییەکان بەرەوڕوویان بوونەوە، گرێبەستێك لە نێوان روسیا و عوسمانییەکاندا مۆر کرا، کە بە پێی ئەو گرێبەستە ئەیالەتەکانی لێوار دەریای خەزەر درانە دەست روسەکان و ئەیالەتەکانی باکووری خۆرئاوای ئێرانیش (ئازەربایجان و کوردستان و کرماشان و هەمەدان) درانە دەست عوسمانییەکان.

مەرگی پێتری مەزن لە ئالّی 1725دا ئەو کێشە و مشتومڕەی، کە لە سەر جێنشینیی ئەو دەستی پێکرد نەیهێشت خەون و نەخشەکانی ئەو بۆ پێشڕەوی لە خاکی ئێراندا هەتا لێوارەکانی کەنداوی فارس وەدی بێن و بە دانیشتنی نادرشای ئەفشار لە سەر تەختی دەسەڵات روسەکان، کە سەرقاڵی شەڕ لەگەڵ عوسمانییەکان بوون تەواوی ئەو خاکەی، کە لە سەردەمی پێتری مەزندا لە ئێرانیان داگیر کردبوو دایانەوە بە ئێران. گرێبەستی گەڕاندنەوەی ئەو خاکە داگیرکراوانە بۆ ئێران لە دەی مارسی 1735دا لە شاری گەنجە مۆر کرا. لەو ڕێکەوتەوە هەتا سەردەمی پادشایەتیی کاترینی مەزن، کە دەیویست نەخشەکانی پێتری مەزن جێبەجێ بکا ڕووداوێکی گرنگ لە پێوەندییەکانی ئێران و روسیادا بەرچاو ناکەوێ. کاترینی مەزن ساڵی 1783 گورجستانی خستە سەر ئیمپراتۆریای روسیا و ئاغا محەممەدخانی قەجەر لە ساڵی 1795دا لەشکری بردە سەر گورجستان. هێرش و پەلاماری هێزەکانی ئاغا محەممەدخان

لەوپەڕی توند و تیژیدا بوو و بە تایبەتی لە جەنگەی گرتنی تفلیسی پایتەختی گورجستاندا هێزەکانی ئاغا محەمەد خان کوشتارێکی سامناکیان لێکردن و بێجگە لە کوشتن و تالان و بڕۆی خەڵك، کە زۆربەیان مەسیحی بوون کڵێسەکانی شاریشیان خاپوور کرد.

کاترینی مەزن لە تۆڵەی ئەو هێرشەی ئاغا محەمەدخاندا سوپایەکی گەورەی بۆ ئەستاندنەوەی گورجستان نارده سەر ئێران. هێزەکانی روس، کە بە شێست هەزار کەسیان مەزەندە کردوون، لە هاوینی 1796دا لە سەرانسەری قەفقازدا پێشڕەوییان کردە و پاش گرتنی گورجستان و دەربەند و باکۆ و لەنکەران، لە سەرەتای پاییزی هەر ئەم ساڵەدا لە رووباری ئاراس پەڕینەوە و لەدەشتی مۆغاندا دایانکوتا*. ئاماجی دواتری روسەکان گرتنی ئەیالەتەکانی باکووری ئێران و رۆیشتن بەرەو تاران بوو، کە پەیجوویەك(معجزە) رووی دا و بە هۆی مەرگی کاترینی مەزن لە 17ی نۆڤەمبەری 1796دا هێرش و پەلاماری روسەکان بۆ سەر ئێران راگیرا. ئاغا محەمەدخان ئەو هەلەی قۆزتەوە و لە ساڵی 1797دا بۆ ئەستاندنەوەی قەفقاز لەشکرکێشییەکی نوێی دەست پێکردەوە و لە جەنگەی ئەم لەشکرکێشییەدا بەدەستی دەوروبەرییەکانی خۆی کوژرا.

پاش ئاغا محەمەدخانی قەجەر لە سەردەمی جێنشینەکەی ئەودا فەتەلی شای قەجەر، کە هاوکات بوو لەگەڵ پادشایەتیی ئالکساندری یەکەم لە روسیادا شەڕەکانی نێوان روسیا و ئێران هەڵگیرسانەوە. لە سپتامبری 1802دا ئالکساندری یەکەم بە دەرکردنی بڕیارێك بە فەرمی گورجستانی خستەسەر ئیمپراتۆریای روسیا و ساڵێك دواتر هێزەکانی خۆی بۆ پەلامارێکی تازە بۆ سەر ئێران ئامادە کرد. هێزەکانی روس لە دیسێمبەری 1803دا گەنجەیان گرت و هێرشیان بردە سەر ئێرەڤان. فەتەلی شا کور و جێ نشینەکەی خۆی واتە عەباس میرزای راسپارد، کە بەرپەرچی هێزەکانی روس بداتەوە و عەباس میرزا توانیی لە ژانوییەی ساڵی 1804دا پاشەکشێ بە هێزەکانی روسییە بکا.

هەر لە فێبریەی ئەو ساڵەدا روسەکان بە دوازدە پاپۆڕ هێرشیان بردە سەر بەندەری ئەنزەلی و هێزەکانیان لەو بەندەرەدا دابەزاند، بەڵام لە بەرامبەر وەڵام و بەربەرەکانێی ئێرانییەکاندا بە زیان وێکەوتوویەکی زۆرەوە ناچار بوون پاشەکشێ بکەن، بەڵام لە قۆناغی دووەم ی ئەو شەڕەدا، کە بە شەڕی دە ساڵە ناوی دەرکردووە سەرکەوتن و پێشکەوتن بە دەست روسەکان بوو. هێزەکانی روس لە

* دایانکوتا: واتە مانەوە. مانەوەی بە بێ پێخۆشبوونی خانەخوێ.

[illegible]ییەکانی ساڵی 1806 پاش گەمارۆیەکی دوورودرێژ باکۆیان گرت و وێڕای ئـەوەی وردە وردە بەرەو باشوورو خۆرئاوای قەفقاز دەڕۆیشتن شەکی و دەربەندیشیان گرت.

شەڕەکانی فەڕەنسا و روس و هێری هێزەکانی ناپلیۆن بۆ سەر روسـیا لـە ژووئـەنی سـاڵی 1812دا روسەکانی لە درێژەدان بە هێرش و پەلامار لە قەفقازدا گێڕایەوە، بەڵام بە شکسـت و پاشەکشێی هێزەکانی ناپلیۆن لە روسیا دیسان روسەکان دەستیان کردەوە بە هێرش و پەلامار بـردن، و لـە ژانوییـەی سـاڵی 1813دا لـە قـەفقاز دەسـتیان بەسـەر لەنکـەران و تـەواوی لێوارەکانی دەریای خەزەردا گرت، و ئێرەڤانیان گەمارۆدا.

لەو کاتەدا بریتانییەکانیش، کە لە شـەڕی دژی ناپلیۆنـدا دەسـتیاندا بـووە دەسـتی روسـەکان، گوشاریان خستە سەر فەتەلی شا بۆ کۆتاییهێنان بـە دوژمنایـەتی و مـۆرکردنی گرێبەسـت لەگـەڵ روسیادا. و پەیماننامەی داسەپاوی "گولستان" لە رۆژی 21ی ئۆکتۆبەری 1813دا بە بەشـداریی نوێنەری بەریتانیا لە گوندی گولستانی هەڵکەوتوو لە قەرەباغی نێوان ئێران و روسیادا مۆر کرا. بـە پێی ئەو پیماننامەیە دەربەند و باکۆ و قەرەباغ و شـیروان و بەشـێك لـە تالـەش لـە خـاکی ئێـران لێکرایەوە و خرایە سەر خاکی روسیا و ئێران وازی لە داواکردنی گورجستان و داغستان هێنا. لەگەڵ ئەوەشدا هێڵ و سنووری نێوان ئەم دوو وڵاتە دیاری نەکرا و بە هۆی ئەو رۆڵەی، کە بریتانییەکان لـە بەستنی ئەو پەیماننامەیەدا هەیانبوو پێدەچێ، کە ئەو لێڵییە لە پەیماننامەی گولستاندا بە ئانقەسـت و بۆ ئەوە بووبێ، کە بوار بمێنێ بۆ ئەوەی هەر کات بەرژەوەندییـەکانی بـەریتانیا بخـوازێ شـەڕێکی دیکە لە نێوان ئەو دوو وڵاتەدا هەڵگیرسێتەوە.

لە رێکەوتی مۆر کرانی گرێبەستی گولستانەوە هەتا دە ساڵی دیکە هیچ تێکهەڵچوونێکی دیکە لە نێوان ئێران و بەریتانیادا نەهاتە گۆڕێ هەتا ئەوەی کە لە ساڵی 1823دا روسـەکان شەڕی نێوان ئێران وعوسمانییان بە دەرفەت زانی بەشێك لە قەفقاز و باکووری ئێرانیـان خسـتە سەر خاکی خۆیان. دەوڵەتی ئێران لەبەرامبەر ئەم کردەیەدا نارەزایەتیی نواند، بەڵام روسـەکان گوێیان بە نارەزایەتیی ئێران نەبزووت. تەزار ئالکساندری یەکـەم رۆژی یەکـەمی دیسـێمبەری ساڵی 1825 مرد وجێنشینەکەی وی نیکۆلای یەکەم لە مانگی مارسـی 1826دا پـرێنس منچیکۆڤی وەك باڵوێز ناردە تاران. پرێنس منچـیکۆڤیش ئامـادە نـەبوو ویسـتەکانی ئێـران بەجێبگەیەنێ و ئەوەندە بە بێ شەرمی و توند لەگەڵ ئێرانییەکانـدا هەڵسـوکەوتی کـرد، کـە پردی هەر چەشنە هێوایەکی رێککەوتنی لەگەڵ دەسەڵاتدارانی روسیادا پساند.

خولی دووەم ی شەڕەکانی نێوان ئێران و روسیا بە بێ راگەیاندنی پێشوو لە سەرەتای هاوینی ساڵی 1826دا دەستی پێکرد لە یەکەمین قۆناغی ئەو شەڕەدا، کە هەتا کۆتاییەکانی هاوینی خایاند ئێرانییەکان سەرکەوتوو بوون. هێزەکانی ئێران لەو ماوەیەدا بەشێکی زۆری ئەو ناوچانەیان ئەستاندەوە، کە بە پێی گرێبەستی گولستان درابوونە روسیا، و فەتەلی شا پاش ئەو سەرکەوتنانە ئامادەبوونی خۆی بۆ کۆتاییهێنان بە شەر و مۆرکردنی پەیمانی ئاشتی راگەیاند بە مەرجێك، کە ئەو خاکانەی، کە روسیا لە قەفقازەوە گرتوونی بیانداتەوە بە ئێران، بەڵام روسەکان، کە خۆیان بۆ شەڕ رێکدەخستەوە ئامادە نەبوون مل بۆ ئەو پێشنیارانەی شای قەجەر راکێشن و لە کۆتایی هاوینی ساڵی 1826دا بە هێزێکی پەنجا هەزار کەسییەوە هێرشیان کردەوە سەر ئێران. هێزە پەلامار دەرەکان بۆ جارێکی دیکەش لە سەرەتای ساڵی 1827دا لەبەر هێزەکانی عەباس میرزا بەزین، بەڵام هەر لە پایزی ئەو ساڵەدا بەهێنانی هێزی نوێ و حەساوەی روسی بۆ بەرەی شەر و خۆ خافڵاندنی براکانی عەباس میرزا بۆ گەیاندنی هێزی پشتیوان رەوشەکە بە قازانجی روسەکان شکایەوە و هێزەکانی روس لە نیوەی مانگی ئۆکتۆبەری 1827دا لە رووباری ئاراس پەڕینەوە و بەر لە هاتنی وەرزی زستان تەورێزیان گرت.

بە باوەڕی هێندێ لە مێژوو نووسەکان عەباس میرزا، کە لە خۆخافڵاندن و کارشکێنیی باوکی تووڕە ببوو بە ئانقەست لە بەرامبەر هێرشی پەلاماردەرانی روسدا بەرگریی نەکرد و ویستی لەگەڵیان رێککەوێ. فەتەلی شا پێی وابوو بە تەیارکردن و رێکخستنی هێزی حەساوە دەتوانێ روسەکان لە خاکی خۆی وەدەر بنێ هەر بۆیەش لە کۆتایی ساڵی 1827دا هەوڵی رێکخستنی هێزێکی نوێی دا و لە سەرەتای ساڵی 1828دا وەك فەرماندەی ئەو هێزانە بەرەو قەزوین وەڕێکەوت. لەو ماوەیەدا هێزەکانی روسیش لە تەورێزەوە بەرەو خۆرهەڵات وەڕێکەوتن و پاش گرتنی تالەش و ئەردەبیل گەیشتبوونە قافلانکۆ.

لەو کاتەدا بریتانییەکان بۆ جارێکی دیکەش خۆیان لە گۆڵمەزەکە هەڵقورتاند و بەر لەوەی تێکهەڵچوونێك لە نێوان هێزەکانی هەر دوو لایەندا بێتە ئاراوە "سێرجان مەك دۆناڵد" وەزیری موختاری بەریتانیا چووە لای شای ئێران و ئەوی لە هێزی سەربازیی روسەکان و مەترسیی شەڕ لەگەڵ ئەواندا تۆقاند. فەتەلی شا، کە بە بیستنی قسەکانی وەزیری موختاری بەریتانیا ترسی رێنیشتبوو و تەخت و بەختی خۆی لە مەترسییدا دەبینی رایگەیاند، کە ئامادەیە کۆتایی بە شەڕ بێنێ و نێوبژیوانیی بەریتانیای بۆ چارەسەریی ئەو مەسەلەیە قەبوڵ کرد.

دانوستانەکانی ئاشتی لە نێوان ئێران و روسەکاندا لە حاڵێکدا، کە روسەکان بەشێکی هەراو و مەزنیان لە خاکی ئێران داگیر کردبوو لە هەلومەرجێکی نابەرامبەردا دەستی پێکرد. روسەکان تەنانەت گوێیان نەدایە داوای ئێرانییەکان بۆ ئەوەی دانوستانەکان لە تەورێز بکرێ و دانوستانەکان لە گوندی تورکەمەنچای، کە لە چل کیلۆمەتریی میانە و لە سەر سنووری ئەو بەشە هەڵکەوتبوو، کە روسەکان دەستیان بەسەر داگرتبوو دەستی پێکرد.

بە پێی پەیماننامەی تورکەمەنچای، کە لە رێکەوتی دەی فێبریبەی 1828دا مۆر کرا ئێران بێجگە لەو ئەیالەتانەی، کە بە پێی پەیمانی گولستان لە دەستیدا بوون تەواوی خاکی ئەودیوی رووباری ئاراس واتە نەخجەوان و ئیرەڤان و قەرەباغ و بەشێکی لە تالەشیش لە دەستداو رووباری ئاراس بە فەرمی بوو بە سنووری نێوان هەر دوو وڵات. هەر بە پێی ئەو پەیماننامەیە ئێران بۆی نەبوو لە دەریای خەزەردا کەشتی بگێڕی و دوورگەکانی نێو دەریای خەزەریش درانە روسیا. بە پێی یەکێك لە بڕگەکانی گرێبەستەکە ئێران گفتی لێ وەرگیردرا، کە بڕی دە کرۆر تمەن، کە دەی کردە بیست ملیۆن مەناتی روسی یا سێ ملیۆن ونیو لیرەی بریتانی وەکو غەرامەی شەڕ بدات بە روسیا، کە نیوەی بە نەغد و بە شێوەی سکەی ئاڵتوون یا زیو درا و ژەنەراڵ پاسکۆڤیچ فەرماندەی لەشکری روس پاش وەرگرتنی ئەو بڕە دراوە فەرمانی پاشەکشەی بە هێزەکانی خۆی دا.

بڕگەیەکی دیکەی گرێبەستەگە ئەوە بوو، کە بە شێوەی یاسایی عەباس میرزا بە جێ نشین و میراتگری تەخت و تاج ئێران بە فەرمی بناسرێ. بەو شێوەیە عەباس میرزا بە کردەوە خۆی خستە بەر دەستی روسەکان و بە گونجاندنی ئەو بڕگەیە لە گرێبەستەکەدا هەوڵی براکانی خۆی، کە کەوتبوونە دژایەتی لەگەڵی پووچەڵ کردەوە. لە بەشی دەی ئەو پەیماننامەیەدا و لەو پرۆتۆکۆلەشدا، کە وەك پاشکۆ لەگەڵییەتی ماف و پوانگەلێکی تایبەت بۆ نوێنەرانی سیاسی و بازرگانیی روسیا لە ئێراندا لەبەر چاو گیران، کە بنەمای کاپیتۆلاسیۆن یا مافی داوەریکردنی دەرەوەی سنووری بۆ پێڕاگەیشتن بە تاوانی هاووڵاتیان روسی لە ئێراندا جێ خست.

دە مانگ پاش واژۆی گرێبەستی تورکەمەنچای دەوڵەتی روسیا ئالکساندر گریبایدۆڤی وەك باڵوێزی تایبەتی نارده تاران بۆ ئەوەی بەڵگەکانی ئەو گرێبەستە لەگەڵ ئێران بگۆڕێتەوە، بەڵام گریبایدۆڤ لەو ماوەیەدا، کە لە تاران مایەوە هێندێ ئاکاری نواندن، کە بوونە هۆی سەرهەڵدانی گشتی و هێرشی خەڵك بۆ سەر باڵوێزخانەی روس و کوشتنی گریبایدۆڤ و سی وشەش کەس لە هاووڵاتیانی روسی. نیکۆلای یەکەم، کە لەو رووداوە ئاگار بۆوە باڵوێزێکی

نوێی بە ناوی داڵگورگی ناردە تاران بۆ ئەوەی ڕووداوەکە تاوتوێ بکات و ڕاپۆرتی ڕووداوەکەی بۆ بەرێتەوە. ڕاپۆرتەکەی داڵگورگی ئەوەی دەگەیاند، کە هەڵەکانی گریبایەدۆڤ و هەروەها هێندێ دنەدان بووەتە هۆی ئەوەی ئەو ڕووداوە بقەومێ و لە هەمان کاتدا پێشنیاری بە دەرباری ئێران کرد، کە وەفدێك بە سەرۆکایەتیی یەکێك لە شازادەکان بۆ داوای لێبووردن بنێرێتە دەرباری ڕوسیا. ئەو پێشنیارە وەرگیردرا و بە ناردەنی وەفدێك بە سەرۆکایەتیی خوسرەو میرزای کوڕی عەباس میرزا بۆ دەرباری ڕوسیا کێشەکە چارەسەر کرا.

لەو ڕێکەوتە بە دواوە هێژمونیی ڕوسیا لە دەرباری ئێراندا پەرەی گرت و دنەدانی ڕوسەکان و هاندانەکانیان لە سەردەمی پادشایەتیی محەممەد شا و ناسرەدین شای قەجەردا بووە هۆی شەڕی گەورەی نێوان ئێران بەریتانیا، بەڵام هێژموونی و تەشەنەی بریتانییەکان لە ئێراندا لە کۆتایی پادشایەتیی ناسرەدین شا و سەرەتای موزەفەرەدین شادا پەرەی گرت و بریتانییەکان بەو ڕۆڵەی، کە لە شۆڕشی مەشرووتەدا گێڕایان پێگەیەکی بەهێزتریان بەدەست هێنا. لەگەڵ مەرگی موزەفەرەدین شا و دەستپێکی پادشایەتیی محەممەد عەلی میرزای کوڕی، کە بە ناوی محەممەد عەلی شادا پاڵی وەتەختی دەسەڵاتدا جارێکی دیکە پارسەنگی تەرازووی سیاسەتی ئێران بە قازانجی ڕوسەکان شکایەوە، چونکی محەممەد عەلی شا بە تەواوەتی لە ژێر باری ڕوسەکاندا بوو و دژی مەشرووتە خوازان هەموو ئەو پوانانە بوو، کە باوکیدا بووی بە مەشرووتە خوازەکان، بەڵام بەریتانیا و ڕوسیا بە هۆی بەرژەوەندیی نێودەوڵەتیی خۆیان و قازانجی هاوبەشیان، کە لە بەرامبەر بە هێزبوونی ئەڵمانیا و یەك گرتنی لەگەڵ عوسمانیدا هەیانبوو، لێك نزیك ببوونەوە و کێشەکانی خۆیانیان لە سەر ئێران وەلا نابوو. دوو هێزی ئیستیعماری بە پێی ئەو گرێبەستەی، کە لە ڕۆژی 31ی ئوتی 1907دا لە سەنپێترێزبۆرگ واژۆیان کرد، ئێرانیان بەسەر خۆیاندا دابەش کرد. بە پێی ئەم گرێبەستە نیوەی باکووریی ئێران، کە ناوچە ئاوەدان پڕ حەشیمەتەکانی لە خۆ دەگرت لە سەرووی هێڵی گریمانەیی نێوان قەسری شیرن و ئیسفەهان و یەزد و سنووری ئەفغانستان، بوو بە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی ڕوس و بەشی باشووری ئێران، کە لە باری سەربازییەوە گرینگیی هەبوو، لە هێڵی گریمانەیی نێوان بەندەرعەباس و کرمان و بیرجەند هەتا سنووری ئەفغانستان بە ناوچەی بن دەسەڵاتی بەریتانیا ناسرا. باقی خاکی ئێران بە ناوچەی بێ لایەن ناسرابوو، بەڵام بریتانییەکان، کە بە بەشی خۆیان لەم دابەش نامەیە قایل نەبوون پاش دەسپێکردنی شەڕی یەکەمی جیهانی لە ساڵی 1915دا

رێبەستێکی نهێنییان لەگەڵ روسیادا بەست و قایلین کرد بەوەی، کە پاش تەواوبوونی شەڕ ناوچە بێلایەنەکان بخەنە سەر کەوشەنی دەسەڵاتی خۆیان.

بەڵام لە ماوەی نێوان ساڵانی 1907 هەتا 1915 کۆمەڵێك رووداوی دیکە لە ئێراندا هاتنە پێشێ، کە روسەکان لە هەمووواندا رۆڵی بەرچاویان هەبوو. لە ژوئەنی ساڵی 1908دا محەمەد عەلی شا بە دنەدانی روسەکان دژی مەشرووتەخوازەکان راپەڕی و بریگادی قەزاق بە فەرماندەرێتیی کۆلۆنێل لیاخۆڤی روسی پەرلمانی وەبەر تۆپدا. لە ئاپریلی ساڵی 1909دا بە دوای بەرەو پێش چوونی عوسمانییەکان لە نێو خاکی ئێراندا روسەکانیش بە بیانووی پاراستنی بەرژەوەندییەکانیان هاتنە نێو ئازەربایجانەوە و هەتا تەورێز چوونە پێشەوە. محەمەدعەلی شا بە هۆی سەرهەڵدانی مەشرووتەخوازان لە 16ی ژووئیەی ساڵی 1909دا لە پادشایەتی خرا و پەنای بردە بەر روسیا، بەڵام روسەکان پاش دوو ساڵ بۆ گەڕاندنەوەی ئەو بۆ سەر تەختی دەسەڵات هەوڵێکی تازەیان دا و لە 18ی ژوئەنی 1911دا هێنایانەوە نێو ئێران، بەڵام ئەو هەوڵە بێ ئاکام بوو و هێزە ئازادیخوازەکان لە ماوەیەکی کورتدا هێزەکانی لایەنگری محەمەدعەلی شایان تێکشکاند و بۆ دووەمین جار لە ئێرانیان دەرپەڕاندەوە.

پاش شکستی دووبارە و هەڵاتنی محەمەدعەلی شا، یەکەمین کێبڕکێ و ناکۆکییەکانی نێوان روسەکان و ئەمریکییەکان، کە تازە هاتبوونە نێو گۆڕەپانی سیاسەتی ئێرانەوە دەردەکەوێ. روسەکان، کە بە چالاکیی وەفدێکی راوێژکاریی ماڵیی ئەمریکی بە سەرۆکایەتیی مۆرگان شۆستەری ئەمریکی قەڵس بوون هەوڵی ئەویان بۆ دەسبەسەرکردنی دارایی و سامانی شعاع السلگنە ی برای محەمەدعەلی شا کردە بیانوو و لە ژێر ناوی ئەوەدا، کە ئەو قەرزی بانکی روسیای لە سەر ە و ماڵ و سامانەکەی بارمتەی بانکە، داوایان کرد، کە بڕیاری دەسبەسەر کرانی سامانەکەی هەڵوەشێندرێتەوە. شۆستەر ملی بۆ ئەم داوایە رانەکێشا و ئەمجارەیان روسەکان دوایین دەرفەتیان بۆ ئێران دیاری کرد و داویان کرد، کە شۆستەر لە ئێران وەدەر نێن. پەرلمان گوێی بەم ئۆلتیماتۆمە نەدا و روسەکان بۆ جارێکی دیکەش لە کۆتایی ساڵی 1911دا هێزەکانی خۆیان هێنایەوە نێو خاکی ئێران. تەورێز بۆ جارێکی دیکەش پاش بەربەرەکانییەکی قارەمانانە کەوتەوە دەست سەربازەکانی روسیا و هەشت کەس لە ئازادیخوازانی تەورێز، کە پقەالاسلام رێبەری ئایینی و خۆشەویستی گەل لە ریزی پێشەوەیان بوو، رۆژی یەکەمی ژانوییەی ساڵی 1912 بە دەستی سالداتەکانی روسیا لە سێدارە دران.

گوشاری روسەکان و هەڕەشەی داگیرکردنی تاران ئاخرییەکەی سەرۆك وەزیرانی ئەوکات صمصامالسلگنەی بەختیاریی بە چۆك داهێنا. پەرلمان هەڵوەشێنرایەوە و شۆستەر لە ئێران وەدەر نرا، بەڵام روسەکان لەئێراندا دەستیان لە کردەوەی دڕندانەی خۆیان هەڵنەدەگرت. سێ مانگ پاش لە داردرانی پقەالاسلام و ئازادیخوازەکانی دیکەی تەوریز گومبەزی ئیمام رەزایان لە شاری مەشهەد وەبەر تۆپ دا و بوونە هۆی بێزاریی خەڵکی ئێران.

لە رێکەوتی سێی ئووتی ساڵی 1914دا، کە شەڕی یەکەمی جیهانی دەستی پێکرد ئێران تەنیا لە رواڵەتدا وڵاتێکی سەربەخۆ بوو. ئەحمەد شای قەجەر، کە تازە تەمەنی گەیشتبووە هەژدە ساڵ و تاجی نابووە سەری دەسەڵاتێکی نەبوو و نزیك بە سی هەزار سەربازی روسی، کە لە ژێر ناوی جۆراوجۆردا لە ئەیالەتەکانی باکووریدا دەژیان، بە پێی گرێبەستی 1907ی روس و بەریتانیا کۆمەڵێك مافیان لە باکووری ئێران بە خۆوە رەوا دەبینی. بریتانییەکانیش لە باشووری ئێراندا حوکمڕانییان دەکردو بڕیاری دەوڵەتی ئێران تەنیا لەو ناوچانەدا برەوی هەبوو، کە پێیان دەگوترا ناوچەی بێ لایەن. لەگەڵ دەست پێکردنی شەڕی یەکەمی جیهانی روسەکان، کە لەگەڵ عوسمانییەکاندا دەستەویەخە بوون بۆ جارێکی دیکەش بە بێ ئەوەی گوێ بدەنە نارەزایەتیی ئێران هێزەکانی خۆیانیان هێنایەوە نێو خاکی ئێران و لە کۆتایی ساڵی 1914دا نزیك بە حەفتا هەزار سەربازی روسی ناوچەکانی باکووری رۆژاوای ئێرانیان بە درێژایی سنوورەکانی عوسمانی داگیر کرد. بریتانییەکانیش لە لای باشوورەوە هێزەکانی خۆیان هێنایە نێو خاکی خوزستانەوە و هێرشیان کردە سەر خاکی عوسمانی لە ناوچەی نێوان رووبار(بین-النهرین). لەگەڵ هێرشی هێزەکانی عوسمانی بۆ خاکی ئێران و بە دوای ئەو شەڕەدا، کە لە نزیك تەوریز لە نێوان هێزەکانی روس و عوسمانیدا هاتە ئاراوە روسەکان ناچار بوون ئەو شارە چۆڵ بکەن. شاری تەوریز لە سۆدرەی ئەم شەڕەدا سووتێنرا و زیانێکی لە رادەبەدەر وە خەڵك کەوت. هێزەکانی روس، کە هەتا ناوچەی جولفا پاشەکشێیان کردبوو هێزی پشتیوانیان لە روسیاوە بۆ هات و دەستیان کردەوە بە پەلاماردان و هێرشیان هێنایەوە و پاش تێکشکاندنی هێزەکانی عوسمانی لە باشووری جولفا رۆژی 30ی ژانوییە دیسان تەورێزیان گرتەوە. هێزەکانی روسیا ئەوجارە بەرەو لای خۆرئاوا رۆیشتن و لە بەهاری ساڵی 1915دا شاری ورمێیان لە هێزەکانی عوسمانی ئەستاندەوە و هەتا سنووری دەریاچەی وان چوونە پێشەوە.

دوایین رادەی پێشرەویی روسەکان لە ئێراندا گرتنی هەمەدان و کرماشان بوو لە فێبرییەی ساڵی 1917دا، بەڵام لەم رێکەوتە بەملاوە بە هۆی سەرهەڵدانی شۆڕش و راپەڕینەکان لە

ڕوسیا و هەرەسهێنانی حکوومەتی تەزاری هێزەکانی روس لە ئێراندا سەریان لێ شێوا. ئەو سەر لێ شێواوییە بە هاتنە سەر کاری حکوومەتی بۆلشەڤیکی لە روسیادا بە لوتکە گەیشت و هێزەکانی روس ئالۆز و پەرش و بڵاو بوون. بە پێی گرێبەستی "برێستلیتۆڤسك"، کە رۆژی سێیەمی مارسی 1918 لە نێوان ئەڵمانیا و حکوومەتی بۆلشەڤیکیدا واژۆ کرا روسەکان دەربەست و بەرعۆدە کران، کە هێزەکانیان لە ئێران بکێشنەوە و پاشماوەی هێزە روسییەکانیش هەتا کۆتایی ئەم ساڵە ئێران چۆڵ بکەن.

ئیعدامی یەکەمین باڵوێزی روس لە ئێران و گۆڕانەکانی دوایی لە پێوەندییەکانی نێوان ئەم دوو وڵاتەدا

ئێران یەکێك بوو لەو یەکەمین وڵاتانەی، کە حکوومەتی بۆلشەڤیکیی لە روسیادا بە فەرمی ناسی. ئەسەدوڵا بەهادوڕ باڵوێزی ئێران لە روسیا رۆژی 14 ی دیسێمبەری 1917 بڕیاری دەوڵەتی ئێرانی بۆ بە فەرمی ناسینی حکوومەتی بۆلشەڤیکی گەیاندە بەرپرسانی سۆڤیەتی و دەوڵەتی سۆڤیەتییش رۆژی چوارەمی فێبریەی ساڵی 1918 بە فەرمی گرێبەستی 1907 و 1915ی بەریتانیا و روس و پوانەکانی دیاریکران و لەم گرێبەستانەیدا هەڵوەشاندەوە. دیارە حکوومەتی بۆلشەڤیکیی روسیا لەوە پتر نەچووە پێشو ئامادە نەبوو گرێبەستە داسەپاوەکانی گولستان و تورکەمەنچای هەڵوەشێنێتەوە.

یەکەمین نوێنەری سۆڤیەتی لە ئێراندا ناوی براڤین بوو، کە پێشتر لە شاری خۆی کۆنسولی روسیای تەزاری بوو و پاش ئەوەی رەگەڵ هێزە راپەڕیوە شۆڕشڤانەکان کەوتبوو وەك نوێنەری خاوەن دەسەڵاتی دەوڵەتی سۆڤیەتی ناردرابووە تاران، بەڵام لە بشێوییەکانی مانگەکانی سەرەتای شۆڕشدا نامەیەکی پشتگیری، کە نیشاندەری ئەوە بێ ئەو بە فەرمی نێردراوی سۆڤیەتییە بۆ ئێران بە دەستییەوە نەبوو وبراڤین بە پشتبەستن بەو هەواڵێنەی لە بلاڤۆکەکانی سۆڤیەتیدا، کە ئەویان وەك نوێنەری فەرمی دەناساند دەیویست لەگەڵ ئێران بکەوێتە دانوستانەوە. دەوڵەتی ئێران ئامادە نەبوو لەگەڵ ئەم باڵوێزە بێ ناسنامە و پشتگیرییە دانوستان بکا هەتا ئەوەی کە دەوڵەتی سۆڤیەتی لە ژوئیەی ساڵی 1919دا باڵوێزێکی دیکەی بە ناوی " کۆلۆمیتسۆڤ" ناردە تاران. کۆلۆمیتسۆڤ گەڵاڵەیەکی 16 بڕگەیی لەگەڵ خۆیدا هێنابوو، کە تێیدا پوانگەلێکی وەك کاپیتۆلاسیۆن و

تەسپاردنی ڕێگە و دامەزراوەکان بە دەوڵەتی ئێران، کە حکوومەتی تەزاری پێیدا بوون، هەڵوەشاوە ڕاگەیاندبوو، بەڵام حکوومەتی "وسوقودەولە"، کە لایەنگری بەریتانیا بوو رووی بە نێردراوی دەوڵەتی سۆڤیەتی نەدا و تەنانەت داواکەشی لە سەر داخستنی نووسینگەی نوێنەرایەتیی روسییەی تەزاری لە تاران لێ قەبووڵ نەکرد.

وسوقودەولە لە مانگی ئوتی سالی 1919دا گرێبەستێکی لەگەڵ "سێرپێرسی کاکس" وەزیری خاوەن دەسەڵاتی بەریتانیا لە ئێراندا مۆر کرد، کە بە پێی ئەم گرێبەستە ئێران بە کردەوە دەچووە بن باڵی بەریتانیاوە و تەواوی ڕێکخستن و دامودەزگای ئابووری و سەربازیی ئێران دەچووە ژێر چاوەدێریی بریتانییەکانەوە. لە لایەکی دیکەوە هێزەکانی بەریتانیا لە ئێراندا بە راشکاوی هێزەکانی دژی حکوومەتی سۆڤیەتییان بە هێز دەکردن و یارمەتییان دەدان و بۆ دامەزراندنی کۆماری دژە کۆمۆنیستی لە قەفقازدا تێدەکۆشان. لەو نێوەدا کۆلۆمیتسۆڤ وەزیری خاوەن دەسەڵاتی(موختار) سۆڤیەتی لە تاران دەسبەسەر کرا و بە دەستی قەزاقە دژە بۆلشەڤیکییەکانی روسیا، کە لە خزمەتی دەوڵەتی ئێراندا بوون تیرەباران کرا. دەوڵەتی سۆڤیەتی لە ناڕەزایەتی بەم کردەوەیەدا لە سپتامبری سالی 1919دا باڵوێزخانەی ئێرانی لە مۆسکۆ (پایتەختی نوێی سۆڤیەتی) داخست و ئەسەد بەهادوڕ باڵوێزی ئێرانی دەسبەسەر کرد. ئەسەد بەهادۆڕ پاش ماوەیەك دەسبەسەری لە سۆڤیەتی دەر کرا و پێوەندییەکانی نێوان هەر دوو وڵات بە تەواوی پسان.

پێوەندییەکانی ئێران و سۆڤیەتی هەتا کۆتایی سالی 1919 و سەرەتای 1920 هەر وا بە هەڵپەسێردراوی مابۆوە هەتا ئەوەی کە هێزەکانی سۆڤیەتی لە سەرەتای بەهاری 1920دا بە یارمەتیی بەریتانیا هێزەکانی ژەنەراڵە دژەشۆڕشەکانیان، کە دژی دەوڵەتی سۆڤیەتی شەڕیان دەکرد تێکشکاندن و لە ڕێگەی دەریای خەزەرەوە ناچاریانکردن پاشەکشەی بکەن. سۆڤیەتییەکان هەر بە راوەدوونانی ئەم هێزانە لە قەفقاز وازیان نەهێنا و بە دوایاندا لە مانگی مای 1920دا لە ڕێگەی دەریا و وشکاییەوە هاتنە نێو گیلانەوە و بەشێکی پان و بەرینی ئەو ئەیالەتەیان داگیر کرد. دەوڵەتی ئێران سکاڵای بردە بەر ڕێکخراوی نەتەوە یەککگرتووەکان، بەڵام لەبەر ئەوەی کە دەوڵەتی سۆڤیەتی هێشتا لە لایەن زۆربەی وڵاتانی ئەندامی ئەم ڕێکخراوەوە بە فەرمی نەناسرابوو و ئەندامی ڕێکخراوی نێودەوڵەتی نەبوو سکاڵاکەی ئێران چی لێ شین نەبۆوە.

هاتنی هێزەکانی سۆڤیەتی بۆ نێو گیلان هاوکات بوو لەگەڵ بزووتنەوەی جەنگەڵ بە ڕێبەرایەتیی میرزا کوچك خان. میرزا کۆچك خان پیاوێکی ئیماندار و ناسیۆنالیست بوو و بیر و

باوەڕی ئەو لە هیچ بوارێکدا لەگەڵ ئارمانجی کۆمۆنیزم یەکی نەدەگرتەوە، بەڵام یەکێك لە نزیکترین هاوڕێکانی وی واتە ئیحسانولاخان کۆمۆنیست بوو و روسەکان هیوایەکی زۆریان بە پێگەی ئەو لە نێو بزووتنەوەی جەنگەڵدا هەبوو. ئیحسانولاخان لە بیرەوەرییەکانیدا، کە پاش راکردنی لە ئێران لە گۆڤاری "نۆڤی وێستك"ی سۆڤیەتیدا بلاوی کردەوە ئاماژەی بە کۆمەڵە خالێك کردووە، کە نیشاندەر و روونکەرەوەی بیر و باوەڕە ئایینییەکانی میرزاکۆچك خان و بێ باوەڕیی ئەو بە کۆمۆنیستەکان و لە هەمان کاتدا پێوەندیی خۆی ئیحسانولاخانیش بە روسەکانەوەیە.

ئیحسانولاخان لە درێژەی بیرەوەرییەکانیدا دەنووسێ:

"شەوی 17ی مای 1920 یەکێك لە هاوڕێیانی روسی هاتە جەنگەڵ و هەواڵی بۆ هێناین، کە بۆلشەڤیکەکان هەر لەم رۆژانەدا دێنە بەندەری ئەنزەلی..، چونکی پێشبینیمان دەکرد، کە بریتانییەکانیش لە کاتی پاشەکشەیاندا ناچار دەبن بە رێگەی ئاسایی ئەنزەلی و قەزوین دابڕۆن، کەوابوو بە میرزامان وت، کە هێزەکان بنێرێتە سیاچەم، کە لە کاتی پاشەکشێدا پەلاماریان بدەن، بەڵام کوچك خان گوێی بەم پێشنیارە نەدا، چونکی ئەو هێشتا نەیدەتوانی ساخ بێتەوە، کە هاوکاریی بۆلشەڤیکەکان بکات یا نا، و حەزیشی لێ بوو بەر لەوەی بچێتە نێو بەرەی بۆلشەڤیەکەکانەوە بزانێ ئەوان کێن و رێبازیان چییە.

سەرلە بەیانیی رۆژی دوایی 18ی مای پاپۆڕە جەنگییەکانی بۆلشەڤیکان هاتنە بەندەری ئەنزەلی و غازیانیان وەبەر رەهێڵەی تۆپدا. لەگەڵ کوچك خان، کە ئەو ماوەیە هەر بە یەکەوە بووین بە گرمەی تۆپ وەخەبەر هاتین و لە کوچك خانم پرسی ئاخۆ گوێی لە گرمەی تۆپی هاوڕێیانی ئێمە دەبێ؟ ئەو بەسەر وەڵامی "ئا"ی دامەوە و بۆ نوێژی بەیانی هەستا و داوای لێکردم لە بۆ شوکرانە بژێریی هاتنی هاوڕێیانمان دوو رەکات نوێژ بخوێنم، بەڵام من لە وەڵامی دا گوتم، کە لەژیانمدا نوێژم نەکردووە و پێشنیارتان پێ دەکەم ئەگەر دەتانەوێ لەگەڵ بۆلشەڤیکەکان هاوپەیمان بن دەبوو واز لە نوێژ و ئایین بێنن...

خێرا پێیان راگەیاندین، کە قەزاقەکان لە فومەن بوونە و جێگەی خۆیان گۆڕیوە و رۆیشتوون. بۆ بەیانی کۆمیتەی ئێمە لە فومەن کۆبوونەوەیەکی گۆت، حەشیمەتێکی زۆر لە بازاری فومەن کۆ ببوونەوە. من وام بە باش زانی لەوێ کۆبوونەوەیەکی بەرین ساز کەین و مزگێنیی هاتنی بۆلشەڤیکەکان بە خەڵك رابگەیەنم. گوندییەکان بە خۆشحاڵییەوە قسەکانیان وەرگرتم. پاش متینگەکە کۆبوونەوەی کۆمیتە لە باغێکدا گیرا و کاتێك نۆرەی قسەکردنی من

[illegible] گوتم، کە ئێمە دەبێ بە دڵ و گیان لەگەڵ بۆلشەڤیکەکان یەك بگرین و بە خێرایـی تـاران بە دەست بێنین... ئێمە نابێ هەموو هەوڵەکانمان لە سەر گیلان چڕ بکەینەوە, بەڵکو دەبێ بـە پەلە خۆمان ڕێکخەین و پەلاماری تاران بدەین.

کوچك خان گوتی بەر لەوەی بچینە نێو هەر بەرەیەکەوە دەبێ لە نزیکـەوە بۆلشـەڤیکەکان بناسین و دوایی گرێبەستێکیان لەگەڵ مۆر بکەین. من دژایەتیی بەستنی گرێبەستم کرد و گوتم خۆ ئێمە دەوڵەت نین، کە پەیماننامە واژۆ بکەین. ئێمە شۆڕشگێڕین و دەبێ لـە پێشـدا تـاران بگرین و دوایی پەیماننامە واژۆ بکەین..."

میرزا کوچك خان بەو شێوەیە ئاخرییەکەی کەوتە ژێر کاریگەریی ئەم لـەگوێ خوێندنانـەی ئیحسانولاخان و پاش گرتنی شاری ڕەشت لەگەڵ بولشەڤیکەکان کۆمیتەیەکی "شۆڕشی سوور" پێکـدێنن و حکومـەتی کۆمـاری سۆسیالیسـتیی گـیلان ڕادەگەیـەنن. پێکهاتـەی کۆمـاری سۆسیالیسـتیی گیلانـیش لــە شـێوەی حکوومـەتی سـۆڤیەتی و نـاوی ئەندامەکانیشـی "کۆمیسێر"ە. دەقی ڕاگەیەندراوەکەی شۆڕشی سـوور، کـە ڕۆژی 18ی جـۆزەردانی 1299 بڵاو بۆتەوە و تێیدا ناوی ئەندامانی حکوومەتی کۆماریی سۆسیالیستیی گـیلان هـاتووە بـەم شێوەیەیە:

ڕاگەیەندراوی شۆڕشی سوور

تەواوی خەڵکی بەڕێز ئاگادار دەکەینەوە کۆمیتەی سوور پاش پێك هێنانی حکوومەتی نوێ و ڕاگەیاندنی بە شێوەی فەرمی، ئەو کەسانەوەك ئەندام بۆ ئیـدارەکانی وڵات دەکاتـە کۆمیسێر و دەیانناسێنێ، کە بە گشتی لە کاروباری پێوەندیداردا بچنە لایـان و لـە هـەر ئیدارەیەك پێچەوانەی یاساتان بینی بە بێ تێبینی ڕایگەیەنن:

کۆمیسێری نێوخۆ میر شەمسەدین، کۆمیسـێری دەرەوە سـەید جەعفـەر، کۆمیسـێری ماڵی میرزا محەمەد عەلی پیربازاری، کۆمیسێری داد مەحموود ئاغا، کۆمیسێری پۆسـتە و تەلەگراف نەسروڵا، کۆمیسێری ڕۆشنبیری حاجی محەمەد جەعفەر، کۆمیسێری داهات میرزا محەمەد عەلی خومامی، کۆمیسێری بازرگانی میرزا ئەبولقاسم فەخرایی

واژۆی سەرۆك کۆمیتە و کۆمیسێری جەنگ ـ میرزا کوچكخان

هاوکات لەگەڵ دامەزرانی کۆمیتەی شۆڕشی سوور، حیزبی کۆمۆنیستی ئێرانیش، کە سەر بە گرووپی ئیحسانولاخان و ئەندامانی تاقمی"عـدالت" پێکـدەهات بـە فـەرمی دەسـتی بـە چالاکی کرد. تاقمی داد"عدالت" ناوی ڕێکخراوی کۆمۆنیستە ئێرانییەکان لە باکۆ بـوو، کـە

ژمارەیەك لە ئەندامەكانی بە دوای دابەزینی لەشكری سوور لە گیلان چوونە نێو ئەنزەلییەوە. میر جەعفەری جەوادزادە"پیشیەوەری و برایانی ئاغایۆڤ لە ریزی پێشەوەیان بوون. سەبارەت بە چۆنێتی دامەزرانی حیزبی كۆمۆنیستی ئێران و هۆكاری ناتەبایی و ناكۆكییان لەگەل بزووتنەوەی جەنگەڵدا مێژوو نووسانی روسی ئاوا دەنووسن:

حیزبی كۆمۆنیست ساڵی 1920 لە سەر بنەمای سۆسیال دیموكرات(عدالت) دامەزرا. لە 2224 ی ژووئەنی 1920 كۆنگرەی حیزبی عەدالەت لە ئەنزەلی گیرا و بڕیاری دا ناوی خۆی بكاتە حیزبی كۆمۆنیست. هەروەها بەرنامەی حیزبی لە ژێر دروشمی وەدیهاتنی هەرچی خێراتری بڕگە و داخوازەكانی بەو شێوەیەی خوارەوە پەسند كرد: وەدەر نانی ئیمپریالیستەكانی بەریتانیا و هەڵوەشاندنەوەی گرێبەستی كۆیلەتی 1919 ی ئێران و بەریتانیا رووخانی بنەماڵەی قەجەر و دامەزرانی رژێمێكی گەلی لە ئێران، دامەزراندنی دەوڵەتێكی دیموكراتیك و سوپای نیشتیمانی، دامەزرانی پەرلمانی دامەزرێنەران لە سەر بنەمای هەڵبژاردنی راستەوخۆ و دەنگدانی شاراوەی خەڵك. كۆنگرە هەروەها كۆمیتەیەكی ناوەندیی هەڵبژارد و بڕیاری دا پشتیوانی لە كوچك خان بكا.

یەكە شۆڕشگێڕەكانی گیلان، ئەو ناوچەیەیان لە سوپای شا پاك كردەوە و لە مانگی ژوئیەدا مەنجیل و بەشێك لە پارێزگای مازەندەرانیان هەتا بارفرۆش(بابل) گرت، بەلاّم لە مانگی ژوئیەی 1920دا ئەو بەرە یەكگرتووە لە گیلان لێكترازا. ناكۆكی كەوتە نێوان كوچك خان و كۆمۆنیستە ئێرانییەكان، كە لەو كاتدا مۆرەی وردەبۆرژۆوایان تێدا بوو و شیاوی ئەوەش نەبوون، كە رێبەرایەتیی بزووتنەوەی ئازادیی نەتەوەیی بگرنە ئەستۆ... مۆرە چەپەكان لە چوارچێوەی كۆمیتەی ناوەندیی حیزبی كۆمۆنیستدا لەگەڵ تاقمی ئیحسانولاّخان یەكیان گرت و پەسندی ئەوەیانی كرد، كە ئێران هەر ئێستا ولاّتێكی سەرمایەدارییە و دەبێ شۆڕشی سۆسیالیستی لەم ولاّتەدا بكرێ. ئەوانە چووونە رەشت و ئەنزەلی و شوێنەكانی دیكەی ئێران و دەستیان بەسەر ماڵ و سامانی وردە مالیك و وردەبۆرژۆوا و سەنعەتكاران وتەنانەت جوتیارانیشدا گرت. لە وەها هەلومەرجێكدا دەستیان كرد بە بانگەشەی دژ بە ئایین و قورئان و پیاوانی ئایینی. ویستیان ژنان دەمودەست چارشێو و پەچە و رووبەند لە سەر لادەن و دەستیان لە هاریكاریكردنی كوچك خان و بۆرژۆوازیی نەتەوەیی هەڵگرت.

كوچك خان دژی پەرەگرتنی بزاڤی شۆڕشگێری و جێبەجێكرانی ریفۆرمی زەوی وزار بوو، كە لەوانەبوو جوتیاران وا لێ بكا بزووتنەوەیەكی شۆڕشگێڕانەوەڕێخەن. ناسەقامگیریی سیاسی یەكێك

بوو به نایبەتمەندییە سرووشتییەکانی وی. ئەو بە نهێنی دانوستانی لەگەڵ نوێنەرانی دەوڵەتی شا کرد و کۆتایی بە کردەوەی سەربازی و چەکداری دژی سوپای شا هێنا. تەواوی ئەم ئەنگیزە و گرۆییانە هاوپەیمانەکانی گیلانی بەرەو تیداچوون برد... لە 19ی ژوئیەی 1920دا کوچك خان بە گرووپەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە رەشتی بە جێهێشت و پەنای بردە بەر لێڕەوارەکانی ناوچەی فومەن. ئەو تاقمە چەپەی، کە لە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمۆنیست جیا بوونەوە لەگەڵ تاقمی ئیحسانولاخان لە رەشت لە 31ی ژوئیەدا دەوڵەتێکی نوێیان پێك هێنا.

دیارە داوەریکردنی مێژوونووسانی روس لە سەر کوچك خان راست نییە و خوێنەر لە دووتوێی نووسراوەکانیاندا هەست بە دژواز وێژی و لاوازیی بەڵگاندنەکانیان لە سەر میرزا کوچك خان و بزووتنەوەی جەنگەڵ دەکا. راستییەکەی ئەوەیە، کە زێدەرۆییەکانی ئیحسانولاخان و هاورێ کۆمۆنیستەکانی ئەو، کە لە باکۆوە هاتبوونەوە و مێژوونووسانی روسی، کە خۆیشیان بە ناچاریدانیان بە هێندێك لەم زێدەرۆییانەدا هێناوە میرزاکوچك خانیان وەڕەز کردبوو و ئەوە ناسەقامگیری ئەو نەبوو، کە بووە هۆی ناتەبایی لە هاوپەیمانەکانی گیلاندا. مەسەلەی دانوستان لەگەڵ نوێنەرانی دەوڵەتی شا ش، کە مێژوونوسانی روس ئاماژەی پێدەکەن پێوەندی گرتنی نوێنەرانی دەوڵەتی موشیرودەولە بە میرزا کوچك خانەوە بوو. لە راستیدا پاش رووخانی حکوومەتی وسوقودەولە گرێدەری پەیمانی 1919 و هاتنەسەر کاری موشیرودەولە، کە ئەو گرێبەستەی بە هەڵپەسێراوی هێشتەوە و دەیویست هەڵیوەشێنێتەوە یەکێك لە ئامانجەکانی کوچك خان وەدی هاتبوو و میرزا، کە گەلێ جار رایگەیاندبوو مەبەست و ئامانجی ئەم نەهێشتنی دەسەڵاتی بێگانانە لە سەر ئێران رای لە سەر حکوومەتی موشیرودەولە باش بوو. لە سەر گۆڕانی شێوازی میرزاکوچك خان و دژکردەوەی کۆمۆنیستەکان لەبەرامبەریدا مورخالدولەی سپێهر لە کتێبی "ئێرانی لە شەڕی مەزن"دا ئاوا دەنووسێ:

... موشیرودەو لە سەرۆکی وەزیران، سەرداری مەزنی، کە بە ئازادیخوازی بە نێوبانگ بوو ناردە لای میرزا کوچك خان بۆ چاککردنی رەوشەکە، و میرزا، کە لە ناخی دڵەوە دژی بیر و باوەڕی کۆمۆنیزم بوو وەفاداری و متمانەی خۆی بۆ کابینەی موشیرودەولە دەرخست و پێشی بە هاتنی 700 کەسی دیکەی خەڵکی بادکوبە گرت، کە بە پاپۆڕ بەرەو ئەنزەلی دەهاتن و لەبەر ئەوەی، کە ئیحسانولاخان ئامادە نەبوو لەگەڵ دەوڵەت رێککەوێ میرزا بەجێی هێشت و رووی کردە جەنگەڵ و لایەنگرەکانیشی رەگەڵی کەوتن و رێکخراوێکی دیکەیان دامەزراند. ئیحسانولاخان و خالۆ قوربانیش کۆمیتەیەکیان بە ناوی "لاوانی کۆمۆنیستی ئێران" دامەزراند

وخەڵکی ڕەشتیان هاندا، کە لە سەر سینگیان هێمایداس و چەکوچ هەڵکەنن. هەربۆیەش ژمارەیەکی زۆر لە مزگەوتەکاندا کۆبوونەوە و ڕایانگەیاند، کە حەزیان لییە ڕەگەڵ میرزا کەون. خالۆقوربان و فەرماندەکانی دیکە چەندین جار شەڕیان بە میرزا فرۆشت، بەڵام بە تێکشکاوی لە جەنگەڵەوە گەڕانەوە و ئەو ناکۆکییە هەر هەبوو هەتا حەیدەر عەموئۆغلی هاتە ئێران...

پاشدابڕانی میرزاکوچك خان لە ئیحسانولڵاخان و هاوڕێ کۆمۆنیستەکانی حکوومەتێکی شۆڕشگێڕیی نوێ لە ڕەشت بە سەرۆکایەتیی ئیحسانولڵاخان دامەزرا و میر جەعفەری جەوادزادە، کە دوایی بوو بە پیشەوەری لەو حکوومەتەدا بە پۆستی کۆمیسێری کاروباری نێوخۆییەوە ڕۆڵی یەکەمی دەگێڕا. یەکەمین ڕۆژنامە کۆمۆنیستەکانی ئێران بە ناوی "کامۆنیست" و "شۆڕشی سوور" و "حریت" "حقیقت" یش لە ئێران دەرچوون، کە ئەو یا بەڕێوەبەریان بوو یا بەسەریان رادەگەیشت. و ئاشکرایە، کە ڕوسەکان ئامێری چاپ و بڵاوکردنەوەی ئەم ڕۆژنامانەیان لەبەر دەستی نابوو. لە سەر کردەوەی ئەم حکوومەتانە لە کتێبی "سیاسەتی دەوڵەتی سۆڤیەتی لە ئێران"دا، کە مەنشوری گورگانی نووسیوێتی ئاوا هاتووە:

پاش جیا بوونەوەی میرزا پروپاگەندەی بۆلشەڤیکەکان گەیشتە ئەوپەڕی خۆی. تەواوی خەڵکی رشتیان ناچار کرد، کە هێمایداس و چەکوچ لە سەر سینگیان هەڵکۆڵن. دەوڵەمەند و دەرەبەگ و دەمڕاستەکانیان بە ڕۆژ بە زۆرەملی دێنان و شەقامیان پێ دەماڵین. تەنیائیحسانولڵاخان و خالۆقوربان لە نێو بەرپرسە کۆمۆنیستەکاندا ئێرانی بوون، کە هەموو ڕۆژێ لە ڕێڕەوە گشتییەکاندا بە تین و تاو وتاریان دەدا و بە جەوهەری سوور ڕاگەیەندراویان چاپ دەکردن و بە دیوارەوەیان دەدان..، بەڵام بادکوبەییەکان، کە زمانی فارسییان نەدەزانی و بە تورکی قسەیان دەکرد و بە زۆری ناوی مەزدەکیان"وەك کەسێك، کە سیستەمی هاوبەشیی بۆ یەکەم جار لە ئێراندا کردە باو" لە سەر زار بوو و دەیانگوت"رحمتلیك مزدك"(واتە خوالێخۆشبو مەزدەك" لە فلانە ڕێکەوتدا فەرمووبووی....

خەڵکیان لە تەمەنی 18 هەتا 45 ساڵی کۆکردەوە. بۆ سەرکەوتن لە کاروباری خۆیاندا بەو شێوەی، کە لە ڕوسیا باو بوو بژیویان لە دەستی خۆیاندا پاوان کرد و هەر کەس چووبایەتە سەربازی ڕۆژێ لاوێچێکیان برینج پێ دەدا. هەر کەس خۆی لە سەر بازی بواردبا بێ بەش دەبوو... فەرماندەریی هێز لە ئەستۆی کارژانۆڤی ڕوسی بوو. هێز بە گشتی پێکهاتبوو لە 200 کەسی گورجی و هەرمەنی و 1200 کرێکاری ئێرانیی بادکوبەیی. ئەو ژمارەیە لەو کەسانە پێکهاتبوون، کە میرزا جارێکی چەك کردبوون. بەو جۆرەش چەکیان بۆ پەیدا دەکردن،

لەو برینجەی، کە لە ڕەشت بە زۆرەملی و بە خۆڕایی لە خەڵکیان دەستاند بە ئەفسەرە ڕوسییەکاندا دەیاننارده بادکوبە و دەیاندا بە چەك و هەر وەها خەڵکی ڕوسیاشیان، کە خەریك بوون لە قاتی و قڕیدا تێدا بچن لە برسێتی ڕزگار دەکردن. هەر خاوەن مڵکێکیش بەربەرەکانێی کردبایە ئیعدامیان دەکرد لەو نێوەدا پزیشکێك، کە خاوەن مڵك بوو ئیعدام کرا...

لە سەر کار و کردەوەی حکوومەتە تەمەن کورتەکەی ئیحسانولآخان لە بەشێك لە گیلاندا هەر ئەم کتێبە لە زمان بیرەوەرییەکانی دوکتۆر لووسۆئۆری فەڕەنسییەوە، کە ئەو کات سەرۆکی قوتابخانەی تاران بووە ئاوا دەنووسێ:

... شێوازی بۆلشەڤیکەکان لەم وڵاتەدا لەگەڵ شێوازی ئەوان لەوڵاتانی دیکەدا جیاوازییەکی نییە. لیستەی کردەوەی ناشیرن و جینایەتەکانیان دووردرێژە. ئەو زیانانەی، کە لە خەڵکیانداون تەنیا لە شاری ڕەشتدا لە بیست ملیۆن قڕان پترە. سەربازیی بە زۆر لە تەمەنی 18 هەتا 45 ساڵی، بەشکردنی بژیو (جیرە بەندی) و بڕینی ئەو بەشەش لە باقی خەڵك، کوشتنی دیلەکانی شەڕ لە لایەن ئیحسانولآخان و لاوە کۆمۆنیستەکانییەوە لە 19 ئوتدا و داسەپاندنی مەرگ بەسەر ئەفسەرانی قەزاقی لەشکری باکووریدا، کە لە کاتی هێرشی بۆلشەڤیکییەکاندا تیدامابوون و کوچك خان ڕزگاری کردبوون، بە تالآن بردن و سووتاندنی بازار، کاولکردنی مزگەوتێك، پارە ئەستاندنی زۆرەملی لە دەوڵەمەندان و دزینی تەواوی برینجی گیلان و ڕاگواستنی بۆ باکو لە سەرەتای سپتامبری 1920دا...

بەندەری ئەنزەلی و هەموو عەمبارەکانی خەڵکی بە تالآن بردرابوون بۆلشەڤیکەکان لە پاش خۆیانەوە نە کەلوپەلی ماڵ و نە خواردەمەنی و نە هیچ شتێکی بە نرخیان بۆ کەس نەهێشتبۆوە و دەستیان ڕەهەمووشت خستبوو، وەك بڵێی ماڵ و سامانی خەڵکیان بە دەسکەوتی شەڕ زانیبێ. پەنابەرانی ئێرانی لەبەر ئاگر و ئاسنی شۆڕش ڕایان دەکرد. هێندێ بەرەو تاران و هێندێ بەرەو زەنجان و هەمەدان تێیان تەقاند. ئەو خەڵکە بە ناچاری ماوەی 500 کیلۆمەتریان بە پێیان و لە قرچەی گەرمای هاویندا بڕی و زۆربەشیان ژن و منداڵیان لەگەڵ بوو. ئێمە لە تاران دیتمانن کافر بەزەیی پێیانادەهات. هەموو ڕووت وقووت و زۆربەیان چەند ڕۆژ بوو زەوادیان نەشکاندبوو. چیها لەم لێقەوماوانە لە برسان وشك هەڵاتن یا لە لێوار ڕێگە لە گەرمان مردن...

لە کۆنگرەی نەتەوەکانی خۆرهەڵاتدا، کە ڕۆژی یەکەم هەتا حەوتەمی سپتامبری 1920 بە سەرۆکایەتیی زینۆوێڤ سەرۆکی کۆمۆنیستی نێونەتەوەیی(کۆمین ترێن) لە باکۆ گیرا بڕیار

درا حکوومەتی بۆلشەڤیکیی گیلان بەمەبەستی زاڵبوون بەسەر ئێراندا بە هێز بکەن. سەرۆکی ئەو وەڤدەی، کە بە ناوی نوێنەرانی کۆمۆنیستەکانی ئێرانەوە لەو کۆنگرەیەدا بەشداربوو حەیدەر عەموئۆغلی بوو، کە لە شۆڕشی ستارخاندا یەکێك بوو لە هاوسەنگەرەکانی وی، بەڵام پاش بەشداربوون لە چەندین کردەوەی تیرۆریستیدا وەك هاویشتنی بۆمب بەرەو پەیتوون و ترۆمبیلی محەممەدعەلی شا و تیرۆری ئایەتوڵا سەیدعەوبدوڵای بێهبەهانی هەڵاتبوو بۆ روسیا و رەگەڵ بۆلشەڤیکەکان کەوتبوو. حەیدەر عەموئۆغلی لە کۆنگرەی نەتەوەکانی خۆرهەڵاتدا، کە بە مەبەستی پەرە پێدان بە شۆڕشی کۆمۆنیستی لە ئاسیادا پێکهاتبوو، وای نواند، کە کۆسپی سەرەکیی بەردەم کۆمۆنیستەکان لە گیلاندا میرزاکوچك خانە و ئەگەر ئەم لە سەر رێگە لابىردرێ، رێگە بۆ بڵاوبوونەوەی کۆمۆنیزم بە سەرانسەری ئێراندا خۆش دەبێ. زینۆویێڤ سەرۆکی کۆنگرە و نەریمانۆڤ سەرۆکی کۆماری ئازەربایجانی سۆڤیەتی کەوتنە ژێر کارتێکەریی قسەکانی حەیدەرعەموئۆغلییەوە و پاش کۆتایی هاتنی کۆنگرەی نەتەوەکانی خۆرهەڵات ئەویان بە 500 کەسی چەکدارەوە بە کەشتی ناردەوە بۆ ئێران. مورخ‌الدولەی سپێهر سەبارەت بە کردەوەی سەربازیی حەیدەرعەمووئۆغلی لە گیلان و چارەنووسی ئەو لە کتێبی "ئێران لە شەڕی مەزن"دا دەنووسێ:

پاش کۆتایی هاتنی کۆنگرە حەیدەر عەموئۆغلی بە کۆمەڵێك چەکدارەوە هاتەوە گیلان و کەوتە گەڵ شۆڕشگێرەکان. ماوەیەك لەگەڵ هێزەکانی جەنگەڵدا شەڕی کرد و جارێکی هەتا سۆمعەسەرا چووە پێشێ. ئاخری هاتە سەر ئەوەی کە جەنگەڵییەکان و شۆڕشییەکان(کۆمۆنیستەکان) پێکەوە ئاشت بکاتەوە هەربۆیەش لە رێگەی دۆستایەتییەوە بۆ چوو و چووە لای میرزا و هەوڵیدا لەگەڵ خۆیدا بیباتە رەشت، بەڵام میرزا خۆی بوارد، لەبەر ئەوەی کە یەکەم لە کۆمۆنیستەکان دڕدۆنگ بوو و بڕوای پێیان نەبوو دووەم ئەوەی کە کەسانێك بە قازانجی خۆیان لێکیان تیژ دەکردن. ئاخرییەکەی ئاگری دژایەتیکردن و دوژمنایەتی وەها بڵێسەی کێشا، کە ئیحسانولاخان و حەیدەرعەموئۆغلی و زەرڕە و حسابی بڕیاریان دا بچنە جەنگەڵ و میرزا تیرۆر بکەن، بەڵام میرزا بە پیلانەکەی زانین و دەستپێشخەریی کرد و فەرمانی دا حەیدەر خان و هاوڕێکانی لەو کۆمیتە هاوبەشەدا، کە بڕیار وابوو لە مەلاسەرا پێکبێ قۆڵبەست بکەن.داروودەستەکەی میرزا لە پێشدا ئەو خانوەیان سووتاند، کە کۆمیتەکەی تێدا پێکهاتبوو و ئیحسانوڵڵا و خالۆقوربان لە

سوپاکەدا بۆی دەرچوون، بەڵام حەیدەرعەموئۆغلی لەداو کەوت و بەر لەوەی بیبەنە لای میرزا بە شێوەیەکی سامناك کوشتیان.

هەر ئەو رۆژە بڕیار وابوو، کە سەرکردە کۆمۆنیستەکان لە هەموو جییەك بکوژرێن: محەممەدخانی کلوب لە ئەنزەلی و یارتانۆف لە لاهیجان کوژران و کەریمخان و یارمراد و خاڵومرادە بچکۆڵیش وەبەر هاتن و بریندار بوون. پاش ئەو تیرۆرانە میرزا شەڕێکی قورشی دژی کۆمۆنیستەکان دەست پێکرد و شاری رەشتی گرت، بەڵام، چونکی پێی ئیدارە نەدەکرا گەڕایەوە جەنگەل و کۆمۆنیستەکان دیسان هاتنەوە نێو رەشت.

گرێبەستی 1921ی ئێران و سۆڤیەتی

مۆرکردنی گرێبەستی 1921ی ئێران وسۆڤیەتی، کە دەراوەکەی لە سەردەمی حکومەتی موشیرودەلەی سوپاسالاردا خۆش کرابوو بە خاڵێکی وەرسووڕانی مێژووی پێوەندییەکانی نێوان ئێران و روسیا دەژمێردرێ.

هەتا پێش واژۆکرانی ئەم گرێبەستە، سەرەڕای ئەوەی کە پێوەندیی نێوان ئێران و سۆڤیەتی هەر بەردەوام بوون و ئەو گفت و بەڵێنانەی، کە روسەکان بۆ هەڵوەشاندنەوەی پوانەکانی دەوڵەتی تەزاری لە ئێراندا بە ئێرانییەکانیاندا بوو، دیسانیش بە هۆی بوونی بریتانییەکان لە ئێراندا و هەروەها پشتیوانیی ئەوان لە دژبەرانی دەوڵەتی سۆڤیەتی، هێشتا پێوەندییەکان نێوان ئێران و روسیا نەگەڕابۆوە سەر دۆخی ئاسایی خۆی و لەم نێوەدا هەوڵەکانی روسییەکان بۆ دامەزراندنی حکوومەتێکی کۆمۆنیستی لە گیلاندا قەیرانەکانی نێوان ئەو دوو وڵاتەی قووڵتر کردەوە، بەڵام پاش هەرەسهێنانی حکوومەتی وسوقودەولە، کە روسەکان بە مۆرەی بەریتانیایان دەزانی بوارێکی لەبارتر بۆ دامەزراندنی پێوەندیی دۆستانەی نێوانیان خۆشتر بوو، و موشیرودەولە بە ناردنی عەلی-قولیخان(مشاورالممالك) بۆ مۆسکۆ هەولیدا بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکییەکان و واژۆکردنی گرێبەستێکی دۆستایەتیی لە نێوان هەردوو وڵاتدا. دانوستانەکانی مشاورالممالك لە مۆسکۆ بە ئاکام گەیشت و پێشەکیی گرێبەستی دۆستایەتی و چارەسەریی کێشە و ناکۆکییەکانی نێوان هەر دوو وڵات لە 26 برگەدا ئامادە کرابوو، کە رووخانی دەوڵەتی موشیرودەولەی بەسەر داهات و سپاسالاری مەزن رۆژی یەکەمی نۆڤەمبەری ساڵی 1920 بوو بە سەرۆکی وەزیران. مشاورالممالك ئاکامی دانوستانەکانی خۆی بە سپاسالاری مەزن راگەیاند و ئەویش پێی راگەیاندەوە، کە کۆکە لە سەر ئەو بنەمایانەی ئەوان لە سەر ی رێککەوتوون.

مشاورلممالك له ماوەی چەند كۆبوونەوەدا لەگەڵ چێچرین كۆمیسێری كاروباری دەرەوەی سۆڤیەتی و جێگرەكەی وی كاراخان ئاخرۆ لە سەر دوا دەقی گرێبەستەكە ڕێككەوتن، لەلاّم بەر لە واژۆكردنی گرێبەستەكە كۆدەتای 21ی فێبرییەی 1921 لە تاران كرا. سەید زیائۆدینی تەباتەبایی سەرۆكی كۆدەتاكە لەگەل ئەوەدا، كە بە لایەنگریی بریتانییەكان ناوی زڕابوو و هەر بە یارمەتیی ئەوانیش بەدسەلاّت گەیشتبوو خۆی لە یەكەمین كەسانێك بوو، كە پاش شۆڕشی بۆلشەڤیكی چووبووە قەفقاز و پێویستیی دامەزراندنی پێوەندییەكی دۆستانەی لەگەل حكومەتی سۆڤیەتی بەوان ڕاگەیاندبوو. هەربۆیەش بە بێ تێبینی لە سەر گرێبەستی دۆستایەتیی ئێران و سۆڤیەتی لەگەڵیان ڕێككەوت و ڕێوڕەسمی واژۆی گرێبەستەكە لە ڕۆژی 26ی فێبرییەی 1921دا واتە پێنج ڕۆژ پاش كۆدەتا لە جێگەی وەزارەتی كاروباری دەرەوەی سۆڤیەتی جێبەجێ كرا.

گرێبەستی 1921ی ئێران و یەكێتیی سۆڤیەتی

یاسا

ئیزنی بەسترانی پەیمانی دۆستایەتیی نێوان هەر دوو دەوڵەتی ئێران و كۆماری سۆڤیەتیی روسیا پەسند كراوی 26ی فێبرییەی 1921.

برگەی یەكەم: پەرلمانی ئەنجوومەنی نیشتیمانی بە پشتبەستن بە نامەی نێردراوی ژمارە 1600 ی ڕێكەوتی 26ی فێبرییەی 1921، كە لە لایەن نوێنەری دەسەلاّت پێدراوی دەوڵەتی سۆڤیەتیی روسیا بۆ وەزیری دەرەوەی ئێران نێردراوە، ئەو ئیزنە بە دەوڵەت دەدا، كە پەیمانی دۆستایەتی نێوان نوێنەرانی دەوڵەتی ئێران و دەوڵەتی كۆماریی سۆڤیەتیی روسیا، كە لە 26 برِگە پێكهاتووە و خراوەتە سەر ئەم برِگەیە، پەسند بكا.

دەقی پەیماننامەكە

لەبەر ئەوەی كە دەوڵەتی ئێران لە لایەك و دەوڵەتی كۆماری یەكێتیی سۆڤیەتی تەواو لە سەر ئەوە كۆك بوون، كە لە داهاتوودا پێوەندیی دۆستایەتی و دراوسێیەتی لە نێوان هەر دوو گەلی ئێران و سۆڤیەتییدادابمەزرێ، هاتنە سەر ئەوەی كە لەم بارەوە دانوستان بكەن و بۆ ئەم مەبەستە ئەم كەسانەی خوارەوەیان كردووەتە نوێنەری خۆیان.

بەیەن دەوڵەتی ئێرانەوە عەلی قولی خانی مشاورلممالك لە لایەن دەوڵەتی کۆماریی یەکێتیی سۆڤیەتییشەوە گیۆرکی ڤاسیلیڤیچ چیچرێن و لۆمیخاییلۆڤیچ کاراخان.

ئەم نوێنەرە دەسەڵات پێدراوانە پاش خستنەڕووی متمانە نامەکان (اعتبار نامە) ی خۆیان، کە نوێنگەی رێسا و پرەنسیپی پێویستن و ئەوەی لە خوارەوە باسی دەکرێ رێککەوتن:

بەشی یەکەم: دەوڵەتی سۆڤیەتیی روسیا بە پێی راگەیەندراوەکانی خۆی لە پێوەندی لەگەڵ بنەماکانی سیاسەتی روسیا دەرهەق بە گەلی ئێران، کە لە نامە و بەڵگەنامە نێردراوەکانی ژمارە 14 یا شریتی 1918 و 26ی 1919دا هاتووە جارێکی دیکەش بە فەرمی رادەگەیەنێ، کە بە تەواوەتی چاوپۆشی لەو سیاسەتە ملهوڕانەیە دەکا، کە دەوڵەتە داگیرکەرەکانی روسیا، کە بەدەستی کرێکاران و جوتیاران لە نێو چوون بەسەر ئێراندا سەپابوون.

بە پێی ئەوەی باسی کرا و بە هیوای ئەوەی کە گەلی ئێران سەربەست و بەختەوەر بێت و بتوانێ بەئازادی کەڵك لە ماڵ و سامانی خۆی وەرگرێ دەوڵەتی سۆڤیەتی هەموو پەیماننامە و بەڵێننامە و گرێبەستەکانەی، کە دەوڵەتی تەزاری لەگەڵ ئێرانی واژۆ کردوونە و مافی گەلی ئێرانی تێدا پێشێل دەکرا، پووچەڵ رادەگەیەنێ.

بەشی دووەم : دەوڵەتی سۆڤیەتیی روسیا بێزاریی خۆی لە تەواوی ئەم سیاسەتانەی دەوڵەتی روسیای تەزاری رادەگەیەنێ، کە بە بێ رەزامەندیی گەلانی ئاسیایی و بە بیانووی دابینکردنی سەربەخۆیی ئەو گەلانە لەگەڵ ولاتانی ئەورووپی لە سەر حسێبی خەڵکی خۆرهەلات پەیمانگەلێکی دەبەستن، کە لە ئاکامدا دەبووە داگیرکردن و کۆیلەکردن.

دەوڵەتی سۆڤیەتیی بە بێ هیچ مەرجێك نکوڵی لەو سیاسەتە جینایەتکارانەیە دەکا، کە نەك سەربەخۆیی ولاتانی ئاسیایی زەوت دەکرد بەڵکو نەتەوە زیندووەکانی خۆرهەلاتیشی دەکردە پارووی تالانچییە برسییە ئەورووپیەکان و دەستدرێژییە بەردەوامەکانیان.

بە پێی ئەوەی گوتراو بە پێی ئەو بنەمایانەی لە بەشی یەکەم و چوارەمی ئەو پەیمانەدا باس کران، دەوڵەتی سۆڤیەتیی روسیا خۆی لە هەر چەشنە هەوڵێك دەبوێرێ، کە ببێتە هۆی لاوازبوون و نەمانی سەروەریی ئێران و تەواوی ئەو پەیمان و گرێبەستانە پووچەڵ رادەگەیەنێ، کە دەوڵەتی پێشووی روسیا لەگەڵ ولاتێکی دیکەدا بە زیانی ئێران و لە سەر ئێرانی مۆر کردوون.

بەشی سێیەم: هەر دوو دەوڵەتی مەزنی پەیماندەر رەزامەندیی خۆیان دەردەبڕن، کە بە پێی کۆمیسیۆنی سنووریی 1881 سنوورەکانی نێوان ئێران و روسیا پەسند دەکەن و لەبەرچاوی

دەرن و هەروەها لەبەر ئەوەی کە دەوڵەتی سۆڤیەتیی روسیا نایەوێ کەڵك لە بەهرەی سیاسەتی داگیرکەرانەی دەوڵەتی تەزاریی پێشوو بێنێ چاوپۆشی لە کەڵك وەرگرتن لە دوورگەکانی عاشورادە و باقی دوورگەکانی بەستێنی ئەستەرئاباد(گورگان)ی ئێران دەکاو هەروەها گوندی فیروزە لەگەڵ زەوییەکانی دەوروبەریدا، کە بە پێی گرێبەستی 28ی مای 1893 لە لایەن ئێرانەوە خراونەتە سەر روسیا دەدرێنەوە بە ئێران.

دەوڵەتی ئێران لە لایەن خۆیەوە رەزامەندیی خۆی لەوە رادەگەیەنێ، کە شاری سەرەخس، کە بە سەرەخسی روس یا کۆنە سەرەخس ناسراوە بە زەوییەکانی دەوروپشتییەوە، کە دەچێتەوە سەر رووباری سەرەخس هەروا بەدەست روسیاوە بێ.

هەردوو لای گرێبەستەکە بە مافی وەك یەك کەڵك لە رووباری ئەترەك و باقی رووبارەکان و ئاوەکانی سنووری وەردەگرن و هەروەها بۆ دیاریکردنی یەکجارەکیی کەڵك وەرگرتن لە ئاوەکانی سنووری و بەمەبەستی چارەسەرکردنی تەواوی ئەو کێشانەی لە سەر سنوورەکان و لە سەر خاك هەیانە کۆمیسیۆنێك لە نوێنەرانی ئێران و روسیا پێکدا.

بەشی چوارەم: بە پشتڕاستکردنەوەی ئەوەی کە هەر کام لەو گەلانە مافی ئەوەیان هەیە چارەنووسی سیاسیی خۆیان بە بێ هیچ کۆسپێك و بە ئازادییەوە دیاری بکەن، هەر کام لەم دوو لایەنە سەرەڕای چاوپۆشی لە دەستێوەردان لە کاروباری نێوخۆیی یەکتر بە شێوەی جیددی لەوەها شتێك خۆ دەبوێرن.

بەشی پێنجەم: هەر دوو لایەن کۆکن لە سەر ئەوە کە:

1ـ لە چوارچێوەی ولاتی خۆیاندا ئیزنی پێکهاتنی هیچ تاقم و گرووپ و دەستە و رێکخستن و تەنانەت تاکەکەسێکیش نەدەن، کە دژی ئێران و روسیا و هەروەها ولاتە هاوپەیمانەکانی گەڵ روسیا خۆ رێکخەن.

هەروەها لە خاکی خۆیاندا بەر بە وەرگرتنی سەرباز و کەلوپەلی سەربازی و چەکوچۆڵ یش بۆ هێزەکانی ئەم جۆرە رێکخراو و گرووپگەلە بگرن.

2ـ ئیزن نەدرێ بە هیچ ولات و رێکخراوێك گرینگ نییە لە ژێر هەر ناو و نیشانێکدا، بە دژی دوو لایەنی ئەم گرێبەستە مەزنە شتێکی وا بێننە نێو چوارچێوەی یەکێك لەم دوو لایەنە، کە لەوانەیە دژی لاینەکەی دیکەی پەیمانەکە بێ.

و دەبێ لە خاکی خۆیان و هاوپەیمانەکانی دیکەیاندا پێش بە مانەوەی هێزی سەربازی و لەشکریی وڵاتێکی دیکە بگیردرێ، کە لەوانەیە مانەوەیان ببێتە هۆی مەترسییەك بۆ سەر سنوورەکان یا بەرژەوەندی یا ئاسایشی لایەنەکەی دیکەی پەیمانە مەزنەکە.

بەشی شەشەم: هەر دوو لایەنی مەزنی پەیمانەکە، ڕێككەوتوون لە سەر ئەوەی کە هەرکات وڵاتێکی دووەم ی دیکە بیەوێ بە دەستێوەردانی سەربازی سیاسەتی داگیرکارانە لە خاکی ئێراندا بەڕێوەبەرێ یا خاکی ئێران بکاتە ناوەندێك بۆ هێرشە سەربازییەکانی خۆی دژی روسیا و هەر وەها ئەگەر مەترسییەك هەڕەشەیەك لە سنوورەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی و هاوپەیمانەکانی بکاو لەو کاتەدا حکوومەتی ئێران پاش وریاییدانی دەوڵەتی سۆڤیەتی خۆی نەتوانێ ئەو مەترسییە بڕەوێنێتەوە دەوڵەتی سۆڤیەتی مافی ئەوەی هەیە هێزی سەربازیی خۆی بێنێتە نێو وڵاتی ئێران بۆ ئەوەی بە مەبەستی بەرگری لە خۆی هەوڵی پێویست بدات.

دەوڵەتی سۆڤیەتیی روسیا لە سەر یێتی، کە پاش ڕەواندنەوەی مەترسییەکە دەمودەست و بە بێ خۆخافڵاندن هێزەکانی خۆی لە کەوشەنی ئێران بەرێتە دەرێ.

بەشی حەوتەم ـ بە پێی ئەوەی کە ئەو تێبینیانەی بەشی شەشەم دەتوانن ئاسایشی دەریای خەزەریش لەخۆ بگرن، هەر دوو لایەنی مەزنی پەیمانەکە کۆکن لە سەر ئەوەی ئەگەر مۆرەی دەوڵەتی دیکە(لایەنێکی جیا لەو دوو هاوپەیمانە) لە نێو کەسانی هێزی دەریایی ئێراندا هەبن، کە بەمەبەستی دوژمنکاریی روسیا لەویدا مابنەوە دەوڵەتی روسیا مافی ئەوەی هەیە، کە داوای دەرکردنیان لە دەوڵەتی ئێران بکا.

بەشی هەشتەم ـ دەوڵەتی سۆڤیەتییی روسیا رادەگەیەنێ، کە لەو سیاسە ئابوورییانە بێ بەرییە، کە حکوومەتی تەزاری لە خۆرهەڵاتدا بەڕێوەی دەبردن و نەك بە مەبەستی پەرە پێدان و گەشەی ئابووری و پێشکەوتنی گەلی ئێران بەڵکو بەمەبەستی کۆیلەکردنیان لە رووی سیاسییەوە دراوی دەدانێ.

کەوابوو دەوڵەتی سۆڤیەتی چاوپۆشی دەکا لە هەرچەشنە مافێکی خۆی سەبارەت بەو قەرزوقۆڵەی، کە دەوڵەتی تەزاری بە ئێرانی داون و ئەو قەرزانە پووچەڵ رادەگەیەنێ و هەروەها دەوڵەتی سۆڤیەتیی روسیا دەبوورێ لە هەموو ئەو بەهرەیەی، کە بە هۆی ئەم قەرزانەوە دەکەوتنە سەر ئێران.

بەشی نۆیەم ـ دەوڵەتی سۆڤیەتی تەواوی ئەو دراوە نەغدە و ئەو کەلوپەلە گرانبایی و قەرزی بانکیی "بانکی قەرز وەرگری ئێران" و هەروەها تەواوی ئەو سەرمایە و داراییە (منقول

وغير منقول)ـەی بانکی گۆڕین، کە بە ئێرانی دراون دەکاتـە ملّـك و مـالّی ئێـران و وەریـان ناگرێتەوە.

لە سەر ئەوەی، کە لەو شارانەدا، کە بڕیارە قونسوولگەریەکانی روسیادابمەزرێن و لەویـدا ناوەندگەلێك هەن، کە سەربە بانکی قەرزوەرگری ئێرانن هەر بە پێی ئەم بڕگەیە دەدرێنە ئێران و دەوڵەتی ئێران رەزامەندیی خۆی دەردەبڕێ، کە دەوڵەتی سۆڤیەتیی بە دڵخوازی خۆی یەکێك لەم خانووانە بە بێ بەرامبەر و بە خۆڕایی، بۆ جێگەی قونسوولگەریی خۆی هەڵبژێرێ.

بەشی دەهەم ـ دەوڵەتی سۆڤیەتیی روسیا هەولّی سیاسەتی داگیرکەرانەی جیهان(دەوڵەتـە دەرەکییەکان)، کە لە سـازکردنی رێگـەوبان و کێشـانی هێڵـی تەلـەگراف لـەوڵاتانی دیکـەدا بەمەبەستی دابینکردنی ئۆتوریتەی سەربازیی خۆیان دەخەنە پێشەوەی گەشەکردنی گەلان، بـە شتێکی خراپ و چەوت دەزانێ و حەزی لییە، کە کەرەسەی پێوەندی گرتن و تەلەفۆن، کـە بـۆ سەربەخۆیی هەر گەلێك ئیجگار پێویستن، بدرێتە دەست گەلی ئێران و هـەروەها بـە گـوێرەی پێویست ئەو زیانانەی، کە هێزی سەربازیی دەوڵەتی تەزاری لە ئێرانی داون قەرەبوو بکرێنەوە، هەربۆیەش دەوڵەتی سۆڤیەتیی روسیا ئەو دامەزراوگەلەی خوارەوە بە بێ بەرامبەر بە تەواوەتی دەداتە گەلی ئێران:

1ـ رێگەوبانە شۆستەکان لە ئەنزەلییەوە هەتا تاران و لە قەزوینەوە بۆ هەمەدان بە تەواوی زەوی و کەرەسە و کەلوپەلی پێوەندیدار بەو رێگەوبانانەوە.

2ـ هێڵەکانی شەمەندەفەڕ لە جولفاوە هەتا تەورێز و لە سوفیانەوە بۆ دەریاچەی ورمێ بە هەموو کەلوپەل و کەرەسە و ئامرازەکانی راگواستنەوە.

3ـ ئیسکلە و عەمبارەکانی ناوەندی بازرگانی و پاپۆڕە هەڵمییەکان و بەلەمەکان و تەواوی کەرەسە و ئامرازەکانی راگواستن لە دەریاچەی ورمێدا بە هەموو ئەوشتانەوە، کە لەگەڵییەتی.

بەشی یازدەهەم ـ بە سەرنجدا بەوەی کە بە پێـی ئـەو خاڵانـەی لـە بەشـی یەکـەمی ئـەم پەیماننامەیەدا ئاماژەیان پێ کراوە، گرێبەستی واژۆ کراوی رێکەوتی 10ی فێبرییەی 1828 ی نێوان ئێران و روسیا لە تورکەمەنچای، کە بەشی هەشتەمەکەی مافی دەریاوانی لە دەریـای خەزەردا لە ئێـران زەوت دەکـا، پووچـەڵ و بـێ ئیعتبـارە، لەگـەڵ ئـەوەدا لایـەنی پەیمانەکـە رەزامەندیی خۆیان دەردەبڕن لە سەر ئەوەی کە لە کاتی واژۆکرانی ئەم پەیماننامـەوە هـەر دوو لایەن مافی پاپۆڕەوانیی ئازادیان لە ژێر سێبەری ئاڵای خۆیاندا لە دەریای خەزەردا دەبێ.

بەشی دوازدەهەم ـ دەوڵەتی سۆڤیەتیی روسیا پاش ئەوەی کە بە فەرمی وازی لەو قازانج و پوانانە هێناوە، کە لە سەر بنەمای باڵادەستیی سەربازی دامەزراون رادەگەیەنێ، کە جگە لەوانەی، کە بەشی 9 و 10 شدا باسیان کرا ئەو پوانانەی پێشووش، کە دەوڵەتی تەزاری بە زۆرەملی بۆ خۆی و هاووڵاتییەکانی خۆی لە دەوڵەتی ئێرانی ئەستاندبوون پووچەڵ رادەگەیەنێ.

دەوڵەتی سۆڤیەتییی روسیا لە کاتی واژۆ کرانی ئەم پەیماننامەوە تەواوی ئەو پوانگەلە باسکراوانە چ کەڵکیان لێ وەرگیرابێ و خرابنە بواری جێبەجێکردنەوە یان نا، و تەواوی ئەو خاك و زەوییەش، کە بە پێی ئەم پوانگەلە داگیر کراون دەداتەوە دەست دەوڵەتی ئێران، کە نوێنەری خەڵکی ئێرانە.

ئەو زەوی و ملکانەی، کە لە ئێراندا ملکی دەوڵەتی تەزاری پێشوو بوونە باڵوێزخانەی روسیا لە تاران و لە زەرگەندە، بە تەواوی ئەو کەلوپەل و کەرەسەری تێیاندایە و هەروەها شوێنەکان و کەلوپەلەکانی ژەنەراڵ قونسولگەرییەکان و ڤیس قونسولگەرییەکانی پێشووی روسیا لە ئێراندا هەروا لە ملکایەتیی روسیادا دەمێننەوە.

بەڵام با ئەوە بڵێین، کە دەوڵەتی سۆڤیەتییی روسیا چاوپۆشی دەکا لە مافی ئیدارەکردن و بەڕێوەبردنی گوندی زەرگەندە، کە پێشتر مافی دەوڵەتی پێشووی تەزاری بووە.

بەشی سێزدەهەم ـ دەوڵەتی ئێران لە لایەن خۆیەوە بەڵێن دەدا، کە ئەو پوان و ملك و ماڵەی، کە بە پێی ئەم پەیمانە دراونەتەوە بە ئێران بە هیچ دەوڵەت و لایەنێکی دیکەی نەسپێرا و تەواوی ئەم مافانە بۆ گەلانی ئێران بپارێزێ.

بەشی چواردەهەم ـ بە پشتڕاستکردنەوەی گرینگیی بەروبووی دەریایی لێوارەکانی خەزەر بۆ بژیوی خەڵکی روسیا، دەوڵەتی ئێران پاش هەڵوەشاندنەوەی ئیعتباری یاسایی ئەوەی ئێستا لە بەرامبەر ئەو بەرووبووەدا لە سەر یەتی ئامادەیە گرێبەستێك لەگەڵ ئیدارەی خۆراك و بژیو(ارزاق) لە سەر راوی ماسی بە مەرجگەلێك، کە هەتا ئەوکات روون دەبێتەوە، مۆر بکا.

هەروەها دەوڵەتی ئێران ئامادەیە، کە لەگەڵ دەوڵەتی سۆڤیەتیی روسیا بکەوێتە دانوستانەوە و وای رێکبخا، کە ئێستاش هەتا ئەوکاتەی هەلومەرجی باسکراو دەرەخسێ، رێگەی گەیاندنی بەروبووە دەریاییەکانی خەزەر بۆ روسیا لە رێگەی ئیدارەکانی بژیو و خۆراکی کۆماری یەکێتیی روسیاوە دابینی بکا.

بەشی پازدەهەم ـ دەوڵەتی روسیا بە سەرنجدان بەو بنەمایانەی باسیکردن لەمەڕ ئازادیی بیرو باوەڕی ئایینییەوە پێی خۆشە کۆتایی بەو بانگەشە ئایینیانە بهێندرێ، کە مەبەستی

جەوهەرییەکەیان کاریگەریدانان لە سەر خەڵك و یارمەتیدان بە پیلانگەلی دڕندانەی دەوڵەتی تەزاری لە وڵاتانی ئیسلامیدا بووە.

کەوابوو دەوڵەتی سۆڤیەتیی روسیا رادەگەیەنێ کەتەواوی ئەو وەڤد و گرووپانەی، کە دەوڵەتی تەزاری روسیا لە پیاوانی ئایینیی پێك هێنابوون هەڵوەشاوە رادەگەیەنێو هەوڵ دەدا، کە لەمەودوا وەڤدگەلی لەم جۆرە لە روسیاوە نەنێردرێنە ئێران.

دەوڵەتی سۆڤیەتیی روسیا تەواوی زەوی و مڵك و سامانی وەڤدی ئۆرتۆدۆکسی، کە لە ورمییە و هەموو سامانی دامەزراوەکانی دیکەی وەڤدی گۆرین بە بێ بەرامبەر و بۆ هەمیشە بە گەلی ئێران، کە دەوڵەتی ئێران نوێنەرێتی دەسپێرێ.

دەوڵەتی ئێران زەوی و مڵك و سامانی وەڤدی گۆرین بۆ سازکردنی قوتابخانە و باقی دامەزراوگەلی رۆشنبیریی دیکە بەکار دێنێ.

بەشی شازدەهەم ـ بە سەرنجدان بە نامەی نێردراوی دەوڵەتی سۆڤیەتیی لە رێکەوتی 25ی ئیۆنی 1919دا سەبارەت بە پووچەڵکردنەوەیدادوەریی قونسوولی، هاووڵاتیانی روسیایی نیشتەجێ لە ئێران و هەروەها هاووڵاتیانی ئێرانیی نیشتەجێ لە روسیا لە رێکەوتی مۆرکرانی ئەم پەیمانەوە لەگەڵ خەڵکی خۆجێیی مافی وەك یەکیان دەبێ و پێ ملی یاسای ئەو وڵاتە دەبن، کە تێیدا دەژین و تەواوی کاروباریدادوەرییان لە دادگا و مەحکەمە خۆجێییەکاندا جێبەجێ دەکرێ.

بەشی حەڤدەهەم ـ هاووڵاتیانی ئێرانی لە روسیا و هەروەها هاووڵاتیانی روسیایی لە ئێران بە سەرباز ناگیردرێن و هیچ چەشنەماڵیاتێکی سەربازی یا خەسارەتێکی سەربازییان لە سەر نییە.

بەشی هەژدەهەم ـ هاووڵاتیانی ئێرانی لە روسیا و هەروەها هاووڵاتیانی روسیایی لە ئێراندا خاوەنی ئەو مافانەن، کە جگە لە دەوڵەتە هاوپەیمانەکانی روسیا بەو دەوڵەتگەلەش دەدرێن، کە تەواو لەگەڵیان دۆستن.

بەشی نۆزدە ـ هەردوولایەنی مەزنی بەرعۆدە، لە ماوەیەکی کەمی دوای واژۆی پەیماننامەکە پێوەندییە بازرگانییەکانیان توندوتۆڵ دەکەنەوە.

ئامرازەکانی رێکخستنی هاوردە و هەناردەی کاڵای بازرگانی ودانی نرخ و هەروەها وەرگرتنی و رادەی ئەو گومرۆکەی، کە لە لایەن ئێرانەوە دەخرێتە سەر کاڵای روسی بە پێی ئەو گرێبەستێك، کە لە لایەن کۆمیسیۆنێکی پێکهاتوو لە نوێنەرانی تایبەتیی هەر دوو لایەن، دیاری دەکرێ.

بەشی بیستەم ـ هەر دوو لایەنی مەزنی بەرعۆدە مافی ترانزیت بە یەکتر دەدەن، کە لە ڕێگەی ئێران یا ڕوسیاوە کالاّ بۆ وڵاتانی دیکە ڕاگوێزن هەروەها نابێ زیاتر لەو گومرۆکەی، کە لە کالاّی دەوڵەتانی دۆستی سۆڤیەتیی ڕوسیا وەردەگیردرێ بخرێتەسەر ئەم کالاّیە.

بەشی بیست و یەکەم ـ هەردوو لایەنی مەزنی بەرعۆدە، لە کەمترین ماوی دوای واژۆکرانی ئەم پەیماننامەیەدا هەوڵی دامەزراندنی پێوەندیی تەلەگرافی لە نێوان ئێران و ڕوسیادا دەدەن، و مەرجە پێویستەکانی پێوەندیی گۆرین لە ڕێگەی تایبەتیی پۆستەو تەلەگرافەوە جێبەجێ دەکرێ.

بەشی بیست و دووەم ـ بۆ سەقامگیریی پێوەندیی و دانوستانەکانی دراوسییەتی و ئامادەکردنی فاکتەرەکانی نیازپاکی بۆ یەکتر، کە پاش واژۆکرانی ئەو پەیماننامەیە لە نێوان هەر دوو لایەندا پێکدێ، هەر کام لەودوو لایەنە مەزنەی پەیماننامەکە، لە پایتەختی لایەنی بەرامبەرکەی نوێنەری خاوەن دەسەلاّتیان دەبێ، کە چ لە ئێران و چ لە ڕوسیا لە چاو نوێنەرانی سیاسی، بە پێی یاسا نێودەوڵەتییەکان و هەروەها بە پێی یاساگەلی نێو ئەو دوو وڵاتە، مافی پارێزراویی (مصونیت) ی دەرەوەی وڵات و باقی ئیمتیاز و پوانگەلی دیکەشیان دەبێ.

بەشی بیست و سێیەم ـ هەردوو لایەنی مەزنی بەرعۆدە بە نییەت و نیازی پەرە پێدانی پێوەندییەکانی دو لایەن لەو شوێنانەی، کە لە سەر ڕەزامەندیی هەر دوو لایەن دیاری دەکرێ قونسولگەرییەکانیان دەکەنەوە و ماف و دەستڕۆیشتوویی قونسولگەرییەکان لە گرێبەستێکی تایبەتدا، کە بەبێ وەدواخستن پاش واژۆکرانی ئەم پەیماننامەیە دەبەسترێ و هەروەها بە پێی یاساو ڕێسا باوەکان لە هەر دوو وڵاتدا بۆ قونسوولگەرییەکان دیاری دەکرێ.

بەشی بیست و چوارەم ـ ئەم پەیماننامەیە دەبێ لە ماوەی چوار مانگدا پشتڕاست و پەسند بکرێت، گۆڕینەوەی بەڵگەنامەکانی پشتڕاستکردنەوە لە شاری تاران تا ئەو جێگەی بگونجێ لە ماوەیەکی کەمتردا جێبەجێ دەکرێ.

بەشی بیست و پێنجەم ـ ئەم پەیماننامەیە بە هەردوو زمانی ئێرانی و ڕوسی و لە دوو بەرگی ئەسڵیدا نووسراوەتەوە و لە کاتی شیکردنەوەیدا هەردووکیان جێگەی متمانەن.

بەشی بیست و شەشەم ـ ئەم پەیماننامەیە لە پاش واژۆ کرانییەوە لەڕێوە جێگەی متمانە و ئیعتیبارە. بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئەوەی گوترا ئەم کەسانەی خوارەوە پەیماننامەی گۆڕینیان واژۆ و مۆر کردووە.

لە شاری مۆسکۆ لە 26ی فێبریی‌ەی 1921دا نووسرا.

واژۆ: گیٚ ئیٚرگی چیٚچرین. ل.کاراخان. مشاورلممالك.

سۆڤیەت و سەرکوتی بزووتنەوەی جەنگەڵ

یەکەمین دەرەنجامی گرێبەستی 1921 گۆڕانی سیاسەتی سۆڤیەتی لە سەر مەسەلەی گیلان بوو و روتشتین وەزیری دەسەڵات پێدراوی نوێی سۆڤیەتی، کە پاش واژۆی ئەم پەیماننامەیە هاتبووە تاران چ لە کاتی پێشکەشکردنی نامەی خۆ ناساندنی بە ئەحمەدشا لە مانگی مای 1921 (8ی بانەمەڕی 1300 ی هەتاوی)داو چ لە جێژنی تاج لە سەر نانی ئەحمەد شادا، کە 16ی بانەمەڕ بەڕێوەچوو بەڵێنیدا، کە بۆ خێرایی بەخشین بە کشاندنەوەی هێزەکانی روسیا لە گیلان هەوڵی پێویست دەدەن. لەگەڵ ئەوەشدا هەتا پێش ئەوەی هێزەکانی سۆڤیەتی گیلان چۆڵ بکەن کۆمۆنیستەکان هەروا بەسەر بەشێکی گرینگی خاکی گیلان بۆ وێنە رەشت و ئەنزەلیدا زاڵ بوون.

یەکێك لە مەرجەکانی سۆڤیەتی بۆ چوڵکردنی ئێران ئەوە بوو، کە هێزەکانی بەریتانیا لە ئێران بچنە دەرەوە. هێزەکانی بەریتانیا، کە بریتی بوون لە 2300 بریتانی و 9300 سەربازی هیندی لە مانگی مای 1921 (10ی بانەمەڕی 1300) قەزوینیان چۆڵ کرد و بەرەو هەمەدان وەڕێکەوتن، بەڵام روسەکان تەنیا بەشێك لە هێزەکانی خۆیانیان بردە دەرەوە و ئەوی دیکەیان هەتا مانگی ژوئیە لە بەشی لێواریی گیلاندا راگرتن و هێرشی هێزەکانی دەوڵەتی بۆ سەرکوتی کۆمۆنیستەکان لە رۆژی 30 ی پووشپەڕ واتە لە مانگی سەرەتاکانی ئوتی 1921دا دەستی پێکرد. لە یەکەمین قۆناغی ئەم هێرشەدا، کە بە فەرماندەیی رەزاخان وەزیری جەنگ کرا، هێزەکانی ئیحسانولاخان لە دەوروبەری تۆنیکابۆن زەبری توندیان وێکەوت و پیس تێ شکان و هێزەکانی دەوڵەت هەتا هەدە کلیۆمەتریی خاکی رەشت چوونە پێشەوە.

لە جەنگەی کردەوە و هەڵمەتە سەربازییەکان لە لاپەڕەکانی گیلان و مازەندەراندا، دەوڵەتی قوامالسلگنە لە تاران لەگەڵ بەرپرسانی سۆڤیەتی خەریکی دانوستان بوو بۆ ئەوەی ئامادەکاری بکرێ بۆ کۆتاییهێنان بە ئاژاوەکە و بەردەستکردنی کۆمۆنیستەکان بەبێ هیچ تێکهەڵچوونێك. روسەکان بۆ هاوکاری ئامادە بوون و کلانترۆڤ مۆرەی سەربازیی سۆڤیەتی خۆی بۆ

ڕێکوپێککردنی کاروبارەکان چووە لای ڕەزاخان. نووسەری کتێبی "سەرداری جەنگەڵ"، کە خۆی بەشداری مێژووی پڕ لە هەوراز و نشێوی شۆڕشی جەنگەڵ بووە هاوکاریی کلانترۆڤ لەگەڵ ڕەزاخاندا بە خاڵێکی وەرسووڕان لە مێژووی شۆڕشی جەنگەڵدا دەزانێ و دەنووسێ:

بوونی (ئاتاشە)ی سەربازیی سۆڤیەتی لە نێو قەزاقانی سوپادا و هاوکاریی ئەو لەگەڵ دەوڵەت هیچ شك و گومانێکی ئەگەر هەتا ئەو کاتە هەشبووبێ نەهێشتەوە و سیاسەتی نوێی سۆڤیەتیی لە هێمای ئەو حاڵەتەی، کە لەدامرکاندنەوەی شۆڕشی جەنگەڵدا گرتبوویە پێش، خۆی ئاشکرا کرد.

کلانترۆڤ پێوەندیی بە ئیحسانولاخان و خالۆقوربانەوە گرت و داوای لێکردن دەست لە بەربەرەکانێ هەڵگرن، بەڵام ئیحسانولاخان ملی نەدەدا. ئاخرییەکەی لە ڕۆژی 22 ی ڕەزبەری 1300 (ئۆکتۆبەری1921) ڕەزاخان فەرمانی دا بەرەو ڕەشت وەڕێکەون. باقی ڕووداوەکە لە کتێبی "سیاسەتی سۆڤیەتی لە ئێراندا " دەخوێنینەوە:

لە مانگی ئۆکتۆبەردا لە جەمشیدئاباد پێکیانداو هێزەکانی دەوڵەت شاری ڕەشتیان گرتەوە. ڕەزاخان وەزیری جەنگ پاش گرتنەوەی شاری ڕەشت ڕاگەیەندراوێکی دوورودرێژی دەرکرد و سەرەتا باسی کردەوەی تێکدەرانەی سەربزێو و یاخییەکانی کرد و دواییدانی بەوەدانا، کە لە ساڵی ڕابردوودا لەبەر ئەوەی کە یاخییەکان دەستیاندا بووە دەست بیانییەکان، هێزەکانی دەوڵەت بە زیان و خەساری زۆرەوە ناچار بوون پاشەکشێ بکەن. لە کۆتایی ئەم ڕاگەیەندراوەدا پاش شیکردنەوەی ئەو زیانانەی وە خەڵکی ڕەشت کەوتوون بەڵێنیان پێدرابوو، کە " پاش ئەم کەندوکۆسپانە هەڵتاندەستێنینەوە و دەوڵەت لە ژێر تیریژی شمشێری مندا تەناهی ئێوەی دابین کردووە."

بە کورتی لە کۆمۆنیستەکان خالۆ قوربان و هاوڕێیانی هاتن و خۆیان ڕادەستی هێزە سەربازییەکانی دەوڵەت کرد و پلە و پایەی سەربازییان وەرگرت. ئیحسانولاخان بە تەنیا مایەوە. هێزەکانی دەوڵەت لە لێواری ئەنزەلی مابوونەوە، کە ڕێکخستنی کۆمۆنیستیی ئەنزەلیش لێك هەڵوەشایەوە و ئەوەی دەبوایە بەرەو ڕوسیا وەڕێکەوێ باروبنەی پێچایەوە.

ڕۆژی شەشەمی خەزەڵوەری 1300 (نۆڤەمبەری 1921) چەند پاپۆڕ لە بەندەری ئەنزەلییەوە بەرەو بادکوبە وەڕێکەوتن. تەنیا ئیحسانولاخان و پەنجاو چەند کەسێك لە چەکدارەکانی وی هەتا دوانیوەڕۆی سبەینێ لە بەندەری ئەنزەلی مانەوە و نەیاندەزانی چ بکەن و بیریان لە چارەنووسی داهاتووی خۆیان دەکردەوە. هێزەکانی دەوڵەتی چیتر چاوەڕوان نەمانەوە و بە تەقەکردن لە غازیانەوە بەرەوپێشەوە دەڕۆیشتن. ئیحسانولاخان خۆی گەیاندە دوایین

پاپۆڕێك، كه مابۆوه له لێوار بەندەرەكە بەو خەڵكەی لەوێ سەیریان دەكرد گوتی "هاونیشتیمانەكانم، ئێمە هاتبووین رزگار و ئازادتان بكەین و ئێستا، كه خەیانەتی سەردارەكان پێشی بە وەدیهاتنی خەونەكانمان گرت ئەو ئەركە گەورەیە بۆ كاتێكی دیكە هەڵدەگرین..."
هێزەكانی دەوڵەت گەیشتنێ و چەند تفەنگێكیان بە پاپۆڕەكەوە نا، بەڵام نەیان ئەنگاوت و كەشتییەكە دوور كەوتەوە...

رۆتشتین وەزیری دەسەڵات پێدراوی سۆڤیەتی لە ئێراندا هاوكات لەگەڵ ئەم رووداوانەدا كلانترۆڤ كاربەدەستی سەربازیی سۆڤیەتیی راسپارد، كە پێوەندی بە میرزا كوچك خانەوە بگرێ و لەگەڵی دانیشێ و نامەیەكیش لە رێگەی ئەوەوە بۆ میرزا دەنێرێ، كە لە سەر چاوەی جۆراوجۆردا دەقەكەی بڵاو بۆتەوە. وەزیری دەسەڵات پێدراوی سۆڤیەتی لەم نامەیەدا داوای رێككەوتن لەگەڵ دەوڵەت لە میرزا كوچك خان دەكا و لە كۆتاییدا پاش ئاماژە بەم بابەتە، كە میرزا دەتوانێ چەند كەسێك بۆ پاراستنی خۆی نەك بۆ حكوومەت لای خۆی بیلێتەوە:

دڵنیاتان دەكەمەوە، كە برە پارەیەكتان بۆ دیاری دەكەین، كە بتوانن لەگەڵ هاوڕێكان پێی بژین. هاوڕێی خۆشەویستم لەوە ئاگادار دەكەمەوە، كە ئەمە دوایین جارە، كە من نێوبژیوانیی پێوەندییەكانی نێوان ئێوە و دەوڵەتی ئێران دەكەم. من تكات لێ دەكەم، كە نێوبژیوانییەكەم رەت مەكەوە و بڕوات هەبێ كەمن وەك دۆستێك تەنیا دەمەوێ لەم كاتە ئەستەمەدا یارمەتییەكی ئێرانم دابا و ئەگەر تۆ خۆت پێشنیارەكەی من وەرگری و بەو راسپاردەیەدا، كە دێتە لاتان وەڵامەكەم بۆ بنێریتەوە دڵنیان قەت پەژیوان نابیتەوە، بەڵام ئەگەر پێشنیارەكەم وەرنەگری من ناچارم دەست لە هەوڵەكانی خۆم هەڵگرم و بە كەسەرەوە خۆم ناچار بكەم سەیری شەڕێكی براكوژی بكەم، كە زیانێكی گەورە لە ئازادیی گەلی ئێران دەدا...

میرزا كوچك خانیش لە وەڵامی باڵوێزی سۆڤیەتیدا بە پێداگرتنەوە لە سەر ئەم مەسەلەیە، كە " مەبەستی من و هاوڕێیانم پاراستنی سەربەخۆیی وڵات و ریفۆرم و بەهێزكردنی ناوەند بووە و جیاكردنەوەی گیلانیشمان، كە دەستپێكی پاشاگەردانی و لاوازكردنی ئێرانە بە خەیانەتێكی راشكاو زانیوە و دەزانم "و هیوادار بوون بەوەی كە حكوومەتی ساڤت (سۆڤیەتی) بەڵێنە نووسراوەكانی خۆی بە جێ بگەیەنێ" ژمارەیەكی زۆر لە هاوڕێیانی خۆی ئیزن دەدا و خۆی پەنا دەباتە بەر قووڵایی جەنگەڵ. لە كتێبی "ئێران لە جەنگی مەزن"دا چارەنووسەكەی دەخوێنینەوە:

... سەرەڕای ئەم نامەگۆڕینەوە و بەڵێنە جۆراوجۆرانە ئاخرییەكەی دەوڵەت بەهیچ شێوەیەك لەگەڵ میرزا رێكنەكەوت. میرزاكۆچك خان نە پێی خۆش بوو خۆی بداتە دەست

رژیمی ئێرانەوە، کە هیچ متمانەیەکی پێی نەبوو نە دەشی ویست پەنا بەرێتەبەر سۆڤیەتی و نە شەڕیشی پێدەکرا، چونکی یەکەم ئەوەی کە هاوڕێکانی بە جێیان هێشتبوو دووەم لەبەر ئـەوەی بەو نامەی دڵدانەوەیەی ڕۆتشین بەشێکی زۆری دەروبەرییەکانی بەڕێ کردبوونـەوە و هێزەکـانی دەوڵەتیش بەردەوام بە شوێنییەوە بوون و ئەویش تەنیا مـابۆوە. ئـەو هـەتا لـە توانایـدا بـوو بەربەرەکانێی کـردو ئاخرییەکـەی پاشەکشـێی لـێ کـردو ڕۆیشـت... دواجـار لـە شـوێنێکی دووردەدەستی جەنگـەل و لێرەوارەکانـدا لـە نێـو سەرماوسـۆڵە و بـەفرو بۆرانـدا ڕەق هـەڵات. کەسێکی خەڵکی تالیش، کە دەڵێن ناوی "سەعات" بووە سەری لێدەکاتـەوە و بـۆ وەرگـرتنی خەڵات دەیداتە هێزەکانی دەوڵەت و هەر لـەوێ سـەری بـە خـاك دەسـپێردرێ. خـاڵۆ قوربـان رایدەگەیەنێ، کە ئامادەیە سەلکە سەرەکە بەرێتە تـاران و کـەس نازانـێ ئاخرییەکـەی چـۆن سەرەکەیان لە حەسەناوا بە خاك سپارد. بـە کـورتی پـاش ڕووداوەکـانی سـپتامبری 1921 لایەنگرانی بزووتنەوەی جەنگەڵ توانییان بەو شێوەیەی، کە میرزا پێشتر وەسییەتی کردبوو سەر و لەشی لە سلێمانداراب بە خاك بسپێرن...

بەڵام دیرۆك نووسانی ڕوسی تەواوی ڕووداوەکەی جەنگەڵ بـەو شـێوەیە چەواشـە دەکـەن و دەیگێڕنەوە، کە گۆیـا میرزاکوچـك خـان لـە ترسـی کۆمۆنیسـتان لەگـەڵ "ئیمپریالیسـت و کۆنەپەرستە ئێرانییەکان" ڕێککەوتووە و بووەتە شۆڕشـی جەنگـەڵی بـەرەو هەڵـدێر بـردووە. مێژوونووسانی ڕوسی بە بێ ئەوەی بچوکترین ئاماژەیـەك بـە ڕۆڵـی وەزیـری دەسـەڵاتپێدراوی سۆڤیەتی ڕۆتشین و جێگر و کاربەدەستی کاروباری سەربازیی ئەو واتە کلانـترۆڤ لـەم ڕووداوەدا بکەن بەو شێوەیە مەسەلەکە دێننە بەرباس:

... کوچك خان لـە پـەرە گـرتنی دەسـەڵاتی کۆمۆنیسـتەکان لـە ئێرانـدا تۆقیبـوو. ئیمپریالیست و کۆنەپەرستە ئێرانییەکان ئەو ترسەیان خەستتر دەکردەوە و تـاوای لێهـات ڕێگەی خەیانەت بە شۆڕشی جەنگەڵی گرتەبەر. لە 29ی سپتامبری 1921دا لە کـاتی پێکهاتنی کۆمیتەی شۆڕشگێڕی لە شارەدێی پەسـیان لـە نزیکیـی ڕەشـتدا، هێرشـێکی خەیانەتکارانە کرایە سەر حەیدەریان و باقی ڕێبەرانی بزووتنەوەی پەیکار بۆ بزووتنـەوەی ئازادیی نیشتیمانی. ئەوان بە دەستی کوچكخانییەکان کوژران. هـەر لـەو کاتـەدا یەکـە چەکدارەکانی ژێر فەرمانی کوچكخان بەربوونە سەرکوتی ڕێکخراوە کۆمۆنیستییەکان لـە ڕەشت و ئەنزەلی. تەنانەت تێکهەڵچوونێکی نێوخۆییش لە نێوان تاقمەکانی کوچك خان و

چریکەکانی بەردەستی خالۆ قوربانیش رویدا. هێندەی پێنەچوو، کە خالۆقوربان و گرووپەکەی رەگەڵ سوپای شا کەوتن.

دەوڵەتی قەوام لە حاڵێکدا، کە کەڵکی لە پەرش وبڵاویی یەکە شۆرشگێڕییەکانی گیلان وەرگرت، لە پایزی 1921دا چەند یەکەیەکی هێزی قەزاقی ئێرانیی بە سەرکردایەتیی رەزاخان ناردە گیلان. ئەوانە یەکەکانی جەنگەڵیان لە نێو برد و دەستیان بە سەر تەواوی گیلانداگرت. لە کۆتایی نۆڤەمبەری 1921دا کوچك خانیشیان لە کێوەکانی تالیش گرت و سەریان بڕی. بەشدارانی بزووتنەوەی ئازادیی نیشتیمانی بە تایبەتیی کۆمۆنیستەکان بێ بەزەییانە سەرکوت کران...

ئەو مشتومڕەی، کە لە سەر گرێبەستی 1921 کرا

پاش بڵاوبوونەوەی دەقی گرێبەستەکەی 1921 ی ئێران وسۆڤیەتی لە سەر ئەوەی کە ئەو گرێبەستە هەتا چ رادەیەك بەرژەوەندیەکانی ئێران دابین دەکا و بە تایبەتی لە سەر بەشی شەشەمی گرێبەستەکە کۆمەڵێك مشتومڕی لێکەوتنەوە و لە رۆژنامەی "کاوە"دا، کە بە بەڕێوەبەرایەتیی سەیدحوسێنی تەقیزادە لە بەرلین بڵاودەبۆوە و بەو وتارگەلەی، کە لە سەری بڵاوبوونەوە سەرنجی نوێنەرانی پەرلمانی بۆ لای کۆمەڵێك خاڵی هەستیار لەو گرێبەستەدا راکێشا. گرینگترین وتار لەم بوارەدا لە ژمارەی رێکەوتی ئوتی 1921 ی کاوە چاپ و بڵاو بۆتەوە و تێیدا هاتوە:

... سەرەڕای ئەو لایەنە باشانەی، کە لەم گرێبەستەی ئەم دواییەی نێوان ئێران و روسیادا هەیە نابێ زۆریشی دڵ پێ خۆش بکرێ و بە زامنی ئازادیی ئێران بزانرێ.

پەیماننامە نوییەکە... 26 بەشی لە خۆ گرتووە، زۆربەی بەشەکانی تەواو لە بەرژەوەندیی ئێراندان و لە راستیدا ئەگەر بە کردەوەش نیازپاکیی تێدا بکرێ و درێژخایەن بێ یەکێك لە ئاواتە نیشتیمانی و سیاسییە لە مێژینەکانی ئێران وەدی هاتووە. لەگەڵ ئەوەشدا، کە لێ ورد دەبیتەوە بێ کەم و کورتی نییە. بۆ وێنە بە رای ئێمە ناوەڕۆکی بەشی شەشەم جێگەی مەترسییە و تەفسیری خراپ هەڵدەگرێ، چونکی بڕگەکانی ئەم بەشە ئەوەیە " ئەگەر دەوڵەتێکی دیکە بیەوێ دەستێوەردانی سەربازی لە ئێراندا بکات یا ئەوەی کە لە خاکی ئێرانەوە هێرش بکاتە سەر روسیا، دەوڵەتی روسیا بۆی هەیە سوپای خۆی بێنێتە نێو خاکی

ئێرانەوە... و دەست بکا بە کردەوەی سەربازی"و بە هیچ جۆرێك نەگوتراوە، کە کییە دیاری دەکا مەترسییەك بۆ سەر روسیا لە گۆڕیٚدایە و یا دەوڵەتێکی دیکە گەرەکیەتی دەستتدرێژی بکات و بڕیاردان لە سەربوونی وەها مەترسییەك، کە لە رستەی "ئەگەر بخوازن"دا هاتووە بە دەست کام لایەنە لە حاڵێکدا هەزاران کێشەی شاراوە لێرەدایە...

کاوە کۆمەڵێك رەخنەی لە سەر هێندێ بەشی دیکەی گرێبەستەکەش هەیە و بۆ وێنە دەنووسێ " بەشی چوارەم دەسەڵاتێکی ناڕەوای بە روس داوە، لەبەر ئەوەی کە دەوڵەتی ئێران خۆی بەرعۆدە کردووە، کە لە سەر بەرهەمی ماسیی لێوارەکانی ئێران لە دەریای خەزەردا گرێبەستێك مۆر بکا. ئاخۆ ئەگەر دەوڵەتی ئێران داوای لە دەوڵەتی روسیا کردبایە، کە بەشێکیش لە بەرهەمەکانی وێلگا بۆ ئێران ببڕنەوە! دەوڵەتی روسیا ئەوەی قبووڵ دەکرد؟"، بەڵام کاوە زیاتر لە سەر بەشی شەشەمی گرێبەستەکە پێدادەگرێتەوە و لەم بارەیەوە بۆ ئەوەی بە هەر بر و بیانوویەك ئێران دەستدرێژیی نەکرێتە سەری پێشنیار دەکا"بڕیاردان لە سەر ئەو مەسەلەیە واتەبوونی مەترسییەك بۆ سەر روسیا بە دادگایەکی نێودەوڵەتی بسپێردرێ".

لە کاتی گەڵاڵەکردنی گرێبەستی 1921دا لە پارلەمانیشدا هێندێ لە نوێنەران رەخنە و تێبینی‌یان لە سەر بەشەکانی 5 و 6و 13 و 20 هەبوو. دواجار لە سەر داوای کۆمیسیۆنی دەرەوەی پەرلمان، لە لایەن وەزیری کاروباری دەرەوەڕا نامەیەك بە ناوی وەزیری دەسەڵات پێدراوی سۆڤیەتی نارد و پەسند کرانی گرێبەستەکە خرایە پاش ئەوەی روونکردنەوەی پێویست لە سەر ئەم بەشانە بدرێ. روتشین هەر ئەو رۆژەی نامەی وەزارەتی دەرەوەی ئێرانی بەدەست گەیشت وەڵامی نامەکەی وەزارەتی دەرەوەیدایەوە، کە لەبەر گرینگییەکەی لە شیکردنەوەی گرێبەستی 1921دا دەقاودەق دادەنرێ. وەزیری موختاری سۆڤیەتی لەم نامەیەدا راشکاوانە نووسیوێتی، کە مەبەست لە بەشی 5و6 ی گرێبەستەکە تەنیا ئەو کاتانەیە، کە "لایەنگرانی رژێمی هەرەسهێناوی پێشوو یا دۆستەکانیان لە نێو دەوڵەتانی دەرەوەدا" دەست بکەن بە کردەوەی سەربازی و چەکداری دژی سۆڤیەتی لە ئێرانەوە. ئەوە دەقی نامەکەیە:

بەڕێز وەزیری کاروباری دەرەوە

لە وەڵامی نامەی بەڕێزتاندا، کە زەحمەتتان کێشاوە روونی دەکەینەوەکە مەبەست لە بەشەکانی 5و6 ی گرێبەستەکە تەنیا ئەو کاتانەیە، کە لەلایەن لایەنگران یا دۆستانی رژێمی رووخاوی پێشۆوە لە نێو دەوڵەتە دەرەکییەکاندا، هێرشی چەکداری و سەربازی بکرێتە سەر

روسیا و کۆمارییەکانی سۆڤیەتیی هاوپەیمانی وی... ئەو لایەنانەی، کە جگە لە یارمەتیدان بە دوژمنانی کۆمارییەکانی کرێکاران و جوتیارانی سۆڤیەتی دەتوانن بە بیانووی جۆراوجۆر یا بە زۆرەملی دەسبەسەر خاکی ئێراندابگرن و لەوێ جێگەیەك بۆ هێرشە راستەوخۆکانی خۆیان پێکبێنن یا لە رێگەی هێزگەلی دژە شۆڕشەوە هێرش بکەنە سەر کۆمارییەکانی سۆڤیەتی یا روسیا خۆی... لەمەڕ ئەو بابەتەوە بە هیچ شێوەیەك خەباتی زارەکی و ئەدەبی لەگەڵ رژێمی سۆڤیەتی لە لایەن تاقمگەلی ئێرانی و گرووپگەلی راکردوانی روسیاییەوە هەتا ئەو کاتەی بە گشتی لە نێوان هەر دوو دوڵەتدا ئیزنی پێدەدرێ، لەبەر چاو نەگیراوە، بەڵام لەمەڕ بەشەکانی 13و 20 و هەروەها گرێبەستی 1881 برێك هەڵەی تێدا کراوە. من بە بێ دڕدۆنگی، هەروەکی لەمەوبەریش وتوومە بەوپەڕی هەستی دۆستایەتی و خۆشەویستیمەوە بۆ گەلی ئێران هیچ کات بە پێویستم نەزانیوە لەمپەرێکی ناپێویست لە بەردەم گەشە و پێشڤەچوونی ئێران هەبێ و... بەوپەڕی حەزمەوە بە مەرجی پارێزراوبوونی پێوەندییە دۆستایەتییەکانی نێوان هەر دوو لا، ئامادەم لە دانوستانەکانی پێوەندیدار بە گۆڕینی ئەو شتانەی باسیان کرا و بەشگەلی دیکەی، کە ئێران گەرەکیەتی دەستیان تێوەردرا و بە پێی بەرژەوەندی روسیا بە گوێرەی پێویست هاوکاریتان بکەم. پاش ئەم دەربڕینە خۆشەویستتان چاوەڕوانە، کە دەوڵەتی بەرێز و پەرلمانی ئەنجوومەنی نیشتیمانی لە نزیکترین کاتدا بەو شێوەی بەڵێنی دراوە گرێبەستەکە پەسند بکەن.

بەوپەڕی رێزەوە: نوێنەری موختاری دەوڵەتی کۆماری سۆڤیەتیی روسیا لە ئێراندا روتشین

به ناردنی ئەم نامەیە و بەو روونکردنە وانەی، کە لە لایەن وەزیری کاروباری دەرەوەی ئەو کاتدا درایە پەرلمان، ئاخرییەکەی گرێبەستی 1921 لە لایەن پەرلمانی ئەنجوومەنی نیشتیمانییەوە پەسند کرا بەڵام دانوستانەکان بۆ پێداچوونەوە بەو گرێبەستەدا هەتا کۆتایی ساڵی 1935 درێژەی کێشا و دەوڵەتی سۆڤیەتییش رایگەیاندبوو، کە قایلە بە هەڵوەشاندنەوەی مادەی شەشەمی گرێبەستەکە، کەچی پێوەندییەکانی نێوانیان چەتی تێکەوت و واژۆی رێککەوتننامەی پێوەندیدار بە لابردنی ئەم مادەیەش پووچەڵ کرایەوە. باقری کازمی وەزیری دەرەوەی ئەو کاتی ئێران لە ژانوییەی ساڵی 1958دا لە نامەیەکدا بۆ عەلی-ئەسغەریحیکمەت وەزیری دەرەوەی ئێران لەو کاتدا بەسەر هاتی تەواوی ئەو رووداوە بەو شێوەیە دەگێڕێتەوە:

... لە ئاكامی ئەو موتالاّ و بەدواداچوونە وردانەی، كە لە ساڵی 1921دا لــە وەزارەتــی دەرەوەدا كران و منیش، كە ئەو كات سەرۆكی كابینەی وەزارەتی دەرەوە بووم و بەشداری بووم و رۆڵیشم تێیدا هەبوو، دەقی گرێبەستی 1921، كە ئـەو كـات نەگەیشـتبووە تـاران و لـە مۆسكۆ لە لایەن خوالێخۆشبوو مشاورلممالكەوە واژۆ كرابوو بەو رێوشوێن و بڕیارگەلـەی، كـە مشاورلممالك تێیدا خستبوونییە روو و بە پێشینە و نامەگۆڕینــەوە و تەلـەگرافی پێوەندیـداری دیكە بەراورد و كۆنترۆڵ كرا و دەركـەوت، كـە مـادەی شەشـەمی گرێبەسـتی 1921 بـەبێ ئاگاداریی ئێران و بـە بـێ ئیـزن و رەزامەنـدیی دەوڵـەتی ئێـران و بـە پێشـنیار و پێـداگریی سۆڤییەتییەكان لە گرێبەستەكەدا گونجێنـدراوە و ئاگاداربوونـەوە لـەم مەسـەلەیە بـووە هـۆی نیگەرانی و جموجۆڵ لە پەرلمان و دەوڵەتدا و ئاخرییەكـەی باڵوێزخانـەی سـۆڤیەتی ناچـار كـرا روونكردنەوەی لە سەر بدات و پەرلمان پەسندی بكا.

... ساڵی 1933، كە لە كابینەی فروغیدا شانازیی وەزارەتی دەرەوەم پـێ بـڕا لــە سـەر ئیزنی جەنابی شا و رەزامەندیی سـەرۆكی وەزیـران دەسـتم كـرد بـە زنجیرە هـەوڵێك و هـەر ئەوەندەی دەوڵەتی سۆڤیەتی لە رێكخراوی نەتەوە یەككگرتووەكاندا بە ئەندام وەرگیرا و لە كاتی گیرانی كۆبوونەوەكانی كۆڕی گشتیی نەتەوە یەككگرتووەكان لە ژنـێڤ لەگـەڵ لیتوینـۆڤ وەزیـر دەرەوەی سۆڤیەتیدا كۆمەڵێك دانوستانی شێلگیر و جیددیم بۆ هەڵوەشـاندنەوەی ئـەم مادەیـە پێك هێنا و پاش ساڵێك دانوستان و مشتومڕ توانیم رەزامەندیی ئەو وەرگـرم و یادداشـتێكی پوختو تێروتەسەل، كە هۆكارەكانی هەڵوەشاندنەوەی ئەو مادەیەو پێویستیی لابردنــی مـادەی شەشەمی لەخۆ گرتبوو و خۆمدامە دەستی، كە لە مۆسكۆ بیداتە دەسـتی بەرپرسـانی بـاڵای سۆڤیەتی و هەوڵ بدا جێبەجێی بكات.

لە مانگی ئۆكتۆبەری ساڵی 1935دا، كە لە ژنێڤەوە چوومە مۆسكۆ راسـتەوخۆ لەگـەڵ مۆلۆتۆڤ سەرۆكی وەزیرانـی ئـەو كـاتی و لەگـەڵ كوستینسـكی نوێنــەری وەزارەتـی دەرەوەی سۆڤیەتیدا بە دوای دانوسـتانەكاندا چـووم و رەزامەنـدیی ئـەوانم وەرگـرت و بەڵێنیانـدا، كـە بابەتەكە لای بەرپرسانی باڵای سۆڤیەتی بێننە گۆڕێ و بـە زووتـرین كـات ئاكامەكـەمان پـێ رابگەیەننەوە.

... لە مانگی نۆڤەمبەری 1935دا كارتاشێڤ كاربەدەستی باڵوێزخانـەی سـۆڤیەتی بـە فەرمی رایگەیاند، كە دەوڵـەتی سـۆڤیەتی رەزامەنـدیی لـە سـەر ە، كـە مـادەی شەشـەمی

گرێبەستی 1921 هەڵوەشێندرێتەوە و پرۆژەی ئەم هەڵوەشاندنەوەیە بە چێرنیخ باڵوێزی مەزنی سۆڤیەتیدا، کە هەتا مانگێکی دیکە دێتە تاران دەنێرن.

لە مانگی ژانویەی 1935دا چێرنیخ باڵوێزی مەزن، هاتە تاران و پرۆژەی بەڵێندراوی دایە دەست من و لە وەزارەتی دەرەوە و لە ئەنجوومەنی وەزیراندا بە وردی موتاڵا کرا و تەواوی بە دڵی ئێمە ڕێکوپێك کرابوو و تێیدا مادەی شەشەم بەبێ هیچ مەرجێك بە تەواوی لابردرابوو و ئەو ئاماژەیەش، کە لە مادەیەکی دیکەدا بە مادەی شەش کرابوو چاك دەکرا و بە گشتی کات بۆ واژۆی فەرمیش دیاری کرا و ڕۆژی 29ی خاکەلێوەی 1314 واتە مانگی ئاپریلی 1935 بۆ واژۆکرانی فەرمی دیاری کرا، بەڵام ڕۆژێك پێشتر کۆتاییان بە خزمەتی من لە وەزارەتی دەرەوەدا هێنا و دیارەواژۆی فەرمیش لە کاتی دیاریکراودا نەکرا.

دیارە دەبێ تەواوی ئەم پێشینە و وردەکارییانە لە دەفتەر و فایلەکانی وەزارەتی دەرەوە و باڵوێزخانە مەزنەکانی ئێران لە مۆسکۆدا هەبن.

هەرکات بە پێویست زانرا و ویسترا، کە لە پێنا و بەرژەوەندیی وڵاتدا کەڵك لە ئامادەبوونی سۆڤیەتییەکان بۆ هەڵوەشاندنەوەی مادەی شەشەمی گرێبەستی 1921 بێنن، کە بەداخەوە خۆشمان قەت وەدوای نەکەوتووینەوە ئەوە گەورەترین پاداشت و خەڵات بۆ زەحمەتەکانی من و بە جێگەیاندنی ئەرکەکانمە لەو ڕێگەیەدا....

سۆڤیەت و حکوومەتی ڕەزاخان

پێوەندیی دەوڵەتی سۆڤیەتی لەگەڵ ڕەزاشادا چ ئەو کاتەی وەزیری جەنگ بوو چ لە سەرەتای پادشایەتییەکەیدا زۆر باش بووە و سۆڤیەتییەکان لەگەڵ ئەوەدا، کە بە جوانی ئاگاداری ڕۆڵی بریتانییەکان لە کۆدەتاکەی ساڵی 1920ی ئێراندا، بوون پێیان وابوو، کە ناکۆکییەکانی ڕەزاخان لەگەڵ سەیدزیائەدین و هەوڵەکانی ئەو بۆ لێخستنی قەجەرییەکان لە پادشایەتی، پێوەندیی بریتانییەکانی لەگەڵ ئەودا ئاڵۆز کردووە و ئەم ناکۆکییەش هەنووکە لە بەرژەوەندیی ئەواندایە. تاوتوێکردنی بابەتەکانی ڕۆژنامەکانی سۆڤیەتی و ئەو هەواڵێنەی، کە لە مەودای نێوان ساڵانی 1921 هەتا 1925 (1300 هەتا 1304ی هەتاوی) لە سەر ئێران بڵاویان دەکردنەوە تەواو ئەم ڕەوگەیە نیشان دەدەن، کە چەنددانەیەکیان وەك نموونە دەخەینە ڕوو:

بە پێی ئەو زانیارییانەی، کە لە شوێنە جیاجیاکانی ئێرانەوە بە دەستمان دەگەن ئەوە نیشان دەدەن، کە بریتانییەکان هەوڵ دەدەن ڕەزاخان هۆکاری سەرەکیی بزاڤی نیشتیمانیی ئێران لە گۆڕەپانی سیاسەت وەدەر نێن. نەخشە و پیلانەکانی پیاوانی بەریتانیا بەردەوام دەردەکەون... لە ئێراندا بە یارمەتیی پیاوانی بەریتانیا بە تایبەتیی ملکدارەکان و خاوەنی پلەو پایە دەوڵەتییەکان بانگەشەی دژە کۆماری دەکرێ پیاوانی ئایینی پێوەندییان بەم مۆرە و دەستوپێوەندانەوە گرتووە و بە توندی هێرش دەکەنە سەر ڕەزاخان...

ڕەزاخان پاش ئەوەی لە ڕێگەی دامەزراندنی ڕژێمی کۆمارییەوە نەیتوانی دەسەڵاتی ڕەها بەدەستەوە بگرێ کەوتە بیری پادشایەتی و بۆ گەیشتن بە ئامانج لە پێشدا هەوڵیدا ئەحمەدخان لە پادشایەتی بخا. کاتێك خەریکی پێك هێنانی پەرلمان بۆ لێخستنی قەجەرییەکان بوون، مۆسکۆ دوو ڕۆژ پێش گیرانی کۆبوونەوەی لێخستنی قەجەرییەکان، هەواڵێکی بەم نێوەرۆکە بڵاوکردەوە:

مۆسكۆ ـ لەم ڕۆژانەدا بلاڤۆكی خۆرئاوایی هەواڵگەلێك بڵاودەكەنـەوە و دەڵـێن دەوڵـەتی یەكێتیی سۆڤیەتی ڕای خراپی لە سەر حكوومـەتی نیشـتیمانیی ئێـران هەیـە، كـە ڕەزاخـان سەرۆكایەتیی دەكا و گۆیا دەوڵەتی سۆڤیەتی بە ڕواڵەت پشتیوانی لە شای ئێران(ئەحمەدشـای قەجەر) دەكا، كە ئێستا لە ئەورووپا دەژی. بلاڤۆكی ئەورووپی بە ڕواڵەت گەرەكیانـە دەوڵـەتی سۆڤیەتی... بە لایەنگری شا لە قەڵەم بدەن و دوژمنایەتی بخەنە نێـوان دەوڵـەتی سـۆڤیەتی و حكوومەتی نیشتیمانیی ئێرانەوە و بەو شێوەیە ڕێگە بۆ سیاسەتی ئیمپریالیسـتی لـە ئێرانـدا خۆش بكەن. گێچەڵی خوازیارانی پادشایەتی، كـە ماوەیـەك لەمـەوپێش بـە دنـەدانی مـۆرە كۆنەپەرستەكانی ئێران هاتە گۆڕێ هەر ئەو مەبەستەی لە پشت بوو.

ڕایەڵەی تەلەگرافیی یەكێتیی سۆڤیەتی بۆ ئەوەی تەواوی ئەو هەواڵە بێ واتا و نێوەڕۆكانە لە مێشكی خەڵك بێنێتە دەرێ ڕادەگەیەنێ، كە دەوڵەتی یەكێتی سۆڤیەتی هەر وەكو پێشـوو پرەنسیپی دەستێوەرنەدان لە كاروبـاری نێوخـۆیی ئێـران ڕەچـاو دەكـا و لەگـەڵ حكوومـەتی نیشتیمانیی ئێراندا، كە ڕەزاخـان سـەرۆكایەتیی وەزیرانـی ئـەو حكووومەتـەی لـە ئەسـتۆیە پێوەندییەكی تەواو دۆستانەی هەیە...

ڕەزاخان لە سەرەتاكانی دەسەڵاتی پادشایەتییەكەشـیدا پێوەندییـەكی نزیـك و دۆسـتانەی لەگەڵ سۆڤیەتییەكان هەبوو و بلاڤۆكەكانی سۆڤیەتی لە ماوەی ساڵانی 1925 و 1930دا سەرەڕای باس و مشتومڕ لە سەر پرسی ئێران زۆر بە خەستی لایەنگرییان لە ڕەزاشـا دەكـرد. تەنانەت مێژوونووسانی ئێستای سـۆڤیەتییش، كـە گەرەكیانـە ڕاسـتییەكانی پێوەندیـدار بـە پێوەندییەكانی ڕابردووی نێوان سۆڤیەتی و حكوومەتی پەهلەوی بشارنەوە نكـوڵی لـەم بابەتـە ناكەن و لە مێژووی ئێراندا، كە دیرۆكنووسانی ڕوسی نووسیویانە هاتووە:

لە ساڵانی سەرەتای حكوومـەتی بنەماڵـەی پەهلەویـدا كۆمەڵـە هـەوڵێك بـە مەبەسـتی سـەقامگیربوونی سـەربەخۆیی ئێـران، دران... لـە مـاوەی ئـەم سـاڵانەدا ئێـران سیاسـەتی دامەزراندنی پێوەندیی ئاسایی لەگەڵ یەكێتیی سۆڤیەتیدا، كە بـە قـازانجی گـەلی ئێـران بـوو بەڕێوە برد. لە هەمانكاتدا لە سەرەتای ئۆكتۆبەری 1927دا لە مۆسكۆ گرێبەستێك لە نێوان سۆڤیەتی و ئێران داوازۆ كرا، كە تێیدا هەر دوو بە ئاشكرایی ئاماژە بە بێ لایـەنیی هـەر دوو دەوڵەت بە نیسبەت پرسە سیاسییەكانەوە كرا و گرێبەستی ساڵی 1921 دیسان پێی لە سەر داگیرایەوە. لەم گرێبەستەدا گەرەنتیی ئەوەش درا، كە هیچ كام لە لایەنـەكانی پەیمانەكـە لـە یەكێتی و گرێبەستەكانی دەوڵەتی دژبەری وڵاتەكەی تردا بەشداری نەكەن و بێلایـەن بـن. لـە

سەرەتای ئۆکتۆبەری 1927دا گرێبەستێکی دیکە لە سەر بنەمای سوودوەرگرتن لە ماسیگرتنی لێوارەکانی باشووری دەریای خەزەردا لە ڕێگەی کۆمپانیایەکی هاوبەشی ئێران ـ سۆڤیەتی لەنێوان هەر دوو دەوڵەتەکەدا مۆر کرا و لە سەر بەستنی گرێبەستی بازرگانی و گومرگی لە سەر بنەمای نیازپاکیی دوولایەنە، ڕێککەوتن...

بڵاوبوونەوەی بیرەوەرییەکانی ئاقابەگۆڤ سیخوڕی سۆڤیەتی لە ئێراندا لە ماوەی ساڵانی 1926 و 1928دا پاش ڕاکردنی بەرەو فەرنسا لە پێشدا لە ژمارەکانی ڕێکەوتی 26 هەتا 30ی ئۆکتۆبەری 1930 ڕۆژنامەی لۆماتین ی پاریس و دواتر بە شێوەی کتێب بڵاو بۆوە خاڵێکی وەرسووڕان بوو لە پێوەندییەکانی حکوومەتی ڕەزاشا لەگەڵ سۆڤیەتیدا. ئاقابەگۆڤ، کە ئەرك و ڕاسپاردە سیخوڕییەکانی لە ژێر ناوی " چاوەدێری گشتیی بازرگانیی سۆڤیەتی لە ئێراندا" و دواتر بەناوی "کارەبەدەستی باڵوێزخانەی سۆڤیەتی لە تاران" بەڕێوە دەبرد، لەم کتێبەدا ناوی ژمارەیەکی زۆر لە سیخۆڕەکانی سۆڤیەتیی لە ئێراندا لە قاودان و بە دوای بڵاوبوونەوەی کتێبەکەدا زیاتر لە چوارسەد کەس بە تۆمەتی سیخوڕی بۆ سۆڤیەتی یا پێوەندیگرتن بە سیخوڕەکانی سۆڤیەتی لە تاران و خۆراسان وئازەربایجاندا دەستبەسەر کران. زۆربەی دەستبەسەر کراوان پاش لێکۆڵینەوەی سەرەتایی بەردران. و لە 32 کەسی دادگایی کراو چوار کەسیان بڕیاری ئیعدامیان لە سەر درا و ئەوانیتر زیندانیان بۆ بڕایەوە. یاسای " سزای ئەوکەسانەی، کە دژی تەناهیی سەربەخۆیی وڵات دەستپێشخەری دەکەن"، کە زیاتر بۆ ئەو کەسانە بوو، کە " بیر و باوەڕ یا هەڵسوکەوتیان دژی پادشایەتیی مەشرووتەی ئێران" بوو یا ئەوەی کە خاوەنی بیر و باوەڕی هاوبەشی (سۆسیالیستی) بن، چەند مانگ پاش بڵاوبوونەوەی بیرەوەرییەکانی ئاقابەگۆڤ و گیرانی سیخوڕەکانی سۆڤیەتی لە ئێراندا، پەسند کرا.

بەڵام ئەوەی، کە بنەمای پێوەندییەکانی ڕەزاشای لەگەڵ سۆڤیەتییەکاندا لەرزۆك کرد لەقاودرانی پێوەندیی تەیموورتاش وەزیری دەرباری ڕەزاشا لەگەڵ سۆڤیەتی بوو. ئەو ڕووداوە لەو کاتدا و تەنانەت پاش گیرانی تەیموورتاش و مردنی لە بەندیخانەدا (کە هیچ وێنەدەچوو سروشتی بێ لە قاونەدرا)، چونکی ئاشکرابوونی سیخوڕیی وەزیری دەرباری شا بۆ سۆڤیەتییەکان زیانێکی گورچووبڕی لە پێگەی ڕژێم دەدا. حاجی موخبیروسەلتەنەی هیدایەت سەرۆك وەزیری ئەوکات لە "بیرەوەرییەکان و مەترسییەکان"ی خۆیدا بە لێڵی ئاماژەیەك بەم ڕووداوە دەکا و بە شێوەیەك باسی پێداگریی کاراخان جێگری وەزارەتی دەرەوەی سۆڤیەتیی بۆ چاوپێکەوتن لەگەڵ تەیموورتاش لە بەندیخانەدا کردووە، کە بە ڕوونی پێوەندیی تایبەتیی سۆڤیەتییەکان لەگەڵ

تەیموورتاشدا دەردەخا، بەڵام تەواوی ئەم رووداوە و شێوەی پێوەندیی تەیموورتاش لەگەڵ سۆڤیەتی لە ساڵی 1983دا وێڕای بیرەوەرییەکانی "بوریس باژانێڤ" سەرۆکی سکرتاریای سیاسیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتیی سەردەمی ستالیندا لە قاودراوە و بەو پێیە تەیموورتاش راستەوخۆ لەگەڵ پۆلیتبۆرۆ یا دەفتەری سیاسیی حیزبی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی پێوەندیی هەبووە و لە رادەبەدەر لە لایەن رێبەرانی سۆڤیەتییەوە گرینگیی پێدراوە.

پاش رووداوی تەیموورتاش ئاشکرابوونی چالاکیی تۆڕێکی چالاکیی کۆمۆنیستی لە ئێران، کە پێوەندیی لەگەڵ "کۆمین ترێن" یا رێکخراوی نێودەوڵەتیی سێیەم لە مۆسکۆدا، هەبوو پێوەندییەکانی نێوان ئێران و سۆڤیەتیی ئاڵۆزتر کرد. ئەنوەری خامەیی، کە خۆی یەکێك لەو کەسانە بووە و دواتر لە گەڵ گرووپی "53 کەس" گیرا و لە زیندان کرا، لە کتێبەکەیدا بەناوی "پەنجاکەس و سێ کەس" دەنووسێ : دوکتۆر تەقیی ئەرانی رێبەری رێکخراوی نوێی کۆمۆنیستیی ئێران کاتێك هاتە سەر ئەوەی کە حیزبی کۆمۆنیستی نوێی ئێراندامەزرێنێ بۆ وەرگرتنی رەزامەنیی کۆمینترێن چووە مۆسکۆ. خامەیی دەنووسێ: دوکتۆر ئەرانی لە هاوینی 1314 (1935)دا لە کاتی گیرانی حەوتەمین کۆنگرەی کۆمینترێن لە مۆسکۆ بە ناوی سەردان بۆ بەریتانیا لە رێگەی سۆڤیەتییەوە چووە ئەو وڵاتە "چونکی لەو کاتدا ئەوێ تاقە رێگەی چوون بۆ ئەورووپا بوو، هێشتا رایەڵە ئاسمانییەکان وەگەڕ نەکەوتبوون و سەفەرکردن بە پاسیش نەببووە باو. تەنیا ئامرازی سەفەرکردن کەشتی و شەمەندەفەر بوو، کە ئەویش لە رێگەی سۆڤیەتییەوە هەبوون... باقی رووداوەکە دیارە. دوکتۆر ئەرانی لە بری چەند سەعات چەند رۆژ یا پتر لە مۆسکۆ دەمێنێتەوە... لە ئاکامدا دوکتۆر ئەرانی توانیی داوای دامەزراندنی حیزبی نوێی کۆمۆنیست لە ئێراندا لە کۆمینترێن وەرگرێ ..."

مێژوونووسانی روسی لە سەر مەسەلەی ئێران و سۆڤیەتی لە نیوەی دووەم ی پادشایەتیی رەزاشادا ئاوا دەنووسن:

رەزاشا لە ساڵانی 30دا لە سیاسەتی پێوەندیی دراوسێیەتیی باش لەگەڵ یەکێتیی سۆڤیەتیدا خۆی بوارد. لە ساڵی 1937دا دەوڵەتی ئێران پەیمانی سەعدابادی مۆر کرد، بە پێی ئەو پەیمانە ئێران وەکو یەکێك لە ئاڵقە گرینگەکانی زنجیری سیاسەتی بریتانییەکان و وڵاتانی دیکەی ئیمپریالیستی چاوی لێ دەکرا، کە لە هەمان کاتدا بەمەبەستی گەمارۆی یەکێتیی سۆڤیەتی و تەریك خستنەوەی لە پێوەندی لەگەڵ گەلانی دیکەدا کەڵکی لێوەردەگیردرا.

لە ساڵی 1938دا ڕەزاشا واژۆکردنی گرێبەستی نوێی بازرگانیی لەگەڵ دەوڵەتی سۆڤیەتیی ڕەت کردەوە و ئەو مەسەلەیە بووە هۆی داکشانی لەرادەبەدەری پێوەندیی بازرگانیی نێوان ئێران و سۆڤیەتی... بە تایبەتی لە دوایین ساڵی پێش شەڕی دووەم ی جیهانی سیاسەتی دوژمنکارانەی ڕەزاشا لە بەرامبەر دەوڵەتی سۆڤیەتیدا خەستتر بۆوە. لەو کاتەدا شا پێوەندییەکی زۆر نزیکی لەگەڵ ئەڵمانیای هیتلەریدا هەبوو، کە ڕۆژبەرۆژ پتر تەشەنەی دەکردە نێو ئێرانەوە، مەبەستی ئەڵمانیا ئەوە بووکە لە ئێران وەك پێگەیەکی ستراتژیکی بەمەبەستی ڕاپەڕاندنی نەخشەو پلانە دەستدرێژیکەریەکانی دژی یەکێتیی سۆڤیەتی کەڵك وەرگرێ ...

دیارە مێژوونووسانی ڕوسی هیچ بە پێویستی نازانن، کە ئاماژە بە پێوەندیی چڕی نێوان ئەڵمانیای هیتلەری و یەکێتیی سۆڤیەتی لە ماوەی ئەم ساڵانەدا بکەن: لە ساڵانی 1939 و 1940دا، کە لوتکەی چالاکیی ئەڵمانییەکان لە ئێراندا بوو ستالین پەیمانی دۆستایەتی و یەکێتیی لەگەڵ هیتلەر بەست و بە دوای ئەودا لە داگیرکردنی پۆلۆنیادا دەستیدایە دەست هێزەکانی هیتلەری. سێ وڵاتی لێواری دەریای بالتیك (لیتوانی، لیتۆنی و ستۆنی)ش بە پێی ڕێککەوتنی نهێنیی نێوان سۆڤیەتی و ئەڵمانیا لە لایەن لەشکری سوورەوە داگیر کرا و بە پێی ئەو بەڵگە حاشاهەڵنەگرانەی، کە پاش شەڕی دووەم ی جیهانی بڵاو بوونەوە سۆڤیەتییەکان لە ماوەی ساڵانی 1940 و 1941دا بۆ دابەشینی جیهان لەگەڵ ئەڵمانیادا، کە دەستەبەرکەری پێشڕەویی هێزەکانی سۆڤیەتی هەتا لێوارەکانی کەنداوی فارس بوو لەگەڵ هیتلەردا لە گەنگەشەدا بوون.

هێرشی لە نەکاوی هێزەکانی هیتلەر بۆ سەر سۆڤیەتی لە22ی ژووئەنی 1941دا پلان و نەخشەکانی ستالینی بۆ دابەشینی جیهان لەگەڵ هیتلەردا کردە بڵقی سەر ئاو و ئەم جارەیان ستالین بۆ ڕزگارکردنی خۆی پاڵی وە دۆستی دێرینەی خۆی واتە بەریتانیادا. یەکەمین بەرهەمی ئەم یەکێتییە دەستدرێژیی هاوکاتی هێزەکانی بەریتانیا و سۆڤیەتی بۆ سەر خاکی ئێران لە ڕۆژی 25ی ئوتی 1941دا بوو واتە دوو مانگ پاش دەستپێکی هێرشی هێزەکانی هیتلەر بۆ سەر خاکی سۆڤیەتی بوو. سۆڤیەتییەکان بەشی باکووریی ئێرانیان داگیر کرد و بەشی باشووریش کەوتە دەستی هێزەکانی بەریتانیا و لە تارانیش چەند یەکەیەکی سەربازیی هەردوو لا، دامەزران.

هاوکات لەگەڵ داگیرکرانی ئێران بەریتانیا و سۆڤیەتی لە سەر لێخستنی ڕەزاشا لە پادشایەتی ڕێککەوتن. دەوڵەتی سۆڤیەتی سەرەتا پێی لە سەر ئەوەدادەگرتەوە، کە ڕژێمی

پادشایەتی لە ئێراندا تێکەوەپێچراو بۆ پۆستی سـەرۆك کۆمـاریی ئێـرانیش محەمـەدی سـاعد باڵوێزی ئـەوکاتی ئێـران لـە مۆسـکۆیان لەبـەر چـاو گرتبـوو. بریتانییـەکانیش سـەرەتا بـە کۆکردنەوەی رژێمی پادشایەتی لە ئێراندا قایل بوون، بەڵام کاندیدای ئەوان بۆ پۆستی سـەرۆك کۆماری محەمەدعەلی فروغی دوایین سەرۆك وەزیری رەزاشا بوو. فروغی ملی نەدا و دامەزرانی سیستەمی کۆماریی لە ئێرانی ئەوکاتدا بە شتێکی مەترسیدار زانی و لـە ئاکامـدا هـەروەکی دنیس رایت باڵوێزی پێشووی بەریتانیا لە دوایین کتێبی خۆیدا بە ناوی "ئێرانییەکان لە نێـوان بریتانییەکاندا" دەنووسێ: بریتانییەکان کەوتنە بیری گەڕاندنەوەی بنەماڵەی قەجەری بـۆ سـەر تەختی پادشایەتی و حەمیدمیرزای کوڕی حەمەحەسـەن مـیرزا دوایـین جێگرەوەی(ولیعهـد)ی قەجەریان بۆ پادشایەتیی ئێران لەبەرچاو گرت، کە ئەو کات هاوولاتیی بـەریتانیا بـوو و یـەك تاقە وشەی فارسیی نەدەزانی، بـەڵام ئـەو پلانـەش هیچـی لـێ شـین نـەبۆوە و "هەربۆیـەش بریتانییەکان هاتنە سەر ئەوەی کە ئەو دەرفەتە بدەن بە وەلیعهدی گـەنجی ئێـران حەمـەرەزای پەهلەوی، کە توانایی خۆی بسەلمێنێ. ئەگەر ئەو پێچەوانەی چاوەڕوانییەکان دەرکەوتبایە دەکرا بۆ هەمیشە لە کۆڵ بکرێتەوە". دنیس رایت لە درێژەی قسەکانیدا دەڵێ:

کەوابوو کاتێك لە رۆژی 16 ی سپتامبردا رەزاشا لە ژێر تەوژمی رووداوەکاندا بە قازانجی کوڕە گەورەکەی خۆی وازی لە پادشایەتی هێنا دەوڵەتی بەریتانیا پاش راوێژ بە مۆسکۆ کوڕی بیست و یەك ساڵەی ئەو واتە حەمەرەزای پەهلەویی وەك شای ئێران بـە فـەرمی ناسـی... وا وێدەچوو، کە ئەگەر ئەو وەکو پادشایەکی مەرجدار(مشـروتە) پادشـایەتی بکـا و لەبەرامبـەر ریفۆرمگەلێکدا خۆی بەرعۆدە بزانێ، دەتوانێ رەزامەندیی ئێمـە دابـین بکـا و قایلمـان بکـا، باڵوێزی سۆڤیەتییش لە تاران هەر ئەم رایەی هەبوو و پێی وابوو، کە دەبێ دەرفەتی پێ بـدرێ بۆ ئەوەی توانایی خۆی بسەلمێنێ"...

سۆڤیەت و حکوومەتی حەمەرەزا شا

دەکرێ گۆڕانەکانی پێوەندیی نێوان ئێران و سۆڤیەت لە سەردەمی پادشایەتیی 37 ساڵەی حەمەرەزاشادا بکەینە دوو بەشی دیاری پێش ڕووداوەکانی ئازەربایجان و پاش ئەو ڕووداوانە.

یەکەمین ڕووداوی گرینگ لە پێوەندییەکانی ئێران و سۆڤیەتدا لە ماوەی ساڵانی داگیرکراویی ئێران لە شەڕی دووەم ی جیهانیدا، بەستنی پەیمانی سێ قۆڵیی نێوان بەریتانیا و ئێران و سۆڤیەتی لە سەر بنەمای هاوکاریی ئێران لەگەڵ دەوڵەتە داگیرکەرەکان و بەڵێن و پەیمانی دوولایەنەی ئەوان لە سەر کشانەوەیان لە ئێران، لە ماوەی شەش مانگی پاش تەواوبوونی شەڕ، بوو. ئەو گرێبەستە ڕۆژی 29ی ژانویەی 1942 واتە پێنج مانگ و شەش ڕۆژ پاش داگیرکرانی ئێران لە لایەن هێزە دەرەکییەکانەوە واژۆ کرا و ئێران هەرچی هەیبوو بە تایبەتی ڕێگەی شەمەندەفەری سەرانسەری بۆ ڕاگواستنی چەك و چۆل و تەقەمەنی و بژیو و خۆراك بۆ سۆڤیەت، خستە بەردەستی وڵاتانی هاوپەیمان(متفقین) و هەر بەم بۆنەشەوە بوو، کە (نیشانی پردی سەرکەوتنی) پێ درا. ڕۆژی نۆیەمی سپتامبری ساڵی 1943 دەوڵەتی ئێران بۆ سەلماندنی نیازپاکیی خۆی بەرامبەر بە یەکێتیی سێ قۆڵی، شەڕی دژ بە ئەڵمانیای ڕاگەیاندو هەربۆیەش کاتێك ڕێبەرانی سێ وڵاتی یەککگرتوو (ئەمریکا و سۆڤیەتی و بەریتانیا) لە کۆتایی مانگی نۆڤەمبەری 1943دا کۆنفرانسێکیان لە تاران گرت ڕاگەیەندراوێکیان لە سەر گەرەنتی و دەستەبەرکردنی سەربەخۆیی و پاراستنی یەکێتیی خاکی ئێران واژۆ کرد. بە پێی ئەم ڕاگەیەندراوە، کە لە ڕێکەوتی یەکەمی دیسێمبەری 1943دا لەلایەن ستالین و ڕۆزڤێلت و چەرچیلەوە دەرکرا و هاوکارییەکانی ئێران لەشەڕدا و ئەو گیروگرفتە ئابوورییانەی، کە بەسەر ئێراندا سەپاون پشتڕاست کرانەوە و کۆمەڵێك بەڵێنیان پێدان، کە لە داهاتوودا بۆیان قەرەبوو دەکرێتەوە، بەڵام گرینگترین بەشی ڕاگەیەندراوەکە لە ڕوانگەی ئێرانەوە دەستەبەر و گەرەنتیکردنی "سەربەخۆیی و دەسەڵات و یەکێتیی خاکی ئێران" بوو، کە لە کۆتاییدا هاتبوو.

لە جەنگەی کۆنفرانسی ڕێبەرانی سێ دەوڵەتەکە لە تاران، شا بۆ پتەوکردنی پێگەی خۆی لە باڵوێزخانەکانی سۆڤیەت و بەریتانیادا چووە سەردانیان. ڕۆزڤێلت، کە لە باڵوێزخانەی سۆڤیەتدا میوانداریی لە ڕەزاشا کرد ماوەیەك لە دیوی چاوەڕوانیدا ماتڵی کرد و چەرچیلیش بۆ سەردانی حەمەرەزاشا نەچووە کۆشکی پادشایەتی. لە ڕێبەرانی ئەو سێ وڵاتە تەنیا ستالین بوو، کە بۆ سەردانی حەمەرەزاشا چووە کۆشکی پادشایەتی و بەم کردەیەی خۆی کاریگەریی زۆری لە سەر ئەو دانا، بەڵام شا لەو کاتدا هیچ دەسەڵاتێکی لە بەڕێوەبردنی کاروباری وڵاتدا نەبوو دەوڵەت و پەرلەمان زیاتر بەدەست بەرپرسانی دەوڵەتی و سیاسەتوانانی سەر بە بەریتانیا یا ئەمریکاوە بوون. هەڵبژاردەنەکانی خولی چواردەی پەرلمانی ئەنجوومەنی نیشتیمانی، کە لە کاتی داگیرکرانی ئێراندا لە لایەن سێ وڵاتی یەککگرتۆوە بەڕێوە چوو دەرفتێك بوو بۆ خۆدەرخستنی حیزبی توودە(شیوعی)، بەڵام توودەییەکان نەیانتوانی لە ناوچەباکوورییەکان لە حەوت نوێنەر زیاتر بنێرنە پەرلمان و نوێنەری هەشتەم بە شێوەی سرووشتی لە ئیسفەهان هەڵبژێردرا.

شێوازی سۆڤیەتی لە پێوەندی لەگەڵ حیزبی توودەشدا کۆمەڵێك خاڵی وای تیدایە، کە لە سەر پێوەندییەکانی ئێران سۆڤیەتی شیاوی تێڕامان و لێوردبوونەوە بن. ئەنوەری خامەیی لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا دەنووسێ، کە یەکەمین گرووپی بەندییە سیاسییەکان (پەنجاو سێ کەس) پاش ئازادبوونیان لە زیندان کەوتنە بیری دامەزراندنی حیزبی کۆمۆنیستی نوێی ئێران و سێ کەس لەوانە (ئیرەجی ئەسکەندەری و عەبدول حوسێنی نوشین و ڕەزا ڕوستا) بۆ وەرگرتنی ڕەزامەندیی بەرپرسانی سۆڤیەت بۆ دامەزراندنی ئەم حیزبە چوونە سۆڤیەت، بەڵام بەرپرسانی سۆڤیەت پاش پرس و ڕا بە مۆسکۆ، ئەوان ڕازی نەبوون بەوەی کە حیزبێك بە ناوی کۆمۆنیستەوە لە ئێراندا دابمەزرێ. ئەنوەری خامەیی ئەوجار دەنووسێ، کە سۆڤیەتییەکان بەو مەرجانەی خوارەوە بە دامەزرانی حیزبێك لە ژێر ناوی حیزبی توودە لە ئێراندا ڕازی بوون:

1ـ دەبێ حیزبێکی فەرمی و یاسایی بێت، واتە نەك هەر یاساکانی وڵاتی قبووڵ بێت و لەگەڵیاندا کۆك بێ بەڵکو لە کردەوە و ئاکاریشدا هیچ شتێکی وای لێ نەبینرێ، کە بۆنی دژایەتیی یاسای بنەڕەتی و پادشایەتیی مەشرووتەی لێوەبێ.

2ـ بە تەواوی لە ئایدۆلۆژیای مارکسیزم و لینینیزم بێبەری بێ و هیچ بیرۆکە و کردەوەیەکی وای لێ دەرنەکەوێ، کە نیشانەی بەستراوەیی بەم ئایدۆلۆژیایەوە بێ.

3ـ لە سیاسەتی جیهانیدا لایەنگرێکی تۆخی هاوپەیمانەکان(متفقین) بێ...

4ـ ئەوەندەی بۆیان دەلوێ هەوڵ بدەن کەسایەتییە نیشتیمانییەکان بکەنە ئەندامی حیزب. مەبەست لە کەسایەتییە نیشتیمانییەکان ئەوانە بوون، کە پێشینەی کۆمۆنیستییان نەبووە و لە دامودەزگای دەسەڵاتیشدا خاوەن پێگە بن... بەرپرسانی سۆڤیەتیی لە سەر ئەم خاڵە سوور و پێداگر بوون و دەیانویست بەم شێوەیە دزە بکەنە نێو دەزگای دەسەڵاتەوە...

5ـ چالاکییەکانی حیزب نابێ زیانێکی بۆ بەرژەوەندییە گشتییەکانی بەریتانیا و ئەمریکا و سۆڤیەتی لە ئێراندا بە تایبەتی بۆ هەڵمەت و کردەوە جەنگییەکانیان هەبێ. بۆ وێنە پیشەسازیی نەوتی باشوور و چەکوچۆڵ أسازی و یەکێتیی کرێکاریدامەزرێنیّ و بۆ وەدیهاتنی ویست وداخوازی کرێکاران پشتیوانیی لە مانگرتنەکانیان بکا.

بە پێی ئەم رێنوێنیی‌یانە حیزبی توودە دەبوایە حیزبێکی بە تەواومانا لیبراڵ بێت واتە بە کۆکردنەوەی کەسانێك لە تەواوی چین وتوێژەکانی کۆمەڵگە لەرێگەی ریفۆرمیزم و پەرلمانتاریزمەوە جێگە و پێگەیەك لە نێو دامودەزگای دەسەڵاتدا بۆخۆی بکاتەوە و لەم رێگەوە هەوڵ بدات ببێتە پردێك بۆ تەشەنەکردن و پنجداکوتانی سیاسەتی سۆڤیەتی لە ئێراندا...

لەگەڵ ئەوەشدا حیزبی توودە هەر لە سەرەتاوە بەو شێوازەی، کە لە پشتیوانیکردن لە سیاسەتی سۆڤیەتی لە ئێراندا رەچاوی کرد ماهیەت و چییەتیی خۆی دەرخست و خۆپێشاندانە ئاشکراکانی ئەم حیزبە بە مەبەستی لایەنگری لە درانی ئیمتیازی نەوتی باکوور بە سۆڤیەتی، هیچ جێگەیەکی بۆ شك و گومان لە پێوەندیی ئەو حیزبە بە مۆسکۆوە نەهێشتەوە. ئەم خۆپێشاندانانە پاش رەتکردنەوەی ئیمتیازی نەوتی باکووری ئێران لە لایەن سۆڤیەتییەکانەوە وتووێژی "کاڤتارادزێ" ی جێگری وەزارەتی دەرەوەی سۆڤیەتی، کە بۆ دانوستان لە سەر ئەم ئیمتیازە هاتبووە تاران لە تەنیشت سەربازانی لەشکری سوورەوە بەرێوە چوو و، چونکی سەرەڕای تەواوی ئەم هاندان و دنەدانانەش دەوڵەتی ئێران ملی بۆ ئەوە رانەکێشا، کە ئیمتیازی نەوتی باکوور بداتە سۆڤیەتی و پەرلمانی ئەنجوومەنی نیشتیمانییش یاسایەکی لەمەڕ قەدەغەکردنیدانی نەوت بە دەوڵەتە دەرەکییەکان پەسند کرد جێگری وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتی پاش هەشتا رۆژ مانەوەی لە تاران لە سەرەتای مانگی دیسێمبەری 1944دا دەست لە گونان درێژتر گەڕایەوە مۆسکۆ.

حیزبی توودە پاش خۆ پێشاندانەکانی مانگی نۆڤەمبەری 1945 بە لایەنگری لەدانی ئیمتیازی نەوت بە سۆڤیەتی راشکاوانەتر و بێ ترستر لە جاران پشتیوانیی لە هەڵوێستە سیاسییەکانی سۆڤیەتی لە ئێراندا کرد و ئیحسانی تەبەری، کە یەکێك بوو لە رێبەرانی حیزبی

توورده هەر لەو رۆژانەدا وتارێکی لە چاپەمەنییەکانی حیزبی تووردەدا نووسی "بۆ یەکەمین و دوایین جار دەبێ لەو راستییە تێ بگەین، کە ناوچە باکورییەکانی ئێران بۆ یەکێتیی سۆڤیەتی وەك هەرێمێکی منییەتی (تەناهی) وان" و هەر لەم وتارەدا پێی لە سەر ئەوەداگرتەوە، کە "بۆ چارەسەریی زۆربەی کێشە هەنووکییەکانی یەك ولاتی تێشکاوی وەك ولاتی ئێستای ئێمە خۆ بواردن لەدانی ئیمتیازی نەوت بە خوازیارانی، کردەیەکی هەڵەیە، کە مەبەست لێی یا رەچاوکردنی پلانگەلێکی هەڵەیە یا گەمژەیی... هەر بەم شێوەیەش، کە ئێمە بەرژەوەندیی بەریتانیامان لە ئێراندا لەبەر چاوە و هیچ قسەی لە دژی ناکەین دەبێدان بەوەدا بنێین، کە دەوڵەتی سۆڤیەتییش لە رووی ئاسایشی خۆیەوە لە ئێراندا کۆمەڵە بەرژەوەندییەکی جیدیی هەیە..."

پێوەندییەکانی ئێران و سۆڤیەتی پاش رەتکردنەوەی ئیمتیازی نەوتی باکوور بەرەو ئالۆزی چوو. لە سەر ئەم قۆناغە هەستیارەی مێژووی پێوەندییەکانی ئەم دوو ولاتە، کە بووە هۆی دامەزراندنی حکوومەتگەلی سەر بە سۆڤیەتی لە ئازەربایجان و کوردستاندا پرۆفیسۆر باری رۆبین پسپۆڕی ناسراوی کاروباری خۆرهەڵاتی ناڤین دەنووسێ:

لە سەرەتای ساڵی 1945 ـەوە رەوشی ئێران مانگ بە مانگ خراپتر دەبوو. لەگەڵ نزیك بوونەوەی هێزەکانی هاوپەیمانان لە بەرلین شەڕ بەرەو کۆتایی دەچوو و ئەم پرسیارە دەهاتە پێشێ، کە ئاخۆ بڕگەکانی راگەیەندراوی تاران جێبەجێ دەکرا و هێزە دەرەکییەکان خاکی ئێران بە جێ دێڵن؟ سۆڤیەتییەکان خۆیان لە وەلامی ئەم پرسیارە دەبوارد و کاتێك ئەڵمانیا خۆی بەدەستەوەدا مۆسکۆ بە بیانووی ئەوەی، کە شەڕ لەگەڵ ژاپۆندا هێشتا کۆتایی نەهاتووە جێبەجێکردنی بەڵێن و پەیمانەکانی خۆی وەدوا خستن. لەئوتی ساڵی 1945دا ژاپۆنیش دەستی بەردایەوە و ئیتر بیانوویەك بۆ خۆ بواردن لە جێبەجێکردنی بەڵێنی کشانەوە لە ئێران لە گۆڕێ نەما.

ستالین لە وەلامی داوای بەرێوەچوونی ئەو بەڵێنانەی، کە لە راگەیەندراوی تاراندا ئاماژەیان پێکرابوو دژکردەوەیەکی خێرای نواند. لە ئوتی ساڵی 1945دا رادیۆ و چاپەمەنییەکانی سۆڤیەتی وەکو یەکەیەکی تۆپخانە، کە هاوکات دەست بکەن بە تۆپباران دەستیان کرد بە هێرشی توند و بێ وێنە بۆ سەر دەوڵەتی ئێران. ئەو پلانە نوییەی، کە دەوڵەتی سۆڤیەتی دەیەویست بەرێوەی بەرێ دامەزراندنی حکوومەتێکی جودایی خواز* و سەر بە سۆڤیەتی لە بەشی بەرینی باکووری خۆرئاوای ئێران واتە ئازەربایجاندا بوو. بزووتنەوەیەکی دیکەش لە کوردستان خەریکی بیچم گرتن بوو سۆڤیەتییەکان لە پێناوی بەرژەوەندییەکانی خۆیاندا یارمەتیی ئەویشیان دەداو بەهێزیان دەکرد. لەو رۆژانەدا کۆمەڵە راپۆرتێك دەگەیشتنە

واشنگتۆن، کە باسی پەرە گرتنی شەپۆلی تیرۆر و توند و تیژیی کاربەدەستانی یەکێتیی سۆڤیەتی و مۆرەکانیانی، لە باکووری ئێراندا دەکرد.

ئەو دنەدان و هاندان و بوار خۆشکردنانە لە کۆتایی ساڵی 1945دا دامەزرانی حکوومەتی خودموختاری ئازەربایجانیان لێکەوتەوە. روسەکان رێبەرایەتیی ئەم حکوومەتەیان بە کۆنە کۆمۆنیستێك بە ناوی جەعفەری پیشەوەری سپارد، بەڵام کارگێڕان و بەڕێوەبەرانی راستەقینەی ئەو حکوومەتە دوو کاربەدەستی روسی بە ناوەکانی "ئارکادی ـ کراسنیخ" کۆنسوولی سۆڤیەتی لە تەوریز و "میرزا برایمۆڤ" جێگری سەرۆکی وەزیرانی ئازەربایجانی سۆڤیەتی بوون. بە سەدان کاربەدەستی روسیی خەڵکی ئازەربایجانی سۆڤیەتی، کە لە رواڵەتدا جیاوازییەکیان لەگەڵ ئازەربایجانییەکانی ئێراندا نەبوو بۆ بەهێزکردنی مۆرە خۆجێییەکان هاتنە نێو ئێرانەوە و یەکێك لە ئەندامانی پۆلیسی نیهێنیی سۆڤیەتییش راسپێردرا، کە رێکخراوێکی نهێنی بۆ رژێمەکەی سەر بە سۆڤیەتی دامەزرێنێ. ئەم چەکوچۆڵ ەی، کە بۆ دامەزراندن و پێك هێنانی هێزێکی سەربەخۆ لە بەرامبەر سوپای ئێراندا بە جودایی خوازان دران لە هەمان جۆری چەکە ئەمریکاییەکان بوون، کە لە سەردەمی شەڕدا بە سۆڤیەتییەکان درابوون بۆ ئەوەی وا بنوێندرێ، کە سۆڤیەتی هیچ رۆڵێکی لە دامەزراندنی ئەو حکوومەتەدا نەبووە.

چەند حەوتوو پاش دامەزراندنی حکوومەتی سەربەخۆیان لە ئازەربایجاندا وەفدێکی پێکهاتوو لە سەرۆك خێڵ و عەشیرەکان کورد لە باکۆ چاویان بە جەعفەر باقرۆفی سەرۆك وەزیرانی ئازەربایجانی سۆڤیەتی کەوت. باقرۆف هانیدان، کە حکوومەتێکی خودموختاری لە گوێن حکوومەتەکەی ئازەربایجان لە کوردستاندا دامەزرێنن و لە وتارێکدا پێی وتن " هەتا ئەو کاتەی، کە یەکێتیی سۆڤیەتی هەیە پشتیوانی لە سەر بەخۆیی کوردستان دەکات".

باقرۆف هەروەها بەڵێنی یارمەتیی سەربازی و ئابووریی بە کوردەکاندا و رێبەرانی کورد لە حاڵێکدا هەرکام قابێکی وێنەی رەنگیی ستالینیان بە دیاری وەرگرتبوو گەڕانەوە بۆ ئێران. کوردەکان بە گشتی گومانیان لە نیاز و ویستی روسەکان هەبوو، بەڵام بە هۆی هەستی ناسیۆنالیستی و لە پێناوی وەدیهێنانی ئارەزووی دێرینی پێك هێنانی کوردستانێکی سەربەخۆ کۆمەگ و هاوکارییەکانی ئەوانیان قبووڵکردن.

هاوکات لەگەڵ ئەم چالاکییانەدا مۆسکۆ تۆڕێکی سیخوریی بەربلاوی لە ئێراندا دامەزراندبوو و کاربەدەستانی روسی بە کەڵك وەرگرتن لە سنووره بێ لەمپەر و ئاوەڵاکانی ئەو دوو وڵاتە بە ئازادی هاموشۆی ئێرانیان دەکرد. باڵوێزی سۆڤیەتی لە تاران، کە چاوەدێریی

بەسەر چالاكییەكانی حیزبی توودە لە ئێراندا دەكرد لە ڕێگەی بانكەكانی ئێران و سۆڤیەتییەوە لە ئێراندا، لە بواری ئابوورییەوە یارمەتیی ئەو حیزبەی دەكرد. دامەزراوگەلی دیكەی روسی لە ئێراندا ڕێكخراوێكی بازرگانی ئەنجوومەنێكی فەرهەنگی و هەروەها نەخۆشخانەیەكی سۆڤیەتی لە ئێراندا پەردەیەك بوون بۆ چالاكیی سیاسی و بانگەشەیی و دابینكردنی گوژمەی پێویست بۆكڕینی دەستوپێوەند و مۆرەی سیاسی و پڕۆپاگەندەیی لە ئێراندا. تەواوی ئەو مۆرەگەلە بەبوونی یەكەكانی لەشكری سوور لە باكووری ئێران دەستیاندا بووە دەستی یەكتر و مەترسییەكی جیدییان بۆ داهاتووی ئێران ساز كردبوو. ئاخۆ ئامانجی سۆڤیەتی تەنیا ئەوە بوو، كە ئازەربایجانی ئێران بخاتەوە سەر ئیمپراتۆریای سۆڤیەتی یا ئەوەی كە زاڵ بوون بەسەر ئازەربایجاندا سەرەتا و دەراوخۆشكردنێك بوو بۆ دەستڕاگەیشتن بە سەرانسەری خاكی ئێراندا؟ وەڵامی ئەم پرسیارە روون نەبوو، بەڵام پیاوانی حكوومیی ئەمریكا و دیپلۆماتەكانی ئەو وڵاتە لە سەر ئەم خاڵە هاودەنگ بوون، كە یەكێتیی سۆڤیەتی هەر كام لەو دوو ڕێگەیەی مەبەست بێت، دەبێ لەم قۆناغەدا پێشی بگیردرێ. ئێران، كە لە سەردەمی شەڕدا وەك گۆڕەپانی تاقیكاریی هەوڵی هاوبەش و هاوكاریی ئەمریكاو بەریتانیا و سۆڤیەتی لە سەردەمی دوای شەڕدا، باسی دەكرا، ئێستا ببووە گۆڕەپانی ململانێ و مشتومڕی ئەو شەڕە ساردەی، كە خەریك بوو هەڵدایسا و پێوەندییەكانی نێوان ئەمریكا و ئێران، كە پێنج ساڵ لەمەوبەر و لە سەرەتای شەڕیشدا زۆر كاڵ و بەرتەسك دیار بوو ئێستا بە پێوەندییەكی زۆر هەستیار لە ناوەندی قەیرانی جیهانیدا لەقەڵەم دەدرا.

بە دوای دامەزرانی حكوومەتگەلی دەسنیشانكراوی سۆڤیەتی لە ئازەربایجان و كوردستانی ئێراندا لە پایزی 1945داو ڕێگرتنی لەشكری سوور لە هاتنی یەكە سەربازییەكانی ئێران بۆ سەركوتی جودایی خوازان* دەوڵەتی ئێران سكاڵای بردە بەر ئەنجوومەنی تەناهیی ڕێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكانی، كە تازە دەستی بە كاروباری خۆی كردبوو و مەسەلەی ئێران وەكو یەكەمین بابەتێك، كە سۆڤیەتی و هاوپەیمانەكانی سەردەمی شەڕی ئەو وڵاتەی خستوەتە ناكۆكییەوە لەم كۆڕە نێودەوڵەتییەدا هاتە گۆڕێ. سۆڤیەتییەكان، كە لەوە نیگەران بوون ئەو كێشەیە ببێتە شتێكی نێودەوڵەتی پێشوازییان لە پێشنیارەكەی ئەنجوومەنی تەناهی بۆ دانوستانی راستەوخۆ لەگەڵ ئێران بە مەبەستی چارەسەركردنی كێشەكانیان كرد و قەواموسەلتەنە، كە لە زستانی 1945دا كرابوو بە سەرۆكی وەزیران هەر لەو مانگە وەك سەرۆكی وەفدێك بەرەو مۆسكۆ رۆیشت. قەواموسەلتەنە لە ماوەی مانەوەی خۆیدا لە مۆسكۆ

سێ جار چاوی بە ستالین کەوت و چەندین جاریش چاوی بە مۆلۆتۆڤ وەزیری دەرەوە کەوت، بەڵام هیچ شتێکی لەم چاوپێکەوتنانە دەست نەکەوت و ستالین بە ناوی ئەوەی کە هێزەکانی سۆڤیەتی بە پێی بەندی شەشەمی گرێبەستی 1921 لە ئێراندا ماونەتەوە پێ مل نەبوو، کە فەرمانی چوونەدەرەوەی لەشکری سوور لە ئێران لە کاتی بەڵێن دراودا، بدات.

لە ماوەی مانەوەی قەواموسەلتەنە و وەفدی هاورێیدا لە مۆسکۆ جگە لە دانوستانە راستەوخۆکان کۆمەڵێك یادداشتی نووسراویش لە نێوان وەفدی نوێنەرایەتیی ئێران و دەوڵەتی سۆڤیەتیدا ئاڵوگۆڕ کران، کە زیاتر لە هەر وتار و لێکدانەوەیەك مەبەستەکانی دەوڵەتی سۆڤیەتی لەمەڕ ئێران دەردەخەن. دەقی ئەو یادداشتانە، کە سەرەتا لە راپۆرتی رێکەوتی ئۆکتۆبەری 1947ی قەواموسەلتەنەدا بۆ پەرلمانی پازدەهەم، ئاشکرا بوون بەو جۆرەیە:

دەقی یەکەمی ئاگادارکردنەوەی قەواموسەلتەنە بۆ دەوڵەتی سۆڤیەتی، کە بە دوای یەکەمین چاوپێکەوتنەکانی وی لەگەڵ ستالین و مۆلۆتۆڤ لە رۆژی 24ی فێبریەی 1946دا نێردراوە:

"هەروەکی لە کاتی دانوستانەکانی رۆژی 23ی فێبریەدا وەبیرم هێنانەوە و ئاماژەم پێکرد چارەسەریی ئەو کێشانەی ئێستاکە لە ئێراندا هاتوونەتە پێشێ و گرینگترینیان پێوەندیی بە هەڵبژاردنەکانی خولی پازدەی پەرلمانی ئەنجوومەنی نیشتیمانی و مەسەلەی رووداوەکانی ئازەربایجانەوە هەیە پێوەندیی تەواوی بە کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەتی و لایەنەکانی دیکەی هاوپەیمانەکانەوە هەیە، چونکی بۆ جێبەجێکردنی هەرچەشنە ریفۆرمێك لە بواری پێوەندیی سیاسی وئابووریی نێوان ئەم دوو وڵاتە دەبێ گەڵاڵە پێوەندیدارەکان رێکخرێن و ئامادە بکرێن و لە لایەن پەرلمانی ئەنجوومەنی نیشتیمانییەوە پەسند بکرێن و هەتا ئەو کاتەی هێزەکانی هاوپەیمانەکان لە خاکی ئێران نەچنە دەرەوە بە پێی یاسای رێگرتن لە هەڵبژاردنەکان، کە لە پەرلمانی خولی چواردەی رابردوودا پەسند کراوە هەڵبژاردنەکانی پەرلمانی پازدەهەم بەرێوە ناچن.

کەوابوو ئەگەر دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتی بە راستی حەزی لێ بێ، کە لە رێگەیەکی دۆستانەوە هاوکاریی لەگەڵ دەوڵەتی ئێستا هەبێت و لە رێگەی چارەسەریی کێشەو گرفتەکاندا یارمەتیدەرمان بێ و بە لەبەرچاو گرتنی یاسای بنەڕەتیی ئێران رێگە بۆ چاکسازیی لە پێوەندییەکانی ئێران و سۆڤیەتیدا خۆش بکات، ناچارە دەبێ بۆ چارەسەریی گرفتەکان یارمەتیی دەوڵەتەکەی من بدات و کێشانەوەی هێزەکانی لە خاکی ئێران رێگە بۆ بەرێوەچوونی هەڵبژاردنەکانی خولی پازدەی پەرلمانی ئەنجوومەنی نیشتیمانی خۆش بکات و لە وەدیهێنانی ئەو ئامانج گەلەدا کەمەبەستمانن کاردروستایی پێویست بکرێ. من لەوە دڵنیام، کە بەم

هەنگاوە دۆستانەیەی دەوڵەتی سۆڤیەتی دەراو بۆ قۆناغێکی نوێو درەوشاوە لە پێوەندییەکانی دوو لایەندا خۆش دەبێ، کە بە دڵنیاییەوە بە قازانجی هەر دوو وڵاتە.

2ـ مەسەلەی ئازەربایجان ـ ئازەربایجان هەر لە سەرەتای مێژۆوی ئێرانەوە واتە نزیك بە 25 سەدە لەوەپێشەوە تا ئێستا بەشێکی جیانەکراوەی ئێران بووە و لە رووی نیۆگرافیی ئایدۆلۆژییەوە(واتە رەگەز و بیر و باوەڕی سیاسی) و تەواوی داب ونەریتە نەتەوایەتییەکان لەو ماوەیەدا تەواو ئێرانی بووە و لە قۆناغە مێژوییەکانی رابردوودا و تەنانەت لە بڕگەیەکی کورتی مێژووی ئەم وڵاتەدا نەبینراوە، کە لەو ناوچەیە باسی نەتەوەیەکی تایبەتی کرابێکە ئێرانی نەبن و لە رووی زمانیشەوە وێڕای ئەوەی کە ئێستا خەڵکەکەی بە زمای تورکی قسان دەکەن، بەڵام بە درێژایی ئەو 25 سەدەیە نووسین و زمانی ئەدەبی لەو ناوچانە هەر فارسی بووە و هیچ قۆناغێك شك نابەین، کە خەڵکەکەی بە زمانی تورکی شتێکیان نووسیبێ یا کتێبێکی دەرسی یا ئەدەبی یا مێژوویی شیاوی سەرنجیان نووسیبێ یا قوتابخانەیەك بۆ خوێندنی زمانی تورکی لەوێ بووبێ.

ئازەربایجان بە پێی پێشینەی مێژوویی و یاسای بنەڕەتی، بەشێکی جیانەبۆوەی خاکی ئێرانە و هیچ پسوولە و ئیزنێکی مێژوویی یا یاسایی بۆ ئەو بزاڤی خودموختاری و هەوڵە دژەیاساییانەی، کە لەوێ لە ئارادان و بوونەتە هۆی زیان وێکەوتن بە تەواوەت و یەکپارچەیی خاکی ئێران، لەگۆڕێدانییە.

ئەو کردەوەگەلەی، کە لە ماوەیەك لەوەپێشەوە بەملایە بە بێ بەرایی و بێ پێشینە لە ئازەربایجام کراون وەك نموونە: راگەیاندنی حکوومەتی خودموختاری و دامەزراندنی دەوڵەتی خۆجێیی بە پێچەوانەی دەقی ئاشکرای یاسای بنەڕەتییە و چەککردن و وەدەرنانی هێزە دەوڵەتییەکان و هێزەکانی ئاسایشی وەك، ژەندەرمە و پۆلیس، بانگەشەی نەتەوە و زمانی تایبەتیی نەتەوەیی بۆ ئازەربایجانییەکان وەرگرتنی ماڵیات و سەربازگرتن و گرتنی زۆربەی شار و گوندەکانی ئازەربایجان دەست گرتن بەسەر ئیدارە دەوڵەتییەکان و بانکی نیشتیمانیدا و کۆمەڵێك کردەوەی دەستدرێژییانەی دیکەـ گۆڕین و دەرکردن یا قۆڵبەستکردنی کارمەندانی بەرپرس و شتی لەم جۆرە کردەوەگەلێکن تەواو پێچەوانەی یاسای بنەڕەتی و هەموو رێساکانی وڵاتی ئێران و ئەگەر ئەو شێوازە درێژەی هەبێ وڵات بەرەو پارچە پارچەبوون دەچێ. روون و ئاشکرایە، کە وەها بزووتنەوەیەك لە هیچ لایەنێکەوە لەگەڵ سەربەخۆیی و یەکپارچەیی خام و یاسای بنەڕەتیی ئێراندا یەکناگرنەوە.

3ـ لەوەها هەلومەرجێکدا، کە گیروگرفت و کێشەی گەورە لە هەرچوار لاوە دەوری ئێرانیان تەنیوەتەوە نیشتیمانپەروەرانی ئێران، کە دۆستایەتیی نیازپاکانەیان لەگەڵ سۆڤیەتی بە یەکەمین مەرجی چارەسەریی کێشە سیاسییەکان ئێران دەزانی پێیان خۆش بوو، کە من جڵەوی کاروباری وڵات بەدەستەوە بگرم و دەوڵەتێك بۆ وەدیهێنانی ئەو ئامانجە پێكبێنم و ئەوەی، کە من لە پێوەندی لەگەڵ نێردراوانی و کاربەدەستانی بەرێزی سۆڤیەتی و لە نیشانە و خوێندنەوەکانی دیکەوە پێی گەیشتووم و بۆم روون بۆتەوە ئەوە بوو، کە دەکرێ رێگە چارەیەکی دۆستانە بۆ ئەو کێشە و مەسەلانە بدۆزرێتەوە.

هەربۆیەش بە هیوایەکی زۆرەوە هاتمە پایتەختی وڵاتە مەزنەکەتان و ئێستا جارێکی دیکەش راشکاوانە دەڵێم، کە ئامانجی من دابینکردنی دۆستایەتییەکی بەردەوام و پتەوکردنی پێوەندیی سیاسی و ئابووری و کولتووریی نێوان ئەم دوو وڵاتەیە، بەڵام مەرجی سەرەکی بۆ دەستەبەربوونی سەرکەوتنی تەواو لەو مەبەستەدا، کە ئەوپەڕی ئارەزووی خەڵکی ئێرانە ئەوەیە، کە هێزەکانی سۆڤیەتی لە خاکی ئێران بچنە دەرەوە و مەسەلەی ئازەربایجانیش بە شێوەیەك، کە بچووکترین زیان بە مافی دەسەڵاتداریێتی و تەواوەت و یەکپارچەیی خاکی ئێران نەگەیەنێ چارەسەر بکرێ. ئەوەندەی، کە بە زەینی من دەگا مەسەلەی ئازەربایجان بە لەبەرچاو گرتنی مەرجی سەرەکیی پێوەندیدار بە پاراستنی سەربەخۆیی و یەکپارچەیی خاکی ئێران، بە جێبەجێکردنی زنجیرەیەك چاکسازی، کە ئاماژەیان پێ دەکەم چارەسەر دەکرێ:

1ـ راگەیاندنی لێبوردنی گشتی بۆ هەموو ئەوانەی، کە لە بزوتنەوەی خودموختاریی ئەوێدا بەشداربوونە.

2ـ هەڵبژاردنی خێرای ئەنجوومەنی پارێزگاکان بەو دەسەڵاتانەی خوارەوە:

Aـ دانانیماڵیاتی خۆجێیی بۆ بەکارهێنانی خۆجێیی وەك رێگەوبان سازکردن و کاروباری کولتووری و تەندروستی و...

B- مافی چاوەدێری بەسەر فرۆشتن و گۆڕانکاری و راگواستن و دەستاودەست پێکردنی مڵکە گشتییە دەوڵەتییەکان لە پارێزگای ئازەربایجان بە لەبەرچاوگرتنی یاسا و رێسای پێوەندیدار بەو مەسەلەیەوە.

[illegible]ـ رادەبڕین لە سەر دانان و دیاریکردنی بەرپرسانی بەشێك لە ئیدارە دەوڵەتییەکانی وەك شارەداری و بەرپرسی رۆشنبیری و سەرۆکی شارەوانی و سەرۆکی ناوەندی تەندروستی و تەنانەت پارێزگاریش.

بە گشتی دەوڵەتی من هەوڵ دەدات پێداویستییە خۆجێییەکان و داوا رەوا یاساییەکانی ئەنجوومەنی پارێزگاکان بۆ هەرچەشنە چاکسازییەك لەبەرچاو بگرێ و دەمودەست جێبەجێی بکات.

بەهەر حاڵ ئەوەی لێرە پێموایە بۆ بە پراکتیککردنی زنجیرەیەك چاکسازیی بنەڕەتی لە وڵاتدا و ڕێگە خۆشکردن بۆ دۆستایەتییەکی ریالیستییانەی نێوان هەردوو دەوڵەت و گەشە پێدان و راپەڕاندنی کاروباری ئابووری، چوونەدەرەوە لە ئێران پێویستییەکی خێرایە و گەلی ئێران بە تەواوەتی لەگەڵ وەها سیاسەتێکدا کۆك و هاودەنگ دەبن".

بە دوای ئەم ئاگادارییەدا ئەم یادداشتەی خوارەوەش بۆ دەوڵەتی سۆڤیەتی ناردراو رووی لە وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتی مۆلۆتۆڤە.

"وێڕای دانوستانە زارەکییەکان و بە ئاگاهێنانەوەکانم بۆ ئەوەی هیچ جۆرە گومانێك لە راستی و دروستیی ئەو وتە و دەربڕینانەمدا نەمێنێتەوە، کە هەتا ئێستا پێم راگەیاندوون، سەرنجی بەڕێزتان بۆ ئەم خاڵانەی خوارەوە رادەکێشم:

1ـ رەوشی ئێستای ئازەربایجان جگە لە بەدیهێنانی بشێوی و ئاژاوە و خۆشکردنی بوارێکی لەبار بۆ پێکهاتنی وەزعێکی لەو شێوەیە لە ناوچە و شوێنەکانی دیکەی ئێراندا ئاکامێکی تری نابێ و هیچ دەوڵەتێك لە توانایدا نابێ، کە دابینکردنی تەناهی و هێمنی وڵات لەوەها دۆخێکدا وەئەستۆ بگرێ . چەند رۆژ بەر لەوەی من بەرەو مۆسکۆ وەرێکەوم پیشەوەری وێڕای پێك هێنانی سوپای سەربازی لە خەڵکی ئاوەربایجان رایگەیاندووە، کە دەبێ خۆیان بۆ هێرش بۆ سەر تاران و رووخاندنی حکوومەتی ناوەندی ئامادە بکەن.

2ـ لەو کاتەدا، کە من لە مۆسکۆ لەگەڵ بەرپرسانی پایەبەرزی یەکێتیی سۆڤیەتیدا بەمەبەستی چاکسازی و پتەوکردنەوەی پێوەندییەکانی نێوان ئەم دوو وڵاتەدا خەریکی لێدوان و وتووێژم، بە پێی تەلەگرافێك، کە بەم دواییانە بەدەستم گەیشتووە گرووپ و تاقمە چەکدارەکانی ئازەربایجان هێرش و پەلامارەکانیان بەرەو گیلان دەست پێکردووە و لە پێشدا گوندی هەشتپەریان گرتووە و بە دوو لۆری چەکدارەوە هێرشیان بردۆتە سەر گورگانڕود و ئەوێشیان گرتووە و، چونکی لە تەواوی گیلاندا لەبەر هەبوونی هێزەکانی سۆڤیەتیی لە دوو

ئەوەنده‌ی پتر هێزی ژەندەرمەی لێ نییە و دیسانیش بە هۆیبـوونی هێزەکـانی سـۆڤیەتی ئـەو دوو فەوجەش ناتوانن ببزوون و دژکردەوە بنوێنن و بەرپرسانی خۆجێیی سۆڤیەتییش قایل نین بەوەی کە دەوڵەتی ناوەندی هێزی پشتیوانیان وەفریابخا، دەوڵەت هیچ شتێکی بۆ پێشگرتن لە هێـرش و پەلامارەکانی یاخی بووان بەدەستەوە نییە و خـەڵکی گـیلان لەوپـەڕی دڵـەڕاوکێ و ترسـدا دەژین.

ئەو مەسەلانەی سەرەوە بە بەڕێزتان رادەگەیـەنم و داوادەکـەم بفـەرموون، کـە بەرپرسـانی سەربازیی سۆڤیەتی لە گیلان :

1ـ پێش بە دژکردەوەی ژەندەرمەکانی ئێران لە گیلاندا مەگرن.

2ـ رازی بن بەوەی، کە لە ناوەندەوە بە مەبەستی دابینکردنی ئاسـایش و تـەناهی هێـزی پشتیوانی بنێردرێتە گیلان.

بۆ سبەی رۆژێ واتە لە رێکەوتی شەشەمی رەشەمەدا ئـەم ئاگادارکردنـەوەی خـوارەوە بـە واژۆی مۆلۆتۆڤ وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتییەوە بۆ وەڤدی نوێنەرایەتیی ئێران نێردرا:

"لە پێوەندی لەگەڵ ئەو رەوشـەی وا لـە ئازەربایجـان هاتۆتـە پێشـەوە ئـەو پێشـنیارانەی خوارەوە وەك لێتێگەیشتن و ئیمتیاز دەخرێنە روو:

1ـ لە پارێزگای ئازەربایجان حکوومەتی خودموختـار دادەمـەزرێ. ئـەم حکوومەتـە لـەم پارێزگایەدا بریتی دەبێ لە ئەنجوومەنی ئەیالەتیی ئازەربایجان و دەوڵەتی ئەیالەتیی ئازەربایجان، کە لە لایەن ئەنجوومەنەوە هەڵدەبژێردرا و لە لە ناوچەکانی ئەنجوومەنی ویلایەتی و کۆمیتـەی بەڕێوەبەرییەکانیاندا هەڵبژاردنی ئەنجوومەنەکان بە پێی رێساگەلێك بەڕێوە دەچن، کە هێشـتا لە ئازەربایجاندا دانەنراون.

دەوڵەتی ئەیالەتیی ئازەربایجان پێکدێ لە سەرۆکی وەزیـران و وەزارەتخانـەکانی کشـتوکاڵو پیشە و هونەرو بازرگانی " بە ژمارەیەکی دیاریکراوی هێزی نیشتیمانییەوە، کە بۆ پاراسـتنی ئاسایش و تەناهیی گشتی پێویست دەبن" وەزارەتی دارایی و کـار و کولتـوور و لەشسـاخی و هەروەها ئیدارەگەلیهێنان و راگواستن و شارەوانی و داد.

2ـ خەڵکی ئازەربایجان مافی ئەوەیان دەبێ لە کاروباری ئیدارە خۆجێییەکان و وانەگوتنەوە لە قوتابخانەکاندا و لە دادگاییکردن و ...دا لە زمانی ناوچەیی کەڵك وەرگرن.

3ـ سەرۆکی وەزیرانی دەوڵەتی ئەیالەتیی ئازەربایجان لە هەمان کاتدا پارێزگاری پارێزگـای ئازەربایجانیش دەبێ، کە دەبێ بە پەسندی دەوڵەتی ئێران بێ.

فەرماندەی بنکەی سەربازیی ئەیالەتی ئازەربایجان لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە و بە قایلبوونی دەوڵەتی ئەیالەتیی ئازەربایجان دیاری دەکرێ. لە بەشی گرووپگەلی یەکە سەربازییەکاندا یاسا و پرەنسیپی گرووپە نیشتیمانی و ناوچەییەکان دیاری دەکرێن.

پێوەندییەکانی دەوڵەتی ئەیالەتیی ئازەربایجان لەگەڵ حکوومەتی ناوەندیدا بە زمانی فارسی دەبێ.

4ـ لە بابەت دیاریکردنی داهاتەماڵیاتییەکان و گوژمەی ئازەربایجانی ئێرانەوە، 70٪ داهاتی ئازەربایجان بۆ بودجەی دەوڵەتی ئەیالەتیی ئازەربایجان تەرخان دەکرێ.

دووەم : سەبارەت بە ئیمتیازی نەوت ـ دەوڵەتی سۆڤیەتی بە نیشانەی پێشوازیی نیازپاکانە لە حەزی دەوڵەتی ئێران ئامادەیە، کە چاوپۆشی لە ئەسپاردنی ئیمتیازی نەوتی ناوچەکانی باکووری ئێران بکات و لەبەرامبەردا پێشنیار دەکا، کە کومپانیایەکی تێکەڵیی ئێران و سۆڤیەتی بۆ دۆزینەوە و هەڵێنجانی ئەو بەروبوومەی، کە لە نەوت وەردەگیرێن، لە باکووری ئێران دامەزرا. بەوشێوەیە، کە 51٪ی بەرکەوتە (سهام) بە سۆڤیەتی و 49٪ی تەواو بە ئێران ببڕدرێ.

سێیەم ـ سەبارەت بە مانەوەی هێزەکانی سۆڤیەتی لە ئێراندا ـ دەوڵەتی سۆڤیەتی گەرەکیەتی لە رێکەوتی دووەم ی مارسەوە دەست بکات بە کشاندنەوەی هێزەکانی خۆی لە هێندێ ناوچەی ئێران، بەڵام لە پێوەندی لەگەڵ باقیی هێزەکانی سۆڤیەتی ئەو هێزانە بەشێوەی کاتی و بە پێی پەیماننامەی رێکەوتی 25ی فێبرییەی 1921ی ئێران و سۆڤیەتی لە ئێراندا دەمێننەوە و کاتێك بە تەواوەتی لە ئێران دەکشێنەوە، کە دەوڵەتی ئێران هەموو هەوڵ و کردەوە دوژمنکارییەکانی خۆی بەرامبەر بە دەوڵەتی سۆڤیەتی وەلابنێ و لە باکووری ئێران هێمنایەتی سەقامگیر بێ و سیاسەتێکی دۆستانە لەگەڵ یەکێتیی سۆڤیەتیدا رەچاو بکا."

لە وەڵامی ئەم ئاگادارییەدا رێکەوتی 7ی رەشەممە ئەم ئاگادارییەی خوارەوە بە ناوی وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتی ناردرا:

" پێشەکی پێویستە بەو پەڕی روونی و راستگۆیی و لە رووی باوەڕەوە ئەوە بڵێم، کە بە پێچەوانەی هێندێ دەنگۆ، بواری دۆستایەتیی ئێران وسۆڤیەتی لە تەواوی ئێراندا تەواو لەبارە و دەکرێ ئەم زەمینەیە بە هێندێ را و تەگبیر و بە نەهێشتنی هۆکارەکانی خراپ لێك تێگەیشتن بە خێرایی لە هەموو ئێراندا پەرە پێ بدەین بە پێچەوانەی شێوازەکانی دیکەی وەکو درێژەپێدان بە ماوەی مانەوەی هێزەکانی سۆڤیەتی یا دامەزراندنی خودموختاری لە نێو ئێراندا

بە جیدی ئەو دۆستایەتی و خۆشەویستییەی، کە پێویستە لە دڵی خەڵکی ئێراندا جێگیر بکرێ سارد و کاڵ دەبێتەوە و لایەنگرەکانی هیوابڕاو و ناهومێد دەکا.

گومان لەوەدا نییە، کە زۆرینەی خەڵکی ئێران هەر ئەوەندەی لێی سوور بێ، کە هیچ مەترسی و هەڕەشەیەکی یەکێتیی سۆڤیەتی لە سەر یەکپارچەیی و سەربەخۆیی وڵاتەکەیان نییە بێ تێڕامان لەگەڵ گەلی سۆڤیەتیدا دەبێتە دۆست و هاوکار و دەوڵەتی من بەو مەرجەی هەلومەرجی لەبار بخولقێ لەوە دڵنیا و ئارخەیانتان دەکاتەوە.

لە سەر مەسەلەی ئازەربایجان بۆ جارێکی دیکەش بە تایبەتی سەرنجتان بۆ ئەم خاڵە رادەکێشم، کە راگەیاندنی خودموختاری و دامەزراندنی دەوڵەت لە ئازەربایجان، کە هەر لە کۆنەوە بەشێکی دانەبڕاو لە ئێران بووە بێجگە لەوەش، کە پێشتر باسم کرد لەگەڵ دەقی یاسای بنەڕەتیی ئێران دژایەتیی هەیە، گەلێك گیروگرفتی لێ دەکەوێتەوە، کە هیچ دەوڵەتێك لە ئێراندا پێی چارەسەر ناکرێ.

یاسای بنەڕەتیی ئێران بەرهەمی شۆڕش و خەبات و فیداکاریی گەلی ئێرانە و تاقانە بەڵگەنامەی نیشتیمانیی سەردەمی مەشرووتەی گەنجی گەلی ئێرانە و ئەگەر پێچەوانەکەی لە بەشێکی وڵاتدا خۆ بنوێنێ هیچ گەرەنتییەك نامێنێتەوە، کە لە ئەیالەت و ناوچەکانی دیکەدا بۆ وەرگرتنی وەها ئاکامگەلێك بزووتنەوەی دیکەش وەڕێ نەکەون.

دەبێ لە بیرمان بێ، کە هەرچەشنە گۆڕانێك لە یاسای بنەڕەتیدا هەر بە پێی یاسای گۆڕین، دەبێ لە سەر بانگهێشتن و دامەزراندنی پەرلمانی دامەزرێنەران و پرس ورا بە رای گشتیی خەڵکی ئێران بکرێ.

کەوابوو لەبەر ئەوەی کە دامەزراندنی دەوڵەتی ناوچەیی و دەسنیشانکردنی وەزیران، لەگەڵ دەقی ئاشکرای یاسای بنەڕەتیی ئێراندا دژایەتیی هەیەودەوڵەتی ناوندی دەتوانێ رازی بێ بەوەی، کە تەنیا سەرۆك و بەڕێوەبەری هێندێ لە ئیدارەکان و تەنانەت پارێزگاریش لە سەر رەزامەندیی ئەنجوومەنی ئەیالەتی دیاری بکرێن.

بەڵام سەبارەت بە ماڵیات و کاروباری رۆشنبیری و... دیارە پاش پێکهاتنی ئەنجوومەنی ئەیالەتی بەو دەسترۆیشتووییەی، کە ئەنجوومەن هەیەتی لە سەر رەزامەندیی ئەنجوومەن بە کاری پێویستی بۆ دەکرێ.

کەچی سەبارەت بە چۆڵکردنی ئێران ئەوەی کە هێشتا بەرپرسانی بەڕێزی سۆڤیەتی کۆك نین لە سەر ئەوەی، کە هەتا 2ی مارس هێزەکانیان بە تەواوەتی لــە ئێــران بەرنــە درەوە جێگــەی داخە.

من لە سەرەتای دانوستانەکاندا لەگەڵ ژەنەراڵ ستالین وەبیرم هێنایەوە، کە مەبەســتی مــن چارەسەرکردنی کێشەکان لە ڕێگەی دۆســتایەتی و قــایلکردنی دەوڵــەتی مــەزنی ســۆڤیەتی و ڕاکێشانی سەرنجیان بە لای بەرژەوەندییە سەرەکییەکانی ئێراندایە و پێموابوو، کە پێویست ناکا پەنا بەرینە بەر بڕگەکانی یاسا و پەیماننامەکان، بەڵام، چونکی بەو حاڵەشەوە لە یادداشتەکەی ئەم دواییەتاندا ئاماژەتان بە پەیماننامەی 26ی فێبرییەی 1921 کردووە بە پێویستی دەزانم پێتان بڵێم، کە پەیماننامەی گۆرین تەنیا کاتێك ئەو مافــە بــە دەوڵــەتی ســۆڤیەتی دەدا، کــە هێزەکانی خۆی بنێرێتە نێو خاکی ئێرانەوە، کە دەوڵەتێکی دیکە بیەوێ ئێران بکاتــە بنکــە و پێگەیەك بۆ هێرشکردنەسەر یەکێتیی سۆڤیەتی و بۆ ئــەم مەبەســتە کارێــك بکــا و دەوڵــەتی ئێرانیش باشاری نەکا. لەگەڵ ئەوەشدا، کە واتای ئــەم مادەیــە ئاشــکرا و روون بــوو دەوڵــەتی ئێران دیسانیش بۆ ئەوەی پەیماننامەی گۆرینتر لە لایەن پەرلمانی ئەنجوومــەنی نیشــتیمانییەوە پەسند بکرێ و هیچ لێڵی و ناروونییەکی تێدا نەمێنێتەوە لە سەر ئەم بابەتە لەگەڵ بەرپرسانی سۆڤیەتی کەوتە دانوستانەوە و نوێنەری دەسەڵات پێدراوی یەکێتیی سۆڤیەتی لە تاران بە پێی ئەو نامە فەرمییەی، کە لــە ڕێکــەوتی 12ی دیســێمبەری 1921 ناردوویــەتی و ژمــارەی 1600ی بەسەرەوەیە و بەشــێکی ســەرەکیی پەیماننامــەی 26ی فێبرییــەی 1921ــە بــۆ جارێکی دیکەش پێی لە سەر ئەم مەسەلەیەدا گرتۆتەوە.

لەگەڵ ئەوەشدا هیچ وێناچێ، کە ئەو مادەیە بتوانێ پاڵپشتێك بێ بۆ مانــەوەی هێزەکــانی سۆڤیەتی لە ئێراندا. لە کۆتاییدا ناچارم بڵێم، کــە بــۆ مــن ئەوپــەڕی جێگــەی داخــە، کــە وا پێدەچێ، بەڵێن و تەگبیر و بابەتەکانی من، کە بە حەق نوێنەری تەواوی نیشتیمان پــەروەران و ئازادیخوازان و هەموو چین و توێژە بێلایەنەکانی ئێرانم، لە چاو بانگەشە و ئیدیعای ئەو چــەند کەسەی وا بە پێچەوانەی یاسای بنەڕەتی، خوازیاری حکوومەتێکی نوێن لە ئازەربایجانــدا، لــە لایەن بەرپرسانی سۆڤیەتییەوە کەمتر متمانەی پێکراوە.

بەڵام لە بابەت نەوت و پێك هێنانی کۆمپانیای ئێران و سۆڤیەتەوە

---

[1] گۆڕین: ناوبراو، باسکراو

هیوادارم لەگەڵ چارەسەریی کێشەی ئازەربایجان و کشانەوەی تەواوی هێزەکانی سۆڤیەتی لە ڕێوە ئەم مەسەلەیە بە شێوەیەك، کە هەر دوو لایەن لـە سـەر ی ڕێککـەون و پێـی قایـل بـن جێبەجێ بکرێ.

لە کۆتاییدا پێشنیار دەکەم بە بڕیارێکی دانسقە، کە تایبەتیی سیاسـەتڤانانی دوارۆژبـینی سۆڤیەتییە ڕەزامەندیی خۆیان لە سەر کێشانەوەی بە تەواوەتیی هێزەکانی سۆڤیەتی لە ئێـران دەربڕن بۆ ئەوەی بنەماکانی ڕێککەوتن و هاوکاری لە سەر پێوەندییە ئابوورییەکان و مەسەلەی نەوت دیاری بکرێن.

گومان لەوەدا نییە، کە ئەگەر هێنـدێ هەسـتی نادۆسـتانە و دژایـەتیش لـە نێـو تـاقم و گرووپگەلێکدا بۆ یەکێتیی سۆڤیەتی هەبێ بە تەواوەتی دەڕەوێتەوە و دادپەروەی و متمانـەی تەواو جێگەی دەگرێتەوە.

پاش وەرگرتن ڕەزامەندیی ئێوە لەم بارەیەوە من دەگەڕێمـەوە بـۆ تـاران و پـاش بـیر و ڕا گۆڕینەوە لەگەڵ دەوڵەت دانوستانەکانم لەگەڵ باڵوێزی سۆڤیەتی لە تاران درێژە پێدەدەم و تەواو دڵنیاشم، کە ئاکامی بڕاوەی لێ وەردەگرم."

پاش ئەو یادداشتە لە ڕێکەوتی 9ی ڕەشەممەدا یادداشتێکی توندتر لە لایـەن مۆلۆتۆڤـەوە گەیشت بەو شێوەیە:

1ـ ئیمتیازی نەوت ـ لە سـاڵی 1944دا دەوڵـەتی یـەکێتیی سـۆڤیەتی پێشـنیاری بـە دەوڵەتی ئێران کرد، کە ئیمتیازی نەوتی ناوچە باکوورییەکانی ئێران بدات بە سۆڤیەتی. مـافی یەکێتیی سۆڤیەتی لە وەرگرتنی ئەم ئیمتیازەدا بە هیچ شێوەیەك بۆ مشتومڕ نابێ بە تایبەتی ئەگەر لەوە بڕوانین، کە لە باشووری ئێران زۆر لە مێژە ئیمتیازی نەوت بە بریتانییـەکان دراوە، لەگەڵ ئەوەشدا ئێران گەلاڵەی سۆڤیەتیی ڕەت کردەوە.

دەوڵـەتی سـۆڤیەتی بـۆ پێشـوازیی نیازپاکانـەی خـۆی لـە لایـەنی ئێرانـی و بـە زیـانی بەرژەوەندەکانی خۆی لەرێکەوتی 25ی فێبرییـەی ئـەو سـاڵە داوای پـێ بـاش بـوو لـە بـری پێشنیاری ئیمتیـازی نـەوت پێشـنیاری پێکهـاتنی کۆمپانیایـەکی هاوبەشـی نـەوتی ئێـران وسۆڤیەتی بێنێتە گۆڕێ بەو شێوەیە، کە 51٪ لە بەرکەوتی و پشکەکە بە سۆڤیەتی و 49٪ ی بە ئێران ببڕدرێ، بەڵام وەفدی ئێرانی لە ئاگادارکردنـەوەی ڕێکـەوتی 26ی فێبرییـەدا بـەو پێشنیارە قایل نەبوو.

لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کە ئێستا دەردەکەوێ لایەنی ئێرانی حەزی لێ نییە بەرژەوەندی سۆڤیەتی لەم رووەوە لەبەرچاو بگرێ و بەو جۆرە بە راشکاوی لە بەرامبەر سۆڤیەتیدا فەرق و جیاوازی دەکا کۆمیسێری دەرەوەی یەکێتی سۆڤیەتی بەو شێوەیە رادەگەیەنێ، کە پاش راگەیاندنی راپۆرتی پێوەندیدار بە جەنابی سەرۆکی وەزیران ستالین بڕیار دراوە پێشنیاری کۆمپرۆمیسی سۆڤیەتی وەربگیرێتەوە و هەر ئەو پێشنیارە فەرمییەی ساڵی 1944 بووژێنێتەوە، کە پێیدا هاتووە چۆن ئیمیتازی نەوتی باشوور بە بریتانییەکانی دراوە ئاوهاش دەبێ ئیمتیازی نەوتی باکوور بە سۆڤیەتی بدرێ.

2 ـ مەسەلەی ئازەربایجان ـ لایەنی سۆڤیەتیی وەك بابەتێکی نێوخۆیی سەیری مەسەلەی ئازەربایجان دەکا و دەزانی، کەچی بە سەرنجدان بە دانوستانی سەرۆك وەزیرانی ئێران لە سەر ئەوەی کە لایەنی سۆڤیەتیی ببێتە نێوبژیوان بۆ رێکخستنی مەرجەکانی رێککەوتنی هەردوو دەوڵەتی ئێران و ئازەربایجانی ئێراندا، لایەنی سۆڤیەتیی داواکەی ئێرانی وەرگرت و مەرجە پێووەندیدارەکانی پێشنیار کردن.

بەو شێوەی، کە لە ئاگادارکردنەوەکانی رێکەوتی 26ی فێبریبەی لایەنی ئێرانیدا دەردەکەوێ لایەنی ئێرانی مەرجە پێشنیار کراوەکان رەت دەکاتەوە و لە هەمان کاتدا بە پێی زانیارییە گەیشتووەکان، نوێنەرەکانی ئازەربایجانی ئێرانیش پێشنیارەکانیان وەرنەگرتووە و پێی قایل نەبوونە. کەوابوو نێوبژیوانیی دەوڵەتی سۆڤیەتی لەم بارەیەوە پووچەڵ دەبێتەوە.

3ـ هێزەکانی سۆڤیەتی لە ئێراندا ـ رای دەوڵەتی سۆڤیەتی ئەوەیە، کە لە نێو کۆڕ و کۆبوونەوەکانی دەسەلاتدارانی ئێراندا کۆمەڵێك پیاوی پایەبەرزی دەوڵەتی هەن، کە سیاسەتەکانی خۆیان لە سەر بنەمای هەوڵدان بۆ کێشەخولقاندن لە نێوان یەکێتیی سۆڤیەتی و دەوڵەتە مەزنەکەی دیکە داناوە بۆ ئەوەی لە ناتەباییەکانی نێوانیان کەڵکی خۆیان وەرگرن و دەسبەسەر ئازەربایجانی سۆڤیەتی و بادکوبە و تورکەمەنستاندا بگرن.

هەر وەکی ساڵی 1919 لە کۆنفرانسی پاریسدا یادداشتێك لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە بە دەسەلاتداری سەمساموسەلتەنە و بە واژۆی مشاورلمالك وەزیری کاروباری دەرەوەی ئەو کات پێشکەش کرا و تێیدا داوا کرابوو، کە ئازەربایجانی سۆڤیەتی و شاری بادکوبە و تورکەمەنستانی سۆڤیەتی لەگەڵ شارەکانی عیشق ئاباد و مەرو و بەشێك لە ئەمەنستان و شاری ئێرەڤان و... بدرێنە ئێران. لەگەڵ ئەم سیاسەتە داگیرکارانەی ئێراندا، دەوڵەتی سۆڤیەتی لە سەرەتای دامەزرانییەوە بەردەوام هەڵسوکەوتی دۆستانەی خۆی لە بەرامبەر ئێراندا

دەستە روو و لە مانگی فێبرییەی ساڵی 1921 پەیماننامەیەکی مۆر کرد، کە بە پێی ئەم پەیماننامەیە بۆ نیشاندانی دۆستایەتی ڕێگەی شەمەندەفەری روسیا و ڕێگە چەوریژکراوەکان و ئیسکلە و بەندەرەکان و کەشتییەکان و بانك و هێڵەکانی تەلەگراف و تەلەفۆن و ئەو دوورگانەی، کە ملکی روسیا بوون هەر هەمووی بە دڵە و بەبێ بەرامبەر دایە ئێران.

دەوڵەتی سۆڤیەتی چاوەڕانیی ئەوەی بوو، کە کۆر و کۆمەڵەی دەسەڵاتداریێتیی ئێران بایەخ و ڕێزی ئەم هەڵسوکەوتە دۆستانەیەی ئێران بزانێ، کە لە مێژووی پێوەندییەکانی نێوان ئەو دوو دەوڵەتەدا وێنەی نەبووە .

بەڵام چەند مانگ پاش بەستنی ئەم پەیمانە دەوڵەت هەر لەو ساڵەدا ئیمتیازی نەوتی باکووری ئێرانی لە نزیکترین خاڵی سنووریی سۆڤیەتی دایە کۆمپانیایەکی دەرەکی بە ناوی ستاندارد ئۆیل بۆ ئەوەی لەم ڕێگەوە زیانێك بە بەرژەوەندەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی بگەیەنێ.

لە ساڵی 1937دا دەوڵەتی ئێران دیسان ئیمتیازی نەوتی ناوچەکانی هەڵکەوتووی سنووری یەکێتیی سۆڤیەتیی لای خۆرهەڵاتی دەریای خەزەری دا بە کۆمپانیایەکی نەوتی ئەمریکی ئەمجارەش بەو خەیاڵپلاوەی، کە لەم ڕێگەوە زیانێك بە بەرژەوەندەکانی سۆڤیەتی بگەیەنێ و یەکێتیی سۆڤیەتی و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا تێك بەردا. ئەم گرێبەستەش ساڵێك دواتر بە هۆی نارەزایەتیی دەربڕینی یەکێتیی سۆڤیەتی هەڵوەشایەوە.

پێویستە ئەوەش وەبیر بێنینەوە، کە دەوڵەتی ئێران، کە ئەو ئیمتیازانەی سەرەوەی دەدایە دەوڵەتانی تر بەردەوام خۆی لەوە بواردووە و دەبوێرێ، کە مافی ئیمتیاز لە باکووری ئێران بە یەکێتیی سۆڤیەتی بدات.

هەمووی ئەم شتانە ئەوە دەردەخەن، کە کۆڕوکۆمەڵی دەسەڵاتداری ئێران نیازی چەوتیان بەرامبەر بە یەکێتیی سۆڤیەتی هەیە و لە دەرفەتێك دەگەڕێن، کە زیان و زەرەر بە بەرژەوەندەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی بگەیەنن و ناوچە نەوتییەکانی ئازەربایجانی سۆڤیەتی و تورکەمەنستانی سۆڤیەتی بخەنە بەر هەڕەشە و مەترسییەوە.

ناکرێ ئەمە بە شتێکی ڕێکەوت بزانین، کە هەر لەم دواییانەشدا لە ساڵی 1945دا کۆڕوکۆمەڵی دەسەڵاتداری ئێرانی ئاغای حەکیمی‌یان، کە هەستی دوژمنایەتیی ئەو بەرامبەر بە یەکێتیی سۆڤیەتی لەکەس شاراوە نییە کردە سەرۆکوەزیرانی ئێران و ناوبراو هەر ئەو کەسەیە، کە لە کابینەی سەساموسەڵتەنەدا یادداشتە داگیرکارانەکەی سەبارەت بە ئیدیعا و

داوای ئێران بۆ بادکوبە و ئازەربایجانی سۆڤیەتی و تورکەمەنستانی سۆڤیەتیی پێشکەش بە کۆنفرانسی پاریس کردبوو و یەکێك بوو لە وەزیرە پایەبەرز و ناودارەکان.

هەروەکی هەمووان دەزانن، کە دەوڵەتەکەی حەکیمی نەگەیشتە مانگی فێبریی 1946ی و بە کردەوەکانی خۆی کەشی پێوەندییەکانی ئێران سۆڤیەتیی تێکدا.

بە پێی ئەم لێکدانەوانە، یەکێتیی سۆڤیەتی ناچارە لەبەرامبەر دەسەڵاتدارانی ئێرانیدا بە پارێز بی و هەر بۆیەش ناچارە کێشانەوەی هێزەکانی خۆی لە باکووری ئێران وەدرەنگی بخا."

لە وەڵامی ئەم یادداشتەی سەرەوەدا ئاگادارکردنەوەی خوارەوە ناردرا:

"بۆ جارێکی دیکەش بە پێویستی دەزانم ئەوە بڵێمەوە، کە ئامانجی دەوڵەتی من لەو پەڕی دڵسۆزیدا پتەوکردنی پێوەندیی دۆستایەتیی نێوان یەکێتیی سۆڤیەتی و ئێرانە و هەتا ئێستاش لەم پێناوەدا هەوڵم داوە و لە داهاتووشدا هەر هەوڵ دەدەم.

گومان لەوەدا نییە، کە ئەگەر یەکێتیی سۆڤیەتی لەم بابەتەوە یارمەتیم بدات لە مەبەستی سەرەکیمدا، کە پێك هێنانی دۆستایەتییەکی پتەو و نەبڕاوەیە، سەردەکەوم.

1ـ سەبارەت بە نەوت ـ لە پێوەندی لەگەڵ دامەزراندنی کۆمپانیایەکی تێکەڵیی نەوتی ئێران و سۆڤیەتی، کە پێتان وایە ڕەزامەندییان دەرنەبڕیوە، وا نییە و دەبێ بە تایبەتی وەبیر بێنمەوە، کە هەروەکی لەوەپێشیش باسی کراوە، ئەگەر لە کێشانەوەی خێرای هێزەکانی سۆڤیەتی لە ئێران و چارەسەریی مەسەلەی ئازەربایجاندا یارمەتیم بدەن دەرفەتێکی لەبار دەبێ، بۆ ئەوەی پاش گەڕانەوە بۆ تاران و ڕێککەوتن لە سەر مەرجەکانی کۆمپانیای تێکەڵی، گەڵاڵەی پێویست بدرێتە پەرلمانی ئەنجوومەنی نیشتیمانیی ئێران و ئەو مەسەلەیە دەبێ بەو شێوەیەی، کە هەر دوو لایەن لە سەر ی ڕێك بکەون، چارەسەر بکرێ.

مەبەست ئەوەیە، کە دامەزراندنی ئەم جۆرە کۆمپانیایانە تەنانەت ئەگەر لە لایەن هاووڵاتیانی ئێرانیشەوە بن، بە پێی یاسای بنەڕەتیی ئێران دەبێ پەرلمانەوە پەسندیان بکا. با ئەوەش وەبیر بێنمەوە، کە دانی پوان و ئیمتیاز لە لایەن ئێرانەوە پێوەندیی بە مافی دەسەڵاتداریتی و سەربەخۆیی وڵاتەوە هەیە، کە دەبێ پەرلمان پەسندی بکات و ئەگەر لە نیو سەدەی پێشوودا واتە بەر لە سەردەمی مەشروتەی ئێران بە پێی هەلومەرجی ئەو کات ئیمتیازگەلێك درابێن ناکرێ ئێستا ئەوە بە جیاوازی خستنێك بەرامبەر بە دەوڵەتی سۆڤیەتی لەقەڵەم بدرێ.

2ـ مەسەلەی ئازەربایجان ـ هەروەکی لەوەپێشیش وتوومە ئەو رەوش و وەزعەی ئێستا لـە ئازەربایجاندا لە ئارا دایە دژایـەتیی ئاشـکرای لەگـەڵ دەقـی یاسـای بنـەڕەتیی وڵات و مـافی حوکمڕانی و سەربەخۆیی ئێراندا هەیە، کە دەوڵەتی یەکێتیی سۆڤیەتی هەر لە شۆڕشی مەزنی ئۆکتۆبەری 1917 ـەوە هەتا گرێبەستی سێ قۆڵی و کـۆنفرانس و راگەیەندراوەکـەی تـاران، بەردەوام رێزی لێگرتووە.

بەڵام سەبارەت بە کاروباری نێوخۆیی ئەو دەڤەرە من بەو پـەڕی نیازپاکیمـەوە بـە تـەمام هەرچەشنە چاکسازییەکی، کە خەڵکی ئەوێ ئارەزوویان بێ هەتا ئەو جێگەیـەی، کـە یاسـای بنەڕەتیی ئەم وڵاتە ئیزن بدات جێبەجێی بکەم و مەبەست ئەوەیە، کە بە یارمەتیی مەعنەویی دەوڵەتی سۆڤیەتی ئەو چاکسازییانە لە کەش و هەوایـەکی هـێمن و بـێ کێشـەی نێوخۆییـدا بەڕێوە بچێ.

3ـ سەبارەت بە هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی لەئێراندا ـ لەمەڕ چوونەدەرەوەی هێزەکـانی هاوپەیمانەکان لە خاکی ئێران دەبێ ئەوە بڵێم، کە بە پێی ئەسڵی (106)ی یاسـای بنـەڕەتیی ئێران مانەوە و رابردنی هێزی دەرەکی بە خاکی ئێراندا دەبـێ لـە سـەر ئیزنـی پـەرلمان بـێ و گرێبەستە سێ قۆڵییەکەش، کە ئیزنیدا هێزەکـانی هاوپەیمانـەکانی لـە سـەردەمی شـەڕدا لـە ئێراندا بمێننەوە لە لایەن پەرلمانەوە پەسند کراوە و، چونکی بە پێی مادەی 5ی ئەم گرێبەسـتە ئەم هێزانە هەتا 2 ی مارسی 2006 دەبێ خـاکی ئێـران بـە جـێبێڵن و لـە راگەیەنـدراوی تارانیشدا، کە جەنابی ستالینیش واژۆی کردووە و هەروەها بە پێی ئـەو شـتانەی بەرپرسـانی دەسەڵاتداری سۆڤیەتی لە کۆڕوکۆبوونەوەی نێودەوڵەتیدا لە سەر ئێرانیـان دەربڕیـون بـەردەوام بەڵێنی ئەوەیان داوە، کە بە پێی بەڵێنی راشکاوانەی خۆیان هەموو هێزەکەیان لە خاکی ئێرانێ بەرنە دەرەوە، درێژەدان بە مانەوە پاش رێکەوتی گۆرین بە پێچەوانەی بەڵێن و گفتەکانیانـە و بە پێچەوانەی ئەسڵی 106ی یاسای بنەڕەتیی ئێرانیشە و ئەوەش، کە ئاماژەتان بـە هێنـدێ لێدوان لە کابینەی سەمساموسەلتەنە و یادداشتێك لە لایـەن مشـاورلمالکەوە کـردووە ئـەوە روون و ئاشکرایە، کە قسە و لێدوان یا یادداشتی هێندێ لە دەسەڵاتدارانی ئێرانی لە 27 ساڵ لەمەوبەردا، کە لە ئاکامی زوڵم و زۆریی دەوڵـەتی تـەزاریی روسـیا و لـە جەنگـەی شۆڕشـی ئۆکتۆبەری 1917دا و بەر لە گرێبەستی دۆسـتایەتی لەگـەڵ دەوڵـەتی سـۆڤیەتیدا هاتۆتـە پێشێ، نابێتە فاکتەرێکی قایلکەر بۆ ئەوەی دەوڵەتی سۆڤیەتی بەو ناو و بیانوانەوە خۆ ببوێرێ لە تەواوی ئەو گفت و بەڵێنە ئاشکرایانەی، کە بـە پێـی پەیمانـە سـێ قۆڵییەکـەی رێکـەوتی

ژانوییەی 1942 لە سەر مەسەلەی چوونەدەرەوەی تەواوی هێزەکانی لە خاکی ئێراندا بەرعۆدەیانە."

بە دوای ئەم ئاگادارکردنەوەیەدا دەوڵەتی سۆڤیەتی رایگەیاند، کە هەوڵی بە جێهێشتنی بەشێك لە خاکی ئێران لە رێکەوتی 2ی مارسی 1946 ـەوە دەست پێدەکا. قەوامولسەلتەنە دیسان ئەم یادداشتەی بۆ ناردن:

جەنابی کۆمیسێری نیشتیمانی

لە رۆژنامەی ئیزڤێستیای ژمارەی 53/8969 ی رێکەوتی 2ی مارسی 1946دا رایەڵەی تاس راگەیەندراوێکی بڵاو کردۆتەوە لە سەر ئەوەی، کە دەوڵەتی سۆڤیەتی بڕیاری داوە لە رێکەوتی 2ی مارسی 1946ـەوە دەست بکا بە کێشانەوەی هێزەکانی خۆی لە ناوچەکانی خۆراسان و شاهروود و سیمنان. هەروەها باسی ئەوەی کردووە، کە هێزەکانی سۆڤیەتی لە باقی ناوچەکانی دیکەی ئێراندا دەمێننەوە هەتا ئەو کاتەی، کە رەوشەکە لایەکی بە لایەکیدا دەکەوێ.

بە پشتبەستن بەو هەواڵە، بە پێویستی دەزانم، کە پێتان رابگەیەنم:

بە پێی گرێبەستە سێقۆڵییەکەی تاران، کە لە رێکەوتی 29ی ژانوییەی 1942 لە نێوان ئێران و یەکێتیی سۆسیالیستی و بەریتانیای مەزندا بەسترا هێزەکانی هاوپەیمانەکان بێ ئەملاوئەولا دەبێ لە رێکەوتی 2ی مارسی 1946دا لە خاکی ئێران بچنە دەرەوە و ئەوە هیچ قسەی لە سەر نییە، هەروەکی هێزەکانی هاوپەیمانەکان لە رێکەوتی گۆریندا بە تەواوی ئێرانیان بەجێهێشت مانەوەی هێزەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی بە هیچ شێوەیەك لەگەڵ پەیمانی گۆریندا ناگونجێ و پێچەوانەی لێدوانە بەردەوامەکانی دەوڵەتی سۆڤیەتییە لە سەر ئەوەی کە دەڵێ دەوڵەتی سۆڤیەتی بە تەواوەتی پێبەندی رێوشوێنەکانی ئەو پەیمانەیە. جگە لەوەش بڕیاری ئەم دواییانەی دەوڵەتی سۆڤیەتی لەگەڵ یاسای بنەڕەتیی ئێران و لەگەڵ گرێبەستەکانی نێوان ئێران و سۆڤیەتیشدا یەك ناگرێ تەوە و دژایەتیی هەیە.

بە پێی ئەو شتانەی باسیان کرا ناچارم بە ناوی دەوڵەتی ئێرانەوە بەوپەڕیداخەوە بەرامبەر بەم بڕیارەی یەکێتیی سۆڤیەتی ناڕەزایەتی دەربڕم و داوا بکەم بڕیاری لێبڕاوانە بدەن، کە بە

زووترین کات هێزەکانی سۆڤیەتی لە ئێران وەدەر کەون، داواکارم رێز و حورمەتی من بەرامبەر بە خۆتان وەربگرن".

پاش گەڕانەوەی قەواموسەڵتەنە بۆ ئێران، گوشارە نێودەوڵەتییەکان دەوڵەتی سۆڤیەتی‌یان ناچار کرد بەرامبەر بە ئێران بەخۆیدا بچێتەوە، بەڵام چوونەدەرەوەی هێزەکانی سۆڤیەتی لە ئێران هەروا بە دانی ئێمتیازی نەوتی باکوورەوە گرێ درابۆوە. ئەگەر پەرلمانی ئەنجوومەنی نیشتیمانی پێشی بە دانی ئیمتیازی نەوت گرتبایە تەنیا رێگەی چارەسەر رێککەوتن بوو لە سەر دامەزراندنی کۆمپانیاییەکی تێکەڵی نەوتی ئێران و سۆڤیەتی، کە 51٪ی بەرکەوتەکەی بۆ سۆڤیەت و 49٪ی بەرکەوتیشی بۆ دەوڵەتی ئێران بایە، بەڵام جێبەجێبوونی ئەم رێککەوتننامەیەش بە پەرلمانی ئەنجوومەنی نیشتیمانی ئەسپێردرا، کە پەسندی بکا، کە ئەویش بەمەرجێك هەڵبژاردنەکانی بەڕێوەدەچوو، کە هێزە دەرەکییەکان بە تەواوەتی ئێرانیان بەجێ‌هێشتبایە.

ئاخری پاش رێککەوتن لە سەر بنەماکانی دامەزراندنی کۆمپانیای تێکەڵی نەوتی ئێران و سۆڤیەتی ئەم راگەیەندراوەی خوارەوە لە سەر چۆنێتیی چوونەدەرەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران و جێبەجێ‌کردنی رێککەوتننامەکە و مەسەلەی ئازەربایجان بڵاو بۆوە.

1ـ بەشەکانی لەشکری سوور لە رێکەوتی 24ی مارسی 1946دا لە ماوەی مانگ و نیوێکدا بە تەواوەتی لە ئێران دەچنە دەرەوە.

2ـ گرێبەستی دامەزراندنی کۆمپانیای تێکەڵی نەوتی ئێران و سۆڤیەتی و مەرجەکانی لە رێکەوتی 24ی مارسەوە هەتا بەسەرچوونی ماوەی حەوت مانگ بۆ پەسندکردن دەدرێتە پەرلمانی پازدە.

3ـ لە سەر مەسەلەی ئازەربایجان ـ لەبەر ئەوەی کە مەسەلەیەکی نێوخۆیی ئێرانە دەوڵەت رێگەی ئاشتیخوازانە بۆ چاکسازی بە پێی یاسای پێوەندیدار و بە نیازی قازانج پێگەیاندن بە خەڵکی ئازەربایجان، لەگەڵ خەڵکی ئەو ناوچەیەدا دەگرێتە بەر.

بە دوای ئەم رێککەوتنەدا قەواموسەلتەنە بۆ راکێشانی سەرنج و متمانەی روسەکان سێ وەزیری توودەیی هێنایە نێو کابینەکەی خۆیەوە و پیشەوەریی سەرۆکی حکوومەتی ئازەربایجانی بۆ دانوستان بانگ کردە تاران، بەڵام لە سەر مەرجەکانی خودموختاریی ئازەربایجان بە هیچ نەگەیشتن و وەزیرە توودەییەکانیش لە چەند مانگێك پتر لە کابینەکەی قەوامدا خۆیان رانەگرت.

لە مانگی سەرماوەزی ساڵی 1325(1946)دا هێزەکانی سوپا بەرەو ئازەربایجان وەڕێکەوتن و هێزەکانی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان و (پێشمەرگەی) کوردستان بە بێ هیچ بەرەبەرەکانییەك سەنگەرەکانیان بۆ چۆڵکردن. دەوڵەتی سۆڤیەتی، کە بە رواڵەت، بە دوای وریایی (ئۆلتیماتیۆمی) ترۆمەن سەرۆك کۆماری ئەوکاتی ئەمریکادا خۆی لە پشتیوانیکردن لە حکوومەتەکانی سەربەخۆی لە ئازەربایجان و کوردستاندا بواردبوو، هیوادار بوو، کە لانیکەم بە دامەزراندنی کۆمپانیایەکی تێکەڵی نەوتی ئێران و سۆڤیەتی شوێن پێیەك لە ئێراندا بۆخۆی بکاتەوە، بەڵام ئەو هیوایەشی لێ پووچەڵ بۆوە و پەرلمانی پازدە رۆژی 30ی رەزبەری 1326 (ئۆکتۆبەری 1947) بە کۆی دەنگ پێشنیاری دامەزرانی کۆمپانیای تێکەڵی نەوتی ئێران و سۆڤیەتی رەت کردەوە.

ئەو مەسەلەیە لە رۆژی 13ی خەزەڵوەری 1326دا(نۆڤەمبەری 1947) لە نامەیەکدا بە یەکێتیی سۆڤیەتی راگەیەندرا و سادچیکۆڤ باڵوێزی سۆڤیەتی لە ئێران لە نامەیەکدا بە لەبزێکی توند و تیژ بۆ سەرۆکی وەزیرانی ئێران، ئەم هەوڵەی دەوڵەتی ئێرانی بە پەیمانشکێنی و دوژمنکارانە ناو برد و دەوڵەتی ئێرانی لە دەرهاویشتە و ئاکامەکانی ئەو بڕیارە بە بەرپرسیار زانی. قەواموسەلتەنەوەڵامی ئەم نامەیەی دایەوە و شادچیکۆڤ دیسان لە یادداشتێکدا لە رێکەوتی یەکەمی دیسێمبەری 1947دا وێڕای پشتڕاستکردنەوەی بڕگەکانی نامەکەی پێشووی خۆی نووسیی:" هەوڵی بەخۆڕایی دەوڵەتی ئێران بۆ ئەوەیە، کە پەیمانشکێنییەکەی دەوڵەت وەك کردەیەکی رەوا بخاتەڕوو."

رووداوەکانی ئازەربایجان و گوشاری سۆڤیەتی بۆ سەر ئێران بۆ وەرگرتنی ئیمتیازی نەوت لە ئێران بووە هۆی ئەوەی کە ئەم وڵاتە رۆژ لەگەڵ رۆژ بە لای ئەمریکادا بشکێتەوە و پاش هەوڵی بێ ئاکامی تیرۆری شا لە رێبەندانی 1948دا، کە بەسەر حیزبی توودەیاندا هێنا و، هەڵوەشاندنەوەی ئەم حیزبە و گیرانی سەرکردەکانی حیزبی لێکەوتەوە پێوەندییەکانی ئێران و سۆڤیەتی رۆژبەرۆژ ئاڵۆزتر و لێڵ تر بوونەوە. لە جەنگەی بە نیشتیمانیکردنی نەوت و قۆناغی حکوومەتی موسەدیقدا حیزبی توودە، کە لە ژێر هێندێ ناوی دیکەی وەك کۆمەڵەی خەبات دژی ئیستیعمار، لایەنگرانی ئاشتی و لاوانی دیموکراتدا دەستی کردەوە بە چالاکی، بەڵام لەگەڵ رووداوەکانی 28ی گەلاوێژی 1332 (سپتامبری 1953) و هەرەسهێنانی موسەدیقدا، ئەم رێکخراوەیەش پەرش و بڵاو بوو و رۆڵی ئەمریکا لەهێنانەوە سەرکاری شادا، ئەم وڵاتەی (ئەمریکا) کردەوە یاریزانی سەرەکیی گۆڕەپانی سیاسەتی ئێران. سۆڤیەتییەکان، کە

گرییەکەیان دۆڕاندبوو ئەمجارەیان لە ڕێگەی دۆستایەتی و ئاشتیخوازانەوە هاتنە پێشێ و هاوکات لەگەڵ ئاشکرابوونی تۆڕی ڕێکخراوەیی حیزبی توودە و تیرەباران کرانی ئەفسەرانی توودەیی، یازدە تەن ئاڵتوونی ئێرانیان، کە لە سەردەمی شەڕەوە زەوتیان کردبوو بە نیشانەی نیازپاکی دایەوە بە ئێران. لەرۆژی 25ی ژوئەنەوە هەتا 13ی ژوویەی 1956 شا لە سەر بانگهێشتی فەرمیی دەوڵەتی سۆڤیەتی سەردانی ئەو وڵاتەی کرد و لەم ڕێکەوتەوە هەتا مانگی مارسی 1959، کە ئێران و ئەمریکا گرێبەستێکی هاوکاری و یەکێتییان پێکەوە واژۆ کرد، پێوەندییەکانی ئێران و سۆڤیەتی تارادەیەك باش بوو. لەو ماوەیەدا چەند گرێبەستێك لە نێوان ئێران و سۆڤیەتیدا بۆ زیادکردن و گەشە پێدانی ئاڵوگۆڕی کاڵا و رابوردنی ترانزینیی کاڵا و کەڵکوەرگرتنی هاوبەش لە رووبارە سنوورییەکانی ئاراس و ئەترەك واژۆ کران.

گرێبەستی دوو لایەنەی نێوان ئەمریکاو ئێران و گەشە پێدانی چالاکیی راوێژکارانی سەربازیی ئەمریکا لە ئێراندا بە سەرەتاو دەسپێکی قۆناغێکی قەیراناویی نوێی پێوەندییەکانی ئێران و سۆڤیەتی بوو. بڵاوبوونەوەی قسەکانی خرۆشۆف ڕێبەری سۆڤیەتی، کە وتی" ئێران سێوێکی رزیوە، کە خۆی لە دارێ دەبێتەوە" شەڕێکی بانگەشەیی و پروپاگەندەیی چڕی لە نێوان تاران و مۆسکۆدا هەڵایساند، کە هەتا ساڵی 1962ی خایاند. روسەکان شێوازێکی دوژمنکارانەیان لە بەرامبەر ئێراندا گرتە بەر و بۆ جارێکی دیکەش بە ناوی ئەوەی، کە ئێران دەیەوێ بنکەی سەربازی بۆ ئەمریکا بکاتەوە هەڕەشەی بووژاندنەوەی بڕگەی شەشەمی گرێبەستی 1921 یان لە ئێران کردەوە. شا، کە لە حکوومەتی نوێی کێنێدی لە ئەمریکا نیگەران بوو ئەمجارەیان لە بەرامبەر روسەکاندا نەرمیی نواند و رۆژی 15ی سپتامبری 1962 بە ناردنی یادداشتێك لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە بۆ سۆڤیەتی لەمەڕ ئەوەی کە ئێزن بە هیچ وڵاتێکی دەرەکی نادەن، کە بنکەی مووشەکی لە ئێراندا دامەزرێنێ، پێوەندیی ئێران و روسیا ئاسایی بۆوە و شەڕی پرۆپاگەندەیی نێوان ئێران و سۆڤیەتی کۆتایی پێهات.

لەم ڕێکەوتە بە دواوە دەوڵەتی سۆڤیەتی بە پشتیوانیکردن لە (شۆڕشی سپی) ی شا هەوڵیدا خۆی لای وی شیرین بکات و بە سەردانی فەرمیی بێرژنێڤ بۆ تاران (کاتێك، کە تەنیا پۆستی سەرۆکی ئەنجوومەنی ڕێبەرایەتیی ئەنجوومەنی باڵای یەکێتیی سۆڤیەت یا سەرۆك کۆماریی ئەو وڵاتەی لە ئەستۆ بوو) و دووەمین سەفەری فەرمیی شا بۆ سۆڤیەت لە ژوئەنی 1965دا ئەستوونەکانی پێوەندیی نێوان ئێران و یەکێتیی سۆڤیەتی پتەوتر کران. لە ماوەی ئەم ساڵانەدا کۆمەڵە گرێبەستێکی نوێ لە بوارەکانی تەکنیکی و ئابووری لە نێوان ئێران و

سۆڤیەتدا واژۆ کران و ئێران بۆ یەکەمین جار کۆمەڵێك کەرەسەی سەربازیی لە دەوڵەتی سۆڤیەتی کڕی. لە ساڵی 1966دا کۆمەڵە گرێبەستێك سەبارەت بە سازکردنی کارخانەی ئاسن تواندنەوە لە نزیکیی ئیسفەهان و کارخانەی ترۆمبێل سازی لە ئەراك لە نێوان ئێران و سۆڤیەتدا واژۆ کران و، بە دوای ئەوەدا گرێبەستێك لە سەر کێشانی لوولە(بۆڕی)ی گازی ئێران بۆ سۆڤیەت لە نێوان ئەم دوو وڵاتەدا بەسترا.

دەکرێ ساڵانی 1966 هەتا 1978 بە باشترین ساڵی پێوەندییەکانی نێوان ئێران یەکێتیی سۆڤیەتی لە سەردەمی شادا لەقەڵەم بدەین، چونکی شا لەم ساڵانەدا زۆربەی ئیمتیاز و پوانە نەوتییەکانی خستە بەر دەستی سۆڤیەت و وڵاتانی ئەورووپای خۆرهەڵاتی و پاش تەواوبوونی هێڵی لوولەی گاز، کە گازی ئێرانی بە هەرزانبایی ترین نرخ بە یەکێتیی سۆڤیەتی دەدا، هێڵی دووەمی راگواستنی گازیش دەستی پێکرا. بە هەزاران پسپۆڕی روسی بۆ جێبەجێکردنی گەڵاڵە و پرۆژەکانی دامەزراندن و سازکردن و گەشە پێدانی کارخانەی ئاسن تواندنەوەی ئیسفەهان و ماشێن سازیی ئەراك و بینای سایلۆ (عەمباری گەنم و دانەوێڵە) و گەلێك پرۆژەی هاوبەشی دیکەی ئابووری هاتنە ئێران و دەوڵەتی سۆڤیەتی تەنانەت حیزبی توودەشی ناچار کرد، کە لە بڵاڤۆك و چاپەمەنییەکانی خۆیدا لە دەرەوەی وڵات، پشتیوانی لە بەرنامە ریفۆرمیستییەکانی شا بکا. دەوڵەتی سۆڤیەتی لە جێژنەکانی تاج لە سەر نان و دووهەزار و پێنسەد ساڵەی پادشایەتیشدا بەشداریی کرد و پادگۆرنی سەرۆك کۆماری سۆڤیەتی بۆ بەشداری لە جێژنەکانی دووهەزار و پێنسەد ساڵەی پادشایەتیدا هاتە ئێران، لە حاڵێکدا مەلیکەی بەریتانیا و سەرۆك کۆماری ئەمریکا و فەرەنسا بۆ بەشداربوون لەم رێورەسمەدا بەدەم بانگهێشتنی "شا"وە نەچوون.

دەوڵەتی سۆڤیەت و کۆماری ئیسلامیی ئێران

پەرەگرتن و بە لوتکە گەیشتنی بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکان لە ئێران لە ماوەی ساڵی 1978دا سۆڤیەتییەکانیشی وەکو خۆرئاواییەکان تووشی سەرسوڕمان کرد و دەوڵەتی سۆڤیەتی، کە لە ڕەنگ و بۆنی ئایینیی ئەم شۆڕشە و ئاکام و دەرکەوتەکانی نیگەران بوو هەتا ئەو کاتەی هەرەسهێنانی شا مسۆگەر نەببوو لە پشتڕاستکردنەوەی شۆڕش خۆی دەبوارد. وریایی دانی بێرژنێڤ بە ئەمریکا لە سەر خۆبواردن لە دەستێوەردان لە کاروباری ئێراندا، کە لە ڕێکەوتی 19ی نۆڤەمبەری 1978دا بڵاو بۆوە یەکەمین هەنگاو بوو لە ئاقاری پشتڕاستکردنەوەی شۆڕشی ئێران و لە سیاسەتی ئێران و سۆڤیەتدا بە خاڵێکی وەرچەرخان لە قەڵەم دەدرێ. ڕادیۆی مۆسکۆ و چاپەمەنییەکانی سۆڤیەتیش پاش دەرچوونی ئەو ئاگادارییە بێدەنگیی خۆیان لە سەر ئێران شکاند و کۆمەڵە هەواڵ و وتارێکیان بەمەبەستی ڕەخنەگرتن لە حکوومەتی شا و پشتڕاستکردنەوەی شۆڕشی ئێران بڵاو کردنەوە. شان بە شانی ئەم گۆڕانی سیاسەتە، ئەندامانی حیزبی توودە و مۆرە و لایەنگرەکانی دیکەی سۆڤیەتیش لە دەرەوەی وڵات ڕاسپێردران، کە بەرەو ئێران وەڕێ کەون و لە بەرهەم و ئاکامەکانی شۆڕش بەش و پشکی خۆیان بپچڕن و بە هەزاران کەسی دیکەش لە سنوورەکانی باکووری وڵاتەوە، کە ئیتر کۆنترۆڵ نەدەکران گەڕانەوە نێو ئێران.

ڕەوتی گۆڕانەکانی پێوەندییەکانی نێوان ئێران و سۆڤیەت پاش ڕووخانی ڕژێمی ڕابردوو و چۆنێتیی چالاکییەکانی حیزبی توودە لە یەکەمین ساڵەکانی دوای سەرکەوتنی شۆڕشدا، هەتا گیرانی سەرکردەکانی ئەم حیزبە و دانپیانانەکانیان لە سەر پێوەندیی لەگەڵ سۆڤیەتییەکاندا تارادەیەك لە هەمووان ڕوونە و پێویست ناکا لێرەدا دووپاتەیان بکەینەوە، بەڵام بۆ تێگەیشتن لە ڕاوبۆچوونی لایەنەکانی دیکە لە سەر پێوەندییەکانی ئێران و یەکێتیی سۆڤیەتی لە ساڵانی

دوای شۆڕشدا، خراپ نییە بەشێك لە قسەكانی یەكێك لە پسپۆڕە ناودارەكانی ڕووداوەكانی ئێران، كە لە سەرەتاكانی ساڵی 1987دا بڵاو بۆتەوە لێرەدا بخەینە ڕوو.

گاری سیك نووسەری ئەم وتارە، كە ژمارەی ڕێكەوتی بەهاری 1987 ی وەرزنامەی خاوەن پێگەی "فۆرین ئافەیرز" یا "كاروباری دەرەوە" ی ئەمریكادا بڵاو بۆتەوە وێڕای ڕوونكردنەوەی ڕەوشی ئێستای ئێران و پێوەندییەكانی ئەو وڵاتە لەگەڵ زلهێزەكاندا دەنووسێ:

شۆڕشی ئێران بۆ سۆڤیەتییەكانیش وەك ئەمریكییەكان ڕووداوێكی لە نەكاو بوو. لەگەڵ ئەوەشدا ئەوان لەم شۆڕشەدا هیچ شتێكیان لەدەست نەدەدا و دارشتنی ستراتژییەكی نوێ لە پێوەندیی لەگەڵ ئێراندا پاش ڕووخانی ڕژێمی شا بۆ سۆڤیەتییەكان لە چاو ئەمریكییەكان، ئاسانتر بوو.

سەركردەكانی حیزبی توودەی لایەنگری سۆڤیەت لە ماوەی ساڵانی 1978 و 1979دا لە تاراوگەی سۆڤیەت و وڵاتانی ئەورووپای خۆرهەڵاتییەوە گەڕانەوە ئێران و دەستیان كردەوە بە ڕێكخستنەوەی حیزب. حیزبی توودە بە پشتڕاستكردنەوە و پشتیوانیی سۆڤیەتییەكان سیاسەتێكی لە ئاقاری پشتیوانیكردن لە ڕژێمی نوێی ئێراندا ڕەچاو كرد، بەڵام تاكتیكی حیزب لە سەر بنەمای خەبات دژی مۆرە ڕاستگەراكان و بانگەشە بۆ بیرۆكەی پێك هێنانی بەرەیەكی یەكگرتووی "خەڵكی" بوو بۆ ئەوەی بەڵكو لەم ڕێگەوە لە حكوومەتی نوێدا بپشكێك وەربگرێ . حیزبی توودە لە یەكەمین ساڵەكانی پاش سەركەوتنی شۆڕشی ئێراندا بە ئازادی خەریكی چالاكی بوو، بەڵام چالاكییەكانی ئەودیو پەردەی (چالاكییە نهێنییەكانی) لە ئاراستەی دزەكردنە نێو دامودەزگا دەوڵەتی و ناوەندەكانی شۆڕشدا، كۆمەڵێك دژكردەوەی لێكەوتەوە و یەكێك لە ڕۆژنامە ئیسلامییەكان(كۆماری ئیسلامی؟) نووسیی، كە توودەییەكان مشكێكیان خستۆتە هەنبانەی شۆڕشەوە و ئێستا دەڵێن "حاجی انا شریك" لە ساڵی 1980دا مۆرە و ڕاسپێردراوە حیزبوڵاهییەكان لە تاران دەستیان بەسەر ناوەندی چالاكییەكانی حیزبی توودە داگرت و بەو شێوەیە چالاكیی ئاشكرای حیزبی توودە بەرتەسك كرایەوە.

لە سەر تاكانی ساڵی 1982دا ئەو كاتەی هێزەكانی ئێران خاكە داگیركراوەكانی ئێرانیان لە هێزەكانی عێراق ئەستاندەوە و پاشەكشەیان پێكردن و گەیشتنە نزیك سنوورەكانی عێراق دەوڵەتی سۆڤیەتی هەوڵیدا بەمەبەستی دانوستان نێوبژیوانی لە نێوان ئێران و عێراقدا بكا و لە ڕێگەی ئاشتی خوازانەوە كۆتایی بە ناكۆكییەكانی نێوانیان بێنێ، بەڵام ئێران، كە براوە و

پیەی بەهێزتر بوو ئامادە نەبوو دوژمنایەتییەکە وەلابنێ. سۆڤیەتییەکان وریاییان بــە ئێــران دا، کە ئەگەر هێزەکانی ئێران بچنە نێو خاکی عێراقەوە ئەوان ناچارن چەکوچــۆڵ ی زیــاتر بــە عێراق بدەن. ئێران بە بێ گوێ پێدان بە وریاییدانەکەی سۆڤیەت هێرشێکی بۆ نێو خاکی عێراق دەست پێکرد. دەوڵەتی سۆڤیەتی چەکوچۆڵ ی نوێتری دایە عێــراق و لــە کۆتاییــەکانی ســاڵی 1982دا یەکەمین فڕۆکەکانی دەستکردی سۆڤیەت هاتنە سەر دیزفــول و شــارەکانی دیکــەی ئێران لە نزیك سنوورەکانی عێراق.

لە مانگەکانی کۆتایی ساڵی 1982دا ڤلادیمیر کوزیچکین راســپێردراوی بــاڵای زانیــاریی سۆڤیەت، کە لە بە ناوی جێگری کونسولی دەوڵەتی سۆڤیەتی لە تاراندا چالاکیی دەنوانــد رای کردە بەریتانیا و کۆمەڵێك زانیاریی گرینگی لــە ســەر چــالاکییەکانی دزەکردنــی ســۆڤیەت و حیزبی توودە، خستە بەر دەستی رێکخراوەکانی تەناهی و پاراستنی بەریتانیا. ئەو زانیارییــان خرانە بەردەستی بەرپرسانی ئێرانی و بە دوای ئەوەدا هەوڵێکی بەربڵاو دژی رێکخستنی حیزبی توودە لە ئێراندا دەستی پێکرد و لە فێبریی‌ەی ساڵی 1983دا تەواوی رێبەرانی حیزبی توودە دەستبەسەر کران و هەژدە دیپلۆماتی روسیش لە پێوەندی لەگەڵ چالاکیی نایاساییدا لە ئێــران وەدەرنران. لە ماوەی چەند مانگێکــدا بەشــی هــەرەزۆری ئــەو رێکخســتنە نهێنییــەی، کــە روسەکان بە هەوڵ و ماندووبوونێکی زۆر لە ئێراندا پێکیانهێنابوو پەرش و بڵاو بوو.

* * * *

پێوەندییەکانی نێوان ئێران و سۆڤیەت پاش ماوەیەکی زۆر لەو ساردوسڕییەی، کە پاش پەرش و بڵاوبوونی حیزبی توودە و وەدەرنانی دیپلۆماتە روســییەکان لــە ئێــران تێــی کــەوتبوو پــاش هاتنــە سەرکاری گورباچۆڤ گەرموگوڕتر بۆوە. گورباچۆڤ وەزیری دەرەوەی خۆی "شیڤاردنادزێ"ی ناردە تاران و شــواردنادزێ لــە چــاوپێکەوتن لەگــەڵ خومــەینیدا پــەیامی دۆســتانەی گورباچــۆڤی گەیانــدە دامەزرێنەری کۆماری ئیلامیی ئێران و بە دوای ئەم دیــدارەدا خومــەینی پــەیامێکی گرینگــی بــۆ رێبەری سۆڤیەت نارد، کە ئایەتوڵا جەوادی ئامولی لە مۆسکۆ گەیاندییە دەســتی. خومــەینی لــەم پەیامەدا پێی لە سەر کەموکوڕییــەکانی سیســتەمی سۆسیالیســتیداگرتبۆوە و بــە ئامــاژە باســی ئەگەری هەرەسهێنانی یەکێتیی سۆڤیەتیی بە مەرجی بەردەوامبوونی ئەم رەوتە خستبۆ روو.

دواپین ڕووداوی گرینگی پێوەندییەکانی نێوان ئێران و سۆڤیەت سەفەری ڕەفسەنجانی سەرۆك کۆماری ئەوکاتی ئێران لە ساڵی 1989دا بۆ سۆڤیەت بوو، کە ڕێگەی بۆ گەشە و پەرە پێدانی پێوەندییەبازرگانییەکان و هاوکاریی تەکنیکیی نێوان ئێران و سۆڤیەت خۆش کرد.
ڕەفسەنجانیش هەروەها گورباچۆڤی بانگهێشت کرد، کە سەردانی تاران بکا، کە بە هۆی گۆڕانەکانی ساڵانی 1990 و 1991 و هەرەسهێنانی سۆڤیەت جێبەجێ نەبوو.

***

پاش هەرەسهێنانی سۆڤیەت، ئێران پێوەندییەکی دۆستانە و نزیکی لەگەڵ کۆمارییەکانی پێشووی سۆڤیەتیشدا دامەزراند و پێوەندیی ئێران و ڕوسیا بە تایبەتی لە سەرەتای دەسەڵاتدارێتیی پوتینەوە زیاتر پەرەی گرتووە. گرینگترین گرێبەستێك، کە لە نێوان ئێران و ڕوسیادا واژۆ کراوە گرێبەستی تەواوکردنی ناوەندی وزەی ناوکیی بووشێهرە و لەم قەیرانە ناوکییەی ئەم دواییانەشدا ڕوسیا دژی هەرچەشنە گەمارۆیەك و هەرجۆرە هەڕەشەی دەستێوەردانی سەربازی لە ئێراندا بووە و سەرەڕای دژایەتیی ئەمریکاش، ئەوا گرێبەستێکی نوێی بۆ سازکردن و دامەزراندنی سیستەمێکی بەرگریی مووشەکی لە دامەزراوە ناوکییەکانی ئێراندا، بەستووە.

ڕوونکردنەوە

*جودایی خواز: ئەم دەستەواژە چەواشەکارانەیە کۆنترین دەستەواژەیەکە، کە لە لایەن دەسەڵاتداران و داگیرکەرانی کوردستانەوە بەردەوام دراونە پاڵ بزووتنەوەی ڕزگاری خوازیی نەتەوەی کورد و بووەتە بیانوویەك بۆداپڵۆسین و پێشێلکردنی مافەڕەواکانی ئەم نەتەوەیە(وەرگێڕ).